

HISTORIARVM
GALLIÆ
AB EXCESSV
HENRICI IV.
LIBRI XVIII.

Quibus rerum per Gallos totâ Europâ gestarum accurata narratio continetur.

AVTORE
GABR. BARTHOLOMÆO GRAMONDO,
In sacro Regis Consistorio Senatore, & in
Parlamento Tolosano Præside.

AMSTELODAMI,
Apud Ludovicum Elzevirium.
cIↃ. IↃC. LIII.

LVDOVICO XIV.

GALLIARVM ET NAVARRÆ REGI CHRISTIANISSIMO.

HRISTIANISSIME REX,

Non defuere ab excessu parentis tui qui in primo regni limine adoraverint Majestatem tuam, ut Persæ Orientem solem: agnovere omnes in puero Regem, in Rege Deum, namque à Deo datus es: nemo habuit quod offerret: ecce altari tuo advolvor, & appendo Imaginem quæ tibi Gentilitia est: accipe quas tibi primitias offero ex fundo tuo. Herculis Gallici labores continet hæc tabella. Ad monstra circùm exanima, ad ferocem Herois aspectum horrescis totus, & consternaris? pone timori modum, REGIE PVER; iste Heros, etsi ex

laboribus apud omnes audit pro Hercule, LVDOVICVS eſt, ille idem qui molliendis imperii curis tecum nuper ludere ſolitus in receſſu; hic idem, qui te è collo ſuo pendulum iiſdem ſæpe ſuſtinuit brachiis queis librabat Europam omnem: agnoſce ſub leonis exuvio LVDOVICVM, agnoſce patrem; venerare quem adorat orbis: procumbe ante patris imaginem, pietas erit; incaleſce ad aſpectum virtutis heroïcæ, erit æmulatio; amplexare & imprime oſculum, erit amor: hic unus tibi inſtar omnium eſt. Evolve hunc hiſtoriæ codicem, & ſperne quæcumque antiquitas protulit: quid Græca, quid Romana hiſtoria opus tibi, ſi exemplo domeſtico dignius informaris? Alexandros, & Cæſares in LVDOVICO habes: patrem ſequere, & eris Alexander, qua monſtrat viam perge intrepidus, & eris CÆSAR. Accipio omen eris CÆSAR. Hæc de te, REX, præſagia ſunt, ut in BORBONIOS transferas aliquando quem Auſtriaci duobus abhinc ſeculis ſucceſſive poſſident Occidentalis Imperii titulum. Cæſar eris; nec decedet ideo Auſtriacæ genti Imperii apex: nam & tu per matrem Auſtriacus es. Qui Borbonius & Auſtriacus es, junge utroſque, ut ſanguine, ita & concordia: tanti eſt humano generi iſta conjunctio, ut vim patiatur ipſa natura ex disjunctis. Sat bellis,

ſat

ſat diſcordiæ datum inter affines : pacem concede Princeps, vel uno hoc nomine quod tibi triumphi materiem ferme omnem præripuit pater, tot victoriis. Ibat adhuc impavidus qua viam monſtrabant fortuna & virtus ; cum natura quo Herculem omni ex parte faceret, poſuit metas. LVDOVICI vita tota illuſtris eſt ; nec numerantur illi, niſi per prælia & captas urbes, anni : æſtatem torridam, glacialem hyemem, plana, aſpera, in expeditione juxta habuit. Sectarios rebelles in Gallia ter bellum auſos, ter domuit : fœderatis Principibus opem tulit, dejectos reſtituit, confirmavit nutantes : repreſſit audaciam Gentis quæ Europæ dominio imminebat. Hæc quantacumque ſunt hoc Herculis Gallici prototypo continentur, cui ſi rudis eſt ſtylus efformando, non peccavi contra materiæ dignitatem : propono hanc tabulam Europæ univerſæ ; & quo è longinquo diſtinguantur imagines, ex ſtatuaria lege opus exhibeo impolitum & rude. Certe tenuitatis meæ conſcientiâ diſtuleram admovere tanto Operi manum, & quanquam Rex deceſſor tuus per Adminiſtros ſuos urgebat me nuper ut auderem, hærebam : deprecabar honorem, impar oneri ; donec timui ne in contumaciam tranſiret obſtinata modeſtia. Etſi parui, ingenuus ſum & plane liber : nuda eſt veritas quam exhibeo ; neque gratiam, aut

odia merui, qui procul gratia, procul & odio ſcripſi. Nullius magis intereſt; quam LVDOVICI parentis tui integram ſervari hiſtoriographo libertatem, quo ſit plenior fides: vix creditura poſteritas tot miraculis quorum ipſe autor; ſi pro vili mancipio audierit ſcriptor. Ætate qua vivimus res Gallicæ Europæ hiſtoriam faciunt, quam orbi daturus æternam, Latine ſcripſi; neque enim mutationi obnoxia iſta lingua, quales nationum vernaculæ paſſim omnes: Gallorum arma ultra Pyrenæos & Alpes triumphant, lingua ignoratur, nullibi peregrina eſt antiqua Roma: ſic Hiſtoria noſtra circumferetur qua oritur ſol, & qua occidit, ſic Memoria parentis tui perennis erit, qualis debuit eſſe vita. Acceſſit Operis dignitas, & materies ampla, quam ſi omitterem, reus eram deceſſori tuo, reus tibi REX, quem in partem famæ ingentis vocavit pater: vobis debui omni jure quod exſolvo hiſtoriæ votum: fruſtra ille æternitati nominis ſui ſtuduiſſet; fruſtra tu ex tanta origine applauderes fortunæ tuæ, niſi eſſent quorum ope tranſiret ad poſteros nomen veſtrum: æquantur morte homines, ipſa virtus oblivioni obnoxia eſt, ſi ſilentio premitur; ſanè ſi defuiſſent decora ingenia memorandis Cæſaribus, & ſilerentur Cæſares. Hiſtoriæ ſuæ autor eſt LVDOVICVS, ego interpres ſum: ille tibi hanc tabulam

vovit,

vovit, ego appendo ; acceptam habe, fili dignissime, paternæ hereditatis partem optimam, quam posthumo beneficio largitur tibi ipse Parens ; prima omnium hereditas est, patriæ virtutis exemplum in filios : utere exemplo, æmulare virtutes in hac tabula propositas tibi; sic pius, sic justus, sic eris invictus : sic te Pater non tam ex se viventem, quam ex se triumphantem aspiciet ; sic renascetur ex Filio idem, quem Gallis abstulit recens calamitas, Ludovicus. Perge per miracula Rex, cujus ortus post desperatam matris fœcunditatem, pro miraculo audiit. Tu interim alma Mater Regina, destinatione conjugis tui & communi Gallorum voto electa filii Regis & Regni Regens; Vos Regni Columina admota spei publicæ, sustinete Regem : non est, mihi credite, pondus leve, etsi infans est : tota in hoc capite Europa versatur : Hoc agite, & quando uno compromisimus calculo in vestram fidem Galli omnes, accipite concordibus animis arbitrium fortunæ nostræ : Dum operabitur salutem Galliæ iste virorum Principum sub Regina conventus, cresce LVDOVICE, & justa aliquando ætate memorare parentis tui verba novissima ; *Nunquam sic loquutus est homo:* recole attentius patientiam in dolore, infractam in extremis constantiam : sic prævidit casus, sic in ultimo discrimine pro-

vidit casibus, ut agi rem alterius diceres dum ipse moritur. Traxit in agone mortis mensem omninò integrum: *Statutum est omnibus hominibus semel mori:* huic, alternis vicibus illusit natura, quo sæpius moreretur desperationem & spem vitæ in singula momenta distribuens: finiit tandem impavidus & Deo plenus: *Ecce quomodo moritur justus:* exemplum tibi, LVDOVICE, quo discas incorrupte vivere, & post exactum felicis vitæ seculum sanctè mori. Hæc summa est voti quod tibi, REX, quod Reginæ Matri, quod Principibus, quod nuncupo Galliæ universæ.

MAIESTATI TVÆ,

Humillimus & obsequentissimus servus & subditus,

GAB. BARTHOLOMÆVS GRAMONDVS.

LECTO-

LECTORI AMICO S.

Scribenti mihi res nostrorum temporum Gallicas, eoque nomine Europæas, movit scrupulum, quod designavi autores rerum ex Feudis mage, quàm ex nomenclatura Gentis unde illis ortus. Hinc futurum timui, (ut passim Feudorum possessio ab una Gente in aliam transit,) ne ignorentur longiore temporis tractu viri quos ex Feudo quemque suo vocavi, quia sub eo nomine præcipue agniti, dum floruere: Sic quem Gonzagam, *quem* Aurelianensem *dixissem habita ratione Gentis;* Nivernum & Longavillæum *dixi inspecto Feudo, & sic de reliquis. Nec vacua difficultate quæstio, quid facto potius, ex Gente, an ex Feudo designari quemque. Tibi facturum me satis existimavi brevi Indice qui Feudo astruet Gentile vocabulum: Sic manebit memoria utrisque; nec decedet heroibus præmium virtutis, æternitas. Si quæ omisi nomina restituam, postquam bona fide monuerint me, quorum interest. Tu interim æqui bonique consule, & fruere Historia nostra, quam anni omninò* xx. *componunt: quæ sequuntur tradam in tempore, si vita & otium suppetent. Vale.*

A.

Amansæus. Ioannes Amanzé.

Ambræus Senior. Ludovicus de Voisins, Baro d'Ambres.

Ambræus ex sorore nepos. Hector de Gelas & de Voisins, Marchio de Leberon & d'Ambres.

Ametus. Petrus de Caumont, dominus d'Amet, Forcæi filius.

Ancræus. Concinus Concini, Marchio d'Ancre, Franciæ Marescallus.

Andelotus. Carolus de Coligny, Marchio d'Andelot.

Annonæus. Carolus de Levi, Marchio d'Annonay, hodie Dux de Ventadour.

Aplincurtius. Dominicus d'Estampes, dominus d'Aplincourt, & de Valençay.

Aquabonæus. Rostagnus d'Eurre, dominus d'Aiguebonne.

Arausionensis. Henricus Fridericus de Nassau, Princeps d'Orange.

Arnaldus. Arnaut, Mestre de camp de Champaigne.

Arnousius. Iacobus Arnoux, Iesuita.

Arpajonus. Ludovicus d'Arpajon de Tolose, Marchio de Severac.

Arvautus. vide *Herbautius*.

Arverniæ Comes, vide *Engolismensis*.

Aubaissius. Dachis, Baro d'Aubais.

Aumontius. Antonius dominus d'Aumont, Franciæ Marescallus.

Aunousius. Timoleon de Sainct Iean, dominus d'Aunous.

Aurelianensis Dux. Henrici quarti filius secundogenitus, *le Duc d'Orleans*.

Aurelianensis alter. Gasto Franciscus, Dux d'Orleans, tertiogenitus Henrici quarti filius, qui prius Andegavensis Dux fuerat.

Auriacus Comes. Stephanus de Bonne, Comes d'Auriac.

Avennius. vide *Noallius*.

B.

B*Agnius*. de Guidi Comes, Marchio de Bagni, Italus.

Balagnius. Damianus de Monluc, dominus de Balagny.

Barberinus. Franciscus S. R. E. Cardinalis Barberinus, Vrbani VIII. ex fratre nepos.

Bara-

Baradatus. Franciſcus de Barradat.
Barbaſanus. Franciſcus de la Roche-choüard de Faudoüas, Baro de Barbazan.
Barraüs. Ioannes Iaubertus de Barrau, Comes de Blaignac.
Baſſompetrus. Franciſcus dominus de Baſſompierre, Franciæ Mareſcallus.
Bavaria Dux. Maximilianus.
Belebatus. Petrus Hurault de l'Hoſpital, dominus de Belebat.
Bellaus. Martinus du Bellay, Marchio de Toüarcey, Princeps d'Yvetot.
Bellengrevillius. Ioachimus de Bellengreville, dominus de Neufville.
Bellegardius. Rogerius de S. Lary de Belle gae, Dux de Bellegarde.
Belleporius. Pomponius de Beliévre, Franciæ Cancellarius.
Bellomercator. Vincentius Bouhier, dominus de Beaumarchais.
Bellomontius Harlaus. Chriſtophorus de Harlay, Comes de Beaumont, libellorum ſupplicum magiſter.
Bertiſſierus. de Leques, dominus de Bertiſſiere.
Berullus. Petrus Berulle, Congregationis presbyterorum Oratorii Ieſu Chriſti generalis miniſter, ac tandem Cardinalis.
Bethlem-gaborus. Gabriel Betlinus, Tranſſylvaniæ Princeps.
Bethunia. Margarita de Bethune, Maximiliani Sullii ducis filia, Henrici ducis Rohanæi uxor.
Bethunius. Philippus de Bethune, Baro de Selles & Charots.
Bevronus. Iacobus de Harcourt, Marchio de Beuvron.
Bignonius. Hieronymus Bignon, fiſci advocatus in Pariſienſi Parlamento.
Biſcarraſius. de Rotondi, dominus de Biſcarras.
Blainvillus. Ioannes de Varinieres, dominus de Blainville.
Blaniacus. Ioannes de Voiſins, Baro de Blaignac.
Boëſſa pardalianus. Arnaldus d'Eſcodeca, dominus de Boëſſe.
Boëſſiſius. Ioannes de Tumery, dominus de Boiſſize.
Bonelius. Renatus de Thou, dominus de Bonœil.
Bonivetus. Erricus Marcus de Goufier, Marchio de Bonivet.
Bonzius. Thomas de Bonzi, Epiſc. Biterrenſis.
Borbonius Cardinalis. Carolus.

Bor-

Bordelius. Henricus Vicecomes de Bourdeilles, Marchio d'Archiac.
Bornonvillaus. Vaudetart de Bournonville.
Borussia dux. Albertus Fridericus Brandeburgicus.
Botruus. Guilielmus de Bautru.
Brandeburgensis Marchio. Georgius Guilielmus S. R. I. Princeps Elector.
Brantesius. Leo d'Albert, dominus de Brantes, deinde Dux de Luxembourg-Pynei.
Brezeus. Vrbanus de Maillé, Marchio de Brezé, Franciæ Marescallus.
Brionus. Franciscus Christophorus de Leuy de Ventadour, Comes de Brion.
Brissacus pater. Carolus de Cossé, Comes de Brissac, Franciæ Marescallus.
Brissacus filius. Franciscus de Cossé, Dux de Brissac.
Brulardus, vide *Sillerius*.
Bukingamus. Georgius de Villers, Dux, Marchio, & Comes de Bukingham in Anglia.
Bullionus. Claudius Bullion, ex Libellorum supplicum Magistro, summus ærarii præfectus.
Bullonius pater. Henricus de la Tour, Sedani Princeps, Dux de Boüillon, Franciæ Marescallus.
Bullonius filius. Fridericus Mauritius de la Tour, Dux de Boüillon.
Buquoyus. Bonaventura de Longueval, Comes de Buquoy in Belgio.
Burgaus. Carolus Austriacus, Marchio de Burgaw.
Burgius-Espinassius. du Bourg-l'Espinasse.
Buscodelphinus. Vrbanus de Laval, dominus de Boisdaufin, Franciæ Marescallus.
B. Iametus. d'Estourmel, dominus de Bussi-Iamet.
Bussius-Ambasius. Henricus de Clermont d'Amboise, Baro de Bussi, Marchio de Renel.
Butevillius. Franciscus de Mont-morancy, dominus de Bouteville, Comes de Luxe.

C.

C*Adenetus*, vide *Chalnaus*.

Cahu-

Cahusacus. François de Rotondi, dominus de Cahuzac.
Calidabonaus. d'Eure, dominus de Chaudebonne.
Caminadaus. Ioannes Gaubertus de Caminade, in Tolosano Parlamento Præses alter à primo.
Canaplius. Carolus de Blanchefort, de Crequi, dominus de Canaples.
Candalius. Henricus de Foix, de la Valette, Comes ac postea Dux de Candale.
Cantalupus. Apchon de Chantelube.
Capellius. Sebastianus de Rosmadec, Comes de Chapelles.
Caprusius. Claudius de Lorraine, primum Princeps de Iainville, deinde Dux de Chevreuse.
Carlusius. Carolus de Levis, Comes de Charlus.
Carmanius. Adrianus de Monluc, Comes de Carmain, Princeps de Chabanois.
Castaniacus. Iacobus de Lordat, dominus de Castagnac.
Castanieraus filius. Carolus de Vivonne, Baro de la Chastaineraye.
Castelbajacus. de Castelbajac Baro.
Castello-Barlotus. du Chastelier-Barlot.
Castelnavius Forcaus. Henricus de Caumont, dominus de Castelnau.
Castellus. Petrus de Castille, rei pecuniariæ præfectus.
Castesius. de Favas Vicecomes de Castets.
Castillonius, Gaspar de Coligny, Comes de Chastillon, Franciæ Marescallus.
Castraus. Ludovicus de la Chastre, Baro de la Maisonfort, Franciæ Marescallus.
Castronovanus. Carolus de l'Aubespine, dominus de Preaux, ac deinde Marchio de Chasteauneuf, Procancellarius.
Chailanus. Hautefort de l'Estrange, Vicecomes de Chailane.
Chalabraus. Ioannes de Bruyeres, Baro de Chalabre.
Chalesius. Henricus Taleran, Comes de Chalais.
Chalnaus. Honoratus d'Albert, Marchio de Cadenet primum dictus, deinde Dux de Chaune, Franciæ Marescallus.
Chambaudus Petrus de Gouvernet, dominus de Chambaut.
Chantalus. Cesse benigne de Rabutin, Baro de Chantal.
Chapesius. Iacobus d'Aumont, Baro de Chappes.
Charnassaus. Hercules Baro de Charnassé.

Char-

Charroüs. Ludovicus de Bethune, Comes de Charots.
Chavaniacus. de Chavagnac, dominus d'Hondredieu.
Cipieraus. Humbertus de Marcilly. dominus de Cipiere.
Claromontanus Lutevensis. Aldonſus de Caſtelnau, Comes de Clermont de Lodeve.
Cleſellus Cardinalis. Andreas Cleſel, Germanus.
Colignius. Gaſpar de Coligny, Franciæ Thalaſſiarcha ſub Carolo I X. Admiral de France.
Colomieſius. de Rabaſtens, dominus de Colomiez.
Combaletus. de Rovre, dominus de Combalet.
Caumartinus. Ludovicus de Feure, dominus de Caumartin, Procancellarius.
Condæus avus. Ludovicus de Bourbon, Princeps de Condé.
Condæus Princeps. Henricus II. de Bourbon, Primus hodie ſanguinis Regii Princeps.
Contenantius. Henricus de Bauves, Baro de Contenant.
Contius. Franciſcus de Bourbon, Princeps de Conty.
Cornuſſonus pater. Ioannes de la Valette, dominus de Cornuſſon.
Cortenæus. Gaſpar de Courtenay, dominus de Bleſneau.
Cotonus. Petrus Coton, Ieſuita.
Couviſſonus. Ioannes Ludovicus de Louvet, de Nogaret, Baro de Couviſſon.
Couſſerguius. de Sarret de Fabregues, dominus de Couſſergues.
Crequius. Carolus de Blanchefort de Crequy, Princeps de Poix, tandem Dux Deſdiguieres.
Cruſſolius. Franciſcus Comes de Cruſſol.
Courtenvaucius. Ioannes de Souvré, Marchio de Courtenvaux.
Curtenſis Couſerantius. de Mauleon, Vicecomes de Coſerans, de la Court.
Cuvrius. Franciſcus Annibal d'Eſtrée, Marchio de Cœuvres, Franciæ Mareſcallus.

D.

D*Ampetrus*. de Dampierre, Comes.
Damvillius. Carolus de Montmorancy, Dux de Damville, Franciæ Thalaſſiarcha.

Dan-

Dandilius. Arnault, dominus d'Andilly.
Deageanus. Ioannes Deagen.
Decarsius. Carolus Comes d'Escars.
Descurius. Petrus Foujous, dominus d'Escures.
Desplanus. Spiritus Alard, dominus d'Esplan, Marchio de Grimaut.
Droetus. Valentinus du Renier, dominus de Droüet.
Durbanus. de Gleon, dominus de Durban.
Durbanus alter. Franciscus de Mauleon, dominus de Durban.

E.

Effiatus. Antonius Ruzé, Marchio d'Effiat, Franciæ Marescallus, atque ærario summo jure præpositus.
Eguillius. d'Eguilly.
Elbenus. Alfonsus d'Elbene, Episcopus Albiensis.
Ellebovius. Carolus II. de Lorraine, Dux d'Elbeuf.
Engolismensis. Carolus de Valois, Dux d'Angoulesme, Comes d'Auvergne.
Esdiguerius. Franciscus de Bonne, Dux d'Esdiguieres, Franciæ Comestabilis.
Espernonius. Ioannes Ludovicus de Nogaret, de la Valete, Dux d'Espernon.
Essartius. des Essarts.
Estraus. vide *Cuvrius.*

F.

Fabreguesius. de Sarret, Baro de Fabregues.
Falsburgius. Ludovicus Lotharingus, Princeps de Pfaltzbourg.
Fargius. Carolus d'Angennes, dominus de Fargis, Comes de Rochepot.
Favasius. vide Castesius.
Fesquierius. Manasses de Pas, Dominus de Fesquieres.
Feria Dux. Gomezius Suarez de Figueroa, Dux de Feria, in Hispania.
Fervaquius. Guillelmus de Hautemer, dominus de Fervaques, Franciæ Marescallus.
Feudi marchio. Hector de Narbonne & de Lomaigne, Marchio de Fieumarcon.

Fies-

Fiesquius. Franciscus de Fiesco, Comes de Lavagna, in Liguria.
Fidentius. Petrus Henriquez, Comes de Fuentes, in Hispania.
Fontaralius. Michaël d'Estarac, Baro de Fonterailles.
Fontenayus. de Fontenay.
Forcaus pater. Iacobus Non-par de Caumont, Marchio, ac deinde Dux de la Force, Franciæ Marescallus.
Fortaus filius. Armandus de Caumont, Marchio de la Force.
Forestus. Simon de S. Bonnet, dominus de la Forest, Toirassii frater.
Fossaus. Gabriel de la Vallée des Fossez, Marchio d'Everly.
Fourillius. de Chaumeian, Marchio de Fourilles.
Fritlandus. vide *Valstinus.*
Frontenacus. Antonius de Buade, dominus de Frontenac, Baro de Palüau.
Fronsacus. Leonorus d'Orleans, Dux de Fronsac, Comitis San-Paulæi filius.
Fustembergius. de Fustemberg, Comes in Germania.

G.

G*Adancurtius.* dominus de Gadancourt.
Galigaïa. Leonora Galigai, uxor Marescalli Ancræi
Gondius Cardinalis. Petrus de Gondy, S. R. E. Cardinalis, Episcopus Parisiensis.
Gondrinus pater. Antonius Arnaldus de Pardaillan, dominus de Gondrin, Marchio de Montespan, & d'Antin.
Gramondus Comes. Antonius de Gramont Toulongeon, Comes de Guichen & de Louvigner.
Griniantius eques. Ademar de Monteil de Grignan, eques Melitensis: perperam in exemplari *Griniautius.*
Guimenaus. Ludovicus de Rohan, Comes de Rochefort, Princeps de Guimenée, Mombasonii filius.
Guisius Dux. Carolus de Lorraine, Dux de Guise.
Guisius Cardinalis. Ludovicus de Lorraine, S. R. E. Cardinalis, Archiepisc. Rhemensis.
Guisius eques. Franciscus de Lorraine, Eques Ordinis Sancti Ioannis Hierosolymitani.

Gui-

Guitaudus. Guitaud.
Guronus. de Rechine-voisin dominus de Guron.

H.

HAluinus. Carolus de Schomberg, Dux d'Halluin, Franciæ Marescallus.
Hallierus. Franciscus de l'Hospital, Dominus du Hallier.
Harcurtius. Henricus de Lorraine, Comes de Harcourt, Elbovii frater.
Harlaus. Achilles de Harlay, primus Præses in Parlamento Parisiensi.
Herbaudus pater. Raimundus Phelippeaux, Dominus d'Herbault, Regi ab epistolis, Secretarius (ut vocant) status.
Herbaudus filius. Balthazar Phelippeaux, dominus d'Herbault.
Humierus. Ludovicus de Crevant, Vice-comes de Brigueil, Marchio de Humieres.
Hurraus. de Hurre.

I.

IAninus. Petrus Ianin, ex Præside in Parlamento Divionensi, supremus ærarii præfectus.
Ioignius. Philippus Emmanuel de Gondy, Comes de Ioigny, Generalis triremium, præfectus, deinde Congregationis Oratorii presbyter.
Ioinvillius: vide *Caprusius.*
Ionsacus. Leo de Saincte Maure, dominus de Ionzac.
Iosselinus. Baro de Iosselin.
Ioüsa Cardinalis. Franciscus de Ioyeuse, S. R. E. Cardinalis, Episcopus Ostiensis.

L.

LA-Curaus. Gilbertus Filhet, dominus de la Curée.
La Dusia. uxor Marchionis de la Douze, fœmina Amazo.
La-Fretaus. Claudius Gruel, dominus de la Freté.
La Maliaraus. Ludovicus de Moy, dominus de la Maillaraye.
La Milleraus. Carolus de la Porte, Comes de la Mesleraye, Franciæ Marescallus.
Lanovius pater. Odetus de la Noüe.

La Susaus. Ludovicus de Champagne, Comes de la Suze.
Laterrassius. de Potier, dominus de Laterrasse,
Lavallius. Federicus de la Trimoüille, Comes de Laval.
Lavardinus. Ioannes de Beaumanoir, dominus de Lavardin, Franciæ Marescallus.
Lavriliertus. Ludovicus Phelippeaux, dominus de l'Avriliere, Secretarius status, (ut vocant) ex eadem Gente successive tertius.
Launiacus. de Montpesat, Comes de Laugnac.
Lausunus. Franciscus Non-par de Caumont, Comes de Lauzun.
Leganesius. Didacus de Mexia d'Obando, Marchio de Leganes, in Hispania.
Leranus. de Levis, Vice-comes de Leran.
Lermaus. Franciscus Gomes de Sandoval & Rojas, Dux de Lerma in Hispania, deinde. S. R. E. Cardinalis.
Lesinianus. de Lesignan Marchio.
Liancurtius. Carolus du Plesseis, dominus de Liancourt, Marchio de Montfort.
Lillaseriliacus. Lisle-Serilhac.
Linierius. Philippus de Brichanteau, Baro de Linieres.
Linsejus. Robertus Bartu, Comes de Lindsey in Anglia.
Longavillaus. Henricus II. d'Orleans, Dux de Longueville.
Losierus. Carolus Comes de Losieres, Theminii filius.
Lovignius. Rogerus de Gramond, Comes de Louvignier, Gramondi Comitis filius.
Lucius. de Thesan, Baro de Luc.
Ludaus. Franciscus de Daillon, Comes du Lude.
Lussanus. d'Esparues, dominus de Lussan.
Luynaus. Carolus d'Albert, Dux de Luynes, Franciæ Comestabilis.
Luxius pater. Edmæus de Malin, Baro de Lux.
Luxemburgius. vide *Tingrius*, &, *Brantesius*.

M.

M*Agnipratanus*. Franciscus Antonius de Ioyeuse, Comes de Grandpré.
Malausius. Henricus de Bourbon, Marchio de Malause.
Malvius. de Belissen, dominus de Malves.

Malle-

Malleporius. Carolus Robertus de la Mark, Comes de Maulevrier, Dux de Boüillon, la Mark.
Mangotus. Claudius Mangot, Procancellarius.
Manicanus. Cæſar de Longueval, dominus de Manicamp.
Mansfeldius. Erneſtus Comes de Mansfeld.
Marantius. Renatus de Bueli, Comes de Marans, Ioannis Sancerrani Comitis filius.
Marenius. Martel, Comes de Marennes.
Mareſius. Gaſpar Dauvet, Marchio de Mareſts.
Marignius. Alexander de Rohan, Marchio de Marigny, Mombaſonii frater.
Marilhacus Procancellarius. Michaël de Marillac, ſigillorum cuſtos.
Marilhacus Mareſcallus. Ludovicus de Marillac, Franciæ Mareſcallus.
Maroſſanus. de Plantevit, dominus de Maroſſan.
Marquemontius. Simon de Marquemont, Archiepiſcopus Lugdunenſis.
Marſiliaſus. de Verdale, dominus de Marſillas.
Maſarguius. d'Ornano, dominus de Mazargues.
Maſſeſius. Bernardus de Beon, dominus du Maſſés.
Mauremontius. de ſainct Felix, dominus de Mauremont.
Maſuyerus. Ægidius le Maſuyer, dominus d'Ambrieres, Primus Toloſani Senatus præſes.
Monrevellus. Claudius Franciſcus de la Baume, Comes de Monrevel: irrepſit mendum in exemplari, in quo *Maurevverus* dictus qui *Monrevellus* dici debuit.
Mayennia. Catharina de Lorraine, Caroli Mayennii filia, Caroli Ducis Nivernenſis uxor.
Mayennius pater. Carolus de Lorraine, Dux de Mayenne, alias Imperii Gallici generalis prorex.
Mayennius filius. Henricus de Lorraine, Dux primum d'Aiguillon, dein (mortuo patre) de Mayenne.
Merinvillius. Franciſcus de Montiers, Comes de Merinville.
Mervillius. Iacobus d'Eſcars, Baro de Merville, Marchio de Montal.
Meſlaus. Odoardus de Fromantiere, Baro de Meſlé.

Mesmius. Henricus de Mesmes, in Parisiensi Parlamento præses.
Mimatensis Episcopus. Daniel du Plessis de la Mothe, Evesque de Mande.
Miossentius. Henricus d'Albret, Baro de Miossens.
Mirabellus. Iacobus Chabot, Marchio de Mirebeau.
Mirambellus. d'Escodeca, Marchio de Mirambeau.
Mironus. Robertus de Miron præses.
Mombasonia. Maria de Rohan, Mombasonii filia, nupta primum Duci Carolo Luinæo, postea Claudio Caprusio.
Mombasonius. Hercules de Rohan, Dux de Montbazon.
Mombrunus Marchio. du Puy, dominus de Montbrun in Delphinatu.
Mombrunus Baro. Ioannes Ludovicus de Cardailhac, Baro de Montbrun, in Occitania.
Mommorancia. Carola Margarita Montmorancia, uxor Principis de Condé, Henrici Comestabilis filia.
Mommorancius pater. Henricus Dux de Montmorancy, Franciæ Comestabilis, filius Annæi item Comestabilis.
Mommorancius filius. Henricus secundus, Dux de Montmorancy & Damville, Franciæ Thalassiarcha, & Marescallus.
Mompenseria. Maria Borbonia, Henrici Ducis de Montpensier filia & heres unica, uxor Gastonis Francisci Ducis Aurelianensis.
Mompenserius. Henricus de Bourbon, Dux de Montpensier, Princeps de Dombes.
Mompeiranus. de Gelas de Leberon, dominus de Montpeiran, Marchionis Ambræi frater.
Mompesatus. Henricus de Prez, Marchio de Montpesat.
Mompolianus. Ioannes de Caumont, dominus de Montpoüillan, Forcæi Marescalli filius.
Monferrierus. Paulus de S. Bonnet, dominus de Montferrier, Toirassii frater.
Mongommerius. Gabriël de Montgommery de Lorge.
Monjoyus. Carolus Blount, Comes de Nevvport, Baro de Montjoye, in Anglia.
Monlorea. Maria de Maubec, domina de Montlor, Ioannis Baptistæ Ornani Marescalli uxor.
Monravaus. Ioannes de Bertier, dominus de Montravé, in Tolosano Parlamento Protopræses.

Montesquius. de S. Projet, dominus de Montesquieu.
Montignius. Franciscus de la Grange, dominus de Montigny, Franciæ Marescallus.
Moretus. Antonius de Bourbon Comes de Moret, Henrici quarti filius per naturam.
Mossolensius. de S. Iean, dominus de Moussolens.
Mosnius. Ludovicus de la Mark, Marchio de Mosny.
Motha Sansurinus. dominus de la Mothe S. Surin.
Moyus. Henricus de Lorraine, Marchio de Moüy.

N.

N*Angius.* Nicolaus de Brichanteau, Marchio de Nangis.
Navallius. de Puntous, Baro de Navailles.
Nemorosius. Henricus de Savoye, Dux de Nemours.
Nerestanus. dominus de Nerestan.
Nivernus. Carolus de Gonzague de Cleves, Dux de Nevers, tandem etiam Dux Mantuanus.
Noallius. Franciscus, dominus de Noüailles, Comes d'Ayen.
Nogentius. Bautru, Comes de Nojant.
Nemondus. Francisc. Theodorus de Nemond, libellorum supplicum in Regia magister, dein Præses in Parlamento Parisiensi.

O.

O*Gnatus.* Innicus Velez Ladron de Guevara, Comes de Oñate in Hispania.
Olivares. Gaspar Gusman, primum Comes de Olivarés, post Dux de San-Lucar in Hispania, unde Comes Dux dictus.
Ornanus. Ioannes Baptista d'Ornano, Marchio de Montlor, Franciæ Marescallus.
Orvallus. Franciscus de Bethune, Comes d'Orval, Sullii filius.
Ossunaus. Petrus Tellez Giron, Dux de Ossuna in Hispania.

P.

P*Alatinus pater.* Fridericus V. Comes Palatinus Rheni, S. R. Imperii Elector, Rex Bohemiæ electus, postmodum ditionibus suis omnibus dejectus.

Palatinus filius. Carolus-Ludovicus, Palatinus Rheni, Friderici filiorum ſuperſtitum natu maximus.
Paluaüs. Henricus de Buade, Comes de Palüau.
Panatus. Ioannes de Caſtelpers, Vicecomes de Panat.
Paniſſautus. Ioannes dominus de Paniſſaut.
Parmenſis Dux. Odoardus Farneſius, Parmæ & Placentiæ Dux in Italia, Rainutii filius.
Paſtranus. Rodericus Gomez de Silva & Mendoza, Dux de Paſtrana in Hiſpania.
Paulaus. Antonius de Paulo, ſummus Melitenſium equitum magiſter.
Paulinus. Bertrandus de Rabaſtens, Vicecomes de Paulin.
Pedemontanus Princeps. Victor Amedæus, Princeps Pedemontii, vivo patre Carolo Emmanüele Sabaudiæ Duce, deinde Sabaudiæ & ipſe Dux.
Pequignia. Carola d'Ailly, filia & heres unica Ludovici Baronis de Pequigny, Vicedomini Ambianenſis, uxor Chalnæi Ducis.
Perautus. Iacobus de Faïn Baro de Peraut.
Perronius. Iacobus Davi, Cardinalis du Perron, ex Ebroicenſi Epiſcopo, Archiepiſcopus Senonenſis.
Perſanus. Henricus de Vaudetard, Baro de Perſan.
Philippeauxius. Paulus Philippeaux, dominus de Pontchartrain, Secretarius ſtatus.
Pibracius. Michaël du Faur, Baro de Pibrac.
Piſieuxius. Petrus Brulard, Vicecomes de Piſieux.
Pleſſi-mornaus. Philippus de Mornay, dominus du Pleſſis.
Pleſſi-Pralinus. Cæſar de Choiſeul, de Praſlin, dominus du Pleſſis.
Polignacus. Gaſpard Armand, Vicecomes de Polignac.
Pompadurius. Philibertus, Vicecomes de Pompadour.
Poncorlaa. Maria de Vignerot, Renati filia (ex Franciſca du Pleſſis de Richelieu, Armandi Cardinalis ſorore) nupta, Combaleto, hodie Duciſſa d'Aiguillon.
Pongibautus. Rogerius de Daillon du Lude, Comes de Pontgibaut.
Ponſpetraus. Petrus de Roncherolles, Baro de Pont de S. Pierre.
Portaus. Antonius Hercules de Budos, Marchio de Portes.
Poyanus. Bernardus de Baylens, Baro de Poyanne.

Prali-

Pralinius pater. Carolus de Choiseul, dominus de Praslin, Franciæ Marescallus.

Puilaurentius. Renatus de Lages, Dux de Puilaurens.

R.

R*Abatus Baro.* Rogerius de Foix, Comitis de Rabat Henrici Gastonis frater.

Radesianus Cardinalis. Henricus de Gondy S. R. E. Cardinalis de Rets, Episc. Parisiensis.

Radesianus Dux. Henricus de Gondy, Dux de Rets.

Ragnius pater. Franciscus de la Magdelaine, Marchio de Ragny.

Ragnius filius. Leonorus de la Magdelaine, Marchio de Ragny.

Rambolietus. Carolus d'Angennes, Marchio de Ramboüillet.

Ramburius. Carolus, dominus de Rambures.

Restinclierus. Colinus de S. Bonnet, dominus de Restinclieres, Toyrassii frater.

Retellus. Franciscus de Gonzague de Cleves, Dux de Retelois, Niverni filius natu maximus.

Retellus alter. Carolus prioris frater.

Rhodius. Franciscus Pot, dominus de Rhodes.

Rhosnius. Maximilianus de Bethune, Marchio de Rosny, Sullii filius primogenitus.

Riberacus Comes. Armandus d'Aydie, Comes de Riberac.

Richelius pater. Franciscus du Plessis, dominus de Richelieu.

Richelius. Armandus Ioannes du Plessis, ex Episcopo Lucionensi S. R. E. Cardinalis, Dux de Richelieu.

Richelieu Marchio. Henricus du Plessis, dominus de Richelieu, Cardinalis frater natu maximus.

Rivensis. Franciscus de la Iugée du Puy, Comes de Rieux.

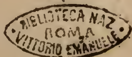
Roanesius. Ludovicus Goufier, Dux de Roanois.

Rohanaus. Henricus Dux de Rohan.

Rolbacus. Ludovicus de Got, Marchio de Roüillac.

Rupelaurus pater. Antonius, dominus de Roquelaure, Franciæ Marescallus.

Rupifortius Baro. Ludovicus d'Aloigny, Baro de Rochefort.

Rupifortius Comes. vide *Guimenaus.*

Rupifortius Mirapicensis. Ioannes de Levi de Mirepoix, dominus de Roquefort.

Rupifulcaldius Cardinalis. Franciſcus S. R. E. Cardinalis de la Rochefoucaut, Epiſcopus Silvanectenſis.

Rupifulcaldius Dux. Franciſcus ex Comite Dux de la Rochefoucaut.

Rupiguidonius. Franciſcus de Silly, Comes de la Rocheguyon.

Rupipotius. vide *Fargius.*

Ruſſius. Franciſcus de Roye & de la Rochefoucaut, Comes de Rouſſi.

S.

SAbaudiæ Dux. Carolus Emmanüel.

Salignius. Gaſpar de Coligny, Comes de Saligny.

Saltuenſis. Franciſcus de Bonnes de Crequy, Comes de Sault, ac poſt Caroli patris obitum, Dux d'Eſdiguieres.

San-Blancardus. de Gautier, dominus de S. Blancart.

Sancerranus. Ioannes de Bueïl, Comes de Sancerre.

San-Chaumondus. Melchior Mitte de Chevrieres, Marchio de S. Chaumond.

San-Geranus. Ioannes Franciſcus de la Guiche, dominus de S. Geran, Franciæ Mareſcallus.

San-Gerius. de la Roqueboüillac, dominus de S. Gery.

San-Germerius. de Lautrec de Toloſe, Vicecomes de S. Germier.

San-Lucanus. Timoleon d'Eſpinay, dominus de S. Luc, Comes d'Eſtelan, Franciæ Mareſcallus.

San-Paulaus Comes. Franciſcus d'Orleans, Comes de S. Paul, Longovillani Ducis Henrici ſecundi patruus.

San-Simonius. ſive *à Sancto Simone.* Claudius de S. Simon, dominus de Vaux, hodie Dux de Sainct-Simon.

Sancta-Crucaus. d'Ornano, de Sainte Croix.

San-Andraus. du Puy, dominus de S. André.

San-Anianus. Honoratus de Beauvilliers, Comes de S. Agnan.

Sardinii fratres. Alexander & Paulus de Sardiny.

Schombergus pater. Henricus de Schomberg, Comes de Nantueil, Franciæ Marescallus.

Schombergus filius, vide *Haliiinus*.

Seauxius. Antonius Potier, dominus de Seaux.

Seguierius Cancellarius. Petrus Seguier, ex Parisiensi Præside, Procancellarius primum, dein Cancellarius Franciæ.

Seguierius præses. Antonius, patruus Cancellarii.

Senessayus. Henricus de Baufremont, Baro ac post Marchio de Senecey.

Seneteraus pater. Henricus, Marchio de Senetere.

Seneteraus filius natu major. Henricus de Senetere, Baro de la Ferté.

Seneteraus natu minor. Carolus de Senetere, Marchio de Chasteau Neuf.

Servinus. Ludovicus Servin, fisci advocatus in Parisiensi Parlamento.

Sesius. Philippus de Harlay, Comes de Sesy.

Sillerius. Nicolaus Brulard, dominus de Sillery, Franciæ Cancellarius.

Souvraus eques. Iacobus de Souvré, Marescalli frater.

Souvraus Marescallus. Ægidius de Souvré, Marchio de Courtanvaux, Franciæ Marescallus.

Stampesius. Leonorius Destampes, de Valançay, Episcopus Carnotensis, postmodum Archiepiscopus Rhemensis, & Par Franciæ.

Spinola. Ambrosius Spinola, Marchio Venafri, rei bellicæ per Belgium præfectus.

Stissacus. Benjamin de la Rochefoucaut, Baro d'Estissac.

Subisius. Benjamin de Rohan, Baro de Soubize, Henrici Ducis Rohanæi frater.

Suessio pater. Carolus de Bourbon, Comes de Soissons.

Suessio filius. Ludovicus de Bourbon, Comes de Soissons (antea Dux Anguieni dictus.)

Suessionensis Comitissa. Anna Comitissa de Montarsié, Caroli Suessionensis Comitis vidua.

Sullius. Maximilianus de Bethune, Dux de Sully.

Surdisius Cardinalis. Franciscus d'Escoubleau de Sourdis, S. R. E. Cardinalis, Archiepiscopus Burdigalensis.

Sur-

Surdisius Marchio. Carolus d'Escoubleau de Sourdis, Marchio d'Alluye.

Susius. Franciscus de la Baume, Comes de Suze.

T.

T*Arabellus.* Henricus du Faur, libellorum supplicum in Regia Magister.

Tavanaus. Iacobus de Saux de Tavanes, Vicecomes de Ligny.

Termesius. Cæsar Augustus de Bellegarde, Baro de Termes, Rogeri Hippocomi frater.

Theminius pater. Pontius de Losieres, dominus de Themines, Franciæ Marescallus.

Theminius filius. de Losieres, Marchio de Themines.

Thuanus Præses. Iacobus Augustus de Thou, historiarum scriptor.

Tilladetus. de Cassagnet, dominus de Tilladet.

Tingrius. Henricus de Luxembourg, superstite Francisco patre, Princeps de Tingry dictus, eo mortuo, Dux de Luxembourg-Piney.

Toyrassius. Ioannes de Saint-Bonnet, dominus de Toyras, Franciæ Marescallus.

Tonitruanus. Carolus Henricus de Clermont, Comes de Tonnerre.

Torignius. Carolus de Matignon, Comes de Torigny.

Trapesius. Leonardus de Trapes, Archiepiscopus Auscitanus.

Tremius. Renatus Potier, Comes de Tresmes.

Tremollius. Henricus dominus de la Trimoüille, Dux de Toüars.

Trenellius. Antonius des Vrsins, Marchio de Treinel, dominus de la Chapelle.

Turenius. Henricus de la Tour, Vicecomes de Turenne.

V.

V*Alanceus.* Iacobus d'Estampes, Dominus de Valançay, arci Monspeliensi præfectus.

Va-

Valancaus alter. Leonorius d'Estampes, dominus de Valançay.
Valeta Cardinalis. Ludovicus de la Valette, ex Archiepiscopo Tolosano, S. R. E. Cardinalis.
Valeta Marchio. Bernardus, Marchio, ac deinde Dux de la Valette.
Valiacus Comes. Ludovicus Genouliac, de Gourdon, Comes de Vaillac.
Vallis-viridis Comes. Franciscus de Levis, de Ventadour, Comes de Vauvert.
Vardius. Renatus du Bec, Dominus de Vardes, Marchio de la Bosse.
Vasseus. Lancelotus Groignet, dominus de Vassé, Baro de la Rochemabile.
Vatanus. Florimundus du Puy, Baro de Vatan.
Vaubecurtius. Ioannes de Netancourt, dominus de Vaubecourt.
Vaucelasius. Andreas de Cochefilet, Baro de Vaucelas, Comes de Vauvieux.
Vauguyonus. Iacobus d'Escars, Comes de la Vauguyon.
Ventadurius pater. Annæus de Levis, Dux de Ventadour.
Ventadurius filius. Henricus de Levis, Dux de Ventadour, hodie Canonicus Parisiensis.
Veraus. Guilielmus du Vair, ex Protopræside Aquensi, Galliæ Procancellarius, ac tandem Episcopus Lexoviensis.
Verderona. Ludovica Pot, vidua. de l'Aubespine, domini de Verderonne.
Verdunus. Nicolaus de Verdun, Protopræses Tolosanus primum, dein Parisiensis.
Vernulius. Henricus de Bourbon, Henrici IV. filius per naturam.
Veteravillius, seu, *Viavillius.* Carolus Marchio de la Vieuville, summus ærarii Præfectus.
Vicius Procancellarius. Emericus de Vic.
Vicius alter. Gedeon de Vic, Procancellarii frater.
Vigeanus. Franciscus Poussart, dominus du Vigean.
Vicinus ab Ambra. vide *Ambraus senior.*
Vieulesius. Ludovicus de Cardaillac, Comes de Vieule.
Vignolius. Bertrandus la Hire, Baro de Vignoles.
Villaclericanus. Henricus Augustus de Lomenie, Baro de la Vil-

Ville-aux-clercs, deinde Comes de Brienne, Secretarius ſtatus (ut vocant.)

Villanovanus. de Bernuy, Baro de Ville-neuve.

Villequierus. Antonius d'Aumont, dominus de Villequier, Comes de Berzé.

Villanus. Marchio de Vuille, Sabaudus.

Villaraus. Nicolaus de Neufville, Marchio de Villeroy, Alincurtii filius.

Villarſius. Emmanüel des Prez, de Savoye, Marchio de Villars.

Vindocinenſis Dux. Cæſar Dux de Vendoſme, Henrici IV. filius naturalis.

Vindocinenſis Eques. Alexander de Vendoſme, Eques Hieroſolymitanus, Magnus Franciæ Prior, Cæſaris frater.

Vitrius. Nicolaus de l'Hoſpital, Marchio de Vitry, Franciæ Mareſcallus.

Vrſina. Maria Felicia delli Orſini, Ducis Bracciani filia, Henrici II. Mommorancii conjux.

Vticenſis Dux. Emmanüel de Cruſſol, Dux d'Vſez.

Wallia Princeps prior. Henricus, Iacobi Magnæ Britanniæ Regis filius natu major, Princeps de Walles.

Wallia Princeps alter. Carolus, hodie Magnæ Britanniæ Rex.

Walſtinus. Albertus Princeps de Walſtein, Dux de Fridland in Germania.

Vxellius. Iacobus du Blé, Marchio d'Euxelles.

Z.

Z*Ametus.* Ioannes Zamet Caſtrametator, Sebaſtiani filius.

H I-

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER PRIMVS.

SYNOPSIS.

M*ARIA Medicæa Regni regens renuntiatur statim ab excessu Henrici. Rei ordo & formula in Parlamento. Primum Regentis opus, inquisitio in parricidam: nihil de consciis obloquutus torquetur, condemnatur. Commendantur Henrici virtutes, ut, vere Catholicus, dissimulaverit in Calvinistas odium: ut desiderio sui Galliam impleverit moriens: ut ductum ei funus toto regno magnis celebritate & luctu. Præstatur Ludovico successori fidei sacramentum. Recensentur ex occasione varii qui tunc prodiere libelli. Describitur regni facies, quo tempore excessit Henricus; cuinam expeditioni destinatus quem instruxerat ingens exercitus, nemini agnitum. Brevis ad res Germanicas digressus. Vt mota plures inter de Iuliacensi & Clivensi Ducatibus, Ravenspurgii, & Markæ Comitatibus controversia; Vt in feuda asserti Duces Neuburgus & Brandeburgus, auxilio Gallorum, contra Leopoldum Austriacum. Laudatur Regina Regens. Ludovici inauguratio. Solennia Regum Galliæ unctioni adhiberi solita. Ducum ac Parium Franciæ origo, numerus, dignitas, & officium in Regis sacro. Rex adscribitur ordini Equitum torquatorum; ordo & series rei. Tangit strumaticos & curat. Formula tactus. Redit Lutetiam. Renovatur Edicti Nannetici fides. Aucti primores pensionibus confirmantur Regi & regno, quasi venali fide. Narratur in transitu Vatani rebellio, instructa lis, & supplicium. Harlæo Se-*

natus Parisiensis Principi substitutus Verdunus. Dominicanorum Congregatio generalis, & reformatio. Sectarii habitis Salmuriæ comitiis generalibus queruntur Sullium ærarii administratione & Bastillæa præfectura dejectum: petunt restitui. Ejus ad Reginam Regentem litteræ, in quibus politica regni descriptio. Iussus aulâ absistit: Ducis Aurelianensis, Mayenii, ejus uxoris, Vitrii, & Vicii excessus. Renovatur Gallos inter & Hispanos fœdus per nuptias. Ludovicus Annam Austriacam, Philippus Elizabetham Galliæ ducit. Missi hinc indè legati: Mayenius in Hispaniam: Pastranus in Galliam. Legationum apparatus, & exitus. Hispanorum cum Gallis comparatio, per collata utriusque gentis virtutes & vitia. Honorandis Regis sponsalibus habita Lutetiæ festivitas, ludi lancearii, torneamenta; eorum brevis descriptio. Principum Gallorum ex inito fœdere questus scripto vulgati. Mors Suessionis: ejus elogia. Externorum eodem tempore funera Principum. Rodolpho II. extincto succedit è gente Austriaca Matthias. Successiva Austriacæ gentis dominatio perstringitur. Abbas Bosius Romæ actus in vincula, extinguitur. Baronis Luxii cædes. Luxii filii cum Guisio Equite duellum & exitus. Extinctus non multo post infelici casu Guisius, idem, laudatur. Profugi aula principes. Petunt generalia Galliæ comitia reformandis rebus. Ad Condæum à Regina Regente litteræ: queis à calumnia vindicat se, & ministros regni, objectamque ex contracto cum Hispanis fœdere noxam diluit. Rex prævertendis principum in factionem consiliis in bellum se accingit. Regina Regens bellum exosa procurat pacem. Henrici Mommorancii Galliæ Comestabilis exitus, elogia, superstites liberi, tumulus. Exitus item Contii Principis. Rex pubes factus parlamenti placito major renuntiatur. Regis, Cancellarii, & Reginæ Regentis ad Senatum verba. Cardinales inter & Pares Franciæ Ecclesiasticos altercatio de ordine sedis. Prævalent Cardinales. Promulgantur eadem die edicta quatuor. Convocantur comitia regni generalia. Exponuntur eorum in Gallia origo & progressus, ut convocari olim solita. Præscriptus ordo sedium rescripto principis, per discordiam delegatorum. Cancellarii brevis in rem præsentem oratio. Dictum in transitu de Galliæ amplitudine. Proponuntur à Clero extinctio juris annui, juxta & promulgatio Concilii Tridentini. A tertio ordine thesis, nullam in temporalibus potestatem esse supra regiam. *An tertii ordinis sit ea disputatio. In eam rem verba facit delegatus à tertio ordine Orator. Obluctatur Clerus. Itur ab omnibus in hanc sententiam;* Nullo prætextu posse Reges in necem dari. Regum potestas an uni immediate Deo subjaceat. An Romanæ Sedis interdictis sint obnoxii Reges, *Clerum inter, & tertium ordinem fuse disputatur in utramque partem, ratione, exemplis, & ex sacra Scriptura. Latum à Senatu Lutetiano placitum in id sententiæ,* ut Rex neminem in temporalibus supra se agnoscat, *in suspenso habetur, prævalente Clero. Offeruntur Regi per delegatos responsa trium Ordinum. Movetur de jurif-*

jurisdictione in militaribus causis Parlamentum inter & Espernonium controversia: diffidii principium & finis. Margaretæ Valesiæ mors, & elogia.

1610.

ISTORIAM ætatis nostræ Gallicam posteritati ut tradam suadent Ludovici XIII. virtus, & fortuna Gallorum sub tanto Rege. Ampla est seges cui accingor; in Sectarios perduelles decennale bellum: injecta Oceano fræna; Rupella capta; prostrata rebellio, hæresis conclamata; Anglorum in littora Galliæ descensus, fuga, & cædes; Lotharingia subacta; Artesia domita; Italia liberata; ademptum Austriacæ Genti rerum Europæarum arbitrium quod usurpaverat; recepta Catalania; expugnatum propugnaculum Hispaniæ Perpinianum; ipsa Hispania quanta est facto Ludovici ambigua, & nutans: hæc me adigunt, etsi maxime silere velim, ut loquar. Loquar ut res erunt, & si quid oblique gestum, tradam ingenue. Pretia rerum ex æquo distribuere nostrum est. Mentiuntur Pöetæ, imponunt Rhetores, historiæ partes sunt inter adulationem, & præruptam scribendi licentiam ire quò jubet veritas; hac nobis iter.

Louis XIII. La Rochelle. La Lorraine. L'Artois. La Maison d'Austriche. La Catalogne. Perpinian.

Exacti historiam seculi tradidit Thuanus Præses, à Francisco primo, in Henricum IV. mihi à Ludovico XIII. principium & finis. Thuano sexaginta anni spatium scribendi, mihi triginta tres: sex illi Reges, unus mihi cujus tempora memorem: ille plura, ego majora scribo: illi ab opere, mihi à materie dignitas est; utrique in patriam amor. At ne comparatione vilescat vir magnus, ire in vestigia præcursoris, quanquam è longinquo, pro magnifico habeo. Mihi studium ingens compilandis memorialibus libris, quò res pure traderem, ut consultæ, ut gestæ. Ceterum nihil odio, nihil per gratiam scribo, una omnium mihi caussa est, neminemque habeo procul, dum omnibus bona fide insisto. Laudo, vitupero, irascor, ut virtus, ut vitia cogunt. Nec mihi judicium arrogo: opera & stylus mea sunt, cætera actorum. Historia theatrum est, ubi quam in tempus gessere personam viri Principes, perpetuò sustinent: ibi sua cuique virtus rependitur, sua item labes: historiæ, æterna judicia sunt, & quos post longum tempus æquavit oblivio, distinguit. Si pravis atra videbuntur quæ scribimus, meminerint atram

Le President de Thou.

1610. esse luem, quâ infecta est ipsorum vita, sibique indignentur. Contrà, si meruere laudem & obtinent, gratulentur virtuti suæ: horum ego lubens renuntio gratiæ, illorum odia deprecor: rem debitam utrisque rependo, eoque nihil merui.

Postquam proditione nefaria in necem datus Henricus IV. Gallorum studia timebantur in factiones itura, cum repentè, contrario effectu discussus timor: facti atrocitate horrescunt animi & consternantur: una omnibus desolatio est; hinc concordia inter miseros, hinc tranquillitas publica, nemine vim inferre auso quam metuebat. Fallax quies, sopore haud procul lethargico mali præsaga imminentis. Condæus, Suessioque Principes fortè tum aberant, ille decoro ad Mediolanenses secessu, ubi asylum invenerat oppressa virtus: hic non urbe procul, impatiens aulæ. Missi ad utrumque, per quos scirent excessisse Henricum, simul & communibus votis rerum potiri Ludovicum: atenim quia impubes erat, placuit eligi à quo Respublica regeretur, donec adolevisset. Actum in hunc modum.

Condé. Soissons.

Statim ab excessu Henrici, metu & horrore perculsis animis, Regina Brulardum Cancellarium acciri jubet. Ille viduam au[...] *em occubuisse* clamantem, infract[...] stantia, i[...] [...]rymas fertur, in hæc verba: [...] *mori R*[...]: *Henrico in casum dato*, [...] *cum*, [...] *ospiciendum, non lacr*[...] *tate* [...] *Principes qui homines* [...] *Re*[...]*sse.* Convocando se[...] R[...] ad Præsidem Har[...] [...]nciat; actum [...] [...]ti, Maria M[...] [...]r, donec a[...] [...] Gesta h[...] [...]vidiæ [...] [...]po[...]

Brulard de Sillery.

Le President de Harlay.

Bru[...] Vill[...] Ian[...] Les[...] du[...] me[...]

rent magis, quàm à fœmina regerentur; hinc bella fore, hinc illis rei privatæ augmentum, pue amant. Ex voto res utrisque cessit. Co sanguinis, qui tum in aula erat, per metum, tiam silet, jurique renuntiat si quod habuit: ministrationem clam vocata Regina, palam c

Dicta in Senatum postera dies. Ibat Rex mis, habitu violaceo (hæc regibus Gallis sequebatur mater, corpus fusco ex lana velamine amicta in talos deciduo. Exit Ioüsa, Gondius, Surdisius, Perronius Cardinales rancius Comestabilis; Guisius, Mayennius pes Lotharingi: Espernonius & Mombasonus cus, Lavardinus, Buscadelphinus Archiepisc. Rhemensis: Episc. Bell Noviodunensis, Duces & Pares Franciæ pus Parisiensis, cui in Parlamento o- scopatus. Rex veteri Patrum solio uit- tiæ vocant) Matri ad dextram erent quod vacuo inter utrumque spatio uando- gradû inferiore Contius, &, implevis- Principes è gente regia. His cius, Espernonius, Mombasonus, ue negotium Franciæ: dein Brissacus, Lav aninus Præses, *Ianin.* rescalli: hi ad dextram. Ad se reus exhibet & *Bullion.* nales. Succedebant Arch tionem, criminis- *Lomenie.* natu sine suffragio sed , si divideretur: quo bilitatus in area ca em, ipsosque è Sorbo- promiscua & c ra inquirebant. His ex- *Quatre* loci situs. uit è parlamento delegari *Commissai-*

Pe atus Princeps. Lite instru- *res du Parlement.*

o ninis autor, nemo particeps. æ sacramento diluisset aliquan- em, qua destinaverat scelus: re- uam revelatum secretum, ne palam vino indice, cui vetus in Iesuitas o- *Servin.* s secreti conscientiam vocasset ali- os quidem à se cum Patre Albinio *-bigny.* i; in quam interdum raptus, c

1610. *impubes, Galliaque Resp. fidei vestræ credita. Mihi vestris consiliis & ope regi, & regere animus est. Agite majorum ex fide, Principique dum in teneris aget, opitulamini: ita vobis opituletur Deus.* Plura effari prohibuit dolor.

Silente matre, Rex ita loquitur: *Post patris, Dominique mei excessum, ex Reginæ matris carissimæ voto, huc veni auctorandis, quæ à me, vobis Cancellarius dicet.* Alta erat omnium exspectatio, cum Brulardus, salutatis humillimè Rege, & Regina, in hæc verba silentium fregit. *Hærere se dubium, neque probè constare, quid exprimat, mœrorem, an gaudia. Stare in æquilibrio mentem. Filii nunc primum regnantis amorem indicere gaudia & applausus: patris caritatem recens desiderati vindicare luctum & lacrymas. Funestum esse hesternæ diei spectaculum: læta quæ in præsens audit, & videt. Cæsum proditione nefaria Henricum; ast non penitus occisum: stare in filio genuinam patris imaginem: pro inaugurato, pro regni gloria, & quod probis summa est ratio, pro populi salute vota nuncupanda. Renovandum fidei sacramentum Regi augustissimo. Opportunè lectam regni administrationi matrem optimam: bonum factum, læta regno primordia. Consilio opus filio Regi, opus item consilio Reginæ matri; nec in eo fidei metam esse. Vana fore consilia sine opere: instruendos exemplo qui fragilitate naturæ, aut rerum ignorantia peccant. Per primorum obsequia confirmari vulgus in fide. Id à Senatu suo Regem, id Reginam exposcere: id sperare Galliam. Solennius firmandam fidem, jurandumque palam in verba Regis.*

Du Harlay premier President. Hæc Brulardus Cancellarius. Exin Harlæo Senatus Principi data dicendi copia. Is Henricum patrem laudare; mox in spem filii regnantis assurgere; Matri condolere simul & gratulari, tanta arte, ut neutram in partem ire affectus diceres; demum progredi in vota, qualia regibus recens inauguratis nuncupantur. Referantur populo fores. Proloquitur

Servin. Servinus Advocatus fisci, vir doctus, juxta & eloquens. Vbi dixerat: Cancellarius legendis de more sententiis ire ad Regem, exin ad Reginam matrem, ad Principes postmodum, postremò ad reliquam confusè coronam, ex quorum assensu, & suffragio exiit placitum in hæc verba.

Rex solio justitiæ recumbens, consultis in rem præsentem Principibus suæ & externæ gentis, Præsulibus, Ducibus, & Pari-

Paribus Franciæ, necnon & magnis Gallicæ coronæ ministris: post auditas in id conclusiones procuratoris sui, juxta Senatus placitum pridie latum, *declaravit, declaratque Reginam matrem G[...] Regentem, donec ipse in pubertatem creverit, &c.*

Hæsitatum diu in eo conventu super his verbis, *juxta Senatus placitum*, quippe eâ formulâ confirmabantur jura Parlamenti in electione Regentis, eò magis quod Regis, Cancellarii, & primorum præsentia intercedebat velut approbantium. Cancellarius Decretum de more pronuntians, vocabula hæc etsi præscripta erant, consultò omisisse fertur, declinandæque invidiæ, lapsu memoriæ excusato, illusisse legi; Senatui factum satis lege scripta, & actis inserta, ut pronunciari debuerat.

In vestigia redeuntis Regis, concursus populi frequens, & læta passim acclamatio prodidere gratam esse inaugurationem omnibus, ingenitumque erga Reges suos affectum Gallis, quo nihil dominanti optabilius est, nihil fortius. Subscripsere postmodum Principes, quorum intererat: valuitque apud omnes senatus placitum. Non deerant qui dicerent in id muneris ab Henrico olim vocatam uxorem, quandocunque ipse, Ludovico superstite supremum diem implevisset. Acta hæc in parlamento.

Primum inauguratæ Regentis, præcipuumque negotium fuit inquisitio in parricidium. Delegantur Ianinus Præses, Bullionæus, & Lomenius, quibus efferum se reus exhibet & contumacem. Iactabat scelus in ostentationem, criminisque participes negabat, minore gloria, si divideretur: quo responso delusit sæpe commissos in litem, ipsosque è Sorbona Doctores, qui specie solatii, vera inquirebant. His extra ordinem frustra tentatis, placuit è parlamento delegari in litem quatuor, quos inter senatus Princeps. Lite instructa inventus nemo ab illo criminis autor, nemo particeps. Rogatum utrùm penitentiæ sacramento diluisset aliquando morosam cogitationem, qua destinaverat scelus: respondisse ferunt, nunquam revelatum secretum, ne palam esset. Rogatus item Servino indice, cui vetus in Iesuitas odium, Iesuitamne in ejus secreti conscientiam vocasset aliquando, negavit: Habitos quidem à se cum Patre Albinio Iesuita sermones de estasi; in quam interdum raptus, quasi Deo

Ianin. *Bullion.* *Lomenie.*

Quatre Commissaires du Parlement.

Servin.

Aubigny.

1610. Deo revelante, videbat Henricum hæreseos fautorem: dimissumque se ab Albinio, hoc responso; *Pellendis his prestigiis, profutura non parum frigidorum graminum jura, per qua cerebrum aquilibrio suo restitui am[illegible]* Auditus Albinius & exibitus reo, ignotum sibi, neque antehac visum respondit. Contumace dein silentio transacta lis, tandemque latum Curiæ placitum, in hæc verba.

Visa lite, rogante procuratore fisci, instructa per Commissarios à Senatu delegatos, contra Franciscum Ravailhacum, formularium fori Engolismensis: visis item confessoriis, negatoriis, testium reo coram assertionibus, procuratoris fisci conclusionibus: post auditum super crimine & participibus reum, pronuntiatum fuit per Curiam, Cameris convocatis, Ravailhacum criminis lesa majestatis divina & humana, primo capite plus aquo manifestum esse, ex nefario, immani, & detestabili parricidio in Henricum felicis memoria perpetrato. Cui reparando mulctam honoris patietur in vestibulo Episcopalis Ecclesia: ubi, postquam per ora vulgi plaustro traductus fuerit; habitu nudus & tadifer, palam declarabit, proditoriè & nefariè commissum à se parricidium detestabile, horrendum, immane: cujus pænitet, Deumque precatur, Regem, & judices ut parcant. *Inde in* *La Place de Gréve.* *Grevam ductus, theatro superinducetur; candentique forcipe dilacerabitur, infusis in plagas oleo, pice, sulphure, resina, & plumbo. Distractum exin per quatuor equos, in partes totidem corpus committetur flammis, aeri cinis rapiendus vento. Bona addicentur fisco, aquabitur solo domus, in qua ipse natus, nunquam posthac superinducendo area adificio. Cautum insuper, ut parentes scelesti hominis ditione abstineant Gallica, sub pœna capitis: non secus ac agnati, Ravailhacao nomine infami in omne avum futuro. Quibus exsequendis, ut pronuntiata, ut jussa, procurator fisci dabit operam sedulò, probabitque datam quamprimùm. Sancitum insuper, extrema ante, ut per nova tormenta eliciatur participum nomen, si quos habuit.*

Raptus dein in tormenta, in necem, quæ sustinuit, rarâ ex facto penitentiâ. Ferunt servata laniando corpori interstitia, infusumque in brachia & humeros, successive sulphuris & plumbi liquorem, quò per singula membra moreretur. Hic finis monstro. Duxit in suspicionem criminis neminem.

Quan-

Quanquam non deerant tum, neque postmodum, qui miscerent inania, quibus postulabatur ex primo nobilitatis ordine vir probus & innocens. Vana sine probatione murmura, jacta per invidiam & nefas.

Cecidit Henricus tetra melancholici hominis rabie: caussa parricidii superstitio, qua Calvinistis favere creditus ex eo, quòd pacem inter subditos aluit, donec vixit, non habitâ Religionis ratione. Prudens sane consilium, non ignaro principe, bella civilia populo tandem exitiosa esse, adeo ut quamcunque victoriam assequare, in necem sit utrique parti. Eo secreto & regnavit placidè populi amor sui, & cumulavit divitiis Galliam exhaustam per seditiones & bella, regno decessoris infausto. Ex his quàm inepte ducta postulatio amatæ Sectæ, quam si non perdidit, aut factum est ex metu, posito supra vires negotio, aut ex caritate erga suos; prævalente in tranquillitatem publicam voto. Certè gloriosius Ludovico cedet ruina gentis, & cessisset Henrico patri, si admovisset arbitrum rebus Gallicis, qualem postmodum Ludovicus. At non omni ævo nascitur Phœnix, nec omni Regi datus desuper magni consilii Angelus, interpres Dei. Bello maximus, virtute politica inter paucos, ferox in prælio, in pace mansuetus, quodque summe regium, erat clemens. Parto per bellum diuturnum imperio, vixit nunquam subditis gravis, subsidiaque exosus, quæ populum opprimunt Galliam moriens inexplebili dolore confecerat, nisi in spem paternarum virtutum Ludovicus assurgeret. Indoluere externæ nationes, tanta illi comitas in socios, tanta in hostes mansuetudo fuit. Statim à funere, *Magni*, agnomen delatum est invicto Principi: jure equidem, neque enim ante Rex fortior, non justior fuerat: nunquam in ultionem duravit. Regum si infensi, terror; si confœderati, fiducia: suorum amor & spes certa. Otio impleverat aulam & regnum, non ante calamitate publica miser ipse, quàm ubi instruxerat acies turbandæ paci: in quam expeditionem, incertum: id certum est, occubuisse medium inter arma, quibus tegi debuerat. Vnus illi à Venere nævus, eò regibus noxa leviore, quod populus rarò opprimitur ea labe; vix sævire potest, qui amat. Plurium consilio & autoritati res publicas concedens, nunquam in unum contulit imperii molem, qui non ubique potior regnandi modus. Quandoque è re regni

Henri le grand.

 est,

1610. est, in conscientiam rerum acciri è pluribus unum, nempe si fide prævalet & sapientia: vulgandis alioquin regni arcanis, quo sæpe in ruinam dantur consilia uno fulta secreto. Iudice ab uno facilius discernitur veritas à calumnia: odium & invidia apud multos valent.

La Flesche. Infertur magnâ pompâ in sacellum Flexiensis Collegii, cor, quod Henrici pars magna fuerat. Iusta dein illi persolvuntur, magnis pompa & luctu, nedum Lutetiæ, sed & passim tota Gallia, urbibus per æmulationem ponentibus mausolæa, queis vita ipsius continebatur. Vt puer laborum assuetudine, in bellum institutus: ut adolevisset in castris: ut non posuisset arma, nisi post debellatos hostes: ut perennis in senectam labor: ut parto demum regno, vita illi pacifica & mansueta, voto suorum brevior. Hæc de Henrico.

Postquam Henrico parentaverant Galli, Ludovico renovatur fidei sacramentum. Vna omnibus conspiratio est, æmulantibus obsequii gloriam Clero, nobilitate, & populo. Per id tempus prodiere in publicum scripta flexa in satyram, quibus in Iesuitas procaciter invehebatur incertus Autor, specie censuræ in Marianam. Is de Regis institutione libello, pleraque perperam de Summi Pontificis in Reges potestate, deque subditorum obedientia scripserat. Damnata postmodum doctrina Marianæ, liberque pœnali judicio, flammæ datus. *Le P. Coton.* Quo tempore, in P. Cotonem editus libellus, cui nomen Anticoto, *L'Anticoton.* opus temerarium, vanaque dicendi licentia & procacitate probatum multis, ut apud multos valent illicita. Nec multo post vulgata confutatio doctrinæ Marianææ, Autore eodem Cotone, qua stylo acri vir sapiens & disertus, juxta Constantiensis decreta Concilii, erroneas assertiones damnabat, Societatis nomine. Damnatus item iisdem diebus Parlamenti Lutetiani placito Bellarmini liber, quem in Barclaium, de potestate Summi Pontificis scripserat. Intercedit Romanæ Sedis Nuntius, obtinetque à Rege, in suspenso haberi sententiam.

Eodem anno prodiit Cardinalis Baronii Tomus Annalium vndecimus, in quo Hispaniæ regibus negat esse in Siciliam jura, qualia possident. Proscribitur edicto Regis Catholici Opus, ipseque Autor non multo post, factione Hispana, excluditur à prima Sede, ad quam virtute & suffragiis vocabatur; adeò lubricum est scribere de regum potestate, de im-

de Imperio, & ditione ipsorum, ut regnant, ut jure, vel injuria possident. At vana in membranas supplicia, vetito gliscit autoritas rerum, splendescitque per flammam, aliàs obscurus liber. Privatim acriùs legi amant, publicè castigata: ita cessit Baronio, cujus Opus in majus auditum, ex quo vetitum. Summa rerum quæ eo libro, contra Reges Hispanos continentur hæc est. Temporibus Nicolai II. (is anno millesimo sexagesimo Summus Pontifex erat) Comites & Duces Siciliæ, Robertum, Guiscardum, Constantium, Fridericum, deinde familia Gallorum Regia Duces Andegavenses, postmodum Aragoniæ Reges, professos, debere se Apostolicæ Sedi, homagium ligium pro Siciliæ Regno, sub hac clausula; *Quòd in Ecclesiis vacantibus Nos, & nostri in regno heredes, nulla habebimus regalia, nullosque eo nomine fructus, reditus, proventus, & obventiones percipiemus.* Quam feudi legem valuisse confirmat Baronius usque ad Carolum Quintum Austriacum. Contrà, Reges Hispani in temporalibus & spiritualibus affirmant se in Sicilia adeò Dominos esse, ut jure regio, in multis Summi Pontificis officio defungantur: qualia sunt, beneficiorum collationes, dispensationes redditum Ecclesiæ, &c. quæ à Sede Apostolica decessoribus suis permissa asserunt, in remunerationem redacti in obedientiam Romanæ Ecclesiæ regni, quod Sarraceni invaserant: hinc beneficio Apostolicæ Sedis asserunt ipsa Ecclesiæ jura translata in Reges. At de his satis. Redeo ad res nostras. 1610.

Per idem tempus confœderatorum Principum Oratores, post sancitam fidem, nuncupant de more votum Regi inaugurato. Renovantur fœdera; Hispana, per Ducem Feriacum: Britannica, per Wotonum: Archiducalia Flandriæ, per Comitem Buquoyum. Renovata item per legatos fides à Repub. Veneta, Ducibus Sabaudo, & Lotharingo, ab Helvetiis, Ordinibus Batavis, & si qui ab illis Germani Principes, nostri fœderis sunt. *De Feria.* *VVoton.* *Buquoy.*

Sullius secreti nuper intimi Henrico particeps, uno cum Rege casu ceciderat, abdicataque ærarii, simul & Bastillææ arcis præfecturâ, privatim agebat; sponte, an vi, incertum: sponte factum plerique credidere, ne dejiceretur, quod imminere præviderat. Verius est abstitisse jussu Augustæ. Regem auxerat pecuniæ vi magna Quæstor assiduus, juxta & *Sully.* *La Bastille.*

solers,

1610. solers, quam postmodùm confirmandæ paci Regina consumpsit totam, venali subditorum fide, per Regis infantiam. Privatis rebus studuerat publicas administrans, magno utrisque augmento quod rarum.

Condæi Principis ad Mediolanenses secessum ex occasione supra attigimus. Privata illi vita erat, nec spes melioris fortunæ, Henrico superstite. Postquam audiit fato functum, statim accingit se viæ in Galliam. Ferunt dubitatum à Mediolanensium Prorege, Principem dimitteret, an retineret. Dimitti fides publica, retineri suadebant res in Gallia ambiguæ, sub Rege puero: prævaluit fides. Reducem Dux Bullionius specie cognationis, qua invicem juncti erant, invadit; & nisi Condæo animi dotes, & educatio forent, qualia decent natales regios unde illi ortus, succubuerat viro in fraudes omnes expedito. Primus illi in religionem conatus est; Catholicam Romanam profitebatur Condæus: Bullionius Calvinista erat. *Ostendebatur Principi adolescenti Gallia vacua rectore, plena discordiis civilibus. Si haberent fautorem è sanguine regio Principem, Reformatis in Gallia vires esse, quantum satis eligendo, à quo regerentur. Proponebantur patris & avi exempla: hereditariam esse Condæorum familiæ religionem Reformatam, quam si ipse induerit, Reformatos omnes statim in ipsius verba juraturos, regnique regimen injuriâ ereptum, legitimo administratori restituendum. Majora postmodum sperari posse in tempore, ut juvat audaces fortuna, & mutabilis est.* Hæc Bullionius. Condæus cui summa ratio est, quæ pro religione facit, obstare consiliis perduellibus: stare in fide qualem Deo, qualem Regi debebat: & quamquam secum injuriose actum querebatur, malle injuriam pati, quàm ulcisci; his ferme rationibus; *Non posse sine dissidio & armis vindicari in jura sua principes; hinc populo calamitatem fore: satius dissimulari opprobrium, quam innocenti sanguine expiari.* His & talibus lethalia regno consilia elusit Princeps. Per infantiam Regis, per discordiam Principum, per Sectariorum vires, & innata ipsis in Reges odia, periculum erat, si Condæus factionem & Sectam una amplexaretur, ne pessum iret in Gallia religio orthodoxa. Maximum in iis Condæi famæ momentum est, quæ nemo, ante hanc diem edidit, quorum mihi autor est Dux Rohanæus libris rerum Gallicarum memorialibus, quos habeo manu-

Boüillon.

Les Reformez.

Rohan.

manuſcriptos, cui res Sectæ ſuæ innotuiſſe nemo dubitaverit.

Quo tempore Henricus exceſſit, Gallia vicinis principibus incutiebat metum triplici exercitu formidabilis: illum Mareſcallus Eſdiguerius ad Delphinates, huuc Nivernus Dux ad Campaniam, tertium Rex ipſe ſolo Lutetiæ circumjecto regebat, alto in expeditionem ſecreto. Quidam vetera in Hiſpanos odia cauſſabantur, alii vanos amores, raptumque fœminæ principis; illis odii in extraneos, his amoris bellum eſſe credebatur in ſuos. Non deerant qui vulgarent in Burgundos deſtinari bellum: prævaluere qui peti Germaniam dicerent, nempè aſſerendis in feuda ſua Principibus confœderatis, quibus jure ſucceſſionis, debiti Ducatus Iuliacenſis & Clivenſis. Vtrique Leopoldus incumbebat tanquam feudis imperii, in ſe per imperatorem collatis, ex quo ſine prole Ioannes Guillelmus ultimus Ducatuum poſſeſſor, deceſſerat. Vtcunque res, certum eſt ſtatim ab exceſſu Henrici in Leopoldum arma converſa, peditumque decem millia in id belli traducta in Germaniam, duce Mareſcallo Caſtræo, cui negante Alberto per Luxemburgos iter, prærlectâ, Campaniâ, Metis via fuit Iuliacum. Vrbem, plagamque circumjectam inſederat Leopoldus Auſtriaca è gente Princeps; quo nomine, ſpecie mandati imperialis incumbebat feudo. Rem altiùs repeto hiſtoriæ Gallicæ, quam ſuſcipimus, debitam; quia eo bello Germaniæ diſſidiis ſe immiſcuit Gallia, ſæpiuſque poſtmodum; adeo ut ſincera, & integra rerum Gallicarum narratio vix eſſe poſſit, ſi res Germanicæ omittentur.

Leſdiguieres.
Dauphiné.
Nevers.
Champagne.
Iuliers.
Cleves.
La Chaſtre.
Mets.
La Champagne.

Guillelmus Dux Clivenſis & Iuliacenſis, Comes Ravenſpurgii & Markæ, cui Sibylla ſoror erat, quinque liberis exceſſerat ſuperſtitibus, altero maſculo, cui Ioannes Guillelmus nomen (is ſine prole moritur) quatuor è fœminea ſtirpe, Maria-Leonora, Anna, Magdalena, Sibylla. Maria-Leonora primogenita Marchioni Brandeburgenſi, eidemque Electori Alberto Friderico nupſerat; hinc fœminæ plures, quarum natu major Sigiſmundo Marchioni Brandeburgenſi locata: hinc jus Brandeburgenſibus in eo feudo. Anna, Leonoræ ſoror, Philippum Ludovicum Palatinum Neuburgenſem, ſibi matrimonio junxerat: Magdalena Ioannem Ducem Bipontinum, eundemque Palatinum. Sibylla

Ravenſpurg.
La Mark.
Brandebourg.
Neubourg.
Deux Ponts.

dedita urbs: confœderatique Principes ditionibus restituti suis facto Ludovici; sic viguit Catholica fides, ubi jus erat principibus Calvinistis. Inhiabat Austriaca gens Iuliacensium urbi, quia à Luxemburgo in Germaniam inferiorem, hac illi facilis viarum compendio transitus. Superiorem haud ægre aperiebat Alsatia, quam nuper invaserat; ut unum genti abesset Iuliacum, Rheno penitus in potestatem habendo. 1610.

Edicta pecuniaria supra novem quinquaginta Henricus vulgaverat, non ita diu quàm excederet, sustinendo, ut creditum, bello Germanico quod destinabat: obluctabantur parlamenta magna tum autoritate & constantia. Regina mater insinuando mollius regimini suo onera deprecatur, & legem abrogat. Tributi remissione populo abblanditur: prudens consilium, quo pluribus nexibus vinciremur. Conscribi placuit in eam rem litteras ad parlamenta, quæ eò gratius acceptæ, quod liberatoriæ, & præter usum erant.

Etsi excessisse Henricum, & rerum potiri Ludovicum fama eadem tulerat; coronari placuit more majorum. Actum id circa Idus Octob. apud Rhemenses, Cardinale Ioüsa operante. Quia antiquus est apud nos iste ritus, & paucis extra Galliam notus, quo per divinum chrisma inaugurantur Reges & fiunt sacri; non erit abs re, neque proposito procul, formulam rei attingere: rem debitam externis, quibus mores nostri passim ignorantur.

Rheims. Le Cardinal de Ioyeuse.

Postridie Idus Octobr. recurrente in Dominicam die, Ecclesia Rhemensis matrix; ubi inaugurari Reges invaluit, lecta supellectile ornatur. Dispositis in utramque partem theatris distribuuntur fœminæ: Augusta Regens primam occupat sedem: alteram à prima Margareta Valesia, regina. Proxime instabant Condæa, Contia, Mompenseria, conjuges, aut viduæ Principum è stirpe Regia. Subsequebantur pars Ducissæ, pars è primaria nobilitate cultissima fœminarum corona, sedibus stratis b[illegible]o & purpura. Primo diei crepusculo Cardinalis Ioüsa ad Ecclesiæ altare accedit, pontificalibus induitur, sedetque in habitu: aderant huic sacro debiti duodecim Pares Franciæ, nempè Ecclesiastici sex, totidem laici. Ecclesiasticorum, quibus nihil immutatum est ab instituto, hic ordo fuit. Franciscus Ioüsa, pro Archiepiscopo Rhemensi agens, Godofredus Billius Episcopus, & Dux Laudunensis; Carolus Carsius Episcopus, &

La Reine Marguerite de Valois, De Condé, De Conty, De Montpensier, Princesses du sang. Pairs de France Ecclesiastiques. l'Arch. de Rheims. Billy, E. de Laon. Carses, E. de Langres.

1610. Dux Lingonensis, Renatus Poterius Episcopus, & Comes Bellovacensis: Cosmus Clossius Episcopus, Comes Catalaunensis: Carolus Balsacus Episcopus, & Comes Noviodunensis. Sex eo ordine Ecclesiæ Parium dignitate illustres sunt ab omni ævo. Illustres item eo titulo, & penè nascenti regno coævi sex laici Principes, regni vasalli, quorum evanuit nomen, ex quo feuda ipsorum, ex variis eventis veteri Galliæ unita. Hi olim, Burgundiæ, Normanniæ, & Aquitaniæ Duces; Tolosatum, Flandriæ, & Campaniæ Comites. Atenim postquam Galliæ adscripta feuda, quia nemo sibi debere potest, Rege eodem Domino, & vasallo, invaluit debitorum loco substitui, qui subeant vices. Suffecti sex, quos Duces, eosdemque Pares Franciæ dixere, qui quidem æquales antiquis, si nomen, si rem spectas multùm infra sunt. Quippe illis olim, vi feudi sui, merum imperium & jura regni erant: his feudi nomen inane est, *Ducatus*: vacuus autoritate titulus. Primùm sex lecti, exin numerus auctior, donec tandem venit dignitas in contemptum. Hodiè inaugurandis regibus invaluit, ex immenso Ducum numero, pro regum arbitrio legi sex, qui subeant vices. In id muneris vocati Condæus, Contius, Suessio Principes è sanguine Regio: Nivernus, Ellebovius, & Espernonius. Ea cura Paribus, id, ex veteri formula muneris est, ut præstò sint Regi, & societate manuum pares exhibeant se sustinendæ coronæ, unde dicti, *Pares*. Is ferme habitus erat; decidua in poplites sericò filis argenteis intertexto tunica operuerat humeros: superinductum tunicæ pallium ex murice violaceum, auro distinguebatur: capiti imminebat corona, lapillis pretiosis, aut unionibus distincta: ut quisque pro Duce, aut pro Comite primævis agebat: his ad altaris cornu sinistrum, sedes. Non multò post Episcopi Laudunensis, & Bellovacensis Regem in Ecclesiam ducunt. Stipabant ducenti equites, lecta manus. Regi proximus [illegible]cibat Marescallus Castræus, Comestabilem repræsentans, nempe per senectam invalido Mommorancio; instabat Brulardus Cancellarius: permissa Bellegardo Galliæ Scutifero læva; sequebatur promiscua nobilitas. Claudebat præsidiaria Scotorum cohors, donec acclamante populo ad fores ventum; hic brevis mora. Post exactas in limine de more preces, aperiuntur valvæ, introducitur Princeps, altari procumbit, solio reclinatur. Comesta-

De Potier, E. de Beauvais. Cloßi, E. de Chalon. Balsac, E. de Noyon. Pairs de France Lais. Les Ducs de Bourgongne. De Normandie. De Guienne. Les Comtes de Tolose, Flandres, Champagne.

Condé. Conty. Soissons. Princes du sang. De Nevers. D'Elbeuf. D'Espernon.

Mommorancy Conestable. Brulard. Bellegarde. La Garde Escossoise.

mestabilis, & Cancellarius proxime assidebant. His circumfusi Gallicæ coronæ ministri: sacramento exordium est, quod Ioüsa Cardinalis, tactis Evangeliis à Rege solenniter exigit; unde Calvinistis iracundia, & in tempus suum quæsita rebellio. Hæc sacramenti formula ex ritu antiquo. *Promitto futurum me posthac Ecclesiæ Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ protectorem: abacturum ditione mea hæreticos: privilegia Ecclesiæ conservaturum: leges populis daturum ex æquo.* 1610. *Les Officiers de la Couronne.*

Iuratus in hæc verba, altari advolvitur. Humilis in genua Clerus, prona in terram nobilitas Regem votis inaugurant. Circumfunditur effusa latè plebs, & supplex orat. Interea exuitur tunicâ Rex, levioribus induitur ocreis è serico violaceis, auro temere sparso liliatis. Actum id Henrico Acullonio Lotharingo Principe, per officium ministro, *Aiguillon.* Calcaria aptat Condæus Princeps, Burgundo Duci suffectus. Ensem lateri accingit Cardinalis Ioüsa, distringit, & præbet nudum. Rex acceptum, Deo exercituum dicat; infertur altari mucro factus per oblationem sacer. Mox restituitur tuendæ Ecclesiæ, quod Primogeniti munus est, qualem agnoscit Regem Christianissimum, Ecclesia mater. Restitutum Rex Castræo Comestabilis vices gerenti committit *La Chastre.* (ejus officium est præire Regi, ense nudo.) Neque omitti debet contracta statim sponsalia Regem inter & subditos, traditione annuli, quem Rex digito inseruit amoris monimentum, & acceptæ fidei pignus.

Dein sequitur unctio more majorum. Vncto Rege, Cancellarius non procul altari stans in vestigio, Duces & Pares Franciæ ciet, monetque officii in hæc verba.

Princeps Condæe, qui Ducis Burgundiæ partes subis, ades in officium Regi. *Condé, pour le Duc de Bourgongne.*

Princeps Conti, qui Normanniæ Ducem exprimis, ades in officium Regi. *Conty, pour le Duc de Normandie.*

Princeps Suessio, qui Ducem Aquitaniæ repræsentas, ades in &c. *Soissons, pour le Duc de Guienne.*

Princeps Niverne, qui Polosani Comitis personam sustines, ades in &c. *Nevers, pour le Comte de Tolose.*

Princeps Ellebovi, in Flandriæ Comitis locum suffecte, ades in &c. *Elbeuf, pour le Comte de Flandres.*

1610. *Dux Espernoni, Campaniæ Comiti substitute, ades in officium Regi.*

Espernon, pour le Comte de Champagne.

Ioyeuse.

Eadem formula Ecclesiastici Pares compellantur, eo discrimine, quod horum nemo vicarium agebat. Iis Regi adstantibus; Ioüsa Cardinalis coronam imperii Gallici regio capiti aptat: circumstant Pares, collatisque unà manibus immane pondus sustinent. Paulo post, posita corona, quam Caroli magni fuisse tradunt, coronatur Rex diademate Indico, cujus pretium inæstimabile. Castræus primus ibat districto ense: sequebatur Cancellarius: instabat Regi, manuque paludamenti extrema tenebat Prior Vindocinensis, Henrici magni nothus. Regio avorum solio reclinatum salutat primùm Cardinalis, votumque nuncupat in hæc verba: *In hoc regni solio confirmet te Deus.* Sequuti primorum applausus, populique acclamatio ingens. Sparsa dein missilia in vulgus. Nummi pars aurei, pars argentei, queis insculpta effigies Regis, eo habitu, quo solio regni recubuerat. Ex adverso numismatis erumpebat fracta ex nube manus, sacram ampullam tenens, aureoque rore irrigans solum, in hæc verba; *Gallis data munera cœli.* Neque omiserim ritum, qui libertatis Gallicæ index est: ipsa in basilica, statim ab uncto rege, clathris vimineis inclusæ aves dimittuntur, quasi porrecta Principis gratia etiam in animantes; aut velut plena subditis libertate sub bono principe.

Le Prieur de Vandosme.

Ab inauguratione itur ad sacrum, quo immolatur Christus. Ministrabant Cardinali, Episcopi Bononiensis, & Rivensis. Sacro absoluto Rex è theatro in ima delapsus, duodecim ministerio Parium corona exuitur, ita Reges accedere soliti ad Regem Regum. Ivit humilimè, pientissimè, probatusque nova inauguratione sacerdos, sub utraque specie Christi corpus, & sanguinem, delibavit; quod primitus Christianis omnibus, hodie sacerdotibus, & quia uncti Reges, & regibus permissum est privilegio singulari.

Boulongne. Rieux.

Inclinata in vesperam die, inauguratus in regiam redit. Præferebant Dux Mombasonus Caroli magni coronam: Duces Rohanesius & Crequius, sceptrum ille, hic justitiæ manum: Marescallus Castræus Galliæ ensem. Vbi in regiam ventum, exuitur lineo indusio, tunicaque quæ sacri contactu chrismatis sacra erant. Nec multo post mensæ accumbit,

Mombason. Rohanés. Crequy.

bit, quam magnifice instruxerant Rhemenses Oppidani. 1610. 9
Postridie Rex Cardinale Ioüsa operante, torquato adscribitur Ordini, in hunc modum. Post sacra vespertina, Sancto Spiritui haberi solita, ante altare procumbit: ductabant medium veterani Equites duo, iidemque Principes, Suessio, & *Soissons.* Contius. Præibant bini longo ordine Equites, donec *Conty.* præstito tactis Euangeliis sacramento (qui mos inaugurandis) fidem adigeret in hanc formulam; *Conservaturum se privilegia Ordinis.* Exhibitum à Castronovano Ordinis Cancellario *Chasteauneuf.* librum obsignat: (eo leges, Equitumque nomina continentur.) Paludamentum equestre aptat Rodius. Cardinalis *Rodes.* Ioüsa, Torquem aureum; pendebat de more, Crux item aurea, albo encausto picta, per cæruleam vitam in lævum latus. Condæus Princeps in Equitum Ordinem adscribitur, unà cum Rege.

Sacris impositus finis, tactu strumâ laborantium (morbus est supra curam, nisi quòd datum desuper regibus Galliæ, ut tactu restituant ea peste infectos, haud indignis operantis Dei ministris.) Ea formula, hic ordo fuit: nam & hoc, ex occasione delibandum. Positus in statu innocentiæ Rex, per gratiam, penitentiæ sacramento infusam, perque Eucharistiam possessor ejus, qui possidet omnia, ad sáncti Marculfi ædem venit. Conglobatur plebs eo morbo invalida, jacetque circumfusa in spem medelæ certam. Præibant Medici explorando morbo, ne quis rei sacræ illudens mentiretur strumam. In transitu Rex, superimpositâ capiti manu, in hæc verba operabatur: *Tangit Rex, sanat te Deus:* stipabat Episcopus Bayonensis, nummosque viritim distribuebat ægris. Hic ritus ab antiquo regii tactus, de quo haud injuriâ dici possit; *in manu Regum Galliæ verè digitum Dei esse:* nec vana fides tactui, cui submittunt se Europæi omnes, præcipuè Hispani, vetere odio nostra improbantes, eoque nihil suspecti: sanè jampridem desiissent accurrere, si vacuus esset effectu salutari hic tactus.

Exactis sacris, Rex Lutetiam redit, rogantibusque Calvinistis pactas sub Henrico IV. Edicti Nannetici leges confirmat: prospiciebant sibi Sectarii, tanquam dubiis rebus: sub Rege puero vacillabat nobilium ordo, ipsi Principes regni columina nutabant: utrisque adjectæ pensiones: præfectis militum aucta stipendia: populo onera deprecanti, re-

 voca-

1610. vocatione succursum gratiâ, aut metu: hic per ea tempora regnandi modus servitio haud procul; triste regno subsidium fœmina imperans. Condæus, quò factione abstineret (namque in obliquum trahebatur pravo consilio) procurationem Aquitaniæ obtinet, properatque in provinciam muneris sui. Effundit se in sumptus immensos Aquitania, excipiendo splendidè legato (qui mos Gallis.) Burdigalâ Tolosam venit (urbs est extra Aquitaniam sita, Narbonensis provinciæ caput, post Lutetiam prima Galliarum.) Nec sunt parci excipiendo Principi Tolosates: per bellicum apparatum, per applausus, & pompam, ingressus transigitur; denique exhibentur legato honores, quales deleganti. Nec diu, cum Lutetiam revocatur. Promulgatur item edictum, quo in regiam redire jussi provinciarum rectores: quorum nutabat fides; auctæ singulis pensiones, sic restincta seditio: rei privatæ studio agebantur in bellum, fidesque omnibus sub hasta erat.

Le Prince de Condé, Lieutenant du Roy en Guienne.

Hæc inter, Vatanus, è Puteana gente, in regni meditullio, vi armatâ Regi obsistere ausus, factionem in salinarum redemptores excitam auctorabat vetitoque sale ne utebatur modò, sed & venalem dabat, res nobilibus Gallis sæpe usurpata, præcipuè quibus sunt feuda in confiniis regni. Progreditur in immensum viri protervia: si qui obstiterant, verberibus afflictabantur, donec trinâ monitione juberetur parêre legi. Ad hæc obstare armis audentius: eò demum provecta temeritas, ut pro rege, tota latè planitie ageret; viginti milliarium, læta planities est, non monticellis, non saxis asperata mobilibus: incautum opprimi placuit: brevis expeditio: quippe cohors præsidiaria præfecto Solæo, Vatanam urbem nondum munitam, priùs invadit, quàm venisse agnitum. Dein in arcem arma conversa, primam oppugnationem sequitur expugnatio. Lutetiam in vinculis trahitur homo stolidus, placitoque Senatus, capite luit quam meruerat pœnam. Bona addicta fisco, Rex munificus agnatis permisit.

Vatan. Dupuy.

La Plaine de Vatan.

Solé.

Harlæo senatus Parisiensis principatu gloriosè, diuque functo, senectute tum gravi & invalido, substituitur Verdunus, Tolosani senatus Princeps, cui apud Tolosates fama ingens, minus Lutetiæ nomen fuit, per majus officium, quod obstupescas. Lubrica est via per honores, & plerumque

Harlay. Verdun.

que fallax; adeò ut quandoque referre gradum dici possit qui progreditur. Omnium calculis meruerat eam dignitatem Verdunus antè quàm obtineret; ubi tenuit, minus valuit fama.

Hæc inter, Lutetiæ Parisiorum, Theologos inter Gallos, & Hispanos dissidio caussam dedere disputationes celebres de more habitæ in generali Prædicatorum Congregatione. Vetus æmulatio est inter utranque gentem, nedum armorum, sed & scientiarum. Artes liberales Galli colimus & assequimur, ingenioque subtiles & ardui, jactamur per omnes scientias, neque immergimur. Hispani plures inter deligunt unam: ignorant reliquas; hinc fit ut plerumque ejus gentis Theologos, aut philosophos in iis summè versatos scientiis, experiare Grammatices adeò expertes, ut vix latina loquantur, vix intelligant. Fortè ut à suis omnia in contemptum habent, & latinè loqui fastidiunt, quasi peregrinâ linguâ. Hispanus Theologus toties jactatam, neque unquam probè decisam quæstionem attigerat, non in problema (ut assolet) sed affirmativè in hæc verba: *Nullo casu Concilium esse supra Papam.* Aderant Papæ Nuntius, Cardinalis Perronius: aderant & Galli omnium facultatum Doctores; hi nedum intercessere positioni, ut falsæ; verùm & ut hæreticæ. Excanduit Nuntius, & imperitos magnâ contentione affirmans eos, qui arguebant, raros habuit acclamatores, versis in contrarium coronæ sententiis. Cardinalis Perronius vir doctus, juxtà & politicus, molliendæ invidiæ, quæstionem problematicam dixit: pro Summo Pontifice Italos omnes, & magna pars Hispanos; reliquam pro Concilio Europam esse.

Celebris ea Congregatio, quam quadringenti monachi toto orbe delecti componebant: Princeps conventus erat Augustinus Galaminus, Prædicatorum Præpositus generalis, sacrique palatii Romæ præfectus, vir doctrinâ & virtute clarus. *Galamin. General.* Abierat in laxamentum regula sancti Dominici, solutaque per abusum vitâ monasticâ, exuerat autoris sui disciplinam; cùm Michaëlis in Occitania Provincialis, austera vindicare ausus inter tantos, proposuit primus restaurationem vitæ reformatæ. *Michaëlis Provincial en Languedoc.* Pauci tum sequaces: hodiè diffusa est totâ latè Europâ reformatio, haud indigno autore, cui nomen adscribat historia inter magnos, Ecclesia inter san-

1610. unctos. Atenim eo tempore decepta viri probitas præstigiis & incantamentis Gofridi, magi insignis (is sacris illudere solitus impietate eò majore, quod sacerdotii autoritate, Moniales decipiebat, specie sacramenti vocatas in sacrilegium nefario coïtu, Dæmon illi in Venerem facilis, quo sæpius allectæ fœminæ, sub imagine sacri nodo exin inextricabili vinciebantur, si vera fama. Pleraque de eo, & Magdalena moniali vulgavit temerè, moribus & vita innocens Michaëlis, quæ satius reticuisset: supra captum positis, deest persæpe fides, unde decedit scribenti autoritas. Paulò post placito senatus Provincialis, ultrice flammâ, vitæ exemptus præstigiator. Non defuere qui & parlamento imputarent vanæ credulitatis errorem.

Le Parlement de Provence.

Ineunte Autumno Sectarii comitia Sectæ suæ generalia per missos in aulam Oratores petunt, & impetrant: adjecta conditio, *Si legato coram regio haberentur*. Habendis, Salmuria indicta: lecti pars è nobilium ordine, pars è plebeio, trecenti. Delegatorum, præcipui Bullionius, Sullius, & Rohanæus Duces, queis pro Secta studium, aut pro rebus cuique suis: conventui pro Rege interfuit Bullionæus, libellorum supplicum in Regia magister, Regi & Sectæ æquè fidus: fidus Sectæ quia Esdiguerio mancipatus: fidus Regi, quia Esdiguerio, una cum Rege caussa erat. Pleraque hîc proposita queis Edicti Nannetici renovabatur fides. Adjectum *petendas à Rege urbes novas, præsidium Sectæ, donec ipse adoleverit: petenda alendis pastoribus stipendia auctiora: nova item Collegia quibus ingenia adolescentum imbuantur doctrinâ reformatâ, ambiguis per ætatis lubricum, in recta animis*. Repeto formulam ut verba sonant, vocabula ambitiosè tumida, vacua obsequio & fide. His addebatur, *dejectum per Reginæ odia Sullium restituendum quæsturæ, necnon Bastillæo regimini, quod simul & aurum publicum eò loci asservari solitum crediderat Rex, nota fidei viro magis, quàm arci. Id si negabitur, petenda per quæ compensatione indemnis recedat. Ipsi feuda & pecuniam plus æquo suppetere: petendam arcem in regni confiniis sitam, unde ipsi præsidium sit, & augmentum Sectæ. Petendum munus in regiâ illustre, unde honor sit possessori. Quærenda hæc duo pertinaciter, perque contemptum auri sternendam viro, in tuta & decora viam. In omnem eventum, retinendam magnam rei tormentariæ* præ-

Saumur. Bouillon. Sully. Rohan. Bullion.

Esdiguieres.

Sully Surintendant des Finances & Gouverneur de la Bastille.

præfecturam. His si acriter institerit Sullius, fore ut rebus ejus privatis reformatorum vota & arma uniantur, per qua vindicabitur autoritas, qualem vivente nuper Henrico possederat. His Sullium urgebant Sectarii, rati per officia & arces quæ in vicem permutati dominii petebantur, augendas res Sectæ, cui una erat caussa cum ipso. It in eam sententiam Sullius, scriptisque ad Reginam litteris, multa quæritur quæ ad res nostras spectant, eoque accuratius referam: litterarum hæc summa fuit.

La charge de grand Maistre de l'Artillerie.

Præstitas à se, Henrico, Domino olim suo, Galliaque universa operas, tanta integritate, tanto Regis augmento, ut non exacta viderit, non ventura ætas visura sit paribus vigilantiâ & fide Quæstorem. Lætum ab insueta tributi remissione populum, dum augebantur Regi reditus: id labori assiduo debitum, per insomnes quas officio sæpe traduxit noctes. Procuratum populo levamen immensâ parcimoniâ: auctos coronæ reditus, per imminutas pensiones antè præstari solitas velut ex debito, quibus impar ærarium est, nisi populi substantiam exprimit. Constitutas à se rei numerariæ leges, per quas confusio, prædandique licentia sublata penitus; actum id labore indefesso. Hinc factum ut in singulos annos rex, magno populi levamine (rem inauditam) in ærarium cui à parcimonia *nomen est, milliones librarum octo cogeret, salvos ab impensis legationum Galliæ ad externos, externorum ad Galliam, salvos item à secretis extra regnum negotiationibus quæ magno ære parantur, salvos ab emissariis per equos decursorios huc illuc missis, vel hinc illinc receptis, & (quod incredibile) salvos ab immensis sumptibus, quos in annos singulos felicis memoriæ Princeps, construendis dignitate regiâ palatiis impendebat: imminuta, quod rarum, subsidia, durante bello. Duodecim librarum milliones conscribendis tribus exercitibus consumptos, quorum altero Ambianorum urbs ab Hispanis dolo intercepta, longa obsidione recipitur: altero Britannia Henrici supremus in suos labor, domatur: Bressia & Sabaudia tertio expugnantur. Interea exsolutam debitis Galliam, quæ turbidis antè temporibus, seu per largitiones decessorum regum, seu fœderibus, aut pace ineundis immensa contraxerat: in eam rem impensos librarum milliones supra quinque vicenos, adeò ut nullis hodie nominibus obstricta sit corona Gallica, rem debitam parcimoniæ suæ: actum id etiam*

L'Espargne.

Amiens.

La Bretagne.

La Bresse.

La Savoye.

1611. *per subsidium solito levius. Consumptos in Helvetiorum, Principum Germaniæ, Italiæ, & Angliæ fœdera sæpè renovata XXX. librarum milliones: in pensiones externis principibus, aut si supra id largitionis erant Principes, in annua ipsorum ministris stipendia, XXV. protectioni provinciarum Galliæ confœderatarum VIII. reparandis tormentis bellicis, immensoque in bellum apparatui, in arces, in vias, in ædes publicas, consumptos totidem. Demùm in Bastillæa arce, quod nemo diffiteatur vel unâ rei probatione quæ prostat, quibus Rex in dies utitur, per quos pacificus regnat & potens, coacervatos XVII. milliones, magnum regno præsidium. Hæc tam fideliter, tam accuratè gesta, probant injuriosam esse innocentis, & de Repub. bene meriti dejectionem, meliùs proscriptionem appellandam, per quam tantâ infamiâ rerum administratione movetur, qui gessit tantâ innocentiâ. Quæ proponitur in numerato compensatio, esse penitus indecoram: opum abundè sibi quæsitum, per bonas artes, superstite Henrico magno, nunquam expletâ Regis optimi liberalitate in augmentum subditi quem amabat. Vnam esse honoris viàm per quam ire contendat: unum id sibi post amissas ærarii & Bastillææ arcis præfecturas, solatium fore, si missionem honestam obtinuerit.*

Hæc summa litterarum Sullii ad Regentem: etsi justa erat, antiquatur petitio, ne fortè, Sectarii augmento hominis, & Secta augeretur. Nemini ambiguum erat specie procurati Sullio muneris, rebus suis Sectam incumbere. Ille ne gratis spoliaretur quod imminebat, caussam Sectæ abdicat, pecuniâque remuneratus, aulâ & officiis abstinet: rem certè indebitam viro, cui multùm debere Regem & Galliam nemo diffitebatur. Atenim manebant in ipsum Reginæ odia, ducta è longinquo. Reginæ odiis juncta Brulardi, Villaræi, & Ianini ambitio, qui rerum imperia æmulabantur invicem: unde item Sullio casus. Timebant viri in regis consilio principes, nec indigni à quibus Respublica regeretur, ne prævaleret sub rege filio Sullius, apud quem summa rerum sub patre fuerat. Nemo item thesauris non inhiabat, viri parcimoniâ quæsitis, quos non erat passurus malè dilabi, si in procuratione maneret: contra ipsum item suffragia populi, cui semper odia sunt in dominantes: hinc dejectio viri probissimi omnium suffragiis confirmata, neque minus iniqua: quippe omnes rei privatæ studio agebantur in unum caput.

Brulard. Ville-Roy. Ianin.

Lit-

Litteras Sullii ad reginam consultò exposui, fideliter redditas: quò videat nostra, sciatque ætas ventura, non alibi ditius regnum, non alibi fortiorem Regem, cui etiam per profusas largitiones, si valet Quæstor diligentiâ & fide, parari possint opes immensæ, quibus terrori externis sit, suis in amorem: captum superant divitiæ, & amplitudo Regni Gallici. Henricus III. per bella civilia, seu per effusam in res plerumque inanes, ærarii sui vim omnem, populum opprimit, desolatque florens regnum, ut desolari potest: reparat & auget successor decennio, quo pacificus vivit. Per ea tempora, exsolvit debitis Galliam immensis, Gallici dignitatem imperii & gloriam sustinet; largitur ut quisque meruit, quam arcam parcimoniæ vocant, auro implet & gazâ: tributum, hæc inter, solito levius est. Probant hæc regni opulentiam. 1611. *L'Espargne.*

Sullio inimici erant Suessio & Condæus patrueles; ille ex caussa veteri, hic ex nova; illam in comperto non habeo; hæc, mihi sic tradita est. Quo tempore Henricus IV. vesaniâ amoris agebatur (quæ una labes Regi maximo) autor illi fuerat Sullius arctâ custodiâ cohibendo Condæo, cujus contumaciam Rex, versâ in mansuetudinem inclinatione, gratiâ & largitione tentabat, si frangi posset: neque se Condæus subripuisset fugâ cum conjuge, si Sullii consiliis fides haberetur: hinc Condæi justa in Sullium odia; hinc item odia Reginæ in eundem, quæ acriùs in fœmina valent, ex amore zelotypo. Paucis agnitum est, dum Regina vanis conjugis sui amoribus palàm indignabatur, increpabatque acriùs Regem; specie valetudinis regiæ, qua contradictione infringebatur, proposuisse Sullium satiùs fore si in Hetruriam natale solum amandaretur; hinc caussæ irarum & justa indignatio.

Ærarii procuratio adempta uni, tribus permittitur; Castronovano, Thuano, & Ianino; nec valuit diu triumviratus, omni, paulò pòst administratione in Ianinûm translatâ (is vitâ probissimus.) Per ea tempora Normanniæ, Ducatusque Burgundici procurationes, illa Comiti Suessionensi, hæc Duci Bellegardio Principis rescripto permissæ: erectumque Damvillii feudum, vetus Mommorancææ gentis possessio, in Ducatus titulum; nempe quo pluribus munimentis subsisteret familia prima inter nobiles Galliarum. *Chasteau-neuf. Thou. Ianin.*

1611. Iam tertius annus volvebatur, ex quo Henricæa Ioüsa, viduam trahebat vitam, post Mompenserii cari conjugis exitum: (is Princeps è sanguine Regio) sæpe à Cardinale Ioüsa patruo vocata ad secundas nuptias restiterat, magnâ virtutis famâ. Neglecti secundi conjugii caussa, primò dignitas erat: neque enim è sanguine Regio Princeps, in Gallia, qui pari dignitate substitui posset. Guisiorum prima tum dignitas inter Principes quos *externos* vocant, obtinuit ut Guisio nuberet: nuptias sequuta est restauratio Guisianæ domus, quam restituit conjux parcimoniâ & labore, viri negligentiâ, & profusione exhaustam; sequuta item ampla progenies. Mompenseriam ex priore conjugio filiam, virtute & muliebri forma commendabilem in tempore memorabimus.

Henriette de Ioyeuse.

Gignendis emulatione honorum simultatibus passim aula fertilis est: hinc causa dissidii inter Principes Regii sanguinis patrueles, Contium, & Suessionensem; hic ambitiosus & audax, ille vitio naturæ in magna invalidus. Guisius, cujus soror Contio nupserat, huic dissidio pro fratre implicat se, Gentemque suam: scinditur studia in contraria aula omnis, ut quisque amicis & autoritate valebat: sanè nisi Regina, & Principes consilio intercederent; periculum erat, ne ferrum, tristi eventu, controversiæ finem faceret.

Plura inter munera ab Henrico III. largitore munifico, in Espernonium collata, præcipuum fuit legionum Galliæ procuratio, quæ in Valetam filium, possidente se, ut in spem secundam transiret optabat pater; nec longe ambages: per infantiam Regis, primoribus erant in plano omnia: rescripto, quod *Surviventiam* Galli appellant, substituitur velut ex fideicommisso filius, quandocunque pater excederet. Nec multò post Espernonius referendæ Regi, quam acceperat, gratiæ, in Aquitaniam progreditur, jussus obsistere Condæo Principi, qui timebatur res novas in ea provincia moliturus. At vanus ex principe timor, cujus tum omnis inclinatio in pacem erat.

Espernon Colonel de l'Infanterie Françoise. La Valete. Survivance.

Comitiis Salmuriensibus antè memoratis, Sectæ haud parum decessit ex autoritate, quâ in eam diem, specie unionis valuerat: quippe agnitum, esse invicem divisos fratres (id Sectariis nomen ex concordia) in Bullionium stabant Robanæus & Sullius, ille in utrunque, astu prævalens & experien-

L'Assemblée de Saumur.

Boüillon. Rohan. Sully.

perientiâ. Tradit Rohanæus Memorialium libro manuſcripto, in Salmurienſi conventu vendita Regi à Bullionio, delegatorum ſuffragia, inter quos commune fidei venditæ precium erat, velut inter ſocios.

Per ea tempora excedit Dux Aurelianenſis, Regis frater, altera Henrici magni ſoboles, adhuc impubes. Succeſſit in primam tum regni ſpem Gaſto Andegavenſis, mutavitque nomen aſcenſu; quippe Gallis alter à Rege, Aurelianenſium Dux eſt. Nec diu cùm Mayenius, Princeps è Lotharinga gente per triſtia olim tempora Gallicæ coronæ vicarius, & ipſius vxor Sabauda exceſſere: ille per ſenectam invalidus, hæc cari conjugis deſiderio; illis ſuperſtes filius in ſpem magnam. Mayennio ingens olim nomen, quo tempore adminiſtrabat regnum, & quanquam in Regem ſuum armaverat ſubditos, debet illi Gallia, quod Hiſpanum non habuit Regem, aut plures regulos. Eodem anno finiere Vitrius, & Vicius viri illuſtres: ille in Britannia magna, hic Caleti, ubi Proregem agebat. *Gaſton Duc d'Anjou. Duc d'Orleans. Du Mayne. Vitry. De Vic.*

Eo anno confirmandæ Gallos inter & Hiſpanos paci, proponitur fœdus inter utramque gentem: fidei pignus, matrimonia duo, queis Ludovicus Annæ Philippus Elizabethæ ſociantur. Æqualitate invicem dotes compenſatæ: dicta Elizabethæ Galliarum, dos quinquies centena aureorum millia, Annæ Auſtriacæ dicta item in panem ſummam; ſtatimque ſoluta obligatio per compenſationem. In caſum viduitatis utrinque cauta ſummæ reſtitutio, cui ſuperaddita ſexaginta librarum millia in annuos reditus. Addidere Hiſpani pactis matrimonialibus Infantis ſuæ legem, qua renuntiabat conceptis verbis ſucceſſioni Hiſpanicæ, nedum ſuo, ſed & ſucceſſorum nomine; otioſam penitus clauſulam, impubere adhuc virgine, cui ne conſenſus quidem in rem propriam erat, quantò minùs in ſucceſſorum necem. Pactis ita conventis mittuntur utrinque legati, qui articulos pleniùs in acta redigerent. Pro Gallo negatione defungitur Dux Mayenius, quem ſub Acullonii nomine ſuprà memoravimus. Pro Hiſpano Paſtranus: ille magnifico apparatu Mantuam Carpetanorum ſub finem Iulii ingreditur: hic tardius gravitate Hiſpana Lutetiam. Mayenium ſtipabant Galli nobiles, ſupra quinquaginta ducenti, quos inter Tingrius Princeps, Luxemburga è gente ſuperſtes unus. Præibant ephœbi *Du Mayne, Duc d'Aiguilhon. Paſtrane. Madril. Tingry.*

quin-

1611. quinquaginta, centumque familiares diversa in officia conductitii, Sequebantur muli vehendis impedimentis centum & quinquaginta. Distincta auro mixtim & serico peristromata gentilitium Ducis stemma præferebant, mulis à summo in vestigium stragulatis, phaleræ auro & argento distinguebantur. Ivêre in occursum non urbe procul Duces Infantadius, Feriacæus, Albanus, Petrus Toletanus quingentique unà equites, donec ad ædes Marchionis Spinolæ ventum. Postridiè obsignantur in matrimonium pacta, vi procurationis per Reginam matrem Mayenio datæ. Adjuncti negotio Pisieuxius & Vaucelasius, ordinarii tum Galliæ ad Hispanos legati (Mayenii extra ordinem legatio erat) scriptum utroque idiomate producitur; Antonius Arostequius Eques torquatus, Hispaniarumque Regi à secretis, Notarium agens, pacta notis inseruerat suis, Hispano idiomate hæc legit prior, Duce Lermæo, primo tum regni administro, Hispani Regis procuratore; Rex consultò aberat, quò per procuratores transigeretur omne negotium. Postquam Mayenio, Pisieuxio, & Vaucelasio præsentibus, ab Arostequio lectæ conventiones Castellanâ linguâ conscriptæ, Gallicæ obsignantur, Castellanæ postmodum: eo modo lectionis prærogativa Castellanæ linguæ, obsignationis permissa Gallicæ, pensatusque Regibus velut staterâ honor. Exactâ legatione, Mayenius Kal. Octobr. Lutetiam redit.

Duces d'Infantade. De Feria. d'Albe. Spinola. Pierre de Tolede. Pisieux. Vaucelas.

Lerme.

Dum in Hispania, munere defungitur suo Mayenius, Pastranus legatus Hispaniæ XIV. Augusti Lutetiam venit. Erat illi, apparatu magnifico familia illustris & ampla, at incompta & rudis, quò cessit Mayenio longis spatiis. Arrogantiâ ab Hispanis vincimur, Galli urbana natio: innata Hispanis parcimonia est, aurum argento & serico intertextum vestimentis, rarò apud illos in usu; quo Gallis cedunt in luxum diffusis, seu spectas vestes, seu habendo molliter corpori curam. Morosa Hispanis consilia & tarda; ast firmiora nostris. Galli magnanimi, alacres, in prima conamina fortes, domandis hostibus, expugnandis arcibus validi, invicta, nisi quòd mutabilis gens. Assuetudine laborum nihil Hispanis supra vires, indefessi laborant, & si lassantur, fortiùs figunt pedem. Gallis propera; lenta Hispanis virtus; hinc bella apud illos cunctatione tractantur; nobis prælia, & festinati casus placent. Imus properi quò jussi, ast regressus

sus persæpe injussus & præceps. Nobis vita ingenua, libera, 1612.
compta, facilis: illis cynica, obscura, rudis, & superba; Hispani sua tantùm mirantur: Gallis æqua judicia sunt, & ut quisque meruit, laudant.

In occursum Pastrano procedit, ad tertium ab urbe milliare Dux Nivernus: stipabant quingenti nobiles manus *Nevers.* comptissima. Eâ pompâ invectus legatus, impensis regiis vixit magnificè donec urbe abſisteret. Hîc pacta in matrimonium scribuntur, leguntur, obsignantur, qua antè ad Mantuam Carpetanorum formulâ.

Non multò pòst, ludi equestres Lutetiæ celebrantur, eo apparatu, eo concursu nobilitatis, & Principum, qui undequaque confluxerant ad propalatam torneamenti famam, quam propugnatores Equites per scripta sua vulgaverant, ut exacta secula nihil tale vidisse certò dixeris; quæ ut visu læta, & splendida, scripto languent quasi extra situm. Non alibi nobilitas generosior, non exercendis in prælium, aut in ludicra equis expeditior. Non antè majore audaciâ dimicatum; Guisius, Nivernus, & Caprusius Duces, Bassompetrus, *Chevreuse.* & Castaniaræus, Mauritanorum Equitum mutuati ora & *Bassompierre.* habitus sustinuêre ludicrum: ceteri oppugnabant, suo quisque ordine, prout legem Castrametator dixerat. *La Chasteneraye.* Prælium illustre fuit, quanquam incruentum. Impositus finis, lanceæ in annulum ludo, quo Rolhacus victor, Regina largiente, diademate Indico donatur. *Le Mareschal du Camp.* Præcipuum illi cum Valeta sobrino discrimen: terna utrique intromissio. *Rolhac.* *La Valete.* Neque deerant quibus sponte victoria cessurus crederetur, declinata tantisper à scopo lancea: prævaluit justa æmulatio; unde Espernonio Duci (is Valetæ pater) in Rolhacum ira & indignatio.

Abstinuere his in festivam diem solennibus, Principes: caussæ variæ tradebantur: quidam consultò gestum reprobandis sponsalibus, alii fortuitam dixere absentiam; affectatam probavit vulgatum non multò pòst ipsorum nomine scriptum, in hanc summam.

Majoris momenti negotium esse, quàm ut transigi possit, non consultis Principibus, quorum præcipuè interest. Pactas neglecto ipsorum consilio nuptias, queis fortuna regni versatur: indebitam contractui ætatem, tenellos adhuc utrique conjugum annos: mutari passim cum ætate affectus, præcipuè Re-

1612. *Regibus; si puberi Ludovico displicuerit cum Anna Austriaca vita societas, repudiandam, repudio imminere ultionem, bello eò atrociore quod instabit Gallis Austriaca gens armis & consilio formidabilis. Parum è re Gallica esse duplex fœdus, praecociter & pravè conclusum, vocatis quorum nihil interest: eo consilio in pessum ire res Gallicas. Immensam, quam Henricus magnus collegerat parcimoniâ & sedulitate pecuniam profligari in dies, dum sanguinem Galliæ avidiùs sugunt hirudines, viri alienigenæ, quibus ruere, aut stare Galliam perinde est. Regni administrationem credi ignaris, & si quid scirent, non ausuris: provinciarum præfecturas nihil de Rep. meritis, & si quid possent perdituris; dejectos muneribus, habitosque in ludibrium, quos regibus suis, quos Galliæ fuisse fidos, docent facta ipsorum, & Henrici electio.* Hi confœderatorum Principum questus, magis in spem dissidii (quod assolet) quàm reformandis rebus. Atenim immaturâ adhuc seditione, in aulam redeunt, auctique pensionibus subscribunt nuptiis.

Le Mareschal de Fervaques, Gouverneur de Quillebeuf.

Suessio eodem anno in arce Blandina morbo extinguitur: aulâ abstiterat non antè diu, impatientiâ nedum sibi prælati Quillleboviæ arci procurandæ Fervaquii; sed ex ea victoria immenso nobilium in aula comitatu coram se triumphantis: vir erat magni ingenii, sagacitate & virtute bellicâ inter paucos, haud impar natalibus quos ducere à sanguine regum, natura dederat. Illi à plerisque pro nævo data sui æstimatio: at levis hic nævus viro Principi, qui si dotibus animi valet, cur diffiteatur naturæ donum? Principibus conscientia virtutis propriæ nunquam vitio vertit, quippe raro in res magnas via est per sui despectum. Multùm interest Principem inter & privatum: ille ad famam omnia dirigit, hic continetur modicis: quod vitium huic, sæpe illi virtus; quod homini privato superbia, Principi magnanimitas est.

Longueville. Le Prince Thomas. Le Gouvernement d'Auvergne, au Prince de Conty. Le Comte d'Auvergne.

Patri superstites quatuor liberi, alter masculus paternarum successor virtutum & opum; tres fœminæ, quarum tertia innupta excessit; natu major Longavillæo elocata, altera Thomæ Sabaudo Principi. Normanniæ præfecturam, quam possidebat Suessio sibi Regina vindicat, Arverniam Principi Contio permittit, postquam rectorem ejus provinciæ Comitem Arvernum, qui tum in carcere, pecuniâ indemnem fecerat.

In

In idem ferme tempus incidêre funera Principum, Aurelianensis, Mayenii, & Sabaudæ conjugum, Margaretæ Austriacæ, Reginæ Hispaniarum, Vincentii Gonzagæ Ducis Mantuani, cui successor Franciscus eodem item anno extinguitur. Excessere item eadem circa tempora, Ducissa Mantuana, Vincentii vidua, Vualliæque Princeps supra ætatem ferox, Gallis minax, nescio an & Britannis; suo, an alieno fato incertum. Sunt qui credant metu rerum novarum, quibus se fautorem ostenderat, exhaustum. Parum est stabilis fortuna Principum, fato æquantur subditis. Necdum eo anno principum funeribus finis: ereptus imperio Occidentis paulo post Rodolphus II. Imperator, cui substitutus Matthias è gente Austriaca, Hungariæ, Bohemiæque Rex, Archidux Austriæ. Hæsit ambigua diu electio, & quanquam imperiali lege, post mensem a funere legendus successor, semestre interregnum fuit. Austriacæ genti obstabat Ioannes, Comes Bipontinus, Palatini Electoratus administrator, & Friderici pupilli sui nomine Elector: obstabat item, Ioannis Sigismundi Marchionis Brandeburgensis Electoris Legatus Adam Ganssius, uterque impatiens avita velut successione possessum genti uni imperium, habitaque in vinculis Electorum suffragia. At irrita duorum intercessio: prævaluere quatuor. Pro gente Austriaca stabant Ioannes Schuveihardus Archiepiscopus Moguntinus, Ferdinandus Archiepiscopus Coloniensis, Lotharius Archiepiscopus Trevirensis, & Ioannes Georgius Saxoniæ Dux. Lectus tandem in Regem Romanorum Matthias, qui idem Bohemiæ & Hungariæ Rex, Francofurtique coronatus ex caussa, qui Aquisgrani de more inaugurari debuit. Erant qui obstreperent Electoribus, ex perpetua imperii successione in gentem unam: at vana sine armis murmura. Morte Fervaquii, Normanniæ secunda procuratio Mombasonio defertur, (Galli legationem appellant) sic Regina gubernatrix ejus provinciæ, sic Mombasonius pro Rege legatus.

Per idem tempus tradunt Abbatem Bosium Gallum, Romam à Regina, specie legationis missum, mox decreto Sedis Apostolicæ captum, detentumque in arce Adriana, donec post longum tempus extingueretur. Sæpe è suggesto Lutetiæ de Summi Pontificis autoritate, audaciùs dixerat, plerisque temerè congestis de libertatibus Ecclesiæ Gallica-

næ,

1612. Duc d'Orleans. Du Maine. De Savoye. Le Prince de Galles. DeuxPonts. Adam Gans. Schuveikard Archevesque de Mayance. Ferdinand Archev. de Cologne. Lothaire Archev. de Treves. Iean Georges Duc de Saxe. Matthias. Le Chasteau S. Ange. Du Bois. Mombason Lieutenant de Roy en Normandie.

1612. næ, quæ Romam in tempore habuere ultricem. Fuerintne in Consilio Regis arctiore, qui specie legationis illuderent viro, necne, incertum: utcunque res est, captus Abbas, postquam in carcere diu penitentiam egerat, moritur veneficâ, ut creditum, potione. Rohanæus Helvetiorum in Gallia præfectus erat (Colonellum vocant) visum è Rep. fore si homo Sectarius autoritate minueretur: compensatur illi in numerato officium, traditurque Bassompetro, cujus apud Helvetios illustre nomen, jure natalium: sic translata possessio muneris in hominem Catholicum, Regique fidum.

Colonel des Suisses.

Eo anno plena discordiis aula inter Principes: Condæus, Nivernus, Bullionius, & Ancræus, Guisium gratiâ Reginæ depulerant, Barone Luxio, ut creditum, in eam rem haud parum operante, quod illi in excidium vertit: quippe Dux Guisius, meditata in autorem ultione, Fratri, Hierosolymitano Equiti autor est, reparandæ per ferrum injuriæ: nec longa mora, vindictæ impatiens Eques curru vectum Luxium Lutetiæ, medio vico ad certamen vocat. Luxius è curru exilit: spectat nobilium utrinque turma, nullo in contrarium nisu, crudele factum! brevis est pugna. Luxius duplici vulnere confossus cadit: Fuere qui ex improviso cæsum, dum ferrum stringit, obstreperent; rem in ambiguo positam, in pejus explicat Luxii filii vesanus dolor. Certè diu prohibuit reverentia, quin Principi singulare certamen indiceret: vicit ira: arduum opus erat à disparitate natalium: neque enim usu recepta in hanc diem singularia certamina virorum principum, cum secundi nobilibus ordinis. Datur Rioleto charta in prælium; ille rarescentibus ad primum crepusculum umbris intrepidè ad Guisium perfert in hæc verba conceptam.

Nemini apertiùs innotescit caussa doloris mei, ut legitimus est, quàm tibi, Domine, eòque veniam debes qui junctus es: ignosce si filium à Patris nece, ira vecordem agit. Singulari tecum certamine dum experiar, si congressum non dedignaberis quod spero, cum principe experiri mihi honori vertet; tibi, gloriæ & decori, quam pro natalibus detractare pugnæ aleam potes, ultrò subeunti. Paterni sanguinis ultorem habes à quo provocaris, aut unà casum. Hæc me justa opinio, qua sunt virtutis tuæ legitimus æstimator, sperare jubet re-

nun-

nuntiaturum te sanguinis privilegio, quo Princeps es. Qui tibi à me hos codicillos reddit, idem dux erit in arenam, quam teneo ultionis impatiens, aut mortis: unus mihi equus, duo enses, quorum erit electio penes te; hic si parum probabitur locus, sequar quò indixeris.

Scriptum ex fide retuli, eo tempore magni habitum, ex modesta provocantis audacia; molliebat invidiam justus dolor, parumque usurpata inter inimicos urbanitas; quod in adolescente vix annos XX. nato mirabile. Acceptum habet generosus Eques duellum, Griniautioque sensim dilabi jusso, Rioleto it Comes donec in arenam veniret. Datur delectus ensium, & quanquam gelu rigebat solum, exuitur thorax, nudantur ferro pectora: primo transitu, Guisii brachium leviter mucrone perstringitur; ubi sanguinem videt; *Patris*, inquit, *manibus Luxi, factum satis eo sanguine!* Luxius ira vecors, *Decretoria*, inquit, *pugna est*, *sociabitur morte filius patri, aut hostis hosti.* Redintegratur pugna; altero transitu lethaliter confoditur Luxius, neque cadit: acto in gyrum equo, redit in hostem integris adhuc viribus, prætergressumque in vestigia sequitur. Lateri mucro imminebat, cùm Guisius ægre reducto equo (æstuabat ferocitate ignitus fræno impare) iterum objicit ensem, currentis equi impetu, in latus capulo tenus abditum. Non in momento cadit, bis lethaliter ictus: sinuantur denuò in gyrum equi: instat mutuò in latera ferrum, donec Luxium destituerent penitus vires; excutitur equo exanimis: viguit animus donec vixit. Guisius commilitoni Griniautio in præsidium decurrit: instat uterque Rioleto, ast non diu; gratiam à victore accipit ultrò datam, statimque accurrit ad Luxium, triste subsidium exanimato. Levia Guisio fuere vulnera, Griniautio graviora, ast non lethalia: Rioletus illæsus abiit.

Ab eo duello gloria Guisiano Equiti ingens, nempe apud eos qui gladiatoriam sectantur: sed qui hæc ad virtutem? statim obmutescit invidia à Luxii patris funere nuper in Guisium obstrepens: sanè filii magnanimitas valuit apud omnes, nec poterat meliore fato occumbere ultor paternæ cædis; justa caussa erat, decora & legitima ultio, si ut mori Christianum decet: moreretur. Diplomate Regina Regens, pœnam ab utraque cæde dimittit Guisio, proregiaque ad

Le Chevalier de Guise.

Lieutenant de Roy en Provence.

1613. a Provinciam dignitate nuper donatum, jubet ire quò præfectus erat, adjiciens, procul aula & conspectu Regis, tempore mollitum iri crimen. It in Provinciam Prorex: magnificus ingressus est, velut triumphantis; infelix ætas qua, & reis sua fuere præmia, specie pœnæ funestum est quod sequitur. *Les Provençaux* Guisius magno apparatu Provinciam ingressus, ingenti omnium applausu excipitur: amabant per id temporis Provinciales, gens maritima, Guisios. Prostabat fortè immanis *Baux.* belli machina ad Beauxium (arx est non procul Arelate) placuit tormentario in scopum ludo recreari Principem. Iam displosa sæpius machina incaluerat: jussus ludimagister tormento adhuc fervido ignem subdere, negat, caussatus ex recenti ictu calentem machinam: instat Princeps, quoque intendebatur metus, urget acrius in speciem spreti periculi, donec igne submisso, machina ingenti fragore disrumperetur. Triste spectaculum! fragmento æris violentius impressi atteritur viro Principi coxa, qua ventriculum subit: cadit qui meliore fato cecidisse debuerat: nihil animo fractus jubet sperare amicos qui circumstabant. Non alio tum remedio, quàm per excisum penitus membrum: dubitanti chirurgo autor est, firmat constantiâ manum operantis. Abscinditur haud infeliciter membrum; ast non multo post insinuato in vulnus tabo, extinguitur. Ingens Guisianæ genti ex eo funere jactura fuit: is autoritatis avitæ assertor, & quandocunque in Guisios inimica manus ausura, vindex & ultor sperabatur. Præter magnitudinem animi qua strenuus, forma, cultuque corporis, omnium ad se trahebat affectus; comptissimus, expeditus in omnes artes quæ corpus exercent. Magna loquenti facundia, silenti majestas, utque ardua sectabatur audacius, Guisianæ gentis manum dexteram dixere dum vixit. Non defuere qui crederent, procuratam velut miraculo necem viro Principi, ab effuso injuriâ sanguine utriusque Luxii: probabat altum esse judicium, insolens necis genus, & recens crimen, velut propero in ultionem Deo.

Iisdem ferme diebus Mayenii soror Sfortio Duci desponsata, à Niverno Principe Mantuano in Italiam ducitur, quo tempore post excessum Francisci II. Mantuæ Ducis, Ferdinando recens inaugurato bellum movit Dux Sabaudus, vesana in Monferratum libidine, si vera in ipsum postulatio.

latio. Pacando dissidio Regina regens, armis & autoritate incubuit, ideoque ad seriem rerum Gallicarum pertinet hoc bellum, quanquam externum est. 1613.

Post excessum Francisci II. Mantuæ Ducis (huic Margareta, Caroli Emanuelis Ducis Sabaudi filia nupserat, ex qua, fœmina proles, cui Maria nomen) gravidam ratus viduam Sabaudus pater, sibi restitui petit cum filia neptem, eo colore, quod *ætate minorem, à parente regi, recisamque in sacra paterna post mariti funus, par erat redire ad patrios lares: non alibi lætius puerperium sperari posse, quàm ubi nata mater, ubi fuerat educata.* Hæc per Victorem Amedæum, Principem Pedemontanum, à patre delegatum transacta in aula Mantuani. Ferdinandus Cardinalis defuncti frater, *administratorem se fore* respondet, *donec mascula proles ederetur, neque dimitti posse cara genti suæ pignora, sine cognitione caussæ: si gravida est Margareta, quod ambigitur, feliciùs Mantuæ enixuram, ubi concepit. Si masculo prægnans est, nasciturum Ducem in Metropoli sua; præstandaque Principi legitimo à subditis obsequia, fidem, & curando corpori curam, qualia ab externis nec debentur, nec sperari possunt.* Eo responso Victor Amedæus dimittitur.

Dubio adhuc ventre, Ferdinandus pro administratore gerens, abstinet titulis & proprietate feudorum. Non multo post, agnito prole vacuum ventrem esse, ad patrem remittitur filia, retinetur neptis, qua nihil obstante, pronuntiat se Ferdinandus Mantuæ, & Monferrati Principem. Assensere pars magna indigenæ; quidam Mariam præferebant, negantes masculis prærogativam esse; horum fautor Sabaudiæ Dux, exhibebat pro nepte acta probantia, vetera Monferrati monimenta, queis manifestum esse ajebat, Ducibus Mantuanis quæsitum per fœminas Monferratum: per Violandam Guillelmi quinti filiam ex familia Alarmorum illustri, venisse ad Palæologos feudum; ab illis ad Gonzagas, ex capite Margaretæ, quæ ultima Palæologorum finiit illustrem Orientis imperio gentem, retentumque in hanc diem, non alio titulo, quàm quem, ex fœminis habent Mantuani. His accedebant exempla Hispanici, Anglici, Scotici, reliquorumque passim totâ Europâ Regnorum, aut principatuum, quorum uterque sexus æque est capax. Insuper jura naturæ, & sanguinis, per quæ transfunditur

1613. successio in descendentes nullâ sexus prærogativâ. Vrgebant Regis Hispaniarum legati, seu Mariam jure affinitatis juvare illi animus, seu quia rebus in Italia Hispanicis expediebat fortè regnare infantem, cujus postmodum primi occupantis feuda fierent.

Altercantibus invicem Regulis, proponitur ab Hispano, infantis apud Mediolanos depositum, donec Imperator judex legitimus pronuntiaret. Hæc inter, specie salutandæ Principis, Pedemontani, & Mediolanenses sorte, an consilio, Mantuam veniunt, concursu insolito, unde Ferdinando justus est timor: securitati procurandæ, jubet circumstare palatio novum militem, ipsa urbs præsidio fortiore firmatur, adhibitique infanti vigiles, probatæ fidei. Alte securus est, qui tempestive metuit. Interea dum hæc in aulis Principum transiguntur, consulti Iuris Professores respondent, scriptoque per Italiam vulgant, infantem successionis capacem esse, neque Cardinali jus aliud in iis feudis, quàm ut per infantiam neptis administret & regat. Ferdinandus à Iurisconsulto appellat ad militem, qui mos principibus. Suspectabat Philippus Ferdinandum, in quo, rara rebus Hispanicis fides, prævidebatque fœdus ipsi fore cum Gallo; ita natis principibus Italis, ut nisi agnoverint alterutrum è Regibus Gallo, aut Hispano vix stare possint. Sic infestam fore Mediolano viciniam Casalis, quo non aliud tota Italia fortius munimentum: nec vanus timor; quippe Regina regens, quanquam rebus Hispanicis non erat infensa, in hoc negotio totam se Ferdinando committit, jure ut creditum proximitatis (is ex sorore nepos,) confirmando in jura sua Principi Marchio Trenellius Romam fortè missus ex alia caussa, jubetur in transitu spem Ferdinando adjicere ex subsidio Gallico: *Parata arma & militem oppressioni inhibendæ, si qua ab Hispano in ipsum destinatur*: Vulgata hæc statim per totam Italiam, Mantuani amicis spem faciunt. Rara est dissensio inter Austriacos Principes; nempe arcano à majoribus suis per traditionem accepto, tandiu Europæ arbitria habituros, quandiu concordibus votis una gens fuerint: discordant tamen in controversia Monferrati: Matthias imperator contra Hispanum Regem, Mantuani protectionem suscipit, prævalente sanguini Austriaco, uxore, quæ Ferdinandi amita erat; quid non potest fœmina!

Trenel.

Les Maximes d'Estat.

mina ? uxore urgente, imperator regulas violat, quas status vocant, quarum præcipua est ratio inter Principes. Summa dissidii erat successio Monferrati; de tutela infantis parum ambigebatur, assentiente Ferdinando, mater ut tutelam susciperet, modò non transferretur pupilla extra patrios lares, maneretque feudorum possessio qualis erat: urgebat Sabaudus, tutelam fore negans, nisi corpus & bona traderentur: tandem & tutelam negavit matri Ferdinandus, quia ipsa minor viginti quinque annis adhuc sub cura erat. Quæstione ad Matthiam delata, jus omne ad Ferdinandum transfertur: hinc bellum atrox inter Principes: Sabaudo decem legionariorum millia merebant: ex adverso rarus miles; & nisi Reges Galliæ & Hispaniæ intercederent, opprimebatur in ipso belli exordio Ferdinandus. Hispanus Sabaudi protectionem susceperat nascente dissidio, ratus fore unam avo caussam cum nepte Maria, cui & ipse proxima affinitate junctus erat: ubi Sabaudum jure proprio instare audit, mutat protectionis consilium, Ferdinandoque, tanquam minori Principi favet, ne major, factus auctior intumescat, quod pro imperii arcano est utrique Regum. Nivernus Dux, Gonzaga è gente, milite Gallo firmaverat Casalim: Marescallus Esdiguerius lecta raptim legione intentabat Sabaudo minas: Mediolani Prorex quatuor peditum millibus properabat: nec deerant fœderato Principi subsidia Reipublicæ Venetæ, & magni Hetruscorum Ducis, quanquam tardabantur: hinc Sabaudo metus, ex metu concordia & pax. Liberandæ fidei cùm incumberet segnius Dux Sabaudiæ, jubetur ab Hispano missum habere militem: ille tergiversari, moras intendere, Mediolanique Proregi diu per ambages illudere: donec imperiali mandato jussus actutum arma ponere, morem gessit: dictas in pacem leges prætereo, velut extra res nostras; nisi quod scire opus, legato Regis Galli, Marchione Rambolieto transactum negotium. Italorum Principum eo bello studia contra Sabaudum ibant, plane suspectis Reguli augmentis si prævaleret, qui aliunde plus æquo potens & inquietus erat: colligunt se vicini Principes in caussam unam, & insectantur collatis unà viribus quem supra modum fortuna extollit.

1613. *Casal.* *Rambolict.*

Plura sunt quibus Dux Sabaudiæ Marchionatum Monferrati suæ ditionis esse contendit. Primum est, quod in

1613. dotem constitutum cuidam decessorum suorum affirmat, irito cum Palæologa matrimonio, quandocumque stirps Palæologorum deficeret. Secundum, quod præter futuram successionem deficiente Palæologorum prosapia, constituta tum in dotem Sabaudo Duci centena aureorum millia, etiam nunc debita cum usuris duplo majoribus. Tertium est, quod bello olim moto Ducem inter Mediolanum & Marchionem Monferrati, succubuit hic illius armis, non antè feudo restitutus, quàm Dux Sabaudiæ copiis auxiliaribus depulisset victorem, in cujus gratiam beneficii, se Marchio, successoresque suos Sabaudo mancipavit in feudum ligium, cujus hanc esse legem ait, ex feudi natura, ut serviens, deficientibus masculis dominanti accrescat. Sunt qui credant Monferratum dono Guillelmi ultimi ex gente Palæologa masculi, in Sabaudiæ Duces translatum. Filia Guillelmo legitima erat, in cujus necem, transmissa in extraneos successio, pro impietate audiit apud Carolum V. is ordinem naturæ sequutus pro herede Monferrati agnovit fœminam, junxitque per nuptiale fœdus Frederico II. Duci Mantuæ, qui nomine uxoris possedit feudum, in vim Cæsarei rescripti, editi annum circa M.D.XXXIII. exin Mantuana possessio fuit Monferratum, usque in hanc diem. Hanc de Monferrato controversiam, quanquam longiori temporum intervallo transactam, contraxi velut in tempus unum, quo facilius innotescat: trium annorum expeditio fuit, confuse relata in unum: nunc ad temporum seriem redeo, resque nostras.

Principes eo anni primordio nova moliuntur, seu Reipublicæ illos amor, odia in Regentem, seu studium in res suas agebant; pro variis cujusque affectibus, variè dictum. Plerique aliunde ducunt ejus seditionis exordium, in hunc fermè modum. Vulgò ex deliriis principum affligitur populus: nemo mirabitur, nisi aulam ignorat penitus, hujus belli caussam deberi fœminis, queis passim omnium potestas est in aulis Regum: odia in Ancræum, & ex publica administratione querelæ, color dissidio: æmulatio inter fœminas caussa fuit. Apud Reginam Regentem valebant gratia & favore fœminæ Principes, Guisia, & Contia, privatimque per totam ejus anni hyemem transigebantur noctes repetitis per stata tempora cœnis, queis succedebant ludi, & hone-

honestæ omnes deliciæ quarum aula est capax: displicuit 1613. 39
Comitissæ Suessionensi, & Ducissæ Nivernæ non communicata ipsis velut per contemptum, vitæ societas: æmulantur Reginæ gratiam, Guisiæque, & Contiæ indignantur ex favore aulico, quo prævalebant, ***nihil se natalibus inferiores, aut fortuna, eoque non spernendas.*** Nihil in fœmina modicum; si amat, uritur, odio implacabilis est, contempta, amens fit. Suessionensi & Nivernæ indignantibus, ex privato fit publicus dolor & dira ultio; agnatos, & si cui calebat ab amore sanguis, in ultionem provocant. Mayenius cujus ea libido erat, ut nunquam mediocribus contineretur, alta affectaret, Comitissam Suessionensem deperibat: illa quanquam nascenti amori adversabatur, positis infra primi conjugii dignitatem nuptiis, cautè dissimulans captabat Principem, in quo momentum ingens ultioni quam destinabat; is gloriæ summe cupidus in spem erigebatur urbanitate non aspernantis viduæ: urgebat Mayenius nuptias, declinabat segniter Comitissa, ut velle crederes: donec & ipse contagione odii Reginam exosus, rebus novis fautorem se ostenderet. Nivernum inflexit quam deperibat uxor: sic fit ex privata injuria dissidium publicum, unde ingentis belli moles, quod nemo in hanc diem scripsit, nemo certè mirabitur, gnarus magnos rerum eventus ex atomis passim nasci in aulis Regum. Condæus malis artibus in prava suasus, aulâ abscistit; actum id ex compacto, consciis Niverno, Mayenio, Longavillæo, principibus unà transfugis. Nivernus Campaniam, Mayenius Suessiones, Longavillæus Picardiam invadunt. Bullionius, quanquam dissidii autor erat, mentitur fidem, hæretque specie obstupentis, donec precibus & largitione Regina obtineret, ut Condæo & sociis autor esset in pacem. Data fide, specie exsolvendæ, Sedanum venit (urbs est in confiniis Galliæ, Luxemburgis & Lotharingis contermina.) Vindocinensis meditato parum cautè effugio in arce regia Lutetiæ detinetur; nec diu cum data opportunè in fugam occasione in Britanniam fugit, ubi prorex arcibus, patrimonioque ingenti pollebat. Condæus viam reliquis molitus exemplo, postquam Castrorufum tenuerat, malefidam stationem ratus, in Campaniam divertit, unaque cum Niverno ad extrema Galliæ penetrat: Mesieræ occupantur: urbs est in extremis Campaniæ

Longueville. Champagne. Soissons. Bouillon. Sedan. Le Luxembourg. Lorraine. Vendosme. Bretagne. Chateau-roux. Mezieres.

1613. *Curoles.* paniæ sita: in arce negotium, obsistente pro Rege Curolio præfecto; nec diu cùm dolo Principum, arce absistit. Ceterùm erat ex se invalida factio, nisi Sectariis augeretur: juraturos in Condæi verba promiserat Sectæ fautor Bullionius Marescallus, dissidii caput & fomes: atenim vix erat ut convenirent cum Catholico Principe cujus studium, etsi vehementer dissimularet, procul à Secta. Vnà in dissidium ituri Principes, diversi agebantur privatis rebus, unde illis caussa passim in bellum est: prætextus erat qui in bellis civilibus esse solet, prava publicæ rei administratio, quod manifestavit Condæus scriptis ad Reginam litteris in hanc sententiam.

Quæsito ab aula secessu Principes prævenisse consultò regni Gallici ruinam quæ imminebat: alta illis silentia in hanc diem, ne pro crimine verba forent: si quando Regis Concilio interfuere, servando decoro magis vocatos, quàm promendæ sententiæ: perfunctoriè interpellatos quid censerent; habitamque pro caduca sententiam si à regentibus discreparet, ita obmutuisse se dum pessum ibant res Gallicæ. Medios miserationem inter & metum, saluti privatæ postposuisse publicam, quod in præsens lugent, & reparant. Principes, clerum, nobilitatem, & populum uno ordine prava eorum administratione haberi, qui Regis ætate abusi regni statum per factiones convellunt, per avara in sui augmentum consilia dissipant, rectos pro communi omnium utilitate Reginæ affectus torqueri in prava, pessimis eorum consiliis, qui nova in dies moliuntur, excidio Principum. Inveterato malo, non aliam in præsens medelam, quàm quæ à comitiis regni generalibus sperari potest. Convocari debuisse statim, ab Henrici excessu, quibus Regentis autoritatem potentiùs nixam, majore cultu prosecutus fuisset omnis ordo. Hinc *Bourg. en Bresse.* *mali primordia: hinc dirutam ad Sebusianos Burgi arcem regiam, reluctantibus Principibus, ipsoque Mommorancio Comestabili: hinc profligata diruendæ, quadringenta librarum millia: hinc in matrimonia consilium præcox & indebitum, quibus Rex, ipsiusque soror impuberes in Austriacæ gentis consortia transeunt, infausta Gallis: hinc parlamentorum libertatem oppressam: hinc arcium, hinc urbium præfecturas pro regentium libidine distributas: hinc dissidia Sorbonam inter, & reliquos Theologiæ Doctores, per vanam disputandi licentiam aucta, parum debito tempore: hinc Ecclesiæ Præsulum autoritatem*

tem

tem læsam: hinc dignitates per odia ademptas probis, per gratiam procuratas improbis & indignis, posthabita Principum & primorum autoritate, quorum ea consiliis geri è republica erat: hinc delectos arbitrio novæ gentis, nullo Principum suffragio, & externos Principes legatos, additis libellis in compendium memorialibus, per quos prodita, & commissa arcana regni, tyronibus nequam & imperitis, procul habitis quorum res agebatur: hinc in Navarram & Monferratum machinationes ab externis Principibus destinatas: hinc Venetos inter & Rhetos expetita olim ab Henrico IV. fœdera, impedita: mutata hinc matrimonii cum Sabaudo consilia, ejusdem Henrici votum: hinc Edicti Nannetici violatam fidem, quæ Henrico superstite steterat, ara concordiæ, præsidium genti, unde hodie Sectariis legitimi questus, & in ultionem arma: hinc emptam trecentis librarum millibus Ambasiam, arcem regiam: hinc dona immensa in immerentes collata per exhaustum ærarium: sic delibatas Galliæ vires, & paucos inter, eosque ignotos, nisi per scelera & cædes, divisa ærarii immensa spolia, quæ nefas est Principibus inconsultis, neque participibus profligari: quæ cum ita sint, è Republica esse, ut manus vulneri inferatur dum adhuc fas est. Invaluisse per moras malignitatem mali: futurum satius medelam tentare dum adhuc licet, ante quam patiantur Principes recrudescere vulnus. Mala inveterata inani tandem medicamine grassari. Scripto impositus finis in hæc eadem verba. *Hæc me Condæum, primarium in Gallia Principem, assensu, & consilio reliquorum Principum, Ducum & Parium Franciæ, Præfectorum provinciis, & si qui ab illis Coronæ Gallicæ ministrant per munera, necnon parlamentorum, Præsulum in Ecclesiæ regimen ordinatorum, nobilium, & plebis, qui me animo & votis prosequuntur in libertatem legitimam omnes, hæc me adigunt ut supplex trium Galliæ Ordinum indictionem, intra tres menses petam loco tuto & libero; quo temporis intervallo, meo, principumque nomine adstringo sanctius fidem, nihil armis novandum per nos, quibus una cum regno salus est in ejus fortunam naturâ vocatis. Interea dum liberius de re tam ardua comitia differuerint, suspendi petimus destinata Regum matrimonia, per quæ imminent imperio Gallico salus, aut ruina. Atenim quo sit unicuique compertum, procul esse rerum privatarum augmento nostra omnium* 1614.

1614. *studia, quidquid obganiant Sycophantæ nobis infensi, regno exitiosi, profitemur palam hoc scripto, renuntiare nos pensionibus quibuslibet, & stipendiis, etsi debitis, quæ lubentes, publicæ utilitati vovemus, & permittimus arbitrio judicum, quibus in Comitiis generalibus suffragii jus & facultas erit.*

Hæc Condæus unaque Principes. Non deerant in Reipublicæ administratione abusus, & si reformandis consilia Principum, recta hercle erant. Augusta cujus præcipuè administratio petebatur, exosa consultores qui Condæo Principi incumbebant, lethale in res novas consilium deprecatur, diluendæque in caput suum calumniæ in hæc verba rescribit.

Nepos amantissime, lætor quòd generalium convocatio Comitiorum votum est utrique nostrum: coincidimus communi zelo in rem sanctam. Diu est cum alta mecum cogitatione revolvo id quodcunque monitionum, quo me acriori stylo perstringis. Ipsa regiminis mei primordia ea convocatione inauguranda credideram: obstitere quæ etiam nunc in recta obstant, seditiones, publicaque dissidia, quorum pars magna es, quæ timui in dies ne pravis à te consiliis augurentur. Distuli donec de pace plenius constitisset; hæc si Comitia convocari nequeunt, tranquilla inter & læta, quod sperabam, convocentur per me licet temporibus ambiguis, qualia sunt per tua hæc arma, quibus immines Galliæ, patrimonio tuo. Pleraque congeris in caput meum, unde compilatos per satyram questus jactas in publicum, quibus fieri satis è re Gallica duxi, ne administrationis innocentissimæ memoria trahatur ad posteros in dedecus meum, cui bene operanti, indebite rependis calumnias & convicia.

Largitione regia, nec diffiteor, plerosque auxi, quandoque præter meritum; naucleros imitata, qui antennas & vela ex temporis conjectura futuri, aut necessitate præsentis, modò porrigunt explicata in faciles auras, modò contrahunt, complicanda in totum ubi reboantibus ventis cœlo miscentur maria. Horum ego exemplo Rege impubere, conglobatos undique nimbos, pars diverti consilio & autoritate, pars vici ferendo, aut dissimulando, pars (quod sæpius) per largitiones elusi; hic te auxit regnandi modus, hæc socios tuos ditavit ad nauseam fragilitas mea, aut potius per infantiam Regis prudentia: Reipublicæ necessitas non aliàs major est, quam sub infan-

infante Rege hinc desolatio, & omne malum. Hujus mali: metus coëgit me in dona & largitiones, in sumptus evitabiles uno Principum erga Regem suum obsequio; at defecistis omnes. Ingenti te affectu semper, ingenti prosequuta sum cultu, non ignara Principem, cui à sobole mea, corona Galliæ imminet. Quatuor anni sunt ex quo Rempublicam administro, multa tecum disserui privatim, multa publice: obtestor te, per Deum immortalem! mene horum quandoque secretò monuisti, quibus improvise feris incautam? Procurationi Gallici regni, & regiæ ætatis lubrico, omnium Ordinum votis admota sum, quid palam accusas? privatim amicam debuisti monitionem: non distulissem malo remedium; at non aliud mihi, non aliud Galliæ malum, quàm quod tecum egi mansuete, & liberaliter. Pepigi regia in matrimonia fœdus, Gallisque Hispanos æterna pace junxi: jure id, & pro regni augmento factum nemo ambigat, nisi quem tua labes corruperit. At consuli debuerant Principes? visa Henrico magno, potior Ducis Sabaudi affinitas. Regum adhuc impuberum præcox matrimonium est. *Tria hæc objicis, quibus fieri satis, quàm est in plano. Revoca amabo in memoriam eam diem, qua te ex Aquitania reducem monui, Hispanis esse animum fœderis nobiscum ineundi, per leges in matrimonia duo, quibus necteremur invicem: adjeci in id sententiæ itum à Suessione Principe tum defuncto. Neque dixisse sat fuit, probavi principis scripto sententiam. Viden' ex his ut inanes sunt à celato vobis negotio questus?* 1614.

Ad secundum caput respondeo, Henricum sponsum meum, & Dominum cogitasse de fœdere cum Sabauda gente ineundo per nuptias: ast non perstitisse in sententia, quod in aperto mihi fuit, ipso Henrico indice, qua die Petrus Toletanus Regis Hispaniarum legatus, postquam multa cum Rege disseruerat, nihil de nuptiis dixit; unde Henrico ira & dolor, quod scio probè, consors tum doloris & iræ.

Quod tertiò objicitur leve est, ætas indebita nuptiis. Nescis Principum supra reliquos mortales esse ut natales, ita & vitæ rationem. Inter impuberes vetita matrimonia, ast supra leges autores legum positi: nescis regna simul contrahere, ubi nuptiarum fœdere nectuntur Reges? nescis in iis matrimoniis contractus caussam, & effectus præcipua esse, contrahentium affectus, aut vota, accessiones? Minimè spectandos annos Regum,

1614. *gum, ubi populi salus versatur? Magnates esse, recens natos, rationis capaces ubi infantiam exuunt: senes, hoc est plene sapientes, ubi primùm adoleverint? distribuente quasi per miraculum Deo præcociter, Heroïcis animis, quod acquirunt viles in tempore. Consona matrimonia sunt si ætates, si merita, si Regum nomen & stemma, si spectabuntur regna, si utriusque gentis gloria & quies.*

Atrox est injuria, arctiore Concilio viros probitate illustres perperam administratæ mecum Reipubl argui. Illis debita bene consulentibus alta quies, qua potitur usque ad invidiam felix Gallia: debita illis commercia & tranquillitas publica. Per hos commercia vigent nulla prædonum vi: per hos levamentum populo est tributo tenui, per hos veneratio parlamentis, clero quies, alta nobilibus otia. Hæc debita paci quam illis bene juvantibus colui, quam habeo præcipuam, & habebo, donec adoleverit belli & pacis arbiter filius, cujus animo infundam æterna in pacem consilia, nunquam mei parca, ubi bella laboribus meis extingui posse credidero.

Postulantur iidem ministri profligati mecum ærarii, prostitutæ autoritatis regiæ, spretæ dignitatis Principum. Indica, amabo, quis sprevit, & habebis ultricem, quam habere te fingis inimicam. Profligatum ab illis ærarium? autoritas publica usurpata? *Hic fige lassum pedem, Condæe! ubi tua illa in publicum caritas; qua fervidus in seditionem armaris? tres jam anni sunt, ex quo effræni in publicum licentia debacchantur, & siluisti? serò medicina parabitur: implacido horrore discuteris à tam alto somno vix tui compos. Ferrum in ultionem paras, qui ipsi initio, levi monitione obstitisses. Atenim procul via regia erras: quæris diverticula & vanos in seditionem prætextus. Lethalia sunt rebellionis primordia, cui te implicant prava eorum consilia, quorum interest in discordiam ire res nostras; gens regno exitiosa, in sui excidium, in tui necem nata. Nulla est fides, quam infidæ genti dedisti: Regi debitum est, quod distrahis in caput tuum: Regi primùm à te data fides, regno debitam redde utrique quod precariò possides, Galliamque majorum tuorum patrimonium, pignus quandoque tuum si fortuna volet, conserva tibi, tuisque dum adhuc licet. Vbi in bella aperte sonuerit, quod hodie tibi & nobis liberum est, in necessitatem indurescet, & durabit in necem.*

Hæc

Hæc summa litterarum Augustæ ad Condæum, quibus vindicabat innocentiam suam. Ceterùm quia extinguendis bellorum civilium primordiis, multum expedit armari illico Regem, opprimendis, dum se in seditionem conglobant, perduellibus, jubet regina parari ocyus in bellum arma. Instruitur expedite exercitus: Bassompetrus, Helvetiique præfectus præsidii Galatisius, tria Helvetiorum millia procurant: Hi per Burgundos, Campania præterlecta, apud Meldas in stationem locantur, non hoste procul. Cohortem prætoriam, quæ per id tempus quatuor hominum millibus constabat, novo delectu supplent Espernonius, Crequiusque. Ramburii cohors restauratur armis & milite. Praslinius, Curæo stipante, alariorum turmas levem armaturam, in Campaniam non ante diu traduxerat. Marescallus Lavardinus novos cataphractorum ordines instruit; ut brevius quàm dici possit stare in armis visus justo exercitus numero, decem peditum, tribus alariorum millibus constans, cui longe impares principum vires. 1614. *Bassompierre. Galatz. Meaux. Espernon. Crequi. Rambures. Praslin. La Curée. La Cavalerie legere. Lavardin.*

Ex adverso ad Britannos Vindocinensis, vastabat ferro provinciam, cujus ipsi regimen erat. Sequebantur turmatim nobiles: Radesianus Dux illi adjungitur; hæret vulgus, anceps obsequium inter & perduellionem, neque fidem exuerat, nisi in seditionem, proregis & nobilium exemplo raperetur. Blaveti arx intercepta, novo delectu firmatur à principibus. Leve Ducis Mombasonii pro Rege conamen: hosti impar est, eoque haud ægre Nanneticam in urbem retruditur; rarus illi miles Campaniæ, Picardiæque limites procuranti, qua in Luxemburgum & Belgium declivis Gallia. Armatur Condæi autoritate miles Gallus; diplomate ipsius nomine vulgato, Marescallus Bullionius è Germania alarios invehit: tandem indicto ad Suessiones loco justo exercitus numero, castra metatur. Stativa illic haberi placuit: nec multo post per mapalia distribuitur miles; mille cataphracti, mille item supra quingentos levis armaturæ alarii (Carabinos vocant) pedes ex omni gente tria millia æquaverat. Hæ principum unitorum vires; quibus Dux Bullionius, Marescallos inter, & militiæ Gallicæ præfectos veteranus, magnaque apud externos autoritate præerat, ejus belli autor ut creditum. Augusta cujus in Concordiam amor, & consilia fuere dum viguit, Guisio in pacem flexo, *Bretagne. Vendosme. Rets. Blavet. Mombason. Nantes. Gens-d'armes. Chevaux legers. Carabins.*

1614. flexo, & caussam Principum per commiserationem agenti
Vantadour. permittit arbitrium pacis: lecti in eam rem Dux Vantadu-
Thou. rius, Thuanusque viri illustres, referunt procul esse Principum animis, quam scriptis suis magnifice vulgabant salutem publicam, apud ipsos pacis caussas & merita valere, ut cuique in rem privatam est: infectum opus. Missi iidem iterum, adjunctis Boississio, & Bullionæo, pari exitu. Hæc inter affertur Ducem Nivernum, fanum Menechildis intercepisse, præsidioque firmare arcem: accedebant privata aulicorum studia bello propagando; quod à pace penitus diverterat animos, ni Regina tacitis suorum protelando bello machinationibus obstitisset;& regios vecordes agebat libido belli, Ancræo acerbius dominante: neque in bellum consilia omnino prava erant, nempe ut bello vindicabatur libertas: Regentis animo prævaluit pax quoquomodo procurata. Legitur habendo conventui fanum Menechildis, huc Principes venerant non ante diu, Vindocinensi exempto, (is in Britannia, terra marique insectabatur regios bello acriore, quo instare pacem prævidebat) delegantur à rege iidem qui ante Vantadurius, Thuanus, Boississius, Bullionæus, his adjunctus Ianinus: tandemque in pacem conventum, cui & ipse Vindocinensis subscripsit postmodum in has leges.

Boissise. Bulion. Ste Menehou.

I. *Convocanda Idibus Augusti proximis, trium Ordinum comitia generalia ad Senonum urbem: futuros eò loci sub Regis tutela & præsidio provinciarum delegatos, quorum consilio leges dicta, postmodum regia autoritate valebunt.* *Sens.*

II. *Fœdus, Gallos inter & Hispanos per pactas invicem nuptias revocari expediat, necne, litteris in eam rem per Reginam ad se scriptis factum sibi satis, Condæus declarat.*

Mezieres. III. *Munimenta arcis Mesierarum qua urbem spectant, quia privatorum ædibus imminent, diruenda: supplendumque à Rege, unde Niverno domus parari possit, quò compensetur ab eversa damnum.*

IV. *Blaveti arcem, novaque munimina qualiacunque ad Britannos recens per seditionis exstructa, solo æquanda.*

V. *Vt missione quamprimum indicta, præbeatur externo militi commeatus, & quo sit unicuique in gentem suam regressus, Gallo duodecim dies concessi: quisque in municipium suum recipiat se per id temporis: qui contrà faxit, sæ-*

fœderis violati, publicaque tranquillitatis turbatæ, reus esto. 1614.

VI. *Principi Condæo, cui se Rex munificum exhibere amat, urbs Ambasia una cum castro jure depositi cedent, sub præsidio cohortis, quam ipse legerit, donec Comitia generalia dimissa fuerint.* Amboise.

VII. *Restituetur Dux Vindocinensis præfectura Britannica.* Le Gouvernement de Bretagne.

VIII. *Valebit promissum de publico stipendium militi, quale Vindocinensis assensu provincialium dixerat; nempe si his in pacem legibus subscripserit & ipse, in tempus debitum.*

IX. *Radesiano Duci præsidiarium militem, & in singulos menses stipendia concessa olim, conservandis Macheronii, Pulchraque Insulæ arcibus, valitura in annos quatuor, quod privato Henrici IV. diplomate promissum sibi, neque exsolutum probavit scripto regio.* Le Duc de Rais. Macheron. Belle-Isle.

X. *Patratum in Camoræum Henneboni præfectum facinus, reparabitur, restituto eo in præfecturam suam.*

XI. *Militum præsidia qualibet ab ineunte Ianuario in urbibus posita, hujus occasione dissidii, dimittenda; exceptis centum ad Mesieras, ducentis ad Suessiones legionariis; valituro præsidio donec Comitia subsistent.*

XII. *Regis placito, parlamentorum actis inserendo, Principes, primores, nobiles, & si qui ab illis Condæi partes sequuti, eximentur noxa, alioquin ipsis quandoque imputandæ: nec sat erit proclamasse innoxios, adjicietur studia ipsorum, & arma pro Republ. fuisse, Regisque, & regni dignitati studuisse omnes; qua formula bona illis, dignitates, & munera salva erunt, qui olim Gallis ritus, in pari casu.*

XIII. *Quo extra Galliam, Principum famæ consulatur, procurabuntur ad externos Principes à Rege litteræ quarum summa erit: Condæo præcipua fuisse pro regni salute consilia, principibusque sociis studium idem.*

XIV. *Compensandis sumptibus quos Condæus, sociique Principes impendere in bellum, erogabuntur de publico librarum quadringenta quinquaginta millia, quam pecuniæ summam Condæus se inter & confœderatos communem habebit, pro arbitrio dividendam.*

XV. *Factionibus privatis, publicisque, intra & extra fines regni Gallici quibuscunque, in præsens & in futurum re-*

1614. *renuntiabitur, in gratiam accepti à Rege beneficii, non aliàs obtinendi.*

XVI. *Ob decessorum, & ipsius Ducis Niverni in Galliam merita, promittit Rex daturum se privato diplomate præfecturæ Campanicæ spem à patre secundam primogenito ipsius filio Duci Retellorum.*

La survivance du gouvernement de la Champaigne.

Actum ad fanum Menechildis 15. Maji, 1614. Obsignati, *Henricus Borbonius, Vantadurius, Carolus Gonzaga Clivensis, Henricus Aurelianensis, Henricus Lotharingus, Henricus à Turre, A. Thuanus Præses, Ianinus, I. Tumerius, Bullionæus, Henricus Luxemburgensis, Tavanius.*

Henry de Bourbon. Vantadour. Charles Gonsague de Cleves. Henry d'Orleans. Henry de Lorraine. Henry de la Tour. De Thou. Ianin. Thumer. Bullion. Luxembourg. Tavanes. Le Marquis de Bonivet.

Rex, Augustaque obsignant articulos, dimissusque statim hinc inde miles. Condæus Ambasianam urbem & castrum præsidio firmat, Dux Nivernus Nivernum se recipit, Mayenius ad Suessiones, Longavillæus Ambianum, Bullionius simul & Luxemburgus Sedanum, ubi positis armis privatim agunt, donec revocarentur in aulam.

In hunc modum restincta seditio: ast non diu valuit fœdus: ecce nova statim factio. Vindocinensis ad Britanniæ extrema, qua alluitur mari, stabat in armis, nec Blaveti arce abstiterat diruendâ ex pacto: quin id provinciæ prædabundus vastabat, fisus loco, & Marchionis Boniveti subsidio. Neutri dimissus miles, neuter pactæ in pacem legi subscripserat: solo Bonivetus Pictavorum imminebat, alebatque dissidium. Inter hæc Condæus Ambasia in eam provinciæ oram progreditur: caussæ variæ tradebantur; quidam firmandæ paci: erant qui crederent provinciæ metropolim dolo & insidiis peti: prævaluere quibus persuasum, Duci Rohanesio opem inferri (is in ea provincia prorex, præfecturæ haud impar, si autoritate valuisset.) Restituendo in jura sua Condæus venerit, necne, vix probe constat: manet apud omnes, venisse inermem. Castanæus Pictaviensis Episcopus seditiosa moliri Condæum, ad Reginam scribit: neque ab eo demissas adeò copias, quin justus adhuc Pictavorum provinciæ timor sit. Reginam suspensam habet nuntius improvise adveniens; armantur interea sub Episcopi autoritate cives, prohibendo indicta caussâ Principi. Condæus unâ omnino familiâ succedens urbi, agnito oppidanorum furore, renuntiando adventui suo Latrium ire in urbem jubet, intentaturum Episcopo minas, si perstat prohibere

Rohanés.

Chastanier.

Latrie.

bere aditu Principem, cui in dissidia, neque animus, neque 1614.
tum vires. Iussa Latrius exsequitur parum caute; quippe Episcopo minas pro tempore audacius intèndens, indigna pati cogitur. Conglobatur vulgus in ipsum, grassatur fortuitis armis vesania populi: certe occubuerat Orator parum providus, nisi qui à Principe stabant in urbe, quanquam rari, procurassent per obscura noctis dilapsum.

Episcopus, Principi seditionem & repulsam lethale vulnus fore ratus, qui in occursum progredi debuit molliendæ per obsequium iræ, arma amens capit, vocatisque in militaria munia civibus, urbe trudit Condæo fidos. Distribuit in præsidium vigiles: insomnes trahit noctes metu instantis mali: stationes, diurna, nocturnaque munia, in armis agit. Ejus exemplo oppidani nihil hærent, quin propulsare Principem è republica sit. Condæus it contra audentior; septem omnino stipant. Præmissus pacem rogat Orator, Condæumque monet vestigia premere præcursoris. Ad Condæi nomen intenditur contumacia, conglobatur miles: petenti cujus autoritate repulsam patitur protoprinceps Galliæ manipularius. *Fortis*, inquit, *est vox qua prohibetur aditu, decem hominum millia collatis unà viribus idem clamant.* Inani in pervicaces conatu Princeps retrocedit, litterasque ad Reginam plenas irarum scribit, in hæc verba conceptas.

Post pacem à se procuratam, quod nemo neget, dum in Aquitaniam procurationis suæ provinciam molitur iter, nullo belli apparatu privatum agens, pro hoste publico ab Episcopo Pictaviensi acceptum se; æquius hostem publicum esse, qui Gallos Principes insectatur recens de Rege & Republica bene meritos. Vix credi posse injussum Episcopum, eò provectum audacia, & temeritatis. In plano esse vindictæ modum, si spontaneum est quod peccavit. Esse è dignitate regnantis animadversiones in crimina, maximè ubi spreta dignitas Principum in quorum persona Rex petitur. In se impunè commissum, quod è vulgo nemo inultus ferat.

His & pluribus Condæus querebatur. Augusta nihil dubitans, Principi in res novas esse consilium, alta item secum mente perpendens, Bonivetum non urbe procul stare *Bonivet.*
haud invalido alariorum præsidio, Ducemque Vindocinensem audacia promptum, expedito in dissidia ferro vastare

1614. Britanniam; restaurando bello arma & militem comparat; Regemque restinguendo quàm citè dissidio ire procurat, quo monstrabat viam seditio, ipsa dum lente sequitur. Marescallus Brissacus Helvetiorum sex millibus recens lectis in Britanniam irrumpit, cohibetque Vindocinensis impetum. Magnis ad Pictones itineribus pergit Rex: rarusilli legionarius, alariorum robur immensum; Regis, Reginæ, Vernolii cataphractos, manum expeditam sequebantur suppletæ novis delectibus alæ, nobilesque gratis merentes (voluntarios vocant) ingens apud Gallos præsidium, ubi Regem in belli casus stipant. Statim Bonivetus in fugam rapitur, dilabitur miles ex rapto vivere solitus. Condæus reconciliatur Episcopo, Regi laudatur uterque Episcopus ob rem ex Reginæ animo gestam: Condæus, metu. Post, ad Britannos ventum: statim posita arma, statim Vindocinensis Blaveti arce absistit: arx Marchioni Cuvrio creditur: diruta postmòdum provinciæ liberandæ munimenta, & muri; brevis certè expeditio & incruenta. Remedium restinguendis bellis civilibus optimum est Regis præsentia: quod etsi ratio majestatis convincit maxime, probant indies eventus, nunquam majore rebellibus metu, quàm ubi pœnæ reposcendæ instare Regem audiunt, quod ex charactere impresso desuper factum, nemo ambigat.

Brissac. *Verneüil.* *Cœuvres.*

Per idem tempus excedit Henricus Mommorancius Galliæ Comestabilis, & in Septimania (Landgothiam vulgus appellitat) prorex. Vir prosapia illustris, bellica virtute, & gaza summe valens. Hunc sub Damvilli nòmine, exacti seculi annales memorant cum laude, qualem per ea tempora non meruit alter: pleraque inter queis illustre ipsius nomen, memorabile est, quod celebri ad Drocum prælio victor, principem Condæum partium ducem, fuso & cæso milite capit. Occidere poterat in æstu prælii fortè agnitum, maluit parcere regio sanguini, haud indignus eo facto, cujus filia nuberet capti Principis nepoti, quod sequens ætas visura est. Debita item illi celebris ad Dionysii fanum victoria: Annæus Mommorancius Galliæ Comestabilis, annos natus octoginta duos, dum imperatoris munere gloriose defungitur duplici vulnere confossus cadit: nutat exercitus, cæde imperatoris sui: succedit patri filius: idem imperatori nomen est, virtus & fama eadem: incœptum à patre

Henry de Mommorancy, Conestable de France. Gouverneur pour le Roy en Languedoc. Damville. La Bataille de Dreux. La victoire de S. Denys.

patre opus perficit filius & vincit hostem, cui Lutetia præda erat. Quid ultrà desideres? Rebus postmodum ambiguis qui leo fuerat, vulpem agit: dejectus gratiâ Regum, aulâ exsulat: per seditionem, & civile bellum firmat potentiam: dissidii fautor est, dum pace opprimitur: unitur Sectariis; denique Guisianæ factioni resistit virtute, & dolo. His ille & similibus in avorum amplitudinem duravit, donec vixit; quæ familiæ dignitas nescio an descivisset ab ipso, fato humanarum rerum, perinde ac descivit à filio postmodùm, incapace doli; nisi prudens in fas nefasque, lusisset sæpe adversariorum machinas, rem filio ignotam. Pro tempore in figuras omnes mutabilis, luxuria, temperantia, comitate, arrogantia, ferocitate, clementia, malis, bonisque artibus pro fortunæ modo permixtus. Nihil medium illi inter æqua & iniqua: si quid animo destinaverat, nunquam hæsit; adeò malebat patrari, quàm incæpti facinoris reus esse. Per hæc, in decrepitam ætatem stetit & floruit. Vitæ amœnitatem, qua enervantur vires, & cadit virtus, parum sectatus, ferocitatem aluit, vindictæ capax neque procrastinator, ubi se occasio dabat; hinc formidabilis. Per adversa viguit quandoque Regi suspectus, quandoque fidus, pro tempore: viguit in prima regni dignitate, donec fato suo decederet. At nec omitti debet, non modo nescivisse litteras, sed ne prima quidem elementa; ut portento haud absimile videri possit, virum litterarum penitus rudem, solo naturæ genio summum rerum apicem assequutum, quem ambiguis temporibus tenuit, tanta laude, ut aulicorum ætatis suæ princeps fuerit, seu natales, seu fortunam attendis, aut dotes animi. Vbi extrema imminere sensit, reparandæ quam laxius traduxerat vitæ, Patri Archangelo Capucino credit se totum, fune præcingitur, subque Franciscano Capucinorum habitu in cinere & cilicio momentum explet, unde pendet æternitas. Ferunt, navitam dum Pedenatio, Agatham, in Deiparæ sacras ædes secundo amne cadaver invehebat, suspensum habitus novitate; quo Franciscanus erat, risisse in hunc salem: *Frustra, mentiris te Monachum decipiendis janitoribus cæli, qui posito ad fores cucullo dignoscere.*

Pere Archange Capucin. Pezenas. Agde.

Illi ex primo matrimonio filiæ duæ, quarum altera Duci Engolismensi Valesio, altera Vantadurio nupserat: ex altero

Angoulesme. De Valois. Vantadour.

1614.

1614. tero duo item partus, fœmina & masculus, illa forma commendabilis, Condæo nupsit vix pubertatis annos egressa: de Henrico Mommorancio filio & herede plura dicturi sumus in tempus suum, digna, indigna, gloriosa, ingloria, ut nobis ipse autor erit. Pedenatii persolvuntur Galliæ Comestabili suprema exsequiarum, velut privato homini; ita caverat testamento: exin ad plagam Agathensem in monasterium Capucinorum dicatum Virgini illata ossa, ubi etiamnum jacent in meditullio Ecclesiæ posita, ea omnino inscriptione, quam habet pavimento continuus lapis. HIC IACET HENRICVS MOMMORANCIVS GALLIÆ COMESTABILIS. Ita item cautum supremis tabulis.

Non multò pòst Contius Princeps, Ludovico Regi patruelis fati legem implevit: illum longus & inveteratus morbus afflixerat, usque in vitæ tædium, quam explevit tandem Lutetiæ Parisiorum, prole orbus. Lotharinga ipsius uxor pro dignitate funus duxit & flevit, jugalibus imitamentis accurate defuncta: rara eo matrimonio caritas ex defectu sobolis, & continuo Principis morbo. Ab excessu viri viduam traduxit vitam, jactata per varios casus illustris fœmina, quod in tempus suum trademus. De Principe Contio nihil est quod memoremus, præter sanguinem, è Regia Borboniorum stirpe illustrem: in reliquis parum à vulgo distinguebatur sine vitio magis, quàm cum virtutibus, quod in sanguine Principum rarum est, qui memorabiles ascensu aut casu, vitiis aut virtutibus, rarò mediocribus continentur.

Sub finem Autumni Rex, post confectum in Principes bellum, adultus, imperii habenas more majorum, anno ætatis decimo quarto capessit: majorque de more, parlamenti placito pronuntiatur rebus administrandis; hic ordo rei. Postridie Kal. Octob. Rex pubes factus stipantibus Regina Regente, Gastone fratre, Condæo, & Suessione, Principibus: Cardinalibus Iousa, & Gondio: Ducibus Guisio, Ellebovio, Espernonio, Vantadurio, Mombasono, in parlamentum venit. Sequebantur Marescalli Galliæ, primores regni, torquati Equites, paludamento armillaque Ordinis regii insignes, distributa sedes, ex dignitate cuique sua. Postquam majorum solio recubuerat Rex: in hæc verba silentium fregisse fertur.

Dei

Regei beneficium est, quod in hanc diem ætate major exhibeor vobis, viri illustres, propriis par regno consiliis: quibus si vestra adjici ex fide dabitur, quod spero, salva est Gallia, quam nobis Deus credidit. Mihi imperium à Deo datum, vobis fides: hæc sociabimus invicem pietate & justitia. Pro tranquillitate publica studium omne meum, mea propensio in salutem vestram tota inclinat. Reliqua aperiet vobis Cancellarius, quem jussi saluti vestræ nuncupare votum, quod exsolvam, ita me amet Deus. 1614.

Ad hæc Cancellarius assurgere: *Regi gratulari, adorare diem omnibus expetitam qua per ætatem regni gubernaculo incumbit, rebus haud impar gerendis: vota Gallorum exaudita, nedum ætatis felici incremento, sed & virtutum omnium æmulatione, qua suum sibi unaquæque vindicat. Bene esse, quod Henrici soboles ætate major est, naturæ beneficium: at immensam esse obligationem, qua Regina mater per quadriennii spatia sibi devinxit Galliam rectore orbam: debita illi virtutum incrementa: debitum illi quod stant leges, quod floret Gallia in primam Europæ dignitatem: quod elusa sæpe prava rebellium in factiones consilia: quod fœdera cum externis Principibus opportune renovata: quod extincta intra & extra fines Gallicos belli semina: debitam matri optimæ filii gloriam: illi debitam pacem omnibus expetitam, per quam in augmentum durabile crescent res Gallicæ. Ceterùm non id Regi in mente esse, ut hic meta sit administrationi maternæ: utiliora esse consilia ipsius, quàm ut transeant in privatas curas: rogari à Rege enixius sapientissimam matrem, ut Consilii arctioris Princeps, omniumque dispensatrix esse velit. Id non modo Regem, sed & Principes Gallos, id Cleri sacrum Ordinem, id nobiles, id plebem, id Galliam universam supplicibus votis exposcere, & sperare.*

Hæc Cancellarius. Regina mater, post salutatum humilime Regem, passu in majestatem composito progredi, donec solio immineret; ubi proxime astitit filio, ita proloquitur. *Lætam se quod regni gubernaculo decedit Regi, quem ut filium amat, veneratur ut Dominum. Cavisse anxie, quadriennio, quo tenuit regimen, ne quid detrimenti paterentur res Gallicæ: pacem à se magnis sumptibus procuratam, qua stetit florens regnum & stabit, si quid valent quibus administratio dabitur.* Dein ad Principes, reliquosque regni

1614. primores, & Senatum conversa. *Vos* (inquit) *appello in testes, vos cara regno pignora, ut vigilans incubui rebus, ut privatas habui procul, publicis studens. Vestram integritatem excito, vestram obtestor fidem in administrationis meæ æqua judicia, ut innocens, ut regno utilis fuit, ut Regi gloriosa.* Vix redierat in sedem suam Regina, cùm Rex amore impellente, Regia majestate præcipitantius ivit ad matrem, nudoque capite sic infit. *Immensa sunt quæ tibi debeo, Domina, levia quæ rependo: nec satis grates reddere, nisi sit mihi beneficii memoria sempiterna. Tu mihi quodcunque hoc regni, ut pacificum est, conciliasti. Perge consiliis salutaribus augere res nostras: perge administrare. Tibi obsequia præstabuntur, & reddi volo qualia ipsi mihi. Procura res Galliæ quæ te dominante mihi precariò possidebitur. Per te vitam, per te virtutes & gloriam spiro quæ mater es, quæ altrix, & consultrix dignissima: per te floret Gallia & florebit in longos annos, si tua nos consilia juvant.* Postquam dixerat, Cancellarius, uno omnium assensu pronuntiat placitum, quo Rex ætate major declaratur, gerendis per se rebus.

Neque omisero altercationem nostris haud indignam Annalibus, cui caussam dedêre Duces & Pares Franciæ Ecclesiastici. Magna illis in parlamento privilegia ab antiquo sunt; præcipue diebus hisce solennibus, queis solio Rex suo recumbit: hi vindicabant sibi primam à Rege sedem: obstabant Cardinales, quorum in Ecclesia prima est dignitas. Hæc dixere tuendæ caussæ Pares: *Veteri lege summam esse apud Gallos Parium dignitatem. Hinc Pares dictos, quod æquales inter se, reliquis antecedant: neque injuriâ ipsis Principibus Gallis, quos sanguinis vocant, anteire olim solitos, solennibus Regum inaugurationi diebus, quo tempore Regi in primum munus ministrant. Sedes illis primas tum præcipue debitas, cum ex necessitate muneris adsunt: adscriptitia in eam diem esse qualibet dignitatum fastigia extra Pares, magisque ex ornamento, quàm ex necessitate. Lutetianum Parlamentum ab instituto, Parium esse Curiam, quibus ratione loci privilegia sunt, quæ indebite extra quæsierint. Ceteris officiis per gratiam assignatas in Parlamento sedes: neque præponendos adoptivos, filiis naturalibus & legitimis. In Parlamento, nullam esse jurisdictionem Ecclesiæ; in Ecclesia Parlamenti jura cessare. Non esse Epi-*

Episcoporum etiam Parium Franciæ, Archiepiscopis anteire, nempe extra hujus Curiæ septa: in Senatu neminem Archiepiscoporum esse, qui præire illis contendat. Denique non esse Cardinalibus titulos, aut possessionem, per quæ Paribus Ecclesiasticis, in Parlamento præferantur. Hæc Episcopi coram Rege. Contrà, objiciebant Cardinales, Principum Ecclesiæ purpuram. *Ipsis olim regii principibus sanguinis anteire solitos Cardinales, donec nova Constitutione postponerentur: Legem inique dictam per contemptum Ecclesiæ, quo tempore summum jus erat Calvinistis in aula. Eam esse pravo usu, Principum è sanguine Regio prærogativam, contra jus vetus, nemini antè concessam. Neque illis concedendam, si recte judicabitur. Sub annum* M. D. LXI. *convocatis Comitiis Galliæ generalibus, queis per infantiam Caroli IX. ageretur de regni regimine, Navarro proximiori è masculis; aut Medicææ parenti deferendo, vocatos unà cum principibus Regis sanguinis Cardinales, motaque de sede controversia, Borbonium Cardinalem Condæi fratrem, postquam fratri, principibusque è Gente sua reliquis anteiverat, postposuisse sanguini, sacrum characterem, declaratione publica, qua notum fecit, ut Principem anteire se principibus sociis, non ut Cardinalem. Indignatos Lotharingum, Guisium, & Turnonium Cardinales statim abstitisse, ne præsentia sua autorararent factum: Cardinalem Colignium, qui præsens aderat, Borbonio assensisse; nec mirum prævaricatum esse contra jura Ecclesiæ Cardinalem, qui erat Calvinista. Ante hæc tempora ipsis principibus sanguinis præpositos Cardinales. Carolum VIII. postquam ingenti pompa Romæ exceptus fuerat à Alexandro VI. vocatum in Collegii purpurati conclave, cessisse prima sede Cardinalium Decano quod confirmat plane, positos supra omne dignitatis fastigium Cardinales. Pares etiam in Parlamento principibus è sanguine regio cedere solitos ne ipsi negaverint, & patet ex ordinatione Henrici III. anno* 1577. *vulgata: si principibus cedunt, ergo & Cardinalibus, quorum ante Principes sedes est, aut esse debet. Feudis secularibus, quibus omne imperii jus annexum est, suos esse Principes, quibus vacua dignitas, & sine effectu principatus, extra fines suos positis: Ecclesiæ principatui non esse terminos, nisi quos habet universus orbis, cui dat Ecclesia legem; ea ratione Cardinalium jura valere* 1614.

1614. *in omni loco. Parum è dignitate Episcoporum esse, quod in Principes suos contendunt: lethalem fore victoriam, si per vana honorum aucupia vis Ecclesiastici principatus resolvitur. Romanæ sedi, hostium plus æquo esse, in Petri cymbam omni ex parte conspirantium, quàm ut debeat civili inter fratres discordia concuti. Si Cardinales, Ecclesiæ Principes esse non diffitentur Episcopi, quid controversiam de sede movent? ita in caput rebellatura humani corporis membra. Hoc uno quòd ex sacro ipsorum Collegio Summi Pontifices eliguntur, prævalere infinitis spatiis omni dignitati.*

Cessere Pares, placitoque solenni, Cardinalibus prima sedes data, adeò Ecclesiæ Paribus iniquo judicio, ut Senatu abstinuerint in eam diem; quod Euangelica procul humilitate, Regi displicuit. Certe præcipua Cardinalium dignitas est, in omni loco, ipsisque è Regio sanguine principibus magnificum est, matris reverentia venerari, quos ipsa veneratur; atenim pro diversitate temporum diversa fuit possessio primæ sedis; ut Principes sanguinis, ut Cardinales Regum gratia prævaluere; ita jus fuit: Ecclesiæ Principes sunt, Cardinales, ab eo Collegio delectus est in primam sedem, eoque ipsorum caussa tanto est potior, quanto Summo Pontifici cedunt Principes.

Sedente in majorum solio Rege, edicta quatuor promulgari jussa; quorum primo Nannetici fides restauratur, vetustate collapsa: rem à Sectariis expetitam. Altero factiones interdictæ, simul & pensiones ab externis principibus in Gallos, maxime in magistratus conferri solitæ: prohibitum insuper regni primoribus, sibi regis subditos mancipare per stipendia in annos distributa, quod invaluerat. Fuit & in blasphemos edictum, quo renovatæ veteres Regum sanctiones, per quas immissum in linguam candens ferrum vindicabat scelus. Interdicta item singularia certamina, adjectæque veteribus, novæ pœnæ incassum: vana in id remedia legum, nisi desuper mutantur affectus: Pravitate naturæ excidio suo in vetitum nituntur Galli, gens in sui perniciem nata, prodigaque sanguinis, Deo & patriæ debiti.

Regi per ætatem majori, haud injuria fuit à Deo principium: intromittitur in res suas justitia & pietate ducibus: læta primordia. Hîc in transitu dicere haud pigebit rem di-

dignam, quam sciant exteri, ignari morum quibus vivimus. Romanis legibus quarum passim in Gallia usus est, major nemo habetur, quàm qui vigesimum & quintum ætatis annum complevit: pubertatem decimus quartus expletus indicat, quo tempore cessat tutorium munus, curatorium incipit. Diversa Regum apud nos ratio, pubertatem ingressi statim majores designantur, quodque in regimen curatorum leges transferunt, ipsorum arbitrio creditur: adeò Regibus supra naturam virtus est, per se capacibus, qua ætate reliqui homines sub aliena cura habentur. 1614.

Sub finem hujus anni Comitia trium Galliæ Ordinum generalia, Lutetiam convocantur, quæ primùm ad Senones indicta fuerant: his antequam accingor, non erit abs re, neque suscepta narratione procul, de comitiis dicere: ut peti, ut convocari solent in Gallia, rem exteris ignotam, & plerumque indigenis. Pene coætaneus est nascenti Gallorum regno, comitiorum generalium usus, quæ haberi invaluit, ubi pravorum libidine, aut desuetudine legum, vetera regni jura, quæ fundamentalia vocant, aut convulsa penitus, aut ne convellantur justus est timor: remedium malis inveteratis ultimum, aut imminentibus. Convocata sæpius, perhibent vetera Gallorum monimenta, cum nutabant res Gallicæ. Concessio non primorum, non plebis, sed Regis est: petita concedit ipse, si è Republica esse videbitur. Vidimus per ætatem nostram, urgentibus Regni negotiis, bis convocata: diversa est in præsens indictionis ratio ab antiqua. Quippe olim mitti per Reges solita diplomata ad Duces & Pares Franciæ, qui ex provinciis quisque suis delectos mittebant, quò habendis comitiis præscripta sedes: ibant & ipsi aliquando stipantibus quos delegaverant. Post unita Coronæ primaria hæc feuda, extinctisque Missis Dominicis (hi jure feudi Duces, Comites, aut Marchiones jura reddebant populis à Rege missi, unde illis nomen) successere magistratus, qui non vi feudi, quod olim, sed electione in tempus, populis distribuebant jura, Bailivorum, aut Senescallorum, pro variis temporibus, appellatione. His jurisdictiones & territorium distributa, ad quos, ubi primùm defecere Pares, mitti solita ciendis comitiis diplomata, quod dein invaluit in hanc diem. Illi diplomata accepta distribuunt, *Baillifs.* *Senechaux.*

1614. perque apparitores suos, Clerum, Nobiles, & populum in privata comitia cient (Provincialia vocant) compilandis, si quæ habent unde querantur: delegandis postmodum ex quolibet Ordine in comitia generalia Oratoribus. Dicta die, conveniunt omnes præscripto & designato loco, compilantque promiscue, ut quemque contingit, questus Ordinis sui, quibus discutiendis, legi solent per Ordines, qui in mundum redigant, rejiciantque, si quid superfluum. Hinc ad comitia generalia delegantur per suffragia potiores, quo congesta ex provinciis privatim conferunt pro munere accepto. Conventus, trium Ordinum est, hinc divisio in tres classes fieri solita, queis nomen, *Clerus*, *Nobilitas*, & *tertius Ordo*: hic magistratibus, quos *subalternos* vocant, & minore populo constat, ille nobilibus, qui arma profitentur. (Parlamenta extra ordinem sunt) Nec valent politicæ leges, nisi in quas trium Ordinum consensus est; neque sufficit consensu Ordinum: confirmare, regium est munus, pro arbitrio.

Le Clergé. La Noblesse. Le tiers Estats.

Sub finem Octobris postquam Regi agnitum venisse provinciarum Oratores, componendoque conventui justum esse numerum: inaugurandæ feliciter rei, cui salus publica inerat, supplicationes indici mandat. Itur ab Augustinorum, in Virginis Deiparæ sacras ædes magna frequentia: Regulares Monachorum familias de more præire solitas, sequebantur trium Ordinum Oratores, è populo ducenti, è Nobilitate centum & triginta duo, è Clero centum quadraginta. Proxime instabat Radesianus Episcopus Parisiensis, magna veneratione redemptionis humanæ pignus, Deum hominem gestans: exin Rex, Regina, Principes, Duces, & Pares Franciæ, nobilesque, numero confusi & ordine; claudebat cœtum parlamentum in purpura.

Postera die vasto Borboniæ domus conclavi aperiuntur comitia in hunc modum. Regi in theatro sedes, illi, vacua inter sede, ad dextram Maria Medicæa, Margareta Valesia Reginæ, & Elizabetha desponsata Principi Hispano. Iusto exin intervallo Condæus, Suessioque principes: gradu inferiore Guisius, Archiepiscopus Rhemensis, Caprusius Lotharinga è gente fratres. His proximi, Ellebovius, Espernonius, & Suillius Duces, & Pares Franciæ. Ad læ-

Chevreuse.

vam

vam Gasto & Christina, Cardinales Perronius, Rupefulcaudius, & Bonzius. His assidebant Vantadurius, & Mombasonus, Duces: Bullionius, Buscadelphinus, Brissacus, Ancræus, Marescalli. Regem ante, nec procul, Sillerius Galliæ Cancellarius. Hæc theatri facies: septo claudebatur area inferior, ubi quatuor Regi ab Epistolis sedes erat & mensa: dextram Clerus, lævam tenebant nobiles, utramque promiscue delegati provinciarum. His ita ordinatis, silentio per præconem indicto, Rex in hæc verba proloquitur: *Ætate majorem velle se læto ingredi primordio in res suas. Convocata comitia trium Galliæ Ordinum, ut aspera in plano fiant, ut malis in aperto positis, innotescant caussæ: paratum se ut medelam inferat, si rite consulitur.* Reliqua ad Cancellarium de more transmittit. Ille paucis multa complexus, *laudare primùm Reginæ administrationem: profiteri debitam ipsi Regis, regnique gloriam: referendam optimæ matri gratiam, ab immenso in filium Regem amore, per obsequia erga utrunque sempiterna.* Dein erigi in laudes Regis, *Qui decessorum virtutes masculas æquat ætate prima. Ducere regni præsagia pacifici & felicis: exstirpanda factionum semina, vindicandam legum autoritatem, pellenda impia & sacrilega, restituenda commercia populo; Clero dignitatem, & morum innocentiam; Nobilitati privilegia & honores: uno verbo, quærenda malis remedia. In id indictum à Rege conventum, quò populus, Clerus & Nobilitas, quo commercia & privilegia, quo valeant libertas & jura regni. Incumberent sedulò Reipublicæ, cui procurandæ vocantur: legem dicerent, in futurum nulla exceptione valituram: data ipsis arbitria omnium, censerent libere & audacter; subscripturum ultro Regem, cui salus populi suprema lex est.* Postquam ita dixerat. Marquamontanus Archiepiscopus Lugdunensis pro Clero, Baro Pons-petræus pro Nobilum Ordine, Mironus, Præpositus Lutetianis mercatoribus pro populo, Regi gratias agunt, & ex data habendis comitiis facultate, & ex immenso in populum suum amore. Sic prima dies transigitur; læta primordia, si fausti exitus sequerentur.

1615.
Du Perron.
La Rochefoucaut.
Bonzy.
Bou-Dauphin.
Les 4. Secretaires d'Estat.
Marquemont.
Pont-Sainct Pierre.
Miron.

Proxima die lecti ab Ordine quisque suo qui conventui præsiderent; nempe à Clero, Ioüsa sacri Cardinalium consistorii Decanus; à Nobilitate, Baro Senessayus à populo Præ-

Ioyeuse.
Seneßay.

1615. Præses Mironus. Delegantur ad Regem renovando de more fidei sacramento è quolibet Ordine Oratores. Mox discordiam miscet sedis prærogativa. Nihil apud Gallos magis instabile, nihil est minus per leges sancitum : meri sæpe arbitrii sunt jura sedium : ut Clerus, ut Nobiles, ut magistratus distingui debeant, pro varietate temporum varie dictum ; neque in id rei reddita unquam, nisi in tempus judicia (*provisionalia* vocant) unde gliscebant dissidia, majoraque metuebantur inter graves viros. Intercessit Rex, missoque in id placito, Lutetiam Parisiorum & Franciæ Insulam primo habuit loco : exin Burgundiam, Normanniam, Aquitaniam Ducatus : Britanniam, Campaniam, & Tolosam : (Comitatuum titulo.) Tolosatum Comitatu tota Septimania includebatur. Ab illis Picardiam, Delphinatum, Provinciam, Lugdunenses ; his adscribi placuit Arvernos, Borbonios, Sebusianos, Nivernos : Provinciarum duodecima post omnes, habita Aurelianensis : cui adjectæ Andegavensis, Pictaviensis, Turonensis, Engolismensis, Ambasiana, Blesensis, Carnutensis, Vindocinensis, Rupellana. Hic provinciis ordo præscriptus, in tempus. Mirabere qui hæc legis, duodecim componi Galliæ regnum provinciis, quarum, quæ terrarum tractu & opibus minor est, in amplitudinem regiam valeat : nec immeritò regna duodecim uni Gallorum diademati inesse dixeris. Veteribus historiarum monimentis docemur regna olim fuisse, quæ nobis provinciæ sunt : ita duodecim quasi regnis ad mare utrumque porrectis constat imperium vastum, populosum, fertile, opulentum ; tanta regni Gallici dignitas est. Redeo ad comitia.

L'Isle de France. Les Duchez de Bourgongne, Normandie, Guyenne. Les Comtez de Bretaigne, Champagne. Tolose. Languedoc. Picardie. Dauphiné. Provence. Lyonnois. Auvergne. Bourbonois. Forests. Nivernois. Orleanois. Anjou. Poictou. Touraine. Angoumois. Amboise. Blesois. Chartres. Vandomois. La Rochelle.

Passim in Rempubl. studiis privatæ res officiunt : Clerus in caput magistratuum petit abrogari novam legem, per quam officia ipsorum in heredes transibant, sub cautione tributi in singulos annos præstari soliti. (Pauletam dixere per id temporis, ab Autore subsidii.) Id ubi tertii Ordinis Oratoribus agnitum, rati, ut res erat, peti Ordinem suum, statim proponunt thesim, toties, Clero obstrepente, agitatam. *Nullam esse potestatem in temporalibus supra regiam, unique immediate Deo, debitam coronam à Gallis Regibus, nullis obnoxiam interdictis.* Proposita item à Clero Concilii Tridentini promulgatio : molliendæque invidiæ, adjecta arti-

articulo clausula, in hæc verba. *Sine præjudicio Coronæ regiæ, libertatum Ecclesiæ Gallicanæ, privilegiorum & exemptionum, si qua Capitulis, aut Monasteriis concessa, quibus conservandis studebit impensius Clerus, habitis in id rei ad Summum Pontificem precibus: quæ privilegia interim salva erunt, non obstante promulgatione Concilii.* Cleri & Nobilitatis contra tertium Ordinem vota & calculi, nedum pro Concilii promulgatione, jurisque extinctione annui, sed & rejiciendæ thesi quæ summo Pontifici jus negat in regna. 1615. *Le droit Annuel.*

De summi Pontificis in Reges potestate, pluribus tum actum in utranque partem: non antè doctius, non agitata quæstio elegantius; missi persæpe Oratores Cleri, ad tertium Ordinem, à tertio Ordine ad Clerum. Questus hic, bis, terque Aquensi primum Archiepiscopo, exin Fenolieto Episcopo Mompessulano diserte perorantibus, quod Ordo tertius expers Theologiæ falcem improbe mittebat in messem alienam: *Non posse redigi à populo in acta sua thesim pro articulo fidei valituram: sutorum extra crepidam judicia esse: nisi post consultum Cleri oraculum narrari à populo de fide fabulas; Cleri unius, quod ne ipse tertius Ordo negaverit, esse de fide responsa.* Intercessit tertius Ordo vehementi & docta oratione, quam habuit Marmiessæus Capitolinus Tolosæ, vir eloquens & in omnes scientias expeditus. *Non eam tertio Ordini mentem esse, ut fidei præcepta distribuat. Cleri, prædicationem Euangelii quo fides continetur: tertii Ordinis partes esse, nulla caussa cognitione ut credat. Arcam Dei nusquam nisi puris manibus permissam: dejectos exanimes qui olim tangere ausi, prophana è gente, quanquam in casum iret. Ast plura fidei inesse quasi parerga, in dignitatem ipsius extrinsecam adinventa: his ornari Ecclesiam, sponsam Christi, ut in decus & propagationem ejus institutis, quorum sit capax Ordo quilibet, si agnoscit matrem. Habituros se quæ de fide sunt salva & intacta, dumque radix servabitur matrix, unde arbori incrementum est, per quam stat, frondescit & viret, radicum filamenta sparsa temere, quæ terram persæpe inanibus surculis circumquaque fugunt, quasi purgamento arboris excisuros. Posse intacta fide disciplinam, jurisdictionem, fructuum Ecclesiæ dispensationem, & pleraque his similia attingi, ut quan-*

L'Archevesque d'Aix. Fenoliet, E. de Montpelier.

Marmiesse Capitoul.

1615. *quandoque diversis ab antiquo usibus in prava degenerasse constat: unde paganis in Ecclesiam Dei contemptus est, hæreticis odium, Catholicis Orthodoxis dolor, ne dicam scandalum; præscindi posse hæc filamenta, salva fide quæ radix est. Fidem, primum esse lapidem in quo firmatur Ecclesia per totum propagata orbem: id agnoscere tertium Ordinem, præceptaque ipsius profiteri & adorare, ut Dei sunt. Ceterùm si quæ ita hærebunt firmitus fidei, ut avelli nequeant ea incorrupta, daturos operam se, idque sedulò, ne quid ipsi in deterius fiat. Solitos olim nascente Ecclesia Christianos, quando templis domos ita contiguas, ut vix separari possent, destruebant, ne simul & ipsa templorum superficies corrumperetur, salvam habere circum insulam. Ita Ganymedem amasium Iovis raptum in æthera alitis ope, cujus complicati in obtusum ungues pelle molliter circumfusa, demulcebant magis quàm lacerabant artus. Sic se fidei connexa, caste contrectaturos & innocenter.* Plura his addidit Orator facundus, quibus succensuit Clerus per Episcopum Monpessulanum: *Communicanda sibi quæcunque fidem qualibet ratione contingerent, idipsummet opus Ecclesiasticum esse, nosse utrum proposita quæstiones de fide forent.* Itum tandem in unam sententiam communibus tertii Ordinis votis, missique ad Clerum articuli tres, quorum hæc summa.

I. *Sacrilegum esse Reges, unctos Dei, quolibet prætextu in necem dare.*

II. *Debitam immediate uni Deo Regum in subditos potestatem.*

III. *Nullis Sedis Apostolicæ interdictis subjacere imperia regum, subditosque nunquam sacramento fidei exsolvi posse.*

Hiscelegibus intempestive vulgatis firmabat regiam autoritatem tertius Ordo, regno Gallico pro fundamentalibus haberi petens: hoc interest inter leges, quod ex variis caussis inflecti aliquæ possunt, aut tolli penitus, fundamentales manent nulli obnoxiæ mutationi. Consensit primæ Clerus: eamque Romanæ Ecclesiæ sententiam esse pluribus probavit Cardinalis Rupifulcaudius vir sanctus, maxime ex recenti censura, qua condemnatus Becanus tyrannicidas impune in regum capita provocans. Laudatum exin Concilium Constantiense Oecumenicum, habitum anno M. CCCC.

Le Cardinal de la Rochefoucaut.

M.CCCC. XIV. productaque Sectio XV. confirmandis regibus : in hæc verba. 1615.

Præcipua solicitudine volens hæc sacrosancta Synodus ad exstirpationem errorum, & hæresium in diversis mundi partibus invalescentium providere, sicut tenetur, & ad hoc collecta est, nuper accepit quod nonnullæ assertiones erroneæ in fide & bonis moribus, ac multipliciter scandalosæ, totiusque Reipublicæ statum & ordinem subvertere molientes dogmatizatæ sunt, inter quas hæc assertio delata est. Quilibet tyrannus potest, & debet licite & meritorie occidi per quemcunque vasallum suum vel subditum, etiam per clanculares insidias & subtiles blanditias, vel adulationes: non obstante quocunque præstito juramento, seu confœderatione facta cum eo: non exspectata sententia, vel mandato judicis cujuscunque. Adversus hunc errorem satagens hæc sancta Synodus insurgere, & ipsum funditus tollere, præhabita deliberatione matura, declarat, decernit, & definit hujusmodi doctrinam erroneam esse in fide & in moribus, ipsamque tanquam hæreticam & fraudulosam, scandalosam, & ad fraudes, deceptiones, mendacia, proditiones, perjuria vias dantem, reprobat & condemnat. Declarat insuper, decernit, & definit, quod pertinaciter doctrinam hanc perniciosissimam asserentes, sunt hæretici, & tanquam tales, juxta Canonicas sanctiones puniendi.

Ita Concilium Constantiense, vindicandis à conjuratione regibus etiam tyrannis: ut de fide sit, dubio procul, articulus; *Sacrilegum esse, Reges unctos Dei quolibet prætextu in necem dare.* In id trium Ordinum calculi. Intercessere secundo & tertio Clerus, & Nobilitas, quatenus de fide vulgabantur. Politicam esse secundam thesim quæ ita concipitur: *Debitam immediate uni Deo Regum in subditos potestatem.* Veram si de Gallis regibus: dubiam & plerumque falsam, si de Principum promiscue omnium in subditos potestate intelligas; nullo casu de fide. De Regum & Principum potestate mediata (quod vocant) aut immediata, pleraque tum in publicum data ab incerto Autore, per quæ Regibus & principibus Christianis, si Gallum demis, & Venetos, assignabatur suus cuique autor; adeò ut nemini illorum immediatam à Deo potestatem concederet. Horum quia curiosa indagatio est, ut in transitu memorabo, non ex

me,

1615. me, neque enim id mihi arrogo, ut de regnis, aut regibus judicem, sed ex Autore anonymo qui sic scripsit.

Pauci Principes uni immediate Deo coronam debent. Imperator electioni, & dietis imperialibus subjacet. Angliæ Regnum Parlamento obnoxium magis, quàm Regi Sedis Apostolicæ beneficium est. Scotia Angliæ feudum est. Norvegia Daniæ. Dania Imperii: Norvegiam & Daniam plerique Romanæ Sedis feuda esse contendunt. Syriæ & Solymæ Regna Summo Pontifici fidem debent; Regna item Neapolis & Siciliæ, Arragoniæ, Sardiniæ, Corsicæ, Canariæ, Nugariæ & Gorgonides. Poloniæ Reges Imperatori coronam primitus debent, Summo Pontifici nomen ex Ducali Regium. Hungariæ Regnum, feudum est Apostolicæ Sedis. Prostant in Curia Romana, acta probantia, ex quibus patet feuda item Apostolicæ Sedis esse, Regna Granatæ, Lusitaniæ, Castellæ, Leonis, Irlandiæ Balearium, Norvegiæ, Sueciæ, Daniæ, hæc de Regibus. Reliqui Principes, Archiduces, Duces, Marchiones, Comites, seu liberæ Respublicæ sunt, dempto Summo Pontifice, & Republica Veneta, autorem omnes agnoscunt. Magnus Equitum Melitensium Magister, Hispano Regi beneficium debet; & præstat pro homagio Milvum, nempe pro insula: principatus nomine, quo Christianis Equitibus cum jure supremi dominii præpositus est, Summo Pontifici fidem præstat. Helveticorum Respublicæ sancti Imperii feuda sunt: Flandriæ Comitatum Regibus Galliæ feudi jure subjectum, nemo negaverit. Belgici Ordines facto suo Gens libera, sub Hispana dominatione fuere. Dux Lotharingiæ sancti Imperii Princeps est. Archidux Austriæ, primùm Comes, exin beneficio Imperatoris Dux fuit. Germaniæ Principes quotquot sunt, Archiduces, Duces, Palatini, Marchiones, Comites, Landgravii, Burgravii, Archiepiscopi, Episcopi, Abbates, pars magna pro munere Imperatori ministrant, quia à sancto Imperio feuda sua possident. Vrbes Ansiaticæ, & quæ tota passim Germania libertate gaudent, feuda item Imperii sunt, empta ab Imperatoribus libertate, aut gratis accepta. Sabaudiæ Dux, Imperii Vicarius est. Pedemontium eidem Imperio subjacet. Mediolani, Tusciæ, Mantuæ, Medinæ, & Rhegii Duces, urbes item in liberas Respublicas in Italia evectæ, Cæsaribus debent quod sui juris sunt. Parmæ & Vrbini Duces Sedi Apostolicæ fidem debent. Romam tenet Summus Pontifex, neminique obsequium

quium præstat, nempe ex prærogativa characteris, patrem subesse filiis præter naturam esset. Certe nemo ambigat Romam primitus à Cæsaribus derivatam, conservatamque sæpius Apostolicæ Sedi à Regibus Galliæ: unus inter Reges Christianissimus, jure suo regnat, unus immediate Deo debet quod Rex est. Quo fit ut vera in omnem casum sit ea thesis, Regum Galliæ immediatam à Deo potestatem esse, *usque adeò ut neminem in terra autorem agnoscat.* Hæc Autor Anonymus. 1615.

Redeo ad Oratores nostros, qui hisce controversiis divexabantur nullo in populum ex vanitate quæstionum obventu: in quo peccatum maxime à delegatis, neque enim indicta Comitia ea mente, ut trium Galliæ Ordinum conventus transiret in scholæ munia.

Ordo Ecclesiasticus perorante doctissimè Perronio Cardinale, juxta Constantiensis statuta Concilii thesim in tyrannicidas esse de fide respondet, quod pridie Cardinalis Rupifulcaudius, doctè convicerat: Alteram qua ita cavetur: *Debitam immediate uni Deo regum in subditos potestatem*, de fide negavit; quanquam humanitus & historice defendi possit. Adjecit, *Nihil moveri se Innocentii III. rescripto asserentis, Regem Galliæ nulli in temporalibus potestati subjectum esse, unde male concluditur de fide assertio: historicam esse, ast non de fide. Eo modo habenda de fide quæcunque Decretalibus continentur, quod absurdum.* Difficultatem præcipue movit Articulus 3. cujus hæc verba: *Nullis Sedis Apostolicæ interdictis subjacere regna, subditosque nunquam sacramento fidei exsolvi posse.* Vindicabat vir doctus summi Pontificis in Regum sceptra potestatem, certis casibus; *Nempe si in hæresim, aut idolorum cultum prolapsi, subditorum animis nova insinuant dogmata: seu quod pejus, si reluctantes adigunt, ut fidem abdicent. Præpostere proponi velut de fide Orthodoxa contrariam opinionem, quæ ad summum, vix problematica dici possit: Probabat potestati Romanæ Sedis in Reges hæretica labe infectos subscripsisse quotquot Calvinum ante Theologicæ tractavere. Contrariam opinionem novam esse, Luthero & Calvino fautoribus nuper natam. Sacramento vinciri Reges Galliæ ubi inaugurantur pellendis regno suo hæreticis, si pejeraverint in hæresim ipsi degeneres, si fautores hæresiarcharum, si novi dogmatis assertores, deberi ultionem Vi-*

 cario

1615. *cario Dei, ad quem unum ex lege ſpectat perjurii pœna. In eam ſententiam exactis ſeculis itum: iri & hodie paſſim toto orbe Catholico, ſi Galliam demis. Ipſos Doctores Galliæ, ejus opinionis autores, nunquam de ea ſcripſiſſe, in hanc ſententiam, ut de fide ſit: veram & politicam aſſeruiſſe: aſt nunquam de fide. Exemplis plena eſſe hiſtoriarum volumina, quibus confirmatur Summæ Sedis in Reges poteſtas à fide degeneres. Ita Euphemium Patriarcham Conſtantinopolitanum Anaſtaſio imperatori negaſſe obſequium & fidem, donec Concilio Chalcedonenſi ſubſcripſiſſet. Ita eidem imperatori, in Eutychis hæreſim relapſo, reſtitiſſe acriter Symmachum Summum Pontificem. Ita Clotarium Regem Gallorum, ob ſcelus immane in Eccleſia Dei, nece Iuetoti patratum, poſt inundatum ſanguine innocenti altare, luiſſe pœnas arbitrio Pontificis Summi condignas culpæ. Ita Iuſtinianum ſecundum: ita Philippicum imperatores, à Sergio & Conſtantino ſummis Pontificibus mulctatos. Ita Leonem Iſauricum Imperio dejectum, Gregorii II. decreto, quia Iconoclaſtarum hæreſi infectus, dogma propagabat exemplo, & vi. Ita Carolum Magnum evectum ad imperium Occidentis ope Romanæ Sedis. Ita Childericum regno dejectum. Ita ſubſtitutum homini per otium enervi, faſtigioque regiæ dignitatis impari Pipinum, aſſenſu Sedis Apoſtolicæ, quam à Gallis conſultam tradunt hiſtoriarum monimenta. Ita Fulconem Archiepiſcopum Rhemenſem intentaſſe Carolo Simplici minas, velut clienti ſuo. Ita Philippum primum Gallorum Regem, ſemotum ab Eccleſia Dei, adulterii manifeſtum palam commiſſi, poſt repudiatam ſine cauſſa uxorem, evectamque in ſolium pellicem, qua utebatur velut ſua, marito ſuperſtite. Ita Gregorium ſeptimum, ſacris interdixiſſe Henrico IV. imperatori, ſubditoſque ſolviſſe obſequii nexu. Ita excommunicatos Philippum Auguſtum Gallorum, Ioannem Anglorum Reges: Ita Othonem imperatorem: ita Raimundum Comitem Toloſatum, quorum hic per ſocordiam in Albigenſium hæreſim lapſus ſuccubuit Pontificiæ poteſtati, in augmentum Gallici regni, cui Comitatus Toloſanus adjunctus eſt, dono Provincialium. Ita fidei ſacramento ſolutos olim ab Innocentio IV. Friderici imperatoris ſubditos, debitum Lugdunenſi tunc Concilio fulmen. Ita dejectum Petrum Arragoniæ Regem, Martino IV. Summo Pontifice procurante, & infamiam*

miam horrenda laniena, cui à Vesperis Sicilianis nomen. Ita 1615.
ab Vrbano V. contra Petrum crudelem (id illi nominis à sævitia datum) Castella Regem, indictam, promulgatamque excommunicationem, quia hæreticus, Ecclesiæque Orthodoxæ hostis erat.

His probabat exemplis Perronius, Summo Pontifici jus esse in regna, & Reges, certis casibus. Postmodum Theologorum autoritate nitebatur: laudabat ut suæ opinionis fautores: *D. Thomam, Okam, Ioannem Parisiensem, Iacobum Almandum, Gersonem, & passim reliquos qui de utraque jurisdictione scripsere. Laudabat & Iurisconsultos, Ioannem Silvam Præsidem Lutetianum, Ioannem Fabrum, Stephanum Aufrerium Tolosani parlamenti Præsidem, Prestium libellorum supplicum in regia Magistrum, Gregorium Tolosanum: urgebat ex eo quod Galli essent Scriptores, eoque nomine Gallis minime suspecti: illis quotquot sunt, unam esse pro Pontifice Summo in id sententiam, ut lapsis in hæresim Regibus, maxime si fidem Orthodoxam insectantur, communione interdicere possit & regno. Absurdam esse thesim, quæ contrarium velut de fide promulgat: cui veterum subscripsit nemo, recentiorum pauci; tanquam dogma politicum defendi posse, ad summum: eo errore primam fuisse Henrico VIII. Angliæ Regi viam in hæresim, ex injusto repudio juste condemnatum, rebellasse contra judicem suum; per lubrica quassatam fidem, procacique licentia tyrannice usurpata jura Sedis Apostolicæ, à Rege, nullo dein fulminum Ecclesiæ metu grassante. Facilem esse in Schisma lapsum; ast resurgere opus arduum, Deique unius beneficium; non aliud præcinere thesim, quam apertam rebellionem in solium Petri. Neque nova opus condemnatione. Apostolico rescripto jamdiu condemnatum dogma, hæreticumque pronuntiatum, nempe ut de fide Orthodoxa proponitur. Pati Clerum Gallicum problematice disputari thesim, quò fiat satis autoritati Ecclesiasticæ, & seculari: non eam Regi Christianissimo mentem esse, ut Sedi Apostolicæ obluctari velit, neque sub tanto Rege timenda interdicta, qui nedum Ecclesiæ filius, sed protector & liberator est; id Clerum agnoscere, & orare continuo Deum, ut Regem regno Gallico, primogenitum conservet Ecclesiæ matri.*

Ita Cardinalis Perronius docte & eleganter. Contrà à

1615. tertio Ordine ad Clerum delegati dixere. *Non esse novam, apud Comitia Galliæ generalia quam proponunt thesim: trecentis abhinc annis & amplius, Gallis non ita creditum modo, sed & scriptum ita. Vulgatam scripto eam doctrinam contra Bonifacium VIII. Summum Pontificem, quo tempore regnum Galliæ, Sedi Apostolicæ subjectum pronuntiaverat, annum circa* M. C C C. I. *Obstitisse rescripto comitia trium Ordinum Parisios convocata: Summique Pontificis legatum, Archidiaconum Narbonensem acerbe increpasse: mox ad Cardinales scripsisse in hæc verba:* Nos Prælati, Abbates, Priores, Decani, Præpositi, Procuratores Capitulorum, Conventuum, Collegiorum, Vniversitatum, Vrbium, &c. Ab omni tempore dicitur Galliæ regnum Deo uni subditum in temporalibus, quod omnibus notum est, &c. Addebatur *diversas habuisse Christum ipsum, à gladio claves, Petrumque ubi in arma, etiam juste proruperat, gladium mittere jussum in vaginam, ne qui restaurandis instituebatur, truncaret membra. Mansuete post regnasse Ecclesiam, cui imperium est in volentes. Summo Pontifici Vicario Christi, neque jus gladii, quanquam Petro successerit, esse; neque jurisdictionem, ubi de privatorum possessionibus agitur: idem ubi de publicis. Nullibi probatam primæ Sedis potestatem, adeo ut privatum in hæresim, in idololatriam, in Iudaicam superstitionem, in omne nefas prolapsum, patrimonio suo dejiciat: cur magistratum? cur Regem? plusne illi, in publica juris, quam in privata? si esse contenditur, unde quæso, annum ex Christi responso, qui à Pilato rogatus, Rexne foret, respondit:* Regnum meum non est de hoc mundo, &c. *Si diffitetur se Christus mundi Regem, hoc est, sine potestate in mundum, ut Christus est; quo jure arrogabit sibi Vicarius jurisdictionem, quam sibi Christus ipse indebitam dixit? Cæsares nemo negaverit Reipublicæ Romanæ tyrannice incubuisse: eos inter Tiberius, scelestus, nequam, proditor, incestuosus, adulter, idolorum cultor, crudelis, & ferox, per quæ adigebatur populus sæpe in murmura, imo & in rebellionem, quasi indignus tributo foret, qui profligate desolabat imperium, lanista per continuas cædes magis, quam Princeps; ideone minus respondit Christus;* Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; & quæ sunt Dei, Deo *Sacramento solvere noluit Christus tyranni, ejusdemque pagani subditos: & volet*

volet Vicarius? Ceterùm si fidei Orthodoxæ fundamenta Rex quatit, jubens subdito, ut adoret sculptilia, qui Deo primitus cultum debet; quid fieri martyrem vetat, qui Christianus est? non usque adeò parendum Regi, ut fides abdicetur: moriendum constanter. Hoc modo fieri satis præcepto Christi, quo jubemur reddere Deo, quæ Dei sunt, & Cæsari, quæ sunt Cæsaris. Cultum reddi Deo cui debetur fides: vitam Regi, cui in subditos jus vitæ & necis est. Mosem, populumque Dei Israëlitas, abstitisse Ægypto oppressos, fidemque Abrahæ salvam habuisse, tyranno contra obstrepente: partam illis fuga victoriam, quæsitam exsilio salutem; brevior erat via per tyranni cædem, nisi obstitisset lex Dei. Sanguine innocenti subscripsisse Martyres huic doctrinæ, & quanquam opprimebantur, maluisse pœnam indebitè luere, quàm grassari in Reges etiam tyrannos. Docuisse Paulum exemplo & scripto, Regibus impressum esse desuper characterem, quo supremæ in subditos potestate jus dicant: exemplo, cum verberibus cæsus, obmutuit in exemplum Christi: cujus item morte admonemur, principibus etiam tyrannis, Ecclesiæque persecutoribus obedire: scripto docuisse patet, ex vulgata Epistola, quæ principibus etiam discolis deberi obsequium clamat, in hæc verba: Omnis poteſtas à Deo eſt: qui poteſtati reſiſtit, ordinationi Dei reſiſtit. *His addebatur; Summis Pontificibus inesse hominum affectus: neque hodie supra nimbos positum adeò fastigium Apostolicæ Sedis, ut velut in Olympi cacumine maneant indeleta, post annos mille sexcentos, quæ Christus in Petra exaravit, æquanimitas, ovium cura solers & innocens, judicia procul à privatis rebus æqua in omnes. Posse spectari Principum gesta ab infensa Roma, velut cum medio vitri colore inspicitur cœlum, fulvum, albescens, nigrum, aut viride, prout vitro infusus color. Sic posse illudi Romano Pontifici per vulgatos in majus regum errores, aut explicata in deterius vita ipsorum. Et Summis Pontificibus suos esse aulicos, qui summam rei Romanæ tenent: ex privato ipsorum odio, futuram sæpe in Reges publicam ultionem. Sic collata Regum jura in arbitrium privati hominis, quandoque suspecti. Ipsos Pontifices Romanos, ut homines sunt, posse nulla in apertum caussa, per naturæ impetum, gratia impelli, aut odio, in hoc vel illud regnum, in hunc vel illum Regem: qua propensione, soluto stateræ æquilibrio, ple-*

1615.

1615. *rumque minas intentabit principibus, aut fulmina vibrabit, parum amica manu; qua si injuria fient, ut ferunt persape rerum humanarum vices; quid juris erit? Summos Pontifices, sape hominum induisse fragilia, & in ipsos Reges peccasse, privata rei studio, docemur pluribus exemplis; pracipue Alexandri III. huic cum esset quod de Imperatore Friderico quereretur, habuit supplicem & iras humiliter deprecantem: insultasse ferunt jacenti ad pedes, superimposito per hac verba in jacentis caput vestigio;* Super aspidem & Basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem. *Zelum pro domo Dei ob temeratam ab Imperatore Petri dignitatem dixisses;* Nisi sibi, & Petro debitum obsequium respondisset. *Cùm privatas res miscuit rebus Petri per hac verba,* Et mihi, & Petro, *prodidit se hominem esse, natura in pravos affectus pronum; quem iracundia calorem, aut arrogantia lubricum, in successorum aliquem transmitti posse nemo negaverit. In iis qua de fide non sunt, posse quandoque decipi Summos Pontifices. Regibus Deum esse judicem unum, ex Propheta Rege dum dixit:* Tibi soli peccavi. *Subscribi à Clero Gallico, Concilii Constantiensis doctrina, qua Reges etiam tyrannice savientes necari vetat; qua doctrina valere nequeat, si Summi Pontificis arbitrio stat, Regibus interdicere regno, subditosque nexu solvere, quo fidem debent. Interdicti hic est effectus, ut subditi fiant sui juris: quo posito, quid vetabit sui juris factos necare hostem publicum? non chrisma, quia desiit unctus esse: non regni lex, quia solio dejectus, privatus erit, & hostis publicus: ergo si licet Summo Pontifici Regem exautorare, consequens est ut liceat subdito interficere. Exautoratio, excommunicationem sequitur, hac maledictis constat, qua ubi à summa Sede jaciuntur in quoscunque; excitantur ipsa in vivos inanima, sorbentur aquis, hiatu hauriuntur, fortuito igne cremantur. Caïn fratricidam, ubi verbis in maledictum flexis à Deo perculsus fuit, exclamasse ferunt sacra scripta; Perditum se, & quia maledictus, necandum in momento per obvia qualibet in devotum caput armata: ita maledictorum à Sede Romana Regum vitam stare arbitrio subditorum. Nunquam à tertio Ordine, propositam hanc thesim ut de Theologica fide; datam in publicum, ut ex politica. Magistratuum de politicis esse doctrinam: vindicet sibi Theologica, Clerus. Immitti,*

casu

casu de quo agitur, falcem à Clero in messem alienam, multo magis quàm à tertio Ordine, cujus est de politica disputatio. Fides, nomen æquivocum est, ut Deo debetur, ut Regibus: his debitam à subditis cuique suis fidem: eoque sensu dici posse de fide doctrinam. Si juraverint politice à se ita creditum inaugurandi in Gallia Episcopi, & magistratus, quid est Summo Pontifici quod queri possit? Nemini tam alte impressam hanc pro Romana Sede doctrinam, ut credat Summo Pontifici jus esse in hæretici bona: ridiculum sanè, deteriùs haberi Regem subdito. Insanum fore Regem, si præsumpserit sibi jus datum, ut Summum Pontificem è sede depellàt, quocunque casu: nullam Regibus in primam Sedem jurisdictionem, nullam primæ Sedi in Reges, ut Reges sunt. Citatos à Cardinale Perronio Autores, non de Summo Pontifice, sed de Comitiis regni generalibus scripsisse, quibus nescio an jure arrogant, ut Regem etiam tyrannum regno amovere possint. Ita Childericum per Comitia generalia regno dejectum: ita substitutum Pipinum consilio juxta & rerum autoritate insignem, uno post tot secula exemplo. Quæ de Clotario narrantur, fabulosa esse, neque Pontifici Romano jus addicere, etiamsi vera, nisi in spiritualibus. Instituisse Philippum Pulchrum, & Ludovicum XII. contra Bonifacium VIII. & Iulium II. Gallorum Reges quamvis Sedis Apostolicæ filii sunt, emancipatos esse, suique juris: adeo ut propria ipsis habeantur quæ possident. Dignum esse quod trahatur ad posteros placitum Lutetiani Parlamenti, quo, annum circa M. D. LXIX. regnante Carolo IX. Gallorum Rege, Banquarellus in sacra Theologia apud Sorbonam Baccalaureus, habitu nudus & tædifer, mulctam honoris passus, ejerasse fertur opinionem, qua Summo Pontifici dixerat jus esse in Reges. Dici immissam desuper vulgato apud Gallos miraculo ampullam, liquore plenam, quo ungi solent Reges, ut doceamur à Deo esse, quod regnant, nudique ministerii officium Ecclesiæ militanti, cum illa operante unguntur. Hinc esse, quod Dei gratia Reges dici solent, ne Galli quidem, sed & reliqui longe post illos. Lusitaniæ olim regulos, quorum ditio transiit in Austriacam gentem, Dei unius beneficio acceptam tulisse coronam suam, per veterem inscriptionem monetæ insculptam. Gratia Dei sum id quod sum.

1615.

His vindicabat autoritatem Regum tertius Ordo: quæ

1615. ex præscripto retuli & fideliter, quia Comitiorum momentum ferme omne in ea quæstione fuit. Aſſenſere Lutetiani parlamenti patres, vetera regni columina: nec multo poſt vulgatum confirmandæ ſententiæ placitum in hanc ſummam. *Rogante Procuratore Regio, Senatus cenſuit pro lege politica, regnoque fundamentali habendum poſthac: quod Rex Galliæ unius Dei beneficio regnat: quod neminem in temporalibus agnoſcit: quod ſacrum ipſius caput eſt: adeo ut nemini jus ſit, eum quocunque prætextu occidere.*

Excanduit Clerus, addito non eas eſſe parlamenti partes, ut ultro reſpondeat: Comitiis Galliæ generalibus convocatis, regium omne jus tranſlatum in ipſa; adeò ut velut juſtitio indicto, ceſſare debeat magiſtratus. Clerum & Nobilitatem convenire in eandem ſententiam, nec ideo contrariam opinionem valere, quia ita populus cenſet, duorum vota & calculos uni prævalere: neque id muneris parlamento, ut Comitiorum generalium placitis intercedat; præreptam alioquin provinciarum Oratoribus libertatem, quorum eſt ſummo jure dicere de Republica, ſub regis placito. Clero, Sedis Romanæ Orator adjunctus (Nuncium vocant) vindicabat Apoſtolicam autoritatem, diſſidio-
Le Cardinal de Sourdis. que res haud procul aberat, niſi Cardinalis Sordiſius ad Regem delegatus obtineret, in ſuſpenſo haberi theſes, donec opportuno tempore diſcuſſæ, irent in legem, aut penitus abrogarentur. Vulgatur interea placitum Lutetiani parlamenti præloque datum it magna approbatione per urbem: exin toto latè regno diffunditur. A Clero delegati iterum, extorquent novum à rege diploma, quo mulctam pecuniæ patitur Typographus ab edito parlamenti arreſto: unde probis ſtupor. Ediderat ſub fide publica, nulla juſtus in contrarium lege, & pœnas luit: at mage luit parlamentum, cujus petebatur autoritas.

De Tridentino Concilio: expediatne in Gallia promulgari? multa in utranque partem his temporibus vulgata prætereo. Eleganter & docte Perronius Cardinalis pro Concilio:
Miron. Savaron. inſtitêre acriter contrà Miro & Savaronus, prævaluitque Clero populus. Atenim ex proborum mente nihil erat, quo inhiberemur vulgare rem ſanctam, & ſequi. Quid vetabat Concilium admitti in hanc legem, cui Clerus ipſe ſubſcripſerat? *Sine præjudicio jurium Coronæ regiæ, libertatum*

tatum Ecclesiæ Gallicanæ, privilegiorum, aut exemptionum, si quæ Capitulis, aut Monasteriis, Gallorum usu concessa. Quibus conservandis incumbet Clerus, per habitas in eam rem ad Summum Pontificem preces. Quæ privilegia interim salva erunt, non obstante promulgatione Concilii. Sub his conditionibus manebant privilegia Galliæ, imbuebamur Concilii Oecumenici doctrina purissima, & si quid irrepserat contra politicas leges, aut privilegia regni, explicari fas erat, aut mutari prout proponebatur: non hæc Concilio, quod vocant, essentialia, non hæc de fide: parerga erant, citra necessitatem adjecta, quæ nihil vetuit leniri, aut tolli penitus: quæ contra objiciebantur, vana erant. Creditum tunc, potuisse conciliari opiniones Cleri & populi, facta quasi compensatione: nempe si Clerus articulum tertii Ordinis admitteret, negantem summo Pontifici jus esse in regna; eo casu populi assensu salvam fore in Gallia doctrinam Tridentini. 1615.

Per idem tempus ex privato dissidio, duellum crudele & atrox fuit inter Latrium, Fertæum, Livarrotum, & Douvilarsium. Vetus est in vicinia Parisiorum ruina ex castello ingenti, cui Bicestra nomen, parietibus clauditur vasta area: asperatur locus ex macerie, & lapidibus hac illac in tumulos congestis, spinæ & dumeta incultam humum, & fallaces foveas tegunt: vesana in pugnam libidine, quanquam iniquus erat locus, quia occultus, legitur. Latrius dumeto intricatis pedibus ferro transigitur, Fertæus in foveam cadit, unde sub vesperam ab amicis eruitur; Livarrotus lethaliter vulneratus Lutetiam per obscura noctis traducitur, postridieque occumbit: necdum feritati barbaræ finis. Baro Rabatus ex illustri Comitum Fuxensium prosapia oriundus, Launiacum militia clarum & emeritum, singulari item certamine occidit: Rupifortius Principi Condæo inter intimos, Marcilhacum medio vico incautum, fuste atrociter cedit, & vulnerat numero stipantium fortior (is è Condæi familia dimissus, transierat in Regiam, Regique tum inter conductitios habebatur.) Regina Condæum exosa Regium parlamenti Procuratorem jubet sedulò in factum inquirere, palamque indignatur percussori. Condæus cui summa Rupifortii cura erat; *Transferre in se omnem facti invidiam,*

Latrie.
La Ferté.
Livarrot.
Douvilars.
Le Chasteau de Bicestre.

Le Baron de Rabat, de la maison des Comtes de Foix.
Launiac.
Rochefort.
Marcilhac.

1615. *diam, jussum paruisse mandato Rupifortium; pleraque esse quæ de Marcilhaco queratur ipse: ultionem legitimam quoquo modo, quotiescumque privatus homo in Principem sanguinis peccat.* Regina ex interventu Principis obstinatior, hærere in proposito tenax, & quia summa tum Regni autoritas, sub Regis placito, penes trium Ordinum Comitia erat, vocare in aulam ex unoquoque Ordine Oratores, interpellare fidem ipsorum in legitimam ultionem, *Non Marcilhaco, sed sibi, sed Regi, illatam ab homine privato injuriam; Condæum feliciùs natum, quàm ut atroci facto vitæ innocentiam suæ fœdare voluerit: quæsitum à Rupifortio autorem ejus nominis, vitandæ quam meruit pœnæ. Sanè crimen atrocius fore, si Condæum autorem habuerit; interesse haud parum publicæ libertatis, ne Principibus fas sit, impune grassari in privatas fortunas tyrannicè.* Ex contentione animi, & ardore insolito, quo æstuabat Regina, agnitum, secreti aliquid eo negotio contineri, unde in ipsam injuria redundabat. Delegantur à Comitiis ad Regem Oratores, per quos agnosceret, *pergratam fore conventui animadversionem in crimen, quæcumque Regi & Reginæ placuerint pro lege ipsis fore.* Rupifortius fuga saluti consulit: Condæus, Parlamenti gratiam frustra tentat; apparitores, denuntiatione triplici citant reum, & in ostentationem vindictæ, ipsum Condæi palatium curiose investigant specie quærendi, quem procul esse probe agnoverant: sic mollitus Reginæ animus, litique tandem modus impositus rogante Principe. Marcilhacus Rupifortio singulare certamen indicit, is acceptum habuerat, & nisi Condæus summa autoritate intercederet, duello transigebatur negotium inter privatos, post sopitam inter Principes litem.

Frequentior per id temporis duellorum usus, Clerum excitat, cujus præcipuè res agebatur: delegatus ad Regem Episcopus Mompessulanus impetrando prohibitorio edicto in hæc verba proloquitur: *Trium Galliæ Ordinum interesse ne sanguis Deo & Regi debitus effundatur, qua feritate, qua barbarie in hanc diem effusus est: interesse omnium, ast maxime Ordinis Ecclesiastici, cujus est inferno victoriam eripere, Deo & Ecclesiæ militanti triumphum procurare: nemini dubium esse quin principium huic lanienæ ab inferno sit, cui Christianos velut victimas, ab ipsis Christianis immolari*

molari

molari quàm est impium! quàm horrendum! exacturum 1615.
aliquando Deum effusi tam crudeliter sanguinis rationem, à Regibus, quorum est opponere impiæ feritati severitatem legis: quam rationem iste Ludovicus, in ceteris deliciæ humani generis, & cali amor; quam rationem commissi sibi populi reddet, coram judice scrutari corda & renes solito: infernus portio est tot hominum quos auspiciis melioribus Deus cælo creaverat: unde id factum sciscitanti severa fronte judici, quid respondebis, Ludovice, qui eo momento Rex esse desieris: potuisti salvam habere gentem meam, & perdidisti: objectioni occurrere Rex, dum adhuc licet, nec diutius patere vanis honorum aucupiis deludi gentem tuam: quis amabo honorem hunc in duello constituit? sex mille anni sunt ex quo mundum creavit Deus; centum, aut ducenti ad summum, ex quo grassatur ista lues; siccine vacua honore tot secula, ejus ignara laniena? quanta crudelitas! inter duos controversia est, & vocantur in discrimen amici; hic mos olim institutus, quo ex testium præsentia, abesset omnis suspicio doli: sed ut trahitur scelere scelus, puduit esse spectatores sine discrimine: hinc factum ut ipsi, quos inter nulla dissensio est, jugulent se invicem, more gladiatorum: indignatur Deus male sic perdi populum cui liberando sanguinem ipse suum effudit: perditur impunitate, & æstimatione delicti, per quam transit in magnanimitatem barbaries; si pro imbellibus audierint qui sic digladiantur, si à nobilitate degeneres fieri invaluerit, lege communi populorum assensu approbata: fortè desæviet iste furor: id Ecclesia, id te Gallia enixis precibus rogat; ecce genibus tuis advolvimur, diluvio sanguinis impone modum, & velut Iris è cœlo, nuncia fœdus genti tuæ. Hæc Fenolietus Episcopus Mompessulanus. Rex edictum promulgari jubet, majore quàm ante severitate in monomachos. Verùm ex vetito gliscit autoritas crimini, majoreque post legem licentia grassatur iste furor. Mirum Gallos, qui passim mutabiles sunt, in eo pugnæ genere adeò esse constantes, ut non Dei, non Regum legibus, non mansuetudine flecti possint, ut ex gladiatoria palæstra, transeant aliquando in mores Christianos.

Sub finem Februarii trium Ordinum responsa digesta, Regi offeruntur approbanda. Oratores in eam rem lecti; à Clero Richelius Episcopus Lucionensis, vir prosapia illu- *Richelieu.*
stris,

1615. ſtris, per bonas artes evectus ea ætate in ſpem magnam, mox Cardinalis, & rerum arbiter ſæpe nobis in tempore memorandus: à Nobilitate lectus Baro Seneſſæus: à tertio Ordine, Miro Præſes; hæc ſumma legum.

Seneſſay.

Ius, quod vocant annuum, cujus pernicioſus uſus virtuti & litteris, revocandum (eo familiis perpetua in eam diem fuerant togata officia, beneficio penſionis, quam Regi præſtari invaluerat in annos ſingulos, unde jus annuum.) *Regia domus & militia officia in præſens venalia, poſthac diſtribuenda pro merito, & ſtipendiorum numero. Beneficia Eccleſiaſtica permittenda viris probis, una virtutis & doctrina menſura, gratiamque & natales habenda procul, niſi & virtute valent candidati. Profuſam in primores quandoque immeritos penſionum vim minuendam, ſin in totum extingui placet.* Pleraque his adjuncta, quibus repente pravo uſu abrogatis, ut Galli ſumus, vidit deteriora ætas ſequens; adeo ut Comitiis, à nobis nihil debitum dici poſſit, præter immenſos ſumptus, quos Gallia pro ampliſſimo cœtu impendit. Necdum exceſſerat annus, cum jus annuum, cum officiorum forenſium, & militarium commercia, cum penſiones valuere ut ante, prævalente apud omnes contemptu legum. Acta hæc exeunte anno M. D C. X I V. & ineunte M. D C. X V. Inutilis plane, verſoque in contrarium effectu, Comitiorum convocatio fuit. Haud dicere pigebit in tranſitu, non egere Galliam novis legibus, quas regni Comitia, quas Reges dicant: quid enim aliud eſt leges conſtituere, ſtatim pravo uſu abrogandas, quàm nomen regium, quod præ ſe ferunt, habere in ludibrium? quos autores legum agnoſcimus, iidem ſæpe ſubverſores ſunt. Ordinationum volumina habemus ad nauſeam, & adhuc patimur leges quotidie novas. Paucis ſæpe remediis, & levioribus curabis morbum, quem multitudo procurat, & auget. Ita quæ tuemur legibus, per leges amittimus: qui cibis ingurgitatur, decreſcit alimento; adeo moderatione valemus. Certè melius conſuleretur Galliæ, penuria legum, quæ hoc facilius obſervarentur, quod plenius innoteſcerent Legum mole obruitur populus, anxioque in valentes, aut abrogatas judicio, abdicat omnes; ut legibus laborare dici poſſit, perinde ac malis.

Les Ordonnances.

Per

Per idem tempus inter Lutetianum Parlamentum, & Ducem Espernonium, exortum est ex duello milites inter transacto, dissidium. Actum in vincula reum jurisdictioni ordinariæ exemerat Espernonius, violata ferro custodia. Hic color facto: regiæ custodiæ, legionibusque in Gallia præpositus, vindicabat se judicem unum inter milites. *Sibi jurisdictionem esse, lege confirmatam, & longo usu: apparitores, capitalium præfectos, forum, jus gladii concessa officio suo, ubi militi per arma crimen est* Obstitit acriter Parlamentum, contraque raptores inquiri jussit. Vbi per inquisitum crimen, patuit Espernonium facti autorem esse, ministro in raptum ex prætoria excubiarum cohorte primipilo: in primipilum decreto, quod in corpus vocant, in Espernonium personæ citatione sancitur, leviore pro viri dignitate formula. Excanduit Espernonius imperii amans & avidus ubi exercebat, impatiens ubi pati adigebatur: dictaque die, specie parendi decreto, sistendique in judicium rei, it magna nobilium turma in Senatum. Invaluit forensi usu, ad primum palatii limen submitti, quasi per reverentiam fasces, positis nullo delectu calcaribus & ferro (ea lege exempti Duces, & Pares Franciæ, quibus in parlamento sedere datum) sequuta Ducem Nobilium turma, præsidiariusque magna frequentia miles irrumpunt tumultuariò in ædes sacras, calcaribus per contemptum & ferro. Ingens est petulantia, vestibulum obsidetur, area occupatur, insultat miles, decedit loco reverentia: apparitoribus Curiæ, si qui obsistere ausi, verba minacia intenduntur. Consultò id gestum, sic jubente Espernonio, an per militarem licentiam, incertum: suspicio in illum, hinc legitime ducta, quod Senatui minas intentaverat, quas nunquam in irritum jactasse fertur. Interea, ipsa palatii penetralia, ubi Senatus agit, confusis clamoribus implet rumor, *Curia apparitoribus injectas ab Espernonii satellitibus minas, militari procacitate proturbatos procuratores, laceratas Advocatorum togas, temeratam petulantia aram quæ oppressis pro asylo fuerat in hanc diem.* Vbi ad Senatum fama rei pervaserat, aucta in majus (neque enim proturbati procuratores, nec laceratæ togæ, nec violata penitus reverentia loci, quanquam læsa fuerat.) Procuratori regio, actio in

1615.

Colonel de l'Infanterie Françoise.

Vn Sergent du Regiment des Gardes.

Prinse de Corps.

Adjournement personel.

1615. in factum committitur, donec decreto Espernonius paruisset, Restituitur reus carceri pridie violato: ad regium judicem cognitio caussæ defertur; neque illud satis, jubetur Espernonius ire ad parlamentum supplex. Lectus Vantadurius à quo duceretur, cum dicto ut deprecatione molliret iram. Eo duce, modico Espernonius comitatu: dat se in viam, Postquam sederat ita proloquutum ferunt. *Triginta anni sunt, viri superillustres, ex quo vobiscum jura reddo, quanta veneratione erga vos, ut universos, ut singulos, nemo est qui ignoret. Hæc me impellebant ut crederem nunquam à vobis in deterius explicanda dicta, factaque militis veterani, cujus si arguitur stylus pro loci majestate parum politus, nemo vestrum ignorat insenuisse me in castris ubi facta arguuntur, verba impunè sunt. Citatus obtemperavi decreto, caussæ agendæ adsum: Quid ultra petitis? Si quid à milite meo procaciter gestum, & insolenter, temeritas est, quam neque consilio, neque autoritate firmavi. Me provecta jam ætate, experientia longior, me docuere Regum, populique erga vos fiducia & amor, quanta iste locus veneratione coli debeat. Neque temeravi, mihi credite, sanctitatem domus augustæ, ubi vobiscum sedes est mihi, qui Dux & Par Franciæ sum, eoque nomine vestræ particeps dignitatis. Haud ignota loquor vobis, qui scitis omnes, quo momento manu parricida Henricus excessit, primum me, & inter Galliæ primores unum, venisse ad vos reipublicæ studio, cujus salus mihi semper cura præcipua fuit: veni in hunc locum patres, quia mihi una caussa erat vobiscum: unum & commune periculum.*

Ad hæc Nicolaus Verdunus Senatus Princeps: *Regis* (inquit) *beneficium est, quod gratis diluitur crimen, quo reus eras: sic voce, sic jussit scripto, cui datum est mollire legem: illi gratia à te omnis debita est. Nos ipsius jussa, nos officium Ducis, & Paris Franciæ, nos hæc tua provecta ætas, & virtus ultro movent, ut oblivione dissimulentur quæ fide, & obsequio penitus dilues.*

La Reyne Marguerite, De Valois. Non multo post fato fungitur Regina Margareta Valesiorum è stirpe, una nostris temporibus ex legitimo thoro soboles, Henrici II. filia, Francisci II. Caroli IX. & Henrici III. Galliæ Regum soror. Henrico IV. Navarræ Regi politica lege nupserat inclinatione procul & voto, unde rara

inter

inter conjuges caritas fuit. Quæ constante matrimonio transacta: ut fugitiva, ut exsul, ut viro exosa, Castello ad Arvernos inclusa fuerit, queis conditionibus in libertatem asserta, pluribus ab aliis memorata prætereo. Non ante apud Gallos fœmina in tantam dignitatem evecta: regum filiæ, sorori, & conjugi unum desideres, fuisse matrem. Regnum Galliæ assequuto Henrico IV. repudium utrinque missum, quod postmodum Romana Sedes confirmavit: dissolutionis caussæ præcipuæ, ætas indebita nuptiis, & vis major. 1615.

Mos litteratis erat, pro Academia colere aulam optimæ Principis, quæ in mensa, quæstionum difficilium propositione recreari solita, magis quàm cibo, solvebat ex tempore nodos inextricabiles, tanta oris venustate, ut Minervam in peplo suo diceres. Regiæ illi virtutes certatim merebant, præ ceteris liberalitas, quam à Valesia gente habuit hereditariam; omnium prodiga, si quos agnoverat bonis artibus evectos in famam. Adeò ut quandoque per profligatos profusione immensa obventus desiderares ipsa in victum alimenta, quæ à familiaribus mutuari cogebatur in antecessum largita unde viveret. Dum ætate valuit, nemini forma & venustate, nemini illecebris secunda fuit: plura adjicerem, nisi vitam ipsa suam in libros memoriales digestam scripsisset, quibus pinxit se ingeniosa Princeps, qualis intus & extra erat. Vita plena variis casibus, quam odia & amores, læta & tristia componunt, per quæ aulæ deliciæ & gloria fuit, mox ludibrium; sic in Regina fortuna lusit. At hæc satis de Margareta Valesia scientiarum alumna, cujus dum satyrice memoriam insectatur recens historicus inter Gallos; prodit se ingratum erga Principem optimam, cujus gloriatur alumnum se & debitorem: non est sapientis, insectari conviciis Principes, præcipuè fœminas; neque historiæ partes sunt, vulgare si quid privatim ab illis nullo in rem publicam malo peccatur.

Sub finem mensis Martii exiit à Lutetiano Parlamento placitum, extra ordinem, quo citabantur Duces & Pares Franciæ, primoresque regni, quibus prærogativa dignitatis in Senatu sedere datum. Caussa citationis, calamitas publica & regni salus. Rarus ante placiti in eam formulam usus: & quanquam per clausulam, *sub Regis placito*, molliebatur

1615. ex facto invidia; constabat, non petitam à Rege veniam habendo conventui, neque obtinendam si peteretur. Excanduêre quibus tum arbitria rerum ministri, ipsaque Augusta parlamenti exosa judicium, obstitit acriter, non ignara eo se, suosque peti. Vbi palam agnitum alta esse Reginæ odia in latam legem, citati Duces & Principes vadimonium deserunt, pars neglecto Parlamenti zelo, nihil sibi cum salute publica rati, quibus in privata studium erat, pars jussu Regis. Condæus, apud quem per ea tempora pro jure legitimo erat quodcunque Lutetiæ Parlamentum statueret, citationi paruerat, itinere Lutetiam propero: obstitere Rex, Reginaque, ad extrema Picardiæ ire jusso specie negotii quod urgebat. Consultò gestum ne in res novas studia gliscerent; quippe magna tum ex Condæi persona in rebus Gallicis momenta erant: dicta in senatum die, Ducum & Parium nemò comparuit. Convocantur sacri ordinis classes habendo in præsens consilio: pleraque proposita ab Advocatis fisci; tandemque in id communibus calculis itum, reformandas res per prava in abusum flexas. Prima in Ancræum postulatio erat: querebantur stare unius arbitrio jus vitæ & necis contra omnes, tyrannidem usurpari bono sub principe: neque privato augmento quiescere virum, cujus studium omne, desolatio Regni: affectari ab ipso arbitria rerum, regno incumbere hominem novum & alienigenam; infensum nedum primoribus, sed & regni principibus, debacchari in Gallos & furere velut in hostes. Plura jactabantur (quod fieri amat contra indebite dominantes) ut secunda fortuna ad superbiam prolapsus; ut aucta in immensum supellex per malas artes: ut viro mancipia, Galli nobiles: ut illi æqua, iniqua juxta erant. Exempti dies habendo consilio non pauci: tandemque lectus Senatus Princeps Verdunus, qui Regi à parlamento supplices, quod vocant, monitiones scripto daret. Ille pauca effatus, magna Senatus frequentia præbet libellum Regi; Rex Lomenio Secretariò & legi jubet. Multa reformandis rebus congesta, in pauca redigam. *Vindicabatur ipso monitionis limine, recens Curiæ placitum, quo Concilii Constantiensis quæ de Rege sunt sanctiones renovandas in Gallia, Senatus statuerat. Prapostere suspensum Clero rogante, quod pro Regum salute, pro regni securitate probe sancitum fuerat.* Exin in Concilium

Remonstrances.

Lomenie.

Regis

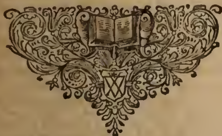
Regis delapsa monitio. *Procul habendos Regni arcanis novos homines, quibus perinde est, stare, aut ruere Galliam : prohibenda militarium munerum, velut rei sacræ commercia, per quæ legionibus passim & aliis præficiuntur ignoti homines, plerumque ex vulgo, belli incapaces, nec provecti ut leges ferunt ad imperia armorum per gradus. Vocari olim ad militaria munia solitos Gallos nobiles, qui primum didicissent parêre, gregarios inter, sub signis. Externos, quibus inveterata cum Gallis odia, præfecturis militaribus arcendos, ut & forensibus, neque donandos Ecclesiasticis beneficiis in dedecus indigenarum, quasi virorum sit indiga Gallia. Prohibenda nobilibus Gallis, cum principibus externis commercia. Ecclesiæ Gallicanæ privilegia, libertates, immunitates, conservanda. Diversa monachorum genera in dies pullulantia, sin supprimi satius videbitur, adscribenda raris veterum familiarum ordinibus, exundantesque ramos trunco quemque suo restituendos, unde divertêre recens, ut nova sectamur. Corrigendos abusus Consilii arctioris, quibus nulla sæpe caussa velut in ludibrium, parlamentorum placita irrita fiunt & evocantur caussæ facilius, quàm par sit, præcipue capitales, quo in provinciis crimina impune grassantur. Edicta regia executioni mandari non posse, maxime pecuniaria in necem populi, nisi postquam parlamentorum actis adscripta fuerint; ita sancitum veteri lege, quæ quotidie infringitur pro eorum libidine quibus summa rerum credita est. Ærarii administrationem sanctam esse, ideoque legendos innocentiæ Quæstores probatæ, corrigendosque abusus quibus consumitur, pro privatorum avaritia belli nervus pecunia publica. Coacervatam Henrici magni parcimonia, nulla populi oppressione, ingentem pecuniæ vim in dies distrahi in res privatas intendique tributa, queis opprimitur populus.* Minæ exin intentabantur autoribus mali, *in eos debito tempore sæviturum Senatum, sin antè autoritate Regis pellerentur. Supplices parlamenti & populi voces exaudiret Rex mansuetus, æquique amans. Ita regnaturum feliciter, ita omnium vota pro salute ipsius, & gloria continuis precibus instituta Deo, ut salvum faciat Regem, ut omne consilium ipsius confirmet, ut ejus temporibus tranquillitatem & abundantiam largiatur.* Hæc patheticè Parlamentum; plura reformando regno adjecta prætereo, ne ad nauseam effundar in sæpius memorata. Ad- 1615.

1615. erant Rex, Regina, Guisius, Nivernus, Vindocinensis, Duces & Principes: Espernonius, Brulardus Cancellarius, Ancræus, & Souvræus Galliæ Marescalli. His adjunctos è sanctiore Consilio viros patricios, Rex in cubiculum, non aula procul vocat, habendoque in rem præsentem consilio stare in coronam jubet. Actum ita: dumque pro foribus responsa operitur Verdunus, multa intus contra parlamenti monitiones, procerum adulatione congesta, quibus quisque deformi obsequio Reginæ, Ancræique captabat gratiam (Ancræus præcipue Senatus scripto petebatur.) Hic audaciam, ille temeritatem, omnes nullo fulcitum exemplo facinus increpabant: voces Reginæ acceptabiles, quas ipsa Verduno cum sociis paulò pòst vocato, fertur in majus prosequuta. *Injuriose profligati ærarii postulari se, quæ nullo Principum aut primorum raro, parlamenti subsidio per immensos sumptus regnum restituerit majori recens filio, quale ab Henrico Regens acceperat opulentum. Infanti Regi obstitisse Principes, qui Regi columina futura sperabantur. Exortos repentinis motibus nimbos, quos dissipare etsi studium in arduo positum, feliciter tamen exactum, quod nemo negaverit, eo deductis rebus, ut fides venalis esset omni Ordini. Partam pecunia quietem Galliæ: haud ignota se loqui Gallis omnibus, iis præcipue quorum in se hodie effervens ira est. Provectos in decora honorum viros natalibus haud ignobiles, virtuteque illustres, in quibus si Regi præcipua fides est, nihil interesse eorum qui obganiunt, specie publicæ libertatis. Destitutam se præsidio magistratuum, & Principum, non habuisse remedium promptius, quam si substitueretur vir sagax, juxta & fidus, cujus virtus per fortunæ augmentum illustrior, primoribus officii sui desertoribus terrori foret, quæ hodie in invidiam transiit.* His & similibus explebat iras Regina quibus ex tempore Cancellarius plura adjecit, refutandis per capita, quæ Senatus in Reipublicæ administrationem conjecerat: primorum qui adstabant, etsi Reginæ responso carpebantur idem judicium fuit: ajebant æmula omnes assentatione omnium jura in Regem unum transferenda, nec probè rationem regnandi constare posse, nisi uni reddatur. Postridie vulgatur ab arctiore Concilio placitum, quo Rex calumnias esse pronuntiabat, quidquid libello monito-

Ancre.
Souvré.

rio in regni administratores continebatur. Nec multò pòst Reginæ iras deprecatur Senatus, delegatis qui mitius agerent; sedatumque sensim dissidium, quod gliscebat parlamentum inter & Consilium arctius, utroque jurisdictionem suam tuente. 1615.

Post dimissa Comitia generalia, de quibus diximus, vacuum erat rectore Castellum Ambasiæ, de quo pactum stantibus Comitiis; ut apud Condæum maneret pro pignore fidei datæ: mansit, unaque præsidium militare legionarii centum in pactionem item deducti: stetit fidei Condæus, dimissoque conventu arce diceffit. Æmulabantur eam præfecturam Marescallus Ancræus, & Luynæus, Regis pro Luynæo, Reginæ inclinatio pro Ancræo erat: prævaluit Luynæus Ancræo; prima hæc Regis in amicum largitio. Delusus ea spe Ancræus animum in Picardiam convertit, cui maxime inhiabat: paucis antè diebus feudum Ancræum, titulo Marchionatus illustre, nomine Galigayæ uxoris, sibi ex empto comparaverat, Montem desiderii, Royam, Peronam, recentique Reginæ munificentia arcem Ambianam possidebat: his postmodum accessit proregia ejus provinciæ procuratio; adeo ut Picardia omnis penes unum esset, quod sequenti libro reddemus: hic finis anno M. DC. XV.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER SECVNDVS.

SYNOPSIS.

ARDINALIS Ioüsa fato fungitur. Ioüsæ gentis præceps casus. Iousæ olim in Narbonensi Gallia Proregis, & demum Capucini virtus & elogia. Ex Prouvillæa cæde in Ancræum suspicio. Læta fortunæ primordia Luynæo. In Aquitaniam Rex, obviam sponsæ procedit. Obstrepunt Secta & Principes. Scripto manifestas faciunt irarum caussas. Apparatus belli extinguendo dissidio. Lejayus Præses in carcerem conjectus. Deficit à Rege Picardia. Factionis initium & incrementa. Condæus Corbiam, & Claromontium præsidio firmat. Expugnatur à Regiis Claromontium. Morbo corripitur Elisabetha Franciæ secundùm iter. Regio edicto quo Condæus proscribitur intercedit Parlamentum Lutetianum, quas ob caussas. Supponitur vero Senatus placito adulterinum, unde Condæo ira in Autores. Rupellam subit Condæus, initque cum Sectariis fœdus. Rara inter utrosque concordia, est per suspectam invicem fidem. Habentur generalia Sectæ Comitia. Conditiones in quas conventum. Leges Condæum inter & Sectarios pactæ. Rex Burdigalam venit. Despondentur per Procuratores Elisabetha Franciæ Philippo, Anna Austriaca Ludovico. Conveniunt Galli & Hispani ad regni utriusque confinia. Permutantur cara utrique regno pignora. Exhibentur accurate permutationis solemnia. Ludovici ad Annam, Annæ ad Ludovicum codicilli prænuntii amorum. Celebratur Burdigalæ nuptiale sacrum. Sourdisius Cardinalis violato per nefas carcere, cæsoque Custode, Haucastellum Senatus Burdigalensis placito damnatum vinculis, & morti eximit. Decernit in eum Senatus. Absolvitur diplomate regio. An sit jurisdictio Parlamentis in Præsules Ecclesiæ; quæstio in utramque partem agitata, ratione, exemplis, autoritate. Induciæ Regem inter & Principes, pacis præviæ. Vulgantur in fœdus leges. Obstat Longavillæus qua ex caussa. Molliendæ invidiæ Ancræus Ambianæ arcis & Picardiæ procuratione absistit. Espernonius ab aula profugus nova meditatur. Leges secreto Regem inter & Principes pactæ

Mar-

Marchio Bonivetus adversa tempestate impellitur in Galliæ littora, & retinetur. Libertati restituitur Lejayus. Destituto Brulardo Cancellario substituitur Varæus. Post sponsalia Lutetiam est reditus Regi & Reginis. Rohanæi partes abdicat Fontaralius, Lectoramque Regi restituit, unde prima Sectæ ruina est. Reddita Principibus feuda & dignitates ex pacto. In Ancræum odia populi. Comes Arverniæ in libertatem asseritur. Condæus ex improviso in custodiam agitur, quare, & quonam modo. Vt delegatis in litem Iudicibus silentio probe illuserit. Vt Lutetiæ seditione commotum vulgus, ob captum Principem. Ex occasione Vrbis amplitudo describitur. Diripiuntur Ancræi ædes. Absistunt aulâ Principes metu. Niverni ad Regem litteræ, queis queritur violatam fidem ab se regio nomine datam. Bellum inter Venetos, & Archiducem Ferdinandum, opportune perstringitur. Bellum item inter Hispanum & Sabaudum. Amotis Villaræo Pisieuxio & Ianino, suffecti Mangotus & Barbinus. Varæo substituitur Mangotus, Mangoto Armandus Richelius, Episcopus Lucionensis. Dejecti Varæi caussæ recensentur. Parlamenti ad ipsum de more delegatio, ejusque responsum. Bellum atrox Regem inter & Principes. Niverni in Viavillium iræ. Queritur Nivernus prohibitam Rhemensis urbis ingressu Mayeniam uxorem, ob perfidiam feudo multatur cliens à Domino. Rescripto Regis restituitur. Brevis in transitu ad feuda digressus, quo probatur Regi plus debuisse Viavillium ut superiori Domino, quam debuerit Niverno Duci. Tragica Vicecomitum Panatii & Paulini mors, justa ultio spreti ab uxore viri, fratri, & adulteris illata cædes, triste sub eodem tecto spectaculum. Mommorancia Condæi Principis uxor captivum sequitur virum prodiga libertatis, quam ultro in carcere abdicat, hinc amplexus & liberi, solamen solitudinis. Brevis digressio ad fugam utriusque in Flandriam quo tempore sub Henrico IV. opprimebantur. Cardinalis Gondii, & Harlæi Præsidis mors: Harlæi exemplo docetur secessum à Repub. esse maximi viri, antequam senio dilabatur: In eam sententiam excursus politicus. Principes scripto in publicum dato probant se innoxios. Mayenius ad Suessiones. Nivernus ad Campaniæ confinia & Nivernos bellum movent, nec ruina procul ipsorum res; cum ecce nova facies rebus Gallicis. In Regia Ancræus occiditur. Luynæi præludia præparando Regi in arduum opus. Vitrius destinatam exsequitur cædem. Facinoris ordo, & series. Applausus & vota populi, taciti questus ex cæso sine formula qui instructa lite damnari debuerat. Agitata utrinque quæstione probatur facinus. Effosso per seditionem cadaveri illuditur. Non fuisse plena cunctis gaudia ex cæde. Displicet facti Luynæus autor, timeturque servitus mutata magis quam extincta. Ancræi origo, indoles, & forma regiminis. Mangotus & Armandus Richelius aulâ extorres non sua labe. Sillerius, Varæus, Villaræus, Castronovanus, Ianinus statim restituti. Spontaneus Principum in aulam reditus. Diploma quo innoxios pronunciat Rex, seque bello in ipsos moto consultum improbe,

Regina parens patheticè filium compellat, dubitantem Luynæus trahit in partes suas, spe imperii capessendi, metu & diffidentia confirmat. Ab aula secedit Regina mater, cui fortunæ socius fit Richelius lætorum, tristiumque comes. In necem rapitur Leonora Galigaya Ancræi vidua: conjecta in ipsam crimina, præstigiæ, Iudaica secta, amota ærarii regii pecunia, tyrannis. Iusta fœminæ defensio, pro tempore invalida est. condemnatur. Plaustro traducta per ora vulgi miserationem aspectu excitat, illacrymantur tristi spectaculo qui optaverant: ad vulgi affectus observatio politica ut odii, ut amoris parum capax, ut mutabile & impotens sui. Lubricum esse in aulis Regum quodcumque fortuna molitur. Giniæus per calumniam Regi autor est ut abstineat mensâ, quam ipsi Dux Vindocinensis instruxerat: timor à potione venefica incussus diluitur. Sycophanta pœnam capite luit. Incrementum Luynæo ingens à supellectile Ancræi. immobilium avido obstat Væræus, pro fisco. Episcopatu Lexoviensi donatus tandem cedit, quo à prima virtute degener esse creditus satyrice carpitur. Arbitria rerum penes Luynæum & fratres posita. Thuani Præsidis mors & elogia. De ejus vita & scriptis judicium. Belli Hispanos inter & Sabaudos nuper extincti redintegratio. Reges Galliæ & Hispaniæ arbitros esse inter Principes Europæos. Summam Hispanis rationem quæ pro Italia facit, quare. Mediolanensem Ducatum præcipuam ipsis possessionem haberi. In pacem pactæ leges. Condæus Bastilla traducitur in Vinceniam arcem. Magnum orbi Christiano Iubilæum à Paulo V. indicitur: Ioannes Georgius Dux Saxonum, Lutheranorum in Germania Princeps, & protector, Indulgentias Rom. Ecclesiæ ludibrio habens, & ipse Iubilæum promulgat: recensentur ab ipso caussæ indictionis, vulgato in eam rem scripto. Lutheranos imitati Calvinistæ & ipsi Iubilæum suis indicunt. modus & formulæ utriusque indictionis, numismata, inscriptiones, jejunia, disputationes, theses, conventus. De Luthero singularia. Indulgentiarum in Ecclesia Orthodoxa usus, & ritus probantur ab omni ævo ex vulgata per id tempus pro prima Sede Apologia.

1615. *Ioyeuse.* PEr ea tempora excessit Franciscus Ioüsa, sacri Cardinalium Consistorii Decanus, eoque nomine Episcopus Ostiensis: non ante apud Gallos illustrior Præsul si virili ætate moreretur, non ante sapientior. deterrima ejus famæ senectus. Aulæ haud rudis, & quanquam litterarum expers, publicis & privatis negotiis haud impar erat, quod naturæ longæque rerum experientiæ acceptum tulit, in reliquis male institutus: Legationibus extra Galliam probe defungitur, præcipue Veneta, sopito prudenter Rempublicam inter, & Sedem Apostolicam ingenti dissidio, quo tempore summi Pontificis Le-

Legatus ab interdicto Rempublicam liberavit. Non illi in ætatem ultimam ingenium stabile; degener per senectam in levia versatili passim affectu vitam anxie trahit hac illac vagus, nulla erroris caussa, nisi quod prævalebant nova quælibet, quibus statim explebatur. Successit, quam natura heredem fecerat, gradu proximior Ioüsæa neptis, Guisii uxor. Archiepiscopatus Narbonensis pronepoti ex fratre, Guisio; Tolosanus Valetæ, Espernonii filio (is defuncto cognatus erat) delati. Eo casu finiit Iousarum gens, antiqua nobiles inter, regni inter primarias recens, ex Vicecomitali titulo Henricus tertius in Ducalem evexerat, qua ætate masculis quinque illustris erat. Ceterùm (quæ est instabilitas humanarum rerum) per bella civilia citius exhaustum est nomen quàm credi possit. Hic ordo ruinæ præcipitis: Annæum Gallici maris præfectum, primæ aulicum gratiæ sub Henrico tertio, eoque nomine eidem Henrico Sororium, Sansalvadoriumque gentis ejus spem maximam, qui vix adoleverat ad Cutracas prælium vitæ exemit casu, qui haud procul proditione fuit, quod ante memoravimus: Scipionem dum Villamurium obsidet ponte disrupto Tarnus absorpsit; reliqui per morbos absumpti. Hos inter præcipua Henrici memoria, qui regia Galliæ Narbonensis præfectura gloriose functus, Dux, & Par Franciæ ætate valens juxta & opibus, decedens seculo Capucinorum familiæ adscribitur; unde non multò pòst necessitate Reipublicæ, populique concursu in ejusdem provinciæ administrationem vindicatur aut rapitur; raptus publicas iterum res capessere cogitur, positoque cucullo Imperatorem agit. Ferunt laxâ eum vitâ tractasse militiam, parumque custodite vixisse hoc interstitio; ast mirum quod deliciis majori quam ante luxu immersus, finito bello revocavit ad pristina vitam, vota repetens quorum reus erat. Quo facto virtute supra homines posita, sponte restitutus unde per vim diverterat, in sanctitatis odorem excessit, habeturque hodie omnium calculis inter Sanctos, haud indignus filia pater quæ Monpenserio Borbonio Principi primum, exin Guisio nupta, fecunditate infelix, fortunæ ludibrium erit inter magnas virtutes, quod infra memorabimus.

Paulò pòst Marescallus Ancræus in possessionem Ambianæ arcis, obluctante Longavillæo Picardiæ Prorege, vocatur; quo tempore Prouvillæum militiæ urbanæ præfectum

1615. De Guise. Les Archeveschez de Narbonne & Tolose. La Valete. Espernon. L'Admiral de Ioyeuse. S. Sauveur. Coutras. Scipion. Villemur. Le Tarn. Henry. Le Languedoc. Montpensier. Le Mareschal d'Ancre. Amiens. Longueville. Prouville. Capitaine de la garnison d'Amiens.

1616. tradunt proditorie necatum, ſpecie privati diſſidii; necis autor plerisque habitus Ancræus, odio in cæſum, invaluitque in ipſum fama ab Alphonſo percuſſore (is natione Italus, Ancræo indigena, neſcio an & familiaris.) odere Galli oppreſſionem, unde in unum, erat invidia omnium, & qui palam queri non audebant ſecreta indignatione fremebant. Mox adjectæ Ancræo præcipuæ ejus provinciæ arces, Perona, Mons Deſiderii, Roya, acceſſit Ancra ex empto, opima & illuſtris ditio; ut per feuda & arces auctior Longavillæo Duci palam illuderet ſuperbus homo. Per id tempus aulico favori Luynæus inſinuabat ſe, per avium aucupia Regem captans; triſte captatori præſagium, avis: nec diu cum ſeria miſcuit ludicris: ingentis fortunæ, quam mirabitur annus ſequens, primordium viro à Caſtro Ambaſiano fuit, poſtquam ex compacto cum Rege Condæus arce abſtiterat. Adulto vere Rex in Aquitaniam iter molitur, fœderi Hiſpano quod deſtinaverat Regina mater exſequendo: ſequi juſſus Condæus intercedit; cauſſæ variæ tradebantur, quarum ille præcipuas ſtylo liberiore vulgavit: ſcripto impoſitus finis in hanc ſummam, reliqua prætereo tradita à nobis ſuperioribus annis, qualia ipſe vulgaverat; namque idem ferme belli prætextus in præſens qui ante fuerat. *Indigna pati ſe & principes confœderatos: injurioſè habitum nuper Parlamenti Lutetiani zelum, cui ad Reges pro Republica acceſſus liber eſſe debet, & fuit ſemper: inauditum contemptum quo per injuriam ſpreta monitiones auguſtiſſimi ad Regem ſuum ſenatus: mali autorem eſſe eundemmet qui nuper Prouvillaum apud Ambianos præfectum proditorie in necem dederat: publicum hoſtem eſſe à quo profligatur ærarii regii vis omnis, à quo populus opreſſione deſolatur, à quo violantur fœdera Principes inter & Regem ſanctè inita, &c.*

Peronne. Montdidier. Roye.

Le Chaſteau d'Amboiſe.

His & talibus explebat iras Condæus. Ceterum ne ſine viribus vana querela eſſet, Principes, unaque nobilitatem omnem ſcripto vocat in communem cauſſam. Statim illi Nivernus, Longavillæus, & Mayenius Duces adhærent, Bullionius Mareſcallus, Cuvrius & Bonivetus Marchiones ſequuntur: Nivernus legionarios in Nivernia, Comes à Sancto Paulo Princeps Aurelianenſis alarios in Aquitaniæ confiniis legit: levia Condæo ſubſidia, niſi ſectaria Calviniſtarum factione augeretur. His Bullionius autorem ſe præbet

Longueville. Mayenne. Bouillon. Duc de Nevers. Les Marquis de Coeuvre & de Bonivet. Le Comte de S. Paul de la maiſon d'Orleans.

bet seditioni, quod amabat, vir prima apud Sectarios autoritate per longam rerum experientiam, seu, quod magis credas, errorum consortio; nam & ipse Calvinista. Forte tum Regis permissu Sectariorum comitia Gratianopoli habebantur; Condæus trahendis in partes suas Hayum delegat qui scriptum (Manifestum vocant) ipsis perferret supra memoratum; nec satis scripto edito, nisi rerum novarum & fortunæ quisque melioris spe corrumperentur: Condæus sectæ, secta Condæo adjungitur, quod suo infra loco reddemus. 1616. *Grenoble. Lahaye.*

Sectariis odium est in Hispanos, eoque instabant pertinacius solvendo fœderi, quo regna simul necti metuebant in sectæ necem: Rex contra in obstantes ibat audentior & quo magis protelabantur nuptiæ nisu in adversum pertinace, instabat acrius: ante tamen quàm se viæ accingit versus eam Aquitaniæ partem, qua Gallia Hispaniam contingit, ratus hostem à tergo Sequanæ, & Ligeris ripas desolaturum, justo exercitu Marescallum Buscodelphinum ire jubet adversis in Condæum signis, dum ipse ducentis supra mille cataphractis, & legionariorum quatuor millibus levi exercitu in hostem ad Aquitanos properat. In mora periculum erat, non aliter sedandis quæ gliscebant in dies factionibus, nisi statim opprimerentur autores. Stipabant Regina mater, Guisius, Ellebovius, Espernonius, Vticensis Duces; reliqui Primorum, pars secuti Condæum patrando in apertum bello defecerant; pars captato specie rerum privatarum secessu desidiose agebant domi, donec monstrasset fortuna vias primis successibus. Buscodelphini exercitus sexdecim peditum millibus, cataphractis quingentis supra mille, levis armaturæ alariis bis mille constabat, castra metabatur Praslinius, illi in subsidium datus Escurius. *La Guienne. La Seine, Le Loire. Bou-D'auphin. Les Ducs de Guise, d'Elbeuf, d'Espernon, & d'Vses. Praslin Mareschal de Camp. Descures Ayde du Mareschal de Camp.*

Alta mente Senatui Lutetiano insederat injuria de qua diximus; hinc Regi metus, eo intensior, quod Parlamenti decreta Condæus vera an ficta veneratione prosecutus, vulgabat injuria oppressum, neque vindicandum in libertatem pristinam nisi per arma. Rex urbe absistens, Parlamento exploratorem adhibet Liencurtium, (is Lutetiæ tum præfectus, quanquam homo militaris inter togatos extra ordinem sedere jubetur, si res novas molirentur obstiturus.) sic habita in suspenso suffragia, amotusque per longam Re- *Liencour.*

1616. gis absentiam metus ex Parlamento. Placuit, non alia labe, quam quod Condæo nimis addictus erat, Lejayum Præsidem in custodia haberi; lecta pro carcere arx Ambasianæ ad Ligerim. Suspecta tum Regi Parisiensium fides, ubi res Condæi versabatur, adeò per id tempus aura populari valebat Princeps. Mox à senatu solennis ad Regem delegatio fit, deprecando carceri, nisi legitima detentionis caussa subderetur, quam, quia ignorare se simulant, anxie à Rege petunt ut exprimat: pro ratione voluntas redditur, manetque in custodia reus; erant adhuc quædam vestigia morientis sub Rege puero dominationis, quam ætas sequens plenius vindicabit. Restituetur suo tempore libertati Lejayus, & in majus crescet, Lutetiani Parlamenti quandoque Princeps, apud plerosque pro minore habitus, cum major erit: captatores auræ in aulis regum cœco alta nisu sectantur: at de his infra fusius in tempus suum.

Le President Lejay. Amboise.

Marescallo Ancræo rerum arbitro datum ut Picardiam per Regis absentiam regeret, lectus in eam expeditionem miles veteranus pro libidine imperantis; castrametatores Movyus & Nerestanus: merebant regi tyrones quo comparatione facta ipsius infra essent. Ex adverso ad Picardiæ & Campaniæ fines, partium duces annonam bello & arma procurabant; raræ illis legiones, fortuitus miles, parum expedita manus: alariis valebat exercitus: emeritorum (Voluntarios vocant) ingens numerus; præsidium haud leve si casus properi sunt, disjecta militia ubi bellum cunctatione tractatur; jus imperandi penes omnes quod pessimum: prædantur, diripiunt, pro libidine absistunt bello, & quia stipendiis vacant, vacant & assiduitate laboris in arbitrio positi; genus militiæ deterrimum, quo fit ut justo exercitus numero sæpe in momento fatiscat.

Movy. Nerestan.

Villaræus vir summa in publicis negotiis experientia, legatus à Rege Condæum in pacem tentat nisu irrito; partium copiæ in dies augebantur, quodque nascente dissidio fieri amat, res primum lætæ præcocia in pacem consilia fecerant; præcipuæ illis à Tingrio Principe Luxemburgo, Bullonioque Marescallo vires; hoc tormenta in bellum commeatumque procurante contermino Campaniæ Sedano: illo cataphractos, levisque armaturæ alas. Iam decesserat Regi Picardia ferme omnis; jam Suessiones, Lingones, Noviodunenses

Tingri de Luxembourg. Champagne. Sedan. Soissons. Langres. Noyon.

nenses Sanquentiniani, Corbienses, Claromontium ad Bellovacenses, Chaunium, Petrafontium Principum partes sequebantur; nec aberat spes incrementi in dies majoris si versus Aquitaniam flecterent: obstabant qui per errorem credebantur immeabiles abruptis ripis amnes, quos Picardiæ, Campaniæ & Aurelianensibus natura interposuit, Isara, Axona, Matrona, Sequana, Yona, Ligeris, qua illis in Aquitaniam iter erat, ripas ulteriores Buscodelphinus insederat. Iuvit audaces fortuna, vado primùm superatur Isara; reliqui amnes pars vado, pars armis per expugnatas urbes ponte transmissi, sic strata via, æstiva siccitas demiserat aquas; erat Condæo exercitus armatura levis, eoque expeditior. Buscodelphinum tardabant tormenta bellica quæ vehebat, machinæ ingentes, terrori magis quàm in ruinam profutura. Per obstantes aquas prætervectus hostis venit ad Pictones, erat omnis in transitu belli moles, dum itinere & prælio pergitur in adversas ripas. Buscodelphino probro datum superatos ab hoste sex qui navigantur amnes, raro in adversum nisu, & si quando tentasset irrito; ille prohibitum se prælio, datamque belli formulam excusabat, quam sequeretur fatigando hosti per viam velitatione, incursu; decretoriæ pugnæ jus omne ademptum. Vbi ad ripam Ligeris ulteriorem venerant confœderati Principes supra fidem sunt augmenta quibus statim crevit exercitus; famâ transigitur bellum, primi eventus augent famam; hinc omnia illis ex voto cedunt primo nisu victoribus. Vicedominus Carnotensium emeritam Biturigum nobilitatem, & frequentes alas adjungit conductitiam manum: per æmulationem concurrunt eques, pedes, loricatus, inermis, ut casus, ut fortuna impulerant; sperabanturque majora ad Santones & Rupellam incrementa, queis regionibus sectaria gens præcipue valet.

1616. S. Quentin. Corbie. Clermont. Chaune. Pierrefont. Picardie. Orleans. l'Oise. Ayne. Marne. Seine. Loyre. Vidame de Chartres. Xaintes. La Rochelle.

Longa Principi Condæo via & ambigua donec ad Pictonum fines perveniret. Vindocinensis specie obsequii instructas copias à Marchione Cuvrio, lectosque à Duce Radesiano, & Cardinale Gondio alarios diffusa subsidia in unum legit; adjunctaque sibi Britannica, mixtim Blesensium & Carnotensium nobilitate, Ligerim inter & Pictones grassatur Regi mentitus fidem, quam paulò pòst aperte exuit, quod in tempore memorabimus.

Le Duc de Vendosme. Le Marquis de Cœuvre. De Rais. Gondi. Bretaigne. Blesois. Chartres.

Præ-

1616. Prætерlecto Santonum & Pictonum solo, postquam in Aquitaniam hostis diverterat, Marescallus Ancræus Picardiam administrat, militemque per stativa distribuit, incursionibus inhibendis si tentaret relictus in urbium præsidia miles (firmandæ sibi provinciæ Condæus, unaque Principes Corbiæ & Claromontii militare præsidium locaverant, loco opportuno) quo desolata penitus regio circumjacens, dum præter regia, pendebantur tributa Principibus: dura necessitas grassante civili dissidio! Tumultuario cespite munimina non urbe procul construit Marescallus frænandis Corbiensibus, quo dein hostium incursus ea parte in regios rari, & si tentaverant, non inulti: Claromontio per vim expugnato, urbs qua declivis est datur in prædam: qua supereminet (nam in duas partes dividitur) salvis impedimentis dedita: ea expeditione Marchio Portesius, Betencurtius, Nerestanus, Arnaldus, Ballayus claruere. Sex peditum millia, octingenti alarii composuerant aciem; at, quod bello præcipuum, veteranus miles delectu in arbitrium Ancræi posito, quod supra diximus, Regi gregarius promiscue miles; turpe & probosum datos subdito velut in contemptum Regis copiarum delectus, quibus vulgò casus belli reguntur: id nemo mirabitur, gnarus summam rerum in aulis Regum habentibus, postponi sæpe ipsos Reges.

Corbie. Clermon.

Portes. Betancour. Nerestan. Arnaud. Bellay.

Properanti in Aquitaniam Regi obstat morbus Sororis Hispano desponsatæ: Pictavii indicitur mora donec convalesceret; statim læta confœderatis auguria sunt & eventus rerum in spem felices. Gliscit per tempus factio, quamque in momento restinguas dilatione valescit. Spargebantur interea per Galliam rumores è longinquo in majus auditi; *anxiam Regi mentem; dubium quam in partem iret, hærere Parisios inter & Burdigalam; divortium inter & nuptias, Principum confœderatorum vota exaudita tandem, protelari nexus regna inter consilio aut metu; infensas & cœlo nuptias per morbum Infantis, quam Hispano indebitam repentino miraculo confirmat Deus.* His & talibus morbi & moræ omen accipiebant, & vulgabant confœderati Principes, cum discutiendo errori, qui per vana in dies augebatur, exiit à Rege diploma in Condæum, ipsiusque partes sequutos Principes: nobiles item & populus ea labe infecti majestatis rei renunciabantur. Intercessit parlamentum

Lu-

Lutetianum diplomati, distulitque in acta referre, specie non observatæ formulæ veteris: in quæstione de Principe sanguinis regii habenda, convocandos de more in Senatum Principes quorum præcipue interest; Duces item, & Pares Franciæ; protelandum donec dicta illis dies, & si vadimonium deserunt, desertores caussæ habendos palam, frequentique senatu post de crimine statuendum. 1616.

Hæc & talia Parlamentum, quæ haud procul factione aberant; exemti variis altercationibus dies non pauci, duasque tandem in sententias itum. Pars actis Parlamenti adscribendum diploma, communique calculo proscriptionem confirmandam censebant, adjecto, quæstionem de Condæo in suspenso habendam, donec datus ad resipiscentiam mensis probasset contumacem; tres & septuaginta in eam sententiam ibant: septuaginta & octo contrà censuere in hunc modum: Caussas protelati à parlamento judicii Regi communicandas: id superadditum, habendum interim in suspenso diploma. Hæc Senatus. Non multò pòst vulgatur typis mandatum Curiæ placitum, non quale dictum, sed quale dici debuerat ex Regis jussu, eo nulla dilatione, conditione item nulla regium edictum actis inserebatur: illusum populis ex Regis mandato, qui sic statuerit an per errorem percrebuerit falsus rumor, vix probe constat. Id certum est scriptum spurium fuisse, nulloque Parlamenti assensu vulgatum. Excanduit Condæus cujus res agebatur, & falso adscriptam sibi proditionem, proscriptumque se contra Senatusconsultum questus, arma capit; ante tamen probandæ innocentiæ suæ scriptum vulgat, quo nedum vindicabat innocentiam suam, sed *vindicatam ab augustissimo regni Galliæ Senatu* gloriabatur, *cujus interpolasse placitum & mutasse sententiam opus Concilii arctioris*, *prodebat sibi*, *parlamentis*, *& Galliæ inimicam gentem : dejiciendos antequam justo bello abstinebitur viros improbos*, *vindicandam ferro audaciam*, *subscribendum Comitiorum Galliæ generalium petitionibus in scriptum reductis : Sectariis Nannetici Edicti fidem & privilegia servanda*, *inquirendum in Sycophantas qui Parlamento Lutetiano adscribunt placitum procul vero*, *qui post Prouvillaum Præfectum militiæ urbanæ apud Ambianos proditorie necatum Ducem Longuavillaum provinciæ proregem insectantur & opprimunt* :

1616. *munt* : addebatur toties memorata Condæi ſcriptis cædis ultio Henricææ in incertum jacta. Porro ne deficeret bello naſcente exercitus, procuratur per fas & nefas pecunia militi in ſtipendium, procuratur item annona; ut urbes præſidiarius, ut agros inſederat vagus miles, provinciis indicta tributa velut Reges, qui mos Gallis principibus cum in ſeditionem armantur: hinc deſolatio & ruina, geminato in populum tributo, nihil remiſſa penſione quæ in ærarium inferri ſolet. Prima mali labes & præcipuum damnum vaſtatio ſoli, & direptio urbium per militem utriuſque partis. Ceterùm præcipuus Regi à Sectariis metus, quibus una cum Condæo cauſſa fore timebatur, neque enim adhuc plane convenerant; expedita illis per id temporis arma & miles, gens diſſidii amans, prompta in res novas, unde illi ruina in tempus ſuum; nondum tamen in arma proruperat exſpectans primos rerum eventus, fortè tum opportuni principibus erant, conſtante præter morem fortuna. Poſt ſuperatos, quos natura interjecerat, amnes, poſt redactas in obſequia urbes in tranſitu obſtare auſas, invaleſcente confœderati exercitus fama in majus vero; nihil amplius hærent Sectarii; parantur in bellum omnia, commeant utrinque Oratores fœdus eſt Rupellanos inter & Principes. Atenim quia parum illis tuta Condæi fides, multumque intererat partibus, concordia invicem, poſito imperatoris nomine Condæus diſtribuit in confiniis Pictonum militem ſuum, differtque ad Aquitanos iter, donec Rupellam ſibi plenius confirmaſſet: fide paratur fides; totum ſe municipibus credit privatum agens, unaque ſecum familia nemine præterea ſtipante, dat ſe obſidem ambiguæ urbi; qua arte multum valet Condæus peritus omnium queis capiuntur homines. Sic ſublata in tempus diffidentia, popularibus ſtudiis auctior cauſſæ ſuæ adjungit ſectam: non leve rebellanti ſubſidium, ſi perſtaret. Vtrique parti ſtudia in res privatas erant; hinc brevis concordia, ſeu Condæus Sectarios, ſeu decepit Secta Condæum, quod pro variis cujuſque affectibus varie dictum.

Poſt amotam invicem diffidentiam: quæritur in bellum color, quod ne gratis denunciatum Sectariis imputaretur aliquando, placuit (ut ſunt in ſpeciem recti amantes mereque politici) Comitiorum habendorum à Rege copiam depoſci,

posci, rem armis vindicandam si non impetrabitur. Rex quanquam bello ansam quæri prævideràt, ratus (ut res erat) in utrumque eventum destinari res novas, prudens necessitati cedit, Comitiaque indici jubet, aut patitur. Gratianopoli primum habita; etenim obsistente tum consiliis Esdiguerio perduellibus (is Sectarius, inter præcipuos, Gratianopoli autoritate valebat & consilio) translata Nemausum, inde Rupellam, tandemque Oratorum assensu conventum in capita quindecim in hanc summam (hæc labes illius temporis ut lex Regi diceretur à subditis.)

1616. Grenoble. Lesdiguieres. Nismes.

I. Regum Galliæ immediatam à Deo potestatem, posthac legem Gallis fundamentalem fore, juxta primum Articulum ab Ordine tertio nuper in Comitiis generalibus conscriptum, ex monitionibus ad Regem à Parlamento Parisiensi habitis.

Letiers Estat.

II. Vltione reparandam Henrici Quarti cædem, ex notis memorialibus quæ subministrabuntur Iudicibus in litem delegatis.

III. Concilii Tridentini petitam à Clero, & Nobilitate iisdem Comitiis promulgationem non esse è re Gallica, ideoque rejiciendam.

IV. Quia sacramento solenni fidem adstringit Rex dum inauguratur abacturum se ditione sua Hæreticos, programmate Regio declarabitur nihil eo sacramento contineri de Gallis qui reformationem sectantur.

V. Actis Pastorum qui gregi ministrant, si quæ in publicum edunt, non inferenda, quæ publicis instrumentis adjici moris est, verba hæc (Religionis, quam reformatam vocant) sed pure & simpliciter, Religionis, nihil adjecto.

VI. Adscribendas cis Ligerim eas urbes, quarum nunc diruta sunt munimina, in earum numerum quæ à Reformatis securitatis nomine possidentur.

VII. Substituendum Vergerio Senatori Lutetiano olim reformato, in præsens Catholico Romano, qui è reformatis eo officio defungi possit.

VIII. Regiis sumptibus exhibendos Sacrorum Ministros.

IX. Præfectos urbium, quæ securitatis vocantur, in partibus Ecclesiarum electione instituendos.

X. Tollendam postmodum legem pravo inductam usu per quam præstando reformatis Ecclesiis in aula officio sex no-

1616. nominari solent, ex quibus duorum est Regi delectus, quos retinet plerunque suspectos delegantibus; amovendæ posthac suspicioni duorum tantum fore electionem, quam Rex confirmare tenebitur.

XI. Vrbis Sedaneæ, quæ à Rege Gallo præstari solet, protectionem confirmandam, solitasque pensiones & stipendia solvenda principi.

XII. In decem annos abhinc numerandos reformatis earum urbium, quas securitatis nominant, possessionem prorogandam.

XIII. Concilium Regis arctius restituendum, quale fuit regnante Henrico IV.

XIV. Clericos, & quoscumque alios in reformatas Ecclesias odii manifestos, arcendos à cognitione litium quibus ipsorum caussæ agitabuntur.

XV. Dignas esse, quibus summa autoritas sit, monitiones à Principe Condæo, juxta à Parlamento Lutetiano nuper ad Regem habitas, ideoque exorandum ut præbeat posthac consiliis regno tam salutaribus & faciles aures, & assensum.

Superbæ plebiscita gentis, Latine restitui ut sonant verba, quo neminem lateat prosperis rebus affectasse Sectarios usque in tyrannidem rerum imperia. Piget me dum hæc scribo vesanæ libidinis qua se præcipitem dedit Secta impotens; gens perniciosa Catholicis, sibi exitiosa; cujus casu trahetur in casum omnis ordo, quo tempore, calcato velut bufone, peribimus una & nos, quorum vestigio conteretur secta. His Articulis adjecta quædam à Rege, quædam expuncta, hinc caussa belli seu color, cui antequam accingor, non erit abs re, neque narratione procul quam institui, fœderis leges recensere Condæum inter & Sectarios initi, quibus in plano erit horum arrogantia, mite illius, & pro tempore flexile ingenium: horum imperium atrox, severum, insolens; illius prudentia solers, ut sequi auram popularem, ut doctus externis inniti præsidiis donec vi sua niti & stare posset.

Leges ineundo fœderi Condæum inter & Sectarios dicta.

I. Præcipuum caput est, renovato sacramento, fidem & obedientiam Regi promittere & præstare omnes, velut vicario Dei.

II. Ego

II. Ego Condæus pro me, & pro Principibus confœderatis, pro Ducibus, pro coronæ Gallicæ ministris, pro nobilibus, pro populo, & si qui alii partibus meis adhæserunt: Et Nos delegati ab Ecclesiis Galliæ, nomine ipsarum data ultro citroque fide pollicemur invicem, futuros nos posthac una & simul regiæ vindices autoritatis, postque inquisitum sedulò crimen parricidii in Henricum commissi, ultores. 1616.

III. Pollicemur item collatis una viribus obstituros promulgationi Concilii Tridentini, quo Regis autoritas enervatur, quo tolluntur Gallicæ coronæ jura & privilegia, quo edicta in pacem Reges inter & subditos perpetuam inita subvertuntur.

IV. Ituros pro virili obviam malis quæ imminent ex fœdere nuptiali Reges inter Gallum & Hispanum convento: sanctius Regis concilium ut mutetur in melius daturos operam, necnon ut minuatur eorum autoritas quos monitionibus ad Regem suis Lutetianum parlamentum nuper designavit.

V. Nanneticum edictum ut palam est, ut secreto conscriptum executione firmandum; cavendumque juxta Benearnensium questus, ne quid detrimenti ipsorum Ecclesiæ patiantur.

VI. Prospiciendum indemnitati eorum qui bonis, dignitatibus, præfecturisve dejicientur ex belli caussa.

VII. Fidem solenniter dandam, mutuam in opem, neque ponenda nisi communi assensu arma.

VIII. Fovenda confœderatos inter mutuis & frequentibus scriptis rerum commercia: quæque obscura hosti consilia esse decet, velut inter socios bona fide vicissim communicanda.

IX. Arma & pecunia cujus ex confœderatæ unionis indictione exactio fiet, stipendia militum, præfecturæ, reliquaque bello ineundo aut sustinendo munia pro Comitiorum arbitrio distribuentur; & ne sit vana Condæi autoritas, accommodabit nomen suum, quo programmata subscribentur.

X. Officia, præfecturæ, munia publica & privata, seu arma spectant, forum, sive ærarium, bello distributa, ut pace valeant, erit utrique parti curæ.

G XI. Re-

1616. XI. Resarciendum ex bello partis damnum quod infertur nostratibus, supplendamque velut compensatione jacturam, nempe concessione agrorum aut pecuniæ, si privatum damnum; urbium & municipiorum, si publicum est.

XII. Vt nihil in arcibus & municipiis Condæus novare possit.

XIII. Futuram in urbibus Catholicis & Romanis, quæ Condæi partes eo bello sequentur, pro arbitrio mansionem quibuslibet reformatis; necnon religionis cuique suæ facultatem nullo impedimento.

XIV. Quia plerique nostrûm regiis absistent urbibus mansione sua, vi aut metu; placet eorum sumptibus exhiberi qui à nobis defecerint ad regias urbes transfugæ.

Actum decima Novembris, anno M. DC. XV.

Postquam mutuo sancita fides magis in dies ac magis gliscebat factio, Regique decedebat miles; maxima tum in Helvetios labes ex defectione. Sex peditum millia Calvini imbuta erroribus ex Bernæ pago Regi tum militabant, legio auxiliaris haud invalida; his ubi cognitum à Condæo stare Calvinistas Gallos, statim à Rege, cui merebant, deficiunt. Rem Helvetica fide veteribus Gallorum monimentis toties celebrata indignam! Antequam te bello accingas externo, interno, caussas justæ, an injustæ meditari debes, quod sapientis est, & probe consulti: ubi dederis fidem, belloque te commiseris sociali, divertere quacumque ex caussa, fluxæ fidei, imbellis animi labes est, quandoque proditio. Ceterùm non est omnibus qui scripsere res nostras in eam defectionem consensus, è sex millibus tria millia post duos menses dimissa habet manuscriptum in quo maximum mihi momentum est, quæ supererant tria millia meruisse Regi in expeditione Britannica sub Galatisio.

Hæc inter, Rohanæus solum Aquitanicum ferro & flamma vastabat, dissidii caput & fomes; illi adjuncti Sullius & Soubisius Socer, fraterque alebant bellum, ille consilio & opibus, hic contumacia & ferocitate: & quanquam longo terrarum spatio dissiti, (hi quippe in Pictonibus gerebant bellum) una tribus mens erat, consilium idem. Hæsitaverat diù Rohanæus Condæi partes sequeretur, necne, quippe belli imperium poscebat ipse, & si cuiquam subesse oporteret, Regis

Regis caussa potior erat, in hoc nati ut legem daret: dubium impulit in Condæi partes Reginæ parentis contemptus nolentis stare pollicitæ Pictavorum provinciæ, quam post Suillii excessum (is senectute gravis) promiserat genero; accessit repulsæ, Subisii fratris importuna Suasio (is à Rege jam ante defecerat) hac Rohanæo casus fuit, ut ipse memorat. Fanum Engeriaci præcipuum ad Pictones munimentum, circumsitæque urbes secutæ factionem Subisio parent, circumjecto solo legitur miles. Quatuor millia peditum prætervecto Condæo adjunguntur, haud leve subsidium longa via confecto principi. Rohanæo Aquitania obtingit. provinciam ingresso Forcæus, Boissa Pardalianus, Theobonus, Favasius, Panissautus Sectariorum in ea regione præcipui accessere. Nec longa inter tot duces concordia, Forcæum belli experientia & provecta per decora honorum ætas dum parere nequit, sui juris esse compellunt, vocantque in Benearnium ubi proregia autoritate fungebatur: hic ambigua fide vir, nec Regem penitus exuit, neque sectam, æque in utramque partem propensus, quod sæpe deterrimum est, quanquam tum illi cessit feliciter. Per idem tempus Comes Candalius rerum novarum amans, Calvini doctrinam amplectitur, sectæque se committit, Espernonio natus summe Catholico; unde illi mutatio fuerit varie dictum: non defuere qui crederent à fœmina quam deperibat pessime suasum exuisse orthodoxam fidem: statim, ut nova placent, Cebennensi provinciæ præficitur Comitiorum rescripto, opponiturque in Septimania æmulus Castillonio, cujus erant tum summa pro Rege studia: Nec spem fefellit eventus, Castillonio frustra obstrepente Septimanos in bellum provocat, Comitiaque Nemausum translata, in arma ciet. Certe magnum Sectariis augmentum erat ex Comite Candalio si religionis zelo ageretur; natalibus inter regni Magnates, fortuna inter principes, arte militari inter paucos erat; unus illi ab animi levitate nævus, qua primum Catholicus, dein Calvinista, iterumque Catholicus fuit. Quod inglorium viro alias forti.

Rex quamvis raro milite, dubiaque passim primorum fide in Aquitaniam propere pergit prospera magis quàm creditum via. Timebatur vis à Comite San-Paulceo, is Dordoniam insederat, haud invalido Fronsaci castro quà transitus Regi

1616.

Le Gouvernement de Poictou.

S. Jean d'Angeli.

La Force.

Boisse Pardalian.

Theobon.

Favas.

Panissant.

Le Comte de Candale.

Les Cevenes.

Castillon.

Le Comte de S. Paul.

La Dordogne.

1616. Regi: nec vanus timor, factioni subscripserat vir prompto in dissidium animo, & valituro si in finem perstaret. Metum diluit missus qui Regi fidem daret Orator, nomine Sanpaulæi. Per Fronsacum via est superato Dordonia, adverso dein

Bordeaux. Garumna per maris æstum ascenditur, donec Burdigalam teneret exercitus. Postridie legatus Hispani regis Elisabetham, regiam Galliæ sobolem, forma & virtute nulli secun-

Le Prince de Castille. dam, Castellanorum Principi, Regis Hispaniarum Philippi tertii filio in uxorem deposcit, ex pacto jam ante memorato ad annum M. D C. X I I. Rex, Reginaque parens acceptum habent fœdus, solennique repromissione obligant fidem. Dicta in nuptias die Dux Guisius Principis Castellani absentis procurator fidem exsolvit actu legitimo, Elisabethamque Galliarum Infantem, Cardinale Surdisio, Burdigalensi Archiepiscopo operante despondet Principi autori suo;

Le Duc de Lerme. qua eadem die Dux Lerma apud Hispanos Regis procurator Galli, Ludovico Annam Austriacam jungit, paribus utrinque gaudio & pompa.

Exeunte Octobri Elisabetham Hispano Principi debitam

Bayone. Guisius Burdigala Bayonam deducit. Stipabat exercitus sane levior, quam pro dignitate, vel imminenti ab hoste periculo; magis itineri expeditus miles quam prælio: supra quingentos tres mille legionarii, & mille quingenti cataphracti, tormenta quatuor: his juncti ad regni fines qua

Le Comte de Gramon. Castelnau. La Force. Boisse-Pardalian. Theobon. Le Duc de Rohan de la maison de Bretagne. Gallia Hispaniam subit, Comes Gramundus, mille legionariis, alariis centum; Baroque Castronovanus totidem circà cataphractis: haud inde procul una erant studiis in fœdus Hispanum contrariis Marchio Forcæus, Boissa Pardalianus, Theobonus, & cui præcipuum inter Sectarios nomen Britannica è stirpe Dux Rohanæus, cui prima tunc in bellum rudimenta erant, vir annis sequentibus nobis sæpe memorandus. Ducem stipabat haud infrequens nobilium cohors, eoque numero miles, ut contra Regem æquo posset prælio certare. Itum longa & difficili via non ausis pugnam hostibus; & quanquam suspecta erat regio qua iter sponsæ, præpotentibus eo solo Sectariis, nihil plane secundum iter apparuit quod metum faceret.

Novembri ineunte ad Galliæ & Hispaniæ limites ventum. Negotii eo loco transacti quia monumentum illustre est, & utrique regno præcarum, accuratius disseram. Audayam

yam permutationis hujus celebritate pagum illustrem, cetera ignobilem, alluit amnis navigio impar ut nascitur, progressus & auctior præterfluit Fontarabiam jam cymbæ capax, non procul inde audacius Oceanum subit & naves ferens: amne Galliæ regnum ab Hispano dirimitur, quo loci memorant factam olim luctuosam Gallis permutationem Francisci primi cum filiis obsidibus Carolo V. revocando patri: pignus infelix, & inglorium genti. Porrigitur ad utranque fluminis ripam planities angusta montibus circùm asperis. Iacta duplicis tabernaculi fundamenta queis invicem aspectus erat, structura pari, ligno per tempus tumultuario & impolito, quod etsi infra Regum dignitatem erat, pro magnifico audiit: addebant loco majestatem tapetia filis argenteis auro mixtim & serico intertexta: sedes medio tabernaculo posita, stragulatum tapetibus solum, circùm sellæ manuales. Æqualis utrique tabernaculo ornatus erat, nisi quod Hispanus sorte, an consilio superimposuerat orbem; intercessit Dux Guisius *utrique Coronæ paria deberi ornamenta* contendens, *nec cessurum se Principe, quam ductabat, nisi submitteretur orbis.* Hispanus contrà *obstrepere & queri, quod adversa ripa stabat in armis exercitus quasi parum tuta Hispanis fide, aut in contemptum gentis; potuisse Hispanos, si è re visum, centenis equitum millibus illustrare festivam diem, satius ductum statuere in fide præsidium.* Submittitur orbis, jubetur eques Gallus recedere: ita invicem pactum, pari utrobique numero: æquis demum utrinque omnibus instaurantur solennia. Medio alveo anchora firmaverat navem lata alvo diffusam; arcebat solem superimpositum regiis peristromatibus tabernaculum. Huc Infans utraque Elisabetha & Anna transvehuntur, numerantibus velut ad clepsydram momenta qui vehebant: majestatem addebat sponsis lenta progressio, ne ad nuptias currere, aut patriam viderentur odisse cursu in finem præcipiti, velut fugientium: primus neutri appulsus est, una concurrunt duo, & quanquam diversi remiges ex adverso positi, unum remigium diceres: inter æquales stipantium æqualis numerus: Ductabat Guisius dextra manu carum Galliæ pignus Elisabetham: Dux Essedanus Lermæi filius Annam Austriacam, Infantem Hispaniarum brachii fulcimento levabat. Primum ad aspectum Virgines regiæ raptim ferri in avidos

1616.

Le Duc d'Vssede, fils du Duc de Lerme.

 mutua

1616. mutua charitate amplexus, figere oscula amoris jacula subiti & innocentis. Levis hîc mora est, commendant invicem velut in transitu pignora quæque sua, quas amabant virgines & matronas terra olim sua, queis illacrymantur dum abeunt, ceu visceribus divulsæ suis: dein familiarium mutuò sibi insinuant gratiam, ut amabiles, ut grata ad servitia proni, ut sperandum perstituros in eosdem affectus, diversis quanquam Dominis; dato adhæc signo in navem utrique suam adscensus est, & in adversam ripam præceps transitus.

Pisieux Secretaire d'Estat. Guise. d'Elbeuf. Vsés.

Hæc inter Pisieuxius, Regi ab Epistolis, redigebat in acta permutationis tabulas: obsignavere postmodum Guisius, Ellebovius, Vticensis Duces & Pares Franciæ; resonat in festivam diem convallis circumjacens tubis, tympanis, vocibus confuse permixtis: tormenta bellica & sclopi montium supercilia velut terræ motu concutiunt, & ecce oculis subducitur dies, seu tormentarius pulvis implacido fumo obduxerat atra caligine solem: seu tarda pompæ solennia (quod assolet) adjecerant fallaces in vesperam moras: restauratur

Bayont.

millefacibus dies quàm ante illustrior. Bayonam postridie ventum, urbs est ad Galliæ limites sita, ubi Luynæus prima ingentis fortunæ fundamenta tum jaciens, Reginæ codicillos à sponso Rege reddit, in hæc verba.

DOMINA, Regnum Galliæ ditionem meam ingredienti tibi ire in occursum parabam pro debito juxta & voto: ibam oblaturus Regem, & subditos qui tui omnes sumus, id ne pro destinatione exsequar justa impedior caussa. Votum opportune exsolvo, ut fas mihi. Ecce genibus advolvor tuis & agnosco numen, quod adorabit mox Gallia. Luynæus, qui præ ceteris mihi fidus, voti interpres erit. Ille tibi ut privata offeret affectum, obsequiumque abs me, cui jam vovi ut publica, diadema, sceptrum, illudque omne quod maximum est Reginam esse Galliarum. Præstabit fidus procurator quæ tibi obsequia debeo, crede interpreti, & me ama, qui sum in præsens, & donec vita suppetet ero,

Tibi amicus & obsequens,

L V D O V I C V S.

Codicillos sequebatur regium munus armilla, cui tam placide impressit osculum Virgo regia, ut diceres in ter-

terram demissum purpureæ auroræ fulgorem sideribus sociis; ita scintillantes oculi ora secuti corallina, ut in armillam incubuit Virgo, adamantibus sociabantur & præfulgebant. Præbuit se præter Hispanum morem placido Oratori facilem Virgo regia, rescripsitque in hæc ferme verba. 1616.

Latam se grato amoris prænuntio, moraque impatientem esse, donec præstare detur obsequia, quæ Reginæ parenti se debere profitetur & exhibere parat: magnis itineribus effecturam ut quam primum exoriatur dies, dies expetita quam Luynæus Solis aurora sui prænunciat.

ANNA.

Non multò pòst Burdigalam invecta Princeps, regia pompa communibus indigenarum votis excipitur: alta erat pacis inter utranque gentem exspectatio, qua præcipue populi capiuntur, exosi calamitatem & bella: ast breve gaudium utrique regno; brevis quanquam ex nexu duplici concordia: nuptiis inter principes firmantur fœdera, duratura quandiu abstinuerint pravo dominandi extra fines suos affectu, cui apud illos ut plurimum tenacius nubitur: ubi eo se principes spiritu agi patiuntur non uxorum, non habetur ratio sanguinis; quod Hispana dominatione docemur passim.

Operante Episcopo Santonum Missæ nuptialis solennibus celebratis, missilia nummis auro & argento cælatis sparguntur in vulgus: metallo impresserat stylus conjugum ora velut in osculum: ex adverso impliciti lauri & oleæ rami in orbem claudebantur ea circum inscriptione, *Æterna fœdera pacis.* Ad Archiepiscopum Burdigalensem Cardinalem Surdisium munus Sacri nuptialis spectabat in metropoli sua; obstitit crimen cui se incautus implicuit pridie festi, in hunc modum. Postquam Haucastello (is prosapia nobilis erat) Parlamenti Burdigalensis judicio capitis pœna irrogata, vocati de more apparitores & municipii magistratus dabant se in viam traducendo in patibulum reo: ipsa plebs alta exspectatione circumfusa Gemonias late impleverat, cum Surdisius Cardinalis amico liberando in carcerem properat; præferebantur insignia redemptionis humanæ, Crux Archiepiscopis præire solita: Crucem stipabant satellites, violandæ si opus custodiæ; carcere effracto solvuntur vincula,

Le Cardinal de Sourdis.

Haucastel.

1616. cula, vindicatur in libertatem reus & neci eximitur: inauditum in hanc diem, damnatum reum dum patibulo imminet, presbyteri ausu vi armata tortori ereptum. In urbe Rex erat, eoque violatæ custodiæ atrocius crimen: nec satis effracto carcere, nisi & carceris custos caderet adverso telo. Is dum officio strenue defungitur, prohibendo privatam vim autoritate publica, occumbit infesta manu, consultò cæsus, necne, incertum est: certe id constat violatam Archiepiscopi facto custodiam, ereptum patibulo reum, cæsum, dum obsistere audet custodem. Excanduit cujus res præcipue agebatur Burdigalensis senatus, solennique ad Regem legatione, unà cum reliquis ordinibus juri in urbe dicundo præpositis, palam questus est, *Violatum jus publicum, temeratam Regis autoritatem à Præsule, cæsum à pastore ovem.* Querelam subsequitur ejusdem Parlamenti decretum, quo in Archiepiscopum indicta manus injectio, jamque præparandæ liti citatio triplex præcesserat damnando mox per contumaciam reo, cum intercessit Rex caussam ad se evocatam in suspenso habens, donec se Archiepiscopus judicio sisteret: nec multò pòst regio rescripto absolvitur, ac si nefas foret festiva in nuptias die de Cardinali quæstionem haberi; ita capitale crimen à Præsule patratum primùm fuga, deinde Regis clementia elusum.

Prinse de corps.

Non defuere, qui Parlamenti Burdigalensis in Archiepiscopum suum, eundemque Cardinalem citationem improbarent, per corporis (quod vocant) decretum. *In Ecclesiæ principem non aliter quam ex Apostolicæ Sedis rescripto inquirendum, idque magna ex caussa. Audax esse facinus, temeritate haud procul arcam Dei contingere profanæ genti. Clericis, iis maxime quos in primum ordinem evexit Ecclesia, suos esse judices, esse Episcopalem audientiam ad quam citentur. Solitos delegari à Summo Pontifice ad quos caussarum ejusmodi cognitio deferatur; & quando Ecclesia sanguinis expers est, judices seculares ab ipsa delegatos animadvertere solitos jure singulari. Archiepiscopum Rhemensem, eundemque Cardinalem Guisium sub annum M. D. LXXXVIII. jussu Henrici III. privatim cæsum, postquam viam omnem tentaverat Rex ex lege judicando; qui Guisium fratrem occiderant characteris veneratione consternatos negasse parricidam manum, adhibitos sacrilegio lanistas conductitios. Calentem adhuc*

adhuc à recenti Henrici Guisii sanguine Regem prolapsum in crimen atrocius, necato sine formula, qui ad judices suos, id est, ab Ecclesia delegatos remitti debuerat. Espinacium Archiepiscopum Lugdunensem, quanquam cum Cardinale Guisio una tenebatur custodia, obluctatum acriter Regi, judicesque Ecclesiasticos, Cardinalem Gondium, & Fumaum Episcopum Belloyacensem à Rege delegatos non aliter pro judicibus acceptasse, quam si ex Cardinalis Mauroceni Summi Pontificis, tum ad Regem legati, & Præsulum Gallorum sententia, ad se venirent: ea conditione, non aliàs, paratum se ut responderet, nec respondisse: ausum fori exceptione pertinaciter se tueri, cujus capiti imminebant iidem percussores, qui Cardinalem Guisium jussu Regis confoderant, & paulò pòst liberatum, comprobante fori exceptionem ipso Rege. His & talibus patrocinabantur Episcopis quibus erat præcipua ipsorum caussa. Contrà, quibus ea sententia erat, ut ex lege agi posset coram judice laico contra Episcopum, utebantur jure & exemplis. *Per unctionem, Reges Episcopis sacri characteris consortes fieri, ideoque mixtam illis jurisdictionem in laicos juxta & clericos. Parlamenta Galliæ ab institutione ipsorum primæva, judicibus ex utroque ordine desumtis constare, quo ut in laicos, ita etiam in clericos valeant; hinc mixtam illis jurisdictionem esse. Non excipiendos ab hac lege Episcopos: falli qui putant coram judice (maxime si crimen capitale est) diversam esse Episcoporum à presbyteris rationem. Fuisse nascente Ecclesia presbyterorum dignitatem inter præcipuas, neminemque in dubium vocare posse, quin, etiamnum hodie, si rite calculus ponitur, presbyter ratione Characteris Cardinali Diacono præferatur: cui in presbyteros ex lege politica jus est, esse & in Episcopos. Regum esse subditos Cardinales, Patriarchas, Episcopos, neque adscititia dignitate exui, quam natura indicit obedientiam. Dejectionem à sacris opus esse Ecclesiasticum, cui se immiscere laico nefas sit: & ut naturæ consonans est, unumquodque dissolvi eodemmet jure quo colligatum est, Episcoporum exautorationem iis deberi, quibus initiare datum: sicque res sacras cleri judicio stare; cognitionem criminum, quæ nesciat vindicare Ecclesia sanguinis expers, deferri ad laicos; futurum alioquin ut Præsules impune grassentur, rarò in suos ultrice Roma. Coërcitionem, cujus est capax Ecclesia, infra cri-*

1616.

Espinac.

Gondi.
Fumee Evesque de Beauvau.

1616. *crimen esse quod nisi sanguine dilui nequit. Adjiciebantur exempla Ægidii Rhemorum Episcopi, Desiderii Viennensis Archiepiscopi, quibus condemnandis rex Gallus motu proprio Episcopos adhibuit, non exspectato Sedis Romanæ rescripto. Probabatur hoc ipsum Zenonis Imperatoris edicto, quo Antiochiæ & Alexandriæ Episcopos, Ioannem, & Calendionem mulctam passos memorant autoritate laica, nec erat ex gravi crimine postulatio; illi mendacium Imperatore coram pronunciatum, huic improperatum quod Basilisco Zenonis hosti amicus esset. Quod si hæc Imperatorum aut Regum edicta reprobantur, utpote suspectis ipsorum judiciis in caussa propria; producetur D. Gregorii ad Victorem, & Ioannem memorabile responsum, quo duos Episcopos qui res novas Aquileiæ, & Mediolani moliebantur ad Imperatoris tribunal remittit, quod idem & Concilio Oecumenico Constantinopolitano sub Theodosio, confirmatur. Cleri rerum Ecclesiasticarum cognitionem esse; jurisdictionem in personam laici magistratus conferri, quando gladio sæviendum, ex crimine publico: Christum ipsum Ecclesiæ principem exemplo suo docuisse & magistratui seculari summum jus esse etiam in altaris ministros & Pontificibus nullam esse jurisdictionem ubi de crimine publico quæstio movetur, cum in capitale judicium vocatus, specie criminis quod erat publicum, coram Pontifice Caipha noluit respondere, quasi in limine judicii uteretur exceptione fori.* Surgens princeps Sacerdotum interrogavit Iesum, & ait illi dicens: Non respondes quicquam? at ipse Iesus tacebat. *Vbi vero in prætorium accitus Pilato sistitur, statim agnoscit judicem, magnaque personæ etiam ethnicæ veneratione respondet: quo patet Christum unctum Dei, qui primus in Ecclesia Sacerdos, primus item pontifex fuit, in quæstione de crimine publico habenda pontificiam detrectasse jurisdictionem, agnovisse regiam.* His & similibus in Episcopos vindicabatur jurisdictio laica, jure ne an injuria, penes eos judicium esto, qui legerint; nemini certe per ea tempora probatum Archiepiscopi facinus.

Interea nuntiatur Regi confœderatos Principes auctiore exercitu grassari, quam ante audacius, Pictonumque agros ferro & igne vastare, Buscodelphino Marescallo frustra renitente. Propera Ludovico virtus est, & natura animus in præcipites casus celer & expeditus. Nulla mora, ab hymenæis in

Bois-dauphin.

in bellum pergitur, & quanquam glacie rigebat solum, festivaque nuptiarum ludicra obluctabantur bello, & quod deterrimum, inermis licet, adulto jam Decembre Burdigala una secum familia solvit. Vix tum justus Regi in custodiam miles. Alarii plerique in hyberna distributi, alii reficiendo corpori domum se receperant, donec redirent cum verno sole apta in bellum tempora. Nihil tamen cunctatus Rex viæ se committit. Probe consultum diligentia quando Regi bellum in subditos est: seditionem in momento restinguit præsentia Principis, superatur ad Liburnenses Dordonia, hinc Rupecalesium, dein Cutracas ventum, hîc castro suo San-Paulæus, quem rebellem fama vulgaverat, Regem laute excipit, præter spem omnium, augetque copiis. Pôst, Albeterram itur, hic se Nivernus Dux Regi præbet obvium, procurandæ, ut creditum, paci: adjuncti item principes, nobiles, miles, donec justo numero constaret exercitus. Guisio datum ut regeret. Pictonum ad oram quatuor peditum millia, quingentos alarios, manum expeditam invexerat Espernonius, non contemnendum regiis subsidium copiis. His ad Rupifulcaudios junctæ Buscodelphini vires prævalidum componebant exercitum, quibus tandem copiis nihil addubitatum, quin collatis in Principes signis, prælio finiretur bellum. Inter hæc Nivernus pravis belli consiliis adversari, Regi instare simul & Condæo pro fœdere, donec lecti utrinque Oratores Lodunum convenirent: pactæ demum induciæ ab ineunte Ianuario ad Calendas Martias, nempe tractandæ solennius paci & firmius. Vindocinensis contumacia ferox subscripturum se pactis induciis negat; & quanquam subscripserant reliqui Principes, renitebatur unus, belloque grassabatur væcordia magis quàm consilio: incalescebat adolescenti sanguis, ibatque in res novas totus natura & studio. Haud indignum est memoratu quod sequitur: dum se audacius bello implicat, ex veteri Francorum ritu à Feciali jussum à Rege accipit, in hanc formulam. *Cæsar Vindocinensis tibi, tuisque mando abs tuo Rege, & meo, positis quam primum armis ut abstineas bello: si perstas perduellis esto tu, & quicunque adhæserint tibi, in quos sæviendum velut in hostes publicos.* Hæc Fecialis, operto pro majestate officii capite. Vindocinensis habendo concilio digreditur, pauloque pôst redit magno Nobilium

1616.

Liborne.
La Dordogne.
Roche-Chalais.
Coutras.
Aubeterre.
Le Duc de Nevers.
Rochefoucaut.
Ledun.
Le Duc de Vendosme.
Heraut d'Armes.

1616. bilium comitatu, reſpondetque aperto capite, in hanc ſententiam: *Eſſe ſe ſubditum, multiſque Regi nominibus devinctum, & ſi auſit dicere, naturâ fratrem; neque per amentiam, aut furorem prorupiſſe in arma; altum eſſe conſilium: Condæo Principi copias ſuas, autoritatem, & vim conſilii omnem ſociata, in ultionem Henrici patris dira proditione necati, quæ ſi impetrabitur ultio, paratum ſe ſtatim ut arma ponat.*

Nec diu cum fœderatis principibus ſociatur, ſubſcribitque pacto; prorogantur in Aprilem induciæ. Lecti tractandæ paci Oratores à Rege, Nivernus, Mareſcallus Briſſacus, Villaræus, Præſes Thuanus, Ponſcaſtræus, Vicius. Condæo à ſecretis erant, conſiliique participes intimi Bullionius & Mayenius: acceſſit his ſagaci fœmina ingenio Sueſſionum Comitiſſa: perfunctorie additi, rerumque conſcii quas vulgari opus, Duces Longavillæus, Luxemburgius, Rohanæus, Suillius, Tremollius, & Valeta Candalius: Adhibitæ & fœminæ duæ conſiliis Principum, Condæi & Longavillæi matres. Tranſactum Loduni negotium magnis Oratorum altercationibus, quo tempore Condæus partium Dux adverſa valetudine abdicaverat imperia rerum, per morbum vix ſui compos: rara Suillium inter & Bullionium concordia, velut inter æmulos: his accedebat quod utroque tranſacti negotii gloriam ambiente, infectum manebat, neutro promovente; ſeu, quod aſſolet, utroque fors privatim obſtante: fovebant diſcordiam Oratores regii, rem haud difficilem, inter æmulantes imperia belli duces, maxime ubi natura & genio diſſident. Neque omitti debet miſſum in Galliam à Rege Britanno Egmondum Oratorem, qui de pace ageret, rem inauditam! quis credat Regem Gallum daturum ſubditis in pacem leges, paſſum externi Regis legatos velut in rem communem: factum atrox, quo ſe omnis ſecta mancipabat externo regi data prævia fide, ſi res poſceret: neque mirum ita cenſuiſſe Sectarios quorum ſemper præcipua fuere ſtudia in Regem ſuum. Quo magis eorum ſocordiam irridere libet quibus tum ſumma rerum commiſſa; quippe quid aliud eſt pati externum Principem medium Regem inter & ſubditos, quam precario illis lege dicta, trahere in alienum arbitrium jura dominii?

Nevers. Briſſac. Ville-Roy. De Thou. Pon-carré. de Vic. Dumaine. Boüillon. Longueville. Luxembourg. Rohan. Suilly. La Trimoüille. Candale. Egmond.

Memorant Villaræum, poſtquam omnium conſenſu in pacem

pacem convenerat, obstitisse acriter quo minus Egmondus Regis sui nomine pactis subscriberet; ne infamia rei, scripto ad posteros transiret: urgebat Dux Bullionius, hoc Britanni regis gratiam intensius captans, quo pacta ab ipsius legato obsignari instabat acrius; verax an dissimulans incertum: sic habent libri Rohanæi memoriales manuscripti. Pacis hæc summa capita. 1616.

I. *Inquirendum in Henrici IV. parricidium, Conciliique Constantiensis, simul & Sorbonæ, quæ de Regum vita sunt, decreta renovanda, ut posthac certa sit scientia.* Concessum.

II. *Remittendam ad Parlamentum Lutetianum inquisitionem in crimen, prævaricantibus quibus extra ordinem ejus caussæ cognitio delata fuit.* Concessum.

III. *Ternionis Articulum primum, quem Ordo tertius de Regum potestate immediata nuper Comitiis Galliæ generalibus conscripserat confirmandum rescripto Principis.* In suspenso habitum.

IV. *Parlamenti Lutetiani de Regum potestate & vita placitum ut renovetur; si quid contrà ab arctiore Consilio irrepsit ut deleatur.* In suspenso habitum.

V. *Gallicanæ Ecclesiæ privilegia & autoritas salva ut habeantur.* Concessum.

VI. *Concilium Tridentinum ut apud Gallos non valeat, pristinoque ut restituantur statui, quæ Clerus super ea quæstione præter Regis mentem, & privilegia regni novavit.* Concessum.

VII. *Composita paci confirmandæ Regem inter & sectarios edicta; articuli ipsis secretò concessi, privata diplomata, declarationes, ad supplices libellos responsa, data illis variæ pro temporum ratione facultates, nedum à Ludovico feliciter regnante, sed & ab ipsius decessore Henrico, salva ut sint & integra ex pacto inito.* Concessum.

VIII. *Forenses magistratus, præfecti militiæ, provinciarum, urbium, arciumque rectores ut non mutentur, ut restituantur per invidiam dejecti, salvaque illis ut sint privilegia, immunitates, vadia, obventus, & si quid ultra debitum; nisi manifestæ noxæ impliciti sint, judicioque condemnati non suspecto quos æquum est deposci ad pœnam, gratiaque Regis dejici necnon & beneficiis.* Concessum.

IX. *Cur-*

1616. *La maison de Courtenay.*

IX. *Curtenayorum illustri familia, quæ se regia Gallorum stirpe commendat consulendum, ut natalibus restituatur per temporis lapsum obliteratis.* In suspenso habitum.

X. *Parlamenta in pristinam libertatem vindicanda, dignitatem ipsis & autoritatem, qualia retroactis seculis fuere, confirmanda: Lejayum Præsidem restituendum libertati, juxta & dignitati.* Concessa quæ de parlamentis petitio est, quæ de Lejayo Præside in suspenso habita.

XI. *Arctioris Consilii placitum abrogandum, quo Parlamenti Lutetiani monitiones ad Regem Senatusconsulto firmata, simul & ipsum Senatusconsultum per injuriam spreta & abolita.* Concessum, quod ut apertius fiat, delegabuntur ab arctiore Regis Consilio necnon à Parlamento, quorum opera sit, ut suus cuique Ordini gradus servetur, irrito in futurum prædicto arctioris Consilii placito.

XII. *Parlamenti monitionibus præfatis, necnon Comitiorum Galliæ generalium ternionibus in Articulos digestis danda quam primum à Rege responsa, ne ludibrio sint procurata Gallis per immensos sumptus Comitia.* Concessum, & ne per dilationem pereant consilia, respondebitur tres intra menses.

XIII. *Alienigenas ex veteri Gallorum lege procul habendos officiis militaribus, arcium, urbium, provinciarumque præfecturis; primis item Galliæ muniis* (magna Coronæ officia vocant) *æquum item incapaces esse aulæ dignitatibus, forensibus officiis, ærarii administratione publica, præbendis Ecclesiasticis, iis demum omnibus quibus sæpe gliscit privatorum autoritas in necem Regum; remunerandos posthac habita virtutis ratione per officiorum & beneficiorum largitiones, indigenas.* Conventum, non ita tamen ut optio adimatur Regi, apud quem erit bona fide delectus, ut quemque agnoverit rebus gerendis, fide, consilio, virtute, aptiorem.

Amiens. XIV. *Arcem Ambianam, quæ in urbem prospectus est & dominatio, diruendam.* Suspensum.

XV. *Militiam equestrem, in qua stat præcipuum Galliæ robur restituendam, qualis ab antiquo fuit: legesque quas injuria temporis obliteravit renovandas, neque alios in usus erogandum vectigal annuum in id præstari solitum, cui nomen est*, le Taillon. Concessum.

XVI. *Præ-*

1616.

XVI. *Præsidiaria excubiarum cohors, quam indigenæ componunt, ut uni subjaceat Regi, perinde ac Scotica; ut legionum Gallicarum Tribuno* (Colonnellum vocant) *facultas non sit substituendi pro arbitrio, vacantibus legionum officiis, quod invaluit usu pessimo ex Regum indulgentia.* Concessum.

XVII. *Consilium Regis arctius reformandum, neque admittendos temere in secretum quoscumque, quibus pro natalibus, pro dignitate, aut pro Regis gratia suffragium permissum est, maxime cum regni arcana tractantur, adeo ut mage illis ex dignitate, Regis esse Consiliarios sit, quàm ex officio.* Concessum juxta legem jamdudum latam.

XVIII. *Legationibus ad Principes externos defungi non posse, nisi quos, natales, merita, aut longa rerum experientia commendaverint.* Concessum.

XIX. *Dona, quorum de publico largitio est, ut posthac minuantur, præcipue conferri in immeritos solita.* Conventum.

XX. *Annuam pensionem Regi præstari solitam proroganda officiorum possessioni* (cui à jure annuo nomen) *abrogandam penitus, inhibendaque postmodum officiorum velut rei sacræ commercia: minuendum morte numerum, extinguenda officia ubi desierint possideri, donec decreverint in originem suam: sic rationum & fori munia tot & tanta fore, quot & quanta fuere ab initio. Remunerandam regia largitione virtutem ut moris olim.* Concessum post tres annos, interea valebit annui juris exactio pro officiis forensibus, nusquam pro militaribus, aut rationalibus. *Le droit annuel.*

XXI. *Privatorum diplomatum usum abrogandum* (*reservationis breviaria vocant*) *quibus permissu Regum, vivis etiamnum parentibus in spem secundam vocari solent certa successione filii administrandis urbibus, & quandoque provinciis, nulla postmodum Regi electione pro virtute & merito.* Concessum. *Brevets de reserve.*

XXII. *Sublevandum oneribus populum quibus in dies gravatur & pene opprimitur, ibique præsertim ubi armis sævitum.* Concessum.

XXIII. *Observanda sancte fœdera ab Henrico Rege cum externis Principibus pacta.* Concessum.

XXIV. Vt

1616. XXIV. *Vt pacta Hispanum inter & Sabaudum conventa, Rege procurante autorentur; utque sperato successu non careat fœdus.* Concessum.

XXV. *Perutilia Gallis cum Helvetiorum pagis fœdera esse & agnitum à majoribus nostris, & docemur experientia in dies: ideoque cum illis bona fide agendum, sancita pensionibus annuis pacta servanda, & quia pravo usu invaluit stipendia ipsis debita privatim à Quæstoribus distrahi: servandam posthac fidem, standumque promissis.* Concessum.

Sedan. Rancour. XXVI. *Sedani & Rancurtii protectionem ab Henrico olim susceptam à Ludovico firmandam, qualis erat sub Henrici regno, quod ut valeat in futurum novo diplomate opus fore.* Concessum.

XXVII. *Burdigalensis Parlamenti placitum in Condæi caput convocatis classibus latum, sub annum M. DC. XIII. ut abolenda infamia actis Curiæ eximatur.* Concessum.

XXVIII. *Diploma regium nuper in Condæum, & ipsius sequaces vulgatum, necnon actis Lutetiani Parlamenti in perpetuam rei memoriam insertum, ut revocetur: Consulendum famæ primi Principis, cui eadem est cum Rege fortuna, unum & commune periculum, idem sanguis.* Concessum.

Castanier Evesque de poitiers. XXIX. *Reparandam pro dignitate offensi, injuriam Condæo nuper illatam per Castaniaræum Episcopum, Pictonumque municipes.* Concessum.

XXX. *Restituendos Pictavienses dignitatibus, præfecturis, officiis militiæ & fori, beneficiis, bonis mobilibus & immobilibus, quibuscumque, delendamque penitus eorum memoriam quæ ab ineunte Iunio anni M.DC.XIV. Pictavii utrinque gesta: criminum si quæ privatim commissa, inquisitiones, probationes, judicia, silentio premenda, seu, si satius visum, abolenda.* Concessum.

Subscripsere, Condæus partium Dux, unaque Oratores Sectæ: inter reliquos belli Duces orta altercatione ordinis, consultum ut exemplaria fierent pro numero personarum: ita suum quisque obsignavit exemplar illæsa ordinis prærogativa. Fuere qui crederent Villaræo & Ianino operantibus pactam secreto legem de amovendo propediem

Vileroy. Ianin.

pediem Sillerio Cancellario, cujus opera ipsi amoti credebantur: nec diu cum aulâ movetur Sillerius, quod infra trademus. 1616.

Ipse Villaræus mox restitutus, non multò pòst ex improviso dejicitur: Ancræus, ex compacto Principes inter & Villaræum arce Ambasiana dejectum se memor, autorem injuriæ amovet, Mangotumque substituit. Inter aulicos perpetuæ insidiæ sunt, qui sibi fortunam struit, destruit alienam, in hoc positis omnium studiis ut casu invicem augeantur.

Fama sedati dissidii per totam late Galliam statim vulgata (ut cuique bellum invito aut cupienti erat) spe vel dolore accipitur. Primus omnium Longavillæus intercessit, militeque partim per stationes distributo, partim tota late Picardiâ prædabundo paci obstitit, donec Articulo XIV. satisfieret, suspensum ante memoravimus; Marescalli Ancræi autoritas reprimebatur si valeret Articulus, is tum Ambianam arcem procurans impune grassabatur in oppidanos, nemine contrà ire auso, quia penes unum summa omnium erat, Ceterùm quæ impleri nequibat elusa Longavillæi petitio, in hunc modum: Scribit Rex ad Longavillæum officiosâ manu in hæc fere verba. *Pacatam in præsens Galliam, ipsumque positis armis Condæum seditioni acriter obsistere quam procuraverat: Ambianam arcem ad limites Galliæ sitam, fidum esse, eaque regni parte præcipuum contra Artesios, Hannoniosque munimentum; si diruitur maximo Galliæ detrimento casuram quæ genti præsidium fuit ab omni ævo. Si, qua parte urbem spectant, solo æquabuntur munimina, apertam fore municipibus viam intercipiendæ, aut vi expugnandæ quandocumque placuerit. Satius fore, quandoquidem in Ancræum invidia est, amoveri præfecturâ suspectum hominem.* Ita res habet ex Longavillæi voto, cujus erant in Ancræum summa odia, & quod in aula rarum, non dissimulata. manet Longavillæus in Picardia Prorex qualis erat, Ambiana arce Ancræus simul & Picardia decedit: substituta Normannia quam regeret legati nomine, qua permutatione accrevit Ancræo tantum, quantum Normannia super Picardiam est.

Artois. Hainaut.

Gouverneur pour le Roy.

Lieutenant de Roy en Normandie.

Articulus XVI. Espernonium spectabat, illi summum jus in legiones erat sub titulo Colonelli, adeo ut fato functis

Colonel de l'infanterie.

1616. ctis militiæ præfectis vel exautoratis, pro arbitrio substitueret pravo usu. Ergo legationis suæ prærogativam ad Regem deferri ægre ferens excanduit, aulaque statim abstitit; at vana tum sine viribus ira, postquam in pacem convenerat Regem inter & Principes in caput ejus: Primorum invidiæ maxime obnoxius fuit Espernonius quamdiu floruit: floruit autem donec senio debilitatus & vires amitteret & fortunam. Paulò pòst Lutetiano Parlamento offeruntur Articuli actis Curiæ de more inserendi; refragatur, id caussæ memorant. Præter XXX. erant complures Articuli haud palam scripti, quibus clam data fides exsequendis, petit Senatus sibi communicari & in secretum pactum deducta. Negat Rex communicanda quæ secreto transigi placuit, tandemque iteratis de more jussionibus, & in acta rediguntur secreti Articuli, præmisso quod ex voluntate Regis enixa ita factum, qui Parlamento mos, est excusandis quæ contra leges insinuare cogitur, cujus insinuationis hic passim effectus est, ut pro legitimis populo habeantur & valeant etiam injusta. Hisce secretis pactionibus ingens pecuniæ vis collata in reos; in stipulatum deductæ in singulos annos pensiones Principibus, ipsorumque sequacibus. Invaluerat ea tempestate is regnandi modus; precariaque adhuc Regis autoritate, erant & sua perduellibus præmia: dum in lubrico est Regum ætas, gliscit privata autoritas, turbidaque inter clarescunt Principes, qualia Sole abscondito, minora cœli lumina. Articulorum secreto conscriptorum summa fuit. Arx Chinonia, Biturigum ingens & prævalida turris, simul & provincia circumjecta Condæo concessa. Item in stipulatum deducta Principibusque numerata, gravi populorum incommodo quindecies centena librarum millia per auctas Salinarum redemptiones superimpositis in singulos salis modios solidis quinquaginta, quod invaluit apud Gallos grave tributi genus in immensum intenso rei pretio, quam homini gratis natura impertitur: sic recidit in populum omnis mali labes; at hæc passim est bellorum civilium catastrophe: sic alius peccat, alius plectitur. Per idem tempus Marchionem Bonivetum è magna Britannia reducem ob res novas, adversa tempestas Caletum impellit; suspectabatur Regi viri in dissidium prompti male tuta fides, unde in portu illi naufragium fuit. Captus arcta custodia cohibetur, donec Lutetiam Ancræi opera

Chinon. La Tour de Bourges.

Calais.

opera traductus, contumaciam Bastillæa in arce exueret. 1616.
Optimus cohibendæ ferocitati modus manus injectio: mansuescit in vinculis qui liber, ferus & indomitus est. Mansuescit & libertati restituitur Bonivetus. Datur item in libertatem, præfecturæque forensi redditur Lejayus Præses, nobis supra magna animi & virtutis laude memoratus, vir fama clarus, quandiu ambigua illi fortuna, nec res omnino lætæ. Certe apud plerosque male audiet annis sequentibus, studio rei privatæ, negligentiâ publicæ, si vera in ipsum postulatio, de qua ambigitur.

Paulò pòst Rex Turonibus Blesas venit: hîc Brulardus Sillerius Galliæ Cancellarius sigillorum procuratione movetur. Caussæ variæ tradebantur pro variis aulicorum affectibus. Erant qui crederent, quod ante districte memoravimus, pacto nuper fœderi Regem inter & Principes, secreto legem additam de Brulardi abdicatione, sed falsò; quippe haud erat infensus Principibus & Calvinistis Brulardus, quorum res iis pactis præcipue agebatur. Prævaluere qui dicerent Ancræi & Galigayæ conjugum invidiæ datum ut pelleretur, quod idem docuere codicilli, post utriusque necem inter Lodovisii acta inventi (is Ancræo à secretis erat) utcunque se res habet, certum est Kalendis Maji jussum aulâ abstinere Brulardum. Constanter exilium tulit vir potens sui, donec dignitati restitueretur, rem infra tradendam. Substitutus illiVæræus apud Aquenses in Provincia Senatus *Aix en* princeps, ingenti tum virtutis & rerum forensium fama, *Provence.* magna eloquentiæ juxta & sapientiæ vi, minore rerum aulicarum experientia, quas tractasse fertur, dum viguit, in philosophicam rigiditatem stoice magis quàm politice; hoc certe decessore minor, cui pro tempore indoles mansueta, mox ferox, mens è longinquo prævidens casus & providens casibus, clam magis quàm aperto Marte, astu & arte magis quàm vi: natura in utramque partem æque declivi, quæ vitæ ratio optima in aulis Regum, ubi receptissimum dogma est servire tempori, quod Væræo ignotum penitus, aut, neglectum.

Pacta Regem inter & Principes pace: Blesis Aureliam, Aureliâ Lutetiam Regina mater, pauloque post Rex Reginaque conjuges invecti. Non ante in festivam diem populus lætior, Regina ab Iberia natali solo metropolim Galliæ, *l'Espagne.*

1616. Parisios intromissa, ea Cleri, ea nobilitatis, magistratuum & populi acclamatione, eo omnium Ordinum applausu excipitur, ut Iridem diceres cœlo demissam in æternum Gallos inter & Hispanos fœderis pactum. Baroni Castræo Biturigum Proregi, quo præfectura sua abiret (Condæo permissam ejus provinciæ administrationem supra diximus) datur Marescalli Galliæ munus quo ipsius pater strenue olim defunctus fuerat. Postquam Picardiæ, arcisque Ambianæ procuratione ex pacto decesserat Ancræus, substituitur Dux Mombasonius vir mansueta indole, prosapia illustris, probus, neque dissidii capax, unde rara in ipsum invidia, certe provincialibus simul & Longavillæo electio placuit: Normanniæ procuratio nuper Mombasonii munus: velut in vicem permutati dominii Ancræo defertur.

La Chastre. *Amiens.* *Le Duc de Mombason.*

Non multò pòst Mayenius salutando Regi in aulam venit: venit & Marescallus Bullionius frequenti uterque nobilium comitatu. Dux Vindocinensis positis armis, dimissoque penitus milite privatim in Britannia agit, ubi nuper bellum accenderat: Longavillæus in Picardia proregio munere defungitur, belloque desolata restituit: pax utrique, commercia, & salus publica curæ sunt. Tingrius Luxemburgus, dum se Loduno in feuda sua ad Campaniam recipit, Ambasiæ valetudine adversa in transitu premitur & extinguitur. Vir erat mediocri ingenio, raræ in bello experientiæ, ingens animo & virtute, natalibus, queis Europæorum principum decederet nemini. Imperatorum & summorum Pontificum, diu seminarium fuit gens Luxemburga, cui tandem finis in Tingrio Principe: duplex illi fœminea è stirpe soboles in tempus memoranda: nam & ad historiam pertinent illustres fœminæ. Pactis in pacem conventis adjecerant Sectarii duo præcipua capita, quorum altero Lectora vindicabatur dolo ipsis ablata, alterum erat de sacramento Regis abrogando, quo de pellendis regno suo hæreticis ex veteri more juraverat statim ab Henrici patris excessu cum in Regem ungeretur. Lectoræ res, in quibus bello mox in Sectarios movendo præcipuum momentum est, paulò altius repeto.

Dumaine. *Bouillon.* *Vendosme.* *Bretagne.* *Loudun.* *Tingri de Luxembourg.* *Amboise.* *Lectoure.*

Lectora urbs Auxitanos inter & Armeniacos præcipuum per ea tempora Sectariis ad Aquitanos præsidium erat. Vrbi imminet arx loco circum aspero & abrupto. Fontaralius avita

Lectoure. *Auch.* *Armanlac.* *Fontaralies.*

avita ſucceſſione urbem, arcem regebat Engalinus, rara inter utrumque concordia. Prudens Regi, conſilium quo ſe invicem æmulatione deſtruerent. Arcanum imperii eſt, diſſenſione eorum qui provincias adminiſtrant valere autoritatem Regum. Res contrà ceſſit: Rohanæum Fontaralius Lectoram advocat, urbeque tradita tranſit in partes factionis, exin Engalinum aggreditur auctus milite & præſidio ducis: Engalinus ex improviſo dejicitur, dejecto illudit Rohanæus, Fontaraliumque ſubſtituit, hinc Engalino lacrymæ & ad Regem queſtus. Conſcribitur in eam rem ſecreto articulus Regem inter & Sectarios, quo, velut interdicto poſſeſſorio pronunciatur, exempto cuſtodiæ Scoticæ tradendam arcem titulo depoſiti, donec cauſſa cognita liqueret. Intercedit Rohanæus Dux, arcemque Fontaralio traditam firmat milite & commeatu (Iſtum Regi ſuſpectus, Rohanæo inter intimos erat) nec multò pòſt Fontaralius mutata poſſeſſionis cauſſa arcem reſtituit Regi poſtquam exuto errore induerat Catholicam fidem una cum uxore & liberis, quod ſuo tempore memorabimus; rem haud indignam quæ fuſe Annalibus noſtris inſeratur, per quam primus in Gallia fuit Sectariorum autoritati deſcenſus, factum certe Fontaralio haud inglorium reſtituiſſe Regi quod Regis erat, quanquam varie acceptum pro privatis cujuſque affectibus: neque enim deerant qui affirmarent datam Rohanæo fidem ſervari debuiſſe, velut ex depoſito. Aſt quænam fides in depoſito rei alienæ? Sacramentum in hæreticos à Rege præſtitum eluditur diplomate conceſſo Sectariis, quo nihil de ipſis cogitatum Rex edixit, cum de pellendis regno ſuo hæreticis nuncupaverat votum. 1616. *Engalin.* *Exempt de la Garde eſcoſſoiſe.*

Ineunte ejus anni Iunio, dubiis pacem inter & bellum animis, excubias dum agunt interdiu Lutetiæ oppidani, Mareſcallus Ancræus fortè ibat ab urbe in ſuburbana, per cœli temperiem hauriendo molliter aëri: ſtipabat de more nobilium turba haud infrequens in ſingulos annos mille libris viritim conductitia, quos ille fortunæ ſuæ impotens vernacula lingua *Cotons di mille franchi* vocabat. Vbi ad portam urbis confertim ventum, dat ſe obvium ſutor vir, audax, cui nomen Picardus: huic excubiæ ſortitò obtigerant in illam diem, ad portam cui à Buſſio nomen: prohibitus egreſſu Ancræus ira intumeſcit, & quanquam ſtatio- *Picard.* *Buſſi.*

 nariis

1616. nariis numero impar erat, præsidium ab audacia mutuatus pergit imperterritus, donec quadrigario indiceretur minis & ferro mora, jussus sistere aut mori, rhedâ caput exerit, intentatisque primipilo minis; Mene, inquit, agnoscis vir nequam? Ille, probe agnitum respondet; at non progressurum nisi per tesseram (militare vocabulum est, mutari solitum in stationes singulas, cujus nisi copia est commeanti, sisti solet habitus pro exploratore aut hoste:) dubitatum ad hæc Ancræo perrumperetne vi injecta oppidanorum armatum globum, rem in manu haud ægre positam; cæterùm quia facinori imminebat seditio, prævaluit regredi donec vocato Vrbano ejus regionis Præfecto, data est via. Dissimulavit pro tempore injuriam superbus homo nec diu distulit: paulò pôst Picardo verberum notæ haud nece procul infliguntur. Sceleris ministros creditus ex familia sua legisse Ancræus manum in omne nefas expeditam quos inter Hippocomus, Percussores placito senatus in furcam acti: in Hippocamum fugitivum judicio extraordinario dum per contumaciam agitur, auro noxa redimitur in Picardum collato. Sic exemptus crimini reus inhonora pactione inter mechanicæ virum artis & Marescallum Franciæ, haud indignum memoratu exemplum, quo libertatem qui opprimunt publicam, discant legibus subjicere se, fortunasque suas. Vigebat adhuc reverentia legum, neque Senatui Lutetiano decesserant virtus & autoritas.

Le Commissaire du Quartier.

Escuyer.

Ducibus Vindocinensi Britannia, Mayenio restituuntur insula Franciæ, Suessiones, & Noviodunenses quibus præfecturis viri Principes dejecti nuper cum rebellaverant: missus itidem in possessionem Condæus prævalidæ ad Bituriges turris, necnon vicinæ circum provinciæ simul & castri Chinonii, rem ante memoratam. Agebat aula procul, sæpiusque à Rege interpellatus nectebat moras specie morbi; quo Castro-Rufi detinebatur. Postquam diu obstiterat, tandem misso ad Regem Rupifortio (is tum illi inter præcipuos fide & Consilio) monet indigne habitos. Pictavii municipes quorum nuper una secum fuerat caussa, neque adhuc ab Episcopo Pictaviensi pactis in fœdus conventis factum satis: eam esse caussam cur aulâ abstineat. Statim procurante Marescallo Brissaco Regis in eam rem legato, restituuntur bonis & dignitatibus suis municipes,

Vendosme. De Mayenne. Les Gouvernements de l'Isle de France. Soisson. Noyon. la Tour de Bourges, de Berri & de Chinon. Chasteauroux. Rochefort. Poitiers. Le Mareschal de Brissac.

cipes, datisque & acceptis in fœdus legibus paret Episcopus. 1616.
Imputabatur Marescallo Bullionio (jure an injuria incertum) Condæi secessus, & mora in reditum longior; is specie officii, revocandi principis munus à Regina parente & Ancræo poscebat in spem rei prospere transigendæ, & quo se utrique fortius insinuaret, cunctatione in suspenso habebat negotium, donec patrando legeretur. Eò & ferebantur Comitissa Suessionensis & Tremollia Condæi mater, mutua quidem revocando principi consensione, sed æmulatione maxima, invidebant invicem procurati gloriam reditus, retinebantque injecta formidine, mox urgebant spe adjecta, ut cuique ingenium aut spes erat; hinc mora & diutina expectatio. Hic aulæ ritus est, consilium quamvis fidum & prudens quod non ipse proferas arguis: sæpe recta improbantur odio in autores aut æmulatione, nescio an eo motu agebantur fœminæ principes. Condæus ipse sibi gratiam captans spretis, quibus ad nauseam urgebatur monitis, sibi in reditum autor est, præmissoque Biturigum Archiepiscopo (is inter fidos erat) viæ se accingit in aulam. Vbi Lutetiæ imminet dat se obvium populus in occursum effusus, applausuque ingenti excipit quem procurandæ libertati simul & deprecando subsidiorum oneri venisse rumor erat. Stipat conferta nobilitas. Dumque in abdito haberi studet perstrepit ad ipsius fores circumfusa omnium Ordinum multitudo, premit vestibulum nota promiscue gens & ignota, ut non longe esset spectantibus à Regia Principis dignitas: Obluctabatur ipse non ignarus regni primoribus prænuncia imminentis ruinæ esse applausus, votaque populi, præcipue cum in publicum dantur & Rege coram. Consultò id gestum iis maxime in pacem primordiis, quibus calescente adhuc à recenti bello, Gallorum sanguine, proponebatur Regi velut in æmulum princeps; quo intensior in ipsum invidia. Explevit odii & invidiæ cumulum arx Peronæa circum idem tempus ab oppidanis intercepta; Longavillæoque privata popularium proditione tradita. Rem altius repeto.

Bouillon. *La Comtesse de Soisson.* *La Dame de la Trimouille.* *l'Archevesque de Bourges.* *Perone.*

Ancræum supra tradidimus Ambiana arce dejectum, Longavillæi dolo: procurabat idem Ancræus Peronæum in Picardia munimentum proregio nomine, stabatque autoritas viro per vim & metum: hinc Peronensis populi in illum *Amiens.*

1616. odia, hinc Longavillæo provinciæ proregi spes in res novas. Hæc inter affertur Peronensibus oppidanis Præsidiariam Leodiensium & Italorum cohortem arce Ambiana absistere jussam ex Ancræi mandato Peronæ imminere specie mutandi præsidii: displicuit oppidanis impræ visa mutatio, ea caussa quod fidas Ancræo copias ferre nequibat infida gens viro. Elusus mox audaci stratagemate Ancræus in hunc modum. Arcem procurabat Favolius Ancræi vices gerens, illum Luxius excubias agentem, ab arce in urbem evocat, opportuno sane oppidanis eventu? Conchinus eques (is Ancræo frater, unde oppidanis suspicio & metus) Peronæ forte successerat è longinquo adveniens, eoque improvisus: præsidiaria civium cohors urbis aditu prohibet, prohibitus audacia & minis urget, Favoliumque acciri mandat, Favolius per socordiam intermissa custodia ab arce statim in urbem devolat intromissurus hospitem. Atenim obluctantibus fortiter oppidanis in arcem regredi festinans prohibetur regressu, vinclaque in ipsa urbe subit; factum audax raroque usurpatum genti mechanicæ, oppidanis, quibus vulgò anxium judicium est & ab omnibus imbellis timor. Statim Longavillæus unanimi civium voto in urbem vocatus, adest, arcemque occupat, substituitur veteranis, qui Ancræo fidem dederant, novo delectu miles, non ante quam in verba Longavillæi jurasset. Postquam Augustæ agnitum interceptam arcem excanduit ira væcors; eo facto Ancræus petebatur in quo fides ipsi præcipua: furore percita, gestu, ore, lacrymis nunc hos, nunc illos compellabat. *Perpetuane* (inquit) *principum animis seditionum semina? Siccine nullo Regis facto nova proditione bellum in dies renovabitur? exhausta recens Gallia largitionibus in perduelles collatis, prostituta dignitas domus regia augendis in immensum qui capite minui jure meliori debuerant; necdum finis?* Statim jubetur præsidiaria excubiarum cohors ire in adversum hostem, parantur in bellum arma & novus miles, jamque Longavillæo improvisus imminebat exercitus dissidii finis: prævaluit legatione experiri qui mos armato in subditos Regi deterrimus. Mangoto (is tum Regi ab Epistolis post Villaræi casum) retrahendi in obsequium Longavillæi munus committitur, frustraque tentat. Substituitur Bullionius Dux quo non ante transigendis expeditior rebus, nisi quod vafer & implicitus pro

Liege. | Favoles. Lux. | Mangot Secretaire d'Estat. Vileroy.

modo suarum curabat publicas; legi apud manuscriptum autorem cujus in reliquis probata passim fides, in Bullonio dubia est, Bullonium pacando dissidio missum, autorem fuisse propagando: quæsitaque ab ipso muniendæ contra Regem arcis remedia quem procurandæ deditioni miserat Rex. Sic irrita legatio fuit. Cæterùm vix erat Longavillæo, unde belli quod imminebat molem sustineret solus. Alta tum in reliqua Gallia tranquillitas, lassatus longa seditione populus, Condæus in carcere, discordes principum animi fecere, ut usurpatione decederet. Permissa Blerancurtio procuratio arcis postquam Longavillæus vi aut sponte abstiterat. 1616. *Bleranceur.*

Manebat reginæ matri alta mente impressus dolor, justaque in Principes iracundia; Illi Ancræum oderant, & quanquam recenti pace conciliati, suspectabant se invicem: Dubiis spem inter & metum autor est Bullionius Ancræo aperta vi necando, *rem ad manum esse in aula Regis, ubi leve præsidium, neque arma viro ex loci fiducia; morte tyranni finem fore tyrannidi, vanum ab ultore metum, mori cum cane rabiem.* Mayennius infracto vir animo, futurum se, inquit, in Regis conspectu omnium ultorem unius nece, si præsentia sua Condæus probaverit facinus. Condæus excipere ex data à se Ancræo fide quam violare nefas sit viro Principi, nec multò pòst, ut mutantur consilia hominum, Ancræi hostem se ferens Archiepiscopum Biturigensem ire jubet prænunciandæ quam destinabat discessioni. Ancræus quærendæ per cunctationem salúti, specie procurandæ provinciæ in Normanniam digreditur, quo in pecem ruit consilio omnium libera in absentem dicacitate, quod usu invaluit. Qui summam tenet in aula, nisi præsens pugnaverit, vincitur; rara est per fugam victoria.

Eadem circa tempora Comes Arvernus Carolo IX. natura filius unus tum apud Gallos Valesia è gente, vir regia haud indignus stirpe, postquam XII. annos sub arcta custodia Bastilæa in arce transegerat jussu Henrici magni, in libertatem Ludovici rescripto asseritur, haud indignus beneficio, quod servata postmodum Regi fide probe rependit. Is nobis posthac Ducis Engolismensis nomine sæpe memorabitur in eam militaris studii laudem qua imperatorum suæ ætatis nemini cessit. Sagax, vigilans, expeditus, per arma *Le Comte d'Auvergne, de Valois.* *Duc d'Engoulesme.*

1616. gloriæ avidus, utinam non pecuniæ, is viro nævus inter magnas virtutes. Procurata ipsi ab Ancræo libertas quo pluribus munimentis subsisteret: nec male locaverat spem in viro forti, & antiquis Ducibus, omnino pari.

Ipsi Reges necessitati parent, & tempori quandoque serviunt. Ab excessu Henrici IV. ad eam diem annis sex continuis patuit per bella civilia ut interdum Reges infra subditos sunt aut ponuntur. Quid repetam dissidia intestina, per ea tempora toties mota quoties è primorum re fuit? Quid expletas & auctas in immensum hirudines populi sanguine? Quid desolatas ferro flammaque provincias perduellium facto? Quid dictas Regi leges impuberi Principes exoranti, ut pacem ferre vellent? Iam furor est toties læsa patientia; meditatur Rex alta ultionem mente, & qui hactenus dissimulaverat, factus ætate fortior vindicat se in jura sua, aut vindicatur: nam & Reginæ matris consilio agebatur etiam pubes. Prima in Condæum ira, in quem præcipue queritur Regina parens; at si rite calculum poneret odio procul quo principi infensa, erant è primoribus viri autoritate præcipui, in quos æquius debuerat conferri quidquid in Principem odii animo volvebat inimico. Accedebat Ancræi ira recens excita in Condæum ex rupto amici fœderis vinculo, facto Principis, quod supra memoravimus.

Lubricum est regibus etiam captis illudere, imprudens ligare arctius qui, si nequeunt nexus dissolvere, dirumpunt. Querebatur se Rex velut in vinculis positum per Lodunensia quibus nuper in pacem subscripserat pacta: meditanti ab iis discessum, objiciebatur data solemniter fides: excipiebat ille ex vi majore, justamque appellationem ajebat à Rege in vinculis posito ad Regem liberum. Hæc dum Rex Augustaque, alta meditatione secum perpendunt; subit cogitatio Condæi arcta cohibendi custodia, non alias futuram in tuto Remp. Truncum fore quodcunque in Gallia rebellionis est, si capite minuetur. Negotio consultores adhibiti Monteleonus ordinarius à Rege Hispano legatus, Richelius Episcopus Lucionensis, Mangotus, & Barbinus Ancræo fidi, is in Normanniam diverterat sorte an consilio. Magna tum Reginæ matri in Hispano Rege fiducia, ingens item inter ministros utriusque regni concordia, præcipue in Condæi caput cujus pro Sabaudo contra Hispanum bello Italico studia

Monteleon.

ſtudia erant. Poſtquam in conclavi de principis fortuna decretum, committitur Theminio facinus, quod quam audax, quam arduum eſſet, ſciunt quibus nota Condæi ea ætate autoritas inclinato in fœminam regno. 1616. *Themines.*

Kalend. Septembr. vocantur in officia quiſque ſua cuſtodiæ regiæ præfecti; diſtribuitur locis arci circumjectis præſidiarius miles; intromittitur Elbenus Gaſtonææ alæ præpoſitus, ſtipant è nobilitate delecti ferro ad manum. Aula eſt areæ contigua vaſto ambitu ad lævam ſita qua aſcenſus eſt in edita palatii regii, ſecreta armatis ſtatio quia illac nemini tum tranſitus erat. Elbenus per tacita dilapſus, aditus præſidio firmat, neſcius ipſe quid juberet, quidve juberetur; obtegitur alto ſilentio arcanum, & quanquam inceſſerat Regis & Auguſtæ animum in procinctu facinoris ardui juſtus timor, diſſimulant adeò, ut tranquilla Regiæ facies nihil extra proderet. Idem agendi modus rebus in præſens dubiis, qui lætis ante, aut confirmatis erat: una omnibus vox, vultus idem. Non ante Ludovicum noſtrum Rex ſecreti arctius tenax: non ante injuriarum in ſpeciem tolerantior, nempe diſſimulandis, & in tempus pro ſalute publica ulciſcendis. Silet apprime & offenſam ſic patitur, ut videatur non ſenſiſſe: iras tegit, ſi ultionem non patitur tempus: Vno verbo, probe diſſimulat, qua ratione probe regnat. Privato homini vix honeſtum eſt, eſſe implicitum & obſcurum: Regum diverſa eſt ratio, regnandi quippe modus omnium optimus, qui altius arcana imperii celat. Publicum eſt quidquid in Reges peccatur: quodque privato ſæpe pro virtute eſt, pati injuriam; deflectit in vitium regibus ita natis, ut utraque ipſorum fortuna ad Remp. ſpectet. Gaudet deſtinatum ſe à Rege operi Theminius arduo: proque aulæ foribus ſignum operitur moræ impatiens, circunſtant nati duo Marchio Theminius, Loſieruſque viri ſtrenui quidlibet auſuri ad juſſum in ſubſidium patri potiores, quia in utrumque caſum, ſeu ſociarentur facinori, ſeu abſtinerent, Condæo rei erant ex perſona patris. Intendebat ex ſobole patri, fiduciam animus imperterritus, quo utrumque natura dotaverat.

Delbene Lieutenant de la Compagnie des Gens-d'armes de Monſieur.

Le Marquis de Themines. Loſieres.

Specie habendi ex improviſo conſilii vocatur Condæus, nihilque ſibi conſcius, nullo in adverſum præſagio progreditur: Auget fiduciam quod Regi Auguſtæque haud ignarus

eſt

1616. est esse se in terrorem tanquam belli & pacis arbitrum; atenim ex eo debuit gravius metuere, quia metuebatur. Odere Reges, quos metuunt prima quaque occasione abdicaturi, non virtutis, non habita ratione natalium, quæ ipsa sæpe casum accelerant. Brevis est consultatio; dumque Condæus salutato Rege dilabitur, arridet Rex, rogatque in transitu utrum per cœli temperiem Sole placido venationis socius esse velit quam destinat, in procinctu esse venatica; caussatur ille privata negotia, queis in urbe attineatur per totam diem. Exin urbana comitate dimissus, qui mos aulæ in perituros, dum ultra progreditur, in Theminium incidit, parumque obluctatus in ima palatii trahitur. Ferunt postquam Theminius injecerat manum in Principem obvium habuisse fortuito Væræum Procancellarium, ad quem in transitu: en (inquit) vir probissime, ut opprimor contra datam fidem. Ad hæc Væræus, *procul est consilio meo hæc tua detentio, mox reparanda si quid mihi autoritatis erit.* Adjecisse ferunt vulgatam Gallis parœmiam. *Errorum optimi qui brevissimi:* unde proscriptionem meruit aversante Condæi defensores Regina. Nec multò pòst obvius item prætereunti Condæo Dux Rohanæus eadem voce compellatur; ast non eadem commiseratione excipitur: ferocitate obstrepit vir exosus Principem; aut metu præsentium dissimulat, pro modo temporum in figuras omnes inflecti solitus. *Laudo*, inquit, *autores facti, quia mihi pro jure legitimo est quodcunque Regina indixerit.* Verba certe in rem præsentem atrocia velut insultantis dissimulanda, & si sentiret maxime. Condæo mansit alta mente injuria donec rependeret, mansit & in Sectarios ira quorum ope sperabat se in libertatem asserendum; at vana Principi spes ex gente inimica: subscripsere detentioni ipsius Sectarii, quanquam erat ampla in dissidium seges. Ad primum triclinii limen circumstat principi nobilium delecta manus Elbeno duce: ille Reginæ, Ancræique in se odia secum alta cogitatione revolvens, spem vitæ omnem abdicat medioque fiduciam inter & desperationem animo, non in contumaciam atroci silentio, non in mollitiem deflectit supplicatione aut gemitu, stat in æquilibrio infractus ne ferocitas invidiam, aut miserationem pariat dejectio animi. Digressis Theminio & filiis stat ad limen manipulus, præsidium capto: ille profunde meditabundus, passu, quod amat,

Les plus courtes fautes sont les meilleures.

Elbene.

amat, præcipiti ire, redire eadem in vestigia sæpius, quies, inquies, & quanquam firmaverant animum virtus & philosophiæ studium, occursabant eunti, redeunti per aulæ spatia, anxietas, timor, nihil spei. Subibant animo Augustæ iracundia, Marescalli Ancræi in se offensio non injusta penitus, intendebatur metus ex eo quod patria utrique Italia, ubi ab injuriis memoria alte impressa manet: mens illi incerta & dubia eo magis, quod nemo in conscientiam vocari poterat: suspecta alta custodum silentia velut commiserantium; suspectum item si quid clam loquebantur, illinc perditum se, hinc proditionem timebat. Secundum noctem insomnis magis quam vigil hæc secum tacite repetit. *En præda sum inimicis ausuris omne nefas Principi necando, cujus præcipua fuere studia opprimendis; inimicis audacia & vires plus æquo quid ultra opus? non deerit in ultionem prætextus. Gallia, sex jam sunt anni bello civili desolata, Sectarii in seditionem commoti, temerata autoritas Regis: hæc illi. Quid ego contra? quo consultore utar? quo patrono? Regi agnatus sum inter primos; ast illi insinuata cum lacte in me odia; & si ex debito amaverit, quid ausurus, qui & ipse in vinculis est? Eritne in Parlamentis fiducia captivo Principi? Erit sane si quid valent. Atenim in comperto est procul haberi caussis publicis sanctissimos viros, neque in arcana regni admitti solitos, per eorum libidinem, qui summâ rerum potiuntur. Dabit se forsan in patrocinium Gallia universa, apertaque vi in libertatem asseretur, qui probis in hanc diem fuit assertor libertatis; & hinc timor. Si exsurgunt murmura & voces, si populus in arma amens prorumpit, in necem dabor causa dissidii, projicieturque in vulgus excisum caput, solitis in hunc modum restingui seditionibus, quæ pro unius capite concitantur. At si lege prohibitum est effundi sanguinem qui regius est, mollietur invidia, illudeturque maligna potione Legi, qua Principis sanguinis Regii, ferro eximuntur, quod fieri amat in pari causa; vulgandum dein Principis exitum fortuita febre, aut alias fato suo.* Hæc secum Condæus nocte, interdiu. Et quanquam afflictis id proprium est ut effundant se, affectusque suos, minore, si communicabitur, malo, quanquam naturæ acceptam ferat gratiam Princeps, qua ingenue prodit conceptus suos, non obliquus, non obscurus; pauca loquitur,

1616.

1616. tur, ne, si penitus obmutescit, stolide ferox, si in verba effunditur, aut lacrymas, qui mos imbellibus, pro levi habeatur aut molli. Demum in Bastillam traducitur: non multò pòst lecti extra ordinem è consilio viri (Commissarios vocant) deterrimum hominum genus, quorum vulgò judicia sunt, qualia inspirantur: illis blanda primum verba & spe plena; *Non id in mente Reginæ matri, ut virum principem male perdat, innotuisse Regi per indices prava Bullionii & Mayenii in res novas consilia: Regem præcipue & Reginam ea proditione peti vitæ utriusque destinatas insidias, desolando dein pro cujusque libidine regno: id si ipse non diffitebitur*; *quod aliunde certis indiciis patet vindicandam contra autores suos injuriam, principi è sanguine regio malis artibus fascinato ne parcendum modò, sed statim liberandum, id in votis Reginæ esse, neque spem irritam fore si nihil celaverit.* Condæus ad hæc, ingenii acie, qua pollet maxima; haud ignarus domestici exempli, quo avum capitis pœna exemptum audierat, contumace coram Commissariis à Rege delegatis silentio; *exceptione fori callide utitur ita natum se, ut non alibi quàm in Parlamento convocatis Franciæ Paribus judicari possit*; *subiturum judicia qualia dixerint Senatus & Pares.* Mangotus & Barbinus Commissarii; *si contumaci* (inquiunt) *silentio deflectis jurisdictionem legitimam, severitatis autor es quam exercere cogimur in te & consortes tuos, nullo personarum delectu: Ignoscet Rex, si agnoscis judices, qui alias litem instruent, velut muto.* Condæus infracta mente stat in proposito tenax; *Et si* (inquit) *extra ordinem judicor, satius est sicarium immittere, unaque Sacerdotem quo pœnitentiæ Sacramento purgatus, innocens moriar ut Regi sic & Deo: violentia est quodcunque patior, quæque detentioni meæ principium dedit vis major, dabit eadem vis finem vitæ.* Obmutuit pòst: id liti principium, hic finis fuit, ut dici haud immerito possit Condæus sagacitati suæ debuisse vitam, cui instabat lethale judicium. Longa in ea arce detentio Principis donec in Vinceniam traduceretur. Causam mutatæ sedis pro arbitrio quisque suo dixere. Alii intutum Lutetiæ carcerem viro Principi, in quem populi amor; quidam infestum pestilentia locum, murisque præaltis cœlum opacum, unde per malignitatem aëris morbi ex improviso & funera. Vtcumque

Le bois de Vincenes.

res

res habet, manente custodia movetur Princeps loco. Domus est regia, patentibus hinc inde plagis salubri aëre, cui à luco Vicenio nomen non urbe procul, illuc per obscura noctis traducitur cum Mommorancia uxore quæ jam prægnans erat; at hæc suo fusius loco memorabimus, anno sequenti debita. 1616.

Vbi pervaserat rumor vim Condæo Principi illatam ire statim per totam urbem amens & fanatica Tremollia mater, ire familia, nobiles, Tricliniarii, Ephebi, Pedisseci; ire amici quorum intererat salvum haberi Principem, sociari seditioni vulgus rerum novarum avidum & passim mutabile, gens desidiosa, cui nihil deterius est præsentibus; spargi temere (ut assolet) murmura & voces incertis autoribus. *Iacere inhonorum primi Principis cadaver: circumferri tota urbe, hastâ conspicuum & sublime caput cujus saluti salus publica inest; cecidisse Ancræo victimam viro ambitioso, cujus libido est cum ruina Principum desolatio Galliæ.* Et ut res per ora vulgi traductæ statim in majus audiuntur, invaluit Ancræi manu interfectum, is tum ex officio citeriorem Normanniam procurabat, qua mari alluitur. Contrà regionum in urbe præfecti, ipsique magistratus circuire, armati inermes, ut sors tulerat, præsidia distribuere, intendere metum, & verbera si quis audacius obloquebatur. *Procul esse injuria Principem, intactam illi vitam, nihil tentatum contra leges, custodia teneri dum jacientur alta fundamina pacis. Debita mollienda iræ, & pacandis animis interstitia. Eam esse detentionis caussam, debitam Regi & Augustæ, neminem ab illis in conscientiam rei accitum, proborum votis expetitam detentionem, donec Condæo desævierint iracundia & furor: hic finem bellis civilibus, hinc læta fore Gallicis rebus primordia.* His aut talibus primæ indignationi impositus modus.

Postridie prævaluit specie ultionis, dira in prædam libido. Nemini ignotum est Europæarum urbium Lutetiam esse facile principem: non alia nomine major, non ambitu; seu populus, seu urbem componunt immensa spatia Regiis ædificiis distincta, crescit & augetur in dies plus æquo urbs impatiens sui, adeo ut periculum sit ne mole ruat sua, aut in ruinam agat aliquando, quam spoliat, Galliam. Non alibi urbs opulentior; seu opulentiam incrustatum parienti-bus

1616. bus aurum & marmora omnis generis, seu faciunt cives in regiam amplitudinem aucti. Illic præcipuo in cultu supellex curiosa; illic auri copia ingens facti, infecti: memorant, qui apprime norunt urbem, auri in Hispania cusi plus haberi Lutetiæ, quam in tota Hispania. Quid gazam, quid gemmas, quid pretiosa peristromata memorem auro distincta & serico? optime, qui dixerit Lutetiam magis orbem esse quam urbem, adeò effundit se Orbis universus illustrandæ, ornandæ: ea causa est cur undequaque huc confluant, Galli juxta & externi, fæx populi, augendæ, seu potius minuendæ per furta & cædes: gens desidiosa & nequam cujus præcipua studia, in ganeis, crapula, & furto; è luto compactum vulgus loco paludoso, unde, apud plerosque, Lutetiæ nomen. Hi ganeones & popinarii, postridie quam captus Condæus, specie liberandi, re, studio in prædam, accingunt se in seditionem & conglobant: nec diu cum effunditur ater nimbus in Marescalli Ancræi ædes, cultu & fastu regias. Concutiuntur arietibus portæ; æquatur solo paries, corrumpuntur tabellæ ingentis prætii Michaelis Angeli prototypus. Cætera, quibus impotens hominum libido æstimationem facit; aurum cusum, cælatum, obrizum, rude, tapetia, margaritæ, uniones quales Ægypti Regina bibit aceto dilutos, adamantes, smaragdi, vestiaria auro & argento variata, & reliqua id genus amota per furtum. Ancræum minus damno indoluisse ferunt, quam injuriæ; ægre patiebatur esse se ludibrio Lutetianæ plebi. At silentio transmittit factum, nempe molliendæ per dissimulationem invidiæ: triste Ancræo præsagium coacta simulatio! Sane ex ruina & direptione ædium levis jactura in virum cui tum nostræ omnium fortunæ ut privatæ, ut publicæ ad manum erant. Vasa ingentis prætii, auro varia & lapillis, peristromata argenteis intertexta filis municipali magistratu inquirente, pars privatim per oppidanos possessa, pars vendita, &, ne dignosci possent, interpolata, civili actione restituuntur: prohibita in crimen inquisitio metu majoris mali.

Baston de Mareschal de France. Non multò pòst Theminius Marescalli baculo donatur, id apud Gallos militaris imperii signum est: &, quanquam vile officium fuit Injectio manus in Principem, cui debuit gratiam; meruerat per militiam, incorrupto honore quadraginta annis exactam.

Vbi

Vbi capti Condæi fama percrebuerat; Guisii fratres, Mayenius, Vindocinensis & mali è longinquo fabricator Dux Bullionius aula statim absistunt: Guisii & Mayenius ad Suessiones, Vindocinensis in Picardiam, Bullionius Sedanum, urbem in confiniis Campaniæ suam, quàm citissime se recipiunt. Mayenio & Bullionio imminebat una cum Principe Condæo custodia, &, nisi prompta fuga consuluissent sibi, inciderant uterque in paratos casses. Fugitivos subsequitur, Præses Lejayus nuper in libertatem restitutus; erant qui existimarent metu à pœna quam meruisse credebatur fugisse: aliis caussa fugæ, unio publica & privata quæ ipsi cum Principe Condæo intercesserat quo moliturus res novas credebatur liberando. Certe magistratui nota indelebilis, perduellio, Condæo inter fidissimos erat Lejayus, neque crediderim ex alia tum noxa reum fuisse: manebant vetus crimen & fides olim Condæo data, unde ex prava rebellandi assuetudine, justa in ipsum suspicio erat. Per id temporis Dux Nivernus impetrata à Rege venia iter in Germaniam moliebatur, Carlopolimque venerat; urbs est in Galliæ confiniis sita, qua ad Luxemburgos Campania, & Lotharingos porrigitur; urbs nova, cujus Carolus Nivernus nuper jecerat fundamenta in nomen suum, augebatque quotidie: væcordem egit Condæi detentio; scriptum fideliter referam quo causas irarum Regi manifestabat in hæc verba.

1616. Les Ducs de Guise. Dumaine. A Soissons. Vendosme en Picardie. Boullion à Sedan.

Charleville. Le Luxembourg. La Champagne. La Lorraine.

Domine! jam regni tui extrema tenebam suscepto per Germaniam ad Cæsaris aulam itinere, cum perlata ad me litteræ tuæ, quibus moneor Condæum sub custodia haberi mandato tuo, id caussa adjicitur, ne in prava deflectat pessimis eorum consiliis, quorum contra te, Reginamque parentem conjurata factio est. Quæ si ita sunt, meum est ulcisci injuriam, cujus nuper fuit, jussu tuo, procurare sub certis legibus pacem, quas qui fregit reus est mihi fidei non servatæ. Tua ergo interest, Rex inclyte! tua interest edi proditionis autores, ne detentio Principis è sanguine tuo, tempore parum debito procurata, quæsitus color videatur paci violandæ. Interea, donec plenius liqueat, hic metam viæ ponam, daturus operam, ut mandas, ne quid detrimenti patiatur commissus mihi Campania populus, distributisque in officia sua præfectis & milite, salva tibi habebo munimenta & urbes. Datum Carlopoli V. Septembris. M. D C. X V I. hæc Nivernus ad Regem, stilo ut cre-

La Champagne.

1616. ditum audaciore : at hæc temporum labes ſub Rege puero.

La Tour de Bourges. *Le traicté de Lodun.* *Le Mareſchal de Montigni.*

Poſt detentionem Principis Rex turrem Biturigum, circumjectamque provinciam vindicat ſibi, & quæ pacto Lodunenſi ceſſerant Condæo arces & munimenta, mox in Montinium reſcripto transferuntur (is nuper Mareſcalli dignitate donatus.) Cecidere ſtatim cum Condæo amici & familia omnis, ut jure obſtupeſcas tanta dominationis præſidia fuiſſe momenti ludibrium; quæ parietem lambit hedera tenax unà procumbit, qua ratione, caſus caſum provocat in aulis Regum. Quorum in manu arces ſunt & munimenta regni, ſi præſidio militum plus ſolito firmantur, captantque auram largitione aut gratia, ſtatim ſuſpectantur ſummam rerum habentibus, ſpecieque lucri aut honoris prout ambitioſi ſunt, aut avari vocantur in aulam: Prima dies amplexus, & blandimenta, prodit altera nullo in contrarium indicio manus injectionem, vincula & carcerem. Statim captis illuditur; mutatione auræ mutantur & amici: pervadit in provincias detentionis fama, & ecce quorum fidei commiſerant regenda precariò munimenta & arces, aliàs fidi, reſtitutione ſibi conciliant Regem aucti ære, velut ex vendito. Ita Condæo ceſſit, ſpecie fortunæ melioris vocato in aulam, amplexo ubi venerat, nec multò pòſt in carcerem conjecto, demum arcibus quas poſſidebat & munimentis ſpoliato, ut dici poſſit extra fidem regi debitam nihil eſſe præſidii ſubdito. Ejerantibus Condæi nomen omnibus inſignis eſt Rupifortii fides (is Principi debitor erat ex aſſe, aucta ſupra ſpem & præter debitum fortuna) adjecti honorum gradus ligabant arctius in caſum dato, quam ut ſupereſſe vellet incolumis; ergo aut liberare ſtatuit, aut in caſum ſequi.

Rochefort.

Chinon. Sæpe interpellatus negat ſe reſtituturum Chinoniam arcem, quam Condæi nomine procurabat, niſi ipſi Condæo. Dat ſe in expeditionem expugnandæ Mareſcallus Souræus, ſequuti Lanſacus & Bellayus Aureliâ bellica tormenta procurant, ſecundoque Ligeri invehunt. Iam Turones tenebat exercitus, cum ſe Rupifortius, arcemque Regi permittit, metu an Condæi juſſu incertum; id conſtat ſcriptas ad eum litteras Condæi nomine, quibus Regi arcem reſtitui mandabat. At qui potuit legem dicere homo in vinculis cui lex dicebatur ipſi cum dixit? Rupifortio ſubſtituitur arci regendæ Elbenus.

Le Mareſchal de Souvré. *Lanſac.* *Dubelay.* *Tours.* *Elbene.*

Vix

Vix captum Condæum fama vulgaverat, cum Rupellani Rupifortium invadunt, præsidioque firmant. (Castellum est Carentonio flumini appositum qua declivis amnis Oceanum subit navibus haud impar labente & relabente æstu vehendis) Espernonius, agnito rebus novis studere Rupellanos, certaque futuri belli præsagia ducens ex capto Principe, agro Engolismensi militiæ delectum habet, exercitumque celer in eam partem rapit quam monstrabat hostis: Surgerium in transitu oppugnatur & capitur, dein Rupifortio advolvitur miles. Rupellani onerariam, quæ per labentem æstum adverso amne in id Castri appulerat, Espernonio frustra obluctante invadunt, nihiloque secius in procinctu erat oppugnatio castri, nisi Boissisius à Rege legatus finem seditioni faceret: diruitur Rupifortium, Surgerium Montandro restituitur (is feudi Dominus) ita lex dicta. Paulò pòst vulgatur mutua Ducis Espernonii & Rupellanorum apologia, quibus invicem conjecta rebellio, affectatæque libido tyrannidis, quæ prætereo gesta privatis odiis inter Rupellanos & Ducem: causa odii vetus: Ex quo Espernonius ejus urbis, Alnixiique agri circumsiti præfecturam diplomate regio obtinuerat, Henrici III. donum: instabant contrà Rupellani, præfectoque urbis suæ eam deberi provinciam, & usu ante memoriam hominum, & privilegiis urbi suæ scripto concessis probabant. Hæc quia nihil ad Rempublicam spectant, in transitu indicasse sufficiat.

1616. *Le Chasteau de Rochefort. La Charante. Espernon. Surgeres. Boissise. Montandre. Pays d'Aulnis. Le Maire de la Rochelle.*

Per ea tempora movetur in ulteriore Italia bellum Venetos inter & Archiducem Ferdinandum, is Austriaca è gente oriundus feuda possidebat obventu magno qua succedunt mari Adriatico Alpes. Sæpe huic Principi in Ottomannos, sæpe in Venetos fecere bellum, limites plerumque incerti: Eo anno in Venetos gerebatur, donec soluta Gradisci obsidione Veneti, Archiduci decessissent. Breve dissidium, extra res nostras. Hæc inter affertur Petrum Toletanum Mediolani proregem lecto raptim milite componere acies, quibus justo numero constabat exercitus, quam in partem arma converteret nemini notum: rem Hispanis vulgo usurpatam, belloque perutilem. Venetis ab illo, ut citus in arma proruperat, juxta & Pedemontanis timor fuit, illis quod bellum Archiduci Ferdinando Austriaco Principi nuper moverant; his quod ab omni ævo Rex Hispaniarum Pedemon-

Graits. Dom Pedro de Toledo ViceRoy de Milan.

1616. tii feudo inhiat, seu illum soli fertilitas movet, seu propagandi libido imperii contermina Mediolano ditione; seu placet subalpinam dominationem invadere commeandis ex Hispania in utramque Italiam copiis. Vidit exacta ætas, vidimus & nos, Regem inter Hispanum & Sabaudum Ducem, dissidia ferme in singulos annos rediviva, quibus Rex Gallus operam contulit sopiendis pacis inter utrumque arbiter: fœderi quod astu nuper principes pepigerant, adjecta conditio in hæc eadem verba. *Mandat Christianissima Majestas Marescallo Esdiguerio Delphinatus Proregi & quibuscumque posthac provinciarum Pedemontio adjacentium procuratio incumbet, si Hispanus à legibus in pacem dictis discesserit, statim ut Pedemontano Principi opitulentur, nihil expectata nova in eam rem jussione; valituro quod in præsens datur mandato, quandocumque Hispanus à pacto discesserit.* Sabaudus, agnito Pedemontanis imminere Toletanum Regis Galli fidem interpellat, Venetoque milite auctus occurrit hosti. Movetur atrox bellum cujus incerti casus, jactura utrinque levis, Mars æquus. Cardinalem Ludovisium nuncium extraordinarium Summus Pontifex, Bethunium Rex Gallus ire in Pedemontium jubent procurandæ, seu restaurandæ paci; Bethunio se socium addit Esdiguerius osor Hispani nominis, Sabaudi amans, cujus secreta negotiatio fuit, dum Bethunius palam agebat Legati vice. Querebatur Gallus *contra legem fœderis pacti nuper, Toletanum retinere quem dimisisse debuerat militem*; ille excipiebat, *Venetos contra Austriacam gentem auctos Sabaudo subsidio, bellumque à Republica motum Hispano nomini ope Ducis, hinc legitimam ultionem esse.* Longa altercatio inter legatos, Toletanus, quam Inoyosa Mediolani Prorex nuper invexerat in Italiam paci obstabat more successorum, queis vulgò iniquum est, eoque instabile quodcumque decessoribus placuit. Prævaluere in pacem consilia, negante Alberto Burgundiæ Comite, Hispano militi per Burgundos commeatum, etsi Toletanus vehementer instaret. Tandem Ludovisio & Bethunio præcipue operantibus conventum in articulos pacis, quorum hæc summa. *Si dimittetur utrinque exercitus. Si restituentur bello erepta. Si Sabaudus litem, quam Duci Mantuano do Monteferrato movit, non vi, non armis, sed jure & consilio persequetur; utrique Imperatorem esse*

Le Mareschal Desdiguieres Gouverneur de Dauphiné.

Le Cardinal Ludovisio.

De Bethune.

Duc Dinoyosa Gouverneur de Milan.

Albert.

esse judicem prærogativa dignitatis, ut jus dixerit legem fore. 1616.
Nemorosus, Sabaudus Princeps, promiserat opem cognato Duci, nihil motus privato dissidio quo invicem infensi erant, alarios quingentos, legionarios quatuor mille: ast non stetit promissis, si vera fama, misso ad Toletanum qui moneret *paratum se armata manu progredi in Sabaudiam, dum ille Pedemontanis inferret bellum, lacessitum utrinque Regulum cessurum feudo utroque, Sabaudiamque se postmodum sub fide & homagio Hispani Regis habiturum*: nec procul aberat irruptione, nisi Sabaudo patuisset consilium litteris forte interceptis, quas Toletanus ad Regem Hispanum mittebat in id rei conscriptas. Hæc ego à scriptoribus Italis accepi, quorum nescio an dubia fides contra principem Gallum. Galli de Nemoroso ita memorant verosimilius, saltem amicius. Dux Sabaudiæ feuda nobilia, antiquam Nemorosi apud Allobroges possessionem invaserat, eo colore quod in feudi Dominum rebellaverat cliens: vindicabat ablata Nemorosius, copiis cum Hispano conjunctis, donec plane agnosceret, raram esse ea societate fiduciam: sustinuit postmodum ex integro bellum solus eoque impar Duci. Atenim ubi agnitum discerptis mutua internecione visceribus (quippe una gens erant) etiam victori cladem fore, lex dicta in fœdus cujus summa fuit feudorum restitutio, pensioque annua pacta à Nemoroso, donec viveret. Paci subscribitur datis invicem fidejussoribus Guisio, Bellegardio, Esdiguerio, Alincurtio, hi Sabaudiæ & Pedemontio circumjectas provincias, proregio nomine procurabant, Provinciam, Burgundiam, Delphinatum, Lugdunenses. Redeo ad res nostras.

Le Duc de Nemours de la maison de Savoye.

Condæi detentionem sequitur Villaræi & Pisiuxii destitutio uterque Regi ab Epistolis (Regni Secretarios vocant procurandis rebus externis) suffectus Mangotus is tum libellorum supplicum in Regia magister vir probus, &, quod in aula rarum, incorruptus: Barbino quæstura defertur Præsidis Ianini quondam officium; vi an sponte Ianinus abstiterit, varie dictum. Erant, qui tædio & rerum indignatione præsentium crederent ultro abdicasse munus quod tanto est laudabilius quanto voluntariæ secessionis apud aulicos infrequens usus: huic probitas innocens, & mores fuere quales antiqua Roma: Barbino per avia & abrupta in Ancræi gratiam iter erat, quo secreti consilii par-

Guise. Bellegarde. Esdignieres. Alincour. Gouverneurs de Provence. Bourgongne. Dauphiné. Lyon.

Vileroy. Pisieux Secretaires d'Estat. Mangot. Barbin. Le President Ianin.

1616. ticeps diu fuit, ne dicam caput: prima ærarii procuratione, provehitur in apicem rerum, quas summo jure administravit quandiu stetit fortuna Domini. Nemini ea ætate, nisi per deforme servitium autoritas erat, quod in aulis principum haud novum est: ubi omnia serviliter fiunt pro dominatione.

Magnum apud sapientes Væræo Procancellario nomen erat: illi stoica rigiditas, qualem non viderat exacta ætas, nec nostra patitur: displicuit Marescallo Ancræo res politicas tractare philosophum sigillaque, quorum illi administratio sancta & innocens fuerat in hanc diem, adimi procuravit. Cito naufragium facit qui obluctatur ventis & pelago; nec diuturnum Cancellario regimen est qui stoice, nullo personarum delecta sigilla tractat. In publica administratione, quandoque pro crimine habetur privata innocentia, affectata rigiditas parum à contumacia abest, eademque semper probitate curare Rempublicam pro improbo audit apud politicos: hæc labes temporum.

Conjecto in custodiam Condæo, venit Rex in palatinas ædes, ubi parlamento sedes est, jubetque de more Væræum Procancellarium aperire detentionis caussam, qui sic proloquitur, ut non ex propria, sed ex alterius sententia loqui ipsum omnes agnoscerent: sæpius inter dicendum hæc eadem vocabula usurpasse fertur, *jubeor ita dicere*; satis indicans non ita locuturum si sponte loqueretur, quo Condæi gratiam meruit vir tempori parum serviens, Reginæ parentis odia. Satius dissimulasset eò tum positis rebus ut obluctari Reginæ & Ancræo jubentibus, nedum superfluum foret, sed & Condæo Principi noxium; non defuere qui crederent ea caussa dejectum; nec immerito debuit silentio tegere dolorem ex capto Principe; seu quod verosimilius indignationem ex non communicato sibi arcano. Væræo Mangotus, Mangoto substituitur Armandus Richelius Episcopus Lucionensis, vir in alta natus, cujus in tempus suum vita quies, inquies, ut pacis, ut belli casus ferent, component ex integro Annales nostros. Primus hic viro maximo in Republ. gradus fuit; progressum & stabilitatem infra memorabimus.

Arman de Richelieu Evesque de Luçon.

Parlamentum Lutetianum, antequam in acta redigit diploma Regium, quo substituitur Væræo Mangotus, ad Væræum

ræum de more Oratores delegat, dejectionis caussas exploraturos, vi, an sponte, sua an aliena labe, decederet: ille in hanc summam respondisse fertur. *Quod in præsens à Parlamento in se confertur, magis ex beneficio conferri quam ex debito, veterisque erga sodalem suum affectus indicium esse magis, quàm inquisitionem in factum, quod si Regi probatur, quid ultra quæritur? Regibus satis esse una placiti ratione: sibi obsequi gloriam fuisse semper præcipuam, & fore donec vivet; id se docuisse exemplo ex quo Reipublicæ applicuit animum: haud ignota se loqui viris illustribus quibuscum adolevit, expertum se ex quo in Parlamenti Aquensis principatum vocatus fuit, præsidium viro sapienti tutissimum esse in fide Regi debita. Eo præsidio valuisse in Provincia Regium nomen, exsulemque diu rebellium animis majestatem regnantis restitutam temporibus ambiguis, bello dum civili reliqua Gallia desolabatur floruisse Provinciæ res: exacta à se apud Aquenses lustra quatuor, quo tempore factionibus nihil datum, etsi gens est impatiens freni; vastatas ferro & flamma provincias Galliæ, dum hæc alta pace augebatur societate civili, soli fertilitate, commercio. Legem à se, ejus Senatus principe Europæis, Asiaticis, & Africanis dictam Regis nomine Galli. Venisse turmatim alienigenas ad tribunal toto orbe illustre, arbitriaque Regis Gallorum passos ex compromisso. Tandem præcipite in senectam ætate vocatum se, exspectatione procul & voto, ad sigilla regni, quem honorem diu recusatum à se nemo ignorat, nempe posito supra vires & genium munere: demum trinæ jussioni paruisse ne in contumaciam transiret conscientia. Rigidum se natura & studio, id caussæ esse cur aulà prohibetur; substitutum sibi notæ probitatis virum, qui rerum administrationi insenuerit, prout in aula transfiguntur: accepta à se semper vocabula in eum sensum quo res significant, neque per ambages locutum; nescire augmenti vel decrementi modum ut lingua fiunt, quæ aulicorum est scientia, per quam mendaciis & fuco subsistunt: hinc sibi casum esse. Plane vacuum se ira & ultione in autores exilii sui, dolore item ex facto plane vacuum; nec defuturam seni sapientiam, quam adolescens, quam vir immenso aluit studio. Privatorum non esse publicis incumbere sedibus ubi jus reddi solet, id caussæ esse cur in præsens abstineat palatio, quo alias lubens iret agendis ex voto Senatui*

Margin notes: 1616. — Aix. — Provence. — Le Palais où se tient le Parlement.

1616. *pro immenso beneficio gratiis: perpetuam sibi fore memoriam rei, neque defuturum officio suo si quidgratiæ referendæ valet.* Hæc Væræus.

Mangot. Redacto in acta diplomate Regio, Væræo secessus indicitur & procul negotiis quies: Mangoto viro probissimo per Ancræi gratiam præceps ascensus est in res Gallicas: Insignis æquanimitate Væræus non fortuna læta intumuit, non indoluit tristi, si rite calculus ponitur. Parum mutatur homo cum adveniunt illi crementa extrinsecus, extra hominem sunt fortunæ casus: adjectitia plane divitiæ & honores, quæ si pereunt nobis, periisse credendum est malorum irritamenta, per quæ sæpe vix à brutis distinguimur.

Guisius, agnito nihil esse Regi quod quæratur in se, fratresque suos, una cum ipsis in aulam redit, revocandis præcipuum Fontano Fuxensium Abbati studium fuit (is res Guisiorum magna diu integritate gessit, donec per ipsorum casum & ipse rueret, vir raro in aula exemplo probissimus.) Contii vidua Guisiorum soror prima tum apud Reginam matrem gratia florebat, in cujus caput, factio Principum. Illa revocandis in aulam fratribus, postquam incassum tentaverat omnia, committit Fontano Abbati negotium, quo munere probe defunctus, meruit Reginæ tum gratiam parum in sequentes annos profuturam. Dux Bullionius, Augustæ juxta, & Ancræo suspectus, neque ignarus conjectam iri in se dissidii caussam aulâ abstiterat, de longinquo prævidens nimbum, conjuratisque arma & commeatum procurabat. Ferunt Ducis Rohanæi libri memoriales manuscripti; ubi partium ducibus compertum inclinare Guisium affectu in aulam, nec procul abesse à reconciliatione cum Rege, propositam à Bullionio ejus detentionem, namque una erant Principes: obstitisse Mayenium, prave suasum: certe satius erat conjuratis pati ab Ancræo jugum quale imposuerat, quam tergiversari segniter excutiendo. Qui perduellionis reus esse sustinet, cum sit omnium reus, vix est quod ultra metuat. Rari tum in aula quibus committeretur cum dignitate Regis exercitus, eoque magni momenti erat detentio Guisii, cujus fortuna & nomen restaurabant res Regis in casum præcipites.

Mayenius Suessiones invadit, firmatque præsidio; Vindocinensis rebellionis assuetudine contumax, Longavillæusque

que Ancræo infensi legebant temere militem ut sors dabat: 1616.
Niverno belli præcipua cura & pondus; erat in auxilium viro Mayenia infracti fœmina animi: utrique conjugum Campaniæ in partes suas trahendæ studium & labor. Fanum Menechildis, urbem ad extrema ejus provinciæ sitam interceperat Dux Nivernus, oppidanis frustra obluctantibus, quingentosque legionarios intromiserat præsidium arci, præfecto Boconvillæo; is agnito, oppidanos à Niverno ad Regem defecisse, urbemque Praslinio deditam, astringit se Regi sacramento, militemque dimittit ea conditione, ut quam pro Niverno tenuerat arcem pro Rege postmodum procuraret; ita res cessit, miles arce absistit, urbs Regi restituta, arx Boconvillæo permissa.

Ste. Menehoud.
Bouconville.
Praslin.

Forte per id temporis Mayenia Niverni uxor, quanquam partu tardabatur, quintum jam trahens mensem, ad Rhemenses Campaniæ metropolim una secum familia venerat, sorte, an consilio incertum. Quibus consultò rem gestam placebat, vulgabant, *fore ut fœmina Princeps statim in urbe decumberet mentita morbum; eo prætextu Nivernum venturum, nobiliumque ejus provinciæ, specie salutandi concursum fore maximum, eo subsidio urbem occupandam.* Altus hinc Viavillio timor (is in urbe prorex) statim ad Regem scribit *instare urbi Mayeniam, quid factum velit.* Rex prohibendam aditu rescribit; necdum redierat nuntius cum Mayenia raro comitatu portæ urbis succedit. Viavillius manuali ponte subducto excusat repulsam, incerto rerum statu: motam in præsens Galliam bello intestino, neque probe constare in quo ponenda fides, Regis esse explicare rem dubiam, operiretur in suburbio mandata mox utrique daturа legem. Nivernus ira incensus spretæ uxoris injuriam ulciscitur in hunc modum. Possidebat Viavillius feuda in Retellorum Ducatu opima, Niverni Retellorum Ducis dominio subdita, quorum nomine fidem & homagium ligium Duci præstabat. Ea lex feudi si ligium est, ut promittat vassallus habiturum se amicos & inimicos pro delectu Domini, nec passurum injuria affici ex quocumque casu: fides jurejurando sancitur. E converso in protectionem vassalli pari sacramento adigitur Dominus, ut dici possit legem feudi utrinque obligatoriam esse; hincque dicitur feudum corrupto vocabulo ligium, quia ligat. Si vassallus feudi

Rheims.
La Vieuville.
Retelois.

1616. legem per feloniam, quod vocant, violaverit, cadit in commissum possessio; commisso hoc annexum, ut redeat feudum ad primævam naturam, quod consolidationem appellant. Niverno pro felonia accipitur Viavillii factum, Ducalique Retellorum procuratore requirente, prævia inquisitione, injicitur de more in feudum manus Domini. Provocat ad Regem Viavillius; Rex Niverno Borentonum custodiæ Scoticæ emeritum (exemtum vocant) quam citissime mittit, summa literarum hæc erat: *Nihil esse opus inquisitione; mandato suo rem gestam, neque feloniam imputandam ei qui paruerit Regi suo: ut ut res, Borentonum depositi nomine habiturum Viavillii castra & possessiones, interdicto velut possessorio, donec de re plenius liqueat.* Intercessit Nivernus, feudaque sub judiciali pignore caussatus usum se jure suo respondit.

Borenton Exempt des Gardes.

Agitata tum quæstio in utranque partem. Qui Niverni caussam tuebantur, objiciebant *feudi legem qualem supra memoravimus: uxoris repulsa illatam gravem Niverno injuriam; haud procul fuisse abortu principem gravidam, injuria tædio; dumque extra urbem pernoctare cogitur, aëris intemperie afflictam vehementer, atrox in Dominum injuria, crimini proxima. Frustra objici datam à Viavillio Regi fidem urbi conservandæ; debuisse ipsum urbe absistere, substituto qui fidem Regi exsolvens impune Niverno illuderet: ita facturum satis Regi & Niverno Domino suo.* Ex adverso Viavillii fautores *repetebant à prima origine feudorum leges, ut primum instituta, ut à Regibus collata in emeritos, qua demum ratione, & quibus pactis propagata*, de quibus etsi varie referant qui de feudis scripsere, *in id sane conveniunt omnes, ut prima eorum sit caussa à quibus emanant feuda: quare cum in Nivernam gentem à Gallis Regibus collatum sit Retellorum feudum, inspecta origine, Regis est primaria dominatio. Accedebat, Regem in regno suo non agnoscere Dominos quoquo titulo feuda possideantur: summam esse rationem in statu monarchico quæ pro Regibus facit, sicque optimo jure servatam Regi fidem, cujus potior est caussa quotiescumque cum alio dominante concurrit.* Rex Viavillium vindicat ab opprimente Domino, feudaque conservat possessori.

Tragicum est quod aggredior. Privata domus non pro-

cul Montalbano sita, cui Reynesia nomen est; adulterio polluitur, funestatur cædibus; marito uxor injuriam, uxori maritus necem infert; nec cecidisse uxorem satis crudeli viro, unà cadunt clandestina cæde Vicecomites duo, Panatus & Paulinus, natalibus illustres viri, ille frater adulteræ, & ut creditum consors libidinis, hic adulter. Deperibat forma & illecebris Venerem Paulinus vir strenuus, nisi quod mollitie trahebatur in lubricum, unde viris persæpe casus etiam fortibus. Illecebræ amorum, prohibita Venus & furtiva; internuntii frequentes, & codicilli flammæ fomites erant: pretiosa amasio supellex, ampla familia, immensa largitio, quibus fœminarum libido pretium facit, & qua sæpe via captantur. Fallendo Reynesio induebat figuras omnes Paulinus, Castellumque subibat dissimulatis ore & habitu; quandoque olitoris, quandoque pictoris specie exhibebat se Dominæ. Amabat Panatiam (id uxori nomen) conjux parum redamatus, & quanquam probe agnitum sperni se amore adulteri, dissimulabat: donec certo constaret violatam conjugii fidem. Parum tuta est statio amantibus in Castello procul hominum frequentia sito, accedunt arcani participes servi venales animæ in utranque partem: Paulinus & Panatia queis ab omnibus metus esse debuerat, in omnibus fiduciam ponunt. Quàm cœca libido est, vesanus amor! Iteratur clam furtiva Venus, nec furtiva diu, contemptu viri in id vecordiæ prolabitur uxor, ut nocte, interdiuque Castello palam exciperetur adulter. Ludibrium se esse amantibus indignatur Reynesius, diuque dissimulat prudentia, aut metu. Meditatur justum, & crudele facinus: urget ira & provocat cunctantem animum, obstat amor, nam & adhuc uxorem deperibat: illa ibat audentior in viri contemptum, in amasii amplexus, non Dei, non hominum, non sui memor: eoque tandem ventum, ut prorumperet in justum furorem patientia viri; spretum se queritur, & quærit ultionis viam: hanc fortuna aperit in hunc modum. Erat in Reynesii familia servus Paulino clam conductitius, puduit esse Domino diutius proditorem; quidam dixere ultionem servi in Dominam ex privata injuria: primum advolvi genibus, *obtestari, deprecari quam meruerat pœnam; fateri se adulterii conscium ne patientia tantum sed & facto, accusare silentium, urgere vindictam, vulgò veneficam esse* qua

1616. *Montauban. Reyniés. Les Vicomtes de Panat, & Paulin.*

1616. *quæ adultera est;prospiceret honori,vitæ consuleret; committeretur sibi ultionis modus,ruituras in venabula feras, aut periturum se;si perierit,meruisse pœnam;si ultus reparaverit quoquo modo injuriam, forte veniam meriturum, non alias posse dilui crimen quo hero reus est.* Ad hæc Raynesius specie rei novæ obstupescere, &, qua data per servum via sequi, fingit in longinqua iter, absceditque haud ignarus adfore statim Paulinum. Abeunti illacrymatur uxor, qui mos adulteris; postridie dat se Paulino in Castellum comitem Panatiæ frater, Vicecomes Panatius: devolat infestis latebris Reynesius, ferroq; ad manum per obscura noctis suggreditur: stipat delecta manus, alta utrinq; silentia. Non multo ante ipsum secum revolvens quam arduum opus aggrederetur, camerarum ostiis subduxerat pessulos introrsus omnes, ne forte ex improviso adveniens, aut penitus prohiberetur aditu, clausis janüis, aut dilatione tardaretur: in mora metus erat, fiducia ferire incautos. Panatius acri vir ingenio, natura in omne nefas expeditus, quanquam alias suspiciosus homo, credit se incautus aulæ apertæ, stuporeque velut lethargico spernit ex amotis introrsus pessulis triste præsagium: decumbit improvide, altoque se committit somno. A Paulino initium cædis à quo gravior Reynesio metus erat. Intromittitur ex improviso sicariorum armata manus: ubi agnita Paulino proditio, sclopeto apprehenso in percussores prorumpit, Reynesiumque in pectus ferit vano ictu, quippe thorace aheneo tegebatur; statim sicariorum globo involvitur, &, quanquam strénue dimicat, succumbit numero, multiplicique in vulnere vitam ponit. Panatius ubi sclopos audierat ter, quaterque displosos, implacido horrore discussus, accurrere quo monstrabat viam excitus fragor, vixque ab ostio aulæ suæ eruperat, descensu per scalam præcipiti subducturus se periculo quod imminebat, cum Reynesius sistere jubet, aut mori: adhæc ille verbis frustra obluctatus hastili transfoditur. Exin diu quæsita fœmina, donec servi indicio patuere latebræ, queis subduxerat se ultori viro: triste spectaculum! jacet tenui sub carbaso nuda, passis confuse crinibus, suffusum rubore genarum ebur, corallio æmula majestas oris, porrecta placide frons, sinus in gemellum orbem apertus, &, ut trahebantur imo corde, suspiria, molliter palpitans: iterati marito amplexus, infans nescia mali pro matre patrem deprecata: denique viri in uxorem

rem nuper væsanus amor, flamma intermortua commiseratione reviviscens, vitam impetraverant; obstitit servus vile mancipium caussa lanienæ, negans dividi posse facinus; non alias marito permissam cæde, adulterii ultionem, nisi in utrumque una sit pœna, superstite uxore pro illegitimo haberi, quod simul cum adultero transfossa jure permittitur. Sic crudeliter cæsa fœmina illustris, cui nemo ætatis suæ illecebris, muliebri forma, & cultu, nemo ingenio antecesserat. Iacuere per triduum insepulta cadavera, sanie polluta, squalore, & tabo, ut locum cuique dederat casus. Reynesius, (quanquam crudeli ex facto) regio diplomate liberatur: memoratu haud indignum est, in scrinio Paulini post funera, inventam à Commissariis in litem delegatis schedam ultro citroque obligatoriam qua fidem mutuo dabant futuro amantes matrimonio, vivo etiamnum Reynesio in hæc eadem verba. *Nos Rapistagnus Vicecomes Paulini, & Castelpersia de Panato, fidem mutuò astringimus, matrimonio palam contrahendo, ubi primum occasio dabitur: & quo plenior sit fides, quo item obligatio firmior, consummationem antecedere placet ex pacto. Castelpersia, Rapistagnus. Kalend. Ianuariis anni* 1616. Prima hæc in amplexus via molliendo specie conjugii facto: demum iterata Venus velut inter conjuges, ut Messallinam haud injuria dixeris, quam Claudio Imperatori nuptam stante adhuc viro per lasciviam Suillio nupsisse tradunt ejus temporis Annales; unde utrique illata clades, pari in consortes supplicio. Substituto semel atque iterum in Condæi præsidium milite, dejectisq; quibus prima custodiæ cura commissa fuerat; affertur Regi, Principibus confœderatis esse arcana consilia liberando: assiduis Lutetiani populi pro Principe votis, accedebant secreta Parlamenti suffragia: quo factum tandem ut mutata sede in arcem Vicenniam transferrentur conjuges, rem ante memoratam: servis è familia quorum à prima detentione permissus Condæo usus dimissis, suffectisque pro Ancræi arbitrio qui curarent Principis corpus: incessit Mommoranciam justus ex proditione timor, (ea Principis conjux, Henrici Mommorancii Galliæ Comestabilis filia, immensa tum erga conjugem charitate) urget pro libertate mariti, obluctantur quibus tum imperia rerum; instat illa enixius ut videre, solari ut liceat; neque id permissum, nisi & ipsa perpetuam carceris solitudinem una ferat;

1616.

Mommorenci.

1616. ferat; fore alioquin ſuſpecta commercia conjugum, poſtquam in viri conſcientiam vocata uxor, libere hac illac digredietur. Prævaluit libertati amor in virum, dat ſe ſociam carceri quæ conſors erat vitæ; aulam abdicat, ſubitque in carcere arctæ cuſtodiæ pœnam amoris rea conjugalis; quo facto ſupra ſexus fragilitatem poſito, dici haud injuria poſſit inventam ea ætate fortem mulierem, quam negat Sapientia in ſacris paginis; & ipſa atri carceris horrorem patitur, rata ſolitudinem quaſcunque viro procul urbes. Novo hîc ſacramento inter conjuges ſancitur fides; reviviſcit ex novo conſortio, malò utriuſque aſtro ſopitus ignis. Rebus lætis ſæpe diſſolvuntur vincula charitatis, adverſæ arctius ligant; adeò felicitate corrumpimur! Poſt caſum commiſeratione invicem fortius amant ſe: ſequuntur amplexus & liberi progenies regia; felix ſane Gallis cuſtodia, per quam propagatur Borbonium ſemen, ſolitudinis triſtitiam compenſante natura: Digna Mommoranciæ virtus quam poſteritas ſciat; nec pigebit hoc loco, in tranſitu, repetere heroïnæ illuſtrem vitam. Henrici Mommorancii Galliæ Comeſtabilis filia, nemini ætatis ſuæ venuſtate & gratia ceſſit: primæ pubertatis annos egreſſa, Henrico Borbonio Condæo Principi nubit, digna virgo quæ Regiæ familiæ partem faceret. Non multò pòſt erumpit cælatus in hanc diem ignis per obſtantia violentior: vecordem agit amor Regem invictum, ſi ſe vinceret: quos protectores honori ſuo habituram ſe ſperaverat fœmina Princeps, deſertores habet: deficiunt ſub immenſo Regii amoris pondere veteres Mommoranciæ gentis columnæ, naturæ præſidium, & niſi propria virtute ſeipſam ſuſtinet, imminet caſus. Diu reſtiterat infracta Princeps, intendebatur haud injuria Condæo Principi ex ſumma autoritate metus: placuit fuga conſuli, quæ una contra Reges defenſio, ſeu odio, ſeu amore calent: furtim ſubducitur Regi præda indebita, dat ſe ſociam fugæ marito conjux, fugitivis per anfractus, per avia, per abrupta anxium iter eſt; equus utrumque vehit, unus omnino è familia comes eſt Rupifortius, fidus Principi: trajiciuntur vado incerto amnes, obſcuritate cœli, ſoli ignorantia intenditur metus. Vbi exortus dies premit veſtigia fugientium, ala equitum præcipitanter à Rege miſſa, ductore

Balagni. Balagnio viro in omne facinus expedito, cui merces ingens

pro-

promissa si retraheret fugitivos: instabat eques & pene tenebat, cum asylum præbuit oportuna Belgii tellus. Quæ in Belgio transacta, prætereo memorata à Cardinale Bentivoglio accuratissime, libro cui titulus *Fuga Principis*, ut Hispanorum & Belgarum omnium vota & animos sibi conciliaverit fugitiva, ut ab Henrico sæpe tentata per insidias, ut per legatos petita, ut Belgæ, & Hispani, Archiducissa, & Spinola studiis contrariis acti restituendæ, retinendæ, ut in tuto apud Belgas asylo, Princeps Condæus Mediolanum transfuga, ut in aula Archiducissæ fœmina princeps egerit magna virtutis fama, donec fato fungeretur Henricus IV. hæc Cardinalis Bentivoglius politissime pro more suo. Ex fuga tum fœminæ Principi laus ingens, dum in longinqua fugientem sequitur virum, ex statione in præsens haud minor gloria dum sociatur capto. Bastillam ingressa, loco implacido & male sano constanter agit, donec prægnanti sedes mutaretur una cum viro Idus circa Decembres anni 1617. Captum Principem, sequutam uxorem, mutatam captivis sedem, uno tramite memoravi, velut rem in continenti gestam, etsi biennium intercesserit, nempe quo facilius ex continua narratione insinuetur. Nec diu apud Vicennios, cum tristi puerperio liberatur infelix mater prole mascula, immaturo fœtu. Aperuit vulvam soboles mortua, secuti dein masculi duo, spes Gallorum; nec silentio transmitti debet virgo iisdem & amplexibus debita, Virgo illustris, virtute & forma, nulli ætatis suæ secunda. Ex masculis alter in magnam scientiarum præcipue militaris & politicæ famam adolescit, in arma & consilium æque expeditus: alter adhuc pueritiam agens pietate & doctrina ante pubertatem illustris, à PP. Societatis Iesu in Collegio Claromontano Parisiis instituitur, futurus in suum tempus orthodoxæ Ecclesiæ lumen & columen, quod votum est Condæo patri summe Catholico. At de his satis.

1616. *Le College de Clermont à Paris.*

Eodem anno mortalitatem explevit Cardinalis Gondius Radesianus, vir magnæ probitatis, vita innocens, & quod præcipuum clerico, effusus in pauperes, Christi membra: ipse sibi parentaverat ante funus, posueratque tumulum ca inscriptione, quæ etiamnum prostat in metropoli Parisiorum, Deiparæ Virgini sacra.

Le Cardinal de Gondi de Raiz.

D. O. M.

1616.

D. O. M.

Langres. Ioigny. Villepreux.

Petrus S. R. E. Presb. Card. de Gondy, olim Lingonum V. tum Parisiorum annis XXX. *Episcopus, Comes Iuniacensis, & Villæpetrosæ Dominus, Ordinis sancti Spiritus Commendat. Torquatus, Vir nota in Deum pietate, in suos amore, domi, publice, præsertim in pauperes vinctos, religiosasque familias liberalitate: autoritatis, & disciplinæ Ecclesiasticæ tenax, sacrarum ædium collapsarum restaurator, novarum ædificator, frequens ad PP. MM. legatus, Regg. Carolo* IX. *& Henrico* III. *in primis charus, Henrici Magni cum Pontifice maximo & Ecclesia conciliator, Ludovici* XIII. *in Christo progenitor, mortalitatis memor hoc sibi funeri suo superstes monumentum P.C.* 1614.

Excessit anno Domini 1616. *ætatis* 84. XIII. *Kalend. Martii plenus dierum & bonorum operum.*

Achille De Harlay premier President de Paris.

Non multò pòst Achilles Harlæus senectute gravis excedit, egregia vir fama, cui duo & octoginta anni spatium vitæ fuerant, inoffensa per honorum gradus virtute. Dum viget ætas, Parlamenti Lutetiani principatu magna laude defungitur, Christophoro Thuano successor, donec officio sponte decederet annum circa M. DC. XI. Exin privatim agens, quæsita solitudine velut in mortis præludium parat se toto quinquennio in finem Christianum, quem magna tranquillitate explet usque ad invidiam felix. Non sic mori datum omnibus quibus est Reipublicæ administrandæ cura & studium. Hîc fas sit mihi excurrere extra seriem rerum, digressione politica mixtim & Christiana, obiter admonendis qui Remp. administrant; nam nisi rebus gestis probe instruimur historia in irritum est, nec legi debet. Hic vitæ nostræ ferme est ritus. Pueritiam egressi per ætatis lubricum vana sectamur, deliciis plus æquo immergimur, Deique parum memores, naturam matrem optimam in totum agnoscimus. Nondum adolevimus cum pro innata libidine trahimur in honorum gradus ut quisque valet; illum clerus, aut militia, hunc vocat tritura fori: ille, cui ex officio incumbit cura pascendi gregis, vix sui memor meditatur quodlibet aliud, &, qui Episcopus est, sæpe gulonem agit, venatorem, aut aulicum, quandoque mensarium: sic illi vita traducitur conviviis, venatione, luxu aulico, avaritia,

ut sua

ut ſua quemque voluptas trahit: rara paſcendarum ovium cura Epiſcopo, cui pro ovili aula eſt. Qui militiam tractat, graſſatur per fas & nefas, amicos, inimicos juxta habet; prædatur in tranſitu, in ſtatione opprimit, vaſtat ferro, flamma deſolat, violat Dei jura & hominum. Ad quem ſpectat Reipublicæ adminiſtratio, vel juris diſtributio, plerumque aut jura ignorat, aut notis utitur in abuſum; quæ extra commercium ſunt habet ſæpe venalia, aulici arbitrio qui ſummam rerum tenet, jus dicit. At non omnibus una eſt labes: ſi cui ſunt incorrupti mores, ſi cui ſat animi & virtutis eſt ut in alterius verba jurare nolit, non diffitebitur ipſe longo uſu obtundi ingenii aciem, extremaque ſenecta Therſitem fieri qui Achilles erat. Ea cauſa fuit cur annos natus LXXVII. Achilles Harlæus Rep. abſtinuerit. Rari ſunt quibus permittitur extrema ſenectus, nemo cui ea ætate ingenium ſtabile maneat, & quodcumque munus clero, militia, aut foro exercebitur, delirant ſane qui traducunt extrema vitæ in publico, nec ſibi probe conſulunt, ſeu vana in gloriam libidine, ut mortales, ſeu futuri ſeculi cura aguntur, ut immortales ſunt: decedit gloria viro decrepito, recurritque tandem exacto ætas circulo in infantiam: finis eſt unde principium fuit, hac illuſtribus viris ſæpe deſcenſus per declive iter, neque pietate Chriſtiana indignum eſt, furto ſibi ſubducere extrema vitæ applicanda Deo. Felix cujus, dum profligatius vixit, errores pœnitentia in finem diluuntur; minimum eſt quod reſtat vitæ ſeni decrepito, quique Reipub. plane eſt inutilis, quo victurum ſe ſperat annus unus aut alter, multum æternitati valet: momento paratur æternitas felix, aut infortunata, qualem ſibi quiſque procurat. At hæc ſatis extra res noſtras, in viam redeo.

1616.

Fine anni diplomate Regio proſcribuntur Vindocinenſis, Mayenius, Bullionius Duces, & Pares Franciæ, Lejayus Præſes, Marchio Cuvrius, eorumque ſequaces: Reſcripti hæc formula fuit in compendium.

Vendoſme.
Dumainé.
Bouillon.
Lejay.
Le Marquis de Cœuvres.

Quæ nobis munificis largitoribus debita à Principibus & primoribus regni noſtri fides, recenti pactione confirmata ſuadebat futuros autoritatis noſtræ vindices, conatuque legitimo effecturos ut nihil detrimenti Reſp. caperet. Contra res ceſſit: vix Condæi detentionem audierant, cum in ſeditionem armantur magno provinciarum detrimento quas præ-

1617. *cariò administrant; bis datam fregere fidem, proscriptum à nobis Nivernum Ducem in societatem admittunt & protegunt: si ex mandato nostro Præsides provinciarum edicta promulgari procurant, vim inferunt, proturbantque. Vna omnium rebellio est, una in regni ruinam libido: ea via lectus præter ordinem miles, ea via interversa possessio arcium quibus ipsi procurandis commissi. Hinc pecunia Regia, dum in provinciis legitur, per prædam amota, rem Præside Lejayo autore & consultore gestam. Quæ cum ita sint, ne nobis aliquando imputari possit florentissimi desolatio regni in hanc diem dissimulata, vocatis Regina matre, Principibus nostri & externi sanguinis, Ducibus & Paribus Franciæ, quorum præcipue interest salvam haberi Galliam, pronunciavimus, & pronunciamus Vindocinensem, Mayenium, Marescallum, Bullionium, Præsidem Lejayum, Marchionem Cuvrium, & quoscumque partium fautores, perduellionis reos, publicæ tranquillitatis perturbatores, hostes publicos. Mandamus, &c.*

Ex adverso Principes vulgato contra Regem totâ Europâ scripto vindicabant innocentiam suam, Ancræoque imputabant seditionum semina & fomenta, ex quibus in ipsos postulatio erat: ipsa referam verba Latine reddita.

DECLARATIO *& protestatio Principum, Ducum & Parium Franciæ, Coronæ ministrorum, Præpositorum urbibus, arcibus, & provinciis; Equitum ordinis Regii, Nobilium, urbium, municipiorum, quorum omnium una est caussa, contra Marescalli Ancræi tyrannidem.*

NOS *Principes, Duces, & Pares Franciæ, veteres Coronæ ministri, necnon & Galli Nobiles, &c. Domine quandoquidem aulâ prohibentur viri probi, qui Majestatis tuæ genibus advoluti, prodere ingenue possent quanta calamitas tibi, quanta regno tuo strages immineat; veneratione, qualis subditos decet, profitemur vulgatam à nobis hanc ad te monitionem humillime, ut videas casum in quem ruis aliena labe. Id natales, id jubent juncta tibi & regno tuo fortunæ omnium nostræ, ut privatæ, ut publicæ sunt; jubet id sacramentum solenniter præstitum tibi, qua die, sacra unctione te Regem agnovimus. Haud ignari sumus celari tibi quæ geruntur, non passuro si liber agnosceres; quæ perniciose committunt ministri tui perniciosa interpolatione dissimulant,*

mulant, levantque se onere criminum quo graves sunt, conjecta omni labe in nos quibus jure competit postulatio; ita legitimi actores, apud te pro reis audimus; ita dolo malo pervertuntur judicia, dum rei jus dicunt contra judices. His accedit calamitas publica quæ novis in dies exactionibus eo provecta est, ut populo tuo nuper opulento transeat in vota paupertas, prohibendo per inopiam tributo. Sat in eam diem vesano timori, sat silentio datum: sileant quorum nihil interest perire te, regnumque tuum. Clamat nobiscum Gallia, clamant Principes externi & tui, esse te Marescallo Ancræo, & ipsius conjugi victimam. Scelestus homo & nequam cujus malis artibus Gallia desolatur! quæ alii scelera, hic remedia vocat: Ex quo Henricus IV. mortalitatem explevit; intromittitur Conciliis arctioribus, publica regni armamentaria occupat, conciliat sibi milites donativo, invadit munimenta & arces vi aut dolo, opprimit libertatem dicendi Parlamentis concessam ex quo sunt à Regibus instituta, in carcerem conjicit Officiorum in aula ministros, quorum autoritas sacra est, & in hanc diem intacta. Ille idem est à quo Lodunense fœdus violatum, ille idem qui Ducem Nivernum proscripsit conjecta falso perduellione in caput innocens; Viri probi & fortes, quibus est rerum tuarum præcipua cura, extra & præter ordinem esse queruntur perdendo Niverno accusationem, inquisitionem, judicium. Refutandæ in principem virum calumniæ sat est populi voce, qua nihil fide dignius; nempe reus est, quia ea gente ortus, cui decessores tui multum debuere: reus, quia patriam colit & amat; reus, quia regii veneratione nominis & majestate regnantis ardescit totus, quodcumque extra est pro illegitimo habens. Vassallo litem movit ob non servatam Domino fidem, prærogativas officii in Campania sui salvas habere voluit, castra, & urbes, feuda nobilia, quorum illi legitima jure successivo possessio est, transmisit ad posteros qualia à majoribus acceperat suis intacta, incorrupta: dedit operam conservandis arcibus, quas illi commiserant decessores tui. Hæc est illa rebellio cujus Marescallo Ancræo reus est. Nobis certe crimini verteret imbelle silentium, posteritatique haud injuria in opprobrium essemus omnes, si longiore patientia probarentur facta perditissimi viri. Pro libidine distribuit quodcumque est in regno tuo arcium & munimentorum, Concilium arctius, & 1617.

1617. *Parlamenta ſpoliat dignitate ſua, viris illuſtribus, poſtquam ætate & experientia inſenuere rebus; &, quod deterrimum, ſubſtituit vilia in omne nefas capita, viros in ſervitutem natos, quorum læta eſt fortuna per deforme obſequium, & malas artes. Quæ cum ita ſint alto expergiſcere ſomno, proſpice malis quæ tibi & regno tuo imminent, miſerere populi tui afflicti, ſancitas nuper Loduni leges confirma, vindica in libertatem ſanguinis tui Principem invidia vinctum, revoca primores regni & Principes juſto ab aula metu fugitivos, reſtitue dignitatib. quemque ſuis, &, qui Henrico parenti tuo præſtitere olim fideles operas, fac ut iiſdem conſiliis opitulentur filio: illis continua ſunt ſtudia rebus tuis, quarum augmento & ipſis privatim incrementa accedent, nempe ita natis ut bona, malaque tua ad ipſos ſpectent. Id ſi ſperare nos jubes, ibimus una in aulam omnes, voto in finem exſolvendo quale nuncupavimus tibi & regno tuo.*

De Vendoſme. Henri de Lorraine, Duc Dumaine. Henri de la Tour, Duc de Bouillon.

In omne obſequium addicti & ſubditi.

CÆSAR VINDOCINENSIS.

HENRICVS LOTHARINGVS.

HENRICVS à TVRRE.

Hæc Principes unaque cum ipſis nobilitas: adſtrepebat vulgus, & ut peſſimo uſu, jus ſibi quiſque dicendæ ſententiæ arrogat in cauſſis publicis, addebatur per murmura, publicos queſtus inhibente metu. *Eſſe prompta Gallis obſequia erga Reges ſuos, neque onera deprecari ſolitos niſi cum alieno arbitrio ſtant tributa, plerumque inſciis Regibus queis penduntur, aut pendi debent. amari Reges etiam ſævientes ex quacumque cauſſa, ſi ſponte ſæviunt; debitam illis fidem, quia Dei imago ſunt. Ancræum cujus ſtudia ſpecie obſequii illudunt majeſtati regnantis, pro Rege haberi, Ludovicum pro larva, & ſimulacro Regis. Hinc vincla & exilia Principibus viris indicta, hinc paſſos proſcriptionem Nobiles detrectare imperium auſos; ceteros, ſubſidia dominationi vilia in omne nefas mancipia, quanto quis ſervitio promptior, opibus & honoribus cumulari: ferro & flamma vindicandum nefas, internecione delendum quodcumque Ancræum, & Galigayam ejus uxorem contingit affinitate, conſortio, adminiſtratione: devota*

vota publica ultioni capita. Hæc vulgus obstrepere solitum Aulico summam rerum habenti, rebusque adversum præsentibus, futuris inhians. Increbrescente in dies procacitate, ut solent vetita, inquiritur in autores, quorum pars in carcerem conjecti, quidam condemnati: divisæ dein per urbem furcæ patibulariæ imponendo dicacitati modo: nec multò pòst velut ex crimine publico Stuardus Scotus, & Baro Vrtenautius Normannus, uterque nobiles, in necem rapti; ille quod Principum partibus adjunctus; hic quod Ancræi detrectasset imperia pro tempore audentius: erant qui adderent, rerum novarum in Normannia autorem Vrtenautium, habitumque ab ipso privata autoritate militiæ delectum. 1617. *Stuart. Hurtenaut.*

Hæc inter Schombergus legendo in Germania militi intentus, fideles Regi operas præstat. Helvetii Calvinistæ qui Ludovico stipendia merebant in Gallia, bello abstinent, rati Sectariis unam cum Principibus caussam esse, quo probis creditum vana esse Regibus nostris, ea cum gente fœdera, empta quotannis caro, vix profutura nobis nisi è re pagorum esse videbitur. Divisæ trifariam copiæ Regis; ibat Guisius in Nivernum qua parte Campania Luxemburgo succedit, illi Marescallus Theminius legatus, Praslinius castrametator, peditum duodecim millia, alariorum duo millia supra quingentos: in Mayeniam Niverni uxorem octo peditum millibus Marescallo Montignio labor: Mayenio ad Suessiones opprimendo, commissum Arverno Comiti munus decem peditum, duobus equitum millibus. Fanum Menechildis Regi restitutum ante memoravimus Praslinii facto, exin agro circumjecto Castella dedita, aut expugnata. *Le Duc de Guise General. Themines Lieutenant General. Praslin Mareschal de Camp. Montigni. Dumaine. Le Comte d'Auvergne.*

Præcipua belli moles ad Suessiones, Porcianos, & Retellios fuit. Retelliorum caput est Retellium, urbs muris invalidis Ducum Nivernensium possessio antiqua & nobilis: non hinc procul, qua defluit amnis, eorumdem Ducum opima ditio est feudo illustri, Castellum Portianum: Castello adjacet urbs modica quam Axona amnis rigat, huc collata impigre castra: hic ordo obsidii fuit. *Sainte Menehoud. Soissons. Porcian. Retelois. Riviere d'Ayne.*

Villabuscanus Portiano Castello præpositus, ubi Guisium imminere audit, cito ad Nivernum nuncio instare hostem monet, nec sibi militem aut commeatum esse, quantum satis propulsando: invehitur secundo amne commeatus, expedita ducentorum Leodiensium cohors suggreditur, ca- *La Ville aux bois. Liegeois.*

1617. ſtrumque ſubit Monteraqueo duce. Idus circa Martias col-
Montereau. lem inſidet Guiſius loco abrupto, tormentiſque quatuor
minatur caſtro infra poſito, poſtridie ducentis tormento-
Condé. rum ictibus concutitur murus; ſuburbia, qua in Condæi
pagum iter eſt, vi occupantur. Adornabant prælium delecti
ex qualibet centuria milites, ſuſtinebant tres Regiæ cuſto-
Caſtelnau. Gras. Mus. diæ cohortes, ductantibus Caſtronovano, Goaſio, Muſio præ-
fectis; poſtquam expugnata ſuburbia cremari placuit. Adja-
cebat Caſtello area per vallum juncta muris, labor extra
poſitus, qualis arcibus circumduci ſolet propagandæ latius
defenſioni, ea hodie urbium obſidendarum ratione ut cito
expugnentur, niſi illas ſpatia quanta ſatis & munimenta
extra firmaverint. Oppugnandis quæ extra erant muni-
Chalons ſur Marne. mentis procurantur Catalaunis tormenta ſex, quibus per
continuam diſploſionem infeſtatur præſidiarius miles, nec
ſuccumbit, reparantur novo in dies ſubſidio vires, Ni-
verno militem & annonam Retellio (ea tum illi ſedes)
procurante. Erat ea parte obſeſſis egreſſus liber, ſubur-
biumque qua defluit amnis ad Retellios nullo impedimento
patebat opem inferentibus: placuit nocte concubia expu-
gnari, habetur militum delectus, poſcebat opus arduum to-
Regiment de Champaigne, & de Vaubecourt. roſos viros; Campanicam & Vaubecurtiam cohortes præ-
cipua ejus belli præſidia, ſeptingentoſque una equites The-
minius & Baſſompetrus tranſmiſſo amne, prato ſuburbanis
Le Petardier. adjacenti diſtribuunt; dat ſe crepitaculario comitem Sauva-
gius centuriæ Campanicæ legatus, levi ſecum manipulo,
Sauvage Lieutenant d'une Compagnie au Regiment de Champaigne. infigitur manuali ponti crepitaculum, ſubditoque igne diſ-
ploditur, reboat tormentario pulvere concuſſus aër, impul-
ſu disjiciuntur poſtes, ruina fit quanta ſatis intromittendo
militi. Ad ſtrepitum, per noctis ſilentia majorem expergi-
ſcitur præfectus caſtro; muriſque diſtribuit militem, juxta &
ponti, qua maxime patebat aditus: noctem illunem illu-
ſtrant diſpoſiti per murum ignes, jaciuntur ſtramineæ fa-
ces, occumbit crepitacularius glande transfoſſus. Obſeſſis
in regios haud incerti ictus per lucem, donec penitus pelle-
Le Baron du Vigan nepveu du Mareſchal de Themines. rentur. Eo prælio regiorum jactura ingens fuit: luctuoſa
præ ceteris cædes Baronis Vigani qui vix adoleverat (is
Theminii nepos ſtrenuus & audax adoleſcens) dura belli ru-
dimenta! Rareſcentibus ad primum crepuſculum umbris
redintegratur verberatio ſolito fortius & pertinacius; colli-
matis

1617

matis quatuor in urbis muros tormentis, in munimenta Castelli item quatuor, patuit via: disjecto muro urbe absistit præsidiarius miles, seque in Castellum recipit: ita lex dicta à Niverno, ne per expugnationem quæ imminebat vastaretur flamma & ferro urbs dives, ipsius feudum. Destitutam militari præsidio oppidani statim Guisio tradunt, intromittitur Bassompetrus, unaque bis mille legionarii. Postera die excubias agente Belmontio, tympanista Castello egressus monet rem Monteraqueo esse, quam Guisio communicet, iturum in castra aperiendo secreto, si dantur obsides: negat Guisius petitam ab hoste fiduciam, addito, plus esse præsidii in fide abs se data quàm in obsidibus: absistit castro Monteraqueus sub fide Principis, tandemque deditioni subscribitur in has leges. *Beaumont.* *Montereau.*

I. *Restituenda Regi munimenta, & castrum.*

II. *Abstituros præsidiarios armatos, fune ex utraque parte succenso, glande in ictum parata (in buccam vocant) expassis signis, salvis impedimentis.* *Bale en bouche.*

III. *Machinas murales, pulverem tormentarium, pilas & si quid intus armorum est, reservanda Regi, neque aliò transferenda.*

IV. *Gallia abstituros Centuriones, eorum vicarios, primipilos, necnon præsidiarium militem, exceptis Villabuscano, Monteraqueo & Rosselleto, adigendum insuper sacramento militem, armis ut abstineat in Regem suum, toto trimestri abhinc numerando.* *La Ville aux bois.* *Rosselet.*

V. *Plaustra vehendis impedimentis, & militibus sauciis subministranda obsessis nomine commodati, eo numero quo satis.*

Actum XXX. Aprilis, M. DC. XVII.

Castello postmodum abiistunt supra triginta noningenti legionarii, septuaginta quinque fœminæ, infantes, puerique promiscue ut quemque matres in arcem subduxerant, fisæ loco.

Plerisque bilem movit Articulus quartus per quem sacramento adhibito miles Gallus promiserat, non movendum à se Regi bellum intra tres menses proximos, qua lege continebatur tacite facultas belli contra Regem movendi post tempus; unde illatum, Regem ipsum autorem esse in rebellionem & civile bellum. Prævalebat per ea tempora obsequii modus in arbitrio subditi positus, usucapta per Regis

1617. infantiam omni licentia: Proregum summa autoritas erat, &, ut quisque privatam in provinciis legem dixerat, ita jus erat. Convalescet in tempus suum lex regia, summaque papaverum capita, primores regni, excisa, indebito rerum dominio cadent, opus arduum, eidem debitum viro, cui & debebitur ultima Sectariorum clades, rem suo tempore memorandam.

Guisius, postquam expugnaverat Portianam arcem, ad Retellios castra movet; brevem obsidionem expedio per compendium. Octo dierum expeditio fuit; obsessi eruptionem in regios bis ausi, bis magna clade retruduntur: hîc dum se Marchio Theminius manipulis hostium audacius miscet, leve, in brachium, vulnus excipit, haud indigna Marescallo Theminio soboles. Fossam dum explorat Praslinius audentius more Gallico, sclopi ictu trajicitur, qua parte ventriculum subit femur; Bassompetrus tormenta muris admovens glandem ventre aperto excipit, neutrique ab ictu cædes est, quod pro miraculo acceptum. Proxime instabant muris Regiorum fossæ, cum Nivernus vindicandæ à ruina urbi, feudo suo, Marolium ad Guisium ire jubet procurandæ deditioni: hæc inter ruinam ediderant murales machinæ quantum satis muris ascensione superandis, unde Niverno intensior metus; nec procul erat expugnatio nisi urbs dederetur: deditur, absistit præsidii miles, manent populus & magistratus, manent munimenta arcis & urbis muri, ita lex dicta.

Les tranchées. *Marolles.*

Ad Nivernenses procurabat bellum Mayenia Niverni conjux: rem inauditam! fœmina ingenti animo munia ducis induerat mentita virum; militi, ut quisinops, aut saucius, vestem & fomenta largiebatur, manipulos colligebat, adibat signa, tentabat largitionem, quis credat? datur Marescallo Montignio in Amazonem belli cura, expugnantur urbes Niverno fidæ, quæ principibus confœderatis ea Galliæ parte præsidio & asylo erant, minore sane in Montignium gloria, quod bellum in fœminam gerebatur.

Au païs de Nivernois.

Merebant Regi peditum triginta, cataphractorum decem millia, divisoq; in tres exercitus milite, suus cuique imperator, suus cuique in bellum apparatus, armamentarium cuique suum, tormenta bellica, commeatus, pro numero distributa erant; hæc sane optime, nisi deficeret pecunia, belli ner-

li nervus. Hæc inter Marescallus Ancræus, in quem Principum iræ, & omnis belli moles, Pontarqueo (arx est ad Sequanam Lutetiæ imminens, quam procurabat) ad Regem scribit, concepta verba referam, varie tum accepta, ut cuique odium, aut gratia in Ancræum.

1617.
Le Mareschal d'Ancre.
Le pont de l'Arche sur Seine.

DOMINE, *cum nuper Lutetia, in vasto Regia ambulacro Majestatis tua genibus advolvebar, salutando humilime in abscessu meo cujus ibam mandata ut exequerer, procul eorum exemplo, qui, etsi tibi omnium qua possident, debitores sunt, se, militumque millia secum itura in bellum, quod geris, pollicentur, si pecuniam dederis quanta satis habendo delectui. Dissimili inquam ratione ab iis, qui Regi suo operas locant ex conducto, memet obtuli una & octingentos cataphractos, sex millia peditum conducta impensis meis integro quadrimestri. En fidem exsolvo. Militant tibi in præsens, mihi merent stipendia ter mille & ducenti Leodienses, bis mille & ducenti, Galli legionarii equites octingenti lecta nobilitas. Ibunt armati quocumque jusseris, illis ego dux, aut comes ero; mihi abunde est si probas ausum: exspectabo mandata qualia dixeris. Nec me adeo tenacem puta dignitatis mea, aut officii memorem, quo per munificentiam tuam armis praeesse debeo, ut dux ire velim; parebo, quibus imperare muneris est mei, gratumque erit etiam indebite paruisse, si me non diffitebitur Gallia fidum tibi & regno tuo. Decedam quibuslibet imperio & autoritate armorum ad nutum tuum, neque gloriam amulabor, nisi quam obedientia & obsequio meruerim.*

Humilimus, obsequentissimus, fidelissimus servus, & subditus. CONCHINVS.

Quia obtrectatio & livor pronis auribus accipiuntur, plerisque displicuit Conchini audacia, offerentis Regi quæ Regis erant. *Arguebant hominis novi fastum & arrogantiam, dum jactantius offert è penu sua, arma, militem, & in quatuor menses stipendium; immensos esse sumptus, quibus sex peditum millia, octingenti equites sustentantur: furto ablata arroganter restitui, brevi resarcienda de publico.* Plura his addebantur fusius à nobis memorata sub anni exordium, quæ repetere frustraneum. Contrà quibus accepta erant Ancræi in Rempubl. studia (quanquam rari) *laudabant ingenuam indolem, affectusque pro regni gloria, & Regis salute immensos: Conchinii ad Re-*

1617. *gem literis utrumque prodi: professum eo se provectum potentia & rerum privatarum augmenti, quantum sufficiat exercitui componendo, & per sumptus supra communem hominis fortunam positos exhibendo. Probari affectum & fidem, cum se, militemque in procinctu fore, ultro ad Regem scribit, qui tum ære alieno gravis, impar erat bello in tribus regni sui provinciis sustinendo: regni decus & gloriam quæsita primum, dein Regis & Reginæ matris salutem. Oppressum nuper à Principibus Regem, adactumque vi majore in fœdus sibi indecorum, exitiale regno, insectari Ancræi ope & consilio eosdem Principes contumacia feroces. Iusta esse Ancræi arma, vim non iniquam, quibus in præsens premuntur, qui quotidie populum opprimunt. Posteritati in exemplum futuros, propagandaque toto late regno subditorum animis fidem & obsequium ruina rebellium, Ancræi opus. renovari in annos singulos seditionem & bella ob res privatas Principum, quibus diffusa sunt hac illac toto regno feuda, & urbes unde summa illis autoritas est. Bellum velut ex conducto geri ab ipsis, postque desolatas ferro & flamma provincias venali tandem pace finiri. Sic exhaustum sæpe ærarium, dum Rex identidem emit quæ sua sunt; largitionibus & profusione pecuniæ regiæ venalem haberi apud Principes tranquillitatem publicam: neque mirum reparando dein ærario si tributa populo extra ordinem indicuntur, quorum una est caussa rebellio Principum. Non aliam esse vindicandæ autoritati Regiæ viam, quam si in noxios per arma nullo natalium delectu sæviatur, eodemque ordine habeantur Principes, primores, nobiles & vulgus; quam si dejecti opibus & solio dignitatum autoritate destituentur & feudis. Futura tum apud Gallos læta quæ in præsens languent, ubertatem, & commercia. Ita restituenda in integrum jura regni. Ancræum strenuum & sagacem virum Regi optimè consulere, &, dum augetur opibus, unam illi fortunam esse cum omnibus qui Rempubl. administrant, eum qui dejecto successerit majore aviditate sectaturum opes, haustoque avidius populi sanguine saginandum, cum hic penitus saginatus sit, eoque minus gravis Regi & populo. Non adeò novum hominem, quin gentilitium illi stemma apud Etruscos sit: neque sine exemplo esse provehi ad prima dignitatum fastigia alienigenam: Strossios, Trivultios, Gondios, Ornanos, exacto seculo primis regni officiis*

Les Strossis. Trivulses. Gondis. Ornanes.

officiis defunctos magna gloria: Marescalli munere donatum Ancraum sub Medicaa matre; idem dignitatis obtinuisse olim Stroßium sub altera Medicaa: utrique matrum eandem gentem, utrique Regiam sobolem, utrique regimen rerum Gallicarum, utrique in gentiles suos amorem penu augendis, & per dignitatum decora provehendis, utrique eo modo prasidia dominationi quasita: Regibus & Reginis suos esse affectus & arcana in qua inquirere nefas, quandoque periculosum sit: nunquam sine detrectatore fuisse qui est Regi potior: Debitas invidia Satyras, quas nemo scriberet si augmento omnes sociari possent; quia paucis communicatur fortuna, paucos esse, qui rerum imperia habentem aquo animo ferant, reliquis pro tyrannide haberi autoritatem ipsius, etsi legitima est. Hæc tum Ancræi defensores, quanquam erant pauci. Redeo ad Principes. 1617.

Comiti Arverno delata in Mayenium expeditio (de Guisio, de Montignio ante diximus.) Mayenius fama & militari virtute insignis, raro milite sustinebat immane belli pondus; Arverno tormenta bellica obsidendæ Suessionum urbi supra duo, viginti, legionariorum quindecim, alariorum tria millia: Mayenio mille & ducenti pedites, alarii trecenti. *Le Comte d'Auvergne.*

Arvernus recepto per deditionem Petrafontio, ad Suessiones arma convertit: Mayenius se, resque Principum urbi commiserat, minus caute, loco invalido: Axona amne modico alluitur planities circumjecta, utramque ripam per cymbas ponte tumultuario tenebat Arvernus Comes, aciesque hac illac diviserat uno commeabiles ponte: vere adulto continuis imbribus augetur amnis, nocte concubia forte relabentem sequitur pontis & hominum strages. Mayenius, ubi pontis ruina divisas Regiorum copias audit, erumpit, qua rari ordines, illi Susius ex sorore nepos it comes, vir strenuus unaque centum nobiles, quingentique legionarii delecta manus, Busilameti cohors ea parte excubias agens internecione deletur, ipse militiæ præfectus post rem bene gestam captus in urbem trahitur: in adversa ripa stabat Comes Arvernus non ausus amni committere militem suum incerto vado. Sic ab imprævisο aquarum auctu in regios strages imprævisa. *Pierrefons. Soissons. Aysne. Le Comte de Suse. Bussilamet.*

Postridie, moræ impatiens Comes, recentique à clade vecors redintegrare assidua displosione verberationem, producere

1617. cere vallum, ruinam edere, parare muris superandis scalas manuales: jamque in procinctu erat expugnatio, cum affertur, cecidisse hostem publicum, mactatam in Regia victimam Principibus debitam, Marescallum Ancræum. Res mira! Conciliantur statim obsessi obsidentibus, neque exspectato signo confestim dilabitur ab urbe in castra miles, subitò urbem invadunt nemine obsistente Regii, miscentur manipuli, armati, inermes, in amplexus mutuos itur, nullo partium discrimine; haustoque largius mero unà bibitur Regi liberatori; uno verbo ex duobus fit unus exercitus. Neque id modo apud Suessiones: Guisius ad Campaniæ confinia Niverno instabat, nulla in effugium spe; Montignius ad Nivernos Mayeniam Niverni uxorem ad deditionem cogebat, aut fugam; cum ad insperatæ rei nuntium una exercitus conspiratione, quanquam longo terrarum tractu dissiti, conciliantur invicem, promiscuaque statione habentur. Hic finis bello.

Desperata Principum salute ecce in momento Ancræi cædes & casus, remedium cœlo demissum: quidam malis augmentum dixere. Statim mutatur facies rerum: novum est regnum sub eodem Rege: rem memoratu haud indignam ab origine repeto.

Extrema hiemis Ancræus Regia procul in Normannia exegerat, unde illi per absentiam casus, quo viri tum irrisa apud sapientes socordia dum aula absistit tempore quo populari aura valebat Luynæus per Regis gratiam. Atenim eò se provectum potentiæ credebat vir impotens sui, ut tempestates & nimbos infra aspiceret, & aspernaretur.

Luynæus ibat in apicem rerum, non alio tum impedimento, quam ejus penes quem imperium erat: absenti caute insidias struit in hunc modum. Regi in ludos admotus, & venatica, nocte & interdiu æmuli ruinam operatur, primum insinuata diffidentia, exin odio. Alto somno discutitur Rex. Postquam Luynæo constiterat, grata esse quæ diceret, acrius instare: *Ita natos, in id à Deo lectos Reges, ut legem dicant: conferri quodcumque in Gallia juris & imperii est in Regina matris & Marescalli Ancrai arbitrium. Non aliter constare regnandi rationem, quam si uni Regi reddatur: ignota ipsi penitus quæ geruntur in Gallia regno suo. Nihil esse bello salutis, præcipuè intestino, quo in patrem filius, in filium*

filium armatur pater. Pacem Ancræo exitiosam esse, quâ rebus pondera redduntur ex æquo, qua Principes & primores regni in officia quisque sua distributi, circumstant Regi: his splendescere aulam, & valere Regem, Pace spectari caussas, & merita: ubi bellum ingruit, probos, improbos, noxios, & innocentes juxta cadere; eam esse caussam belli quo opprimuntur Principes. Præcipuas arces ad regni confinia Ancræo possideri, unde minatur audentius. Duram necessitatem hominibus liberis, qua tyranno parere coguntur sub bono principe. Pro libidine imperantis destitui officiis in Regia suis veteranos; substitui novos homines, opprobrium gentis. Ab ignobili viro nobilitatem ludibrio haberi: exhaustum tributo populum: desolatas urbes. Ipsi, cui omnia vivere æquum est Regi, esse intermortuam vitam, vix loqui, vix spirare auso: nihil esse legitimo largitori quod largiatur: angustam illi familiam, arctam penum. His aut talibus Luynæus ad Regem: ille capessendi impatiens regni, dare libertati faciles aures, alto rem secreto transigere, ponderare momenta & caussas, audere, mox pavescere: si quando de Ancræo, aut ipsius administratione proloquutus, laudare fidem & animum. Sic decepti vigiles, quos Regina mater conduxerat: gesta hæc ex compacto Regem inter & Luynæum, opportuna per Ancræi absentiam occasione, quæ in aulis Regum præceps est, & raro redux. Postquam venerat, redintegratur factio: urget Luynæus, ratus eò positas res, ut sin propere ferro Ancræus transigitur, fit ipsi periculum, quale intentat. Rex obtegendo facinori, quam ante gratius Ancræo adblanditur, donec incautus rueret. Consilii autor est Luynæus, participes, vilia ipsi mancipia, ignoti homines, quorum nomina claruere post cædem (Principum aut primorum nemo in conscientiam facti vocatus) exsequendo, in Vitrium electio est (is tum custodiæ, quam corporis vocant, præfectus erat) jubetur vir strenuus subeunti prima arcis Regiæ atria Marescallo, verbis præter morem audacibus, & in minas flexis, moram indicere: obluctantem, quod sperabatur, occidere; quærebatur color necando. Regi haud dubium erat, quin superbus homo opponeret vindices manus, armisque obstaret imperio, hinc sequutura nece; ita res habuit.

1617.

Vitry Capitaine de la garde du corps.

Vigesima quarta Aprilis, hora ante meridiem decima Marescallus Ancræus magno stipantium concursu, ad Regiam

venit;

1617. venit: prohibetur aditu majoris portæ, occlusis præter morem valvis; ita imperatum custodibus, patrandæ certius neci. Eo nihil præsagio territus, minore porta prætergreditur, ratus, alto quanquam sole, strato Regem adhuc recumbere. Sequebantur conductitii nobiles, ponte angusto singuli. paucis via permittitur, prohibetur aditu globus nobilium, præsidium in vestigia ire solitum, quod Marescallo ignotum longe prætergresso. Venienti dat se obvium Vitrius: stipabant Halierus frater, lectaque manus in quibus Regi & Luynæo præcipua fides. Vbi in præsentiam datus, bacillo quo designare imperia moris est, Vitrius venientem sistere gradum jubet aut mori: Ancræus ad hæc in vestigio stare audentius, positaque ad ensis capulum manu obluctari vecors & furens, donec duplici glande transfoderetur. Ad casum tota statim regia stupor est: aream late & vestibulum impleverat conglobatis agminibus miles jussus stare in armis, hærebatque rei novitate perculsus, cum Rex è fenestra conspicuus, *Jussu* (inquit) *meo transactum opus.* Vocem sequitur acclamatio & applausus, donec præsidia dimitterentur: alta pòst in arce silentia, velut stupentium. Hæc inter Reginæ matri affertur, cecidisse Vitrii manu Ancræum: excanduit, ibatque ad Regem indignationis plena & ultionis, cum audit, probatum Regi factum. Hæc in regia.

Du Halier.

Interea spargitur in vulgus incertis autoribus rumor, cæsum Ancræi proditione Regem: at brevis error, statim agnitum cecidisse Ancræum, unde publica gaudia. Ornanus ædes quamprimum Palatinas jussus adit, factumque renuntiat: addit mandatum insuper sibi ut diceret: *Restitutam hodie Senatui libertatem, autoritatem legibus, Regi regnum.* Non antè populi concursus major, una omnibus acclamatio est, implent urbem & pomœria applausus & confusæ voces. *Cecidisse tyrannum: nullo jam obice regnaturum Regem: sic caderent quicumque auro publico inhiabant.* Hæc populus tota urbe fanaticus, nec sui compos. Ceterùm probata omnibus ultione, plerisque displicuit modus. *Regi judices esse lege constitutos, quorum sit inquisitio in crimina, & pœna indictio: infra majestatem esse quodcunque à Rege in magnis causis privatim agitur. Ceteris mortalibus in eo stare res & consilia, quid sibi conducere, quid obesse putent: Regum diversam esse rationem, quibus præcipua rerum in fama*

Ornane.

ver-

versantur. Reum majestatis Ancraum: at debuisse veteres antecedere formulas, judicisque delegati sententiam. Regibus etsi in scrinio pectoris leges sunt, invaluisse consensu ipsorum & populi, ut committatur viris probis caussarum cognitio, pracipue capitalium, alioquin privati cujuslibet, apud quem erunt arbitria rerum, libidini fore obnoxiam fortunam omnium. Plerumque aulicos rerum summam tenentes, specie publice ultionis, privatis odiis grassari. 1617.

Non defuere, quibus & probaretur vindictæ modus. *A regibus delegari solitum in publicis judiciis magistratum, ob caussas maxime duas: deprecanda invidia quam in judicem excitat severitas legis, & procurando sibi otio, quod assiduo judiciorum strepitu turbatur; si Rex supra invidiam est, si per judicia occupari amat, arbitrioque ipse suo jus reddere, cessat officium delegati. In manu Regum esse leges, ut dixerint valere, ut abrogaverint esse invalidas: neque delegatis jus esse, nisi ex ea formula (prout rex privatim, aut publice statuerit.) Per alium qua potest Rex, multò magis per seipsum posse Denique non esse subditorum inquirere, quid Regi, & ex qua caussa placuerit.*

Nocte concubia cadaver nullo apparatu in sancti Germani fanum furtim effertur, obtegiturque humo temere & raptim circumfusa. Id ubi prima luce innotuit: ire magna in ædes sacras frequentia vulgus: æmulante ludibrium utroque sexu, erui cadaver, injectoque in collum fune trahi in patibulariam furcam, quam mandato ipsius Ancræi magistratus posuerat, terrendis quibus erat scribere, aut licentius loqui libido. In propatulo prostat cadaver è fune pendulum, suspensoque illuditur, adjecta impietati verba procacia quæ reticere satius, abolendæ calumniæ, cui etiam per falsa sæpe autoritas est: qua viventem hominem vesania coluerat vulgus, eadem insectatur interfectum: in cultu, in ultione cœcitas. In patibularia furca ducitur funus Marescallo: jamque ultione satiata plebes iracundiam expleverat, cum vile caput, Vrtenautii è familia servus (hunc patibulo suffectum ante memoravi Ancræo procurante) præciso fune, cadaver in terram præcipitat, instat in casum dato, morsuque discerpit, lætus cruorem lambere & sorbere tabum (debita Vrtenautii Manibus ultio.) Adstrepit vulgus crudele in quos irascitur, implacabile ubi impune sævire datum: Vrtenaut.

1617. datum: trahit, discerpit, laniat, lassatur ultione, nec satiatur. Redintegrantur voces & murmura: tota urbe distrahitur cadaver mutilum: neque decedit cum sole furor: ipsa nox augendæ infamiæ diem æmulatur: cœlo placido Luna radiat, syderaque fulgore insolito laniſtas juvant. Ast non syderibus opus illustrandæ urbi; per noctem ædium vestibula, & fenestræ, nulla indictione, nisi quod omnibus una libido erat, sydere privatim suo fulgescunt, splendent vici ignibus circumfusis, donec deforme cadaver lixas inter & ganeones divideretur; sic venit populo in tributum, quem tributo exhauserat. Hæc vulgus.

Primoribus magna ex eo facto gaudia, ast non integra: displicebat ultor, placebat ultionis modus; & si Luynæus autor demeretur, omnino voti compotes erant. Imminebant novo usurpatori, Gallicarum rerum imperia, & commutato quamvis domino, timebatur par servitus: pejora instare metuebant sub novo homine, qui omnium rerum penuria laborans, omnibus inhiaturus erat.

Conchino. Marescallo Ancræo hic finis fuit: quale exordium paucis expedio. Conchini gentile illi nomen & stemma, gens apud Etruscos non plane ignobilis: patre ortus litterato, avum rerum haud expertem habuerat, Cosmi Medicæi (si vera fa-

Galigaie. ma) Secretarium, quod ante fuit, obscurum est. Galigayam duxerat Reginæ matri à teneris præcaram, per cujus gratiam floruerit ipse, necne, varie dictum: fuere qui uxori tribuerent familiæ augmentum, primosque in aula favores: quod nascente utriusque fortuna haud est absimile vero; postquam adoleverat, stetit uterque virtute sua. Quo tempore Henrico IV. Maria Medicæa nupsit, arctæ illis res, angusta domus: crevit Reginæ incremento fortuna.

Ancre. Ancræi feudum illustre, magno venale pretio comparatur, hinc nomen; nomini adjunctum Henrico etiamnum super-

Chevalier d'Honneur. stite, officium Equitis cui ductandæ Principis munus. Hæc viro fortunæ rudimenta. Statim ab excessu Henrici transmissa in Reginam parentem regni administratione, ire in melius fortuna conjugum: intendi utrique ambitio & fa-

Premier Gentilhomme de la Chambre. Dame d'Attours. stus: rerum potiri, planis tum quæ ante aspera. Primus viro in ascensum gradus ab Henrici funere, primi in aula nobilis officium est: uxori Reginæ muliebris mundus committitur (mundi dominam vocant) munus in Regia, pri-

ma inter. Nec multò pòst Ancræus Marescallum Galliæ agit, parum debita tyroni in primum armorum imperium promotione. Necdum finis, arctiore Concilio veteranos in quibus Henrico nuper præcipua fides proturbat, Principes contra ire ausos insectatur, Parlamenta opprimit, Condæum in vincla agit, primores aulâ depellit, quo tempore queri, aut gemere crimen erat. Hæc dum geruntur publice, vix dici potest quantum privatis ipsius rebus accesserit: feuda illustria & opima acquirit pecuniâ publicâ: provinciarum, urbium, arcium, in regni confiniis sitarum præfecturas invadit: conductitii in stipendium nobiles, vilia in omne nefas mancipia uni rerum arbitro merent; denique, si fortuna manet, nihil est quod ultra speret, nihil quod timeat. Neque transmitti silentio debet, nobis qui gratiæ nihil, odio nihil damus, fuisse viro ingenium acre, dotes animi, & præsidia politicæ maxima: nec deesse etiamnum hodie qui affirment, falsa esse & per invidiam vulgata, quæ ex publica fama supra memoravimus. Agnoverat regno exitialem esse nimiam autoritatem Principum, qua sæpe obstiterant Regi, hinc legitimi conatus deprimendis, quod nemo improbaverit, si eo spiritu agebatur. Vt postmodum sublato Luynæo, hic regnandi modus Regi optimus, ævo meliore convaluerit: ut primoribus plane decesserit tyrannis, quam sub infante Rege usurpaverant, opus viri inter politicos maximi, suo loco reddemus. 1617.

Agebat in arce regia, Galigaya velut privata domo: vix cædes illata viro, cum jubetur Vitrius uxori vincla injicere. Injicit, gazamque, & quicquid ipsi supellectilis erat, velut in pignus addicit Regi; ipsas quas collo aptaverat armillas, quos brachiis circumduxerat uniones, jussa exuit, nec multò pòst in Bastillam traducitur. Barbinus in primam ærarii dignitatem nuper vocatus, in forum Episcopi obtorto collo trahitur, arctaque custodia vincla subit: Mangoto recens Procancellario sigilla adimuntur: nec ultra sævitur in virum qui omnium calculis probus erat & innocens; non ambita dignitate. Armandus Richelius Episcopus Lucionensis nobis ante memoratus, postmodumque in decursu Annalium passim memorandus, arctiore rerum externarum secreto dejicitur (officium est inter præcipua) pauloque pòst finibus regni absistit. Luynæo suspecta præsentia viri cui jam tum omnia in plano erant, nedum autoritate qua Reginæ paren-

Barbin. *Le For l'Evesque.* *Mangot.* *Richelieu Evesque de Luçon.*

1617. parentis affectus regebat ex voto, sed sagacitate & rerum experientia: his adjuncta animi magnitudo persuaserat, quandocumque daretur in ultionem occasio, ausurum; hæc caussa ostracismi, nulla in antecessum labe. Exactus item Marchio Richelius vir in alta natus: nec multò pôst ereptus Gallis indebite, dum virtute bellica viam sternit sibi in prima armorum fastigia, quod infra trademus. Indicta Avenio ubi privata utrique vita tranquille traducitur, pœnæ genus Armando parum debitum cui à teneris pro labore quies, pro quiete fuerat labor. Nec se quieti totum permisit, datis in publicum libris, quos durante secessu in Calvinistas composuit, magna eruditionis & pietatis laude. Ast non hîc meta laborum viro in Sectarios nato: videbimus annis sequentibus, consilio altiore confectum Opus, quo tempore succedent argumentis tormenta bellica, queis velut ratione ultima utetur exstirpandæ Sectæ. At hæc infra.

Le Marquis de Richelieu.

Avignon.

Invaluit in aulis Regum, ubi casus est ministro cui prima rerum autoritas fuit, in momento destitui præsidia dominationi amicos quorum consilio & ope nitebatur. Dejectis quos in consilium Regis arctius introduxerat Marescallus Ancræus, restituuntur Sillerius, Væræus, Villaræus, Ianinus, Castronovanus, fide illustres juxta & rerum experientia. Revocantur Principes fugitivi, aut sponte redeunt: eos inter Longavillæus (is per Ancræi odia exsul nihil in id seditionis contulerat, abstinebatque bello privatim agens) redit in aulam, & quam deperibat, Suessioni virgini copulatur. Redeunt item Lejayus Præses, Marchio Cuvrius, & quicumque demum rebellaverant, nullaque in pacem formulâ, quam scripto mandari moris est, velut ex compacto transigitur: unus omnibus consensus, unus in aulam concursus est. Missæ postmodum à Rege in provincias literæ quibus Parlamenta & provinciarum Proreges agnovere, ut indicta in Marescallum vincula, ut patrata in reluctantem cædes, ut Lutetiano populo acceptum facinus; literarum formula hæc ferme fuit.

Sillery.
Du Vair.
Villeroy.
Ianin.
Chasteauneuf.

Le Iay.
Cœuvres.

Palam esse omnibus, ut Marescallus Ancræus ipsiusque uxor Galigaya, abusi gratia qua apud Reginam matrem valebant, & tenera ejus ætate cui debita imperia rerum, sibi per nefas arrogaverint jus omne regni. Dum illis pro libidine regimen erat, nihil ad se Regem transmissum, vanisque delusum

sum crepundiis quo tempore adoleverat: pro crimine habitum, si quis res serias ludis miscuisset, quibus noctu interdiuque illudebatur. Gratia dominantium sibi concessum nomen Regis, & regni titulos, rem vanam: illis cessisse quidquid in regno solidum est, jus gladii, tributa, largitiones, arces, urbes, provincias, terra marique imperia. Diu dissimulatam injuriam donec constaret graviora esse quæ imminebant: præveniendo Ancræo jussum Vitrium custodiæ in regia præfectum, captum in vincula conjicere; jussa is dum exsequitur, obstitisse virum stipantium præsidio audaciorem, collatam in rebellem vim publicam, plumboque haud injuria casum, qui parendi desuetudine contumax Regi suo obluctabatur. Actam in vincula Galigayam, simulque fida ipsis mancipia: dejectos officiis, quorum nitebantur consilio, restitutos veteres regni ministros exsilium inique passos. Rem magno populi Lutetiani applausu, ingentique Ordinum omnium gratulatione acceptam: nec dubium esse, quin se huic gratulationi reliqua Gallia adjungat lubens. Debitam Deo optimo maximo Galliæ libertatem, sibi qui Dei imago est publicam ultionem. 1617.

Fuit & mœrori locus inter gaudia publica, nec temperatum à lacrymis læta inter: jussæ aula absistere Reginæ matri, indoluere Galli consortes mali. Non statim Ancræi fato dejicitur, neque in casum casu trahebatur, nisi Luynæo participes adegissent Regem, ut abesse Matrem pateretur, dum ipse capesseret regnum. Secessum fore non exsilium. Reluctanti incutitur timor ab irata Matre. His adjicitur, *meminisset Regem se, & adultum Regem: ab exacto anno ætatis decimoquarto quidquid erat tutoriæ autoritatis excussum: sextum à decimo annum agi, septimum ex quo ab excessu parentis precaria autoritate regnat. Matrem regnandi avidam vix passuram decedere sibi usucaptum imperii jus: cupidinem dominandi cunctis affectibus flagrantiorem esse, neque facile exui. Dominia rerum, ut privata sunt, longa tantum possessione præscribi, quia vix continuò possidentur: regnorum diversam esse rationem, quorum intensior & continua possessio est, hinc præscribi facilius. Sic Medicæam olim, cui hæc successit in nomen, stemma, & regni ambitum, nunquam posuisse regnandi libidinem: luctuosum esse quod ejus temporis Annales docent, violatam præcoci filiorum fato naturam statim ac regnare ausi. Gallis decedere injurias, Italis manere alte impres-*

 sas:

1617. *sas dissimulandum; ast nunquam obliterandum ab Ancræi nece ludibrium. Passuram in præsens æquo secessum animo, cui à gravioribus timor est. Decessurum privata illi vita regnandi usum, quo tempore si è re visum revocari posse: ita restituendum mox Regi regnum, debitisque tempore & loco Matri quæ sunt maternæ dignitatis: regnandi amorem, usu valescere non utendo amitti.* His tandem Rex postquam diu restiterat, vincitur. Exsilium, dixere secessum Luynæi fautores, vocabuli lenitate (qui aulæ mos) temperata asperitate rei.

Hæc inter agebat sola angustis Regina penatibus, victoque gemitu dissimulabat, inter metum & iram cunctata: non in questus, non prorumpere ausa in minas, quo æquanimitatem servaret, aut fingeret: ferunt specie honoris interrogatam, quid se factum vellet; respondisse, paratam se exsilio, carceri, & si quid ultra destinabitur, esse se subditam eidem Regi, cujus sit mater.

Ineunte Majo Rex, victa tandem natura, matrem aula absistere patitur, indicto ad Blesenses secessu: arx est regia, patentibus hinc inde plagis amœna: sed quid amœnum exsuli? fuere qui crederent petitum ab ipsa discessum, tædio novæ administrationis, & ira: prævaluit, pravis Luynæi consiliis abactam. *Blois.*

Indicta die angustam Regina familiam colligit, tenuis in viam apparatus est, trahi se, non duci existimat: & quanquam instructa alariorum phalanx stipabat, specie honorem esse, re diffidentiam, injuriam magis quam cultum. Ante tamen quam urbe absisteret, Matrem Rex urbana comitate invisit: operantem opus supra naturam positum stipant Sillerius, Væræus, Villaræus & Ianinus, primi aulæ ministri; seu opus addere animum hæsitanti, seu præsentia sua facto autorando: ardua res filio abdicare matrem. Vbi coram fuit, obortis lacrymis in hæc fere verba proloquutus fertur. *Habere se grates immensas parenti optimæ ob collata in Galliam officia ab Henrici patris excessu in eam diem immensa, quorum ne decedat memoria, effecturum se grata recordatione, & amore. Illuxisse in præsens diem, qua positis quiescat curis: satis labori, satis reipublicæ datum: iret bono in tranquillam vitam augurio; id sexui debitum, id exposcere tot labores sibi filio, & regno datos. Rebus haud imparem se, qui ætate nunc major est. Mandatam Curæo provinciam comitandi: eo duce* *La Curés.*

Blesas

Blesas secessum amœnum, regia dignitate subituram: nec defuturum se officio quod matri debet. Ad hæc Regina imo trahens corde suspirium, gestu vultuque ad miserationem compositis. *Matrem esse meminisset qua in ludibrium datur: Passam æquo animo quodcumque in Ancræum, in se, & familiares suos operata est Luynæi manus, quæ etsi inimica est, grassari potuit juste ex crimine ignoto sibi, in quod & ipsa sævitura erat si agnovisset. Id dolere unum, semota se, vocatos in conscientiam facti extraneos, quo patuit rara filii erga matrem fiducia. Credidisse se olim de proscriptis ut de viris probissimis: potuisse decipi, esto, maneat illis pœna forte non immerita: rite factum quod & ipsa censuisset in reos. Ast facti sui probe se consciam: haud ignotam innocentiam qua Rempublicam administravit: nunquam depositam à se curam quam debuit filio; indebita rependi melius merita. Nec filio imputandum quod pati adigitur mater, manum esse alienam cujus gravitate opprimitur. Nihil se familiaribus suis deposcere, luant pœnas si noxii sunt: & quamvis adversis partibus adsint modo studia & ministri plus æquo, non recusari judices gratia procul lectos & odio: quorum stet arbitrio, ipsorum salus; & in se sæviatur si paret esse noxiam. Ream se, si crimen est, fuisse matrem: ream, si crimen est omnium Ordinum votis admotam spei Regis, & Regno: gestum utrumque bona fide, nec auspiciis infelicibus Felix Regnum: Regem esse Gallis qualem meruit Henricus successorem.* Versa dein ad Regem immota, & hærens. *Omnia* (inquit) *insinuavi animo tuo (Fili charissime) quibus esses, quod fuere avi, proavique tui: nec spem fefellit eventus. Virtutum semina sparsi abunde solo ubere, quarum incrementa sunt certe maxima. Vnus in lapidem induruit locus, in quem incidit jactus erga parentes amor. Portentum est solo ubere elanguisse semen, quod ubicumque producit sponte natura fertilis. Decipior, natum suffocant spinæ, prava consilia, quibus abdicor.* Rex, *præcipuam sibi fore* respondet *matris memoriam: statimq; ac Blesas venerit accepturam à se per nuntium, perpetui amoris monimentum, quale filium decet.* Impresso dein osculo ad arcem Vinceniam confert se, pauca loquutus, ne miseratione illacrymantis flecteretur: Mater Blesas petit duce Curæo (is cataphractorum Regii ordinis præfectus.) Custos, an comes fuerit, varie dictum, pro diversis cujusque affectibus. Episcopus Lucionensis unà absistit, tristiumque Reginæ paren-

1617.

La Curée Capitaine des Gens-d'Armes du Roy.

1617. parenti particeps est & comes, donec Coussayum relegaretur (pagus est non procul Blesis Prioratu insignis, quem eo tempore Richelius possidebat) hîc agit exsulem non sua labe, donec in Diœcesim suam relegaretur: necdum finis: quæritur extra Galliam exsilii locus fidus Luynæo, qualis Avenio. Sequitur exactus item Marchio Richelius, Episcopo frater natu major, triste genti exsilium, quo Marchio uxorem, & sobolem masculam spem Richelii nominis unam, amisit.

Clausit scenam Leonora Galigaya per mortem tragicam, illi ingenium & dotes animi supra sexum erant. Actor in litem Advocatus fisci, vano testium indicio crimina subdit dubie probata, magnaque pars vix profutura in necem, etsi probarentur. De levibus prima postulatio fuit, & si quæ in crimen flectebantur, elidebat virago ingeniosa. Postquam inquisitum acerrime, affertur magicas artes eam insectatam: addebatur Iudaica labe infectam: hæc per indices jacta in incertum. Negat utrumque Galigaya, commissosque de more testes rogat, *Vbi characteres? ubi magici libri? ubi magi? quos habuisset autores, vel socios? ubi effectus artis? quæ incantamenta? in quam caussam? possessos à se Reginæ parentis affectus uno utrique à teneris consortio, una educatione, non per incantamenta, rem ridiculam: validos esse dæmones, quos natura ciet: neque nigra arte parandum, quod innocentius insinuat sanguis. Sic auctas simul & junctas quasi gemello partu.*

Subditur trajectæ in Italiam pecuniæ crimen: huic adjuncta tyrannis ab utroque conjugum in Gallos usurpata. Illa, *trajectam à se quandoque pecuniam in res publicas, quandoque in privatas confessa, excusabat factum publico usu, nullaque in contrarium lege: eo se commercio studuisse Gallicis rebus: injuriaque postulari unde laudari meruit: sæpe in Italiam pecunias à se procuratas, seu locandis exploratoribus, seu trahendis in partes Gallorum, externis principibus. Gesta hæc vocatis in rei conscientiam regni ministris: neque infeliciter transacta. Fateri datam à se Italis mercatoribus pecuniam privatum in fœnus, traductaque natale in solum mobilia: ream se, si lege cavetur mensariorum delectus, ubi pecunias in fœnus dederis. At si juris publici est, vicinas inter gentes, & fœdere socias haberi commercia, vanam postulationem esse. Affectatam à se cum marito tyrannidem negabat eo intensius, quo convincebat actis probantibus dissidia inter con-*

conjuges recens excita, seque à viro atrociter objurgatam, quod pro fœminæ modo audentius arguerat affectantem imperia rerum. Hinc dissolutam divortio conjugii charitatem: id plus æquo convinci actis probantibus, maximæ publico instrumento quo rerum ipsa communionem solverat. Haud ignota se loqui, prostare apud Actuarium publicam schedam, qua, manente conjugio, indicta divortia rerum. Iis abunde dilui crimina, si licet esse innocentem. Paratam se in omnem eventum, neque obluctari fato: salvam fore Senatus augustissimi placito, si liber agit: salvam fore nisi nomini & famæ regnantis expedire videbitur, ut quæ unà cum marito vixit, unà & moriatur. 1617.

His excipiebat Galigaya, nescio an valituris alio ævo. Facta, dictave hominum in majus accipiuntur, aut minus pro tempore: relinquenda rumoribus spatia temporum, quo senescant: ipsa virtus plerumque recenti invidiæ impar est. Scissæ in contraria sententiæ judicum: pars exsilio subscribebat, superaddita mulcta pecuniaria pro modo facultatum: prævaluere, qui pœnam capitis irrogabant. Continebantur Senatus placito Ancræi & Galigayæ conjugum condemnatio, bonorum mobilium & immobilium fisco addictio, masculæ prolis finibus regni exactio, & ignobilitas, domus Ancræz, quam Lutetiæ possidebant eversio. A Senatu delegati placitum de more pronuntiant. Vbi se rea morti addictam audit, intercessisse memorant specie ventris: instat judex, & si gravida es (inquit) tua te confessio adulteram facit (dixerat secundum litem, aversatam se mariti amplexus, neque agnitam illi, duo jam erant anni.) Ad hæc, ne confessa adulterium videretur, & ventrem negat. Per ora vulgi fune præcincta plaustro traducitur. Non ante concursus, non applausus major. Verum, ut sunt instabiles mortalium animi, ubi ad locum supplicii ventum (platea est cui Greva nomen) populus spectaculo inhians silet: reique novitate perculsus, expleta ante funus crudelitate, condolet, quem optaverat fini. Theatrum ascendit virago infracta, compellatque circumfusum vulgus in hæc verba: *Ita victimas percuti solitas, nulla ipsarum labe: innocentem se patibulo affigi, ob occulta quibus nihil inest criminis, nisi crimen est vitæ sociam fuisse marito. Nulla incantamenti vi, nullis præstigiis ad summa rerum evectam se, fortunæ beneficium esse, cui & debet casum. Rependere se grates Deo immortali, quod inter* *La place de Greve.*

 aulica

1617. *aulica primis rerum fastigiis, parum sui memorem, inque superba naturæ vitio prolapsam, huc amica manu deduxerit, ubi sociabitur Christo, in patibulo morienti: opprobrio & afflictione in præsens agnoscere quod ante ignoverat, fluxam esse fortunam, planeque instabile quodcumque homines beat. Armillis, ingentisque pretii unionibus, queis revincta collum, brachia, pectus, successisse in præsens nodosos funes, quibus adempta libertas omnis, nisi quod libere moritur.* Dein ad crucem conversa, figere oscula, irrigare lacrymis, donec imprævisо ictu occumberet. Ingens & parum exspectata fuit adstantium consternatio: mirum indoluisse uxori, qui mariti nuper cadaveri illuserant effosso, laniato, cujus in aërem sparsi cineres: mirum uxorem, quæ omnium calculis rea habebatur in majus marito, excitasse misericordiam in vulgus, alias implacabile. Ita ferunt populi vices: in contrarium repente mutatur, ad omnes affectus impetu rapitur, nullaque mensura vituperat, laudat, miseretur, irascitur, ut quemque præsens movet affectio.

Hic conjugum exitus: quorum exemplo videant aulici, rerum humanarum vices ut sunt instabiles, ut lubricum est quodcumque fortuna molitur; raro senescit non sua vi, nixa potentia. Nescio an creditura sit posteritas quæ vidit ætas nostra: dum erant apud conjuges prima Gallicarum rerum imperia, vidimus acceptam promiscue ab omni ordine pro ipsorum arbitrio legem, vidimus triumphali curru vectos in bysso & purpura, nec multò pòst infami plaustro traductos, tædiferos, membraque nudos: in momento successere triumphis opprobria: ita fortunæ ludibrium sumus. Caussa infelicitatis nimia felicitas fuit. Statim abrogantur leges ab Ancræo dictæ: nec multò pòst sequitur diploma confœderatis principibus concessum, quo revocabantur edicta quibus majestatis crimen collatum in ipsos: non illis parcitum de more: deceptum se pronuntiat Rex cum perduelles dixerat, falsoque ascriptum viris innocentibus crimen; pœna revocatur, deletoque ab actis Parlamentorum diplomati quo notabantur, substituitur declaratio innocentiæ, Principibus Apologia: rem raro usurpatam, neque inter exempla numerandam.

Vitrius in præmium cæsi Ancræi, Marescalli officio donatur, adjicitur in Senatu Lutetiano jus dicendæ sententiæ, quod

quod singulare, nec Marescalli officio annexum. Ceterum confirmando in Ancræum Regis judicio, placuit in mortuum lege agi, quo traducta ad posteros viri memoria, qualis vixerat amoveret suspicionem injustæ cædis: tyrannidis usurpatæ, amotæ pecuniæ publicæ, populi oppressi postulatio in ipsum, actore Advocato fisci. Inquisitionem sequitur plena probatio, probationem Parlamenti placitum, quo post condemnatam Rei memoriam, confirmatur exacta pœna: immobilia quæ possederat fisco addicta, Rex munificus in Luynæum transfert, mobilia item, aurum cælatum, rude, armillas, monilia, per quæ, primis adblandientis fortunæ rudimentis, immensa Luynææ genti augmenta: auro cuso & nominibus successio vacua: quippe Ancræus jure trajectitiæ pecuniæ usus, iverat in creditum mensariis Italis, fidem secutus gentis suæ. Prævidebat casum vir sagax, parabatque recessum in tempore si fortuna daret: id quodcumque pecuniæ in fœnus datæ salvum habuit filius, in Italiam profugus, tristes ingentis fortunæ reliquias. 1617.

Per idem tempus publico judicio damnati, Baro Guemaducus Brito, Giniæusque nobilis in Regia conductitius, (servientes vocant) privati criminis in utrumque postulatio fuit: in illum, ex cæso Barone Neneto apud Britannos, dum ejus provinciæ comitia habentur; in hunc, ob jactam temere in Vindocinensis caput calumniam. Giniæi crimen altius repeto haud indignum rei deformitate quod trahatur ad posteros. Promerendo Regi, nullo privatim odio, Vindocinensi majestatis obtendit crimen. Vindocinensis primogenitum suum Regi patrimo obtulerat suscipiendum, solenniaque convivii regii parabat in festivam diem, cum Giniæus occasione opportune usus, magna in speciem consternatione ire ad Regem properus, accitoque in rei conscientiam, cujus res agebatur, Luynæo, aperiri insidias in proximam diem dilatas, *præsenti inter epulas veneno suffocandum Regem, sicariorum armatam manum destinatam Luynæo necando.* Vbi utrique timorem incusserat, Vindocinensem pari arte aggreditur, *parari incauto vincla & carcerem, præmia seditionis nuper ad Britannos excitæ; non esse opus indiciis aut probationibus, ubi manifestum est crimen.* Nihil hærebat Sycophanta quin Vindocinensis aula statim properet se, fuga salutem quærens; vel hoc uno indicio convictus.

Guemaduc. Ginié Gentil-homme servant. Nenet.

1617. Hinc fore præmia maxima ex servato Rege: res contrà vertit. Vbi illuxerat dicta in convivales epulas dies, Rex specie morbi dissimulat, neque abscedit à Regia per totam diem: Vindocinensis acrius timet, suspicatus diffidentiam, quod metus erat; prævaluit præsidium ab innocentia mutuari: dat se in præsentiam Regi; utrumque corripit subita consternatio, quia invicem suspectabant se, donec Vindocinensis timorem in hæc verba dilueret: ***Nihil se in Regium caput, nihil in Galliam machinatum: innocenter vixisse in hanc diem in quem parantur vincula; potuisse fuga salutem quærere; fiduciam in conscientia positam, in Deo præsidium, cui corda hominum extra & intus patent, prodeant delator & indicia, adesse reum:*** his additum Giniæi indicium quo fidem dictis faceret. Ad hæc Rex hærere anxius, infractaque Ducis constantia mollitus suspectare indicis fidem, alta secum mente revolvere ut suspectando crimini autor utrique fuerat, idem testis. Nec mora: explorandæ rei in judicium vocatur pro reo habitus, trahitur in quæstionem, tormentisque tandem evictus subit pœnam confessione calumniæ manifestus. Fortunam Principum silentio probe colueris, quodcumque dissidii privatim miscueris inter ipsos, tepescit dissimulatione mutua aut metu, pœna autorem sequitur.

Affectanti primam in aula dominationem, nihil medium est summa inter & ima; aut in summa per abruptum iter ascensus, aut in ima est præceps casus: conciliare extrema infra ambitionem est, mediocribus contineri infra dominandi libidinem. Provehebatur in dies Luynæi fortuna, parebant omnia pro arbitrio imperanti: unum invenit ætas hæc Catonem obsistere ausum, dignum laude si perstitisset:

Du Vair. intercedit edicto Væræus Procancellarius, quo feuda nobilia, quotquot Ancræus possederat, in Luynæum transferebantur pleno jure; ***sat spoliis mobilibus auctum quorum immensa æstimatio: immobilia fisco deberi adeo ut Coronæ annexa alienari nequeant.*** Obstitit, nec perstitit: non defuere

Lisieux. qui crederent Lexoviensi Episcopatu donatum posuisse severitati modum: hinc satyrico sale respersus: & qui Stoïcam rigiditatem affectaverat, in hæc verba palam illusus, ***Et homo factus est.*** Proscriptionem nuper constanter tulerat, exsiliique ludibrium acceperat in magnam laudem: ubi re-

stitutus

ſtitutus rerum apicem tenuit, degeneravit in aulæ vitia; 1617.
captuſque hamo philoſophus, quo capiuntur aulici. Hæc de Væræo fama, ſæpe mendax. Qui hæc legis æqui bonique conſule, nec me rerum autorem puta quas memoriæ trado, in utramque partem dicta aut ſcripta dum refero, in neutram feror. Sæpe ineſt calumnia dictis hominum, ut odere, ſæpe dum impenſius amant, adulatio. Pluribus modis infringitur veritas, libidine aſſentandi, aut odio adverſus dominantes: ceterum pronis auribus calumnia excipitur, laudi rara eſt fides. Rapitur in ſummam rerum Luynæus tanta celeritate, ut vix momentum ab imis ſumma dividat, naturâ incrementa in tempus fiunt; Luynæo ſubitaneum eſt, quodcunque juvat: non exhauritur Ancræi ſpoliis (quanquam erant immenſa) regia erga ipſum munificentia, erat quod adderet: proponitur ipſi pro conjuge, Vindocinenſis *Madamoiſelle de Vendoſme.* magni Henrici notha, virgo illuſtris, nemini tum ſecunda in aula Regis: ille molliendæ invidiæ velut indebito beneficio obluctatur, petitque, quam deperibat, Mombaſoniam *De Mombaſon, de la maiſon de Bretagne.* Britannica Rohanæorum è ſtirpe virginem, forma & ingenio, ſi probe uteretur, nulli ſecundam; hujus in tempus ſuum vagos tota Europa errores memorabimus, poſtquam in ſecunda vota tranſierit cum Duce Capruſio, Principe Lotharingo, quo tempore per commercia publica & privata propagabit diſcordiam inter Reges. Supra dotem à Mombaſonio filiæ conſtitutam, ducenta librarum millia ſponſo numerantur de publico, Regis donum. Interea Brantæum *Brante.* & Cadenetum fratres una ſecum trahebat Luynæus quo for- *Cadenet.* tuna monſtrabat iter; ſi quid immemor aut ſponte prætermiſerat, legebant fratres eo avidius quod utrique erant domi res anguſtæ & tenues: hinc murmura in vulgus ſparſa, dum rei privatæ augmento tenacius incumbunt una cum Luynæo fratres. Memoratu haud indignum eſt ludicrum, quo tribus rerum dominis illuſum per hæc tempora. Illis erant alta conſortia, unaque ſub eodem tecto habitatio; appenditur ſecundum noctem ad fores tabella myſterium Epiphaniæ repræſentans hac inſcriptione, *Eo tres ſtabulo Reges*; haud illepide dictum: adjiciebatur, revocata Ancræi *Aux trois Roys.* memoria, *tyranno ſupervixiſſe tyrannidem, renataque in populi necem tria capita ab exciſo uno; Erymanthæo apro ſucceſſiſſe tricipitem Cerberum, neque Gallis Herculem eſſe; deni-*

1617. *denique anteisse successoribus Ancræum minore opprobrio.* Hæc vulgus instabile, sæpiusque in dominantes iniquum.

Le Cardinal Ludovisio. Bethune.

Ineunte ejus anni Vere renovatur Hispanos inter & Sabaudos bellum atrox. Anno superiore Cardinalis Ludovisius pro Summo Pontifice, & Comes Bethunius, pro Rege Gallo posuerant dissidiis finem, certis in pacem legibus queis Dux Sabaudus & Petrus Toletanus subscripserant: data utrinque fides sub autoritate Summi Pontificis, & Regis Christianissimi: ast non diu valuit fœdus, sævitur iterum armis, cui bello, quia Rex Gallus in defensionem Sabaudi immiscuit se: districte singula recensebo.

Gallo & Hispano pro lege politica est, ut æqua lance librentur protegendis Regulis quorum ipsis circumjacent feuda & principatus. Si quem Hispanus invadit, adest statim in subsidium Gallus, si Gallus cuipiam bellum infert, armatur Hispanus, quare id fiat in plano est. Suspectant se invicem magni Principes, Regulosque in viciniis utrinque positos pro muris habent, queis dividi & tegi amant: altior invicem tranquillitas est si fuerit inter utrumque obex & quando se invicem destruere nequeunt fortuna pares, amant Regulorum esse feuda interjecta. ne his forte alteruter augeatur: id votum commune utrique Regum, maxime pro Pedemontio quo terminantur utriusque dominationis confinia. Regibus Hispanis inter arcana imperii, id præcipuum habetur, Mediolani Ducatum salvum haberi genti suæ quoquo modo; quippe columen Hispanici regni, præsidium Austriacæ genti, frænum Europæis Principibus fore existimant Mediolanum, quamdiu ipsis possidebitur; feudum nobile & amplum, non in alium Hispanis obventum, nisi quantum satis per immensos sumptus possessioni conservandæ: huc politica lege Hispanus Rex studia & animum confert, neque furit acerbius, quam cum illi ea parte movetur bellum, utpote media Germanos inter & Italos provincia, commeatibus ultro citroque habendis percommoda, queis in amicam societatem stat gens Austriaca & augetur, qua Germana est, qua Hispana. Hàc illi feudorum communicatio, quæ longa terrarum spatia dirimunt; hac Italia in Tyrolim, in Archiducatum Austriæ, in Hungariam, & Boëmos iter: hac Burgundi, Luxemburgi, hac patent Belgæ, & quicquid Danubio, Mosa, Mosella, aut Rheno alluitur. Si ripæ

Le Piemont.

Genuen-

Genuensi Hispano fidæ, annectitur Mediolani Ducatus, quod Pedemontii accessione fiet, liberum erit genti Austriacæ tota Europa commercium: Terra, seu mari liber transitus ad sua feuda: hac regna Neapolis, Siciliæ, Sardiniæ, Corsicæ, Balearium, hac tota late Hispania patet: ea caussa est, cur Hispanis Europæ dominationi, ut creditur inhiantibus, in Pedemontii feudum libido sit ab omni ævo; ea caussa item cur contraria Gallis studia sint. 1617.

Postquam Vercellas Petrus Toletanus deditione acceperat (urbs est validis firmata præsidiis, Mediolanis contermina, ideoque Hispano Regi diu expetita) in Astam arma convertit qua expugnata finem bello fore spes erat, hoste penitus domito. Ante tamen quam cingitur obsidione urbs, placet reparari longa expeditione exhaustas vires, distribuitur in confiniis Alexandriæ Hispanus miles, solo ubere & amœno, mox in Astam moturus. Sed obstat irruptio Galli exercitus ex improviso facta: superatis Alpibus Marescallus Esdiguerius Sabaudi copias auget milite Gallo, ineunte Augusto. Ducem sequebantur Rohanæus, Candalius, Schombergus, & Baro Termesius, hos lecta nobilitas. Parabat se in Astæ obsidionem Toletanus: divertendo, qui mos belli, novam obsidionem molitur Gallus una cum Sabaudo, Felisanumque tentat; urbem Hispani tenebant, præsidio in longam obsidionem valituro, bis mille Tridentinis. Primum cornu Esdiguerius, mediam aciem Pedemontii & Cariniani Principes ductabant; adornant prælium velites, donec in suburbana turmatim irrumperetur: recipit se in urbem præsidiarius miles; igne crematur suburbium: postridie urbi admovemur, instamus, erectisque è congesta humo theatris machinæ murales superimpositæ æquabant mœnia paratæ in ictum. Imbelle Tridentinorum factum! Dedunt se non ausi prælium, quod solent milites conductitii, qui pecunia magis aguntur, quam gloria: Exin in Nonam itum. Propugnabant duo item peditum millia, Tridentini promiscue, Helvetii, Itali, & Hispani; erumpit hostis ingenti vi, ast majore retruditur nisu: utrinque cædes & vulnera: Termesio incumbit prælii moles, castra Hispanorum invadit vir strenuus & fugat hostem. Verberatione continua quatitur murus, & disjicitur; nec dum æqua ruina (rationabilem vocant) Schombergus moræ impatiens Germanos, quibus præ-

Vercel. *Ast.* *Alexandrie.* *Le Mareschal d'Esdiguieres.* *Rohan.* *Candale.* *Schomberg.* *Termes.* *Pelisan.* *Le Prince de Piemont, & de Carignan.* *None.* *Bresche raisonable.* *Schomberg.*

1617. præerat, qua patebant muri impellit; pugnatum diu eminus: demum ubi plumbum & omnis artificii ignes defecerant, opponuntur clypei clypeis, sævitur ferro & saxis, donec inclinante in Gallos victoria muri ascensione superantur. Vrbi imminet Castellum superimpositum, huc se recipiunt reliquiæ prælii, elanguis miles, & consternati duces magna pars saucii: nec longa mora; abstitere loco, salvis impedimentis & armis; fœderis Helvetios inter & Principem Sabaudum antiqui contemplatione, permissum ipsis, ut signa militaria secum asportarent. Tertia expeditio in Rupem fuit (id arci nomen quæ Nonæ contermina est, medio inter utramque amne.) Famâ præcipue geritur bellum; hostis deditione Felisani, & Nonæ accepta, diffisus loco sensim dilabi, viarumque anfractus scrutari qua tutior exitus: prima Hispanis fuga est, illos Lombardi, hos Neapolitani sequuntur, fugacium agmen ab Helvetiis clauditur; minore in gentem opprobrio, quod dilapsis reliquis iniqua ipsis futura erat obsidio, si manerent. Fugientibus instat in necem eques Gallus, una & Sabaudus, mediaque inter colles valle assequitur; rari nostrorum ordines & confusi dum propere curritur: ubi agnitum hosti, raros esse insectatores, subsistit; ast imbelle est quodcumque molitur in fuga miles: Regredi servatis ordinibus quandoque militare est, neque inglorium; his propera fuga erat, eoque inordinata & confusa; hærent, obsistuntque, ausi prælium in paucos, qui velocitate equorum præverterant socios: nec diu pugnatur, sensim auctiores advenientium numero, ut in victoria fieri amat, dato in fugam hoste, quingentos in deditionem accipimus, signa militaria duo: Hispanis per aliam viam secessus fuit, ignotus persequentibus. Expeditionem sigillatim retuli, qua per varios belli casus octo dierum spatio exhausta hostium quinque millia deditione aut cæde; qua peditum vexilla quindecim, signum alariorum unum, adempta; qua urbes quinque, deditione acceptæ aut vi.

La Roque.

Sabaudus compensato damno quod Vercellarum deditione acceperat, præbet fœderi proposito faciles aures; nec diu cum ex compacto ab hostilibus utrinque cessatur (suspensionem armorum vocant) postmodum in pacem conventum operantibus iisdem, qui ante, Ludovisio Cardinale, Bethunioque; illo Sedis Apostolicæ, hoc Christianissimi Regis legatis:

Suspension d'Armes.

gatis: obsignant, quorum intererat, Hispanus, Sabaudus, Mantuanus; Hæc summa pacis capita. 1617.

I. *Positurum arma Sabaudum intra mensem ab initio Octobris numerandum, Bethuniumque Regis Christianissimi nomine, pacto subscripturum exsequendo.*

II. *Restituenda præsidia, urbes, municipia, arces, & quæcumque summo Pontifici, Imperatori, & Mantuano per id belli, armis adempta.*

III. *Summi Pontificis, & Christianissimi Regis precibus enixis datum, Duci ut Sabaudo restituantur urbes, & quacumque Petrus Toletanus Hispano Regi Domino suo per id belli quæsivit; non ante tamen quam Sabaudus arma posuerit.*

IV. *Positis à Duce armis asserendos in libertatem utrinque captivos ex eo bello.*

V. *Distribuendas Hispanorum copias in stationes diversas, neque una habendum militem prout Astensibus Articulis nuper conventis continetur, nempe si condicto tempore missioni militum satisfecerit Dux Sabaudus.*

Actum Ticini, procurantibus Cardinale Ludovisio, & Bethunio, I X. *Octobris.* M. DC. X V I I. Hic finis bello Pedemontano. *Pavie. Le Cardinal Ludovisio. De Bethune.*

Condæus ineunte ejus anni Autumno in arcem Vincenniam traducitur: ut virum secuta Mommorancia conjux gravida octavum mensem trahens, ut tristia illi fœcunditatis rudimenta dein reparata per lætam prolem supra, quanquam præcoci narratione diximus, hîc reponenda per seriem annorum.

Pontificatus Pauli V. anno X I I I. à Christo nato M. DC. X V I I. Kalend. Iuniis, indicitur magnum Iubilæum, Christianoque mox promulgatur orbe. Supplicationum ad Deum ex præscripto Sedis Apostolicæ habendarum, scopus erat, Ecclesiæ militantis triumphus, hæresis exstirpatio, unio & concordia Christianorum Principum, Dei in omnes misericordia. Optime consultum per stata tempora renovari publicas preces, per quas sacri effusione thesauri, fidelibus Dei gratia infundatur.

Ridiculum est quod aggredior: ubi Germanis hæreticis indictio Iubilæi innotuit, obstrepere, scriptoque vulgare Romani ea in re Pontificis impotentiam. Statim arrogat sibi

jus

1617. jus idem Iohannes Georgius Dux Saxoniæ Lutheranus, promulgatque, in æmulationem Catholici, Lutheranum Iubilæum: referam ipsamet indictionis verba Latine reddita.

IOHANNES GEORGIVS *Dux Saxonum*, &c. *Neminem vestrûm ignorare crediderim sub finem Octobris qui proxime instat, quem numerabimus ab incarnatione Christi* M. DC. XVII. *Centum annos esse, ex quo Lutherum apud Witembergenses sedis Romanæ indulgentias acriter insectatum fidem faciunt monimenta nostra. Iacta tum prima Euangelicæ reformationis semina, magnis dein propagata incrementis in ætatem nostram: crevisse exin Euangelicam dignitatem frustra obluctantibus Averni machinationibus, quæ decessere victori Euangelio. Quare agendis Deo immortali gratiis, haud procul re Christiana visum, solennia festi vulgari per supplicationes toto triduo habendas. Principium erit ab ultima Octobris, sancta in æternum die, quâ primùm Sedi Romanæ restitimus; continuabitur sacrum Novembris prima & secunda: fiet indictio quatriduo ante festum, pervigilium hymnis & confessione celebrabitur, quo à noxiis repurgati fideles, in posteram diem cœnæ Dominicæ fiant innocenter participes. Dirigendas interim ad cœlum preces, conservandæ fidei, provehendæ ipsius autoritati, propagandis Lutheri finibus, vindicandis ab omni impuritate sacramentis. Per id tridui convocandum populum bis in singulas dies, ante & post meridiem, Euangelio explicando, modulationi psalmorum, & demum participandis Christi per cœnam meritis: exin aperiendas scholas frequentique, tota hebdomada, conventu proponenda à Professoribus omnium artium, themata, recitandas publice Orationes in Lutheri laudem, ut, flexis in deteriora Ecclesiæ præceptis, pravoque usu abrogatis veteribus, restaurata fuerint ipsius ope, antiqua fidei Catholicæ monimenta, ut missus reparandis quæ vetustate collapsa erant Dei Angelus, &c.*

His Georgius Lutheranus Princeps in æmulationem Catholici Iubilæi promulgabat Lutheranum, rem ab hæreticis non ante usurpatam. Paruit indictioni non modo Saxonum circulus, sed etiam quodcumque in Germania Lutheri erroribus imbutum est. Indixere ludicrum Wormatienses, Francofurtenses, Nurembergi, Argentini. Lutheranos imitati Calvinistæ Iubilæum itidem indicunt, quibusdam immutatis; quippe pleraque iis sectis contraria habentur.

VVorms. Francfort. Nuremberg. Strasbourg.

Hi,

Hi, nulla confeſſionis auricularis quam improbant; nulla item Calvini, aut diei mentione qua primum ille Romanam ſedem inſectari auſus, indicunt Heidelbergæ (ea Palatinatus ad Rhenum metropolis) ſtata die ſolenne, & in perpetuum fidei Calvinianæ monimentum præſcribunt liberalium Artium Profeſſoribus thema, *enarrandis in genere demonſtrativo cauſſis, ob quas centum abhinc annis Eccleſiæ Euangelicæ* (id ſibi nomen arrogant) *à Romana defecerint*, id prima die; in ſecundam, thema Theologicum erat *de ſacerdotum in ſacris negligentia, de alto Regum ſopore in iis quæ ad fidem ſpectant, de Ioſuæ vigilantia collapſa reſtaurantis*; in tertiam diem indicta Profeſſori primario, oratio in hanc ſummam, *ut lapſis in errorem ſanctuarii miniſtris, ut vulgatis perperam fidei arcanis, ut invaleſcente magis ac magis ſuperſtitione, exortus tandem aliquando Lucifer, qui caligantibus præluxit, reduxit in viam erroneos, &c.* Ita exactum apud Sectarios Iubilæum. Sic imitatur homines Simia putidum & infame animal; ſic mentitur humanam Pſittacus vocem, cujus non capit ipſos articulos, nedum abſtruſa ſenſus: ſic Hyæna devorat quem imitata voce allexit hominem. Lutheranorum in id præcipua ſtudia fuere, ut maneret rei memoria per nummos argenteos, quos Saxones, Francofurtenſes, Vvormatienſes & Nurembergi edidere: ſculptarum imaginum juxta & inſcriptionum hic typus erat. Saxonum numiſma Fridericum nuper Saxoniæ Ducem & Electorem ferebat, ea circùm inſcriptione, *Seculum Lutheranum* 1617. Ex adverſo Ioannem Georgium ſucceſſorem in hæc circùm verba, *Verbum Domini manet in æternum.* 1617. 1617. Heidelberg.

Francofurtenſe hanc nulla imagine inſcriptionem præferebat, *In memoriam Iubilæi Euangelici anno ſæculari* 1617. *Senatus Reip. Francofurtenſis. F. F.* Ex adverſo inſculptus Angelus libro ad manum aperto, cujus pagina continebatur majuſculo charactere id nominis, EVANGELIVM, circum legebatur, *Verbum Domini manet in æternum.*

Vvormatienſe turrem lampade illuſtrem cujus apex nubi imminebat, poſita ſubtùs clave, quod urbi ſtemma, ea inſcriptione, *Turris fortiſſima nomen Domini.* Ex adverſo Novum Teſtamentum lampade item fulgens: illuſtrabat opus computatio annorum à Chriſto nato in illam diem: actum id majuſculis, & in arithmeticam normam diſpoſitis characte-

 ribus,

1617. ribus, quorum erat diversus ab annis sensus, quanquam no-
MDLVVVII. tabant annum. LVM*en* eV*ange*LII DeV*s noster*.

Nuremburgense mensæ superimpositam lampadem ostendebat, posito subtùs modio, in hæc verba: *Iam lucet omnibus modio remoto.* Ex adverso assurgebat Olor, capite coronato, his circùm characteribus, IEHOVA: numismati hæc erat inscriptio: *Olor invictus virtute divina.* hinc ducta ut audio in Lutherum religione, quod Concilio Constantiensi

Hus. habito annum circa M. CCCC. XV. Husium hæresiarcham, cum in proximo esset subeundæ quam meruerat pœnæ, exclamasse fidem faciunt Lutheranorum monimenta, *Anserem in necem datis, cujus è cineribus centum abhinc annis olor redivivus emerget*: ansere designans seipsum, quippe lingua Boëmica, *Hus*, anserem significat; olore Lutherum centum post annos hæresiarcham, quem Lutherani fatidica sic voce prænunciatum velut à Deo jactant, nescio unde ducto ab olore in Lutherum augurio; nisi quod olor nigra intus carne, pelle extima albus est, quod probe hæreticis convenit passim hypocritis. Olor amphibium animal est, utrique elemento æque debitum, qualis Luthero vita fuit, primùm Catholico Romano, & inter Catholicos Monacho; postmodum apostatæ, & hæretico.

Calviniana & Lutherana Iubilæa tunc primum excogitata exposui, quo sciat posteritas, ætate nostra fuisse Iubilæa hæreticis prodita, ut ipsummet Ducis Saxonum programma testatur, irridendis Indulgentiis, quas Romana Sedes impertitur. Non defuere per ea tempora qui Ecclesiæ Catholicæ Romanæ autoritatem & jura vindicarent, & quanquam extra seriem historiæ est, referam vindicias Apostolicæ Sedis tunc incerto autore editas in hanc summam: *Datum à Christo Apostolis indulgentias ut concederent, dum illis dixit,* Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittentur eis, & quorum retinueritis retenta sunt. *Non esse ab hominibus id gratiæ quod in homines infunditur desuper, in personam Christi referri quodcumque conceditur, &, si summi Pontificis donum est, esse ut legati: ita Paulum intellexisse cum ad Corinthios scripsit;* Ego quod donavi, si quid propter vos donavi, in persona Christi donavi. *Et alibi ad eosdem;* Nos existimet homo ut ministros & dispensatores mysteriorum Dei. *Mysterium est hæreticis, per sacramentum*

tum pœnitentiæ infusa in homines Dei gratia; mysterium est moderatio, aut in totum extinctio pœnæ quam meruit veniale peccatum; mysterium est extinctio item pœnæ, quæ peccato mortali debetur etiam diluto: hoc est quod dicit Paulus, dispensatores mysteriorum Dei Apostolos esse dum cœli gratiam liberali manu effundunt per apertos Ecclesiæ orthodoxæ thesauros. Ergo nihil ex se summus Pontifex, sed ex Dei, qua in terris fungitur, legatione donat. His addebatur, *Indulgentias nihil aliud esse quam pœnæ moderationem, post remissionem peccati: culpæ succedere indulgentias non delendo peccato, quod jam deletum præsupponitur, sed minuendæ aut remittendæ in totum pœnæ pro modo beneficii. Iubilæorum antiquum esse usum nedum nova, sed & veteri lege;* Sanctificabis, *inquit Dominus*, annum quinquagesimum & vocabis redemptionem omnibus habitatoribus terræ vestræ, ipse enim est Iubilæus. *Gregorium magnum centesimo quoque anno Iubilæum concessisse visitantibus* DD. *Petri & Pauli Basilicam, confirmasse Bonifacium* VIII. *exin Clementem* VI. *addito ut bis quolibet seculo celebraretur; dein Paulum* II. *& Sixtum* IV. *indixisse quatuor Iubilæa quoquo seculo. De modo Indulgentiarum ita sancitum esse, ut summus Pontifex prærogativa successionis, plenarias unus concedat, Episcopi ab illo reliqui in statum tempus valituras, neque extra Diœcesim suam, quippe actus jurisdictionis est: summo Pontifici diœcesim esse orbem universum, quo fit ut indulgentias toti orbi concedat. In aliis dissonos hæreticos, in id convenire omnes ut à Romana Sede deficiant, ea defectione prima fidei fundamenta quati: Ecclesiam, quæ Christi sponsa est, si caput non habet, monstrum fore. Hæretici aut illi caput negant, aut si admittunt, ascititium est, quale sibi cujusque libido confingit. Galli Calvinistæ & Batavi Ecclesiæ suæ negant esse caput visibile, Angli ejusdem sectæ, Reges suos in id fastigii vocant, ergo diversa illis fides sub eadem secta, & tamen fides una est.* His & pluribus vindicabat Indulgentias & Petri autoritatem manus orthodoxæ fidei amans: redeo ad res nostras.

1617.

HISTORIARVM
GALLIÆ
Ab excessu
HENRICI IV.

LIBER TERTIVS.

SYNOPSIS.

1617. *L'Assemblée des Notables.*

OTHOMAGI indicitur à Rege virorum illustrium conventus, cui nomen Comitia Notabilium. Sedium prima controversia est. Seguierus in Parlamento Lutetiano alter à primo Præses continua sede cum primo habetur, anteitque primis aliorum Parlamentorum Præsidibus ea ratione, quod duo unum sunt. Nobilium qui arma tractant cum Parlamentis controversia, de sede, de suffragio, de privilegiis. In Parlamenta quæ Nobilitas dixerit. Quæ responderint Parlamentorum oratores fuse memorata, queis utriusque ordinis recensentur amplitudo, & prærogativæ. In ambigua re, quale Regis judicium. Parlamenta extra ordinem esse; nec primo, nec secundo, nec tertio Ordine haberi. Conventus formula & ordo, quæ agitata, quæ pro lege vulgata. Villaræi mors & elogia. Solenni diplomate Benearnii Principatus Gallicæ Coronæ unitur. Antonius de Dominis Archiepiscopus Spalatensis, Romanæ Sedis primatiam stolide insectatur. Ejus origo, progressus, fuga, & casus. Lis Academiam Parisiensem inter, & Societatem Iesu pro scholis. Prævalent Iesuitæ. Brevis in Collegiorum frequentiam digressus, ut parum sibi consulant & Reipublicæ, qui propagationem Scholarum affectant. Palatii Lutetiani ruina ab incendio. Durandus & Sitius probrosi in Luynæum carminis autores condemnantur, quo tempore ne ipsa quidem verba impune erant. Gondius, & Lermæus Cardinales una creati, ille Episcopus Parisiensis, hic rerum Hispanicarum arbiter. Perronius Cardinalis moritur, recensentur districte ipsius vita, doctrina, & mores. Osmanis Turcæ Imperatoris ad Regem delegatio, solennia, & felix icto fœdere exitus. Hispanorum in Gallos verba procacia à fœdere cum Turca inito. Probatur multis hoc fœdus è re Christiana esse, Hispanisque sæpe expetitum. Lucilius Vaninus Deum ignorans, aut per contumaciam negans, Tolosæ in vincula agitur, dogmatisque insinuati reus igne crematur. Deum erudite probat & convincit coram judice, condemnatus contumaci

mati protervia negat, & moritur illudens sacris. Pessimum esse in Gallia morem, quo à reo exigitur pœna statim ac indicta, relinquenda spatia temporum condemnato, queis mori aut velit, aut æquo animo ferat. Theophilus poëta finibus regni Gallici exactus moritur, de ipso judicium. Principium anno M. DC. XVIII. *à nuptiis Ducis Ellebovii cum Henricæa Borbonia, & Christinæ Regiæ sobolis cum Principe Pedemontano. Rex postquam quadriennali cælibatu confirmaverat vires, anno ætatis* XIX. *ingreditur in possessionem conjugalis thori. Rei formula & ordo. Regina parens tædio exilii longioris discessum Blesis meditatur. Dat se fortunæ socium Espernonius, scriptæ ultro citroque litteræ. Rex Espernonio inhibet Metis discessum. Ille propera in Aquitaniam via exsolvit quam Reginæ matri dederat fidem: discedens scribit ad Regem. Summa litterarum dolosa & ambigua. Luynæus & Væreus quare Espernonio infensi. Vt perdendo institerint. Vt ipse utrique illuserit. Regina mater nocte concubia per fenestram dilapsa suggreditur. Primum illi præsidium à Valeta Archiepiscopo Tolosano, exin ab alariis. justo numero stipata Locias venit. Matris ad filium, filii ad matrem litteræ amoris opus juxta & iræ. Committitur Schombergo opprimendi ad Lemovicas Espernonii munus. Vsercia expugnatur, describuntur accurate Espernonii indoles, & vitæ ratio. Condæi à carcere tædium & morbus. Spe libertatis erigitur. Revocatur ab exsilio Richelius, Reginæque autor est in pacem. Recensentur articuli queis pactum fœdus. Queritur Regina contractum se inconsulta matrimonium Christinæ filiæ cum Principe Pedemontano. Vna conveniunt cum filio mater; Itur mutuò in amplexus, in oscula, miscentur lætis tristia, adblanditur filio mater simul & irascitur, iræque per vices decedit amor, amori ira. Marchionis Richelii certamine fortuito & singulari mors. De Richelii Episcopi Lucionensis virtute: ut Theminiæ genti rependerit gratiam pro offensa. Condæus in libertatem asseritur, confirmante Luynæo fortunam suam per opposita Reginæ matri. Diploma Regium Principi liberando vulgatum.*

1617.

Loches.

XEVNTE anno convocantur Comitia Illustrium, Notabilium cœtus, hinc dicta, quod viris constabant Gallico regno præcipuis, seu clerum, seu parlamenta spectas, seu Nobilium ordinem. Normanniæ præfecturam obtinuerat Luynæus inter cetera Ancræi spolia, differebatque possessioni adeundæ ire Rothomagum (ea urbs ejus provinciæ metropolis) caussa dilationis metus à mutatione rerum in aula, per longam absentiam. Placuit Rothomagum convocari Comitia, quo se Rex confert autorando conventui, sic Luynæo se-

Rouen.

1617. curitas parta, Rege secum abducto in res suas. Sedium prima controversia fuit inter togatos; querebantur Parlamentorum Galliæ primi Præsides, quod Seguierus Lutetiani alter à primo Præses illis anteire volebat; *primos se, illum esse à primo alterum*; ille contra, excipiebat, *unitate per quam duo unum sunt; annexas adeo personas ut vix dividi possint*. Ea ratione prævaluit primis, qui secundus erat. Nec multò pòst orta item parlamenta inter, & nobiles de sede dissensio; quam quò facilius intelligant externi, quibus præcipue scribo: scire opus vocari apud Gallos, nullo adjecto, *Nobiles*, eos qui arma tractant, nempe si prosapia valent; illorum ordo *Nobilitas* dicitur: Clero & parlamentis adscripti, etsi sunt natalibus nobiles, quod plerumque, designantur ab ordine quisque suo: Sic cum de militaribus viris quæritur *Nobilitatem*, cum de Ecclesiasticis *Clerum*, cum de togatis si suprema illis jurisdictio est, *Parlamenta*; cum de reliquis ordinibus, *Populum* dicimus. Ergo triplex est in Gallia regnicolarum ordo, Clerus, Nobilitas, populus; Parlamenta extra ordinem sunt. Primum suffragii jus & sedem primam vindicabat sibi Nobilitas, his ferme in parlamenta rationibus. *Galliæ Ordinum primum esse cui ideo est à Nobilitate nomen, quia præeminet reliquis: si Clero decedit, mage reverentiam esse quam debitum; Nobilitati acceptum ferre Ecclesiam, quodcumque possidet: posuisse inter arma vitam decessores Nobilium, dum hæreticis restitere altaria diruentibus. Debitum Nobilitati quod exactis retrò seculis aucta est Gallia Christiana, & in præsens durat. Armis Nobilium partam coronam Regibus; iisdemque armis auctam, & confirmatam, si quando externus hostis armata manu irrupit in Galliam, fusum, debellatum una nobilium manu. Hinc Gallis Regibus sæpe dictos Nobiles, regni dextram, columnam imperii sui, aram salutis publicæ. Parlamentorum esse ut consulant, Nobilium ut exsequantur. Illis vitam trahi desidiose languidam, inglorie tranquillam; dumque nobilibus rigent frigore membra, dum pro tempore calore fatiscunt, inedia dum extinguuntur, fame dum pereunt, sub dio, nocte, interdiuque insomnes, dum instat jugulo armatus hostis, Senatoribus esse fomenta vitæ qualia desidiosi amant, domos splendidas, instructos agros, suburbanos recessus, amœnam vitam. Illi dum immerguntur deliciis, nobilibus arcta penu vitam inter angustias*

Le President Seguier.

stias trahi. Nobilitatis ordinem regno Coëtaneum Gallico, Parlamenta nuper instituta ; nobilibus in Concilio Regis arctiore jus esse dicendæ sententiæ ; parlamentis neque in eo conventu sedem esse , neque suffragium , quippe quæ instituta in res privatas. Prævalere populo Nobiles, cujus ordini (quem tertium vocant) adscripta esse parlamenta nemo neget. Hæc in Parlamenta Nobiles. 1617.

Contrà , quorum erant pro parlamentis studia opponebant ; *Dignitatem Senatorum ne veteri , sed & nova Roma; gentem esse in utrumque paratam : æqualia olim Romanis studia armorum & togæ : non detrectare belli onera viros fortes; posse ex forensi toga haud ægre fieri sagum militare. Legationibus in dies defungi pro Rep. Senatores , quibus id præcipuum est , ne quid detrimenti capiat Respublica. In liberalium studia artium, in scientiarum apicem evectos praire longis spatiis Nobilium ordini, cui ut plurimum nihil est liberale, nisi quod gratis natura impertitur , natales & animus. Militare Regibus & regno Parlamenta dum subditis insinuant fidem & obsequium Regi debita , cum Nobiles rerum novarum cupidos proturbant , aut retinent metu pœnæ. Parlamentis tranquillitatem publicam curæ esse , quam Nobiles sæpe factionibus convellunt. Nunquam Parlamenta à corona deficere ; auctas Principum partes ter, quaterque ab excessu Henrici* IV. *Nobilium accessione, Regemque ab illis lacessitum donec populi spoliis privatæ ipsis res augerentur. Hisce in Regem suum bellis riguisse Nobilibus membra, insomnes ductas noctes, nempe populo opprimendo. Studuisse Parlamenta retinendis in fide & obsequio populis , quibus Ordo Nobilium vana libertatis imagine illudebat. Pravo usu in Gallia Nobilitatis vocabulum iis tantum adscribi qui arma tractant; togatorum , ad quos suprema autoritate juris distributio spectat, nobile officium esse , nisi quod apud imperitos invaluit , nullam esse iis qui profitentur scientias nobilitatem. Pro Nobilibus passim haberi viros togatos hinc palam est , quod lege Regni subsidiis à persona ignobili debitis eximuntur ; quod sancti Spiritus Equites fiunt ipsi, filiique ipsorum, & nepotes (Ordo est Gallorum Regum equestris , ad quem nemo admitti solitus nisi per probatam longa annorum serie nobilitatem.) Nobiles item esse , hinc patet , quod ipsorum posteri cooptantur , in Melitensium Equitum Ordinem , qualis Paulaus* *De Paulo, Grand Maistre de Malte.*

 ejus

1617. *ejus Ordinis magnus Magister, cujus togata apud Tolosates familia inter primas. Non esse illis vitam inglorie desidiosam, quibus assidua pro Rege & populo studia sunt: impallescere chartis viros liberalium amantes, virtutemque sectari & scientias labore indefesso. Denique togæ, militiam esse suam ab antiquo. Vsu pessimo invaluisse apud Gallos, ut Nobiles qui arma tractant bellis exerceantur, ignorent literas; hinc fieri (si Nobilitas ex literis ducitur, quod nemo neget) ut plane sit ignobilis Ordo quem Nobilitatem appellant, sic luco nomen esse, quod minime luceat: pessimum usum in Gallia, quod armis abstinent togati homines: Pompejos, Scipiones, Metellos, postquam in Senatu censuerant, præpositos olim legionibus, infulisque magistraturæ gloriose implicitas ex victoria lauros: in parlamentorum conventibus qui tota Gallia diffusi sunt, inveniendos si in arma instruerentur, qui veteres Reipublicæ Romanæ Senatores æquarent aut vincerent. Antiquum certe in Gallia ordinem hunc, qui Nobilium dicitur; esse item antiqua parlamentorum jura, tertio jam seculo confirmata, &, si placet origo altius repetita, Missis successisse dominicis, quorum nascente regno prima autoritas fuit, hinc ducto nomine quod extra ordinem in provincias mitterentur à Rege Domino, dirimendis controversiis, seu erant publicæ, seu privatæ. Eam esse sententiam autoribus, qui de origine feudorum scripsere, eos qui hodie Marchiones, Comites, aut Barones sunt, fuisse olim judices in ea loca delegatos, quæ nunc successores ipsorum possident jure feudi. Diu possessam ab ipsis jurisdictionem jure publico, tandemque usurpatam privato: sic qui hodie Marchiones, Comites, Barones, fuisse primùm Iurisperitos & judices. Falsò opponi instituta in privatas tantum lites Parlamenta, fidem in contrarium facere historiarum monimenta, quibus patet consulta sæpe in magnis negotiis quæ regno decretoria erant: eorum incumbere muneri Regii patrimonii (Dominium vocant) conservationem. Adscriptam illis perperam tertio sub Ordine categoriam; nullo trium contineri viros spectabiles, quibus in tres æqua est potestas. Neque in præsens trium Ordinum esse convocationem, vocatos jure extraordinario cum clero nobiles, utrisque adjuncta parlamenta, media Nobilitatem inter & clerum. Denique præter rerum ordinem fore, si parlamenta, quibus sunt in Nobilium fortunas & vitam suprema judicia, clientibus suis postponantur.*

His

1617. His & talibus togatæ militiæ fautores, Nobilium ordinem infra Parlamenta esse contendebant, elusit controversiam Rex mage quam solvit: de sede pronuntiatum sic; *Vt Regi Nobilitas confuse circumstaret, data Parlamentorum oratoribus è regione sede, Rege coram.* De ordine promendæ sententiæ ita cautum; *Vt de rebus Ecclesiæ Clerus, de militaribus Nobilitas, de reliquis, delegati à parlamentis primi sententiam dicerent.* Porro ne in futurum obesset Nobilium Ordini lex dicta, quatenus infra ipsum ordo plebejus est, vulgatur à Rege diploma, quo declarat, *In comitiis Galliæ generalibus habendis, alteram esse nobilitati, à clero sedem, utrique decedere populum, qui tertius ordo est*, quo patet Parlamenta nullo trium Ordinum contineri.

Ineunte Decembri aperiuntur Comitia in hunc modum. Rex, præsidiaria cohorte præcedere jussa postquam in Archiepiscopale palatium venerat, theatrum ascendit tapetibus auro & serico distinctum: ad pedes Regis sedebat implicito in utramque tibiam genu Dux Mayenius aulæ major Cubicularius (magnum Chambellanum vocant) prærogativâ officii sui: dextram tenebat D. Gasto Regis frater, nec procul ab eo, vacuo inter utrumque spatio, Suessio Gallici Princeps sanguinis: infra erant Duces Mombasonius & Sullius, ordine illis postico dispositus confuse Concilii arctioris Senatus: ante assidebant scamno in longum posito viri illustres, Præses Ianinus, Boissisius, Iambevillanus. Ex adverso ad sinistram Perronius & Rupefulcaudius Cardinales, Sillerius Cancellarius, Væræus sigilli Procurator Regii: illis à tergo erant Nobilium Oratores delecti. Hæc theatri facies.

Grand Chambellan.
Ianin.
Boissise.
Iambeville.
Perron.
Rochefoucaut.
Les quatre Secretaires d'Estat.

Triclinii meditullium tenebant viri quatuor, quibus de arcanis imperii scribere datum, Lomenius, Pisieuxius, Philippeusius, Ponsquadratus; his adjunctus Lomenius Ponsquadrato patri in spem officii admotus: ad dextram data sedes Archiepiscopis Narbonensi, Arelatensi, Rothomagensi, Turonensi: Episcopis Lutetiano, Andegavensi, Pictaviensi. Illis retro Nicolayus, Montevillanusque Rationalium primi Præsides, ille in Camera Lutetiana, hic in Rothomagensi. Ad lævam Verduno Principi Senatus Parisiensis, & Seguierio alteri à primo Præsidi continua sedes: sequebantur Parlamentorum Protopræsides in ordinem quisque suum digesti, hos eorundem parlamentorum procura-

Lomenie.
Pisieux.
Philippeaux.
Poncarré.
Lomenie receu en survivence.
Nicolay.
Monteville.
Premiers Presidens en la Chambre des Comptes de Roüen & Paris.

 tores

1617. tores Regii: extrema triclinii occupabat stationarius miles, præsidium Scoticum.

La Garde Escossoise.

Silentio indicto Rex pauca disserit: *Vt convocasset habito proborum delectu Comitia in spem salutis sibi, & regno, ut se totum illis committeret; caverent ne quid detrimenti Resp. caperet*: reliqua ad Procancellarium de more transmisit. Ille assurgens post salutatum humilime Regem in hæc eadem verba proloquitur.

Ecce Rex vester cum vultu mansueto & jucundo, exhibere se unctum Domini viris Regum amantissimis; mansuetudinem ipsi innatam esse quanquam est in arma promtus: Ita Henricum patrem, etsi bella nascente regno gesserat, procurasse tranquillitatem Gallis, ubi datum quiescere; ferocem bello, pace mansuetum; virtutibus instare paternis dignissimam sobolem promiscua regni & meritorum successione; quodque filio impuberi spes in patrias virtutes nuper erat, hodie, adulto jus esse quo suas utendo facit. Illi pracipua in prasens studia levandis oneribus queis populus premitur; restituendis Nobilitati Gallicæ insignibus, per quæ olim floruit. Esse è re regni ut conservetur, ut augeatur ordo Nobilium, qui Regi & patriæ militat indefessus. Clero obriguisse zelum, quo res sacras administrare soliti Episcopi, quibus olim salus sibi commissi gregis suprema lex erat. Iustitiam per sordes, gratia, aut odio sæpe distribui, ideoque restituendas veteres judiciorum formulas. Ea Regi pracipua esse, quibus procurandis convocata nuper Lutetiam trium Ordinum Comitia, eximere loquendo semestre integrum in magnos sustinendo conventui sumptus: pleraque hic per vanam loquendi libidinem jactantius proposita, nullo effectu: id caussæ esse cur illustrium virorum conventum in prasens indixerit Rex: reparandis paucorum ope, quæ negligentia multorum corruperat. Procellosa inter ereptam sæpe naufragio, ab excessu Henrici magni Galliam, quod Dei beneficium est. Hæc Procancellarius: De Medicæa parente nihil dictum, quanquam erat ejus administratio ampla seges.

Adulto Decembri aperiuntur Comitia in hunc modum. D. Gastoni Regis fratri & legato assidebant ad lævam, vacuo interspatio Perronius & Rupifulcaudius Cardinales, Dux Mombasonius, & Marescallus Brissacus adjuncti legato per ætatem gerendis rebus impari. Circumsedebant

Mombason. Brissac.

Mar-

1617.

Marchio Ragnius; Paleous, Lanovius, ab Ambra, Audelotus, Beuvronus, Mompensatus, Vallacus, Solierius, Morgesius, Rupebancurtus, Plessimornæus, è Nobilium Ordine. E regione non procul Auxitanus, Narbonensis, Arelatensis, Rothomagensis, Turonensis Archiepiscopi: Andegavensis, Cabillonensis, Lutetianus, Gratianopolitanus, Pictaviensis Episcopi. Ex adverso Verdunus & Seguierius; continua sede Masuyerus, Frater, Brulardus, Risius, Brassius, Cussæus Proto-Præsides Parlamentorum Parisiensis, Tolosani, Gratianopolitani, Divionensis, Rothomagensis, Aquensis, Rhedonensis. Instabant Præsidibus procuratores iisdem parlamentis Regii, Molæus, Sanfelicius, Servienus, Picardetus, Bretinierus, Vergousius, Merebuffus.

Ducta hîc in quæstionem multa, ortaque, specie recti controversia tres inter Ordines; Nobilibus in parlamenta, his in Nobiles, utrisque in Clerum erat quod reformarent: Nobilitati in parlamenta id præcipuum, ut annuo jure proscripto virtuti & natalibus locus esset, forensibus in posterum muniis obtinendis: hinc caro venalia haberi quæ gratis concedi æquum esset: hinc fieri ut in heredes annua pensione transferantur quæ vice patrimonii possideri nefas est: neque opus lege nova: exsequendam, quæ nuper Comitiis Galliæ generalibus dicta & vulgata. De hoc jure (si fas est jus dicere, quod in Reipublicæ ruinam adinventum extinguit virtutum semina) ad annum M. DC. XV. plura diximus, ut è Rep. sit ejus extinctio, ut eo tardetur Regum munificentia raris in virtutem præmiis, ut Nobilium Ordini exitiale sit.

In Nobiles pleraque congesta: primum de effræni in lanienam libidine, per quam se mutua internecione delent prælio singulari, quæ pestis præcipue grassatur in Gallia; barbara sane nationis alias mansuetæ crudelitas, qua se mutuò necant vano honoris aucupio homines: nec satis provocatum pro libidine provocantis in arenam descendere, nisi ab utraque parte vocentur qui nullo invicem dissidio ferrum stringant, & sæpe amico sanguine cruententur. Cleri præcipuum studium fuit in eam pestem, comitiis Galliæ generalibus sub annum M. DC. XV. habitis. Malo ingravescente renovata Regum edictum, proscribendis qui legem infringerent; restes, patibula, omnis demum infamia collata in noxios;

Raigny. Palveau. Lanoue. Dambres. Andelot. Beuvron. Mompesat. Vaillac. Solier. Morgues. La Roche-baucour. Plessis-Mornay. Le Masuyer. Le Frere. Brulard. De Ris. De Bras. Cussé. Paris. Tolose. Grenoble. Dijon. Rohan. Aix. Renes. Molé. S. Felix. Servien. Picardet. La Bretiniere. Vergous. Merebeuf. Le droit Annuel.

xios;

1617. xios; sed hæc in irritum, prævaluit libido in sanguinem, gladiatorum virtus; agnitumque tandem malo experimento monomachiam apud Gallos pro virtute acceptam nobilibus, unumque'è criminibus esse quæ vetabuntur semper, & semper valebunt.

De militaribus item officiis dictum, ne venalia posthac forent, ne in filios transferrentur privatis rescriptis, vivis adhuc parentibus & possidentibus (superviventias vocant:) dictum item justo ut numero constarent præsidiariæ in Gallia cohortes, quibus pace stipendia sunt, perinde ac bello; qua in re præfectorum fraus est maxima, furto haud procul, dum dicta in stipendium die, conducta mancipia exhibent, numerantque pro milite familiam suam, unde rari ordines bello, Regi jactura ingens: ita desertam militiam præfectorum avaritia & proditione.

Brevets des Survivances. Compagnies entretenuës. Passe-volants.

De Clero item multa dicta; ut flexi in abusum antiqui ritus, ut pessime distributi obventus Ecclesiæ, populi sudor & sanguis, nempe in venatica, in luxum, in amorum vana & lubrica, in augmentum gentis cuique suæ; quadrigas, ephebos, Nobiles, equos phaleratos, auream supellectilem, ceteraque id genus Episcopis esse ad nauseam per ingentes sumptus, dum frigore riget, dum inedia extinguitur pauper, cujus sanguine saturantur. Hinc hæreticis scandalum, & Romanæ Sedis contemptum esse, ire in ruinam Ecclesiasticum ordinem, nisi quamprimum prospicitur. Exin de Episcoporum stabilitate dictum, (residentiam vocant) manendum in diœcesi cuique sua, nulla in contrarium excusatione valitura: id superadditum firmandæ legi, obligationem esse juris divini ex verbis Christi cum Petro dixit, *Pasce oves meas*, (id est) cave ne pereant defectu pabuli: pabulum sacramenta esse, prædicationem Evangelii, & solatia quæ debent Episcopi diœcesanis suis jure divino; quia sic jussit Deus, *Pasce oves meas*: quo verbo ipsius Petri actus continetur: non dixit, procura ut pascantur oves, sed, *Pasce oves meas*; non dixit item tuas, quo magis teneretur; quippe, etsi res suas jactare nemo præsumitur, potest tamen: nec teneor pascere oves meas, quas fame necare, aut ferro mihi licitum est divino & humano jure: cum dixit, *Pasce oves meas*, necessitatem imposuit curæ personalis, quam debeo rebus alienis mihi commissis, præcipue si Dei sunt; non ergo est

goest Regum, non Summi Pontificis dispensare. Hæc in Clerum proposita, & accepta. 1617.

Summa omnium Ordinum deprecandis populi oneribus consensio fuit, nempe per diminutionem tributi, per restaurationem commercii, &, quod præcipuum, per extincta penitus seditionum fomenta, namque hinc in populum omnis mali labes; quippe ex bello tributi intensio est, ex tributo calamitas publica. Ast irrita deprecatio fuit. Raro exsolvuntur vota quæ conventibus publicis pro populi salute nuncupantur.

Dein dictum de Concilio Regis arctiore: invectos in id muneris & dignitatis, nullo Regis delectu, imperitos homines, &, si qui rerum experientia valent, plane improbos; qui in eo Concilio præcipui sunt, aulico summam rerum habenti mancipia esse; neminem contrà ire ausum: sic collatas in unius arbitrium fortunas omnium; sic concuti fundamenta regni, exorandum Regem restituere ut velit in pristinam dignitatem Concilium arctius, quo velut capite arcana regni continentur, concilium quale fuit sub Henrici magni temporibus. In eo conventu qui saluti omnium decretorius est, debitas primas sedes Principibus, Ducibus, & Paribus Franciæ, nec non majoribus (quos vocant) coronæ ministris; neque proponenda promiscue quælibet coram ipsis; pro dignitate vocandos; ast pro regni salute agitanda coram, quæ Rex omnibus palam esse velit; transferenda arcana imperii in paucos, quorum sit Regi fides agnita longo usu. Vt privatorum lites arctiori Regis Concilio indebitæ ad parlamenta remittantur, & ne omnium arbitria sint penes unum, adeo ut in arctiori Concilio quod uni placuerit pro lege sit: numerandas voces, non ponderandas pro dignitate aut fortuna dicentis. Regi debitum uni ut quæ dixerit, etiam obluctante Concilio, pro lége valeant: reliquis sententiam esse cuique suam, quæ numero vicerit legem fore. Minuendum alta in præsens pace militum effrænem numerum, prædæque & oppressionis in populum occasionem præripiendam præfectis militum: numerato viritim in singulos menses stipendio: si post prædabitur miles, reste puniendum: imponendum Regiæ domus amplitudini modum cujus rarus est Regi usus, per immensos sumptus: minus magnificentiæ fore, plus ex remissione tributi

1617. buti clementiæ. De pensionibus item dictum quas in Principes, in Regni primores & reliquam nobilitatem immodice conferri invaluerat: profusa largitione exhauriri ærarium, cui reparando populum novis in dies subventionibus opprimi; hunc esse pensionum effectum, ut auctiores Principes & primores vi majore bellum inferant Regi, cui beneficium debent. Nuper invectas in Galliam usu in successores pessimo ab Henrico IV. annuas pensiones ex justa tum caussa quæ in præsens decesserit: quo tempore arcta illi penus & res angustæ erant signa ipsius secutos & caussam Galliæ nobiles plerosque, quorum exhausta omnis substantia bello intestino quo vindicavit se Henricus in jura sua, gratis militasse ipsos Regi suo, stipendiaque legionariis largitos ære quemque privato, unde antiquis & illustribus familiis calamitas & penuria. Id caussæ fuisse justo rerum æstimatori Henrico pensionibus è publico redimendæ privatæ penuriæ præstandis ad tempus: restauratas in totum familias sub Ludovico nihil hisce pensionibus indigere, quare de abrogandis actum: Esse arcanum imperii ut minuatur quodcumque in regno autoritatis est præter Regiam: deprimendos ademptione pensionum primores, sic legi Regiæ locum fore, quæ in desuetudinem abiit apud Gallos per bella intestina, quorum autores passim Principes: optimum remedium minuendis fore, si arcta ipsis penus fuerit, & res angustæ. Nec pro natalibus, sed pro meritis distribuenda stipendia annua si quæ manent: abroganda item dona quæ in pecunia numerata fiunt. Esse Regi tot, tantaque Ecclesiastica beneficia, tot fori, tot militiæ munia, quibus nulla ærarii jactura liceat esse liberalem. Prohibenda Gallis nobilibus cum legatis Principum externorum commercia qualiacunque, neque invisendos ab ipsis viros alienigenas, nisi post veniam à Rege impetratam.

De Parlamentis in hæc verba sancitum. Quia juris distributioni obest non parum gratia quam conciliat proxima agnatione sanguis, dum gratis, peccant & sæpe graviter, qui cum parentibus, cum avunculis, aut fratribus in eodem Parlamento habentur, quo jura infringi solent, in unam sæpe familiam translata potestate omni, videtur è re fore, si, renovatis Constitutionibus Regiis, quæ in id sæpius latæ, inhibeantur patres, filii, fratres, nepotes ex fratre & sorore eodem

dem in parlamento una esse. Porro, quandoquidem in eam diem violatam sæpius legem patet per admissos in parlamenta vetitæ affinitatis agnatos, non videri in præsens aliud remedium quam si transferantur. Lutetiano parlamento indebitos (incompatibiles vocant) Tolosano ascribendos, & contra. Idem de reliquis. Ita factionibus privatis obstiturum Regem, quæ in Parlamentis nimis quam multæ sunt. Impune peccare plerumque in provinciis Senatores eo privilegio, quo condemnari nequeunt, nisi per convocatas ejusdem parlamenti classes in quo jura ipsi distribuunt, eo modo absolvere se unumquemque dum judicat socios plerumque ejusdem criminis reos. Quapropter è re item fore, si extraordinario jure lecti judices provincias circumeant, ubi parlamentis est sedes, excipiendis in Præsides & Senatores querelis, quas confidenter movebit quilibet è populo, & promendis in ipsos judiciis, qualia leges dixerint: sic nulla gratia judicandos, sic ponendum potestati modum, quæ sæpe in tyrannidem deflectit. 1617. *Les Incompatibles.*

Hæc summa legum quæ Notabilium conventus proposuit. Intercessere parlamenta articulo, quo ipsorum jurisdictio infringebatur per delegatos extra ordinem qui in provinciis de ipsis cognoscerent, sancitumque (manentibus formulis) ut Procuratores Regii in provinciis sui territorii (ressortum vocant) inquirerent in Senatorum vitam nulla gradunm aut personarum ratione, castigandis dein criminibus quorum in eum diem tardaverat reorum autoritas pœnam. Hic Notabilium conventui finis, rara in publicum utilitate quod assolet.

Eadem circa tempora, mortalitatem explevit Thuanus, Parlamento Lutetiano Præses: vir prosapia illustris, doctrina & rerum experientia inter paucos. Liberales artes & scientias ut professus à teneris: ut litteratos amaverit, immensa in Remp. charitate, docemur historiarum monimentis, quæ accurate edidit ab excessu Francisci primi in Henrici IV extrema; externi acceptam illi gratiam ferunt historiæ Gallicæ, nec parce laudant. Atenim nihil indigus est externæ laudis qui sibi ipse præco est, seu vitam spectas, seu quos scripsit libros. Detersa illi loquutio & Latina: stylus facilis, & quandoque rebus memorandis effusior: ut affectasse dixeris scribendi genus, quo nihil omitteretur, & in plano forent

quæ

1617. quæ ſcriberet. Quod pro vario Lectorum affectu accipitur varie: laudatur multis, diffuſa loquutio, quia per ſe facilis eſt: ſunt quibus ſtyli majeſtas placet paucis multa complectens: hi gravitate commendabiles ſunt, illi facundia, utriſque ſua dignitas. Ceterum privilegia Eccleſiæ Gallicanæ, & Regum autoritatem dum acrius vindicat vir politicus, Romæ ſuſpectatur: iniqua ſuſpicio, quam mendacii manifeſtam facit, nedum vita quam exegit in fide Catholica & Romana, magna virtutis Chriſtianæ exemplo, ſed & ipſius teſtamentum, quo palam profiteretur fidem Orthodoxam. Bibliothecam, ut collegerit magnis ſumptibus, ut in uſum publicum legaverit, docent nos ejuſdem teſtamenti hæc verba: *Bibliothecam meam quadraginta amplius annorum ſpatio, magna diligentia ac ſumptu congeſtam, quam integram conſervari non ſolum familia mea, ſed etiam rei litterariæ intereſt, dividi, vendi, ac diſſipari veto: eamque communem cum numiſmatis antiquis aureis, argenteis, & æreis, inter filios, qui litteris operam navabunt, facio. Ita ut etiam exteris, aliiſque philoſophis ad uſum publicum pateat. Ejus cuſtodiam committo Puteano, qui & libros meos iis, qui opus habebunt* *Du Puy.* *utendos dare poterit.* Iuſta Thuano æſtimatio Puteani: optima electio procurandæ bibliothecæ, quam præter libros omnium ſcientiarum editos, illuſtrant manuſcripta veterum Autorum innumera, per quæ magnum rei litterariæ augmentum eſt. Nec ſatis manuſcriptis veteribus, ornant inſuper recentiores libri, manu item ſcripti, queis continentur typi (Originalia vocant) rerum quæ per ætatem noſtram tranſactæ in aulis Principum, quorum compilatio Puteani opus & labor eſt. Hîc legationum acta & memoriales libros, hîc placita Regum & Senatus nunquam vulgata, hîc Gallicanæ privilegia Eccleſiæ, vetera & nova monimenta invenias, digna Autore, cui inter doctos magnum nomen, ingens in publicum charitas eſt.

Fine anni exceſſit Villaræus vir magni nominis: illi ſeptuaginta & novem anni ſpatium vivendi, qua etiamnum ætate, rebus haud impar erat regendis; curſu honorum inoffenſo quatuor Reges emenſus magna laude procuravit res Galliæ, vita & moribus innocens, ſagax, & qua maxime doctrina valuit arcanorum Imperii ſumme peritus. Tenues illi opes pro longa adminiſtratione, quo patuit res Gallicas pro-

procurasse ipsum magis quam suas, quod rarum in aula, eoque magis laudabile. 1617.

Per idem tempus Ludovicus Rex sacram D. Ludovico Gallorum Regi diem, quam hucusque Galli inter minora festa coluerant, inter feriata haberi jubet. Haud immerito indicta solennitas, pro Rege cujus vita sancta & innocens fuerat, expers omnium in quæ vitio regnandi sæpe declinant Principes. Ferunt ejus temporis annales apotheosim (canonizationem vocant) dilatam diu, quod indictione tributi, nummis centies mille gravasset populum: ast levis nævus viro qui inter aulæ lubrica custodite vixit & sanctè. Is, zelo ferventiore dum in Africa propagat Christi nomen contra infideles, vitam ponit, quam seraphica virtute traduxerat, vere Ludovico nostro prototypus dum hæreses indefessus exstirpat regno suo, prototypus dum sanctè & innocenter vitam traducit in aula, qualem in monasterio viri regulares.

Clauditur annus edicto Regis quo Benearnii Principatum, Ducum Labretanorum antiquam ditionem uniri Galliæ placuit. Rem altius repeto, in qua præcipuum belli momentum est quo secta periit.

Benearnii Principatus media Hispanos inter & Gallos provincia est, qua Pyrenæi montes assurgunt & regna dividunt: illum Henricus IV. antequam regno Galliæ augeretur possederat & possedit post, vetus gentis Labretanæ dominium cui ipse successerat. Henrico regnante vixere legibus suis Benearnenses, neque ut Regem, coluere ut Principem: vetus illis consuetudo pro lege erat, disjunctus à Corona Galliæ Principatus, & quanquam sub eodem Rege, diversi mores: placuit uniri feuda, unamque posthac haberi gentem Benearnenses & Gallos. Intercessere indigenæ, rati mutationem sibi & provinciæ exitialem fore, his ferme rationibus. *Le Bearn. La Maison d'Albret.* *Nihil Benearnio, cum Gallia commune; eundem qui nunc Galliæ Rex est, esse & Benearnii Principem, sed diverso jure. Multum interesse provincialibus, ne uniatur Benearnium Galliæ: specie futuræ concordiæ subverti privilegia, peti religionem, desolari provinciam: majora flumina ubi mare subierint confundi aquis dominantibus, & nomen amittere. Sic quod hodie Benearnium est vivens sua lege, tributo modico, religione qualem à majoribus accepit, ubi Galliæ adjunxeris*

1617. *passurum æqua, iniqua pro libidine administrantium.* Hæc Benearnenses.

Contrà quibus feudorum unio è Repub. esse videbatur, probavere sententiam scripto per id tempus vulgato in hanc summam. *Vnita resistere fortius, disjunctorum fatiscere vires: instare ea parte Hispanum, Navarræ nuper usurpatorem, Benearnii avidum: si adjungitur Gallico diademati principatus, decessuram hosti usurpandi libidinem, propulsandumque validius si quando irruperit. Benearnium familiæ Labretanæ feudum, ab antiquo Navarræ Reges agnovisse, donec vocaretur in regni Gallici successionem Henricus* IV. *quo tempore cœpit & à Gallis Regibus possideri. Invaluisse moribus apud Gallos antiquis, si quando privati aut Principes in Regium fastigium evehuntur, ut iis ante possessa coronæ adscribantur. Ita Hugonem Capetum, gentis Regiæ caput & primum columen, ubi Gallis unctus in Regem, Ducatu Burgundiæ, Lutetiaque Comitatu, feudis illustribus, dominio suo, propagasse Gallici imperii fines. Ita Ludovicum* VIII. *invexisse in Galliæ ditionem titulos, Comitatus Andegavensis, Turonum, Cenomanum. Ludovicum* XII. *Comitatus Blesensem, Suessionum, Montisfortis, & Ducatum Aurelianensem. Ita reliquos principes, quæ ante inaugurationem possederant, consensisse ut Gallicæ unirentur Coronæ, unde crevit Galliæ regnum in primam Europæ dignitatem. Falsò asseri, etsi Benearnium Principatus est, solutum esse legibus Gallicis: positum intra Galliæ fines docere loci situm & posticos montes qui Benearnium una & Galliam dividunt ab Hispanis. Cum Aquitania & Benearnium domuisse Clodovæum, Gotthicam per ea tempora ditionem; Chilpericum Clodovæi abnepotem dono transtulisse in conjugem, paulò pòst reversum ad Aquitaniæ Duces Principatum, diuque illis possessum, dein præstitum ab Aquitaniæ Ducibus pro eo feudo homagium ligium Gallo Regi; quo factum ut eo etiamnum tempore Benearnenses regnicolæ haberentur. Regnicolas Romæ, ubi æqua rerum arbitria sunt, habitos hinc patet, quòd si quando Summus Pontifex Episcopos Galliæ, delegare tenetur in executionem mandati Apostolici, legit promiscuè cum Gallis Episcopos Benearnenses, &, si ab illis appellatio interponitur velut à non rite delegatis, confirmatur electio, quod sæpe contigit: unde patet & Gallos esse qui Benearnenses sunt. Fidem à Principe Benearnii,*

Duché de Bourgongne. Comté de Paris. Comtez d'Anjou. De Tours. Du Mans. La Comté de Blois. De Soissons. De Montfort. La Duché d'Orleans.

1617.

nii, Duci Aquitaniæ vassallo Regis Galli præstitam liquet instrumento publico in Rationalium Camera Lutetiæ asservato; quo memoria est anno M. CC. LXXIII. *Gastonem Moncadam Benearnii Principem, Edoardo I. Anglorum Regi, Aquitaniæ tum Duci præstitisse fidem Benearnensis Principatus nomine, in hac eadem verba.* Gasto Vicecomes de Bearn, Dominus de Moncata & Castri veteris promisit & juravit sub obligatione & juramento sui corporis & terræ Benearnii, quam tenet à Domino Rege Angliæ, Duce Aquitaniæ, quod non recedat de curia Domini Regis sine sui licentia & voluntate speciali. *Postmodum principatus, Margaritæ Moncadæ filiæ in dotem constitutus, cedit Georgio Bernardo Comiti Fuxensi sub homagio Duci Aquitaniæ præstando, & præstito, prout fidem faciunt pleraque homagiorum instrumenta actis præfatæ Cameræ Rationalium inserta, ad annos* M. CC. LXXXVI. & M. CC. XC. *Si debuit Duci Aquitaniæ fidem Benearnii Princeps, potiori jure debuisse Gallo Regi, cujus ipsa Aquitania feudum erat. Accedente deinde Coronæ Gallicæ, Aquitaniâ, accessisse etiam jus quod Aquitaniæ Ducibus in Benearnium fuerat. Fuisse à Carolo* V. *Gallorum Rege unitam Galliæ Aquitaniam, quâ unione in comperto est quæsitum jus Regi Gallo in Benearnium, quale fuerat Duci Aquitano. At esto principatum esse ab omni alia provincia sejunctum; ideone feuda sua unire vetabitur, qui idem Benearnii Princeps est & Rex Gallorum? Cum debitor succedit creditori, cessat debitum, quia confusione tollitur obligatio; sic cum duo feuda in unum concurrunt una possessio fiunt.* His & similibus confirmabatur unio, cui tandem subscripsere Benearnenses vi, aut metu. Exin de Euangelio & Ecclesiæ reditibus pronunciatum. Sexaginta jam erant anni ex quo provinciam infectaverat Calvini error, instabat Rex Euangelio & Ecclesiæ Romanæ reditibus restituendis: obstabant Sectarii eo colore, quod nomine annuæ pensionis pastoribus suis quæsiti fuerant Ecclesiæ obventus, nempe exhibendis uxoribus & liberis, Deique Euangelio prædicando. Addebatur sexaginta annorum possessio valitura, post donationem Ioannæ Labretanæ, Regis Christianissimi aviæ in successores suos collatam; nec passuros provinciales Missam celebrari loco sexaginta abhinc annis puro & integro. Hæc Sectarii Benearnenses, quæ fusius infra trademus.

Ieanne Dal-bret.

1617. Prævaluit autoritas Regis, restitutis præter omnium spe in toto latè Benearnio Missâ, prædiis, & obventibus, qualia Ecclesiastici possederant ante Ioannam Labretanam Calvini fautricem. Ceterum quanquam illegitima plane ea possessio, placuit Regi optimo, in vicem permutati dominii tantumdem de publico præstari, quantum illis decesserat. At hæc item fusius infra. Qui in hunc diem Regi legem dixerant Calvinistæ, tunc primum accepere: primus hic in sectæ muros aries, quo agnitum, posse debellari, quos error communis vulgaverat, unione & concordia invictos fore.

Ieanne d'Albret.

Sub finem anni millesimi sexcentesimi decimiseptimi prodiit in publicum Antonii de Dominis, Archiepiscopi Spalatensis liber, statim à Romana Sede damnatus ob hæreses novas. Libro in IV. volumina digesto hic titulus, *De Repub. Christiana*. Anno M. DC. XVI. Proripuerat se inconstans & temulentus homo, à Dalmatia, ubi Primatem agebat, in Germaniam, qua hæretica labe infecta est, à Germania ad Batavos fugerat, postremò in Angliam ubi concordibus in Petri successorem erroribus compilavit veteres & novos in Sedem Apostolicam errores. Tenue viro principium fuit; ubi adoleverat Societatem Iesu ingreditur, primisque scientiarum rudimentis probe initiatus, Theologiam tractat improbe, &, quam illi distribuerat schola qualem docuit Autor Angelicus medelam ægris, viam peregrinis, detorquet in errores. Episcopatui obtinendo nihil intentatum reliquerat adhuc Iesuita, regulæ immemor qua vetitum est Episcopatum ex qualibet caussa ambire. Exin pessimo in virum augurio à Societate depellitur; nec diu cùm in Episcopale fastigium ex voto provectus cadit gloriæ animal in hæresim qua insectatur Petri successorem: vanitas nominis, quod hæresiarcha sperabat, primum fuit propagando errori incitamentum: raros in tempore habuit sectatores, in præsens neminem. Quippe ita se habet in Ecclesiam Dei doctrina nova; illi incrementa in momento fiunt, si quæ esse debent, ut novorum avidi sumus; adulta, mox minuitur, raro senescit; neque ipse Autor vixit in senium, tortore interno, veræ Religionis conscientia vexatus: ponendo erroribus fini ab Anglia Romam venit, fisus retractationi quam parabat dare in publicum: incertum an asyli fides promissa venienti: Romæ, in Castellum Sancti Angeli truditur, vitamque in obscuro ponit,

nit, quo fato, non constat: condemnatur mortuus, posthumaque pœna afficitur, cremato una cum libris cadavere, cineres in Tiberim conjecti. Ineunte anno MILLESIMO SEXCENTESIMO DECIMOOCTAVO orta est controversia inter almam Parisiorum Academiam, & Societatem Iesu. Rem altius repeto. Postquam desævierant prima Calvinistarum contra Iesuitas odia, regno extorrem Gallico Societatem revocat probe consultus Henricus IV. adultaque pace pyramides dirui mandat, vetus in Iesuitas monimentum procacitate respersum & satyra: restituti scholas non multò pòst aperiunt, speique publicæ admoti procurant augmentum litterarum pro instituto, late per Galliam diffusis seminariis: Vna urbs Galliæ caput Lutetia, edicto obstat, donec Henricus IV. privatam illis Lutetiæ domum concederet, qualem antea sub nomine Collegii Claromontani possederant. Postmodum sub finem anni M. DC. IX. Theologiam publice ut docere liceat impetrant: hæc sub Henrico IV. Non multò pòst à Ludovico Henrici successore scholarum facultas conceditur in omnes scientias, qualem hodie habent: obluctatur placito Regis Sorbona, obstrepit & Senatus Parisiensis, Iesuitas tum aversatus, procurante Servino, cui fuere in Societatem odia quamdiu vixit. Ingens controversia erat, nisi summo jure Rex evocaret ad se litem; mox ita sancitum Concilii arctioris placito. *Posthabitis Academiæ oppositionibus, redactisque in nihilum parlamenti in eam rem placitis, Societati Iesu Scholarum facultatem posthac fore in omnes artes & scientias, ea lege, ut Academiæ subjaceat, nec sibi ab illa appellandi jus esse præsumat: cui placito quamprimum exsequendo committendos è Concilio nostro judices, non obstantibus appellationibus, oppositionibus & interdictis, quorum ad idem Concilium cognitio esto, dicundo juri. Actum Lutetiæ* XV. *Februarii* 1618. 1618.

Hæc summa placiti. Mittendæ in possessionem Societati delegantur libellorum supplicum Magistri duo, Amelotus, *Amelot.*
& Foquetus: aperiuntur Scholæ, elegantique oratione habentur grates Regi optimo, sub eo themate. *Vt opus ab Henrico patre incœptum perfecerit dignus tanto parente filius, ut liberalium cultor, ut scientiarum amans: ut illi in obsequium sempiternum mancipata Societas.* Actum id immenso Scholarium, raro populi concursu: nondum caussæ aut præ- *Fouquet.*

1618. textus irarum exciderant ſenioribus, nec ſopita penitus in Societatem odia, quæ, etſi vetera & injuſta, manebant: adoleſcentes præſentia ſpectabant, poſtumi bello, quod ſpecie religionis unita factio in Henricos moverat, ex quo poſtulatio in Ieſuitas, eoque ignari veterum nova ſectabantur. Interceſſere quam ante acrius Theologiæ profeſſores, & Artium liberalium in Academia Magiſtri, actumque clam & per cuniculos, futuro in irritum niſu ſi aperto Marte peteretur edictum. Negat facultas utraque Baccalaureatus inſignia conceſſuram ſe candidatis, niſi poſt exactum in Scholis ſuis triennium. Queruntur Ieſuitæ illuſum legi; nec diu cum abrogatur Sorbonæ decretum edicto novo, quod dein per tempus invaluit. Sic Ieſuitæ Gymnaſium Lutetiæ habuere, & habent magno litterarum & pietatis obventu: utinam in reliqua Gallia pauciora forent Collegia. Sint illis domus, ſint ſacræ ædes & patrimonia quot & quanta voluerint & meruere, è re Chriſtiana eſt tanti augmentum Ordinis; aſt non item è re litteraria, non è politica propagari in immenſum Scholas, quales in hanc diem Gallia patitur & luget. Quis invideat augmenta rerum viris optime meritis? nemo certe bonus: hæreſim inſectantur, prædicationi Euangelii incumbunt ſedulò, ſolantur afflictos, lapſos erigunt, ſpei juvenum admoventur; virtutum ſemina ſcientiis probe miſcent, quod præcipuum habent in munere: utilius ſane nobis, ſibi glorioſius ſi paucioribus locis docerent. Scholarum effræni numero peſſum ire veteres Academias palam eſt: dum ſua ſunt cuilibet pago Collegia, Societati quamvis fœcundiſſimæ vix ſuppetunt in ſingula magiſtri. At non privata tantum hæc labes, publicum eſt quodcumque ea parte peccatur; ita ingloriè paternis laribus ſtertit male ſaginatus epulis nullo labore partis, & plerumque genio loci imbutus peſſime qui celebres procul Academias ſectatus, patriæ in tempus ſuæ lumen foret & columen. Palam eſt lethalem eſſe Reipublicæ lippis & tonſoribus promiſcuum ſcientiarum uſum; qua ex cauſſa arceri olim ſoliti profani à ſacris, queis ſcientiarum arcana continentur. Ex quo ſtrata cuilibet in Parnaſſum via facilis, paucis in ſummum apicem aſcenſus eſt. Docet nos experientia ſeculi ſub quo vivimus, pauciores eſſe eruditos, quo plura Collegia ſunt. Triginta jam anni volvuntur ex quo Gymnaſiis obruimur, ubi amabo augmenta litterarum?

rum? ubi probati Autores per hæc tempora? Si qui meruere 1618.
in re litteraria nomen, supra ætatem nostram sunt, apud veteres magistros instituti, aut in majoribus Gymnasiis. Obstat item ratio politica, qua docemur stare & augeri commerciis regna, quæ ire in pejus & minui certum est, ubi quilibet è populo sectatur litteras: rarò mercatorem se ferat qui ex litteris gloriatur. Hinc litibus augmenta in pagis, dum vassallus vana Latinitatis imagine, qua illuditur, litem feudi Domino movet: hinc advocatulis implentur oppidula, aut notariis deterrimo hominum genere, cui velut hirudinibus populi sudor & sanguis vita sunt. Perniciosus est Reipublicæ contemptus armorum, quibus nisi exercentur prima adolescentia juvenes, spernunt bellica, aut spernuntur ipsi à bellicis. Invaluit pessimus in Gallia usus, ut qui imbuitur litteris, procul habeatur armis, quo fit ut rari militent, dum litteris incumbunt fere omnes. Viget per arma imperium Othomannicum, quia rarus Mahumetana lege scientiarum usus; si quæ illis Gymnasia, magis sunt instituendæ ad arma juventuti, quam ad literas. Redeo ad seriem rerum.

Ineunte Martio exarsit Lutetiani Parlamenti palatium: ignis cui initium à magno Procuratorum triclinio, per noctem secunda & tertia vigilia augescit tanto impetu, ut ingentis pretii merces eo loci venales prius consumptæ fuerint quam ardere agnitum. Illuni nocte erat in insula, quam palatii vocant, per flammam dies solari illustrior, & ni propere obviam itum malo, periculum erat ne Trojano pejus incendio desolaretur civitas Europæ caput. Circumjecta triclinio absorpsit ignis vento properus: casu an consilio subditus incertum: cetera palatii post subductum igni alimentum incendio erepta, ingens hæc certe non diuturna calamitas, quippe, non multò pòst (ut omnia Lutetiæ abundant) majori quam antea luxu restituuntur quæ perierant, qui ex ligno fornices fuerant, versicolori marmore illustrantur, incrustantur parietes, ut dici haud injuria possit, prodiisse purius ab igne aurum.

Sub finem Maji Petrus Toletanus Mediolani prorex, operantibus Bethunio & Modenæo legatis Galliæ, adigitur tandem exsequendo fœderi ante memorato. Tradidimus ad annum proxime recensitum, confirmatum Ticini, quod Astæ nuper pactum fuerat fœdus, Regem inter Hispanum & Du- *Dom Pedro de Tolede. Bethune. Modene. Pavie. Ast.*

 cem

1618. cem Sabaudum: dictas in restitutionem leges utrinque exsequuntur legati bona fide; restituuntur Sabaudo Vercellæ & una captus miles; Sabaudus Mantuano & Maserano Principibus ablata reddit: hinc in Italia pax & tranquillitas, summo Pontifice & Christianissimo Rege conciliatoribus

Princes de Mantouë, & de Maseran.

Duran. Siti.

Per idem tempus Durandus, & Sitius extraordinario judicio rapiuntur ad necem: in utrumque postulatio ex carmine satyrico in Luynæum scripto: dira scribendi libido! dira sævitia in scriptores queis sæpe autoritas ex vetito est: horum quidem nomina in obscuro forent nisi ex pœna claruissent. Crimen intendit quod Sitio gente Florentino alta mente manere credebatur memoria Conchini & Galigayæ conjugum; raptus item in patibulum ejus frater eadem labe, is carmini manum præbuerat transscribendo, unde in illum vulgatæ satyræ crimen, certe levius quàm ut capitis pœna irrogaretur. Sitius stante Ancræo, Turonum Archiepiscopo Galigayæ fratri ab Epistolis fuerat, quo aucta in virum invidia. Haud pigebit in transitu dicere de summa per id temporis Luynæi potestate. Si capitale judicium in probrosi carminis autorem irrogatur, debuit in Regem ferri scriptoris manus. At enim eam legem dignitati regnantis concessam transferre in privatum hominem, ut capite plectatur minus custodite in ipsum scribens, sane insolens est. Dixi extraordinario judicio actum in reos, quia cognitio litis Parlamento debita in magnum Consilium translata fuit, qui mos pessime invaluit, ubi actori suspecti sunt judices, ad quos ex lege, caussæ cognitio pertinet: Luynæus in Parlamento male audiebat, hinc translati judicii caussa. Certe coërceri debet scribentium procacitas, dum plerumque, invidiose primo aulæ ministro obganniunt per maledicta, queis persæpe Rex, etsi maxime laudatur, maxime petitur.

Bornonville.

Bornonvillæus Bastillææ arcis præfectura cadit: postulatio in ipsum quod Barbinum in arce vinctum scripto dato & accepto patiebatur alere extra muros commercium, quo suspecta Luynæo custodia. Bornonvillæi casus, Baronis Persani casum trahit (is Bornonvillæo, frater Condæo admotus in custodiam) Persano substituitur Vernetus Luynæo per sororem frater, eoque fidus; acti in vincula fratres, quibus incustoditæ custodiæ crimen erat: nec diu cum mollito Luynæo liberantur. Luynæo recta erat indoles, nihil depravatum in mori-

Persan.

Du Vernet.

moribus, & quanquam sibi studebat maxime, non erat beneficii expers, ut in alios conferri magnificum est; vix durabat in odia, primorumque fortunas, quanquam suspectabat, tulit donec vixit, nescio an invitus. Sæpe in aulis Regum nocendi impotentia est, quod plerisque creditur esse beneficium, sæpe pro gratia vulgatur quod est necessitas. 1618.

Invaluit in aula Romana utrique ut Regi Gallo, & Hispano distribuantur pontificiæ gratiæ æqua lance; &, quanquam Christianissimo decedit Catholicus, hujus Romæ maxima autoritas est, specie religionis quam rebus suis opportune accommodat, aut vi feudorum quæ in Italia possidet Romæ imminentia; si quando in Cardinalem provehitur Hispanus, statim fit electio Galli servata utrique regno æqualitate. Gondium proponit Rex Gallus; Lermæum Hispanus, vtrique conceditur sacri Collegii purpura, ille Parisiensis Episcopus, hic erat arbiter rerum Hispanicarum, cœlibem vitam trahens. Gondius posthac sæpe nobis Cardinalis Radesiani nomine memorabitur. *Gondi.* *Le Duc de Lerme.* *Le Cardinal de Rets.*

Per ea tempora Cardinalis Perronius vita defungitur vir magni nominis, cui Gallia, & Christianus orbis plurimum debent. Primam ab infantia ætatem applicuerat studio litterarum, quo tempore familia angusta, & arcta penu locabat manualem studentibus operam: adultus genio prævalente, litterarum imperio natus, servire desinit. Illi arcana scientiarum in momento patuere, qualia vix aperiunt ætates & secula; humaniorum litterarum fastigium assequitur, Philosophiam, & Theologiam ingenti laude docet; Henricique tertii animo, poëtica primum insinuatus, dein majora sapiens in aulam vocatur, exutaque poësi, qua sibi coëtaneos omnes anteverterat, Philosophus & Theologus est ex poëta optimo: Theologiæ professorem nemini secundum Parisiensis Academia agnoscit & colit. Vbi Henricus tertius excesserat, Henricum Quartum Calvinistam, ad Catholicam fidem convertit; Ebroicensique Episcopatu donatur (leve donum pro beneficii dignitate) dein summo Pontifici autor est, ut Christianissimo Regi impertiatur paternam de more benedictionem, quam in eam diem negaverat, velut hæretico. Legatione Romam probe defungitur, Clementi VIII. conciliat Henricum IV. ingenti Ecclesiæ orthodoxæ applausu: dubium in fide Henricum firmat celebri disputatione contra *Du Perron.* *Evreux.*

1618. Plessimornæum Calvinistam habita (is tum Sectariorum in Gallia caput.) Indicitur ad Fontembellaqueum in disputationem dies, sistitur arenæ uterque pugil, convocantur Theologorum utriusque in Gallia religionis principes, ipse Rex hæsitabundus præsentiam accommodat pugnæ, victorique demum Perronio fidem. Ferunt à Rege finem disputationi impositum, postquam à Mornæo quæsitum, crederetne ipse Catholicis Romanis desperatam esse salutem? respondente immensam esse Dei misericordiam, cujus beneficio salvi esse possint errantes in fide: negante Perronio extra Ecclesiam Romanam salutem fore: respondit Rex: *quandoquidem concordes pro salute Catholicorum utriusque opinionis Doctores, tutius se Catholicum fore.* Victoriæ præmium Perronio fuit sacri Collegii purpura, qua illum, præter morem summus Pontifex induit motu proprio. Paulò pòst Senonum Archiepiscopatu, majorisque Galliæ Eleemosynarii (id Coronæ munus est) dignitate donatur. Venetos, jam in proclivi positos ut ab Ecclesia Romana deficerent, à casu revocat; Gallorumque res adeo provehit, Romæ extraordinaria legatione qua functus diu, ut, qui apicem Theologiæ tenuit, numeretur inter primæ notæ politicos, quod rarum. Plura adjicerem commendando, nisi ipse commendasset se dignius per scripta Theologica, Poëtica, per quæ erit Perronii memoria immortalis.

Plessis-Mornay. Fontainebelleau.

Sens, Grand Aufmosnier de France.

Per idem tempus mixta funeri gaudia solenni Mauricii Sabaudi Principis ad Regem Gallum delegatione (is, prima quanquam adolescentia, Cardinalis erat) caussa legationis, fœdus nuptiarum inter Christinam Franciæ, & Pedemontii Principem Ducis Sabaudi primogenitum legati fratrem: rei eventus infrà reddetur.

Vray. Chaoux. Osman.

Adulto anno Lutetiam venit Vreyus Chaousius ab Osmane Turcarum Imperatore ad Regem delegatus: caussa legationis erat renovatio antiqui fœderis, deprecatioque injuriæ à Mustapha decessore suo nuper Christianissimi Regis legato illatæ; rem raro Turcis usurpatam, infra se habentibus qualescumque Reges: repeto ab origine sua, negotium. Sultano Achmeto per morbum extincto successerat Osmanes defuncti filius vix egressus infantiam: delatum statim Sultano Mustaphæ imperii regimen, donec adolevisset Princeps per ætatem gubernaculo impar (is Achmeti frater ab ineunte

Sultan Acmet.

ætate

ætate in custodiam missus, qui mos genti, tolerabat solitudinem specie voluntarii secessus quo rebus sacris vacaret attentius) usurpatumne ab ipso imperium Ianissariorum ope, aut, quod plerique credidere, ab Achmeto sub depositi fide commissum donec filius adolevisset, in incerto est. Vbi solio institit Mustapha nihil ab avita crudelitate degener, grassatur in suos tyrannice; utque vitia & virtutes tyrannis æque suspecta sunt, probos, improbos nullo delectu habet, Osmanem ex fratre nepotem, cujus tutorem agebat, in privatam custodiam agit; vincti & Osmanis fratres in regni spem secundam vocati; nec satis sævire crudeliter in gentem suam; violatur publica fides, si quæ Ottomannis; infertur vis legatis Regum Galli & Britanni, torquentur ipsorum familiæ, Molæus tum pro Rege Gallo, legati munere fungebatur, vir sapiens antiqua è gente. 1618. *Molé.*

Iis forte temporibus bellum erat genti Ottomannorum cum Persa immane & atrox, quale geritur inter barbaros; expeditionem procurabat ingentibus major Visir terra, marique copiis (huic prima rerum imperia sunt apud Turcas) is ubi audit ab excessu Achmeti usurpatum à Mustapha imperium, conjectum Osmanem in carcerem, legatos Regum contra jus gentium oppressos; timet sibi, periculoque, quod imminebat, expedit se in hunc modum. Expeditionem in Persas infectam differt, seu potius abdicat, vela ex improviso in Occidentem, in Mustapham arma convertit, quibus ante opprimitur tyrannus quam agnitum venisse ut hostem quem renovando fidei sacramento ab Oriente solvisse crediderat: captus pristinæ solitudini restituitur, arctaque custodia cohibetur, redduntur Osmani libertas & solium.

Principatus novi primordium est, illustris ad Regem Gallum delegatio, reparandæ offensæ ex violato per Mustapham jure gentium, & renovando fœderi quo juncta gens Ottomanna Gallorum Regibus. Turca ceteros principes tanquam nihil ausuros contemnit, veneratur Gallos & timet, veteri superstitione nescio unde ducta, *futurum immortale Imperium Ottomannicum, nisi Gallorum armis subvertetur.* Litterarum quas Osmanis legatus ad Regem pertulit, hæc summa erat.

Christianæ fidei gloriosissimo & potentissimo defensori, Regum antiquissimo, nobilissimo gentis Christianæ arbitro, Galliarum

1618. *liarum Imperatori, cujus rebus & vitæ ut sit exitus felix, ut cedant illi ex voto omnia, ut imperet diu & feliciter optamus, & precamur Deum.*

Pacta decessores inter nostros fœdera ad te in præsens mitto, si lubet, renovanda. Hominum æquat mors fortunam & vitam, instabile est quicquid nascitur, Regum certus est casus, fatum ineluctabile, Dei decretum immutabile, per quod cælo debiti sunt, quos ab æterno statuit nullis ipsorum meritis, uno arbitrio prædestinantis. Sapientibus haud ignotum est, quod & sciunt scientiarum magistri, summa imis æquanda in tempore, venturamque incerta die horam certam qua prædestinatorum impleto numero finis erit omnibus quibus principium fuit. His te præmonitum volumus velut in præludium mortis, cui omnes nascimur. Eo fato Achmetus Sultanus pater colendissimus morte impravisa ereptus nuper nobis & imperio suo, paradisi amœnis spatiatur & pascitur, qualia prædestinatis promisit Mahomet propheta Altissimi, ita faxit misericors Deus. Momentaneum est quicquid sibi arrogat mundus, evaporatur gloria sicut fumus, mendax vitæ felicitas, paradisi æterna fruitio. Ab Ottomannorum origine in hanc diem continua genti nostræ imperii possessio fuit. Ceterum, quia regno impar eram per ætatis lubricum, substitutus mihi Sultanus Mustapha patruus: ille, quia nullo hominum commercio ætatem solitaria vita traduxerat ab infantia, coronam sponte exuit, cœlestibusque tranquille meditandis, nobis decessit imperio quàm late patet. Actum id nascente Ianuarii luna anno M. DC. XVII. *Quod ergo felix & faustum sit, Ottomannorum solio, id est, Orientis Imperio, qualis olim Salomon incumbo, potens, rebusque haud impar gerendis: jam argento & auro cusum Osmanis nomen traducitur per totum orbem, nulla illi meta, nisi quam Soli posuit Deus. Nostra autoritate distribuuntur populis jura, inimicis excidia & clades imminent, amicis gratia. Hos inter quia primus es quem amo, & à quo velim redamari: renovando inter nos fœderi, quale fuit & esse par est, ad te mittimus Vreyum portæ inter ministros præcipuum magnæ exquæstorem fide, quem condigno nobis honore excipies, si amas quod nostrum est: ille subscriptam à te mihi referet legem, qualem in fœdus mitto. Mea quod attinet operam dabo ut custoditè toto Oriente servetur, idem si tu regno tuo feceris, erunt in gentem unam subditi nostri mutuis amore, fide,*

com-

commercio: Quod ad me spectat colam impensius & amabo quæ tua sunt, præcipue legatos: in quos si quid nuper à patruo nostro peccatum, resarciam damnum, reparabo injuriam largitione, & pœna. Ita me amet Deus, ita te & tua protegat. 1618.

His sibi abunde Ludovicus satisfactum putans, post renovata Gallos inter & Ottomannos fœdera; Sezium legit qui annis sequentibus ad portam Osmanis legatione fungeretur, is postquam Molæus redierat, subit vices. *Sesy.*

Non defuere qui initum Turcas inter & Regem Christianissimum fœdus improbarent, quos inter Hispanorum fautores quibus in odium sumus Galli ab antiquo, nec multò pòst in publicum prodiere scripta ab illis, per quæ impietatis arguebatur fœdus Christiani Regis cum Turca: hæc summa scripti, *Vere Catholicos esse Hispanos, quibus amici aut inimici sunt pro Sedis Apostolicæ delectu, quibus summa est ratio quæ pro Religione facit: illis præcipua veneratione coli Petri successores, hinc hæreticis infensos esse Hispanos, quanquam baptismo uniuntur; quanto magis Mahumetanis quibus nullus est sacramentorum usus? Quod Turcarum inimici sint Hispaniæ Reges fidem facere monumenta antiqua & nova; Carolum V. bellum illis in Africa movisse ingentibus copiis, exin Philippo II. regnante navali ad Naupactum prælio ad internecionem cæsos, Ioannis Austriaci labor; clades Ottomanna, quâ non ante major, Austriacæ genti memorabilis, per quam in Oriente restituta Christiana fides, quam depulerat gens Christo infida. Capta per discordias Christianorum Principum Rhodo, quæ Christiani in Oriente nominis propugnaculum erat, datam à Catholicis Regibus, Equitibus Hierosolymitanis Melitam, quæ Rhodo substituta fidei munimentum est contra Ottomannos. Exacta recens Granatæ regno centena Sarracenorum millia, tristes in Hispania Mahumetis reliquias. Denique Gallum Regem, & Mahumetanis fœdere uniri, & in Gallia ditione sua pati hæreticos uno ordine cum Catholicis; illis officia fori & militiæ, non habito delectu, æque distribui, possideri ab hæreticis Regis permissu decimas, obventus sacros: denique cum Germaniæ Protestantibus unam Regi Christianissimo caussam esse. Hostes haberi Austriacæ genti quicumque Deo sunt, quicumque Sedi Apostolicæ, nec fœdus in eam diem àb iis pactum, nisi cum Catholicis.* *Dom Ioan d'Austriche.*

His insectabantur Gallos fervidi rerum Hispanicarum fautores,

1618. tores, nec desistunt etiamnum hodie insectari, vana Austriaci jactatione nominis; quæ vera, necne, videant qui hæc legent, qualia vulgavit, amica Gallis manus, in hanc summam. *Genti Austriacæ primum Religionis caput ab omni ævo fuit servire tempori, quæsita primum queis augeretur, queis subsisteret; religionem & cultum subsecuta. Quoties è re fuit, pacta cum Turcis aut cum hæreticis inire, inita: testantur exacti seculi monimenta, unam sæpe cum hæreticis caussam fuisse genti, principibus Catholicis & summo Pontifici opprimendis. Meminisse debent adoratores Austriaci nominis Carolum* V. *cujus memoria illis præcara est & illustris, icisse cum Henrico* VIII. *Angliæ Rege fœdus postquam ab Ecclesia Romana defecerat, factum eò atrocius quod prima tum per Angliam hæreseos semina spargebantur in primo suffocanda ortu, nisi Imperator postposuisset Romanam Sedem libidini qua Gallos oderat; ictum fœdus cum hæretico principe in Christianissimum Regem, annum circa* M. D. XLIII. *centenaque militum millia invecta in Galliam una conspirantibus Hispano & Anglo in ruinam regni Catholici. Meminisse item debent eundem Carolum* V. *etsi summe Catholicus erat, quod jactant, cum Germanis Protestantibus fœderatum, quo tempore expugnavit Romam Lutheranorum ope, quam debuerant tot reliquiæ Sanctorum Martyrum & Petri sacrosancta Sedes vindicare ab incendio & ruina: prædatur, diripit hæreticus Vrbem Sanctam sub Rege Catholico. Romani naufragii tabulas summus Pontifex Hadrianam in arcem transfert, & obsidetur; desolantur ferro & flamma Basilicæ: gesta hæc Carolo* V. *imperante, quod nec Hispani negant. Ridiculum est quod ejus temporis Annales memorant, rescripto Hispani Regis indictas tota Hispania preces pro libertate summi Pontificis, quem ipse habebat in vinculis, inhibitamque ex nativitate Philippi* II. *festivitatem tota Hispania, quasi indecens foret, dum Ecclesia pater in luctu erat, lætari filios. Transacta hæc sub annum* M. D. XXVII. *Clemente* VII. *Sedem Apostolicam tenente, aut, ut melius dicam, totos septem menses captivo. Luctuosum contra quod tradunt ejusdem temporis Scriptores de severa custodia qua cohibitus Vicarius Christi. Lactucas forte poposcerat in esum, projeceratque in arcis fossam anus apud quam venales prostabant, per funem communicabiles: gratiam pro crimine accipit præsidii præfectus; & anum stran-*

Chasteau S. Ange.

strangulat coram summo Pontifice frustra reclamante & passo 1618.
triste in furca spectaculum, donec fœtore cadaveris corrumperetur aër. Hac ille Carolus V. *Austriacorum decus & gloria. Ingemiscit Europa, exclamant ad summi Pontificis libertatem principes Christiani, subscribit Cæsar, non ante tamen quam ingenti pretio redimeretur. Empta libertas ære ex promotione sex Cardinalium parato, quasi non satis foret habere in vinculis, cujus est à Deo officium ligare & solvere, nisi res sacra, quæ extra commercium est, parandæ libertati venderetur. Idem Carolus* V. *quo tempore Concilium Oecumenicum Tridenti convenerat, se pro summo Pontifice gerit, vulgato per Germaniam libro fidei articulos continente; quos inter hæretici duo; quorum altero sacerdotum matrimonia permittebantur, altero sub utraque specie libatio Corporis Sacrosancti. Hæc est illa obedientia Romanæ Sedi præstita, hæc illa Religio quam ad nauseam jactant Austriacæ gentis fautores. Contractum per diversa tempora ab Austriacis cum gente Ottomanna fœdus, convincunt missi persæpe ad portam Oratores per quos Austriaca gens supplex petiit pacem, donaque Ottomannis largita est impetrandæ. Quod ne videar comminisci, Isthuansii autoritate utar, is gravis historicus, neque genti Austriacæ suspectus, quippe qui Maximiliano & Rudolpho erat à secretis. Ille libro* XIV. *historiæ Vngaricæ annum recensens* M.D.XLI. *in hæc ipsa verba scribit. Eodem tempore Ferdinandus* (is è gente Austriaca Caroli V. Frater) *Leopardum Felsium qui Viennæ substiterat misit*, &c. *Subinde etiam opportunissimum fore ratus si Solimannum per legatos placare posset, ac novis conditionibus pacem vel inducias cum eo pacisceretur, absque longiori mora ad illum, adhuc Budæ in æstivis agentem, viros illustres Nicolaum Comitem, ac Sigismundum Herbestantium cum muneribus misit, inter quæ pocula aurea & elegantis artificii horologium erat, quod Maximiliani Cæsaris avi fuisse dicebatur, aderatque peritus artifex qui barbaros earum rerum rudes & ignaros ad regendam ejus rei machinam protinus edoceret, instrueretque. Grata fuere Solimanno munera, alteroque quàm venerant die legati, prius à Rustano convivio excepti, ad eum introducti sunt, qui inducias quibus etiam Carolum Cæsarem includi pateretur, regnumque Pannoniæ, iisdem quibus ante conditionibus pendendi quotannis tributi, Ferdinando adjudicari, ac Vcalphinos*

1618. *phinos redimere liceret postulabant. Ad ea biduo pòst per Rustanum responsum est elato animo, non aliis conditionibus pacem dari, quàm ut Ferdinandus Pannonia omni cedat, ac pro Austria annuum tributum pendat, si id facere gravetur, Solimannum, præterquam quod Pannoniam armis ab eo extorqueat, tum insuper Austriam igne & ferro evastaturum, &c. Legati hoc responso accepto, quanquam vestibus aureis donati, justa tamen ira haud parum commoveri videbantur, quod nec sui, nec duorum summa dignitatis summaque potentia fratrum, quorum nomine agebant, barbarus arrogans rationem ullam habuisset, domum reverti decreverunt; permittente tamen Rustano, castra, eorumque ordinem, disciplinamque, qua mirifica erat, antequam discederent, perlustravere: hac Istuanfius. Ex quibus patet gentem Austriacam non petiisse modo à Turcis pacem, sed & munera, & annua obtulisse tributa obtinenda.*

His & talibus vindicabatur à calumnia initum à Gallo Rege cum Turca fœdus: Missa habeo ex vetere Testamento exempla tum adducta, quibus probabatur quandoque infidelibus adjunctum populum Dei, prohibendæ injuriæ; neque in præsens aliud esse dominationis Austriacæ frænum Europæ dum imminet, quam si Rex Gallus cum Ottomannis fœdus inierit.

Si rite calculus ponitur, Christianissimo Regi, & Ecclesiæ orthodoxæ magna utilitas est ab hoc fœdere. Turca indefessus Christiani nominis hostis, patitur sacras Christo Basilicas, apud Constantinopolitanos & Galatas, patitur Christianos misceri Mahumetanis, & agere libere, patitur novem in Oriente Episcopos à summa Sede lectos, qui munia obeunt Ecclesiastica qualia solent in patria, quam obedientiæ vocant. Monstratur ubi Christus conceptus, ubi natus, ubi educatus, ubi tot miracula edidit, hîc cœnæ, hîc prehensionis locus, hîc judicatus, hic flagellatus, hic arundine illusus; hæc via est quam à prætorio in Calvarium tenuit, hic mons sacer, hic distributus prætorianus miles, dum in Cruce pendet Redemptor, hic gemit Maria mater, filioque immoritur morienti, hic se hortus explicat, ubi monumentum fuit homini Deo. Quo autore amabo conservantur hæc? quo intercessore perlustrantur? Quinquaginta Franciscanis datur sancti Sepulcri custodia, illis alta quies est, operantur ex Ro-

mano ritu, nemo obstat sacris, unde hæc tranquillitas loco inimico? Armenii lues hæretica, Catholicos Romanos nuper a precaria locorum possessione depulerant, pelluntur Armenii, restituuntur Catholici: unde hoc nisi à fœdere quod Gallos inter & Turcas est jam sunt centum anni? per legatos Galliæ, Ottomanni excipiunt Christianorum querelas & provident: per eosdem legatos feritati in Christianos barbaræ imponitur modus; per eosdem impune Christus adoratur Mahumetano solo. Hinc patet quanti momenti Romanæ Ecclesiæ sit id fœderis inter Christianissimum Regem & Turcam. 1619.

Per hyemem ejus anni visus est cœlo aperto, spatio trium mensium cometa crinitus, in eam flammam ut alta nocte cœlum ardere diceres, aut nocturno fulgere sole. Non ante annos mille apparuit major, non horridior. Eodemmet tempore visus item in Oriente cometa ingens, nescio an idem. Diversum fuisse probant, quod ille in modum missilis ignis porrigebat crines late diffusos; hic in acinacem desinebat, cujus acies minabatur Byzantio, unde Ottomannis timor; unus aut duo parum interest: certe nihil obstat eundemmet cometam pro diverso astrorum aspectu, & soli situ in varias exhiberi figuras. Prodiere statim in publicum incertis Autoribus scripta, quibus tristi meteororum indicio prænunciabantur bella & seditiones in longos annos; neque præsagium fefellit eventus; quippe ab eo anno in præsentem quo hæc scribo, qui est millesimus sexcentesimus quadragesimus secundus, Europa infelix belli theatrum est crudelissimi, eritque diu, nisi flectitur in misericordiam Deus. Confodimur invicem & mutuis vulneribus cadimus Galli, Hispani, Belgæ, gens Christiana: Dei imago sumus omnes, neque satiamur mutua cæde, hæc pœna peccati. Sunt in Germania florentissimæ nuper provinciæ immensis terrarum spatiis porrectæ in agros fertiles, olim urbibus distinctæ, quales commercia & soli ubertas componunt; provinciæ vasto ambitu; quibus circumeundis vix mensis suffecerit, queis in præsens non urbes, non pagi, non sunt mapalia, non oppida, non agrestes viri, fertiles terræ quibus nihil seritur, nihil metitur: ut instabilis est fortuna mortalium. Dira mutatio! desertas urbes tenent antris dejectæ feræ; antra occupant pulsi urbibus homines. Debita bello perenni desolatio.

Iisdem ferme diebus Parlamenti Tolosani placito damna-

1618. tur Lucilius Vaninus, apud plerosque pro hæresiarcha habitus, mihi pro Atheo: neque enim hæresiarcha qui Deum negat: medicinæ in speciem professor erat, re seductor incautæ juventutis. Illi in irrisum sacra & religiosa; Christi humanitatem execrabatur, Deum ignorabat, forte omnia fieri existimabat; naturam pro matre optima, & omnium autrice adorabat, ut dici posset ex multis unus error, quem pervicaciter profitebatur Tolosæ, loco sancto. Et ut novis allicimur, præcipue dum calescit prima adolescentia sanguis, statim errorum sequaces habuit non paucos ex iis quos schola recens dimiserat. Gente Italus, literarum rudimentis Romæ imbutus, Philosophiæ & Theologiæ incubuerat magna spe, cum ad impia & sacrilega prolapsus, sacrum sacerdotii characterem polluit libro infami, quem scripsit in hunc titulum, *de Arcanis Naturæ*, quo non erubuit profiteri naturam omnium deam. Ob crimen cujus in Italia reus erat, in Galliam profugus Tolosam venit. Non alibi in hæreses armantur severius leges, & quanquam Calvinistis fides publica edicto Nannetico debetur, qua mutuò nectimur habendis simul commerciis, & una administrandis rebus, nunquam se Tolosæ credidere Sectarii, quo fit ut una inter Galliæ urbes Tolosa immunis sit hæretica labe, nemine in civem admisso cujus sit suspecta Sedi Apostolicæ fides. Delitescit Vaninus per tempus, donec illum libido in gloriam adigit, ut fidei Catholicæ arcana vulgaret in problemata primum, dein in irrisum. Statim alta admiratione defigi adolescentes, quibus, inter nova, placent maxime quæ probantur paucis; mirari quæcunque diceret, imitari, & sequi. Postulatus corruptæ per novum dogma juventutis in vincla conjicitur, Catholicumque se orthodoxum mentitus, differt quam meruerat pœnam, jamque probatione ambigua dimittebatur; cùm Franconus (vir prosapia illustris, vel uno hoc indicio vita probissimus) negatum sibi à Lucilio persæpe Deum, dataque objicit in ludibrium fidei arcana Christianæ: committitur reo testis & sustinet, sistitur Senatui audiendus de more reus; in sella sedet, rogatusque de Deo quid sentiat, respondet; *Coli sibi in Trinitate Vnum qualem adorat Ecclesia Orthodoxa. Deum plane convincere naturam ipsam.* Hæc cum diceret fortuitam è terra paleam legit, manuque ad judices protensa, *Hæc* (inquit) *jubet ut credam Deum esse:* dein ad pro-

Lucile Vanin.

Francon.

providentiam prolabi, *ut jactum in terram semen, ut elanguisse visum & mori, ut ex putrefacto albescit, ut viret & nascitur, ut sensim crescit, ut adolescit rore matutino, ut luxuriat infusa largius desuper aqua, ut in aristas armatur prohibendis per spicula avibus, ut in stipulam erigitur & frondescit, ut flavescit provectius, demissoque ut supercilio languet, donec moritur: ut postmodum trituratur, separatoque ut à palea fructu, grano homines, palea vivunt animantes usui hominum debita*; unde concludebat Deum esse naturæ autorem. Quod si id totum fieri à natura objicitur, regrediebatur ab hoc grano ad proxime antecedens in hunc modum: *si id seminis natura produxit, quis immediate proximum? si & illi debita ex natura processio, quis antecedens? donec ad primum veniret, quod necessarium est fuisse creatum, cum non esset à quo produceretur; naturam creationis incapacem esse probabat multis; Ergo Deus est Creator omnium.* Hæc Lucilius in ostentationem doctrinæ, aut metu magis, quam ex conscientia. At enim quia probationibus plane convincebatur, solenni placito post exactum in lite instruenda semestre, capitali judicio condemnatur. Vidi ego dum plaustro per ora vulgi traducitur illudentem Theologo è Franciscanis, cujus cura mollire ferocitatem animi obstinati. Frustraneum est viro desperato subsidium quod momento transigitur: satius foret stata temporum intervalla concedi condemnatis, quo vomitis ira & ultione resipiscerent. Apud Gallos condemnato statim innotescit sententia, & dum implacida mortis imagine horrescit totus, rapitur in patibulum: Melius Hispani & reliqui Europæi, qui temporum spatia concedunt condemnatis quantum satis molliendo mortis horrori, abluendisque per pœnitentiam meditata confessione noxis. Lucilius ferocitate contumax dum in patibulum trahitur monachi solatium aspernatus, objectam Crucem aversatur; Christoque illudit in hæc eadem verba; *Illi in extremis præ timore imbellis sudor, ego imperterritus morior.* Falso sane imperterritum se dixit scelestus homo, quem vidimus dejectum animo, philosophia uti pessime cujus se mentiebatur professorem. Erat illi in extremis aspectus ferox & horridus; inquieta mens, anxium quodcumque loquebatur; & quanquam *philosophice mori* se clamabat identidem, finiisse ut brutum nemo negaverit. Antequam rogo subderetur ignis;

1618.

1619. jussus sacrilegam linguam cu'tro submittere, negat, neque exerit nisi forcipum vi, apprehensam carnifex ferro abscindit; non aliàs vociferatio horridior, diceres mugire ictum bovem, reliqua absumpsit ignis; in aërem sparsi cineres.] Hic Lucilii Vanini finis, cui quanta constantia fuerit, probat belluinus in morte clamor. Vidi ego in custodia, vidi in patibulo, videram antequam subiret vincula: flagitiosus in libertate, & voluptatum sectator avidus, in carcere Catholicus, in extremis omni philosophiæ præsidio destitutus, amens moritur: vivens arcana naturæ sectabatur, Medicumque sapiebat, magis quam Theologum, quanquàm pro Theologo audiri amabat: capta cum ipso supellex omnis, inventusque inclusus vase crystallino immanis inter aquas bufo: objicientibus veneficium, respondit ex vivo bufone postquam ad ignem liquatus fuerit, malo remedium esse aliàs lethali. In carcere sacramentis frequenter utebatur dissimulans astute conscientiam, ubi videt ereptam spem vitæ, larvam exuit, qualisque vixerat moritur.

Theophile. Eodem anno conjicitur in carcerem poëta Theophilus, placitoque Lutetiani Parlamenti finibus Galliæ exactus, morbo non multò pòst extinguitur. Illi ad Aquitanos natale solum, non procul Aginno, tenuis & angusta domus; eruditio levis, prompta in dicacitatem facundia, fertile maledictis ingenium, plerisque poëtarum sui temporis princeps habitus, certe inter primos fuit, & nisi deturpasset scripta impietate & Venere, traheretur ipsius nomen cum laude ad posteros.

HVIC ANNO qui à Christo nato numeratur M.DC.XIX. initium est à solemnibus nuptiarum Caroli Ellebovii, Lotharingi Principis, cum Henricæa Borbonia Ludovici per naturam sorore; Christinæ Henrici IV. filiæ cum Principe Pedemontano matrimonium majore pompa transigitur. Supra memoravimus pactas anno M. DC. XVIII. nuptias, dilatasque ex caussa. Per id tempus Pedemontanus Princeps, ipsiusque Frater Thomas à subalpina regione equis decursoriis Lutetiam veniunt: præibant nobiles, familiæque apparatus ingens qualem decebat Principes. Complentur nuptiarum solennia, Februariique die decimo, qui sponsæ natalis erat, opus consummatione perficitur. Agebat tum Virgo regia decimum à quarto annum: indicta in festivam diem tor-

torneamenta, magno celebrantur nobilium virorum concursu; saltatur ludicrum Hierosolymitanum, quo larvati dimicabant in numeros, Godefrido Hierosolymas oppugnante: indictæ item largitiones publicæ, data captis libertas, deniq; nihil omissum eorum quæ publica gaudia demonstrant. 1619.

Exeunte Ianuario Dux Mommorancius Vrsinam cui recens nupserat, ex antiqua Vrsinorum gente, Reginæ Parentis neptem, in Galliam Narbonensem ducit. Ejus provinciæ prorex erat Mommorancius, avita possessione cultor indigenarum, & summe ab indigenis cultus. Ingens est apparatus quo tota passim provincia excipitur Proregis conjux: exhibentur illi honores plane regii, quod exemplo carebat. Haud memoratu indignum est obstitisse diu Tolosates Duci Mommorancio, dum legionem in armis exire urbe petit, excipiendæ dignius uxori; sæpe eo responso dimissus fuerat, non spectare ad fœminas militaria, qui à milite præstari solent honores iis tantum debitos quorum est in arma jus & imperium: fœminas non bellico apparatu, sed comitate urbana excipiendas, ludicris, saltationibus, choreis, aut musica. Prævaluit Bartholomæi Gramundi sententia (is mihi pater vir probissimus, &, quanquam suspecta manus de patre scribentis, omnium judicio incorruptus & plane innocens qui diu Decanum Tolosano in Parlamento egit, & finiit in optimum odorem.) Ille procurandis Vrsinæ, pro dignitate honoribus, à Parlamento in Capitolium delegatus, qui Tolosæ mos est; qua valuit apud Burgenses autoritate legionem obtinet ituram in occursum Vrsinæ, pro Mommorancii voto.

Des Vrsins.

Le Languedoc.

Bartholemy Gramont. Doyen au Parlement de Tolose.

Accurrunt in urbem æmulatoriè nobiles Aquitani & Gallo-Narbonenses dignius excipiendæ fœminæ principi. Memini ludicro illustri exacta per certamen equestre Bacchanalia, ea dignitate, ut æquares regiæ privatam pompam, quod maxime affectabat Mommorancius summe dives, & summe prodigus: magnificentia, opibus & cunctis privatam fortunam supergressis extollebatur, comitate cum inferioribus, agebat cum æqualibus, aut si qui supra erant arroganter; vanis amorum illecebris captus cum per pacem vacabat, in magnas virtutes expeditus cum bellum erat. At parum stabile est quodcumque naturæ aut fortunæ debemus, veniet quandoque tempus, quo de Mommorancio, qui Tolosæ in præsens triumphat, Tolosæ triumphus erit.

1619. Ad annum M.DC.XV. Ludovici Regis cum Anna Austriaca nuptias memoravimus, primæ noctis per tenellam utriusque ætatem amplexus innoxii fuerant velut inter fratres, neque dein progressum ultrà: diversi discumbebant, &, quanquam immensa conjugii charitas, jam erant anni quatuor ex quo vita utrique cælebs trahebatur: consultò gestum, ne prima ætate enervarentur vires. Regina viripotens erat, justaque jam ætate vindicabat sibi maritum; ille debito corporis & virium incremento, decimum nonum ætatis annum agebat: fama erat obstitisse in hanc diem expetitis à Rege amplexibus Luynæum, metu amoris conjugalis, quem æmuli impatientem fore, haud injuria metuebat. Instabant legati Hispaniæ, rati Regis sui contemptu differri amplexus, jamque haud procul divortio aberat conjugium, cum Luynæus facti autorem ostendit se, cui prohibendo jam impar erat. Regem concubia nocte lecto suo recumbentem, & tum forte insomnem aggressus; *Quid*, inquit, *nullo in Venerem ausu jaces, solitarius? Sat vita cœlibi datum, crimen est solitudo, vita sociam habenti.* Hæc effatus amplexatum, nec obluctantem veste fortuita tegit, transfertque brachiorum nisu in Reginæ cubiculum, somno se illa forte commiserat ignara beneficii, cum per placidam imaginem discusso sopore, conjugem grato velut insomnio videt & possidet, ex felici concubitu gaudia utrique genti immensa: statim in Gallia & Hispania publici ignes micant, tormenta bellica totis late ditionibus displodunturutroque regno. Spes erat Gallis, mutua inter conjuges charitate minuendam Luynæi potentiam, minore Regis affectu si divideretur: res contrà vertit; nec se Regina immiscuit dejiciendo, cujus erat apud conjugem prima gratia: Regem possidere amabat, ut possideri par est ab uxore virum; reliqua ut possideatur, ut amet, ut se suaque committat uni aut pluribus, velut indebita sibi remittebat in arbitrium viri, quod rarum fœminis, quarum sexus, etsi vehementer impar est gerendis rebus, vehementer affectat rerum imperia.

Postquam Luynæo accesserant Ancræi & Galigayæ conjugum spolia, quanta illis per fas & nefas legisse datum toto septennio quo tenuerant summam rerum in Gallia; fœdere conjugali cum illustri gente firmatus, subsidia dominationi quærit valitura consilio & astu. Summa est ratio quæ pro Religione

ligione facit, nec apud populum modo, sed & apud Reges probe institutos; id caussæ fuit cur Arnousium Regis conscientiæ Luynæus admoverit (is è Societate IESV Sacerdos, vir in omnes scientias expeditus, aulæ haud rudis, &, nisi arcana imperii pro munere audentius tractaret, duraturus) Arnousio obtentu conscientiæ, & religionis prætextu officium flectendi Regis quo expediret Luynæo, à quo & ipse regebatur nascente fortuna. Regi primatum adolescentia indoles, qualem natura impertitur optime natis, ingenua & flexilis: admoventur item Desplanus, Marcilhacus, aliaque id genus capita, magna pars è fece vulgi, à publica administratione divertendo si aliquando Regem se meminisset, dum Luynæus regni gubernaculo totus incumberet. In planum positum opus, Rege per ætatis lubricum declivi quocunque flecteretur. Ita Res Gallicas regebat Luynæus, vocatis in omnium conscientiam Modenæo & Duageano quorum præcipue consilio utebatur.

1619. *Le P. Arnoux Iesuite.* *Desplan. Marcilhac.* *Modene. Duagean.*

Rohanæus recenti affinitate Luynæo conjunctus (quippe Monbasoniis & Rohanæis gens eadem est & stemma idem) transierat in ipsius partes, neque penitus exuerat Reginam matrem, Condæum oderat. Luynæi animo subibat identidem captivi Condæi recordatio, neque deerant inter familiares à quibus urgeretur liberando: his ferme rationibus. *Injuriam à Condæo acceptam nuper cum in vincula conjectus, Reginæ parenti, opus esse, ideoque fore infensum illi Principem donec vixerit; si liberabitur plane devinctum liberatori suo, & ubi primum occasio dabitur ulturum injuriam à ludibrio carceris, accepti beneficii gratiam redditurum. Nunquam molliendum Reginæ animum etsi liberabitur, credituram indebite passam se ab inimico, libidine imperandi, quod metu pœnæ imminentis reparare satius duxerit: Ita natos Reges ut injuriarum alte meminerint, beneficia in se conferri posse negent, pro debito accipere ipsos obsequia, & statim oblivisci: neglectis, aut offensis iram esse quam nec tempus, nec officia diluant. Duriora passam Ancræi nece, indictaque Blesis solitudine Reginam, quam ut compensari patiatur levi beneficio injuriam. Libertate, etsi in præsens pro summa ipsi gratia est, renovandam memoriam carceris; qui restituitur meminisse læsum se aliquando, injuriæque magis admoneri quam beneficii, ut in prava declives sumus: satius fore si militari custodia co-*

 hibe-

1619. *hibebitur specie honoris. Denique matrem esse filii bene instituti; naturam vi expulsam recurrere; quæ ipsa conjunxit, etsi separaveris, callo ex se duriore firmari si una conferuntur. Satius futurum si libertati redditur Condæus, in quo præsidium liberatori, quo nec petere majus, nec sperare possit.*

Rohanæus, cui pro Regina parente studium & propensio, instabat contra, Luynæique animo insinuabat à Condæo metum, à Regina matre spem & fiduciam, his ferme verbis qualia habentur libro ipsius memoriali manuscripto: *Condæum & regiminis summe avidum esse & gazæ, parem regendo imperio, eoque avidius institurum: Gallis erga Principes suos innatum esse affectum, quo sub lege ipsorum vivere amant; odere summos administratores nisi è gente Regia sunt: statim à libertate concessa evehendum in summam rerum Principem, auraque populari & præsidio natalium obstiturum præsenti rerum arbitro, quali audacia Marescallo Ancræo obstiterat. Et si maxime administratione rerum abstinere velit, libidine habendi, quæ ipsi innata est, inhiaturum avide obventibus & bonis quibuscunque, quorum erit possessio vacua, quo decedent omnia in futurum, ei qui in præsens omnia possidet. Reginam parentem vel uno sexu infra res fore; per Ancræi necem, per Episcopi Lucionensis & Mangoti exsilia, per Barbini carcerem, præsidium illi omne ademptum, aula exactum quicquid illi fidum erat. Raram ipsi filio fiduciam fore in matre offensa, nec minus possidendum ab amico, etsi vehementer à matre vindicabitur: arbitrum fore inter matrem & filium, habiturumque in suspenso utriusque affectus. Reginam & Condæum custodia in præsens cohiberi, liberandum alterutrum, eò positis rebus ut Rex ætatis lubrico utrique custodiæ impar sit. Satius fore si liberabitur quæ sexu invalida est. Condæi detentionem haud fore difficilem; Reginam cito aut sero liberandam quoquò res cadant: quod in præsens pro beneficio erit, postmodum pro necessitate habendum, eoque nihil gratiæ liberatori fore.* His Rohanæus instabat Luynæo. Ille, quanquam Condæo liberando propensior, Reginæ factionem, si quæ erat, nosse avidus rem in suspenso habet. Rohanæus spe plenus Fertæum nobilem è familia sua Barbini amicum rei participem facit, admonendo citè Barbino, is tum in arce Bastillæa, ad quem scribuntur litteræ in hanc summam. *In procinctu esse Regi-*

L'Evesque de Luçon. Mangot. Barbin. — La Ferté.

na libertatem si sibi ipsa opitulari velit ; consulturam optime rebus suis si dubia spem inter & metum ad Regem scripserit : simulandam dejectionem animi quo nihil ferocitatis retinuisse credi possit, nihil ultionis aut iræ ; sic molliendos Regem & Luynaum, ea via transactum esse libertatis negotium, de quo Rohanaum inter & Luynaum convenerat, ita transigi oportere. Hæc summa scripti. Bornonvillæi proditione (is Bastillæ præfectus erat) redduntur Barbino litteræ ; ille haud ignarus Reginæ acceptam fore conditionem libertati impositam, componit statim litteras, quo stylo petebantur, Episcopoque tradit, cujus nomen transmitto; ille, cujus officium erat litteras ad Reginam perferre subscriptioni apponendæ si probasset; confert se proditorie ad Duageanum (is à Regina parente ad Luynæum transfuga vir ingenio valens & auræ sequax) Duageanus litteras Reginæ reddi mandat explorando arcano si quod erat, &, quo Bornonvillæi crimen intenderet, tacita Reginam inter & ipsum commercia alit, interjecta persona Episcopi, qui ultro citroque commeabat, donec plane agnitum Reginam animo nihil volvere præter libertatem, in cujus spem falso errore ducebatur. Vbi patuit esse innoxiam à rebus novis, Barbinus in exsilium relegatur, Bornonvillæus præfectura arcis dejicitur quod ante memoravimus, Fertæus aula abstinet. Non multò pòst ad Reginam parentem missus Arnousius Iesuita spem libertatis auget, si Luynæi ope uti velit: illi optimam indolem esse, quique filio Regi arcte devinctus est, cupidine ardere matris, ubi primum occasio dabitur liberandæ: illa caute iram dissimulat, altaque velut oblivione injuriæ immemor, Blesas gratam sibi mansionem respondet, qua illusit arte Arnousio & Modenæo sæpius ad ipsam delegatis. Mox de libertate Condæi statuitur quod infra trademus.

1619.

Duagean.

Bornonville.

DUM imperia rerum Luynæus tenet in Gallia, deliciis dum alte immergitur, oblitus esse instabile quodcumque aulicos beat: affertur Reginam matrem subsidio Ducis Espernonii Blesis dilapsam ab Engolismensi arce quam tenebat res novas moliri, magno nobilium & vulgi concursu: quod antequam aggredior haud abs re fuerit effugii originem, caussasque districte memorare.

Angoulesme.

Regina Mater malis Luynæi artibus abacta Blesas, specie secessus, agebat exsulem, &, quanquam liberam vulgaverant

1619. regia in provincias diplomata Luynæi manu conſcripta; vix erat ut ſui juris eſſe crederetur. Ipſa quamvis vehementer optabat Bleſis abſiſtere, viribus diffiſa ſuis diſſimulabat, altoque ſilentio tegebat mentem ne innoteſceret. Richelius in conſcientiam arcanorum vocari ſolitus apud Aveniones oſtraciſmum patiebatur, exſulabant Mangotus & Barbinus fida olim illi præſidia; ubi hominum ope deſtitutam ſe videt, uni Deo innixa aggreditur opus ſupra conſilium & vires fœminæ; fugam meditatur, ſed in incerto via eſt, nec in quem ſe proripiat, locus oſtenditur. Sociantur per infortunia homines, votaque afflictis vulgò conſona ſunt. Eſpernonius tum per adverſam fortunam aula exſul apud Mediomatrices in confiniis regni agebat, placuit ea parte tentare vadum: delegatur ad illum Abbas Roſſelayus per Richelii abſentiam conſilii particeps. Ante tamen quàm huic accingor negotio, re haud procul erit de Duce Eſpernonio pauca præmittere. Privatum illi per ea tempora diſſidium erat cum Regina matre, quod in hanc diem nemo ſcripſit, pauci agnovere: cauſſæ variç tradebantur quas tranſmittere ſatius eſt, quia pro incertis habeo. Ille viam nuper in aulam molitus oſtenderat Luynæo, magis quam obtulerat autoritatem ſuam contra Reginæ partes; ne offerret obſtabat ſuperba ferocitas, qua quæri amavit ſemper, magis quàm quærere. Nec procul erat Luynæus ſociari viro, obſtitere rerum in aula novarum cupidi, qui nimis quam multi ſunt quoquo tempore: illi Luynæi fortunam exoſi, ratique, ut res erat, durabilem ſi Eſpernonii ſubſidio firmaretur, ſpecie privati erga Luynæum affectus circumſtare ſolito frequentius, de Eſpernonio in deterius ſentire & loqui; ut audax, ut ſuperbe contumax & ferox, ut alienæ dominationis impatiens, ſuæ ut avidus, ut late potens, præcipue in confiniis qua Angliam ſpectat, aut Germaniam Gallia eoque metuendus; ut quælibet auſurus deſtruendo rerum Gallicarum arbitro; in poſſeſſorem Regis odia deterrima eſſe ab eo qui Regem poſſedit aliquando, nempe per invidiam, ne conferatur in plures quod ipſi olim pro ſummo beneficio fuit. His ſe Luynæus peſſime ſuaderi patitur, obſtatque Eſpernonio. Per ea tempora Valeta Archiepiſcopus Toloſanus (vir probe inſtitutus, &, niſi armis poſtpoſuiſſet characterem, nemini ea ætate ſecundus ſeu Theologica ſpectes, ſeu politica) proponeba-

Mets. *L'Abbé de Rouſſelaye.* *La Valete, Archeveſque de Toloſe.*

nebatur Regi proxime promovendus in Cardinalis titulum, instabat Espernonius Valetæ pater, promissamque sæpe purpuram velut jure suo vindicabat: prævaluere Marquemontius & Radesianus, ille nuper Villaræi ope, hic recens, operante per Duagearum Luynæo, unde Espernonio ira & dolor. Implevit iracundiæ cumulum in Concilio Regis arctiore spreta dignitas Ducum: sedis controversia inter Duces & Procancellarium mota, res in Concilium delata est, pro illis agebat dux Espernonius Ducum qui tum in aula primus, litemque suam faciebat eo tenacius quod privata illi cum Væræo Procancellario dissidia erant ducta è longinquo: prævaluit Procancellarius Ducibus, Væræus Espernonio, toga ensi, pronuntiatumque (nam & hoc historia dignum est) *Procancellarium, præsente aut absente Cancellario, Ducibus & Paribus Franciæ in Concilio Regis præiturum*: absente Cancellario nemo ambigebat cessuros Duces: hinc caussæ irarum, & occulti Metas effugii. Bullionius tum Sedanensi in urbe agebat haud procul Metis, & ipse Luynææ dominationis impatiens, vir certe magnus, nisi illi pro labore quies publica foret. Ergo ea parte dissidium sperans, autor est reconciliationi Reginam inter & Espernonium; res in plano fuit; quippe uno & communi periculo, una concurrunt etiam inimici: ea inter Abbas Rousselayus natione Italus, fidusque Reginæ, Metas progreditur, redditque litteras in hanc summam: *Si Regina Galliarum exuli armata manu in subsidium venit qui ipsemet exsul est, utrumque primævæ dignitati restituendum, hinc privatæ & publicæ libertati fore exordium*: reliqua ad legatum transmisit: Præbet aures haud ægre Espernonius aperienti viam in ultionem Oratori, fidemque renovat quam olim Reginæ matri dedisse ferebatur; &, quanquam arduum est quod proponitur, gloria, & commiseratione inclinat in facinus. Exulem movit exsilium, quo una illi caussa erat cum exsule; at ne videretur ultro se obtulisse, rem in suspenso habens, rescribit ambigue non accepta ferens, non omnino reprobans quæ petuntur. Regina mater, ubi dubium videt, instat acrius. *Meminisset rogantis, & qui rogaretur, quæ Henrico magno olim vitæ socia & comes, quæ Ludovici mater, quæ Regis Hispaniarum socrus, eam amplexari genua & hortari ut afflictæ opitulari velit. Spem Galliarum Reginæ omnem in uno Espernonio sitam immine-*

1619.

Marquemont.

De Rais.

1619. *minere & ipsius capiti quodcumque est mali, nisi propere expeditur utrique salus.* Diu expenso negotio, tandem vinci se patitur Espernonius, neglectoque periculo quod impendet rescribit Reginæ; *Paratum se exsequi quæcumque mandasset, ast dilatione opus parandis in bellum armis & milite, rem interim secretò transigendam.* Vbi Luynæo agnita commercia quæ per internuncios Reginam inter & Espernonium alebantur, de novis rebus consilium esse; ast nihil de effugio cogitans, ad Espernonium procurat à Rege litteras in hanc summam. *Instare germanum exercitum sibi & regno suo,* *Mets.* *ea parte qua Mediomatricum arx Galliæ propugnaculum est, qui etsi nondum plane coaluit, esse in procinctu ad Rheni ripas militem signo dato ex improviso irrupturum; constare id per exploratores & famam: delectu novo supplenda Mediomatricum præsidia, reparandum quodcunque per longam pacem muris aut munimentis ruinæ est, præfecti munus cui procuratio arcis commissa; quo ut cite & sedulo defungatur præsentiam ipsius requiri, facturum ex officio si oppidanis indixerit reparandis propugnaculis operas, militi stationem; reliqua in ipsum transmissa quæ prudentia valet, qua experientia.* Espernonius, quem data Reginæ matri fides astrinxerat capessendæ quamprimum Engolismam viæ, *Angoulesme.* ratus, factionem jam Regi innotuisse, aut brevi agnoscendam, præcipitat immaturum viæ consilium, cui antequam se accingit componit ad Regem litteras in hanc summam: *Vana de Germano exercitu circumferri, procul esse bello eam gentem quà parte Galliam contingit, procul ab incursu in Gallos quos timet magis, quam timetur ab ipsis: quæ cum ita sint, nihil esse caussa cur diutius moretur in arce ubi per male afflatum aërem pessime habet; sibi arctam penum, neque satis ex regia largitione esse, unde immensos sumptus sustineat in urbe, ad quam est ingens Nobilium concursus, qui specie visitandi Proregis corrodunt quicquid illi substantia est. Provinciarum rectoribus dignitatem Regis incumbere, quam plane prostituunt, nisi sustinent per largitiones & sumptus queis à vulgo distinguuntur. Ab excessu Henrici IV. aureorum centena millia mutuatum se à mensariis in res publicas, quarum Regi cura est aut esse debet; negatas sibi pensiones & quoscumque obventus de publico præstari solutos; nihil solutum ultra stipendium milita-*

litare ; quod sibi ut Gallicarum legionum Præfecto debetur ; cetera etsi debebantur, prætermissa contemptu aut odio. Parsimonia reparandas vires quas exhausit profusione immensa pro rebus Galliæ : transiturum se ad patrios lares, extremis senectæ, quæ instant, tranquille traducendis, quæ si parum gloriosa senectus, saltem nemini importuna erit : ita qui nunquam sibi vixit, sibi moriturum, positisque affectibus, per quos homo est, æterna tranquillius meditaturum ; ita restituendum ex integro liberis patrimonium quale accepit, se sibi, animam Deo autori suo. Eò jam se ætatis provectum ut mortis meminisse debeat : missionem juste à se peti quam quilibet è legionibus obtinet militia exacta. Quatuor successive Regibus navatam à se operam gloriose, fideliter ; insenuisse armis veteranum eoque emeritum; ire in secessum Aquitaniæ, natalis soli, interea dum Valeta filius, in quo omnis sibi fiducia est, procurabit arcem & circumjecta soli Metensis. Hæc summa litterarum. Ipse, lentius ire jusso qui perferebat, molitur fugam, cujus caussa præcipua, metus. Certe quanquam vetus illi in Reginæ partes propensio ; vix tentasset facinus, nisi quod Regis matrem in partes suas trahens, aut secum agebat præcipitem, quo ipsi nobilior casus erat; aut restituebat in integrum quo restituebatur & ipse. Luynæo, & Væræo Procancellario ira & indignatio in Espernonium immensa ; huic ex orto privatim dissidio, de quo diximus : illi ex superbia aspernantis, quem aula omnis adorabat : fugisse ipsum Metas antea dictum odio in Luynæum & Væræum, aut metu ab utroque. Caussæ odii plures, quas inter hæc præcipua, quam altius repeto. Sub finem exacti anni initur tacitè de Espernonio opprimendo consilium, nescio an ex justa caussa : forte per id temporis Lutetia non procul, Fontenaci Castro suo agebat solus, cum monitus instare militem à quo obsideretur, Metas fugam molitur loco tuto & fido : gliscit ex fuga libido persequentium, Luynæique animum hic subit dolus. Litteras ad ipsum à Rege mittit queis specie belli Germanici jubetur in arce Metensi stativa habere, iturum statim Regem ad Campaniæ fines non procul Metis, specie prohibendi hostis armatum ; occursurum de more Espernonium, aut nullatenus arce abstiturum, utroque casu prædam fore ; si venerit, detinendum : si substiterit, iturum Regem

Me-

1619. Colonel de l'Infanterie Françoise.

Fontenay.

1619. Metas, arcemque occupaturum, postmodùm agendam in vinculis caussam. Vulgato consilio patuit dolus, unde Espernonio fuga præceps: sic Luynæus ejus dissidii autor cui accingimur. Bella atrocia populis plerumque ex privata aulicorum ambitione derivant; plerumque odiis ipsorum aut amoribus debita calamitas publica, cui sæpe falso obtenditur Regium nomen.

Secunda vigilia absistit arce Metensi Espernonius clam per noctis silentia dilapsus, proximoque biduo inhibet ab urbe digressum, quo fuga præverteret famam. Prima citatis equis via est, dein Campania prætergressa centum cataphractis adjungitur donec Engolismam teneret: Blesensi demum agro succedit, divisoque per turmas milite qua transitus redeunti, præsidio firmat vias. Laxa erat in arce Blesensi custodia & rarus miles, quo irrisa Luynæi socordia segnius solliciti in eo negotio in quo ipsius salus vertebatur. Ante de P. Arnousio diximus à Luynæo ad Reginam delegato molliendæ iræ: ridiculum certe est sacramentum, quod à Principe incauta exegisse fertur Arnousius, vocato in conscientiam rei P. Suffrenio conscientiæ ipsius moderatore, non abstituram se Blesis sine Regis consensu; quasi vero promisso sit aliqua fides ubi vis est, majorisque mali justus timor. Satius Luynæo si vis sacramenti poneretur in milite, qui specie honoris (nam præsidia Principibus esse solent) nocte, interdiuque circumsisteret. Legitur patrando facinori alta nox, dat sors illunem: hic loci situs: circum assurgebat ambulacrum, medium inter arcem & fossam qua commeant vigiles dum excubias agunt, huic contiguus paries: decem à terra cubitis fenestra erat, hac Regina lineo panno dilapsa in ambulacrum, sedet, & qua declivis est locus ipsa corporis mole in fossam devolvitur. Haud procul miraculo est procerum statura corpus, & pingue à casu illæsum. Dum sublabitur in clunes nixa, extima pelle excoriatur, lapsam erigit Plessius in fossa vigil, circumstant alarii decem, vado proximum amnem superat, prætervecta à Valeta Archiepiscopo Tolosano Espernonii filio excipitur, nec multò pòst ab Espernonio, quo duce sexaginta omnino cataphractis nocte & interdiu indefesso itinere Locias venit, dein Engolismam. Vbi Locias venerat Regina mater, ad Regem filium scribit in hæc concepta verba.

Plessis. *Loches.* *Angoulesme.*

Li-

Libertatem, & quodcumque dignitatis quo Regina sum diu opprimi passa, vitam exegi lethalia inter, ex quo aula tua absistere coacta sum, levis ab exsilio dolor, nisi quod à carissima sobole separabar. Grata pœna quia per te indicta, neque in præsens objicienda tibi per questus & lacrymas, nisi me tua & regni salus monerent lethalia fore utrisque silentia mea. Hæc me salus in fugam dedit, nusquam procuranda tibi, aut populo tuo nisi me abriperem eo loco ubi nulla agendi, nulla loquendi mihi libertas erat. Si obstupescis fœminam ausam, quod vix in constantem viri animum cadat, fecit me facinori parem amor quo mater sum, fecit & dignitas qua sum Regina. Mene pati filium, eumdemque Regem instantibus malis urgeri & opprimi? Hic mihi amor præluxit obscura nocte dum fugam molior, hic me amor eò deduxit, ubi libertatis aram teneo & amplexor, ubi nuncupo pro salute tua vota, hoc valitura magis tibi & mihi, quod è longinquo fiunt. Asylum ab Espernonio præbitum, si matrem amas, acceptum feres; novi ego hominem ex quo Gallis regnas, noverat & Henricus sponsus mihi carissimus, imperio fidum Gallico, valentemque armis & consilio, quod ignorare vix possum, jussa ab illo, si quid humanitus ipsi contingeret, eo uti consultore, probissimo, sagacissimo; dictis hodie parui, utinam & ante. Quæ cum ita sint, patere mihi tecum esse commercia in res tuas, præscribe formam & locum habendis, quæcumque jusseris exsequar, id mihi muneris à natura est, qua mater sum, ut quem dicendæ genui, non patiar legem accipere. Parce si libere loquor & sine fuco, pauci sic tecum agunt: suadere Principi quod oporteat ardui laboris est, assentatio pessimo effectu operatur. Scio per experientiam in aulis Regum irrumpere adulationem, blanditias; &, quod pessimum, suam cuique utilitatem: mihi nihil tale imputabitur, cui nihil adulatione, nihil blanditiis opus est obtinendæ, quam merui, gratiæ. Age quamdiu in manu remedia sunt, serò inferentur cum per longas invaluerit moras lethale malum. Adolevit cum ætate virtus tua, jamque rebus gerendis par es, administra unus, cui uni regnare datum. Postquam in primævam dignitatem asserueris regnum, ibo quocumque mandaveris, nulloque solitudinis horrore inhospita colam, felix si in longinqua ad me tui fama pervenerit cum ea laude, quam Regibus procurat quies publica. Conservet te 1619.

Deus

1619. *Deus Optimus Maximus qui mihi vita es, & spes una. Datum* XXIII. *Febr. anno* 1616.

Subdità, humilis, & alma mater,

M A R I A.

HÆc summa litterarum Reginæ parentis ad filium: scribit item ad Regem Espernonius facto excusando, in hanc ferme sententiam: *Venisse se Engolismam procurandis rebus privatis: postquam venerat acceptas à Regina matre litteras quibus prima quaque die venturam se scribebat, insinuando mollius secessui missum litterarum exemplar quas Rex ad ipsam scripserat queis permittebatur ipsi Blesis absistere, quocumque vellet; paruisse se ut permittebat Rex, ut jubebat Regina. Afflictam Regis sui matrem condigno honore exceptam à se, quid aliud est quàm exsolvisse debitum, quo Regi suo tenetur subditus? Labem fore sibi & genti suæ sempiternam si venientem imprudens rejiceret. Id à se exegisse obsequia quibus fide inconcussa servitio Regum quatuor insenuerat.* Plura his adjecit, ad quæ Rex (velut in ludibrium scripta) nihil; matri in hæc eadem verba rescribit.

S. Germain. DOMINA, *Germani fano quo per aëris temperiem nuper secesseram, parabam Blesas iter, renovandis obsequiis quæ tibi debeo matri optimæ, cum allatum te dolo Espernonii suasam pessime, specie oppressæ libertatis loco abstitisse: famæ vix habita fides, quanquam erat constans, adeo parum credibile ausum privata autoritate subditum, Regis sui matrem traducere, traductam in servitute detinere. Dabit mihi viam in ultionem, qui dedit imperii jus, Deus: ibo in perduellem, tyrannidemque per quam animo tuo grassatur, ulciscar. Revoca quæso in memoriam exactos annos, & memento exhibitum tibi à me sæpe Espernonium ut Henrico patri infidum, ut feroci contumacia superbum, quorum si canitur in præsens palinodia, vis est major. Pro libidine tyranni dictantis scripsisti ad me, agnosco manum: Ego plane Rex sum, neque in reip. administratione autorem laudo. Ex quo Ancraus excessit, gessi ego pro Rege, qualis eram. Male quereris oppressam te, quæ mihi ipsa testis es quanta veneratione coluerim in hanc diem quodcunque tuum est. Et quanquam per Regiam dignitatem eximor à matris obsequio, quod natura jubet, lubens renuncio si quod mihi ea parte privilegium est, quamque depulit*

imperii

imperii majestas, naturæ legem vindico. Ast meminisse debuisti qui filius eundem esse Regem: indolui afflicta dum aula mea abstitisti, id filius: tuli ut absisteres pro republica, id Rex feci. Ita post suppuratum abscessum manum vulneri infert æger & premit, autor ipse doloris quem patitur. Reges dum sæpe pro necessitate temporum Reipublicæ membra secant quandoque carissima sibi, afflicto condolent corpori, ferroque indignantur ut sævit, gratulantur ut sanat. Absit verbo invidia, sejunxi te in tempus, non penitus separavi; remisi tantisper autoritatem tuam quo precariam esse agnosceres. Si tædio loci Blesis abstitisti; per me licet, quocunque volueris ito; ipsa Lutetia tua est, si volueris huc me conferam, tumque quid si habes, quod de regni administratione querаris te consultrice prospiciam. Parce, si hoc dixerim, suspectus est zelus quo ex improviso fervescis; reticenda vulgas, taces vulganda. Hic finem ponam, non ante tamen quam Deum Optimum Maximum supplex oravero, ut salvam esse velit regno Reginam, filio matrem optimam, cui sum ex cordis intimo. 1619.

Lutetiæ Paris. XII. Martii 1619.

Humilis & obsequens filius.

LUDOVICUS.

Hæc summa litterarum, reliqua Rex ad Bethunium legatum transmisit. *Bethune.*

Recrudescebat in dies lethale vulnus, gliscebatque per Regis patientiam factio; cum de opprimendo Espernonio consilium capitur, supplentur novo delectu acies, committitur Guisio instructus exercitus, Schombergus ad Lemoviscences, legatus provinciæ ea parte copias legit; non hinc procul sita Engolisma, quam circumsedere armata manu jussus. Niverno commissa in Metenses expeditio, non spe capiendæ arcis, quod tum supra vires positum rebatur Rex, sed proturbandæ illic factioni, cujus autor erat Valeta Espernonii filius, fisus loco: is oppidanos primum exarmaverat, dein agnito perstare in fide, urbe depulerat; unde Regi metus ex seditione, hinc major, quod ei provinciæ imminebant Lotharingi, Germani, Luxemburgi. Ex adverso prospicere rebus suis Espernonius, relictaque velut in depositum apud Engolismenses Regina aciem instruere, Aquitanos nobiles natura rerum novarum avidos, & multum sibi fidos spe præ-

1619. dæ vocare in bellum, munire arces annona & milite. Schombergus ad Lemovices, in arcem Vſerciam Eſpernonii partes ſecutam arma convertit, quam expeditionem etſi momentaneam expedio, neque enim per id belli alibi ſævitum armis.

Le Limoſin. Vſerche.

Vſercia urbs eſt media Lemovices inter ſuperiores & inferiores, Abbati feudum opimum neque ignobile, urbi ſupereminet Abbatia loco circum aſpero ad quam prærupta via eſt, perque anguſtum callem aſcenſus, cetera, rupes avia cœlo minax: ima circum alluit amnis ſinuoſo alveo incertus, vadoque meabilis, quæ olim Abbatialis domus, in præſens arx eſt loci genio prævalida, præſidioque militari ſoli domina circumjecti. Illam Dux Eſpernonius Brullio præfecto commiſerat, leve tum in arce præſidium, quod ubi agnitum oppidanis, tædio dominationis tyrannicæ, quam exercebat in pago miles præſidiarius, Schombergum monent deſtitutam juſto præſidio arcem: ille expedita manu urbi ſuccedit, firmatiſque præſidio vicinis locis, per quæ ſubſidio tranſitus erat, in arcem molitur obſidium. Interea Eſpernonius magnis itineribus properabat liberandæ arci; muris admovetur miles: Brullius, quanquam Schombergo impar, eruptionem tentat, utrinque cædes eſt; Regiorum prima in propugnaculum arci ſubjectum irruptio, quod ubi aſcenſione ſuperatum, dedere arcem cogitur præfectus, vitaque ſalva loco abſiſtere, unde Eſpernonio dolor & iracundia furore haud procul: ſuperba viro indoles, æmuli incapax ferendi, præcipue Schombergi quem oderat. Statim Lemovicum provincia abdicato Eſpernonio ad Regem redit ille, poſtquam ea parte deluſum ſe agnovit, citus Engoliſmam rapitur, neque deſpondet animum adverſa inter, intenduntur ipſi per oppoſita vires, ſtatque audentius quo eſt propior caſu. Magna Eſpernonio ſagacitas, ſublime ingenium, implicita mens, & obſcura, arcani capax; raro ſui copiam fecit vitando ex familiaritate contemptui: celavit ſe in oſtentationem quo major audiret: mirum, hominem qui ſuperbè vixit, & parcè, ſibi conciliaſſe amicos ex omni ordine, nulli poſſeſſus omnium poſſeſſionem arrogantia magis affectavit, quam comitate: mancipatorum cæca ſervitus fuit, aut non accepta: ſi quando munificus, quod rarò, libravit velut in ſtatera beneficium, æquavitque ſervitiis

tiis gratiam ante exprobratam quàm datam. Subdi potentioribus, parcere inimicis infra se habuit; hic illi vitæ ritus per quem Henrico tertio inter intimos, Henrico IV. etsi suspectus inter regni præcipuos habitus: per spretos in speciem honores, honorum apicem tenuit, quamque in aula adorat omnis homo fortunam, contemptu possedit, habuitque in vinculis totos ferme LXX. annos. Memorant non ausum Henricum IV. subvertere ingenti mole colossum, cujus ab immani casu timebatur strages, nec tacendum quod imperii regimen pro tempore tenentibus audacius obstitit non aulæ mutatione, non per adversos casus mutabilis. At enim rari aulicorum inoffenso cursu mortalitatem explent, felix si quem dederat natura cursum, statim post octoginta annos explevisset: iret ad posteros ejus memoria cum admiratione, fortunæ portentum, interque exempla numeraretur exemplo carens felicitas aulici pene emensa seculum nullo decremento. Veniet in tempus suum ætas qua qui Ancræos, qui Luynæos arroganter spreverat, spernetur ipse ludibrium aulici, fortuna & genio prævalentis; debita vitæ longiori calamitas, quo tempore specie indicti secessus, domi captivum agens, liber, in custodia morietur: at hæc in tempore. Redeo in vitam. 1619.

Post captam Vserciam incessit formido Reginam matrem, & quanquam Angolisma urbs arce firmatur haud invalidâ, vix erat ut crederet salutem suam stationi, quam sibi parum fidam rebatur si Rex veniret: illi legionarii quater mille, alariorum supra ducentos mille levis exercitus: ex adverso erant ingentes Regi copiæ, Niverno ad Campanos, Mayenio ad Aquitanos, Schombergo ad Lemovices, Rupifulcaudio ad Pictones, Guisio ad Aurelios imperantibus, queis merebat justo numero miles. Ipse Rex longa indefessus via pergebat instructis agminibus quò monstrabat viam rebellio. Hæc inter affertur Condæi vitam periclitari vehementer ex febre, quæ diu lethalis credita, postmodum desæviit. Condoluit Rex afflicto Principi, scripsitque ad ipsum litteras doloris plenas, & spei: spem dabat proximæ libertatis ubi convaluisset: in præludium gratiæ, Cadeneto præbente, missus ensis idem quem Theminius eripuerat capto. Illi morbus ab interno abscessu erat, quo viscera intumuerant: non defuere qui crederent à venefica manu male potionatum, &

1619. si eo morbo finiisset, una omnium credulitas erat, fato non suo decessisse; quo errore ferme tenemur omnes, cum vitam in carcere ponunt magnates, aut Principes capti ex caussa publica. Docuit eventus jactam temere veneficii famam.

Trahebatur in moras bellum per prava consilia, quorum id Regi pessimum fuit, *instrui debere per tempus arma & militem, qualia in justum hostem.* Sic quem ex improviso aggressus poterat in momento opprimere, sensit audaciorem postquam coaluerant vires. Non pigebit repetere rem sæpius dictam; restinguendis bellis civilibus nihil esse celeritate & Regis præsentia potius. Partium Dux erat Espernonius sub autoritate Reginæ parentis, illi è nobilitate adjuncti non pauci; è regni primoribus nemo; oderant superbiam hominis quos illi æquales natura fecerat, detrectabantque imperium quod avide affectabat: invidebant item ex liberata Regina illustre facinus, illi debitum, ereptaque sibi velut indebite gloria, indignabantur autori.

Le Duc d'Espernon.

Dum bello utrinque sævitur, per internuncios de pace agi cœptum est; in eam rem Cardinalis Rupifulcaudius & Bethunius à Rege delegantur; obstabat consiliis in pacem Abbas Russelayus, in quo præcipua tum Reginæ matri fides. Creditum non alias exautorari posse Abbatem, quam si revocaretur Richelius (is Avenioni agebat tum) impatiens longioris exsilii mittitur ad ipsum à Luynæo nuncius per quem agnosceret libertati & pristinæ fortunæ restituendum mox, si se autorem præberet in pacem. fidem promisso adigit; revocatur: Regina totam se illi committit ignara pacti. Alincurtius arcani nescius Lugduno forte transeuntem in custodiam agit, statimque Regis jussu dimittit; transactum secreto negotium ne forte Reginæ innotesceret: legi ego in libello D. Gastonis sequentibus annis vulgato *revocatum Richelium sub fide præstita decipiendæ consilio suo Reginæ, cui pacto probe stetisse,* ait, *virum in reliquis omnibus fidei desertorem:* hæc Gasto, unde forte Richelii indignatio contra illum de qua in tempore dicemus. Legum in pacem hæc summa fuit.

La Rochefoucaut. Bethune. Russelaye. Avignon. Alincourt.

I. *Familiam Reginæ parentis pro ipsius delectu fore.*

II. *Sedes illi & mansio, ire, agere, commeare item, pro arbitrio sunto.*

III. *Fruituram patrimonio suo, necnon pensionibus & dotalitiis*

litis in casum viduitatis per pacta matrimonialia assignatis, restituendos fructus quos non percepit. 1619.

IV. *Vt officia, beneficiaque distribuat qua in dominio ipsius sunt assignato, & in futurum assignando.*

V. *Restituendos in integrum, neque armanda in ultionem parlamenta contra eos quos habuit caussa sua fautores, pracipue Espernonium, ejusque liberos.*

VI. *Officia, prafecturas, dignitates, beneficia, urbes, arces & munimenta, nulla exceptione restituenda possessoribus, belli occasione dejectis.*

VII. *Revocandos ab exsilio qui regno pulsi: libertati restituendos qui carcere detinentur.*

VIII. *Indictionem tributi privata autoritate factam, cades, & vim publicam obliteranda penitus, nulla in posterum inquisitione valitura.*

IX. *Ære alieno gravi Regina matri, ex Regis munificentia subveniendum, exsolvendaque de publico nomina queis se astrinxit.*

X. *Intra sex hebdomadas abhinc numerandas insinuandum actis Parlamentorum edictum, quo prafati articuli continebuntur. Actum Engolisma, procuratoribus, iisdemque pro Rege fidejussoribus, Cardinale Rupifulcaudio, & Bethunio.*

Habitus secretos inter, articulus, quo Regina mater Normanniæ præfecturam abdicabat: in eo præcipua negotii moles, neque enim impelli poterat, ut decederet munere, velut in pœnam: longa altercatio fuit, tandemque prævalente Richelio ita conventum. *Vt Normannia compensaretur, Andium prafectura, arcibus Andegavensi, Poncasariana & Chinonia.* *Le Gouvernement de Normandie. Le Gouvernement d'Angers, du Pont de Cé, & Chinon.*

His conditionibus conciliata filio mater, factum utrique optimum: quippe, quid eo bello spolii erat, aut gloriæ Regi etiam victori? Quid matri aliud quam ruina & suorum strages? Bellum illi omni ex parte iniquum erat: iniquum, quia contra Regem, eundemque filium, iniquum item, quia regiis viribus adeo impar erat, ut plane illi necessitas foret subeundæ legis qualem diceret victor: plerisque laudatus Richelius ex eo facto; nec defuere apud quos audiret pessime ex restituta (ut ajebant) dispendio Reginæ, re sua.

Data & accepta in pacem lege, promulgatur edictum quo Regina mater, ipsiusque partes sequuti, Espernonius, Nobiles, miles, municipes eximuntur crimini Majesta-

1619. tis, bonisque & dignitatibus restituuntur, qualia ante possederant: atque hic bello finis.

Quanquam Reginæ parenti alta mente insederat Marescalli Ancræi ludibrium, & Galigayæ probrosa mors; agebatque vecordem exsilii memoria sui, quorum omnium illi autor erat Luynæus, probe dissimulabat injuriam: si quando palam de Luynæo proloquuta, perhonorifice dixit, ut ne quidem sensisse injuriam diceres.

De matrimonio Principem inter Pedemontanum, & Christinam Regis sororem ante diximus: jam tertius trahebatur mensis ex quo nuptiæ celebratæ: nec se adhuc gener exhibuerat socrui: ineunte Majo Engolismam venit Pedemontii Princeps, comitantur Thomas ipsius frater, & Rupifulcaudius: ubi Reginæ in præsentiam datus, flexo humilime genu, hæret tantisper dum Regina prona in amplexum erigeret, hîc pauca effatus urbana comitate dimittitur: hæc in conspectu. Postquam curaverat corpus, redit; nec diu palam; in secreta sequitur Reginam diutius dissimulare incapacem; ubi cum genero sola est, effunditur in questus & lacrymas. *Non deprecari se ingenui principis cum filia sua matrimonium; pari fœdere junctam sæpe Sabaudiam Galliæ, nec infeliciter: ast se inconsulta, quæ mater est, transigi potuisse negotium, id diffitetur, id increpat. Matrem se, neque spernendam, nedum quia mater, sed & ipsa sanguinis prærogativa, qua Princeps nata est. Nihil esse contemptu atrocius, maxime cum qui reverentiam debet, contemnit. Quanquam graviter offensa est à filio Rege, graviora esse quæ de Sabaudo queratur, non debuisse nec potuisse Pedemontii Principem quoquo jure, nulla parentis mentione ambire in sponsam, quam possidet velut prædo: vindicare se jure legitimo pignus quod peperit, quod aluit, quod ulnis in spem aliam fovit. Sextum jam esse mensem cum de matrimonio agitur, tertium ex quo consummatione perfectum est, ludibrium esse quod in præsens tempore indebito visitatur.* Hæc Regina fervescens, nec compos sui. Contrà Pedemontanus Princeps deprecari humiliter iras: *Non spretam matrem cum de nuptiis filiæ actum inter absentes; credidisse se, quando per legatos conficiebatur in Gallia opus, ita confici ut salva foret matris dignitas, in eam rem consulta aut consulenda: nec missos ad ipsam Oratores, ex spe certa communicandi per filium secreti. Quæ cum ita sint, magis*

gis esse quod de Rege filio queratur; in eo certe Sabaudo patri suo, & sibi legitimam esse excusationem: juste ipsam queri quod serius salutetur. Ita censuisse Regem: cum primum licuit, venisse se ocyus. Hæc Princeps. Regina renovare lacrymas & questus, *Inauditum esse quod audit, non ante à matre perpessum quod patitur ipsa; sene adeo infeliciter natam, ut in opprobrium sit, quibus est mater & alma nutrix? Vnum id sibi solatium superesse quod alieno arbitrio legem dixit Rex Filius, qui suo, mitius de matre sensisset; debitum pravis consultoribus quodcunque patitur. Illis in ludibrium fuisse se, dum Marescallo Ancrao & Galigayæ procurata cædes specie criminis, dum pulsa in exsilium; exsilioque juncta opprobria; non communicatum matrimonium quod præcipue ad se spectat; inhibitum generum præstare rem debitam socrui, eidemque Reginæ. Quid ultra est, quo affligi possit infelix princeps, mater infortunata?* His & pluribus prodebat iracundiam Regina mater. Pedemontanus Luynæum his peti ratus, caussam absentis dixit nisu irrito, nec diu post ad Regem rediit. 1619.

Postridie Marossanus vir per natales nobilis, & plane ingenuus, nisi quod Luynæo mancipium erat, ad Reginam matrem litteras à Rege perfert, quibus prodebat *ingenti applausu acceptum à se renovati fœderis nuncium, ceterùm non plane factum satis desiderio nisi amplexabitur matrem, id quamprimum ut liceat enixe petere*; hæc summa scripti. Postquam Regina legerat, dixit de Luynæo Orator magnifice, *ut procurasset pacem, ut Regi munifico largitori omnium debitor, acceptam matri ferat gratiam qua prævalet apud filium, ut illi adjungi cupiat vehementer, possidendo plenius & æquius filio: id illi præcipue in votis esse; Reginæ ut mandata exsequatur qualia dixerit, daturum posthac operam & effecturum, si quid valet ut matrem inter & filium concordia perennis sit. Ceterùm, quanquam filii gratiam possidet, non esse omni ex parte beatum, nisi matri probatur possessio.* Plura his adjungit Marossanus arte & facundià quibus pollebat plurimum. Regina probe dissimulans, *Nihil*, inquit, *mihi ea parte quod querar; Luynæum novi non rixarum, non proditionis capacem, fruatur Regis gratia per me licet, meæ partes sunt amare & colere impensius quæcunque amaverit Rex.* Ita illusum Marossano. Non multò pòst committit se viæ *Marossan.*

1619. itura in occursum filio Regi, quem ad se properare audierat; illi Espernonius it comes donec in extrema agri Engolismensis veniret. Ferunt postquam egerat collati in se beneficii grates, ingentis pretii adamantem exemptum digito in æternum promeritæ gratiæ monumentum donasse liberatori suo Reginam, ea conditione si contemplatione donantis nunquam exueret. Ille habitis humilime gratiis postquam in genua declivis, lapidi impresserat osculum. *Nihil*, inquit, *mihi remuneratione opus, cui pro beneficio fuit mandata tua exsequi, electione satis est, qua potior habitus sum: potueras dignius legere, non justius; nemo mihi antecessit obsequio, nemo fide.* Ad hæc Regina iterare grates, fidemque adigere solenni voto, non obliterandam facti memoriam, donec vivet. Separati viæ se quisque suæ accingunt, illa ad Regem, hic Engolismam.

Cosieres. Luynes. Praslin. Crequi. Bassompierre. Schomberg.

Postquam Cosieras Regina mater venerat, Regis prænuncius Luynæus huc se citatis equis confert; stipabant Praslinius, Crequius, Bassompetrus, Schombergus: intromissus, invidiæ detergendæ provolvitur in genua, defixusque in Reginæ vestigia, in modum adorantis, fimbriis tunicæ imprimit oscula. Regina, æmula utrinque dissimulatione, lapsum erigere, prehensare manum, placideque arridere ut fido & amico. Illi pro veneratione silentium est, dumque palpitans hæsitat specie timentis, Regina sic infit: *Lætam se aspectu viri, qui Regi inter intimos est, nec defuturam promovendo in gratiam Regis, si quid adjici potest fortunæ viri, qui se collaturum opem suam promisit conservandæ, quæ in præsens est, filium inter & matrem concordiæ.* Ærubuit ad parum exspectatam urbanitatem Luynæus, *præstitumque sibi indebite id quodcunque honoris quod agnoscit & profitebitur; futurum se gratia filii indignum*, respondit, *nisi obsequio promerebitur parentem, cui se totum vovet.*

Non multò pòst Pedemontii Princeps præcurrens, affert non longe abesse quadriga vectum Regem: ea die consultò diverterat Regina in hortum haud procul ædibus, quo exciperet filium in propatulo: succedit sensim loco, & vasta spatia implet nobilium & primorum turba frequens, Regem stipans; stat in vestigio Regina: ubi primum apparuit filius, quanquam è longinquo, statim distendere in latum brachia, positaque penitus larva ire expassis brachiis quò im-

impellebat amor. Rex pergere item ad matrem ocyus, osculari, amplecti, hærere uterque in osculo, circumfusis velut uno in corpore brachiis; modo arridere placide, modo illacrymari (habent namque & suas læta lacrymas) iidem & spectantium affectus erant, collætantur, illacrymant. Longa hîc silentia, stupet vicissim amor, &, dum plura uterque promere avet, hærent, non loqui, non silere capaces. Pauca palam: stupet aula omnis rei novitate perculsa, & pro modo privatæ rei, quod assolet, lætatur quisque aut indignatur facto. Dein in secreta itum. Exhibet se in conclavi natura incorrupta; miscentur exprobrationi gratulatio, ferocitati mansuetudo, iracundiæ applausus, exacta præsentibus. 1619.

Post prandium Regina conjux ad socrum venit, ibat illi comes quicquid in aula fœminarum, pars Principes, pars Ducissæ, reliquæ aut erant regni primoribus junctæ, aut ab illis natæ. Vbi Reginæ matri allatum adesse nurum, desilire statim à summis in ima ædium, mediaque inter utramque portam area dato blande osculo salutare; exin amplecti filias chara pignora, Christinam Sabaudo nuptam, & Henricetam Mariam; reliqua confuse turba oculis delibatur capite molliter inclinato: postmodum in aulam superiorem ascenditur, Reginæ sedes utrique, pari altitudine, & ornatu: stant procul filiæ, Regia soboles, his proximæ Ducissæ & Principes. Nec longa hîc mora, matrem denuò Rex in conclave vocat, paucaque effatus digreditur. Postridie Turones unà itum. Hæc inter Luynæo mens anxia, judicium anceps, & altus timor, suspecta illi quæ videt, quæ clam fiunt pro conjuratione accipit, secretis filii cum matre consortiis indignatur, ab unitis timet, in sejunctione spem & fiduciam ponit, quam demum molitur in hunc modum. Insinuantur animo Regis nunc metus ab offensa matre, nunc imminutio Majestatis per communicatum imperii jus, quo præcipue hamo captantur Reges: invaluit, si quos habent rebus suis suspectos qui summam tenent in aula, ut jaciantur in ipsos è longinquo semina irarum nascitura in tempus. Nescio an Luynæus prævidens uniendos arctius si una manerent, intenderat filio ex matre metum, id constat primos inter amplexus avulsam. *Tours.*

Adulto Autumno Rex Turonibus Ambasiam, Regina ma- *Amboise.*

 ter

1619. ter Andegavum specie voluntarii secessus divertit: ut celaverit iras, ut Luynæo, quanquam mali autorem agnoverat, arriserit prudens, vix credi potest.

Iisdem ferme diebus Christina Pedemontii Principem conjugem suum secuta, in Sabaudiam magna pompa invehitur, stipabant Vindocinensis major Galliæ Prior ipsi per naturam frater, Ducissa Vindocinensis & utroque nobiles sexu magna frequentia: ad Gallici confinia regni Dux Sabaudiæ sponsi pater dat se nurui obvium, flexoque genu deosculatur manum: illa deprecata honorem, Principem senio gravem erigit, oraque modeste præbet ubi natura posuit osculum: postridie mille cataphractis obviam datis, duplo majore legionariorum numero Camerinum invehitur, urbs est Allobrogum Metropolis, in qua tanto omnium Ordinum applausu excipitur, ut parum abesset à regio cultus.

De Vendosme, grand Prieur de France.

Chambery en Savoye.

Luynæo gliscit in immensum autoritas, unus omnia possidet aut distribuit: neque hîc meta ambitus. Illi gentile nomen Albertus, & quanquam natales haud ignobiles, tenuis familia, feudum sub Luynæi nomine vanum & inane, quam omnino possessionem acceperat à majoribus. Antiquum est apud Turones feudum, Malhiæi Comitatus vocabulo insigne, hunc sibi titulum ære parat: postquam adoleverat favor, visum fore è dignitate familiæ si mutabitur Malhiæum in Luynæi nomen, superaddito Ducali titulo. Ita factum: inseritur Comitatui Ducatus, succedit Malhiæo Luynæi vocabulum, ita Albertus ex Comite Malhiæo, factus Dux Luynæus. Potiori jure confertur eadem feudi dignitas Boneo Esdiguerio (is insenuerat bellis magna laude, queis optimo titulo meruit Ducale fastigium.) Meruerat & Comes Ludæus vir prosapia illustris, admotus Domino Gastoni informando: huic Luynæus & fratres locaverant operas venationi exercendæ; nemini dubium est ejus ope postmodum introductos in aulam fratres multum illi debuisse, ipseque Luynæus nascente fortuna, sæpe promiserat (si aliquando rerum potiretur) procuraturum se res Comitis, effecturumque ut in Ducatum erigeretur Comitatus Ludensis. Atenim nihil promissis concessum; negatur Comiti Ducem esse, quam ubi penitus abdicaverat spem, abdicat & vitam, expleta non multò pòst mortalitate, qui ambitum explère nequiverat. Hic finis viro, cui omnium calculis debitus quem am-

Albert.

Comté de Malhé.

Bone Lesdiguieres.

Le Comte de Lude, Gouverneur de Monsieur Frere du Rey.

ambibat titulus, seu natales spectas, merita, seu immensos sumptus, queis Regem cum aula sua Ludeo semel atque iterum transeuntem exceperat laute & magnifice: Eo defuncto admovetur Gastoni Ornanus, quod summe optabat; quo munere in casum dabitur annis sequentibus; adeo verum est, nobis sæpe in exitium vertere augmenta queis inhiavimus. 1619. *Le Lude.* *Ornane.*

Per ea tempora Praslinius & Sangeranus longa laudabilique militia emeriti in Marescallos Galliæ evadunt. Præsidi Ianino sacri ærarii præfecto (Superintendentem Galli appellitant) per senium invalido, sufficitur Comes Schombergus, magnam per arma promeritus gloriam; quo munere probe defunctus, tenui post ærarii administrationem obventu, insolitæ integritatis exemplum fuit, ut dici haud immeritò possit Schombergus, strenue tractasse militiam & perite; ærarium innocenter & sancte, quod raro accidit. Remunerando Ianino veterano & probo, quadraginta aureorum millia numerantur de publico; Castello ipsius genero data Rationalium indagatio generalis. *Praslin.* *S. Geran.* *Ianin, Surintendant des Finances.* *Le Comte de Schomberg.* *Castille Controlleur General des Finances.*

Paulò pòst sequitur Marchionis Mosnii à Reginæ parentis in Luynæi partes defectio. Ille postquam Reginæ diu commiserat se & fortunam suam, tandem sumptibus impar quos impendebat servitio Dominæ, ad Luynæum transfuga fit; proditorem plerique dixere. Nec defuit facto merces; statim Reginæ regnantis eques fit, qualis ante fuerat, statim cohorti Scoticæ ad Regis custodiam vigili præficitur, Luynæo præ cæteris fidus. *Marquis de Mosni.*

Restituto in integrum Espernonio, supererat ut redirent in gratiam ipsius partes sequuti, quos inter quatuor prætoriæ cohortis præfecti: quatuor illi signa, ut quisque præerat, octingentos milites corruperant custodiam Regis, facto Espernonii qui legionum in Gallia præfectus erat: intercessit, filii iras deprecata mater, institit que acriter, restituendis qui pessimo exemplo peccaverant. *Regiment des Gardes.*

Non multò pòst Marchio Richelius singulari certamine finiit, fortuito, an indicto, incertum est: rem altius repeto, ex qua Genti Richeliæ jactura ingens. Regina mater Andegavum provinciæ metropolim à Rege impetraverat, quod ante memoravimus; hîc destinata ipsi mansio, loco opportuno; donec in aulam revocaretur: præfecturæ ejus urbis inhiabant Theminius, Theminii Marescalli filius, & Marchio Riche- *Le Marquis de Theminés, & de Richelieu.*

1619. Richelius, illum Reginæ commendabat capti Condæi memoria, & innata genti Theminiæ virtus; hunc autoritas fratris qua fultus prævaluit æmulo. Theminius repulsam pro injuria reputans ira vecors, nec sui compos obvium forte Richelium medio vico jubet ferrum distringere, distringit, dimicatur utrinque strenue, donec Richelius caderet. Cæso adversario, Marchio Theminius fuga dilabitur opportune; namque Regina mater indignationem ex ea cæde manifestans, viam ultioni quærebat; id caussæ fuit cur abdicatis partibus ad Regem transiret Theminius. Hic finis Marchioni Richelio, cujus cæde finis item Richeliæ Genti. Quia rerum Gallicarum sequentibus annis prima administratio erit huic genti, rem accuratius memorabo. Francisco Richelio magno in Gallia præposito tres mascula è stirpe liberi fuere, Henricus, Alphonsus, & Ioannes Armandus: Henricus de quo diximus, militari virtute in prima armorum munia properabat, cum indebite ferro cæditur. Alphonsus postmodum Cardinalis apud Cartusianos agebat magno pietatis exemplo, abdicatoque Episcopatu

Luson. Lucionensi vitæ regulari applicuerat se, constantia infracta & laudabili. Ioannes Armandus, virtute & scientia operantibus gratiam, vivo etiamnum Henrico IV. veniam ætatis impetraverat, fratrique substitutus, Ecclesiæ Gallicanæ lumen erat adhuc adolescens. Vna Henrico, masculina è stirpe proles, fato improspero Avenioni moritur, quo tempore adversis fortunæ casibus gens Richelia jactabatur; sic in sacra vocatis Alphonso & Armando vacabat successore familia illustris, quo major erat ex Henrici cæde calamitas. Ceterum quod deest semini supplet æternitas gloriæ: sæpe in filiis degenerat nomen patrium, virtus incorrupta manet.

Luynæus diffidentia præsentium mutationem timens, adversus publicum odium, privatam gratiam captat, eoque positis Galliæ rebus, ut aut Reginam matrem, aut Condæum in libertatem asseri necessum foret, in Condæum inclinat, ratus beneficii memoria amicum fore, aut quocumque res caderet, impotentiorem Regina matre inimicum; Sub finem anni M. DC. XVI. captum memoravimus, Reginæ jussu etiamnum res Galliæ procurantis; hinc Principi justæ irarum caussæ in Reginam. Sperabat Luy-

Luynæus fore ut communi voto Condæus secum incumberet amovendæ, quæ utrique pari odio infensa: nec vana spes; quippe Princeps juraturus erat in verba liberatoris sui, exsolvendoque postmodum beneficio ausurus quælibet. Statim in plano est libertas, quique se male suaderi Rex tulerat capiendo, haud ægre impellitur liberando. Iubet Luynæum ire ad Principem, additque litteras in hæc verba. 1619.

CONSOBRINE, *Quantum te amem superfluum est dicere, res loquitur dum te in libertatem vindico: Luynæus secreti particeps mei arcana tibi aperiet, qualia inter nos sunt. Amo interpretem, & velim ames. Adesdum, impatiens sum donec te videro & amplexabor; ita te sospitem habeat Deus. Chentilliaci* XIX. *Octobr.* 1619.

LVDOVICVS.

Luynæus accepto Regis mandato, in arcem Vincenniam properat, redditisque à Rege litteris jubet in momento solvi custodiam, exin in amœna loci non ante Condæo visa, licet jam tertium eo loco traheret annum, divertunt. Hîc autorem suum explicat facundus interpres, jubetque sperare à Rege quicquid in consanguineum Principem conferri potest. Condæus amplexari liberatorem suum, profiteri se beneficii accepti debitorem ex integro, referre grates, fidem adigere non obliterandam facti memoriam donec vivet: nec fefellit, beneficii in extrema memor. *Le Bois de Vincenes.*

Postridie rheda vectus cum Mommorancia conjuge, cum Luynæo, Cadeneto, & Modenæo Chantillium venit; stipabant ducenti nobiles; venienti dat se ex officio obvium Dux Mayenius, major in Gallia Camerarius, inducitque in cameram Regis. Provolvitur humilime Princeps, genuque flexo habet grates: Rex amplexatur & sublevat, excusatoque carcere, autorem se negat, quod nec Condæus ignorabat; dein vulgari jubet diploma quo restituebatur in integrum Princeps, in hæc eadem verba. *Chantilli.* *De Mayenne Grand Chambellan.*

LVDOVICVS *Dei gratia Galliarum & Navarræ Rex, omnibus & singulis præsentes litteras inspecturis salutem. Satis prodidere exacta dissidia in populi desolationem excita, quousque proripuit se eorum audacia qui abusi autoritate nostra accommodabant regium nomen pro libidine sua in omne*

1619. *omne nefas. Inter plurima quæ patitur ab ipsis Gallia & luget, ipsorum pessimæ administrationi debetur prehensio injusta Condæi Principis consobrini nostri carissimi, quem non statim liberavimus, nempe inquirendis justo temporis intervallo detentionis caussis si quæ forent. At ubi patuit commenta esse, & vanos prætextus, Condæo, & reliquis aulæ nostræ Principibus perdendis quæcunque in ipsos congesta fuerant; ubi item apparuit præcipua Condæi studia fuisse autoritati nostræ & dignitati promovendis, prout ex officio debet; palam voluimus innotescere innocentiam viri Principis, cui una nobiscum est caussa pro regni salute. His de caussis ex maturo Principum, primorum regni, & veteranorum in Concilio nostro senatorum judicio, autoritate regia, qua plane defungimur, declaravimus, & in præsens hisce litteris declaramus, Principem Condæum omnimodo innocentem, specieque criminis injuriose conjectum in carcerem. Quæ cum ita sint asserimus in plenam libertatem, & quæcunque in eum pronunciata, indicta, & vulgata, abrogamus: ceterùm abolendæ penitus memoriæ, actis Parlamentorum, si quæ inserta sunt, jubemus cancellari, deleri: quoque plena sit restitutio ex nunc reddi jubemus ipsi ablata, & si quæ abdixere fisco nostro leges, abdicamus prorsus in ejus gratiam. Mandamus Parlamentis &c.*

Hæc Rex de Condæo Principe. Scriptum sequuta gaudia publica, immensusque Parlamentorum applausus dum actis inseruere suis diploma Regium. Amabat tum & venerabatur Condæus Parlamenta, maxime Lutetianum & Tolosanum, unde typus est reliquis. Neque fallebatur reciprocatione affectus. Ferunt per longam carceris solitudinem, otio probe usum in studia Theologiæ, politicæ, historiarum quæ triennio adeo assecutus est, ut unum possidere omnia dixeris, quod optimæ indoli & innatæ sagacitati acceptum tulit, magis quam studio.

1619.

DE BELLO BOHEMICO,

de Friderici Electoris Palatini casu, de rebus Germanicis, Gallicis, & Hispanis,

LIBER QVARTVS.

In quo cursim dominatio Austriaca perstringitur ab ortu ducta in hunc annum qui numeratur M. DC. XLII.

SYNOPSIS.

ATTHIAS Imperator moritur. Belli Bohemici origo & progressus. Ferdinandus, Bohemiæ Rex successivo jure renuntiatur: electus idem in Regem Romanorum succedit Matthiæ. Bohemi Fridericum Comitem Palatinum eligunt; hinc bella & clades. Triste Ferdinando belli initium. Fustembergus ab Imperatore in Galliam missus, Legatos à Rege impetrat procurandæ paci Germanicæ. Fœdus inter Germaniæ Principes Palatino exitiale. In defectum masculæ Ferdinando prolis, substituitur Bohemiæ regnum Hispanis ex stirpe Austriaca Regibus, hinc Bohemorum ira & questus: recensentur Doctorum in utramque partem opiniones super quæstione, Prævaleatne successioni electio, Regno Bohemico apiscendo? *Describitur accurate prælium Pragense, quo victus, & prostratus Fridericus. Betlehem-Gaborus, interventu legati Gallici agnoscit Ferdinandum pro Hungariæ Rege. Fridericus Bohemiæ regno, sed & Comitatu Palatino spoliatur, necnon & Electoratu. Substituitur Maximilianus Bavariæ Dux. Dividitur superior & inferior Palatinatus inter Philippum Hispaniæ Regem, & Bavarum. Obstrepunt Imperii Principes seculares. Exsul & fugitivus Fridericus. Multum interesse Principum Europæorum, ne Bohemiæ Regnum ab Austriacis possideatur. Quas ob caussas. Perpetuam ea possessione fore Genti Austriacæ detentionem Coronæ Imperialis. Perstringitur amplitudo Gentis qua Germana, qua Hispana est. Origo & progressus utriusque immensi repetuntur à temporibus Maximiliani I. in annum* M. DC. XLII. *De Carolo V. Imperatore & Regibus Hispaniæ ab eo descendentibus, item de Ferdinando I. singularia. Vt nullo intermedio septem ex Austriaca gente in hanc diem Imperatores electi. Ducis Fritlandi, aliàs Valstini cædes. Prælia, Lipsia-*

1619. *Lipsiacum, Luzenense, Norlingense. Mors Gustavi Adolphi Suecorum Regis. Pax Pragensis exitialis Germaniæ Principibus, læta Ferdinando, Saxoni ingloria. Archiepiscopi Trevirensis injusta detentio. clades, & hinc bellum à Gallis in Austriacos motum. Descensus Hispani Regis à summo rerum Europæarum apice. Quæ hoc libro continentur extra annos* M. DC. XIX. XX. *&* XXI. *per synopsim tradita, fusius in tempus quæque suum memorabimus; hæc per occasionem narratio est.*

INEVNTE anno M. DC. XIX. explevit mortalitatem Matthias è gente Austriaca Imperator pacificus, nec novorum amans, &, quod præcipuum, summa vir pietate. Morte Imperatoris crevit Bohemorum rebellio, datusque dissidio locus, magis libidine in res novas, quam justa ex caussa. Bellum quo tota Germania exarsit, ejusque originem, & quæ hinc secuta paucis expedio, ad res nostras haud parum spectans, quia Rex Gallus per legatos magna cura incubuit procurandæ Germanis paci. Germania Europæarum nationum princeps & caput fuit; antè quàm Lutheri & Calvini erroribus infestaretur: pene coætaneas hæreses amplexata, seditiones & bella statim experta est. Diversa passim indigenarum credulitate, aguntur studiis pro religione contrariis Principes, Catholici, Lutherani, & Calvinistæ: Lutheranorum primus fautor Dux Saxonum: Calvinistas protegit Comes Palatinus, utrumque secuti æmulatorie subditi, Principesque, ut quisque Saxo aut Palatinus erat. Vnus è Palatinis Rheni, Bavariæ Dux in majorum fide duravit. Secuta item novum dogma oppida pleraque apud Germanos libera, ut cuique insinuata labes. Imbutus postmodum pravis erroribus Marchio Brandeburgensis posuit in æquilibrio electionem Imperatoris, Catholicos inter & hæreticos per suffragia dubiam. E Septemviris, tres hæretici, Dux Saxo, Comes Palatinus, Marchio Brandeburgensis: tres Catholici, Moguntinus, Coloniensis & Trevirensis Archiepiscopi; adeo ut eligendi Imperatoris hæretici aut Catholici tota sæpe moles incumberet Bohemo Regi, cujus munus, paribus Electorum sententiis, æquilibrium suffragio suo resolvere: quo patet fidei Catholicæ maximum esse in eo Rege momentum. Hinc belli Bohemici fomes, cui caussam dedit electio Friderici Palatini Comitis, facta in caput Ferdinandi

Sept Electeurs. Le Duc de Saxe. Le Comte Palatin. De Brandebourg. Mayence. Cologne. Treves. Roy de Boheme.

nandi qui successivo jure (assensu Ordinum Bohemiæ confirmato) coronam sibi debitam contendebat. Rem altius repeto. Postquam Germanos infectaverat hæresis, fuere Sectariis præcipua studia propagando errori; qua per adulterinam Euangelii prædicationem, qua armis. Obstabat Imperator fidei Catholicæ accerrimus vindex: placuit Euangelicis (id sibi Sectarii nomen arrogant) sociare consilia & vires, quo fortius resisterent. Indicitur Heidelbergæ Principum Euangelicorum conventus, annum circa M. DC. IV. Concilii hæc summa fuit. *Eligendos viros spectabiles perpetuum in ea urbe senatum, cujus sit plena cognitio politica & religionis; senatui posthac nomen Vnionis fore: exhibendos impensis Principum ab ipsis delegatos, certam pecuniæ summam singulis annis viritim conferendam in communem arcam, sustinendis bello & sumptibus pro republica necessariis:* ita leges dictæ. Principum unitorum nomina: Iohannes Comes Palatinus Rheni, Dux Bipontinus, Ioachimus, Ernestus, & Christianus Fratres, Marchiones Brandeburgici, Mauritius Landgravius Hassiæ, Ernestus Fridericus Marchio Badensis, Christianus Princeps Anhaltinus, Comites Veteraviæ: accessere oppida quædam imperialia; adjuncti item circa annum M. DC. XIII. Batavi Ordines. Caussæ unionis non multò pòst vulgatæ ab ipsis, *Cæsarea dignitas, augmentum imperii, Germaniæ libertas, privilegia, tranquillitas publica: justa defensio, prohibendis oppressionibus quas Catholici in Protestantes exercent, excutiendo Sedis Romanæ, & Regis Hispani jugo.* Ex adverso Catholici Principes, quibus Dux Bavariæ caput, quo resisterent fortius, fœdus arctè percutiunt. Irascitur Matthias Imperator, scriptisque ad Palatinum & confœderatas urbes litteris monet, *Haud procul esse factione conventum*; illi in factione persistunt, imperioque minantur & Romanæ Sedi. Hæc inter gravis senecta Matthias sustinendo impar imperio, successorem regno Bohemico quærit è gente sua, habet quos eligat fratres duos, Maximilianum & Albertum, illum Archiducem Austriæ, hunc Archiducem & Comitem Flandriæ una & Burgundiæ: habet & Ferdinandum Archiducem patruelem: debita fratribus successio prærogativâ gradus, renunciat juri suo uterque; adoptatur Ferdinandus: Comes Ognatus Regis Hispaniarum in Germania legatus publico instrumento decedit Ferdinando & descendentibus ab

Marginal notes: 1619. — *Heidelberg.* — *Le Duc de deux Ponts.* — *Le Lantgrave de Hesse.* — *Le Marquis de Baden.* — *Prince d'Anhalt.* — *Les Comtes de Veteravie.* — *Les Hollandois.* — *Le Comte d'Ognate.*

1619. ab ipso masculis, regno Bohemico. Pronunciat Matthias Ferdinandum Bohemiæ Regem; acceptam habent Bohemiæ Ordines successionem certis conditionibus; nempe, *si solenniter de more juraverit conservaturum se procerum ejus regni, Ordinumque privilegia, necnon & leges patrias: si regalia vivo Matthia non exercuerit, interim vacuo Regis titulo contentus.* Nec satis Austriacæ genti, Bohemico regno in familiam suam in perpetuum translato; proponitur iisdem quibus ante modis & mediis in Hungariæ Regem idem Ferdinandus, & obtinet jure item successivo.

Queruntur Bohemi religionis suæ liberum exercitium ademptum indigenis; queruntur vivo etiamnum Matthia, Ferdinandum pro Rege agere contra pactum: queruntur *Le Cardinal Cleissel.* indigne actum cum Cardinale Cleissello Regis sui primo in aula ministro, quia Hispanis Germaniæ inhiantibus pro libertate publica obstabat: queruntur demum & indignantur pacto inter principes Austriacos inito, de transferendo in Hispanos Bohemiæ regno si sine liberis Ferdinandus excederet. Questus scripto publico vulgatos, sequitur primorum & populi conventus Pragæ habitus: pauci indigenarum obstant, per fenestras dejiciuntur in contemptum Majestatis Cæsareæ Iesuitæ religionis obtentu obstare ausi: exstruuntur templa Protestantibus, in fundo Romanæ Ecclesiæ: accingit se in ultionem Matthias, armatur adversus rebelles *Dampierre. Buquoy.* exercitus: belli imperium Dampierro & Buquoyo delatum. Hæc inter Ferdinandus datam fidem perjurio violans, immiscet se rebus Bohemicis contra pactum, geritque pro Rege, vivo adhuc Matthia. Cardinalis Cleissellus Matthiæ Imperatori secreti particeps intimi, rerumque arbitria Germanicarum tenens, Imperatore inscio, & si sciret non passuro, à Ferdinando, Maximiliano, & Comite Ognato Philippi III. Hispaniarum Regis in Germania legato, specie habendi concilii vocatur in conclave, jubetur purpuram insigne Cardinalatus deponere, & sequi paratos satellites; pulla veste induitur, jussusque silere, aut mori, clam Vienna rapitur in carcerem ad Tirolenses. Frustranea Cardinalis ad Imperatorem appellatio est, &, quanquam non procul erat qui jus diceret, vincla innocens subit: Philippo III. Hispaniarum Regi, Maximiliano, itemque Ferdinando suspectus erat, eoque proscriptus & vinctus: audax certe faci-

nus & inultum, ſocordia Matthiæ, aut metu. In Cardinalem rerum novarum poſtulatio erat, queis gloria Hiſpana petebatur: hinc Bohemis ira in Auſtriacam gentem, hinc ſeditio & bellum. 1619.

Non multò pôſt fato fungitur Matthias quod ante diximus annos natus LXIII. Fridericus Palatinus Rheni, pro Vicarii, quod gerit, officio, Imperii adminiſtrationem ſuſcipit, & ſuſceptam vulgat diplomate in id conſcripto. Elector Moguntinus Proteſtantium vires & audaciam metuens, quo defungitur in ſacra Imperii aula Cancellarii munere, nihil cunctatus eligendo Imperatori Electores Francofurtum de more convocat præcipue Ferdinandum. Is regna & feuda à Matthia nuper poſſeſſa, conſenſu Maximiliani & Alberti fratrum, adminiſtrabat, ſuone, an precario jure incertum, donec legatos qui ſubditorum fidem novo ſacramento firmarent ſibi in provincias mitteret. Proclamatur Viennæ Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ, &c. Rex; Archidux utriuſque Auſtriæ, Dux Burgundiæ, &c. Comes Tirolis, annos natus XLV. Rebellant Bohemi ſpecie non ſervatæ ab ipſo fidei, quando ſe rebus Bohemiæ immiſcuerat ante exceſſum Matthiæ pro Rege gerens: inanis ſane in perduellionem color, neque ſanis probatus poſt mortem Matthiæ, cujus exceſſu convaluerat in Ferdinando jus regni. *Addebatur vim illatam libertati publicæ, duraturamque vana ſubſtitutione, in Bohemia dominationem Auſtriacæ gentis, quæ prava in ambitum libidini religionem accommodare ſolet; hinc lanienam fore in Proteſtantes.* Hæc ſubditi in Regem ſuum. Convocatis Bohemiæ Ordinibus, generalia regni comitia coëunt inconſulto Ferdinando, & ſi maxime ſciret excluſo: facilis deſtitutio, quia oderant Auſtriacum nomen Bohemi; ſubſtituendo à quo regerentur, in varias ſententias itum. Erant quibus placeret electio Regis Daniæ; rejici placuit, quia ſupremam autoritatem nimis affectans, parum Daniæ libertatibus & privilegiis ſtudebat, omnia in ſe transferens. Ducis Sabaudi pleriſque haud diſplicebat electio; & hic rejicitur, quia rebus ſuis parum intentus committebat regendas clericis, quorum Proteſtantibus ſuſpecta fides: addebatur quod libertatis publicæ parum amans, viros ex nobilium ordine ſibi ſubditos in contemptum habebat & opprimebat; pleraque his adjecta

Le Roy de Danemarc. *Le Duc de Savoye.*

 in

1619. in derisum Principis, quæ prætereo, vulgata Bohemorum scriptis. Propositus item Dux Saxonum repulsam patitur; quia doctrina Lutherana imbutus timebatur Cœnobia, basilicas, ipsaque clericis immobilia restituturus, futurumque ut eo regnante, concordia inter Euangelicos tolleretur, in quos sæpe ipse per scripta invectus, prodiderat se illis vehementer infensum; Austriaco durius imperium fore. Hæc in Saxonem quæ curiose decerpsi ex Germanicis Annalibus. Prævaluit electio Palatini his de caussis, quas iidem Annales vulgant in hæc eadem verba. *Quia sua Celsitudo significavit regnum se ex consilio Regis Angliæ soceri sui, non ambitione, sed studio erga Bohemos & rempublicam suscepturum, quia moderatissimi & præstantis ingenii est, nobilitati favens, quia non obaratus, magnam auri, argentique copiam habet, qua Bohemos plurimum juvare possit.* Hæc Bohemi. Electionem sequitur inauguratio. Corouam Fridericus acceptam habet, statimque pro Rege gerit uondum reversis legatis, quos ad Iacobum Angliæ Regem præmiserat consulendo in re ambigua viro sapienti; fuere qui crederent præmature transactum negotium, non exspectato Iacobi responso quem electioni obstiturum præsenserat. Pejus fuit quod Regi Christianissimo veteri fœdere junctus, neglexit fœdus, accepta Bohemorum corona inconsulto cujus ope præcipue niti debuerat; factum stupore haud procul lethargico. Hæc inter Ferdinandus hæreditario jure Bohemiæ & Hungariæ Regem se ferens, Francofurti induit imperii ornamenta, pro Cæsare habitus, una in ipsum concurrentibus suffragiis Moguntini, Coloniensis, & Trevirensis, queis postmodum accessere Dux Saxo, & Marchio Brandeburgus. Non multò pòst Palatini uxor puerperio liberatur prole mascula, cui Fridericus Henricus nomen inditum: erigitur filius in spem regno secundam, habitisque Pragæ Comitiis eligitur infans, patre etiamnum superstite, in Bohemiæ Regem. Hinc bellum atrox; regni controversia in caussam communem vocat Austriacam gentem; vocat item in communem caussam Protestantes; arma amens capit Hispania, fœderi (quod Catholicam ligam dixere) subscribunt Bavariæ Dux, Moguntinus, Coloniensis, Trevirensis Archiepiscopi, Lotharingus, & pars magna, Catholici in Germania Principes. Committitur arbitrium belli Duci Bava-

Le Duc de Saxe.

Bavaro, quanquam Palatina è gente; Saxo neutram in partem fertur. Bohemi militiæ delectum habent, paratisque in bellum omnibus Christianum Principem Auhaltinum, Comitem à Turre, & Mansfeldium eligunt bello procurando. Hæc inter Bethlem-Gaborus subita irruptione Austriam diripit: hunc Protestantes Hungari virum audacem, & in omnes casus expeditum elegerant in Regem suum; nec vana electio, si speratis à Turca subsidiis augeretur. Præcipuum belli momentum in primis conatibus est, ex improviso ferire, consilium optimum: Austria subito terrore concussa ad alumnos suos, queis dedit nomen, accurrit; Ferdinandus prima belli mole obruitur, neque enim adhuc coaluerant imperii vires: Comes Fustembergus in Galliam delegatus petendo in id belli subsidio, perhonorifice excipitur tribusque argumentis instat impetrandæ opi. Primum petebatur *à Religione orthodoxa per inaugurationem Friderici tota in præsens Bohemia, exsule.* Alterum *à collato posthac in hæreticos jure eligendi Imperatoris, si Rex Bohemiæ hæreticus est.* Tertium erat *à communi principibus in rebelles subditos caussa; rebelles esse Ferdinando Bohemiæ Regi Bohemos, rebellem eidem Ferdinando Comitem Palatinum.* Hæc Fustembergus. Contra Dux Bullionius Palatino cognatus idemque Calvinista scriptis ad Regem litteris monet; *Vanum esse quo ducitur à Religione argumentum in facto quod mere politicum est: Palatinum Comitem quanquam doctrinam sequitur reformatam, libertatem conscientiæ tota Bohemia nedum pati conniventibus oculis, sed & probare, neque ea parte quid mutatum à veteri more; in Bohemia arbitrium religionis valere quale ab antiquo fuit; non ideo in Gallia periclitari fidem Catholico Romanam, quia Calvinianæ exercitium permissum est. Communem Principibus caussam esse cum Princeps legitimus qualis Fridericus in usurpatorem armatur. Non hic de perduellibus agi, unum id in quæstione versari, utrum Bohemico regno apiscendo prævaleat successioni, electio; lite pendente jure suo uti utrumque pro possessore legitimo habendum, donec fortuna dixerit: interea jus in armis fore; vota indigenarum pro Palatino esse.* His addita *inveterata gentis Austriacæ in Gallos odia, libido Europææ dominationis, successio imperii centum abhinc annis, quasi per jus suitatis uni & eidem Genti continuata, velut ex debito. Caussam Regum & Principum agi cum*

1619. *Le Duc de Baviere.* *Le Duc de Saxe.* *Christian Prince d'Anhalt.* *Bethlem Gabor.* *Le Comte de Fustemberg.* *Le Duc de Bouillon.*

1619. *se gens Austriaca in prima rerum Europaarum fastigia extollit.* Hæc Bullionius, unaque Calvinistæ Comitis Palatini fautores.

Per ea tempora Rex Gallus bello intestino laborabat, ideoque forsan conversis ad civile bellum animis, externa sine cura habebantur: sed non ea fuit negati subsidii caussa. Nascentibus dissidiis Hungarico & Bohemico, in plano erat Austriacæ gentis Germanica dominatione dejectio, si dubio adhuc Ferdinando, ex improviso irrumperet justo Gallus exercitu: atenim rerum Gallicarum tum arbiter Luynæus totus fortunæ suæ incumbens, parum curabat nominis Gallici dignitatem, provehique Austriacam gentem patiebatur si sine privato ipsius detrimento augeretur, quod est pessimum ministro summam rerum habenti, cui præcipuum esse debet quodcunque ad Rempublicam spectat; fuere qui crederent ex compacto actum inter Austriacos & Luynæum, promerendæ Pequigniæ virgini quæ tum in aula Archiducissæ Bruxellis agebat: affectabat prædivitem heredem Marescallus Cadenetus Luynæi frater, nec spes nuptiarum nisi per abdicatam Palatini caussam; hinc omnis mali labes, si vera fama.

Non deerant qui Luynæo patrocinarentur, statim post sopitam filii cum matre discordiam movente in Galliæ Sectarios bellum justius certe, quam quod à Ferdinando in Palatinum movebatur. Ergo Luynæus Germania neglecta neutri partium favet, Regique autor est procurandæ paci Germanicæ per legatos. Dux Engolismensis, Bethunius, & Albaspinæus delegantur pacandis, si quæ via, dissidiis; dant se in viam legati adulto Aprili, M.DC.XX. in transitu Duci Lotharingo autores sunt paci promovendæ, & publicæ utilitatis intuitu, & ob commodum ipsius privatum, quæ summa apud Principes ratio. Viennæ pro legationis dignitate excepti, Ferdinando *pacem bello potiorem* probant, *neque differendam etiam cum aliquo detrimento privatæ rei: conservari posse per pacem quod bello amittetur; calescere in præsens animos: ast primi impetus iras mansuetudine Principis sopiendas si legitimum esse constiterit: pace spectari rerum caussas & merita, quodque bello irreparabile fit per cades & incendia, pace consistere.* Flexus his Ferdinandus Vlmam Principes Imperii convocat, tandemque operantibus legatis Galliæ, in

Le Duc d'Angoulesme. Bethune. Aubespine.

Vlme.

in fœdus conventum, cujus hæc ſumma fuit. *Neminem è Principibus, Electoribuſque Catholicis, aut Proteſtantibus, Principatui, Electoratui, Provinciæ, Populo, Urbi, aut Municipio vim poſthac illaturum, pacem fore tota Germania*: eo articulo ipſa Palatinatus ad Rhenum feuda continebantur, quo hamo captus Fridericus. Bohemiam excipi placuit adjacentiaque feuda palam rebellia; certe eo fœdere parum proſpectum Palatini rebus; fatiſcunt ſtatim ipſius vires, quique irruptionem à Palatino fore timuerant in feuda ſua Principes eo nomine ipſius partes ſecuti amore minus quam metu, arma ſtatim ponunt, ſeque in urbes quiſque ſuas recipiunt velut alta pace. Lutheranis profunda quies eſt per totam Germaniam, dum in Bohemia armis ſævitur contra Calviniſtas, &, quanquam Palatinatus Rheni diſſidio vacat, incumbit Comiti Palatino belli Bohemici moles, quo feuda ſua deſolabat in dies delectu militum & tributo: ſic per diſſociatas Principum vires, tota belli moles in Bohemos & Palatinos inclinat. Ferdinandus qui bello naſcente, penè ſuccubuerat unitis in gentem ſuam Proteſtantium viribus; diviſione convaleſcit, perque debita temporum ſpatia augetur copiis in ſubſidium miſſis, pars à Catholica unione, pars ab Hiſpano Rege. Bilem movet Comiti Ognato in aula Cæſaræa Catholici Regis Legato fœdus inter Germaniæ Principes conventum Regis Chriſtianiſſimi interventu, ſatiuſque ducens Bohemiam & Hungariam penitus genti Auſtriacæ decedere, quam ſi Regis Galli beneficio retinebuntur, quanquam Palatino omni ex parte iniquum erat, iraſcitur fœderi. Ognato mens ſagax, rectum in rebus arduis judicium, erga Regem ſuum fides, pro patria immenſa charitas, in Gallos odium. Præcipuum negotii caput Bohemiæ pacem procurantibus verſabatur in ſubſtitutione regni Bohemici, quam Hiſpanus Rex in defectum maſculæ Ferdinando prolis, ſibi & ſucceſſoribus ſuis in ſtipulatum deduxerat. Odio Hiſpani nominis negabant Bohemi fore unquam ſe aut ſucceſſores ſuos Hiſpano ſubditos: contra inſtabat pro Rege ſuo Comes Ognatus: *eo articulo vim omnem Auſtriaci fœderis contineri, qui ſi reſolvitur, reſolvi & fœdus; maximum eſſe Ferdinando momentum in ſubſidio Hiſpano, unde præcipua Auſtriaco nomini in Germania vires; futuram ante Regi Hiſpano communem cum Palatino cauſſam, quam eo ſucceſſionis* 1619.

1619. *jure decesserit.* Nullâ in pacem viâ bello sævitur quam ante atrocius; vulgantur hinc inde scripta queis Palatinus electionis, Ferdinandus successionis jura vindicabant: scinduntur Europæi Doctores varia in studia : districte referam utriusque sententiæ fundamenta queis innititur omnis belli Bohemici moles.

Quorum erat pro successione sententia, citabant rerum Bohemicarum scriptores præcipue Iohannem Dubravium fidei probatissimæ autorem: is libro VI. rerum Bohemicarum scribit in hæc verba; *Iaramirum Bohemorum Regem à Versovienſibus Dynastis captum & quercui alligatum,* &c. *cumque de alio Rege ageretur, proposuisse quosdam è proceribus unicum Vldericum successorem, fratrem Iaramiri tunc in aula Cæsaris degentem.* His adjicit idem Autor. *Iaramirus tanquam senior, Vldericus tanquam victor contendebant.* Et paulò pôst. *Vlderico Regi Bretislaüs filius nulla electione successor est.* Ille ipse libro III. *Bretislaüs cum morte premeretur testamento maximum natu filiorum regni hæredem scripsit, huic defuncto succedit qui proxime instabat frater Vratislaui, assensere Ordines regni*, &c. Deinde ita persequitur. *Erat huic Vratislao filius Bretislaüs agrestis homo & ferus, cujus contumaciam perosus pater testamento indignum regno judicavit, prælato Conrado ejus fratre dein Rege: huic cum septem menses regnasset consensu Ordinum successit filius.* Citabatur idem Dubravius libro XI. scribens, *Sobislaüm Bohemiæ Ducem dum Conrado Cæsari nepotem ex fratre offert sibi successorem ita prolocutum; Nullum mihi majus beneficium dare potes, Cæsar, quam si me adhuc superstite Vladislaüm hunc ex fratre nepotem mihi successorem declaraveris, &c.* Libro item XXVII. idem Autor sic ait; *Alberto Rege mortuo cum Ordines de futuro Rege soliciti essent, inexspectatus adest nuncius Elisabetham Alberti conjugem posthumum peperisse, haud dubium regni Bohemiæ hæredem, ut omni de quærendo novo Rege labori supersedere possint, cumq; pueri infantiam pertæsi Bohemi, Albertum Bavariæ Ducem ad regnum vocarent, recusavit, malle se mori dicens, quam ad hunc modum ut Bohemi volebant ipsis imperare.* Idem Autor libro XVIII. Venceslaüm Bohemiæ Regem jam moriturum, ita ad filium loquentem introducit, præsentibus regni Bohemici Episcopis, quorum intererat: *Vnum à patre meo regnum accepi, fili,*

fili, nunc moriens duo tibi relinquo; horum alterum erat Bohemicum. Ergo nulla Bohemis electio est. Plura his addebantur, additaque postmodum plura, ab Austriacæ Gentis fautoribus pro electione. Contrà quibus placebat electio Palatini eodem Dubravio autore utebantur; is libro XIV. in hæc eadem verba scribit. *Henricus Rex æger, paulò ante mortem vocat ad se proceres animumque illis suum de principatu deponendo aperit, datque eisdem eligendi Principis potestatem.* Et alibi. *Misit Conradus qui Pragenses certiores facerent se suffragiis primorum Ordinum, Principem Bohemiæ declaraturum.* Idem Autor libro XIX. ita loquitur. *Bohemos amisso herede regni, de eligendo alio variasse sententiis, Albertum vel Fridericum nominasse hos; illos autem*, &c. Cum Primislaüs anno M. CC. VII. à Philippo Imperatore in Regem Bohemiæ coronatus fuit, Fridericus II. Imperator electionem confirmavit anno M. CC. XII. per rescriptum in hæc verba conceptum. *Volentes ut quicunque à Bohemis in Regem fuerit electus ad nos, & successores nostros accedat regalia accepturus.* Quam electionis facultatem Carolus IV. Imp. in Comitiis Imperii, Norimbergæ habitis anno M. CC. LXI. Salvam Bohemis habuit, ubi cum Electoratus seculares ex tenore aureæ Bullæ successivos fore declarasset; regnum Bohemiæ excepit velut electioni debitum in hæc eadem verba: *Salvis privilegiis & consuetudinibus regni nostri Bohemiæ, super electione Regis in casu vacationis, per regnicolas, qui jus habent eligendi juxta continentiam eorumdem privilegiorum & observatam consuetudinem diuturnam, quæ decernimus nunc & perpetuis futuris temporibus in omni suo tenore & forma indubiam tenere roboris firmitatem.* Dein per diversa tempora Reges ex more Bohemis usitato, litteris quas *Reversales* vocant, solenniter professi sunt Ordinum se decreto ab libera electione ad culmen regium provectos. Post exempla ducta ex vetere Bohemorum historia, subdebantur recentiora & novissima: quo tempore regnum Bohemicum ad gentem Austriacam pervenit per Annam Ferdinandi primi uxorem (is Caroli V. Imperatoris frater) palam professus est Ferdinandus solenni recognitione anno M. D. XXVI. *quod Barones, Nobiles, Civitates & tota Communitas Regni Bohemici ex sua libera & bona voluntate juxta illius regni libertates elegerint se in Regem Bohemiæ, non*

1619.

1619. *ex aliquo debito, &c.* Quam recognitionem prave ab Hispanis suasus, specie obreptitii erroris tentavit postmodum contraria declaratione evertere idem Ferdinandus, quod non licuisse ipsi palam est. Anno M. D. XLIV. ab Ordinibus ejus regni idem Maximiliani filii electionem petit & obtinet. Maximilianus favore Rudolphi primogeniti sui anno M. D. LXXV. idipsum ab Ordinibus petit & impetrat Rudolphus anno M. DC. VIII. Matthiæ fratri regno Bohemiæ lubens cedit, ea lege si Bohemiæ Ordines cesso à se juri subscriberent. Ipse Ferdinandus II. anno M. DC. XVII. Pragæ in Regem designatus, postquam Matthias id beneficii ab Ordinibus impetraverat, ut designaretur patruelis, datis de more litteris reversalibus, gratuitum dixit quod electus fuerat, & pro beneficio, publice Bohemicis Ordinibus acceptum tulit. Petunt successores regno Bohemico Ferdinandus, Maximilianus, Rudolphus, Matthias, ergo indebita erat per naturam successio. Exhibent Bohemiæ Annales exempla innumera Principum, vacante regno, electionem, per legatos ab Ordinibus regni petentium. Ita Albertus Imperator anno M. CCC. VII. pro filio Friderico, ita Henricus VII. anno M. CCC. X. pro fratre Walramo; ita Sigismundus IV. pro Alberto genero, an. M. CCCC. XXXVII. ab Ordinibus Bohemiæ obtinuere regnum. Pluribus exemplis firmabatur utrumque controversiæ caput, ut cuique studium pro Austriaca gente, aut contra erat.

Pro successione, aut electione regni Bohemici fusius tum scripta aut dicta redegi in synopsin, tuum esto judicium qui hæc legis, Principum jura sæpe in armis sunt, nescio an eo jure prævaluit Ferdinandus; quicquid id est, cessit Palatinus fortiori. Bohemiæ diversus in præsens status est ab antiquo, provinciam armis domitam novo jure possidet victor, eoque defendi potest esse in irritum leges antiquas, quod apertius declaravit ipse Ferdinandus edito circa annum M. DC. XVIII. Viennæ scripto in hæc eadem verba. *Quamvis jus suum hereditarium anceps foret, & Bohemi hactenus habuissent aliquod jus liberæ electionis, nunc tamen postquam regnum universum armis sibi cessit, seque tanquam legitimum heredem ex debito, non ex arbitrio suscepit, frustra disputationem de jure electivo instaurari, cum ipsum regnum sui juris factum, jam jus hereditarium domus Austriacæ*

agno-

agnoverit. Ita Ferdinandus vulgato per hæc tempora in rebelles Bohemos libello. 1619.

Spinola res Hiſpani Regis in Belgio procurans ingentibus copiis Palatinatum inferiorem invadit, levi Friderici in contrarium niſu, in quem incumbebat belli Bohemici pondus. Ita dum ſtringit lubricum anguem male conſultus Princeps, effugiunt avita feuda, duratura, ſi his continuiſſet ambitum.

Magna in dies Ferdinando augmenta adveniunt, quo factum ut legati Galliæ pacem orantes parum Viennæ audirentur: Palatinus annuere propoſito fœderi, Regique Gallo indignari, quod argumentis, vane per legatos agebat ſuper controverſia, quæ tota in armis erat. Certe nemo ante hanc diem vidit, nemo legit majoris in Germania momenti quæſtionem qua de regno florentiſſimo, qua agebatur de Romano Imperio, & Europæa dominatione in necem Regum & Principum Chriſtianorum in gentem unam transferendis; nec vanæ in Regem Gallum querelæ. Haud pigebit fuſius dicere quæ prælibavimus ſupra in tranſitu. Mens per id temporis Galliæ miniſtris læva fuit & leve conſilium; neſcio quid illis animo volvebatur, annon debuit prævideri incrementum Auſtriacæ genti fore immenſum ex Friderico debellato, rem lethalem Principibus Europæis? Gallis qui probe ſapiunt nulla in Auſtriacam gentem odia ſunt, ſint illi extra res noſtras læta omnia, per nos licet: gentem odiſſe nefas, cui Rex noſter uxorem, cui Gallia in præſens Delphinum debet & ſobolem maſculam ſecundo natam: Auſtriacorum augmenta ad Borbonios ſpectant defectu prolis maſculæ ex capite Annæ Auſtriacæ Reginæ Galliarum, quod nec diffitebuntur ipſi ſi rite calculum ponunt: at ſi crementa queis augentur in dies vicinis Principibus nocent, ſi velut res debita, uſurpatur ab ipſis Europæ dominium, qui obſtare poteſt, injuſte patitur in gentem unam conferri omnium apicem. Non defuere qui crederent Friderico negatam à Rege opem religionis intuitu & ex cauſſa cognationis proximæ qua Hiſpanum Regem contingit. Vt ut res ſe habuit, Palatinus profligato ad Pragam exercitu ſuccumbit, exutiſque regalibus fugit unà ſecum uxore & liberis. Prælii ordinem & exitum, quo, non ante parta victoria illuſtrior, diſtricte refero.

Fri-

1620. Fridericus tertio Pragâ milliari castra metatus, certis futuri casus præsagiis, à Bavaro cognato suo cujus milite premebatur misso tubicine colloquium petit, adjecto magni esse momenti negotium; negat congressum Bavarus, nisi Palatinus Bohemia, provinciisque adjacentibus penitus abstinet; ea conditione finem bello fore; non alias. Desperato in pacem consilio admoventur castra castris, Bavarus pugnæ avidus est, cunctatur Palatinus virium diffidentia aut caussæ; Palatino militi ante prælium vociferatio ingens, & impatientia; Bavaro contrà alta silentia & quies, pavere diceres; at fortissimus in ipso discrimine exercitus, qui ante discrimen quietissimus. Medius collis, diffusis lata planitie radicibus dividebat utrumque exercitum, placuit occupari, missi hinc inde rorarii prælium adornant, nec longâ pugnâ, Cæsarianis cedit locus; hic bellica tormenta duo ponuntur. Postridie velitatione inter alarios dimicatum, & iniquo Bohemis Marte; vulgò præliorum exitus sunt, qualia fuere initia; levis Bohemo jactura ex primis casibus, nisi quod mali præsagium erant imminentis. Vbi se Palatinus premi ab hoste videt, per obscura Pragam dilabitur, montemque urbi circumjectum insidet, fisus loco & urbe amica; vallo & munimentis firmantur castra velut detrectantium pugnam, Cæsariani sequi audentius, fugientibusque instare, rati, ut res erat, bello finem fore si prælio vincerent. Palatinum premebant non minus sui quam hostes: *iret in temulentos quo fortuna monstrabat iter, nihil cunctatione opus ubi nihil ultra sperandum, justum esse exercitum, audaciam militi, iram & odium in Austriacos, pro Rege suo amorem, pro religione zelum, arma suppetere quantum satis; iniquum hosti locum in quo pugna necessitas est; urbem à tergo amicam: victores latis populi acclamationibus excipiendos, & si vinci destinatum est urbem receptui profuturam, cogendumque mox fortiorem exercitum; speranda hinc vitæ fomenta & annonam.* His Palatinus in prælium suasus, militem vallo exerit, planitieque urbi circumsita distribuit; ultro citroque commeat eques explorandis castris: Bavarus moræ impatiens primo cornu irrumpebat in adversum hostem, cum affertur Bucoyum alariorum præfectum haud procul esse magno præsidio, is vulnere tardus recens accepto nondum Bavari copiis se adjecerat, nihil auso hinc inde milite transigitur dies, alta utrinque silentia:

Le Comte de Buquoy.

castra

castra denuo movet Palatinus; Cæsariani rursus fugere rati, 1620.
pugnæ copiam deposcunt: præire jussus Bucoyus quingentos alarios raptim ducit explorando hosti, is novo firmaverat castra munimento: miles Bavarus metu hostium factus audentior pugnæ copiam petit: cornu dextrum Comiti Bucoyo, sinistrum Tillio permittitur, ille Bavaros, hic Cæsarianos ductabat: in media acie belli Dux Bavarus cum delecta equitum, peditumque manu submissurus auxilia pro necessitate pugnantium. Alta erat dies cum signo dato irrumpitur, Bavaricis & Cæsarianis tessera militaris in eam diem erat, *Sancta Maria*, in qua genti Austriacæ magna est fiducia, ut fidem facit memorabilis in Ottomannos ad Naupactum victoria, cui idem nomen prælio pro tessera fuit. Pugnæ exordium est ab immanibus tormentis bellicis hinc inde displosis, horrendum fragorem sequitur legionum, alariorumque una congressus, strenue utrinque pugnatur ancipite diu victoria, Bohemicis pro libertate, Cæsarianis pro gloria & regno dimicantibus: miscentur ordines, projectisque sclopis dum ferro dimicatur, omnis cominus pugna est, dubia diu victoria, pari ferme utrinque numero: in equitem eques, pedes in peditem, in phalangem phalanx, ala in alam, æquo velut Marte conferri visa. Præcipua Principis Anhaltini junioris virtus, is alæ Bohemicæ præfectus Bucoyano equiti instabat ea audacia, ut ea parte nutaret exercitus Cæsaris, donec inter conferta hostium cadavera sepeliretur. Ipse sibi insidias struxerat in quas incidit; quippe semivivis hostium corporibus intricatus, dum viam qua se expediat quærit, suffosso equo & exanimi in terram agitur, advenienteque Tillio capitur, hæc in dextro. In sinistro cornu Cæsarianis adversa item fortuna erat primis conatibus; ea parte Hungaris pro Palatino, cum Cosacis pro Cæsare pugna erat: hi postquam terga verterant; projectas manubias, equos & supellectilem ingentis pretii invadit victor Hungarus, pugnæque pertæsus prædæ incumbit. Deterrima est Palatino urbis vicinia, unde militi suo audaciam fore speraverat; impedimenta, sarcinæ, præda ex Cosaco ingens in urbem asportantur, huc se tumultuariò confert miles ea parte victor, &, ut statim lætis corrumpimur, negligit hostem persequi, victoria satiatus, antequam potiretur: hæc via cladi fuit. Quippe Cæsariani, agnito prædæ incubare victorem non hostium, non

sui

1619. ſui memorem; colligunt ſe in manipulos factoque cuneo unà irrumpunt, quo cæſi Hungari hac illac vagi & graves onere ſarcinarum: præda recepta eſt; plures Moldavia amne abſorpti, dum ſe proripiunt præcipiti fuga ferro graves, aut nandi imperiti; explentur Cæſariani Bohemo ſanguine donec deficerent ira & dies. Pugnatum utrinque ſtrenue, certe acrior concurſus fuit quam cædes, quanquam victoria illuſtris, quanquam Germaniæ decretoria bello quod ingens fuit. Vix cæſa memorant Bohemorum ſeptem millia, vix bis mille captos, eos inter præcipui ex Vimmarienſi Saxonum familia Dux Chriſtianus, Princeps Anhaltinus junior, Rhingravius, Schlickius; capta tormenta modi majoris decem, ſigna militaria centum. Chriſtianus ſenior Princeps Anhaltinus copiarum Bohemicarum imperator, Comes Hohenloius in arcem ſe recipiunt deſperatis rebus, unde non multò pôſt Palatinus cum uxore & liberis furtim digreſſus in Sileſiam fugit. Poſtridie Dux Bavarus urbem triumphans ingreditur, prædaque ſummo ſtudio inhibita, Ferdinando ſalvam habet metropolim regni. Ea victoria & magnum ſibi nomen promeruit Dux Bavarus, & magnos obventus, ut infra memorabimus. Hic finis Bohemico bello; quo proſtratæ penitus res Friderici, nedum ut Regis Bohemici, ſed, & ut Comitis Palatini. Deceſſere ipſi ſtatim feuda omnia quæ poſſidebat; Ferdinando uno fortunæ ictu ſubacta Bohemia, Auſtria coërcita, Moravia in obſequium redacta, Sileſia repreſſa, Hungaria recuperata; mox Palatinatus Rheni uterque ſuperior inferior Hiſpanum inter & Bavarum dividitur velut inter coheredes, Germania tota ſub Auſtriacæ gentis ſervitute redigitur. Plane indignus Fridericus qui per ſuffragia in Regem legeretur; decretorium illi erat Pragenſe prælium: quis credat quo tempore conſerebantur pro ipſo manus, ludicris Pragæ exercitum & tripudiis inter fœminas? poſtquam inſtructæ in prælium acies, recipit ſe Fridericus effœminatus homo in urbem ſub cujus muris agebatur de ſumma rei Palatinæ, de corona Bohemica, de Imperio Occidentis: certe vel hoc uno tam iniquæ electionis indicio, digni Bohemi qui jure electivo privarentur, ſi quod habuerant.

Interea Betlengaborus in Regem Hungariæ electus ab indigenis, poſtquàm negaverat Turca ſubſidium, bello

impar,

impar, suaderi se patitur ab Angolismensi legato Regis Christianissimi, ut corona Hungarica decedat Ferdinando Regi legitimo, retentis feudis eo regno præcipuis sub dominio ejusdem Ferdinandi, quo titulo fidem præstitit. 1619.

Mansfeldius Heidelbergicos & Bohemos, reliquias prælii Pragensis legit, componitque justum exercitum, quo bellum ex integro renovatur, desolata per incendia & prædas Germania, illi fas & nefas æque habita, militi raptim lecto ex rapto victum facit, impune permissu Ducis, prædæ, cædes, incendia, queis haud injuria dici possit Mansfeldius degenerasse à veteri Mansfeldii nominis dignitate, nisi quod nothus erat.

Dum desolatur Germania bello intestino, bello item civili Gallia affligitur, laborque Ludovico est: post Pontis-Cæsarei victoriam retrahendis in obsequium Sectariis rebellibus; quas expeditiones, in libros digeram qui mox sequentur.

Rebus externis totus hic liber debitus est quas in unam seriem confero, licet per diversa tempora transactas quò insinuentur facilius unà expeditæ: dicta hæc per synopsim & velut in cognitionem præviam fusius narrabo libris sequentibus in tempus quæque suum digesta, nam & partem faciunt Historiæ nostrorum temporum Gallicæ quam suscipio, hi casus queis arcana gentis Austriacæ continentur. *Monitio ad Lectorem.*

Per ea tempora Philippus III. Hispaniarum Rex vita excedit, succedit Philippus IV. vix sexdecim annos natus, magna statim, ut fieri amat, in aula Hispana mutatio: dejiciuntur summa rerum Dux Lermæus idemque Cardinalis, Dux Vssedanus ejus filius munere Secretarii Regii quod inter præcipua habetur, Comes de Saldauna (is & Lermæi filius) officio supremi in Regia Hipparchi: Dux Ossunæus vir prosapia & magnanimitate illustris, Neapolitana legatione recens defunctus ex improviso in vincla conjicitur incerta caussa: Regis novi gratiam occupat rerum Hispanicarum arbiter per longos annos, Comes Olivares, de quo pleraque in tempore memorabimus, ut Cardinali Richelio non multò pòst rebus Gallicis admoto æmulus fuerit, ut utrique, rebus utriusque regni procurandis summa autoritas, ut per diversam administrandi rationem diversa utrique regno fortuna, ut per hunc crementa Ludovico, per illum decrementa Philip-

1620. lippo maxima, ut ex publica utriusque gestione invicem æmulatio, ut æmulationi accesserint privata odia, per quæ decessit Austriacæ Genti Europæ dominium.

Ineunte anno M. DC. XXIII. Ferdinandus, Germaniæ Principes Comitiis imperialibus habendis Ratisbonam convocat, vocata item municipia, & urbes per legatos. Ratisbona urbs est sita in Bavariæ finibus qua parte Rheni Palatinatum spectant, Danubio irrigua, eoque commerciis valens. Postquam in unum convenerant Principes per se, aut per legatos; Ferdinandus *prælibatis calamitatibus ex bello Bohemico quod Germaniam totam ferro & flamma vastaverat, superesse dixit pro communibus omnium in rempublicam studiis, ut restituta tandem tranquillitate, contra dissidii autorem ex lege agatur, proscriptum jamdudum & banni imperialis fulmine percussum Fridericum, indignum esse Palatinatu feudo imperiali qui imperii fundamenta concussit; bello proditorie lacessitum Regem Romanorum, quem ipse in id fastigium per legatos suos nedum vocaverat, sed & pro Rege Bohemo agnoverat in publico Electorum conventu Francofurti habito, anno* M. DC. XIX. *unde rebellio manifestior in Dominum, in Regem, quos ipse probaverat titulos.* Prorupit dein longa enarratione in Friderici vitam & gesta; *ut unionis contra Catholicos Autor; ut belli caput Bohemici, ut Viennam in contemptum Austriacæ gentis obsederit, ut Transsylvano Principi adjunctus, ut Ottomannorum portæ importune institerit impetrandis Turcarum auxiliaribus in Christianos copiis.* Conclusit, *substituendum perduelli fidum Principem, qualis Maximilianus Bavariæ Dux, eo maxime titulo quod Palatina è gente oriundus est, & optime de imperio meritus: aderant Moguntinus, Coloniensis & Trevirensis Ecclesiastici Electores. Ludovicus Darmstadius Landgravius, Episcopus Saleburgensis; aderant item per legatos Saxo, & Brandeburgensis.*

Obstrepebant Germani Principes quos inter præcipui Saxo & Brandeburgensis Electores, non commiseratione tantum erga afflictum Principem, sed & quia ipsorum caussa agebatur eo præjudicio, quandocunque ab Austriaca gente deficerent; iras item Imperatoris deprecabantur municipia & urbes per legatos suos petita humiliter venia pro Palatino Electore: idem & legatus ab Anglo Rege. Addebat is Friderico Socer, injustam fore destitutionem Principis, in necem libe-

liberorum quorum infantia plane immunis est à crimine paterno: Ferdinandus unus omnium sententiis pertinaciter adversari, & quanquam vehementer urgebant, stare in proposito: longa altercatio fuit, neque aliud impetratum à Cæsare, *quam convocatum iri quamprimum frequentiorem Principum imperii conventum, in quo amica propositione transigatur negotium, id si ex compacto fieri nequit, lege disceptandum, interea Electoratu investiendum Ducem Bavarum ea conditione, ut si restitui Friderici filius aut proxime agnatis feret sententia, restituantur post mortem Bavari.* Hæc Cæsar, Fabricio Verospo Nuncio Apostolicæ Sedis Friderici feuda in Hispanum Regem, & Bavariæ Ducem, ut transferrentur urgente. Ita nullo tum Electorum secularium assensu translatus in Maximilianum cum Palatinatu superiore Electoratus summo jure (quod sæpe summa injuria est.) Translationis conventui, qui frequentissimus esse debuit, non interfuere Regum legati, nec Germaniæ Principes omnes quorum intererat. De Gallo nemo mirabitur fœderato Palatinæ genti; de legato Hispano plerisque creditum est, noluisse præsentia sua autorare translationem Electoratus in Bavarum, quia Hispaniæ Rex eodem jure Palatinatum inferiorem possidebat, quo superiorem Dux Bavarus quo se titulo Electorem fore sperabat. Subscripsere Ecclesiastici Electores, Moguntinus, Coloniensis, Trevirensis; Secularium nemo: unde argumentum translati per injuriam feudi ducebatur, nempe defectu potestatis quam in Imperatoris arbitrio esse, negant Imperii leges quæ Bulla aurea continentur; nisi ex consensu Principum quorum interest: at non omnium contradictio fuit, quippe assentientibus Moguntino, Coloniensi & Trevirensi Episcopis, accessit Ferdinandus Bohemiæ Rex, atque ita dici potest prævaluisse quatuor Electores Saxoni & Brandeburgensi. Et alia profertur caussa translationis à Friderico in Bavarum factæ, nempe redemptio superioris Austriæ, quam Bavarus jure hypothecæ possidebat pro immenso ære, quod bello pro gente Austriaca gesto impenderat. Privata erat lis de regno Bohemico inter Ferdinandum & Fridericum, ille prospera fortuna ad imperium evectus ex privata caussa scelus publicum fecit, aut finxit; & quodcunque contra se ut Regem Bohemiæ tentaverat Palatinus, vertit in crimen læsæ majestatis, cum neque im-

perio, neque Imperatori reus esset infelix Princeps juris defensor sui. Feuda hujusmodi, feuda imperii sunt, non Imperatoris, quæ sine Electorum & Ordinum consensu neque auferri neque in alium transferri possunt. Hæc defensores Palatini. Hic Friderico exitus fuit, hic Principi per regni ambitum casus: felix si vitam in prælio poneret, in quo posuit fortunam, & regium nomen; post amissos quos natura, quos fortuna dederat titulos vitam inglorie traducit apud Batavos, non alio alimento quam quod annua Ordinum largitione parabatur. Ita vixit, ita & finiit homo infelix, nullo Regis Angli subsidio etsi socer erat. Ejus feuda divisa inter Hi-
M.DC.XLII. spanum & Bavarum utrique etiamnum hodie possidentur: Bavaro superior cum Electoratu, Hispano Palatinatus inferior. Superest mortuo Principi proles mascula & spes recuperandi principatus. Instant Reges Galliæ & Britanniæ magnæ, ille fœderatus, hic avunculus, ille armis, hic per legatos restitutioni obtinendæ, quam nisi Gallus operabitur, frustraneum est quodcumque ab Anglo speratur, eo deductis, quo tempore hæc scribo magnæ rebus Britanniæ, ut precaria sit Regi legitimo, possessio regni sui, adeo ut subsidia à vicinis Principibus accipere, dare non possit.

Ex prælibatis quorum narrationem institui cursim, liquet æternam fore genti Austriacæ Imperii detentionem, si hereditario jure regnum Bohemiæ illi possidere datur eo jam titulo usucaptum: si manet in Bavaro Electoratus, Ferdinandi donum; si hæc non immutantur, qualia ætas nostra miratur & stupet, consequens est ut ad Austriacos Imperium Occidentale jure velut hereditario transferatur: consequens item ut sensim omnia accrescant genti, donec totum impleat orbem. E septem Electoribus certa sunt Austriacæ genti duorum suffragia, Bohemi nempe & Bavari, tres Ecclesiastici Electores vix contra sentient, aut specie Religionis, quam ea gens probe rebus suis accommodat, aut metu: quid faciant Saxo & Brandeburgensis, si unà incubuerint excutiendo jugo, erit irritus duorum etiam vehementer concordium nisus contra conjuratos quinque: quid, si inter se discordes fuerint quod sæpe accidit? Sane altæ sunt genti Austriacæ in Europa radices, neque immeritò possidet quæcunque illi fortuna adjecit & virtus, sed si vera est postulatio, unam omnibus, quæ veteri, quæ novo mundo continentur inhiare;

vix est ut ferant æquo animo quorum res agitur, Reges & Principes tanta, sui detrimento augmenta. Primas genti accretiones non repetam, unde orta, ut adoleverit; dicam districte ut in prodigium creverit, tabellaque velut genealogica exponam auctius qui sub Maximiliano Imperatore, & Carolo V. ejus nepote, qui sub Ferdinando I. ejusdem Caroli fratre: immensi fuere ab hinc centum circa & quadraginta annis. Ante ampla certe domus & illustris, ast non evecta in eum apicem, qui omnibus stupori, plerisque in invidiam est. Carolus Imperator primus Austriacum nomen in Hispaniam invexit; ab illo gradatim descensus est in Philippum I V. hodie Hispaniarum Regem. Ferdinando obtigere in Germania regna duo, Archiducatuum, Ducatuum, & Comitatuum tituli plures in descendentes, jure suitatis transfusi. Imperantibus Carolo & Ferdinando fratribus dividitur recta Austriacorum linea in transversales duas; Carolo Hispaniarum, Indiarum, Neapolis, Siciliæ, Balearium, Corsicæ regna, Comitatus Flandriæ & Burgundiæ, Ducatus Mediolanensis, &c. obvenere. Ferdinando Hungaria, Bohemia, Silesia, Moravia, Archiducatus Austriæ & Comitatus Tyrolis; quibus adjiciunt fautores gentis titulos regnorum Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ, &c. Hæc quanta sunt! æmulante augmentum fortuna, in gentem unam confertur Europæ dominatio, si Galliam demis ferme universæ, & quod magis obstupescat posteritas, spatio centum annorum patratum opus, quod olim victrix gentium Roma vix post mille annos perfecit. Hæc mihi mens est præter Europæ dominationem, de qua scripsi, continuatam in gente Austriaca Occidentalis imperii possessionem ostendere, habitamque ab ipsa velut in vinculis Electorum libertatem jam ferme sunt anni ducenti. Prætereo Friderici Imperatoris decessores ex eadem gente quinque imperiali item laurea insignitos. Ecce Imperatorum seriem ab anno M.CCCC. XXXIX. usque in hanc diem.

FRIDERICVS IMP.
MAXIMILIANVS I. IMP.
CAROLVS V.
FERDINANDVS I.
MAXIMILIANVS II.
RVDOLPHVS. II.
MATTHIAS.
FERDINANDVS II.
FERDINANDVS III. Cujus electio, apud plerosque pro illegitima audit.

Hæc de Imperio Occidentis quod genti Austriacæ velut jure suitatis possideri palam est. Quam vasta genti dominatio per Europam ! quanta in utraque India amplitudo ! necdum satis, augendæ certavit æmulatorie cum virtute fortuna, utrique certe debitum incrementum; nam ex ea gente nemo neget extitisse laurea dignos Cæsarea: ceterum non obtinuerat ante duo secula regiam dignitatem, & quanquam nomen Austriacum inter Cæsares ante numerabatur, arcta illi penus neque regium culmen. A Comitatu Asciburgi tenue principium fuit, hæc genti prima ditio; accessere postmodum Archiducatus Austriæ, Comitatus Tyrolensis, nec multò pòst ascensu per fœminas facili, Germaniæ dominatio, & Hispaniarum, per Mariam Burgundiæ, per Iohannam Castellæ & Aragoniæ, per Annam Hungariæ & Bohemiæ reginas, variis temporibus nuptiali fœdere junctas genti qua Hispana est, qua Germana. Hic illi ascensus fuit ab exacto seculo in hanc ætatem, durabilis necne sub judice lis est. Nutat in præsens nempe anno M. DC. XLII. quo hæc scribo fortuna Austriaca, concussaque velut tellure minatur ruinam Colossus ingens Hispaniæ Rex gentis caput; at hæc infra in tempus suum.

Austriacis incrementum certe maximum fuit sub Friderico III. ex ea gente, sexto Imperatore: is cùm Carolus Dux & Comes Burgundiæ, Comes item Flandriæ & Carolesii apud Nancejum quod obsidebat prælio instructo cecidisset anno M. CCCC. LXXVI. Mariam ejus heredem unicam Maximiliano filio in uxorem petit & obtinet, frustra obluctante Ludovico XII. Gallorum Rege. Sic Austriæ juncta Burgundia & Belgium: idem Maximilianus postmodum Cæsar coronatur successor patri. Eo ex matrimonio nascitur Philippus (inter Comites Flandriæ II. Reges inter Hispaniæ ejus nominis primus) illi uxor Ioanna regina Castellæ, filia Elizabethæ & Ferdinandi, quo nomine Castellæ & Aragoniæ regna in Austriacos transeunt; jamque Imperio destinabatur Philippus successor patri, cum morte inopina præventus in Carolum filium adhuc impuberem omnia transtulit, is Gandavi natus anno M. D. Castellam administrat Cardinalis Ximenes, pueritiam regunt & instruunt admoti spei Principis Archiepiscopus Vesontinus, Croyus Arscotæ Dux, & Adrianus Florentius Vltrajectinus, postmodum Summus Ponti-

Charolois. *Nancy.* *Castille.*

Pontifex sub nomine Adriani VI. Regna Aragoniæ & Castellæ, Ferdinandi mors propera, & Ioannæ matris imbecillitas conferunt in Principem qui nondum adoleverat. Pueritiam & primam adolescentiam in Belgio exigit, in Belgio natus; & quanquam per longam Regis sui absentiam sæpe rebellarent Hispaniæ primores & populus, quibus Ferdinandus frater, etsi minor natu potior habebatur quia indigena & alumnus erat Hispanis; obstitit acriter Cardinalis Ximenes, Caroloque intacta regni jura servavit, donec in possessionem mitteretur. Ferdinandum spes erat amaturum Hispanos, jure natalis soli, quo ligantur arctius animi, communi patria: Carolus tum penitus Belga erat, nedum natalibus, sed vitæ ratione & moribus, quo tristia Hispanis de ipso præsagia, sua tantum mirantibus. Post regna Hispaniarum adepta Carolus Aquisgrani Cæsar inauguratur, anno M. D. XX. Hierosolymitanis Equitibus Rhodo expulsis anno M. D. XXIII. Melitam impertitur; bella Gallis movet fortiter & feliciter, resilli erat cum Francisco primo Principe strenuo, ast infelici: tulit Gallis sors improspera Franciscum à Carolo acie instructa victum in potestatem victoris venire, non alio tum Gallis solatio, quam quod eo prælio à Carolo Borbonio Gallo Principe vincebatur alias invicta natio: actum id sub annum M. D. XXV. Non multò pòst eodem Carolo Borbonio belli duce, Romam obsidet Cæsar, expugnat, & diripit, Clemens VII. summus Pontifex Castello Sancti Angeli se, sacramque supellectilem credit, obsidetur, & capitur, gesta hæc anno M. D. XXVII. Omitto quæ in Germania contra Fridericum Saxoniæ Electorem instructo prælio ad Albim debellatum, quæ contra Philippum Hassiæ Landgravium, quæ in Africa contra Solimannum, quæ in Mexica gloriose patravit: ut Mediolani Ducatum Gallis debitum post mortem Sfortiæ II. jure Cæsareo quo utebatur, in eam rem inani, usurpaverit: ut inita cum Gallis pace studio visendæ Galliæ, magis quam viæ necessitate ad fossas Marianas (vulgus Aquas Mortuas vocat) appulerit: ut Lutetiæ à Francisco I. perhonorifice exceptus fuerit; demum ut inclinata in senectam ætate invicto Principi victoriæ meta Metæ fuerint: (urbs est ad Galliæ confinia, antiquis Mediomatricum) hanc pro Rege Gallo propugnat Lotharingus Princeps, & liberat valida & longa obsidione cinctam, vel hoc uno argumento ex-

Aix la Chapelle.
Malte.
Aigues-mortes.
Mets.

to expugnandam, quod ipsemet Carolus obsidionem f. iceret in hanc diem invictus: non multò pòst repulsam, Therüanam Morinorum expugnat idem Cæsar, finemque dominationi ponit antequam vitæ, rerum humanarum, & regni tædio Philippum filium sibi substituens adhuc vivus; neque indigna relatu sunt extrema Principis. Ad fanum D. Iusti in Diœcesi Toletana loco salutifero & amœno D. Hieronymi Sodalitio adscribitur, unà secum duodecim è familia, non imperii, non regnorum titulos, non passus aliud nomen quam Caroli: ibi biennali solitudine expleta: tranquille moritur anno M. D. LVIII. annos natus LVIII. menses VI. dies XXVII. Illi ex Isabella Emanuelis Portugalliæ Regis filia, quæ anno M. C. XXXIX. Toleti decesserat, Philippus II. virili è stirpe unicus, cui dein accrevit ex capite defunctæ matris Portugalliæ regnum, incerta possessio nec duratura. Nothum habuit famæ clarissimæ Ioannem Austriacum, victoriâ ad Naupactum de Turcis reportatâ illustrem: Margaritam (quæ item ejus notha fuit) Alexandro Medicæo Florentiæ, dein Octavio Farnesio Parmæ, Placentiæque Ducibus elocatam: legitimas duas, Mariam & Ioannam, quarum illa Maximiliano Cæsari proximè agnato nupsit, hæc Ioanni Portugalliæ Regi.

Patri præsepulto succedit Philippus II. Regiis probe imbutus artibus, præcipue politica per quam regna accepta & quæsita possedit pacifice: regnum Angliæ junxerat Hispanis inito cum Maria agnata sua ejus regni herede matrimonio, & possederat, donec mortua sine liberis conjuge regno pelleretur, quod pro unico exemplum numeratur restituti feudi cui semel incubuit Austriaca gens; amissum verius dici potest quam redditum: bellum illi cum Gallis longum & sæpe dubium per varios casus. Vix credi possit morbo pediculari extinctum Regem? Sæpe ex occultis caussis, Dei ultio in Reges est, sæpe pro populo Reges, pro Regibus sæpe plectuntur populi, ut visum divinæ providentiæ cui subjacent Reges & populi, quamque hominum securitas & ultio æque movent.

Le Traicté de Vervins. Tam misere afflicto patri, succedit Philippus III. cui post Vervini fœdus alta cum Gallis pax & amicitia, donec vixit; eo regnante duplici vinculo nectimur Galli Hispanis per adstrictum Reges inter, nuptiale vinculum, felix nexus, & nobis

nobis astra felices esse permitterent, nexus cui debetur soboles utrinque mascula, spes utriusque regni.

Philippo tertio successor est in hanc diem Philippus IV. cujus felicitati, & amplitudini nihil est quod desit, nisi, ut Ludovico Regi Gallorum proxima affinitate conjunctus est, ita & concordem se ferat amico Principi. Burgundiæ, Belgio, adjuncta Neapolis & Siciliæ regna, Ducatus Mediolanensis, Sardinia, Corsica, Baleares duæ; adjecta item utraque India: hæc quantacunque sunt Austriacæ genti possidentur per fas & nefas. Hic ordo successionis Austriacæ ut est Hispana; Germanam (nam in duas dividitur lineas) breviter expedio ex subjecta tabella.

Philippus I. Iohanna Castellæ Reg.

Carolus V. Imp.	Ferdinandus I. Anna Reg. Hungariæ & Bohemiæ, conjuges.	
Philippus II.	Maximilianus Imp.	Carolus I.
Philippus III.		
Philippus IV.	Fratres { Rodolphus Imp. Matthias Imp. Maximilianus. Albertus. }	Ferdinandus II. Imp.
		Ferdinandus III. Imp. si valet electio.

Ioannæ Hispaniarum heredi, & Philippo I. conjugibus duo fuere prolis masculæ liberi, Carolus V. & Ferdinandus primus; de illo diximus ut Hispaniæ amplitudinis autore, ut Regum ejus gentis prototypo: Ferdinandi primi possessio erat Archiducatus Austriæ, & quæ hinc pendent: huic Vladislaüs Bohemiæ & Hungariæ Rex, Silesiæ Dux &c. Annam filiam in matrimonium locat, quo tempore illi proles mascula erat Ludovicus in spem duobus regnis. Vt fortuna Austriacis arridet! diximus Hispanæ ipsorum lineæ accrevisse per nuptias ferme quæ possidet utroque orbe omnia: ita cedit lineæ Germanæ velut æmulantibus fæminis augmentum gentis: fato fungitur sine liberis Ludovicus, succe-

dit Anna conjux Ferdinandi, cui ſtatim accreſcunt Hungaria, Bohemia, Sileſia & quæcunque Vladiſlaüs poſſidebat.

Ferdinando patri ſuccedit Maximilianus, & qui Philippum filium non poteſt Carolus V. pro voto Imperatorem facere, facit Maximilianum ex fratre nepotem, aut patitur. Ferdinando filius erat à Maximiliano alter, Carolus Archidux Auſtriæ, utrique ſoboles eſt: illi quatuor maſculi, Rodolphus, Matthias, Albertus, Maximilianus: huic Ferdinandus ſecundus.

Rodolphus jure velut hereditario Imperator eſt poſt mortem patris; Matthias item eodem jure Imperator ab exceſſu fratris: ambo regnorum Hungariæ & Bohemiæ heredes ſunt. Maximilianus Archiducatu potitur, Albertus, Iſabellæ Philippi II. Hiſpaniarum Regis filiæ junctus, Flandriæ & Burgundiæ Comitatum in dotem accipit ab Hiſpano Rege, ſub lege reverſionis ſi ſine liberis decederet, quod futurum ſperabat Philippus & contigit. Poſt mortem Matthiæ Maximilianus & Albertus Matthiæ fratres debita ſibi feuda, quæcunque defunctus frater poſſederat ſponte abdicant in gratiam Ferdinandi II. patruelis: is gradu proximior ceſſo jure utitur, regnaque, & iis feuda adnexa poſſidet juxta & imperium, quod vivo etiamnum Matthia obtinuerat. Vt Ferdinandum ab exceſſu Matthiæ jactaverit fortuna per varios caſus docent Germani Annales; læta illi prima imperii rudimenta proſtratis rebellionibus Bohemicis, & Hungaricis, rem ſuprà memoratam, progreſſus triſtes fuere per irruptionem in Germaniam à Guſtavo Adolpho Suecorum Rege.

Hæc ſcribens commiſeratione moveor erga Principes Europæos: arcanum eſt Auſtriacæ genti, quod ab Hiſpanis Theologis accepere: *Expedire Reip. Chriſtianæ in gentem unam tranſire Europæ dominium, nunquam aliàs exſtirpandis hæreſibus, aut Mahumetiſmo; fortunæ Auſtriacorum annexam eſſe fidem Catholicam: ſi una dominabitur gens, fidem unam fore.* Hæc Theologi Hiſpani: quid ad hæc Principes Europæi? Regi Gallo in eam diem altus ſopor fuerat, ne dicam ſtupor: in immenſum aucta gens Europæ dominium diu affectatum jam prope tenebat, cum Ludovico Regi, implacido velut horrore diſcutitur ſomnus, imponit dominationi Auſtriacæ modum, Guſtavoque Adolpho Sueciæ

Regi

Regi fortissimo, stipendia & militem subministrat, intacta religione Catholica, quam in Germania salvam fore stipulatur. Principum securitati prospicit, libertatem publicam curat. Hæc Card. Richelius sub Ludovico. Spirat Germania, & quanquam bello desolatur, amat desolari in spem libertatis. Primis ejus belli successibus decedit genti Austriacæ fama, qua bellum præcipue geritur; urbium & provinciarum quas occupaverat, in Gustavi partes transfugia videt & pati cogitur: rebellione Ducis Fritlandi, qui idem Valstinus, Bohemia invaditur; affectabat coronam vir impotens sui, & qui ex officio debuit esse defensor, erat proditor: nec diu inulta proditio, confirmantur Ferdinando provinciæ; Fritlandus juste & strenue ab immisso percussore in arce amica necatur: arduum facinus imperterriti animi, fideique erga Reges prototypus: viginti legionariorum, tria alariorum millia merebant Fritlando, quis credat, unum hominem non alio, quam imperialis mandati præsidio necare ausum, cui in milites omnis autoritas? belli ducem circumstat in Fritlandi imperia promptus miles, ferro transfigi videt & patitur. Hæc vis datæ Regibus à Deo potestatis in subditos. Funesta summe eidem Ferdinando alea ad Lipsiam victoribus Sueco & Saxone sub annum M. DC. XXXI. & nisi Gustavus Adolphus prælio Luzenensi victor occumberet sub annum M. DC. XXXII. decesserat in Germania Austriaco nomini omnis autoritas: confirmavit victoria Nordlingensis sub annum M. DC. XXXIV. confirmavit pax Pragæ inita anno M. DC. XXXV. qua Ioannes Georgius Saxoniæ Dux, & Marchio Brandeburgensis Electores, abdicato, contra datam fidem Sueco, Catholicæ unioni subscribunt, Imperatorique & Bavaro sociantur: rem ut indebitam, ita minime speratam: apud sagaces pro certo habitum, stabilitatem suam ruina sociorum coëmisse ipsos, & pacem domesticam bello externo. Audiit sane pessime Saxo, ex pacto fœdere cum Austriaca gente, contra Germaniæ libertatem, cujus in eam diem protector fuerat; sæpe à Suecis præsenti exitio ereptus, vita ipsius morte Adolphi Suecorum Regis confirmata, conservata ipsi feuda & jus electionis eorum sanguine, quos plane abdicat; ex officiis scelus, ex beneficio crimen rependit, quis hæc credat? Saxonis & Brandeburgensis in partes Austriacæ gentis transfugium, Ferdinandum Hungariæ Regem

post excessum alterius Ferdinandi, in solium Romani imperii provehit: coronatur sub nomine Ferdinandi III. filius Ferdinandi secundi: incerta tamen neque adhuc constans electio, nempe dubio Bavari statu, quem pro Electore tulit conventus Electoralis, neque libero suffragio Archiepiscopi Trevirensis, quem gens Austriaca captivum etiamnum tenet, & tenebat quo tempore processit electio. At hæc satis de bello Bohemico, de amplitudine Austriacæ gentis immensa, de Germaniæ calamitate. Porro ætate nostra, decrementa sunt maxima genti Austriacæ qua Germana, qua Hispana est, quod Ludovico Regi, dignissimoque ejus ministro Richelio Cardinali debitum, nec diffitetur ipsa, & probe agnoscunt Europæi Principes in libertatem restituti.

De Bavaro diximus supra, ut in eum Imperator cum Palatinatu superiore, jus Electoratus contulerit, frustra obnitentibus Germaniæ Principibus, & Regibus Europæis. Ex quo Saxo, & Brandeburgensis, Sueciæ partibus abdicatis, subscripserant fœderi cum Imperatore & Bavaro, quod Pragæ transactum supra memoravimus, probantur ipsis, dejectio Friderici, substitutio Maximiliani; probantur item Bohemici regni, necnon & Coronæ imperialis successio in Austriacam gentem collata. Manebat sub Christianissimi Regis protectione liber Archiepiscopus Trevirensis, lectisque ex Germanicæ libertatis naufragio tabulis privatim agebat in urbe sua, minore potentia quam ut obsisteret conjuratis in libertatem publicam Imperatori, Bohemo Regi, Saxoni, Brandeburgico, Moguntino, Coloniensi qui omnes contra unum erant. Gallico præsidio firmaverat Treviros diffisus loco, cum urbe intercepta cæso ad internecionem milite Gallo, in vincla conjicitur, Luxemburgumque, dein Namurcum traducitur in opprobrium protectoris. Missus statim ad Cardinalem Infantem à Gallo Rege Orator, qui liberaret: refert retinendum in custodia Archiepiscopum, neque restituenda jure armorum capta, nisi ex Imperatoris, & Regis Hispaniarum rescripto. Non multò pòst missus ex veteri more ad eundem Infantem fecialis bellum denunciat à Rege Gallo, per scriptum Bruxellis vulgatum negante copiam sui Cardinale: hinc belli origo atrocis, quod etiamnum hodie durat, cujus

justa

justa caussa, necne, judicent odio procul & gratia qui hæc legent: viderat Gallia dejectum Electoratu, & feudis Fridericum fœderatum Principem ex caussa injusta, viderat inhiantes Europææ dominationi Austriacos; ampla hæc in bellum occasio: hærebat tamen dubia pacemne frangeret, implevit cumulum, Trevirensis Archiepiscopi captivitas, Gallorum ad internecionem cædes, urbis invasio contra jus gentium, ut dici haud injuria possit ex libertate publica, ex protectione legitima, ex justa ultione factum, ut bellum Regi Christianissimo sit cum Austriaca gente.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu HENRICI IV.

LIBER QVINTVS.

SYNOPSIS.

INSTITVITVR à Gonzaga Duce Niverno, novus militiæ in Ottomannos Ordo. Instituti formula, leges, principium, & exitus. Picardiam, Ambianamque una arcem Luynæus & Cadenetus administrant, ille proregis, hic legati nomine. Peccare in politiam qui fratribus conferunt omnimodam in eadem provincia autoritatem. Novo Equitum delectu suppletur militaris Ordo sancti Spiritus. Qui apud Gallos pro nobilibus habeantur. Duplex ordo nobilium. Nomina Principum & nobilium inauguratorum. Controversia Condæum inter & Suessionem mota, prudenter à Rege sedatur. Renovatur fœdus Gallos inter & Anglos. Reginæ morbus. Matrimonia Principum in cunis, firmandæ Luynæi potentiæ destinata, mox irrita. Pecuniaria apud Gallos edicta pravo usu vulgata. Publicanos quos Galli, Partisanos *vocant populo exitiosos esse probatur. Parlamentum Parisiense propositis obluctatur edictis, jussa iterat Rex, tandemque ad Parlamentum venit. Veræus Procancellarius Senatum increpat longa oratione. Excusat factum Verdunus Senatus Princeps, Parlamentorumque, etiam in caussis publicis cognitionem vindicat*

dicat indebite ereptam. Citati Parlamenti Oratores, coram Rege severe arguuntur: tuetur iterum caussam eandem Verdunus. Principes insalutato Rege aula dilabuntur; unde exordium factioni cujus caput Regina mater. Non immorandum Andegavi, sed recta ad Aquitanos pergendum probat multis Rohanæus. Regina parens respondet ex Richelii mente. De pace frustra agitur. Confœderati Principes Galliam patrando bello inter se dividunt ut quisque autoritate in provinciis valet. Reginæ ad filium litteræ, queis multa de Luynæo queritur, unde in bellum color: factio ad Normannos ex Cadomi arce præpotens. Præpotens item ad Aquitanos ex Duce Mayenio. Regina parens, etsi maxime rebus ipsius conduceret unio cum Sectariis, communem cum ipsis caussam habere recusat, pio mage quam politico proposito. Mayenio Andegavum properanti inani in Moissacum expeditione illudit Theminius, & moratur. Regia in Cadomum obsidio & expugnatio. Vanis iterum in pacem consiliis, ad Cæsaris pontes prælio instructo pugnatur. Dilapsus Ducis Radesiani, aut fuga, pro varia interpretatione varie accepta. Prælii ordo, & exitus. Parcit Rex victor; pacem impetrat Regina mater; qui finis bello. Sociantur utriusque aulæ arbitria tenentes, per fœdus nuptiarum Convaletum inter Luynæi nepotem, & Poncastræam Richelii neptem contracto, unde utrique præsidium est in aulæ casus.

1619. EDEO ad res nostras, temporumque seriem repeto à qua diverteram rebus externis continua narratione, per synopsim memorandis. Anno M. DC. XIX. Carolus Gonzaga Cliviæ & Niverniæ Dux instituit Militiæ in Ottomannos novum Ordinem, sub invocatione Deiparæ Virginis. Finis instituti erat Christianæ protectio fidei & augmentum; modus protegendæ, bellum in Ottomannos perpetuum: Equitum divisio in laïcos nobiles, in Clericos item nobiles, in vulgus: (servientes Equites vocant) pendula Equitibus è collo crux cæruleo picta encausto; ea circum inscriptione: *In hoc signo vincam.* In medio Crucis litteræ duæ S. M. imperiali desuper corona; extrema quatuor desinebant in lilium. Apostolicæ Sedi summa in Equestrem Ordinem autoritas erat, illi prima Majoris Magistri electio delata, sequentes Capitulo permissæ. Marescalli, cui terrâ armorum imperium, summo Pontifici perpetuus erat delectus: magnæ (quos vocant) Crucis Equites certo per provincias numero distribuebantur, jactis in Melitensis Ordinis typum novæ Militiæ fundamentis: eo discrimine quod opimos obventus Equitibus Melitensibus vetus præbet

Charles de Gonzague, Duc de Cleves & de Nevers.

Chevaliers de Malte.

inſti-

institutum; his vacua omnia præter spem, unde instabile Ordini fundamentum. Parandis in futurum reditibus, indicta velut tributo certa pecuniæ summa pro inauguratione, unde magna sperabantur Ordini incrementa fore: rem male digestam. Equitibus permissum uxorem ducere, qui & capaces habiti, etiam constante matrimonio, pensionum percipiendarum ex beneficiis Ecclesiasticis quibuscunque illis assignata sedes & mansio Romæ apud S. Ioannem Lateranensem: Centumcellarum portus (vulgò *Città Vecchia*) Ordini armamentarium erat. Forma sacramenti in hæc verba. *Ego N. per immortalem Deum, perque avitam quam profiteor nobilitatem juro, me Christiana militia legibus obtemperaturum, neque ab instituti regulis discessurum, ita me Deus amet.* Exin legebat regulas in hæc verba conceptas. 1619.

I. *Procurabo, quantum in me erit, inter Principes Catholicos pacem & concordiam.*

II. *Christianis, Mahumetana tyrannide oppressis opitulabor, restituamque pro viribus meis libertati; quibus est sub perfida gente iniqua servitus.*

III. *Quos mihi natura Principes statuit colam impensius, servabo illis ex debito fidem, si contra fecero Militia insignibus & honore indignum me profiteor.*

IV. *Pendulam è collo Crucem habebo, neque deponam, nempe contracto cum Ordine, matrimonio inseparabili.*

V. *Præpositis meis obedientiam voveo, Ordini fidem, & operam ejus augmento procurando.*

VI. *Si quis Equitum ab hoste captus, si morbo æger, aut alias adversa fortuna oppressus, una mihi erit conspiratio cum Ordine universo inferendis pro calamitate remediis.*

Vulgò instabilia sunt quæcunque nova. Dux Nivernus zelo in Catholicam fidem ferventiore, belli Ottomannis movendi impatiens omnia movit promovendo instituto, ivit in Germaniam sæpius, dissimulatoque habitu privatum agens maria transfretavit investigandis expeditioni Ottomannicæ locis opportunioribus. Huic Ordini nomen dederant viri illustres Comes Althanus Germanus, Ratzivilus Princeps Polonus, Lavemburgii Dux, idemque Princeps, Comites Buquoyus & Dampetrus Germani; è Gallis non pauci, quorum præcipui Retellii Dux, Marchio Rolhacus, & Comes Susæus; evanuit breviore, quam creditum, temporis

spatio

1620. ſpatio inſtitutum. Non deficiebant Niverno Principi in opus arduum dotes animi, natales, & virtus; defecit, ſine qua irriti vulgò conatus magni, pecunia. Magnorum opus eſt Regum, inſtituere duratura in omne ævum ſacra ejus naturæ, quorum indebite jacias fundamenta, niſi per immenſos ſumptus & reditus maximos ſuſtinentur. Hic Mantuani Ordinis principium, hic fuit exitus.

Dictum à nobis ad annum proxime recenſitum, Reginam matrem ſponte, aut vi, Normanniæ præfectura abſtitiſſe: Luynæus, ſpoliatæ ſic illuſiſſe fertur. Quam ipſe metu invidiæ non acceptaverat præfecturam, Duci Longavillæo procurat, is tum Picardiæ Prorex: Picardiam ipſe accipit; Luynæo Gallicæ inſulæ præfecto ſuccedit ſocer Dux Mombaſonius, Mombaſonio Picardiæ legato Cadenetus Luynæi frater ſubſtituitur; ſic Luynæus & Cadenetus fratres, eandem unà provinciam regunt, ille Prorex, hic legatus: ita Mombaſonius Gallicam inſulam debet Luynæo omnium arbitro, nec ſatis Luynæo Picardia. Proregio Picardiæ muneri adjungitur præfectura arcis Ambianæ, præcipuum Galliæ munimentum qua Picardiæ imminet Belgium. *Amiens.* Non defuere qui dicerent contra legem politicam (quam ſtatus vocant) peccatum maxime, cum in fratres duos collatum omne jus provinciæ quæ in regni extremis ſita eſt; præſidium autoritati regiæ majus fore inter inimicos aut æmulos: peccatum item contra eandem legem dixere, cum delata Luynæo arcis Ambianæ præfectura; quippe inter regni arcana eſt, in provinciis quas adminiſtrant, præſidia arcium, & feudorum illuſtrium poſſeſſione non augendos Proreges, ne auctiores aliquando jus omne uſurpent. At exempti legibus quorum eſt leges condere: Luynæo leges & jura erant qualia dicebant res ipſius privatæ. Cadenetus ut in Picardia, ita & in arce fratri legatus eſt, nuptuique accepta Pequinia, Pequinii Vicedomini Ambiani hærede, cui in ea provincia ampli reditus, Picardiæ pleno cum fratre dominio incumbit, qui in ea item provincia Marchionatum Ancræum, feudum illuſtre regis dono poſt Mareſcalli necem obtinuerat. *L'Heritiere de Pequigni. Le Vidame d'Amiens.*

Ineunte Ianuario Rex Ordinem ſancti Spiritus equeſtrem, cujus ſodalitium per longa temporis ſpatia Equitum morte ferme exhauſtum erat, renovare ſtatuit nova creatione. Rem altius repeto in gratiam externorum quibus præcipue

pue scribo. Invaluit more apud Reges Gallos veteri, ut à vulgo nobilitatem distinguant, quam item dividere moris est in duos gradus: quæ proxime Regi accedit, prima nobilitas dicitur; proxime vero accedit quæ per Regum munificentiam aucta est ab omni ævo; sic Reges probe comparaveris Soli, ut illustrant proximos, ut remotis parce & maligne lucent. Secundi gradus nobilitas est quæ ex propriis reditibus parce & privatim vivit, non vacans commercio quale exercent mercatores, vile in Gallia hominum genus. Regii Ordinis Equites in primo nobilium gradu habentur (Principes eximo & Pares Franciæ natura & feudi prærogativa præcipuos:) distinguitur à reliquis nobilibus Eques per annexam Cruci cæruleam vittam, quæ è collo pendet nunquam deponenda: hujus medium tenet sanctus Spiritus sub imagine columbæ, passis alis effusus in argenteum solem. Ita velleris aurei Hispania; ita Equites periscelidis agnoscit magna Britannia. Sæpe id virtutis præmium est, sæpe beneficium, aut gratia Principis. Per incerta tempora restauratur novis delectibus Ordo pro arbitrio Regum. Id in promotione præcipuum est, ut inquiratur in decessores candidati, in familiæ nomen & stemma, quale olim fuit, quale in præsens; & si vixere nobiliter pater, avus, & abavus pro idoneo habetur: vixit nobiliter apud nos qui ex reditibus avitis, aut à se partis condigne gradui suo exhibuit se, & familiam, non mercaturam, non exercens mechanica. Vt plurimum Kalendæ Ianuariæ inaugurationi destinantur, cujus quia pium est institutum, Missæ solennia adhibentur & ritus sacri: hinc fit ut eo Ordine arceantur Sectarii quorum vana credulitas nec Missam patitur, nec sacros ritus. Non alias ambitus major. Ceterum summa ejus creationis penes Luynæum fuit; stetisse ejus arbitrio promotionem omnem, nemo mirabitur gnarus dudum invaluisse in aulis Regum ut merentibus, immerentibus, novis & veteranis promiscue distribuantur præmia & honores pro arbitrio regentis. Neque silentio transmittam Equitum nomina, quorum hodie, vel uno hoc indicio, illustres familiæ sunt. 1620.

E Cle-

E Clero.

De Gondi, Cardinal de Rais Evesque de Paris Grand Ausmosnier de France. Bertrand Calx, premier Ausmosnier du Roy.

Henricus Gondius Cardinalis Radesianus, Episcopus Parisiensis Magnus Galliæ Eleemosynarius.
Bertrandus Calxius Archiepiscopus Turonensis, primus Regis Eleemosynarius.
Christophorus de Lestang, Episcopus Carcassonensis, choro Præpositus regio.
Gabriel Albaspinus, Episcopus Aurelianensis.
Artus Spinayus à Sancto-Luca, Episcopus Massiliensis, Rotundi Abbas.

Christophle de l'Estang, Evesque de Carcassonne, Me. de la Musique du Roy.
Gabriel Aubespine Evesque d'Orleans.
Artus d'Espinay de S. Luc Evesque de Marseille, Abbé de Redon.

E Laïcorum Ordine.

Monsieur Frere du Roy. Le Comte de Soissons. Le Duc de Guise. Le Duc de Mayenne. Le Duc de Chevreuse. Le Duc d'Elbeuf Princes de Lorraine. Le Duc de Vendosme. Le Duc d'Angoulesme.

D. Gasto, Regis Christianissimi frater unicus.
De Condæo supra diximus extra ordinem inaugurato.
Comes Suessio ex sanguine regio Princeps.

Dux Guisius.
Dux Mayenius.
Dux Caprusius.
Dux Ellebovius.
} Principes Lotharingi.

Nemo Lotharingus ante hanc diem, huic sancti Spiritus sodalitio adscriptus, ex caussa cædis Guisiorum fratrum, cujus autor Henricus idem qui Ordinem instituerat, unde in ipsum odia gentis.

Dux Vindocinensis.

Dux Engolismensis. Vterque nothus, hic Caroli IX. Valesii, ille Henrici IV. Borbonii. His longa in Lotharingos Principes de sede controversia, quique vivo Henrico prævaluerat Dux Vindocinensis, cessit post extinctum.

Le Duc de Mommorancy.	Dux Mommorancius.	Dux Vticensis.	*Le Duc d'Vses.*
Le Duc de Raiz.	Dux Radesianus.	Dux Luynæus.	*Le Duc de Luynes.*

Le Comte de Rochefort, fils du Duc de Mombason. Comes Rupifortius Ducis Mombasonii filius.

Bel-

Bellengreville.	Bellengrevillæus.	Bellaquæus.	*Belleau.*
Creqni.	Crequius.	Curæus.	*La Curée.*
Bethune.	Bethunius.	Andelotus.	*Andelot.*
Sainct Geran.	Saugeranus.	Vardius.	*Vardes.*
Montispan.	Montiſpanus.	Schombergus.	*Schomberg.*
Baſſompierre.	Baſſompetrus.	Bordelius.	*Bordeille.*
Ornane.	Ornanus.	A S. Luca.	*De S. Lūc.*
Tremes.	Tremelius.	Senecæus.	*Seneçay.*
Ioigny.	Ioignius.	Rambolietus.	*Rambouillet.*
Brigueil.	Briguellius.	Vigniolius.	*Vignoles.*
Gramond.	Gramondus.	Loſunus.	*Loſun.*
Ragny.	Ragnius.	Sanchomondus.	*S. Chomond.*
Cadenet.	Cadenetus.	Brantæus.	*Brante.*
Blainuille.	Blanuilius.	Nangius.	*Nangi.*
La Chaſtaigneraye.	Caſtaniaræus.	Vaucelaſius.	*Vancelas.*
Marez.	Mareſius.	Vaſſæus!	*Vaſſé.*
Ramburre.	Ramburius.	Frontenacus.	*Frontenac.*
Vitry.	Vitrius.	Curtenvautius.	*Courtenvant.*
Halier.	Halierus.	Moſnius.	*Moſny.*
Viaville.	Viavillanus.	Baro Rupifortius.	*Rochefort.*
Termes.	Termeſius.	Marignius.	*Marigny.*
La Rocheguyon.	Rupeguionus.	Porteſius.	*Portes.*
La Rochefoucaud.	Rupefulcaudius.	Valancæus.	*Valançay.*

Obſtrepebat immenſo Equitum numero vulgus, parumque obſervatos natales & merita indignabatur, lectos pro arbitrio Luynæi pleroſque, ipſi mancipia, vili è ſtirpe. Hæc primum tacite inſinuata velut à timentibus, prorupit dein in audaciam metus, eoque ventum proterviæ, ut verſus rhythmici in numeros compoſiti palam recitarentur, quibus dicacitate ſatyrica petebantur initiati Equites. Per invidiam curioſius inveſtigatos natales, temeratoſque defunctorum manes: prætereo poſtulationem iniquam haud ignarus falſa pergrate inſinuari animis hominum, longoque tandem errore valere.

Pridie quam ejus inaugurationis ſolennia celebrarentur diſſidium ortum eſt Condæum inter, & Sueſſionem è ſanguine Regio Principes: hæc cauſſa fuit. Regi diſcumbenti ad menſam, tricliniarius minor, abſente Architricliniario mantile præbet abſtergendis manibus: invaluit ſi forte Princeps *Le Maiſtre d'Hoſtel.* *Le Grand Chambellan.*

S è ſan-

1620. è ſanguine Regio adſtat pranſuro Regi, illi ipſum architricliniarium eo officio decedere prærogativâ Principatus. Condæus, Sueſſioque ambo Principes forte tum aderant, tricliniarius Sueſſioni de more mantile præbet, Regi majoris ratione officii dignius offerendum: accingit ſe muneri ſuo Sueſſio, obſtat ex improviſo Condæus primus Princeps, id ſibi prærogativæ vindicans jure ſanguinis. Sueſſio ad hæc mantile prenſare arctius, contraque inſiſtere: *Architricliniarium ſe, cujus munere nemo defungi poſſit: haud diffiteri ſe, longo ſic uſu invaluiſſe, ut præſenti Principi è ſanguine Regio cedat Architricliniarius, ſe utroque jure inſiſtere, unaque Principem, prævalere officio.* Contrà Condæus, *evaneſcere Architricliniarii munus coram Principe ſanguinis Regii, cujus ea prærogativa eſt ut omnium munia unus obeat ſi obire volet; Sole obſcurari minora lumina: & quanquam inſtat Sueſſio eodem jure Principatus immenſam eſſe inter utrumque diſtantiam: ita Regi infinitis ſpatiis inferiorem eſſe Gaſtonem, etſi frater eſt: ita ſe Condæum, quamvis proxime inſiſtit, pro ſuperiore agnoſcere & venerari Gaſtonem Regis fratrem: qui inter utrumque gradus, etſi unicus eſt, infinitis ſpatiis perſonas diſtinguere: gradu proximiores Principes in eo ſtatu poſitos, ut in remotiores jus vitæ & necis quandoque habere poſſint, ſi fortuna volet, quibus nihil juris in eos qui antecedunt, natura dedit, nihil fortuna datura eſt.* Incaleſcebant Principes, diſſidioque haud procul aberant; intercedit Rex, accitoque D. Gaſtone detergit manus fratre miniſtro: juſſi dein Principes amplexantur ſe invicem, hic jurgii finis. Sic inter primum Principem & Architricliniarium eundemque Principem probe eluſa quæſtio, quæ adhuc manet, manent & odia inter patrueles quos etſi arcte devincit ſanguis, ſeparant res privatæ duraturo in finem diſſidio. Poſtridie effundit ſe aula omnis (ut quiſque ſtudio pro Condæo, aut contra agebatur) in ædes utriuſque Principis offerendo per officium, more Gallorum, ferro, ſi armis controverſiam dirimere opus: id ne fieret obſtitit data, & Regis interventu ſancita fides, quam violare contemptus erat, haud procul crimine Majeſtatis.

Per ea tempora novo ſacramento renovatur fœdus Gallos inter & Anglos. Fine anni M. DC. X. Legatus Galliæ fidem jurejurando adegerat Britanno Regi, futurum ut à Ludovi-

dovico pubere, firmarentur fœdera pacta ab impubere; dilatum in eam diem negotium, magnis celebritate & pompa transigitur, pari utrinque affectu, nec mansit fides, quod haud rarum est inter vicinos Principes. 1620.

Quo tempore Lutetiæ accingebat se nobilitas Gallica Bacchanalibus ante Quadragesimam celebrandis, idus circa Februarias gravi morbo corripitur Regina conjux, per quem acuta febre vexata diu vitam in periculo habuit, donec publicis supplicationibus, quibus in purpura Parlamentum interfuit, placatus & promeritus Deus, restitueret uxorem Regi, Gallis reginam. Postquam desævierat morbus, quindecim aureorum millia, quæ in larvatum tripudium destinaverat, exsolvendo quod in extremis nuncupaverat voto impendit, restitutæ pretium vitæ.

Illudunt quandoque Principes rebus seriis; nulla illis ratio temporum; pro licito est quodcunque placet, negotia urgent aut differunt pro modo rei privatæ ad quam omnia metiuntur. Ridiculum sane quod sequitur. Ineunte Martio Luynæum libido incessit confirmandi se, fortunamque suam per infantium matrimonia qui adhuc in cunis vagiebant. Condæi & Guisii præcipua tum erant apud Gallos fastigia: hinc Luynæo visum, fore posthac inexpugnabilem se, si præsidio utriusque niteretur. Duplici in pacto matrimonialia nexu tres junguntur familiæ, Anna Borbonia Condæi filia adhuc in cunis agens Francisco Lotharingo, Principi Ioinvillæo in magnam spem nato; Carlo-Ludovicus Dux Ioüsa, Guisii filius natu minor, Luynæi filiæ copulantur, voto mage, quam re, & effectu; neque enim secutæ nuptiæ fato humanarum rerum: Luynæum non multò pòst mors inopina præveniet; Guisium Borboniæ tum virgini omnium calculis debitum, dum in Italia aget exulem, mors indebita metet flore juventæ & prima virtute illustrem, sic ridet spes hominum & consilia Deus.

Ferunt Ducem Guisium post obsignatum Ioinvillæi filii sui cum Borbonia matrimonium, ad oblatam chartam quæ pacta Luyneæ virginis cum Ioüsa item filio continebat, calamo ad manum diu hæsisse velut alta cogitatione defixum, Regique percunctanti, quid moræ esset quin subscriberet? respondisse *non probe se memorem nominis sui, nec scire quo vocabulo subscribendum*, rem sane ridiculam viro

1520. qui Borboniæ virginis cum primogenito suo matrimonialibus pactis subscripserat vix interjecto momento: risum elicuit Regi dictum in speciem innocens: decesserat Principi nominis sui memoria per indebitam Luynæi sanguinis admixtionem, quod palam esse voluit ingeniosus vir ambiguo ad Regem responso.

Invaluit apud Gallos, quando exhaustum ærarium per sumptus immensos, quales bella faciunt aut largitiones à Rege in privatos effusæ, suppleri de publico fiscum, quod fieri amat per tributa præter ordinem exacta à populo, quo Regibus Europæis potior est Gallus, ærarium ad libitum reparans quandocunque opus; dura subditis lex, Regibus optima, qua dominantis omnia esse dixeris, si attendis ut illi omnia in tributum veniunt. Irrepsit in Galliam centum abhinc annis pessima publicanorum lues (Galli barbarè *Partisanos*, vocant, gentem sane barbaram) iis autoribus omnia pessum dantur. Nascente regno liber à tributo populus erat, nisi quod necessitas diceret; quando Regi succurrere opus, effundebant subditi totos se, & patrimonia sua in subsidium; hinc à subventione nomen tributo, quod Galli *Aydes* vocant; ast lapsu temporum in necessitatem transiit quod ab initio gratuitum erat. Invaluit & aliud tributi genus, quo publicanorum libidini subjacent privatæ omnium fortunæ, per inhibita rerum commercia quas gratis natura impertitur: sic salis usus per abusum venalis est, hinc leges salinariæ per quas sal, naturæ donum, venale prostat pretio toties aucto, quoties nova pecunia opus, ut in præsens in centuplum crevisse dici possit rei æstimatio, ex quo pretium illi fecere publicani. Adeone ipsa elementa tributo subjacent! Vlterius progressa publicanorum lues quæ non adinvenit tributa, in mercimonia, in victum, in vestiaria? tenduntur vanæ captatoribus auræ funiculi per munia fori, aut Rationalium recens adinventa, res sæpe vanas & futiles, quibus corraditur quodcunque in provinciis pecuniæ est venali passim fumo. Augetur in immensum magistratuum numerus; ex decemvirali centumvirale judicium fit: his publicani in amplitudinem immensam crescunt, his populi sanguine explentur, ingentisque palatia pretii construunt, per hæc deliciis immerguntur quas auri profusio facit; gens perniciosa Regibus, populis exitiosa, cui debitum est quodcunque

Partisans.

Des Offices de judicature, ou des Finances.

Les Partisans.

que patimur: gens desidiosa & nequam, quam explendæ 1620.
necessitati publicæ satius esset vomere quodcunque devoravit (unde magnus Regi proventus foret) quam desolari penitus per tributa provincias: quæ via est ditandi paucorum dispendio regni. Redeo ad seriem rerum. Ex lege regni edictorum probatio ad Parlamenta spectat; si innoxia sunt actis inseruntur: noxia rejici solent, prævia ad Regem deprecatione. Probe inventum, quo credat populus, si edicto gravatur, autore se Parlamento gravari, non Rege: quò item importunis aulicorum precibus à Rege extorta, in parlamenti arbitrium conferantur, neganda si res postulat: quo fit ut gratiæ Regibus, odia parlamentis debeantur, optimo sane instituto.

Sub finem Martii parandæ Rex pecuniæ edicta pleraque ad Parlamentum Lutetianum mittit actis inserenda; quæ quia populis exitiosa erant, procrastinare Parlamentum; Rex iterare jussa, stare in proposito iterum atque iterum Senatus; donec Rex longioris moræ impatiens iret legem ipse in parlamento dicturus: stipabant Condæus & Suessio Principes, Ducesque & regni primores qui tum in aula erant: ubi solio majorum recubuerat (*lectum Iustitia* vocant) pauca præfatus, Væræum Procancellarium prosequi jubet. Ille, *primum de Regum potestate, ut arbitrio ipsorum fortuna omnium, ut ipsa jura subjaceant: præpostere jussis obluctatum Senatum: primam aut alteram ad summum admonitionem permissam esse, si perstat Rex propositi tenax, superesse cæcam obedientiam. Instituta apud Gallos Parlamenta molliendæ, non adimendæ Regibus potestati, qui secus dixerit plane ignarum esse, aut contumacem: eo circulo circumscribi parlamenti potentiam: quod extra fiet conatus esse irritos, corporisque in animam (per quam stat & vivit) motus ferocitate truces, impotentia imbelles; quæ gratis à Regibus publicæ libertatis amantibus concessa parlamentis, ut de edictis censeant, male ab ipsis in officii necessitatem transmitti: posse pro Regis arbitrio adimi quæ precariò possidentur. Edictorum & de Republica cognitionem parlamentis indebitam penitus, nisi quatenus Regi placuerit; inhibente eo, ut sæpe inhibet, privatorum esse judicia nulla autoritate fulcita: privatas controversias in parlamentis, caussas publicas arctiore in Concilio transigi oportere, Rege coram. Pertinaci edictorum refutatione instrui perniciose populum, ut Regum*

1620. *jussis contradici possit, ut alieno arbitrio regnent, non aliter valituris ipsorum legibus, quam si Senatusconsulto firmentur. Exhiberent se posthac in officia quisque sua, quod cæca obedientia fecerint; qui contra faxit exciturum in se Regis iras, proximoque perduellioni crimine & daturum impotentiæ specimen, & pœnas luiturum. Negatam edictorum solito pertinacius promulgationem dedisse caussam Regiæ iræ, cujus ipse prænuntius est: magno exemplo sæviendum in noxios, si perstat contumacia.* Sic effatus jubet edicta non intellecta, sed ne lecta quidem in acta redigi. Ad hæc Verdunus Princeps Senatus assurgere, salutatoque Rege, ita ex Senatus præscripto effari: *Se coram Rege irato, verba facere non molliendæ tempore indebito iræ, sed ne quis silentium in conscientiam vertat: ea die vim pati justitiam, quæ præcipua Ludovico justo virtus est, premi, & si fas est dicere, pravis aulicorum consiliis opprimi leges. Optimæ Regis indoli prævalere flexa in perniciem regni consilia; pessum itura regni fundamenta, si sic summo jure nulla in factum inquisitione vulgantur quorum ad parlamenta cognitio spectat. Hac sterni in abrupta qualibet viam; licita, illicita juxta fore. Exorandum Deum, cujus in manu cor Regis, ut rebus Galliæ prospicere dignetur; ut protegat, cui male consulitur, Regem: ut misereatur populi per tributa afflicti. Palam esse autores mali, quorum memoria per populi ejerationem & maledicta infamis transferetur ad posteros ea nota: Inserenda ipsorum nomina parlamenti actis quo maneant; futurum aliquando, quæ inpræsens differtur in merentes pœna, ultro ut exigatur. Procul vero esse quod objicitur*; Parlamento in publicis caussis nihil autoritatis esse: *versari ipsorum jurisdictionem in publicis perinde ac privatis, quod innumeris confirmatur exemplis.* Plura his adjecit vir populi amans & integer Servinus Advocatus fisci, quibus imposuit finem in hæc eadem verba. *Reges olim in hoc Iustitiæ solio recumbere solitos, quoties jura populis distribuere aut largiri gratias placuit, excipi tum suetos, per applausus publicos, & sicut Sol apud Persas oriens, adoratos: versam nunc in contrarium consuetudinem; præsagium esse mali imminentis præsentiam Regis in Parlamento, nec recumbere solitum veteri Regum solio, nisi summo jure quæ populis noxia sunt promovendis. Prænuntium fulminis ignem. Absit omen. Lætiora posthac præsagia ab adventu Regis speranda, sacramque ipsius*

Servin Advocat General.

in

in senatu præsentiam pro igne nautico, pro Iride, pro Alcyonum nidulo fore quæ mari tranquillitatem, cœlo serenitatem præmonstrant. Hæc Servinus pathetice ut assueverat. Excanduit Rex, &, quanquam probe tegere doctus, quibus alte premitur, vix potuit dissimulare iras: exin non alia caussæ cognitione, summo jure in acta referri edicta, mandat. 1620.

Postridie citati in Regiam Præsides, fisci procurator, & Patroni duo, temeritatis ab ipso Rege postulantur, reliqua ad Cancellarium de more transmissa. Ille supercilio in Stoïcam severitatem composita arguere, increpare, in pœnam deposcere: *inaudita sibi qui Parlamentorum disciplina insenuit quæ pridie in Regem procaciter congesta audierat: primum Præsidem, fiscique Advocatum contumeliose invectos in Regem, qui (vel uno hoc argumento quod patiens tulit) decessorum Regum optimus & clementissimus est. Non eam veterem disciplinam. Vt radii à sole, ut ab Oceano flumina emanant; ita abs Rege, qualiscumque Parlamentis autoritas est, à quo ubi desciverint, fatuos esse ignes, vanaque impotentium virorum conamina.* Deinde longa oratione progressus parlamenta deprimere, Concilii arctioris autoritatem extollere, in pœnam deposcere contumaces. Adstrepebant loquenti Principes & Pares Franciæ pessimo in aula adulandi modo. Præses Verdunus vindicandæ Senatus autoritati ex data sibi à Parlamento formula sic orsus est.

Domine, duo sunt quibus præcipue jactamur & pene immergimur: primum est edictorum refutatio quæ crimini vertitur, jussis nec statim parentibus: altero continetur publicæ rei administratio, cui se indebite immiscent Parlamenta. *Atenim nemo negaverit coævam esse Parlamentis de edictis cognitionem, usu dein confirmatam, ejus instituti caussas, quia omnibus patent, transmittimus. Vix silere possumus quod veteribus historiarum monumentis docemur, laudatam sæpe decessorum nostrorum constantiam, quia forti animo obstiterant nedum edictis, sed & jussionibus frequenter iteratis. Silentio traducam exempla innumera, unam tui revocabo memoriam, Ludovice* XI. *de quo circumfertur non ante pleno jure regnasse Reges: ille cum prava Balbi suasione Pragmaticam sanctionem in Gallia valere vehementer cuperet, vulgavit edicto, actisque Parlamenti jussit edictum inseri: semel atque iterum repulsam patitur Balbus jussa Regis ad Senatum perferens,*

1620. *rens, donec senatui diceretur in aulam dies; itur in regiam per legatos, Rex jubet, instat, minatur: postquam tempore desævierat, ira restituuntur justa pondera rebus, prævalet pravis Balbi suasionibus libertas publica, iterum in regiam vocatur senatus. Agit Rex grates ex refutatione, agit ex pertinacia: patres patriæ appellat, amplexatur, maxime Sanromæum procuratorem fisci, cujus fuerant edicto rejiciendo præcipua studia. Amplexatum subditos suos alias severissimum Regem, magni privatim affectus indicium fuit: major in publicum caritas cum rogavit enixius ut perstarent posthac iisdem in Rempublicam fide & animo, malle se Regem esse tam strenue audentium, quam parasitorum quorum adulatio exitiosa est Regibus, æque ac populo. Gesta hæc, dictaque sub Rege regnandi avido & qualibet in obstantes auso, de quo manet etiam in hanc diem parœmia (ut summo jure regnabat) positam ab ipso autoritatem regum extra ephebos, id est, emancipatos ab ipso Reges & factos penitus sui juris. Ergo cognitio de edictis Parlamentis debita est. Ergo probe rejiciunt si quæ injusta videntur.* At rebus se immiscent publicis Parlamenta instituta in res privatas? *Falsa item objectio. Post captum ab Anglis Ioannem Regem, convenisse ferunt ejus ætatis monimenta Principes regni & proceres, unaque cum Parlamento prospexisse ne quid detrimenti Resp. caperet, unde restituta res Gallica sapientibus Parlamenti consiliis. Carolum* V. *cognomine sapientem bellum indixisse Anglorum Regi Edouardo* III. *parlamentique consilio Aquitaniæ & Pictonum provincias recepisse nemo negaverit, nisi rerum Gallicarum plane ignarus est. Parlamento quis diffiteatur debitam reconciliationem familiarum Aurelianensis & Burgundæ? Erat rebus Gallicis exitiosa discordia Principum, intercedit prudentia & autoritate Parlamentum, annoque* M. CCCC. XIII. *inter utramque gentem fœderis virgam ponit, qualem olim Mercurius ad quam velut impliciti in mutuum amorem angues posuere spicula veneno imbuta. Oppressum à Iulio* II. *summo Pontifice Ludovicum* XII. *constat ex consilio parlamenti sui prospexisse autoritati Regiæ. Docent nos eadem historiarum monumenta eundem Senatum eidem Ludovico fuisse autorem nuptiis sobolis suæ cum Francisco* I. *ineundis, actum id apud Turones, quo vocati Parlamenti proceres autorando facto. Francisco* I. *Ludovici successore prælio infelici in Italia victo & capto, matri ejus optima*

ma parlamentum pro asylo fuit,patrum ope & consilio lapsa erigit, Regemque tandem regno, regnum restituit Regi. Hæc sane vindicant plene, & plane convincunt parlamentorum de publicis caussis cognitionem. Si nova exempla placent, quis nescit Carolo IX. *regnante latam legem qua vocatis principibus,& regni Gallici primoribus in arctiore Regis Concilio cautum,si qua dein ad fidem Catholicam aut rem Galliæ spectantia proponi opus, ut non alibi proponerentur quam in Parlamento? actum id magno omnium Ordinum applausu,provisumque dein in Parlamento per celebre edictum (cui à mense Iulio nomen) ne quid detrimenti Resp. caperet. His si non convincitur Parlamenti autoritas, vocabo te in testem Rex inclyte, te decessorum maxime Ludovice, te patriæ amor, te deliciæ imperii Gallici.Vbi ceciderat manu parricida Henricus pater, quis adhuc dubiis primorum & nobilium animis, quis Mariam matrem pronunciavit Regentem Galliæ, donec te oneri fecisset ætas parem? Venisti ad nos veluti consulendo oraculo, acceptumque tulisti quod parlamento tuo è Republica visum. Dicta est in senatu, regni regens Maria mater, quandiu natura tibi per lubricum ætatis, adimeret curas. Læta regni primordia! Vix adoleveras cum ad nos iterum venis. Consulti placito te solenni majorem ætate pronunciamus, regnoque parem.* Plura parabat cum Procancellarius; *Quid*, inquit, *exemplis prave uteris in rem tuam? ita in arbitros compromitti solet, quorum etsi nulla per se jurisdictio est, manent sententiæ in eos qui se ultro submittunt. Nemo negaverit parlamentis esse ut in privata,sic & in re publica jurisdictionem si placuerit Regi, cujus est prorogare autoritatem judici: si se ultro immiscent, aut si jussi non parent, vanos esse virorum impotentium haud procul perduellione conatus; neque exemplis opus ubi res ipsa loquitur, aut usurpatam autoritatem, aut si aliquando in publicis caussis jus dixit parlamentum, à Regibus rogatum dixisse.* Luynæo acceptam tulit injuriam Senatus velut autori, & mansit ira. 1620.

Per ea tempora Mayenius Luyneæ dominationis impatiens aula dilapsus,Rege insalutato in Aquitaniam venit propere, & specie metuentis: dilabuntur item Comes Suessio, Longavillæus, Vindocinensis, Magnus Galliæ Prior Vindocinensi Frater, Espernoniusque,quibus item inveterata in Luynæum odia erant: his in seditionem concordes animi,

1620. etsi alias mutuò se suspectabant privatim inimici. Mayenio in Luynæum odia hinc præcipue ducebantur: quod prævaluerat illi Cadenetus Luynæi frater, in ambitu Pequiniæ Virginis, cujus & ipse affectaverat nuptias. Regina mater tacitis factionibus suaderi se patitur in res novas, nec palam agit. Procurabat tum res ipsius Armandus Richelius Episcopus Lucionensis, cujus prona in bellum consilia, necne, varie dictum, pro variis cujusque affectibus; constat pacis non multò pòst initæ fuisse autorem. Reginæ parenti in Regem & Luynæum caussæ irarum erant, ex parum sibi servata fide, ex Ornano Gastoneæ spei admoto, se inconsulta, ex procurata Condæo libertate, eo colore quod injuste captus: quo ipsa rei injustæ auctrix vulgabatur: his addebatur contemptus quo non ante major, ductus ex promotione recenti in equestrem sancti Spiritus Ordinem, ad quem vocati promiscue ne amici quidem sed & Luynæi clientes quot & quales dixerat, nemine pro delectu Reginæ parentis admisso, quod Luynæo in dedecus vertit, vel uno hoc indicio rerum administratore improvido. Ancipitem & adhuc dubiam Rohanæus in seditionem accendit. Andegavi Regina agebat haud procul Lutetia, ubi quia ex improviso opprimi poterat, visum fore è re Principum si loco moveretur: in eam rem pluribus agit cum ipsa Rohanæus, quæ reddam qualia ab ipso accepi. *Tepescere Rege coram subditorum rebellium animos qui è longinquo fervent; molliri in conspectu ferocitatem, veneratione aut metu. Bellis contra Regem civilibus fugiendo vinci, res cunctatione restitui: Andegavo Regem jamjamque imminere; si in Aquitaniam Regina perrexerit, rebellaturam haud ægre sitam procul aula provinciam, ubi audiri Rex magis quam inspici suetus: in via colligendum exercitum, augendasque copias in immensum, qualis augetur ex nive globus summo Alpium vertice in ima deciduus. Nutare Burdigalam Aquitaniæ caput; illuc per Santones & Pictones iter fore eo tutius, quod Espernonio in iis provinciis summa autoritas est: Aquitaniam à Mayenio procurari, cui in Luynæum odium, in res novas ingens studium est, uniendos principibus reformatos, queis præcipua in ea provincia vires sunt: hinc delectum militiæ fore, hinc præsidia & urbes. Mommorancium interea Septimanico solo, in quo multum valet, provincialium vota captaturum, intercepturum arces & mu-*

Ornano Gouverneur de Monsieur Frere du Roy.

Angers.

Le Languedoc.

& munimenta, Tolosâ vi aut gratia potiturum, etsi Parlamentum vehementer obstiterit : Sic eò positis rebus ut nutet Gallia universa, Ligerim Regi & Luynao terminum fore: si longius abstiterint rebellaturam Lutetiam imperii metropolim, quod bello civili malorum omnium caput est. Hæc ad Reginam Rohanæus. Regina suo, an alieno motu incertum, *sibi ingens præsidium esse* respondet, *ab arcibus Andegavensi & Poncæsariana*; *ea parte bello exordium fore: Comitissam Suessionensem, Longavillæi nurum Normanniæ in partes suas defectionem promittere ex fide à Longavillæo data: ea via Diepam obtinendam in qua Proregio item munere defungitur Longavillæus. Tacitam esse Rothomagi pro se factionem: Vindocinensem sacramento adactum tradendo Cadomi munimento : ita mari, terraque expeditionem fore dum se Mayenius, Espernonius, Mommorancius, unaque Sectarii in bellum accingent, cujus uno ictu moles erit Andegavi, Rothomagi, in Britannia, in Normannia, apud Aquitanos & Septimanicos. Periculosum sibi & Principibus fore si Mayenio committitur summa belli, agnoscere se Espernonii genium impatientem æmuli, avidum dominationis, si se, & res suas ipsa Mayenio tanquam partium duci crediderit, vomiturum iras statim & ultioni viam quæsiturum magis quam bello. Hunc Santonum, illum Aquitaniæ Proregem esse, eoque vicinis provinciarum administrationibus æmulatione discordes : positis simultatibus consulturos partium saluti si neuter præferetur.* Hæc Regina, hæc Richelius: neque enim ipsa alio interprete utebatur. Regi consilium optimum, Principibus fœderatis deterrimum fuit : nec defuere qui crederent prævidisse Richelium ea via ituras in ruinam res Reginæ & Principum ; quod vero haud absimile est pro sagacitate qua virum natura dotavit. Maluit procurare res Regis, cujus una per naturam caussa erat cum matre, quantacunque discordia in præsens intercederet. Ferunt Rohanæi memoriales libri manuscripti, Richelium quo minus in Aquitaniam Regina pergeret obstitisse, animo retinendi rerum imperii, quod transeunte ad Mayenium ipsa, amissurus erat, superbo nimis & audaciore Mayenio quam ut æmulum pateretur. Sane multum Regis intererat dominari Richelium unum, Reginæ animo alias implacabili.

1620.

Le Pont de Cé.

La Comtesse de Soissons.

Agnito Reginæ parenti in res novas esse consilium statim Luynæus, cui tum alta quies, implacida velut imagine exper-

1620. experrectus, præsentibus graviora metuere, omnia in pejus augurari, sperare, indignari, ut metu hostium, ut fiducia, virium agebatur: quanquam dissimulabat maxime: præcipuus illi à Mayenio timor, ingenti invicem odio, eoque majore, quod caussa premebatur: augebat formidinem Mayenii imperterritus animus, cui nihil arduum, nihil supra spem erat. His accedebant odia Espernonii, cujus præcipua in legiones Galliæ autoritas, quarum præfectus erat. Inter principes (etsi tum maxime concordes erant) sperabat Rex futura dissidia, æmulatione honorum invicem, nisi caput agnoscerent: hinc diversam agi ab illis Reginam haud parum intererat, per quam & factioni prætextus & caput erat. Dissimulato metu Mombasonium Rex ire ad matrem jubet deprecandæ molliter iræ, si quid de se, aut Luynæo queritur: additæ litteræ quibus matri filius adblanditur, permisso in aulam reditu, si redire velit: his adjecta promissa, in spem magna, qualia suggerebat amor, aut metus. Dum Andegavi Mombasonius vana rerum imagine Reginæ illudit aut illuditur, Rex suppletis novo milite præsidiariæ cohortis ordinibus, propere Aureliam venit haud procul Andegavo; hinc Bellegardium virum sagacem, neque improbatum Reginæ, præmittit, quo duce viæ se illa committat dum ipse Aureliæ præstolabitur: Regina morbum caussata protelare moras, suspectisque quæcunque à Luynæo promittebantur hæsitare. Timorem augebat præsidiarius miles solito frequentior stipans Regem. Non defuere qui dicerent *hæsitantem, acrius urgeri debuisse; omissis legatis ipsum Regem eo munere melius defuncturum, & quanquam in justum exercitum non adhuc coaluerant vires, finem bello fore in ipso limine, operatura tum vel una Regis præsentia quod non multò pòst vix potuere ingentes copiæ per magnam cladem.* Ita usu venit in civilibus bellis, per longiores moras mala invalescunt, feroque velut humano corpori medicina paratur, cum data veneno spatia, quibus se in venas insinuet.

Le Colonel de l'Infanterie Françoise.

Bellegarde.

Le Duc de Vendosme. Le Grand Prieur de France. Soissons. Bois-dauphin. La Trimouille. Rais. Rohanés. Rohan. Aubeterre. Nemours. La Valete.

Dum tempus teritur per legatos utrinque missos, Andegavum veniunt Dux Vindocinensis, & major Galliæ Prior, confirmando in bellum Reginæ matris animo: his adjuncti Comes Suessio, Marescallus Buscodelphinus, Tremollius, Radesianus, Rohanesius, Rohanæus, Marchio Albaterranus, Dux Nemorosius, Valeta Espernonii filius bellum ingenti mole

mole præparabant. Normanniam Dux Longavillæus; Espernonius Santones, Engolismenses, Lemovices; Mayenius Aquitanos, ut cuique autoritas & studium, trahebant in Reginæ partes. Ex adverso distribuerat Rex copias suas in hunc modum. Ad Campanos Ducem Nivernum & Marescallum Vitrium cum lecto milite, ad Delphinates, Vivarienses & Cebennos, Duces Guisium & Esdiguerium: ad Lugdunenses Liencurtium; ad Arvernos Ducem Caprusium, ad Britannos Brissacum; Marescallus Theminius quanquam Mayenio impar erat Aquitaniam; Pictones Sangeranus; Turones procurabat Curtenvautius; Lemovices, Santones, Petragoricos, Engolismenses Comes Schombergus, Pompadorius, & Bordellius: Burgundos Marchio Mirambellus per absentiam Bellegardii Proregis (is tum in aula Reginæ matris agebat procurandæ paci) Mommorancius Septimaniam administrabat Regi, an Reginæ incertum. Magna Regi in illum suspicio, & ingens timor ex veteri autoritate quam in ea provincia per longam Proregum seriem gens Mommorancia habebat. Ceterum quanquam Reginæ matri per Vrsinam conjugem proxime affinis, abstinuit bello, nescio an & factione.

1620. Saintonge. Angoumou. Limosin. Guienne. Champagne. Dauphiné. Vivarés. Cevenes. Lyonnois. Liencour. Auvergne. Chevreuse. Bretagne. Brissac. Poitou. Touraine. Courtenvaut. Perigort. Pompadour. Bordeille. Bourgogne. Mirambeau.

Bellegardio, desperata pace, in aulam reduci, substituuntur Archiepiscopus Senonum illi agnatus, ejusdemque nominis, & Berullus Congregationis quam Oratorii vocant Generalis, vir spectatæ fidei, cujus apud Reginam matrem magna tum autoritas & major postmodum. Ab his pleraque, pacandis rebus proposita nullo effectu: eludunt Principes, neque Regina flecti potest ut pacem ferat qualis proponitur. Haud iniqua plerisque visa confœderatorum principum consilia in bellum, scriptoque in publicum dato vulgavere ipsi, *Oppressos se per superbiam viri injuria dominantis, eoque justam vim, qua vis repellitur.*

Languedoc. Des Vrsins. Bellegarde. L'Evesque de Sens. Le P. Berulle, General de la Congregation de l'Oratoire en France.

Antequam se in bellum accingit Regina parens ad Regem filium scribit in hanc summam. *Id quodcunque belli quod maximum est, Luynæi opus esse in arrogantiam & temeritatem adeo prolapsi ut contemptor omnium, nemini probetur, cunctis in odium sit: dum Reipublicæ distribuit munia, dum agit munificum largitorem pro libidine promovens fœda sibi mancipia, magnificentia, opibus, & cunctis privatum modum supergressis extolli; proculcare illustres viros, matrem Regis sui contemnere*

1620. *nere & insectari: lacessitam se, atrocius quam dici possit, scripto vulgato sub Regis nomine, in hac verba:* Captum injuria Condæum Principem, cohibitumque arcta custodia contra jus gentium; libertati cui restitui debuerat, oppositam ab his vim publicam, qui tum administrabant res Galliæ. *Lætam se quod miseratione ductus Rex, liberum esse jussit Principem prosapia sua, lætam quod autore Luynæo res gesta; at peti administrationem suam calumnia, in se odium conjici ex capto Principe, ab eo maxime qui captat ex liberato gratiam; atrocior injuria est quam ut ferri possit. Consultò excitas in se Condæi Principis iras, quas non deprecatur si vera postulatio. Quo tempore in custodiam conjectus habitam diu in suspenso quæstionem nemo ignorat, tandemque arctiore in Concilio itum communi calculo in id sententiæ,* unius custodiam omnium libertati profuturam: *haud ignota se loqui Regi & Luynæo. Eo facinore (quod certe arduum erat) procuratam Galliæ pacem, extinctaque seditionis fomenta in singulos annos rediviva. Habitam se in opprobrium, neque exauditam si qua petiit: recenti in Equestrem Ordinem promotione, datam Luynæo tabulam albam in quam adscripti pro libidine fratres, agnati, familiares, vilia amici mancipia, rejectis quos ipsa proponebat melioris notæ Nobilibus; plures à se propositos, neminem admissum, dum effræni numero triumphavit vir inimicus: nec satis repulsam passos quos ipsa proposuerat, nisi palam adjiceretur rejectos ex capite proponentis. Nihil sibi commercii esse cum principibus ab aula fugitivis; sibi alia ab ipsis vota; uno in Luynæum odio convenire: quique omnes ab uno opprimuntur, unà omnes in justam ultionem armari; socia calamitate necti sibi viros, prima regni columina, & queis una est desolatio, unam esse caussam. Evanuisse promissa quibus fidem adegerat Rex solenni nuper sacramento, futurum posthac, ut Luynæi minuta potestate, rebus pondera ex æquo redderentur. Itum contra, &, qui minui debuerat, auctum in æmulam Regi dignitatem; qui augeri, minutos in sui contemptum. Ex his palam esse, ut in ludibrium habetur data fides. Nunquam se muneri defuturam suo, quæque filio debet, quæ Regi, quæ regno, probe præstituram. Interea viveret sospes, feliciter regnaret, quod fore sperabat quandiu non admitteret in regno socium. Indebita Luynæo quæ usurpat: nec ferenda unius augmento omnium decrementa: quæ scribere adigitur, dicturam si liber in*

aulam

aulam erit accessus, aut si dabitur locus extra Luynai manum & insidias positus, ubi fas sit promere qua nefas in aula cogitare; ituram se, habitaque procul custodia militum, postquam diffidentiam omnino posuerit, prolaturam qualia & quanta populus patitur, filioque subditorum amantissimo, detersuram lacrymas quas calamitati publica dabit, dum ille mutua charitate amplexabitur matrem. Hæc summa litterarum quas Comes Sardinius ad Regem pertulit. 1620. Sardini.

Non multò pôst litteras ad Parlamenta componit Regina mater: memini convocatis Parlamenti nostri classibus agitatam diu de litteris quæstionem, *legi, an remitti conveniret.* Quibus legi placebat, *Contemptum*, ajebant, *esse maximum rejicere qua Regis mater scriberet; iniquam à matre diffidentiam in rebus filii; non aliter acturos cum hoste si scriberet: injuria suspectari Reginam cui Gallia tot nominibus debitrix est; unum & commune matri periculum esse cum filio, neque in prasens alio indicio ream, nisi quod extra ordinem scribit; communicari fortè hisce litteris parlamento arcanum magni momenti quod ea tantum via innotescat; non alias deferenda ad Regem, si qua Regina in Luynaum scripserit, reo ante visa quam judici; neque judici exhibenda nisi pro arbitrio rei.* Prævaluit mitti ad Regem litteras sigillo intacto: ea caussa fuit, quod bello jam indicto, filio pro hoste erat mater. Exin de emissario dictum, vinclane injicienda velut in reum donec res Regi innotuisset, remitti placuit, reverentia delegantis.

Non antè fortior in Regem factio, partitam Regina mater Galliam habebat cum filio. Serpit labes, provinciasque depascitur malo intestino, Longavillæus Normanniæ prorex eam provinciam, quæ reliquis prævalet gaza, arcibus maritimis & populo, in Regem excitabat mutuatus autoritatem unde Regi munifico largitori debuerat fidem. Obstabat Rothomagus, urbs provinciæ caput, parlamentoque Roüen. subnixa (in quo Regi præcipua fides) opponebat pravis recta consilia: urgebat prorex, occupataque Diepa, arce ad Diepe. Oceanum munita imminebat minis & ferro. Spes Rothomagi occupandi in eo posita erat, quod Longavillæus ejus provinciæ prorex primam uxoris ingressionem proxime destinabat in urbem, quod ingentibus pompa & comitatu celebrari solet; iis quippe solennibus conveniunt provinciæ nobiles

les

1620. les proregi honorando. In tanta frequentia sperabat haud ægre urbem occupatum iri: promovendo negotio circumequitabant Rothomago magnus Galliæ Prior Vindocinensis, & Comes Torignius, hic in inferiore Normannia legatus erat, ille procurabat Cadomum magni momenti arcem. Suessio, Dux Vindocinensis, Buscodelphinus interjectum Ligeri & Sequanæ solum, Ligerim Regina mater insederat qua fluit ab urbe Turonica in Oceanum, ripasque hinc inde munierat; Espernonius circumjecta Engolismæ tenebat; Dux Tremollius Thoarsii ampli & illustris in ea provincia feudi Dominus, Radesianus & Rohanesius Duces confinia Pictonum usque ad Aquitaniam: Dux Rohanæus num Engeriacum, & circumsita Rupellæ; Santones & pars magna Lemovices Espernonius ante memoratus; Blaviam Marchio Albaterranus ad Garumnæ ostia sitam, quo præsidio Garumna ingens fluvius in vinculis habetur, qua parte Oceanum subit. Aquitaniam Mayenius cum Rupelauro invaserat, ille prorex, hic in ea provincia legatus: Mayenio res angustæ pro natalium dignitate, Rupelauro ampla domus, pecuniæque in numerato vis ingens, Henrico IV. largitore munifico. Haud dicere pigebit in transitu rem ridiculam. Iverat Rupelaurus Mayenio in creditum, pecuniamque mutuo dederat bello sustinendo & sequebatur Ducem: Rex viri ex beneficio Henrici IV. provecti ingratitudinem ægre ferens litteris increpat, ille lepidè excusat factum rescribens in hæc verba; *Non Mayenium se, sed sequi pecuniam suam, malum nomen fore debitorem suum, nisi creditoris vestigio premitur*: quo responso haud illepide elusit iram. Id moris Rupelauro, vafro & sagaci viro, seriis facetias miscebat argute, affectataque simplicitate, lingua (quæ Vasconum est) vernacula, & rudi utebatur, qualem nesciunt Galli, cujus & Henrico IV. erat à matre usus, quippe uterque Vasco, sic ingenti apud Principem gratia floruit, auxitque familiam quæ etiamnum manet ampla & dives. Marchio Valeta, Espernonii filius Reginæ matri merens, prævalidam in extremis Galliæ arcem, Metas, sub ejus nomine procurabat, qua sperabatur transitum fore Leodiensium militi conductitio, quem legebat in Germania Barbinus vir Reginæ admodum fidus. Quanta hæc factio patet ex personis conjuratorum; majora exspectabantur in dies subsidia à Sectariis, quibus per am-

Vendosme Grand Prieur de France. Le Comte de Torigny. Caen. Le Loire. La Seine. Tours. Le Duc de la Trimoüille. Thouars. Les Ducs de Rohanés & de Rais. Le Poitou. Le Duc de Rohan. S. Jean d'Angely. La Rochelle. Xainctes. Le Limosin. Le Marquis d'Aubeterre. Blaye. La Garone. La Guienne. Roquelaure.

Le Marquis de la Valete. Mets. Liegeois. Barbin.

ambigua tempora res lætæ, magnaque incrementa decremento Regis, & regni. Rohanæus & Tremollius præcipua Sectæ columina fidem Principibus dederant, si primi belli conatus Reginæ succederent, fore ut omnis Secta transiret in ipsius partes. Nec omittam quod audivi, quod legi, noluisse Augustam subscribere pacto à Principibus cum Sectariis inito, nequando ipsius memoriæ imputaretur, unam & communem fuisse illi cum hæreticis caussam. Factum optimum Principi apud quam Dei & Religionis prima caussa erat; non defuere tamen qui scrupulositatem increparent, in hanc ferè sententiam: *Parum interesse subscriberet, necne, si manet quod apud omnes constat, fuisse ipsam caussam dissidii; deterrimum esse arma capere in Regem suum; at si quem ea libido invadit parum sibi prospicere si quid intentatum relinquit. Male consultum qui rebellat; pessime qui in extremis positus, hæret. Imminere casum hæsitanti, nec fidem datam, nec Religionem spectandam iis momentis quæ saluti decretoria sunt.* Hæc politici pessimum genus hominum, quibus plerunque Deus & Religio pro nihilo sunt: diversi ab ea opinione Christiani, diversa & Regina, vidua Christianissimi Regis & mater. Factioni expeditus miles, præcipuæque ad Aquitaniam vires erant sub Duce Mayenio: illi Huraltium Bellebatum adjunxerat Rex, libellorum supplicum in regia magistrum, cujus consilio Aquitaniam regeret. Invaluit in Gallia novo usu, ut provinciarum proregibus admoveatur à Rege rogatus assistens, cujus officium est jura militi distribuere, & si quid à milite, si quid à prorege peccatur, inquirere & monere Regem de omnibus, sic patent Regi quæcunque in provinciis fiunt. Eo tum munere Bellebatus defungebatur: ubi Mayenii defectionem vidit, hortatur, intenditque metum: Mayenius contra obluctatur, inque partes suas trahere tentat Assessorem, cujus consiliis magna erant momenta; *hac sperari posse primam togæ in Gallia dignitatem, familiæ ipsius illustri hæreditariam, quæ à Regina mox victrice procurabitur, hac decus & gloriam fore.* Bellebatus nihil his permotus propere ad Regem scribit, monetque *rebellasse Mayenium, sequi nobilitatem Aquitanicam novorum avidam, arces & urbes in ea provincia fermè omnes jurasse in ipsius verba, nutare Sectarios à quibus timendum maxime, etsi nondum aperte rebellaverint.* Hæc ille ad Regem. Dein Tolosam venit,

1620.

Hurault de Bellebat.

1620. nit, Senatuique adjunctus una nobiscum prospicit Reipublicæ, vir ingenio & facundia valens, polite & compte eruditus: hæc arte & studio parta; certe naturæ multum debuit, ex antiqua Huraltiorum & Hospitaliorum prosapia oriundus, magni Pibracii, Cancellariorumque quos habuerat olim Gallia & Navarra maximos, nepos dignissimus. Plura adderem magno debita viro, nisi quod mihi proxime agnatus erat, quo fides scribenti decederet: illum mors indebita non multò pòst sustulit, suone, an alieno fato incertum: fuere qui crederent æmulatione, aut per invidiam, veneno sublatum; at hæc in tempus suum.

Huraut. De l'Hospital.

Ingentes Mayenio copiæ; rarus Theminio miles; ille impune vastabat quam alluit Garumna provinciam utramque ripam tenens; hic muris tegebatur vix egredi ausus. Reginâ morari apud Andegavos obstinatâ convenerat inter Principes, Mayenio iter ad Ligerim fore; hinc junctis copiis expeditio in Lutetiam destinabatur expugnandæ aut accipiendæ in deditionem urbi: quocumque casu in seditione spes erat: at Mayenio via longior, nec facilis transitus.

Anjou.

In Aquitania merebant Mayenio quindecim legionatiorum millia lectus miles, alariorum quatuor millia: indicitur secundo Garumnâ Burdigalam iter, hinc ad Pictones, nec longa post Andegavum via. Hæc inter Mayenio affertur Moissacenses obstare ausos legi quam ipse dixerat; ille ira vecors, nec sui compos, neglectâ statim (cui se accingebat) viâ convertere in Moissacum arma, privatæque ultionis libidine, abdicare communem principibus caussam. Non ita natus Mayenius ut dissimulare injuriam posset, aut pati. Moissacum urbs est ad Cadurcos invalida, non munimentis, vix cincta muris: supereminet collis præruptus, unde introspicitur; collem circumasperant dumeta & vineæ, ubi statio fida hosti, unde in urbem collimatur haud incerto ictu, hinc fit, ut artem destruente natura, irritus sit labor urbi munimentis aut vallo firmandæ. Theminius audito in eam partem ire Mayenium, lætus agi à proposita via diversum, propere urbem subit, procuratisque Marchioni Theminio filio quæ poscebat necessitas, & ferebat tempus, strenue obstare jubet.

Poitou. Angers. Moissac. Quercy.

Quia præcipuum in ea expeditione belli momentum erat, Senatus Tolosanus Bartholomæum Gramundum patrem meum,

Barthelemy Gramond.

meum, rerum experientia & virtute inter paucos, quanquam senecta tardabatur, ire Moissacum jubet, firmandis oppidanorum animis, procurandisque quæ propulsando hosti conducerent; quo munere defungitur vir sapiens eo acrius, quod per id obsidionis frangi præviderat Mayenii copias, interea dum ad Ligerim iniquo principibus marte de summa rerum agebatur. Ita res cedit: urbem Marchio Theminius Parlamenti ope annona munit & milite, hostemque operitur: Mayenius totis viribus accingit se in expeditionem, urbique desolandæ adverso Garumnâ tormenta bellica invehit. Rem ridiculam! Sectatur larvam dum ad Ligerim Regina impar viribus, signa conferre cogitur decretoriâ pugnâ. Liceat excurrere in factum, quo læsa Mayenii fama vehementer, quo in pessum ivit unita factio. Ex capto Moissaco urbe tenui quid gloriæ illi, quis obventus? nihil penitus, ut dici possit cæca caligine percussum à Deo cui præcipua est caussa Regum; sic inani expeditione consumpsit vires, partiumque ruinæ plus contulit, quam regius miles; Theminius cunctando vicit. 1620.

Ineunte Iulio Bellegardius magnus Galliæ hippocomus, Marescallusque Brissacus viri illustres in Ducum & Parium Franciæ numerum cooptantur; neque memoratu indignum est, Bellegardium familiæ Aquitanicæ illustre nomen Duci Gentilitium, in Surra positum (urbs est Comitatui Burgundiæ contermina) ita Bellegardiæ Ducatus nuncupata urbs quæ antè Surra fuerat. Hæc inter affertur interceptum à magno Galliæ Priore Cadomum; pulsum Legatum Regis; Prudentium suffectum arci procurandæ; oppidanos in arcem armatos, & ni propere Rex subsidia miserit mox ituram & urbem in Reginæ partes, vi, aut metu: nunciatur item Rothomagum Normanniæ caput in procinctu esse ut Longavillæi factioni subscribat, obstare pravis in res novas consiliis Parlamenti Patres, ast non omnes: Butrudæum Præsidem Longavillæa labe infectum, una & ipsius filium legatum Bailliviæ generalem alere seditionum fomenta & spargere. Rex ire properus quò seditio vocat. Quæstione in Concilio arctiore proposita quid potius, hosti occurrere, an præstolari venientem; fuere quibus improbaretur occursus, his ferme rationibus; *Statim ac Lutetiâ abstiterit Rex periculum fore urbi, cui victus diurnus est ex Regis præ-*

Bellegarde grand Escuyer de France.
Brissac.
Caen.
Prudent.
Boutroude.

 sen-

1620. *sentia: viris exhaustam probis & fortibus, queis erit cum Rege expeditio, incendiariis, & prædonibus exponendam, unde mox ruina, incendium, desolatio. Timendum eo exemplo reliquæ Galliæ; urbes seu in vicinia, seu in longinquo positas una Lutetiæ defectione, omnes decessuras Regi. Eam urbem primum esse cœlo Gallico mobile, quo simul rapitur omnis Gallia: non alibi vulgus magis instabile, immanem urbem, belluam esse multorum capitum quæ nationibus Europæis componitur fere omnibus qualis olim Roma. Si conglobabitur in vicinia urbis, reginæ matris miles, si justo numero circumjecta populabitur & diripiet; vitandis incendio & ruinæ subscripturos factioni municipes, satius fore ipsis cum insanientibus furere, quam ab insanientibus injuriam pati. Reliquis urbibus suam cuique jacturam privatim esse noxiam, ita natam Lutetiam, ut utraque ipsius fortuna ad Galliam universam spectet:* Hæc desidiosi homines quibus in longinqua expeditio displicebat. Condæus obluctari enervi consilio, autor esse Regi, in expeditionem: *iret qua monstrabat seditio viam; in mora periculum esse, statim opprimendos præsentia qui longiore patientia convalescent. Haud ignota se loqui. Et se fatis indignantibus olim rebellem, temporibus in vanas legationes ultro citroque consumptis usum opportune præparando bello quod finierat antequam inciperet si Rex incautum se & socios prævenisset.* Prævaluit ab experto consilium, jubet Rex in proximum diem parata esse omnia. Sequi jusso exercitu ipse non alio, quam cohortis excubiarum præsidio antecedit, gnarus facto magis, quàm consilio seditiones reprimi. Magnum regibus exemplum est Ludovicus noster: per glacialia & nives, per torridam æstatem intrepidus pergit & indefessus; tenax propositi, per obstantia audacior & obstinatior.

Antequam Rex in eam se expeditionem accingit diploma vulgat contra Principes, & ipsorum faurores; jussi in officia sua redire aulæ ministri, & nobiles: datur in pœnitentiam mensis; si perstiterint protinus pro perduellibus habendos, bona ipsorum statim publicanda. Sic amica monitione compellati abs Rege optimo qui se, ipsi præbuerant inimicos: Reginæ matris nomen consultò omissum, ne ad posteros transiret memoria: quippe, ut assolet, actis parlamentorum inserto diplomate manebat indelebile crimen. Pridie quam Lutetia absisteret Rex Parlamenti patres, vetera regni columina in au-

lam

lam vocat, urbemque illis committit conjugis Reginæ auspiciis regendam; Reginæ Sillerium Cancellarium admovet virum senecta gravem, longaque rerum experientia sapientem. Adjuncti comites in viam, Gasto frater, Condæus Princeps, Dux Luynæus, Praslinius & Crequius Marescalli: stipabat nobilium turba haud infrequens, rarus miles. Pontesiæ occurrunt Regi Cadomensium legati (urbs est ad confinia agri Normannici) urbem oppidani, arcem imminentem regebat Prudentius fidus Vindocinensibus, sub quo magistro adoleverant: contraria urbi & arci studia; urbs Regem, arx Reginam agnoverat. Invalida urbs, quia arci subjecta, & si valeret maxime, nihil erat ausura metu Vindocinensium fratrum. Confirmandis oppidanis, præsidium militare intromissum à Rege, præfecto Marchione Monio, viro audace; ipse lente sequitur habendo secundum viam delectui militum, quantum satis obsidendæ arci. 1620. *Pontoise.* *Caen.* *Le Marquis de Mony.*

Præmissi Praslinius & Crequius Marescalli, militem arci admovent, fossamque, & vallum producunt; Rex retrahendæ in obsequium arci, quam corruperat Longavillæi labes, Rothomagum properat. Agnito Regis adventu, dilabitur miles, delitescunt factionis autores, mutant consilium & animum qui adhærebant. Longavillæis prima est fuga, sequuntur Butrudæi pater & filius, proscribitur uterque edicto; Longavillæus Proregio munere spoliatur; laudatur Senatus Princeps Risius ex servata urbe. Postera die Rex Cadomum venit; redintegrantur militi nostro vires, quique magna vi obstiterat Prudentius, ubi audiit adesse ipsum Regem, agnoscit Dominum, & legem subit: Parum exspectata deditio hæc, nedum à Vindocinensi præfecto arcis, sed nec ab ipso Rege. Imprudens consilium, quo præceptori suo commiserat arcem Vindocinensis, viro instruendis in liberalia Principibus, magis nato, quam in belli casus. Creditum (nec vana fides) uni Regis præsentiæ debitam præcipiti deditione victoriam, per quam in plano fuit ruina partium. Læta primordia raro sequuntur exitus infelices: quippe famâ geritur bellum, quam primi casus occupant. Ea expeditione sauciati Arnaldus Sclopigerorum Equitantium (Carabinos vocant) præfectus, & Seriniacus ordinis legatus in prætoria cohorte; quibus remunerandis aucta stipendia, milleque viritim aurei distributi. Supra fidem est quantum Reginæ parenti decesserit ex deditione *Boutroude.* *Arnaud, Capitaine des Carabins.* *Serignac, Lieutenant d'une Compagnie des Gardes.*

1620. ne Cadomi, cujus expugnationem crediderant principes aut positam supra vires Regis, aut longius protrahendam: nec vana exspectatio, nisi velut miraculo Deus protectorem se Regis ostenderet, quo momento desperata omnia credebantur. Memorant antequam arx dederetur Regi, Prudentio dolose incussum timorem in hunc modum: Iussus à feciali regio arce abiistere, postquam se magni Galliæ Prioris legatum responderat, nec posse restituere nisi autori suo depositum; *Te* (inquit fecialis) *diris devoveo impium & perduelle caput, venale Regi, decem aureorum millibus debitis percussori*: audiit præsidiarius in arce miles præconis voce positum sub hasta præfecti sui caput, unde Prudentio metus & rara postmodum in milite suo fiducia cui venum ibat: hinc secuta deditio.

Alençon. Verneuil. Dreux. La Ferte-Bernard. Vendosme. La Fleche. Le Mans. Bassompierre. La Champaigne. Seri.

Vix deditionis fama pervaserat cum arces Alenconia, Vernollia, Drocea, Fertobernardea, Vindocinensis, & Flexia Regi restituuntur. In confiniis Cenomanorum Regi adjungitur Bassompetrus Campaniæ copias ductans, quibus auctiore exercitu Rex nihil hæsit, quin adversis signis cum matre concurreret; funesta expeditio! luctuosa victoria quocunque inclinabit!

Pridie Calendas Augusti Rex Cenomanos venit, nec diu cum Archiepiscopus Senonum, & Pater Berullus in pacem Oratores, mollitum Reginæ animum referunt, *paratamque ut paci subscribat si confœderati Principes una subscripserint: unam sibi cum illis caussam esse, quam si abdicaverit, indignam fore fide accepta.* Intercedit Rex disparitate fortunæ Principum & Reginæ; *hanc veneratione & cultu prosequi se, quia mater est: eo nomine accepturum legem qualem ipsa dixerit; illos, quanquam Principes sunt, esse natura subditos, quibuscum pacta inire, etsi vehementer volet, vetant leges. Sistant se prius in officium suum, dein, quem victorem experti sunt, clementem habituros: si veniam humiles petunt, effecturum se ut neminem ejus facti pœniteat.* Hæc Rex. Regina propositi tenax, sine Principum interventu negat se subscripturam paci. Fracto fœdere bellum acrius renovatur. Longavillæo Normanniæ præfecturâ dejecto, substituitur Ellebovius. Mommorancius Reginæ matri per Vrsinam uxorem affinis, eoque nomine suspectus Regi (quod ante diximus) per legatum sancit solennius fidem, & manet: nihil Reginæ parentis precibus, nihil promissis commotus: quanquam ambigua

D'Elbeuf.

bigua de ipso vulgabantur. Britanniæ Oratores (regio est ad Oceanum vasta & dives) fidem nomine provinciæ suæ, quæ in eam diem nutaverat, sacramento firmant. Droci castrum genio loci validum, præsidioque munitum, obsidente Bassompetro optimo belli duce expugnatur: Vernolium fidem Principibus datam sponte exuit, denique æmulatorie concurrunt abdicatis partibus, arces & oppida in spontaneam deditionem. 1620. Bretagne. Dreux. Verneuil.

Interea Regina mater vix sui compos ibat quo impellebant Principes: illi præcipuum robur ex mille & ducentis alariis; legionariorum sex millibus, veteranis militibus, levis, ast expeditus in omnes belli casus exercitus, si haberet expertum ducem. Expugnatur secundum viam Flexia; fanum Susannæ frustra tentatur Varenio propugnante; versa dein in Cenomanos arma: præmittitur viis explorandis major Galliæ Prior, is dum incaute progreditur, in hostem incidit, sorte, an consilio incertum. Clauserant se Regii septis, ligno tumultuario & cespite congestis, quò iniqua pugna irrumpentibus: demum abstitit hostis postquam ter, quaterque castra tentaverat. Eo prælio Beauregartius partium fautor dum strenue vallum oppugnat, sauciatur. Rex haud ignarus instandum famæ, &, prout prima cesserint, fore universa, impigre castra in hostem movet. Res est portento haud procul: peditatum Regis æquabant numero Principes, alariis prævalebant; in pugnam æqua planicies erat, alis percommoda. Quis credat degeneres à prima virtute viros, nulla in apertum caussa subito metu consternatos? vagas lata planicie copias ære cient, seque Andegavum cum Regina parente pars magna recipiunt. Stolide consultum; nec enim debuerant muris claudi copiæ, vel hoc uno indicio paventes; tutior erat in castra recessus, ubi vigent militiæ leges & disciplina: in urbe militis audaciam & vires frangunt ejulatus fæminei queis implentur domus & muri: At obtusa erat Principibus ingenii acies, naturaque velut obluctante ad Regis aspectum fatiscebant consilia ipsorum & vires. La Fleche. Ste. Susanne. La Varene. Beauregard.

Andegavo se, fortunamque belli omnem committit Regina mater, urbi invalidæ, distribuitque agro circumposito per mapalia præsidium militare; namque major illi militum numerus, quam ut urbe caperetur: instabat Rex, jamque circumjecta tenebat: urbem ne obsideret fecit veneratio loci, quo mater claudebatur.

1620. Interea uniti Principes Reginæ matri autores erant Andegavo ut absisteret, literisque identidem submonebant, *Apud Pictones & Aquitanos seditionis fomenta valere in dies, augmentaque partibus esse immensa: quæ solo Andegavensi Regi est impar, fore transmisso Ligeri potiorem. Nihil hæsitandum, capessenda in Aquitaniam via; postquam urbes & castra Ligeri circumjecta firmaverit regendis præponendos viros audaces & fidos, quibuscum Regi negotium erit vanis expeditionibus deludendo dum quodcunque est Gallici soli, à Ligeri usque ad Pyrenæos aut rebellabit, aut ferro flammaque vastabitur: sic divertendam belli molem quæ alias Andegavo incumbet tota. Si muro clauditur omnis miles, urbem invalidam statim vi expugnandam: si in aperta planitie experiri placuerit, finem fore bello, prælii unius fortuna, quam confœderatis exitialem fore constat ex dispersis per totam Galliam ipsorum copiis. Arcanum esse politicum bello, civili è longinquo experiri cum Rege; detrectare pugnam cum Domino, cujus vulgò præsentia terrentur subditi, cunctatione opus & consilio, ubi aperta vi victoriam sperare non possis, nec debeas. Secundùm iter augmenta fore maxima fugienti; Lemovices & Santones Espernonio fidos, Pictones & Alnixios Tremollio, Rohanæo, & Rohanæsio, ad Aquitaniam stare in armis Mayenium lecto milite; una junctis, trigintà peditum, alariorum decem millia fore, latas acies, nulloque adhuc belli casu disjectas: quibus si ipsa accesserit post distributas per præsidia & stationes intra Ligerim & Sequanam copias, sub imperio Principum Longavillæi & Vindocinensium, hæsitaturum Regem signa in Aquitaniam movere, aut præsentia sua circumsita Lutetia firmare opus sit: utrinque hostem fore, in utraque expeditione periculum. Si prævalet in Aquitaniam expeditio; Britanniam, Normanniam, Blesensium, Carnotensium, Aurelianensium provincias ferro desolandas: Picardiam, Campaniam, Insulam Franciæ patere incursioni, prædæ, incendio; & quod Regi deterrimum, ipsam Lutetiam, eo in longinqua profecto haud procul seditione fore: contra, si circumsito Lutetiæ solo castra metabitur Rex, dum se Regina ad Aquitanos subduxerit: confirmandum Principibus Galliæ tractum omnem, qui à Ligeri ad Alpes, ad Pyrenæos est. Rebellaturos Santones, Pictones, Arvernos, Lemovices, Aquitanias duas ulteriorem & citeriorem, Benearnium, ipsamque Galliam Narbonensem; post-*

Espernon. Poitou. Aunix. La Trimoüille. Rohan. Rohanét. LaBretagne. La Normandie. Les Provinces d'Orleans, de Bleis, de Chartres. LaPicardie. La Champaigne. l'Isle de France. Saintonge. Poitou. LaRochelle. L'Auvergne. Le Limosin. La Guienne haute, & basse. Le Bearn. Le Languedoc.

postmodumque fama rerum (qua bellum pracipuè geritur) & proclivi mortalium in res novas affectu, sequuturos Provinciales, Delphinates, Burgundos: sic quocunque se Rex verterit, bellum fore ipsi iniquum; & si pax potior bello videbitur, fore pacem qualem Regina & Principes dixerint. Hæc summa monitionum. Neglecto consilio quale & Rohanæus dederat, prævaluit castra metari non procul Andegavo, quo nihil pejus: Regina in urbem se recipit: sic probe consulta, deteriora sequitur, bellum segniter movere statuit, cumque primam incursionem facere posset, trepidam defensionem parat pacis nescia, nescia & belli. Memoriæ traditum est; Richelio cujus consilio agebatur, agnitum apprime, ut erat expediti homo ingenii, deterrimum fore Reginæ rebus, si Andegavi subsisteret, loco invalido; agnitum item belli molem aliò transferendam, ideoque probatum in Aquitaniam iter, etsi contra vehementer obstiterit: mirantibus plerisque quare visis melioribus & probatis, deteriora Reginam sequi maluerit, hæc ratio reddebatur; *Hoc ipsum quod Regina parenti pessimum, Regi optimum fore cujus caussa semper est pracipua apud probos.* Certe qui sub Rege nascitur, primitus fidem Regi debet, quam si quis alius à Rege sibi arrogat, rei alienæ temerarius contrectator est, nec standum pacto quod contra leges fit & jura regni. Fide solutus est qui contra Regem suum, fidem dedit. Erant qui & consuluisse Richelium Reginæ rebus dicerent, non alia tum in pacem via, quam si minuerentur Principum vires casu improspero: Ita elici sanguinem ægro quò ferventior natura tepescat. Ceterum variabant sententiæ, neque enim constabat apud omnes de itinere in Aquitaniam moliendo; ab eventu agnitum quid opus facto. Initia rerum incerta sunt: nec perinde dijudicari potest quid factu optimum sit, cum instat actio, quam pessimum fuisse, quod factum est.

La Provence. *Le Dauphiné.* *La Bourgongne.*

Non procul Andegavo assurgit oppidum prælio illustre cui accingimur (pontem Cæsaris appellant) hac quia regiis copiis transitus erat, expugnando dein, si opus Andegavo, placuit pro tempore (instabat quippe Rex) tumultuario aggere circumducta fossa muniri; distribuitur loco opportuno miles, circumequitant alarii, peditum quatuor millia lecta manus, alarii mille & quingenti; reliqui Andegavum tenebant & circumsita: legionariorum præfecti Bellayus, Fosselierus, Busco-

Le Pont de Cé. *Dubelay.* *La Fosseliere.*

1620. Buſcogerinus eo prælio præ ceteris inſignes: alariis imperitabant Duces Vindocinenſis & Radeſianus, hic forte tum in caſtris, ille qua die commiſſum prælium venturus ſperabatur: caſtrametatorum officio defungebantur Marillacus, Comeſque Santanianus. Ligeri alluitur oppidum ponte duplici commeabile, unde illi nomen; pontium longitudo, ſtadia duo facit: longitudini æqua eſt geometrica proportione latitudo: fluit circum haud implacidus amnis, clauditque in modum inſulæ; ſupereminet caſtrum regia amplitudine, haud invalidum, extrema pontium utrinque in ſuburbana porriguntur. Andegavo pagus quatuor ferme milliaribus diſtat, planitie inter utrumque lata & aperta: oppido imminet fanum Albini ubi monticellos circumaſperos natura poſuit, cinericio lapide (ardoſiam vocant) fuliginoſos & è longinquo nigricantes: hîc Regi caſtra, ſex omnino peditum millibus & ſexcentis alariis compoſita. Dignoſcendo loci genio præmittuntur Crequius, Baſſompetrus, Trenellius, Nereſtanus, caſtrametatores: atenim quia peſſimo uſu invaluit apud nos, ſtatim ut ferro experiamur, ubi in conſpectu ſumus: hoſte vix agnito velitatio fit inter rorarios, nec multò pòſt tria peditum millia, quadringenti equites adornant pugnam, cujus hic ordo fuit. Præſidiariæ cohortis centurias octo Canaplius Crequii filius natu minor ejuſdem cohortis præfectus; Picardiæ & Campaniæ cohortes Zametus & Comes Monrevelus, militiam quiſque ſuam ductabant; alarios Hurræus, Lopeſius, Elbenus, Contenantius: poſuerat in medio tormenta bellica Marchio Rhoſnius rei tormentariæ in Gallia præfectus. Ab Albini fano arcta in planiciem via, nec ſemper æqua; aſſurgit media planicie monticellus cujus radices inumbrat lucus, luco tegebantur alarii noſtri, necnon Monrevelii & Zameti cohortes: hæc inter, planiciem occupant octo præſidii Regii centuriæ, præfectis Muſſio, Bordero, Montignio, Aplincurtio, Briſſaco, Campaniolio, Furillio, Toyraſſio. Vbi aperta tenuit miles, nihil moratus Crequius committit ſe in aciem, centumque & quinquaginta roraris præire juſſis ſub Muſſio & Maliſſio, diſtribuit in cornua quinque, regii præſidii militem, medium tenente Canaplio; dextra Picardicæ cohorti in totidem cornua diviſæ Duce Zameto, læva creditur Campano militi, duce Monrevello. Zameti rorarios centum, velitationi facien-

Bois-guerin. Les Ducs de Rais, de Vendoſme. Marillac. S. Anian. Mareſchaux de Camp.

S. Aubin. Crequi. Baſſompierre. Trenel. Nereſtan. Mareſchaux de Camp.

Canaples Maiſtre du Camp du Regiment des Gardes. Zamet. Monrevel. Hurre. Lopes. D'Elbene. Contenant. Le Marquis de Rhoſni, grand Me. de l'Artillerie de France. Mus. Borderes. Montigni. Aplincour. Briſſac. Campaniol. Fourilles. Toyras.

dæ Pradæus signifer, Monrevelii velites pari numero ductabant Campaniæ cohortis legati duo; utrosque Guitautus sustinebat lecto milite; hic in velitationem ordo, quæ mox in prælium vertit. 1620. *Dupred.* *Guitaut.*

Ex adverso Mariliacus, Santanianusque, quorum hic audacia militari valebat, ille consilio & astu, legiones suas pro loco distribuunt: legionarius, quibus tegebatur castris erumpit ultro, planaque insedit littori circumposita: non ante lætior miles, non ante in prælium expeditior, exsultat spe inani, lætoque præsagio regiorum spolia dividit certæ destinatione victoriæ; neque vanum aut irritum quod sperabat, nisi Dux Radesianus, & Baro Iosselinus (pudet effari) ipso pugnæ exordio, post datum belli signum mille & quingentis secum alariis dilapsi prælio abstitissent, illaudato vel ipsis qui prævaluere diffugio: metu, an consilio id gestum vix liquet. Tormentis bellicis adornat pars utraque prælium per ingentem strepitum displosis, unde fragor & metus; ruina, & strages levia fuere: rorariorum velitatio diu utrinque æqua, dubia pugnæ initia; quod ægre ferens Rex è monticello non procul sito prospectans, ibat ipse in prælium moræ impatiens, nisi Condæus & Luynæus obstitissent. Nutante diutius victoria, retruditur tandem in castra sua legionarius Reginæ miles, pugnam extra ausus. Hæc inter distribuenti imperia, & militiæ ordinem Santaniano affertur dilapsos mille & quingentos alarios Radesiano fugam monstrante; affertur item exspectari etiamnum magnum Galliæ Priorem cujus viribus inerant spes & fortuna prælii (nescio an in via defecerat.) Ad hæc ille furenti haud absimilis, desperatis rebus, colligit alariorum Reginæ matris ordinem centum cataphractos leve subsidium: *Et quando*, inquit, *proditio victoriam im videt, non eripiet, commilitones, quod viris fortibus natura concessit, virtutem & gloriam in honora morte.* Decesserat ejus animo victoriæ spes omnis, neque ambitus viro quam cadere decora morte non inultum. Redintegratur prælium; donec immani vulnere caderet ab equo præceps saucius: Boyerio præda est viro forti; ast non lethale vulnus: una & sauciatur Sangerius vir strenuus: vana sane utrique virtus ex fuga sociorum. Receperat se in castra hostis, montemque & circumjecta tenebat cum Picardica & Campana cohortes facta in cuneum irruptione, castra

Marillac: *S. Anian.* *Le Duc de Rau.* *Iosselin.* *La Compagnie de la Reyne Mere.* *S. Gery.*

1620. castra expugnant; haud incruenta Regi victoria fuit. Guitautus dum strenue dimicat vulneratur, cadunt Pradæus signifer, Marchio Maresius, & Nerestanus, quorum hic ingenti rei bellicæ fama castrametatorem agebat: una in pagum irrumpunt, qui fugiunt, qui sequuntur. Dein ad pontem ventum, renovatur pugna per angustum locum iniqua regiis; pedem medio ponte fixerant Buscogerinus & Marchio Fosselierus præfecti cohortium, morituri antequam loco cederent, quo pugna acrior: demum nulla in subsidium spe post multam cædem abstitere. Hic ferro cæsi aut undis absorpti hostium octingenti, Fosselierus & Buscogerinus præfecti cohortium regiis in prædam veniunt, unaque centuriones quindecim, vexilla septem. Victoriæ laus debita Crequio, Bassompetro, Trenellio, Nerestano & Maresio viris illustribus; debita item Marchionibus Neslio, & Humiero, Baroni Paluao, Rissayo, & Boyerio. Pontem Regii, sed nondum victoriam tenent: supereminet arx unde in utramque ripam per medium pontem collimat præsidii miles infesta in Regios displosione, dum hac illac victoriæ fiducia liberius commeant: non incerti scloporum ictus, non jactæ in irritum tormentariæ pilæ, & nisi cito expugnabitur arx, ingens editur strages. Placuit obsideri: aperiuntur valla & fossæ, muro succedit miles regius. Hæc inter Thierius vir strenuus cataphractorum reginæ matris signifer, Andegavo viginti secum equitibus ad Pontem Cæsaris remeabat nescius pugnæ, nisi quod è longinquo displosiones, & murmura confusè audiebat: ratus velitationem esse, aut prima rorariorum certamina; explorando hosti accedit quo confusæ voces vocabant, quo designabat viam excitus pulvis. Iam planitiem tenebant Regii, qua illi in castra sua transitus erat per medios pontes; pontes item insederant: id ubi agnitum, spesque omnis effugii adempta, mutuatur à dolo præsidium, vadoque transmeare quærens mentitur se Regium, permixtus militi nostro velut contubernalis; at nec illi tessera in promptu, neque fascia albescens insigne Regis. Vbi patuit hostem esse displosione infesta excipitur, caditque una cum sociis duplici ad jugulum glande trajectus, neque occumbit quanquam erant immania vulnera. Postridie admotis ad muros tormentis nulla obsessis in subsidium spe, castro absistit præsidii miles, salvis vita, armis, impe-

Dupré. Le Marquis des Marés. Nerestan. Boisguerin. Fosseliere. Nesle. Humieres. Paluau. Risse Boyer. Thieri.

impedimentis: signa & tormenta bellica Regi cessere. Hic Pon-Cæsareano prælio exitus, qui & bello fuit. 1620.

Rex victoria ovans ad Reginam conjugem statim delegat qui perferret victoriæ monimentum signa hostilia: quæ matris stemma præferebant Andegavum specie venerationis remissa ad Reginam, parentem: redditi item nullo in redemptionem pretio qui è familia ipsius inter captivos inventi sunt: inhumata cæsorum corpora, prosecutusque funera Rex (quanquam hostium) cum luctu; procurata sauciis medicamenta, fomenta ægris, nec triumphatum ex sanguine Gallico; laudati qui rem strenue gesserant, præcipue Santanianus: Radesiani dilapsum, aut fugam & ipsi victores reprobabant. Ejus caussa in incerto est: quidam dixere ex rumore transactæ pacis quo momento ibat in hostem temere sparso, revocasse gradum indignatum mactari velut victimas viros fortes: erant qui vulgarent ita conventum cum Rege: quidam timorem & ignaviam arguebant; nec defuere qui orta privatim inter belli duces de imperio altercatione, dicerent detrectasse ipsum qui feudi Dux erat parere inferiori: plerique excusant factum alto secreto quod nec ipsi revelare audent, ut fieri amat in magnis negotiis, quæ affectato palam silentio in majus audiuntur.

Regina mater Andegavi, pugnæ reliquias colligit, &, ut mollescunt in adversis mortalium animi, quam diu detrectaverat pacem enixe rogat; & pax Regi bello potior erat, luctuosâ in omnem eventum victoriâ. Interea affertur instare urbi Regem, proximæque obsidioni parari in castris arma & militem, unde ingens metus: urbem impleverant fœminæ, ex Reginæ parentis & Comitissæ Suessionensis familia, triste obsidioni propulsandæ præsidium: aderat Suessio Princeps, ast leve in adolescente subsidium. Instat Rex quo citius de pace ageretur; tractandæ iidem qui prius delegantur, * Dux Bellegardius, Archiepiscopus Senonum, Præses Ianinus, & Pater Berullius pro Rege; pro Regina matre Richelius Episcopus Lucionensis unus instar omnium: nec diu cum in pacem conventum sub certis legibus quarum hæc summa.

La Comtesse de Soissons.

L'Archevesque de Sens. *Le President Ianin.* *Le Pere Berulle.*

I. *Concedendum à Rege diploma Reginæ matri, Principibus, nobilibusque, &c. quibuscumque tandem qui illi adhæserint, quo noxæ illæ, hi debitæ pœnæ eximentur.*

II. *Pa-*

1620. II. *Pacto nuper apud Engolismenses convento standum.*

III. *Præfecturas, & officia militaria, nisi de quibus dispo-suit Rex, restituenda spoliatis.*

IV. *Pensiones & stipendia, Reginæ partes sequutis, si quæ antè debita, numeranda, non secus ac si meruissent Regi.*

V. *Publicam si quis pecuniam in privatos usus convertit, repetundarum minime reum fore.*

VI. *Ire, redire, transmigrare, morari ut liceat pro arbitrio nulla urbium, nulla provinciarum exceptione, iis quibus una fuit caussa cum Regina matre.*

VII. *Gratis & sine redemptionis pretio dimittendos utrinque captos.*

VIII. *Pontis Cæsarai castrum Reginæ parenti, Comiti Suessioni Drocum, Vindocinensi castrum Vindocinense & Vernolium, Buscodelphino Sablaum, Mayenio Fertebernardaum restituenda.*

Dreux. Verneuil. Sablé. La Ferte-bernard.

IX. *Revocandos in officia quemque sua militiæ præfectos ipso facto. Concessum Reginæ matri diploma ipsius partes secutis quibuscunque profuturum.*

Les Compagnies de Gens-d'armes entretenuës.

X. *Cataphractorum ordines bello juxta & pace conductitios Comiti Suessioni, Principibus, necnon & regni primoribus, prout à Rege olim concessi, non obstantibus abrogationibus quibuslibet, valituros posthac.*

XI. *Capitalia judicia contra indefensos prolata, ut revocentur.*

XII. *Sexcenta librarum millia Reginæ parenti numeranda, queis exsolvat nomina per malignitatem temporis contracta.*

XIII. *Restituenda invicem castra, urbes, arces. Diruenda munimenta qualibet ab exordio belli constructa.*

XIV. *Pensiones, stipendiaria annona, & si quid aliud, militum aut nobilium ordini à Rege munifico pendi solitum, solvenda in præsens & in futurum, prout fierī ante id belli invaluerat: neque in opprobrium aut ultionem opponendum nobilitati posthac, aut populo quod à Rege defecerint secuti Reginam, aut Principes.*

Hic finis bello civili parum exspectatus. Post pacem ita transactam, visum è Republica fore, si privatum fœdus Luynæum inter & Richelium iniretur; eo tum deductis Galliæ rebus, ut ad salutem ipsius spectaret unio inter æmulos.

los. Mutuò suspectabant se viri summam utriusque aulæ tenentes: Regem Luynæus, & cum Rege imperia rerum: Richelius Reginam possidebat, nascente etiamnum fortuna nihil modici cogitans; unde æmulo metus: nec sperabatur concordia matrem inter & filium duratura, nisi duo rerum arbitri inter se convenirent. Luynæo ex sorore nepos erat Convaletus vir nobilis, ex antiqua Comitum Royrensium prosapia: Richelio neptis item ex sorore, illustris virgo Poncorlæo è stemmate: par utrique fortuna per avunculos: & si Convaletum urbana comitate fortuna dotasset, felix erat utrique nexus. Securitati, & potentiæ consulunt duo regni columina, nuptiasque inter nepotes meditantur. Poncorlæa prima inter virgines aulæ regiæ, jungitur Convaleto, debita meliori fato, ob feritatem & barbariem viri. Certe eo nexu virgo innocens tranquillitati publicæ victima, Luynæo & Richelio fidei pignus fuit: rara inter conjuges caritas, & si vera quæ tum temporis multum invaluit fama, inane conjugium, enervi viro. Ita Luynæus, ita Richelius sociato sanguine invidiam declinant, ita sibi consulunt, diffidentiâ præsentis fortunæ, futuræ anxii.

1620.

Convalet de la maison de Royre.
Poncorlé.

Non multò pòst Rex, Dom. Gasto, Condæus, Luynæus, effusaque in gaudium aulæ nobilitas Brissacum veniunt; huc se item confert Regina parens, sanciturque altum fœdus matrem inter & filium. Missum exin ad Parlamenta diploma regium, quo Reginæ partes sequuti restituebantur bonis & dignitatibus, quæ perduellione amiserant: actum id XVI. Augusti. Hæc breviter de expeditione Poncæsareana cujus prosperos & properos successus debuit Rex præsentiæ suæ. Matri instare poterat, injuriaque lacessitus in manu habebat legitimam ultionem, prævaluit caritas.

Brissac.

H I-

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER SEXTVS.

SYNOPSIS.

SECTARIORVM in Ludovicum XIII. *rebellionem, & bellum in sectam atrox aggredimur; ea caussa est, cur eo libro ab origine sua in ætatem nostram secta deducatur. Henrico* II. *regnante insinuat se Gallorum animis Calvinismus. Ab excessu Regis nova in successorem factio. Proditio Ambasiana. Condæi detentio & periculum. Franciscus* II. *vita excedit. Rebellat iterum secta, pugnatur in agro Drocensi, Guisius victor dum Aureliam obsidet, interficitur. Proditio Meldensis: ad fanum Dionysii prælium, victoria, & cæde Mommorancii victoris illustre: Iarnacæo Condæus interfectus: Moncontoreo Colignius victus. Laniena San-Bartholomæana perstringitur. Rupella obsidetur. Henricus Andium Dux in Poloniæ Regem electus solvit obsidium. Rebellant una cum Sectariis Mommorancius & Cossæus. Carolus* IX. *fato fungitur. Successor Henricus Poloniæ Rex, de pace cum Sectariis agit, hinc Catholicorum in ipsum unio, & seditio prætextu religionis deterrima. Pereunt Cutracensi pugna Ioüsæ duo, quorum alter Præfectus maris prima apud Regem gratia floruerat. Cladem ulciscitur Guisius ad Alnetum. Vniuntur Henrici Galliæ, & Navarræ Reges. Guisii fratres suspecti Regibus occiduntur. Bella iterum. Necatur Henricus* III. *De successione controversia inter Carolum Cardinalem, & Henricum Borbonios patruum & nepotem. Prævalet Henricus ut jure, ita & viribus. Post Henrici excessum, agitur de fœdere cum Hispanis ineundo: Regis Hispani cum Gallo comparatio. Sectariorum odia in Hispanos. Benearnenses Episcopi Ecclesiæ patrimonium, quod Sectarii indigenæ invaserant, repetunt jure suo. Restitutioni procurandæ delegatur à Rege Renardus, frustraque instat. Lodunum sectæ Comitia convocantur; ordo conventus, series petitionum, protervitas. Iussi absistere negant se abstituros, & tandem delusi à suis absistunt. Expeditio in Benearnenses. Bello contra Sectarios principium est in Septimania. Privatiensis seditio restinguitur à Mommorancio post captam urbem. Recipi-*

cipitur urbs & castrum à Brisono Sectariorum duce. Villanova Bergi, Valousium, & Vallum a Mommorancio capiuntur. Valousium à sect.a receptum proditione oppidanorum, iterum à Mommorancio expugnatur. Consternantur Benearnenses ad Regis adventum. Navarrææ arcis deditio. Constitutio novæ legis in ea provincia. Regis Lutetiam reditus. Indicta Amiliani Sectariorum Synodus Benearnensium querelas excipit, fidemque astringit subsidio inferendo. Comitia Rupellæ habita. Litteræ ipsorum ad Regem contumaces & superbæ. Esdiguerius pro Rege rescribit & spernitur. Leges futuro mox bello à Rupellanis Comitiis perscribuntur, per quas quidquid regii juris est usurpatur. Deficiunt à secta primores in quibus spem locaverat.

Vc deducti modò Annales nostri ubi bello in Sectarios principium est, quo civile & intestinum, eo atrocius. Regina mater, seditiosa sæpe molitos per Regis infantiam, auri profusione immensa adegerat ut ferre pacem vellent, neque ea regente sævitum armis atrociter, bellum umbratile fuit, restinctaque seditio quo momento exarserat. Nunc serio in arma prorumpitur. Opus aggredior plenum variis casibus, discors per seditiones, præliis infaustum, & sparsa ubique mortis imagine horrendum. Video è longinquo infesta cædibus & naufragiis maria; video infectum sanie, tabo, cadaveribus solum, mutuo succedentibus bello, fame, & peste. Denique historiæ tu mihi materies fertilis miseræ & luctuosæ, Gallia infelix, orbis caput, commerciis & litterarum cultu dives olim & illustris, nunc per vires ipsa tuas exhausta viribus. Excidii & ruinæ quia pars magna sunt in Gallia Calvinistæ, ejus Sectæ originem, prima rudimenta, & progressum, ut insinuavit se Gallorum animis, ut crevit in immensum, ut diu stetit suspectâ Regibus autoritate dicam: mox ut Ludovico ætate nostra bellum intulerit; ut continuata rebellione Galliam desolaverit cæde, incendio, & ruina; ut ocii & pacis impatiens uno nobiscum casu ceciderit; nam & victores velut Cadmæa victoria exhausti eo bello. Hæc in tempus suum digesta fideliter referam; in præsens de ortu Sectæ & incremento in compendium differo.

Gallorum promptam in arma alacritatem nemo est externorum qui nesciat: Galli experimur malo nostro per bella civilia. Post restitutam sæpe Sedi Apostolicæ dignitatem, post

bella feliciter gesta qua oritur, qua sol occidit, vivebat in eo splendore natio invicta, ut remotas late gentes in sui admirationem impelleret, plerunque in invidiam; quando irruptione subita inundavit Galliam nova Secta, qua animi lethaliter afflicti, pars magna Deum & Reges abdicaverant; nisi ætate nostra Ludovicus qua consilio, qua armis Dei cultum vindicasset, & regnum. Bonum hoc factum tentaverant olim infeliciter in ipso sectæ nascentis exordio Henricus II. Franciscus II. Carolus IX. Henricus III. & si pari animo Henricum IV. non perhibent historiæ monimenta institisse Sectariis, credo quanquam à teneris arma tractaverat, metu negotii difficilioris dubitasse magis de eventu belli, quam reprobasse bellum. Iam in eam audaciam evaserat fastus, ut pacis & belli arbitria sibi arrogarent Sectarii: sæpe ab ipsis ea conditio paci adjecta, *si libertas* (ut loquebantur) *conscientiæ, si Ministrorum annua de publico pensiones, si urbes quas fidei obsides, matrimonii, & securitatis appellabant permitterentur*; alias bellum atrox fore & perpetuum. Quis credat Ludovicum vix primam ætatem egressum, aggredi ausum vi aperta quos Henricus pater metu improsperi eventus intactos habuit, postquam insenuerat bellis?

La Liberté de conscience.
Les Villes d'ostage, de mariage, de seurté.

Qui sint, & in quibus differant, Calvinistæ, Puritani, Protestantes, Huguenotti altercatio est inter Autores, illis ego rem totam remitto; meæ partes sunt gesta ipsorum persequi, credulitatem ignorare, aut spernere. In Galliam sub Henrico II. venisse constat, exin sectæ perniciem insinuatam animis ut nova placent. Quia tamen per ea tempora Calvinismus adhuc in cunis erat, vagire, non loqui permissum; clandestinis per noctis silentia conventiculis, processit recens, & furtiva credulitas, donec sub Francisco II. adolesceret: adulta palam loquitur. Ambasiæ ad Ligerim castro regio Franciscus hibernaverat, cum Sectarii specie libelli supplicis, lectis clam totâ Galliâ cópiis pulsant Regiam, & ni fama prævenisset scelus, perierant Rex, ipsius fratres, Medicæa mater, & Guisius, (hic præcipue petebatur:) hæc ad annum M. D. LX. Calvinianæ sectæ prima rudimenta. Non multò pòst Rex edicto damnat perduelles, destinatumque scelus aperit Principibus externis, nec ultrà sævitum. Apertius eo facto eruperat furor, quam ut secreto transigerentur reliqua. Lugdunum aperto Marte ten-

1540.
Amboise sur Loire.
1560.

tentatur, proditionis Lugdunensis rei in furca finiunt; autoratæ rebellionis postulatur Condæus, moxque amovendæ invidiæ venit Aureliam, & capitur: etsi jurisdictionem constanter declinabat, à delegatis judicibus condemnatur, jamque imminebat pœna capitis, cum repente Rex moritur. Succedit Carolus IX. decedit Guisio summa rerum, quam sub Francisco tenuerat: restituitur vitæ & libertati Condæus, magisque injuriæ memor, quam beneficii, gratiam nova rebellione rependit. Vocatur è Germania auxiliaris miles. 1562. Drocensi prælio capitur Sectarii imperator exercitus Condæus; Dreux. incerta diu alea, tandem inclinat in regios victoria, tanta clade ut à victis victores parum distinguerentur. Aureliam prælii reliquiæ fugiunt, obsidetur urbs invalida, instat Guisius, jamque urbem tenebat, cum à Poltroto interficitur. Poltrot. 1563. Sicarius per alta noctis silentia nisu valentioris equi abreptus, nocte postquam tota laxis habenis fugerat rarescentibus ad primum crepusculum umbris, fato suo sistitur ubi pridie commiserat scelus, quod miraculo haud procul visum; fuit crimini & pœnæ idem locus. Sequitur proditio Meldensis, Meaux. cujus scopus Regem intercipere, ipsumque & matrem habere in vinculis, neque procul aberant meditato facinore; nisi Nemorosius, Le Duc de Nemours. unaque Helvetiorum sex millia periculo præsenti eximerent regiam domum, quo facto Nemorosio & Helvetiis multum debuit 1567. Gallia. Erumpentibus qua facilior accessus à fronte, à tergo, in latera Calvinistis, ferunt secundum viam Helvetios, itinere & prælio continuis obstitisse, donec medius inter septa hastarum Rex, Lutetiâ exciperetur: hinc aperto Marte disceptatum. Ad Fanum Dionysii manus conseritur acie instructa; La Bataille S. Denys. 1567. strages est utrinque maxima, Mars æquus, nisi quod Sectarii decessere loco Catholicis: his ingens jactura in Mommorancio Comestabili, La mort du Conestable de Mommorancy. cujus vita per varios belli casus transacta vix gloriosius finire poterat anno ætatis LXXXII. Carò constat Regi id quodcunque victoriæ, quod fieri amat in bellis civilibus quorum exitus luctuosi quocunque 1569. inclinet fortuna. Nec multò pòst prælio Iarnacæo Condæus Iarnac. occumbit; La Mort du Prince de Condé. resurgit ex funere rediviva rebellio post cladem fortior: Condæo succedit Colignius Coligni. vir natalibus & militia clarus, qui, nisi Regi suo moveret bellum dissidii fomes & caput, virtutis heroïcæ exemplar erat, supra anti-

quos duces quos mirata est Græcia, quos Roma extulit. Colignio tota belli moles incumbit, delectuque novo reparatis viribus in conspectu Regiorum metatur. In solo Moncontoræo, prælium atrox, rebelles cæsi; Rex victor. Finis bello sperabatur post exhausta ferro tot præliis Sectariorum septuaginta millia; res contra cessit, resurgit ex strage Secta fortior; devolant ab Aquitania, Borbonia è stirpe Henricus & Condæus patrueles: opitulatur, quæ supra omnes in Calvinismo ardebat, Ioanna Labretana Henrici IV. mater, Catholicorum sui temporis flagellum, & Ecclesiæ terror: Secta zelo,& viribus adolescit: Aquitania,Benearnium, Santones, Pictones, una concurrunt renovando dissidio; Rex supplex pacem orat. Conclamatis rebus, ecce atrox & crudele consilium! Proponuntur Henrici Borbonii cum Margareta Valesia nuptiæ, solennibus festive transigendis Sectarii turmatim nobiles, & sectæ columina, primores, Lutetiam conveniunt. Exit interea secretum à Rege edictum, quo jubentur, stata die Catholici,una Sectarios internecione delere, ea mente ut in prima factionis capita Lutetiæ patrata cæde, dies eadem foret decretoria sectæ per totam Galliam. Obstabat fides solenniter data; prævaluit vetus axioma, *fidem violantibus, violari posse. Sanctam esse debere & inconcussam fidem qua subditus Regi suo tenetur, à qua toties discesserat Secta, quoties è re ipsius fuerat.* Revocatur Ambasianæ, Meldensis,& aliarum proditionum memoria queis Gallia & Reges petebantur: addebatur *nullam esse fidem qua hæreticis datur.* His persuasum Regi alias invalido, & inermi, dolo ut ageret. Specie nuptiarum ludicro in eam diem indicto vocantur Sectariorum præcipui, dant se in viam Parisios nobiles è secta, Galliæ provinciis circumfusi: illucescit D. Bartholomæi dies dicta in lanienam, parantur nuptialia: purpura & bysso vestiuntur Sectarii nobiles, nuptiis sui Principis festive honorandis, (ita Henricum appellabant tum Sectæ caput:) & ecce (horresco referens) Lutetiæ & reliqua passim Gallia necantur uno omnes ordine: non sexus, non habita ratio ætatis, donec explerentur sanguine & ultione lanistæ, & vulgus cruoris avidum: totam per noctem Lutetia impleta cædibus; postridie redintegratur acrius laniena. Colignius inter cæsos magnum sui desiderium reliquit sectæ: is paucis antè diebus, dum ex regia domum

1569. La Bataille de Moncontour.

De Guienne.

Ieanne d'Albret mere d'Henri IV.

Saintonge. Poitou.

Henry de Bourbon.

Marguerite de Valois.

Les Conspirations d'Amboise & de Meaux.

La journée de S. Barthelemy.

domum redit ſclopo è feneſtra diſploſo ſauciatus fuerat, privata, ut creditum, ultione ex nece Guiſii, quam ipſe procuraſſe creditus. Memorant quæſtum pro tempore audentius, vultuque truci minas meditatum, dediſſe cauſſam laniena, quæ tranſacta dum ipſe adhuc à vulnere tardabatur; cæſus è feneſtra in vicum projicitur: non ſatis occidiſſe, niſi oſtenderetur. Horrendum ſpectaculum! natat in ſanguine quanta eſt Lutetia, privatique per urbem rivuli dum de ſanguine undique confluente in Sequanam exonerant colorem fluvii mutant: jugulantur noxii juxta & innocentes pro libidine percuſſorum, ut quemque res privatæ agebant, aut odia. Nec cæſi omnes, plerique aſylum invenere in urbibus quas Secta occupabat; quoſdam affinitas cum Catholicis contracta ſalvos habuit, queis deliteſcere datum donec deſæviiſſent ira & furor. Numerus per Galliam cæſorum triginta ferme millia. Memorabile eſt facti atrocitate, quod ferunt Reginæ Margaritæ libri memoriales, (ea Henrici Navarræ Regis conjux ignara mali.) Inter proſcriptos Leyranus, vir nobilis, non procul regia habitans invaditur ſub carbaſeo induſio nudus; poſtquam vulnus acceperat exerit ſe cubili, fugitque in regiam ubi aſylum fore ſperabat ex Rege Navarro; urget ſicariorum globus, proripit ſe victima in Principis qui forte tum aberat aulam: inſtabat jugulo ferrum; venerationem locus amiſerat, prævalente, quod vulgò per ſeditionem, licentia. Quid faciat infelix homo? Quandoque optimum eſt ex neceſſitate conſilium. Irrumpit facto in ſtratum impetu, thorumque occupat Rege vacuum; expergiſcitur implacido horrore Regina, feralique hominis amplexu cruentatur tota, & letho eripit. Hæc illa. Alii ſub Principis lecto delituiſſe ſemivivum hominem ſcribunt, donec decederent ira & ultio. Navarræo Regi & Condæo, Principibus è gente regia parcitum, ſi Calvini errores exuerent; exuunt, redeuntque ad vomitum ubi primum data occaſio fugiendi. Pleriſque placuit ex toties læſa Regis per Sectarios patientia, furor legitimus, placuit ultionis modus: prævaluere apud quos, pro crudelitate accepta ultio, pro ſcelere clades: quicquid id eſt, internecionem prodidit effectus inutilem: neque enim, ut ſpes erat, ex cæde concordia fuit inter indigenas, aut veneratio, & cultus erga Regem; quin potius armavit in illum inermes, ſubditoſque

Leiran.

prompti nuper capaces obsequii, in rebellionem induxit. Habet enim ferri & flammæ, vel in ipsos hæreticos contra fidem datam sævitia id singulare, ut pereuntibus succedat progenies lætior, pullulantibus velut in hydra perniciosa capitibus. Armatur Secta jam justius, si quo jure defendi potest seditio in Reges: obsidetur Rupella Sectariorum in Gallia caput: longa obsidio est; ingens Henrici Ducis Andium vis, expugnandæ; admoventur, & quatiunt muros sexaginta tormenta bellica, unaque quinquaginta millia armatorum; at irritus in expeditionem conatus: non Carolo, non Henrico fratribus, debita Ludovico Regi, in aliam ætatem expugnatio, Cardinalis Richelii labor, quem in tempus suum memorabimus. Polonia è gente Francorum regia mutuatur Regem, non alio ambitu quàm virtutis & spei maximæ, quam de Henrico adolescente fama vulgaverat.

1573. Henry Duc d'Anjou.

Iis ferme temporibus Mommorancius & Cossæus Marescalli (quanquam erant ambo Catholici) unam cum Sectariis caussam habent; captis vincla indita, donec in carcere ferocitatem exuerent. Danvillius inter hæc (is Mommorancii frater) in Narbonensi provincia Prorex, spoliatur proregio munere, unde ira vecors Regem abdicat, & manente religione Catholica, quam nunquam exuit, auget Sectarios urbibus in Septimania inferiore Nemauso, Lunello, & Montepessulano, queis usi velut re sua Calvinistæ, donec à Ludovico XIII, retraherentur urbes in primævum statum: sic parta Danvillio salus, sic qui ex perduellione meruerat pœnam, obtinuit gratiam ingenti rebus privatis augmento per crimen. Nec multò pòst nova clade affligitur Gallia per mortem Caroli Regis, de quo varie dictum, suone, an alieno fato perierit. Vbi excesserat revocatur Henricus Poloniæ Rex, Medicæa interim regente Rempublicam, quod amabat. Diu incertus est regni status, Sectariisque dubitantibus Regem habitura Gallia, necne; ecce nova factio, per quam ejus democratiæ fundamenta jaciuntur, quam nisi hoc seculo Ludovicus noster excuteret, periculum erat ne superstrueretur popularis audaciæ moles, Batavæ in Hispanum Regem rebellionis æmula. Dilapsus furtim Cracoviâ Henricus in Galliam redit, inopinoque adventu oppresserat Sectam, nisi primores regni (quorum interest minui autoritatem regiam)

Mommorancy. Cossé, 1573. Damville Gouverneur du Languedoc. Nismes. Lunel. Mompellier.

1574.

giam) novam Rebellibus audaciam adderent exemplo suo.
At seditio brevis: quippe Sectariis sub Rege, moribus Germanis assueto, libertatem sperantibus qualis in Germania passim; haud ægre conventum in pacem, quæ ab anno M. D. LIX. in annum M. D. LXXVI. pax cum Sectariis decima numerabatur: ejus conditiones præcipuæ in libertate
Mommorancii & Cossæi, earumque concessione urbium *Villes d'Ostage.*
positæ, quas dein Secta fidei obsides dixit. Sic Regi actum cum subditis ex compacto, & velut desiderata pollicitationibus fide, interposita cautio. His accessere tot gratiæ, quas obtinendæ Rex paci Sectæ concessit, ut imprudentioris zeli
Catholici Peronæ, in Picardia, unitæ factioni tunc primum *La Ligue à Perone.*
subscripserint, cui color à religione quæsitus, celabat regni
ambitum: Guisianis imputata labes. Nondum eruperat Catholica factio, cum bellum à Sectariis renovatur: opitulantur Sectæ suæ Henricus & Condæus Borbonii Principes, renovantur funera quàm ante atrocius, grassantur licentia & furor, donec ad annum M. D. LXXIX. grata affulsit dies 1576. 1579.
qua sopito bello pax rediit. Brevior lætitia quàm speratum.
Quippe anno proxime sequenti iterum seditio & clades; 1580.
& pax iterum post sex menses. Quis hæc legens non credat Calvinistis habitos Reges in ludibrium? Proditiones & ferocem audaciam ejus gentis, queis accingimur memorandis, nemo certe mirabitur gnarus vulgo parentum in filios cum sanguine transire affectus & indolem. Haud procul lethargiâ fuit Henrici III. patientia, is adeo Catholicus erat, ut vana scrupulositate, interdum in superstitionem deflecteret, quæ noxa parum in Principes cadit: [illegible]pressus tamen, cum aut illi cedendum imperio, aut pro libidine Sectariorum, regnandum foret, privilegiis auget ingratam gentem, adeo ut in suspicionem Calvinismi vocatus, Catholicæ in se Vnionis arma provocaverit, cui, *Liga*, barbarum *La Ligue.*
nomen: barbara certe factio in Regem optimum! Factionis autores & fautores Guisii fratres & Mayenius, qui vano Religionis prætextu coronæ inhiabant, si vera fides ejus ætatis Scriptoribus plerisque; quanquam non desint qui contra scripserint, ut cuique in Guisios amor, aut odium. Hærebat inter Sectam & Catholicos Henricus, dubius quonam flecteret: pronus in Catholicos, Sectarios in se armabat; contrà Sectariis favens à Catholica factione Religionis præ-

textu opprimebatur: ita, quocunque flecteret, utrinque incumbebat hostis. Prævalet Sectæ, Catholica factio. Bellum denuo in Sectarios: luctuosa est illata Catholicis clades prælio Cutracensi, quo Ioüsarei maritimæ summam habens, ejusque frater San-Salvadourius qui vix adoleverat cæsi post pugnæ æstum, cum inter captivos haberentur, destinata ut creditum nece; cecidere una quadringenti nobiles. Nescio an justa in Henricum III. procuratæ cladis suspicio fuit; fuit certe. Is cum pro immenso in Ioüsam affectu uxoris suæ sororem matrimonio illi copulasset, obsignatam audiens ab eo Catholicam in se factionem, excanduisse fertur, adeo ut perdendo homini ingrato & nequam contulisse opem plerisque sit creditus. Perduelli haud indebita pœna, si vera postulatio, sed inique collata in immerentes, qui velut proscriptione periere. Eo prælio sub Henrico Borbonio vicit Secta Catholicos ingenti strage.

La Bataille de Coutras. L'Admiral de Ioyeuse, & S. Sauveur Freres.

1587.

Per ea tempora inundat Galliam Germanus exercitus, cui una cum Sectariis Galliæ credulitas, una caussa erat. Vltro occurrit Guisius externo hosti, instructaque ad Alnetum acie, licet impar viribus, vincit; unde Sectariis ruina & casus; nisi iterum sub inani Religionis prætextu claustra Lutetiana, quorum Guisius autor, adigerent Regem Lutetiâ profugum auxiliaribus copiis ab Henrico Borbonio Sectariorum duce petendis. Sociantur fortunâ Henrici duo Catholicæ factioni æque suspecti, sævitur armis, ferale adhuc bellum inter regnicolas, donec Blesas generalia regni Comitia convocarentur. Præerat comitiis Dux Guisius, æmulaque Henrico autoritate trahebat in se affectus omnium, & jura regni; illi frater Cardinalis vir ingens animi, aulæque haud rudis: placuit ferro utrumque transigi: secreta conspiratio est, quippe Rex impar erat negotio, si patuisset. Postridie quam Dux in regia necatus; in custodia detentus Cardinalis immisso percussore occiditur. Varie acceptum facinus pro diverso cujusque affectu: his proditio, illis justa ultio fuit, ut quisque gratia aut odio agebatur. Sane, si data fides, servari debuit. Vnita factio Guisiorum ultura cædem in arma erumpit, Galliaque velut vidua Rege, Mayenium vicarium regno pronunciat; Henricis duobus opitulatur Secta. Lutetia obsidione cingitur, urbs Regi perduellis, fida Mayenio; nec procul erat expugnatio, cum cædis Guisiorum autor eidem fato subjacet

Auneau. 1587. *Barricades.* 1588. 1589.

ſubjacet ad Clodoaldi fanum & ipſe cæſus, percuſſore ab unitis Catholicis immiſſo; ſtatim bellum quo non antè atrocius, non injuſtius Victori præmium eſt corona Gallica, prima Europæarum. Henricum Navarræum Sectarii, & pars magna Catholici potiorem habent, vulgantque ſcripto legitimum ſucceſſorem his ferme rationibus. *Nihil referre Catholicus ſit, necne, qui jure ſanguinis coronam ſibi vindicat; imperii & Religionis diverſam eſſe rationem. Si credulitatis (quam conſcientiæ vocant) libertas non aberit, Calviniſtam Regem Catholicis, Catholicum poſſe imperare Calviniſtis: neque ſubditorum eſſe, curioſius indagare qua Rex religione tenebitur; ſpoliandos alioquin avitis poſſeſſionibus quoſcunque Eccleſia hæreticos pronunciaverit. Regna, maxime quæ natura parantur, regum eſſe patrimonia quæ quamcunque religionem profeſſi, quidni jure ſuo poſſideant?* Hæc pro inaugurando Henrico Navarræo Sectarii, hæc Catholici quos à contemptu religionis dixere politicos. Ex adverſo, Catholici, zelo in fidem ardentiore ferventes, ſpecie Cardinali Borbonio viro decrepito quem Carolum X. nominabant; re vera Mayenio Principi Lotharingo autores erant regno invadendo; utriſque illudebat Philippus II. Hiſpaniarum Rex, ſubſidioque augebat unitos in Henricum Catholicos, futurus ipſe regno Gallico potior poſtquam exegiſſent legitimum poſſeſſorem, futurus & fortior poſtquam Gallia, mutua clade foret exhauſta. Ea ſpe procurabat Gallis ſtipendia & militem. Vulgata dein ſcripta contra Henricum Navarræum in hanc fere ſummam. *Regem hæreticum orthodoxis imperare non poſſe. Regni fundamentali lege, ungendum in Dei Eccleſia Principem inaugurandum: Rhemenſem Archiepiſcopum ex veteri ritu ei officio deſtinatum. Si ab Eccleſia hæreticus exſul, ſi indignus eſt quem ſacræ Epiſcopi manus contingant, non poſſe in Regem aſſumi qui ungi nequit. Tacitam eſſe legem inter Galliæ Regem & ſubditos, quâ libertatem hi ſuam non alio, quam fidei orthodoxæ pretio vendunt. Dei gratia regnare Reges, quæ ſi primo fundamento deficiet quale eſt Religio, deficere neceſſum eſt omne imperii jus, quod una Dei gratia nititur. Eſſe inſuper ex veteri Gallorum ritu, ut ipſo inaugurationis die de pellendis regno ſuo hæreticis ſacramento ſolenni Rex adigatur, quod ut ab hæretico ſperare ridiculum, ita hujuſmodi Regem creari iniquum fore & luctuo-* S. Clou.

 ſum.

ſum. Hæc Catholici uniti contra Regem legitimum. Mayenius obtentu Religionis Dux partium, Henrico exili & pene exſuli inſtat ingentibus copiis quarum numerus triginta armatorum millia, Regi vix quinque millia merebant: poſt illatas tot clades Sectariis gentiſuæ: occurrit tamen ſuperbo hoſti, ſemel atque iterum vincit Arqueſio & Yvriaco præliis; nec multò pòſt Lutetia obſeſſa, debellata factione, Parmenſi fugato, uno omnium aſſenſu coronatur. Certe proxime ad miraculum accedit potitum regno Henricum, rerum omnium penuria laborantem, quo tempore inundabat Galliam aurum Indicum, & Hiſpanus miles, quando fulgarabat acrius Roma in caput regium: illi rarus miles, Catholicæ factioni copiæ ingentes; &, ſi cauſſam demis quam fovebat optimam, erant illi adverſa omnia. Sectæ tum immenſa pro alumno ſuo ſtudia fuere, unde laudem meruit, âſt non plenam; quippe eo bello cauſſa ipſius verſabatur ſub Rege Calviniſta, quo prævalente, & Sectarii prævalebant Catholicis: quod eo ſpiritu ageret Secta omnis, prodidit ejuſdem Henrici ad Catholicam fidem converſio, in quem atrocibus ſtatim convitiis ſæviit velut in hoſtem publicum; unde ductum argumentum; *Sectarios opitulatos Henrico ut Calviniſta, non ut Regi:* quia tamen multum illis debebat Henricus, liberalitatem & gratias in ipſos contulit, queis poſita feritate miteſcerent. Renovavit in longos annos urbium poſſeſſiones, pignus fidei datæ; urbes item (quas matrimonii, fœderis, ſecuritatis appellitant) numero plures, loci genio & arte munitas ea illis religione conſervavit, aut adjecit tanta munificentia, ut potiorem habuiſſe cauſſam Sectæ pleriſque ſit creditus. Sic aluit pacem inter ſubditos Rex optimus, donec vixit. Poſt bellum ſexaginta annorum, pax decennalis fuit; reſtitutaque eo interſtitio Gallia, divitiis, amplitudini, fertilitati, commerciis, qualia & quanta fuerant, ante ſeditiones. Sequitur malo omnium noſtro Henrici cædes, quo tempore poſt firmatam in Gallia pacem, extra limites regni ſui expeditionem parabat, tremente ad bellici famam apparatus Europa.

1590. Arques. Yvry. Les Villes de mariage, d'Oſtage, de ſeurté. 1610.

Non multò pòſt ſociatur Hiſpania Galliæ, nexu duplici, quo fœdus æternum inter utramque gentem; quo tota late Europa pax ſperabatur ab unione inter Reges orbis arbitros: nec vana ſpes erat, ſi valerent apud Principes vincula, quæ

quæ privatos homines ligant: simultates & discordias inter utrumque Regem lugebit annis sequentibus orbis Christianus, cujus omnis tranquillitas in ipsorum concordia sita est. Certe summa rerum Europæarum penes duos Principes esse nemo ambigat: Hispanus auro potens; milite Gallus: multiplices ille coronas; hic sub una Gallia plura diademata possidet: vasta illi regna, sed longiori terrarum intervallo disjuncta, eoque invalida: huic unitæ provinciæ plures, uno tractu, nullo intermedio, quas inter, quæ minima est, coronæ dignitatem etiam cum splendore sustineat: illi possessio unde ortus Soli, ubi occasus est; hic orbem totum, ut Roma olim, in virtute Gallorum possideret, nisi quod Gallia contentus, orbis capite, amat protegere, usurpare nescit. In his decedit Gallo Hispanus, quod Gallus primogenitus Ecclesiæ est, quodque immensi quos Hispanus possidet terrarum tractus, nova augmenta sunt genti Austriacæ exacto seculo parta quoquomodo: Gallorum Regum possessio mille abhinc annis durat, qua non antiquius in Europa, non illustrius feudum. Francisco in Gallia, Carolo in Hispania imperantibus ita bello invicem sævierant olim duo florentissima regna, ut theatrum Europæ tragicum non immerito dici possent: extinctis veteribus dissidiis novæ irarum caussæ successerant ex factione Catholicorum unita, cui se Hispanus fautorem ostenderat: hæc quanquam vetera, nondum penitus exciderant animo. Sopiendis Henricus destinaverat olim novum per matrimonia fœdus, neque exsolvit votum, præventus morte. Maria Ludovici mater, conjugis sui affectus amanter complexa anno M. DC. XV. destinatum opus perficiebat, cum Sectarii iniri in perniciem suam fœdera rati, contra obnituntur; at hæc & sequentia usque ad annum M. DC. XX. ab excessu Henrici IV. fusè memorata superioribus libris: hoc (qui Sextus est) de Sectæ origine & progressu ideo scripsimus, quia de ejus rebellione & casu, quæ vidit ætas nostra, dicturi fusius, haud abs re visum, per synopsin antecedentia repetere quo magis in plano forent quæ mox sequuntur. Redeo ad seriem annorum.

La Ligue.

1615.

Ab excessu Henrici IV. præcipua clero Gallico studia fuere, restauratio divini cultus in Benearnio, & restitutio obventuum, quos ab antiquo possederat in ea provincia Ecclesiasticus ordo: Comitiis Galliæ generalibus Lutetiæ habitis anno

anno M. DC. XV. utrumque à Rege impetraverat clerus. Ceterum haud erat facile pollicitis stare; quippe longo usu in privata Sectariorum patrimonia transierant decimæ, obventusque sacri, prisca pietatis Benearnensis monimenta; & hic erat ab anno Domini M. D. LXIX. ejus provinciæ status.

Jeanne d'Albert. Mongommery.

Ioanna Labretana Henrici IV. mater; abactâ, Benearnio feudo suo, fide orthodoxa; Mongommerio & sectæ Ministris prave suadentibus bona Ecclesiæ universa, fisco suo addixerat, Calvinistis pastoribus exhibendis, instituendoque Gymnasio in quo nova Calvini Theologia doceretur. Postquam illa excesserat, Henricus Benearnii Princeps, abdicato errore Rex Galliæ, impetraverat ab indigenis, ut Catholicos in Benearnio ferrent, ne tentata quidem de restituendis Ecclesiæ reditibus quæstione, adeo supra vires credita tanti moles negotii. Demum post Henricum patrem Ludovicus aggreditur opus & perficit, quo tempore magna rebus suis augmenta fore sperabant Sectarii, ducto à tenera Regis ætate argumento. Restituta tum Ecclesiæ patrimonia, quæcumque hæretici usurpaverant. Ceterum nequid esset quod pastores Benearnenses de prærepto sibi patrimonio (ita decimas appellabant) quererentur, edicto regio de prædiis vectigalibus tantumdem repensum, quantum ea restitutione ademptum: sic restituta Ecclesiæ dignitas, factumque pastorum avaritiæ satis largitione regia.

Renard Maistre de Requestes de l'Hostel.

Renardus libellorum supplicum in regia Magister, edictum exsequi jussus, in Benearnium à Rege præmittitur: ille Calendis Iulii in Senatum admissus, *minorem* dicit *rei difficultatem quam ut requirat rogandæ sententiæ formulam; sufficere, quod Rex ita mandat, regiæ voluntatis adesse interpretem se: ita cum subditis agere Reges optimos, quod summo jure exsequi possunt communicant, adhibentque subditorum consensum etiam in iis quorum uni Deo ratio reddi debet: nihil esse quod de edicto querantur provinciales: indemnes ut præstentur quorum interest prospectum à Rege, hinc plenam obedientiam fore; ita Regem, ita sperare Gallos omnes.* Hæc Renardus. Præerat ei provinciæ Forcæus cujus autoritate prævalente, edictum pro non scripto habitum est. Paulò pòst Benearnii solum tanto terræ motu concutitur, ut arcis, quæ

Pau.

Pavii Principum Benearniensium olim illustre palatium fuit,

magna

magna pars quassatis fundamentis corruerit;unde non incerta proximæ ruinæ præsagia, si quid apud indigenas Dei monitiones valuissent. Ostentis sæpe & prodigiis secreta fati manifestantur, queis obluctari, contumacia est, quandoque stupiditas. Tædebat Regem belli intestini, & quanquam in promptu miles, & arma offenso, potior erat subditorum salus, iram molliente clementia. Præscribitur Benearnensibus dies, quam intra, si paruerint, cavetur inultum fore quodcunque peccaverint, alias sæviendum in noxios. Grave illis erat præscripta longa temporis possessione bona, vi abdicare, quam judicii formulam in eam diem Secta ignoraverat legem dare assueta, accipere nescia; quia tamen eò ventum, ut ferenda sponte aut armis vindicanda lex Regia, petitio in hunc modum eluditur. Forcæus cui summa in Benearnio autoritas erat, *Paratos edicto exsequendo Benearnenses*, ad Regem scribit, *nempe si habendi conventus potestatem fecerit, alias rem infectam fore, quæ cum ex omnium consensu transigi debeat, necessum est in unum convenire omnes.* Hæc ad Regem Forcæus ea mente, ut mollitus omnium voce in misericordiam flecteretur; sin minus, esset infrequenti omnium ordinum conventu, instruendi facultas exercitus, & spes defensionis quæ aberat ex improviso lacessitis. Annuit Rex consultus pessime: indicuntur Loduni Comitia Sectariorum generalia, conveniuntque sub anni finem provinciarum delegati, quo sequuntur ordine.

L'Isle de France.

INSVLA FRANCIÆ.

Ex nobilitate. Vicedominus Carnutensium, Lahayus, & Charnius.

Blondellus Houdani Minister.

Ex plebeio ordine. Sudator, Bononiensis Advocatus.

Le Vidame de Chartres. La haye, Charny. Blondel, Ministre de Houdan. Sueur Advocat de Bologne.

BVRGVNDIA.

Borgogne.

Ex Nobil. Villarnouilius & Iarlandus.

Depreausius & Fossiasius, Pontis Vedæi Ministri.

Ex pleb. ord. Granierus, in Divionensi Parlamento Advocatus.

Villarnoul. Iarland. Despreaus. Fossias. Granier, Advocat de Dijon.

NOR-

Normandie.
Colombieres.
Lahaye.
Dupuy Baron de Meneville.
Courtomer.
Bannage.
Alain.

NORMANNIA.

Ex Nob. Colombieresius, Lahayus.
Puteanus Baro Menevillæus, Baro Courtomerus.
Bannagius, Carantanorum Minister.
Ex pleb. ord. Alaynius apud sanctum Laüm Assessor.

Bretagne.
La Moussaye.
La Place.
Hales.

BRITANNIA.

Ex Nob. Marchio Moussayus.
Laplacæus, Minister Sionis.
Ex pleb. ord. Heulesius Senescallus Bellini.

Anjou.
Clermont de Galerande.
Primaudaye.
Lespinay.
Farsy.
Menüau.

ANDES.

Ex Nobilitate. Claromontius, Marchio Galerandæus, Primaudayus.
Lespinayus Minister Lodunensis.
Ex pleb. ord. Hannibal Farsius, Menüaus Loduni Advocatus fisci.

Berry.
Denonvile.
Anjau.
Imbert.
Chasseray.
Plessis.

BITVRIGES.

Ex Nob. Denonvillius, & Anjaüs.
Imbertus, Minister Aurelianensis.
Ex pleb. ord. Chasserayus apud Giennas fisci procurator, Plessius.

Poitou.
Verac.
Bessay.
Clemenceau.
La Milletiere.
Maleraye.

PICTONES.

Ex Nob. Veracus, & Bessayus.
Clemencæus Minister.
Ex pleb. ord. Milleterius & Malerayus Advocati.

Xaintonge.
Iarnac.
Corelles.
Chappeliere.
Paterne.
Chailou.

SANTONES.

Ex Nob. Iarnacus & Corellæus.
Chappelierus Minister Rupellanus.
Ex pleb. ord. Paternæus, & Chailoüs Santonum Advocatus.

La Rochelle.
Berne.
Mounereau.
Baudoüin.
Godefroy.

RVPELLA.

Pro municipali domo, Ludovicus Bernæus, & Mouneraüs.
Pro oppidanis, Baudoüinus Iudex, & Stephanus Gothofredus.

AQVI-

AQVITANIA INFERIOR.

Ex Nob. Marchio Castronovanus, & Favasius. Vicecomes Castesius. Hesperienus, Minister apud fanum S. Fidei. *Ex pleb. ord.* Turregenestus, & Pedeferreus.

AQVITANIA, ET PROVINCIA Narbonensis Superiores.

Ex Nob. Comes Orvallus. Baro Senegasius. Iosionus Castri Albigensium Minister. *Ex pleb. ord.* Texierus Advocatus Lectoræ Regius, & Guerinus Iudex.

PROVINCIA NARBOnensis Inferior.

Ex Nob. Giraudus, & Clavierus à sancto Cosma. Chaunius, Minister Soumierensis. *Ex pleb. ord.* Fousius, & Chalasius Nemausi Advocati.

CEBENNÆ.

Ex Nob. Baro Gangeticus, Massaribaldus. Faiguerolius, Minister sancti Hippolyti. *Ex pleb. ord.* Daëreüs, & Molinæus.

VIVARIENSES.

Ex Nob. Lavallæus, Baro Espervierensis, & Mirabellus. Raverius Minister. *Ex pleb. ord.* Olivarius & Romæus.

DELPHINATVS.

Ex Nob. Mombrunus, & Campolæonus. Bouteroüs, Minister Gratianopolitanus. *Ex pleb. ord.* Levarsius, & Bernardus Advocati.

PROVINCIA.

Ex Nob. Baro Sevasius. Mauricius Minister. *Ex pleb. ord.* Savorinus.

Basse Guyenne. *Castelnau. Favas. Vicomte de Castets. Hesperien. Delatourgenest. Piedferré.* Haute Guyenne. Haut Languedoc. *Le Comte d'Orval. Senegas. Iosion. Texier. Guerin.* Bas Languedoc. *Giraud. Clavier de S. Cosme. Chaune. Fous. Chalas.* Cevennes. *Ganges. Massaribal. Figuerolles. Daëres. Molins.* Vivarés. *Laval. Espervier. Mirabel. Ravery. Olivier. Romée.* Dauphiné. *Monbrun. Champoleon. Bouterouë. Levars & Bernar.* Provence. *Sevas. Maurice. Saverin.*

Bearn.

BENEARNIVM.

Lescun. *Bensin.* *Cadeville.* *Rostelain.* *Dargelote.*

Ex Nob. Lescunus Senator in Benearnii Parlamento, & Bensinus.

Cadevillius Minister Castri Navarræi, & Rostelaynius.

Ex pleb. ord. Dargelotetus Advocatus.

CIRCVLORVM OMNIVM
Generales Oratores.

Berteville. *Maynald.*

Bertevillæus, & Maynaldus.

MAGNATVM LEGATI.

Duplessis-bellay. *Lambaudiere.* *Labousselaye.*

Plessibellayus, Ducis Tremollii L.

Lambaudierus, Rohanæi L.

Bousselayus, Forcæi patris L.

Hæc redegisse in seriem haud piguit, quo appareat quantum hodie decesserit Sectæ per prava consilia, quantumque à decessoribus suis distent, qui se ætate nostra Sectarios ferunt. Postridie quam convenerant Oratores aperitur conventus, cui Bertevillæus, & Maynaldus circulorum legati generales ideo præesse jubentur; quia confusis adhuc ordinibus nondum officiorum magister pro circulorum dignitate præscripserat sedes: consumpta post primam dieta altera lectioni litterarum, per quas delegati à suis quisque provinciis autorabantur, tertia die Vicedominus Carnotensium, Comitiorum præses eligitur, illi Chaunæus pastor adjunctus; dein ex solita formula (quod ad Dei & gregis gloriam fiet) operi se accingunt. Exacta à singulis sacramenti formula in hunc modum; *Procuraturum se Ecclesiarum reformatarum commodum & augmentum: secreta concilii non revelaturum ex caussa qualibet: præstiturum se Comitiis imperantibus sine disquisitione mandati obsequium: demum quæcunque suggesserit Deus sine timore prolaturum.* Lescunus rebellionis in Benearnio fautor, vir seditiosus, & audax, libertatem & immunitatem proponit, ut ab omni ævo Ecclesiæ Benearnenses possederant, quæ ne fusius dicta, in tædium forent, libello accuratius explicata exhibet delegatis, legenda privatim. Ibi probato non posse Episcopos Benearnenses restitui in possessionem bonorum quæ amiserant, adjiciebat, *Si contra in-*

Le Vidame de Chartres.

institerit Rex, in armis remedium fore: quemlibet conatum qui provincialium libertati obluctabitur, pro tyrannide accipiendum. Hæc Lescunus temerarius homo & nequam. Hæc Benearnenses. Proxime, delegati ad Regem Marchio Moussayus, unaque ex quolibet ordine lecti Oratores, interea dum operi absolvendo conventus incumberet; septem erant articuli quos Moussayus protulit in hanc summam. 1619.

Le Marquis de la Mossaye.

I. *Abrogandum edictum, quod est de restituendis Clero, quæ Reformati in Benearnio possident: quod si in præsens abrogari nequit, ejus executionem in suspenso habendam, donec plenius liqueat.*

II. *Securitatis urbes, maxime quas in Delphinatu possidemus, novo nobis diplomate in futurum confirmandas.* *Les Villes de seurté.*

III. *Substituendum Fontaralio in præsens Catholico Romano, quem Comitia dixerint procuranda Lectoræ.*

IV. *Ex formula Lodunæi edicti, duos è Reformatis Parlamento Lutetiano adscribendos.*

V. *Duos item in Parlamentis Lutetiano, & Divionensi procuratorum fisci substitutos.* *Dijon.*

VI. *Tartasii illatam Reformatis injuriam ex bono & æquo resarciendam.*

VII. *Exustum à Catholicis Burgi ad Sebusianos templum, propriis illorum, aut Regis sumptibus reficiendum.* *Bourg en Bresse.*

Ad hæc Rex paucis ita respondet: *Plura illis esse quæ tacita mente retinentur, successive petenda postmodum; facturum se satis si referentur mox in unam seriem collata omnia, alias nihil impetrandum.* Impulit ea responsio segniores compilandis sine mora articulis, quod tanta celeritate processit ut triduo post, absoluto opere Regis subscriptio peteretur: tamen ut impliciti sunt Sectarii & obscuri, tacita lege conventum inter delegatos, quamquam pronos se in obsequium ostendebant, non solutum iri Comitia antè quàm petitionum libelli à Rege subscriberentur. Courelius, Bouteroüs, & Maynius libellum supplicem Regi offerunt, continentem petitionum summa capita; Rex, *Facturum se satis, respondet, si ex fide data dissolvetur statim conventus, postquam in domum se suam quisque receperit, fore in plano omnia; posse interim urgendæ subscriptioni duos eligi queis in aula erit mansio donec plenius factum satis. Contra, si diutiùs persistunt habendos non alia caussa cognitione pro quietis publicæ per-*

X

1619. *perturbatoribus in quorum capita & bona impunè grassari fas sit.* Illudunt Regi Comitia, perstantque in pertinace unà subsistendi proposito, donec Rex subscriptione dimitteret.

Marescot. le Maine. Revocandis in officium Marescotus libellorum supplicum in Regia Magister, & Maynius Lodunum missi; *Venisse se* ajunt, *dimittendo conventui, id jubere Regem, id suadere, secta res, ut privata, ut publica sunt: multum interesse delegatorum, Regis mandato ut pareant; nihil vi sperandum, patientia, & fide omnia impetranda. Si quid extorserit vis qua primùm dabitur occasione abrogandum: duratura qua ultro concesserit amor, qua impetraverit obedientia. Si obluctari Regi optimo, ferunt prava consilia, in procinctu esse offensum obsidendo Loduno urbe invalida, moxque internecione delendis qui obstiterint.* Plura his addita per quæ ex mora metus, aut spes intenderetur ex secessu: perstant contumacia feroces, libidinemque explent bello civili, cui dant caussam. Ast, ut politica gens, Sectarii, ne primi bellum denunciasse videantur, dissimulandæ contumaciæ, nova Regi delegatione illudunt: missi Baro Verasus, Hayus, Hesperinus, & Guerinus, jam sæpius dicta ad nauseam repetunt, Rex læsa tandem patientia respondet, *Majestatis reos fore si una perstiterint.* Protelantibus, exit à Rege diploma statim actis Parlamenti Lutetiani insertum, quo conventus illegitimus, per-

Esdiguieres. Chastillon. duellesque habiti quicunque adhæserint. Per ea tempora Esdiguerius & Castillonius prima Sectæ columina Lutetiæ agentes; communibus votis incumbunt placando Regi. Illis nulla tum, cum Sectariis suis commercia in res novas; quo fuit reducendis in viam studium sine arte, neque irritus labor. Rediguntur tria in capita petitiones, quorum primum est, *De duobus in Lutetiano Parlamento è Secta senatoribus adscribendis*; alterum *de Lectora restituenda*; tertium erat *de urbibus quas securitatis appellitant.* Solvuntur tandem Comitia; delegantur ad Regem Oratores duo, perstituri in aula donec subscriberet. Rex post sex menses facturum se satis respondet; adjecta scriptis lex non scripta, fidejussoribus pro Rege Condæo & Luynæo qua cautum, *si intra stata tempora non subscribetur libello*; *ut liceat restaurare conventum Loduni, aut Rupellæ, prout videbitur*; *sine concessione Regis*: hinc excusata postmodum convocatio Comitiorum ultro indicta, postquam sine effectu fuerant promissa Regis. Vi-

ceco-

cecomes Favasius, & Chalardus electi qui instarent fidei exsolvendæ in tempus. Dum res Loduni ita transiguntur, Sectarii Vivarienses arma capiunt: rem altius repeto, quippe ex ea scintilla ingens belli incendium exarsit. 1620. *Favas.* *Chalard.*

Sciunt quibus rerum nostrarum secreta patent, odium & amorem bello in Sectarios, cui accingimur, caussam dedisse; ex odio caussa belli publica, ex amore privata fuit. Pars est credulitatis novæ odisse Principes, quibus natura debetur obsequium, adeo in statum popularem inclinant hæreticorum ætates nostræ studia. Semper Calvinistis rudimenta fuere, destructio & ruina Principum. Testes Ordines Batavi, qui exacto seculo Regum pertæsi, excussere Hispanum jugum, gens hodie facto suo libera: testis Geneva olim Ducis Sabaudi feudum illustre, cui decessere jura Domini vi doctrinæ, quæ Principes pati nequit. Et ne memorem in Germania tot & tantas urbes in libertatem item assertas per hæresim: testes Sectarii Galliæ, qui ab Henrico II. ad Ludovicum XIII. in id contendere vim omnem, ut per calcatos Reges viam sibi in libertatem facerent. Hinc prima mali labes, hinc bellum atrox cui accingimur: hæc belli caussa publica, ab odio in reges; privata ab amore fuit in hunc modum.

Bello Pedemontano nuper transacto inter arma occubuerat Chambaudus cohortis præfectus, eo Vivariensibus Sectariis carior, quo Catholicis erat infensior. Extincto conjuge, vidua, Privatii feudo dives & illustris, procos è secta plures spreverat, potiorem habens Vicecomitem Chaylanum summe Catholicum. Intercedebant pastores & secta omnis; at ex vetito flamma intensior: quia tamen & Consistorii (quod vocant) censura, & in urbe seditio timebatur cæco carpebatur igne. At quam difficile est celare flammam! Ibant, redibant internuncii donec patuit amor: statim provocantur in seditiosa populus, & nobilitas urbi circumjecta; his adjunguntur pastores gens desidiosa, qui pessimo apud Gallos exemplo miscent se publicis juxta & privatis rebus, jus in omnibus pro libidine usurpantes. Autor seditionis Brisonus, vir audax, Sectariorumque in ea provincia caput ubi opus ferrum distringere, is Chambaudi filiam duxerat, mortuaque uxore affectabat nuptias nurus, non Dei, non hominum memor. *Chambaud.* *Vivarés.* *Privas.* *Chaylane.* *Brison.*

Per ea tempora Guillelmus Masnaüs, in Tolosano Parlamento *Masnau.*

1619. mento Senator, collega noster, Senatusconsulto exsequendo ad fines provinciæ Narbonensis incumbebat; cum à Vivariensium Syndico rogatus, interponendæ Regis autoritati Privatium ivit, pedaneo è Sectariis judice ex formula Nannetici edicti adjuncto; euntem stipat ejus provinciæ nobilitas per Mommorancii absentiam subeundæ legi quam diceret.

Tertio ab urbe milliari duo oppidanorum obvii si progreditur intentant à populo metum: ille, ire se intrepidum & mox adfuturum respondet: oppidani audito adesse judicem pœnæ exigendæ; pars dilabuntur, pars apertis tabernis sua quisque operâ occupantur. Postquam restincta seditio in castrum admittitur judex, Privatiique Dominam monitionibus adigit, ut immemor seditionis transactæ, tranquille & pacifice vivat cum Vassallis, id salutem publicam, id Regem poscere: sic invecta in urbem tranquillitas. Nec diu cum Vicecomes Chaylanus non alio quam familiæ suæ comitatu in ducentos Sectæ legionarios incidit, loco præruptis montibus circumaspero: hi pacata Privatii seditione recipiebant se in domos suas parum custoditè. Chaylanus, viso laxis hostem ordinibus, disjectaque militia abire; subitò irrumpit, & quasi velites præmitterentur adornandæ pugnæ, ex improviso aggreditur; militarem globum proxima in sylva delitescere ratus hostis, præmissosque per quos in paratas insidias vocaretur, per avia montium proripit se in fugam: decem omnino alarii erant cum Chaylano, decem & quatuor sclopetarii per quos edita strages pro numero ingens. Privatienses accepto cladis nuntio arma capiunt, mox invalescente seditione in Castellum irrumpunt, Chaylanoque proditionis insimulato queruntur; *alta pace, dum sub fide publica quisque domum suam regreditur lacessitos non pugnare ausos, ne quietis publicæ perturbatores dicerentur; non ausos fugere, ne se fuga proderent inimicos: Chaylanum proditorie aggressorem, seu potius lanistam, jugulasse innoxios non inferre vim ausos, non prohibere.* Vlciscendæ injuriæ indicitur Privatii provincialis synodus, quæ dum alta jacit destinati fundamenta belli Chaylanus viduæ concors, proxime suggreditur muro: Privatiensis populus castrum milite cingit, seque in excubias circum distribuit ut nemini exitus, nemini aditus pateret; sola intus luget feudi domina vim passa à subditis.

ditis. Viam aperit amor in hunc modum. Nocte concubia Chaylanus in fossam dilabitur: convenerat aperiendum à vigile intus milite murum, quantum satis intromittendo homini, admittitur Chaylanus, castroque potitur & conjuge. Rarescentibus ad primum diluculum umbris moniti ab exploratore cives accurrunt, nesciisque quid ea muri ruina portenderetur, exhibet se ad fenestram Chaylanus illudens ignaviæ vigilum, minasque intentans: mox obsidio sequitur. Leve arci expugnandæ ab oppidanis subsidium, nisi accurrerent turmatim Sectarii ex circumjecto solo: procurantur murales machinæ, per cuniculum tentatur murus in irritum, obstante rupe. Hæc inter castro erumpens Pampelonus cæso milite & fossoribus, hostiles pluteos, quibus tegebantur proxime suggressi, in castrum trahit. Fauræus Præses Mommorancio adjunctus (*juris Intendentes* appellitant) in spem non exutæ penitus ab oppidanis fidei citus eò properat; at decesserat debita magistratui reverentia, jure in armis posito. *Les Mineurs.* *Les Mantelets.* *Le President Faure Intendant de la Iustice.*

Mommorancius audito in ludibrium acceptas Fauræi ad populum monitiones, armis agendum ratus, quam potest citissime sex legionariorum millia, tormenta bellica quatuor, in eam expeditionem rapit; sequitur Ducem, provinciæ Narbonensis lecta nobilitas, Monrealo castrametatore. Ex adverso ad Cebennos habito delectu Sectarii, mille & ducentos legionarios sub Pilone armaverant, & quanquam in transitu vehementer obstiterat Mommorancius Villamnovam venerat cohors integra, & manebat: placuit ex improviso obsideri Vrbem vacuam omni commeatu: fames adigit ut erumpat armatus miles, erumpentem retrudunt acriter regii, donec desperata salute ad Mommorancium delegaret Pilo; hæc summa delegationis. *Daret obsessis viam recessui; aut pateretur consultos melius, mutato sacramento militare Regi.* Accepta deditione absistunt: mox Privatio tota belli moles incumbit: admoventur muris tormenta bellica & miles. Hæc inter Sectarii provinciæ Narbonensis desperata oppidanorum salute conglobantur, conveniuntque unà, bello acriter movendo, aut impetrandæ paci. Monspessulus, Nemausus, Vtica missis ad Mommorancium legatis supplices pacem orant: his Boucaudus vectigalium Præses adjungitur, tandemque conventum in has leges. *Monreal Mareschal de Camp.* *Cevennes.* *Pilon.* *Villeneuve.* *Montpellier.* *Nismes.* *Vzés.* *Boucaud President.*

I. *Castro absistet inermis miles postquam petitam humillime à Rege veniam, à Mommorancio impetraverit.*

II. *Diruenda munimenta qualiacunque urbem inter & castrum constructa, ex quo obsessum est.*

Brison. Tavernol. III. *Brisonus & Tavernolus quandocunque in Mommorancii manus inciderint, ut arbitrio ipsius subjaceant.*

IV. *Regis exercitus, quem peditum millia sex, mille alarii componunt, oppidanorum ut impensis exhibeatur per sex dies.*

Sic dicta lege quinquaginta militibus, novo præsidio firmatur castrum; invehiturque oppidanorum impensis annona & stipendium, quantum huic numero satis in dies quinquaginta.

Hic finis primæ Privatiensium seditioni, à qua exordium fuit bello, cui accingimur memorando. Manebat municipibus alte impressus dolor ex nuptiis quas credebant urbi suæ exitiales fore; nec longa quies: ecce nova seditio. Sanpalaisius procurandæ arci à Mommorancio præfertur, agnito secretis in urbe consiliis factionem ali, augerique in dies; urbis magistratum jubet secreta consilii pandere, ille tergiversari, &, quamvis deprehensus, negare. Iussus munimenta inter arcem, & urbem constructa diruere, negat id se facturum, nisi ex consensu oppidanorum: cujus specie impetrandi convocatur consilium municipale, in quo inclinatis omnium in rebellionem animis, proponuntur excutiendo jugo remedia, &, quæ jussu Sanpalaisii Regii legati, solo æquari debuerant munimenta urbi & castro interjecta, firmanda, & si opus augenda sancitur.

Saintpalais.

Non tulit audaciam Sanpalaisius, quin imo displosis in urbem ingenti vi tormentis bellicis, conjectisque in vicinas ædes omnis artificii ignibus, territos oppidanos coëgerat legem accipere, nisi Brisonus vir audax cum milite suggressus, urbem invaderet. Vrbe potitus militem & munia distribuit, oppugnationes designat, stationes dividit: opitulantur Gardonus, & Crotæus viri seditiosi. Tentato incassum in turrim majorem cuniculo, ob rupem cujus durities retundebat clavum, in minorem incumbit labor; nec diu cum lato foramine apertis fundamentis admota crepitacula duo, viam faciunt. Turri extrà positæ imminebat vasta area muris, & profundioribus fossis qua in urbem prospectus est, circumvallata, unde displosione continua infestabatur urbs.

Gardon. Croté.

Briso-

Brisonus cuniculis adhuc agendum ratus, succedit muro per opus subterraneum, ruinamque edit quanta satis oppugnationi faciendæ: exin aperiuntur in ædibus vicinis fenestræ tormentariæ, unde indesinens in ruinam displosio est; quo intuta mansio regiis seu muro reparando, seu prohibendo hosti. Anceps diu pugna & cruenta, donec inclinata in vesperam luce loco potiretur Brisonus: in castrum se recipit regius miles. Postridieque ingens turris, in qua omne obsessis præsidium erat, submisso per cuniculum igne: subsecuta statim deditio. Gravis hinc in Vantaduriurn postulatio fuit: is in Gallia Narbonensi pro Rege legatus, Lavoutæ non procul Privatio secundum eam obsidionem agebat, pacatius quam honori ipsius & reipublicæ expediret. Non defuere qui ex compacto Brisonum inter & Sanpalaisium deditam arcem crederent, conspirantibus cum Secta Catholicis: hinc ducta suspicio quod turris ingens ex improviso ruens loco alias angusto, neminem intus obruerat, neminem læserat; quod pro miraculo accipiatur, nisi inter concordes convenerit. Scripsit de ea expeditione Autor anonymus, postquam longa obsidione Brisono obstiterat Sanpalaisius, tandem cedere loco coactum, cæsosque eo obsidio oppugnantium ducentos, quod conjurationis suspicionem amovet.

Vantadour, Lieutenant de Roy en Languedoc. Lavoulte.

Mommorancius ex prærepta sibi victoria quam nuper expeditione Privatiensi reportaverat ira vecors, lecto raptim milite accingit se in obsidionem; at nec illi in promptu commeatus exhibendo militi, nec pecunia in stipendium. Placuit in pignus dari mundum Vrsinæ uxoris muliebrem, sub cujus cautione ducenta aureorum millia Lugduni accepta in mutuum, ex qua pecunia stipendiaria milites annona conduxit, donec acciperet à Rege gerendi belli formulam. Octo peditum millia, quadringenti alarii merebant, castrametatoribus Portesio & Moreso. Parum aberat Privatio miles, jamque tormenta bellica muris admovebantur, cum Esdiguierius meliori mente quam consilio, omissa ut Privatii obsidione in Villamnovam Bergi, Vallum, & Valousium signa converterentur suadet. Vrgebat Privatii obsidionem ira Mommorancii & justa ultio in oppidanos ex violata fide: prævaluit veterani sententia, cujus ætate nostra in rebus bellicis ingens autoritas fuit. Sic Privatii obsidione dila-

Desursins.

Portes. Moresé Mareschaux de Camp. Ville-neuve de Berg. Vals. Valoux.

ta, seu elusa, in Villamnovam Bergi arma conversa. Ad rei nuncium Villanovani, Mommorancii genibus advolvuntur, legemque accipiunt. Villanova Valousium itur; arx est haud invalida, in qua accingebat se propulsando obsidio miles; cum Reauxius custodiæ Scoticæ præfectus, Castillonium impulit arcem dedi ut procuraret; eo tempore rebellionem exuit Castillonius partium Dux in Septimania inferiore, vir ingenti apud Sectarios autoritate, nedum virtute propria, sed & antiquo Coligniorum stemmate unde illi ortus: ast non diu valuit sacramentum quo se Regi obstrinxerat (ut infra trademus) præfecto arcis substituitur fidus Regi emeritus à custodia miles. Valousio in Vallum arma conversa. Mommorancius postquam deditionem frustra per legatos tentaverat, milite urbem cingit: ast obsessorum tanta audacia ut impares regiis prælium extra muros sæpe ausi, sæpe victores, raro victi fuerint: non alias ab hoste fortius, non dimicatum pertinacius, inferior numero regiis, virtute potior erat. Claruere inter Regios Marchio Portesius & Moresius: hic dum imperia distribuit suis, permixtus hosti ictu cominus accepto, dubio in casum vestigio hærebat, cum ipse Mommorancius opem fert amico, & exerit conglobato circùm hoste oppressum. Digna res est quam posteritas sciat: Moresius exhaustus viribus ægre in vestigio consistit, urget hostis, donec Mommorancius corpore immanis imponeret humeris saucium, præsentique periculo nisu lacertorum eximeret: Rem rarò imperatori usurpatam, neque inter exempla prudentiæ numerandam, qua maxime pollere debet quicunque imperat. Certe ingentis animi exemplum est, quo multum valuit Mommorancius. Hærebat lateri lethale plumbum, unde magno omnium mœrore Moresius occubuit postmodum.

Reaux Capitaine de la Garde Escossoise. Chastillon. Le bas Languedoc. De Coligny. Exempt de Gardes. Vals. Deportes. Moreso.

Mommorancius ex luctuoso amici casu, supremum urbi excidium destinaverat, parumque proposito aberat, cum Reauxius à Rege delegatus vim fieri vetat: urbs deditur, absistit præsidiarius miles, substituitur cohors Regi fida, Reauxio præfecto. Interea obsidionis nuncio Monspelium allato, Catarmotæ, gens in ea urbe desidiosa & nequam, Castillonium adigunt opi obsessis ferendæ; ille plane immemor fidei, quam recens Regi dederat, mille & ducentis legionariis Autiegium ire jubet, expedito & valituro obsessis subsidio,

Reaux. Montpellier. Autiege.

ſidio, ſi non tardaretur. Haud procul Valouſio metatus, accepta Valli deditione de intercipiendo Valouſio cogitat. Arduum alias negotium in plano ponit oppidanorum è Secta numerus, quos urbe dedita Mommorancius, parum caute tulerat præſidiario militi permixtos: urbs proditione intercipitur. Mommorancius tardè agnito errore ſuo, eò ſigna impigre vertit: mille & quingenti loco anguſto habebantur, occurrit regiis facta ex improviſo irruptione Autiegius, pugna committitur cruenta & pertinax, cadit mutuis vulneribus miles, æquo diu Marte, donec in urbem retruderetur. Haud indigna eſt memoratu virtus Rupe-Columbi, is filio qui vix adoleverat dux in prælium eſt, urgetque in hoſtem voce & exemplo, premit utrumque hoſtium globus, iniqua pugna eſt numero, iniqua loco; quippe fræni impatientes equi utrumque procul ſuis traduxerant; filium pater clypeo tegit, prohibetque ictus & infert, glande trajicitur filius, dura belli rudimenta! equo excuſſum amplexatur pater, moriturumque hortatur *mori ut velit, viam eſſe cœlo haud incertam ſubſcribere legi, quam Deus dixerit, perdi contumacia homines.* Plura effari prohibuit magnanimitas, ne lamentis tranſacta pugna videretur. Committitur fortuito militi cuſtodia morientis, ipſe in hoſtem proruit quærendæ ultioni, aut morti. Loco cedit hoſtis mage in munimenta ſua retruſus, quam victus; neque enim victus ideo quia retruſus; quandoque receptui ineſt victoria. *Roche Colombe.*

Sæpe dubio Marte pugnatum; donec admota muris tormenta bellica ruinam aperirent: parabatur in muros aſcenſio, jamque procurante Porteſio ſcalæ admovebantur, cum tympaniſta Vallo egreſſus poſtquam colloquium impetraverat, monet, ſi præſidiariis Monſpelium dabitur commeatus, paratos eſſe ut urbe abſiſtant. Acceptam habet Mommorancius deditionem parum exſpectatam; quippe Caſtillonio, qui cum tribus legionariorum millibus eò properabat, regios à tergo inſectante, dum ad frontem Autiegius erumperet, deſperata erat ſalus oppugnantium. Poſtquam deditioni utrinque ſubſcriptum, Mommorancio Autiegius exhibitus ſupplex precatur veniam, ille ſupplicem remittit ad Reauxium (is à Rege legatus) negans quid ſibi autoritatis eſſe coram legato regio; deprecatur honorem Reauxius, &, *quanquam*, inquit, *Regis legatus ſum in id belli, tua legatio,*

1620. *Mommoranci, perpetua est, eoque potior.* Aderant tum Fauræus apud Gratianopolitanos Præses, Bitautus libellorum supplicum in regia Magister, Vicecomes Poliniacus, Perautus, Monrealus, Masarguius, Mosselensius, unaque octingenti equites, magna pars stirpe nobiles: transigendo magnificentius negotio vocantur omnes, Autiegius veniam coram petit & impetrat: *Salvus est præsidii miles: victoris arbitrio stat vita oppidanorum; præda permissa, incendio urbs & ruina data.* Hæc summa legis. Fatiscunt per obsidiones & plane dissipantur exercitus, ea caussa fuit dilatæ à Mommorancio in Privatium expeditionis (quanquam primitus destiuaverat.) Nec diu cum apud provinciæ comitia actum de resarciendis Mommorancio sexcentis librarum millibus, quæ in id belli de suo impenderat; repensaque mox de publico summa, nihil de fisco: tota in populum ejus debiti moles: neque enim hinc sequuta tributi regii diminutio quod sperabatur: sic provinciæ Narbonensis pecuniâ transactum bellum quod contra Regem fuerat. Hæc de Vivariensi seditione. Haud indignum est quod notetur primam nascentis olim Sectæ seditionem Privatiensibus debitam: & bello (cui accingimur) quod atrox & Sectæ decretorium est à Privatiensibus initium fuit: adeo incalescit gens iracunda in Reges! Succedit expeditio Benearnensis exacto anno memorata in transitu, expeditio eo illustrior, quo celerior & incruenta fuit. Benearnense solum olim Hispaniam à Gallia dividebat, hodie ipsummet Gallia est, post rescriptum Regis Christianissimi, quo annum circa M. DC. XXI. provinciam vetus Labretanæ gentis patrimonium Gallicæ coronæ univit; unionis ea conditio inter præcipuas, *Si antiquus ejus provinciæ Senatus, Galliæ, inter Parlamenta numeraretur, manerentque antiqui mores, formulæ litium, & judicia: si vernaculo idiomate edi solita instrumenta, Gallica posthac lingua vulgarentur.* Ceterum quia sexaginta jam erant anni ex quo hæresis in ea provincia grassabatur: nullus in ea orthodoxæ Religionis usus, non Episcopos, non patiebatur presbyteros Secta: eoque ventum parendi desuetudine, ut sensim in statum popularem deflecteret gens ignara regum. Postquam Renardus, molliendæ provincialium ferocitati tentaverat frustra viam omnem; crescente in dies superbia statuit Rex in Aquitaniam ire, armata manu, ea spe, fore ut quæ

Faure. Bitaut. Poliniac. Peraut. Montreal. Masargues. Mosselens.

La Maison d'Albret.

quæ amore nequiverat, metu flecteretur contumacia Benearnensium. 1620.

Post sopita filium inter & matrem dissidia sperabatur ex belli reliquiis intestini, fore Regi in novam expeditionem exercitum; at bello exhaustus miles, disjecti longa militia ordines, in Aquitaniam via difficilis, obstabant maxime: interfluebant Ligeris & Garumna vado immeabiles, longi terrarum tractus, majorque è longinquo metus à Secta. Rex per obstantia pertinacior qua virtute multum valet, trajecto Ligeri, motu proprio in Aquitaniam rapitur, prono in pacem animo si se legi submitterent Benearnenses, edictoque nuper promulgato subscriberent, eo casu abstinendum armis: sin minus (quod abhorrebat) vindicandam armata manu autoritatem. Dicto citiùs Burdigalam ventum. Indignabantur Sectarii Fontaralio in fidem Catholicam recens converso: ast summa querelæ ducebatur ex possessione Lectoræ, cui incumbebat homo Catholicus: quo abesset omnis in rebellionem prætextus, arce absistit sponte; ast non gratis: quippe numerata quinquaginta aureorum millia velut ex vendito: ita venalis Regi possessio sua; certe si rite calculus ponitur vile pretium fuit respectu mercis, non alias, ut creditum, peritura Secta. Molliendæ rei (quippe quinquaginta jam erant anni ex quo Lectoram Sectarii possidebant) ex pacto substituitur quem Secta probat Blainvillius, & ipse Sectarius: quo facto Rex Sectariis plane factum satis credebat: cum ecce nuncius, Benearnenses pertinaciter jussis refragari, paratosque extrema pati ante quam Ecclesiæ bona clero restitui patiantur; ipsum Parlamentum, cujus nulla est sine Rege autoritas, jussæ promulgationi obsistere: grassari summa autoritate Forcæum; denique pro larva haberi dignitatem regiam in provincia parere nescia. Rex ubi in irritum cadere videt quæcunque in pacem consilia proponuntur, Burdigalâ ex improviso solvit; subsequitur è longinquo præsidiarius miles, premunt vestigia centum omnino cataphracti quibus stipari solitus; cetera inermis. Post emensum trium dierum iter per inhospitas solitudines Granatam venit, oppidum est ad limites Benearnii situm. Præcipiti neque exspectato adventu, consternati provinciales Forcæum, unaque lectos è nobilitate ad Regem delegant, accedit oratio supplex deprecantium iras in hæc verba. *Edictum tabulis parla-*

Blainville.

1620. *parlamenti adſcriptum, legem poſthac fore populo Benearnenſi, eò concurrere omnium vota & calculos, debuiſſe negotium expeditius tranſigi, in hoc peccatum; in præſens penitus eſſe tranſactum, hinc veniæ locum fore.* Adjecit Forcæus, *ſibi nihil autoritatis eſſe in ea provincia, quia unus inter tot conjuratos Regem agnoſcit. Ceterum ſi armis abſtinebitur omnia in melius fore; ſubituros indigenas legem pro arbitrio dicentis, ex fide Regia ſi vis non inferetur conſcientiis, ſi manebit patrum Religio: vis ne Religioni fiat timere omnes: fidem explanatione Euangelii non armis propagandam, quia nemo cogi poteſt ut contra conſcientiam credat: ſi ulterius progredi animus eſt, imminere ex difficili via periculum, agrum pars magna incultum eſſe, provinciam ſterilem; periturum inedia aulæ comitatum, in quo copioſa nobilitas, populuſque turmatim ex vicinis provinciis confluens.* Hæc Forcæus. Sane haud imprudens Regi conſilium erat, edicto promulgato, abſtinere ingreſſu; eò poſitis rebus, ut pene inermi negotium foret cum armatis; non illi tormenta in promptu bellica, non commeatus, rarus miles. Benearnium valebat maxime arcibus & munimentis, quæ niſi ultro dederentur expugnanda erant; neque enim decorum Regi, pati obſtantes: Quandoque conſilium optimum, eludere quod ægre conſequare. Prævaluit apud Regem fiducia ex fortuna ſua: & dum Forcæus inclamat identidem; *Fore ſe imparem mitigandæ Benearnenſium feritati, ſi Rex armata manu veniet:* Rex, *Tua,* inquit, *Forcae multum intereſt huc me progredi unde prohibeor: poſtquam aſpexerint, venerabuntur, neque perduellibus poſthac in contemptum erit autoritas regia quam in depoſitum habes.* Poſtridie Arſacum venit (urbs eſt haud procul Pavio provinciæ metropoli) res mira! Rege per Oratores agente obſtrepunt Benearnenſes, minaſque intentant: accingit ſe in viam, mitius obſtrepunt; accedit propius, ſilent; provinciæ extrema tenet, accipiunt legem; uno quo ſtipari ſolitus comitatu ingreditur, plane conſternantur; armati, inermi cedunt, nulla in arcibus, nulla in præſidiis fiducia eſt. Quo argumento plane convincitur, in Regibus impreſſum eſſe à Deo characterem, quo ſubditos regant amore, aut metu. Deterrima fuit Sectariis ea expeditio. Minimum eſt quodcunque in Benearnio deceſſit Sectæ, certe minimum in comparationem fatalis præjudicii, quo agnitum, poſſe haud ægre vinci

Arſac. Pau.

Secta-

Sectarios, quos in eam diem pro invictis habuerat vana credulitas Regum. Pavii Consules & magistratus occurrunt Regi, flexoque humilime genu postquam impetraverant veniam; rogant quonam in urbem cultu admitti velit. Ille, provinciæ metropolim, Regio se apparatu ingressurum, respondet, si admissus loco sancto excipi posset: venturum privatim & sine pompa quandoquidem nec Basilicam civitas, nec sacerdotes habet. Postera die in antiqua decessorum regia exceptus, magistratui & Consulibus de more perorantibus tanta humanitate respondet, ut haud incerta publicæ tranquillitatis auguria ducerentur ex felice ingressu: ast mutabile vulgus, & fluxæ fidei, præcipue in Dominos. Suspectatur longior Regis mora, ecce commentum abigendo, plane insulsum! Frequens aulæ conventus erat, eoque majore commeatu opus: celantur horrea, suffossa clam humo sepeliuntur vina, flagellatur annona, distrahitur omnis commeatus; ex improviso fames urget, nec diu cum patuit dolus: rei frumentariæ mox prospectum missis in Aquitaniam qui procurarent. Placuit haud parum Ludovico, regia illustris, placuere moretum & viridaria queis amœna est mansio; accedebat veneratio loci, quippe antiqua Borboniæ gentis possessio est, ubi natus Henricus IV. ubi adoleverat. Verum quia è Republica visum, intercipi Benearnii urbes dum adhuc nutant; nihil moræ interjectum, postridie Navarræo castro succeditur, nec spem fefellit ev[illegible] quippe arcis præfectus Salesius viso Rege, quem procul [illegible] audierat, dubius inter spem & metum non obsistere, non obedire capax; hæsitare primum, dein pavere, donec pulsanti ex improviso Regi aperiret, quod nemo speraverat. Immensa Sectæ jactura fuit ab arce amissa. Non in Benearnio, non est in Gallia fortius munimentum, seu loci genium spectas, seu quæ arte parantur propugnacula: his accedebat pulveris tormentarii, globorum, hastarum, scloporum, aliorumque id genus armorum copia ingens, qualia asservantur armamentariis regiis; tormenta bellica supra viginti centena numerabantur, pars magna regii modi.

Incruenta victoria, eoque acceptabilior: præfecto arcis Salesio longa militia emerito in laudem vertit servata Regi fides: octuagesimum agebat annum, eoque petitam obtinuit missionem abunde remuneratus in ære; adjectum castra-

1620.

Navarreins.

Sales.

De calibre Royal.

1620. *Mareſchal de Camp. Poyane.* ſtrametatoris officium ad honores; quippe ſenio exhauſtus homo, plane impar erat exercendo muneri. Permiſſa arx Poyano natalibus & virtute illuſtri, quodque tum maxime ſpectabatur ſumme Catholico. Ea deditione provincia omnis agnoſcit Regem, tranſactaque per triduum expeditio ab inermi, quæ triennalis eſſe debuerat ex natura rei. Habendis Deo gratiis indicitur ſacrum: dies erat D. Lucæ ſacra: notavere obſervatores temporum reſtitutam poſt L. annos in Benearnio miſſam eademmet die, qua per Mongomerium dejecta fuerat, regnante Ioanna Labretana; ſic quam ab ea Provincia depulerat avia Catholicam fidem, reſtituit nepos. *Mongomery. Ieanne d'Albret.*

Ea expeditione ſumma concilii penes Luynæum, Væræum procancellarium,& patrem Arnouſium Ieſuitam,quibus multum debuiſſe Galliam, & Regem nemo diffitebitur, niſi eſt plane triumviris inimicus. Scripſit Rohanæus, Væræum inhiantem purpuræ Romanæ,inſectatum avide Calviniſtas, promerendæ, quam affectabat gratiæ; at manus inimica eſt, ſuſpectumque judicium viri, vel uno hoc indicio quod Calviniſta erat. Poſtmodum confirmantur victoria, & religio orthodoxa, lege cujus quatuor articuli, in hanc ſummam.

I. *Vt Epiſcopi,& Abbates Benearnenſes ex veteri ritu in Parlamento ſedeant, & cenſeant.*

II. *Vt reſtituantur Clero bona mobilia,& immobilia qualia ab antiquo poſſedit, Epiſcopiſque poſthac in provincia autoritas ut ſit,qualem deceſſores ipſorum habuiſſe conſtat.*

III. *Vt Navarra inferior, & Benearnii principatus Galliæ uniantur ſub uno Parlamento.*

IV. *Proſcribendum Perſanorum uſum, gentis ſeditioni aſſueta, cujus munus ciere indigenas in rebellionem & nefas.*

Pridie quam abſcederet Benearnio Rex in poſſeſſionem Eccleſiarum mittit Epiſcopos actu legitimo, qui quanquam unus,trahebatur conſequenter ad Eccleſias omnes. Pavii vetus erat templum, quod gens inimica polluerat: ſat errori datum; reconciliatur de more locus, redeuntque reverentia & cultus. Poſt ſacrum,ad ſupplicationes itur tantis omnium ordinum frequentia & veneratione, eo populi concurſu, ut diceres in eam urbem tranſlatam cum ceremoniis ſuis ipſam Romam. Bacillos ſacræ umbulæ, ſub qua Homo-Deus, geſtabant

ſtabant (oculis in terram demiſſis, compoſito ad reverentiam vultu, ad humilitatem greſſu, geſtu & ore ad amorem) quatuor Principes; ſequebatur aperto capite, cereo ad manum accenſo Catholicæ fidei vindex Ludovicus, Rex Chriſtianiſſimus. Fremunt intus Sectarii; triumphant Catholici, ſolitumque per vicos ingeminant, *Vivat, Vivat Rex*. A ſupplicationibus ventum ad concionem quam docte & pathetice habuit Arnouſius Ieſuita, argumento ex his Scripturæ verbis deſumpto; *Quam terribilis eſt locus iſte! non eſt hic aliud niſi domus Dei, & porta cæli.* 1621.

Exſequendis articulis IV. quos ante memoravimus delegantur à Rege Auberius, & Faber Tarabellus libellorum in Regia Magiſtri: Hic finis expeditioni Benearnenſi. Rex Lutetiam venit. Paulò pòſt ad vomitum redeunt Benearnenſes, renovantur vetera in factionem conſilia, deleguntur qui concitarent vulgus, Leſcunus, & Vigniauſius. Forte per ea tempora indicto Montalbani Sectariorum conventu (*Circulum* vocant) huc ſe conferunt delegati, provinciæque ſuæ calamitate propalata vulnus exhibent, remedium quærunt. Circulo parum autoritatis erat, patrando quod deſtinabat bello: ea cauſſa fuit Synodi Amiliani indicendæ, ad quam frequentiore conventu, omne jus transferretur: programmatis convocatorii hæc ſumma fuit. *Quia ſuam quiſque fortunam in conſilio habere debet dum de aliena deliberat, procelloſa tempeſtas, quæ Benearnii fratres noſtros in ſaxa & ſcopulos egit, verſis poſt ipſorum naufragium in cymbam qua vehimur ventis, monuit aut portum quærere, aut jacere in alto anchoram, donec deſævierit ventorum rabies. Hæc nos movit occaſio, abbreviato circulo Montalbanum cogendo, cujus autoritate proſpiceretur cauſſæ in ruinam præcipiti. Malum certe ingens eſt:* Edictorum fides violata, dejecti poſſeſſionibus ſuis paſtores Benearnenſes, coacti in idoli cultum, qui ad ſupplicationes Pavii ſolenniter habitas genu flectere recuſarunt; libertas oppreſſa, mutata in urbibus reformatis præſidia; Navarræo caſtro Papiſta ſubſtitutus. *Hæc vidimus, hæc tulimus in hanc diem. His movemur ut Amiliani urbe in Ruthenenſi ſolo percommoda provincialem ſynodum indicamus. Quare cariſſimi fratres, hiſce vos litteris certos facimus de proxima indictione conventus, ad quem delegabitis ex vobis, quorum erit ferventior zelus. Hortamur inſu-*

Aubery. Duſaur. Tarabel. Leſcun. Vignaux. Montauban.

1621. *insuper ne patiamini malignitate temporis & prava Papistarum suasione tepescere fidem, mutuamque invicem caritatem, per quæ in hanc diem perseveramus. Absit ætate nostra desertores fidei esse, quorum parentes vitam posuere inter arma conservandæ, propagandæ. Ceterum mature facto opus est; tempore urgemur: intercedunt parvis momentis magni eventus. Nostra quod attinet sacramento solenni astringimur communi caussæ: injuriosa est quam patimur servitus, ita ad aratrum boves; si deest justam in libertatem animus, quæramus locum in quo procul crudelitate tyrannica, hæc semesa membra obruamus, ubi cicatrices celet exsilium: vobis interim Deus propitius sit.*

Hæc summa litterarum: non multò pôst Amilianum conveniunt Oratores, nempe Chamierus, & Iolius pastores; Comes Orvallus, Caussæus, Baro sant-Amantius, Marchio Malausius, Bellujonius Villamurii præfectus, Sanromæus, Brassacus, Boissierus. Lectus qui præesset conventui, Caussæus. Primum de Benearnio dictum, ut dejecti bonis & possessione avita pastores, ut dolo interceptæ arces, ut mutata præsidia, ut novis legibus abrogata provinciæ privilegia. His addidit Lescunus zelo vir ardente & patheticus. *Dolere Benearnenses reformatos eò provectam calamitatem suam, ut qui Galliæ fratribus si quando opprimerentur se in subsidium fore speraverant cogantur provolvi ipsorum genibus protectioni impetrandæ. Eas esse rerum vices quæ cœlo subjacent. Invidiæ sæpe commiserationem succedere; inauditam esse tyrannidem quam exercent in provincia reformata Papistæ: solo æquatos urbium muros, spoliatos possessione sua pastores, oppressam Religionem: ad fratrum pedes, supplices prosterni Benearnenses, neque plane desperatam salutem.* Hæc postquam dixerat occultam Benearnensium factionem aperit, ut destinant vindicare se in pristinam libertatem; ut præsidiarios milites in urbibus suis oppidani vino & somno sepultos jugulare, ut Bensini viri fortes, & qualecunque facinus ausuri Navarræam arcem intercipere, unaque internecione delere præsidium omne & præfectum arcis. Hæc Lescunus, tandemque omnium calculis conventum in articulos qui sequuntur.

Chamier. Ioly. Orval de Bethune. Caussé. S. Amans. Malausé. Bellujon Gouverneur de Villemur. Sainrome. Brassac. Boissiere. Bensins. Lesdiguieres. Bouillon. La Tremouille. Rohan. Sully. Chastillon.

I. *Provincia Aquitanica Benearnensium protectionem promissam & debitam jurejurando confirmat.*

II. *Ad Marescallos Esdiguerium & Bullionium, ad Duces Tremollium, Rohanæum, Sullium, Castillonium, ad Synodum*

nodum nationalem, quæ in præsens Alesii habetur, ad provincias Narbonensem, Cadurcorum, Vivariensium, Cebennarum & Delphinatus, ad Castrum Albigensium, & Rupellam delegabuntur nomine conventus Æmilianensis qui prædictos Marescallos, Duces, Provincias, urbes, in susceptâ Benearnii defensione confirment. 1621. Alau. Languedoc. Quercy. Vivarés. Cevennes. Dauphiné. Castres. d'Albigeois. La Rochelle.

III. *Quo monitiones primorum Galliæ, aut Principum externorum (si quas ad nos mittere opus) valere possint & nobis innotescere, placet hujus Synodi abbreviatum conventum unà subsistere, regentibus interim colloquia, Ruthenorum Comite Orvallo, Cadurcorum simul & Albigensium Malausio, Lauraguesiorum Sanromæo, quorum in iis provinciis summa autoritas esto, præterquam militis legendi, bellique quoquo modo inferendi, quam facultatem ad Comitia Rupellam sub finem anni convocanda transmitti æquum est.* Roüergue. Orval. Malause. Lauraguès. S. Rome.

IV. *Muniant se urbes quibuscunque præsidiis prohibendæ obsidioni, &, si opus, bello inferendo.*

V. *Referetur ad Castri Albigensium & Æmiliani Oratores, pessimi rem exempli & periculosam caussæ communi fore, si ad Comitia generalia Rupellæ habenda militia ordo omnis transmittitur, ita ut provinciarum colloquiis autoritas omnis adimatur.*

VI. *Creandum mox Imperatorem, qui in Benearnium auxiliares copias inferat.*

Subjiciebantur articuli duo, inter arcanos habiti, quorum altero continebatur; *Esdiguerium & Castilionium commovendos in ultionem injuriæ acceptæ, ex violata per Regem fide, ipsis data, quo tempore Comitia Loduni habita, procuravit uterque ut solverentur.* Alter *bello decretorius erat movendo, prima quaque die.* Decreto in bellum obstabant Castri Albigensium legati; Bellujonus, Boissierus, & Iolius, prævaluere numero seditiosi. Ceterum, quia pecunia belli nervus est, indicta municipiis vectigalia, donec belli denunciatio fieret: convenit in præfatas leges Synodus Cebennarum per id temporis Alesii congregata. Communibus suffragiis collata in publicum pecunia in belli sumptus: Montalbanum triginta & octo librarum millia obtulit; Castrum Albigensium viginti octo, Æmilianum sex; à provinciarum colloquiis singulis, stipendium in novem menses erogatum. His accessit privata largitio viritim facta quanta vix credi possit, ad- Alés.

 cout

1621. eo ut ingens Regi moles incumberet. Delegatis, dum se quisque in urbes suas recipit, mandatum ut monerent in transitu municipes Vrbium, nobiles, queis vulgò extra urbes habitatio est, demum in quoscunque fratrum inciderent, *destinatum esse communi calculo bellum; conventum in synodo ut resiterentur collapsi muri, refecti ut munimentis & propugnaculis firmarentur, sibi quisque privatim consuleret, & in caussa communi conferret operam. Gerendum uno omnium impetu bellum; si singuli pugnaverint & successive, imminere casum universis: contra si universi institerint salvos fore singulos. Concordia opus esse inter fratres, per quam nascenti reformationi augmenta ingentia fuisse constat.* Monæus Rupellam delegatur tentando itineri, ea mente, ut si intutam ab Aquitania & Septimania viam agnosceret transferrentur Comitia in aliam urbem, quo tutius iri posset. Postquam Rupellam appulerat, quo jam provinciarum Oratores plerique convenerant, *ab Aquitania delegatum se*, dixit, *promovendis omnibus in defensionem legitimam, qua si non nisi bello parari potest, missum se promovendo bello.* Plura his addita queis in misericordiam flecteret animos, aut in metum. Pergrate accipitur nuncius, auditaque communi omnium applausu tuba bellicum canens; grates habitæ Aquitanis ex suscepta caussæ protectione: demum ita responsum: *Et se eodem collimare: justam esse defensionem cum opprimitur innocentia.* Dispositis in bellum omnibus vulgantur litteræ ad Regem, queis manifestabant Sectarii caussæ justitiam suæ in hanc summam. *Iniquum esset, Rex, dum insolenti audacia detonant inimici nostri silere nos, quorum innocentia non habet defensores in aula tua. Loqui ergo liceat, aut saltem, quando vox interdicitur, liceat scripto diluere crimina quorum iniqua in nos postulatio est. Concessit nobis Majestas tua conventum nuper qui Loduni haberetur, convenimus auspiciis tuis quadamque impetravimus à Clementia tua: reliqua, in quibus salutis nostra momentum erat maximum, jussi transmisimus in spem certam, fore ut post sex menses subscriberetur libello supplici: adjecta à te conditio*, si interim conventus solveretur. *Solvimus ex tempore sub alia conditione*, (*cujus habemus expromissores Condaum & Luynaum*) si pacto tempore deficeret promissa subscriptio, nobis ut liceret sine nova concessione Comitia cogere,

Mon?. *Guienne.* *Languedoc.*

gere, arbitrio nostro permissis tempore, & loco. *Lapsi sex menses, revolutus jam ex integro annus, & adhuc exspectamus fides data ut exsolvatur. Abiimus in creditum tibi ex stipulatu. &, quasi exoso creditorem suum debitore (qui ante haud implacide in aula tua excipiebamur queis erat in regia tua accessus liber) prohibemur modò, & quasi exprobrantes adspicimur. Aliorum arbitrio condemnas nos, dum aliorum arbitrio judicas. Iustus es natura & genio; at injusta gens obsidet te, & plane possidet: quid sperandum nobis dum pro ipsorum libidine judicamur? Si querimur justa est caussa; testis recens in Benearnium expeditio, quæ usque adeo veterem mutavit provinciæ statum, ut hodie extranei sint in terra sua reformati. Quid recenseamus violata hic jura Dei & hominum? Hæ sunt caussæ quæ nos habendis unà Comitiis Rupellam convocarunt; justæ, an injustæ, tuum esto judicium, Rex, neque enim judicem recusamus quem Deus dedit, si judicaverit qualis datus, nempe unus. Protege innocentiam qui Rex es, opitulare vim passis, neque opprimi patiare, queis Henricus felicis memoriæ pater tuus spirare dedit. Illi debita quæcumque possidemus: (& si fas dicere) quæ ille bello adeptus est, quæ tu feliciter possides, etsi natura debebantur, quia maligne in controversiam vocata, debuistis uterque decessoribus nostris, pro legitima in regnum successione vitam inter arma ponentibus. Absit invidia verbo. Debitum erat natura contractum pro legitimo Rege, effusio sanguinis; quod debuere patres, debemus & nos, & præstabimus quandocunque. Ast meminisse debes mutuum esse debitum Regem inter & subditos, protectionem, & obsequium. Protege ergo oppressos qui Rex es. Iacent insepulta nostrorum cadavera, luporum ferocitati & volucrum rapacitati pabulum certe indebitum, si Christiani sumus. Diruuntur, cremantur, polluuntur templa nostra: irrisui sunt pastores, rei sacræ ministri: dejicimur ab urbibus quas in vim edicti Nannetici possidebamus, substituitur præsidiario in arcibus nostris, inimicus miles, & quæ reformatis concessa munimenta, Papistæ occupant. His accedit importuna corvorum crucitatio in aula; aures Majestatis tuæ continuò verberans: hi sunt qui specie directionis in prava flectunt conscientiam tuam, qui se omnium arbitros faciunt, gens deterrima, in Galliæ excidium nata; tibi perniciosa, ut & decessoribus tuis, nobis exitialis. Factiosa in nos omnia sunt quæ pestilens eorum Societas vomit. Quid* 1621.

 (ma-

1621. *malum!) in nos provocat bella & clades? quid natare amat in sanguine desidiosa gens & imbellis, quæ se gloriatur ejus Ecclesiæ partem esse maximam, quam ajunt abhorrere à sanguine? Malè sit ejus memoriæ qui homines nequam, & omnium avidos invexit in Galliam, non alio in præsens morbo laborantem! Hæc nos, Auguste Princeps, Rupellam vocarunt, quo robustior esset vox omnium unà clamans: universi petimus quod sæpe singulis denegatum est.* Ita Sectarii ad Regem. Rex ratus, ut res erat, Hyænæ planctus esse intus ferocitate truces, specie humanos, accingit se in bellum.

Esdiguerius vir militia clarus, magnaque apud Sectarios autoritate forte in aula erat quo tempore vulgatæ litteræ, Regeque responsum dedignante, ne cum subditis autoritas comparata vilesceret, in hæc ipse verba rescribit. *Si Papista essem, Viri Clarissimi, suspecta esset manus: nunc (quia Religio, qua invicem nectimur, facit unum & commune periculum velut inter fratres) agam vobiscum libere, vestramque omnium caussam disceptabo velut præjudicium meæ; neque enim diffiteor mihi periculum fore ex casu vestro. Rupellam convenistis; quonam jure? Nemo vestrûm ignorat illegitimos esse conventus quoslibet, inscio Rege indictos. Quæsitus color indictioni, ex Lectora, ex Benearnio, ex inexecutione articuli, quo duo è reformatis Parlamento Lutetiano ut admittantur sancitum. Parcite, amabo, si libere vobiscum loquar, & sine fuco, alias pro proditore habendus. Vanæ sunt penitus quas movistis querelæ, magisque in bellum prætextus, quam pro caussa communi zelus. Plane factum satis petitionibus vestris, antequam delegati à vobis Rupellæ convenirent. Ergo conventus non modo illegitimus est, sed & sine caussa probabili. Quos petebatis Lutetiano Parlamento adscribi Senatores duos, adscripti fuerant. Quam querebamini Lectoram à Fontaralto possideri post professam ab ipso fidem Catholico-Romanam, translata fuerat in Blainvillium reformatum, eoque nomine probatum vobis. Libertas conscientiæ in Benearnio integra est, pastores, ritus, & templa in præsens sunt qualia fuere, sub Henrico IV. Si quid mutatum in urbibus, si leges novæ constitutæ, meminisse debetis Regem esse qui sic mutavit, qui sic constituit. At mutata præsidia arcium, dejectis veteribus præfectis, novi substituti pro Regis delectu. Qua lege, quæso, vetitum Domino uti re sua? Si conceditis legitime*

1621.

gitime regnare Principem, annùm & conteditis Vrbes & quæcunque in regno publica sunt, ipsius esse? Precario regnat qui in urbibus patitur militem suum in alterius verba jurare, rexque nomine tenus est, qui persona ex necessitate addictus, habet magis quod sequatur, quam quod eligat. Hinc palam est contra jus omne convocata Comitia; palam est ex conventu illegitimo Regis iram juste excitam. Ceterum si redire in gratiam vultis, non adeo desperata est caussa salus, quin adhuc per legatos molliri possint, quæ alias crudeli mox bello transigentur. Ego in aula sum, vobis, ut singulis, ut universis opitulaturus, si non denegabitis officium ipsi vobis. Si non actutum dissolvitur, quem contra regni leges indixistis, conventus, perduelles estis; prorsusque irritum erit quodcunque pro communi caussa conabor: contra si absistitis, plura (mihi credite) impetrabo, & majora quam creditis. Hæc Esdiguerius qua valuit erga Regem fide.

Sectarii velut è venali manu accipiunt scriptum, caussæque desertorem nuncupant, vano honorum quos in aula sectabatur aucupio. Multa inter, per quæ usurpavit regiam autoritatem secta, id præcipuum est, quod celabantur diplomata sigillo; cui hic typus erat: stabat Angelus læva librum tenens, dextro latere in crucem reclinato, jacebat homo nudus, vestigioque Angeli proculcabatur, hac circùm inscriptione, *pro Christo, & Rege*; quidam legebant, *Pro Christo & grege*. Eo sigillo munita diplomata queis belli indictio, delectus militum, vectigalium regiorum exactio continebantur; indicta item munia, distributi per urbes præfecti, & si quid ultrà regium est: his accessit promulgatio legum quibus bellum geri mandabant: quarum hæc summa fuit.

LEGES SANCITÆ IN REFORMATORVM Comitiis generalibus Rupellæ habitis VI. Idus Majis anno M. DC. XXI.

I. P*Rovinciæ per synodos divisæ distribuentur hoc qui subsequitur ordine. Duci Bullionio, primo Galliæ Marescallo, Normanniæ, Insula Franciæ, Bituriges, Andes, Turones, & Cenomani. Subisio, Britannia, Pictones, & quæ his adjacent. Duci Tremollio, Engolismenses, & Santones cum insulis circumjectis. Forcæo patri, Aquitania inferior. Duci Rohanæo, Gallia Narbonensis & Aquitania ulteriores.*

Boüillon. La Normandie. L'Isle de France. Le Berry. L'Anjou. Le Maine. La Touraine. Soubize. Bretaigne. Le Poitou. La Trimoüille. L'Angoumois. Le Sainctonge. La basse Guyenne. Le haut Languedoc. La haute Guyenne.

1621. res. Castillonio, Gallia Narbonensis inferior, Gabali, Vivarienses, & Cebenni. Marescallo Esdiguerio, Delphinatus, Provincia, & Burgundia. Marchioni Forcæo Benearnium. Ceterum quia rebus gerendis multum interest ad unum omnia deferri jus imperii erit in omnes Bullionio veterano Duci.

Le bas Languedoc. Le Gevaudan. Le Vivarés. Les Cevennes. Le Dauphiné. La Provence. La Bourgongne. Le Bearn. Le Chef general. Colonel de la Cavallerie & Infanterie. Mareschal de Camp. Grand Maistre de l'Artillerie.

II. Qualia in præsens Concilia in provinciis, aut quales sunt conventus, nihil immutato, manebunt, & pro rerum necessitate convocabuntur quoties opus fuerit.

III. Præfectus generalis ibit armata manu quò impellet necessitas, militis delectum habebit, tentabit obsidiones & prælia, adhibitis more militari, in consilium militiæ præfectis.

IV. Distribuet idem præfectus munia exercitus sui militaria pro arbitrio; exceptis phalangis & legionum principatu, castrametatoris officio, & rei tormentariæ majori præfectura, quorum penes Comitia jus esto.

V. Erit eidem præfecto constans veteranis consilium, quibus adjungentur è Comitiis delegati tres, quorum trimestre erit officium, substituendis qui eodem munere defungantur post tres menses.

VI. Idem juris erit in reliquis provinciarum præfectis.

VII. Quos sibi vicarios dixerint, maneant, si electionem diplomate suo Comitia confirmaverint.

VIII. Quas urbes armis expugnaverint, aut in deditionem acceperint provinciarum præfecti ut regant, aut ut regantur ab iis quos ipsi elegerint, post diploma in eam rem à Comitiis generalibus impetratum.

IX. Vrbes quæ in præsens nostræ sunt, videbunt iidem præfecti ne rectore destituantur, quem fas erit ipsis eligere, prævio assensu urbis & provincialium, excepta Rupella ubi nihil immutabitur: si rectorem habent urbes manebit. Si morietur, aut quoquo modo defecerit, substituetur quem dixerit Comitiorum conventus, præmissa à præfectis, & provincialibus trium nominatione.

X. Si is ad quem summum armorum imperium delatum est, Rupellæ fuerit, Comitiis præerit; reliquis provinciarum præfectis jus erit sedis & sententiæ: delegati ab ipsis neque sedebunt, neque sententiam dicent. Conciliis provincialibus præerunt provinciarum præfecti, eorum legati neutiquam, nisi à provinciali synodo in id electi fuerint.

XI. In-

XI. *Inducias aut pacem tractari vetitum, nisi apud Comitia, vocatis provinciarum præfectis; si adesse nequeunt legati ipsorum admittentur, quo casu; & non alias, jus erit eis dicendæ sententiæ.* 1621.

XII. *Quæcunque armata manu capientur, pro præda illegitima sunto, nisi publica autoritate confirmantur, nempe à provinciarum præfectis, aut ab ipsorum Vicariis, & Concilio provinciali.*

XIII. *Præfecti provinciarum, castrametatores, centuriones, milites sacramento solenni adigantur, servandis disciplinæ militaris, & vectigalium regulis, quales à Comitiorum conventu præscripta fuerint.*

XIV. *Quia passim grassatur in castris licentia, hortamur milites ea ut continentia vivant quæ Christianos decet.*

XV. *Hortamur insuper apud quos armorum imperia erunt (duces, & præfectos) ut pastores secum habeant, & agere in castris patiantur, quo Christiana disciplina in castris illibata remaneat.*

XVI. *Blasphemiam expiabit miles argenteo nummo, nobiles aureo, recidivi exautoratione.*

XVII. *Facessat omnis Venus, per quam consumptis viribus & peculio miles fatiscit, unde diffidia & rixæ; quarę hortamur armorum duces, scorta & pellices amoveant castris.*

XVIII. *Abstineant milites ab omni discordia: si qua intercesserit sopiatur statim autoritate ducum.*

XIX. *Si qui hostium in expeditione capti fuerint, referetur de illis apud Imperatorem, consiliique militaris, & ipsius arbitrio statuetur redemptioni pretium.*

XX. *Conferendam in publicum prædam omnem; qui contra faxit; Imperator, castrametator, centurio, aut miles, conferant de suo quantum decesserit ærario, ex privata fraude.*

XXI. *A centuria sua non profugiet miles in aliam transiturus, nisi ex centurionis permissu.*

XXII. *In acta Comitiorum redigentur diplomatum formulæ queis munera militaria concessa fuerint; ut, si quis sine diplomate munus usurpasse prodatur, pro grassatore habeatur.*

XXIII. *Quo urbium præfectis innotescat numerus extraneorum, quos admiserit præsidiarius in porta miles, referentur in librum ipsorum nomina.*

XXIV. *Quibus erit subordinatum in arma imperium, ab expedi-*

1621. *peditione abstinebunt, inconsultis præfecto provinciæ, aut Comitiis generalibus.*

XXV. *Postquam stipendium acceperit miles, victum sibi & vestitum pecunia sua comparabit, maxime si amicum est solum in quo geretur bellum.*

XXVI. *Prohibentur negotiatio, rerum aut verborum commercia cum hoste qualiacunque, sub capitis pœna.*

XXVII. *Stipendia palam in aperta planitie, aut in urbibus coram magistratu solventur militi in numerato, vitandæ fraudi:*

XXVIII. *Centuriones pro militibus suis cautionem ita præstabunt, ut teneantur noxios judicio sistere, si vocati vadimonium deseruerint.*

XXIX. *Equitum ordinem L. alarii; centuriam vero facient C. legionarii.*

XXX. *Miles in urbe, quam ut municeps habitat, nihil horum habiturum se præsumat, quæ præsidiario militi pendi solent.*

XXXI. *Quo facilius terra excolatur, immunia sunto ab exactione & tributo, à vi & præda, quæcunque ad culturam agri spectabunt.*

XXXII. *Quandocunque pax intercesserit, nihil sibi juris fore agnoscant in Vrbibus aut arcibus, qui ipsarum procurationem durante bello habuerint; quarum proprietas omnis, & quæcunque intus habebuntur redibunt ad proprietarios.*

XXXIII. *Molitores ab hospitio militari, & ab omni belli incommodo (ratione victus, quem homini procurant) immunes sunto.*

XXXIV. *Ne forte ingravescat annona, frumentariis, & qui vina, aut commeatū invehent in castra nostra, concedimus immunes ut sint ab omni onere, si justo pretio venum ibunt.*

XXXV. *Vectigalia, regales decimæ, portoria, indictiones, tributa, & quæcunque ejusmodi ad Regem spectantia, pleno nobis jure vindicamus sustinendo bello, nedum imposita sed & posthac imponenda, queis exigendis eligentur rationales, quorum erit munus pecuniam conferre in publicum.*

XXXVI. *Idem juris in reditibus Ecclesiasticis.*

XXXVII. *Prædæ pars sexta conferetur in publicum, venietque à privatis provinciarum rationalibus in primi manus quæstoris, cujus ordinaria Rupellæ mansio apud Comitia.*

XXXVIII. *Pretia ab expugnatis urbibus redimendæ vastationi*

tioni & prada nobis concessa, ut in publicum conferantur.

XXXIX. *Prafecti provinciarum, in territorio quisque suo, creabunt privatos rationum administratores qui Comitiorum rescripto confirmati, tributorum exactioni sedulo, & bona fide intumbent.*

XL. *Decima, tributa Regia, & quicunque demum obventus, ut in publicum conferantur, externi militis delectui habendo.*

XLI. *Decimam item prada maritima, & quodcunque obventus ex Thalassiarcha apud Gallos officio percipi solet, meminerint navium prafecti conferre in publicum.*

XLII. *Exacta rationem pecunia quater in anno reddendam apud Comitia; neq; ad prafectos Provinciarum pertinere destinationem ipsius, cujus penes Comitia omnis distributio.*

XLIII. *Prafecti militum in Provinciis de numero ad Comitia sapius referent, quo innotescant vires, & stipendiis provideri possit.*

XLIV. *In qualibet provincia eligetur locus, in quem pecunia publica collatio fiet, quam prafectus distribuet ex prascripto Comitiorum.*

XLV. *Magistratus (seu juri dicundo prasunt, seu administrant rationalia) si in Ecclesiarum unitate manebunt, magistraturas & officia sua ut pleno jure possideant.*

XLVI. *Quanquam regales decimas & qualiacunque vectigalia vindicamus nobis, nihil privatis nostrorum possessionibus derogari prasumimus; si quid ab ipsis percipi solet justo titulo super decimis aut vectigalibus, quod omne ipsis reservabitur, si una nobiscum communione vivent.*

XLVII. *Pastoribus (quorum Ecclesiis tanta erit paupertas ut exhiberi nequeant ipsarum impensis) ex bonis Ecclesiasticis pensio numerabitur in victum & vestitum. Ceterum quia calamitas publica per clades & incendia multorum fortunas evertet, prospicient Comitia, si non indemnitati penitus, saltem ipsorum victui.*

Datum Rupellæ apud Comitia reformatorum generalia VI. Idus Maji, anno M. DC. XXI.

COMBORTVS *Prases.* BANAGIVS *adjunctus* *Combort.* *Banage.*
RODILIVS *à secretis.* RAFAVTIVS. *Rodille.* *Rafaut.*

Retuli bona fide præscriptas à Comitiis Rupellanis bello movendo regulas, ut verba sonant, quò in aperto

ſit in Regem, mangonum effrænis impudentia. Non multô pôſt, manifeſtæ fiunt ſeditionis cauſſæ, vulgatoque primum in Gallia, tota mox Europa ſcripto, illuditur Regi & populis: ſuperba gens & impatiens jugi! de cujus temeritate per ea tempora in hanc ſententiam ſapientes dicebant. *Pro monſtro in monarchia eſſe plebejos homines, conſtituere auſos leges per quas regni fundamenta convelluntur, non aliis autoritate & ſtylo principum reſcripta conſtare: regia quantacunque ſunt uſurpata à ſubditis, face vulgi, mangonibus, & lixis, qualis gens quæ Rupellæ Comitia componebat. Pari audacia (quanquam fato diſpari, & forſan meliore cauſſa) defeciſſe olim à Rege Hiſpano Batavos, & dum naſcente ſeditione nihil ſe contra principem ſuum moliri vulgabant, popularis imperii fundamenta jeciſſe, quæ adhuc manent. Partita in hunc modum Bataviæ & Friſiæ municipia, & provincias in circulos; miſſos à circulis Oratores, compoſuiſſe conventum qualis nunc Rupellæ: hinc prodiiſſe Imperatorem qui præeſſet armis ſub dominatione populari. Falſa obſequii erga principem ſuum imagine affectata imperia rerum: diſſimulatum diu donec aperte jugum excuteretur, ita ſigillo uſos, regio charactere, ita ſacros Eccleſiæ Romanæ obventus, & omnem ſupellectilem paſtoribus ipſorum addicta. Compoſitas plane in hunc ſtylum, naſcente adhuc republica regulas: denique ab exemplari Batavo ductam imaginem. Non habendam Sectariis perduellibus fidem dum regium nomen impietati ſuæ accommodant, ſpecie belli moti pro autoritate ipſius: ſpecie recti convelli regni fundamenta, uſurpari tyrannidem.* Ceterum in tam impio bello parum viguere fides, pietas, & (cui maxime ſtudebant) lex politica, parum valuit inter milites diſciplina, itumque in prædam, in diſſidia, & rixas, æmulantibus ſumma jura primoribus, milite aſpernante duces, & in omnem licentiam prolapſo. Magnatum prima defectio fuit, nempe Eſdiguerii, Bullionii, Tremollii, & Caſtillonii; hi, quanquam per diverſa tempora ſectam abdicant, cauſſæ variæ tradebantur, quarum præcipua & forte una; arrogantia vulgi dominationem avide affectantis. Primoribus in Gallia viris, ſuperba ingenia ſunt; regere amant magis quam regi, præcipue ubi regentibus virtute & natura præpollent: hinc populi regimen exitiale ipſis & exoſum, quo nihil natalibus, virtuti parum conceditur.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu HENRICI IV.

LIBER SEPTIMVS.

SYNOPSIS.

BELLVM à perduellibus destinatur. Varia in Regem & Catholicos murmura. Discordia inter Sectarios ex Principis rescripto, quo salva religione & bonis, si in fide manserint, in perduelles bellum fore promulgat. Edicti formula, unde sectæ ruina, & casus. Bullionius, Esdiguerius, & Tremollius factioni subscripturos se negant. Bullionii ingenium, & indoles. Forcæus, Rohanæus, Subisius & Castillonius rebellant, acceptasque ferunt delatas sibi Comitiorum rescripto provincias. Quare nobilium pars magna ea seditione abstinuerit. Bensinus Montisgiscardi turres in Benearnio sitas invadit, ex Forcæi, ut creditum, consensu, aut patientia (is in Benearnio Prorex.) Poyanus arcem obsidet. Indignatur facto Forcæus. Saludius in Benearnium à Rege mittitur pacando dissidio. Forcæus arma positurum se negat, nisi post reparatam legitima ultione injuriam illatam sibi. Espernonio incumbit belli moles, statim sopiti. Fugit cum Marchione filio Forcæus pater: cæsus ad internecionem ipsius miles à rusticis, dum per avia & anfractus dilabitur. Procuratio Benearnii, Scoticique præsidii præfectura Forcæo adempta, transferuntur in Theminium & Monium. Mompoulianus, non alio crimine, quam quod Forcæi filius est, gratia Regis & aulico favore cadit, qui finis Benearnensi bello. Castrum Albigensium missus à Comitiis Rupellanis Orator oppidum ad defectionem impellit, plebique autor est ejiciendis urbe Catholicis, & Senatu. Sectarii Senatores urbe perduelli negant se abstituros: quam ob caussam. Pathetica delegati, ad populum oratio, qua in seditionem accenditur. Pellendo urbe Catholico magistratu commentum: qui tandem Tolosam se recipit desperatis rebus. Excita apud Turones ex levi caussa seditione, ferro & flamma grassatur vulgus. Sectariorum ea de re questus ad Regem, & pœna in Catholicos: nova seditio ex priori. Luynæus Comestabilis dignitate donatur, indebito, imbelli viro munere. Singularia de ipso, & fratribus. Ancræi cum Luynæo brevis comparatio. Hujus apologia. Apud Turones

Rex

1621. *Rex seditionem exactam reprimit & ulciscitur. Sectarii manifestos faciunt questus suos, scripto per totam Europam vulgato, cui subjicitur pro Rege Apologia, incerto Autore. Quibus fusè narratæ Regis in Sectarios, & Sectariorum in Regem querelæ. Favasius à Secta delegatur in aula constanter mansurus, donec fidem exsolveret Rex, subscriptione libelli supplicis, quam intra statum tempus promiserat. Vt Suessionensi, Majenio, & Niverno illuserit Sectæ suæ desertor. Sequitur obsidio Gergobiensis sub imperio Comitis Sanpaulæi. Vatevillius vrbem obsessam novo clam præsidio firmat, pactæque deditioni obstat. Bobierus præfectus arcis fidem deditione exsolvit. Iacobus magnæ Britanniæ Rex à Sectariis Galliæ in communionem caussæ vocatus, negat subsidium subditis contra Regem, metu præjudicii in Anglia faciendi, siquando Catholici regnicolæ in se rebellarent. In Sacrocæsaream expeditio Condæo defertur, & quæ regiam olim obsidionem sustinuerat urbs, in momento deditur, consilio magis & arte, quam armis. Commentum Principis memorabile, spargendæ militem inter & oppidanos discordiæ, unde subsequuta deditio. Salmuria insperato successu à Plessi-Mornæo deditur Regi. Thoarsium item, & in Regis transitu obviæ arces. In provinciis Narbonensi, & Cebennica grassatur Sectaria impietas in res sacras: polluuntur Ecclesiæ, flagellantur Monachi, rapiuntur explendæ prædonum libidini Virgines Deo sacræ. Crossius Præses proditorie necatur, qua ex caussa, & quonam modo.*

INCLINANTIBVS ad bellum omnium animis, Sectarii gnari famâ rerum eventus Regi, spargebant per emissarios suos intra & extra Galliam rumores profuturos Sectæ, si fides haberetur. *Pravo Regis consilio indici bellum, quo per longos annos Gallia suorum sanguine inundabitur; arduum opus esse exstirpationem precari cœlo populi; quæ Deus protegit frustra ab hominibus impeti; Regem lubrico ætatis deditum ludicris & voluptatibus; dumque vanis rerum aucupiis, pro libidine regentis Luynæi distrahetur, imparem fore labori & oneri. Ducentas Sectæ arces in Gallia, præsidio, vallo, & aggere munitas adeo ut centena expeditio sit earum expugnatio, interim quinquaginta (ut minimum) præliis instructa acie dimicandum, quorum eventus dubii, &, si inter plura, adverso Marte pugnatum à Rege semel aut iterum, periclitari coronam ipsius: neque procul fore mutationem status ex regio in popularem. Fortiores duplo hodie in Gallia Calvinistas quam forent Batavi ordines anno* M. D. LXXVII. *quo tempore Reipublicæ liberæ jacta ab*

ipsis fundamenta strenue, & feliciter: ejus dissidii exitum 1621.
felicem adeo, ut profligatum sæpe Iberum adegerint ad pacem non aliis conditionibus, quam quæ intercedere solent inter Principes coæquales. Non ita opprimi posse, neque ita deleri qui Deo militant. Inter civilia seculi exacti dissidia queis petebatur, refloruisse Evangelicam Religionem nempe Deo oppressionem exoso, innocentiæ protectore, & vindice. Parum agnitas Ludovico reformatorum in Gallia vires, Henricum Magnum (cui plenius innotuerant) promeruisse beneficiis & amore, quos filius hodie suasus pessime, hostes ultro efflagitat. Saturandos suorum sanguine pessimos consultores, qui tam avide cruorem appetunt. Quadringentis Calvinistarum millibus firmari caussam, trecentis urbibus, mille & quingentis modi majoris tormentis bellicis: denique esse ferrum, & promptum tot millibus hominum libertati, aut ad mortem animum. His adjecta plura queis Rex coactus tandem, ut seriò capesseret bellum. Ceterum quia per dissensionem dilabitur quodcunque magnum est, visum è re publica spargere discordiam inter *fratres*, (eo vocabulo societatem confirmabant.) Optimum sane consilium, cujus VæræumProcancellarium, autorem fama vulgavit. Sectæ in Gallia per ea tempora hic ferme status erat. Non omnes rebelles qui Sectarii, si libertate conscientiæ, si bonis, & officiis fruerentur, erant plerique regii: plerique libidine in bellum acti, his neque Regis habita ratio, neque Religionis, privatis commodis prædæque studio magis, quam religione aut libertate agebantur. Erant qui pertinaci in Reges odio explodere jura Regni, democratiam introducere cuperent; hi deterrimi: omnium optimi, qui odio in res novas, Regi adhærebant salvis religione & bonis, in vim rescripti quod à Rege per ea tempora vulgatum in eam summam.

LUDOVICUS XIII. *Dei gratia Galliarum & Navarræ Rex &c. Ex quo Galliæ nobis administratio permissa à Deo, sæpe agnovimus edictorum executioni, inter subditos nostros inesse concordiam; huc industriam sedulò & quodcumque laboris contulimus, sæpe sectariorum proditiones conservandæ paci dissimulavimus, sæpe debita pœna exemptos dimisimus quorum crimina non ferro, vix expiari poterant flammis. Postquam ignorantibus nobis, nec permissuris, Rupellæ nuper indicta Comitia, quo medela præverteret malum, acriter insisti-*

1621. *stitimus prohibendis, in spem, fore ut evanescerent prava in seditionem consilia: res contra vertit; visa illis indictio serius facta, ex quo prohibita erat; anticipatur conventus, quia vetitus. Ibi quodcunque supremis principibus debitum est, qualia sunt, edicta, belli denunciatio, tributi indictio, sigillum, proscriptio, jus vitæ & necis, aliaque ejusmodi, ea impudentia usurpantur, ut dubitare nemo possit abdicatum penitus Regem ab iis qui sic regalia exercent. Hæc quam gravia nobis, quamque intolerabilia, judicent quorum interest externi Principes: Quantacunque protervitas est, dissimulavimus diu, ea mente, ut, si redirent ad se consulti melius, gratiâ dilueretur crimen. Enimvero, quia ex clementia nostra ferocitas & obstinatio ipsorum augescit: in noxios inviti agemus ex lege. Ceterum, quia è Sectariis non pauci, fideles nobis operas exhibent, unde iniquum foret, optime de Rege suo meritos involvere damnationi quæ diversam habet à Religione caussam: hisce litteris in præsens & in futurum valituris, in protectionem nostram vocamus quotquot è secta nobis militabunt, & si, quâ invicem nectuntur religio, non patitur ut in consortes suos arma capiant, sat fuerit protectioni nostræ promerendæ, si privatim agentes seditione abstinuerint. Declaramus insuper idem velle nos in præsens quod ante, memoriæ felicis Henricus pater voluit, quo tempore Nanneticum edictum concessit Sectariis, quam nos concessionem primo in regnum ingressu, sacramento solenni firmavimus & firmamus adhuc pari religione. Qui ergo à convocatis contra nos Rupellam Comitiis desciverit, securus esto. Hæc ut quam primum in executionem veniant, mandamus præfectis urbium, Senescallis, Præpositis, Iudicibus, Consulibus, quibuscunque demum magistratibus, seu municipia regunt, seu provincias administrant; ut subditos è secta nostros (si pateat de obsequio & fide) ea quæ in provinciis funguntur autoritate protegant, permisso ipsis libero exercitio religionis suæ: contra, si factioni subscripserint, placet agi in ipsos velut in publicos grassatores. Mandamus insuper procuratoribus fisci & quibuslibet eorum vicariis, ut promulgatam hujus edicti formulam sedulò exsequantur, ita enim placet. Dat. Fonbellaq. XXIV. Aprilis, anno salutis M.DC.XXI. & regni nostri. XI.*

L'Edit de Nantes.

Retuli fideliter diploma regium, ut verba sonant, cujus statim effectus, defectio multorum à caussa communi. Mirum

rum certe tam facile deceptos, alias sagaces viros, maxime cum una omnes religione tenerentur; falsa enim credulitas arctiori nodo quam cetera humanæ societatis vincula, mentes constringit; quo fit, ut, qui religionis opinione ducuntur, Principem, patriam, publicum, privatumque jus parvi faciant. Primus omnium à Secta deficit Esdiguerius: secuti exemplum Bullionius & Tremollius, quibus delata à Comitiis prima armorum imperia ante memoravimus; abjurandæ factioni missi ab ipsis in aulam Oratores, per quos novo sacramento Regi sancita fides. De Esdiguerio & Tremollio plane constitit abdicatam ab ipsis penitus Sectæ caussam, errores ut abdicaverit uterque infra trademus: Bullionii dubia fides; is (bellis civilibus innutritus, amans factionum, obscurus, & implicitus, Regi suspectus æque ac Sectæ suæ) rebus privatis summe studebat, si vera fides Scriptoribus ejus ætatis: sane compensata virtutibus vitia palam est; quippe dux providus, belli haud rudis, sagax & peritus omnium fuit, ut dici de ipso possit, neminem melius ubi bene. Abdicati armorum imperii, quod in ipsum Rupella contulerat, caussæ variæ promebantur; Senectus invalida, afflictum podagrâ corpus, & in belli casus enerve: feudum illustre & opimum, quod in extremis Lemovicum possidebat in Galliæ meditullio, per injectionem regiæ manus applicandum fisco si rebellaret: his accedebat popularis imperii detrectatio, sub quo precarium imperium habiturus erat. Forcæus, Rohanæus, Subisius, & Castillonius subscribunt factioni, delatumque sibi armorum imperium acceptum habent, libidine in res novas. Nobilium discors ordo, plerisque timentibus ne populo subjicerentur, qui sunt in statu regio potiores: ita ab Helvetiis olim, confirmandæ plenius libertati, nobilium ordinem ferro exhaustum, negantibus mangonibus & lanistis qui apud illos prævalent, quid esse in sanguine nobilis; aut, si quæ nobilitas est à protoplaste Adam procedere, eoque omnes homines æquales nasci. Redeo ad res Benearnenses, unde omne in Sectarios malum. 1621.

Le Limosin. *La Force.* *Rohan.* *Soubise.* *Chastillon.*

Benfinus post tentatam incassum arcem Navarræam Montisgiscardi turres invadit loco opportuno sitas. Invia est rupes, altis hinc inde præcipitiis, angustus callis & sinuosus per quem ascenditur; summa rupis in planitiem desinunt, quantum satis militi in aciem ordinando: hîc turres dux, unde

Bensins. *Navarreins.* *Mongiscard.*

ina-

1621. in apertam late planiciem prospectus. Postquam Bensinus muniverat arcem, ferro grassatur in planitiem circumjectam: Forcæo patientia & silentio approbante crimen, Poyanus Navarræi castri præfectus privata autoritate primum amicos convocat, dein ubi successurum ex voto destinatum facinus videt, militiæ delectum habet, fore sperans ut prima quaque die à Rege subsidia mitterentur. Ardua res homini privato ex penu sua moliri bellum. Poyanum natales & virtus commendabant, &, quanquam arcta supellex sustinendo bello, autoritate in ea provincia valebat satis, movendo. Duo millia peditum, ducentos Equites colli admovet cui impositæ turres, premitque hostem. Forcæus provinciæ prorex, cui una cum Bensino caussa erat, Poyani irruptionem pro offensa accipiens, monet; *Ni quamprimum incapto destiterit armata manu ulturum se injuriam Regi illatam & sibi; non eas esse privati hominis partes, ut bellum pro libidine gerat; per absentiam Regis armorum imperia sibi Proregi debita; qui id juris quoquo prætextu usurpaverit perduellem esse.* Poyanus nihil hærens, probatam Forcæo Bensini proditionem, & fors procuratam; Proregem pro hoste habens, rescribit, *Commissam sibi à Rege Navarræi præsidii procurationem exigere, ut prohibeat hostem qui è turribus Mongiscardicis minatur arci in vicinia posita; non armatum se, nisi postquam innotuit, provinciæ præfecto parum curæ esse res Regis.* Instabat dicta in expugnationem dies; subsidiisque prohibendæ obsidioni, quæ Marchio Forcæus ex agro Petragorico ductabat, lentius progressis, desperata erat Bensini salus; cum Forcæus pater, dolo rem transigi oportere ratus, ex compacto agit cum Parlamento, ut turres dedi procuraret; ita vim eludendam, nec victum fore Bensinum qui Parlamenti autoritate absisteret: interea scripturum se ad Regem, uti arcem dedidisset Bensinus, procurante se, alias inexpugnabilem. Ita res cessit, conspirante unà cum Forcæo Senatu. Fit ad Bensinum delegatio à Parlamento: Bensinus honestæ missionis occasione arrepta, absistit, legemque accipit à Poyano. Poyanus solo æquat munimina & turres, scribitque ad Regem deditam arcem, sed adhuc stare in armis Sectarios Forcæo duce. Rex impatiens peti autoritatem suam, noxiosque secreta ex factione effectus timens, Saludium ire in Benearnium jubet inhibendo Forcæo, &, si perstiterit, manu

Margin notes: Poyane. — Perigort. — La Saludie.

manu armata opprimendo; datæ in eam rem litteræ quas Espernonio redderet, delectuique militiæ mox habendo, pecunia. Datæ item litteræ ad Miossensium Labretanum, Gramondum, Vigniolium, & Pardalianum-Gondrinum, (hi in Benearnio & Aquitania nobilium Principes) Saludius Forcæum mitius à Rege compellatum monet officii sui, armaque ut actutum ponat hortatur: *negat ille positurum se, quandiu inulta erit injuria, quam à Poyano accepit; provinciæ Proregem se, eoque nomine armorum imperium debitum sibi. Lectum, se inconsulto, exercitum in Benearnio, obsessam ab homine privato arcem, tranquillitati publicæ vim illatam.* Saludius instare acrius, hortari, increpare, donec Forcæo pertinacius obluctante, Regis litteræ Espernonio redderentur; redditæ item Miossentio, Gramondo, Vigniolio, & Pardaliano. Statim Espernonius accingit se in expeditionem, lectoque raptim milite bis mille legionarios in Benearnium ducit; quibus junctæ Poyani copiæ, nobilitasque qua multum valet Aquitania, quatuor peditum millia, alarios mille composuerant, cum Forcæus impar numero, provinciâ absistit: dilapsus item cum patre, Marchio Forcæus, unaque ducenti nobiles: gregario militi dum per obscura suggreditur in prærupta montium nisus, aut in sylvis profundioribus late delitescens, iniqua fuga est; quippe aut fame extinguuntur, aut rusticorum manu necantur omnes. Dirum est manipulariis in rusticorum manus incidere, à quibus rependi gratia solet, qualis accepta à milite in statione, in transitu. Forcæo adempta officia transferuntur, nempe Benearnii procuratio ad Marescallum Theminium; ad Marchionem Monium præfectura excubiarum, quam *corporis custodiam* vocant. Accessit Mompouliani proscriptio (is Forcæi filius puero Regi admotus una cum Principe adoleverat, iisdemque per unam educationem affectibus sperabatur quasi prima apud ipsum gratiâ valiturus) unus patri & filio casus est, non ætati, non parcitur innocentiæ Mompouliani; adeo in filios transeunt parentum crimina, maxime ubi postulatio est Majestatis. Postquam imperata adolescenti ab aula discessio, ferunt diu procrastinatum in spem molliendi Regis, quippe casum ex secessu timebat. Plerisque creditum à patre filio indictam in aula mansionem quoquo modo, spe recipiendæ possessionis

1621. *Espernon. Miossens d'Albret. Gramond. Vignoles. Pardalian de Gondrin. Le Mareschal de Themines Gouverneur de Bearn. Mosni Capitaine de la garde du corps. Mompoulian.*

1621. Benearnicæ ex persona filii, regiæ gratiæ possessoris; nec defuere qui vulgarent filii in aula gratiam patri in excidium vertisse, ex fiducia qua impunè sibi fore crediderat quodcunque committeret. Sic procuravit ruinam filius patri: sic filio pater. Pardaliano-Gondrino altera Benearnii procuratio sub Marescallo Theminio permissa. Hic finis seditioni apud Benearnenses, adeo ut rebellionis in ea provincia nihil, Sectæ Calvinianæ vestigia invenias hodie rara & levia: qui haud procul miraculo est, tam exiguo tempore Ludovici Regis, & Ecclesiæ orthodoxæ de provincia rebelli triumphus.

Gondrin Lieutenant Du Roy en Bearn.

Per ea tempora delegatus à Comitiis Rupellanis Orator Castrum Albigensium venit. Castrum urbs est haud ignobilis, seu loci genium qui in valle fertili placidus & amœnus est, seu dignitatem spectas, ubi sedes Episcopalis ampla & dives, quanquam olim Episcopatus Albiensis partem faceret: fida Sectariis urbs, Regi diu suspecta fuit. Hîc Senatus æqua partitione Catholicus & Calvinista (Cameram Edictalem appellant ab edicto Nannetico introductam.) Intuta erat Catholicis hæc mansio, imminente ipsis quotidie fatali periculo hostilia inter & rixas seditioso passim in urbibus Sectariis populo. Postridie quam Orator venerat, sibi rem esse cum populo dixit, quæ è salute omnium cum sit omnibus, & palam communicari oportere. Quia ex officio magistratus erat ire obviam recenti malo; Bertrandus cognomento Major, senatum propere convocat, (is ab excessu Præsidis Paulæi præsidem agebat jure veterani) multa hîc proposita à viro forti, quibus Sectarii Senatores moverentur prohibendæ concioni, ex qua timebatur seditioni exordium fore: ubi se illi fore impares facto responderant; *Vrbe*, inquit, *absistendum magistratui, in qua impunitas est crimini majestatis.* Illi abstituros se negant; nec deerat prætextus mansioni; *Iactam plane in bellum aleam*, ajebant, *excessu suo: satius fore si cum insanientibus in speciem furerent, quæ optima ratio probis, decipiendo populo. Clam se omnia tentaturos procurandæ tranquillitati publicæ, & , quo magis valeant in pacem consilia, palam inclinaturos in bellum. Ire in adversum seditioni, quæ in præsens agitur vulgus, sibi periculosum fore, Regi subnoxium, concedenda furori spatia temporum per quæ enervetur & cadat. Imparem fore nascenti seditioni magi-*

Castres d'Albigeois.

La Chambre mypartie.

La Chambre de l'Edict.

Le grand Bertrand. Doyen.

Le President de Paulo.

stra-

ſtratum, quam haud ægre reſtinguet poſtquam adoleverit: per obſtantia acrius intendi torrentem. 1621.

Poſtera die magna in templum frequentia convenitur, poſtquam pathetice paſtor peroraverat, aſſurgit Comitiorum legatus, ſalutataque ab autoribus ſuis concione; *Huc ſe veniſſe*, ait, *pro ſalute communi; in id plenis Comitiis conventum, manu ut armata vindicentur privilegia, immunitates, & quod ſummum eſt, conſcientiæ libertas. Belli juſtam eſſe rationem cum opprimitur innocens: non aliam in præſens ſaluti viam: neque captum temere de bello conſilium, computata attentius omnia, habitam hominum, armorum urbium, & ærarii rationem; proditumque eò provectam hodie reformatæ gentis fortunam, ut bellum Regi movere poſſit, quanta Rex mole movet: æqualia fore utrinque pericula: ſubductâ Regis perſonâ, in ejus caput bellum fore, penes quem omnium arbitria ſunt; peti unum, qui affligit omnes, accommodans privatæ libidini autoritatem publicam & regium nomen. Muniendam quamprimùm urbem, pellendos Papiſtas quos tutela fidei publicæ in hanc diem protexit, quanquam & defendi poſſit contraria opinio ex credulitate ipſorum, qua fidem hæreticis ſervandam negant; ſatius facturos oppidanos ſi cum ſupellectile ſua, & impedimentis ſalvos dimiſerint.* Sic perorans omnium in ſe animos & vota convertit, aſſenſere una omnes conſpiratione Rupellano decreto. Ne tamen aliquando imputaretur oppidanis, ejectio magiſtratus ab urbe ſua, à quo illis maximi obventus erant ex frequentia litigantium, eoque legitimus timor, ne ſi poſt bellum reſtauraretur Camera, mutaretur ex delicto ſedes; placuit dolo amoveri. Ergo quo ſponte Catholici abſiſterent, incutitur illis ex ſeditione timor, ſparguntur taciti per vulgus rumores, *Iugulandos prima quaque die Catholicos; exſpectari militare præſidium, cujus vaſaniam nec municipes cohibere, nec magiſtratus poſſint.* Hæc dum ita velut per ſuſurrum vulgantur: ſpecie prohibendi ab ædium direptione vulgi, diſponitur præſidiarius ad fores Catholicorum miles, magiſtratus municipii vim fieri vetat; ex vi palam vetita in Catholicos, perſuaſum clam deſtinatam eſſe: manebat tamen Bertrandus ratus (ut res erat) ubi abſtitiſſet bello ſtatim exordium fore: demum faceſſere juſſus, aut mori, abſiſtere ſtatuit. Illi adjuncti è Senatu noſtro ſeptem haud indigni virtute & conſtantia

1621. viri, quorum nomina trahantur ad posteros; Probenquius, Vesianus, Ioſſæus, Agretus, Terlonus, Ouvrerius, & Ambesius. Demum eò politis rebus ut mox jugularentur nisi discederent, habito districte consilio in eam sententiam inclinant delegandos ad Sectarium magistratum è Catholicis duos, qui quantum Reipublicæ periculum sit ex dissolutione Cameræ edictalis renuncient, moneantque communi Catholicorum calculo deliberatum, sedes ut Lautricum, haud procul Castro transferatur, donec Rex stabilem dixerit mansionem: negant iterum Sectarii abstituros se urbe: Catholici Lautricum se recipiunt: sic dissolvitur Camera, quæ Catholicos inter & sectarios fidei mutuæ cæmentum erat. Vix octo dies Lautrici exegerant, cum perlatæ ad ipsos litteræ, queis Rex Cameram Villamurium transferebat; Vrbs est ad Albigensium confinia Tarno amni imposita, quam Sectarii per ea tempora possidebant. Missus Castrum apparitor, postquam Sectariis magistratibus ex formula rescripti nunciaverat ab urbe discessum, refert improbatam communi oppidanorum & magistratus voto translationem. Redeuntes Tolosam Catholicos stipat per viæ pericula, denunciato jam bello, Vicinus ab Ambra centum circa alariis. Non multò pôst Sectarii Senatores habiti inter simultates ludibrio, magistratura sponte abscedunt, nullibi tuta mansione, donec per varios fortunæ casus jactati longo hac illac errore, infensi Catholicis, suspecti Calvinistis agnoscerent magistratus plane obscuros esse, nisi ex Rege fulgent. Dissoluta Camera prorumpitur statim in apertum bellum, cujus dum jaciuntur altius fundamenta in agro Septimanico & Aquitano, quæ interim trans Ligerim gesta memorabimus.

Bertrand. Probenques. Vezian. Ioſſé. Agret. Terlon. Ouvrier. Ambés. Lautrec. Villemur en Albigeois sur le Tarn. Voisins d'Ambres. Languedoc. Guienne.

Quia querelis quas in Regem & Catholicos accumulant Sectarii, interserunt commotam apud Turones seditionem, quæ sub idem tempus exarsit, quanquam indigna plane res est quæ inter annales referatur, memorabo. Martinus quidam stabularius ex Catholico nuper factus Calvinista, mortalitatem expleverat: sine pompa (qui mos Sectariis) effertur funus; feretro instant è gente Catholica pueri per lasciviam, illuduntque cantu incondito, prosequentibus luctum; versus erant satyrici in Martinum compositi, quibus Turonum vici noctu & interdiu personabant; &, ne quid fabulæ defo-

Tours.

deforet, ibant bini longo ordine pueri minutula ad manum cruce ducentes funus: ad crucis aſpectum excanduit zelo ferventiore Calviniſta è vulgo quidam, incuſſaque in obvium alapa niſu brachii robuſtioris præcipitem agit: gemit puer & clamat; adveniente matre redintegratur clamor, inſtant acrius pueri, accurrunt feminæ & vulgus: pervadit rumor cæſum à Calviniſta Catholicum puerum, odio religionis. Commovetur ſeditio fortius, Martini cadaver effoditur, laniatur, diſcerpitur: obſtat magiſtratus precibus primum, dein minis; at irritum quodcunque minatur, furens populus, acerbitate prohibentis ultro accenditur: crematur templum in quo Sectariorum conventus haberi ſoliti, ſubſelliiſque & ſcamnis collatis in unum, velut rogo parentatur homini per ludibrium: nemine prohibente incendium, ſerpit flamma è templo in vicinas Sectariòrum ædes quæ & igne conſumptæ. Triſte ſpectaculum! toto triduo graſſatur per urbem ferrum & flamma. Sectarii deliteſcunt, fugiunt: æſtuantibus animis obvii trucidantur: poſtridie deſæviente ira, publicantur fugientium bona, in vincula conjicitur vulgus, nec quies eſt, niſi poſt triduum. Sectarii ſtatim delegatione ad Regem queruntur, *jus gentium violatum, & fidem publicam, ſub cujus præſidio urbem ipſi Catholicam habitant: direptas ſuorum ædes: templum igne crematum, prohibitos defuncto parenti juſta perſolvere filios, negatam mortuis terram (quodque apud Canibales inauditum) temeratos impie manes, effoſſa cadavera.* Reparandæ injuriæ Rex Malevillium libellorum ſupplicum in regia magiſtrum delegat: is in factum inquirit. Liberantur Sectarii nuper per ſeditionem conjecti in carcerem, injiciuntur vincula in Catholicos, inſtruitur lis; jamque in procinctu erat ſententia capitalis in noxios, cum ecce liberandis nova ſeditio. Facto agmine irrumpitur in ædes publicas, effringuntur portæ, obſtare auſi trucidantur, aſſeruntur in libertatem rei: Malevillius ſuggredi in vicinas ædes, poſitoque inſigni magiſtratus deliteſcere; &, quia ſeditionum irritamenta in præda ſunt, direptæ denuò Sectariorum ædes, maxime tabellionis cujuſdam, apud quem inſtrumenta obligatoria debitorum manu diſcerpta: neque antè licentiæ & procacitati modus impoſitus, quàm ſacramento aſtringeret ſe municipii magiſtratus *abolendam facti memoriam, liberandos Catholicos ſi qui carcere detinen-*

Maleville Maiſtre des Requeſtes.

 tinen-

1621. *tinentur: igni cremanda instrumenta per quæ seditionis probatio & convictio in nocentes.* Non abibit impunè temeritas: pœnam ex seditione in autores, & quæ hinc secuta mox trademus.

Iturus in Aquitaniam Rex, Luynæum ex tyrone, Galliæ Comestabilem facit, quod ante in transitu memoravimus: rem portento haud procul. Tertium jam lustrum erat ex quo per Henrici Mommorancii mortem vacabat dignitas Regiæ proxima; tacitaque jam tum lege sancitum supprimendam, tanti videbatur momenti jus omne militiæ penes unum non esse: prævaluit arcano imperii Luynæus, quod in aulis Regum fieri amat, ubi vis nulla legi est, contra aulicum dominantem. Mirabitur ætas sequens progressum fortunæ in homine, qui (quanquam ex nobilium ordine) nec virtute bellica, nec dotibus animi supra reliquos valuit. Valuit certe, ast non pro fortunæ modo. Statim ab Ancræi nece, Marchio, & Comes, ex Comite Picardiæ Prorex, Dux & Par Franciæ, in præsens per saltum Comestabilis, neque enim emensus antè militiæ munia. Ad hæc magnatum murmura magna & justa; ast major patientia: certe ingens servitus fuit, adorantibus certatim omnibus eam cui indignabantur fortunam. Implevere odii & invidiæ cumulum Brantesii & Cadeneti fratrum, properi progressus: Cadenetus postquam Pequigniam illustris feudi heredem duxerat, Picardiæ, sub fratre Luynæo præficitur, dein Dux & Par Franciæ fit, postmodum Franciæ Marescallus. Ceterum non est ex integro fortunæ opus Cadeneti augmentum; & virtuti beneficium debuit, præcipue bellicæ qua potior creditus utrique fratrum Brantesio fortuna minor, & si ingens fuit, per nuptias principis Luxemburgæ quas affectaverant in Gallia principes viri. Illustre est Luxemburgicum stemma, Imperatorum, & Summorum Pontificum seminarium; defectu masculæ prolis ampla & antiqua inter principes domus reclinata erat in ea virgine, cui centum librarum millia annuus erat reditus. In regia contractæ nuptiæ principibus, quorum ingens concursus, ministris; Rege præsentia sua auctorante nuptias, queis maxime obstabat virgo dedignata virum. At hæc in transitu de fortuna fratrum: plura in tempus suum.

Brante. Cadenet Freres de Luynes. l'Heritiere de Pequigni.

l'Heritiere de Luxembourg.

Prodiere per id temporis scripta flexa in satyram, queis con-

contra Luynæum ad nauſeam repetebantur olim prolata in Ancræum ſub Regina parente; par Gallis invidia ab utroque, par indignatio: certe morbus idem erat mutato nomine: hoc intererat, quod Luynæo, fratres, ampla familia, & cognati erant haud pauci quos ſaciaret; Ancræo ſtudium in ſe omne; parum cognatione valuit, aut parum ſtuduit. Ceterum, quanquam contra dominantem ferme conveniunt omnes, quia omnibus pro libertate ſtudium eſt quam unus deſtruit, non defuere tamen, qui Luynæi partes ſuſciperent, edito, qui palam legebatur, libello, in hanc ferme ſententiam. *Si Regi imponetur lex per quam amare non liceat; ſi poſtquam amaverit vetabuntur largitio & favor, deteriorem fore conditionem Regis, fortunâ ſubditi, cui & amare, & largiri datum: quaſi deſinat homo eſſe, quia Rex eſt? ſi quis apud privatum hominem valebit opera & induſtria probe adminiſtrandis ipſius rebus, ſumma familia penes ipſum erit, reget, adminiſtrabit ad libitum: quorſum Regi in publica adminiſtratione negabitur, quod in privata cuilibet è populo liceat?* At indebite provectus in immenſum novus homo, nec obſervata interſtitia temporum, promovendo? *Qui ſic garriunt ignorant magnificentiam, quæ præ ceteris, virtus eſt regia, in homine privato mediocribus contineri, in Rege modi eſſe incapacem. Avis, cui ſupra nubes aſcenſus eſt, ſi volatu in obliquum nititur & deſcendit, infinita terrarum ſpatia metitur in momento, quantoque altius ſublata eſt, tanto longius fertur: ita ſublati in ſumma rerum Reges, ſi quando illis per gratiam in ſubditos deſcenſus eſt; momento ſpatia immenſa conficiunt: augmenta rebus ſunt in tempore, & per tempus, niſi cum Reges operantur, quorum in eo tota magnificentia eſt, ut quod nec ars, neque natura niſi per tempus aſſequuntur, in momento perficiant. Ea via provectos Luynæum & fratres quæ vere regia eſt. Ceterorum mortalium in eo ſtare conſilia, ut gratiam ex æquo rependant, tantumque retribuant, quantum accepere: Reges contrà, dum nihil eſt quod accipere poſſint, largiri omnia, quo maxime Deum imitantur quem repræſentant. At ſi horum quæ à Regibus fiunt ratio reddi debet, ſi in controverſiam venire fas eſt ipſorum dicta, factave, non eſſe Ludovico plures aulicos quales, & quanti quondam Henrico* III. *quibus ſatiandis exhauriat totam regni ſui ſubſtantiam, quod ille olim; non quærere ipſum ludicra quæ immenſis ſæpe ſum-*

1621.

1621. *ptibus parari solent; non luxu distrahi, non vanis amoribus per quos regia supellex omnis dilabitur, non ædibus in regiam amplitudinem construendis, unde immensi sumptus, queis consumuntur vectigalia, populi sanguis; unius aulici fortunæ incumbere ipsum provehendæ, quæ una ipsi pro omnibus impensa est.* His constabat Luynæi defensio data in publicum, valitura, si odium & invidia amoverentur queis maxime obnoxius est quicunque Regem possidet.

Fontainebelleau. Blois. Tours. Modene grand Prevost.

Lecto qui armis præesset Luynæo Comestabili, accingit se in bellum Rex, Lutetiaque Fontembellaqueum venit, non multò pòst Blesas. Allatus de Turonum seditione nuntius movet, ut iter dirigat eam in partem. Modenæus capitalium in Gallia præfectus præire jussus instruendæ liti; sistuntur rei septem: compendiaria cognitione (qui mos capitalium præfecto) instruitur lis; è septem duo dimissi, quinque in furcam acti, quo spes erat mollitum iri Sectæ ferocitatem: nec vana spes: quippe per exactam à Catholicis pœnam, ex delicto in Sectarios commisso; in rebelles bellum geri constabat, non in Sectarios quorum protectionem suscipiebat: sic non omnibus una caussa fuit: certe eo hamo captum vulgus haud est mirabile, cujus cæca libido est: vix miror satis vanitate ejus aucupii deceptos primores, nobilitatem, & Sectæ magistratum, qui in hanc diem pro politicis audierant omnes.

Nec diu cum prodiit in publicum declaratio, qua rebelles Sectarii tentabant innocentiam suam, in hanc ferme sententiam.

DECLARATIO ECCLESIARVM Galliæ & Principatus Benearnensis super persecutione injusta, quam patiuntur à Galliæ & reformatæ Religionis inimicis, deque legitima & necessaria caussæ suæ defensione, quam coguntur suscipere.

NOs ad Comitia Galliæ, & Principatus Benearnensis generalia à provinciis delegati: Quia gliscit in immensum eorum protervia, qui affectu Regis & ejus conscientiæ prave utuntur perdendis nobis: quamdiu loqui licet, profitemur in conspectu Dei & hominum, cogi nos ad legitimam defensionem, quo vita, & conscientiæ libertas nobis, uxoribus, & liberis salva maneant. Ast ne aliquando de fide omnium

omnium nostrûm erga Regem dubitare fas sit, sciant ventura secula (quandoquidem præsens rem vocare in dubium nequit, si recte judicat) eam esse Comitiis reformatorum generalibus mentem, solenni sacramento firmatam sæpius, ut Regibus sine conditione pareant, quos non agnoscere usque adeo flagitium est, ut eum qui ipsorum potestati resistit, Dei ordinationi resistere palam sit. Quare notum esse volumus, post Deum, Regem nos venerari & colere, & ita sentire de Regibus, nullam in orbe potestatem supra regiam esse: *unde in nos odia Romanorum, qui faciunt Regum diademata, Pontificis Romani ludibrium.* PRIMO *Regem obtestamur & Gallos omnes, dein Reges, externos Principes, civitates, municipia, populum; & si qui alii zelo domus Dei aguntur, ut suscepta innocentiæ caussa, protegant afflictum populum, legantque legitimos questus quos huic commisimus chartæ per Europam circumferendos, justam apologiam si commiseratione & veritate ab invidia vindicabitur. Specie rebellionis motum Reformatæ Religioni bellum nemo est qui ignoret, seditiosi & perduelles habemur, regia edicta & Parlamentorum decreta contra nos sæviunt, quia religionem profitemur diversam à Romana. Ast ne præoccupet incautos indigenas iste dolus, ne caliginem infundat externis, ignaris odii inveterati quo persequuntur nos qui Regi circumstant; neve ex congestis tot in capita nostra calumniis male nobis afficiantur Principes: sciat Christianus orbis verba esse & voces quæcunque in nos jaciuntur, prætextus armati contra innocentiam odii. Plane innocentes sumus. Ita olim excitandis in Christianos imperatoribus, de spretis Cæsarum imaginibus, declinata ipsorum jurisdictionis, seditionum, corruptique per pravum dogma populi postulatos, fidem facit Scriptura sacra, nempe perdendo semini Christiano, quod per obstantia adolevisse constat. Pari calumnia, lege majestatis damnamur nos, quorum ædibus direptio & incendium, quorum capitibus restes & gladii imminent. Probatione non indigeret innocentia nostra, si æqui, bonique consuleretur: nunc, quia nobis res est cum perditis hominibus, apud quos veritas & calumnia juxta valent; diluemus crimen.* 1621.

Edictum, conscientiæ libertatem continens decessoribus nostris concessum perhibent exacti seculi monimenta, quo tempore ex patrum cineribus redivivos & fortiores vocabant res lætæ

1621. *in jura regni, quæ nisi abdicasset Religio nostra, præter conscientiæ libertatem nihil affectans, divisam hodie cum Regibus Galliam possideret. Sæpe paci subscripsimus in eam legem, qua libertas conscientiæ continetur; quæ si violabitur (ut violari palam est) quidni liceat armis vindicare quod per pacem segnitie nostra amisimus? Plura in præsens consultò præteribimus queis injuste affligimur; quippe optime miserias ferunt qui abscondunt, neque ullum afflictis solatium majus, quam præteriti status oblivio. At nec penitus oblivisci par est, ne forte non utendo amissum à nobis queratur posteritas, quod ex Regum concessione & longiore usu nostrum erat.*

Statim ab excessu Henrici Magni, quem habuit Religio nostra defensorem, studuere coronæ Gallicæ inimici, quibus & nos odio sumus, Gentem in Gallia reformatam penitus perdere; quam si dicimus ejusdem coronæ columnam, erit forsan indecora nobis jactantia, vera tamen. Arduum erat Edicti fidem tot Regum placitis obsignatam, tot sacramentis confirmatam aperta vi, uno ictu convellere; actum dolo, cuniculisque clam petita fundamenta, quo mole sua rueret ædificium. Prima in nos mali labes ex sacramento præstito à Rege, qua die inauguratus fuit, sub cautione data in hanc formulam: Iuro in fide regia, quos Ecclesia hæreticos renunciaverit, tentaturum me, qua vi potero, finibus regni mei expellere. *Quid sperandum nobis quos Ecclesia Romana jamdudum hæreticos dixit? Ergo colligenda cuique vasa, quærenda extra Galliam sedes. Erupit in nos apertius vis inimica, cum anno* M. DC. XV. *habitis Lutetiæ Comitiis Galliæ generalibus, petitum, ut fides Regis, solenni Sacramento firmata exsolveretur; valeretque posthac Concilium Tridentinum in Gallia. Concilium quo interdicitur regno, qui conscientiæ libertatem concedit hæreticis. His adjectæ de proscriptione nostra declamationes, specie instruendi populi in templis habitæ, queis excitata in nos odia omnium. Nec sat Iesuitis (genti deterrimæ) effrani in nos licentia debacchari ex suggestibus: & clam illusum Regi ab ipsis, vana in nos superstitione fascinato: illis certe debitum quodcunque patimur: gens sanguinis avida Christiani, per quam eodem prætextu & Germania in præsens desolatur.* Le P. Arnoux. *Visus nuper è Societate nefaria homuncio, temerarium caput, jura regni in Benearnio usurpans, tantâ impudentiâ, ut Regem diceres: Vix regiæ conscientiæ admotus est,*

est, cum ex caussa legitima extorres Lutetiâ Iesuitæ, restituun-tur. Statim Benearnenses Episcopi prævalent pastoribus nostris, omnia statim in pejus ruunt, statim conscientiæ libertas opprimitur quæ in eam diem sancta & intacta fuerat. Hæc tibi debita, profligate homuncio, qui colore pietatis, quam crudelitati perniciose accommodas bellum nobis movendum in aula detonas. Gloriaris te conscientiæ regiæ moderatorem? Ecquid, amabò, moderatio hæc, nisi legum subversio? quid in ea propositum tibi quod sapiat Gallicam libertatem? Placita sunt Romanæ Curiæ quæcunque proponis, aut statuis. Quorum id præcipuum est fidem hæreticis non esse servandam. *Hinc ea conclusio*; Ergo si quid à Rege Sectariis promissum, violetur fides, jugulentur ad internecionem, etsi sub tutela publica vivunt; parentur equulei, restes, gladius, ignis: Regem Christianissimum decet hæreseos exstirpatio. Ergo edicta, si Romæ expedit, observentur; sin minus, corruant. *His & talibus velut aëre pestilenti male afflatus Rex, dum de ruina admonetur quæ Galliæ imminet, si infringitur data nobis fides, respondet*; malle se Coronæ suæ jacturam pati, quam animæ. *His additi Cardinales & Episcopi, gens inimica nobis, qui præter Romam nihil spirant; gens civilibus dissidiis innutrita, secreti conscia Hispani, Romanæque Curiæ honoribus, quorum Iesuitæ mensarii sunt, velut aucupio capta. Et in nos armantur parlamenta vano Religionis prætextu crudelia & iniqua si quando in ipsorum manus incidimus. Quæ cum ita sint, quid nobis sperandum à Rege, quem circumstat, quem obsidet Romana Ecclesia per emissarios suos? Nemo nostrûm sine trepidatione ingreditur regiam; si quis ratione officii accedit ad Regem, insinuatur in aurem susurrus, abstinendum ipsi aula, aut Calvinismo. Si quis in Parlamentis Romanæ servitutis impatiens, religionem nostram amplectitur, specie hæreseos professæ Senatu movetur. Corrumpitur eorum fides quibus urbium nostrarum custodia credita. Seditiosis in nos concionibus populus excitatur velut in hostes publicos. Quid plura addere opus oppressioni probandæ? direpta templa, temerata religio, effossa cadavera, agris in strato moribundis, nisi protinus religionem nostram exuerint, negata crudeliter fomenta in vitam: rapti ab ubere matrum infantes, quo Religionis & morum, quibus vivimus ignari, Romanæ demum credulitate facilius imbuantur. Hisne aliquando tandem*

1621.

1621. *dem satiabitur Roma pertinax in excidium nostrum? Ridet magistratus si quando querimur. Suprema nobis anchora genu Regis sanctissimum, quod sæpius amplexati, commiseratione tentavimus caussam nostram defendere, quandoquidem interdictum erat lege experiri; ast in irritum fuit supremus hic conatus: & advoluti genibus Regiis perduelles sumus. Videant externi Principes quæ nobis crimina imputantur, judicentque an justa postulatio?*

Lodunum nuper convocata Comitia, *hinc crimen atrox. At ex diplomate regio, ex permissu indictio facta, hinc justa exceptio. Comitiorum hic usus in Gallia, ut Rex cum subditis velut in familiare colloquium descendat, quo Reipublicæ invicem consulatur, aperiuntur hîc secreta animorum, qualiaque patitur mala populus, & quanta explicat, alias Regi dissimulanda fraude aulicorum. In eo conventu multa questi, in ludibrium fuimus: querelæ hæc summa erat.* Ereptam nobis Lectoræ arcem; non adscriptos ex stipulatu duos è nostris Lutetiano Parlamento; direpta nostrûm templa & cremata, depulsos Catholicis urbibus, qui Religionem reformatam sectantur municipes una & pastores. Raptos parentibus pueros vi monachorum aperta, non exuendæ Religioni tantum, sed & cucullo induendo. Atrocius sævitum in mortuos, violata sepulcra, effossa cadavera. His accedit Parlamentorum aviditas, quæ reliquas adeo jurisdictiones absorbet, ut plane vacent Cameræ Semi-partitæ, quas concessere nobis edicta regia. Inveterata in nos Tolosani Parlamenti præ ceteris odia, cujus indefessum est affligendo Dei populo studium: ex omni caussa condemnamur. *Quis hæc ferat? annùm opprobria tot, innocentes viros injuriæ magis admonent quam obsequii? Lodunensia Comitia ut solverentur conventum, sub his conditionibus.* Lectoram nobis post semestre restituendam, Lutetiano Parlamento ascribendos è nostris duos, querelas Benearnii audiendas; quæ si conditio deficeret præscripto tempore, permissa nobis conventus restauratio quandocumque libuerit: *horum nobis testes Princeps Condæus, Duxque Luynæus, hodie Comestabilis, testis item Dux Esdiguerius legitimi nobis expromissores. Postulamur conventus Rupellam vocati sine rescripto. Annùm exceptio justa est ex permissu, postquam conditio adjecta defecerat; defecisse ipsam nemo negaverit. Secuta postmodum*

Les Chambres my-parties.

dum expeditio Benearnensis, qua nihil nobis deterius in hanc diem; nihil injustius. Silentio transmitti nequit tanta calamitas; ipsa inanima oppressa clamant & queruntur, nec laurus sine strepitu ardet, nec vir bonus injuriose secum agi sine clamore patitur. Huc te, Deus immortalis! huc vos externi Principes; huc vos Christiani omnes in legitimam innocentiæ defensionem appellat ferri & flammæ vim passa innocentia. Clamat ad ultionem, vim inique passa religio, clamat & fides. Percutimur palam & cadimur, dum circumlato per urbem idolo genuflexionem negamus uni debitam Deo; hæc nedum patitur Rex, sed & autorat præsentiâ suâ. Salesius in Navarræam arcem quam procurabat, Regem admittit, sub ea cautione nihil mutatum iri; *quin & in eam sententiam Rex inclinabat fidei suæ vindex*, nihil in urbe innovandum, *cum à Iesuita Arnousio tanti moles negotii eo dilemmate expeditur:* Aut conscientiæ pollicitatio est, aut status politici; Conscientiæ esse non potest, quia adversatur præcepto Ecclesiæ, cujus est conscientias regere: si est politica, remitti debet ad politicos judices, nempe ad Concilium arctius, cujus ea sententia est, ut à viro Sectario in Catholicum transeat arcis procuratio. *Hoc argumento velut inter sophistas amotus Regi scrupulus ex data fide: Salesio succedit Poyanus homo Catholicus. Benearnii leges, & antiqui mores ex integro immutantur, natali solo pellimur, peregrini sumus in patria, usurpantibus jura indigenarum extraneis. Exin autore eodem Arnousio Iesuita prodit in publicum Satyra, cui titulus:* Rex in Benearnio, *ubi impudenter de Calvini hæresi exstirpanda peroratus, debitam Ludovico lauream probat ab opere incepto, quod ne infectum sinat, hortatur, & urget.* 1621.

Hæc inter, depravatur animus Esdiguerii; in Gallia Narbonensi petimur armis. Privatium, Villanova Bergi, Valousium & Vallum obsessa capiuntur, vastat urbes nostras in ea provincia Mommorancius, vim patitur Castillonius; &, quanquam Mommorancio armis & milite prævalebat, bello absistit. Deterrima Forcæi conditio, qui, postquam sub Henrico Magno insenuerat bellis, Benearnii procuratione, officioque in aula destituitur., non alio ex crimine, quam quia vindicabat libertatem provinciæ, qualem ab antiquo possederant Benearnenses; hinc Mompouliani ingenui adolescentis casus:

1621. *casus: sævitur in filium ex delicto patris, quo mage perderemur.*

Hæc per compendium memoravimus, quo sciat orbis universus id quodcunque belli, justam esse defensionem; absit Regem armis, à nobis peti, Regem unctum Dei, cui, si liber ageret, muti immolaremur. Scimus apprime quid Regi debeatur sæpius experti obsequium. Diadema Gallicum, parentum nostrorum virtute Henrico patri partum (quicquid in contrarium tentet Catholica factio) Ludovico filio conservabimus. Lex est nobiscum nata qua Regibus præstò esse assuevimus, cum necessitas exigit: testes Henrici duo, proximi decessores Ludovico, quos salutem nobis debuisse, dum à Catholicis opprimerentur, fidem faciunt ejus temporis monumenta, & ipsi sæpe professi sunt. Tu Rex maxime, quamdiu licet, parce tuorum sanguini. Desperatio magnum est in mortem incitamentum, huc rapimur omnes mutua in finem honestum æmulatione. Vos externi Principes adeste afflicto contra jus populo. Ast leve præsidium ab hominibus, ni ades tu immortalis Deus. Ades ergo Israelitis tuis, Deus optime! populoque electo succurre, dum adhuc spirat. Hæc est declaratio Ecclesiarum Galliæ, & Benearnii. Datum Rupellæ in Comitiis Generalibus. In cujus fidem subscripti

COMBORTVS, *Præses.*
BANAGIVS, *Adjunctus.*
RODILIVS, *à Secretis.*

His ferme verbis vindicare tentabant innocentiam suam eo bello Sectarii. Postmodum prodiit in publicum Regis apologia incerto Autore; referam in continenti, scriptum fideliter redditum, quo facilior sit utriusque collatio.

LIBELLI A SECTARIIS GALLIÆ VVLgati examen, quo per capita ostenditur futiles esse prætextus belli in Regem moti.

QVam falsò obtendatur oppressio ab iis qui privatim degeneres, in publicum exitiosi, nihil spei, nisi per discordias civiles habent, videant externi Principes, videant populi, quos ipsi in subsidium vocant: Videant falsa oppressionis imagine, ambitione, avaritia, & rerum novarum studio agi. Multa pathetice scripta, plura ab ipsis injuriose congesta in Regem suum, quæ quantacunque sunt, si hoc examine probra esse & calu-

calumnias plane ostenditur, vertantur in Sectam Principum arma, quos ad defensionem ipsa suam prave invocat. Sin vera sunt, quanquam impudenter in regium caput conjecta, armetur una in Regem & Catholicos conspiratione Europa omnis, per me licet. 1621.

Prima objectio est ex sacramento à Rege præstito ipso inaugurationis die cujus hæc summa. Iuro regia in fide, quos Ecclesia hæreticos dixerit, conaturum me, in quantum potero, finibus regni mei depellere: *Vnde vobis Sectarii, Ecclesiæ decreto hæreticis exsilium portendi concluditis? Verba arguuntur, adeo factorum innocens est Rex in quem agitis? Adeone sacramenti hæc formula nova est apud Gallos, ut ignoretur effectu vacuam esse ab omni ævo? Nondum Calvinus vester eruperat, & sic jurabant inaugurandi Reges. Henricus Quartus, quem pro Deo tutelari accipitis, in primo regni limine eo sacramento adigitur. Quare ergo qui siluistis tunc, obstrepitis hodie successori, quem scitis ea formula Majorum suorum religionem imitatum? Adjecta postmodum, vobis rogantibus exceptio regula, qua declaravit Rex ipse*, eo se sacramento nihil de vobis cogitasse, *actum id anno* M. DC. XV. *Quid ultra petitis?* Object. 1. Responsum.

At Iesuitæ plus nimis se immiscent rebus rerumque arbitria affectant ut publicæ, ut privatæ sunt? *A crimine immunis esse debet, cujus ea libido est, ut alios arguat. Quanta, amabò, est apud vos autoritas iis quos pastores vocatis? infectum est, quodcunque apud vos privatim, quodcunque publice geritur, nisi id hominum genus intervenerit. Iesuitæ Regi admoventur, quia probi sunt. Hinc improborum in ipsos invidia.* Object. Resp.

At eorum consiliis Rex prave suasus, dum de ruina admonetur, quæ coronæ imminet ex bello in vos movendo, respondet; animam sibi corona potiorem? *Calumnia est in Regem, neque enim ita respondit unquam. At esto; ita responderit. Revolvite quaso historiam Sectæ vestræ Germanicam. Fridericus Palatinus Comes, cum nuper promerendis sibi penitus Calvinistis exegisset Catholicos, finibus principatus sui,* Religionis caussa exactos *respondit*, &, quantacunque hinc ruina immineat feudo suo passurum æquo animo se; quoquò res cadat, minoris momenti jacturam feudi, fore quam animæ: *ex quo responso, applausus Sectariorum omnium ingens, maximaque in Palatinum elogia. Quam præposterum* Object. Resp.

est

1621. *est Catholico Principi verti in crimen, quod in Sectario dignum ducitis immortali laude!*

Object. *Objicitis*, actum vobiscum injuriose cum Rupellæ conventus per se licitus, rescripto condemnatus est, perduellesque habiti quicunque huc convenerant; non ita temere condemnandos conventus omnes quos indicitis: Henrico Magno placuisse olim ut interdum haberentur ex variis caussarum figuris.

Resp. *Quid ab Henrici temporibus exemplum trahitis in hanc ætatem? mutatione Regis mutata est indoles vestra. Odistis filium qui colueratis impensius patrem. Vix rebus humanis exemptus Henricus, cum de libera Republica deliberastis instituenda in statu regio. Adhuc patri cor in sanguine palpitabat, cum de bello in filium infantem movendo cogitastis. Nec certe mirum ea cogitatione distrahi ab officio Sectam, cui hereditarium est vagientes in cunis Principes suos opprimere vi, aut dolo. Testis Iacobus magnæ Britanniæ Rex, quem decessores vestri (quos ille Puritanos appellat) in cunis suffocare conati sunt. Ipso autore utar, qui rogatus, an Puritanus esset, respondit in Apologia sua, odisse se Puritanos, à quibus parum abfuisse memorat, quin vagiens in cunis perderetur: ergo odistis Reges, non quia Catholici sunt, sed quia Reges; odistis dominia Principum, libidine dominandi.*

Object. *Facetum est* quod odio vestro eximitis Regem, quod bello in ipsum abstinere vos dicitis, quod precibus humiliter deprecamini ipsius iram.

Resp. *Optime certe negatis, motum à vobis bellum contra Regem, quia non admittitis Regem. Ecquid, amabo, istud est quod contra Consilium ejus vulgatis libellos & satyras? quid furor iste qui in ministros regni superbe detonat? quid aliud, quàm catulum (quod ajunt) coram leone plectere? Leonem ista Gallicum petunt, qui mansuetus in hanc diem, nunc furere incipit. Vna caussa est Regi & ministris regni, neque subditorum est curiosius inquirere, quos, aut ex quibus caussis Rex Consilii sui participes faciat.*

Object. *Movebit risum etiam Stoïcis laus importuna quam vobis ipsis astruitis usque ad nauseam ex* cæca obedientia qua supra regiam potestatem, negatis in terris ullam esse, unde in Catholicos ampla dicendi seges, specie contrariæ opinionis, qua summo Pontifici jus in Reges concedunt.

Resp. *Non est hujus loci dissertatio quæstionis de qua non convenit inter omnes Catholicos, neque hæc vobis credulitas est, quicquid sonent Manifesti vestri*

vestri hæc verba ; Notum esse volumus post Deum, Regem venerari nos & colere, & ita sentire de regibus, nullam in orbe potestatem esse supra regiam. *Supra Regem sunt tacitæ apud vos lege, synodi provinciales, colloquia, circuli, Comitia Sectæ generalia : supra Regem privatæ cuique res, quibus augendis quoquo modo incumbitis. Indicitur Sectæ conventus pro libidine seditiosi hominis, cui apud vos autoritas erit, prohibet Rex quo jure valet : quid facto opus, viri regum observantissimi? Ite, inquit lex tacita sub qua vivitis, ite per calcatum Regem, quò caussa vocat. Convenere Oratores, habentur Comitia, Rex solvi mandat ; si nulla potestas supra regiam est, quid moras nectitis? Sacro sigillo obsignata est regia charta quam legitis, jubet secessum, & adhuc unà statis? Nec stare satis, nisi & arma opponitis eidem Regi, quem unum à vobis agnosci profitemini. Commodati titulo possidetis urbes in Gallia, concessas vobis à Regibus Gallis in certum tempus, cessit dies ; petit Rex sibi restitui commodatum, negant possessores & litem movent ; triste litigii genus quod per arma transigitur! Bellum Regi denunciat Secta, Galliam per provincias distribuit præfectis septem, quibus concedit jura belli omnia qualia Regi debentur, tributa indicit, leges promulgat bello & pace valituras. Hæc est illa fides Regibus debita, cujus promptuarium est Calvini Secta: fides quam cœlo æquant Sectarii, quam columnam Gallici status, regiique fulcrum diadematis vocant. Adhuc infida gens credulitatem jactabis, qua te Regibus supra Catholicos usque adeo divinctam mentiris, ut omnia Regi subdita nihil supra agnoscas? Probatur plenius cæca obedientia quam profiteris, ex sacramento nuper Rupellæ præstito à delegatis tuis, in hanc summam :* Iuramus observaturos nos, executionique mandaturos quidquid Rupellana Comitia statuerint, & si opus est, bona, libertates, & vitam confirmandis eorum decretis impensuros, secreta concilii nec scripto, nec verbo revelaturos. *Non hic opus arte syllogistica eliciendæ ex præmissis conclusioni. Ergo Sectariis pro Rege Comitia sunt, quibus fidem in obsequium astringunt nulla exceptione. Annon eo vocabulo, QVICQVID, parricidia, regni excidium, Regis, Principumque conjurata ruina continebuntur, si videbitur ita Comitiis? Quid istud est, Sectarii, quod, ubi opus fuerit, libertatem, bona, & vitam confirmandis Comitiorum decretis impensuros* 1621.

1621. *vos dicitis? Vbinam illud,* OPVS, *nisi cum Rex in possessionem urbium suarum redire voluerit? cum pastoribus vestris negaverit, quam præstare solitus pensionem? cum militiæ & togæ officia non distribuerit vestris, pro libidine affectantium? Vltima pars sacramenti arcano transigitur nunquam revelando: sic insto. Vel obsequium & fides Regi debita eo secreto continentur, vel perduellio: si obsequium & fides, quare secreta sunt quæ agnita gratiam omnium promerebuntur? Si perduellio, ergo perduelles estis; ergo falsa penitus propositio hæc vestra*: Notum esse volumus post Deum Regem nos venerari & colere &c.

Object. At opitulati olim patres vestri Henricis tertio & quarto *Resp.* à Catholica factione oppressis? *Rem paucis expedio. Nihil est quod Henricis allatam à se opem superbiens efferat Secta, quæ eo facto sibi studuit magis, quam Regibus. Henrico tertio præstò erant tum, (quia prole orbum prævidebant, in Henri-* *Saumur.* *cum* IV. *coronam translaturum) tum etiam quod Salmuriam arcem ad Ligerim munitissimam concedebat Sectæ in pignus datæ fidei: quis miretur his conditionibus opitulatos? Henrico* IV. *militabant, vindicabantque in jura regni alumnum suum, à quo magna Sectæ præsidia fore sperabant ex Calvinismo, quo tum infectus erat. Cesset ergo importuna corvorum crocitatio, cessent jacta toties in Regem convicia, quibus ingratitudinis postulatur, dum se in libertatem asserit contra subditos, jura regni omnia usurpantes. Quin potius ferant se ingratos viri perditissimi, qui Henrico patri vitam, & illam (cui quotidie sanguinem immolant) conscientiæ libertatem debentes filium impensius coluisse debuerant.*

Object. *Tria præcipue objiciuntur Regi:* restituta in Benearnio jura Catholicis, Lectora erepta, negata duobus è Secta in Parlamento Lutetiano sedes: *his pleraque promiscuè astruuntur,* temerati manes, exusta templa, rapti in monasteria infantes, negatæ ministris pensiones, &c. *Quod ad Benearnium attinet, meminisse debent Sectarii, Regem inter & Benearnenses, de restituendis Romanæ Ecclesiæ bonis, quæ ipsorum pastores usurpaverant, primam fuisse controversiam, conventumque restitui oportere; adjectum caput de conscientiæ libertate constituenda in Benearnio, quali fruuntur in Gallia Calvinistæ. Restitutio quam æqua foret, ne quidem ipsi negaverint, nisi privata rei affectu à vero deflectunt. Constat Episcope-*

ſcoporum ab omni ævo fuiſſe decimas, obventuſque ſacros; conſtat de uſurpatione ante annos quinquaginta à Sectariis inchoata; at continuata illis in hanc diem poſſeſſio? *Eſto, ergone tranſlatum in poſſeſſores dominium? Vnde id quæſo? non ex lege, quæ malæ fidei poſſeſſoribus præſcriptionem negat: non ex patientia dominorum, quippe conſtat ſæpius de uſurpatione queſtos Epiſcopos Benearnenſes. Ergo interrupta præſcriptione conſequens eſt, ut fateantur Sectarii, jure reſtitutos Epiſcopos cum omni cauſſa. Quam fuiſſet iniquum, Sectariis rogantibus, penitus arceri Catholicam à Benearnio fidem, quo tempore ipſi, credulitatis ſuæ liberum exercitium habebant in Gallia! Vſque adeone miſerum eſt eſſe Catholicum? ſub ea Rex Chriſtianiſſimus religione vivit, & patietur opprimi? quæ libertas Calviniſtis in Gallia, eadem negabitur Catholicis in Benearnio? Tuum eſto judicium qui hæc leges.* 1621.

Lectoram paucis expedio quam procurabat Fontaralius jure hereditario; quippe patri ſucceſſerat per Henrici I V. *munificentiam arcis poſſeſſori: ex Calviniſta factus Catholicus querelis anſam præbet, quas repetit ad nauſeam Secta. Reſpondetur, Fontaralio patri permiſſam ab Henrico* I V. *arcem, non ut Calviniſtæ, ſed ut bellatori acerrimo, magiſquè virtutis præmium fuiſſe, quàm præſidium Sectæ. Eam urbem non eſſe ex iis quas matrimonii, quas ſecuritatis, quas fidei obſides vocant, quarum poſſeſſionem ſibi Secta arrogat jure proprio, eſſe privatam poſſeſſionem: quo patet, motos hinc queſtus eſſe futiles. Nec certe ita queruntur Catholici, ſi quando Catholicarum urbium præfecti, fiunt Calviniſtæ. Marchio Senevierius poſtquam à fide Catholica ad Calvinum diverterat, quam ante regebat Caſtilloniam arcem retinuit, nemine conquerente. Addita à Rege in ſupplementum, gratia Sectariis obſtrepentibus, quæ dubium omne ſublatum, ſi quod emerſerat; conceſſa Blainvillio Sectario homini procuratio Lectoræ: Quid ultra quæritur?* Reſp. Villes de Mariage, de ſeureté. d'Oſtage. Le Marquis de Seneviteres. Chaſtillon.

At non adſcripti Parlamento Lutetiano duo è Secta: negatæ Miniſtris & præſidiario militi ſtipendiariæ annonæ, quales de publico præſtari ſolitæ? *Qua lege, amabò, ſancitum in Gallia, ut Parlamentis Sectarii inſerantur: ipſis Parlamentorum exordiis, una in Gallia religio erat, Secta ignorabatur, neque prodiit niſi poſt duo ſecula ab eorum inſtitutione.* Object. Reſp.

 Poſt-

1621. *Postquam adoleverat Calvini error, petiti à Sectariis judices non suspecti; hinc Cameræ quas Edicti vocant, ubi à suis æquali cum Catholicis numero judicantur: annum satis exedra bipertita, ut necessum sit profanari conventus sacros Sectaria labe? Iniqua certe petitio, cui factum satis à Rege optimo per officia novi instituti duo destinata Sectariis. Certe nulla lege cautum est, pastores & militem Sectæ ali de publico: Regiæ liberalitati debitum in hanc diem id quodcunque pensionum, queis si modum imposuit Rex, ideone reus? Pœnitet exhausti per largitiones immensas ærarii, &, quia parsimoniæ sibi legem dixerit, convenietur velut ex debito? Ergo reus, quia jactare suum desinet? Argute dictum! Nemo ignorat abhinc sexaginta annis, non aliis Galliam bellis desolari, quam quibus Sectariorum rebellio caussam dedit. Occubuere centena Gallorum millia bellis intestinis, quæ omnis à Secta clades est: regiisne impensis alentur quorum contra Regem studia fuere semper, nec esse desinunt? ita in cavis feras nutrias mox devorandus. Portentum est ali ex substantia populi qui populum opprimunt; portentum ex vectigalibus, prædiis, aut ærario annonam præstari perduellibus, qui nomen regium populis exhibent pro simulacro, aut larva.*

Object. Additum percussos atrociter & cæsos, qui genu flexionem
Resp. negaverant circumlato per metropolim urbem idolo. *Apage dictum execrabile! Ergo idolum est Augustissimum Catholicæ fidei pignus, quod ante mille & sexcentos annos adorabat Ecclesia, & adorat adhuc latriæ cultu? Ergo Christus idolum est? idolum vobis apud quos pro nihilo ducitur; nobis Deus qui in carne sua memoriam sui reliquit in seipso. Non agam hic pathetice, ut vos agitis passim in Manifesto vestro; hic res ipsa, hic loquitur ille Deus, quem vos pro idolo accipitis. Certe qui alias politici estis, in politiam peccastis maxime; Qualiscumque sit de re sacrosancta apud vos credulitas, aut procumbere debuistis in conspectu, aut hinc facessere. Ad præsentiam Regis adorantis si obversatur adorationi Religio subditi, loco absistat, aut exhibeat actu externo cultum, qui, si volet, differat ab interno; neque enim adorat quicunque flectit genu; & regibus debitus est externus iste cultus, quem si applicuissent Sectarii Ludovico post sacram Eucharistiam eunti, probe illuserant zelo Catholicorum: quandoque sapientis est, eludere per æquivoca: plane absurdum est, exercenti actum*

Reli-

Religionis suæ Regi, opponere subditos contrarium actum, quo falsæ credulitatis arguatur politica hac doctrina, & sapientis. 1621.

At negata mortuis terra, effossa cadavera, infantes ab ulnis maternis ad monasteria rapti à monachis? *Hic, calumniator, hic fige lassum pedem. Negata tuis terra, nempe apud Turones, ubi Martini effossum cadaver? At debuisti meminisse, rudi alapa percussum puerum Catholicum, ictuque ferali pene exanimatum concitasse in ultionem cum matre fœminas ejus urbis & vulgus, quod implacabile est, ubi semel exarsit. Memineris statim nuncio accepto venisse Regem quò vocabat seditio; expiatum reste scelus; crematos seditionis autores, magnificaque ultione parentatum ab ipso Rege, vili animæ. Quid quereris* pueros tuos Monasteria ingressos, *qui idem de libertate conscientiæ oppressa piaculum facis? Post annos decem & quinque adolescentibus in Monasteria ingressus permittitur ex Constitutionibus, quas quingentis ante Sectam tuam annis admisit Ecclesia. Ea ætate aut liber esse debet cuique delectus, aut tollenda penitus conscientiæ libertas. Raptum vocas, mutandæ in melius vitæ voluntatem enixam? Qua patimur ratione Catholici filios nostros cucullo indui in vitam regularem, eadem, tu Calvinista, idem patere, aut libertatem tolle, quam prædicas? Quæ cum ita sint expergiscimini Principes, quorum hoc bello caussa agitur, exsurgite gentes, non illegitimo Principum imperio assuetæ; &, si vos movet calamitas passi indigna populi; voto & suffragio favete, dum asseret se Ludovicus in jura regni, quæ rebelles Sectarii flagitiose usurpant. Res Ecclesiæ orthodoxæ agitur, res Christianissimi Regis, nunquam obscura nomina etsi aliquando obumbrantur. Ergo tu Deus immortalis, in cujus manu fortuna Regis est, protege alumnum tuum, vindica ab oppressione Ecclesiam quæ tibi sponsa est: ita pristino decori restituetur Gallia, ita reflorebit Sancti Euangelii semen; ita pravæ conjuratorum machinationes in ipsorum caput resilient; seu (quod satius Galliæ, quod orbi Christiano optabilius) ita tandem aliquando in fide orthodoxa patientur se instrui,* & in obsequium fidei, *quod ait Apostolus,* captivabunt intellectum, *qui hodie uno Religionis prætextu bellum Regi movent, & Deo.*

Objectio. Resp. Objectio. Resp.

Hæc summa Examinis, in quo ingens momentum est, agnoscendis Sectariorum rebus, quæ ejus temporis historiam faciunt ferme integram.

1621. Regi, postquam consultaverat diu, trahi bellum in moras, an fortunam experiri præstaret, tentare aleam placuit. Antè tamen quàm Lutetiâ in longinquam expeditionem absisteret, ratus pacanda dissidia quæ ingruere à tergo poterant per sui absentiam, Favasio Sectariorum in aula legato autor est, ut Suessioni, Niverno, & Mayenio principibus scripto illudat (hi tum tædio pravæ administrationis aula procul, ostendebant se fautores novis rebus sub spe vocandæ in partes suæ Sectæ quæ nutabat) scribit ex compacto ad principes

Favas. Favasius in hanc summam. *Comitia Rupellana mox solutum iri; factum satis iis qua petebantur: prima quaque die Rupellam rediturum se confirmanda paci.* Nemo id ante hanc diem scripsit, pauci agnovere, cujus mihi autor Dux Rohanæus: ita illusum Principibus nimium credulis: sane si caussa ipsis vna cum Sectarijs fuisset, ingens Regi periculum ex bello, cujus incerti exitus erant. Magnum bello gerendo momentum est ex Principibus viris, maxime ab iis, quibus è sanguine Regio ortus est, qualis Suessio; agnitumque belli quo Secta periit tristes fuisse exitus, quia principe Regio caruerat quo regeretur. Delusi Principes in aulam redeunt, Regique conciliantur: sic Favasius, de Rege optimè meruit, de Secta sua pessime: nec pigebit in transitu dicere, omnem in Sectarios calamitatem studio rei privatæ, ab ipsis Sectariis derivatam.

Saumur. Gergeau. Le Comte de Sainct Paul de la maison d'Orleans. De Sulli. Bobieres.

Dum Regi Salmuriam iter est, Gergobiæ expeditionem breviter expedio. Comes à sancto Paulo (Aurelianensis Princeps & prorex in ea provincia) postquam dolo Gergobiam frustra tentaverat, delectu habito palàm experitur. Gergobia arx est in agro Aurelianensi sita, cui præerat Suillii nomine Bobierus; is dato commeatu vocatur à Comite; redditæ dein abs Rege litteræ queis loco cedere jubebatur;

Lettres du cachet. *negat abstiturum se, nisi ex Ducis Suillii, cujus vicarium agebat, mandato. Regis litteras, quas parvi sigilli vocant, pro privato scripto habendas; eoque nihil his se moveri: publicum edictum vulgatum nuper à Rege cujus summa est, ut in obsequio perstantibus Sectariis salva maneant quæcunque iis publice, quæcunque privatim possidentur: sub ea lege in hanc diem Suillium vixisse & duraturum.* Ad hæc Comes; *Obsequi se imperio Regis, huc castra impigre movere jussum; & nisi præsidii miles obsequetur actutum, in promptu esse arma & mi-*

& militem expugnanda arci. Bobierus *armis arma oppositurum se* respondet, *vitamque ante positurum, quam, quoquo prætextu, promissam Suillio fidem exuat.* 1621.

Advehuntur Aureliâ, tormenta bellica quatuor, militiæque apparatus quantum satis obsidioni. Arcem Dux Suillius (vir providus) armis & commeatu muniverat, seditione è longinquo prævisa, unde longa obsidio, & iniqua Regi fore timebatur. Circumjecti soli nobilitas vocata accingit se in expeditionem: muris tormenta admoventur.

Hæc inter Marescallus Vitrius, Marchio Rotelenius, & Baro Persanus, dum se quisque recipit domum suam ab aula, incidunt in militem nostrum valla & fossas haud segniter molientem quo citius succederet arci; mutat consilium expeditio; adjungunt se Comiti San-Paulæo, faciuntque una obsidium: Rotelenius Bobiero inter intimos, in congressum vocat, habendo amice colloquio: protelante Bobiero arcem ipse ingreditur fiducia amici: multa hic deditioni procurandæ; ille *Negat arcem restituturum se, nisi autori suo; si profertur abs Duce Suillio mandatum, paratum se, ut absistat, alias honeste moriturum.* Rotelenius contrà insistere. *Parata in expugnationem mox omnia, admovenda muris tormenta, in procinctu esse quingentos ex provincia circumjecta nobiles; tentaturum extrema Comitem San-Paulæum castro expugnando. Suillio, & sibi prospiceret; si temerario ausu obstiterit, Suillio penitus perituram arcem, unaque feudum, quæ perduellionis pœna levis erit, nec pro delicto; si ex lege agitur capite plectendum Ducem. Id effecturam vim publicam quam opponit, ut non alio indicio perduellis Suillius habeatur. Feuda Duci opima esse, ingentem supellectilem, auri cusi copiam uni, quanta Sectariis ferme omnibus; esse insuper illi officia & præfecturas, quorum omnium uno ictu jactura fiet: nullum Domino ab arce retenta commodum, fore ingens damnum ab amissa.*

Vitry. Rotelain. Persan.

Bobierus, *malle se vitæ jacturam pati quam honoris*, respondet, *fidem sancte exsoluturum, quam Suillio debet, aut positurum inter arma vitam, alias inhonoram.* Continuatur obsidio quam ante acrius: quatiuntur muri, ruina fit: rarus in arce miles pro numero obsidentium vigiliis frangitur, frequentioribusque Regiorum irruptionibus impar in deditionem inclinat: & statim subsecuta foret deditio, nisi

1621. Bobierus vir audax animos faceret ex præsenti subsidio. Dilabitur ab arce miles, litterasque Bobieri ad vicina municipia Calvini errore infecta perfert, queis submonentur *instare exitium arci & obsessis, occisos pars magna præsidiarios milites, qui supersunt per vulnera invalidos, aut laboris assiduitate fractos, adeo ut non arma, vix membra sustineant: rem in extremum discrimen venisse, nisi dicto citius, novo delectu reficitur miles.* Vatevillio committitur subsidiaria cohors, ducenti milites lecta manus. Id ubi regiis agnitum, vix dici potest quam institere acriter, prævertendo arcis expugnatione, subsidio: renovatur verberatio muri, solito acrius, nocte & interdiu fatigatur præsidii miles, donec impar vigiliis & labori, plane deficeret. Postquam in deditionem convenerat inter duces, Vatevillius nocte concubia liberiore somno laxatis excubiis cum præsidio in arcem suggressus, deditionem fieri vetat. *Huc se venisse ingentia pericula emensum, neque ultro; non interjecta spatia temporum legendo militi, stata die venisse præsidium, quantum satis solvendo obsidio; non venturum se nisi vocaretur; vocatum præstò adesse; nihil sua interesse perire Gergobiam, aut salvam haberi, interesse multum ut quæ suscepit, feliciter cedant.* Bobierus opponere *datam Principi fidem quæ temere frangi nequit; quæ antè gloria, propulsando hosti impellebatur, eadem in præsens recipiendo, agi. Rem infectam non esse, eoque ventum ut sine dedecore protelari deditio nequeat.* Rarescentibus ad primum diluculum umbris, missus à Comite fecialis monet paratos esse regios, ut arcem ex pacto recipiant. Bobierus fidem se mox exsoluturum respondet; Vatevillius contra, obstiturum se clamat, unaque recens miles; parumque aberant à seditione, cum eo ipso quod discordes erant, ad deditionem coguntur.

Vateville.

Castro potitus Comes, audito sectariam provinciæ nobilitatem convenisse in sylva, cui à nigro emporio nomen, haud procul Gergobia; huc signa confert, interclusisque sylvæ profundioris meatibus velut cum feris experitur: victoris misericordiæ permissa vita, & supellex omnis, quo, vitatum ab igne periculum quod imminebat. Nec multo pòst deditione accipitur Raynaldi castellum haud immunitum, defunctæ Arausiorum principis (ea Gasparis Colignii filia) illustre in Aurelianensi provincia feudum.

Marché noir.

Chasteau-Renaud. Orange.

Hæc inter à Rege mittitur in Angliam extra ordinem legatus, à quo Iacobus fœderatus Princeps certò agnosceret rebellionem eo bello peti, non Sectam: nostra intererat ne peti Sectam crederet, cujus ipse errore tenebatur in multis. Nec diu cum missus in Galliam Baro Haïus extraordinaria legatione renovat fœdus reges inter, quo Iacobus nedum abdicat Sectæ caussam, sed & offert Ludovico subsidia in bellum; unde Sectariis Galliæ ruina, Regi & Catholicis incrementum ingens, & insperatum. Iacobo multis nominibus debitrix Gallia, optimo Regi, eo maxime quod se fautorem rerum nostrarum passim ostendit. Non defuere tunc qui minuerent gratiam, ex metu, quo se autorem fore timuerat Catholicis Angliæ in res novas, si Galliæ Sectariis opi inferendæ distraheretur: *Ajebant distentum subsidio extra Angliam mittendo, minus valiturum contra Catholicos Angliæ qui minabantur, pravoque rebellionis in Reges exemplo, movendam in Anglia factionem, interventu offensi Ludovici fortiorem futuram. Optimum quidem Iacobo consilium sibi, & Ludovico Regi.* 1621. La Haye.

Per ea tempora Condæum ire Rex jubet in Sacro-Cæsarienses, accipiendæ in deditionem urbi, aut vi expugnandæ. Sacro-Cæsarea urbs est olim inter Sectæ præcipuas, Aurelianensibus & Biturigibus interposita, Cæsaris sacrificio illustris locus, unde illi nomen. Vrbi accedit feudum antiquum, Comitatus titulo insigne, hodie Condæi possessio ex empto. Timebatur ab ea arce præsidium fore Sectariis, ad Ligerim & Sequanam, Catholicis exitiosum, postquam Rex adversus Pictones, & Aquitanos movisset castra. Vrbem insederat Vatevillius subsidio quadringentorum militum post Gergobiæ deditionem invecto; oppidani diversis studiis, ut quisque pro Rege, aut contra, agebantur: militis fidem Vatevillius sacramento firmaverat. Condæus in proximam obsidionem procuratis armis & milite, tormenta bellica & apparatum omnem in procinctu habens, non urbe procul castra metatur, terrendis, pro more militiæ, oppidanis ex desolatione agri & ruina. Dein in urbem missus qui Consules & præcipuos oppidi moneret, rem Principi esse cum illis momenti maximi, de qua non nisi palam conferre velit. Accedunt Consules, præcipuique unà municipes. Non ante sagacior Princeps, non ante in omnes casus expeditior. Sancerre.

1621. Civili bello vincendi ratio est omnium optima per quam nihil ferro permittitur. Fingit se Princeps moveri commiseratione municipum, urbi condolet ferro & flamma mox desolandæ, jactat militem suum ut audax, ut prædæ avidus & impatiens; arma & omnem belli apparatum ostendit: dein ita proloquitur. *Innotuisse sibi discordiam qua scinditur affectus in contrarios oppidum; præsidiarium militem prædam intus & incendium meditari, municipes libertati studere, liberis, familiæ & bonis; hæc quam dissona? Integra fore quæcunque poposcerint, si renuntiant factioni. Ceterum (qua valet erga ipsos caritate) non transmissurum se silentio proditionem, quam Vatevillius meditatur tradendæ urbi: per noctis silentia missos ad se, à perditissimo homine qui urbem, capitaque municipum pro delectu venalia offerant, totam in pretio discordiam esse, quod largius conferet, si quis oppidanorum sibi pravum venditorem tradiderit.* Postquam in hæc verba illuserat credulis, fidum Vatevillio militem ciet, altoque velut secreto insinuat ab urbe diffidentiam, *bellicæ virtutis, qua plurimum valet Vatevillius, justum æstimatorem se, vix pati posse proditionem quæ destinatur in ipsius caput, malle se prospicere præfecto, & præsidio militum, quam oppidanis. Plena esse ea populi fæce municipia, & urbes, gente passim ignava, & ut plurimum Principum inimica. Raro inveniri militiæ præfectos, gnaros omnium quæ ad bellum spectant. Raro militem fortem & alacrem, qualis est cujus vitæ insidiantur Sacro-Cæsarienses. Pactum initum cum oppidanis quo Vatevillius vivus tradi debet, cetera victoris misericordiæ relicta.* Hæc ubi ad Vatevillium perlata, trepidare, hærere anxius, vertere in deterius dicta oppidanorum, factaque: oppidani timere insidias, & si quando unà colloquuntur, loqui anxie & in obscuro; alta in urbe silentia velut paventium: irrequieta Vatevillio mens, perplexa oppidanis judicia ex diffidentia & metu. Interea Condæus Castellum urbi imminens occupat, præsidioque firmat multum in obsidionem valituro. Comes Maransius feudi Sacro-Cæsariensis Dominus, quia Condæi fautor credebatur, à Vatevillio urbe depellitur; durat tamen adhuc metus, nec se credit anxius homo, nisi militi suo, ex castro irruptionem subitam, ab urbe factionem tacitam timet: demum à Condæo colloquii copia impetrata, obside accepto

Le Comte de Maran.

cepto in castra venit: Condæus modo *metum ex municipum proditione intentare*, *modo spem ex meliori fortuna ostendere; si Sectam abdicare volet omnia illi in plano fore: increpare, hortari*, donec contumaciam exueret mollita ferocitas: sic dedita urbs omni in bellum apparatu instructa. Subscriptumque pactis deditioni legibus, in hanc summam. *Vita, & arma præsidiario militi, libertas omnis, equi, sarcina, impedimenta salva ut sint.* Data exin Equitum ala, à qua deducerentur quò vellent. Hæc cum Vatevillio transacta. Pactum item cum oppidanis; *Non inferendam vim conscientiæ libertati: bona, officia, & munia salva fore possessoribus: probandam Consulum gestionem ab ineunte anno in hanc diem: exarmandi oppidani, necne; præsidione militari firmanda, urbs aut permittenda municipum fidei, ad Regem transmissum.* Sic Condæo dedita Sacro-Cæsarea, quam perhibent historiæ Gallicæ monimenta regium olim passam obsidium, neque captam: certe eo acceptabilior victoria, quo incruenta fuit. Hic armamentarium, hic trans Ligerim asylum suum Secta posuerat: unde bello quod mox geretur momentum Regi maximum, quod Condæi vigilantiæ & virtuti debitum palam est. Munimenta solo æquata: initoque regii militis numero, inventa septem millia peditum, Equitum octingenti: quingentis permissa urbis custodia, donec munimina diruerentur, dimissum quod supra erat, ne milite provincia premeretur. 1621.

Exeunte Majo, Regi affertur, ex Rupellani conventus decreto, in procinctu esse sex peditum millia, ut Salmuriam & Lodunum invadant, incautis Plessi-Mornæo & Armaniaco urbium præfectis. Maximi momenti Salmuria, urbs Ligeri adposita, quam olim Henricus III. per pactum cum Henrico IV. contra Catholicos fœdus, concesserat Sectæ, seu communicandis per interpositam urbem provinciis, quæ intra & extra Ligerim sunt; seu, quo facilior Henrico IV. in Aquitaniam regressus foret, si Sequanam inter & Ligerim Catholica factio prævaleret. Ex eo tempore tenuerant arcem Sectarii, & quanquam precaria in tempus concessio fuerat, jure possessionis retinebant, qui est malæ fidei titulus. Vrbs haud inamœna situ, solo ubere, parùm commercio, multùm litteris florens, ex Academia Calvinistica cui præpositus tum Plessius-Mornæus vir armis & litteris juxta va-

Saumur. *Loudun.* *Plessis-Mornay.* *Armaniac.*

lens

1621. lens. Seu mens Regi Plessium incautum intercipere, seu ita convenerat occulto inter utrumque consilio; præmissus fecialis Regem postridie adfuturum renunciat; Plessius nihil eo nuntio territus, parat omnia excipiendo Principi, Helveticumque in urbe præsidium patitur mille legionarios, è custodia quam corporis vocant. Perutilis Regi ea expeditio, Sectariis perniciosa, ab exemplo Plessii Mornæi, qui zelo ferventi pro religione sua ardere creditus, potiorem sibi Regis caussam ostendebat.

La Garde du corps.

Progressuro ultra Ligerim Regi, ne quid à tergo restaret timendum, Condæo, San-Paulæo, Longavillæo, Vindocinensi, & Niverno injunctum, ut Biturigum, Aurelianensium, Picardiæ, Normanniæ, & Campaniæ Sectarios, ut quisque hisce in provinciis valebat, exarmarent. Procuratio Salmuriæ, ne quid esset quod quereretur Secta, Comiti Saultæo, Crequii filio qui tum Sectarius erat, permittitur; Plessius honore & donis cumulatus à Rege, diris devovetur à Secta, habeturque pro venali anima, & proditore, ille idem quem nuper adoraverat. Postera die Rex Thoarsium venit: Feudum est Tremolliæ genti hereditarium, haud procul Rupella, arx instructa armis, & milite, situ percommoda prædæ per excursiones parandæ: fama vulgaverat longa expeditione transigendam obsidionem, quod haud procul vero aberat, si obstitisset præsidii miles: prævaluit fortuna Regis, abdicante Sectæ caussam Tremollio, cui permissa arcis custodia, quanquam erat Sectarius inter præcipuos: hunc à Rupellanis Comitiis procurando apud Engolismenses & Santones bello destinatum supra memoravimus. Thoarsio, ad Parteniacos ventum: hîc mora quatridui exspectandis tormentis bellicis quæ limoso per paludes solo ægre trahebantur; nec moratum frustra; quippe ad famam bellici apparatus circumjecta Sectariorum oppida æmulantur obsequium; deduntur fanum Maxentii, Fonteniacum, Colongium, Maleacum & Maranum, pastore libertatem conscientiæ pro iis municipiis prolixa oratione petenti, Rex *prohibitam nullibi, neque posthac prohibendam* respondet. Fonteniaci præfecto, qui nondum adoleverat, missionem petenti, substituitur emeritus regiæ custodiæ miles; munita armis & omni in bellum apparatu arx, Rupellæ adjacebat, eoque multum intererat à quo regeretur; ea caussa fuit, mutati præsidii

Le Comte du Sault.

Thoüars. La Tremoille.

Angoumois. Saintonge. Partenay.

Sainct Maixant. Fontenay. Coulonges. Maillezay. Marans. Exempt de gardes.

ſidii militaris. Vbi deditarum urbium, exarmatæque trans Ligerim Sectæ fama pervaſerat, dant ſe in fugam è Sectariis non pauci, ut quiſque Britanniæ magnæ, Bataviæ, Genevæ, aut Sedani proximiore aſylo vocabatur: unde Sedanum novà velut coloniâ crevit, gaza & opibus immenſis auctum, ex concurſu Pariſienſium huc transfugarum. 1621.

Hæc interad Galliam Narbonenſem, & Cebennos exercet in Catholicos Secta omnem vim, ſcelereque graſſatur in altaria & miniſtros Dei: monaſteria, ſacrarumque Reliquiarum Mauſolea, capſæ auro & lapillis precioſæ in prædam veniunt: nudantur monachi & flagellantur, temeratur Monialium caſtitas. Horreſco referens! Ipſæ aræ, in quas Deus homo vi ſacramenti evocari quotidie ſolitus, equorum præſepia fiunt, diſtribuiturque avena jumentis in Sancto ſanctorum, ubi arca fœderis, ubi manna abſconditum: eò procacitatis & proterviæ ventum, ut ipſe Deus ſacra hoſtia veſtigio contereretur, pabulumque fieret brutis, panis, qui paſcit Angelos: denique quodcunque impietatis in Deum, quodcunque in homines excogitari poteſt, Monſpelienſes, Nemauſenſes, & pars magna Cebenni exercent. Neque omnis in Catholicos clades; quandoque & crudelius ſævitum à Sectariis perduellibus in Sectarios ipſos, ſi qui Regem agnoverant. Exemplum triſte & funeſtum eſt apud Monſpelios mors Croſſii qui Præſidem agebat in Camera Delphinatus, quam *Edicti* vocant, quod etſi anno proxime ſequenti debetur ex ſerie temporum: ex occaſione memorabo.

Le Languedoc.

Montpellier.
Nismes.
Les Cevennes.

Du Cros, President en la Chambre de Dauphiné.

Croſſius in Edicti Camera apud Gratianopolitanos Præſes, Monſpelium pacandis diſſidiis à Rege miſſus, à magiſtratu excipitur pro officii dignitate: forte tum Rohanæus in urbe erat, ſpargens diſſidia & ſeditiones arte qua pollebat maxime. prævalueratque penitus Regi factio, cum Croſſius vir prudens, irritum fore cum Magiſtratu, & Conſule congreſſum ratus, cum Rohanæo conferre ſtatuit, is ſtrato decubuerat æger, aut ſimulabat: prohibetur colloquio Præſes ſpecie febris, quæ periculum erat ne ingraveſceret contentione animi. Importuna erat de pace diſſertatio, eoque acrius inſtabant rebelles oppidani media exoſi qnælibet, queis procurari poſſe ſperabatur: donec convaleſcit partium Dux, tacitis in urbe commerciis Croſſius fidem oppidanorum explorat, præcipuiſque autor eſt revocando Regis

Grenoble.

oble-

1621. obſequio, quod abdicaverant. Id ubi Suffreinio innotuit (is

Suffrein. in ea urbe Paſtor, ſeditioſus vir, & ſceleſtus) Catharinotas ad ſe vocat; gens erat Monſpelii deſidioſa, fæx populi, capax & auſura quodlibet facinus, per ſe tamen invalida, quale vulgus ut plurimum. Autorandæ ſeditioni quam deſtinabat, primùm *mentem Rohanæi clam ſibi inſinuatam*, & *juſſa Ducis prætendere* (vera, necne, incertum, neque enim plane de Rohanæo conſtat fuiſſe ipſum autorem diſſidii) probis nihil tale creditum eſt, melius augurantibus in re ambigua: inclamare, *ingens Eccleſiis beneficium fore, ſi caderet, ſub habitu magiſtratus fœdum Papiſtis mancipium; gravius peccare in reformatos qui una cum ipſis Religione tenentur: proditorem agnoſcerent, vitarent lethale venenum quo occultius eo præſentius. Denique perdendum optimo religioni facto Eſcarlambatum hominem*; (eo vocabulo deſignabantur apud indigenas Sectarii, qui Regi per id

Eſcarlambat. belli merebant; hinc ducta metaphora, quod, *Eſcarlambat*, vernacula apud Occitanos voce, ſignificat qui in utramque partem protenſas habet tibias; unde Sectarii, ſi qui Regi fideles, à perduellibus, *Eſcarlambati*, dicti, quaſi ſiniſtrum in Religione pedem, dextrum in Regis obſequio firmarent, utrinque ambigui. Poſtquam ita prolocutus vir nequam, qui ſe autorem tulerat, commoto vulgo dux eſt ſceleri exſequendo. Inclinata in veſperam die ſubitò irrumpitur in Croſſii ædes, Suffreinius conſcientia ſceleris hærere primum, tergiverſari, &, quanquam flagitioſus erat, horrore facti paveſcere; donec vulgus imperatam exſequeretur necem. Nihil Præſidi urbana comitas, qua vocatus exhibuit ſe percuſſoribus, nihil frons ſevera & majeſtas oris, queis jura diſtribuere ſolitus, profuere. Præda, parricidium ſequitur, diripiuntur ædes, & natant in ſanguine. Triſte ſpe-

Le Maiſtre d'Hoſtel. ctaculum! Dilabuntur per tenebras familiares; eos inter triclinii magiſter, dum à ſicariis premitur, impotens fugæ, agit ſe in ima præcipitem è feneſtra, femoreque colliſo proſternitur mortuo haud abſimilis, quo ſatiata crudelitas perſequentium. Rohanæus audito ſeditionem in urbe graſſari, præſidii ſui militem in ædes Croſſii mittit prohibendæ injuriæ: ubi audiit cæſum, ſicarios in vincla conjici mandat, poſtridieque lite inſtructa in necem rapit. Suffreinius, in quem præcipue debuit conferri pœna ex ſcelere, fuga dilabitur;

tur; acti in furcam ex fæce vulgi tres, ignota capita, &, si noscerentur, infamia: ita gladiatorio sanguine, viro illustri parentatum; ita expiatum scelus: singulare fuit, quod dum funus ducitur Prætidi (sorte, vel consilio) transitus est funebri pompæ per plateam, quo momento pœna exigebatur à reis. Rohanæum à scelere innoxium constantior fama vulgavit; & certe vero simile est, virtute & natalibus illustrem virum procul fuisse ab immanitate delicti. Gesta hæc Monspelii coram magistratu qui seditionem vidit & passus est metu commoti vulgi; ast non cadit in constantes viros iste metus. 1621.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu HENRICI IV.

LIBER OCTAVVS.

SYNOPSIS.

HVIC anno principium est ab exorto in Valle Telina dissidio. Describitur ex occasione Vallis, ad cujus limites, qua Mediolanum spectat, à Comite Fidentio sub Philippo III. *constructa arx, cui nomen ab autore suo,* Fidentia. *Vt caussa construendæ fuerit transitus ex Italia in Germaniam, per id viæ facilis Hispano militi. Origo Rhætorum & progressus. Vt antiqua cum Gallis fœdera, nova cum Venetis pactione corruperint: Vnde Christianissimo Regi ira. Absistit Rhetiæ finibus Gueffierus ordinarius à Rege Gallo legatus. Valtelini factione Hispanorum audentiores, Rhætos in Valle sua, sub fide publica agentes jugulant. Mediolanense fœdus Rhætis obnoxium, Valtelinis pro voto succedit, si durabile. Quare irritum fuerit. Rhæti à Rege Christianissimo impetrant, ut pacis arbiter esse velit. Valtelini manifestas faciunt seditionis caussas, vulgato per Europam scripto. Reges Christianissimus, & Catholicus conveniunt procurando inter utramque gentem fœderi. Duci Feriacensi indigna-*

1621. *gnatio ex prærepto sibi fructu victoriæ suæ. Vt parum stabilis fuerit Mantuana conventio, dolo Feriacensis, Regis Catholici pœnitentia, Christianissimi in Galliæ Sectarios occupatione. Philippi III. Hispaniarum Regis mors. Præmittitur parandæ in Engeriacos obsidioni Comes Auriacus. Mathæ suburbio expellitur hostis, immissoque igne suburbana cremat. Rohanæi Ducis litteræ ad Auriacum, & Luynæum, queis rebellionem excusat ex vi majore, pacemque orat, quo maxime valuit dolo. Fuga ejus in Aquitaniam furtiva & præceps. Subisio credita à Comitiis Rupellanis fani Engeriacensis procuratio. Descriptio Engeriaci. Vt ab omni ævo perduellis urbs in Reges suos. Vt sæpe obsidionem passa. Talliaburgi pomœrium expugnatur aperta Regiorum vi, & cæde Comitis Maureveri. Morientis ad Regem verba, & Regis responsum. Commendantur in transitu, Regis solertia, felixque memoria retinendæ nomenclaturæ militum, & dignoscendis in bellum dotibus, ut quisque valet. Eruptio præsidiarii militis facta ex improviso perstringitur. Tremollius renuntiat factioni, renovatque fidem novo sacramento. Boissa-pardallianus æmulatione in Forcæum, opportune Regi fidem & obsequium præstat. Delegatus à municipiis Aquitaniæ inferioris Maleretus exsolvit Regi fidem, nomine delegantium. Missus ad Subisium fecialis à Rege jubet arcem dedi. Ordo rei & formula ex ritu antiquo. Prælii atrocis descriptio ad Turrim Caniotam, quo primum pulsi Regii ingenti clade, postmodum redintegrata pugna victores. Laudantur Principes viri & nobiles, militem fuga dilapsum exemplo suo revocantes in pugnam. Inclinatis in deditionem oppidanis Monmartinus urbe egreditur. Propositaque pacti formula ex mente suorum, facessere jubetur, negante Luynæo pacti qualemcunque formulam Regem inter & subditos. Transigitur tandem post longam altercationem, pro Luynæi voto negotium. Recensetur militum & nobilium numerus. Veniam petunt, & impetrant oppidani, miles & præfecti. Subisius Regis genibus advolutus experitur propitium & clementem. Cardinalis Guisii mors ex morbo militari. Viri Principis virtutes & vitia. Discordia inter ipsum & Nivernum ex Prioratu Caritatis orta nuper, districte in præsens narratur, & quæ hinc sequuta. Marescallus Brissacus morbo item militari excedit.*

Le traicté de Madrid.

Les Grisons. La Valteline.

ANNO M. DC. XXI. seditio ingens ad Alpes, qua parte Germaniam Italia spectat, Rhætos inter & Valtellinos exorta est, cui movendæ, & sopiendæ per varia tempora, & ex variis caussis Christianissimus Rex præcipuam operam contulit, eoque accuratius memorabo. Vallis Telina plana regio est, montibus circum asperis, Germaniæ & Italiæ interposita. Longitudo sexaginta ferme milliarium Itali-

Italicorum : latitudo passim incerta est, ex sinuoso Alpium tractu; quo fit ut monticellis magna sui parte, aspera planities sit & parum æqua. Qua Italiæ contermina regio, lacu Comensi,qui olim Larius,& Mediolano,qua Rhætos & Germanos contingit, clauditur Comitatu Teriolensi, sicque feudis Austriacæ Gentis interposita est, quo major ambitus possidendæ. Vallem quanta est longitudo alluit Aduas fluvius, qui à Rhæticis montibus ortus, subit Comensem lacum in Mediolani confiniis, ubi posita arx Fidentia, Hispanum præsidium, de quo ex occasione dicam. Studia Gentis Austriacæ sunt & fuere semper quoquo modo finibus propagandis : qua Germana, qua Hispana est; nam in duas dividitur lineas : Europæ dominationem affectat eo colore, quod multum Catholicæ Religionis interest transire in Catholicum Regem imperia rerum,nunquam alias exstirpandis hæresibus; ingens unio est inter utrosque,& quanquam immensis terrarum spatiis distincti invicem, unione affectuum & concordia feuda unire studuere semper,quo tota demum Europa dominarentur. Hispaniam quanta est, Italiæque extrema duo,quæ mediam ipsius partem componunt, Burgundos, & Belgium inferiorem Germaniam, Philippus III. superiorem Matthias, qua Imperator, qua Rex Hungariæ, & Bohemiæ, qua Archidux Austriæ, qua Silesiæ Dux tenebant. Genua fida utrisque statio erat, commeandis mari,ab Hispania in Italiam copiis : & si per Alpes dabitur transitus liber, Europæ dominationi imminebat Gens una : via ab Italia in Germaniam facilis per Vallem Telinam. Hinc Philippo III. Hispaniarum Regi visum, percommodum fore genti Austriacæ, si prævalida arce muniretur Mediolanum, qua parte Valli Telinæ imminet : Fidentio ædificandi muniminis cura defertur : obstrepunt Italiæ Principes,præcipue Veneti,queis contermina est Vallis : metus Principum confirmat in proposito Hispanum Regem. Pergit per obstantes audentior, constructamque arcem firmat milite.

1621.

Le Lac de Come. *Le Milanois.* *Le Comté de Tyrol.* *Adda.* *Le Fort de Fuentes.* *Genes.*

Vetus de jure dominii in ea Valle controversia Rhætos inter & Valtelinos est : Rhæti Dominos se ejus vallis contendunt; Valtelini vindicias pro libertate postulant, probantque, si vera fides, usurpationem esse quodcunque Rhætis dominii, in Valtelina possidetur. Rhætis prima origo est ab Hetruscis, quos à Gallis natali solo dejectos, memorant

 posi-

1621. positos Italiam inter & Germaniam montes occupasse, longe ante, quam Europa decederet victrici Romæ: postquam orbis arbitria tenuit Roma, & Rhætos tributarios habuit, donec inclinato tandem in declive Imperio vindicaret se in libertatem gens fisa loco qui montibus circùm asperis clauditur: Valtelini eodemne cum Rhætis tempore in libertatem asserti, quasi una, eademque natio, an postmodum ab ipsis domiti, varie dictum, ut quisque pro Valtelinis, aut contrario in ipsos studio agitur. Plane id constat longa possessione usucaptum à Rhætis dominium. Rhæti è secta Protestantium, Valtelini Catholici sunt, ideoque invicem inimici. Gallis antiqua fœdera cum Rhætis erant ducta a Ludovici XII. temporibus, usque in ætatem nostram, pensioque illis à Christianissimo Rege pendi solita in annos singulos, sub stipulatione liberi per feuda ipsorum Gallico militi transitus, legionisque Rhæticæ quæ sex hominum millibus constaret nobis subministrandæ, impensis nostris, quoties rogarentur. Ast vana pollicita fides: quippe in necem ejus pacti plus æquo fisi viribus suis Rhæti, fœdus cum Venetis contrahunt, quo sex item peditum millia subministraturos se, Reipublicæ pollicentur. Movit stomachum Christianissimo Regi, pactum cum Venetis fœdus: constabat quippe esse supra Rhætorum vires, quæ promiserant legionariorum millia sex, forte per idem tempus subministranda confœderatorum utrique: neque enim præter rerum ordinem erat concurrere confœderatum utrumque petendo à Rhætis subsidio ex stipulatu. Gueffierus in Rhætia pro Christianissimo Rege legatus, ubi fœderi impediendo preces & minas in irritum esse videt, absistit finibus Rhæticis, aut depellitur: unde Regi intensior ira in Rhætos, quibus tandem ad se revocandis (namque restaurari fœdus è re Gallorum erat) Regi Catholico autor est, ut Valtelinis opituletur, ea mente,ut iniquo Marte attritis viribus,quod sperabat,recurrerent in Galliam, Rhæti implorandæ opi; nec spem fefellit eventus. Tacita Hispanorum factione rebellant Valtelini, Rhæticumque in Valle sua præsidium jugulant. Primi Feriacii Ducis conatus (is tum Mediolani Prorex) occulti; at ubi successus lætos vidit ex ausu dubio, Hieronymum Pimentellum Cerbellono ire in subsidium jubet, Rhætosque tota valle depellit: Rhæti Hispano impares, Mediolani feriunt

riunt fœdus cum Valtelinis, velut inter æquales: fœdus inglorium genti Rhæticæ, quale dixerat Feriacius. Rhætia in tres pagos dividitur queis nomen Grisia, Rectura, Cadeacæa. Grisii soli obstrinxerant fidem, insciis reliquis, & si scirent, dubio procul obstituris. Fuit in irritum pactio ex dissensu sociorum; manebat tamen dominatio Hispana in Valtelinos: Rhæti opprimebantur: donec tandem eò ventum, ut per legatos subsidia a Rege Gallo peterentur, patrando bello, aut procurandæ paci. Gallus agnito, præter spem, & supra modum legitimum, provehi res Austriacas in Valtelina, sistendo progressui deploratam Rhætorum caussam consilio mage, quam armis suscipit, quod infra trademus.

1621. *Les ligues. Grise. Droiture. Cadée.*

Interea Valtelini excusandæ lanienæ, ex qua perduelles audiebant, & truces, vindicabant innocentiam suam, scripto in hanc ferme summam vulgato. *Nihil tam naturæ consentaneum, quam unumquodque dissolvi, eodemmet jure quo colligatum est. Vi majore coactos olim Valtelinos, ut pro dominis Rhætos agnoscerent, pars sedibus suis dejectos, pars cæsos: qui ex rei privatæ necessitate remanserant, coactos Catholicam fidem abdicare, Calvinianam amplecti, incensas Basilicas, sacram supellectilem hæretica manu profanatam; meram tyrannidem esse quodcumq; hodie exercent in gentem liberam Rhæti: eorum se confœderatos esse, non subditos: Ioannem Episcopum Curiensem sine caussa legitima destitutum: Archipresbyterum Sondrianum, Plantanos fratres, & melioris notæ Catholicos patibulo affixos, quia cum Hispano pepigerant fœdus: se ab omni ævo Catholicos quantacumque tyrannide sæviant Rhæti perstituros, justam esse vim, qua prohibetur vis iniqua. Hæc Valtelini: excusandæ laniena in Rhætos.*

Gregorius summus Pontifex eo anno Pauli V. in sede Rom. successor, sedandis Valtelinæ dissidiis ad Philippum Regem quam studiosissime scribit, pacem eo majore fiducia rogans, quod prima hæc ad Regem Catholicum, Pontificis recens inaugurati petitio. Redditæ litteræ Principi qua die exspiravit, opportuno sane gratiæ obtinendæ momento, quam hominibus impertiri hominem etsi semper, tum maxime decet, cum Deo sistitur judicandus. Mandat filio moribundus Pater, pacem ut quoquo modo procuret Valtelinos inter & Rhætos. Succedit Patri Philippus IV. vix sexdecim annos natus. Regem occupant Balthasar de Zuniga,

1621. & Gaſpar Guſmanus Comes Olivarius; quorum ille rebus expeditior gerendis, eodem anno finit. Olivarius unus arbiter rerum, in pacem inclinat; tandemque imponitur ſeditioni modus Chriſtianiſſimi Regis interventu. Miſſus extra ordinem in Hiſpaniam Baſſompetrus fœderis autor eſt, cui à Mantua Carpetanorum nomen. Ejus ſumma capita hæc: *Hiſpanum militem tota Valletelina abſtiturum: Diruenda munimenta recens conſtructa. Valtelinis rebellionem in Rhætos, & vim illatam impunè fore. Catholicæ Religionis exercitium quale fuerat anno* M. DC. XVII. *reſtituendum. Mittendos in poſſeſſionem Vallis Telinæ Rhætos.* Hæc ſumma fœderis, quod irritum ſtatim fuit, negantibus pagis Helveticis ſubſcribere legi de qua inter legatos convenerat. Fuere qui crederent obſtitiſſe clam Ducem Feriacenſem quo minus ſubſcriberetur, pecuniaque per pagos diſtributa corrupiſſe ſuffragia, tædio ereptæ ſibi victoriæ, quam immenſo gentis Auſtriacæ obventu de Rhætis reportaverat. Plane Valtelinis exitioſæ erant hæ leges, quia Rhætos palam pro Dominis agnoſcebant, non eo tantum articulo, quo Rhæti in poſſeſſionem Vallis Telinæ mittebantur; ſed & eo quo rebellionem in Rhætos impunè ipſis fore continebatur; neque enim rebellio niſi in Dominos eſſe poteſt, quo fatebantur ſe ſubditos Valtelini. Noxium item religioni Catholicæ, quod in eum ſtatum reſtituebatur in quo fuerat, anno M.DC.XVII. ipſo primæ ſeditionis exordio, qui tempore Rhætis ſummo jure dominantibus, precarium in Valtelina fuerat Catholicæ religionis exercitium. Hæc in Concilio Hiſpano propoſita, junctis Valtelinorum lacrymis & deprecationibus, irritas faciunt dictas in pacem leges. Accedebat (quæ ſumma ratio fuit) bello in Sectarios Galliæ Chriſtianiſſimum Regem diſtentum, imparem fore ſubminiſtrando Rhætis ſubſidio, eoque certam Regi Hiſpano victoriam, cujus obventus ſperabatur poſſeſſio Valtelinæ ab omni tempore genti Auſtriacæ expetita. Id fœderi Valtelinos inter, & Rhætos principium, hic finis fuit: quæ ſubſequuta ſuo loco memorabimus annis ſequentibus.

Baſſompierre. Le traicté de Madrid.

Rex quia magna celeritate Chiſayum venerat, fano Engeriaci prima quaque die obſidendo, morari ſtatuit donec miles, tormenta bellica, & omnis in expeditionem apparatus in promptu adeſſent. Concedenda ſpatia temporum qualia geren-

S. Iean d'Angely.

gerendo, sic & parando bello, cujus moles ingens est, si geritur apparatu regio, quale in Sectarios motum. Pridie Kalendas Iunii quæ in solennem Dominicam incurrebat ad sacram synaxin accedit Rex tanta pietate, ut totam imitatione aulam converteret; accessere egregio exemplo ad sacrum plerique aulicorum, quod illis alias rarum est: dicam in transitu, Regem primum regni sui mobile, motu secum violento rapere omnia in pietatem aut vitia; qualis Rex passim tales aulici, talis regni nobilitas omnis: nec solum in animos, transit in ipsa corpora regium exemplum, neque alia ratio colli inflectendi Alexandri satrapis fuit, quam quia inflectebat ipse, qui suis instar omnium erat. Post sacrum dimittit strumaticos mille quingentos, per tactum ex insanabili morbo convalescentes. 1621.

Rupellani audito instare Regem, fanum Engeriaci muniunt commeatu & milite: de imperio militari in diversas sententias itum, utri fratrum permitteretur Rohanæo an Subisio; prævaluit deferri Subisio; Rohanæus ad majora destinabatur, arte militari & consilio potior. Lectus urbem armata manu ingreditur, disponitque in obsidium omnia. Interea Rohanæus solo circumjecto copias instruit, subsidiario militi intromittendo, si longa obsidione præsidiarii frangerentur, absistunt urbe qui se obsidionem passuros negabant, recensitusque præsidiarii militis numerus ad duo ferme millia, oppidanorum totidem: nobiles in quibus ingens obsessis fiducia, ducenti circiter erant. *Obsidio Engeriaci.*

Comes Auriacus vir animo ingens, ea expeditione castrametatorem pro Rege agebat; is tertio ab urbe lapide metatus, pagum cui a fano Iuliani nomen est, ex improviso invadit. Militabant ea parte Regi legiones quinque; nempe Campaniæ, Ramburii, Pedemontii, Picardiæ, & Belli-Montis, alæ equitum duæ. Procuraverant Engeriacis Rupellani pulverem tormentarium, globos ferreos & arma, quæ curribus advehebantur ex fano Maxentii: stipabat globus militaris, leve præsidium: accrevit præda omnis Auriaco, non ausis prælium præsidiariis. Hæc inter præmittitur Praslinius investigandis suburbanis, agnoscendisque cominus opportunioribus in obsidium locis; ille officio probe defunctus, inclinante in vesperam luce redit, agnitaque refert accuratissime; *qua excavari vallum suggressui in urbem*

Auriac. Mareschal de Camp. S. Iulien. Regiment de Champagne. Ramburres. Piedmont. Picardie. Beaumont. S. Maixant.

bem

1621. *bem opportuno & facili, qua tormentis bellicis certi in murum ictus, ubi castrorum metatio, ubi Regi securitas propius subeunti.* Addidit *difficiles esse in urbem accessus per propugnacula & omnis artificii munimina circùm posita; arcem inexpugnabilem fore, nisi quod his latibulis teguntur lepores: exploratam à se cominus urbem, & circumjecta velut inter amicos, nihil auso præsidio militari quod intus latet, magis quam militat.* Itum communi calculo in sententiam referentis.

Le Faux-bourg de Matha. Postera die Comes Auriacus vi armata Mathæ suburbium petit, vallo, & claustris munitum; mille legionarii suburbanis in præsidium erant; oppugnantes ferme quatuor millia; infesta tormentorum displosio in Regios è duobus propugnaculis tegentibus suburbium, unde in irrumpentes clades: strata per cædes via, donec cominus pugnaretur, hostem tegebant claustra & aggeres, quibus demum ascensione superatis, perrumpitur in suburbium: receptui canit præsidii miles pertinaci se subducens pugnæ, quod in obsidionibus sæpe fieri amat, conservando, qui pugnet iterum, militi, nempe ubi annona & omnis commeatus abundant. Ante tamen quam se recipit hostis, ignem toto late pomœrio subjicit, flammæque alimentis sulphure & paleà accendit tanta vi, ut irritus regiorum restinguendo incendio labor, cui incubuere statim diligentissime: id suburbii Auriacus militi suo destinaverat pro statione; neque impositus oppidanorum vesaniæ modus Mathæ incendio, cremata item Alnixii & sancti Eutropii suburbia, afflante tam opportune vento, ut quantacunque diligentia succursum à Regiis nihil flammæ subduxerint; hinc creditum pertinaces fore prohibendo Regi oppidanos, qui tanta ædium suarum strage prospiciebant securitati urbis: timendus sane qui se, suaque temere jactat, vitæque arbiter est alienæ qui spernit suam: sic prospectum urbi, ruina suburbanorum. Adhuc Rohanæus apud Engeriacos erat: abiturus ad Auriacum scribit in hæc ferme verba: *Plane immemorem esse veteris amicitiæ Auriacum qui se, & Subisium fratrem tam acriter insectatur, extrema tentare ipsum perdendis, qui in pari casu extrema tentassent conservando; si daretur tutus ad amicum accessus, confirmaturum se verbis quæ testatur scripto; nunc quia interclusi aditus omnes, mitti ad ipsum qui renuntiet, non adeo*

trucem

trucem se, & ferocem, quanquam adversarum partium dux est, quin probe meminerit rem sibi esse cum Rege optimo quem veneratur; neque venerari desinet unquam: probe agnitum à se Reges Dei imaginem esse, & quicunque resistunt ipsis, Dei ordinationi resistere: inimica manu oppressum se, quæsitum-que defensione legitima oppressioni modum: quæsitam urbem cujus munimentis tegatur ab invidia, donec Regi plenius pateat innocentia sua; ubi innotuerit, quod brevi fore sperat, iturum statim amplexandis genibus, osculandisque manibus, quæ adorare nunc cogitur è longinquo. Perpenso diutius, quonam interprete, quo demum intercessore uteretur apud Regem, non inventum à Duce Luynæo alium, qui eo facilius & felicius munere defungatur; prima apud Regem gratia qui valet, esse eundemmet proxima sibi affinitate conjunctum: si intercessorem se ferat, consulturum affinibus & Reipublicæ: in id scriptas ad Luynæum litteras: amici beneficium fore, si reddi procuraverit. Auriacus excusata necessitate muneris sui quo moliri bellum tenetur ex præscripto, non ex propensione sua, additoque ultimum esse mortalium Rohanæum in quem ferrum distringeret, si gratis, & ex affectu animi gereret bellum, ipsius litteras ad Luynæum Comestabilem mittit, in hæc ipsa verba conceptas. 1621.

In te mea omnis fiducia est, seu me privatim spectas, seu publice. Vt privatus homo, affinis tibi sum, proximè agnatus Rohanææ uxori tuæ: duo, una gens sumus; ex eo capite asylum debes mihi, cujus liberi sanguine socientur tuis. Nec mihi tantum ut res agitur mea: debes protectionem, quatenus tua interest salvam haberi gentem, per quam rebus aliquando dubiis (ut fortuna mutabilis est) stare ipse possis: absit omen tristibus fortunæ eventibus; quanquam sapientis est felicia inter, prævidere casus: si ut ad rempubl. spectat persona mea, inspicior; remotis odio & invidia meminisse debes, haud parum Reipublicæ interesse salvos haberi Principes & primores Regni, quorum semper apud probos rerum administratores, caussa præcipua fuit, & esse debet. At ne me, ut aliquando profuturum respice, minora apparent, è longinquo objecta corpora: attende (si te publica calamitas movet) attende præsentia, malisque imminentibus prospice, quamdiu in manu tua, medela est; serò medicina parabitur, postquam violentius exarserit flamma, quam nascentem haud ægre restinguas. Engertacorum

1621. *furor est primus iste in Regem conatus, quo libertatem conscientiæ & vitam vindicare se ajunt: nihil ego, nihil Subisius frater in id seditionis, nihil bello contulimus, quicquid invide obstrepant inimici nobis, & regno Gallico. Tu, si tibi, si Gallis consultum voles, flecte animum Regis, audire ut velit supplices reformatos. Mea quod attinet, quandoquidem irrita sunt quæcunque apud Engeriacos pro concordia & pace tentavi, recedam hinc longius, ne pro fautore audiam apud improbos, qui me seditionis autorem faciunt: quocunque tandem iero, efficiam, Regi ut præstentur obsequia, qualia debent subditi; id Regem de me, si scire voles & credere, rem gratam feceris.*

Rohanæus ratus statim muniendas à Rege vias, distribuendumque, qua transitus sibi, hostile præsidium, urbe abstit, priusquam perferuntur litteræ. Bilem Regi movit simulatum obsequium, acceptisque in contrarium quæ scribebantur (quippe per exploratores in urbe conductitios patebant arcana consilii) nihil intermitti obsidionem jubet; postridieque allatum, penetrasse in Aquitaniam Rohanæum, qua lustrata iturum mox in Galliam Narbonensem spargendis apud Sectarios belli fomentis, qua arte excelluit. Tormenta bellica duodecim, muris admoventur, suggrediuntur cohortes duæ Campana & Pedemontana quatuor fermè legionariorum millibus. Maureverus & Fontenayus castrametantur loco ad Talliaburgi suburbium opportuno: ante tamen quam ultra progredimur, haud erit abs re de urbis situ & origine pauca præmittere.

Maurever. Fontenay. Taillebourg.

S. Iean d'Angeli.

Fanum Ioannis Engeriacorum urbs est ad Pictones sita, ab antiquo cœnobio mutuata nomen; ex cœnobio pagus fuit origine ignobilis, urbs demum; Botona amnis fossam circumfluit angusto alveo, sed profundo, qua parte dirimitur ab urbe pomœrium, cui à Sancta Cruce nomen est; reliqua in declivi colle sita sunt, unde prospectus in planiciem quæ patentibus hinc inde plagis soli varietate, amœna est & fertilis. Neque facilis in urbem aditus omni ex parte; quà, porta Alnixii prostat, aperta & facilis via; cetera, arte & natura, ferme avia sunt. Radicem collis circumalluit amnis, triplicique frangitur rivo, hoc fossam urbis circumrigat, facitque imperviam, illo Talliaburgi pomœrium ab urbe dirimit, tertio hac illac per apertam planiciem vagus, recipit se in alveum suum haud urbe procul. Ceterum accessus

Fauxbourg de Ste. Croix.

La Porte d'Aulnix.

cessus difficilis est, quia monticellis asperatur locus, hic situs urbis. Engeriacum antiquis, post illatas in urbem Sancti Ioannis reliquias fanum Ioannis dictum est, urbs quatuor obsidionibus clara, quas, nescio quo fato contra Reges sustinuit omnes, perduellis passim & contumax. Primam passa est à Ludovico Philippi Augusti filio, alteram à Ioanne, pro Anglis, utramque contra Gallos; tertiam à Carolo nono pro Sectariis, quartam à Ludovico cui memorandæ accingimur. 1621.

Fortè Rex explorandæ cominus urbi, raro quod assolet comitatu progrediebatur; cum ecce ingens ex improviso fragor. Missi qui explorarent, referunt Talliaburgi suburbium magna vi peti, dubioque adhuc Marte pugnari; hoc in prælio quia momentum maximum procurandæ deditioni fuit, districtè referam, quale habetur libris Modenæi memorialibus manuscriptis, quo passim autore, utar ab expeditione Benearnii, unde huic bello prima origo est, usque ad Mont-Albani obsidium: scripsit ille, quæ vidit & quorum pars magna haud injuria dici potuit, stylo sane fideli & expedito, si nihil de Luynæo memorasset: assentatione erga munificum largitorem, cui & cognatus erat, minor Autori est fides quo passim morbo laborant qui scribunt omnes. Talliaburgi pomœrium urbi pro munimento erat; firmabat à fronte propugnaculum ingens (cui expugnando sub Carolo IX. exactum integrum mensem ferunt ejus temporis Annales) in pomœrio arx, in arce pomœrium erat, accedebat delectus militum, cohors expedita haud leve præsidium. Crequius prætorianæ cohortis præfectus ea parte castrametatus, vallo & fossa suggreditur, agnitoque cominus loco, comperit vi expugnari posse, qua parte præterfluit siccitate tenuis alveus; ulteriorem ripam superstructa ex tignis & asseribus mole claustro impervio firmaverat hostis, fossaque intus & extra munierat. Re in militare concilium delata; placuit tentari expugnationem suburbii, facili dein via in urbem. Agebat in ea expeditione Esdiguerius magnum Regii exercitus castrametatorem, quod pro imperatore accipitur ex lege belli, inusitato in hanc diem officio: Luynæi Comestabilis præsentia obstabat quo minus summum armorum jus palam deferretur ad alium; quippe omnis belli autoritas penes Comestabilem est, aut esse debet; obstabat,

De Modene.

Crequi Maistre de Camp du Regiment des Gardes.

Lesdiguieres grand Mareschal de Camp.

1621. debito ipsi imperio quod qui Comestabilis, idem belli rudis & planè tyro erat, Esdiguerius longa militia emeritus; quo factum ut re præficeretur ipse, Luynæo imperatorem agente nomine tenus; sic factum satis publicæ & privatæ rei. Admoventur citeriori ripæ tormenta bellica quatuor, donec continua displosione claustra hostium disjicerentur; disjicitur item eadem vi lapideus murus qui pro munimento erat obsessis, protenso in alveum cornu. Quassato omni ultra ripam munimine Pigeoletus habito militum quinquaginta ex Campanica cohorte delectu, vado prætergreditur; prætergressum sequitur manipulus fortior, donec numero æquaret hostem: iniqua regiis in transitu pugna, transfossis è longinquo, continua scloporum displosione, & inultis. Postquam cominus pugnari cœpit, cruentum fuit prælium, conglobatur in eam partem præsidiarius miles, facilique omni ex parte accessu (namque munimenta & aggeres diruta, æqua diu est pugna, donec regii pellerentur. Advolat reparandæ injuriæ, regiis è castris nobilium manus, in quibus summum vulgò præsidium est; primi periculum subeunt Caprusius, Cardinalis Guisius, Principes Lotharingi, Chaunius Luynæi frater, Marescalli officio nuper auctus, Marchio Theminius, Maureverus, Crequius. Ripam latè insederat hostis, claustraque reparabat in conspectu exercitus regii segniter obluctantis; redintegratur pugna quam ante acrius: ad exemplum Principum strenue dimicantium, puduit militem regium, esse diutius imbellem. Vi via fit, perrumpuntur haud ægre aggeres, recens labor: pedem refert hostis, successivoque aggere tegit se; & hinc pellitur: novo identidem militum incremento restauratur pugna ex integro, velut inter recentes: demum postquam æqua se diu lance fortuna libraverat, inclinat in regios læto exitu; non ante tamen quam in noctem vergeret dies; cessit victoribus, magna utrinque clade suburbium. Strenuè utrinque dimicatum, præsidiariorum strages major, jactura minor fuit, cæsus miles vulgus ignobile; è regiis desiderati Maureverus, & Buscoverdunus, hic in æstu prælii quo momento vulnus acceperat; ille pugnæ superstes quantum satis fuit agnoscendis Deo & Regi: postquam sacramento pœnitentiæ abluerat noxas, ingenti abs Rege humanitate invisitur. Ferunt commiseratione, morienti ingemuisse

Pigeolet. Le Regiment de Champagne.

Le Duc de Chevreuse. Le Cardinal de Guise. Le Mareschal de Chaune. Themines. Maurever. Crequi.

Maurever. Bouverdun.

muisse Principem, dumque in spem erigitur, collecto omni spiritu quo gloriosius moreretur, in hæc eadem verba Regi prolocutum, anhelante ultimum suspirium vita: *Nec pœnitet me vixisse, Domine! qui pro te morior, nec pro te mori qui tibi vixi. Potui diutius vivere, non mori gloriosius, sic vivant ex me nati, sic moriantur.* Plura effari prohibuit spiritus interclusus. Ad hæc Rex amplexari, hortari *ut vivere vellet, non adeo desperatam salutem, pateretur lene vulneri medicamen: & si destinata*, inquit, *mors tua, quod abhorreo, manebit animo meo Maureveri memoria alte impressa, manebit indelebilis hæc tua fides quam gloriosa morte confirmas. Erit mihi præcipua cura gentis tuæ, & quam immortalem facit sanguis hic quem effundis prodigus tui, ego largitionibus faciam auctiorem, trahamque in exemplum munificentiæ regiæ, quam tu posteritati exhibes in exemplum fidei & virtutis.* Sic effatus, morientis excipit spiritum regios inter amplexus dilapsum. 1621.

Postridie Rex, comite Luynæo, paucisque è nobilitate delectis urbi propius agnoscendæ procedit, qua parte Sancti Iuliani pontem claustro firmaverat hostis lapideo. Secundum iter, castra dum prætervehitur, militem suum in armis stare jussum explorat in transitu (seu memoriæ experimentum faciendi animus erat, seu conciliandæ sibi militum gratiæ) centuriones, vicarios, signiferos, primipilos, ipsos legionarios nomine, quemque proprio compellatos salutat comiter (quod regibus rarum, spernentibus, aut sæpe ignaris) unde tanta in prætereuntem acclamatio, ut hosti signum in oppugnationem esse crederetur intempestive excitus fragor, quod apparuit ex duplicato ad muros præsidio. Habet Ludovicus Rex, præter magnitudinem animi qua Henrico patri haud impar est; habet supra regium fastigium id singulare, ut milites suos agnoscat intus, & extra, quales per nomina audiunt, quales virtute valent: hunc ineundo cominus prælio, illum eminus fortiorem; hunc propugnationi, aut inferendæ loco aperto vi; illum prohibendæ, aptum agnoscit, ut quisque coram, per varios belli casus sui specimen præbuit, quod longæ in bellis experientiæ (queis vacat à teneris) acceptum refert Rex optimus in bellum Imperator. Haud ignota scribo gnaris genii Regis maximi. Visus persæpè cultu levissimo, nudo, tecto capite, in agmine labori

Capitaines de gens de pied, Lieutenants, Enseignes, Sergents.

1621. bori aſſiduus, per glacialia, per altas nives moliens militi iter, qua intercluſerat hiems omnes aditus: viſus in militum contubernio laudem ſtrenuis, ſolatium invalidis, famelicis diſtribuens victum, exemplum omnibus. Huc etiam pertinet quod magiſtratus Galliæ, rectores urbium, nobiles, ipſoſque perſæpe è vulgo plebejos, vel ſemel viſos incredibili memoriæ felicitate præſentes agnoſcit, memoria abſentes retinet.

Vrbe cominus explorata, in caſtra redit Rex, jubetque ſuppleri militem ad bellica tormenta non procul hoſte vigilem pro periculo rariorem: agnoverat ſubitâ ab urbe eruptione inulto niſu corrumpi poſſe machinas, aut in urbem trahi. Diſperſæ dein locis qua faciliores in urbem aditus alæ, queis commeatus & omne obſeſſis ſubſidium omni ex parte ſubducerentur. Procuratæ poſtmodum vimineæ crates quæ aggeſta humo pro vallo eſſent locis, in quibus excavari nequibant foſſæ præ duritie rupis, aut aquis reſtagnantibus. Hæc Rex ipſe in caſtris. Paulò pòſt erumpit in regios urbani præſidii miles in hunc modum. Inter turrim Caniotam & portam Talliaburgi porta erat anguſtior foſſæ continua (falſam appellitant) lateritio muro nuper ab hoſte occluſa; hinc ſubducto penitus metu, præſidium regium ea parte rarum; per dirutum murum clam erumpit hoſtis, altoque ſilentio ſuggreditur; incauti vigiles trucidantur: in caſtra violento niſu perrumpitur, &, niſi San-Lucanus caſtrametator vir ſtrenuus lecta raptim nobilium manu accurreret, periculum erat ne caſtris regii pellerentur: ille ubi militem ſuum videt palantem & vagum, diſperſos colligere, fugientes voce & exemplo firmare, dein ruere in adverſam aciem ferro ad manum, reliqua inermis; retruditur in urbem præſidiarius miles leviori utrinque pro prælii mole jacturâ: deſiderati hoſtium quinque, quos inter Lachenayus Brito inter nobiles, vir magni animi, bellique haud expers, qui (neſcio quo fato) cum eſſet Catholicus Sectariis eo bello merebat; regiorum cæſi decem. Producebantur in dies foſſæ, admotaque propius bellica tormenta jam imminebant muris; caſtrametatoribus ſuus cuique labor, operi provehendo, Baſſompetro, Auriaco, Theminio, San-Lucano, Thermeſio: propugnaculaque queis valla Regiorum diſtinguebantur invicem ex caſtris, arcem fecerant fortiorem obſeſſa urbe. Ex adverſo

La Tour de Caniot.

Fauſſe porte dans le foſſé.

S. Luc. Mareſchal de Camp.

La-chenaye.

Les Tranchées.

Les forts & redoutes des tranchées.

verso præsidiarius miles haud segniter operi incumbere reparandis quæ machinæ murales diruerant; iterare excubias nocte & interdiu, nec lassari. 1621.

Pridie Kalendas Iunii displosione continua concutitur turris, cui Rotunda nomen, & pars dejicitur; quassatur item propugnaculum ingens, quo Niortii porta obtegebatur. Inclinante in versperam die, ex improviso hostis ab alba turre erumpit, tormentaque bellica queis ea parte pulsabatur turris trahere in fossam tentat: missiles item in armamentarium ignes injecti, unde ex pulvere tormentario, qui hîc prostabat, strages in castris maxima. Crequius prætorianæ cohortis præfectus, lectis raptim regii præsidii militibus, prædam inhibet, retruditque tandem, ancipiti diu pugna hostem intra muros. Baro Castelierus post rem strenue gestam, glande trajectus temperavit gaudia Regiorum, lætasque, desiderio sui, acclamationes mutavit in luctum. *La Tour Ronde.* *La Tour Blanche.* *Crequi Maistre de Camp du Regiment des Gardes.* *Chasteliures.*

Trahebatur in longiores moras obsidio, cum affertur Regi Ducem Tremollium, Sectæ inter præcipuos, prosapia illustrem virum, Thoarsio magnis itineribus properare, renovando fidei sacramento. Magnum Calvinistis in eo Duce momentum erat, quod prodiderant ipsi nuper, cum distributo universæ imperio Galliæ pro dignitate regulorum è Secta sua, detulerant Tremollio cum insulis adjacentibus Engolismenses & Santones, rem supra memoratam. Certe maximum regiis partibus incrementum fuit à Tremollio: difficilis erat transitus moturo in Aquitaniam Regi, nisi Tremollius per feudi sui municipia, & arces viam faceret, quæ si opponerentur, transigenda apud Santones æstas credebatur, domandis: prævaluit fortuna Regis, deditione spontanea, quam nemo speraverat. Exhibitus Regi Tremollius in hæc verba proloquitur; *Provolvi genibus clementissimi Principis subditum rebellem nuper, hodie melioribus auspiciis fidum Domino suo: agnitum errorem in quem inciderat; pœnitere: paratum ut sanguine diluat quod peccavit, natalium & avitæ virtutis plane immemor: fullones, & lixas, vulgus ignobile (queis componuntur Comitia Rupellana) prepositos Regi, quod quam sit à Tremollio nomine alienum perpendisse attentius se, donec fide & obsequio dilueret crimen. Agnitum recens, quod ante ignoraverat, Sectarios plebeji status amantes, odisse quicquid in republica magnum est; primorum esse inimicos,* *La Trimouille.* *Le Pays d'Angoumois, & de Saintonge.*

queis

1621. *queis quia praeminent Reges, & odisse Reges eo gravius, quod supra primores & principes est Regum dignitas. Bellum illis in præsens esse cum Rege optimo: si praevaluerint (quod absit) æquanda statim parva magnis, primoribus facem populi, cujus libertati præcipue student. His persuasum se, unam in Rege salutem esse regni magnatibus, qui, nisi ab eo sole lumen mutuantur, maligne lucent.* Ad hæc Rex: *Non aliter creditum à se de Tremollio quam in præsens videt; rarò degenerare heroes à primo sanguine: feritate incredibili cum Rege suo experiri subditos, quorum si religio salva est (qualem profitentur Sectarii) quid est quod ultra petant? Non motum à se in Sectarios bellum, motum in perduelles. Primoribus è Secta, Esdigueriumfide praluxisse, factum modò à Tremollio ne unus praluxerit; mox secuturos tanto exemplo, qui ex se invalidi quærunt quod imitentur.* Sacramento dein firmatur obsequium, unde Sectariis ira & dolor. Paulò pòst & Deo fidem præstat Tremollius factus ex Calvinista Catholicus, quod infra memorabimus.

Lesdiguieres.

Maleret. La basse Guienne.

Per idem tempus Maleretus à Sectariis Aquitaniæ inferioris municipiis delegatus, præstat Regi obsequium nomine delegantium. Ingens à Secta defectio & repentina; quibus autoribus, & qua arte, paucis expedio. Tradidimus supra ad annum proxime recensitum, Aquitaniæ inferioris procurationem à Comitiis Rupellanis Forcæo delatam cum omni imperio; quo diplomate Aquitaniæ Imperator Forcæus, eodemmet Boissa-Pardalianus, Forcæi vicarius legitur: ægre tulit imperium vir impatiens æmuli, seque in ea provincia Forcæo nihilo inferiorem existimans, Sectam abdicat, Regis, aut sui studio. Quæ inter gregarios bello perutilis æmulatio honorum, inter duces noxia est. Dissidentibus inter se & arcana consiliorum vulgantibus qui æmulantur, hinc discordia Forcæum inter, & Boissa-Pardalianum. Re cognita Luynæus auget dissensionem, alitque flammam novo alimento; accedunt largitiones, & spes melioris fortunæ Boissæo. Non defuere qui præstitum gratis obsequium, & servatam ultro Regi fidem assererent; utcunque res est, insidiatur Forcæo Boissæus, primum consilio & astu, deinde aperta vi. Præfectum ipse agebat ad Fanum Fidei (urbs est apud inferiores Aquitanos tum munitissima, hodie sine muris) eo nomine provincialem synodum convocat:

Boisse-pardaillan Lieutenant de la Force.

Gouverneur de Ste. Foy.

convocat: postquam in urbem convenerant ex omni ordine Oratores, ita compellasse fertur dubios spem inter & metum. *Periclitari ad Engeriacos caussam communem, imminere prima quaque die urbi excidium, deditionem meditari obsessos, Regem statim armata & victrice manu venturum, invalidas in Aquitania inferiore passim reformatorum urbes, populum belli rudem, nutantes nobilium animos, & pars magna rei privatæ amantes, desertores publicæ. Forceum, qui in ea provincia armis præpositus est, procurare Benearnium, & procul esse Aquitanicis rebus. Denique attentius perpendenti sibi ex qua tandem caussa bellum sit, non inventam, nisi in ferocitate & contumacia: libertatem conscientiæ permissam à Rege, bonis privatim & publice unumquemque uti prout libuerit; urbes, municipia, edicti Nannetici fidem sarta tecta haberi; quid ultra petitur? Satius fore si Regi ultro obsequia præstabuntur, qualia natura jubet, qualia mox vindicabit ipse si negabuntur. Id si gratis fiet salva fore privilegia urbibus, privatis supellectilem, parentibus liberos, uxores viris; alias pessum itura omnia. Paratum se fidei Regi præstandæ si conscientiæ libertatem non adimit, quod vulgato in id diplomate facturum se negavit.* His mollita ferocia, urbium delegati Rupellæ caussam abdicant, solennique sacramento jurant in verba Regis, moxque delegatus ad Regem Maleretus factioni renunciat. Quanta erat victoria si perstitissent! Vno ictu urbes viginti accesserant Regi, quas secreta factio perdidit unà cum Boissa-Pardaliano: at hæc infra: redeo ad Engeriacos. 1621.

Solis æstivi caloribus immodicis infesta erat obsidio regiis, protrahebaturque deditio præter spem; quando ex veteri formula placuit ad Subisium mitti fecialem qui urbem dedi peteret Regis nomine; ibat sago violaceo, aureis liliis variato; bacillo ad manum liliis item distincto; serico & oblongo pileolo: stipabant è regia familia nobiles quindecim; præmissus tubicen, præsidiarium ad muros militem monet, rem feciali Regio cum Subisio magni momenti esse; adest sine mora Subisius cum expedita nobilium turma: ad quem in hæc eadem verba fecialis: *Benjamin Rohanæ, Rex tibi, & mihi æque Dominus, urbem mox dedi jubet quam injuria detines: si mandata negligis, perduellis esto.* Ad hæc Subisius operto capite; *Ego*, inquit, *in vrbe inter gregarios sum, jubeor-*

1621. *beorque magis quam jubeo.* Plura parabat cùm Fecialis; *Exhibe te*, inquit, *officio tuo, ſuperbe homo; ſiccine operto capite reſpondes Regi?* Ad hæc Altifontanus præſidiariæ in urbe cohortis præfectus, emeritus vir & veteranus; *Excuſandus*, inquit, *Subiſius non ante cum Regio feciali congreſſus, ſi ritus ignorat & formulas.* Paulò pòſt Subiſius communicato præſidiariis juſſu, quod à Rege acceperat, aperto capite in hæc verba reſpondet: *Ego Benjamin Rohanæus humillime ſervum me Regis profiteor, necnon & ſubditum, & ſi juſſus non intromitto Dominum, ſciat me quod maxime velim non poſſe: precaria autoritate defungor in hac urbe, ubi inane mihi præfecti nomen, omnis in municipes autoritas eſt.* Nec reſpondiſſe ſatis, ſcripto exhibet reſponſum quo maneret memoria: fecialis re infecta ad Regem redit, unde longioris obſidii auguria apud omnes.

Briſſacus & Pralinius vallo, quod in turrem albam & cineritiam ducebatur, ut & verberationibus ea parte impetratis, præerant ſummo jure: Crequius, Baſſompetrus, Trenellius, San-Lucanus, Theminius ea item regione caſtrametatorum officio fungebantur: Stellæus & Faugierius illis in ſubſidium erant. Princeps Ioinvillius & Mareſcallus Chaunius ad valla ſancti Eutropii & turris Caniotæ imperabant caſtrametatoribus Termeſio, Auriaco, Rupifulcaudio, Cotenantio: his Maynius & Machaudus alternis vicibus in ſubſidium erant: hic ordo obſidionis fuit, hic imperantium delectus. Legionariorum numerus, viginti ferme millia ſub cohortibus, prætoria, quam regiæ cuſtodiæ vocant, Navarræa, Pedemontana, Campana, Normannica, Bellimontis, Stiſſaci, Loſierii, Caſtelloborloti, San-Viviani. Marchio Roſnius tormenta bellica procurabat, (magnum rei tormentariæ præfectum vocant, quod Gallis munus eſt obventu maximo inter prima.) Crequius dum hoſti ſedulò inſiſtit, producens vallum vulnere in apertum caput affligitur; Valiacus item eidem ad vallum operi intentus ad Brachium glande ſauciatur, vix cutem delibante ictu: Vilandrius tractandis armis expeditus, ſummeque agilis, lethali globo trajicitur, ſtatimque magno ſui deſiderio relicto occumbit. Nec parcit labori Stiſſacus è Rupefulcaudia gente illuſtris vir, cui valli ad ſanctum Eutropium producendi ſub Ioinvillio principe munus; ſubſidium illi accelerando operi cohors

Haute fontaine Maiſtre de Camp.
Briſſac, & Praſlin.
Crequi.
Baſſompierre.
Trenel.
S. Luc.
Themines
Mareſchaux de Camp.
L'eſtele & Faugieres
Aydes de Camp.
Ioinville.
Chaune.
Termes.
Auriac.
Rocheſoucaud.
Coutenant.
Le Maine.
Machaud.
Aides de Camp.
Les Regiments des gardes.
Navarre.
Piedmont.
Champagne.
Normandie.
Beaumont.
Stiſſac.
Loſieres.
Chatelieberlot.
S. Vivien.
Roſni grand Maiſtre de l'Artillerie.
Vilandri.
Stiſſac de la maiſon de la Rocheſoucaud.

hors expedita, quam nuperrime invexerat, cui nomen à duce, *Stiffacaa cohors*. 1621.

Protelabatur ultra exſpectatum tempus deditio, frequentioribus, quam ſperatum hostis in castra nostra eruptionibus: fervore æstivi ſolis intolerabili: &, quod deterius, morbis ingraveſcentibus. Rex quo militem firmaret exemplo, medio prato ſibi tabernaculum statuit, constantiaque incredibili ſustinuit æstum donec urbs dederetur. Exemplo Regis, Principes, nobilitas, militum vulgus, pro munere quiſque ſuo æmulantur pericula & labores; vallis diu, noctuque procumbunt, vigilantque inceſſi, quo factum ut Idus circa Iunias valla Regia ſuccederent muris, perforata quod ajunt foſſa, quæ ultima obſeſſis calamitas eſt. *Le Foſſé percé par la tranchée.*

Turris, cui Caniota nomen, ingenti propugnaculo tegebatur, unde indeſinens diploſio in regios, & paſſim noxia: placuit ſuffoſſo clam cuniculo convelli propugnaculum: ſubterranei ſpecus labore aſſiduo procedunt, confertur tormentarii pulveris quantum ſatis eruendo funditus & disjiciendo munimini: ſubmiſſus ignis magna hostium strage ſublato muro, corpora ſemiviva, humum congestam, & mole ingenti lapides in castra nostra projicit velut ex machina. Præmiſſus primipilus levi ſecum manipulo ruinam cominus exploratur, vocatque statim regios velut ad prædam. Vacabat custode ruina ingens, nondum enim coaluerat hostis territus caſu repentino: Guitauti primus in ruinam impetus eſt, ſequuntur Baro Crius, Lavardinus, Fuxenſis Rabatus, Marchio Rolhiacus, San-Chomondius, Valancæus Melitenſis eques, Stiorſius, Deſplanus, Maynius, Boyerus; hos gregarius miles, delecta manus. Interea diſcuſſo metu conglobant ſe præſidiarii quò vocabat hostis: repentina ruina fuerat, aſt non impræviſa, quod apparuit ex ducta introrſus foſſa, per quam in duo dividebatur munimen unum: nobis infeſta erant omnia; præruptus agger, locus disjecta recens humo diſſiliens, nec vestigii tenax, trecenti haſtati, ſclopetarii totidem ruinæ propugnatores aſſidui & ſucceſſivi, ex pulvere excito opacitas, & dira ſitis; hinc præſidiariis victoria, hinc regiis fuga & cædes. Lavardinus, & Baro Crius dum strenue dimicant multiplici vulnere in æstu prælii cadunt: San-Chomondus strenuus & prudentia vir ſingulari, Rolhiacus, & Rabatus leviter ſauciantur. Stiorſii vulnus immane fuit,

Vne mine ſoubs un baſtion.

Guitaut. Cri. Lavardin. Rabat. Rolhac. S. Chaumont. Valancé Commandeur. Stiers. Deſplan. Mayne. Boyer. Retranchement par le dedans.

1621. & luctuoſum, is dum intrepide ferro hoſtem aggreditur ollam pice, reſina, & oleo plenam (triſte ignei artificii genus) vultu aperto excipit, quem inter cruciatus Græca flamma depaſcitur. Crudele imprimis ſpectaculum, miſſilium ab hoſte ignium, adeo ut pulvere opacior locus totus è longinquo ardere videretur: funeſti omni peſte pereuntium gemitus; pars igne correpti horribili mortis genere conflagrabant; pars ex alto præcipites, capite illiſo comminuebantur. Læta obſeſſis victoria, quanquam brevis. Quippe poſt prandium regii, tædio repulſæ, quàm antè acrius inſtaurant pugnam & hoſtem fugant, duce Pigeoleto Campanicæ cohortis præfecto, qua *occaſione* (hoc nomine fortuiti bello caſus leves, nec decretorii vocabantur, quod invaluit in hanc diem) Rolhiacus & Rabatus præ ceteris claruere utraque pugna. Cecidere hoſtium Altifontanus caſtrametator, & Novilocius præfectus centuriæ auxiliaris. Certe Altifontani ex cæde ingens obſeſſis jactura fuit; regebat ad libitum oppidanorum animos, vir autoritate & conſilio valens, eoque per altam noctem funus illi ductum, vulgatumque per ſtationes & urbem, quo miles & oppidani confirmarentur, levi ad tibiam vulnere ſauciatum, quieſcere.

Pigeolet. L'Occaſion. Haute Fontaine Mareſchal de Camp. Nieulieu.

Foſſam hoſtilem aperuerat valli regii tractus è longinquo ductus, at periculoſus militi noſtro in ima niſus, profundiore deſcenſu & abrupto: placuit componi ex ligno pluteos qui milites decem ſinguli continerent; ita per funem deſcenſu in foſſam facili pluteis primum obtegitur miles ima tenens; deinde per vallum muro advolvitur. Continua in eam partem hoſtium diſploſio erat à turribus cineritia & alba, utrinque poſitis, unde illata cædes Rocho majori primipilo, dum tignis & tumultuario ceſpite ſtationem firmat; cæſi item Favoleſius, Brillemontius & Fontanus: Valeta Epernonii filius legionum in Gallia tribunus, Baro item Paluaus, Frontenacus primus in regia tricliniarius ſauciantur.

Les Tours Griſe & blanche. Roch Sergent Major. Favoles. Brillemont. Fontaine. La Valette. Paluau. De Frontenac, premier Maiſtre d'Hoſtel.

Puybernierius cohortis in urbe præfectus, colloquii in ſeceſſu cum Caſtelloborloto habendi copiam à Rege petit & obtinet. Erant longa invicem conſuetudine, agrorumque vicinia familiares. Caſtelloborlotus ratus deditionem meditari obſeſſos, ſtatim accedere, hortarique amicum *ut ſui tandem aliquando, ut uxoris, & liberorum miſereantur.* Puybernierius; *Quando*, inquit, *de uxore & liberis ſermonem*

Puybernier. Chaſtelierborlot.

institui, habeo pro ipsorum salute quod enixius rogem; non hinc procul agit familia mea vicino urbi castro; rem mihi gratam feceris ejus protectione; & si, dum omnia ferro & flamma desolantur, beneficio tuo servabitur, mihi fortassis erit aliquando quod rependam; tibi, nunquam quod pœniteat facti. Castelloborlotus fide data lubens postulationi annuere; *Et, promitto,* inquit, *salvum fore quodcunque extra urbem tuum est: salvum ut sit quod magis tuum est, in manu habes. Laudo quod uxori, & liberis salutem quæris, pietatem hanc natura docet: at odisse seipsum impietas est. Petis pro uxore & liberis ut vivant; at magis tibi debitum est, ut vivas ipse, cujus vita Regi est carior si illi vixeris. Prospice saluti tuæ quamdiu licet; si extrema exspectaveris, extrema feres; utraque instant: nam & in extremis tu in urbe quam propugnas, & in extremis Regis misericordia; momento desinetis uterque; tu propugn tor esse, ille misericors.* Ad hæc Puybernierius: *Proxima,* inquit, *deditioni tentabo omnia, &, si quid valeo erga oppidanos, efficiam, ut se totos Regis misericordiæ permittant.* Nec vana pollicitatio fuit, secuta non multò pòst deditione, quam vir summa apud militem autoritate procurasse creditus est. 1621.

Appetente vespere auditus extra muros tubæ hostilis clangor amice sonans, quæsitoque quid esset, quidve peteret; *Litteras à Subisio ad Luynæum sibi creditas,* respondet tubicen, *mox perferendas si commeatus dabitur.* Illa parte Zametus castrametator commeatum negat, metuens ne castris explorandis commentum esset, reddendas Luynæo litteras accipit: per inducias habendo de more colloquio extemporaneas, curiosa (ut fieri suetum) indagine extulerant se vallo Zametus, Rolhiacus, Castelloborlotus, præfectique Picardicæ cohortis, queis ad vallum ea die excubiæ erant. Proditione haud procul est bellici tormenti in eam partem displosio subitanea in hunc modum. Quo momento redditis tubicen litteris in urbem remeabat, disploditur submisso igne in Regios machina, quam antè eum in locum consultò collimatam hinc patuit, quod afflatu pilæ prætereuntis velut fulgure in terram præcipites humo operti sunt, & fere obruti circumstantes, ab ictu in aggerem vicinum impresso. Haud procul miraculo quod nemo læsus.

Pervigilium erat Sancti Ioannis Præcursoris; quæ Fano Engeriaci votiva dies, & votiva militi regio fuit, per ignes

1621. in hostili fossa excitatos, votiva item per cantilenas & ludicra queis personüere castra, læto proximæ deditiònis præsagio. Vesperascente jam die redduntur Luynæo Subisii litteræ quarum summa erat: *si dabitur Oratori accessus ad castra tutus, habere se magni momenti negotium quod communicet*: dato commeatu Mommartinus urbe egressus multis agit cum Luynæo; at irrita negotiatio fuit; quippe *Rupellanorum Comitiorum autoritate deditionem transigi oportere* ajebat Orator: Luynæus inficiabatur, *nulla apud Gallos autoritate præter regiam*: urgebat Mommartinus donec eo demum responso dimitteretur; *Mori omnes statuerent, aut subire legem qualem Rex diceret: indecens fore subditorum libidini subjacere cui omnium imperia Regem.* Postridie desperata salute Orator redit; nec mitius actum cum ipso, quia Regiæ potestatis nescius, aut contemptor velut inter pares disceptabat, quod ignorant Principes; dimittiturque denuò hoc adjecto, *Nisi postridie deditionem facerent, desperatam oppidanis salutem & militi, neque pòst audiendos.*

Mommartin.

Postera die idem Mommartinus unà secum municipii rectore, duobusque militaris præsidii præfectis ad Luynæum redit, & hîc longa altercatio fuit: quippe etsi maxime conveniebant in propositas leges, in eo discrepabant, quod in pactum deduci petebant delegati: Luynæus negabat pactum, fidem dabat; *æquum esse ut se subditi totos Regis clementia committant; ita palam transigendum: privatim, & sine stipulatu obtinenda quæ petunt.* Laudrierius Rupellæ Senescallus (is demum Mommartino adjunctus transigendo negotio) proponere exempla bellis Galliæ intestinis vetera & nova, quibus probabat nihil hæsitatum olim à Regibus quin pacta cum subditis inirent: *Salvum esse jus regni, cum legem subditi subeunt qualem Rex dicit: nisi intercesserit ultro, citroque obligatio, victimas fore seditioso & irato militi obsessos, neque ullius magis interesse, quam Regis, salvi ut sint tot oppidani, tot milites quorum tractandis armis peritia & virtus multum ea obsidione claruere. Si bellum aliquando Gallis sit contra externum hostem, militiæ promptuarium fore cives & legionarios longa obsidione probatos. Non adeo certam deditionem esse, quin spes adhuc obsessis, solvi posse obsidium: desperationem magnum esse honestæ morti incitamentum; interea in longiores moras trahi negotium, quod Regi deterrimum sit,*

Laudrieres Seneschal de la Rochelle.

sit, Pictonibus, Aquitanis, Narbonensibus accingentibus se in bellum civile, neque adhuc coalitis; ubi coaluerint longa fore dissidia, incertos belli exitus: carò constare Regibus bello civili jacturam temporis; si praevertere dabitur, adhuc infectam seditionem statim opprimendam; si ipsa Regem praevenerit Engeriaca obsidione distentum, periculosam fore belli Aquitanici aleam. Ad hæc Luynæus; *In hoc natos Reges, ut reliquis mortalibus in exemplum sint; rarum apud ipsos exemplorum usum queis conforment se; nec minus esse iniquas, rebelles inter subditos & Regem pactiones, quia confirmantur exemplis; & aliquando transituram in exemplum magnanimitatem Ludovici* XIII. *qua negavit conferre cum subditis, velut inter pares. Primum apud Engeriacos Regi per arma conatum esse contra Sectarios, reliqua per legatos in hanc diem transacta; hinc typum & exemplar fore expeditionibus quæ sequentur; eoque multum interesse, Majestas regnantis & obsequium subditi salva ut sint & integra. Si propulsandæ obsidioni præsidium ipsis & vires suppetunt (prout jactant) patere liberum in urbem regressum: contra si eò res Regis provexit fortuna virtuti comes, quod nemo ambigat, ut ante triduum, aut per vim expugnatio, aut coacta deditio subsecutura sit, quid aliud est tergiversari oppidanos, quam sibi ipsi proditores esse? Regem uti jure suo, quo Rex est, fortuna item sua, qua victor, dum sine conditione subditos sibi subesse petit; obsessos infortunio suo probe usuros si genibus clementissimi Principis advolvuntur. Denique Regem inter & subditos controversiam esse de honore. Salva ipsis vitam fore, libertatem & bona, quod sperat, & sperare Engeriacos jubet.* Assensère Oratores, nulloque in apertum pacto concessum obsessis diploma regium in hæc verba. *Rex suorum miseratione ductus humiliter deprecantibus Engeriacis parcit, si fidem sacramento astrinxerint, abdicaturos factiones & prava consilia, debitoque in obsequio perstituros quamdiu vixerint: ea conditione vita illi, & omnis libertas salva sunto: si cui urbe absistendi animus est, dabitur (quocunque tandem libuerit) commeatus.* Hæc formula scripti; reliqua Regis arbitrio relicta. Non multò pòst Laudrierius pro municipibus, Regis genibus advolutus, clementiam præ ceteris Regiam esse virtutem humiliter admonet, excitasque juste iras lacrymis deprecatur. Rex mansuete excipit, *obliterandamque memoriam facti,*

1621.

1621. respondet, *si fide posthac, & obsequio diluetur crimen: sub ea lege uno sibi ordine futuros in posterum Engeriacos cum reliquis Gallis, Sectarios cum Catholicis, quod summe velit.* Exin sacramento solenni à Laudrierio firmata fides, nomine delegantium in hæc ipsa verba. *Nos subscripti Oratores pro oppidanis, & præsidiario in urbe milite, promittimus perpetuum Regi obsequium; & quo maneat fides, societati & fœderationi quibuscunque renunciamus, qua lege victuros nos pollicemur, qua item lege morituros. Actum in castris ante Engeriacum positis* XXV. *Iunii, anno* M. DC. XXI. Obsignati.

Mommartin. Laudriere. La Bagaudiere. Masure. Grenon.

Mommartinus, Laudrierius,	Nobiles.	Labagaudierus, Masuræus,	Municipes.

Grenonus, *Secretarius.*

Hæc pro municipibus, juxta & pro conductitio milite: pro nobilibus (qui ducenti erant) juratum item eadem formula. Laudrierius pro his quos in urbem secum invexerat fidem sacramento obstringit, subscribuntque socii. Ita Cressonierius, ita Viguerius nobilium principes; ita ipsi nobiles quorum nomina ut subscripserant perlata ad Regem: præcipui subscribentium Comes Marinellus & Baro Sansurinus. Inauditum in hanc diem tot illustribus viris defensam aliquando urbem, quo victoria illustrior fuit. Octoginta plaustra exportandis ægris & impedimentis concessa, assignatusque in urbe locus cum præsidio militari excipiendis quorum vulnera, aut ægritudo non patiebantur vehiculum. Subisius posito ense provolvitur ad genua Regis, veniamque petit humilime, paucis hic actum: eò venerat deformitas criminis, ut silentio fateri se noxium magis diluendæ noxæ prodesset, quam excusare vanitate verborum. Rex, *Si vita,* inquit, *meliore expiabitur crimen, obliterabo memoriam facti atrocis, &, qui debui esse ultor, protector ero.* Ceterum rara Sectariis fides, quod prodidere pene tot perjuria, quot fuerant sacramenta: neque enim seditione abstentum à Subisio & sociis, quanquam sacramento obstrinxerant fidem: at hæc infra memorabimus.

La Cressoniere. La Viguerie. Marinel. S. Surin.

Le Cardinal de Guise. Saintes.

Cardinalis Guisius dum militiæ præfectum agit in castris, militari morbo corripitur, paucisque post diebus fato fungitur apud Santones, quò per morbum traductus fuerat, extra

tra castra. Ex purpura Romana, & sacro charactere rara in 1621.
Principem laus, militiam affectabat impatiens sui; non miles, quia Cardinalis; non item Cardinalis, quia miles erat. Parum pro Cardinale agebat nuper, cum de Prioratu Caritatis cum Duce Niverno litem, coram judice delegato vi armata dirimere tulit, Nivernum ipse percutiens ictu manus, quod pro sacrilegio acceptum. Indebitum certe charačteri, quod in Engeriaca obsidione sæpe ferrum in hostem strinxit, immemor Ecclesiam nescire sanguinem. Enimvero qui purpuram contempserat, purpuratus moritur: *purpura*, vernaculum nomen est, quo exanthemata Galli appellitant. Erant qui crederent, quo tempore excessit Princeps, in proximo esse, ut rubeum sacri Collegii pileum, cum Hierosolymitana Cruce commutaret, quod vix credi possit, nisi quod væcordi in arma libidine agebatur. Fertur magno anteactæ vitæ dolore, mox moriturus commendasse animam Deo, ablutisque pœnitentiæ sacramento ingenti contritione noxis, petiisse à Duce Niverno ex offensa veniam. Sic christiane admodum finiit Princeps, qui aulico luxu & militari licentia traduxerat vitam. Quæ illi pro reditu annuo centena aureorum millia erant, in Fecanum Abbatem, ipsius ex fratre nepotem, Regis dono collata, qui idem Ioüsæ avunculo nuper successerat; quo factum ut spoliis duorum Cardinalium augeretur puer, quæ quanta essent vix credi potest: hincque vel maxime patet, quod utraque gens, Guisia & Ioüsæa, per diversa tempora Regni Gallici summam tenuerat sub Regibus Francisco primo, Henricisque secundo, & tertio.

Le Prieuré de la Charité.

Le Pourpre.

Ne intacta abeat res notatu haud indigna, quam ex occasione supra attigi, districte repetam dissidium inter Cardinalem Guisium & Nivernum, excitum ex Prioratu Caritatis, & quæ hinc secuta. Caritatis Prioratus, illustre & opimum est Cluniacensis Regulæ beneficium, de quo per ea tempora inter Cardinalem Guisium & Ducem Nivernum controversia: sub judice lis erat in Magno (quod vocant) Consilio. Nivernus defensioni caussæ suæ libello quiddam de Cardinale Guisio adscripserat, unde offensum se Cardinalis indignatus, obvium forte adversarium in domo Guineti (is judex & relator erat) primum verbis aggreditur, excipientem fortiter pugno cedit coram judice: Ioinvillius Cardinalis Guisii frater (is tum forte aderat) vaginâ ferrum exerit, Ma-

Le Prieuré de la Charité.

Guinet Raporteur du Procés.

1621. rescotumque libellorum supplicum in Regia magistrum, Niverni negotia ex Regis permissu procurantem ense ferit, ludibrio magis quam cædi. Diluendæ injuriæ parabat Nivernus singulari certamine cum Ioinvillio experiri, cum Rex, legitimus inter principes arbiter (postquam Cardinalis petierat veniam à Niverno) suprema autoritate intercedens, finem dissidio facit inter cognatos principes: in Marescotum offensa diluitur, proloquente coram arbitris Ioinvillio, in hæc ipsamet verba: *Domine Marescote, contemplatione Ducis Niverni doleo quod te percusserim, oro ut facti obliviscaris, meque tibi amicum fore credas ex persona ejusdem Ducis.* Principum per ea tempora summa erat ratio, affectabantque distingui ab omni ordine, prærogativa sanguinis. Per injuriam Ioinvillius percusserat magistratum, & ait dolere se ex persona Niverni, quod percusserit; quasi adeo infra positus in quem collata offensa, ut gratis cædi posset. Erat hæc labes ejus ætatis, qua à principibus Rex parum distinguebatur; quo jure utimur hodie, nempe anno M. DC. XLII. quo hæc scribo: externi principes parum à Regni primoribus, parum hi à nobilibus differunt, uno ferme ordine habemur omnes; eoque ventum ut nemo publice, nemo privatim peccare possit sine ultore, quod ejus sapientiæ & æquitati debitum, qui ætate nostra summam rerum tenet in Gallia.

Secundum eam obsidionem morbo item militari extinguitur Marescallus Brissacus ex antiqua Cossæorum stirpe, vir animo ingens, nomineque haud indignus Cossæo, quod apud Gallos ab omni ævo clarum.

Pons. Rex confecta in Engeriacos expeditione, in Pontios castra movet: dum progreditur exercitus à recenti obsidione tardior, redeo in Aquitaniam, quam, distracto ad Engeriacos Rege, Rohanæus invadit & occupat.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu HENRICI IV.

LIBER NONVS.

SYNOPSIS.

FORCÆVM inter, & Boissa-pardalianum ingens ab honorum æmulatione discordia, quam Rohanæus frustra sedare tentat. Boissa-pardalianus Regi adhæret, simulque Gensacum, Monhurtium, & Bergeracum. Rohanæus Neracum trahit in partes suas; unaque cum Forcæo, dum Toneinsium se uterque recipit, in Vignolium incidunt, & quanquam vinci & capi poterant, evadunt. Mayenius etsi inermis erat Neraci obsidionem destinat, progrediturque unâ secum familiâ. Quæ, quantave, & unde subsidia illi, in eam expeditionem advenerint. Mompolianus, & Castesius strenui adolescentes urbem propugnant. Ingens Mayenio ab audaci facto periculum. Deficiente in stipendium militare pecunia, Belebatus, juri in castris dicundo præpositus, fiscalem Aquitaniæ pecuniam privata autoritate retinet, militique distribuit; quod à Rege probatum. Marchio Forcæus Neraco liberando, Calmontii urbem dolo expugnat, Castellumque superimpositum obsidet. Mayenius manente obsidione Neracæa, cui vel uni impar erat, obsessis propere & prospere opitulatur. Memorantur de ea expeditione singularia, ut hostem qui extra urbem claustro & vallo tegebatur in urbem vi ingenti retruserit. ut Marchionem Forcæum, per altam noctem, in turpem fugam adegerit, ut liberaverit obsessam arcem. Vt demum, Neraci obsidionem restauraverit. Per Mayenii absentiam erumpit Neracæi præsidii miles, stragemque Regiorum edit maximam. Retruditur. Insperato Mayenii reditu territi Neracenses deditionem meditantur: auget metum Regis adventus, quem capto Engeriaco huc properare fama vulgaverat. Castrojaloufium, Monsinarsanus, Tartasium, Mediolanum ad Aquitanos, & Menhurtium factioni renunciant. Rex fano Engeriaci expugnato, castra in Pontianos movet. Castronovanus urbem ut dedat ab Esdiguerio impellitur. Ejus urbis descriptio. Rupellani classe piratica Alnixii, & Santonum plagas deprædantur,

1621. *constructoque in littore propugnaculo, quò se reciperent, ferro & flamma circumjecta mari municipia vastant. Ellebovius, Praslinius, Rupifulcaudius castra in prædones movent, & fugant. Domandæ penitus rebellioni, Rupellani terra, marique obsidentur, terrestrem expeditionem procurante Espernonio, maritimam Guisio, cui demum Dampetrus cum triremibus Gallicis adjunctus. Describitur Suilliæ ad Ligerim arcis expugnatio, Comiti San-Pauleo injuncta. Comiti auxiliatur Condæus Princeps, unaque molitur obsidium. Vi expugnatur à Regiis pagus, ultra Ligerim positus, è regione arcis, ferroque & flamma desolatur. Cæde expletur victor, prælii reliquiæ absorbentur undis: tristi suorum exemplo, deditionem facit præsidiarius in arce miles. Rebellant Aquitaniæ inferioris urbes, pro quibus Maleretus Regi obstrinxerat fidem: exceptis Monhurtio, Fano Fidei, & Montemarsano, quæ Boissa-Pardalianus autoritate sua confirmat & exemplo. De Montalbani obsidione differenda, post domitam Aquitaniam, an urgenda, intactis reliquis urbibus, in utramque partem agitata quæstio: prævalet sine dilatione obsidendam urbem. Cutracum venit Rex. De prælio Cutracensi, quo victor Henricus* IV. *quamvis hosti numero impar erat, singularia recensentur. Bergeracum, urbs munitissima, Regi in transitu deditur. Clairacum obsidetur. Pene inundatur omnis exercitus ab imbre repentino. Regis providentia laudatur ex facto memorabili. Descriptio Clairaci. Expugnandis claustris, quæ extra urbem erant, cum cohorte prætoriana præmissus Thermesius, vulneratur: suprema morientis verba ad Regem.*

Parpaillols. *Vndenam Sectarii dicti* Papiliones. *Stratagema deditioni procurandæ, quo discordiæ semen inter municipes, & præsidiarios spargitur, unde mox deditio subsequuta. Pastoris Clairacensis ad Regem oratio pathetica, & elegans. Tribus oppidanorum in furcam actis, militi parcitur. Questus Sectariorum justi contra Regios, ex fide violata. Cæsus præsidii miles dum urbe absistit, quare, & quonam modo. Værei Procancellarii mors, & elogia. Recensentur calumniæ quæ in ipsum vulgabat invidia. Producitur testamentum viri sapientis, simplicitate Stoïca, & arrogantiæ memorabile. Comestabilis Luynæus sigilla sibi arrogat, idemque Comestabilis est, & Procancellarius. Rem inauditam! Mayenius præcursor Regis, vicinas Montalbano Sectariorum arces expugnat. Scribitque ad Parlamentum Tolosanum magnifice, & comiter. Gregorii summi Pontificis ad Regem Christianissimum litteræ, quem gratulatur fidei Catholicæ vindici, hæreseos exstirpatori dignissimo, ubique victori.*

NEVNTE Iunio Rohanæus in Aquitaniam inferiorem penetraverat. Forcæo à Comitiis Rupellanis ejus provinciæ administrationem permissam ante memoravimus; Boissa-Pardaliano

Vica-

Vicarii munus delatum: huic quanquam minore officio omnis apud Aquitanos autoritas erat; ille solo Benearnensi prævalidus; sed Benearnio Regi subacto, vanum erat Forcæo in ea provincia nomen; id caussæ fuit cur Benearnio dejectus, Aquitaniæ procurationem affectaret, totusque incumberet confirmando imperio, quod à Comitiis Rupellanis acceperat: obstabat acriter Boissa-Pardalianus, specieque fidei Regi debitæ, pravo Comitiorum judicio, quo ipse Forcæo postpositus, obluctabatur. Rohanæus dux partium, ratus (ut res erat) ruinam Aquitaniæ Sectariis ex ea discordia imminere, nihil intentatum relinquit conciliandis ducibus: ceterum, ubi infracta Boissa-Pardalianum pertinacia obluctari videt, ejus provinciæ municipia & urbes invadit qua dolo, qua vi aperta. Manent in fide, Boissa-Pardaliano autore, Fanum Fidei, Gensacum, Monhurtium, Bergeracum: rebellant Rohanæo & Forcæo prævalentibus Clairacum, Toneinsium, Calmantium, Neracum, Castro-jalousium. Primus Rohanæi conatus in Neracum fuit. Urbs est antiqua Ducum Labretanorum ditio, castro regio illustris, Cameræque judicialis quam *Edicti* vocant, tum sedes. Factione tacita pellitur ab urbe senatus, intactusque abit, quod Rohanæo in laudem vertit. Erant qui custodia militari cohibendum censerent: prævaluit fides publica: salva senatui omnia, præter mansionem qua prohibetur. 1621. *Ste Foy.* *Gensac.* *Monhurt.* *Bergerac.* *Clairac.* *Toneins.* *Calmont.* *Nerac.* *Castel-jaloux.*

Nec longa Rohanæo mora in urbe: postridiè Toneinsium iter dirigit: stipabant Forcæus pater & Marchio filius, sexagintaque omnino equites. Inglorium sanè Vigniolio veterano armorum duci, prætervectum hostem in conspectu alæ fortioris, quam ipse in eam partem Marmandâ eduxerat, audito partium ducibus hac transitum fore: ivit in adversam alam Vigniolius, sed segnius pro negotii mole. Præmissi agnoscendis mutuò viribus exploratores, pugnant leviter; pedemque statim referunt, minima utrinque jactura, Vigniolius falso errore ductus, ubi hostem pugnam ausum, sclopetorum displosorum strepitu è longinquo audit, novo auctum subsidio ratus canit receptui: monticellis asperabatur locus, eoque haud erat facile numerum explorare. Inciderat fera in casses, finisque bello erat si juvenili ardore in hostem raperetur veteranus homo: quandoque noxium est, consultius tractare negotia, præcipuè in prælio, quo, etsi consilia *Vignoles.* *Marmande.*

1621. lia plurimum possunt, sæpe facto magis est opus, quàm alta indagine. Certè momenti maximi ea expeditio erat, qua Rohanæus & Forcæus (duo Sectæ columina) nulla in effugium spe incidebant in manus Regis. Majore militum numero regressum Vigniolium, astro Galliæ maligno imputatum est: namque fide, & bellica virtute plus valuit, quam ut credere fas sit peccasse in alterutro tantum virum.

Le President Pichon. Neraco dejectus cum Senatu Catholico Pichonus Præses, ad Mayenium (is tum Burdigalæ nullo belli apparatu agebat, quartana æger) actutum scribit; nec mora, statim adverso se Garumnæ committit Princeps, Cadilliacumque appellit, ubi tum Espernonius. Postquam in Neraci obsidionem convenerant ambo, Barrautius, Ornanusque à Sancta Cruce militiæ delectum habere jussi; postridieque Marmandam ventum; huc se receperat Senatus Catholicus Neraco profugus, Regisque mandata operiebatur restaurandæ Cameræ, si juberetur: Mayenii eò loci familiam (qua progrediebatur unà moræ impatiens) auget Vigniolius ducentis alariis. Missi

Roquelaure. Aubeterre. dein ad Rupelaurum & Albeterram qui militum conscriptionem ipsis indicerent; mox mille ducenti legionarii, trecenti alarii, duo majoris modi tormenta, quantumque satis in eum numerum commeatus procurantur. Vigniolius solo circumjacente mille & quingentos alarios legit, manum expeditam: confluit undequaque nobilitas, quà maxime valet Aquitania. Nec diu cum octingenti nobiles (Voluntarios vocant) Equites totidem conductitii læta phalanx; pedites quatuor mille conveniunt, levior in expeditionem exercitus: verum tanta Mayenii fama erat, ut vel uno ipsius nomine consternaretur hostis. Ergo hisce copiis procedit, tantæ obsidioni omnino impar. Præmissus fecialis prohibetur accessu urbis, infesta in caput (quod sacrum esse debuit) displosione, unde Mayenio iracundia & justus dolor ex violato jure gentium. Nihil in tanto duce modicum, corpore & animo ingens, ingens viribus & virtute, ira implacabilis erat. Vrbi

Montpollian. Le Vicomte de Castets. præerant successivo, & pari imperio Mompolianus Forcæi filius, & Vice-comes Castesius strenui adolescentes, primo tum juventæ impetu. Mayenius investigandis cominus hostilibus munimentis progreditur, leviore secum manipulo; ex militari certe regula iste numerus, neque enim iis expeditionibus turmatim procedere prudentis & periti est: præ-

ter

ter regulam fuit quod ipsemet imperator præbuit se ducem, hosti explorando : hoc vulgò castrametatoris officium est, quandoque primipili. Enimvero ita natus Mayenius, ut spectare ad se quamcunque belli aleam crederet ; propius muris successerat, cum subitò expedita phalanx, Equites centum urbe erumpunt : Mayenius aggredi pro temerario, pedem referre pro inglorio habens, hæret in vestigio, dum se ignorant invicem, utrinque est ab insidiis timor : sese mutuò aspiciunt alæ ; & ecce, Mayenio forte agnito, eques inimicus perrumpit, mediumque inter suos ex improviso provocat ; valentioris equi nisu sternit obvios, & aggreditur quem voce compellaverat : accingit se hosti feriendo Mayenius, cum ille sclopeto in caput audacius impresso, sine ictu displodit, quanquam ex sulphurato pulvere ignis, Mayenii accenderet comam ; fugientem insequitur Princeps, ferroque instat, cum ille suorum occursante globo excipitur. Audax sane facinus & inultum. Succedunt urbi legiones; cavatur haud segniter humus producendo vallo ; tormenta bellica proximæ verberationi admoventur : sed nihil eorum in promptu erat, queis obsidentur & capiuntur urbes ; pulvis tormentarius, globi ferrei, artificii ignes, ipsa militem stipendia deficiebant ; quo rari ordines, eoque nulla spes Neraci capiendi. Huraltius Belebatus, in castris juri dicundo à Rege præpositus, vectigalem Aginni pecuniam privata autoritate apprehensam militi distribuit, rem non ante usurpatam : capitali judicio obnoxia est privata autoritas, fiscalem pecuniam amovens : factum Belebati Rex diplomate comprobat, pecuniàque mox largius distributa obsidionem promovet, quæ in proximo erat deficiente stipendio ut solveretur. Marchio Forcæus cognito Mayenium eò provectum audaciæ, ut quatuor legionariorum millibus Neracum, vastam munitamque urbem obsideret ; in agro Petragorico lectis duobus legionariorum millibus, magnis itineribus ad Aquitanos properat, nihil hærens, quin Mayenius, prælii æstu soluta obsidione ultro statim occurreret ; neque spem fefellit eventus : quippe Mayenius audito adventare hostem, alarios quingentos Rupelauro & Albeterræ, distribuit obviam ituros, adjecta insuper, manente obsidione, duo peditum millia. Hæc inter affertur interceptam à Marchione Forcæo Calmontii urbem ; urbe capta, imminere arci victo-

1621.

Hurault de Belebat, Intendant de la Iustice dans l'Armée.

1621. victorem, quæ commeatu & milite vacua vix defendi possit, &, nisi postridie subsidio levabitur miles, venturam in Forcæi manus : Mayenius nihil intermissa obsidione, vel huic impar negotio, novæ se implicat curæ ; moles obsidii Vigniolio defertur, raro usque adeò milite, ut obsidens, vinceretur numero ab obsessis, aut saltem æquaretur ; ipse in hostem pergit diluculò ; quanquam, reciprocante in eam diem quartana, æger erat.

Caumont. Calmontium Garumna præterfluit, antiquam urbem Comitissæ à Sancto Paulo illustre feudum, cujus municipes Catholici erant, mixtim & Calvinistæ : urbi supereminet castrum fluvio dominans, genioque loci prævalidum : præsidium arci Catholicum erat, præfecto Estourvillio ; *Estourville.* commeantibus in utramque Garumnæ ripam Sectariis percommoda statio, per quam communicabant invicem Aquitani, Petragorii, Lemovices, & Aginnenses. Consilium Marchioni Forcæo Neraci liberandi primum & præcipuum erat : si perstaret Mayenius in obsidionis proposito, vacuis milite Garumnæ ripis, Calmontium haud ægrè intercipi posse sperabat ; nec vana spes. Excubabant in urbis custodiam Catholici permixti Calvinistis, nullo invicem metu, quia municipes longa consuetudine & consortio, unà juncti & concordes erant ; accedebat communicatus familias inter nullo Religionis discrimine sanguis, quo junctis, una caussa fore sperabatur : ast bellis civilibus (quibus maximè de Religione agitur) nec longæ assuetudinis ratio habetur, nec sanguinis. Forcæo in plano fuit, Sectarium municipii magistratum corrumpere, cui die sortitò obtigerat excubiarum onus ad portam urbis ; corrupta item fides speculatoris, (is è longinquo advenientes numerabat, reddebatque stationariis numerum, pulsata viritim campana.) Ceterum, quo Castellum simul interciperetur, postquam inconcussam Estourvillii fidem agnoverant, illudunt incauto in hunc modum : simulatur portando ad salutare Baptismi lavacrum infanti conventus. Augendæ celebritati accitus Estourvillius à castro in urbem descendit ; suggreditur Forcæus, obviosque secundum viam nullo delectu detinet, ne fors (quod sæpè accidit) præveniretur nuntio, adventus. Estourvillius nullo proditionis indicio, nullaque in apertum caussa, repentino metu concutitur, officiique memor recipit se in arcem. Ibat anxius,

anxius, cum ecce ad portam urbis auditus fragor, velut ab irrumpentibus, confususque equorum hinnitus, velut advenientis è longinquo subsidii. Pugna in ipso urbis aditu inter ipsos Sectarios primò commissa; quippe miles, quem Marchio Forcæus è Petragorico solo ductabat, nemine oppidanorum agnito, uno ordine omnes habuit, amicos & inimicos juxta feriens: sic plerique Sectariorum cæsi. Recipiunt se in arcem Catholici, penuriaque annonæ laborantem præsidii militem opprimunt, magis quàm juvant. Hic mos arcium præfectis (quæ urbibus imminent) pessimus, ut in dies vitæ fomenta ab urbe mutuentur, sisi vicinia loci, quod quam sit noxium, ne quidem ignorant ipsi. Præmittuntur Cheverrius & Doudiasus, qui obsessis spem facerent à Mayenio, intereà dum magnis ipse itineribus properabat: infertur per noctem commeatus quantum satis exhibendo militi, donec solvendæ obsidioni advenissent destinatæ in subsidium alæ. Postridiè Mayenius venit, ast leve propulsando hosti auxilium quingenti equites; sequebatur è longinquo pedes, impar itineri, cui se Mayenius præceps commiserat. Marchio Forcæus circumjecta urbi muniverat vallo, aggere, tumultuariisque è cespite munimentis. Hæc inter Mayenio affertur Barrautium, Ornanumque à Sancta Cruce secundo Garumnâ duo peditum millia invehere, militem Neracææ obsidioni destinatum: his opportune utitur Dux opprimendo hosti. Barrautius ad dextram qua defluit amnis in collis acclivi cohortem suam in quadrum distribuit, Castronovanus ima collis insederat: hærebat in vestigio Ornanus Sancrucæus coacervati agminis ductor, signum exspectans, quò in hostem progrederetur. Distributo in turmas militi penè in excidium vertit, capessendo prælio, nobilium, quos *Voluntarios* vocant, æmulatio: primum cornu, jusque imperii habita natalium, aut stipendiorum ratione affectantium invicem, tanta pertinacia, ut civile dissidium privata contentio faceret: ni Mayenius nullo delectu legionariis permisisset nobiles hastâ pugnaturos, ut quemque sors dederat. Collimatæ dein machinæ duæ in claustra hostium, quo per ruinam fieret via. Hæc inter, in ulteriore ripa Forcæus pater, quingentis circà alariis (læta manu) ostentabat se Forcæo filio, & obsessis, quo intenderet subsidii fiducia animos; &, quia vox exaudiri non poterat, clangore tubarum accendebat

1621.

Cheverri. *Doudias.* *Barrau.* *Ornano de Ste.Croix.* *Castelnau.* *Les Volontaires.*

1621. debat ad pugnam, indicans vadum quæri, aut cymbas prætervehendo qui aperta planicie experiretur, equiti. Certè si viam invenisset periculum erat ne unà irrumpentibus obsessis, ad internecionem periret regius miles: Mayenius destinata obsidione nihil duxerat saluti suæ potius, quam ut navigia, quæcunque secundis, adversisque aquis habebantur, subducerentur; nec satis subductis cymbis, vada intercluserat longo spatio, fractis in abruptum ripis. Certè parum consuluerat rebus suis Forcæus: quippe solo inimico, subsidii ductor in adversam ripam transvehendi, debuerat firmasse transitum, insessis longe lateque ripis, aut convectis secum per plaustra cymbis.

Mayenius antequam signum prælio daret, ad militem verba facturus, conscenderat cespitem: at exercitus loquentem audire non poterat, usu aurium ad fremitum duorum agminum intercluso. Ergo duces & proximum quemque circumequitans, vehementi motu compellat; nobilibus avitæ gloriæ memoriam revocat, prædam militi, caussam Dei omnibus: *nec postulare se ut fortiter capessérent pugnam, ni omnibus ipse in exemplum foret: quot vulnera, tot decora honorum futura victoribus: tot cœli ex fidei protectione promeriti monimenta: hæc se strenuis dicere quos audit vertere in crimen proloquenti, quod verbis male transigitur dies, quod hortatu inutili moratur pugnam.* Ex adverso Marchio Forcæus vir strenuus gloriæ tanto avidior, quanto hæc prima ipsi in bellum rudimenta erant, editam à bellicis tormentis ruinam reparare, factoque ex limo mixtim & palea aggere, claustra opponere irrupturo hosti. Demum pugna imminente, agnito ad Mayenii nomen consternari militem suum, *temeritatem esse*, clamabat, *quam hucusque pro magnanimitate coluerant; si fregerint conatus primos, reliqua in plano fore. Mayenium quantuscunque apud imbelles audit, unum animal esse temerarium & vacors, pavore hostium, quam sua virtute felicius, primo impetu validum, in reliquis exhaustum & enerve: Claustris*, inquit, *& munimento tegimur, abruptum iter est venienti hosti, prævalemus animo & virtute, æquamus numero. In adversa ripa Forcæus subsidium explicat toto diffusum littore; caussa Dei urget nos Religioni protegendæ, quid moramur commilitones?* Plura parabat cum Mayenius dato ex improviso signo irrumpit, hastam in primo cornu vibrabat

1621.

bat ipse capite supereminens omnes (quippe corpore ingens) robustiorisque brachii nisu disjiciebat vimineas crates, & dolia humo conferta; si quando conatus hastæ irritus, apprehensum manibus aggerem proturbabat giganteo conamine: sequutus acriter miles vallem adjacentem clamore impleverat, reboantibus concavis, & velut ab ingenti exercitu fragor & strepitus. Hæc inter artificii ignes ab arce in urbem jaciuntur haud incertis ictibus, quia à tergo patebat hostis: quatuor horis æquo Marte pugnatum; die deficiente inclinabat in hostem victoria, cum Mayenius ab æstu, & pulvere hausto sitibundus, reparatis gelidâ viribus pugnam acrius init, sequitur novo furore miles; non antè pertinacius dimicatum, donec alta jam nocte munimento suo dejectus hostis in urbem se reciperet. Regiis proximè ad portam urbis prima statio est, quam ne improvisus per obscuram noctem hostis irrumpat, doliis & cespite muniunt. Provecta nocte Mayenius, prævisis omnibus quæ monebat necessitas, delibatum pugna & febre corpus somno fortè commiserat, cum ecce subitus fragor; implacido horrore experrectus, hastam corripit, nihilque hærens quin cuniculo hostis subvertisset arcem, in subsidium ibat, cum præmissus rei explorandæ miles refert, *arcem integram stare adhuc, nihilque ab hoste ea parte tentatum, excitum in urbe tumultum per silentia noctis audiri, caussam in incerto esse.* Discussis ad primum crepusculum umbris, idem miles lente in fossam urbis suggreditur, nemineque obsistente in urbem ingressus vacuam hoste agnoscit & refert: fugientem persequi Mayenio, reliquis belli ducibus satius visum, si victoria potiretur: *Exhaustum recenti prælio militem, incertum iter, collibus circùm asperis & profundioribus sylvis opportunas hosti insidias, denique ex veteri Gallorum paroemia sternendum pontem argenteum hosti fugam molienti.* Appetente luce agnitum, corruisse ingenti ruina Ecclesiam, sorte, an de industria parum constat: erant qui crederent, vigilem armamentario, quod in Ecclesia posuerat hostis, legionarium, propius tormentario pulveri admotum, scintillâ fors ex fune ignito deciduâ, pulveri (cujus in eo loco promtuarium erat) communicasse ignem, unde Basilicæ, & hominum repentina strages: prævaluit eorum sententia qui crederent dolo transactum negotium, versa, justo Dei judicio

Le Magasin de la Poudre.

1621. in autores clade, in hunc modum. Hostis desperata salute fugam per silentia noctis meditatus, nihilque ambigens quin Mayenius, unaque nobilitas omnis, agnito effugio, habendis Deo gratiis in Ecclesiam statim irrumperent, acervo tormentarii pulveris funem admoverat, ea parte ignitum, qua pulveri obversus erat, sperans integrum sibi in fugam tempus, Mayenio & sociis ab igne excidium fore; fallax ex metu memoria est, teritur asportandis impedimentis tempus fugæ debitum; serpit intereà ignis, funemque sensim depascitur, donec in extrema veniret, communicatus pulveri rapit in aërem obvia ictu violento; fornix solido ex lapide in longinqua projicitur, velut ex machina bellica; plena adhuc omni supellectile Basilica, plena equis, & milite, ex improviso, ingenti fragore disjicitur: triste spectaculum! discusso aggere qui operuerat stragem, eruebantur corpora pars exanimata, pars in extremis palpitantia; gazæ copia ingens, pars integra, pars corrupta igne & pulvere, victori cessit, velut restituente Catholicis Deo, quod Sectarius miles in ea provincia prædabundus furto abstulerat.

Ad miraculum accedit, tria peditum millia, quingentos equites, postridie quam advenerant depulisse armata vi, bis mille & ducentos legionarios ab urbe munitissima, quæsitamque fugâ salutem à præsidiario milite, cui sat virium erat (nisi deficeret animo) ut instructo cum regiis prælio experiretur: intercedunt parvis momentis magni casus. Ea expeditione, viginti quatuor horis transacta, desiderati regiorum quinquaginta, Sectariorum quadringenti. Castrojalousium fugit Marchio Forcæus, Mayenius ad Neracæam obsidionem redit.

Castel-jaloux.

Per absentiam Mayenii Neracenses captandam occasionem rati, eruptione in regios facta, castra invadere tentant, rem in plano positam, distracto in duas expeditiones Mayenii exercitu, qui vix uni par erat; delectu habito legionarii mille ducenti erumpunt; jussæ sequi ducentæ viragines (dum à milite manus conseritur, castra dum invaduntur) corrumpendis tormentis bellicis, aut si fors feret, fune in urbem pertrahendis. Quartâ vigiliâ (quo tempore excubiæ laxius agi solent, seu fiducia lucis quæ instat, seu rore matutino provocante somnum) ex improviso irrumpit hostis agmine bipartito; sexcenti à dextra sub Mompoliano, à sinistra sub

sub Castesio totidem. Vigil procul vallo, imminere solitus hosti, seu se somno incautus commiserat, seu non viderat ex improviso irrumpentem, ferro incautus transfigitur, statimque miscentur manipuli. Vignolius in ea expeditione legatus, per absentiam Mayenii imperatorem agebat, & quanquam belli haud rudis vir, & strenuus, alto se commiserat somno impotens sui, ab hesterno ut creditum mero: Comes Susius Mayenii ex sorore nepos, strenuus adolescens in ea expeditione vacabat munere (Galli voluntarium appellant) æmulantes de more imperium veterani, quos inter præcipui Lambertus & Lartiguius, discordesque invicem, in adolescentem conveniunt, ille cesso jure imperatorem agit, distribuitque militem, & exemplo firmat. Excubantes, pars acti in fugam, pars cæsi: Blaniacus vir strenuus, cui munus excubiarum obtigerat in eam noctem, appetente luce receperat se in sacellum audiendæ Missæ; cum ecce ingens fragor, ratus conseri in vallo manum huc præceps rapitur: prætergressus vallum hostis jam castris imminebat, cum Blaniacus Pedemontii cohortem, cui præfectus erat ope Laterrassii adolescentis in ea cohorte signiferi colligit, longa hîc pugna & ambigua, gravia Blaniaco vulnera, leviora Laterrassio illata, utrique ex eo prælio magna laus. Parte interim alia fœminæ, nemine obstante, disturbant viminea vasa humo conferta, queis tormenta tegebantur, aggeres, doliaque disjiciunt, valla & fossas complent congesta humo, imparesque tormentis bellicis in urbem trahendis, corrumpunt per ut cuique instrumenta & vires. Ingens regiorum strages, donec Lartiguius, & Lambertus præfecti, composito in aciem ordinatam exercitu viribus universis irrumperent, expletus cæde & ultione hostis, recipit se in urbem, aut retruditur. Sanè penitus expugnaverat castra, regiosque ad internecionem deleverat, nisi Susius, Lambertus, & Lartiguius valide obstitissent. Hæc per absentiam Mayenii transacta in obsidio Neracensi. Ad illius reditum, verberantur acrius muri, ruina fit abunde in expugnationem: timore consternatur præsidii miles, pavent ex clade Calmontiana Mompolianus & Castesius; sed magis ab adventu Regis, quem magnis itineribus properare audierant: oppidani metu incendii & ruinæ in deditionem inclinant, in quam ita demum conventum; *Si urbis procuratio postmodum*

1621.
Sentinelle perdue.
Le Comte de Suse, neveu de Monsieur du Maine, volontaire en ceste occasion.
Lambert.
Lartigue.
Blaniac.
Laterrasse.
Les Gabionnades.

 dum

1621. *dum in Catholicum deferetur. Si æquabuntur solo munimina urbis & muri. Si octingentis è regio exercitu statio in urbe sit, donec aggeres & mœnia diruentur. Si oppidani regium militem impensis suis aluerint per quatriduum. Sub hisce legibus militi, & oppidanis vita, libertatis, bonorum mobilium & immobilium pleno jure arbitrium fore.* Sic Neracensibus oppidanis & militi præsidiario, lex dicta. Pervaserat falsus rumor, contra Engeriacos, præter pactas in deditionem leges, à Rege sævitum: ea caussa fuit, cur Neracenses deditione præcipiti præverterent venientem.

Postridie Non. Iul. Mayenius ovans urbem ingreditur, nec multùm aberat ædium direptione exercitus, ad opulentiæ famam, quæ de Neraco invaluerat, cum temulentus homo protervià militari poma quæ prostabant venalia, pretio negato accipere ausus in furcam agitur; eo exemplo restincta libido in prædam, quæ seditione haud procul aberat. In perduellionis pœnam, movetur urbe Edicti Camera, qua ditati olim municipes, moxque Aginnum transfertur, plena etiamnum Sectariis libertate fori, quo agnoscerent eo bello perduelles peti, non Calvinistas.

La Chambre de l'Edit.

Mayenius fortuna belli utendum ratus, Castro-jalousium castra movet. Municipium est solo Aginnensibus contermino, Garumnæ adjacens, qua in Benearnium iter facile. Vix diei iter emensus erat, cum accedenti procedunt obviam municipii magistratus, & cives, permissuri victoris arbitrio urbem, si salva haberentur vita, Religio, & bona: subscribit Mayenius, petitioni, diruitque posita extra urbem propugnacula quæ ex lapide miro artificio compacta, validum ad Aquitanos Sectæ præsidium fuerant; adeo ut obsidioni regiæ urbs haud impar haberetur (Galli obsidionem regiam vocant quæ numeris omnibus absoluta, milite, armis, commeatu, & pecunia abundat.) Castro-jalousii exemplo Monsmarsanus, Tartasium, Mediolanumque ad Aquitanos Regi accessere: accessit & Monhurtium, urbs Garumnæ apposita, cujus deditionis autor Boissa-pardalianus, parricidio a suis necabitur ex facto optimo, quod infra trademus.

Castel-jaloux. La Riviere de Garone. Siege Royal. Mont-marsan. Tartas. Milan. Monheurt.

Rex accepto in deditionem Engeriaci fano in Pontios castra movere statuit. Pontium urbs est in Santonum confiniis sita, monte circum aspero in formam arcus desinens: castellum in rupis fastigio positum erat, ea muri densitate, ut

Pons.

plaustra immania sibi super occurrerent, cursu inoffenso. 1621.
Miossensius ex Labretana gente oriundus, feudi dominus *Mioffens, de* erat, vir summe Catholicus, eoque nunquam in urbem ad- *la Maison* mitti solitus, nisi solus, aut eo numero, cui longe prævale- *d'Albret.* rent municipes: Dura per id temporis Catholicorum conditio, queis in urbibus Sectariis dominatio erat jure feudi, vel potius per injuriam servitus, ex vassallorum tyrannide. Feudo Pontii ab omni ævo nomen est, *Siria*, feudi Domino *Sirus*, *Sirie.* qualiterque Duces, Marchiones, Comites, Barones appel- *Sire.* lantur, hic Sirus dicitur. Circumjacent centum quinquaginta feuda nobilia sub fide, & (ut Galli vocant) sub homagio ligio Domini. Vetus in urbe inscriptio legitur: ÆLIVS PONTIVS NEPOS POMP. MAGN. TVMVL. Vnde sunt qui ab eo Pontio, urbis originem ducant, ut & Pontiæ gentis, quæ nuper in Gallia desiit. Vrbs olim magni nominis, instructa omni in bellum apparatu, hodie pagus est munimentis & muris destitutus, quam ex rebellione meruit pœnam. Decreto Rupellani conventus, Marchioni Castro- *Le Marquis* novano procuratiò urbis obtigerat, propulsando obsidio, *de Castelnau.* quod post Engeriacam expeditionem imminere præviderant. Esdiguerius ad Castro-novanum præmittitur: retrahendis in obsequium Sectariis multum valebat mutá eloquentiâ, homo illustris, perduellibus insinuans fidem exemplo suo. Plura is ad Castro novanum queis compelleretur abdicare factionem: ille hæsitare spem inter & metum, opponere *fidem à se Rupellanis Comitiis datam, quam exuere perfidia sit; legionarios mille militare sibi, magnum valida in urbe præsidium: indecorum sibi, & exitiale futurum, si arce tam instructa abstiterit, ne viso quidem hoste, fore sibi integro & illibato inhonoram plane deditionem, quæ, postquam per arma hostis experimentum fecerit, fortunæ imputabitur quæ belli casus regit.* Esdiguerius *ponere in deditione salutem & præmia, certam in obstinatione ruinam, sese in exemplum dare, à Comitiis Rupellanis procurando Delphinatui lectum; neglectam electionem ob impotentiam eligentium.* His evictus Castro-novanus Regem agnoscit; diruta dein munimenta & muri: magni certe momenti ea deditio; quippe sperabatur futurum, regius ut exercitus ea obsidione æstatem transigeret, quod Sectariorum rebus percommodum nondum in Aquitania & Septimania confirmatis. Inter hæc tempora spes

1621. erat conciliari posse in seditionem affectus, qui adhuc nutabant, muniri urbes quæ passim invalidæ erant; utramque sine jactura messem. Hæc Sectarii: prævaluit fortuna Regis.

Rupellanorum agro circumjecto messis ferro & flamma corrumpitur, nisu ipsorum irrito, quod mox suo loco reddemus. Infelices expeditione terrestri, Oceanum tentant; mille & ducenti legionarii lecta ex urbano præsidio cohors, mari committuntur, Rupellaque sub finem Iulii solvunt, præfectis Favasio, Lanovio, & Besayo. Præterlecto Alnixio Pictonum plagis advolvitur miles, tentatoque descensu, mari adjacentia vastat, Ecclesias diripit, sacerdotes sacra inter jugulat, campanas liquandis bello tormentis in navigia asportat: denique in Catholicos ea crudelitate sævit, ut bellum in Ottomannos geri haud injuria diceres. Lucionenses mille frumenti modiis agri sui vastationem redimunt. Missi à Rege Ellebovius, Marescallus Praslinius, & Comes Rupifulcaudius signa in hostem conferunt; auditoque ad maris littus ædificari ex cespite propugnaculum inferendæ prædæ, & inde tutius Rupellam asportandæ, illuc alam citi rapiunt quingentos equites; semistructa munimenti moles, qua male tegitur præsidii miles, iniquam pugnam facit; erumpit & prælium cominus tentat strenue, donec regiorum virtute vinceretur: scaphis effugiunt, & ultori ferro eripiunt se reliquiæ prælii. Inventus inter cæsorum cadavera Ricardetus, Rupellanæ cohorti præfectus, vir nequam & scelestus; is adempta omni in effugium spe, dum se in Ecclesiam proripit, invenit in ipso limine sicarium, quasi Deus sibi victimam ad Ecclesiæ limen deposceret eum, qui circumferebatur in hac ipsa Ecclesia transfodisse sclopeti ictu Christi imaginem ex Cruce pendulam. Nec factum satis Regi ab ea victoria quanquam illustris erat: frænandæ terra, marique Rupellanorum audaciæ, & domandæ penitus ferocitati, ad Britanniæ & Normanniæ littora classi quantocyus comparandæ Guisius mittitur: jussus item Dampetrus, transfretatis Gadibus, ex mediterraneo traducit in Oceanum triremes Gallicas, quod raro in usu, vix ferente navigia plana Oceano: hinc classis regia ad plagas Galliæ, piratica fortior, Rupellæ imminens, & in sequentem annum exitiosa Sectæ. Hæc ad mare contra Rupellanos præsidia Regi. Ad continentem qua urbs Galliam spectat quatuor legionariorum millia distri-

Favas. Lanouë. Bessay.

Dampierre.

distributa, sexcenti equites, Espernonio duce, quibus copiis interclusa Rupellanis commercia cum Pictonibus, Santonibus, vicinoque Alnixii solo. Sic habita Regi, in vinculis provinciarum Princeps, gentium Domina, urbs impotens sui, in qua seditioni principium fuit, & finis erit. 1621.

Appetente Augusto Rex Coniacum venit, unde ad confœderatos Principes scribit, *de suscepto in rebelles Sectarios bello, de Engeriaco expugnato, de prostrata passim rebellione, de itinere quod in Aquitaniam & Galliam Narbonensem molitur conficiendo penitus bello Gallico, procurandaque postmodum principibus Europæis, paci, quod summe avet.*

Postremus ad Ligerim contra Sectarios labor est, Suillii castri expugnatio, quam aggredior, procurantibus Principe Condæo & Comite San-Paulæo transacta. Sectariorum ad Ligerim & Sequanam rebellio, quam nupera Sacro-Cæsareæ deditione penitus extinctam nemo dubitaverat, nova ferocitate ad Aurelianenses commota est, eo minore gloria victori Condæo, quod bellum in fæminam gerebatur. Suillium, urbs ad Ligerim modica est, Aureliam inter & Gianum solo circùm ubere sita: urbi adjacet regia dignitate Castellum, Bethunii (id Duci Suillio gentile nomen) ampla ditio: per viri absentiam procuratio arcis uxori obtigerat supra fragilitatem sexus positum opus, nisi quod fœminæ pertinacius incumbunt possessioni rerum, eoque difficilius abdicant. Suillius scripto renunciaverat factioni, factionem item & Sectam abdicaverat Marchio Rosnius, ipsius ex primo matrimonio filius: perduellium caussæ favebat virago ingens animi, unaque Orvallus ex illa, & Suillio natus; sic studia in contraria, scissa familia eadem; nescio an ex politica lege, qua bellis civilibus in utramque partem æqua lance librari parentes & filios invaluit, securitati utrisque procurandæ: dolus certe optimus, per quem (quocunque tandem fortuna inclinet) ex læta victorum fortuna, victis succurritur. Prædæ per excursiones parandæ statio opportuna erat Suillii Castrum; quippe circumjecta hac illac planicies solo ubere; secundo, adversoque amne opima municipia & pagi prædivites, quò nunquam eruptionem tentabat præsidii miles, quin statim præda augeretur. Busious castello præfectus erat, huc se recipiunt rebellionis in ea provincia reliquiæ, vulgus vagum, & impatiens pacis, ducibus Briquemau-

Sulli. *Gien.* *Le Marquis de Rosny.* *Busion.* *Briquemau.*

1621. tio juniore, & Barone Trinnæo, viris audacibus. Etsi rebellaverat castellum, manebant in fide municipes: confirmandis missus in urbem à Comite San-Paulæo, ejus provinciæ rectore, Baro Cortenayus. E regione castelli in adversa Ligeris ripa porrigitur pagus, cui à Sancto Patre nomen, quo, irruptione facta, Trinnæus occupato, Ecclesiam solidis ex lapide parietibus per se validam, novo munimine firmat; adeo ut positis ultra, citraque fluvium arcibus, nihil nisi tributo penso commearet. Comes à Sancto Paulo diffidentia militis, quem frænandis hostium excursionibus, obsidendoque demum Suillio pro expeditione legerat rariorem, à Condæo, forte tum apud Bituriges agente subsidium petit. Condæus Albignium properat, medium Bituriges inter & Aureliam oppidum, huc se item ex compacto confert San-Paulæus; multis hîc de obsidione Suillii actum: pacatis longe lateque provinciis circumsitis. Condæus ex scintilla incendium metuebat, si distento in longinqua Rege, Secta trans Ligerim peteretur: satius futurum ratus si patientiâ, in re parvi momenti redimitur atrocioris belli calamitas. Prævaluit armis experiri. Quandoque imprudens est alta indagine ponderare rerum momenta & caussas; præcipue in bellis civilibus, quæ sollicita cunctatione valescunt, celeritate transiguntur. Biturigibus tormenta bellica duo, Aurelia quatuor procurantur: legionariorum tria millia missa in urbem, quæ à Rege stabat; his oppidani permixti, quo belli rudes, fortius cum veteri milite capesserent pugnam. Haud est extra seriem rerum, disceptatio inter Condæum Principem, & San-Paulæum orta (uterque princeps; ille è sanguine regio, hic ex Aurelianensi) &, quanquam infra erat hic spatiis immensis, non iniqua prorsus quam faciebat de imperio armorum controversia. Ajebat *bellum in ea provincia geri in qua ipse proregia autoritate defungitur, jussum se à Rege arma capessere; Condæum in eam expeditionem ultrò venisse.* Prævaluit regius sanguis, cujus est summa ratio.

Trin.

Courtenay. Le Bourg S. Pere.

Aubigni.

Marchio Rosnius Suilliæ privignus, ad novercam à Condæo præmissus, flectendo in deditionem contumaci animo, antequam extrema tentari pateretur, refert obstinatam, ingentique præsidii militaris fiducia, aut contemptu hostis impavidam. Statim tormenta bellica duo in Ecclesiam Sancti Patris ultra Ligerim sitam collimata ruinam edunt: vi via

fit,

fit, superantur ascensione muri; ingens hostium pertinacia & strages. Baro Trinnius cum his quos excidio reliquos fortuna fecerat ad fluminis ripam fugere, transituique undis obstantibus vadum quærere, aut cymbas: negante utrumque fortuna, credere infido elemento salutem, quam negabat hostis: præter quindecim, quos mitis alveus transnare tulit, reliqui undis absorpti, aut ferro cæsi. Postridie castello admovetur exercitus, indicitur verberatio duplex in castelli muros, & in aream adjacentem. Ab area propellitur hostis: angustus erat, militumque numero impar locus; adjacebant cadaveribus semiviva hominum corpora, quos vulnera, quos pestilens febris, & tabum perimebant unà habebantur; polluebatur locus sanie, odore, contactu, adeo ut ipse sibi infestus esset præsidii miles: tandem deditioni subscribitur, in hanc formulam. *Nos Henricus Borbonius Condæi Princeps, posita in arbitrio nostro concedimus oppidanis & militi, vitam, libertatem & bona; non ante tamen quam abjuratis partibus fidem Regi sacramento firmaverint, Actum in castris ante Suillium positis.* XIX *Iulii*, M. DC. XXI. 1621.

HENRICVS BORBONIVS.
FRANCISCVS AVRELIANENSIS.

HAud notatu indignum est una subscripsisse cum Principe Condæo Comitem San-Paulæum, unaque dictam ab utroque legem hosti, velut inter pares; quod hinc factum, quia injussus (voluntarium vocant) Condæus aderat; San-Paulæo ejus provinciæ Proregi procuratio belli ex officio incumbebat. Hic finis seditioni ad Ligeris & Sequanæ ripas; omnis belli moles Aquitanis & Septimanis incumbet postmodum, quod in decursu memorabimus.

Provincialis Synodi ad Fidei fanum habitæ decreto, missus ad Regem Maleretus, habita eleganter oratione, sacramento adstrinxerat fidem pro Aquitania inferiore, quod supra narravimus; verba magnifica, & Regi in rem præsentem pergrata, ast rerum plane vacua: quippe si Monhurtium, Montem-marsanum, & Fidei fanum demis Sectarias urbes (quarum constans Regi obsequium fuit quamdiu vixit Boissa-Pardalianus) reliquæ statim exuere fidem, studio in res novas: Boissa-Pardaliani mira in finem constantia fuit; Theo-

1621. boni fluxa fides: (hic illius gener, vir animo ingens & corpore, quem vocaverat socer in partes regias,) fidus Theobonus quamdiu res lætæ Regi, & fortuna ridens; ubi ad Montalbanum fractus exercitus, perjurio violat sacramentum, quasi desperatis rebus: sed non omni ex parte certum, quod ducitur ex præsenti rerum statu præsagium.

Coignac. Postridie quàm Rex Coniacum venerat, pluribus militari in consilio de belli ratione contra Aquitanos movendi deliberatum, duasque in sententias itum: pars omissis in transitu urbibus Sectariis recta, magnisque Montalbanum itineribus properandum censebant; reliqui in finem Autumni, prævalidæ obsidionem urbis differebant; *interea urbes (si qua in transitu obstare ausa) vi expugnandas, sic Regi ferro & flamma viam fore, & in perduelles ultionem: indecorum victori & Domino si patitur proterviam subditorum prætereunti insultantium; dissimulari interdum quæ in legatorum persona patiuntur Reges à Regibus etsi indigna sunt, quia è longinquo & inter pares injuria pro minore audit: quæ coram fiunt nec ignorari, nec silentio transmitti posse, maxime cum subditorum crimen est in Reges suos. Si Montalbanum rectà ibitur, longiorem viam fore, infestumque militi æstivis caloribus cœlum. Expugnandum Montalbanum, aut propulsandum ab hoste Regem, utroque casu integras fore urbes quas prætergressus exercitus consultò omiserit. Si expugnabitur, nihil sperandum à milite vigiliis, æstu, & morbis per longam obsidionem fracto: experientia patere quotidie, languidas & enerves esse longarum obsidionum reliquias; vix substiturum in vestigio militem, quanto minus retrocessurum in longinquam expeditionem, appetente jam hyeme. At enim si solvi obsidionem, & vinci regios fatis decretum est, quid sperandum? Non certe ut regredi velint in prætermissum hostem. Timendum tunc ne conjuratione aut metu signa deserant. Præsentes bellorum eventus, certa esse fortunæ sequentis præsagia apud militem, qui vulgò statuit de se in futurum qualiter fortuna præsens dixerit. Nihil tum Regi sperandum, timenda omnia: certam deditione, aut vi, victoriam, ex urbibus obstare ausis in transitu: Montalbanæ obsidionis in præsens incertos esse exitus. Neque temere sperandum ex fortuna Regis, non item ex virtute: mutabilem esse fortunam, cui passim virtus bellica cliens est; ut illa statuerit, ita huic jus fore.* Contra, apud quos prævalebat

recta

rectà Montalbanum ire, omittique Sectarias urbes, Regi prætereunti obvias, ajebant; *Ex improviso feriendum caput; Montalbanum Sectariarum urbium in Aquitanis principem esse, cujus expugnatione cadet in totum Aquitanica rebellio: reliquarum urbium fortunam ex typo Montalbani formandam. Vrbem adhuc immunitam esse in spem expeditionis, quam exercitui regio longam & difficilem fore existimant oppidani, domandis Bergeraciis, Castillonüs, & Clairacensibus: interea muniendam, vocandum circumjecta provincia militem; commeatum, armaque procuranda queis urbs hodie vacua est plane; exstruenda propugnacula, producenda extra urbem munimina. Reliquarum obsidionum (quæ destinantur) etsi exitus felices sint futuri, delibandum æstiva & autumnali expeditione exercitum Regis, foreque ipsi iniqua omnia ad Montalbanos transeunti; hiemem, contractos ab Autumno morbos, recentem hostem, urbem prævalidam. Denique Gallos, qui primis conatibus fortes & invicti sunt, ubi cunctatione tractatur bellum langue-scere, virtutemque ipsorum fatiscere & prosterni omnem per tempus, qualia senescente per Autumnum natura, folia ex arboribus cadunt; sic fore integram urbem quæ Aquitaniæ, & Septimaniæ interjecta, demum armamentarium & belli promptuarium erit utrique provinciæ.* Hæc qui rebus adhuc in ambiguo positis, rectà in Montalbanum pergendum censebant: prævaluit urbes obvias expugnari, ne quid prætereunti Regi inultum maneret. 1621.

Paulò pòst Cogniaco Rex Cutracum venit. Revocatur hîc in memoriam clades, quam Henricus IV. profligato & cæso Annæo Ioüsa partium duce, intulerat factioni unitæ, sub nomine Henrici III. placuitque Regi in arenam descendere explorando loco. Percunctantibus media in arena, quare instructiore Ioüsa exercitu victus? respondisse ferunt; *Contra militiæ regulas pugnatum à Ioüsa; quæsitosque ab ipso inanes in prælium apparatus, cristis comantibus galeas, præpeditos phaleris equos, thoraces aheneos auro rutilos, præcocique audacia pugnatum ab ipso, non exspectatis Matignonii copiis, quæ proxime instabant missa in subsidium; seu vesana in prælium libido erat, seu dira in gloriam cupido, qua detrectabat æmulum, minore si divideretur honore: sic periisse solum, qui gloriæ socium habere noluerat. Ex adverso* pugna-

1621. *pugnatum ab Henrico patre minore magnificentia, ast majoribus virtute & gloria, susceptam ab ipso acriter pugnam, casasque Ioüsæ ad internecionem alas, quæ se in prælium sumptuose instruxerant, velut ad nuptias. Denique hinc Græca simplicitate pugnasse Macedones sub Alexandro; illinc fœmineo luxu sub Dario imbelles Persas.* Eò loci præbet se obvium Regi Boissa-Pardalianus, unaque Fani Fidei, & Castillonii municipales Magistratus, qui humilime in genua provoluti, obtulere Domino urbium suarum claves; ast non mansit in Fide fanum (cui à fide vocabulum est) quod suo loco reddemus.

Boisse-Pardaillan. Ste. Foy. Castillon.

Panissaut. Bergerac. Rambures.

Tertio Idus Iulii Panissautus Regem in Bergeraci urbem admittit (is munitissimæ arcis præfectus erat.) Panissauto magnifice remunerato suffectus Ramburius. Bergeracum urbs est sita in extremis Petragorici soli ad Aquitanos, Senescalli Petragorici sedes, commercio valens, multisque abhinc annis instructa omni in bellum apparatu, quanquam varia per tempora. Primus urbem sibi, & Sectæ firmaverat Henricus IV. quo tempore Catholicorum factio præpotens sub nomine *Sanctæ Vnionis* insectabatur Regem suum; exstructa tum propugnacula sex: postmodum nascente Sectariorum rebellione ad annum M. DC. XV. adjecta totidem. In Dordoniæ adversa ripa quo alluitur, propugnaculis quatuor firmabatur suburbium, cui à Magdalena nomen; his, quantacumque erant ab antiquo munimina, accesserant extensa cornua, hemicycli, ingenti profunditate fossæ, novus labor, commeatus, arma, & miles, propulsandæ obsidioni Regiæ, quantum satis. Forcæus ratus hac Regi transitum fore, tria legionariorum millia in urbem invexerat: septem regii modi tormenta bellica intus habebantur, minoris modi quinquaginta, quo factum, ut pro longa & dubii eventus expeditione audiret obsidio. Quinto Idus Iulii Castillonium Rex, postridie Fanum Fidei, nec multò pôst Clairacum venit: memorabilem ejus urbis obsidionem accurate referam. Explorandis, quæ extrà erant munimentis, præmissi Termesius & Zametus castrametatores cum delecto milite procedunt. Rex cum universo exercitu premit vestigia præcursorum. Fidem superat repentina cœlo tempestas, qua obrutus, & pene submersus in via miles: ingens cœlo serenitas erat, cum ex improviso intempestivus Aquilo conglobat nubes; densiore nim-

La Ligue.

Canon du Calibre Royal.

Clairac.

Termes. Zamet.

nimbo imber effunditur tanta copia, ut vix interjectis sex horis tota planicies inundaretur: jam navigii capacia erant longe, lateque arva; viæ profundiores torrentibus distinguebantur; locorum ignarus miles errabat mediis hac illac undis, vadoque incerto submergebatur. Stans in vestigio, undis decurrentibus velut hosti obluctatur nisu corporis, armisque etsi præpeditus, justo velut pondere retinebatur: progredi, aut regredi æque periculosum locorum insciis. Rex parum de se solicitus equum conscendere, abnegatisque in communi luctu fomentis, queis à vulgo distingui solent Principes, huc illuc impetu rapi quò vocabat necessitas; his voce, illis gestu, exemplo omnibus solatia præbens. Subiit hæc inter Termesii, & Zameti recordatio, quos una cum mille & quingentis legionariis præmiserat explorando hosti; ratus (ut res erat) non procul ab urbe castrametatos, nihil dubitat quin bellicus apparatus omnis, quem ipsi secum asportabant, quique pòst plaustris vehebatur, aut submersus undis, aut plano aqua corruptus esset, unde periculum ingens militi peregrino ab hoste indigena: placet reparari ex integro bellicum apparatum, funes, tormentarium pulverem, glandes, ceteraque id genus. Plaustris via immeabili, vectura fit majoribus mulis, quorum regiæ supellectilis vehendæ labor erat; Regia supellex mediâ viâ deponitur, mulis centum committitur commeatus: ita exempta periculo prima acies: dignum magno imperatore factum, cui esse debet militis sui prima cura. 1621.

Postridie pars cymbis, pars præcedentibus qui vias explorarent indigenis, Toneinsium appulere primi aulæ ministri, *Toneins.* Væræus Procancellarius, Comes Schombergus magnus Galliæ Quæstor, quatuorque qui Regi ab Epistolis erant: mox *Du Vair. Schomberg.* secuti è Concilio sanctiore viri veterani prædivites, unde *Les quatre Secretaires d'Estat.* præda ingens Tonensianis si animo in ausum valuissent, ut fortuna valebant. Sane non alias præda opimior. De Toneinsio sectaria urbe antè diximus; perduellionem inter & obsequium nutabant municipes: certe quo tempore accessit Rex, fidem dederant; ast quæ amabò, est vulgo fidos sine obsidibus? quis credat Concilii regii proceres, viros rerum experientia defæcatos, usque adeo imprudentes fuisse, ut se urbi inimicæ gratis committerent? præmitti debuit miles qui præsidio firmaret dubiam urbem; atenim nec magni

viri

1621. viri craſſis erroribus vacant: ſpecie arcani, ſæpe primorum deliria accipit vulgus pro mera ſapientia: ſæpe fortuiti rerum eventus ſunt, quæ altæ ipſorum indagini imputantur, adeo ſpecie rerum decipiunt nos. Etſi fidem dederant oppidani, præda ingens magnum incitamentum erat violandæ. Væræus, agnito per urbem præſidium militare diſtribui, ſignaque paſſim hoſtilia circumferri, jam ſerius perpendit periculum, diſſimulatoque metu affectata conſtantia errorem emendat, deliberantibus oppidanis ſenſim urbi ſuccedunt alarii, ut ſors viam per aquas dederat, ſinguli, mox bini, turmatim poſtmodum, quo demum concurſu, regio in noctem præſidio firmata urbs. Sectarii ex eo facto maxime ſuorum fidem laudant, quippe ajunt prædam municipibus probe agnitam, fideique ſervandæ neglectam: magis eſt ut credatur, patrando facinori defeciſſe animo oppidanos ex immenſa mentis perturbatione; nam & ipſi prædam ſe fore metuebant. Appetente in craſtinum luce Clairaco admove-
S. Orſe. tur exercitus: urbi præfectus erat Santorſius (nuper Pujolio poſtquam hic à rebellium partibus defecerat ſubſtitutus) vir natalibus & virtute clarus: procurantur Burdigalâ, ſecundo amne tormenta bellica ſeptem. Ante tamen quàm extrema
Deſplant tentaret Rex, Deſplanum ire in urbem jubet molliendæ oppidanorum ferocitati, ſi pecuniâ molliri poſſet: at irrita delegatio; nondum in urbe venalis fides erat: vitam, libertatem, muros, munimenta, & bona ſalva ſibi fore ſtipulati, reliqua Regis arbitrio permittebant. Eſdiguerius & Boiſſa-Pardalianus fiducia Religionis, qua Clairacenſibus conjuncti erant (nam uterque Sectarius) habendo colloquio propius ſuggreſſi, tormentis ex muro bellicis abiguntur, referuntque ſperandum nihil, niſi per arma.

Clairac. Clairacum, urbs difficili aditu, colli aſpero impoſita; Ol-
Le Lot. do alluitur, amne haud implacido, circumſtant declives vineæ, anguſti ex omni parte acceſſus, clauſtris tum, & repa-
Zamet. gulis claudebantur; neque via in urbem erat, niſi per ſupe-
Coutenant. ratos aggeres, nova munimina quæ procul muris firmave-
Termes rant oppidani. Placuit agmine tripartito oppugnari clauſtra
Maiſtre de queis urbs tegebatur: dextrum cornu Termeſio permiſſum,
Camp au *Regiment* lævum Zameto, medium agmen Coutenantio; Termeſium
des Gardes. prætoriana excubiarum cohors cui præfectus erat, Zametum
Beaumont. ſequebantur Picardica, Campanica, & Bellimontana; Coutenan-

nantium Navarræa, Normannica, & Capesiana veteranus miles. Non exspectato signo primus irrumpit Termesius; non antè prætoriana cohors secuta alacrius, non antè ducta generosius: circumequitabat dux militi suo, ægre in vestigio consistens à vulnere, quod olim ad tibiam ex tormentaria pila acceperat, omissisque (queis tegeretur) armis, ibat in hostem, voce & exemplo accendens suos, cum in ventriculum plumbea glande petitur ictu satis lento, neque vel in vulnus valituro, si bubalinum de more thoracem induisset. Ad lævum cornu haud dispari alacritate pugnatum, certe meliore ducibus fato: perrumpuntur omni ex parte aggeres, fitque via primo conamine, quæ, si fossis & vallo pro militari regula progressus fieret, revoluti mensis opus erat militi nostro. Desiderati eo prælio regiorum quinquaginta, pars magna, gregarius miles; è nobilitate Riparianus, Massotesius, Baro Malhiocus, quorum funera fletu prosequeretur miles, nisi omnium lacrymas triste Termesii fatum consumeret. Is triplici claustro hostem ejecerat, viam molitus per aggeres, quando è longinquo sauciatur *lassa* (quod ajunt) glande: at funesta nimis. Cum in extremis esset, venientem ad se Regem in hæc eadem verba compellasse fertur; *Sibi sensim ex vulnere vitam deficere, ast non fidem, quam Regi debet; in hac fide natum se, in qua moritur uti vixit: magnum esse quocunque tandem in loco, pro Rege suo, maximum & optabile in præsentia ipsius vitam effundere; vivere denuò qui sic moritur. Superesse sibi fratrem natu majorem, uxorem, & liberos quos Regi commendet; morienti pro solatio esse (quod sperat) futurum Regem (absit invidia verbo) fratri Bellegardio fratrem, uxori maritum, filiis parentem. Sibi præter uxorem & liberos nihil esse bonorum, quæ fortuna parantur, reliqua aut servitio Regis absumpta, aut eò posita, fato suo, ut nominibus alienis distrahantur. Uxorem, liberosque Regis misericordia dignos esse, hoc ipso quod vix adolevit illa præsenti infortunio impar; hi, quod per ætatem orbos se ignorabunt.* Illacrymatur Rex morienti, fidemque dat, *fore se Termesiæ protectorem familiæ donec vixerit.* Hic Termesio finis. Vir erat summa morum elegantia, ingenio subtili, Marti juxta expeditus & Gratiis; aulica dicacitate ingeniosus: ubi quies; alliciendis fœminarum amoribus intentus; ubi bellum erat, voluptatum osor, virtutis amator, omnium tolerans.

1621. *Chapes.* *La Riviere. Massotes. Malhioc.*

Duabus

1621. Duabus oppugnationibus constabat obsidio; primam procurabat Comestabilis Luynæus, alteram Esdiguerius magnus castrametator: illi merebant octo peditum millia (cohortes prætoria excubiarum, Pedemontana & Normannica) castrametatoribus Praslinio & Chaunio Marescallis: huic item octo peditum millia (cohortes Picardica, Navarræa, Campanica & Capesii) castrametatoribus Marescallo Sangerano, Contenantio & Zameto: in adversa fluminis ripa Dux Engolismensis alarios distribuerat, qua parte subsidio levari posse obsessos timor ex agro Petragorico; permixtus equiti pedes Bellimontana cohors.

Grand Mareschal de Camp.
Praslin.
Chaune.
Chapes.
S. Geran.
Contenant.
Zamet.

Medio fluminis alveo assurgit fortuitus agger quem continua rupes, ab urbe in ripam ulteriorem porrigit, superimpositis lapidibus & tignis, demissius naturâ opus erexerant municipes quo aquæ restagnantes urbem versus defluæ in molendinum agerentur. In adversa fluminis ripa exstat veteris Abbatiæ maceries, quam fundasse Carolum magnum perhibent antiqua ejus urbis monumenta; quo utramque ripam tenerent municipes ulterius ad Abbatiam littus muniverant, imposito militari præsidio: quo demum expugnato regii amni transversam rupem invadunt superstructoque ex tignis & asseribus ponte commeantes, molendino aquam subducunt. Regina, muliebrisque regiæ apparatus, fœminæ illustres, semel atque iterum applicuere se colli qui urbi proxime imminet, visendæ cominus oppugnationi, quo accensus in prælium miles ibat audacius, velut certo victoriæ ab inspectante Regina præsagio. Sæpe in Regios erupit hostis, sæpe retrusus est: neque omitti par est, ex carbasea veste, qua præsidiarii milites secundum obsidionem utebantur, dum hac, illac nullo periculi metu discurrunt, prima in bellum ætate valentes, *Papiliones* vernacula lingua vocatos, quæ dictio (nullo quod sciam acumine) eo omnium applausu excepta est, ut Sectarii rebelles postmodum communi assensu in Gallia *Papiliones* dicti fuerint; hinc ductâ, ut creditum, metaphorâ, quod lapsu in lumen incauto, papilio extinguitur flammæ circumvolitans; quod rebellibus Sectariis haud male conveniat, dum in Regem feruntur, imperii lumen & columen: quanquam hoc interest, quod papilio væcors animal rapitur amore in lucem; Sectarii odio feruntur in Reges. At subtile id nimis, supraque vulgi captum positum.

Parpaillols.

situm. Crediderim ego, *Papiliones* ex veste, & cursus celeritate dictos: subalbescens illis vestis, & cursus celer, ut è longinquo volare crederes: hinc papilionis vocabulum, quod in hanc diem invaluit. Protelabatur in longiores moras obsidio, neque sperari deditio poterat, nisi ingruente Autumno. Quod aperta vi serius, interdum dolo ocyus transigitur. Erant in urbe Regi conductitii exploratores, tanto majore apud militem autoritate, quo palam, Regem contra & Catholicos acrius detonabant, quo passim hamo capitur vulgus. Hi oppidanis & militi autores sunt suspectandis iis, quorum summum erat in urbe jus, & primà autoritas; *condicto are venditum Regi ab ipsis municipium, exspectari diem proditioni opportunam, cetera in plano haberi.* Illi contra *per injuriam accusatos se queri, crimen in delatores retorquere:* nec procul seditione aberant, cum Sauvagius (is Regi in urbe fidus) proponit satius fore urbem dedi, quam civium discordia dividi: si dividitur vi expugnandam, moxque ferro & flamma desolandam; si gratuitæ deditionis legem subit, salva municipibus fore vitam, libertatem, & bona. Santorsius præfectus urbi, misso in castra Regia tubicine, habere se, inquit, quod Duci Engolismensi communicet; arcani summa fuit deditio urbis, sub certis legibus. Rex legem à subditis passurum se negans Desplano summam rei committit, quo demum operante urbs dedita. Postridie totos se misericordiæ Regis committunt municipes, præmissoque in castra Pastore pœnam humilime deprecantur. Referam concepta verba, qualia per id temporis vulgavit prælum, sane haud indigna quæ ad posteros transeant. DOMINE, *Ecce genibus tuis advolutos ejus urbis rebelles, quam seditionis torrens vana Religionis imagine in præcipitium egit; quos vesanus furor in Regem suum armaverat, adsunt subituri quam dixeris pœnam: qui non potes, nisi nostro omnium excidio justus esse, abdica sanctissima virtutis elogium, nobisque misericors esto: ast & justum esse licebit, & clementem simul; neque enim sibi mutuò adversantur virtutes sororia invicem caritate conjuncta. Afflictis vitam condonans, clemens simul eris & justus: eris clemens, quia perduellibus dabis, ut vivant; eris justus, quia ipsa vita nobis pro supplicio erit, dum rebellionis conscientiâ tortore interno divexabimur. Si ad mortem deposcimur, vim clementia patietur, nec*

Sauvage. *Saintorse.* *Desplan.*

1621. *justitiæ fiet satis, majori crimine quam ut possit vita expiari. Absit omen, absit cum Israëlitis nos dicere*; Deum vidimus & morimur: *absit vidisse nos Deum Galliæ tutelarem & mori.* Adhæreat lingua faucibus nostris, *si quid posthac loquimur contra te*: decidat à cogitationibus suis inanis, *quicunque nostrum in caput tuum, triste aliquid meditabitur*; obliviscamur dexteræ nostræ, *si tui aliquando obliviscimur, Rex maxime, nostra Hierusalem, in qua speramus in qua vivimus. Vnum est quod impetremus; si quid preces enixæ valent, nempe ut fide & obsequio perduellionem, qua tibi obstitimus, dilui patiare. Pereamus ultoribus ferro & flamma, nisi immane crimen (quo tibi rei sumus) inconcussa fide pensabimus. Nobis omnibus unus in obsequium animus, &, si ausim dicere, in vitam spes una ex misericordia tua.* Rex: *Optime*, inquit, *consultum vobis spe, quam in clementia mea posuistis; consultum optime, quod renuntiatis factioni: utinam rebus solide constent verba hæc; utinam ex intimo cordis proveniant: dabit vobis postridie legem Comestabilis quam urbi vestræ dixero: sistite interea vos in officium.* Hæc Rex breviter, ut solet.

Deux Compagnies des Gardes. Postera die primo Esdiguerius diluculo in urbem admittitur: prætoriæ cohortis ordines duo, quadringenti legionarii portas præsidio firmant; subsequitur Comestabilis; dant se obvii Consules venienti, unaque Santorsius præsidii præfectus, & municipii rector: ille claves urbis, hic ensem suum offert: illi municipes mancipant Regi, hic militem. Exin rogatus, quid statutum de fortuna oppidanorum & militum, respondit; *Salva fore utrisque libertatem, vitam, & bona, paucorum capite statutum omnium vitam redimi: etsi unum omnibus crimen est, non decimandas ut olim legiones, fortuna tum ultrice sæpe in immeritos; non plectendos militiæ præfectos, quos velut seditionum autores leges mancipant pœnæ: quatuor capitibus irato Regi litandum: reliqua salva fore, si factioni renunciabitur; si quæ pridie Regi dicta à Pastore miles & municipes exsequentur.* Alto timore defixi hærent, quippe sibi quisque judicium timebat perduellionis conscientiâ, qua rei omnes. At ne diutius in suspenso animi haberentur, exhibetur diploma regium, quo ad supplicium deposcuntur Dionysius Consul, Farguesius pater Neracææ Cameræ procurator, Farguesius filius Pastor Clairacensium

Denys. La Fargue.

sium, & Poyus Medicus. Actus in furcam Dionysius Consul, humerali purpureo, togaque consulari indutus, Farguesii, pater & filius viri seditiosi in patibulo finiunt; alius hic Minister ab eo, qui pridie ad Regem verba fecerat, qui facundiæ suæ vitam debuit: Poyo è scala mox præcipiti, Regis beneficio venia concessa, & vita. 1621. Poy.

Ira accensus miles regius ex nece Termesii (quem sibi ereptum dolebat, urbana comitate multùm olim amabilem) statuit urbem diripere, ferroque & flamma ulcisci amissum ducem: obstitit vigilantia Modenæi (is capitalium in regia magister) distributo per urbem præsidio militari; sic præda inhibita: ast mansit ira, secutaque postmodum ultio in hunc modum. Vrbe egressus præsidiarius miles in adversam fluminis ripam cymbâ traducebatur; regii procaciter per risum & cachinnos primùm illudere, exin verbis atrocibus (invaluit ad fluminum ripas dicacitate prætereuntes insectari, queis acriter retaliantibus, ingens vociferatio est, velut amentium) hostis medio alveo tutus ab incursu, voce & cachinno remittit injuriam, quam ex utroque accipit, donec regii dicacitate vincerentur, puduit protervia vinci, qui armis vicerant. Funis erat ductarius, quem trochlea facilis rudenti in utramque ripam protenso nectebat, quo duobus palis in adversum è regione positis, in utramque ripam commeabatur sine remige. Regius miles viam ultioni quærens, ferro rudentem secat: statim vacua remige cymba in scopulos agitur, pars magna sorbentur aquis, qui nando in citeriorem ripam evaserant, ferro cæsi; qui in ulteriorem (quod forte factum, ut varios agebat amnis) quia hoste vacabat locus, illæsi. Atrox factum, & gravis Regi injuria à milite suo. Non apud omnes convenit ex qua demum caussa excita seditio. Qui de obsidione Clairacensi scripsit Autor anonymus, eò dissidii caussam refert, quod armatum (contra legem deditioni impositam) præsidiarium, facto impetu regius miles exarmasset, quo reliquos ex conjectura destinatæ cædis invasit metus, adeo ut turmatim sese vitando periculo in cymbas conjicerent, quæ impares oneri, submersæ: quæsitam in fune transversario salutem, dum cymba mergitur, qui item impar oneri disrumpitur. Contra, expeditionis in Aquitaniam regiæ Scriptori placet, displosionem è longinquo, signum victoriæ, vel (quod asso- Modene grand Prevost.

 let)

1621. let) exonerandorum sclopoporum caussa factam, terruisse incautos, adeo ut in portu naufragium fecerint. Prævaluit violatam à milite nostro fidem, quod Regi pergrave, & noxium. Non defuere qui crederent ferocitatem Montalbanensium, militis nostri perfidia auctam: Rex, ne impunè foret seditio, in autores inquiri jubet, qui mox ad fluminis ripam, eodemmet quem præciderant fune, in furca finiunt.

Du Vair. *Toneins.* Sub finem AugustiVæræus Procancellarius Toneinsii moritur ex pestilenti febre, quæ per ea tempora grassabatur. Cadaver viri olim illustrissimi secundo flumine Burdigalam delatum, ingenti parlamenti Burdigalensis luctu excipitur: ivere in occursum ferali pompa Senatores, exceptumque perhonorifice cadaver in portu, mox decretum illi de publico funus. Erat majestate venerabilis, quales Roma olim vidit & mirata est Fabricios, Cincinnatos, aut Fabios; sagax, severus, sapiens, oratorum sui temporis Princeps, qui locutionem Gallicam aut restituit decori suo, aut decorem primus in eam invexit: Stoïcorum philosophiam scripto tradidit, & secutus est. Patre libellorum supplicum in regia magistro natus, vix adoleverat cum Advocatus fisci renunciatur; exin Parlamenti Provincialis Princeps adhuc ætate valens: vergentibus in senectam annis Procancellarium agit, nec multò pòst movetur: restitutus dignitati, sigilla iterum administrat magna integritate: mox Episcopatu Lexoviensi donatur. *Lisieux.* Regi autor est bello contra Sectarios movendo, prætextuque ex rebellione quæsito, sectam opprimit: denique qui Autor belli, in bello moritur. Hæc de Væræo veri amantes. Ceterum, ut pronis auribus accipiuntur obtrectatio & livor, non defuere qui oblatrarent; *Austerum legislatorem* (ajebant) *& rigidum, ast non in omnibus; si quid privatim ipsum contingeret, deflexam legem benigna interpretatione in favorem autoris, quod Stoica rigiditate procul, quam sectabatur. Ita cum legem procurasset Reipublicæ perutilem, qua abrogabatur jus annuum, cujus beneficio salva erant præfecturæ magistratibus per præstitam in singulos annos Regi pensionem; iniquum, ajens, ære parari virtutum præmia, venalemque haberi purpuram regis, accidit morientium liberis perire officiorum pretia quæ possederant patres: nempe ejusdem autoritate, qui senatus principatum (cujus nullum erat ex lege commercium) gratis ad majora vocatus pretio numerato* *Le Droit Annuel.*

ven-

vendiderat, quod prima apud parlamenta dignitatis commercium, ab eo demum exemplo velut ex re licita invaluit. Adeo verum est ipsis Stoïcis, quandoque ignotum esse arcanum scientia, quo sibi, aliisque aqua lance jus reddere docetur homo. 1621.
Hæc in Væræum inimici, quæ mihi parum constant. Certe si vera est postulatio, hic unus viro nævus est inter magnas virtutes. Circumfertur ejus testamentum non alio quam philosophi Christiani apparatu, cujus hæc summa est; *Natum se corpore invalido, labori assiduo imparem, infelici memoria, neque acceptum natura referre aliud, quam animi sagacitatem, per quam è longinquo futura pravidit, qualia sibi in privatis, qualia in publicis Deus Regi & Regno destinaverat. Varaa gentis infortunia fuisse maxima, quo tempore bello inter Henricos Reges civili desolabatur Gallia: sensisse se tamen adeo propitium Numen inter procellosos seditionum fluctus, ut ad summa dignitatum fastigia supra spem evectus, prater ambitum dives, ultra meritum cumulatus honoribus, primoribus Regni haud invisus, pracarus populo, habeat unde immortalem ejus providentiam laudet, qui homuncionem eò provexit, quo ne ascendere quidem ausa ipsius cogitatio. Vixisse se in hanc diem, &, quandiu vita suppetet, perstiturum in fide Catholica, Apostolica Romana; doluisse tamen & dolere adhuc vehementer, quod Ecclesia reformatio eorum avaritia & ambitione tardatur, quorum pracipue interest mutari in melius, qua labantis licentia seculi in Ecclesiam perniciose invexit. DeumOptimum Maximum humiliter & enixe à se oratum sapius, eorum animos, queis incumbit sacrorum cura, ut flecteret huic reformationi procuranda. Si Lutetia obiret, aut in vicinia in Bernardinorum cœnobio sibi tumulum legere, si Lexovii, in Ecclesia metropoli velle operto vultu efferri cadaver, feretro dein plumbeo recondi, cui superimpositum marmor nullo apparatu ea omnino inscriptione:* *Lisieux.*
GVILLELMVS DV VAIR, EPISC. LEXOV. FRANC. PROCANCEL. HIC EXSPECTO RESVRRECTIONEM ET MISERICORDIAM. NATVS VII. Maji, ANN. M.D.LVI.
Legata ab eo pie relicta vix quinquaginta librarum millia excedebant, leve in pauperes donum, si Franciæ Procancellarium spectas, sed viri integerrimi paupertati conveniens. Cœlibem magna virtute vitam exegit, quintoque post sexagesimum anno fiuiit, corporis adhuc & animi viribus

1621. integer. Extinctum flevit populus, unaque & omnis ordo Galliæ, hinc maxime quod nemo occurrebat qui pari dignitate substitueretur. Dolorem probis intendit Comestabilis Luynæi protervia, qui statim ab excessuVæræi Procancellarium agere, maximoque litterarum & togæ contemptu sigilla sibi arrogare sustinuit; idem apud quem armorum imperium erat: sic jura omnium penes unum fuere. Sacri scrinii (ubi regium sigillum asservari solet) claves habuit diu vir impotens sui, è collo pendulas, quasi non satis foret côntra jus possidere, nisi ostentarentur, novo, & in hanc diem inusitato exemplo.

Rex, Clairaco expugnato in Montalbani obsidionem arma convertit: ante tamen quam huic se expeditioni accingit, Mayenium ad Montalbani confinia delegat, circumjectis Sectariorum urbibus in deditionem accipiendis, aut vi expugnandis, nisi essent longam obsidionem passuræ: intactum esse placuit quodcunque diu obstiturum erat, quippe exhausto post longam militiam Regis exercitu vix virium illi satis patrandæ obsidioni quam destinabat, nisi integris Mayenii copiis augeretur: sic fama & nomine suo Mayenius, sic metu hostium, bellum gessit non infeliciter, ut infra trademus. Ingressurus eam Aquitaniæ partem, ubi Parlamenti Tolosani territorium incipit (Ressortum vocant) scribit ad Senatum in hæc ipsamet verba.

Le Ressort.

DOMINIS Parlamenti Tolosani. DOMINI, *Ex quo mihi Aquitaniæ procuratio obtigit, optavi facto aliquo votum exsolvere, quod* VOBIS *& Vrbi vestræ nuncupaveram; res in hanc diem infecta est, voti reus sum, quo obsequia vobis, & omnem rebus vestris curam promisi. Statueram ire ad vos dicturus coram, quæ scribo, id modò neque Regis res, nec vestra patiuntur; Ecce exsolvo votum, vestraque omnium saluti & libertati milito, viciniam Vrbis vestræ sectaria labe repurgans: quod mihi onus à Rege impositum eo exsequor lubentius, quo vestra interest. Neracum, Calmontiumque (ut scitis) expugnavi; debitum Deo beneficium: mox Tolosæ circumjectas Rebellium arces aggrediar, non laboris pro vobis, non vitæ parcus. Agnosco affectum erga me vestrum, non agam hîc verbis, qui malim redamare agendo. Rex quam primum Montalbani obsidionem molietur, ego præcursor venio parandis viis. Non merui in hanc diem applausum*

Nerac. Caumont.

sum & amorem vestrum; efficiam posthac officiis & omni gratitudine, ut meruisse dicatis, &, si rei inæstimabili pretium esse potest, gratiam acceptam compensabo. 1621.

DOMINI, xiv. Iulii, 1621. *Humilis, addictusque in obsequium vobis* H. LOTHARINGVS.

Hæc ad Senatum Mayenius: secutæ ad eundem Senatum Regis litteræ, quibus submonebat, *patrato ad Aquitaniam inferiorem bello, signá se in ulteriorem conferre, domandis Rebellibus; promissa sibi in eam expeditionem subsidia, sperare se ab Vrbe summe Catholica, & summe fida.* Dictæ legi obtemperat, Senatu autore, municipalis Magistratus, armá, commeatum, & militem subministrat, pulverem tormentarium, globos, & reliquum belli apparatum, quorum Tolosæ tum copia ingens: tormenta item bellica (quæ regii modi appellitant) tredecim concessa. Interea salutando Regi delegatur de more Caminadæus, alter à primo Præses, unaque sex è Parlamento veterani. A Carolo IX. in eam diem, Regem Tolosa non viderat, quo magis in suspenso erant suffragia deliberantibus de ritu & formula excipiendi Ludovici: consulta exacti seculi acta docuere quatuor tantum cum Præside Senatores occurrisse Carolo IX. ast, quia Ludovicus victor & triumphans veniebat, placuit suppleri numerum; lecti sex qui Regi Aginnum obviam irent. *Le President Caminade.*

Quo anno, post Pauli V. mortem Gregorius decimusquintus in Petri Cathedra sedere cœpit, scripto gratulatur Regi Christianissimo ex prostrata in regno suo hæresi; ipsa referam verba.

Carissimo in Christo Filio nostro Ludovico, Francorum Regi Christianissimo, Gregorius XV. PP.

Carissime in Christo Fili noster, Salutem & Apostolicam benedictionem.

REGIÆ *fortitudinis tuæ præclara facinora, quæ totius orbis Christiani mentem in se convertunt, paternæ nostræ solicitudinis oculos militaris gloriæ spectaculis, & triumphorum spe non mediocriter oblectant: etenim cum hæreticam impietatem alibi conquiescentem, alibi crudeliter dominan-*

1621. *tem mœrentes conspicaremur; nunc exercituum Deo gratias agimus, quod tempestivo ad præliandum tempore Majestatem tuam ad Catholicæ religionis dignitatem asserendam armaverit. Præclarum regalis militiæ tyrocinium, & Christianissimo Rege dignum! quam ætatem alii deliciis, & lusibus per socordiam, & inscitiam conterunt, tu procerum discordiis componendis, exercitibus ducendis, hæreticorum arcibus opugnandis gloriose juxta, ac feliciter transigis. Neque enim sine Dei consilio, in cujus regno Reges regnant, credibile est ineunte adolescentia, te tantum opus, & tam arduum esse aggressum, ut quæ alios pericula & rerum difficultates retardarunt, ea ipsa invictam animi tui magnitudinem incitarint. Fruere,* CARISSIME FILI, *tam præclara fama nominis tui, ac Deum tecum præliantem sequere, ut qui Israëli fulmen, & clypeus esse videris, laus Israel, & gloria universæ terræ propediem habearis. Nos quemadmodum ex hoc altissimo Apostolicæ dignitatis fastigio, quò nos licet viribus impares, miserantis Dei dextra deduxit, exercitibus tuis præsenti animo intersumus, ita & divina accuratissimis precibus paramus subsidia. Tametsi quæ cohortante Pontifice, & rogante virtute tua cœpisti, non veremur quin constanter perfecturus sis; patere te tamen nostris cohortationibus inflammari, saltem ut de vera religionis dignitate soliciti esse, & tuæ gloriæ favere videamur. Multa sane hactenus debes divinæ beneficentiæ, atque ut spes, & votum nostrum est, plura debebis: sed profectò excelsum istud ingenium non humanæ, sed cœlestis sapientiæ præceptis imbutum credi par est: cum seriò intellexeris regnorum fundamenta uni orthodoxæ fidei veritati inniti, neque enim Domino civitates non custodiente, ullus unquam principatus secure conquiescet. Quam fideliter Regis solium propugnabunt, qui Sanctos suis templis dejecerunt, cœloque ac numero Beatorum eximere tentarunt? qui instituta majorum, Regum mores, Pontificum scita, Sacerdotum ceremonias impia crudelitate condemnant. Hæc Reipublicæ Christianæ turbamenta, & Galliæ dedecora imperator Regum Deus, gloriosæ isti juventuti tuæ comprimenda, atque extinguenda reservavit. Cogita nunc universam Europam, ex tuorum præliorum eventibus suspensam, expectare quam celeriter Oceanum te duce tutissimi belli impetus naviget; ut quod hæreticorum perduellium asylum, & propugnaculum*

culum est, præclarissimum in omnem posteritatis memoriam ostendatur victoriarum tuarum monumentum. Scimus te neque formidine, neque inconstantia ab incœpto opere posse revocari: reminiscere tamen principi, religionis caussam tuenti, Sanctos ipsos quorum dignitas vindicatur, commilitones adfuturos: profectò in his aquis Deum adjutorem invenies, cujus pedibus fluctus in terra morem obduruerunt, cujus exercitibus undæ utrinque divisæ, atque in parietum speciem lapidescentes aditum præbuerunt. Tunc enim in spem certissimam adducemur, te regno bene constituto, & domita istic impietate, posse aliquando Orientem, Occidentemque victoriis Gallicis conjungere, majorum tuorum gloriam æmulatum, qui Pontificum cohortationes, non secus ac Dei jussa venerati sunt. Id te hortatur sanctissimus LVDOVICVS, *cujus nomen refers, & actiones imitaris; id gentis tuæ auctores, qui Apostolica autoritate in religione propaganda firmissimum Regiæ tuæ domus jecere fundamentum.* 1621.

Sequere, CARISSIME FILI, *orbis decus, cœlestia jussa, effunde iram tuam in gentes, quæ Dominum non noverunt, ut æternæ misericordiæ thesauros compares Majestati tuæ, cui Apostolica autoritate amantissimè benedicimus.*

Datum Romæ apud Sanctam Mariam Majorem, sub Annulo Piscatoris 10. Iulii, anno M. DC. XXI.

Pontificatus nostri anno primo.

Hic typus litterarum summi Pontificis ad Regem Christianissimum, ex quibus patet creditum ab ipso, moveri bellum Sectæ, & Calvinismo: fuere item externorum principum plerique, qui idem crederent & indignarentur: sed Germaniâ bello tum civili penitus desolatâ, nihil ea parte timendum Regi ab hæreticis principibus Sectæ fautoribus, quorum caput Fridericus Comes Palatinus nedum Bohemiam, sed & Palatinatum amiserat. Iacobus magnæ Britanniæ Rex, intentus libris parum curabat bellica. Alta Hispaniæ indagini caligo erat: quid enim præsagiendum ex Secta apud Gallos domita, nisi ut Ludovicus ab infantia armis assuetus, & belli amans, confecto intestino, moliretur externum? Sectariorum ruina minabatur rebus Hispanicis, quod præcipue agnitum ab eventu; sed (ut omnium rerum vicissitudo est) Hispani Consilii profunda sagacitas laudata patribus nostris, ætate nostra evanuit, quod sequentes anni docebunt.

1621. Rex expeditionem Montalbanam alta meditatur mente, disponitque arma & militem patrando facinori, quo non antè majus: ex adverso, Rohanæus paratis omnibus propulsando obsidio necessariis, in Galliam Narbonensem cum Comite Orvallo penetrat, nempe pelliciendis in partes suas indigenis quos nutare audierat, procurandoque in Autumnum subsidio obsessis, neque enim de obsidione ambigebatur: Castrum petiturus, Tarnum ad Insulam vado transmittit, urbs est in Albigensi agro, media inter Montalbanum & Castrum: quinquaginta illi omnino cataphracti, levis ala, quo velocius iret & incognitus: tentant in transitu prælium Insulani, gens belli rudis, colendisque agris assueta magis, quam armis. Rohanæus cui in solo inimico vincere periculosum, vinci exitiale, progredi tutum & fidum erat, detrectare pugnam, fugæque victoriam inesse ratus, neglecto hoste, qua patebat via transire; in plano tunc transitus & fuga, aquis æstiva siccitate demissis, & qui obstabant equitatu invalidis (illi omne in ala præsidium erat.) Castro Albigensium ad Cebennos vocatur; eam provinciam Comitiorum rescripto Castillonio delatam supra memoravimus; hinc æmulatio inter Duces, ægre ferente Castillonio, quod se inscio imperii sui provinciam Rohanæus attigerat. Vix ad fanum Hippolyti pervenerat, cum Briquemautius Castillonii litteras ad ipsum perfert, queis querebatur, *spretam injuriâ autoritatem suam, neque ex alia caussa ad Cebennos venisse hominem rerum novarum avidum, quàm affectando rerum imperio, cujus ipse cum possessor legitimus sit, plane usurpatorem esse qui privata autoritate occupat.* Rohanæus vocatum se ab ipso Castillonio excipiebat, nempe habendo simul colloquio pro salute labantis Sectæ, exhibebatque in eam rem litteras ipsius manu subscriptas: privata hinc dissidia invicem; quod Sectæ deterrimum fuit.

Castres. L'Isle. Le Tarn. Albigeois. Les Habitans de l'Isle. S. Hippolyte. Briquemaut.

Ineunte Augusto navis Batava, arma omnis generis, Galliæ Narbonensis Sectariis Amstelrodamo asportans, plagam Agathensem incaute legebat & trepide: scopuli & vada circumeminent, quibus navita per tenebrosa subagnitis, dubiusque quonam impelleret navim, anchoram in alto jacit, cymbæque credit exploratorem: ille oram prælegere, vagus ut sors agebat; donec è longinquo apparuit, quod

quod per opaca noctis latius sese per lucernam effuderat lumen; huc cito remige cymba impellitur. Lembus erat non procul littore piscationi de more ad lumen faciendæ: piscatorem explorator de littore, & incolis districte interrogat, *agnitum quidem à se ex charta mare Gallicum; at ignôtam plagam, fallacia scopulis littora, vadisque incerta; Fossas Marianas peti, non hinc procul sitas; ignorari qua transitus sit: præmissum se littori explorando, interea jactam in alto anchoram.* Ad hæc piscator (nihil hærens quin subsidium Sectariis Galliæ, à Batavis amica gente mitteretur, quippe exploratorem Batavum agnoverat ex lingua & habitu, Fossasque Marianas peti audierat, Sectæ ea plaga præsidium) totus se in dissimulationem componit, amplexatusque quem perditum ibat: *Bonis*, inquit, *avibus ades fortunæ supra spem debitor, quæ te incolumem post longum errorem sistit, cui navigas plaga: in radice monticelli sumus, cujus summo in apice arx Sectæ præsidium Gallicæ; tibi & tuis fida statio, quam, si sequeris monstrantem iter, tot emensus pericula jam, jamque tenes. Vna utrique nostrûm est caussa; ego reformatus, ego in Fossis Marianis natus, ego Castillonio Duci maximo subditus, neque hinc procul Fossæ Marianæ, & Castillonius.* Adoravit nauta fortunam, quæ jactatum diu, post emensa tot utroque mari pericula, optato tandem portui sistebat incautum & pene desperantem: *Neque*, inquit, *dissimulabo tibi hospes, quem à Deo missum existimo; & ego reformatus sum, & Fossas Marianas peto, & Castillonium acceptum fero pro patrono & Domino.* Exin ut sunt garruli cum indigenis peregrini, præcipue ubi assimilat fortuna casus, *Batavam navem, sumptibus Septimanici Circuli empta Amstelrodami arma, Fossas Marianas portum excipiendis, emptionis autorem Castillonium prodere*: crederes in fratrem incidisse, adeo faciebat ultro consortem fortunæ suæ, gnarumque omnium. Piscator instare ad hæc acrius, *Etsi*, inquit, *primum diluculum vulgo in hac plaga repentino fluctu mare exasperans, in fida statione exspectare voles, quam monstravi arcem procurat vir Castillonio fidus, qui & ipse reformatus honori ducet excepisse hospites reformatos.* Non recusavit gratiam explorator; nauclerus & ipse in casses ruens navem huc monitus agit. Espinautus Ceticæ arcis præfectus à piscatore præmonitus, hospites amplexatur, lauteque

[Margin: 1621.]

[Margin: *Aigues-mortes.*]

[Margin: *Espinaut Gouverneur du Cap de Cete.*]

1621. teque excipit; propinato largius mero præbibitur Castillonio sospiti, vocatur ad epulas miles navigii curam habens; relicti in præsidium vino immerguntur: demum nemine obsistente navim occupat Espinautus. Batavi hæsitare primùm ad rem non prævisam, *fidem publicam opponere, fædusque Batavos inter & Gallos antiquum, ducto ex jure gentium argumento prohibere injuriam; violatam queri inter amicos hospitii sanctitatem.* Espinautus excipere *ex fide, ex fœdere, ex jure gentium à gente Batava antè violatis quam ipse violaverit; Sectariis Galliæ in Regem suum perduellibus, arma ab ipsis subministrata: flagranti in crimine interceptis pœnam fore levissimam ex jactura armorum; proditorem fore se Deo, & Regi nisi exarmaverit (quod opportune in manu habet) & Dei & Regis inimicos.* Rarescentibus ad primam auroram umbris tormenta hostium bellica displodunter, queis monitus Mommorancius, qui tum Pedenatii quatuor à Cetico promontorio milliaribus agebat, huc se statim confert, nescius quid eo signo moneretur: nec multò pòst navi educuntur septem regii modi tormenta bellica (duplicia vocant) leviora octo, quæ expedita, promptisque percommoda expeditionibus, minus in obsidiones valent quam in fortuita prælia. His addita tormenta octo queis armata navis; sclopoꝛum quatuor millia, sclopetorum majorum, aut minorum, (carabinas, & pistoletos vocant) sex millia, hastæ bis mille quingentæ, thoraces ahenei quingenti, totidem militares sagi, pulveris tormentarii ducenta centupondia; pilarum ad tormenta bellica, millia decem, plumbi copia ingens, postes roborei (struendis pontibus, pluteis, claustris, & repagulis) quantum capax oneraria ingens; præda omnis ducenta aureorum millia, & eo amplius æstimata. Divisæ Mommorancium inter, Espinautum, & Grassum (id piscatori nomen) manubiæ, Regi tormenta bellica addicta, mox arma venalia, per municipia Catholicis distribuuntur, ut cuique opus. Fidem superat quanta hinc jactura Sectariis Septimaniæ, quibus hæc arma inferebantur. Decreto circulari sancitum nuper, emenda Amstelrodami arma de publico, in id pecuniam Sectarii Narbonenses, in id curam Castillonius, & (qua valebat multum apud Batavos) autoritatem contulerant: triplex in Sectarios damnum ab una clade, Castillonio, armis, & pecunia amissis; quippe Castil-

Pezenas.

Canons de calibre Royal. Pieces de Campaigne. 4000. harquebuses, six mille Carabines, ou Pistolets &c.

ſtillonius pro proditore habitus cauſſa indicta rerum adminiſtratione movetur, & proſcribitur, quod infra memorabimus. Hæc ad mediterraneum. 1621.

Ad Oceanum crebris terra, marique incurſionibus Rupella fatigatur, circumjecta urbi prædia, agroſque populante Eſpernonio, per varios fortunæ caſus, quos in tranſitu narrare haud pigebit.

Ineunte Iulio Eſpernonius (quo commodius vaſtaret circumſitos Rupellæ agros) ſtatuit haud procul muris caſtra metari, jamque ad quartum ab urbe lapidem venerat, cum ab Eccleſiæ veteris maceriæ erumpit ex improviſo armata manus: ſclopigeris equitantibus, queis primum cornu obtigerat, prima prælii moles incumbit, ſuccedunt legionarii, donec tota per obſtantes irrumperet cohors. At majus in via periculum: prætergreſſos excipit palus, fallacibus aquis, aut cœno impervia: quærentes opportunum tranſitui locum, ab Eccleſia (namque illuc iterum ſe receperat hoſtis) infeſta diſploſione petebantur; propius admotos, & jam urbi imminentes excipit nova palus, cujus dum explorantur vada, milite per imperitiam in unum locum conglobato diſploduntur è muris bellica tormenta viginti, quorum, etſi in confertum agmen collimatio, vagi & incerti pars magna ictus erant, quia è longinquo. Interea ſugg[illegible]tur urbani præſidii miles; notamque paludem inſedit [illegible] loco, quem ſæpius exploraverat, qua apertus, qua vaſtis circùm ſaltibus avius, legionariis eo commodior ſtatio quod alariis erat impervia. Aquas cæcis interdum gurgitibus tegebant junci & cannæ, fallax paludum continens, quo regius miles incaute properans ſorbebatur, inulti cadunt, aut merguntur velociores, lentius progreſſi ſalvi prætereunt; quippe inventus tandem callis per quem in tuto tranſitus fuit: prætergreſſi, hoſtem in paludes retrudunt. Valeta Eſpernonii filius dumetis & juncis deliteſcentem & implicitum à fronte aggreditur, Roulhacus à tergo invadit, ſic medio ſaltu hoſtis diſploſione infeſta transfigitur: haud procul ludo venatico erat pugna; niſi quod pro apris aut damis, homines figebantur. Poſtridie Surgerio Iarriam progredi placuit (pagus eſt Rupellæ adjacens, eoque regiis ſtatio intuta) Marchio Roulhacus, & Baro Bironius occupando, valliſque & clauſtris muniendo præmiſſi; hic levi pugna invadit, firmatque omni Roulhac. Biron.

1621. omni præsidio locum, ille qua timebatur ab urbe erupturus hostis, occurrit. Vespreſcente die exercitum Eſpernonius (quantus erat) huc ducit, exploratque ſitum: aſt loco anguſtiore, quam ut quinque hominum millia contineret: circumjectis pagis diſtribuuntur alæ; legionarii qui Iarriæ metari nequiverant, Crucigalerum & Calvetum invadunt, regioque præſidio firmant: nec longa quies.

Croix-chapeau. Calvet. Lanoue.

Lanovius vir natalibus & militari virtute illuſtris (cujus deceſſores exacto ſeculo inter Sectæ præcipuos habiti) ſibi, & Rupellanis indecorum fore exiſtimans ſi in vicinia urbis, flamma & ferro impunè graſſaretur exercitus impar; militare præſidium armat, erumpitque dum è muris municipes ſpectant prælii exitum: mixti haſtatis ſclopigeri lente ſuggrediebantur, ipſe legionarios ſuſtinebat ala expedita. Eo ordine clam & ſine ſtrepitu in regiorum caſtra dilabi miles, vigileſque opprimere, ante quàm agnoſcerent hoſtem, reliqui in fugam acti: Roulhacus & Bironius dubios voce & exemplo confirmare: ipſe Eſpernonius propere accurrens vagos colligere, & conglobare in aream, quam prælii vocant (locus eſt ad quem caſibus repentinis confluit miles velut ex condicto.) Habito demum delectu ſexcentos Valetæ filio equites committit, in hoſtem irrupturos. Lanovius pedem refert metu aut dolo. Dolo factum ex eo conſtitit, quod, dum regii acrius inſtant, certâque velut victoriâ fugaces inſequuntur, ex muro urbis diſploſa in eam partem XX. tormenta bellica: conferta acies erat, hinc certis ictibus cæſi, & ſauciati plurimi, minore jactura, quia è vulgo erant. Sic fuga, hoſti pro victoria fuit. Receptui canebatur, cum ad lævam auditæ objurgantium voces: non tulit audaciam Eſpernonius, militemque ſine mora in eam partem rapit. Molinetum (id arci nomen) militari præſidio firmaverant Rupellani, loco muris adeo imminenti, ut ab urbe colubrinis propulſari poſſent oppugnantes: bipertito agmine experimur; hinc ſexcenti ſclopigeri lecta manus fatigando hoſti; illinc prætoriani vigiles centum, haſtatique mixtim, & qui cominus venabulo experiuntur ſexcenti, ſcalis, crepitaculiſque irrumpunt, circumequitat phalanx prohibendo ab urbe ſubſidio: voluntarii nobiles (quod apud Gallos fieri amat) æſtu prælii deſiliunt ab equis, haſtaque pugnant in primo cornu, nobilium exemplo accenditur vulgus. Lanovius recenti

Champ de Bataille.

Les Gardes du General. Piquiers, halebardiers, petards.

centi milite erumpit iterum, at media Molinetum inter & urbem phalanx regia, viam vetat: sic pugna duplici dimicatum, nobis infesta omnia; referente pedem Lanovio ab urbis muro petebamur tormentis minoribus, quæ falconetos appellant, quo factum ut fugientes denuò vincerent: parte alia Molinetum hosti pro munimento erat, unde per continuam displosionem inulti cædebamur. Iam propius admota arci nostra legio displosionem sistit ab urbe, quæ æque infesta obsessis futura erat ob viciniam; neque enim in nos ab urbe poterat collimari, nisi & passim peterentur qui in arce erant; sic intermissa displosio, quod nostris in solatium, obsessis in excidium fuit. Interea Rupellæ vulgus, fœminæ, pueri, senes, majori quam ante frequentia accurrere ad muros spectandæ pugnæ, expassisque modo signis urgere ad prælium, militem suum; modò obsessos, tympanis & voce accendere: lætum exitum (si quem fortuna dabat) popularis applausus, & publica excipiebat acclamatio, silentio profundiore & luctu adversa sustinebant. Demum inclinata in vesperam luce, ascensione superantur muri, & quanquam hostis strenue dimicat, vincitur; ducenti erant quorum pars magna prælii æstu cæsi, paucis permissa deditio: mox ignis arci subditus; proxime instabat urbi hic locus, eoque intuta mansio regiis. Ea die Espernonius (quanquam senio gravis) specimen virtutis edidisse fertur, quo non ante majus: adeo vera est vetus apud Gallos parœmia, *Generosum natura equum, nulla fieri posse degenerem senecta*! Exhibuit item se Valeta optimum belli ducem & strenuum militem, Bironius haud indignum se ostendit Bironio nomine, quod olim bellis illustre civilibus & externis; Roulhacus item magnum sibi promeruit nomen, quæsitumque exacta militia decus auxit, pro munere castrametatoris, quo defungebatur, distribuens imperia militi.

1621. *Fauconneaux.* *Bon cheval, ne devient jamais rosse.*

Non abibat sine prælio, aut velitatione dies ulla, nec æqua semper fortuna; modo regii, modo victores Rupellani: ast quanquam, hostis vinceret, prosternebatur agri vastatione sui, per quam, utraque messe caruit Rupella quod præcipuum Espernonio munus. Neque satis populari agros & prædia, nisi in ipsam urbem ferrum & flamma grassaretur. Adjacebant muris molendina loco oppidanis percommodo; cremari placuit: duo legionariorum millia trecenti equites pa-

1621. trando facinori deliguntur. Alta nox erat,& in rem præsentem opportune illunis;progredimur,ne collisa inter se arma strepitum ederent, divisis invicem ordinibus, rari, & silentes, tandemque molendinis succedimus impravisi: crepitacula portis,scalæ manuales fenestris admoventur,unaque per portas & fenestras impetu facto irrumpitur; dormiebat alte præsidii miles, fisus propugnaculo urbis provectiore, quo tegebatur; & ecce vix discusso somno ferro transigitur. Tabulata ex ligno vetere, igne crepitant, terrentur ad murum vigiles fulgore insolito: orta statim tota urbe seditio, velut timentium proditionem à suis; donec agnitum procedere ab hoste incendium. Mompolianus Forcæi filius mille & ducentos legionarios raptim in urbe colligit, erumpitque in Regios, micante per flammam velut ad solis radios armorum chalybe: magna hîc virtute utrinque dimicatum; inclinantem in regios victoriam, fortitudine sua diu ancipitem facit Mompolianus, neque inultum erat incendium, ni vulnere in mediam frontem accepto tardaretur ferox adolescentis impetus: extrema illi calamitas fuit, præpeditus oculorum usus, dum uterque cruore suffunditur ex fronte deciduo: nec videre, nec stare capax, legionario committit se, sic in urbem reducitur. Hic finis prælio, quo cæsi Sectariorum centum, regiorum viginti. Espernonii baculus, quo designabat imperia hac illac vagus, plumbea glande collisus est; glande alia transfossa galeri summa pars, qua capiti supereminet. Roulhaci equo immani vulnere transfosso, ipse leve in capite vulnus accipit. Postridie viginti excursores urbe egressi, quæsitis longo errore anfractibus, per incognitum regiis iter suggressi, nec procul castris delitescentes, præfectum militiæ nostræ longius à suis divagantem in vincla conjiciunt, prædaque ovantes, metu insidiarum, regressum alia via moliuntur, fato sibi improspero; quippe Espernonius sagacitate & belli experientia (queis multùm valuit) vias Rupellam omnes, quæ notæ & faciles erant, profundiore vallo & claustris obstruxerat, quo nunquam in castra impravisus hostis irrumperet; sic negatus recessus prædonibus. Ad hæc præfectus, etsi in vinculis erat; *Video*, inquit, *prædam vos esse prædæ vestræ.* Illi diu dissimulare, quæsitisque viarum anfractibus hac illac anxiè divagari, donec exhaustis plane viribus equi deficerent, demum prærepta omni in effugium

gium spe, fatentur captivos se captivi sui, orantque ut Espernonio pro ipsis intercessor esse dignetur. Certe comicum plane fuit, quando Espernonio hic præfectus prædones exhibuit in hæc eadem verba; *Sisto tibi viginti homines, quos positus in vinculis, unus homo egit in vincula*: explicationem ejus ænigmatis, & risum, secuta est vita & libertas permissa, capientibus una & captivis. 1621.

Vrbi adjacet opacum nemus, hîc Lanovius insidias ponit fisus loco, quia profundis circùm saltibus claudebatur; miles post exactam in insidiis noctem, alta jam die, copiam annonæ deposcit exhaustus fame: haud procul erat mapale rusticum, unde hosti commeatus, & clades fuit: immortale passim est rusticorum in milites odium, ex desolatione prædiorum. Deteguntur indicio rustici latebræ, Espernonius Niulocium ire in hostem jubet, unaque cataphractos centum: monstrante viam eodem indice quæsiti anfractus, & per recessus abditos latebræ, donec ala omnis Rupellam inter & lucum, ubi hostiles insidiæ, delitesceret: mens erat viam occludere fugientibus. Lanovius refectus cibo conscenderat arborem perspicilloque Hollandico circumjectam late plagam anxie explorabat, cum à tergo insidias insidiæ invadunt. Qui ad radices arboris posuerat ferrum, præcipiti nisu devolvitur, sclopoque arrepto loricam circumducebat humeris, cum Baro Niulocius, *Non habes*, inquit, *effugium Lanovi*: præpeditus ille semi-præcincta lorica, postquam commilitones captos, aut cæsos vidit, *Gratis*, inquit, *vester ero, si salva vita est*. Ita captus Lanovius. Sæpe ab insidiis fortuna in ipsos autores insidias facit, nedum bello, sed & in omni negotio: in foveam sæpe incidit, qui foveam fecit. Vltimus in Rupellanos per eam æstatem Espernonio conatus est circa Idus Septembreis: explorando Rupellæ portui, namque urbem aliquando ea parte expugnari posse prævideraț, mille & ducentos legionarios, alarios quingentos legit; primum cornu Auriaco creditur, secundum Roulhaco, medium agmen ductabat ipse: demum divisis in quadra agminibus, militari gressu, signisque expansis Angolinum venit: pagus est restagnantibus circùm aquis portui adjacens, nec procul urbe, à qua tum lapideo ponte dirimebatur: progrediente exercitu præmissi rorarii pontem occupant: ad monticelli declive legionarii, in utrumque

Nieulieu. (margin, beside "nius Niulocium ire in hostem jubet")

 latus

1621. latus distribuuntur alæ. Espernonius levi secum manipulo succedit portui, prospectatque cominus confidenter velut è specula: necdum erant conspectæ ab urbe insidiæ, tegentibus dumetis & aggere, cum nauta ad naves excubans, agnito hoste, *ad arma* clamat: atenim reboantibus magno fragore undis, non exaudiebatur clamor ab urbe, donec displosa è navibus bellica tormenta hostem imminere monerent. Statim urbe erumpunt mille & ducenti legionarii, alariorum ducenti, illis Verdurus & Gavinius, his Favasius duces: longa hîc pugna & ambigua fuit: sub vesperam fessus utrinque miles velut ex compacto absistit, jactura æquali.

Digna Imperatore laus, quam ex dolo promeruit Espernonius: quippe dolus & virtus in bello juxtà valent. Quos agnoverat in urbe Sectæ fidos, plurimumque autoritate & consilio contra Regem valituros; ubi pertrahere in partes suas nequit, vi aperta, aut metu; tentat dolo, comitatem affectans velut inter amicos: salva habet ab incursu regiorum, rustica ipsorum prædia, incorrupta messis; & intacta militi nostro quæcunque extra muros possidebant armenta, aut greges: spes erat fore ut transirent in partes Regis, referendæ gratiæ, aut in suspicionem municipibus suis venirent ex beneficio accepto. His additæ litteræ, quas ipsis, specie arcani clam reddi procurabat, quo factum, ut plerique municipum pro proditoribus in urbe haberentur, unde rara inter cives concordia erat, donec tandem patuit dolus. Hæc ad continentem gesta, victore passim Rege: mari prævalebat Rupella: cum jubetur Guisius classem in mediterraneo instructam in Oceanum transfretare: arduum opus, triremium à mediterraneo in Oceanum transitus. In bellicas expeditiones, navium quæ remigio aguntur magna vis est; parum in longos errores valent, præcipue Oceano, ubi continui æstus, & Aquilones maria turbant. Classem procurat Guisius: cura triremium Dampetro committitur: hic Gades superat felicius quam speratum & citius: de ejus expeditionis successu sequenti anno dicturi sumus.

Hic finis expeditioni, quam corrumpendæ Rupellanorum messi susceperat Espernonius; corrupit certe, agrosque in urbis vicinia positos ferro & flamma vastavit, sed parum Rupellanos afflixit ea calamitas: quippe mari subvehebantur ipsis quotidie frumenta & vinum, eo copiosius, quod penu-

penuriam toto late Oceano fama vulgaverat. Optimum ſane remedium eſt cogendis in deditionem urbibus, vaſtatio circumſiti agri, nempe ſi ſecutura eſt vaſtationem fames: ubi maria pro agris ſunt, parum prodeſt corrumpere quod ſtatim reparatur. Sæpe ex calamitate abundantia fit, æmulantibus annonæ invectionem mercatoribus in ea loca, ubi maxime venalem fore augurantur. Ceterum non mercatores tantum, inceſſit etiamnum ea lucri cupido ipſos nobiles, quibus lege regni Gallici commercia interdicta; communicavere annonam ſuam Sectariis urbibus, præcipue in continenti poſitis, pretioque participando invexere prohibitam mercem, nempe ad Fuxenſia municipia, Montalbanum, Caſtrum Albigenſium, Nemauſum, paſſimque ad Cebennos. 1621.

Infeſtabat Rupellana claſſis maritimam Galliæ oram, collatamque in publicum prædam ferendis belli ſumptibus, diſtribuebat pro neceſſitate cauſſæ communis, qua fide diu claruere Sectarii, ingenti, invicem caritate publicæ diſpenſatione pecuniæ, ut res Sectæ ferebant: hinc ſtipendia militi, hinc arma & commeatus parabantur, non Rupellæ modo, ſed & paſſim apud reliqua municipia, pro neceſſitate cujuſque. In Bragii portu bellica erat navis inſtructa in omnes belli caſus: Chalardus ejus præfectus (cui notiſſima plaga) nunquam ſtatione ſua, niſi Rupellanorum damno ſolvebat: opprimendi conſilium Rupellæ initur: inſtruitur in eam expeditionem claſſis, ſuppletiſque novo delectu nautis & milite, reparatur Batava navis, quæ etſi mole immanis, expedita erat navigio juxta & prælio. Hæc eadem illa navis, quam Rupellani Oceani Dominam appellitabant; huic adjuncta quinque leviora navigia, & triremis ingens: eo apparatu Rupellâ Bragium itur, ſpe intercipiendæ in portu navis, aut, ſi ſe in altum daret, expugnandæ. Triremis, quam agebant remiges, proxime ſuccedit portui inimico, claſſis non hinc procul promontorium occupat, tegiturque in ſpem provocandi in prælium Chalardi, aſpectu triremis, velut ex præda certa. Chalardus, quanquam è ſpecula claſſem viderat, prælii æſtu ex improviſo ſolvit: tres illi ultra prætoriam naves, aptæ magis vecturæ, quam prælio: impatiens moræ, duas quæ paratæ erant, prætorianæ inſiſtere, tertiam imparatam extemplò muniri, continuoque ſubſequi

Broage. *Chalard.*

1621. mandat. Iam ad triremen vela intenderant naves, mutuaque displosione præliabantur, cum repente exasperato Borea, minores duæ sabuloso vado illidunt: in prætoriam incumbit prælii moles omnis, quam strenue Chalardus sustinet: ceterum, dum hac illac rapitur, distribuens pro necessitate imperia, vulnus in oculum accipit ex assula, quam tormentaria pila forte excusserat è gubernaculo. Leve vulnus, nisi quod sanguis ubertim in oculum influens præripiebat facultatem visus, compatiente oculo, qui erat integer, velut inter gemellos. Hæc inter instructa in portu navis apparet, magnumque ex ea subsidium fore sperabatur, cum naucleri imperitiâ prætoriæ ferme in exitium vertit: quippe expassis velis quæ à dextra in auxilium impelli debuerat, in lævam vento adverso agitur, prætoriæque latus quatit tanto impetu, ut bis, terque in gyrum acta pene mergeretur; auxiliatrix frustra obnitente nauclero, arbitrio venti & fluctuum rapitur, vadoque illidit. Chalardo pugna in alto erat, iniqua ex numero pugnantium, æqua ex virtute pugnantis; quippe animo & audacia unus æquabat omnes: circumstant uni naves septem, uncisque modò, modò ab igne missilibus & hastis infestant, vicinia tormentorum bellicorum ad invicem usum ademerat; militem, nautam, præfectum, gubernatorem unus agit; at in irritum omnis virtus, nisi nox, æstusque supervenirent: auctioribus aquis, quæ vadis hæserant naves assurgunt, veniuntque statim in subsidium prætoriæ suæ. Rupellani, agnito eò res deductas, ut ex integro prælium restaurare opus, aut fugere, per noctem dilabuntur. Sic Chalardi virtute, parta Regi victoria, aut vitata clades.

Accingebat se interim Rex obsidioni Montalbanensi, Tolosaque velut ex promptuario belli procurabat omnia, queis in eam expeditionem opus erat: advehuntur tormenta in id obsidii bellica, pulvis tormentarius, globi, omnisque in bellum apparatus, quo tum maxime pollebat urbs Galliæ Narbonensis caput. Interea dum Aginni Rex Parlamenti Tolosani nomine à Præside Caminadæo viro illustri salutabitur, haud abs re erit brevis in provinciam Narbonensem digressus. *Le President Caminade.*

Mommorancius in Septimania, ex jussu Regis Monspelii & Nemausi agros vastaverat, æstivaque messe spoliaverat perduel-

duelles urbes, qui mos ea ætate domandis per inediam civibus. Ab ea expeditione Margaritas aperto Marte petit: pagum in vicinia urbis suæ situm, commeatu & milite instruxerant Nemausenses, reliqua immunitum: muri ex ruderibus & macerie male compacti haud parum in subitaneas irruptiones valebant, contra machinas murales plane invalidi. Mommorancio tum quatuor legionariorum millia, trecenti alarii conductitii; è nobilitate Septimanica (apud quam gratia & autoritate pollebat comis vir & urbanus) ducenti ferme equites: conductitios Baro Castriensis, Couvissonus, & Perautus ductabant; hi (ne forte Nemausenses in subsidium venirent obsessis) vias inter utramque urbem insidere jussi, dum se Mommorancius in expugnationem accingit: medium agmen Marchioni Annonæo creditur (is Mommorancii ex sorore nepos, vir strenuus) cornu primum Suellio, & Figuareto commissum. Scalæ admoventur muris ex omni parte: inter primos Marchio Annonæus umbone tectus ferro ad manum (cetera inermis) per hostium septa irrumpit, scalaque superat murum: dejectus hostis recipit se in turrem, signoque Nemausenses monet; illi signo item dato subsidium sperare jubent mox iturum: nec defuerat promisso fides si transire datum: præmissæ à Mommorancio alæ, omnem Margaritas viam occluserant: obsessi desperato subsidio, turre, salvâ vitâ absistunt: victoris arbitrio permissus Forniquetus præsidii præfectus. Ea expeditione claruere Dux Mommorancius, Annonæus, Hannibal Henrici Mommorancii Galliæ Comestabilis filius ex pellice, Baro Couvissonus, Caboji fratres, Suellius, Figuaretus, Castrisius, Perautus. Alter ex Cabojis postquam murum conscenderat, lethali glande transfoditur: huic ingens bello gloria, & quanquam imperterrito animo, Cabojo erat frater natu minor; certe hic ut primogeniti prærogativa, sic & prævaluit fama.

1621. *Margarites.* *Le Baron de Castries.* *Couvisson.* *Peraut.* *Annonai.* *Suellies.* *Figuaret.* *Forniquet Capitaine de la Garnison.* *Hannibal de Mommoranci, Cabou freres.*

Per idem tempus Blacousius Privatii præfectus, vir ad omnia natus, maxime ad nefas, Ensingeausium tentat: castellum est sub Episcopi Aniciensis dominio, genio loci prævalidum, montibus interjectum Septimanicis & Velaunis. Alta erant per noctem silentia, cum castri muris advolvitur Blacousius, unaque quadringenti legionarii, præfectis Amontio, & Sibrerasio: admoventur ponti manuali crepitacula

Blacous. *Ensingeaus.* *l'Evesque du Puy.* *Velay.* *Amont.* *Sibreras.*

 duo,

1621. duo, quæ viam faciunt: primi Amontius & Chalamondus irrumpunt, sequitur miles; occumbunt vigiles: fœmina ingens animi mentita sexum, postquam aditu diu prohibuerat hostem, occiditur. Alto sepultus somno Sacerdos, cui parochiæ & Castri cura erat, non ante expergiscitur, quam ingressus hostis: septuagenarius erat, neque magnum à viro decrepito subsidium sperari debuit: haud procul portento est, quod irruentem Amontium, unaque legionarium ferro transfigit solus: statim conglobat se in aciem præsidii miles metu hac illac vagus, propulsatque ex nece Amontii paventem hostem: proripit se in fugam Blaconsii miles, foramineque per metum angustiore, pars in exitu trucidantur; pars, dum se à muro in fossam præcipitant (ut cuique casus) aut aqua restagnante sorbentur, aut misere allidunt ad rupem. Qui evaserant alta jam luce in Baronem Chatesium incidunt (is in subsidium castri properabat) jugulanturque indefensi ut pecudes. Blaconsius per rupium prærupta evadit, simulque milites quadraginta ex quadringentis: certe parum abfuit quin à Privatiensi plebe tristi ab expeditione redux necaretur, matribus & viduis invisus, quarum filios & viros male perdiderat.

Chatés.

Ridiculum est, Septimaniæ inferioris Sectarios, Castillonio, viro natalibus & virtute illustri, diem dicere in judicium, desertoque velut vadimonio condemnare ausos, postquam exceptione fori declinaverat judices: nemo non obstupuit eò impudentiæ prolapsos, queis jurisdictio nulla est, è fæce vulgi lixas & mangones, ut cum viro illustri lege experirentur. Iudicii, quo postulationis in Castillonium summa capita continentur, formula hæc conceptis verbis.

Oratores Ecclesiarum reformatarum provinciæ Narbonensis ulterioris & citerioris, Cebennarum, Vivarensium, & Delphinatus, præsentes litteras inspecturis, salutem.

NOTUM *facimus singulis & universis præsentes litteras inspecturis; quod querelis provinciarum Cebennicæ, & Vivariensis contra Castillonium motis factura satis synodus, censuit in hanc, quæ sequitur, formulam. Visis Articulo Comitiorum generalium, per quem Circulo Narbonensi concessum, ut privatis, publicisque provincia suæ negotiis prospiciat:*

ciat: Articulo item quo eidem Circulo armorum, & ærarii administratio permittitur: visis Vivariensium scriptis, auditisque ipsorum Oratoribus, queis multa in Castillonium conjiciuntur, petuntque exautorari pro indigno habitum; quod & idem petunt in synodo Andusiana Cebennenses: visis item quæ Gallia Narbonensis de eodem Castillonio conqueritur; nempe oppressam prætoris administratione provinciam, ærarium peculatu distractum, urbes ejus procurationi permissas, pessimo præfecti sui exemplo nutare, dubias in fide, aut plane transfugas: viso item libello supplice, quo ad præsentem synodum delegatos rogant & hortantur Ecclesiæ, caveant ne quid pravis Castillonii machinationibus detrimenti caussa publica patiatur; perpensis attentius proborum sententiis, unanimique Ecclesiarum Galliæ omnium contra Castillonium voto, mature perpensa proditione hominis nequam & perditi, qui nostro omnium excidio sibi fortunam struit. Quæ proditio dissimulata diu, tunc primum omnibus patuit, cum Galliæ Narbonensis reformati, afflictis Benearnii fratribus præstò esse parabant, lecto in subsidium milite, quod urgere debuerat distulit proditor, quod enixius amplexari, aspernatus est. Sæpe copias in provincia legit explorandis viribus nostris, monendisque dein secretò hostibus, quid nobis militum, quid annonæ, quidve armorum foret. Quoties ab ipso vanis rerum imaginibus delusi fuimus? quoties in militem nostrum forte incidens hostis, qui potuit ad internecionem deleri, evasit incolumis ex compacto? quoties prava ipsius machinatione rerum nostrarum administratione dejecti viri innocentes & probi? quoties velatum nobis ab ipso sub obscura nube, quod debuit esse apertum pro salute caussæ communis? Quæ perdendis hostibus in plano nobis fortuna posuerat, ardua & difficilia mentiebatur, monebatque furtim quorum intererat belli duces, quo sibi & rebus suis prospicerent. Perpetua ipsi cum hoste commercia sunt, & fuere ex quo, malo omnium nostro, Reipublicæ admotus est: si quem reformatorum compellavit amice, si quem secreti habuit participem, hoc ipso pro desertore caussæ acceptus, adeo unum sunt, fidum esse Castillonio, & caussæ proditorem. Habuit & habet etiamnum emissarios, distributos in stata tempora, quos in aulam mittere solitus aperiendo caussæ communis arcano, cujus propalatione pereunt res nostræ, ut publicæ, ut privatæ sunt. Præfectos arcium nostrarum

1621.

Vivarés.

Andusé. Cevennes.

Le Languedoc.

1621. *ad Regem transfugas coluit, habuitque inter fidos. Si quando de Comitiis Rupellæ generalibus sermonem instituit, quo contemptu, qua protervia debacchatus est; usurpavit omnimodam loquendi licentiam desertor impius contra Dominos, patronísque illusit effrani dicacitate cliens: quod publice statutum à Comitiis, aut Synodis provincialibus privatim abrogavit; prædam hosti restitui jussit, captam jure belli; quæ nobis malis artibus eripuerat hostis, tulit ut retineret; arma per immensos sumptus procurata Circulo Narbonensi, passus est venire in manus hostiles, & fortè procuravit.* HIS *attente perpensis, quia nulla perdito homini via in pœnitentiam est, nulla in correctionem spes;* NOS *præfati Oratores, nomine quo supra, Castillonium omni rerum nostrarum administratione interdicimus, Monspelii, Fossarumque Marianarum procuratione movemus, &, si quam, nobis rogantibus autoritatem Comitiorum rescripto in Cebennos, & Vivarienses, & Gabalos obtinuerat, in præsens, & in futurum revocamus: exsolvimus sacramento indigenas, quo incautos adegerat ut in ipsius verba jurarent. Interea potestas omnis penes eos esto, quos Ecclesiæ Septimanicæ delegaverint, donec Comitiorum generalium autoritate plenius statutum sit, penes quem imperium esse debeat. Hæc quo omnibus innotescant palam legi, in acta referri, perque provinciam circumferri placet. Datum Nemausi* XXI. *Novembris* M. DC. XXI.

Montpellier. Aiguesmortes. Gevaudan.

Du Pont. Pantel. Pise.

PONTANVS *Præses.* PANTELVS *Adjunctus.*
PISÆVS *à Secretis.*

Hæc summa proscriptionis in Castillonium, ex qua palam est arrogasse sibi Sectarios jura, quæ ad Regem unum spectare ne quidem ipsi negaverint. Tota in virum postulatio ex fide Regi servata: certe si vitio datur subditis erga Regem suum veneratio & amor; è converso pro virtute accipies odia & contemptum, quaque ratione Castillonius reus & nequam; perduelles, innocentes & probi erunt.

Mayenius expugnandis Sectariis arcibus, Tolosæ circumsitis præmissus, strenue defungitur ea provincia, parumque imitatus ejus ætatis Principes aut primores, qui passim mala fide gerebant bellum, perdendis parum intenti hostibus, quo duraret seditio per quam privatæ ipsorum res augebantur: parum (inquam) prava imitatus exempla, serio movet bellum

lum, quo facto, in Septimania, & Aquitania pro publico liberatore audit; usque adeo, ut in ipsius verba juraret omnis ordo. Non antè Principi major autoritas erga populum fuit; nemo antecessit apud Nobilium ordinem gratia & favore, Clero ingens erga ipsum veneratio & affectus. Religione Clerus (quam summe coluit) movebatur populus libertate commercii per expugnatas Sectariorum urbes procurata; magnanimitate & largitionibus ordo nobilium: forte melius dixerim, gratiam omnium promeritum Principem odio implacabili in Luynæum, quem omnes oderant: sic libertatis publicæ vindex, communem habuit caussam cum omnibus. Hinc palam dictus Aquitaniæ & Septimaniæ tutelaris Deus, ara salutis, flagellum Sectæ, orthodoxæ fidei assertor. Hæc vulgus, cujus boni, aut pravi affectus nunquam mediocribus continentur: hinc Luynæi in Mayenium odia, penes quem, cum rerum arbitria essent, & possessio omnium quæ apparent, dolebat possideri Mayenio corda hominum & affectus ex quibus ruinam sibi aliquando fore præsagiebat, quacunque tandem ex caussa, nemini tum dubium erat, odia intercedere maxima inter Mayenium & Luynæum: accedebant innata Mayenio ferocitas, ingenium in obstantes flecti incapax & superbum, loquendi, & (si quando in Regis Concilium vocabatur, quod raro) promendæ libertas sententiæ; quæ, etsi pars magna viro Principe digna sunt, parum in aula usurpantur: hinc Luynæo ira, & metus: quo factum, ut nullo aulici favoris præsidio Mayenius una virtutis fama niteretur. 1621

Tolosa, belli per ea tempora promptuario, subministrantur Mayenio bellica tormenta, omnisque in expeditionem apparatus; delegantur viri Consulares qui urbem, & quæcunque in ea habebantur, offerrent liberatori suo: ille habet gratias, rescribitque ingenti comitate qua multum erga inferiores valuit; æquales, aut qui supra erant aspernabatur, nisi & comitatem ipsi, pari comitate rependerent.

Circumstabant Tolosam quatuor Sectariorum arces, per quas velut in vinculis erant oppidani, Mansus Verduni, Malovicinum, Insula Iordanis, Caramannum: tributo redimebatur libertas, alias in suburbana ire, agere, agros colere, uti re extra muros sua interdictum. Quandoque in ipsis pomœriis vis inferebatur, & capiebantur incauti cives (quod in ma- *Le Mas de Verdun. Mauvaisin. l'Isle en Iordain. Caraman.*

 gnis

1621. gnis urbibus fieri amat, ubi fiduciâ nominis, quæ ad securitatem spectant negliguntur.) Hîc nobis fas sit de Tolosa in transitu dicere, unde Rex commeatum, arma, & militem in Montalbani obsidionem mox mutuabitur. Vrbs est antiqua & nobilis, post Lutetiam prima Galliarum, parlamenti sedes illustrissimi, quod à Parisiensi primo, alterum esse nemo ambigit. Si sacra spectantur, Basilicis & Sanctorum reliquiis urbs adeo illustris est, ut è duodecim, sex Apostolos una habeat: non memorabo Confessorum & Martyrum utriusque sexus reliquias à Carolo Magno forte huc asportatas, quæ numero fidem superant, unde vetus de ea distichon. *Omnia si lustres alieni climata mundi, Non est in toto sanctior orbe locus.* Si liberalium Artium ratio habetur, alumna est, & altrix scientiarum; Palladiam dixere veteres à litterarum cultu, quas amavit semper, & colit hodie supra reliquas Europæ urbes. Quod liberales artes amaverit ab antiquo, docent solennes ludi queis in ea exercentur quotannis stata die adolescentes, non pyrrhycha, aut cursu, non lucta, aut cantu, quæ corporis exercitamenta sunt, sed poëtica, qua animi informantur. Victoribus præmia sunt, ex auro & argento flores, Cynosbaton, Clitia, & Viola, qui post mensas multiplici venatione instructas magna omnium Ordinum frequentia distribuuntur. Promeriti tria præmia, quod per stata tempora fit, poëtarum collegio adscribuntur, fiuntque Clementiæ Isauræ Assessores. Ea Comitum Tolosanorum è gente (si vera fama) ludos instituisse fertur ab omni ævo: mihi etsi indigno inter eos judices sedes est, laureaque triplex, ex poëtica quam adolescens colui. Prostat in Capitolio Tolosano statua Virginis ex marmore antiquo, cujus vestigio premitur tabula ænea, hac inscriptione.

l'Esglantier. La Soucie. La Violete.

Epitaphium Clem. Isaur.

CLementia Isaura L. filia ex praclara Isaur. fa. quum in pp. Cœli op. vitam delegi cast. Q. annis L. vixi for. fru. vina. pisca. & holito. P. S. in pub. usum statuit C. P. Q. T. Lg. Hac lege, ut quotannis Ludos Flor. in ædem publicam, quam ipsa suâ impensâ exstruxit celebrent. Rosas ad Mon. ejus deferant, & de reliquo ibi epulen. Quod si neglexerint. Sine ɔo. fiscus vendicet, conditione supradicta. H. S. V. F. M. ubi R. I. P. V. F.

At

At hæc diverticula sunt, redeo in viam. Rarus Mayenio miles pro expeditione quam suscipit; legionariorum quinque millia, quingenti equites, accedebant bellica tormenta octo. His copiis prælecta Garumnæ ripa, Manso Verduni succeditur: arcem procurabat Rapinus: præmissus fecialis, Regi urbem restitui mandat, protelavit Rapinus, donec de pretio convenisset. Habuit & venalem fidem Burguius Insulæ-Iordanis præfectus: delegati è parlamento, qui diruerent utriusque arcis munimina, & muros: Cadillacus & Masnaüs eo munere sedulò defunguntur, adeo ut ne quidem vestigia arcium supersint hodie. Locis eminentibus, ubi fuerant propugnacula & aggeres, superimpositum redemptionis humanæ signum, Crux ex lapide, velut triumphante de hæresi Christo. Rapini & Burguii exemplum sequutus Casterasius Maravatus, condicto pretio Malovicino abstitit. Æmulabantur per ea tempora venalem fidem, urbium Sectariarum præfecti, erantque sub hasta ferme omnes: sic Tolosa, qua spectat Aquitaniam liberata. Excæcavit avaritia præfectos arcium, quas forte nunquam Mayenius expugnasset, si vi actum: avaritiæ accessit timor, ex fama principis.

1621. *Rapin.* *Dubourg.* *Cadilhac.* *Masnau.* *Castera Maravat.* *Manvaisin.*

Habendis Mayenio gratiis delegantur à Parlamento Manibanius Præses, Bartholomæus Gramundus, & Masnaüs: referam ipsa verba, queis Præses nomine Parlamenti compellat Principem. *Senatum Tolosanum, qui Regibus mancipatus, venerari Principes, quorum fides basis est regni & columna autoritatis regiæ: reliquis anteire Mayenium fama & commendatione virtutum; ejus esse prosapiæ Principem, quæ plerisque in Europa Regibus proxima affinitate conjuncta est, cui Christianus orbis terram olim debuit Idumæam, & deberet hodie, nisi Christianorum impietas manum Dei in ultionem armasset; quot facta Ducis, tot miracula exhiberi: sequi victoriam ea lege ut nunquam effugiat, & si maximè possit effugere, ut nunquam velit. Ex vestigio Principis nasci lauros. Vno verbo, Dei immensitatem exprimi, magnificentia & virtute herois invicti, quæ nec metas inveniunt queis circumscribi possint, nec captus hominum queis concipi; hinc factum, ut, quod à nemine capi potest, capiat omnes. Devinctum Mayenio Parlamentum multis nominibus, eo præcipue, quod Regis autoritatem, salvam habet, & promovet in provincia ipsius procurationi permissa, neque unquam defuturum*

De Mantban. *Barthelemy de Gramon.* *Masnau.*

officio

1621. *officio suo, quinimò rependendis tot & tantis quæ ab ipso accipit beneficiis immortalem apud ipsum tantæ virtutis memoriam fore, Mayeniique nomen in acta Parlamenti referendum, ut vindicis autoritatis regiæ, ut publici liberatoris, ut Tolosatum & Aquitaniæ tutelaris Dei.* Non displicent Mayenio collata in ipsum elogia, verbaque magnifica modeste declinans respondet; *Multum Parlamento Tolosano deberi, quia componitur viris probis & illustribus, apud quos arcana scientiarum sunt, & fuere semper. Apprime notum sibi quid Parlamentis in Gallia debeatur, quorum autoritati inniti tranquillitatem publicam palam est. Rerum à se gestarum decus & gloriam, Regi uni deberi quo autore fiunt, qui primum Regni sui mobile, rapit omnia. Caussam esse primam, sub qua necessario caussæ secundæ agunt, velint, nolint. Virtuti ipsius debita hæc quantacunque sunt, quæ pro miraculo audiunt; lætari se quod, qui in aliam Galliæ partem à Rege amandari poterat patrando bello, eò missus fuerit ubi Tolosatibus operam daret.* Postquam Masnaüs Insulæ Iordanis propugnacula, quæ extra muros erant, diruerat, intactis muris Tolosam redit, queriturque apud senatum, muros diruere destinanti, sibi novum opus Mayenii nomine nuntiatum. Impetraverat Cornacus Abbas Villalonganus, cui summa apud Mayenium autoritas erat, ut salvi haberentur muri. (Is idem Cornacus, qui Cardinali Borbonio, dum se Carolum Decimum Galliæ Regem ferebat, arcani particeps fuit, qui deinde Duci Mayenio, quo tempore coronæ Gallicæ Vicarium agebat, ab unita factione admotus, omnium sub Vicario arbitria tenuit) par seni autoritas in filium, quæ in patrem fuerat viro. Conservandis muris hic color erat, quod Catholici in urbe æquabant numero Sectarios, eoque nihil timendum à factione; quod sedes Senescalli Armeniaci ea urbs, juxta & Capituli; his se Mayenius suaderi patiebatur, ut conservaret muros: intercedit Bellebatus juri in castris dicundo præfectus, vir probus, Cornacoque apud Mayenium prævalente (quippe Cornacus privatas ipsius res, Bellebatus procurabat publicas) Tolosam venit, postridieque in Parlamento admissus in ea verba prolocutus est; *Statim ab accepto intermissæ ad Insulanos ruinæ nuncio, venisse se agnoscendis quare id fiat caussis: opposita sibi Mayenii jussa: addictum se Mayenio, non usque adeo tamen, ut Regis autorita-*

Cornac Abbé de Villeloing.

Le Seneschal d'Armaignac.

ritatem eorum libidini prostitutam velit qui circumstant Principem. Prostrata rebellionis monimentum fore perpetuum, si Insula Iordanis ab urbe convertatur in pagum, alioquin tutum fore Sectariis Aquitania utriusque asylum. Quod objicitur Senescallo & Capitulo illustrem esse urbem, Catholicosque aquo numero haberi intra muros, absurdum plane & ridiculum: pracipuam Senescallia Armeniaca sedem & matricem apud Lectorenses esse, uniendam illi Insulanam qualis ab initio fuit. Monasteria (queis successere Capitula) olim in desertis fuisse, proculque hominum consortio haberi solitos antiqua Ecclesia lege Monachos, unde illis nomen; ita quo magis Canonici ab urbe discesserint, eo magis regulam observaturos sub qua vixere ipsorum decessores; neque timendum à lupis, in apertam urbem incursum; hominem homini lupum esse, hoc est, perpetuum insidiatorem: hinc fore timorem legitimum à secta Catholicis, si urbem retinuerit quoquo modo munitam. Vrbes congerie lapidum, qua muros facit, firmari minus & defendi, quam fide & concordia inter cives. Thebis olim pro muro fuisse unita civium vota; Mantuam Carpetanorum, ipsamque Lutetiam Regum Hispani, & Galli sedes, muris magna sui parte destitui, ubi nemo ambigat in tuto esse mansionem. Si ad Mayenium Senatus delegaverit flectendam statim ipsius mentem, aquo ut ferat animo, qua Parlamento placuerint, ejus se vadem fore, cui nota est Principis indoles recti amans; fidem sacramento astringere se, subscripturum Mayenium quibuslibet in eam rem Senatus placitis, proutque ipse dixerit, ita jus fore. Quod si delegare non placet iret ultro Masnaüs in muros, qui jam munimenta dirueratt, suscepturum se in caput suum omnem ex facto invidiam, victimamque fore qua senatum culpa eximet, Tolosates servituti, Aquitaniam timori, & periculo. Dicenti unus omnium applausus erat, unaque postmodum in muri ruinam sententia, quam sedulò Masnaüs vir probus & publicæ libertatis amans exsequitur, quod Abbati Villalongano grave magis quam Mayenio, Regi acceptabile & pergratum fuit.

1621.

Ex demandata sibi provincia Tolosates delectu habito mille legionarios armant, alarios centum, cohorti Colomiesius è gente Rapistagna vir strenuus, alæ Baccius, viri Capitolini præficiuntur: his accedebat sine stipendio Tolosatum nobilium expedita manus, ingenui adolescentes, quibus

Colomiez de la maison de Rabastens.
Bacs.

1621. quibus prima hinc in bellum rudimenta erant: tormenta majoris modi bellica decem & quinque Tolosâ item procurantur; neque deerat officio suo diœcesis; mille & ducentos legionarios instruxerat, cohortem multum in Montalbani obsidionem valituram, nisi centuriones accepto stipendio

Cornusson. signa deseruissent, quod Cornussono cohortis præfecto in dedecus vertit. Instructa cohorte sub signis manet miles, quandiu rustica mapalia & pagos in statione, aut transitu desolare datum; statim ac hostem imminere audit, eoque ventum ubi præda desineret, dilabi passim, velutque ex compacto arma projicere, quo tutius & expeditius fugeret. Vnus ex o-

Capus. mnibus præfectis Capusius permanet, simulque centuria quam regebat, quæ veteranæ cohorti, pro beneficio servatæ fidei adscripta postmodum.

Corbarrieu. Transuadato Garumnâ Mayenius in Corbarrium non procul Montalbano signa convertit, arx erat genio loci haud invalida, recentique Montalbanensium præsidio firmata ducentis legionariis, quorum tanta ignavia fuit, ut vix audito Mayenii nomine dilaberentur: suffecti qui arcem Regi procurarent centum & quinquaginta, facta paulò pòst irruptio-

Negrepelisse. *Real-ville.* *Caussade.* ne à Montalbanensibus jugulantur. At brevis ovatio fuit: quippe Mayenius Nigrapelissam Ducis Bullionii feudum nobile, Regalem villam, Calciatamque quatriduo in deditionem accipit, queis vix annus sufficere credebatur expugnandis. Fidem superat quantum bello possit imperatoris vulgata fama, ad aspectum Mayenii rigent velut in saxa hostes, stupore immobiles, nisi quod passim fugiunt. Dux Suillius vir sublimi & perspicaci mente, prævidens è longinquo bellum, quod in Sectarios parabatur, ad Aquitaniæ fines magno terrarum tractu præsidium sibi statuerat ex pago per sta-

Caussade. *Cardaillac.* *Figeac.* *Cadenac.* *Le Comte d'Orval.* ta spatia distincto prævalidis arcibus, quales erant Calciata, Cardalhacum, Figiacum, Vxellodunum, fore sperans ut Comes Orvallus ipsius filius natu minor, per ambigua bello tempora huc se reciperet, fida statione, donec Sectariorum rebus confirmatis ex feudo fieret principatus, quod ex Montalbani vicinia futurum conjectabat, uno Sectariis omnibus in dominationem voto. Vno verbo qui Helvetiis in libertatem animus nascente Republica sua, hic Suillio, hic idem Montalbanensibus erat; eo discrimine, quod democratiam Montalbanenses, affectabat ille sibi & suis, si fortuna daret, princi-

principatum. Hæc in incertum jacta refero, ut audivi, fortè per invidiam dicta. Hinc factum, ut quæ sibi paraverat ex empto castra ad Montalbani viciniam Suillius, omni præsidio munirentur, illatura Montalbano subsidium, aut acceptura. Cardalhacum, Figeacum, Vxellodunum in tempus suum Regi dedita memorabimus; pars Suillio obluctante, pars procurante. 1621.

Calciatâ, Albiasium itur: ut rerum eventus præter hominum captum & spem fortuna regit! Longam & periculosam Calciatæ obsidionem fore timor erat Mayenio, sane legitimus ex munimentis prævalidis & præsidio militari, quod intus erat; Albiasium statim dedendum ambigebat nemo: res contrà vertit. Calciata ignaviâ propugnantium deditione transit ad Regem, Albiasium vim prohibet magna pertinacia. Rohanæus, qui tum Montalbani agebat, audita Calciatæ deditione lectum militem Albiasium mittit; trecenti omnino erant, præfecto viro imperterrito, cui à Petra nomen. *La Pierre.* Mayenius nihil addubitans quin statim loco invalido absisteret hostis, metatores de more præmittit, parando sibi hospitio. Petræus propius suggressos sclopororum displosione infesta excipit, prohibetque aditu. Ad hæc Mayenius certo credens rem sibi cum desperatis esse, in obsidionem serio se accingere, admotaque muris legione tormenta bellica in proximam diplosionem disponere; demum rebus eò positis ut effugii spes omnis hosti prærepta crederetur, tubicine explorare Petræi animum: ille quam ante ferocior, insultare militi Regio, truci vultu obstrepere & clamare; *Mayenio in hanc diem cum pecudibus rem fuisse, inventos tandem qui opponerentur leones, quoquò res cadat gloriose moriturum se, unaque trecentos homines lectam manum: si fortuna negat victoriam, in fossa tumulum fore, pro fossa pugnantibus.* Oppido supereminebat Castellum vallis & aggere munitum, sed angustius quam ut sufficeret urbani præsidii militi capiendo; quassato oppidi muro, per ruinam intromittitur Brullio duce miles regius; ingens præsidiariis vis *Broulli.* & pervicacia prohibendo hosti, longa pugna, diuque ambigua, donec novis identidem delectibus refecti oppugnantes hostem urbe depellerent. Vrbe pulsus recipit se in castellum Petræus, unaque miles. Paulò pòst dum se Ornani, Franconique cohortes producendo in castellum vallo accingunt,

1621. gunt, haud procul seditione fuere; quippe æmulantibus gloriam præfectis, primum jurgiis, dein vi & armis inter paucos disceptatio est; demum ut in seditione fieri assolet, totis late castris diffunditur rumor, privatumque inter paucos milites dissidium, publicum fit inter cohortes duas; jamque signa in se converterant, cum Mayenius propere accurrens vim inhibet, seditionemque compescit. Vigniolius castrametator producendo vallo distentus fortuita glande sauciatur immani vulnere, quanquam non lethali.

Postridie obsessi habendo colloquio inducias petunt & impetrant; in fossam præfectus fune dilabitur, Mayeniumque adit: vita & libertas petebantur; cetera victoris arbitrio permittebant: Mayenius *deditioni legem fore*, respondet, *quam misericordia dixerit*: Irrito colloquio præfectus, eodem fune in castellum se recipit. Per intervallum induciarum accidit, ut Comes Gramondus castrametator (quo se momento in castellum recipiebat hostis) tormenta bellica propius admoveret muro. Petræus præsidii præfectus id jure factum negat, petitque ex lege militari retrahi contra fidem datam provectas machinas: justa petitio, nec recusanda, nisi quod ex cæso Vigniolio (quippe pro lethali vulnus audiebat) nihil Mayenio iniquum videbatur, perdendo hosti.

Le Comte de Gramon.

Sub vesperam meditata hostis ultione petit fœminæ nobilis quæ intus habebatur digressum, Mayenius, quia vi aperta castri expugnationem parabat, ratus militari licentia ludibrio habendam mulierem à victore, subscribit petito: momentaneæ induciæ fiunt dum egreditur fœmina, per id intervalli (quod fieri amat in obsidiis) accurrit ad fossæ oram delecta nobilium manus, lustrandis curiosa indagine quæ castro circumerant, habendoque unà colloquio; quando sclopetariorum collimatus in eam partem manipulus ex improviso incautos ferit, exin cachinnus petulans velut irridentium; auditaque vox in hæc eadem verba; *Iustus quilibet ultionis modus in proditores.* Vltimus hic, desperata salute virorum fortium nisus. Et suum desperationi solatium est, nec se penitus periisse credit, cui sternitur in sepulcrum via per cæsos hostes: accedebat quod justa ultione explebatur ira legitima; forsan id gloriosum hosti, ab indignatione fidei non servatæ: quod sequitur plane inglorium fuit. Iam eò ventum, ut in magnum exemplum ad posteros trahi posset

possset constantia: obstitere acriter audaces viri, ast non perstitere in finem: permittunt se victori irato, ferroque sub quo liberi occumberent ultionem negant, quám permittunt patibulo in quo fœda velut mancipia moriuntur. Primus in furcam agitur dignus meliori fato Petræus; exin municipii magistratus: reliqui non decimati, non in schedulas albas, aut atra nota distinctas relati, mox ab ipsisinet educendas, ut moris est, non permissum sorti negotium; queis fuliginosa ea gena cui sclopus apponitur, collimando certius ictui, patibulo omnes suffiguntur, certo velut indicio collimatos ab iis sæpius sclopos, quo acceptæ cladis autores habiti: reliquis permissa in servitute vita, urbs ferro & flamma vastatur, præda militi cedit. 1621.

Albiasio Burniquellum castra moventur, quæque anno proxime sequenti ingens Duci Engolismensi facesset negotium (postquam à Rege defecerit urbs) in præsens ultrò accipit legem. Post redactam in fidem Aquitaniam, supererat Cadurcorum provincia, in qua Montalbanum, & fanum Antonini prævalidæ urbes: placuit in fanum Antonini arma convertere, spe magis accipiendæ per deditionem urbis, quam vi: neque enim Mayenius, etsi maxime vellet, vi expugnare, in plano expeditionem habebat; tum quia impar viribus hosti, tum etiam ex Regis jussu, qui tentari urbem mandaverat, si vis abesset. Caussa regii mandati, obsidio Montalbani quæ totis viribus destinabatur. Mayenius quanquam erat incapax doli, obsidionem simulat: dicta die in fanum Antonini castra moventur, omnis in obsidionem apparatus instruitur, jamque admovebantur tormenta muris, aut admoveri fingebantur; cum Penavairius (vir audax, ingentique in oppidanos autoritate, per seditionem, cui se fautorem præbuerat) clam ad Mayenium venit; *Et, si* (inquit) *mille mihi aureos numeraveris, fidem adigo fore ut urbem tradam.* Mayenius syngrapha obligatoria debitorem se Penavairio facit in dictam summam, ille in urbem redit, studiis popularibus valebat seditiosus homo, hinc spes revocandos iri in Regis obsequia oppidanos: at irriti planè conatus. Qui se autores seditionibus præbent, decedunt autoritate in populum omni, ubi seditionis consilium mutant: raró vulgus insaniens regit, qui desinit cum insanientibus furere. Paulò pòst reddendæ, negotii

Burniquel. *Le Duc d'Engoulesme.* *Quercy.* *S. Antonin.* *Penavaire.*

1621. cujuſdam rationi (cui commiſſus fuerat) conventum municipum haberi mandat, paucaque proloquutus, reliqua, inquit, in ea charta legetis; ſcripſerat per capita ſummam negotii. Conſul ſchedam oblatam in ea verba legit; *Ego Henricus Lotharingus conſtituo me Penauairio debitorem in mille aureos, ſi fidem exſolverit promiſſa fani Antonini deditione. H. Lotharingus.* Stuporem ex mutata per errorem charta diſſimulat, conſpiranteque in proditorem conventu, *Lator,* inquit, *municipes quod Penauairii fides nemini in dubium trahi poteſt: quam ad me Mayenius chartam clam miſit, palam oſtendo, tot conſcios habiturus, quot habeo fortunæ meæ conſortes. Vtinam ſic omnium ſecreta in propatulo ſint! Monui vos traditione ſchedulæ quæri à Mayenio proditorem, adeſſe proditionis præmia; neque omnes pari erga vos fide, ſcripta, ſi qua ab hoſte acceperint, prolaturos. Ea cauſſa eſt conventus quem indixi ſpecie rationum, quas nec reddere paratus ſum, nec peti convenit ubi de ſumma ſalutis veſtræ agitur. Inſtat hoſtis armis & dolo; proſpicite præſenti periculo: quod ad me attinet, efficiam ut quem proditorem fore ſperavit Mayenius, experiatur infeſtum hoſtem, acerrimumque defenſorem urbis veſtræ, cujus in meo ſanguine pretium eſt; neque enim ab hoſte poſſidebitur quamdiu ſpirabo hanc animam.* Fuere qui crederent poſtquam tentaverat in deditionem, oppidanos, quorum conſuetudine arctius utebatur; deductum in ſuſpicionem pacti cum Mayenio initi, quo agnito antequam omni autoritate dejiceretur, ſpecie recuſantis mercedem pactam, feciſſe arcani participes reliquos, quo dilueretur omnis ſuſpicio: manſit tamen, donec ad Montalbani obſidionem egregio facinore dilueretur crimen, quod infra trademus. Mayenius irâ in Penauairium væcors, poſthabito fano Antonini in Montalbanum movere jubetur, quod quam Regi noxium fuerit, patebit mox, ex triſti in Montalbanum expeditione. Equidem fano Antonini expugnato (quod in facili erat) præripiebatur Montalbanenſibus omnis ſpes; quippe undenam ſubſidia obſeſſis inferrentur? Fano Antonini illata infelici omine, ſolutamque ex ea cauſſa obſidionem infra memorabimus.

Rohanæus interea ſuperiore in Septimania, mox in inferiore delectum habebat, ſubmittendo Montalbanen-

ſibus

sibus obsessis auxilio, ferroque late grassabatur, Regi ab ea expeditione divertendo: stipabant Ducem Marchio Malausius, Senegasius, Sant-Amantius, Caussæus, Boyerius, Bellifortius, Massaribaldus; his adjuncti Baro Villanovanus, & Massaguellus viri illustres, bello clari juxta & litteris, quarum penes ipsos inter arma imperium fuit: ut ille ex contumace Calvinista, demum caussa cognita in Catholicam fidem transierit, suo infra loco dabimus; si privata hominum fortuna digna est quæ annalibus inseratur.

1621. *Le Marquis de Malause. Senegas. S. Amant. Le Caussa. Boyer. Beaufort. Massaribal. Le Baron de Villeneufve. Massaguel.*

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu HENRICI IV.

LIBER DECIMVS.

SYNOPSIS.

De Montalbana obsidione hic liber, in quo urbs accurate describitur, ut commercio valens, ut solo fertili sita, & amœno, ut per varia tempora, in omnes belli casus munita fuerit. Obsidionis ordo & formula, belli duces, Castrametatores, cohortes, pedes, eques, ut trifariam distributi: prima ejus expeditionis calamitas ex peculatu, qua adempta stipendia militi: locis, qua transitus subsidiariæ cohorti fore timebatur, alæ Regiæ, sub Duce Engolismensi distribuuntur. Perstringitur militiæ urbanæ ordo & series. Orvallus intus imperatorem agit, Castrametatorem Burfrancus. Quisnam iste Burfrancus, & undenam, privatum inter ambos dissidium ex levi caussa. Præfectorum nomina intus militantium, qualiter unicuique urbi propugnandæ distributum munus. Irritæ Ducis Suillii ad filium Orvallum litteræ, scriptæ ut creditum flectendo in deditionem ipsius animo. Circumjecta prædia & villas ferro & flamma vastant Montalbanenses, firmandæ urbi. Prima irruptione admovetur Memmirati propugnaculis Regia excubiarum cohors, hostemque ex

1621. *ex casu impraeviso terret. Læta principia sequuntur infelices exitus. Suburbium cui à Tolosa nomen, veteremque non procul muro maceriem invadit Mayenianus miles. Ad Mommiratum erumpens præsidii miles, retruditur. Sauvagius Regi operam locat, dissimulataque rebellione oppidanis illudit; ast non impune. Meditata proditione venisse in urbem creditur ex multis, ductoque ex litteris argumento in vincla conjicitur. Gardesius à capto milite, dum ensem victori victus porrigit, proditorie cæsus. Ingens in Regios strages ab igne in armamentarium immisso ubi promptuarium pulveris tormentarii. Marchio Villarsius, & Comes Ribeiracus ea clade exhausti: descriptio ejus incendii feralis, & luctuosa. Duorum Franciscanorum, mira inter flammas constantia. Crematur item ad Mommirati metationem armamentarium, fortuito hoc, & illud igne, an meditato incertum. destinatum fuisse, verosimilius; quare. Rohanæi in agro Cebennensi labor delectui in Montalbani subsidium habendo. Vt Malausium & Castrenses confirmaverit, misso opportune ad Albienses Boyero, cum peditibus mille. Vt milite novo auctior in apertam planiciem proruperit Malausius. Vt Faucium Realmontio adpositum, obsidione tentaverit. Vt ab Engolismensi victus ancipite diu fortuna. Ordo ejus prælii & series, numerus ex utraque parte pugnantium. Albiensis cohors in subsidium missa ab Elbeno Episcopo. San-Romæi cum Lopesio & Hurræo fortuita pugna: mors Lopesii à San-Romæo, qui victus fugit, cæsis quos ducebat alariis. Retrusus in pagum hostis obsidetur. Gratiaque facta in deditionem accipitur, quibusnam legibus? Engolismensis ab ea expeditione multum laudatus. Prima in Villæ-Borboniæ hemicyclum oppugnatio funesta Regiis ab adversa fortuna, & cæde Palareti & Montesquini. Sauvagius nuper actus in vincula, ex proditione in oppidanos destinata, in furcam agitur. Altera in hemicyclum oppugnatio tristis & luctuosa, in qua occisi è Regiis Marchio Theminius, Carbonus, Fretæus, Espinellus, Valancæus & plerique nobilium. Mors Burfranci in eo prælio à Sectariis ipsis, ut creditum procurata: quanam ex caussa à suis cæsus vir, cui ingens apud suos autoritas erat. Fiesquii & Maroussani cædes ex eodem casu. Nova in Regios clades ad Villam-Borboniam non procul fatali hemicyclo. Veirerius etsi Sectarius erat, à Rege procurandæ deditioni delegatus, multis agit cum Adone, & Chamiero, nihilque obtinet. Nobalianus ad Rohanæum permissu Regis mittitur ab oppidanis. Rex delegato, Desplanum admovet tractandæ paci: irritus delegatorum cum Rohanæo congressus. Nobalianus arcanum urbis aperit partium duci, qui actutum subsidiariam cohortem, missurum se promittit. Explorator in castris captus non alio indicio in vincla conjicitur, quam quod, cum vir rusticus esset, papyrum in pera habebat omnino albam: circumlata per castra papyro, nemineque secretum aperire gnaro, in*

ignem projicitur charta, statimque ex calore apparent litteræ. Magnum esse gerendo prospere bello momentum, ex homine hieroglyphici arcani perito ostenditur. De eo exploratore ad furcam damnato singularia, quæ haud procul miraculo habita. Mayenii mors ex fatali casu. Luctus in funere publicus; exsequiæ Principis, & elogia. Commota in Sectarios, Lutetiæ ex ea cæde seditio; diripiunt Catholici Carentonium pagum, Sectæque templum igne cremant. Exusti Lutetiæ pontes duo, queis à mercatoribus & molitoribus nomen; justane in Sectarios suspicio sit ab immisso igne. Ingens ex cuniculo ad Mommiratum ruina, & utrique partium clades. Procurandæ deditioni missus iterum à Rege ad Rohanæum Desplanus, Montalbanum una cum Insulino Rohanæi Oratore ingreditur, frustraque tentat, non alio tum earum, ultro, citroque legationum effectu, quam ut obsessi scirent, quæ ab ipsis ignorari, Regis intererat. Rohanæus desperata alias Montalbani salute, subsidiariam cohortem Duce Bellifortio, per medios hostes ire in urbem jubet. Qua arte Engolismensi ab ipso illusum. Prætergressa cohors fano Antonini succedit, postridie Gresiniam venit (nemus est haud procul Montalbano situm) varii in via casus. In urbem penetrat Bellifortius quonam modo, & quo stipantium numero. Revocandis qui in via hæserant regressus, multo vulnere saucius capitur. Penavairius tertium agmen ductans via prohibitus, dum se ad fanum Antonini recipit à Regiis capitur; capti & trecenti legionarii ad triremes damnantur, casuque improspero pereunt una omnes. Saviniacus rarescentibus ad primum crepusculum umbris erumpit in regios, strageque edita, postquam castra diu tenuerat recipit se in urbem. Laudatur Caramanni virtus: Franconus post rem strenue gestam cadit, unaque Vicecomes Bosquius. Ridiculum hostis stratagema ex equo languido & enervi. Chamieri mors ex casu impræviso. Desperatis rebus Luynæus Rohanæum ex condicto vocat, multisque aggreditur deditioni procurandæ: ultro, citroque compte & magnifice dicta referuntur, qualia ab ipso Rohanæo accepit Autor. Exhaustis assiduo labore Consulibus, & plane imparibus, creantur Proconsules levando oneri. Seditio ad Delphinates commota, autoribus Mombruno & Lasusæo, & quæ hinc sequuta. Monhurtium & Fidei fanum, denuò rebellia municipia, dum in fidem retrahit Boissa-Pardalianus, proditorie à suis necatur. Rarescente ad Montalbani obsidium milite, Mommorancius quatuor legionariorum millibus supplet exercitum, qui statim dilabuntur, capta ex Mommorancii morbo occasione. Grassatur epidemia in castris primum; dein contactu tota Septimania, divagatur. Feralis Tolosæ hic morbus ex numero ægrotantium qui illuc è castris inferebantur. Philippeausii mors ex ea peste, ejus gentis elogia, & virtutes. Rebus eo deductis ut Regios æquarent numero obsessi, obsidio solvitur. In Luynæum indignatio omnium, ex infelici ejus expeditionis successu. P. Mattheus

1621. Charenton.

1621. *thæus Historiographus Regius Tolosæ morbo epidemico moritur.*

Luctuosa & funesta materies in quam vocat me annorum series, feralis Montalbani obsidio, cui accingor: non alias expeditio tristior, si cæsorum numerum è vulgo, viginti hominum millia: si prosapiam & stemma spectas periere ferro, aut peste, mille nobiles: quanta hæc calamitas! Periit & Mayenius Princeps, cujus unius cædes omnes æquat. Sane horresco referens, feralemque anni hujus Autumnum lubens prætermitterem; nisi quod seduli rerum Scriptores læta, tristia, æqua, iniqua, etsi maxime inclinatione distinguunt, ut æstimantur, scripto perinde habent, ut memorantur.

Antequam Montalbani obsidio accingimur, haud erit abs re, neque susceptæ narratione procul, de situ, & urbis statu pauca præmittere. Montalbanum partim in Aquitania ad Cadurcos, partim ad limites Galliæ Narbonensis superioris situm, Tarno alluitur, amne haud modico, quo frumenti, vini, prunorumque, queis à fano Antonini nomen est, tanta Burdegalam copia invehitur, ut fidem superent reditus annui, qui oppidanis obveniunt ex eo commercio; supra fidem est pruna quotannis in ea urbe, venalia haberi, ultra librarum quinquies centena millia. Si Rupellam eximis, Vrbium in Gallia sectariarum facile princeps Montalbanum: circumpositæ, velut corpori humano brachia & manus, Sectariæ arces prævalidæ, Corbarrium, arx Monbetonia, Albiasium, Nigrapelissa, Burniquellum, Calciata, & Fanum Antonini: in meditullio posita urbs munita omni armorum genere, situs in colle acclivi est; ponte oblongo, nec pro longitudine lato, dirimitur ab urbe pomœrium, cui Villa-Borbonia nomen. Medio in ponte lapis est Septimanos dividens à Cadurcis. Vrbem illustrat ingens platea, cui circumsistunt, post luctuosum paucis ante obsidionem annis incendium, ædes, tanto oppidanorum sumptu refectæ, ut tot palatia demirere, quot sunt ædificia. Sex in urbem aditus, per portas totidem. A Meridie prostant portæ duæ, *Pontis & Carmelitarum*; ab Oriente item duæ, *Monasterii, & Fratrum Minorum*; à Septentrione, *Sancti Antonii*; ab Occasu, *Mommirati*. E regione portæ Antonianæ urbs est recens

Montauban partie en Guyenne, & en Quercy, partie en Languedoc. Taren. Prunes de S. Antonin.

Corbarrieu. Mombeton. Albias. Negrepelisse. Burniquel. Caussade. S. Antonin. Ville-Bourbon.

Le Monstier.

cor-

constructa, cui *Villanovella* vocabulum, per murum veteri 1621.
Montalbano adjecta; quo fit ut in tres dividatur urbs una, in Vetus Montalbanum, Villamnovellam, & Villam-Borboniam. Ea urbs, cui magnum hodie nomen, parvi apud antiquos habita; pagus erat, quo tempore Ioannes X X I I. summus Pontifex ex Abbatia, in Episcopatum erexit; solo ubere sita est, & amœno; bello passim illustris, ex quo annum circa M. D. L X I I. Calvini erroribus prave imbuta, abdicavit orthodoxam fidem; sæpe obsessa, sæpe prohibuit hostem; capta à Catholicis, mox à Sectariis recepta: hinc factum ut per varia tempora muniretur omni in bellum apparatu. Propugnacula decem & quatuor, tres hemicyclos (semilunas appellant) habuit, extenta in longum cornua, forcipes, valla & fossas, claustra & repagula plus satis, queis inexpugnabilis fuit. At hæc de urbe abunde.

Ville-novelle. *Bastions.* *Demi Lunes.*

Deductâ in militare consilium obsidii formulâ, tripartita aggressione experiri placuit: prima Regi & Comestabili Luynæo ad Mommiratum; altera Mayenio Duci ad Villam-Borboniam; tertia Ioinvillio Principi & Marescallo Esdiguerio ad Monasterium. Merebant Comestabili sub Pralinio & Chaunio Marescallis, Prætoria excubiarum cohors, Helvetica item excubiarum, Pedemontana, Normannica, & Capesiana, vetus miles. Parebant Mayenio cohortes, quas novi delectus vocant, Carmanii, Arpajoni, Franconi, Tolosatum, Susæi, Lausuni, Ornani Sancrucæi sub castrametatoribus Marescallo Theminio, & Villarsio, Ioinvillio Principi, & Marescallo Esdiguerio ad Monasterium militabant cohortes Navarræ, Picardiæ, Campaniæ, Bellimontis, Villaræi, Pompadurii, Helvetiorum; castrametatore Marescallo Sangerano. His postmodum vergente in finem obsidione à Mommorancio additæ cohortes quinque, nempe Comitis Rivensis, Baronis Roqueti, Mossolensii, & Portesii; quæ postrema mutato pòst nomine, cohors Septimanica dicta est, duravitque sub eo vocabulo diu. Vrbem inter & Tesconi rivum, qua parte patet Piquequosium (ubi Regi metatio) agebant Stissaci, Valhacique cohortes. Militiæ pedestris nu-

Trois attaques du Roy & du Conestable à Monmirat: du Duc de Mayene à Ville-Bourbon: Ioinville & d'Esdigueres au Monstier. Les Regiments des Gardes François & Suisses. Piedmont. Normandie. Chappes. Carmain. Arpajen. Francon. De Tolose. Suse.

Lausun. Ornano de Ste. Croix. Mareschaux de Camp. Themines & Villars. Les Regiments de Navarre. Picardie. Champagne. Beaumont. Ville-Roy. Pompadour. S. Geran Mareschal de Camp. Les Regiments de Comte de Rieux. La Roquette. Mossolens. De Portes. Le Regiment du Languedoc. Piquequos, Le Quartier du Roy. Stissac. Vaillac

1621. merus triginta ferme millia, equestris millia quatuor. Tædet nobilitatem Gallicam avaritiæ arguere, quam virtute illustrem bellica, & docuere vetera historiarum monimenta, & nova comprobant. Peculatu ablatis stipendiis militi, rari ordines, & disjecta passim militia; adeo ut exercitus qui legionariorum triginta millia complecti debuit, vix decem millibus constaret, quod cohortium præfectis, & centurionibus, viris è nobilium ordine imputatum: adeo dira in aurum libidine degenerat ipsa nobilitas!

Le Duc d'Angoulesme Colonel de la Cavalerie legere. Les Compagnies de Gens-d'armes de Monsieur Frere du Roy. De Mayenne. De Messieurs de Vendosme. Angoulesme. Ioinville. Themines. Gramond. Meruille. Cornusson. Faudoas. Les Carabins d'Arnaud. Desplan.

Quia fama pervaserat coactum à Rohanæo pars Castri, pars in Septimania inferiore militem, ferendæ Montalbanensibus opi, post primos impetus; jubetur Engolismensis alariorum in Gallia præfectus vias late insidere, qua per Tarnum transitus hosti ab Albigensi agro: lecti in eam expeditionem mille cataphracti: agebant ad Garumnæ ripas (namque & ab ea parte metus erat) quingenti alarii; Ordinum series & nomina hæc sunt: D. Gastonis, Mayenii, Vindocinensium fratrum, Engolismensis, Ioinvillii, Theminii, Gramondi, Mervillii, Cornussoni, Faudoasii: his accedebant sclopetariorum equitantium duo ordines, sub Arnaldo & Desplano. Paulò pòst agnitum, irritum esse ab Aquitania metum. Nec diu cum ad Garumnam excubans eques, adjungitur rarioribus Mayenii ad Villam-Borboniam copiis. Hic ordo exercitus regii in obsidione Montalbanensi.

Ex adverso muniebatur Vrbs omni commeatu; Sectarii tota Aquitania rebelles non alio tum effugio huc se contulerant. Memorabo accurate ex manuscripto mihi à Montalbanensibus tradito arcana Vrbis, militemque, & præfectos qui intus fidi Sectæ, qui apud ipsos infidi habebantur exponam; rem paucis notam, neque spernendam in expeditione tanti nominis. Comes Orvallus, quia Montalbani præfectus nuper Synodi Amilianensis rescripto renunciatus ne mutatio injuriam faceret, manet qualis erat, quanquam per ætatem rara adolescenti experientia in bellicis: illi nomen imperatoris, Forcæo socero delatum imperii jus cum omnimoda potestate. Castrametatorem in urbe agebat Comes Burfrancus Benearnensis, vir modica stirpe militiæ haud rudis, ambitiosus, &, quod ambitioni deterrimum, angusta vir familia, eoque omnium capax, explendæ in res magnas libidini qua agebatur: Orvalli ægre imperia passum memorant

morant vix primam pubertatem egressi, qui emeritus & veteranus erat; natam fortè ex contemptu discordiam memorabo. Pridie quam obsideretur urbs, Orvallo inconsulto, jubet Burfrancus tympanistam ire per vicos colligendo in eruptionem (quam destinaverat) militi; intercedit Orvallus expeditionem suscipi posse negans, nisi ex jussu suo qui imperatorem agebat: obluctabatur Burfrancus, audaciusque prolocutus, Orvallo autor fuerat dirimendæ singulari certamine controversiæ, nisi municipii magistratus, apud quos ingens autoritas erat, obstitissent; conciliati, amplexantur se invicem, nec simultates ponunt. Militare in urbe præsidium tria legionariorum millia: Centuriones, Vilesius major apud Leyracenses primipilus, Francæi fratres, Moncautii fratres, Reynesius, Tolosæus, Peyrassæus, Trabucus, Ferrierius, Bordonii fratres, Durbanius, Darassusius, Guimonetus, Langladæus, Scorbiacus, Constantius, Moyses, Aussacus, Bartheus, Portesius: His sua cuique centuria. Ado prælii, quod vocant, primipilus erat; suffectus illi, postquam in regias partes transfugerat, Brunæus. Durandus rusticos circumjecti soli, qui se in urbem receperant, moderabatur; Puteanus & Dujaüs assuetos custodiæ Orvalli, & Burfranci regebant, qualis esse solet in castris prætorianorum custodia imperatoribus & legatis. Ameto Forcæi filio alariorum præfectura obtigerat in urbe, pro honore, magis quam ex necessitate munus, levi passim ex phalange præsidio obsessis: præcipuæ obsessis vires ex Orvalli cohorte, quam mille legionarii componebant Marmoniæo legato. Hæc militiæ descriptio, & numerus. Propugnacula, positaque extra urbem munimenta distributa in hunc ferme modum. Palhassæo ad Carmelitas propugnaculo præfectus Ausseronus; vernacula lingua ædium sordes & purgamenta ejici quotidie solita vocantur *Palhas*, quæ, quia in eum locum illata diu, fecerant ex temere congestis monticellum, propugnaculo materiem construendo, cui ex *purgamentis* nomen. Ad Monasterii munimenta legem dabat militi Reyniesius, cui postmodum vulnerato suffectus Riparianus, donec & huic sauciato succederet Vigniolius, Comitis Burfranci ex sorore nepos. Ad sancti Antonii munimenta præerat Saviniacus, vir ingens animi; tria ea parte propugnacula (regii modi) erant, toto obsidionis

Le Tabour. Villes Sergent Major de Layrac. Frances freres. Moncauts. Reyniés. Tolose. Peyrasse. Trabuc. Ferrieres. Bordons. Durban. Darassus. Guimonet. Langlade. Scorbiac. Constans. Moyse. Aussac. Barthe. Portes. Adon Sergent de bataille. Bruné. Durand. Dupui. Dujan. Amet. Le Regiment d'Orval. Marmonié. Palhas. Auseron. Palhas. Reiniés. La Riviere. Vignoles. Saviniac. Trois Bastions Royaux.

1621. tempore integra; neque enim quid à regiis ea parte tentatum. Tesconi munimina propugnabat Castelnovanus Forcæi filius; Villænovæ cornua Santorsius; ultra Tarnum Villam Borboniam procurabat Vignaucius Burfranci vicarius. Comminiscitur Mercurius Gallicus, qui passim mendax est, missum à Rege Suillium Orvalli patrem flectendo filio tentasse in deditionem omnia, postquam in urbem admissus fuerat: constat, scribere jussum, stylo acriori ad filium, scripsisse; verax, an dissimulans, seriò necne scripserit, parum constat: certe fuere in irritum litteræ.

Le Tescon. Ruisseau. Castelnau. Villeneufve. S. Orse. Vignaux.

Postquam transvadato Avarione urbi instabat Rex; ipsi Montalbanenses, ædes in vicinia suas, prædiaque suburbana ferro & flamma vastant: luctuosum etiam hosti spectaculum! planicies urbi circumsita tota ardebat incendiariis ipsis possessoribus: sic periit una die, manu municipum, quod longa ipsimet parsimonia, assiduoque labore paraverant. Sub vesperam ejusdem diei è præsidiaria cohorte duo legionariorum millia facto impetu in Mommiratum irrumpunt: Puteanus sclopetariorum equitantium præfectus, agnoscendo hosti ab Orvallo præmissus, præceps in urbem redit, præsidiique regii cohortem adesse renunciat; municipes ad imprævisam irruptionem consternati, parumque his belli casibus assueti, è muro aspicere hostem tanta stupiditate, ut diceres adventare amicos subsidium urbi. Forcæus Petroboscum, Reynesium, & Lentillacum, lecto raptim milite in irrumpentes ire jubet: leve obstaculum: regii Mommirati propugnaculis admoti tormentis ab urbe bellicis petuntur, at rara hinc clades incertis passim ictibus: parum obsistit qui eruperat miles, cujus demum ignavia effectum, ut primo conamine succederet muro regia excubiarum cohors, ubi statim vallo & claustris firmata statio. Paucis utrinque eo prælio desideratis Lentillaco tibia glande trajicitur. Vix credi potest quanta in urbe consternatio, ex primo conatu: stupet alto intus silentio miles, municipes præsaga mente urbis suæ excidium augurantur, viamque deditioni quærunt; neque addubitatum, si prosequerentur regii quo impetu cœperant, quin Mommirati infecta adhuc munimina statim expugnarentur: certa Regi victoria, si innotuisset militi nostro consternatio, qualis in urbe erat: ast insperato successu lætus, nihil ultra tentat, plus æquo factum putans. Secundum no-

La Riviere de Lavairou. Dupuy. Le Regiment des Gardes. Pierrebosc. Lentillac.

noctem obsessi assiduo labore munimenta nedum reparant, sed & perficiunt, adeo ut ad primum diluculum doliis congesta humo plenis, aggereque & cespite visa in immensum crevisse propugnacula. 1621.

In adversa urbi ripa, ne hostis frueretur, molendinum igne crematur ab ipsis oppidanis; eademque die Mayenius pomœrium Villæ-Borboniæ invadit, cui à Tolosa ideo nomen, quia per id suburbii Montalbano, via Tolosam est; quatuor ea parte legionariorum millia merebant Regi novus miles. Obscura nocte moræ impatiens Mayenius Ornanum à sancta Cruce jubet interjectam urbi & pomœrio maceriem invadere (locus erat situ editiore verberationi in muros faciendæ opportunus) occupatur incauto hoste maceries; appetente luce in fugam agitur Regius miles, &, nisi Mayenius ipse dubios præsentia sua confirmasset reciderat locus in potestatem hostis. Sub vesperam ad Mommiratum erumpens expedito in regios manipulo Lagelæus, incautos aggreditur dum castra vallo & cespite firmant; fuga statim præceps & effusa, velut inermium; sumptis armis audaciores pugnam strenue capessunt, hostemque jactura utrinque levi retrudunt. *Le Faux-bourg de Tolose.* *Au Quartier de Mommirat. La Gelée.*

Luynæus palam armis, clam per insidias agit. Habitabat apud Monflanquinos Sauvagius, vir strenuus, & quod præcipuum, populari aura multum valens, de quo ad Clairaci obsidionem supra diximus: ille Idus circa Augusti compellitur ut specie propugnandæ urbis Montalbanum iret, re ibat deditioni procurandæ, ex pacto. Prima die ingenti municipum applausu excipitur: nec diu cum omni autoritate decedit: quamdiu in Regem contumax creditus, communisque caussæ protector, valuit aura populari: demum pro suspecto habitus est, ubi magnifice de Rege, de Secta in deterius loquebatur. Hæc ille ad municipes publice, hæc privatim in omni loco, *Triginta legionariorum, quatuor alariorum millia militare Regi: urbem, etsi munimentis valet, justo militum præsidio vacuam esse: quo majora extra muros munimenta sunt, si debito defensorum numero carent, hoc magis esse invalidam urbem: satius fore si angusta propugnacula haberentur, tenuisque extra urbem labor pro numero militum. A Rohanao nihil sperandum subsidii; qua promiserat non posse ipsum exsequi: Ducem Engolismensem ingenti alariorum* *Monflanquin. Sauvage.*

1621. *riorum vi occurriſſe venienti; inſeſſam à milite Regio Tarni utramque ripam, intercluſam omnem viam, adeo ut niſi volatu tranſire nequeat. Magna in caſtris à Rege ſtipendia militi, in urbe levia ab oppidanis, & quantacunque promittuntur non exſolvenda pro modo tenuitatis qua laborat Secta omnis. Regem vincere aſſuetum, extrema tentaturum mox capienda urbi; ubi expugnaverit ferro & flamma deſolandam, decimandos municipes, militem internecione delendum. Hæc ſibi probe agnita cùm venit, veniſſe tamen, ne cauſſa deſertor dici poſſit; una paratum vivere, una & mori: quocumque res cadat: ſeu ſalus in deditione ponitur, ſeu præſtat eſſe contumaces unam ſibi fore fortunam cum oppido.* Ita Sauvagius minus conſulte. Vario oppidanorum affectu excepta hæc, ut cuique inclinatio pro Rege, aut contra erat, ut metu præſentium quiſque, aut ſpe agebatur; certe apud omnes in urbe convenit de Sauvagio ut proditore, & venali anima; conductique ſtatim exploratores qui obſervarent dicta ipſius, factaque, quod illi poſtmodum excidio vertit: diſſimulatione, Regi, & ſibi melius conſuluiſſet vir improvidus, neque enim (ex vulgata apud Gallos parœmia) tympano, aut tuba capitur lepus.

Prendre le Lievre avec le Tabour.

Poſtridie ex præſidiariis cæſi Bardonus & Gardeſius præfecti: ille ad Monaſterium, dum Deſplanum & Vigilantium prohibet muro admoventes militem regium; hic ad Mommiratum fortuito caſu, in hunc modum. Solus extra urbem haud procul muris agens, fortè incidit in militem regium qui item ſolus erat: urget Gardeſius, ſpiculoque oblongo inſtat hoſti, miles ferro impare deditionem ſimulat, juſſuſque arma ponere propius accedit offerens officioſa manu, quod petebatur, dumque victoris genibus advolvitur, ſpecie amplexantis, incautum transfodit, quod haud procul proditione fuit, etſi contra hoſtem.

Bardon. Au Monſtier. Deſplan. Veillies.

Mayenius parum ſanguinis alieni parcus, ſui prodigus, vallum aperit, muros verberat primus; affectabat ambitioſus homo quodcunque primum erat. Ad Mommiratum facta eruptione Tenantius præſidii præfectus ingenti vi retruditur, demumque reſtaurans prælium interficitur. Obſtupuere plerique ad caſum portento haud abſimilem; miles regius in latere vulnus accipit, haſtam retrahere hoſtis fruſtra tentat hærentem lateri altius, uterque nititur hic dimittendo,

La tranchée.

Tenans.

ille retrahendo ferro, neuter obtinet, manet in vulnere cuſpis, reditque in caſtra miles haſtam lateri infixam trahens; immane vulnus, aſt non lethale fuit. Capuſius, vir ſtrenuus, dum Petrum Mombarterii præfectum (qui à Villa-Borbonia eruperat) audacius propellit, glande trajicitur, magnumque ſui deſiderium relinquit. 1621. *Capus. Pierre de Mombartier.*

Luctuoſa eſt clades ab igne, qui ad Villam-Borboniam Mayenii armamentarium repentinus invadit; eò loci pulveris tormentarii promptuarium erat, unde immenſa ſtrages: feralis etiamnum hodie memoria incendii. Huc ſe vitando ab æſtivo ſole calori ſubduxerant Marchio Villarſius Caſtrametator, Mayenio frater uterinus, Comes Riberacus, unaque nobiles haud pauci: tota in momento clades fuit. Comes Riberacus, & Vilarſius, quanquam nitrato pulvere procul aberant, ſpatiante effuſius flamma corripiuntur, hauſtoque aëre ignito, vomunt repente ſanguinem; ſtatim accenſæ veſtes ardeſcunt; concipiunt flammam pili & cæſaries omnis, nigrique in momento vultus velut Æthiopum. Non hinc procul amnis ad quem turmatim ſemivivi homines currere, ut cuique vires, pars in via deficiunt, pars in aqua, lethali balneo extinguuntur, pars nandi imperiti (dum & caput undis immergitur, hauriturque ſedandæ ſiti largius aqua) ſuffocantur; qui nandi peritiâ fidunt, immemores invalida ab igne membra, medio immobiles amne ſorbentur. Franciſcanorum duorum triſte ſpectaculum: piloſæ veſti tenacius adhæſerat flamma, neque in promptu aqua reſtinguendæ; accenſos nemo contingere audebat, ſpoliandis; lento igne aſſabantur carnes: illi ſolabantur ſe invicem, laudabantque Deum infracti, quales in fornace Hebræi pueri, ingenti ſane patientiæ & amoris exemplo. Comes Riberacus, qui vix adoleverat, dum flamma miſere depaſcitur, obvium patrem habet, frontem ignis, veſtemque omnino mutaverat; aſpectu quanquam ignoti hominis horreſcit totus Riberacus pater, voceque velut fatidica; *O miſerum, inquit, & infortunatum, ex quo natus es, patrem!* Ad hæc filius; *Doleo, inquit, pater infortunate, quod de te loqueris:* qui vultum ignoraverat, agnoſcit vocem, ultimumque filii ſpiritum excipit. Vilarſius igne corruptis inteſtinis, diebus aliquot interjectis finiit inter cruciatus, ingenti Mayenii fratris mœrore. *Le Feu au Magaſin des poudres. Villars. Ribeyrac.*

Eodem-

1621. Eodemmet die minori jactura ad Mommirati metationem armamentarium regium corripuit flamma imprævisa: forte factum ut præfectorum nemo, militum pauci eo tum loco haberentur; neque enim Lavallæus ibi exhaustus est, quod comminiscitur incertus Autor, qui de Montalbani obsidione scripsit; cæsum alio in loco infra trademus. Vnde hæc ab igne calamitas, & quo demum autore, fortuita, an meditata nemini constitit, nisi ex conjectura duplicis eodem momento incendii: vix enim credi posset forte factum, ut eodem tempore arserint armamentaria duo longiori dissita intervallo; prævaluit opinio ab hoste ignem immissum. Agebant libere cum milite Regio Sectarii sub fide publica, abdicataque per scriptum (qui tum usus) rebellione, pars magna Regi mentiebantur fidem, pro secta exploratores in castris: illis imputata ab igne strages, imputata item iisdem ea expeditione in Regios calamitas omnis. Suillius magna tormentorum præfectura ab Henrico IV. donatus, quia Sectarius erat, Sectariis rei tormentariæ munia distribuerat; & quanquam non ea tum præfectura fungebatur ipse, manebant sub magna procuratione præfecti minores quos instituerat, unde forte in Catholicos ea clades. Petebantur ad Mommiratum muri & munimina tormentis bellicis octo, ad Villam-Borboniam tredecim, ad Monasterium quinque, indesinensque displosio erat.

La Valée.

Sulli grand maistre de l'Artillerie.

Les Officiers de l'Artillerie.

Rohanæus per hæc tempora in Cebennensi provincia destinatum Montalbano subsidium præparabat: ambigua Sectariis Castillonii fides in Septimania inferiore, quod supra memoravimus: Sectæ fidi Malausius, Leranus, San-romæus, præfecti, nempe Malausius Albigensibus & Ruthenis; Leranus Fuxensibus, San-romæus Lauraguesiis; in his Rohanæi spes omnis, quia bellica virtute, rerum experientia, & natalium commendatione valebant. Dux Engolismensis ad Albienses ferro & flamma in Sectarios grassabatur, cui Malausius impar, subsidium à Rohanæo petit, addito; *Nutare in fide promissa Castrenses; regiorum in ea urbe factionem prævalidam, &c, nisi cito prospicitur, rem caussæ communis desperatam esse.* Rohanæus ad hæc per aspera Ruthenorum montium Boyerium ire jubet; sequebantur ducem mille legionarii, lecta cohors: missum opportune subsidium Castrenses in perduellione confirmat, Malausioque animos addit:

Les Cevennes.

Le bas Languedoc.

Malause.

Leran.

S. Rome.

Gouverneurs de l'Albigeois, Rouergue, Foix, Lauragués.

Boyer Maistre de Camp.

dit: auctus milite prorumpit in apertam planitiem, obstat- 1621.
que quo minus Engolismensis Lombercium obsideret (urbs *Lombers.*
est ad Albienses modica superimposito castello, quod Regis
partes sequebatur.) Non hic Engolismensi animus, ut tem-
pus male consumeret pago obsidendo ex quo nullum Regi
commodum erat, etsi caperetur; simulabat obsidium quo
hostem in eam expeditionem vocaret, neque spem fefellit e-
ventus. Malausii exercitus quadringentis alariis, legionariis
quatuor millibus constabat: cohortium præfecti Sant-A- *S. Amans.*
mantius, Nogaredæus, & Senegasius; his accesserant præ- *La Nogarede.*
missi à Rohanæo Boyerius, & Masaribaldus; his copiis Ma- *Senegas.*
lausius supra quam speraverat auctior, obsidionem moliri *Boyer.*
statuit. Realmontio infesta erat (sita ad viciniam) Ecclesia *Masaribal.*
vetus, quam Catholici præsidio militari firmaverant, unde *Realmont.*
quotidie prælia & cædes in Realmontios; educitur urbe tor-
mentum bellicum, quatiuntur Ecclesiæ muri; milliaribus
tum ferme quatuor aberat à Malausio Engolismensis: vix
tormenti fragorem audierat, dubius quam in partem mo-
visset hostis, cum de obsidione nunciatur: statim huc signa
confert aut solvendæ obsidioni, aut debellando quod parum
sperabat Malausio. Interea aperto Ecclesiæ muro dedunt se *Les Cara-*
Catholici salvâ vitâ; brevis ovatio fuit: quippe Engolis- *bins Desplan*
mensis nihil cunctatus aggreditur hostem, ne forte spatio *& Arnaud.*
temporis interjecto muniretur locus. Hic prælii ordo fuit; *Compagnies*
primum cornu Desplani & Arnaldi sclopigeris equitantibus *de gens-*
permissum; illos Curæus & Elbenus valida ducentorum e- *d'Armes.*
quitum ala sustinebant; Curæo ad dextram equites Vindo- *La Curée.*
cinensis, ad sinistram ala Faudoasii: his in subsidium à tergo *Elbene.*
datus equitatus Gallici præfectus (Colonellum vocant) Co- *Le Chevalier de Ven-*
mes Alesius ingentis animi adolescens, Ducis Engolismensis *dosme.*
filius, ducentis circa alariis: coacervatum agmen (quod ala *Faudoas.*
regia componebat) Hurræo & Lopesio commissum, hi col- *Le Comte*
lem insidere jussi, qua subsidiariis hostium copiis transitus *Dalés Colo-*
esse debuit, si liberando Malausio mitterentur. Malausius *nel de la Ca-*
agnito adesse hostem (alariis invalidus) legionarios per vi- *valerie legere.*
neas & dumeta distribuit; vallem asperabant monticelli, & *l'Escadron*
præruptæ interdum rupes, iniquus Engolismensi locus, cu- *de reserve.*
jus omnino vires in equitatu: Malausio ponè erant Faucii *La Compa-*
oppidum, & Ecclesia recens expugnata, hic positæ cohortes *gnie des Gens-d'ar-*
duæ, trecentique circùm alarii, mille pedites, reliqui inse- *mes du Roy.* *Hurre.*
derant *Lopes.*

1621. derant vias per quas regiis in oppidum iter erat: reliqua impervia fuere: tormentum bellicum Realmontio eductum parata in irrupturos displosione collimatur. Hæc inter opportunum Duci Engolismensi subsidium advenit cohors Albiensis quæ mille legionariis constabat; læta Principi phalanx; peditatu invalidus erat in quo præcipuæ vires, ubi claustra & aggeres perrumpere opus: Albiensis miles strenue adornat prælium, vique viam molitur alariis per opposita: eam cohortem procuraverat Elbenus Episcopus Albiensis ab Alba Augusta, in qua magnum fuit huic expeditioni momentum, generosis passim Albiensibus: claruit præcipue virtus adolescentis, cui à Fonte-veteri nomen, dum primos inter, per superatos aggeres irrumpit in pagum. Hæc dum in radice montis; in supercilio forte pugnatur in hunc modum. Diximus supra Hurræo & Lopesio coacervatum agmen permissum in montis apice, qua parte ingens planicies patet, quo imprævisi in hostem irrumperent, si dubius prælii exitus: aut in omnem casum occludendæ subsidiariis copiis viæ, quæ illac venturæ timebantur. Fortè cum San-Romæus vir strenuus & audax ala expedita, quinquaginta equitibus Marchionis Malausii subsidio properabat; cum incidens in agmen regium; *Bene*, inquit, *vobis, commilitones* (Malausii alarios esse conjectabat ex vicinia Faucii, quem à suis expugnatum audierat) Lopesius & manum amicam credens; quippe cassides operuerant frontem, nihilque ambigens quin hæc Cornussoni ala esset, quam exspectabat, *Opportunus*, inquit, *ades, collatis acriter in valle signis pugnatur, & si me non decipit assuetus casibus ejusmodi animus, vacillat hostis.* San-Romæus; *Optime*, inquit, *ast amabo quanam ex tormento bellico strages, displosumne adhuc in hostes*? Ad eam vocem proditus hostis (nam regii bellico tormento carebant) obstupescit Lopesii & Hurræi silentio, qui statim laxatis in obliquum habenis *Hostem, hostem* adesse clamant, conglobantque suos; utrinque pari nisu perrumpitur. Lopesius in San-Romæum incidit, displosoque sine ictu sclopeto nisu valentioris equi abripitur; instat in equi vestigia San-Romæus, restaurat pugnam Lopesius, recentique ad manum sclopeto hostem aggreditur; ferit, ast non vulnerat, prohibente ictum thorace ferreo, distringebat ensem, cum San-Romæus, qua parte cassis ferro aperto aërem acci-

Le Regiment d'Alby.

d'Elbene Evesque d'Alby.

Fontvieille.

S. Rome.

Cornusson.

accipit, certo ictu caput transverberat. Hic Lopesio casus: 1621.
Hurræus commilitonis fatum ulciscitur, cæso hoste, donec expleretur ira; unus omnino San-Romæus fuga præcipiti subducit se ferro vindici. Felix victoria, nisi quod carius empta cæde viri illustris & strenui. Hæc in fastigio montis: in valle dubium diu prælium, iniquus nostris locus ex vineis monti ex omni parte circumjectis unde indesinens displosio, & inulta, dumetis & pampinis passim tegentibus hostem. Vergente in meridiem sole, ædes contiguæ pago, à regiis expugnantur ingenti clade: quadringenti hostium eo prælio cecidere, quos inter Boyerius vir strenuus: Barones à Sancto Amantio & Nogaredus sauciati, capti centum: è regiis desiderati, nempe ex alariis, viginti, è legionariis, triginta, Armandius Desplani signifer & Lopesius. Prælii reliquiæ recipiunt se in pagum & obsidentur; procurantur Albâ Augustâ tormenta bellica, novo militiæ delectu occurrunt Cornussonus centum alarios ductans, Comes Aubijonus, & Granvallus pari uterque subsidio; effundunt se in castra nostra vicinæ urbes; rustici circumjecti soli turmatim accurrunt producendo vallo: despondet animum hostis, desperatisque rebus obscura nocte dilabi statuit; at intutum iter per varios & longos anfractus. Erant quibus placeret aperta vi perrumpere, viamque moliri per calcatum hostem: prævaluit deditione pacisci. Appetente luce egressus urbe tympanista, amica pulsatione vocat in colloquium regios; summa legationis hæc fuit: *Si dabitur liber ad Engolismensem commeatus, venturos mox qui pagum justis conditionibus dedant.* Datur commeatus, egrediuntur Marchio Malausius, Caussæus, Baro Senegasius: plerisque de Malausio mirantibus, quod tractandæ deditioni loco absisteret ipse imperator, rem raro usurpatam: demumque in has leges conventum: *Vt obsessi salvis vita, libertate, armis & impedimentis abirent: ut sacramento adigerentur sex intra menses abhinc: numerandos non militaturos Secta, cuilibetque per ea tempora factioni renunciaturos: bellicum ut tormentum, quod intus habebatur, Engolismensi ut cederet.* Hæc summa dictæ legis.

Albi.
Cornusson.
Le Comte d'Aubijoux.
Grandual.

Ingens ex eo facto Duci Engolismensi gloria, nec certe indebita. Non defuere inter publicos ex victoria applausus, qui laudem in opprobrium verterent eo colore, quod mi-

1621. tius egiſſet cum hoſte, quem ad internecionem delere poterat: arx plane invalida, conſternatum omnino præſidium, commeatus inopia cogebant Malauſium ut deditionem quacunque tandem lege acceptam haberet: ſatius viſum Duci optimo, ſi Gallico ſanguini parceretur, qui, & ſi in præſens inimicus Regi, in momento conciliari poterat. Redeo ad Montalbanos.

Le foſſé de la demilune. Provecta nocte Comes Burfrancus ruinam heſterna luce editam reparabat, cum explorator à Mayenio præmiſſus, hemicycli foſſæ advolvitur, agnitaque cominus ruina, ingenti vociferatione recipit ſe præcipiti fuga in caſtra, Monteſquinus & Palaretus delectu militum habito irrumpunt ſtatim tanta celeritate, ut Burfrancum baculo deſignantem imperia, cetera inermem deprehenderent; Burfrancus primum impetum baculo ſuſtinet, quærendoque ſubſidio celer in urbem rapitur: fugit præſidii miles ex improviſo laceſſitus: diſplodebantur interim tormenta bellica in pontem (qua tranſitus ab urbe in Villam-Borboniam) prohibendo nempe hoſti, ſi in ſubſidium ab urbe accurreret. Vigniaucius vir audax, fugientes voce & conſtantia firmat, revocatque in pugnam; mittitur ab urbe miles, incertis per noctem machinarum muralium ictibus: præbet ſe ſubſidio ducem Burfrancus, penetratque ab urbe in Villam-Borboniam huc illuc vagus & inquies, donec regii pellerentur. Eo prælio Bellimontius in urbe centurio deſideratus; regiorum ingens jactura fuit ex Monteſquini & Palareti cæde: inventum Palareti cadaver intra muros cæſi inter confertos hoſtes, poſtquam clauſtra oppoſita & aggeres ſuperaverat. Prima luce Mayenius, tympaniſta miſſo recipiendis corporibus inducias petit; reſtituitur decorè Palareti cadaver tenui & munda ſyndone involutum, quem honorem etiam ab hoſte meruit virtus. Eos inter queis ab urbe aſportandorum cadaverum cura commiſſa, ementito habitu Riparianus militiæ haud rudis vir, cui ſæpius commeanti patuere arcana caſtrorum, quod Regiis pernicioſum fuit.

Monteſquieu. Palaret.

Beaumont.

De Sauvagio antea diximus, ut à Montalbanenſibus ingenti primùm applauſu exceptus, ut poſtmodum in ſuſpicionem proditionis vocatus, ut adhibiti exploratores qui facta ipſius & dicta obſervarent: forte codicillos à Luynæo acceperat occultis notis involutos; reſcripturus papyri copiam

piam petit ab hoſpite, auget ſuſpicionem intempeſtiva petitio, certoque velut indicio in vincla conjicitur; codicillis hæc ſumma erat: Luynæus Sauvagio S. *Promitto me exſoluturum bona fide quodcunque militi, aut oppidanis pro Rege promiſeris.* Sauvagius, *fraudem à manu inimica, ajebat; & quo major ſuſpicio ſit ſcriptos per ſymbola codicillos ſpecie arcani.* Aſt irrita plane exceptio: convictus in furcam agitur imprudens & ſtolidus homo, moriturque nemini ex eo facto laudatus. Atrox crimen, quacunque demum ex cauſſa, proditio.

Orto forte diſſidio Mauræum inter,& equitem ex ala Regis,huic ille audacius inſtabat ferro ad jugulum,cum accurrentibus in commilitonis ſubſidium equitibus, Mauræus in fugam agitur: inſtabat hoſtis,cum ille curſu præcipiti eripit ſe præſenti periculo, incaute ſectatus viam per quam ad munimina hoſtium iter erat; viæ profunditas ſubduxerat oculis urbem, nec rationis, aut memoriæ uſum patiebatur metus; ubi ſe permixtum hoſti agnovit, timore vacuus ab inſequentibus, timuit à præſidii milite, metuque diſſimulato; *Huc me*, inquit, *proripui, Viri fortes, vitando* (*cui à Rege depoſcor*) *ſupplicio: ſingulari certamine ex privata injuria ferro exhauſi adverſarium; qui me inſectabantur, viatores ſunt; vos mihi Dii tutelares, ſi aſylum datis:* poſtquam vivere conſtitit quem à ſe occiſum ajebat Mauræus, agnita fraude, in vincula conjicitur expiando ludibrio, moxque pacta in redemptionem mercede liberatur.

Triſtis & luctuoſa eſt clades, cui memorandæ accingor. Mayenius ab heſterna jactura dolore ſimul & ira commotus, die IV. Septembris in oppugnationem fatalis hemicycli parari cuncta præcipit; nondum penitus aurora, obſcuræ noctis diſcuſſerat tenebras, cum intenſius quam ante inchoata in hemicyclum verberatio. Decem & quatuor majoris modi tormentis petebantur muri, queis disjecta tandem dolia, quæ congeſta humo hemicyclum muniebant; Foſſam impleverant lapides, & diſſiliens ex ruina humus. Horâ poſt meridiem ſecundâ verberationi modus imponitur, diſtribuiturque in oppugnationem miles, in hunc ferme modum. Sclopetarios triginta ſequebantur haſtati duodecim, totidem ſcalis manualibus, his à tergo inſtabant quadraginta cataphracti; utroſque ſuſtinebat globus armatorum lecta

La demilune.

Le parapet de la demilune.

 nobi-

1621. nobilitas sine stipendio merens, claudebant aciem Susæi & Franconi cohortes irrupturæ si opus.

Les Volontaires.

Le Marquis de Themines, Mareschal de Camp au quartier de Mommirat.

Carbon.

Vix proximæ oppugnationis fama pervaserat, cum Marchio Theminius, quanquam pro castrametatoris ad Mommiratum officio quo fungebatur, huic parum debitus pugnæ; Mommirato proripit se in Villam-Borboniam, væsanaque in gloriam libidine deposcit primum cornu; secundum Carbono permissum. Signo in prælium dato primus è vallo erumpit Theminius ferro ad manum, cetera inermis; fuere qui notarent itum à viro imperterrito velut ad tripudium, albescente molli ex corio calceamento: vix pedem vallo extulerat cum lethali ad caput glande trajicitur. Inopinato ducis casu, hærent qui sequebantur, finisque prælii erat ipso initio, ni Sayanus, Mombanus & Dangius, unaque cum ipsis quadraginta cataphracti (quos ante memoravi) facto impetu irrupissent; statim confusis ordinibus voluntariæ nobilitatis globus fossam hostilem invadit. Ex adverso Comes Burfrancus hemicyclo, propugnaculoque ad dextram posito distribuit militem suum, ignarus hemicyclusne, an propugnaculum peteretur; hastatis ruinæ propugnandæ munus incumbit, sclopetarii ad utrumque latus defensioni se accingunt, præfectis Ferrierio & Moncauto juniore. Pulvis ex muri ruina excitus, fumusque sclopórum ab igne, obduxerat solem, adeo ut scalæ, propugnaculi muris ante admoverentur quam vidisset hostis. Duplex nobis irruptio: hemicyclus à dextra, à sinistra propugnaculum petebatur, non spe capiendi, sed ut clamore, scloporumque strepitu, suo quisque periculo intentus, sonitum alterius prælii non audiret, quo sperabatur cessura facilius hemicycli expugnatio, nempe in varia distracto hoste; enimvero, ut ea expeditione, in futuros casus pessime consultum à Regiis, admotas propugnaculo scalas, murus altior superat, quod nobis in exitium vertit. Ad hemicyclum via in plano erat, quippe post longam verberationem disjecta humus oppleverat fossam: præsidiarios fugam capessentes, Burfrancus voce & exemplo in prælium revocat, falsoque sclopeti sui igne delusus; postquam ephœbus recentem præbuerat, ictu haud incerto sternit obvium, ferroque stricto hac illac decurrit firmando militi; & ecce ictu ad occiput impræviso occumbit. Vicerant Regii Burfranco cæso, jamque Ferrierius & Moncautus

En Soulier blanc.

Sayan. Momban. Dangy.

La demi-Lune.

Le Bastion.

Ferrieres.

Le jeune Moncaut.

cautus pedem retulerant; in legionariis momentum leve est 1621. post exhaustos duces, miles deseruerat signa; cum Forcæus, Orvallusque novo ab urbe delectu restaurant pugnam; hos sequebatur Saviniacus vir strenuus, cui tum ingens apud Sectarios nomen erat: pugna redintegratur: neque minus vicerant Regii, si dolia & sacci, juxta præscriptum ordinem inlata, per quæ firmaretur statio in solo inimico ex congesta humo. Rem luctuosam! Clamabant in summa hemicycli parte nobiles voluntarii, doliaque, & saccos poscebant; enimverò tanta timoris vis erat, ut nemo audiret, nemo accederet: desperatis rebus fugere, aut mori remedium ultimum; mori statuunt, qui mos Gallis: hasta in hastam, in mucronem mucro, mox deficiente ferro pugnis invicem sæviebant. Memorabilis est Daloni junioris virtus; is viam sibi hostium strage in Villam-Borboniam straverat, ratus esse qui sequerentur: ubi suorum neminem videt (namque in hemicyclo omnes, aut circùm erant) meditatur regressum, manipulisque permixtus hostilibus, præsidii militem fingit se, velutque inter commilitones spatiatur; infelix ex fascia albente insigni regio, namque eo signo proditus hostis, etsi jam desævierant prælii ira & calor, necatur. Tristis regiis pugna in qua quadringenta nobilium occisi, sauciati item quadraginta: cæsorum quorum memini, nomina hæc; Marchio Theminius vir animo ingens Carbonus Nebosanensium Senescallus, Fretæus, Espinellius, Valancæus natalibus & virtute illustris, Reququellius, & Dalonus: vulnerati post rem strenue gestam Valancæi duo, Baro Polæus: & numerarem reliquos si ad me pervenissent nomina ipsorum, digna hercle quæ trahantur ad posteros: non incruenta hosti victoria fuit, vel una Bursranci nece, cui populus Montalbanensis & præsidii miles, in pulla veste funus duxit. Erant qui crederent dolo à suis interfectum: quare enim postico vulnere cæsus, qui nunquam hosti terga verterat? Privatis inter ipsum, & Orvallum odiis accedebat, quod studiis popularibus adeo valebat, ut penes ipsum urbis fortuna omnis staret; hinc pro Bursranci libidine deditionem fore Forcæus & Orvallus timebant, cui cum res tenues ambitioque supra fortunam essent, ad manum Regis erat explere ambitum; ea caussa est cur inter clades illatas Regi, Bursranci cædes plerisque annumeretur.

La Force. *Orval.* *Saviniac.* *Daloun.* *Tué de sang froid.* *Themines.* *Carbon.* *La Freté.* *l'Espinel.* *Valançay.* *La Reququelle.* *Daloun.* *Poulé.*

1621. Proditionem (si quæ fuit) operuit effusior eorum luctus, qui cædis autores audiebant : futile argumentum hoc seculo, quo depravatis plane moribus, mœrent jactantius, qui lætantur intensius.

Ferunt Mayenium postquam prælii signum, Theminiique necem audierat, æstu prælii arripuisse hastam, correptumque à circumstantibus, irrito diu nisu luctatum cum amicis, donec strage suorum audita, pæne exanimis caderet. Præcipuus Duci ex Valancæo dolor, cui ad renes transfosso camerâ ipse suâ, stratoque decessit, ubi biduo post ingenti omnium mœrore finiit. At neque præteriri debet Montalbanensium fœminarum audacia & ferocitas : virilibus curis sexus fragilitatem exuerant infractæ viragines, adeo ut nullo delectu viri passim & fœminæ militaria munia obirent. Hæc ad Villam-Borboniam Mayenius strenue, sed infeliciter.

Mommirat. *Le Monstier.* In adversa fluminis ripa ad Mommiratum & Monasterium producebantur valla quo lentius, hoc securius, jactura temporis sanguis redimebatur, quod in bellis arcanum est omnium optimum, præcipue cum in civem armatur civis, *Le Comte de Fiesque.* certo parti utrique damno, quo res cumque cadet. Comes Fiesquius liberius per valla vitò spatiatus glande in tormentariam valli nostri fenestram forte immissa ad latus trajicitur, postridieque occumbit. Vir erat patria Genuensis, pietate insignis, prosapia inter illustres ejus Reipublicæ familias, cujus dominationem affectaverit ea gens, conspiratione in Dorias facta, an de adimendo Doriis imperio, patriæ liberandæ cogitaverit varie scriptum, ut cuique affectus in Fiesquios, aut contra fuit : ejus Fiesquii de quo scribimus vita, Christiana virtute præcipue commendatur, tanta victus austeritate, ut seraphicam in militia vitam traduceret. Paulò *Marouffan.* pòst sorte haud absimili Marossanus ingenti Comestabilis Luynæi mœrore occumbit, vir ingenio valens, strenuus, neque spernendum per ea tempora Luynææ fortunæ subsidium.

Postridie quærendis cadaveribus pactæ induciæ, adjecta restitutioni conditio hæc, si Mayenius ex clade Albiacensi superstites, qui in vinculis habebantur, bona fide in libertatem & bona vindicaret: rem infectam queruntur Sectarii, jurene, an injuria mihi non liquet. Memini laudatum præsidiarii cujusdam dictum; is quo tempore per inducias ex parte utraque

que concurſus erat recipiendis cadaveribus, habito de more ex muris colloquio, rogatus à quodam noſtrorum, quidnam pridie agerent hi nobiles, qui ad murum frequentes nunc erant, *Fruſtra*, inquit, *petis quod vel ipſa loquuntur cadavera*: indicans eo reſponſo nihil eſſe regiis quod ex tanta clade riderent. Non multò pòſt intentus producendo vallo Mayenius quinquaginta cunicularіis è regione hemicycli novum opus indicit: illi foſſam aperiunt quam celerrime; feſtinatione opus, quia patente undequaque loco hoſti exponebantur: alta nox, aſt non illunis erat; diſtrahendo in diverſa hoſti, agitur in muros & circumjecta Toloſatum cohors, pugnamque adornat, producentibus interea vallum cunicularіis: & nova hîc in regios clades. Erumpunt ex urbe Reyneſius, Marmoniæus, Pereriuſque præfecti, unaque legionarii quadringenti: non ante à noſtris fortius dimicatum, longa hîc pugna & ambigua diu, in finem læta hoſti, nobis exitialis fuit. Cunicularіi ad internecionem jugulantur, quadraginta milites cæſi, ſed levis è vulgo jactura; Lapeyroſius ex Daffiſiorum familia nobili natus (dum ad muros propius accedit) lapidum grandine obruitur, caditque ſub mole, nullo ut dein agnitum lethali vulnere: Mondoſilius qui vix adoleverat triſtia belli rudimenta expertus, occumbit; Cauberum abſorbet & depaſcitur artificii flamma, tanta vi, ut vix oſſa ſuperfuerint. Sanciati alter Lapeyroſius, Feudimarchio, ſtrenuus adoleſcens ex illuſtri Narbonenſium gente oriundus, Paulhacuſque Toloſas, vir audax, & in utramque fortunam militia, aut foro æque expeditus. Luctuoſa præ ceteris legionariorum ſors (hi vaſa viminea dum propius admovent muris, niſu corporis intus poſiti ut diceres avium eſſe caveas) uncis ferreis in foſſam urbis trahuntur, flammaque vimina depaſcente inter cruciatus lento igne diſpereunt.

1621.

Reyniés. Marmonié. Perery.

La Peyrouſe de Daffis.

Mondoſil.

La Caubere.

Fimarcon de la Maiſon de Narbonne. Paulhac.

Infeſta nobis omnia; cum tentandis oppidanorum animis, Rex Veirerium ire in urbem jubet: is (quanquam Sectarius) Regi inter fidos erat, aut habebatur. Satius viſum ſi aſſignaretur liber extra muros locus; huc Comes Orvallus, Ado, Chamieruſque Paſtor ſe conferunt: Orvallò, & Adoni in militem, in cives Chamiero omne jus erat. Veirerius hortari, *Ne urbem tanti nominis in ruinam darent: quantiſcunque in præſens ſucceſſibus fortuna, obſeſſis ridere videatur,*

Veirieres.

1621. *mutabilem esse: praviderent, antequam experti agnoscerent, diem in duodecim horas dividi, quarum si ultima cum prima, æquabilitate coincidit portentum esse. Rarum nunc Regi militem, ast mox novis delectibus supplendum exercitum: fortiorem ex casu assurgere gigantem, qui Villam-Borboniam oppugnat, brevi expugnaturum arcem, aut brevi moriturum. Male in Rohanæo spem poni, cui nec in promptu pecunia, neque miles: ingentem esse quæ illata Secta ad Fauchios clades, vulnus adhuc recens, jacturam irreparabilem, nisi post longum tempus: quos huic prælio fortuna subduxit vi sacramenti sui bello abstinere, neque communi caussa militaturos, nisi post sex menses. Albigenses (qua transitus venturo subsidio) in armis esse, prohibendo, si quod inferri debet: infessam ab Engolismensi Tarni utramque ripam: distributum militem qua vado transmeabilis, cetera planè impervia esse, aut profunditate aquarum, aut abruptis naturâ littoribus.* Orvallus, Ado, & Chamierus: *Vrbem dedi posse* negant, *nisi simul de pace in universum transigitur, de qua cum pacisci nequeant ipsi ex mera impotentia, supervacaneum esse quod proponitur: scriberet Rex ad Rupellana Comitia, ad Rohanæum delegaret, quod Comitia, quod Rohanæus statuerint Montalbanensibus pro lege fore.*

Fauch.

Ioinvillius ad Monasterium iisdem ferme diebus, fossæ hostilis munimen extimum (*contrascarpam* fossæ appellitant) impetu facto invadit: post prælii æstum inter nuda cadavera inventa fœmina corpore ingens, quæ mentita sexum sub virili habitu diu sustinuerat pugnam, donec inter confertos hostes occumberet.

Ado Sergent Major. Ado in Vrbe primipilus major inclinans affectu in partes regias (quanquam in eam diem dissimulaverat) urget deditionem, negans urbem defendi posse, deditionemque ex regula militari pro legitima haberi, postquam fossæ admotus hostis muros jam, jamque tenet. Rohanæus audito creditam sibi Montalbanensium fortunam, scribit ad ejus municipii magistratum: *Pleraque sibi in arcanis esse quæ metu proditionis nemini credere ausit, si unà conferre dabitur sibi abunde esse, quo pacem speret.* Ado & Chamierus delegati Regis permissu vix se accingebant, cum falso pactæ inter primores deditionis rumore, populus ire Oratores vetat: suspectabatur Adonis fides, neque immerito: mutandæ demum

mum electioni hic color quæsitus, quod Ado urbe absistere nequeat, necessario, nihilque intermisso intra muros munere quo defungitur: Chamierum Regi adeo invisum esse, ut in dubium venire possit fides, sub qua vocatur: substituitur utrique Nohalianus municipii syndicus, natura & rerum experientia sagax, & quod præcipuum apud delegantes, Sectæ summe fidus, quod Adoni pro injuria acceptum usque adeo, ut ipsamet die transfugerit in partes regias. Nohaliano Desplanus à Rege admovetur tractandæ paci: Rohanæum simul uterque adit. Plura hîc promovendæ paci proposita, sed frustra: neque alius ejus congressus effectus fuit, quam ut Nohalianus Rohanæo aperiret arcana urbis, queis exponendis præcipue missus: delegationi color à pace quærebatur, re vera. Summa petitionis erat subsidium militare, ***quod si promoveret diligenter, & ex æquo, nempe mille & ducentos legionarios, transigendam Regi in ea obsidione hyemem, neque capiendam postmodum urbem.*** Hæc ad partium ducem Nohalianus. Rohanæus ***paratum subsidium*** respondet, ***sperarent, & qua virtute cœperant pergerent:*** his additum qua venturi via, qua porta intromittendi, quo signo irrupturus in regios aperiendæ viæ, præsidii miles. Sic ludibrio fuimus, sic quæ procurandæ paci delegatio fuerat, valuit bello protelando. 1621. Nohalian.

Per idem tempus urbem inter & Tesconi rivum qua parte Valiaci, Estissacique cohortes metabantur, interceptus hostium explorator non alio indicio, quam quod alte defixus hærebat non progredi ausus, in vincla conjicitur; rogatus quidnam alta secum mente perpenderet? Respondet, ***Cathclicum se, ex Petragorico solo in expeditionem tota illustrem Galliæ venisse, Regi ut militet:*** irritis prodendo crimini interrogationibus, namque apposite respondebat: investigatur accurate omnis viri supellex, inventumque tandem papyri folium omni ex parte albescens nullo scripti vestigio. Auxit suspicionem charta, in homine rustico haud incertum proditionis indicium; quid enim homini illiterato chartâ opus? prodebat innocentem quod alba papyrus, & scripto vacans; arguebat reum, quod symbolum esse poterat ipsa albedo. Circumfertur per castra papyrus, inveniendo qui ænigma solveret. Demum nemine aperiente arcanum, in ignem desperato secreto De Perigort.

1621. projicitur; & ecce ſtatim litteræ apparent, diſcuſſo quo tegebantur humore; retracta ubi primum concipiebat ignem papyrus, integro adhuc charactere legitur, patetque ſcriptas ab uxore Forcæi ad virum litteras, queis arcana continebantur haud parum Regi profutura: ſummam ejus ſcripti curioſius inveſtigatam, accepi, in hæc ferme verba.

Patientiâ opus, & quantacunque calamitas eſt qua urgentur obſeſſi, ſperandum ex ſubſidio prima quaque die venturo: ſcriptas à ſe ad Rohanæum litteras, queis rem Montalbanenſium in ultimum diſcrimen veniſſe ſubmonebat, niſi actutùm militum delectu ſuccurritur: reſcriptum à Rohanæo, expeditam à ſe cohortem Cebennicam mille legionarios, clam, aut aperte irrupturos ut fortuna dabit: cohorti præfectum eſſe Bellifortium, longa belli experientia celebrem virum, de cujus virtute nemo ambigit quin ſit per obſtantia irrupturus. Hujus ſi ſubſidii exitus infelix erit; non ideo deſperandum; convocatos à ſe, Aginnenſi & Petragorico ſolo amicos, quorum unanimi voto ſententia ſubſidio Montalbanenſibus inferendo inclinat. Si Rohanæi conatus in irritum ceſſerit, ſi defecerit miles Cebennicus, non defuturum Petragoricum, aut Aginnenſem. Ceterum Regis exercitum in dies minui per morbos, aut deſertione; defectu ſtipendii parum abeſſe à ſeditione qui in Caſtris manent, nec perſtituros. Regem ipſum tædio longioris obſidii diſceſſum meditari: inter belli Duces diſcordiam miſceri; Mayenium Luynæo indignari, ab imperio armorum prave affectato in Principes, qui tyro eſt: inſtare hyemem, quæ etſi reliqua omnia deficerent, una ſatis ſit deſolandis caſtris & liberandæ urbi. Hæc ad Forcæum uxor.

Poſtquam patuit, Sectæ exploratorem eſſe, qui ſe mentiebatur Catholicum; militari judicio in furcam agitur: moriturus, P. Langladæo (is Franciſcanus ex Recollectorum familia) committitur, certoque prædeſtinationis indicio convertitur ad Catholicam fidem, quo momento in necem rapitur. Haud ignarus ſum pleroſque pro commento accepturos, quod ſequitur; æqui, bonique conſulat Lector; mihi rei probatio eſt quanta eſſe poteſt, nempe ex Langladæi ſcripto, quod ipſius manu obſignatum accepi: nec ſatis mihi eo ſcripto, acceſſit & Sclarmondi fides (id reo nomen, qui ſe mihi non multò pòſt exhibuit reducem ex voto,

voto, quod Deiparæ Montis-Sarrati in Catalania nuncupaverat.) Sclarmondus momento instante, quod omnium decretorium est, *Audiisse se*, inquit, *de Deipara Virgine pleraque, quæ fidem superant, cui in spem salutis votum nuncupare ausit: si fatum eluctari dabitur, iturum se ad Basilicam Montissarrati ubi colitur Virgo, agendis pro vita beneficio gratiis.* Ad hæc Langladæus; *Salutem animæ, si credis Virgini ut patronæ, nihil est quod à judice timeas, prima matris apud filium gratia est, reliqua desperata sunt, post capitale judicium quoad mortem deposceris.* Nihil his commotus Sclarmondus votum Deiparæ Virgini nuncupat, si vitam sibi impetraverit, iturum se ad Montem-Sarratum habendis ab accepto beneficio gratiis. Per manualem scalam sublevatur, funeque in collum adacto projicitur; jam humeros premebat ferali vestigio tortor, morti accelerandæ tota corporis mole insultans, cum fracto fune reus in terram cadit. Ad hæc Capitalium præfectus duplicari funem imperat, patibuloque iterum suffigi reum; legitur firmo stamine duplex funis, agitur in sublime reus, mox detruditur, & proculcatur; jamque pro mortuo habebatur, cum funis iterum rumpitur. Statim ingenti vociferatione personant castra, ea voce, *Miraculum, miraculum*: confestim ad Capitalium præfectum accurrit circumstantium globus, *mortique ut eximat petunt miserum hominem, quem Deus vivere adhuc velit*: ille laxari restim jubet, quæ vestigium jugulo tam alte impresserat, ut nemini primo intuitu addubitatum quin expirasset; cum ille placide oculos explicans vitæ indicium dedit. Capitalium præfectus, diplomati liberatorio impetrando ad Regem properare, crebrescenteque miraculi fama, Sclarmondus ipse advolvi sacris genibus, petere à Rege veniam ex crimine, quod aperto miraculo diluerat Deus. Rex ultorem se negans, ubi Deus miraculo parcit, vitam donat, exsolvendoque voto dimittit reum. Hæc mihi Hippolytus Angladæus scripto tradidit: hæc eadem confirmavit Sclarmondus ex Monte-Sarrato redux, hæc vulgavit fama publica; tuum esto judicium, qui hæc legis.

[Margin: 1621. *NostreDame de Monsarrat.*]

[Margin: *Le Prevost.*]

Ibat audentior Mayenius in obstantem fortunam, constantiamque opponebat adversis casibus queis afflictabatur;

1621. tur; valla jam in Villæ-Borboniæ fossam produxerat, sperabaturque, mox sequutura deditio, cum Idus circa Septembreis à Guisio & Schombergo visitatus, excipiendis amice hospitibus in valla utrumque ducit, exhibendo cui totus incumbebat labori: mirantibus diligentiam & sedulitatem, *Nihil*, inquit, *est hosti quod speret, breviqu nostra erit Villa-Borbonia, si pluteos qui è regione porta in fossa sunt bellicis tormentis disjecero.* Sic effatus, designando loco, assurgens, vallo exerit caput, cum collimato in eam partem rotulato miles sclopeto, quem oculis jam diu sequebatur principem, in sinistrum oculum ferit, levi in speciem vulnere, sed lethali. Vbi per castra, cæsi Mayenii fama pervaserat, statim miles statione sua absistere, renuntiare sacramento, projectisque armis munia deserere, quasi confecto bello nece imperatoris sui. Guisius victo gemitu (namque Mayenii patruelis erat) agmina celerrime circumequitans, voce & exemplo acies erigit; *Adesse amisso principe Lotharingo, alium Lotharingum, redirent ad castra, inventuros in Guisio, Mayenium quem desiderant.* Schombergus dilapsos qua precibus, qua minis in valla retrahit, manetque in statione confirmandis; Guisius sub noctem dolori impar secedit. Vbique in Gallia, pompa & luctu ingentibus Mayenio parentatum: audivi ego, & legi postmodum prælo datam funebrem in publico luctu orationem, qua eleganter Iudæ Israëlitæ comparabatur Princeps, in hæc eadem verba ex Scriptura sacra; *Fleverunt Iudam omnis populus planctu magno, & lugebant dies multos, & dixerunt, quomodo cecidit potens qui salvum faciebat populum Israël.* His addebatur: *Solvamus bono principi stipendiarias lacrymas, flent omnes, flent amici, flent & qui videbantur inimici; omnes enim non imperatorem tantùm, sed & parentem patriæ obiisse illacrymant, suaque omnes funera dolent. Heu, heu! sublatus es, & omnia simul tecum, omnes pariter obiere deliciæ & lætitiæ nostræ, jam curæ irruunt, jam molestiæ hinc inde pulsant, & solæ angustiæ te abeunte remanserunt.* Finiebat Orator patheticus ni hæc verba ex sacris paginis; *Nequaquam, ut mori solent ignavi, mortuus es Abner! manus tuæ ligatæ non sunt, & pedes tui non sunt compedibus aggravati, sed sicut*

Les Tranchées.

Les coffres dans le fossé.

Harquebuse à rouet.

1. *Machab. cap. 9.*

2. *Reg. c. 3.*

sicut cadere solent justi coram filiis iniquitatis, ita corruisti. Hæc de Mayenio vulgata, statim ab excessu. Certe indebitus hic magno Principi finis ab imbelli manu, cæde clandestina & inulta. Ferunt patratam destinatò cædem, quæsitumque & inventum tandem ab obsessis qui vano nunquam ictu disploderet. Mayenium distinguebant à vulgo, vitta cærulea, regii sodalitii insigne cui à sancto Spiritu nomen, & proxima gigantææ statura; hinc continua in ipsum displosio, ex vitta, & procero corpore, certis velut indiciis. Sic finiit Henricus Lotharingus, Dux Mayenius post captas ea æstate arces decem & quatuor; Neracum, Calmontium, Castro-jalousium, Mansum-Verduni, Insulam-Iordanæam, Malovicinum, Albiasium, Burniquellum, Nigrampelissam, Calciatam, Regalem urbem, Mombetonium, Bartas, & Corbarrium. Postridie quam cæsus, in arce Mombetonia ferali pompa exponitur, triduoque pòst in gentile tumulum ossa, secundo Garumnâ Aculionem nullo apparatu invecta, ubi suprema exsequiarum etiamnum debita viro Principi. Statim atque occubuisse Sectaria manu Mayenium Lutetiæ constitit, fidem superant populi planctus & lamenta; ingenti omnium Ordinum mœrore parentatur Principi, cujus majoribus tanta in urbe autoritas fuerat, ut privata potestate æquarent regiam. Pompam funebrem sequitur seditio commota in Sectarios, incertum, ultionis studio, aut vesana in prædam libidine, quod passim incitamentum est vulgo, in omne nefas: à jurgiis & procacitate exordium, sequuntur verbera & ignis, ignem direptio & præda; seditionem restinguit magistratus, distributo per urbem præsidio militari, actisque in furcam autoribus. Non procul Lutetia oppidum cui Carentonium nomen est, huc confluere soliti Sectarii Parisienses per stata tempora exercendæ Religioni quam profitentur: prohibitum Lutetiâ seditiosum vulgus, Carentonium properat, direptisque pagi ædibus templum invadit; congesta in acervum scamna, sellæ manuales, ipsaque pastoris cathedra cremantur, unaque templi fornix è ligno vetere. Hæc vulgus à Mayenii cæde vecors & furens: unus publico in luctu Luynæus, pulla veste abstinuisse fertur: intercesserant inter utrumque odia: Luynæum aspernabatur Mayenius; timebat Mayenium Luynæus adeo capacem omnis ausus, ut sibi periculum vitæ face-

1621.

Nerac.
Calmont.
Castel-jaloux.
Mas de Verdun.
L'Isle en Iourdain.
Mauvaisin.
Albias.
Burniquel.
Negrepelisse.
Caussade.
Realuille.
Mombeton.
Bartes.
Corbarrieu.
Aiguillon.
Charanton.

1621. faceret in omni loco; adorantibus vitulum aureum aulicis passim omnibus, unus cultu indebito abstinebat, negabatque conductitiam operam inimico, unde ex Principis cæde intumuit, velutque frænis exsolutus prorupit audacius.

Les ponts aux Marchands, & aux Meusniers. Vigesima quarta Septembris provecta nocte ex improviso Lutetiæ ardent pontes duo, quibus à mercatoribus & molitoribus nomen; hujus jactura levior quippe à carbasea supellectile, in eo loco venali merce, nihil pretiosi absumptum igne; ab illius incendio ingens damnum; supra æstimationem ædium octingenta aureorum millia ex mercium pretio mercatoribus periisse memoriæ traditum est, argentum solidum, signis aspera pocula, pura, cælataque vasa primum ignis liquavit, dein absorpsit defluens; certe ex liquato auro, argentoque parvi momenti jactura fuit, facta collatione cum unionibus & lapillis, quæ vel aqua, vel ignis hausit. Tantæ calamitatis caussa vix probe liquet: fuere qui Sectariis imputarent in ultionem commotis ab incendio Carentoniano; ast falsa credulitas vel ex una dierum computatione; quippe XXIV. conflagrasse pontes constat, Carentonium oppidum biduo pòst: prævaluere quibus placuit ex vulgata in Sectarios suspicione submissi ab ipsis ad pontes ignis, commotam contra incendiarios seditionem, quæ Mayeniani fati nuntio accedente percrebuit, adeo ut Carentonii pagi vastationem & ruinam provocaverit.

Mayenio suffectus Marescallus Theminius statim post cæsum imperatorem dissimulandæ militum consternationi verberationem acrius redintegrari jubet, ictusque machinarum muralium à meridie in vesperam numerati centum & quindecim. Dividitur ab urbe, Villa-Borbonia, amne per pontem commeabili: pontem peti placuit, dirimendo penitus inter utramque urbem commercio: longa & pertinax verberatio, donec agnitum, irritos esse conatus è longinquo, in ingentem ex solido lapide molem. Vergente in

La Mine. finem Septembre cuniculo ad Mommiratum effosso subjicitur ignis: propius accesserat muris regius miles irrupturus qua monstraret ruina viam. Triste spectaculum!

La Maison Major du Regiment de Chappes. resilit in regios disiecta humus, propiusque suggressos obruit; inter obrutos Mæsonæus, major Capelianæ cohortis primipilus, magnum sui desiderium reliquit: non antè ruina

ruina ex cuniculo vastior; at utrinque pavor; obsessis ex cuniculo impraeviso, obsidentibus ab effectu improspero. Lantasius in Normannica cohorte centuriae praefectus, qui primò irrumpentes sustinere debuerat, sepultis succedit; factoque per ruinam impetu irruit, centumque una legionarii; Baroni Guepio, propulsandi munus defertur, fortiter utrinque dimicatum, quod patuit ex caede utriusque ducis Guepii, & Lantasii. Pelluntur regii, reparandae ruinae foeminarum agmen dolia, humum, tigna, & lapides congerit, non impunè; quippe huc collimata bellica tormenta, ingentem hostium stragem edunt, quo intermissum tantisper opus, donec facta irruptione hostis ingenti vi in eam partem grassaretur, unde displosio: sic verberationi impositus modus. Longa hìc pugna dum novus à tergo ducitur murus ubi ruina fuerat; per noctem munimentum penitus reparatur; sic irritus Regiorum labor & conatus. Parum abfuisse memorant quin Forcaeus, Orvallus, Castronovanus, & Puteanus primus municipii Consul, quorum autoritati, & consiliis inerat rerum summa sub muri ruina sepelirentur; vix enim pedem loco extulerant cum immani hiatu aperta humus, ex cuniculo. 1621. *Lantas.* *Guepie.*

Rohanaeus cui subsidii Montalbanum immittendi munus & studium, decipiendo vana deditionis imagine Luynaeo, alebat secreta cum eo commercia per internuntios, lentoque papavere soporabat, dum in viam dabat se subsidiaria cohors. Ibat ultro, citroque Desplanus, cui & pari fraude illudebatur. Fortè exeunte Septembri Castrum venerat Desplanus, ubi tum Rohanaeus agebat: multa utrinque de Montalbani deditione; tandemque conventum, ut iret una cum Desplano in urbem Insulanus flectendis oppidanorum animis. Fidus Rohanaeo Insulanus, rerumque haud expers: ita palam conventum; clam dicta lex spem ut faceret Montalbanensibus proxime adventantis subsidii. Postridie Oratores Montalbanum ingressi publico conventu excipiuntur; Desplanus multa de Rege, *ut potens, ut in obstantes felix & pertinax; ut clemens & misericors in subjectos; ut perierint quicunque in eam diem obstare ausi, ut perituri qui obstabunt.* Insulanus (quia coram Desplano loquebatur) deditionem differri posse negat, *exhaustas recenti ad Fauchium clade Rohanaei copias, interjectum Tarnum, trigin-* *Castres.* *L'Isle.*

1621. *gintaque per hostile solum emetienda milliaria, adventanti subsidio; quod, etsi promittitur, pro desperato haberi debet. Alarios Regis hac illac late per vias distributos. Si honestæ deditioni subscripserint oppidani denuò pugnaturos; periisse penitus si contumaci ferocitate provocant Regis iram. Parcerent, quod intus habebatur, præsidio; parcerent militi subsidiario cujus certa ruina sit, venienti. Nec omnem caussæ spem in Montalbano sitam.* Hæc Insulanus. Oppidani obstupescere ex impræviso sermone, nihilque hærentes quin obscurus, & dissimulans loqueretur, promendæ clam sententiæ, in conclave vocare. Intercedit Desplanus; *objiciens nisi palam omnia transiguntur, justam sibi suspicionem fore.* Hinc factûm, ut suspectis quæ Insulanus dixerat responderent oppidani Desplano: *Si dabitur à Rege ad Rohanæum commeatus liber, missuros se qui certius inquirant: &, si Insulanum ex ipsius sententia loquutum apparuerit, statim dedendam urbem:* ita illusum Regi. Sæpe Rohanæi constantiam tentavere Dux Suillius, & Marescallus Esdiguerius; obstitit infracto vir animo, ut non immerito dici possit, debitum uni Rohanæo, infelicem Regi, Montalbanensis obsidii exitum.

Obsessis post tot prælia debilitatis, desperata erat salus, & nisi novo delectu reficerentur, imminebat deditio, cum Rohanæus expeditam cohortem mille & ducentos legionarios Castro educit per calcatum hostem ituros, aut, si sic fata ferrent, in via morituros. Patebat subsidiariis via triplex; inter Albam Augustam & Insulam Albigensium lata planicie, vado interjecto qua Tarnus haud ægre commeabilis; hac primum iter. Altera via erat, Regi imprævisa, eoque facilior; nempe Castro Revellum, Revello Carmanium, quæ Sectariæ urbes, Carmanio Montalbanum; transmeabili ad pontem Villæ-Borboniæ Tarno. Tertia, per abrupta montium Castro Lombercium, Lombercio Fanum Antonini, Fano Antonini Montalbanum: potior visa hæc, quia monticellis passim asperata; sylvis profundioribus obtegebatur, quod legionariis percommodum, alariis, qui obstituri venientibus, infestum erat. Lectus Bellifortii miles in expeditionem, qua non ante periculosior, non gloriosior: primum iter viro forti Castro Lombercium est. Interea Rohanæus diversum agit Engolismensem à via, commento, qualibus

Albi. *L'Isle d'Albigeois.* *De Castres à Revel, à Carman.* *Lombers.* *S. Antonin.* *Beaufort.*

libus fertile ipsius ingenium fuit. Simulatur ad Lauraguesios expeditio, educuntur Castro tormenta bellica, omnisque belli apparatus in obsidionem proximam, cujus, quò ficta erat, eò specie arcani, spargebatur latius fama. Quatuor illi peditum millia, trecenti equites; hæret Dux Engolismensis inter utrumque hostem; quippe Bellifortium audierat Castro tendere ad Albigenses, Rohanæum ad Carmanios, utrique ad Montalbanos iter, si pergerent. Hærente & dubio quam in partem signa converteret, prætergreditur Bellifortius, perque alta noctis silentia suggressus primo diei crepusculo Corduam venit (urbs est Catholica) ubi alariorum statióne leviore, quam ut viæ obsisteret, sub vesperam Fano Antonini succedit, ab hesterno die jejunus. Avarionem inter, quo fanum Antonini, & Tarnum, quo Montalbanum alluitur, lata est planicies & apertà, nisi quod interjacet sylva profundior, cui nomen Gresinia; cohortem suam in duas turmas dividit Bellifortius, viamque in nemus molitur, sperans fore loco ut opportuno, quiete & cibo reficeretur miles: trium horarum iter est à Fano Antonini in sylvam, Rosselierio primum agmen permissum, extremam aciem ductabat ipse, tandemque nullo obice in sylvam ventum; hîc transacta dies integra: sole in vesperam inclinato, denuò capessit iter cibo refectus miles: longis ex viæ ignorantia erroribus transigitur nox per quam intromitti debuerat cohors. Primo diluculo apparuere è longinquo Montalbani turres; ast aperte progredi periculosum per altam diem: tutius visum in sylvam regredi, donec in proximam noctem inclinaret dies. Hæc inter luce adhuc ambigua apparent decem (non procul) equites; imprævisо aspectu tanta militum consternatio est, ut turbatis statim ordinibus fugam molirentur; donec agnitum non alios esse qui equitabant, quam præfectorum ejus cohortis servos dominorum equis subvectos, qui & ipsi ignorantia viæ errabant. Eo argumento abunde constitit levi alariorum præsidio potuisse debellari timidum, & à longa via exhaustum militem, quod Engolismensi probro datum. Brevis mora in sylva est famelico militi, jam enim triginta horas jejunus exegerat, repetitur Fanum Antonini: hîc dubius spem inter & metum Bellifortius hæsitare; mora in urbe turpis, regredi inglorium & periculosum: insessis ab hoste viis, progredi exitiale videbatur:

1621.
Lauraguès.
Cordes.
L'Avairon.
La Gresinie.
La Rosseliere.

1621. prævaluit, quando utrinque periculum, ire quò impellebat honor. Novo sacramento adigitur miles, jurant omnes in verba ducis; urbe absistitur. Memorabile est, quod vocatis coram milite suo municipij magistratibus, Bellifortius jurejurando astrinxit fidem, *prius se moriturum, quam destiterit ab incœpta via, neque rediturum nisi victorem: clauderentur urbis portæ, nemini suorum aperiendæ, si regreditur*: sic dicta lex: sic communi omnium applausu excepta.

Quia Montalbanensium omnis salus in venturo sita subsidio, huc studia Rex, huc Rohanæus conferebat omnem operam; de Rohanæo diximus. Rex per exploratores monitus, subsidiariam cohortem per Albienses spatiati, facilique ad Tarnum vado imminere jam, jamque Montalbano, rem cui summa salutis inerat in Consilium militare deducit; longa hîc altercatio, quid facto opus; tandemque in duas sententias itum. Stabat potior ab iis ratio, qui ingenti equitatus vi occurrendum hosti censebant, quod Regi in plano erat alariis præpotenti: prævaluit opinio Esdiguerii, *fossam latam & profundam duci oportere qua iter irrupturis*: fossas, claustraque circumposita firmant cohortes duæ, Helvetica & Stissacæa. Bassompetrus circumsitam planiciem insedit, distributis ut monebat necessitas alis: interea per alta noctis silentia suggressus hostis, Avarionem, Nigram-pelissam inter & Albiasium vado superat; ad vadum statio erat, Regiumque præsidium levius, quam ut transitui obstare posset. Bassompetrus audito transmissum hostem, à tergo instare; atenim per altam noctem soli ignorantiâ passim diversus agebatur à via; plerique hostium pugna fortuita (nam casu regebamur) cæsi, aut vulnerati: in regios vix ulla clades; quippe hostis, etsi maxime petebatur, negligebat pugnam intentus viæ. Trifariam divisa hostium cohors; primum agmen cum Bellifortio fossas & claustra prætergreditur (fuere qui crederent communicatam illi Regiorum proditione tesseram) secundum agmen ductabat Rosselierus, tertium Penavairius. Helvetii, fraude agnita districtis acinacibus clamore ingenti irrumpunt; hic grave prælium & anceps diu: Bellifortius cum primo agmine intromissus longioris impatiens moræ egreditur, designatque viam qua in urbem ipse penetraverat, & dum sæpe vagis & errantibus,

En Albigeois.

Les Regimens des Suisses & de Stissac. Passe Lavairon entre Negrepelisse, & Albias.

Le Mot.

Me-

Meme adsum Bellifortius, inclamat, nunc præliator, nunc ductor ut sors ferebat; duplici vulnere sauciatus ab alariis capitur, vi vulnerum non regredi, non progredi capax. Hæc inter oppidani accensis ad pinnas lucernis monstrabant urbem, tympanorumque sono & tubarum clangore accendebant ad prælium & vocabant suos: continuo pulsatæ campanæ: pugnantium clamor, morientium ejulatus, & strepitus confusi, omnem prælii legem subduxerant; fortuitò utrinque pugnabatur. Viæ ignarus subsidii miles, pars præcipitanter in fossas cadere, pars claustra, munitosque aggeres manu prehensare pro urbis muro, pars felicius suggressa in urbem elabi. Ingressi sexcenti, reliqui aut capti, aut cæsi; primum agmen ferme integrum evasit: alterum partim ferro aperuit viam, partim in itinere defecit; tertium quod Penavairio permissum, appetente jam luce, desperato per avia ingressu, regreditur, apertaque planicie venit in potestatem Anguiennii Comitis, qui audito hostem effugere, ducentis circa alariis occurrerat. Non multò pòst missæ Tolosam ejus reliquiæ cohortis, ducenti circa legionarii misere aquis sorbentur fortuito casu: secundo Garumnâ Burdegalam vehebantur, ubi tum triremes ad quas damnati erant. Certe luctuosa est tot hominum clades, qui etsi Sectarii & perduelles, Christiani & Galli erant. Vna omnibus ruina, neque fuit qui superstes suis renunciaret cladem. Solent ad triremes damnati ferrea catena vinciri simul, sic voragine aquarum absorpti omnes submerso navigio, adeo ut nemo enataverit. Ex subsidiaria cohorte sexcenti urbem ingressi, trecenti in transitu cæsi, totidem capti; venere in potestatem Regis, hostium signa sex, quæ aureis characteribus eam inscriptionem ferebant, in medio positam: *Vi via fit.* Bellifortius & Penavairius, ille in castris, hic Tolosæ in custodia habiti. Bellifortii ex eo facinore ingens fama: effunditur miles Regius, accurrit turmatim omnis nobilitas visendo homini, qui supra hominem æstimabatur: capite plecti debuit, & laudatur nedum à vulgo, sed & ab ipsis belli ducibus ex quorum officio erat pœnæ irrogatio. Guisius vocatum sic compellasse fertur: *Quanta*, inquit, *gloria tua, vir fortis, si Regi militares!* ille respondisse fertur, *Primam Dei caussam essem*, indicans, à se pro religione pugnatum.

1621.

Le Comte d'Anguien.

1621. Sergent Major du Regiment. Premier Capitaine. Le Sergent Major de la Ville.

Postridie ex capto Bellifortio controversia in urbe fuit, inter cohortis subsidiariæ præfectos, cuinam successio deberetur; Brunæus in ea cohorte primipilum majorem agebat, Rosselierus primi ordinis centurionem; cessit Rosseliero Brunæus, ea lege, ut primipili in urbe majoris officium (quod ex Adonis ad Regem transfugio vacabat) obtineret; ita utrique factum satis.

Pascalet. Duprat.

Forcæus novo subsidio auctus eruptionem tentat in regios; hic ordo prælii. Pascaletus & Pratæus ducentos & septuaginta legionarios in fossam propugnaculi impellunt, ubi regiis statio erat imminens urbi; dicta lex, statim atque stationem tenerent igne ut crimaretur. Saviniacus vir audax & strenuus interim irrumpebat in castra, propagandæ ferro & flamma victoriæ: Saviniacum Durfortius Orvallææ cohortis primipilus major sustinebat; è munimento spectabat Forcæus daturus prælio legem. Ex adverso rari ad valla stationarii, appetente luce, longâ fracti vigiliâ: Barrautii cohors excubias agens ad fossam, languida & enervis omissa, statione pars decubuerat, pars solutis excubiis dilabebatur: aurora surgens, tympanis ex more militiæ salutabatur (*Dianam* vocant) cum facto impetu irruit hostis; jugulantur qui decubuerant, in vigiles acre prælium & diuturnum, deficientibus sclopis, aut plane inutilibus dum cominus conseri manum oportet, nunc manualia saxa jaciuntur, nunc claustrorum trabes & tigna prensantur manu, viqque ingenti proturbantur, donec victi numero fossa penitus pelleremur. Iamque castra hostis invaserat, obvia quæque sternens, cum Comes Carmanius (haud indigna Marescalli Monlucii soboles) vir animo ingens, longaque experientia expeditus in omnes belli casus, arrepta forte hasta in hostem rapitur; sequuntur Ornanus à Sancta Cruce, Franconus, Vicecomes Bosquius, & Benquesius: exemplo ducum revocatur fugitivus miles, conseritur strenue manus, pugnaturque denuò velut inter recentes. Castra nostra invaserat Saviniacus; Pascaletus & Pratæus in fossa grassabantur, admotasque propius machinas murales trahebant in urbem brachiorum nisu; quæ trahi nequibant pro mole importuna, clavo impacto corrumpebantur; desperata res erat, nisi Carmanius restitueret. Alta jam die in urbem retruditur hostis, legionariis triginta & Petro-Bosco centuriæ præ-

Battre la Diane. *Le Comte de Carman.* *Ornano de Saincte Croix. Francon. De Bosc. Benques.* *Encloüent le Canon.*

præfecto desideratis: regiorum jactura major fuit: supra centum è vulgo cecidere Vicecomes Bosquius, Marescalli Theminii ex sorore nepos, Franconusque cohortis præfectus: ille vix pubertatis annos egressus magna spe adolescens, hic bellica virtute, & (qua maxime valuit) pietate illustris. Lethali ad pectus vulnere saucius, ubi vires deficere sentit, nihil deficiens animo, sacrum in tabernaculo (ubi exspirabat) celebrari jubet, Eucharistiæque sacramento munitus, ingenti omnium mœrore decedit. Magnum illi in Aquitania nomen virtute, natalibus; neque inter minora viri elogia annumerari debet factum optimum, quo Lucilium perditissimum hominem in necem dederat nuper, ex sacrilega in Deum propositione, de qua testis ipse coram judice, deficiente alias probatione confecit litem, quod ante memoravimus. Comes Carmanius duplici vulnere sauciatus ingens virtutis specimen edidit: dignus sane vir meliore fato, & pro majore habendus, si fortuna mensuram virtutis agnosceret: ut rebus suis improvide caverit, ut casum sibi procuraverit ipse, parum sui memor, infrà suo loco trademus: & sui magnis viris nævi. Sub vesperam Riparianus studio populari multum in urbe valens, dum muro caput exerit explorando hosti, glande trajicitur; substituitur propugnationi ad monasterium (quam ipse procurabat) Vigniolius, vir audax. Alta nocte, per stratagema illusum nobis haud illepide. Villæ-Borboniæ procurator Vigniaucius equo fame languido & enervi hastam ad collum alligat, urbeque dimittit: funibus ignitis per stata spatia distinguebatur hasta, ut per obscuram noctem progrediente segniter equo sensim progredi hostem diceres, *Ad arma* ilicò, *ad arma* clamant vigiles, tota se in vallum effundunt castra, distribuitur novus ad excubias miles, in hostem ultro pergitur, una omnium displosio est in unum caput; nec diu cum agitur in terram equus, gloriosa scilicet mille vulneribus morte; cadunt & igniti funes, quo creditum postquam non apparebat ignis, metu dilapsum hostem: appetente luce missi exploratores agnoscendæ hostium stragi, macilenti equi ludicrum referunt, quod risum movit.

[Margin: 1621. — *La Riviere.* *Vignioles.*]

Postridie Chamierus (vir magni apud Sectarios nominis, qui pastorem Montalbani agebat) quanquam propugnaculo tegebatur, tormentaria pila in frusta discerpitur, vix agnito unde

[Margin: *Chamier Ministre.*]

1621. unde globus, & qua immissus; in utrumque paratus homo audax, thorace ferreo, hastaque ad manum venerat in hunc locum, additurus militi animos, postquam eademmet die concione in templo pathetice habita, de regiis loquens, finierat in hæc ipsa verba, quæ distincta ter voce repetierat, *Non ingredientur*; hic finis viro seditioso, qui eo nomine aura populari plurimum valuit.

Sub finem mensis Octobris, desperata Montalbani expugnatione, Luynæus misso ad Rohanæum Desplano, petit una ut congredi liceat; fortè ex congressu amico publicam tranquillitatem fore. Legitur colloquio habendo Reynesia, castellum non procul Montalbano situm, huc Luynæus stipante ala equitum, huc properat Rohanæus sine comite, nempe quo positam à se omnem in Luynæo fiduciam palam ostenderet. Referam dicta utrinque, qualia ab ipsomet Rohanæo accepi: amovendæ suspicioni transigitur palam omne negotium. Vbi in conspectum venere Duces, urbana comitate salutant se invicem, & mutuò amplexantur. Exin Luynæus; *Multum*, inquit, *debeo tibi, nec parum lætor, quod probitati meæ fidem habes; ego, quanto Comestabilem Galliæ comitatu decet, tu solus ades: nec falleris fide quam in me habuisti: quanta tibi Castri urbe tua securitas, tanta in præsens, & major est. Ex quo in gentem tuam admissus sum fœdere nuptiali, studui promovendis rebus tuis, & studebo, nisi ipse tibi denegas opem. Subsidiaria cohors per te Montalbanum immissa, magnum certe facinus est, & gloriosum tibi, si pro Rege pugnares: at qua sagacitate vales, utere fortuna præsenti, dumque omnis Gallia ex facto stupet, dum Montalbanensis obsidii in incerto exitus est, stude tibi & rebus tuis. Quæ impetraveris hodie ultro, vix obtinebis postmodum, postquam res Regis in melius coaluerint, quod brevi fore, ne ipse negaveris. In turbido optima piscatio est, momento fortuna dilabitur, & nisi teritur ferrum quamdiu candens est, irrito pòst labore tentatur. Quid tibi & Sectariis perduellibus, genti infidæ, nisi ut ipsorum dispendio augearis? Modus augmenti in promptu est; incute populo Montalbanensi metum, &, quem, spe melioris fortunæ sublevasti, qua vales arte deprime. Si te novo subsidio submittendo invalidum; si Castri, Septimanicarumque Sectæ tuæ urbium æque protectorem, eoque & ipsarum saluti vigi-*

Le Chasteau de Reynies.

vigilem; si Regis copias dixeris novo in dies delectu augeri, si justis hodie conditionibus deditionem fieri posse proposueris, quæ demum iniquæ futuræ sint, ex fortuna mutabili: nihil hæsitamus quin sequutura statim deditio; si diruentur munimenta, reliqua salva fore oppidanis, promitto: quod si & munimenta salva haberi volunt, manebunt, sub regii præsidio militis. Id si mihi abs te sperare licet, fidem adigo fore ut impetres quodcunque pro amicis, quodcunque petieris tibi, aut tuis. Spero equidem, quid enim sperare vetat? perpende amabo, qua sagacitate multum vales, ut tibi res hodie cum Rege invicto, munifico, & clemente: domuit inimicos, prostravit ubique rebelles, evexit in summum apicem nomen regium; ex quo adolevit dedititios in gratiam nedum accepit, sed cumulavit donis & honoribus. Secta olim tua, majori ex parte hodie nostra est; contraria vobis passim studia sunt: tibi, & fratri Subisio contumacibus, oppositi, sectæ vestræ columina, Esdiguerius, Castillonius, Tremollius. Quid sperandum ex caussa divisa, nisi ut desoletur? Neque est quod ex Germania subsidium speres: bello intestino laborat Comes Palatinus, quem caussæ fautorem vestræ fore speraveras: innotuit abunde tibi mansueta indoles Regis Angli, ut pacis amans, ut politicus, ut Puritanorum, quales Sectarii Galliæ, inimicus: innotuit quantum ipsius interfit, ut rex est, cadere coram Rege suo rebelles. Regina mater exacta nuper seditione docuit, quantum oderit vos & sectam vestram; quanquam maxime indigebat auxilio vestro, neglexit; subire maluit in pacem leges indecoras (si cum Rege suo pactum indecorum subditæ dici potest) quam vestro subsidio augeri; maluit legem accipere inimica vobis, quam amica dare. Princeps Condæus noster est, ex beneficio redditæ libertatis, ex largitione Regia, ex odio immortali quo te, Sectamque omnem prosequitur. Hispanus ab antiquo vobis infensus est; armat Christianum orbem contra hæresim vestram Apostolica Sedes: unde amabo auxilium vobis? non est proditio, mihi crede, quod à te exigo: optime Sectariis consules, si Montalbano dedendo autor eris; parces sanguini parces incendio & vastationi quæ imminent: si feroci contumacia perstas, quoquo tandem modo procurabimus cum Secta pacem; huc vota Regis & Principum huc res meæ inclinant: si æquis conditionibus, iniri nequit, iniquis fiet: neque tum salus ulla tibi, aut tuis, nisi fue- 1621.

1621. *ris ipse instrumentum sedandæ, seditionis quam propagas peribis, infelix Regi implacabili victima, & qui regiæ munificentiæ hodie exemplum esse potes, eris ultionis.*

Ad hæc Rohanæus in hæc eadem verba respondit: *Non usque adeo odi res meas, ut regis gratia cadere velim, & amicitiæ tuæ jacturam pati, quæ una mihi instar omnium est; pergrata mihi semper erunt munificentia Regis, officiaque agnati & amici optimi, qualia me à te sperare jubes. Quanto item periculo implicet me communis caussæ protectio quam suscepi, haud ignoro; ast, qua in me agis caritate, patere ut rependam; debeo tibi quod amice mones, & mihi debebis tu quod pari affectu monuero. Periculosæ aleæ plena est vita quam agis, omnibus odio es, quia unus omnia usurpas: non usque adeo reformatis imminet ruina, nec in pacem consilia usque adeo nobis necessaria sunt, quin spatia intercedant propagando dissidio maxima ex primorum unanimi voto, qui rerum impatientes præsentium, urgent nos perdendo tibi, velut in communem caussam: illis omnibus, quotquot sunt, unum est contra te studium, & si qui ipsorum zelo ferventiore Catholici; odere nos ut reformati sumus, amant certæ ut consona sunt caussæ utrique vota in caput tuum. Sæpe ex bellis contra reformatos motis ruina ipsis imminere visa, resiliit in eorum necem quorum consilio movebantur; sæpe restauravit res nostras, invidia Principum in primi aulici caput commota, adeo affectant omnes & invident, quod indebite ab uno possidetur! Instat (mihi crede) ex ea tibi peste fatale periculum, non evitabile, nisi pacem ante procuraveris quam uniamur; quantum id Regi optabile & gloriosum palam est. Domuit in hanc diem inimicos: auspice fortuna (qua ducitur) in omne belli negotium strata illi via per lauros, quid est quod ultra petat? si pace fortunam cohibebit, quæ passim bello mutabilis est, victorem pronunciabimus; fatebimur te laborum socium, & adorabimus, quid ultra speras? Ex læto successu hæc, quæ in præsens vales in publica administratione, autoritas redintegrabitur, & quem Montalbana obsidio Regi dubium facit victoris perpetui titulum, confirmabis deditione urbis spontanea, cui subscribemus omnes si pacem procuraveris. Contra, si perstas in meditata gentis reformatæ ruina, cave à casu; imminet rebus tuis in Montalbano naufragium; neque enim ignoras eò posi-*

tas

tas ejus urbis res recenti subsidio quod intromisi, ut in irritum futura sit vis omnis qua oppugnabitur. Paucis placet quod in immensum proveheris, hinc gaudia omnibus erunt ex casu tuo: Principes, primores, nobiles exspectant avide ejus obsidionis exitum, non innata modò mortalibus in mutationem libidine, sed & meliori fortuna quam sperant ex ruina tua. Fortunam dum adolescit adorant æmulatorie & turmatim omnes; ubi minuitur per adversa, mutantur repente consilia, insultantque omnes tanta æmulatione fugaci, & aversæ, quanta lætam coluerant. Mea quod attinet, non incautum feriet fortuna, si præfecturis, quas pro Rege administro, spoliabor, & bonis. Ex quo reformatorum suscepi defensionem, credidi fore me caussæ martyrem, quæ ut justa est, ita sine perfidia abdicari nequit; debitum tibi ut amico, debitum ut affini quod in hanc diem dilata, quam ais vitari non posse, ruina familiæ meæ: perii, nec diffiteor, si una in salutem via est, esse proditorem. Deditione Montalbani procurata caussæ desertor essem, religionisque reformatæ quam profiteor, inimicus: pacem si promovero, quod lubens faciam, rei autor ero Regi, tibi, & reformatis haud parum profuturæ. Hæc Rohanæus: discessum discordibus utrinque votis; negat Luynæus subscripturum se paci qualis proponebatur, Rohanæus negat item Montalbani deditionem procuraturum se, nisi & pax unà procurabitur. 1621.

Pridie Kalend. Novembris Ametus Forcæi filius & Santorsius eruptionem in regios tentant, magnaque vi retruduntur in urbem: inter præsidiarios, Perilii emicuit virtus, donec glande transfossus occumberet: is filio in extremis agenti opem infert, amplexatumque, nisu brachiorum confertæ multitudini dum exerit, plumbo transfigitur; incumbebat filio morienti moriens pater, cum alter Perilius (quæ patri supererat una soboles) fato utriusque audito accurrit; & huic similefatum ex plumbo. In eam diem urbs Consulum autoritati permissa fuerat; impares ferendo diutius oneri, magnaque pars per morbos invalidi, petunt missionem à munere; manentibus pro dignitate, muniis, placuit creari Proconsules quatuor, quorum vigilantiæ credita summa rerum. Eadem die humo per cuniculum disjecta, obruti Imbertus, Masgranierus, & Bardonus viri spectabiles, quorum consiliis magna in urbe momenta erant.

Amet. S. Orse.

Perilhes pere & fils.

Ensevelis dans la mine.

1621. Per idem tempus Sectarios in Delphinatu concitabat Marchio Mombrunus Esdiguerii tum gener; ea mens viro seditioso, ut Gratianopolim dolo interciperet: idem Comiti Lasusæo studium: is clam suggressus iter in urbem molitur, cum ad rei nuncium rustici plagæ circumjectæ, arma capiunt, gnarique locorum loco angusto qua transituris via, saxa inter & rupes, insidias struunt: arctior montibus circum fragosis semita, lapidibus passim asperata, eoque alariis ægre commeabilis in quorum præsidio, hosti vis omnis erat. Lasusæus loci ignorantiâ cum equitatu suo progreditur, eoque tandem penetrat ubi angustæ montium fauces, neque nisi singulis via. Mori jussus aut sistere, sistit & capitur cum Machauto, & omni equitatu: Mombrunum exemit noxæ Esdiguerius, perduellesque in Delphinatu compescuit, postquam Regis jussu Montalbani castris abstiterat. Non multò pòst Mombruno uxorem subducit Esdiguerius, politicoque divortio res sibi habere jussit diversas ab uxore, quam demum Crequio Marescallo locavit. Lasusæus libertati restituitur. Hæc in Delphinatu.

Le Marquis de Mombrun. Grenoble. La Suse.

De Boissa-Pardaliano ante diximus, ut fidus Regi, ut Sectariæ caussæ desertor, ut in Aquitania inferiore Rohanæo & Forcæo, consilio & armis obstiterit: Monhurtium, & Fidei fanum ut in verba Regis jurarent procuraverat, regebatque utramque urbem cum omni imperio. Fortè tum in expeditione Montalbana agebat cum Rege, Monhurtioque regendo substituerat Marchionem Mirambellum, Fano Fidei Theobonum, ille filius, hic gener erat: hi, audito in obsidione Montalbana pessum ire res Regis rebellant, urbibusque quas regebant precariò, pellunt Catholicos. Boissa-Pardalianus ira in filium vecors Monhurtium properat, & (quanquam inermis erat) nemine obstare auso potitur urbe: Mirambellus subducit se irato patri; abripitur in fugam miles tanto impetu, ut plerique, pro numero fugientium portis angustioribus præcipitarent seà muro in fossam; quanta est autoritas vulgatæ per virtutem famæ! substituitur novo delectu fidum Regi præsidium. Exin ad Fanum Fidei pergitur. Inter utramque urbem pagus est, cui nomen Gensacum, huc prima die ventum: fidem Regi debitam & pagus exuerat exemplo urbium vicinarum, qua consternatione Monhurtium ad Regem redierat: eadem Gensacum recipitur.

Le Marquis de Mirambeau. Theobon.

tur. Boissa-Pardalianus nimia virtutis, aut fortunæ fiducia, loco inimico agebat sine præsidio militari, &, quanquam Sectarius erat, unus illi omnino comes Presbyter, fidum caput, magisque belli casibus assuetum, quam sacris. Saviniacus Ainaslæus (incertum zelo caussæ, an odio in virum) quadraginta sclopetariis delecta manu in Boëssii cameram intromittitur, ille amicos ratus primum comiter salutare, dein agnita per silentium proditione accurrere ad arma, cum conjurato in unum, omnium ferro, tot vulneribus cadit, quot erant sicarii: cæsus & una Presbyter postquam proditorum duos occiderat. Fuere qui ex nece parricidium facerent, collato in Mirambellum & Theobonum crimine, ex secreta cum Saviniaco factione: mihi res in incerto habita, nec vero similis, ex nota Mirambelli virtute. Ingens certe ex Boissa-Pardaliano jactura Regi; nemo inter Sectarios fide antecesserat, virtute bellica nemo; sagax, & sapiens si minus fortunæ suæ credidisset. Statim rebellant Monhurtium & Gensacum, manet in perduellione Fidei Fanum, unde clades maxima in sequentem annum.

1621.

Saviniac d'Ainesse.

Declivi jam Autumno, Mommorancius Narbonensis Galliæ prætor, tria legionariorum millia in Montalbani obsidionem procurat, quingentos alarios; cohortium quas invexit, præfecti, Marchio Portesius, Comes Rivius, Barones Roquetus, Mossolensius, & Fabreguesius. Vix subierat regia castra recens præsidium, cum Mommorancius, ex male afflato aëre, epidemico morbo corripitur: statim dilabitur miles, adeo ut post octavum à morbo diem gregariorum nemo ex ea militia superfuerit; perstitere præfecti donec solveretur obsidio: diu Mommorancius Rapistagni in extremis fuit: tandemque lecticâ Tolosam advehitur, Tolosa Pedenatium. Nec multò pòst cohortibus Annonæa & Villaræa augetur exercitus, parum valituro bis mille legionariorum subsidio eò positis rebus, ut in justam obsidionem quindecim millia superaddita vix satis forent. Feralis Regi, tetra expeditio Gallis. Exhauriebantur militari morbo, queis ferrum pepercerat, Tolosam subvecti turmatim ægri: etenim angustioribus nosocomiis, distributæ privatæ ædes excipiendis quos publicæ capere nequibant: unde tanta in oppidanos pestis ex contactu & aëris pestilentia,

Le Marquis de Portes. Comte de Rieux. Baron de la Roquete. Mossolens. Fabregues. Rabastens. Pesenas. Annonay. De Ville-Roy.

1621. tia, ut ſub finem ejus Autumni ex cenſu publico compertum habeam deſiderata municipum decem millia: Comes Magnipratanus æger è caſtris Toloſam invehitur, magnumque ſui deſiderium relinquit morte præpropera exhauſtus, nondum exacto anno ætatis vigeſimo primo. Neque ab ea lue immunes obſeſſi, quin eo gravius afflictabantur, quo, fœtore cadaverum & ſanie, male afflatus aër, uno ordine graſſabatur in omnes, raro remediorum uſu, ex negligentia in tanta clade, aut (quod in obſeſſis urbibus ſæpe accidit) penuria medicaminum. In caſtris eodem morbo correpti Philippeauxius, & Seauxius viri illuſtres extinguuntur; Regi ab epiſtolis uterque erat (Galli Status Secretarios vocant.) Philippeauxio longa rerum experientia ſagaci & probo, ſuffectus Arvautius frater, cujus item ſumma fuere in Rempublicam ſtudia donec vixit: utriſque poſtmodum ſucceſſit ex eadem gente Lavrilierius ætate adhuc indebita, niſi quod virtus præverterat annos: certe debitum familiæ illuſtri, regiis ab epiſtolis munus, quo magna laude in hanc diem defungitur, ut dici poſſit hæreditaria genti ſucceſſio, muneris & virtutis. Seauxio filio, turbato mortalitatis ordine, ſuccedit pater, qui nuper provecta ætate deceſſerat eo munere, in gratiam filii: exceſſit item eodem morbo Faber Tarabellus in ſanctiore Regis Conſilio ſenator, vir ſtirpe clarus & virtute. Periit & eadem peſte Petrus Matthæus Gallicæ ſuorum temporum hiſtoriæ ſcriptor, doctus vir, cujus ſcripta ſtylo effuſiore panegyricum ſapiunt magis, quam ſeveram hiſtorici majeſtatem, ut ſcripſiſſe eleganter & docte in Rhetoris & Philoſophi morem dici poſſit, vana Autorum citatione effuſus, quod ante illum nemo hiſtoricus. Iam eò ventum per morbos & abſiſtendi licentiam, ut vix quatuor legionariorum millibus totus conſtaret exercitus: deſerebantur paſſim, ſigna tanta impunitate, ut æmulatorie inter milites ageretur, quinam prior violato ſacramento effugeret. Nemo retrahebat in caſtra fugitivos pars negligentia, pars defectu poteſtatis ex non ſoluto ſtipendio; prima enim præfectis in militem juriſdictio, ex ſtipendio venit: hinc non injuria timebatur ſumma caſtris calamitas, ſi viribus univerſis hoſtis erumperet. His evictus Rex obſidionem ſolvit: tormenta bellica Caſtro-ſarracenum (urbs eſt

Le Comte de grand Pré.

Philippeaux. Seaux Secretaires d'Eſtat.

Arvaut.

Lavriliere.

Du Faur Tarabel.

Matthieu.

Caſtel-Saraſi.

est Garumnæ adposita) invehuntur, nec multò pòst secundo amne Monhurtium. Omnis mali labes in Luynæum conferebatur; ille autor calamitatis publicæ habitus ex non soluto militi stipendio, quod sibi arrogabat, si vera fama. Scripsit Autor anonymus: dum bellum ad Montalbanos seriò geri debuit, delusum vanis rerum imaginibus Regem, &, quo tempore vacabat stipendio miles, meruisse Luynæo sexcentos quotidie operarios Lisigniaco ædificando, totidem ad arcem Quilleboviam, octingentos Ambiani, quingentos Caleti, ducentos ædificando Lutetiæ palatio Luynæo: hinc odia omnium in unum caput, hinc questus publici, præcipue apud Tolosates, qui ex Montalbani expugnatione speraverant magnos urbi suæ obventus fore.

1621.

Lesigni.
Quillebeuf.
Amiens.
Calais.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER VNDECIMVS.

SYNOPSIS.

Soluta Montalbani obsidione, Regina Lutetiam redit, stipant Contia Princeps, Mombasonia Luynæi uxor, & Vernolia. Rex Tolosam venit, privatimque primum exceptus, postquam parata ad solennem ingressum omnia, egressus urbe, Regiâ pompâ intromittitur, ordo & formula ingressus, pyramides, arcus triumphales, ut obductum cælo fictitio naturale cælum: inscriptiones, theatra: municipes in armis progressi octo armatorum millia componunt. Clerus, Parlamentum, Capitolini salutant Regem: felix Berterio omen, ex eo, quod qui tertius erat, fortuitò Protopræsidis obit munus. Populi extra urbem concursus & applausus ingens. Luynæi timor à Tolosatibus.

satibus. Vt sibi præcaverit in ingressu thorace subtus ferreo, si vera fama. Ad Stephani plateam columna ingens, in cujus capitello Regis statua triumphantis, in stylobate victoriæ simulacrum devictarum urbium genii captivi. Monhurtii obsidio destinatur. Perstringitur in transitu Fuxensis expeditio. Vt Rohanæus misso subsidio, Lerano autor fuerit bello, ad Fuxenses movendo. Obsidetur Varilium, propugnante acriter Durbano. Soli Nobilitas circumjecti ultro in eam expeditionem accurrit, solvitque obsidium. Prælio instructo victus Leranus, cæsus Maurelmontius, & mille una Sectarii. Regiorum jactura levis, Aunousius ad tibiam vulneratur. Sanflorani cohors, dum ab ea expeditione Castrum se recipit, ad internecionem cæsa. Rex Tolosâ in Monhurtii obsidionem citus rapitur. Luynæus P. Arnousium aula exigit: vocatum, postquam Rex urbe absliterat pluribus compellat, molliendæ ex facto invidiæ: referuntur ultro citroque dicta, pars dissimulanter, pars ex animo, & veraciter. Fugientem fortunam sequitur improvide religiosus vir, demumque à Cardinale Radesiano suasus aula penitus abstinet. Vt statim Regis animo inducta oblivio viri, quem magni fecerat. Substituitur Arnousio Seguiranus. Monhurtianæ obsidionis ordo & series. Theobonus Luynæi alarios segnius excubantes jugulat. Luxemburgensis in Theoboni militem pari damno retaliat cædem. Eventus ex cuniculis duobus diversi. Losierii mors ex levi ad pedem vulnere, ejus elogia, & legitimus Marescalli Theminii dolor ex funere filiorum, quos omnes intra sex menses amisit spem unam gentis suæ. Deditur Regi Monhurtium, & diripitur. Luynæi Comestabilis mors; ut omnia possidens, in extremis penuria omnium laboraverit. Vt morienti nemo astiterit præter Rousselayum, & Contadum. Vt non inventa ex tanta supellectile carbasus qua involveretur tumulandus. Cadaver Burdegalam secundo Garumna invehitur: ut lota ad fluminis ripam exenterati viscera, ut pretium laboris sui poscente fœmina, & exta retinente, falso redemerit pisce navigii magister, nemine obolum offerente. Mox Turones, hinc in feudum Malhæum cadaver illatum. Ab excessu regentis mutatio aulæ. Cardinalis Radesianus, & Comes Schombergus statim rerum arbitria usurpant. Condæus præveniendæ Reginæ matri, statim in aulam rapitur, Regemque occupat. Incipit annus M. DC. XXII. *quo ineunte Nigra-pelissa, & Burniquellum vicinæ Montalbano urbes à Sectariis interceptæ. Iugulatur ad internecionem cohors Valbacæa segniter Nigra-pelissæ excubans. Burniquellum ab Engolismensi recipitur. Clairacum à Marchione Lesiniano dolo occupatur, præsidii Regii miles ferro cadit. Royanum proditione præfecti, Sectariis traditur. Vicius Procancellarii dignitate donatur. Rohanæo Pictonum præfecto substituitur Comes Rupifulcaudius. In agro Vaurensi clades Sectariis illata ab indigenis. Ducis Ellebovii in Forcæum Castellum expeditio, & in obsidionem bellicus apparatus.*

Forcæus

Forcæus in subsidium Castello suo, copias in solo Petragorico legit, propereque accurrit. Manente obsidione Ellebovius occurrit hosti: pugna acris per altam noctem, agitur in fugam hostis, & cæditur. Bordelius multis agit cum Ellebovio, ut expugnatione Castelli abstinere velit, idem & precatur provinciæ nobilitas omnis, & obtinent. Subisio Garumnæ ostia deprædante, Senatus Burdigalensis legit militem, purpuratosque suos dimittit in bellum. Marchio Humierus in transitu, Royani à Sansurino capitur, pactoque ampla mercede redemptionis pretio, gratis liberatur. Marescalli Esdiguerii ad Regem litteræ de præsenti Galliæ statu, ut quoquo modo pax bello potior sit. Spretis ejus consiliis prævalet bellum. Toneinsii urbs à Forcæo per dolum intercepta. Fœminæ in cadavera Regiorum crudeliter sæviunt. Ellebovius & Theminius recipiendæ urbi huc castra impigre movent. Propugnabant mille & ducenti præsidiarii sub Mompoliano & Castesio. Oppugnabant octo peditum millia. Regis expeditio in Riam insulam; descriptio loci & prælii, cui Rex ipse legem dedit: fuga Subisii præceps & ingloria, Regis victoria cæso & fugato hoste. Quare Subisius æquans numero Regios fugerit vix prælium ausus. Classe Rex instructa Royanum obsidet. Ab hostili cuniculo ingens in Regios damnum. Vrbs deditur. Forcæus pater, liberando filio Mompoliano omnia tentat. Per altam noctem ingens prælium adveniente obsessis subsidio, ab urbe Clairacensi haud procul Toneinsio posita: magna in Regios clades: accurata ejus pugnæ descriptio. Cæsorum è nobilitate numerus & elogia. Forcæus tandem in fugam agitur. Vrbs deditur. Mompoliani inopina mors ex vulnere, quod neutiquam pro lethali acceptum. Lescuni condemnatio & tristis in patibulo exitus. Theobonus fanum Fidei occupat, Forcæique dolo absistit. Condæus pacta cum Forcæo in antecessum deditione, fano Fidei admovetur, fingitque obsidium. Vrbem dedi procurat Forcæus, & agnoscit Regem. Præmia in virum collata à Rege, in numerato, & in Franciæ Marescalli munere, quod longa certe militia meruerat, si ultimis temporibus Regi militasset. Supplicationes in fano Fidei habitæ ingenti pompa, die Eucharistiæ Sacramento anniversariâ. Dux Suillius, negata diu quæ ad Cadurcos possidebat municipia, & prævalidas arces tandem restituit Regi. Vt homo versipellis, dolose diu, spe vana deditionem distulerit; quam tandem extorsit metus. Singularia de Vxelloduno, quod hodie Caddenacum est. Qua ex caussa ita denominatum. Nigra-pelissa à Regiis capta ad internecionem jugulatur præsidii miles: jure talionis id factum ex justa caussa. Fanum Antonini, ingenti vi à Rege obsidetur; ejus obsidionis ordo & series: eventus varii, quos inter lethalis Regiis ille, quo Lavardinus, Paluaüs & Paliesius, viri illustres occumbunt: urbs deditur. Montalbonenses deditionis ignari subsidium obsessis submittunt trecentos legionarios; dolo admissi pars à regiis intra muros necantur,

pars

1621. *pars effugiunt, nihiloque secius à soli circumjecti rusticis trucidantur.*

Cadenet. Bassompierre. Monhurt. Roquelaure.

DVm Rex Tolosam molitur iter, Marescalli Cadenetus & Bassompetrus quatuor peditum millia Monhurtium invehunt; Rupelaurus alarios in Aquitania legit, proximæque expeditioni non procul urbe castra metatur. Regina, quæ secundum Montalbani obsidionem Moissaci egerat, Lutetiam hyeme appetente se recipit; illi comites Lotharinga Contii vidua, Mombasonia Comestabilis uxor, Vernolia Henrici IV. notha. Caussa præcipitis Lutetiam reditus Mombasoniæ venter, sextum jam trahens mensem ex superstitione fœminea feliciori puerperio Lutetiæ liberandus. Quanquam Regina Tolosam venire avebat, parere cogitur utero, cui parebat Luynæus omnium arbiter; nam & marito dominabatur uxor. Rex præcipiti Tolosam via privatim Novembris decima quinta excipitur; non enim per tempus adhuc disposita quæ in solenne ingressus regii parabantur: sexta pòst die urbe absistit, regia pompa intromittendus: ingressus regii hic ordo fuit. Ad fanum Rochi, arte mirabile è regione publicæ viæ assurgebat regium ambulacrum, cui longitudo viginti trium, latitudo hexapodum quatuor in Tuscana coronide; coronidem sustinebant quaternæ Dorici ordinis columnæ basibus, capitellis, & coronidibus ex marmore, Cyprii æris clathri stylobaten æquantes, ambulacri superficiem ornabant; in extremis duobus assurgebant vastiores scalæ, hinc aditu venientibus, illinc patente abeuntibus egressu. In medio ambulacri thronus regius; ad dextram, camera incrustatis in quadra ex minio & auro parietibus: laquearia regio passim insigni sceptris mixtim, & literis LL. coronatis, palmis, trophæis, lauris aureis juxta & argenteis, æquore cæruleo distinguebantur: Ad dextrum cameræ angulum conclave erat tapetibus ornatum filis ex auro & serico intertextis; conopæum (quod toto late ambulacro protendebatur) sparsis sine numero ex auro liliis sub colore cæruleo sericum erat. Ambulacri extrema illustrabant tabernacula duo, operculo testudineo, quæ columnis, capitellis, & coronidibus suis subnixa, & conspicua è longinquo addebant loco majestatem. Hic Regii situs ambulacri. Rex media in tribunali sella sedebat, illi

Moyssac. La Princesse de Conti. La Connestable. De Verneüil.

à dextra

à dextra D. Gasto ipsius frater, à sinistra Luynæus Comesta- *1621.*
bilis, circumstabant confuse purpurati. Prima Regem salutavit Ecclesia, Clareto proloquente (is Valetæ Archiepiscopi Tolosani Vicarium agebat.) Matrem Ecclesiam sequuntur centum in purpura Senatores humerali pelliceo ad collum circumposito, quadratisque pileolis, qualis olim patriciorum habitus. Dixit parlamenti nomine Berterius Mon-ravæus *Bertier de Monrane.* magnifice & eleganter uti solet (is tum tertium in senatu Præsidem agebat, Masuyerio & Caminadæo invalidis; ille primus, hic à primo alter:) faustò omini vertit oratori, quod præses tertius, fortuitò primum agit coram Rege, cujus erat vocare in id fastigii haud immerentem virum: non vacabat mysterio, quod vivo etiamnum possessore, subibat vices; nec fefellit omen eventus, quem in tempore memorabimus. Supplendo de more numero Præsidum; data Cauleto *Caulet Doyne.* senatus decano insignia Præsidis, latus clavus, & pileus diademate insignis. Parlamento proxime instabant Rationales (Thesaurarios vocant) his alma Academia, proloquente Barclayo, viro vel una nominis conjectura erudito. Incli- *Barclay.* nata in vesperam die urbem Rex ingreditur hoc, si memini, ordine. Velut in supplicationibus publicis viginti Monachorum familiæ præibant, legionariorum quos Tolosa præmiserat, in quadra agmina divisorum octo millia; exin pueri centum, vestibus holosericis albis auro segmentatis; hos Regi Tolosates obtulerant, pro ephœbis, quos Cameræ vo- *Les Pages de la Chambre.* cant: succedebant nondum prima lanugine centum adolescentes magnifica veste; saga purpureo, albo, & cæruleo serico distinguebantur, filis ex auro & argento intertextis: hi *Les Pages de la grande Escurie.* per ætatem capaces domandi equi stabuli majoris ephœbos exprimebant. Claudebat primum agmen in purpura par- *Modene grand Prevost.* lamentum. Adequitabant Regi Modenæus Capitalium in Gallia præfectus, tubicines, fæciales, Marescallus Praslinius, *Les Trompetes. Les herauts d'Armes.* Comes Schombergus, Liencurtius per absentiam Bellegardii hippocomus, privatum Regis mucronem ferens in vagina distincta liliis. Regi, nemine interposito, præibat Luy- *Praslin.* næus Galliæ Comestabilis vibrans nudum ensem, qui re- *Schomberg.* gius dicitur. Fuere qui traderent, opertum purpureo sago *Liencourt grand Escuyer par l'absence de Bellegarde.* thoracem ferreum quo tegebatur; se populo Tolosano in odium esse agnoverat nedum ex prava administratione, quæ una Gallis omnibus caussa erat, sed & ex successu tristi Mon-

1621. talbani obſidii, hinc timor qualis ubique eſſe ſolet inique dominantibus. Vmbellam auguſtalem ferebant octo Capitolini pedites, ſub qua Rex Ludovicus; imminebat proximè D. Gaſto Regis frater extrà poſitus; Gaſtonem Ornanus alariorum in Gallia præfectus, ſpei ejus admotus; Ornanum ſequebantur Cardinalis Radeſianus, Dux Ellebovius, Duces Luxemburgenſis Luynæi frater, & Aluinus: utrumque latus cingebant circumfuſi Scoti, ex præſidio Regis, & Ioinvillius magnus Galliæ Cubicularius; claudebant ducenti cataphracti ex regia ala. Populi, qui extra urbem Regi in occurſum venerat, numerus ferme quinquaginta hominum millia; cujus tantus erat ſtrepitus, ex ſolita confuſis vocibus acclamatione, VIVAT REX, ut vix exaudirentur, quadraginta tormenta bellica quæ interim à muris diſploſa. Primus Regi in urbem ingreſſus per portam, cui ab Arnaldo Bernardo nomen eſt, ad quam Dorico ordine arcus triumphalis Saturno ſacer, tot acuminibus Regis prudentiam commendabat, quot erant apophthegmata, quæ prætereo brevitati ſtudens, eò maxime quod Gallico paſſim, Italico, aut Hiſpanico idiomate reſperſi ſales, peregrina lingua degenerarent, vix Latine reddi capaces. Ad primum urbis limen jurat Rex in imagine Crucis ab octo Capitolinis oblata, privilegia urbis Toloſanæ conſervaturum ſe, qualia ab antiquo poſſidebantur: aſt vana ſacramenti fides, extinctis hodie (neſcio quo fato) tota paſſim Gallia privilegiis. Per vicos qua Regi tranſitus, obducebatur cœlum, interpoſito cœlo, quod & cæruleum erat ex lana, &, ne quid cœlo deforet commentitio, diſtinguebantur ſpatia ſignis cœleſtibus. Arcus triumphales ſeptem, totidem ſacri planetis per ſtata interſtitia poſiti illuſtrabant opus, ut cœlum diceres; certe imago erat, nedum cœli in cœlo, ſed & Dei in Ludovico Rege. Septem planetis totidem Regis virtutes indicabantur; Saturno (de quo diximus) prudentia, Iove pietas, Marte fortitudo, Sole Iuſtitia, Venere gratia, Mercurio dexteritas, Luna vigilantia: inſcriptiones & emblemata diſtincta per arcus Regis prudentiam, pietatem, fortitudinem, juſtitiam, gratiam, dexteritatem & vigilantiam commendabant. In platea Eccleſiæ metropolis, cui à Sancto Stephano nomen, aſſurgebat mole ingenti columna, cujus altitudo ſeptuaginta pedum; in capitello ſtatua Regis cataphracta, baculo

8. Capitouls de Toloſe.

Duc d'Alvin.

La Garde Eſcoſſoiſe.

Ioinville grand Chambellan.

baculo ad manum equum domans, lauro, quali olim Cæsares, coronata; fræni impatiens equus librabat se mira arte in aërem, adeo ut parum à vivente abesset: assurgebat viginti à terra pedibus stylobate, ad cujus quatuor angulos stabant hirsutis pellibus gigantes totidem, quales vetere Roma duci soliti in triumphum captivi, manibus ad tergum revinctis, intecto capite, gestu, & ore in miserationem compositis: hi urbium expugnatarum genii læta olim fortuna superbientes, nunc humiles & dejecti; naturam æquaverat sculptoris manus tanta arte, ut spectantes in misericordiam flecterentur. In basi quatuor tabellæ Ludovici victorias exprimebant, ut Principes rebellare ausos armis domuerat, ut Sectariis in Benearnio dederat vi armata legem, per quam Dei cultus restitutus in integrum, in provincia Deo & Regibus perduelle; ut Galliam ad Ligerim, ut Pictones, Santones, Petragorios, ut Aquitanos labe Sectaria repurgarat, post expugnatas centum urbes, fida Sectæ præsidia. Prima Regi statio in Ecclesia matrice, unde post decantatum DD. Ambrosii & Augustini hymnum, mille ex cera albescente facibus illustrantibus noctem, dilabitur in Archiepiscopale palatium. 1621

Postera die percrebrescente Monhurtiæ expeditionis rumore, per quam procul Tolosa agebatur exercitus, unde Tolosatibus timor à Montalbano, & circumsitis Sectæ urbibus, delegantur ad Regem delecti è Senatu cum Berterio Præside; summa petitionum erat, Sectariarum urbium in vicinia Tolosæ sitarum expugnatio, antequam Rex abiret. Ast parum Luynæo curæ Tolosa quam oderat, hinc spreta petitio, odio, aut contemptu. Hæc inter venit ad Regem nuncius cæsos in agro Fuxensi rebelles; rem altius repeto.

Rohanæus partium dux, subsidiariam cohortem ad Fuxenses mittit mille legionarios, præfecto Poudresio; eo subsidio auctior Leranus Varilium obsidet, huic tria omnino peditum millia ex Fuxensi agro. Durbanus vir strenuus & audax, quanquam Lerano gener erat, prævalente fide quam Deo, quam debebat Regi, committit se urbi invalidæ propulsando obsidio; rarus illi miles, neque in eam expeditionem arma ex æquo. Percrebrescente ejus obsidionis rumore, mille alariis Rex Ducem Engolismensem ire in hostem jubet, ibat Dux, cum allatum in via fusum & debellatum ho- *Poudrés. Leran. Varilles. Durban.*

 stem;

1621. stem; digna res est, quam posteritas sciat. Soli circumsiti nobiles voto unanimi, rusticos feudi quisque sui armant, velut in caussa propria, irrumpuntque ingenti vi, donec obsidio solveretur. Eo prælio desideratus Maurelmontius vir, strenuus, agroque Fuxensi inter Sectæ præcipuos; una & cæsi è Sectariis mille: Leranus, filius Imperatoris captus, gratia inter agnatos prævalente, dimittitur. Præcipui Catholicorum Aunousius, Mauleonus, Vicecomes Curtensis, Castaniacus, San-Chamandus, Ornolacus, Barbasanus; his debita victoriæ laus omnis, armatis & irrumpentibus in adversum hostem, non exspectato Regis mandato. Aunousio vulnus ad tibiam illatum ex glande plumbea: Monclusius vir è Secta nobilis cæsus, magnum sui desiderium reliquit suis. Hæc ad Fuxenses.

Maurelmont. De Leran fils. d'Honoux. Mauleon. Le Vicomte de la Conrt. Castagnac. S.Chamand. Ornola. Barbasan. Monclus. S.Floran.

San-floranus Sectariæ cohortis præfectus, ab agro Fuxensi mille legionarios Castrum ducit, Variliensis pugnæ reliquias; in transitu Mansum Sanctarum Puellarum, Sectariam urbem dolo aggreditur; ea mente, si urbe potiretur, statim ut Regi restitueret captandæ gratiæ; negant oppidani admissuros se in urbem externi præsidium militis: ille Rohanæo charactere imitato, ementiri ab illo litteras, quibus è re caussæ fore submonebat si militari præsidio firmaretur oppidum: municipes anxii quid facto opus hæsitare, studiis contrariis agi, donec aperte patuit dolus. San-floranus desperato ingressu, Castrum iter molitur. Funesta illi longior, captandæ urbi mora; quippe vicina nobilitas, & agrestes Catholici, vias interim obsident, insidiasque ponunt locis opportunis qua transitus, quo cæsa ad internecionem cohors.

Le Mas Sainctes Puelles.

Rex vicesima tertia Novembris in Monhurtii expeditionem (quæ urgebat) secundo amne Tolosâ solvit; Luynæus, captata discessus occasione, Arnousium Iesuitam (quem Regiæ conscientiæ nuper admoverat) affectati in aula rerum imperii suspectum acciri mandat, compellatque in hæc eadem verba; *Dolere se quod Regis jussu secessum ab aula indicere cogitur viro, quem habuit, & habebit semper inter amicos; tentata à se omnia molliendæ legi quam invitus dicit; perstitisse Regem.* Ad hæc Arnousius quanquam ab ictu improviso exanimis, collecto spiritu; *Non est*, inquit, *quod doleas ab excessu meo, cujus autor es ipse unus: plane immunis à labe*

Arnoux.

à labe sum, neque mihi aliud objici potest, quam quod Regem pro Rege ut gereret volui & curavi. Si rite calculum pono, mihi gratia Dei est quod ab aula exsilium patior; medio fluctuabam Oceano incerta per Syrtes & scopulos salute; nunc portum teneo. Reddis secessu indicto prædestinationis certitudinem, quam eripueras ipse, vocato in aulam: in reliquis securus sum: id unum timeo, ne quod ex privato in me odio fit, sine crimine ut absistam, ex crimine factum audiat apud plerosque, unde fors in Societatem calumnia, ex privato Iesuitæ delicto, quale sibi quisque confinget. Luynæus adhæc excusare factum ex persona Regis; *Et quando*, inquit, *non patiuntur jussa dilationem, aut moram, absiste gratis, neque in factum inquire, ex quo Regi dominationis affectatæ, mihi reus es fidei non servatæ.* Postridie Capellam Arnousius venit; cœnobium est tribus Granatâ milliaribus, ubi tum Rex agebat; triste viris religiosis exemplum! fortunæ inhiat fugienti infelix homo, litatque honoribus quos solenni abdicaverat voto: rari sunt etiam inter Monachos, qui se aulæ tricis expediant. Anxium & in summa fortunæ labentis tenacius hærentem, Cardinalis Radesianus à Luynæo missus convincit hoc dilemmate; *Vel autore Rege exsilium pateris, vel ignorante; si autore, parendum: si ignorante parendum item, potentiore in aula Luynæo, quam ut impune abeant spreta ipsius mandata.* His plane convictus spem omnem abdicat, privatimque Tolosæ agit homo uno aulæ nævo laborans: in ceteris probe institutus; doctus juxta & eloquens, pius, &, si libido aulæ abesset, incorruptus.

1621.

l'Abbaye de la Chapelle.

Le Cardinal de Raiz.

Ad nuncium indicti exsilii obstupuimus omnes, eò enim autoritatis provectus in aula Arnousius, ut arbitrio ipsius subessent omnia: moderabatur conscientiam Regis piissimi, religioneque ligabat sibi religiosum principem, quo non aliud vinculum fortius, non aliud manente Religione tenacius: sic æmuli machinatione, dejectus aula ex improviso æmulus, quæ aulicis passim exercitatio est, retinendo, vel occupando invicem loco. Quis credat statim inductam Regis animo spongiam obliterando nomini, cujus memoria perpetua esse debuit, si fides habenda præsentibus. Ita habent rerum humanarum vices, mutantur in momento affectus, quo præcipue morbo laborant Principes ab immensa

1621. hominum copia, qui ipſorum gratiam ambiunt; minus eſt miranda conſtantia caritatis in homine privato, cui vix amicorum delectus eſt ex tenuitate fortunæ: diverſa eſt ratio Principum, quorum gratiæ ut inhiant omnes, ita è tanto numero, delectu facili ſæpius mutant. Sane ſi Arnouſius Luynæo prævaluiſſet, & inducebatur animo Regis oblivio Luynæi, perinde ac Arnouſii, maneretque ille, qualis hic manſit: decretoria eſt victoria inter aulicos ex captato opportune momento quo vincunt, aut vincuntur. Cauſſam exſilii dixere ignari rerum, autoritatem nimiam; gnari & ſapientes ſuperaddebant dejectum impotentem ſui hominem, maxime ex ea cauſſa quod fortunæ ſuæ opificem Luynæum, non vocabat in ſecreti ſui conſcientiam, quotque viribus ſuis ſubſtiturum ſe præſumens, ſpernebat autorem. Certe corruptis omnibus qui Regi circumſtabant, unus Arnouſius Luynæo negabat conductitiam operam; quo, etſi amico ingratus, Regi fidus erat. Dejecto ſubſtituitur P. Seguiranus, vir ſapiens & doctus, hoc laudabilior, quod publicis negotiis parum immiſcuit ſe, miſſam habens Reipublicæ curam, tanquam non ſui muneris.

Rex Granata Lectoram, Lectora Neracum, Neraco Longatilliam venit; oppidum eſt haud procul Garumna, ad tertium Monhurtio milliare: hîc obſidionis ordo præſcriptus in hunc modum. Triplex oppugnatio deſignatur: prima ad

Le Regiment de Griniaut. Garumnæ littus Pedemontii, & Griniautii cohortibus permiſſa; alteram, qua urbs Toneinſium ſpectat, Campana &

Stiſſac. Stiſſacæa cohortes procurabant; tertiam ab ulteriore flu-

Ribeirac. minis ripa prætoriana, Navarræa, & Ribeiracenſis. Hæc in-

Theobon. ter Theobonus vir audax fano Fidei ſubſidiariam cohor-

Ste. Foy. tem Toneinſium invehebat, cum monitus præcluſum o-

La Compagnie des Gens-d'Armes de Luynes. mnem in urbem aditum, ſubſidii in prædæ conſilium vertit: cataphracti centum è Luynæi ala Gontauti, non procul Fidei fano agebant, laxioribus excubiis, velut alta pace.

Gontaut. Nocte intempeſta quinquaginta Theobonus alarios, legionarios centum pago admovet: ſternuntur vigiles, reliqui vi-

Luxembourg Capitaine Lieutenant des Gens-d'Armes du Roy. no & ſomno ſepulti pars trucidantur, pars qua data via, in fugam ſe conjiciunt, impedimenta & ingentis pretii ſupellex victori cedunt. Poſtridie Luxemburgenſis regiæ alæ præfectus ulciſcitur illatam injuriam fratri, ducentiſque alariis expedita manu per obſcura noctis progreſſus Gontautum, ubi

ubi Theobonus agebat, prædatur & diripit cæsis hostium quinquaginta: atenim haud incruenta nobis victoria fuit; quippe Baro Claromontanus vir stirpe nobilis, quia sine ferreo thorace inierat pugnam, glande è longinquo lentius progressa, neque valitura in ictum, si ferro tegeretur post rem strenue gestam occumbit. 1621. *Clermont.*

Tormentis decem & octo bellicis quatiuntur Monhurtii muri, procuratique ineunte Decembri cuniculi duo, effectu plane dispari succedunt; qua Ribeiraci cohors instabat, opere contrario evaporatur opus: qua prætorius miles muro successerat, magno impetu terra dissiliens, ingenti ruina murum aperit: pro portento acceptum, quod vi nitrati pulveris projectus præsidii miles longe à muro cadit nedum incolumis, sed & stans in cespite in quo firmaverat pedem. Qua data via Prætoriani irrumpunt solito segnius, &, quanquam à ruina arcebatur hostis displosione continua ex cymbis, quanquam ruina ingenti patebat aditus, pedem refert legio electa, habitaque in hanc diem potior reliquis, omnibus inferior est; ut dici haud injuria possit & vices suas pati virtutem bellicam. Decembris die undecima Losierus Marescalli Theminii filius, vallum dum promovet, glande ad talum, levi in speciem vulnere, sauciatur; atenim, quia se incautus amni commisit, adeo, recruduit vulnus, ut non multò pòst Burdegalæ, ingenti omnium mœrore excesserit. Triste herois fatum! vix alias Regi, & Galliæ jactura major. Erat magno apud milites nomine, Navarræ cohortis præfectus, Dom. Gastonis primarius eques, Cadurcorum Senescallus, spes una Theminii nominis, filius haud degener à virtute paterna: verùm non admittente eas exceptiones fato, casu impræviso, Achillis ætate cadit & vulnere. Lugubre est Marescalli Theminii fatum. Ineunte Autumno primogenitum in Montalbani obsidione ictus imprævisus exhauserat; adulto, Vicecomitem Bosquium ex sorore nepotem, exeunte, Losierum amittit spem nominis sui maximam: funestus anni exitus patri infortunato. Rex litteris solatur afflictum, compensatque largitione jacturam. Rupelaurus, & Gondrinus utramque Aquitaniam procurabant vicario nomine; Benearnium administrabat Theminius, nuper Forcæo substitutus: fit provinciarum permutatio inter possessores: Theminio utriusque Aquitaniæ vicaria

Contremine. *Le Regiment des Gardes.* *Losieres.* *Roquelaure.* *Gondrin.*

1621. ria procuratio permittitur, Gondrino Benearnium, Rupelauro Lectora cedit, huic adjecta quinquaginta aureorum millia: Blainvilio Lectoræ præfecto, delata procuratio Pontorsoni.

Blainville. *Pontorson.*

La Brque. Monhurtium propugnabant Marchio Mirambellus, Vicecomes Castesius Favasii filius, & Broæus; post cæsum hunc, in quo obsessis spes omnis erat, despondet animo miles, murique ascensionem, quæ proxime imminebat, deditione prævertit, cujus hæc summa: ***Regi urbem sine conditione dedendam, salvaque militis vitâ, reliqua in arbitrium victoris ventura.*** Monhurtium in prædam regio militi cedit, cujus tanta impatientia & grassandi libido fuit, ut non exspectato signo in urbem irrumperet in qua adhuc præsidii miles, qui prævalente in seditionem licentia ad internecionem jugulabatur, nisi summa Rupelaurus vigilantia obstitisset: postquam abstiterat salvus ex pacto miles, ferro & flamma vastatur oppidum, solo æquantur munimenta & muri, non alio in præsens urbis vestigio, quam quo ostenditur fuisse olim quod esse desiit: triste rebellionis monimentum!

Longuetille. Inter hæc Comestabilis Luynæus Longæ-tilliæ morbo corripitur, minoreque quam creditum Regis luctu excedit; defuncti cadaver statim ab excessu diaphanum, ansam plerisque dedit vulgandi præcipitem veneficio mortem: accedebant maculæ nigricantes & livida caro, quod exanthemati Medici imputabant (morbus erat per ea tempora epidemicus.) Nunquam sine obtrectatore fuit, cui imperia rerum adempta. Plura in eum statim ab extremis congesta satyricè, prætereo, ne mortuo insultans videar cum larvis luctari, quod abhorreo. Nondum exhalaverat animam cum defuere amici, familiares, Medici, & supellex omnis; statim desertum Luynæi limen, quique turmatim litaverant fortunæ adultæ dum stabat, exsecrantur cadentem & abdicant. Quanta amicis fides, qui aulam sequuntur! Nemo ambiget dum munia coronæ omnia, dum Ecclesiastica beneficia, publicamque ad libitum pecuniam distribuebat Luynæus, conciliasse sibi largitione plerosque, quos inter vix duo, morienti oculos claudunt: reliquis ejerantibus gratiam, Abbas Rousselayus & Contadus mortuæ fortunæ litant, quod in aula rarum. Deficientibus ad justa exsequiatum cereis & syndone, ære illi suo comparant. Possidebat

bat quæ in aulicum cadunt omnia, nec inventa in tanta supellectile carbasus tumulando; in quo spirabant omnia, destitutus omnibus exspirat solus. O spectaculum cui (si Luynæi fortuna non ignorabitur) vix sit habitura fidem posteritas! fluxam aulæ fortunam! triste humanæ vitæ speculum! cui si se attentius introspiciunt aulici, spernent quæ tanti faciunt, honorem instabilem, familiarum decora, divitias & luxum. Auxit fortunæ ludibrium casus incredibilis. Ferunt commissum cymbæ cadaver secundo dum amne Burdegalam invehitur; sanie & tabo polluta viscera fœminis, quæ in littore lintea forte emundabant, tradita, abstergendo sanguini, separandæque saginæ. Postquam lota Comestabilis viscera; petentibus conductæ pretium operæ fœminis, datur salsus piscis, quem cymbæ magister commiseratione largitur nulla extis pecunia redimendis. Cadaver Burdegalam invectum metu seditionis clanculò in portu reclinatur, nulloque demum apparatu ad Turonensem agrum infertur feudo Maliacæo, cui à Luynæo nomen est. Hic finis viro, quem in summa rerum evexerat fortuna parum constans: momento transacta felicitas, quam operata in momento fortuna; breve rerum Gallicarum Luynæo imperium fuit, plerisque exosum, paucis laudabile. Non defuere à quibus præcipue laudaretur ex procurato in Sectarios bello, hinc præcipue quod sub ejus administratione agnitum, vinci posse, quos in eam diem indomitos fama vulgaverat. 1621.

Statim ab excessu Comestabilis mutantur res Gallicæ: quæ in unum collata potestas omnium, distribuitur; restituuntur in officia quisque sua militiæ & fori præfecti, dejecti animo jam audere incipiunt, ausu intolerabiles nimio, consternantur: cadunt dominationis præsidia viri, quos adulta Luynæi fortuna evexerat in rerum apicem. Cardinalis Radesianus & Comes Schombergus uniunt se invicem, rebusque suo jure insistunt, quas sub Luynæo regebant precariò. Condæus audito Luynæi funere, statim in aulam rapitur, specieque obsequii Regi circumstat: is tum forte Pictavii erat, in transitu, ab Aquitania Parisios molitur iter: Regina sexu & majestate tardior præstolabatur filii reditum, manebatque Lutetiæ nimia sui confidentia. Condæus, pro tempore in figuras omnes flecti assuetus, Radesiano & Schombergo adjungitur, paturque socios, sperans forte utrumque sum-

1622. mâ rerum depellendum, postquam ipse confirmatus fuisset: sic Reginæ matri prævaluit ad tempus, quæ mox in jura sua vindicabitur natura prævalente.

Rex antequam nuper Tolosâ absisteret circumjecta Montalbano oppida firmaverat milite, habendæ interim in vinculis urbi, quam anno proxime sequenti meliori auspicio sperabat oppugnatum iri: commissum sibi ejus militiæ munus ultro abdicat Marescallus Sangeranus; acceptum habent Dux Engolismensis & Marescallus Theminius: quatuor illis peditum millia, quingenti alarii, castrametatoribus Burguio-Espinassæo, & Cotenautio: militabant in eam expeditionem, cohortes Picardiæ, Capesii, Bellimontis, Villaræi, Pibracii. Aquitaniæ ulterioris procuratio Duci Ellebovio defertur, quatuor item legionariorum millibus, quingentis alariis, castrametatoribus Vigniolio, Lausuno, Bordelio, & Gursono: his postmodum in Toneinsii obsidione adscripti Arpajonus, Vicecomes ab Ambra, Cornussonus: cohortes Pedemontana, Ramburia, Bordelia, Gursonia, Ribeiracæa, Grigniaucæa, Lausunia, Dousia. Rex ineunte hyeme Lutetiam venit.

Sainct Geran.
Bourg-l'Espinasse.
Chapes.
Beaumont.
Ville-Roy.
Pibrac.
Vignioles.
Lausun.
Bordeilles.
Gurson.
Riberac.
Griniaut.
La Dousе.

Huic anno principium est à Nigrapelissa, & Burniquello, dolo interceptis: situm non procul Montalbano utrumque oppidum, submisso per obscura noctis milite expugnatur: jugulatur ad internecionem Valhacæa cohors Nigrapelissæ hybernans: minor Burniquelli clades, quippe urbi supereminet castellum quo se recipit præsidii miles proditione agnita. Sectarii in iis urbibus oppidani post datam Regi fidem retinuerant civium jura, ut liceret libere ire, agere, & in urbe cuique sua immorari, satis fore creditum, si exarmarentur: arma exuunt, ferocitatem retinent. Ex pacto cum Montalbanensibus clam inito propinant largius merum Regio militi, vinoque sepultum invadunt: adest dicta hora Vigniaucius cum delecta Montalbanensium manu, grassatur ferrum: nemo in deditionem acceptus. Parum sibi consulit qui alte soporatur in solo inimico, nec risui credendum, nec amplexibus, queis sæpe teguntur proditio & scelus. Sane inauditum est securam militi præsidiario mansionem esse, ubi promiscua cum hoste habitatio est. Non arma posuisse satis eos, quorum animum incessit ira & in ultionem libido. Engolismensis in Burniquellum arma convertit, in

Le Regiment de Valhac.

castel-

castellum receperat se regii præsidii miles, obstabatque ad- 1622.
huc, &, si commeatu juvaretur, quo maxime indigebat, pa-
rum ab hoste timebat. Pibracius Malovicini hybernans jussus *Pibrac.*
Burniquellum venit. Dicam quod ab ipso Pibracio accepi, ne *Mauvaisin.*
fide careat sine autore res, quæ haud procul portento videbi-
tur. Tanta aëris per hyemem intemperies fuit ut post trans-
missum alta glacie Tarnum, legionarii haud pauci in via fri-
gore obriguerint: nisus in viam irritus immobili per frigus
vestigio, exanimatis, corporis situs erat, qualem contraxerat
glacies, ut ibant, ut morabantur, ut hasta, ut sclopeto armati,
corripiebantur frigore, & obrigebant, stabat exanime cor-
pus in qua figura conglatum. Burniquelli muris admovetur
cohors, levi prælio (in quo desideratus Ardosius centuriæ
præfectus, strenuus vir, nuper ex Calvinismo conversus in fi-
dem Catholicam) demum commeatu in castellum invecto,
Engolismensi urbs dedita salvis impedimentis, & vita.

Orvallus ex compacto (ut creditum) cum Suillio patre, *Orval.*
mille & ducentis legionariis, trecentis alariis ope Saviniaci *Saviniac.*
& Veyrieri, Figiacum urbem ad Cadurcos sitam expugnat, *Figeacen.* *Querci.*
dolo magis, quam vi. Vrbi supereminet castellum, ubi tum *Veiriere.*
Suillius velut privata in domo, belli expers; & expugnatur
ab Orvallo castellum, seu sponte deditur. Suillius Themi-
nium scripto monet, à filio Orvallo captum se in custodia
haberi, urbem & castellum per vim expugnata, prospiceret
malo Cadurcis imminenti. Enimverò ludicra hæc, ut doce- *Quercy.*
bit historiæ series, filium inter & patrem transacta, decipien-
do Regi. Orvallo circumjecta Figiaci depopulanti, oppo- *Pibrac.*
nuntur Pibracii cohors, & Marchionis Mervillii ala. *Merville.*

Per ea tempora Marchio Lesinianus Clairacum vi nuper à *Lesinian.*
Rege expugnatum dolose intercipit. Æquabat solo muni-
menta urbis, Ducæus in Burdegalensi parlamento senator;
majore, quam in urbe inimica deceret fiducia: segnius la-
bori incumbitur; &, quod extremum mali, desidiosus præ-
dæ opulentia miles per lasciviam stationes omittere assue-
tus, somno, vinoque procumbit. Lesinianus dolo urbem ag-
greditur, imminebat fossæ municipis domus, perforatur mu-
rus quantum satis intromittendo homini, legitur in vicinia
urbis miles; municipes alto factum silentio premunt: nocte
intempesta Lesinianus suggreditur, quingentique una le-
gionarii: postquam intromissum foramine primum agmen,
superan-

1622. superantur ascensione muri. Hæc inter cives hospitem quisque suum secure dormientem in strato jugulant, ferro sævitur, urbique conservandæ, igni parcitur: Ducæus in vincla conjicitur, Malvaisius è Societate Iesu sacerdos, magna inter cruciatus constantia dilaniatur. Non multò pòst eodem dolo Royanum à Subisio tentatur, & capitur. Rex Lachenayo spontanea Royani deditione factionem abdicanti præfecturam ejus urbis salvam habuerat: puduit proditorem esse communi caussæ; ex compacto urbe absistit, specieque privati negotii fingit in longinqua iter. Subisius Rupellâ solvit, admotisque muro duobus legionariorum millibus per scalas irrumpit. Lachenayus præfecti frater & legatus, obtegendæ fraudi prohibet hostem, ludo magis, quam pugna, expugnata urbe, in arcem decurritur, quæ item ludicro prælio capta. Auget suspicionem, quod qui ab urbe capta depelli debuit, Lachenayus, nedum manet, sed & substituitur fratri: is ad Regem propere pergit, & (quanquam in fratrem querebatur, poscebatque restitui se, mulctari fratrem) pro perduelle habitus vincla subit: nec diu post, Sansurino delata urbis procuratio.

Le Duc.

Ab excessuVæræi Procancellarii regia Luynæus sigilla, specie quærendi per tempus qui dignius substitueretur, retinuerat, pro Comestabili & Cancellario agens idem homo, rem inauditam! Placuit in integrum restitui togam; lectus Vicius vir senectute gravis & longa rerum experientia inter veteranos; quanquam non defuere qui crederent melius fore si Brulardo Cancellario per injuriam adempta redderentur. Dejecto Pictonum præfecturâ Rohanæo, substituitur Rupifulcaudius, vir natalibus valens, & virtute. Per idem tempus clade affligitur Secta ad Vaurensem agrum; in hunc ferme modum. Sub finem Ianuarii trecenti legionarii Montalbano Castrum ibant, præfecto Durfortio: annonæ penuria ex recenti obsidione laborans Montalbanum, exacto periculo demiserat præsidii militem. Fortè transmisso Tarno Acuti ripas præterlegebat cohors haud procul Vauro, cum nocte ingruente, periculosa per soli ignorantiam via castrametari placuit. Rigebat frigore miles, quid faciat? si ignis excitabitur, qualis per hyemem in castris accendi solet, patebit; quo certa erit clades ex ferro: si nox sine igne transigitur, certa item clades ex frigore: prævaluit succendi

De Vic. *La Vaur.* *Durfort.* *l'Agout riviere.*

di

di ignem. Gachapellus primus Vauri Consul delectu in urbe habito ad indicium ignis erumpit, pontemque, qua hosti transitus, occupat, reliqua impervia erant ex loci genio. Appetente luce præmissi exploratores referunt infestum ab hoste pontem: Durfortius eò positis rebus ut progredi supra vires, regredi intutum, neque honestum foret, obviam domum agrestem (cui Aurinus nomen) imprævisus invadit, tormentariisque ad latera fenestris apertis accingit se prohibendo hosti. Triste consilium invalida se domo tueri, &, si maxime fossa & munimentis valeret, vacua omni commeatu: Circumstant Vaurenses, propiusque per vineas & virgulta suggressi, submittunt ædibus ignem: Durfortius desperata salute vocare in colloquium regios, honestas in deditionem leges proponere, dein agnito obstinatum hostem, erumpere solus & inermis, flectendoque Gachapelli animo imprævisa irruptione amplexari ipsius genua, & hortari. Funesta viro dejectio animi, quippe regii, ubi præfecto suo hostem proxime admotum vident, rati amplexus lethales fore, hastilibus transfodiunt & necant; exin januæ & claustra perrumpuntur, jugulati ducenti & triginta, reliqui in vincla conjecti. Præcipui, inter cæsos Durfortius præfectus, Polus & Rebollius legati, Royus signifer; capti Pascaletus, Cassanæus, Ratus, Hortesius, Gravillæus, & Cattæus: capta item signa quatuor, inter quæ primarium (colonellum vocant:) è regiis desiderati septem: appensa pòst ex publico decreto ad matricem Ecclesiam signa hostilia in perpetuum victoriæ monimentum. 1622.

Durfort. Polus. Reboul. Le Roy. Pascalet. Lacassagne. Rat. Hortés. La Gravile. Catte.

Dux Ellebovius Durassio intercepto in Forcæum castrum movere statuit: fit ex cohortibus Pedemontana, Lausunia, Gursonia, & Ramburia militum mille & quingentorum delectus; reliqui in hybernis manent; Bordelius mille legionarios lætam cohortem invehit. Forcæus audita obsidione huc citus properat; ingens in solo Petragorico viro autoritas erat, ex feudis quæ ipsi in ea provincia, aut circumjecto solo possidentur, quo factum ut duo peditum millia lecta in transitu statim hosti opponeret: Ellebovius audito Forcæi adventu, manente obsidione occurrit: quingenti ante castrum distributi; reliqui in hostem rapiuntur: per altam noctem conseritur manus, &, nisi hostis locorum gnarus per avia rupium, & silvas effugeret, ad internecionem cadebat.

Le Duc d'Elbeuf. Le Chasteau de la Force. Les Regimens de Piedmont, Lausun, Gurson, Rambures. Bourdeilles. Perigord.

Diu

1522. Diu pugnatum æquo Marte & virtute pari, donec Ellebovius Bordelii & Sayani milite, qui coacervatum agmen componebat, auctior, recenti milite fugaret longa exhaustos pugna. Memorabilis Regi ea victoria magis ex pertinacia hostis, quam ex cæde: ducenti omnino & quinquaginta cæsi. Redintegrata dein in Forcæum castrum verberatione post editam quantum satis ruinam, accingebat se miles expugnando, cum Bordelius (in cujus virtute & experientia magnum rebus gerendis momentum erat) frequenti nobilium corona stipatus, Ellebovii tabernaculum intrat, supplexque pro Forcæo veniam, & pacem petit in hæc verba: *Fusum, debellatum hesterna pugna; neque insultandum penitus viro illustri: sat esse leoni ex prostrato hoste. Forcai fidem agnitam ab Henrico* IV. *quo tempore unita factio negabat pro Rege agnoscere, qui Ludovico filio, armis viam stravit in Regnum. Non semper hominibus prava esse consilia; degenerem ab obsequio & fide Forcaum, postquam ad se redierit, Regi militaturum auspicio meliore: stemma illustre, latam & amplam sobolem meliore fato Regi & patria debitam: Bella cum in externum hostem geruntur, desolandas urbes obstare ausas, aquandas solo arces, planitiem ferro & flamma vastandam, justam esse pradam ex omni caussa: diversam bellorum civilium rationem, quibus tandem sedatis, manent luctuosa parti utrique flamma vestigia. Parceret domus antiqua muris, in qua postmodum Regi prasidium stabile. His (si Forcai nomen indignum) obtinendis provolvi genibus Petragorici soli nobilitatem omnem, qua gratiam reo deposcit in pramium rei bene ab ipsis gesta, hesterno pralio.* His Ellebovius, quanquam castellum proxime oppugnaturus erat, suaderi se patitur, ut vi abstineat. Exin Monrevellium in Petragorico solo urbs modica, ingenti Sectariorum strage vi expugnatur. Hæc Ellebovius ad Petragorios.

Sayan.

Monrevel.

Subisio Pictonum & Santonum agros deprædante, vacuis omni commercio Garumnæ ostiis, Burdegalenses velut in vinculis habebantur, cum ejus provinciæ Parlamentum lecto milite, purpuratos suos ire in bellum jubet, distributis centuriis, ut cuique vires, aut animus: mox omni in bellum apparatu instructa cohors, Ornano à Sancta Cruce permittitur: ast leve ex cohorte una subsidium; militabant Subisio præter ducentos alarios, quatuor millia legionariorum; octo

Poitou. Saintonge. Soubise.

Ornano de saincte Croix.

octo insuper naves bellicæ queis diripiebat Alnixios, & circumjectam Burdegalæ plagam. Espernonius dilapso milite invalidus, Iarria, & Crucigalero, ubi ad primum Rupellâ lapidem castra posuerat, Surgerium recipit se, unaque militem, prudenti consilio, quale veteranum ducem decebat: impar hosti erat, nec spes vincendi, nisi cunctatione, aut fuga. Captus à Sansurino Royani præfecto, dum citatis equis Burdegalâ Lutetiam properat Humierus, post pacta in libertatem decem aureorum millia, gratis dimittitur; gratuitum beneficium præferente Sansurino, mercedi pactæ: rem raro usurpatam, eoque memorabilem.

1622. *Aunix.* *Surgens.* *S. Surin.* *Humieres.*

Per ea tempora Marescallus Esdiguerius ad Regem scribit pacem orans, litterarum hæc summa erat; *Bello intestino desolatas provincias, jatiatos sanguine suo Gallos, tristi experientia agnoscere nullam esse bello salutem. Dum se viribus ipsa suis Gallia desolat, Austriacam gentem (quæ Principes Europæos una petit) augeri in Germania, prostratoque penitus Friderico nedum Bohemiam, sed & Palatinatum utrumque invadere; hac illi facilem fore viam ad Batavos, & (si fortuna volet) in Galliam. Non adeo desolatas adhuc confœderatorum in Germania Principum res, quin dominationi tyrannicæ modus imponi possit. Bello intestino destinatos sumptus melius impendi posse, & utilius restituendo amico Principi & fœderato, qui spoliatus ex caussa injusta, triste exemplum est principibus Europæis.* Hæc Esdiguerius ad Regem. Longa in arcano regni concilio de pace disceptatio; Regina mater, Brulardus Cancellarius, Vicius sigilli procurator, & Pisieuxius (cui summa tum apud Regem gratia) bello abstinendum censebant; prævaluere contraria Condæi, Cardinalis Radesiani, Guisii, & Schombergi suffragia: dein de belli ratione dictum, ut geri oporteret, & qua demum Galliæ parte: placuit Galliam Narbonensem proxima expeditione belli theatrum esse.

Brulard Chancellier de France. *Vic Garde des Seaux.* *Pisieux.* *De Rais.* *Le Languedoc.*

Distributo per hyberna milite regio, Forcæus dolo occupat Toneinsii urbem; receperat se in castellum Vauguionus, feudi dominus, qua urbs declivis; superior Forcæi feudum est: oppugnatur castellum, dedendo colloquium petitur, & impetratur. Misso ad Forcæum Oratore segnius excubat præsidii miles sub fide publica; irrumpit ex improviso hostis, jugulatoque ad internecionem præsidio potitur castro; Vauguyonus in vincula agitur, fœminæ per lasciviam insultant

Vanguyon.

1622. ſultant mortuis: atrox & horrendum ſpectaculum! non ſatis amputatis auriculis, naribuſque, non ſatis oculis per ludibrium effoſſis; in ipſamet virilia ſævitum à fœminis; exciſis procaciter illudunt, projiciuntque ſibi invicem, & rejiciunt velut pilas; novum & præter naturam in fœminis immanitatis genus! Non multò pòſt Ellebovius, & Mareſcallus Theminius, audita Vauguionæi caſtelli obſidione, huc ſigna propere vertunt, agnitaque proditione, ira ſuccenſi militem muro admovent: invalida urbs qua declivis erat, & immunita, eoque haud ægre expugnabilis; aſcenſione ſuperato muro, nulla victor miſericordia graſſatus in utrumque ſexum, compenſat crudelitate ludibrium. Exin in urbem, qua ſupereminet arma converſa; propugnandæ munus Mompoliano delatum à Forcæo patre, illi Vicecomes Caſteſius privatim adjunctus ſine imperio; &, quanquam natalibus & virtute haud parum valuit, vacabat munere, voluntarium agens. Obſidio bipartita fuit: qua Clairacum proſpectat urbs, qua Manſum Aginniacum; illic Burguius Leſpinaſſius caſtrametator, hîc Mareſcallus Theminius. Militum numerus in urbe obſeſſa mille & ducenti, in caſtris ſeptem aut octo millia, ſub cohortibus Picardica, Pedemontana, Gurſonia, Ribeiracæa, Laduſia; hanc procurabat Laduſia matrona illuſtris, arte militari, & animo ſuperans quæcunque de Amazonibus finxit antiquitas: ibat generoſo in prælium equo, criſtis militari more criſpantibus, ferro ad latus, duplici ad ephippium ſclopeto, expedita in omnes belli caſus, quandoque cohorti, quandoque præſidens alæ: diſtracta tum in aliam expeditionem matre, ipſius cohortem procurabat filius, Marchio Laduſius. Hæc in Aquitania.

Mompolian. Caſtets Volontaires.

Bourg l'Eſpinaſſe.

Madame de la Douſe.

Rex audito infeſſas à Subiſio Riæ inſulas, captum proditione Royanum, Clairacum dolo interceptum, Alnixii, Pictonumque plagas ferro & flamma vaſtari, caſtra in hoſtem movere ſtatuit: ineunte vere Nannetes ventum. Rarus tum Regi miles diſtributis adhuc per hyberna legionibus; Subiſio ſex peditum millia, quingenti equites, tormenta bellica ſeptem, queis impune graſſabatur in inſulas, (tribus unum à Ria nomen eſt, haud procul continente ſitis, contiguiſque; niſi quod labentibus & relabentibus per æſtum undis, velut fluvio interjecto dirimuntur) labente æſtu altiores aquæ, relabente demiſſæ, & paſſim vado tranſmeabiles ſunt;

Nantes.

Les Iſles de Ran.

novem

novem milliaria Italica longitudo, latitudo quatuor ferme continet. Vix tum Regi octo peditum millia, vix octingenti alarii. Præmisso ad Pictones Rupifulcaudio, qui militiæ delectum haberet, ipse lentius subsequitur, ventumque tandem ad Insulas. Mox Rupifulcaudius tria peditum millia invehit, opportunum in arduam expeditionem subsidium: in littore dispositus ab ipso Rege miles operitur irruptioni signum, statque in armis, donec relabentibus aquis vado transmeabilis alveus; restagnant loco paludoso aquæ, & quamvis æstu relabitur quod exundat, nunquam vacuus aquis canalis: quo à continente in insulas via difficilis & passim fallax. Concubia nocte (postquam se receperat fluctus in mare) Regi primus in Riam transitus est per incertas aquas, sequuntur Condæus & Suessio Principes, unaque alarii; mox Bassompetrus, & Paluaüs legionariis viam ostendunt, prealtis adeo aquis, ut passim pectora quandoque & humeros superarent. Transmissi igne & cibo recreantur, divisoque mox in tria cornua exercitu irrumpunt: Condæo primum agmen, alterum Schombergo, tertium Rupifulcaudio permissum; castrametatoribus Vitrio, Zameto, Marilhaco. Rex circumequitans bacillo designabat imperia, instruebatque aciem, qua adeo arte valet, ut nemini Europæorum Principum, nemini in ea parte ætatis nostræ imperatorum decedat, quod omnibus palam est. Stipabant Vindocinensis, magnus Galliæ Prior, Praslinius, Auriacus, Estissacus, Duces Fronsacus & Radesianus, Marchiones Curtenvautius & Nigellius. Subisius pro modo militis gloriosi è longinquo audax, ubi Regem instare videt in fugam rapitur, qua aquæ demissiores viam dabant: vix quinquaginta cum ipso dilapsi; reliqui in littore reciprocantes aquas præstolabantur vela Rupellam facturi; cum Rex agnita consternatione ire Condæum jubet ad naves, aquarum adhuc præsidio destitutas: dedunt se, non ausi prælium septingenti; pauci, postquam aquæ redierant dilabuntur: fuere qui dumeta & saltus pro asylo quærerent, hi pars ab indigenis, qui Catholici sunt, pars à milite nostro velut feræ in sylvis figuntur; dedititii ad triremes damnantur, obstare ausi bis mille ad internecionem cadunt. Inter captivos Comes Marenenius, Motha Sansurinus, & Planchæus castrametatores. Postridie audito quingentos Subisianos in arcem dila-

1622. *La Rochefoucault.* *Vitry.* *Zamet.* *Marilhac.* *Vendosme grand Prieur de France.* *Praslin.* *Auriac.* *Stissac.* *Fronsac.* *Duc de Rau.* *Courtenvaut.* *Nesle.* *Marenes.* *La Mothe. S. Surin.* *La Planche.*

psos,

1622. psos, cui Chaumia nomen, huc Rex propere ire acies jubet; nec longa mora, deditur arx, venit in prædam quodcunque intus erat; permittit se misericordiæ victoris miles, salvâ vitâ. Alias per legatos bellum prospere gestum, tota hæc expeditio ad Regem spectat, in qua pro Imperatore gessit, distribuens ipse copias pro necessitate locorum, prælium ordinans; de transitu, de statione, de castris æque solicitus: verum & pro milite gessit, irrumpens in hostem velut legionarius. Sane Regibus in exemplum Ludovicus, si qui per arma æternitatis studio aguntur. Subisius dum laxis habenis molitur fugam, forte incidit in Rupifulcaudii alam, quam tum ductabat Bayersius; è quinquaginta, triginta pars cæsi, pars capti, reliqui fuga dilapsi: ipse vitam aut libertatem debuit equo, quo non antè velocior. Exin, dissimulatis ore & habitu in vicinia Rupellæ delituit, donec desæviisset municipum ira juste excita ex suorum clade; quippe Rupellanorum ea expeditione mille & ducenti exhausti. Postridie ad arenas Oloneas, Bellivisum, Aspremontiumque deditione spontanea Regi accedunt. Plerisque ingens stupor ex fuga Subisii, pro strenuo habebatur & forti, militum numero ferme æquabat Regem, aquis restagnantibus claudebatur, erant in promptu naves queis subduceret se prælio, aut si pugnare & vinci necessitas, queis tandem honestius fugeret: maluit pro desertore suorum haberi, quod Regis præsentiæ debitum nemo diffitebitur. Crediderim inspirante natura, insinuari animis subditorum amorem, aut terrorem à Regibus, ut qui non amaverint timeant; terroris ea caussa quod vitæ & necis in subditos Rex arbitria tenet, adeo ut restes & patibula instare credat, qui irati præsentiam sustinet: hinc fuga, aut pugna trepidans. De Subisio nulla in apertum caussa ad maris aspectum fugiente, compositi versus rhythmici, qui mutuato ex sacra Scriptura acumine, desinebant in ea verba: *Mare vidit & fugit.*

Chaume.

Bayers.

Subisio debellato, ad Aquitanos arma conversa: longa via, expeditio anceps: adjungitur Regi Espernonius, rerum experientia solers; is tum in Alnixii solo ad Rupellæ viciniam armis præerat, eò nobiliore munere, quod Rege procul exercebatur: ea caussa fuit cur vocatus, diu obstiterit: paruit demum omissoque imperio ad Regem accessit. Valeta si-

ta filius, Cardinalium Collegio adſcriptus, quod ſumme optaverat pater, alter item filius Marchio Valeta, Vernoliæ Virgini Henrici Magni nothæ in conjugem deſtinatus impulere, ut ſe viæ committeret ex mandato: ſuffectus illi Comes Sueſſionenſis; patrando in Rupellanos bello adjunctus Principi, qui vix adoleverat, Mareſcallus Vitrius vir ſumme audax. Exin arma in Royanum converſa. 1622.

Graſſabatur toto late Oceano claſſis Rupellana, neque ſpes Royani recipiendi, niſi regia claſſis à mediterraneo transfretaret; cum affertur ſuperatis Gadibus Olyſſiponem *Lisbone.* invectas triremes, bellicaſque una naves, ingens Regi præſidium. Primam aciem componebant decem & quatuor Maſſilienſium naves bellicæ, his proxime inſtabant decem triremes Gallicæ, Venetumque ſubſidium ingens quadriremis, *Le grand Galion de Veniſe.* maris Adriatici domina, qua mille legionarii ſubvehebantur; claudebant agmen duodecim magni Etruriæ Ducis naves, in bellum inſtructæ, immaniſque Melitenſium quadriremis in quà trecenti equites, legionarii quadringenti, his *Le grand Galion de Malte.* poſtmodum adjunctæ viginti Aletenſium naves. Eo Rex præſidio legem Oceano dicit, præmiſſoque Eſpernonio Royanum obſidet. Sanſurinus præfectus cum Eſpernonio Duce, pacto inito de urbe mox dedenda, redibat in urbem flectendis in id conſilii oppidanis, cum prohibitus aditu, cogitur regredi in caſtra Regis: præſenſerant oppidani res novas moliri præfectum: ſuperatur aſcenſione propugnaculi murus; dolo abſiſtit præſidiarius miles, ſuccedit regius, jamque expaſſis ſignis, & pulſantibus tympanis medio propugnaculo triumphabatur, cum latenti intus cuniculo ſubjicitur ignis; ingens ex ruina ſtrages, triſte ſpectaculum ex ſepultis fallaci loco quadraginta nobilibus, quos inter Humierus *Humieres, premier Gentilhomme de la Chambre du Roy.* primarius aulæ nobilis, & Marchio Seneſſæus: una ceciders Vaſſæus, & Matæus, centumque ex cohortibus Campanâ & Buriâ milites. Souvræus eques Hieroſolymitanus, vir proſapia illuſtris diſſiliente humo ſepultus, adhuc vivus eruitur: ſauciati Marcilhacus cuſtodiæ Eſpernoniæ præfectus, *Marcilhac.* Rameſius & Royerus; cæſi Burgueſius, Ligondaiſius & San-Martinus. Favaſius & Lanovius deſperatis rebus reciprocante Oceano clam dilabuntur, poſtridieque urbs dedita, ſalvis oppidanorum vita, bonis, & libertate.

Interea in longiores moras trahebatur Toneinſii obſidio, donec

1622. donec Mompolianus præsidii præfectus deficeret, accepto vulnere, quod in speciem leve, demum lethale fuit: delibaverat extimam cranii pellem glans plumbea, neque læsæ ulla ex parte membranæ, queis cerebrum tegitur; recruduit tumultu & labore assiduo vulnus. Forcæus liberando filio omnia tentat. Non procul Toneinsio Clairacum; hîc militiæ delectus habetur, loco Sectariis fido: sæpe in castra nostra irruptio fingitur nocte, interdiu, certis, incertis horis: strepitu expergiscimur, luctamurque cum larvis: sic labore assiduo fatigati, fictis assuescimus, quo dein vera pro fictis audirent. Nocte intempesta mille peditibus, equitibus quadringentis ex improviso irrumpitur agmine biparti-

Marmande. Aiguilhon. to, qua parte Marmandam iter est quadringenti; reliqui ex adverso distribuuntur, qua iter Aculionem: excubabat ea parte Vicecomes Arpajonus strenuus adolescens, prima tum fundamenta jaciens famæ ingentis, quam promerebitur annis sequentibus. Grave hîc prælium, soporatisque passim regiis iniquum, nisi torpentes Arpajonus exemplo accenderet: scloporum fragor, auditaque per noctem in majus murmura, tympana, tubæ, victorum acclamatio, Ellebovium, & Theminium, qui se somno matutino crediderant post exactam vigiliis noctem, implacido horrore turbatos, soluto torpore confestim in prælium vocant. Dum galeam Ellebovius induit, circumstat tabernaculo Forcæus victor, deposcitque morti imperatorem: ille pars armatus, pars inermis perrumpere per oppositum hostium aggerem, collectisque omnibus qui fugiebant restaurare pugnam ex integro. Theminius senecta gravis, tum forte quartana laborabat, lethali senibus morbo: in ipsius tabernaculum turmatim hostis irruit, certus ex febre strato decumbentem opprimere; quanquam exhaustus erat, prælioque impar, conscenso equo pugnare statuit; non spe vincendi, sed ut gloriosa morte finiret; finieratque hosti plane impar, nisi Arpajoni generi sui virtute niteretur: huic certe debita Theminii salus, omnisque ea parte victoria. Hæc inter Vicinus ab Ambra, vetera-

Voisins. Dambres. Monclar. nus & magnæ virtutis eques, & ex fratre nepos Vicecomes Montis clari una in hostem irruunt, rati simul irrupturos alarios qui sequebantur, substitere alarii: hæret in vestigio hostis, pugnaque impare patruum necat & nepotem unaque sex equites qui omnino irruperant: extincti nepos, & patruus,

truus, dubitatumque, neque probe agnitum unquam, uter supervixerit: ex quo dubio orta lis inter Montisclarii matrem, & Vicini ab Ambra heredes: his asserentibus, se & nepotis successores ex persona patrui; illa filii successionem sibi vindicante, cum patrui bonis, quem nepoti præmortuum, etsi ambigua probatio est, vel ipsa convincit natura prælibare solita seniores: audio litem adhuc esse sub judice. 1622.

Hæc inter Mompolianus quanquam ab accepto vulnere tardabatur, unaque Vicecomes Castesius integris urbe copiis erumpunt, vallaque regiorum occupant levi Pedemontanæ & Ladousianæ cohortis propugnatione. Dum grassatur in vallo ferrum, fœminæ diripiunt castra, corrumpunt tormenta bellica, glorioso plane hosti facinore, nisi tandem regiorum virtute vinceretur. Funesta nobis victoria fuit, cædibus virorum illustrium Cornussoni, Vicini ab Ambra, Monclarii, Bonullii, (hic in Picardiæ cohorte centurio.) Certe si victoriæ sedulò institisset Forcæus, perierat Ellebovii omnis exercitus: pro Dei protectione in Catholicos manifesta acceptum, quod casu repentino fugati & cæsi qui victores erant: iniqua dein fuere omnia obsessis, rebusque demum desperatis in deditionem conventum. Properabat magnis in Ellebovii subsidium itineribus Condæus Princeps, quo factum, ut negatis antè in deditionem legibus, subscripserit calamo præcipiti imperator, retinendæ sibi victoriæ, quam erat vindicaturus Condæus si venisset: *Vita & omnis libertas permissa obsessis, impedimenta & arma Clairacum invecta ex pacto; tormenta bellica Regi addicta: præstitum de non movendo in Regem intra sex menses sacramentum.* Postquam ita conventum absistunt urbe octingenti legionarii duce Mompouliano; is equo regendo impar à vulnere, manuali cathedra efferebatur: claudebat agmen Vicecomes Castesius. Paulò pòst Mompolianus recrudescente vulnere tabescit & moritur; Regi ætate prima inter intimos fuerat, ubi adolescit suspectus ex persona patris, aula abstinere jussus, fidem Regi debitam exuit, moxque inter arma occumbit, minus inclinatione & consilio perduellis, quam desperatione & fato: quo tempore exhaustus est, crescebat in spem magnam, bellicaque semel atque iterum virtute claruerat tyro audax & sapiens, tanta laude, ut si prima lanugo abesset, parum à veterano distingueretur; dura belli rudimenta! Iis

Boneüil. Cornusson.

1622. ferme diebus Lescunus in Navarræo parlamento Senator, *Lescun.* Sectæ fautor inter præcipuos, dum Rupellâ in Benearnium *S. Leger.* redit, à San-Leodegario ad Santones intercipitur: quanquam impar erat, vim prohibet vi armata: sauciato injecta vincula; dein Burdegalensis parlamenti placito capite plectitur: *Des Commissions.* Rupellanis Comitiis diu præfuerat vir in seditionem natus, ejusque conventus diplomata habebat in scrinio (quo tempore captus est) viginti quatuor, instruendis in Benearnio, & Aquitania alis duodecim, & centuriis totidem: noxium caput ad Royani portam affixum.

Castelneau de Chaloffe. Mont de Marsan. Ste. Foy. Theobon. Per idem tempus Castronovani Chalossii proditione rebellat Mons-marsanus, munita urbs, ad Aquitanos; transit item à Theobono ad Forcæum Fidei fanum; mirari haud injuria liceat insidiatos invicem sibi viros qui Sectarii una & rebelles erant; factum id ex libidine utriusque in rem privatam. Theobonus matronæ amore calebat, in quam Forcæo jure agnationis autoritas: transigitur tripudio & ludicris apud fanum Fidei hyems, mutantur belli in amorem consilia, & quanquam strenuus & audax Theobonus, totum sese illecebris credit & luditur. Postquam à fœmina Forcæus impetraverat, ut in cassibus feram retineret, corrumpit oppidanos & militem: at quid milite opus corrumpendo, ubi Theobonus in semet ipse corruptor; cæca libido amor! Arx Forcæo permittitur, opima præfectura decedit vir stolidus, umbramque pro corpore captans, utroque caret. Paulò pôst Castronovanus decem aureorum millibus venali fide, Montem-marsanum Regi restituit; positum item sub hasta Clairacum viginti aureorum millibus venditur, absi*Lesinian.* stitque loco Lesinianus: exin in Fidei fanum arma conversa: Condæo Principi adjungitur Ellebovius, castraque una movent: erumpit præsidii miles, &, quanquam Forcæus urbem se diditurum promiserat, diffidentiâ potestatis differt, sperans fore ut adverso belli casu municipes territi, ultro ipsi deditionem efflagitent. Res plane illi cessit ex voto, retruduntur magno in fossam impetu qui eruperant, succeditque muris exercitus Regis, Condæo duce: postridie urgetur deditio ab ipsis qui obstiterant oppidanis, qualem Forcæus destinaverat; *Salva illis vita & libertas, Forcæo ducenta aureorum millia numerata, Marescalli Galliæ munus concessum, restituta quæ ante id belli possidebat bona omnis generis, excepta*

excepta Benearnensi provincia , quam prætor administrave-rat ; parcitum filiis , familia , amicis demum omnibus , qui-cumque una cum ipso rebellaverant. Hæc Condæus in transitu. Venienti ad fanum Fidei Regi, Forcæus occurrit, genuaque humilime amplexatus veniam sibi deposcit & filiis; Rex obliturum se exacta promittit, si fide & obsequio diluentur. Dies erat Eucharistiæ sacramento anniversaria, placuit in loco inimico triumphare Ecclesiam: transacta dies, *dies quam fecit Dominus*, quanta pompa Christianissimum Regem primogenitum Ecclesiæ decet: ornantur regio apparatu circumquaque vici, regia peristromata serico & filis aureis intertexta, purpura, & byssus tota late urbe splendent, res non antè visa in loco humili. Post sacrum in quo Deus-homo victima est, ad sacram Synaxin accedit Rex, pasciturque pane Angelorum, hinc ad publicas supplicationes itum: gestabat manu sacram in pyxide hostiam Archiepiscopus Turonensium; sequebatur Rex quanta pietate sacris interesse solet, per æstivum solem intecto capite, cereo ad manum accenso, gestu humili, habitu in venerationem, vultu in amorem composito; umbulæ (sub qua Deus) bacillos quatuor gestabant Condæus Princeps, Duces Vticensis & Radesianus, Marescallus Praslinius; Regi astabat Cardinalis Radesianus, circumfusis sine ordine torquatis equitibus; sequebantur nobiles & vulgus tanta frequentia, ut incapace urbis ambitu continendis, exundaret populo planicies circumjecta. Obstupuere Sectarii ex veneratione, ex frequentia; nec defuere qui exemplo & admiratione exuerent hæresim. Notatu dignum est die anniversaria Eucharistiæ sacramento, quod fidei Catholicæ basis & fundamentum est, ingressum in fanum Fidei Regem, exactumque in eo fano festum, quod sub fidei arcano velatur.

1622.

Suillius versipellis homo, cui ad Cadurcos ampla possessio ex feudis, munimentis, magnique momenti arcibus opportune constructis, præsidium genti suæ statuerat procul aula; mox auditis Montis-Marsani, Clairaci, & fani Fidei deditionibus, suspicatus Regem victoriæ institurum, Orvallo filio imputabat quæcunque ipse Figiaci, Vxelloduni, & Cajarci prave moliebatur: captum se à filio nuper imposuerat, mox in libertatem assertus fidem astrinxerat, fore ut in arcibus, quas tenebat, militare præsidium pateretur, quale *En Quercy.* *Cajarc.*

1622. Rex mitteret. Rex fidem dictis habens, quinquaginta Helvetiorum delectu habito, Lamontium Scotica è custodia emeritum, Vxellodunum ire jubet, firmandæ contra Orvalli proterviam arci. Suillius ad Lamontii aspectum hærrere nescius quam in partem verteret dolum; urgere Lamontius: *Non ita Regi illudendum; præmissum se qui, pro voto recusantis nunc, quod ante petiverat, fido Regi præsidio arci succederet; si in contumacia persistit, mox venturum cum exercitu ultorem Dominum.* Suillius *paratum se, ut arcem dedat; ast ex novo dubio, quod recens emersit, denuò cum Rege conferendum: deditioni subscripturum se post exactum mensem:* eo commento dimissus Lamontius. Trifariam dividitur Vxellodunum; in urbem, in castellum, & arcem: urbe municipibus credita, regebat castellum & arcem Dux Suillius. Labente in deditionem mense præscripto, arcem Orvallo filio cedit, ipse castellum retinet. Per idem tempus forte in urbem admittitur Marchio Forcæus, cujus soror Orvallo conjux: Orvallus postquam ab arce in urbem descenderat, fratrem mensa multiplici venatione instructa laute habet: post bellaria Orvallus acto ad jugulum ferro, cedere arce jubetur, aut mori. Ex compacto inter fratres (ut creditum) arce ceditur: sic Regi illusum. Suillius ut ludicro finem imponeret; arcem à Forcæo interceptam vulgat, Pibraciumque per nuntium, specie trepidantis compellat (is in Vxelloduni vicinia mille & quingentis legionariis, alariis quinquaginta Regi militabat) *properaret in subsidium, proditione Marchionis Forcæi Vxellodunum, & arcem in hostium manus venisse; ex caussa affinitatis cum Orvallo proxima, in urbem admissum Forcæum, coëgisse Orvallum ut arce decederet; se in castello obstiturum perduellibus in Regem consiliis, nec vanam spem esse recipiendæ arci, si quamprimum venerit auxiliaris miles.* Pibracius Suillii litteras exposcit à nuncio, negat ille datas sibi, eò positis rebus, ut ne potuerit interjici mora scribendis; & hic dolus, nempe ne scripto probari aliquando posset vocatum dolose Pibracium, quod Suillius (si res posceret) negaturus erat. Pibracius, ne muneri suo defuisse videretur, mille & quingentos legionarios in ordinatam aciem instruit: his adjuncta Mervillii ala, queis copiis propere pergit quò vocaverat Suillius: optimum quod aperta planicie molitur iter, latebant in sylva insidiæ

Lamont, Exempt de la Garde Escossoise.
Caddenac.
Le Chateau.
La Citadelle de la Ville.
Pibrac.

diæ quas prudens vitat. Ad primum Vxelloduno milliare, divifo in quadra agmina milite expaffis fignis, tympanifque pulfantibus fubfidium adeffe monet: demum exfpectato diu figno Gargatium centuriæ præfectum expedito manipulo jubet muris fuccedere, explorando hofti;propius fuggreffum manus armata prohibet, demumque fraude agnita ad Regem fcribit: Rex indignatus, Forcæi filium fibi proditorem effe, dum pater nedum in gratiam recipitur, fed munere Marefcalli, & ingenti pecuniæ vi donatur, inclinat in id fententiæ, ut Forcæus pater captivus in confpectum filii trahatur ferro coram transfigendus, nifi arx redditur: intercedit Condæus, *fidem violari poffe* negans, *quam ipfe Forcæo patri dederat: actum cum ipfo, fi Fidei fano decederet: falva illi fore vitam, libertatem & bona: fiquid ille ab eo tempore peccavit, puniendum, vanam effe ex filii delicto poftulationem.* Non multò pòft Suillius, Orvallus, & Marchio Forcæus venia impetrata Vxellodunum, Figiacum, Cardalhacum, & Cajarcum reftituunt Regi, factionemque penitus abdicant. Nemo hæc antè fcripfit, pauci agnovere, quorum mihi autor ipfe Pibracius probatæ fidei, virtute vir & natalibus valens. Querebatur Suillius (jurene an injuria incertum mihi) per vim rapta fibi à Marchione Forcæo quinquaginta aureorum millia ftrictoque in jugulum pugione coactum, ut acceptam haberet nurus dotem publico inftrumento. Neque omittendum in tranfitu, quæ urbs Vxellodunum Cæfari in Commentariis fuis, eandem hodie *Cadenafium* effe: hinc ducta (ut audio) nomenclatura, quod fæpe rebellantibus Vxellodunis, & fæpe domitis extrema narium novo pœnæ genere amputata, unde per ludibrium urbs *Capdenafium* dicta, dein corrupto vacabulo Capdenacum (prima fyllaba, *Cap*, vernaculâ linguâ fummitatem rei cujuflibet fignificante) fic amputata oppidanis narium fummitate, urbi à narium privatione inditum nomen, *Capdenafum*: quafi diceres nemini oppidanorum fuperfuiffe nares. Suillius dum fe in feuda fua ultra Ligerim recipit, à Comite Carlufio, apud Molinas in Bojis retinetur, omnimoda in reliquis libertate; timebatur per Regis abfentiam nova trans Ligerim moliturus.

1622.

Gargas.

Molins en Bourbonnois.

Vbi Rex Aginnum attigit, tripartito exercitu hoftem aggreditur: Fanum Antonini, Vindocinenfis, Nigrampelif-

 fam,

1622. ſam, Condæus Princeps obſidet; Zametus mille alariis in Galliam Narbonenſem penetrat, corrumpendæ meſſi, quæ in auſtrali provincia præcox Iunio adulto inſtabat. Nigrapeliſſa urbs eſt, quatuor Montalbano milliaribus, Ducis Bullionii illuſtre feudum; manebat ira in oppidanos Regis animo alte impreſſa, ex proditione qua ad internecionem ferro deleverant Valiaci cohortem dum ſegnius excubat, quod ante memoravimus. Tormentis bellicis aperiuntur muri, voluntaria deditione vitam ut redimere liceat petunt legionarii quadringenti, deſperataque mox ſalute extrema tentant; non alias fortius dimicatum, non pertinacius, donec numero vincerentur: non ætati, non parcitum ſexui, expletus ultione miles urbem diripit; recipiunt ſe prælii reliquiæ ducenti milites in caſtellum, quod urbi ſupereminet, poſtridieque ſecuta deditio ex penuria commeatus, in furcam acti omnes velut placandis Manibus. Neque incruenta nobis victoria fuit, deſideratis Barone Eſgullio, Fontenayo, Villanovano nobilibus. Interea Vindocinenſis in fanum Antonini caſtra movet; urbs montibus circùm aſperis cingitur, itinere prorſus avio, quo arx inexpugnabilis credebatur; ſed nihil Ludovico Regi impervium, nihil inſuperabile. Avarione alluitur murus, præaltis ripis & profunditate immeabili fluvio, confragoſo paſſim ſolo difficiles in urbem aditus. Accedebant præſidia omnis generis, cornua, hemicycli, propugnacula, annona, eoque numero miles, ut nemo ambigeret dubiam Regi expeditionem, aut ſi recte ſuccederet, longam fore. Vindocinenſi primum in ea obſidione imperium, Mareſcallo Theminio à primo alterum, caſtrametatoribus Arpajono, Marillaco, Valancæo, Seneſſæo. Præmiſſa ruſticorum manus, aſpera æquat, rupiumque abrupta in vias aperit machinis muralibus faciles; ſubſequuntur Pedemontii, Valiaci, & Vibracii cohortes, longum iter & difficile, quia ibant ſinguli per anguſta & abrupta viarum; neque enim patiebatur locus aciem ordinatam: obſtat præſidii miles tranſitui, certe ſegnius quam ſperatum, unde ducta proximæ deditionis auguria, neque enim credebatur primo conatu tranſitum fore. Idus circa Iulias ipſe Rex exercitum (quantus erat) muris admovet, duodecim legionariorum millia ſub cohortibus prætoria excubiarum, Picardica, Navarræa Pedemontana, Normannica, Capeſiana, Stiſſacæa,

Eſgulli. Fontenay. Ville-neuf-ve.

1622.

cæa, Valiacea, Vibraya, & Buria: nec multò pòst tormentis decem quatitur murus, ipso etiamnum Rege designante castrametationis, verberationis, & valli aperiendi modum; quod ne ipsi in excidium verteret, fecit fortuna ipsius & Galliæ; quippe dum propius advolvitur muro conglobata circùm præter morem nobilium manu: ratus præsidii miles ea parte Regem esse, aut aliquem è primoribus, huc tormentum bellicum collimat, cujus in rupem proximam ictus, tanto Regis discrimine, ut qui circumstabant pars cæsi, pars sauciati fuerint; Radesiano collisum genu, ex lapide, per vim impressam dissiliente. Postridie oppugnat propugnaculum cohors Normannica, editaque ruina molitur ascensum; anxia diu pugna, succedunt exhaustis viris fœminæ, majoreque constantia figunt in ruina vestigium: illis pro armis artificii ignes: pars ollas pice & resina plenas conjiciunt in oppugnantes, pars ebullientem aquam effundunt, ignitas pars jaculantur hastas; donec inclinata in noctem die penitus pelleremur.

Le Regiment des Gardes.

Sub vesperam prætoriani, primum cornu cohorti Normannicæ permissum conquesti, dato signo ingenti clamore irrumpunt, & repelluntur, quod superbo militi eo acerbius fuit, quod non hinc procul prospectabat pugnam Rex ipse, nihil hærens, quin vinceret, victoriæ passim assueta cohors. Non multò pòst editâ quantum satis ruinâ, delectus ex cohortibus habetur, unaque ascensionem faciunt duo legionariorum millia, lectus miles; Pedemontanæ cohortis præfectus Lavardinus strenue in primo cornu dimicans lethali glande transfigitur; Paluaüs Navarræ cohortis præfectus pari alacritate manum conferens: haud dispari fato occumbit, Baro Paliesius Normannicæ cohortis primipilus major, obliquo ictu trajicitur ad utrumque oculum, moriturque paulò pòst abdicato, sub quo vixerat in eam diem, Calvinismo. Hæc ad sinistrum. Ad dextrum Marilhacus, Senesfæus, Arpajonus, Capesius, unaque voluntarii nobiles irrumpunt, magnaque vi in obstantes nituntur: claruit inter omnes Arpajonus nedum virili animo, sed sagacitate & prudentia, quæ præfectis præcipua virtus est, dum intrepide militi dicere legem opus in prælio: Cahusacus & Biscarrasius fratres (queis Rotundii nomen) ingens item virtutis specimen edidere, sauciatique ambo; Baro Salignius magno suo-

Laverdin Maistre de Camp de Piedmont.
Paluau, Maistre de Camp de Navarre.
Palies Sergent Major de Normandie.
Marilhac.
Arpajon.
Chapes.
Cahusac.
Biscarras.
Saligny.

1622. ſuorum deſiderio cæſus. Hoſtium jactura major numero, minor dignitate cæſorum: præfecti octo, fœminæ quindecim, milites omnino ducenti cecidere: ſuperata aſcenſione cornua, & victus hoſtis. Producendo vallo intentus Betancurtius lethali glande transfoditur. Obſeſſi deſperata ſalute in Regis miſericordia ſpem & fiduciam ponunt, miſſuſque in caſtra noſtra municipii Conſul vitam, ſalvam ſibi fore ſtipulatus, reliqua Regis arbitrio permittit; urbi à vaſtatione redimendæ conſtituta quadraginta aureorum millia; è civibus acti in furcam quindecim, quos inter municipii magiſtratus & Paſtor: ſic tranſacta obſidio diebus tredecim, in qua credebatur tranſigenda æſtas.

Betancour.

Montalbanenſes (beneficii memores quod à municipibus ſani Antonini acceperat, quo tempore obſidebantur ipſi) legionarios trecentos per noctis ſilentia ſubmittunt, non ſpernendum ſubſidium. Iam dedita urbe abſtiterat præſidii miles, ſuffecti regii agebant extra urbem excubias, cum præmiſſus venientis ſubſidii explorator incautus in vigilem è regiis forte incidit; is audito ſubſidiariam cohortem mox adfuturam, exploratorem amicè compellat; *rediret ad ſuos, moneretque in ipſis ſitam ſpem urbis omnem, procuraturum interea ſe ſecuram intromiſſionem, ſi lente & ſine ſtrepitu ſuggrederentur:* ſic admiſſi, ſic jugulati centum; reliquis occluſi aditus, ne forte numero vinceremur: & in hos ſævitum à ruſticis circumjecti ſoli atrociter, dum ſe metu vagi & palantes Montalbanum recipiunt, adeo ut vix ſuperfuerit cladis nuncius.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER DVODECIMVS.

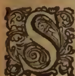
SYNOPSIS.

Tolosam Rex venit. Ex improviso deditæ arces, Carmanium & Mansus sanctarum Puellarum, quo tempore à se obsideri nequaquam posse Rex Senatui Tolosano responderat. Septimaniæ superioris procuratio, Duci Vindocinensi permittitur. Laborantes penuria annonæ Fuxenses, à nobilibus circumjectæ provinciæ frumentum venale accipiunt turpi quæstu. Vnde in Rupifortium Mirapicensem postulatio. Carcassonensis incendii in Regis transitu, descriptio: quanta hinc clades & ruina in urbem. Marescallus Esdiguerius ad fidem Catholicam conversus in Franciæ Comestabilem legitur. Perstringitur ex occasione ingens fortunæ progressus in homine, gradatim in summa honorum fastigia provecto. Rohanæus confirmandis Sectæ rebus hac illac vagus, bis mille legionarios Marchioni Malausio subministrat quibus Vindocinensi in superiore Septimania resisteret. Monspeliensibus, etsi maxime nutabant, autor est ut maneant in communi caussa. Brevis & politica ad Rohanæum digressio: quei factum, ut Regi invicto restiterit unus per decem annos, passim adversis Sectariorum in ipsum studiis, nec unà concordibus votis. Improbatur Sectariis municipibus consilium, quo satius fore Rohanæus ajebat, si desertis reliquis urbibus, trium prævalidarum præsidio, crederent fortunam suam, ex superabundanti populo exercitum fore quem Regi opponerent. Theminius circumjectam Montalbano messem ferro & flamma corrumpit. Marchio Mombrunus propugnandæ urbi à Rohanæo mittitur. Lombercium Dux Vindocinensis expugnat. Betarrium à Praslinio in deditionem accipitur: à Mommorancio Aimarguæ, & Massiliarguæ. Obsidetur Lunellum à Condæo & Mommorancio; ut trepida præsidiarii militis defensione urbs dedita. Ex fortuita scintilla damnosum in Regios incendium, ex non servata fide justa postulatio. Bassompetrus in munus Franciæ Marescalli provehitur. Sommieræ à Condæo & Mommorancio captæ Bullionii ad Rohanæum litteræ, queis pacem ut procuret;

curet; sin procurare dabitur, sedulò ut bellum gerat, hortatur, cui fortius movendo opem suam & vim omnem collaturum se promittit. Irrumpit in Galliam cum viginti hominum millibus Comes Mansfeldius ex rapto vivens. Obstat irruptioni Dux Nivernus ad Campaniæ limites. Litteræ Mansfeldii ad Nivernum amica, aut trepida manu conscriptæ. Fugit demum præcipitanter ad Batavos. Gonzagua Retelliorum Ducis, qui vix adoleverat, Cardinalis Redesiani, & Bullionii funera & elogia. Suessionensis bellum ad Rupellanos procurans, arcem construit cui à Ludovico nomen. Comitis Carmanii in Fuxenses expeditio prospera, ut captis direptisque Baronis Lerani feudis & castris omnibus, Castellum Leranæum à direptione & ruina vindicaverit. Insidiis Castaniacus involutus, strenue, dimicat integerque prætergreditur levi suorum jactura. Britexta à Duce Vindocinensi obsessa exitu infelice. Vocatur Dux ad Monspeliense obsidium, quod Princeps Condæus urget acriter. Esdiguerius cum Rohanæo una in pacem conveniunt. Obstrepit populus Monspelliensis. Rohanæus permissu Regis Monspellium ingreditur animosque in perduellione obstinatos eò flectere tentat ut ferre pacem velint: re infecta Nemausum redit. Æmulatio de imperio in castris, Condæum inter & Esdiguerium exitu eluditur. In Privatium movet Esdiguerius. Condæus Monspelii obsidionem procurat. Obsidionis & castrametationum ordo & series. Rohanæus subsidiariam obsessis cohortem mittit ex agro Cebennico: distributæ, plagâ urbi circumjectâ Regis alæ, transitum inhibent. Legatus summi Pontificis ab hoste captus. Vicii Procancellarii mors & elogia: defuncto substituitur Commartinus. Describitur præsidiarii militis in Regios eruptio, funesta ex Ducis Fronsaci cæde, ex Mommorancio vulnerato, ex Fabreguesio, Sanbreto, & plerisque aliis è nobilium ordine desideratis. Laudatur Mommorancii virtus. Elogia Ducis Fronsaci, brevisque Principis adolescentis, cum Mayenio comparatio: Prælii exitus. Espernonius proregia Aquitaniæ dignitate donatur. Zameti mors. Irruptio Regiorum in hemicyclum ingenti strage. Subsidiaria cohorte parata ingressui moliendo, ipse Rex alarios in turmas distribuit, obviamque hosti progreditur. Esdiguerius Privatio frustra tentato redit, longa inter ipsum & Condæum altercatio de pace, Condæus belli, pacis caussam Esdiguerius contrariis studiis coram Rege agunt. Prævalet bello pax, cujus indignatione Condæus statim Gallia absistit. Recensentur de Rohanæo singularia, qualia de se ipse scripsit; quare in pacem ultro inclinaverit, partium dux. Suspectis populo Monspeliensi Rohanæi consilii negantequc subscribere paci, qualem dixerat; ipse dato à Rege commeatu urbem ingreditur, flectique tandem contumaces. Diploma Regium, continens scriptas in pacem leges: privatim in stipulatum deducta recensentur. Valancæus militis præsidiario præficitur donec Monspelii munimina diruentur. Pugna navalis Guisium inter & Rupellanos

nos

nos, quo demum exitu : finiit primum in Sectarios Galliæ bellum, sub Ludovico Iusto.

Vb finem Iulii præmisso in Septimaniam inferiorem milite, Tolosam Rex venit; brevis hîc mora, urgente Monspelii obsidione quam destinabat. Tolosam premebat Mansus sanctarum Puellarum, & Carmanium, Sectaria municipia, urbi imminentia; de his expugnandis multa Senatus in irritum; quia vocatus ad majora Rex, pro minimis habebat quæ petebantur; accedebat quod iis expeditionibus credebatur transigenda æstas Monspelianæ obsidioni destinata. Concessit velut miraculo Deus, quæ Rex negaverat. Valancæus alariorum præfectus, non procul Carmanio castrametatus, exercebat quotidie militem suum fictis præliis, ne belli desuetudine, & otio enervi frangeretur: diviserat ea die in quadra agmina mille alarios invicem irrupturos, planiciemque insederat Carmanio circumjectam: oppidani rati cingendæ urbi præmissam alam, deditionem meditantur, missoque qui vitam impetraret municipii Syndico, reliqua Regi permittunt. Eodem plane successu Mansus sanctarum Puellarum recipitur: adjacebat oppidum viæ regiæ, qua Monspelium Tolosa interest, ibat exercitus intacto Manso, terrentur prætereuntium numero municipes, clamque per noctis silentia dilapsi urbem deserunt. Sic liberati velut miraculo Tolosates, Regi ex fortuna sua gratulantur. Non omnibus utique grata liberatio; erant inter primores, qui indignarentur Tolosatum fortunæ qua minuebatur ipsorum autoritas, per ambigua tempora & seditiones major: igne crematur oppidum, segesque hodie est ubi Mansus fuit. Non multò pòst Moncucii arx deditur, & diruitur.

Le bas Languedoc.
Montpellier.
Le Mas SS. Pucelles.
Carmain.
Moncuq.
Le bas, le haut Languedoc.

Dum Rex in Septimaniam inferiorem armata manu properat; superioris procuratio Duci Vindocinensi permittitur, octo circiter legionariorum millibus, alariis mille: præfecti cohortium Capesius, Vibrayus, Valiacæus, Villaræus, Pibracius, & Griniautius; alarios regebant Halierus, Linieresus, Mervillius, & Arnaldus: castrametatorum officio fungebantur Arpajonus, Bironus & Halierus; Belebatus juri in castris dicundo præpositus (Intendentem justitiæ Galli appellitant.) Laborabant penuria annonæ Fuxenses, neque ulterius procrastinari poterat deditio Apamiarum, Maseresii, & Saverduni;

Chapes.
Vibray.
Valiac.
Ville-Roy.
Pibrac.
Griniaut.
Duhalier.
Linieres.
Merville.
Arnaud.
Belebat.
Intendant de la Iustice.

1622. duni; nisi nobiles soli circumjecti frumentum, pretio ingenti venale subveherent. Invaluerat tum ea labes, Vetitumque commercium exercebant nobiles libidine in lucrum: ejus commercii postulatus coram Rege Rupifortius Mirapiscensis in vincla conjicitur, parumque aberat à judicio capitali, nisi Condæus agnatum liberaret; rescripto Principis delata ad Parlamentum Tolosanum caussæ cognitio, triste reo præjudicium erat (neque enim dissimulat crimina hic Senatus) intercessit Princeps Condæus, moxque evocata ad Regem lite (qui mos in caussis desperatis) diluit crimen, aut elusit.

Rochefort de Mirepoix.

Luctuosa supra fidem calamitas incendii Carcassonensis: destinatæ in mensam regiam epulæ privatis in ædibus assabantur tanto igne, ut latericium pavimentum calore immodico æstuans, subjectis trabibus communicaret flammam, quæ postridie in ruinam urbis erupit. Majore quam dici possit detrimento pervagatum incendium, proxima primum, dein remota corripit; plana, edita æque populatur tanta velocitate, ut subsidia quæcunque præverteret flammæ rapacitas. Funesta urbis facies! lamenta fœminarum, ejulatus infantium omnia implent; morari & fugere æque periculosum, quia quocunque tandem diverteretur instabat ignis, nec transitus per vicos facilis erat quos multitudo, tigna & trabes, ruina ædium adeo oppleverant ut nemini nisi per superatos aggeres pateret iter. Flammis circumventi (dum supellectili studet quisque amovendæ) generoso conamine pars per medium ignem erumpunt, pars in transitu corripiuntur & cadunt: fugientes ignis assequitur, morosos devorat: sic qua vitarent, qua in flammam inciderent ambigui, complere late vias, sterni nullo per agros ordine, plebs, nobiles, pueri, senes, fœminæ. Postridie sopitum incendium, post haustas in spatium immensum ædes, adeo ut media urbe patens hinc inde campus occurreret. Ædium absumptarum haud difficile fuit inire numerum ex censu publico: vacuam aream vix discernere datum proprietariis, adeo urbem deformaverat ignis, Franciscanorum cœnobium & templum conflagravit, ducentaque & septuaginta duo ædificia. Quærentibus vnde repentina hæc strages, unde tanta igni pertinacia, patuit caussa ex mangonum tabernis, in quibus venalia prostabant flammæ ali-

alimenta omnis generis; ex pice, oleo, & resina invaluit flamma. Post tres menses inventus rudera inter & ruinas latens ignis quod fidem superat. Stragem secuta est laudimiorum (quæ Regi ut feudi Domino debebantur) remissio in decem annos, leve in tanta calamitate solatium. 1622.

Per ea tempora Marescallus Esdiguerius fidei Regi servatæ pretium accipit Franciæ Comestabilis ensem. Vacabat ab excessu Luynæi munus Regi proximum, movendæque invidiæ erat è re Gallica in suspenso haberi, aut supprimi tantam in homine uno autoritatem; prævaluere legi, Esdiguerii virtus, ut fides. Crequius ipsius gener in Marescalli munus evehitur, prætoremque in Delphinatu agit, Comes Sautæus ejus filius proprætorem. Conversus ad fidem Catholicam Esdiguerius, in sodalitium regii ordinis extra ordinem cooptatur, torquemque aureum à Lomenio Villæ ad clericos accipit à Rege missum: mirum qui erroribus insenuerat, posuisse errores, qua ætate homines callo magis ac magis contracto indurescunt. Vt fortuna ludit in humanis rebus! sunt qui credant vocatum primo Esdiguerium ad forensia, factumque meliore fato ex Advocato militem, ex legionario signiferum, ex signifero centuriæ legatum, ex legato præfectum: à centuria dein cohortem rexit: castrametator demum, ex castrametatore Galliæ Marescallus, ex Marescallo Comestabilis. Hæc fortuna, hæc virtus; nam & virtuti accepta tulit tanta honorum fastigia: Nec his satis factum. Cui primis fortunæ initiis arcta erat familia, in tantam opulentiam crevit, ut non viderit ante Esdiguerium Gallia, non pòst visura sit in privato homine tantam penum: feuda magni obventus possidebat: ast præcipuæ illi divitiæ in numerato erant, ut stupori haud immerito locus sit, quî factum, ut privatus homo in tantam amplitudinem evaserit.

Le Comte de Saut.

La Ville aux Clercs.

Rohanæus partium dux (firmandis Sectariis urbibus quæ nutabant) Monspelio properat ad Cebennos (regio est montibus circùm asperis, ubi rarò legum usu, feroces passim indigenæ & bellicosi) nec longa hîc mora; lecto raptim milite, per Ruthenos montes Castrum Albigensium properat, legionariosque bis mille Marchioni Malausio committit, Vindocinensi opponendos, si quid ea parte tentaret: dein pro temporis necessitate confirmatis animis Monspelium

Castres en Albigeois.

1622. redit. Rex Biterris agebat urbe salubri & amœna, donec in
Beziers. destinatam Monspelii obsidionem bellica tormenta adveherentur; commeatus,& miles in promptu erant: hinc missi sæpius qui Monspeliensium fidem tentarent; nec vana spes, retrahendæ in Regis obsequium urbi, nisi opportune Rohanæus ex agro Cebennico redux procurasset pelli ab urbe su-
Bertissieres. spectos. Bertissiero (is inter nobiles militiæ haud rudis & veteranus) prima erat apud Monspelienses autoritas; interceptæ Nemausi litteræ, quas Præses Fauræus ad ipsum scri-
Le President Faure. bebat, prodidere occulta esse illi commercia cum Præside, dedendo Regi Monspelio: nec solus ille; spe opimioris fortunæ idem æmulabantur præcipui municipum, rati (ut res erat) idem Rohanæo studium fore, ex privato commodo, si fortuna daret: præveniendi socii studio agebatur quisque: singulis placebat urbem dedi, universi obstabant. Mirum quod Rohanæus Castillonio, Bertissiero, Brisono,& plerisque aliis è Secta præcipuis (quorum erant pro Rege studia) unus obstiterit; mirum quod nutantes urbes unus confirmaverit, quod Regi non per legatos, ut solent Reges, sed per seipsum agenti, unaque triginta peditum, quatuor equitum millibus restiterit, cui vix quatuor legionariorum millia, vix quadringenti alarii, cui nec pecunia, nec annona, nec concordia inter cives sustinendo bello; hæc astus, hæc alta indago, & consilium operantur, queis maxime valuit Rohanæus. Plerisque pro suspecto habebatur, quia privatas res curare creditus, paucis amabatur: erant apud quos parum strenuus audiret: calamitate temporum angustæ illi res, undique circumstabant insidiæ, inconstans suorum fides, fallaces animi, nocturna, diurnaque pericula, in statione, in via. Per glacialia, per æstivum solem solo passim inimico commeabat, stipatus, solus, notus, incognitus ut ferebat necessitas & monebat tempus, planis, asperis agebatur, ut sors dabat. In populo spes ipsi una, in quo nec spes, nec fiducia esse potest. Mirabitur certe posteritas unum hominem, non alio quam ingenii sui præsidio sustinuisse ex integro bellum contra Regem, sub cujus dominatione tota mox Europa contremiscet. Sectariis municipia erant in Gallia Narbonensi, plura quam ut miles & annona ex æquo suppeterent conservandis: proposuit Rohanæus conventui tum apud Cebennos habito, satius fore si abdicatis reliquis, Monspelium,

Nemausus, Vtica, & Somieræ retinerentur: hinc duplex bonum fore. Nempe conservandas urbes in quas turmatim confluente præsidii milite, subvehentur desertarum commeatus & arma. Componendumque ex numero immenso municipum sine tecto, exercitum quem Regi opponerent; consilio sane optimo, & Sectæ rebus per quam utili ex unita virtute, quæ passim fortior: prævaluere, qui studiis privatis agebantur viri expertes rerum, seu urbes, & patrimonia privatim quisque sua curabant, seu propagatione Sectam fortiorem fore sperabant; quod parum est politicum, ex unita virtute quæ passim prævalet, sed ejus arcani incapax vulgus, quo Rohanæus pro rerum necessitate agebatur. Mirum certe, quod unus homo inter suorum dissidia & proditiones, sine pecunia, sine externo milite, in Galliæ meditullio per decennium restiterit invicto Regi cujus vita non deliciis, non luxu transigebatur, cujus in castris æstivo, aut hiberno tempore idem labor: Quid futurum, si res ipsi cum Rege ignavo, aut per senectam tardiore? 1622.

Theminius corrumpendæ messi, circumjecta Montalbano, flamma & ferro vastabat; neque oppidanis erat à quo regerentur: iteratis ad Rohanæum litteris petunt urbi suæ præfectum, subsidiaque qualia nuper obsessis submiserat. Missus Marchio Mombrunus qui urbem regeret, Raynie- *Mombrun.* sium & Bastidam castella urbi circumposita aperta vi expugnat, jugulatque ad internecionem militem regium; annonæ dein & commeatus copia, quanta in castellis erat, succursum oppidanis. Ast breve hosti gaudium ex ea victoria: quippe Vindocinensis audito ad Montalbani viciniam grassari hostem, huc signa propere rapit, castellaque recipit, dilapso in fugam præsidii milite. Dein in Lombersium arma *Lombers.* conversa: urbi supereminebat castellum haud invalidum Escurio præfecto, sectaria labe infectis oppidanis Catholi- *Lescure.* cum in castello præsidium impositum, præliaque quotidie & cædes inter vicinos: accingit se Vindocinensis urbi expugnandæ pro voto Elbeni Albiensis Episcopi, in cujus dioe- *Elbene Evesque d'Albi.* ceſi Lombersienses ferro & flamma grassabantur. Non procul hinc Realmontium Sectaria urbs, ubi tum Marchio Malausius partium dux ad Albigenses; is (accepto expeditionis nuncio quam Vindocinensis in Lombersienses destinabat) nihil hærens statim expugnatum iri urbem invalidam,

1622. huc signa confert, castraque in conspectu metatur; Lombersienses diffisi loco, per obscura noctis dilabuntur, Malausioque occurrente Realmontium se recipiunt. Sic venit in potestatem Regis urbs, quæ (etsi invalida) obstabat commercio & libertati provincialium. Dum se Vindocinensis Britextææ obsidioni accinget, redeo ad Regem, qui Monspelio facilius expugnando Sectariorum oppida circumsita tentabat omni modo. Prima in Betarrios belli moles, urbs est Cebennis contermina & Septimanis, muro & munimentis firmata, qualibus ea ætate omnes in Gallia Sectariorum urbes: Praslinius, Marillacus & Valancæus militem impigre muris admovent, postridieque muralibus machinis verberationem instaurant tanta vi, ut statim æqua in ascensionem ruina pateret. Dilabuntur per opaca noctis ducenti, viarumque ignari, regiam in alam incidunt, cui statio erat tertio ab urbe milliari; leve hîc prælium, defensio trepida velut fugientium, cæsi centum, quinquaginta in vincla conjecti, parta reliquis per fugam salus: urbs sine conditione deditur, absistit pro victoris misericordia miles, oppidani prædam & incendium decem aureorum millibus redimunt; in furcam acti decem, reliquis vita & libertas permissa.

Britexte.

Per idem tempus Dux Aluinus, Schombergi filius, tria Germanorum millia, majoris modi tormenta bellica quindecim secundo Rhodano in Narbonensem Galliam invehit; quo subsidio Rex auctior Condæo & Mommorancio distribuit militem, in Lunellum, Maugionum & Massiliargas moturis: Massiliargas expugnat Mommorancius, qua expeditione cæsus infauste Mompesatus Portesii castrametatoris adjutor; deditæ in transitu Aymarguæ; Lunellum dein conjunctis copiis oppugnatum, mille legionariis, totidem oppidanis propugnantibus: urbs loci genio valida erat, quo sperabatur duratura in Autumnum obsidio: sed prævalente ubique fortuna Regis, finiit postridie quam cœperat expeditio: militi & oppidanis salva omnia, præter munimenta & muros. Per ignem fortuita clade affligimur, quod luctuosum, neque antè auditum. Qua die urbs dedita displodebatur in muros tormentum bellicum, cum reboante in adversum vento, flamma motu retrogrado resilit unde impellebatur; triste spectaculum! Ex scintilla repente incendium & ingens strages: positum non hinc procul tormentarii

Le Duc Daluy.

Lunel. Maugioü. Massiliargues. Mompesat Ayde du Mareschal de Camp.

tarii pulveris promptuarium invadit ignis tanta vi, ut nihil evaserit; exhausti flammâ quinquaginta ex omni ordine, qui circumstabant. Queruntur Sectarii, nec immerito, violatam à milite regio fidem; plerique in exitu cæsi; & nisi Condæus obstitisset jugulabantur omnes, proditione Gallo milite indigna. 1622. *Le magasin de la poudre.*

Pridie quam in deditionem conventum, Pilonus temerarium caput & væcors, octingentis ex agro Cebennico legionariis circumjecta Lunello & Monspelio deprædatus, regii impedimenta exercitus per pagos haud procul castris distributa diripiebat; cum Bliquius Guisii ala quam regebat in prædones irrumpit: longa pugna & diu ambigua, donec per obscura noctis dilaberetur hostis: cæsi centum, ducenti in vincula conjecti, reliqui fuga dilapsi. *Pilon.*

Per idem tempus, Bassompetrus belli & pacis artibus æque institutus, post navatam diu Regi, & Galliæ operam, munere Franciæ Marescalli donatur, rem certe haud indebitam, eoque sine invidia acceptam omnibus.

Interjecta Nemauso & Monspelio Someriarum urbs, communicandis Sectariorum viribus & consiliis haud parum commoda, iisdem queis Lunellum copiis à Condæo & Mommorancio obsidetur; iidem qui ante castrametatores Schombergus, Praslinius, Marilhacus, Portesius, eædem plane copiæ. Collis cui superimposita urbs, ductante Marilhaco, à prætoriano & Pedemontano milite superatur; olivetis obsitus locus tegebat hostem, seu ultro progredi in irrumpentes, seu regredi opus, unde in regios viarum ignaros passim inulta clades; numero demum & obstinatâ in ascensionem pertinaciâ in altum via fit. Cæsi è vulgo plerique: è nobilium ordine Lencherus & Pigeoletus; quorum ille castrametatoribus in subsidium datus, hic in prætoria cohorte præfectus, virtute bellica inter præcipuos erat. Sauciati Malirius & Biscarrasius è Reginæ parentis familia nobiles, nec multò pôst deditur oppidum, postquam tormenta bellica muros disjecerant. *Soumieres.* *Lanchere.* *Pigeolet.* *Maliry.* *Biscarras.*

Bullionius per ea tempora Sedani privatim agens ad Rohanæum litteras scribit, quarum exemplar habeo in hanc ferme sententiam: *Condolere se & compati afflictæ caussæ: ire in pessum quotidie res reformati populi, & in pejus ituras, nisi quam cito malo medela parabitur. Malum esse ex*

1622. *defectu militis externi, quo justus componatur exercitus; nihil in aperto opponi posse Regi: iniquam esse conditionem gregis hac illac disjecti, cujus si vires una convenirent fortè belli eventus succederent, quales vix hodie sperari possint: Circumscriptam muris vim omnem sensim debilitari, dum sensim expugnantur urbes, aut proditione deduntur. Vnam caussæ salutem in pace fore, quam promovere Rohanæi est, cujus fuit in hanc diem belli cura. Quo tempore post Montalbani obsidium, reformatis res lætæ erant, potuisse procurari pacem æquis conditionibus, fecissentque utinam! contrario hodie effectu iniquas fore: sed (quantacunque iniquitate procedet negotium) satius esse inique affligi, quam perdi Dei populum. Quod si rebus in extremum deductis perire reformatos in Gallia fata ferunt, paratum se ut una cum fratribus moriatur; gloriosam fore mortem, neque omnino inultam, si una convenerint, Mansfeldioque adjunxerint copias suas: se interim tormenta bellica, nitratum pulverem, & omnem commeatum Sedano urbe sua subministraturum Mansfeldio, cujus improvisa in Campaniam irruptio, Regem à Monspelii obsidione diversum aget. Acturum se cum illo ut propere adveniat: tria esse quæ in antecessum stipuletur; primum, scripto ut Rohanæus comprobet quod proponitur; alterum, ut pecunia Mansfeldiano militi numeretur: tertium, legibus in pacem, si quæ cum Rege fient, de se ut mentio habeatur, pro dignitate & merito.* Hæc ad Rohanæum Bullionius. Nec diu cum Mansfeldius viginti hominum millibus extrema Campaniæ invadit, exercitu per latrocinia & cædes in bellum expedito. De Mansfeldio supra diximus ad annum M. DC. XIX. quo tempore Friderico in Regem Bohemiæ inaugurato merebat: debellato Principe, prælii Pragensis reliquias legerat homo ob lucra per fas & nefas quæsita infamis, eoque alienæ etiam culpæ dissimulator; militi potior, quia ex rapto vivens patiebatur militem grassari & rapere. Prædonem fortuna Ferdinandi II. à Germania omni expulerat, vagusque errabat & famelicus: Bullionio impellente Mediomatrices armata manu ingressus, sæviebat ferro & flamma velut hostili solo: legionariorum illi decem millia, alarii ferme totidem, sed rara in eo exercitu inter belli duces concordia: primam aciem ductabat Dux Brunsvicensis, Episcopus Halberstadius, cujus magna in

Le pays Messin.

castris

castris autoritas; mediam ipse Mansfeldius, ultimam Dux Weinmarius, Saxonica è gente Princeps. Pessime bellum geritur cum æmulantur imperium invicem belli duces, neque agnoscunt cui pareant. Halberstadius Mansfeldii dedignatus imperium, seu incendiorum & illegitimæ prædæ pertæsus, duo equitum millia subducit, digrediturque ad Batavos, amicam gentem. Nihilo secius transmisso Mosellâ Mansfeldius ire in Verdunensem agrum, qui Mosa alluitur. Fidem superant Regis Christianissimi vires: quadraginta hominum millia merebant Ludovico in utraque Septimania, ut credi posset milite penitus exhausta Gallia, bellum illi cum Sectariis gente sua, divisoque per factiones regno, nihil bello in externos subsidii, ab hoste interno Regi sperari poterat: & ecce, in momento triginta legionariorum, quatuor alariorum millia Mansfeldio opponuntur ad Campaniæ fines Niverno ductante. Eas Regina copias, Brulardo Sillerio optime consulente in Normannia, Insula Franciæ, Picardia & Campania legerat, non exspectato Regis mandato; quippe in mora periculum. Mansfeldius ubi copiis ingentibus castra in se moveri audierat, satius fore ducens si amice transigitur negotium, legatos ad Nivernum mittit in hanc sententiam; *Non esse Christianissimo Regi inimicum se, qui procurandæ Gallis paci (si quo modo potest) accedit. Palatinæ fortunæ reliquias per calcatum hostem peragrata Germania venisse ad Mosam, lætum & expeditum exercitum, quo Rex in externum hostem utetur si volet. Negasse Hispano Regi, negasse & Venetis quam Regi Christianissimo offert opem. Decem legionariorum, totidem alariorum millia fortunam suam sequi; quibus si stipendium Gallia numerabit, ituros quocunque Rex indixerit, habiturosque statim pro ipsius delectu amicos, aut hostes. Se, etsi Princeps est è sanguine illustri, Regis Christianissimi subditum fore, si feudis in Gallia, & munere Franciæ Marescalli donabitur, quod summe velit.* Ad hæc Nivernus, *Regi pergratum fore quod proponitur*, rescribit; *missum à se qui confestim super ea re mandatum referat, quale Rex dixerit*; sic illusum Mansfeldio. Interea Consalvus Cordubensis Hispanici exercitus imperator, metu subitæ in Luxemburgos irruptionis, properabat in occursum hosti, cum Mansfeldius medius inter Reges Europæ arbitros (nihil

1622.

Haut & bas Languedoc.

Gonçales de Cordue.

1622. hil hærens prædam se alterutrius fore) proripit se ad Batavos præcipiti fuga, cui tutius moliendæ, impedimenta & plaustra omnia corrumpit, aut cremat; solutas importuno in fugam onere, distribuit peditatui vectarios equos, quo cursim fugeretur: tormenta bellica Duci Bullionio Sedani in depositum tradita; dumque postmodum repetuntur, retenta, excipiente Bullionio minus esse depositum, quam ex credita à se Mausfeldio pecunia pignus. Retelliorum Dux, Niverni filius in ea expeditione, ex male afflato aëre, morbo, qui haud procul pestilentia aberat correptus, moritur. Luctuosa Principis mors, & indebita per ætatem. Vix adoleverat, primisque in bellum rudimentis initiabatur cum extinguitur. Grassabatur in Septimania idem morbus, quo plerique militum desiderati: ast parum noxia ex vulgo jactura Regi Christianissimo, cujus populosum est regnum, sanguineque abundans, nisi per stata tempora, velut humano corpori, luxuriante natura, elicitur: occubuit eo morbo Tilladetus in prætoria cohorte præfectus, postquam magna laude insenuerat bellis. Luctuosa præ ceteris mors Cardinalis Radesiani, apud quem tum summa rei Gallicæ erat: Regem in eam expeditionem sequutus, Sectæ adversarium præbuerat se omni modo, donec vindicata plenius militantis Ecclesiæ dignitate, quod dignum Cardinale, triumphanti adscriberetur tandem.

Le Duc de Retel. *Tilladet.* *Le Cardinal de Rau.*

Non multò pòst Henricus à Turre, Dux Bullionius in agro Sedanensi excedit extrema jam senecta decrepitus. Illi ortus ex illustri gente, cui à Turre nomen: patrem habuit bellica virtute celebrem, qui prælio ad Quintini fanum memorabili cæsus; matrem Annæ Mommorancii Galliæ Comestabilis filiam. Primum illi cum Principe Sedanæa matrimonium prole vacuum, ex quo capite transiit in ipsius gentem urbs Sedanæa, reclamante Bullionio à Marca, masculo ejus gentis superstite: ex altero, cum Nassovia, Principis Arausiorum sorore conjugio, duo masculi patri superstites. Longa Henrico à Turre per varios casus militia, experientia & sagacitas quanta magnum imperatorem decent, adversa passim fortuna. Primis armorum rudimentis sub Vicecomitis Turenii nomine meruerat Henrico IV. fidus, quandiu Rex in hæresi Calviniana permansit: ubi vanam credulitatem exuerat, & fidem exuit Bullionius una cum Bi-

Henry de la Tour, Duc de Boüillon. *S. Quentin.* *La Princesse de Sedan.* *Boüillon de la Mark.* *De Turene.*

1622.

ronio perduellis, huic vincla injecta; moxque capitale judicium: ille, quo multùm valuit dolo, elusit, donec fato fungeretur Henricus. Per Ludovici infantiam palam & impune rebellis ostendit se passim, Principibus & Sectariis in factiones autorem: rei privatæ studio, bellum & pacem, Sectæ augmentum aut decrementum juxtà habuit; longa rerum experientia versatus in omnibus, obscure & implicite gessit omnia, suspectus Regi suo, fidus externis principibus, præcipue Germanis apud quos autoritate valuit, unde Friderico Comiti Palatino exitium, de quo ante diximus.

Le Fort Louis.

Per ea tempora arci principium fuit, cui à Ludovico nomen, de qua breviter dicam, quia Rupellæ prima desolatio & Sectæ casus ex ea fuit. Suessionem Regis jussu in Rupellanos movisse exacto anno memoravimus; imperatori, qui vix adoleverat, adjunctus legati nomine Marescallus Vitrius, sex legionariorum millia, sexcenti alarii sub cohortibus prætoriâ imperatoris, Campana, Castellobarlota, Castrobajardæa, à sancta Gemma, San-Viviana, Maliota, Valetæ & Seneterræ equitum, Ribeyracæa & Austellia: hic ordo peditatui. In novem ordines distributæ alæ, sub signis Reginarum parentis & conjugis, Suessionis, Nemorosii, Vitrii, Vernolii, Moreti, San-Lucani, Brassaci. Castrametabantur Auriacus, Seneterræus, Burgolespinassius. His copiis Suessio bellum diu in Rupellanos gessit, donec tandem in vicinia urbis arcem construeret, qua commercium terra, marique inhibitum: arcis opifex Pompejus Tragonus, natione Italus, insignis mathematicus. Dum construitur arx, eruptione Rupellani tentata, sæpe in fugam acti, sæpe cæsi; regiorum ea expeditionè pauci è vulgo, è nobilium ordine nemo desideratus. Quæ abundaverat omni in eam diem commeatu urbs, tunc primum velut in vinculis conjecta, annonam ab hoste flagellari videt, & pati cogitur. Corrupta autumnali messe & æstiva, jam eò ventum, ut unciatim distribueretur militi panis, sperarique haud injuria poterat urbis deditio, nisi classe ad Alnixii plagas prævalida juvaretur: hinc illi audacia, hinc novus pro necessitate delectus, hinc commeatus fuit.

Vitry Lieutenant en l'Armée du Comte de Soissons.
Les Regiments du Comte de Soissons.
Champaigne.
Chastelierbarlot.
Castelbayard.
De Sainct Gemme.
De S. Vivian.
Maliot.
Les Chevaliers de la Valete, & Seneterre.
Ribeyrac.
Austel.
Nemours.
Vernüeil.
Moret.
S. Luc.
Brassac.
Auriac.
Bourg-l'Espinasse Mareschaux de Camp.
Pompée Tragon.

Eadem calamitate Marescallus Theminius Montalbanenses exagitabat, majore in ipsos damno, quod messe utraque spoliatis, nihil subsidii reliquum erat. Ferale bellum, quando ex soli fertilitate indignatio est, & corrumpendis

1622. dis naturæ donis studium inter cives. Per idem tempus Comes Carmanius Fuxensis provinciæ prorex (regio est Hispanis contermina, ubi præpotens tum Sectariorum factio) duobus legionariorum millibus, alariis omnino centum, vastabat Fuxensium agros. Præcipua ejus expeditionis moles in Leranum erat, seu sic jussum à Rege, seu ex privato Proregis in ipsum odio. Annonam & commeatum omnem procurabat militi Regio, impensis suis, Bonaudus Episcopus Mirapicensis vir natura rudis, sed recti amans, zeloque in hæreticos ardentiore, dignum quod Episcopis proponatur exemplum. Carmanio in subsidium aderant Marchio Mirapicensis, Baro Chalabræus, Castaniacus, Baccius, Dalonus, Vivarius, Bastidæus, Marquenius, unaque Catholici ejus provinciæ nobiles: Chalabræus sub imperatore Carmanio castrametatorem agebat. Lerano exitiosa fuit expeditio, vi expugnatis, ferroque demum & flamma vastatis Rupe Vlmesii, Mirabato, Bastida, & Peirato ipsius feudis: capta dein arx Alemanica, Maserii & Saverduni vastatus ager: ea expeditione Castaniacus, cum alariis suis tantâ passim audacia irrumpebat, tanto consternabat metu Sectarios, ut infantium ejulatus reprimerent matres, vel uno ipsius nomine, quasi cierent larvas, aut Dæmones. Desiderati iis expeditonibus Baro Marquenius, Brossæus, & Dalonus indigenæ nobiles. Catellus eques, vir strenuus & nobilis plumbea glande ad tibiam vulneratur, Limbressaco expugnando intentus; tridui oppugnatio fuit donec desperata salute per avia rupium præsidii miles dilaberetur; præda & incendium permissa militi.

Le Comte de Carman Gouverneur de Foix. Leran. Bonaud. Mirepois. Chalabre. Castaniac. Bax. Dalon. Le Vivié. La Bastide. Marquain. La Roque d'Olmez. Mirabat. Peirat. Le Fort des Alemans. Le Chevalier de Catel.

Supererat Baroni Lerano ex amplo patrimonio domus unica, cui nomen Leranum: patrando penitus bello castra huc moveri placet. Ibat Comes Carmanius mille & quingentis legionariis, ducentis omnino alariis expedito (quanquam levis erat) exercitu, cum Lerani uxor ex Mirapiscensi familia matrona illustris, dat se venienti obviam, genibusque advolvitur in hæc verba; *Sat ultioni, sat gloria datum, plenam esse victoriam prostrato hoste, plenam ultionem deprecante humiliter, & omnibus fortuna bonis spoliato. Leranum in longinqua profugum feudis & supellectile cedere; fateri victum se, &, si qua misericordia in victore, precari, ut qui ex lege belli extrema tentare potest, magnanimitate abstineat.*

ſtineat. Viles animas prædæ inhiare, neque victoriæ præmium extra quærere: non ita natum hujus expeditionis ducem, apud quem ſumma ratio eſt quæ pro gloria facit: ſibi liberos utriuſque ſexus eſſe numero plures, quorum calamitas tanto major eſt, quod præſentem fortunæ ſuæ ſtatum ignorant. Parceret ipſorum innocentiæ, ſui (matris infortunatæ) miſereretur, patri condonaret. Catholicam ſe, & ex ea gente, cui ex fidei protectione titulus ab omni ævo delatus eſt, quo Religionis defenſores audiunt, ſub nomine Mareſcallorum fidei. *Deſolata igne quatuor municipia, opima Lerani conjugis ſui feuda, vaſtatos agros, caſtella diruta: ſupereſſe familiæ illuſtris reliquias, liberos qui Lerano caſtello habentur, ſi & huc caſtra movere animus eſt, ex nunc confectam expeditionem eſſe, deditione ſpontanea quam ultro facit: perpenderet feudum hoc, quod ex tanto patrimonio unum ſupereſt, jure hypothecæ ſibi pro dote obligatum.* Carmanius manſueta vir indole, comitate erga ſexum urbana, concedit fœminæ quæ poſtulabat; ſic dilata caſtri Leranæi ruina: dilatam dixi; quia annis ſequentibus ex recidiva Domini rebellione, videbimus funditus everſam, juſſu Regis, illuſtrem domum. 1622. *Mareſchaux de la Foy.*

Caſtaniacus Carmanii alariorum legatus Bellipodio Altimontium remeabat, cum hoſtis media planicie inſidias in ſylva ponit ſexcentos legionarios, centum & viginti alarios; Caſtaniaco quadraginta omnino equites erant: alliciendis in paratas inſidias regiis irrumpunt legionarii quinquaginta in mapale ruſticum, non procul ſylva, & prædantur: audito ſtrepitu Caſtaniacus, Baccium fratrem illuc ire jubet, delectu habito equitum decem. Ad Baccii conſpectum dat ſe in fugam hoſtis, ille audentius ſequi, donec inſidiis plane involveretur: ceterum quia Caſtaniacus præcipue petebatur hoc dolo, Baccius per medias inſidias integer prætervehitur: premebat fratris veſtigia Caſtaniacus, cum incautum circumſtant inſidiatores, nempe legionarii ſexcenti, centum quinquaginta alarii; illi, triginta omnino equites. Ad hæc infracto vir animo hortari ſuos, fortiter ut capeſſerent pugnam, *poſitam in militari fuga ſalutem, ſervarent fugiendo ordinem ſuum, reductiſque interdum per ſtata ſpatia habenis, ferirent inſtantem & incautum hoſtem, mox regrederentur ad ſuos: ſucceſſive velut gyro pugnandum.* Ita factum, fugiunt regii & fugiendo pugnant; inſtat acriter *Caſtagnac Lieutenant de la Compagnie des Gens-d'armes du Comte de Carmain. Belpech. Montaut.*

1622. hostis inhians capiendo, quem publicæ ultioni victimam destinabat; & nisi Bellipodio opportune exciperetur, jam fessis equis venerat in potestatem persequentium. Baccius ex tubarum clangore, ex armorum strepitu, & confusis vocibus è longinquo auditis, furit impotens sui, morique statuit una cum fratre; regreditur: & quanquam fuga honesta fuerat, fugisse pudet. Iam eò penetraverat ubi fuerant insidiæ, ratus eo in loco committi prælium; cum in tria suorum cadavera fortè incidens, nihil hæsit quin & inter cetera jaceret frater. Vrget, sequiturque, quam sanguis & excitus pulvis monstrabant viam, cum denuò in hostem incidit: consilium ab audacia mutuatus, hæret in vestigio specie exspectantis; quasi essent qui sequerentur: aggredi hostem amentis erat & plane stolidi; fugere intutum, exhausta omni equorum vi, æstu & labore; ita illusum hosti, qui & ipse fractus longiore cursu, pro beneficio accipit quod impune dilabitur. Haud procul miraculo habitum Castaniaci effugium; incumbebat omni ex parte hostis, longa usque in asylum via, & facilis persequentibus, instabat jugulo ferrum; prævaluere fortuna & virtus. Dum manum strenue conserit, fugiendo acriter pugnans Mervillanus Monclusius lethali glande trajicitur, stirpe nobilis adolescens, cui prima hæc in bellum rudimenta erant; cecidere item Peirerius, & Aulixius.

Monclus de Mervila. *La Peiriere.* *Aulix.*

Sequitur Britextæa obsidio, infelix Regi, Septimaniæ superiori exitiosa, Sectariis infructuosa, etiam victoribus. Dux Vindocinensis, cui Septimaniæ superioris procuratio obtigerat, Britannica, & Comitis Maritimæ cohortibus auctior, castra in Britextam movere statuit. Vrbs est modica ad Albienses, sed nihil per ea tempora Sectariis modicum: ex mapalibus rusticis pagos, ex pagis urbes composuerant inexpugnabiles, quot urbes, tot illis arces & præsidia erant. Hæc solo fertili, genio loci invalida, haud parum arte valuit: ad prædam percommoda, ex circumjectis Catholicis urbibus: præfectus arcis Falco, avis rapax. Prima expeditionis moles Lescurio incumbit, is postquam cohortem suam legionarios mille, haud procul muris admoverat, vallum aperit, lenteque suggreditur: deterrimum fuit Vindocinensi quod segniter excubantibus stationariis quorum præsidio muniverat vias, semel atque iterum prætergreditur à

Le Comte de Martigues. *Britexte en Albigeois.* *Falcon.* *Lescure.*

Malau-

Malausio submissi subsidii miles, quo freti oppidani tentata sæpius eruptione castra Regia invadunt, corrumpunt murales machinas, admoventur propius tabernaculo imperatoris, adeo ut in castris obsideretur qui obsidebat. Opportune per id temporis redditæ Vindocinensi litteræ à Rege, queis jubebatur soluta actutum obsidione in Septimaniam inferiorem movere, ubi Monspelii obsidio destinabatur. Litterarum summa erat. *Parum interesse Britexta deditionem, nisi & Monspelium deditur; eo dedito deploratam esse Sectariorum causam: Denique claves Sectariarum urbium Monspelii asservari.* Sic soluta Britextæ obsidio, quod Vindocinensi inglorium fuit, Albigensium provinciæ tributo per id belli exhaustæ grave & luctuosum; nec parcum fuit conviciis in Vindocinensem jaciendis vulgus, passim in belli duces iniquum, solitumque ab eventu æstimare consilia & virtutem. Menstrua obsidio fuit, in qua desiderati regiorum mille & quingenti, Sectariorum trecenti. 1622. Le bas Languedoc.

Plerisque de Monspelii obsidione prave augurantibus, expeditionem urget Condæus Princeps, objectaque diluit in hunc modum: *Paratam esse segetem victrici manui, præpostere opponi quod miles longa via & crebris obsidionibus fatigatus impar erit labori ferendo; prædam, fomentaque vitæ (quæ in solo fertili uberrima sunt) maximum esse militi, ferendo bello incitamentum. Lætas in præsens acies, alacrem & expeditum militem, adeo ut recentem dixeris qui veteranus est: recentem esse, quia belli diuturnioris incommodis non delibatus, veteranum, quia per belli disciplinam militiæ capax: tanto militi nihil esse impervium. Nihil ab hyeme timendum (etsi proxime instat) sole in Septimania inferiore, ut plurimum æstivo per hyemem.* Hæc Condæus: queis persuasus Rex in Monspelium movet. His accedebat consilium Esdiguerii, quod (etsi maxime à Rege stabat) magni apud Sectarios momenti erat, quo creditum mollitum iri populi Monspeliensis in Regem obstinati ferocitatem. Agebantur studia in contraria præcipui municipum: in Regem, novorum avidi & obærati; pro Rege stabant saniores, & ii passim omnes, queis erat in numerato quod amitterent, unde sperabatur subsecutura actutum deditio; quippe in municipiis vulgò prævalent, qui ære potiores, & censu.

Iam ad tertium ab urbe lapidem venerat Rex, postridie

in

1622. in urbem moturus, cum ipsi litteræ à Comestabili Esdiguerio redduntur, queis submonebat vir sapiens, conventurum se cum Rohanæo nedum de Monspelii deditione, sed & de pace in totum cum Sectariis ineunda, si dabitur illi commeatus liber sub cujus fide ad se veniat. Factum ut petebatur.

S. Privas. Ad fanum Privatii haud procul Nemauso conveniunt Duces, sed non in omnibus; una utrique sententia, deditione spontanea Monspelium ut Regi accederet, discrepabant de ingressu in urbem: Esdiguerius triumphum victori destinabat, petebatque ingressum qualis Imperatoribus olim post captas urbes: Rohanæus non invidebat triumphare Regem, sed de oppidanorum securitate anxius, arma, & militem, quantus Regem stipare solet, prohibebat. Præcipuus illi à Condæo Principe timor, quem Sectariorum inimicum expertus sæpe, metuebat direptionis, aut cujuspiam in urbe mutationis auctorem fore contra pactum. Obstinato pro ingressu Regis Esdiguerio, nec alias impetrandæ paci, flectendis in eam rem oppidanis Rohanæus ire in urbem statuit: stipat euntem Crequius, quingentorum præsidio equitum, mox in castra revertitur. Interea ne bello fortiter movendo consilia in pacem obessent, quod sæpe fit, delectu

Maistre. mille & ducentorum habito, Magistrum jubet Dux Roha-

Anduse. næus Andusiâ per Monferrati vallem in urbem progredi:

Monferrat. tanta erat militis consternatio, ut secundum viam dilaberetur omnis cohors; adeo ut Magister è mille ducentis, vix quindecim legionarios intromiserit. Negant oppidani de Regis in urbem admissione dictam legem, seque morituros ante respondent, quam victoris misericordiæ se & sua crediderint. Re infecta, stipante eodem Crequio, redit Nemausum Rohanæus, Rex castra in urbem impigrè movet. Hæc inter affertur quatuor legionariorum millia lecta in Cebennensi agro, Monspeliensium subsidio magnis itineribus properare: retrudendis (unde exierant) placuit ipsorum municipia peti armis, Cebennicumque agrum desolari ferro & flamma; optimo sane invento, prævalente passim publicæ rei, privata; ita res cessit. Mommorancius in eam provinciam ire jussus bellum præter morem crudeliter gerit; diripit agros, mapalia igne cremat, minatur urbibus: nec diu cum miles Cebennicus conservando prædio suo signa deserit: sic in momento evanuit Monspeliensium ex eo sub-

subsidio spes. Tristis ea expeditio, Baronis Roqueti exitu, plumbo cæsi. Sub Mommorancio Marilhacus, & Portesius castrametatores agebant: dilapso demum hoste ad Monspelii obsidionem revocatur exercitus. 1622. *Le Baron de la Roquette.*

Magna quotidie Regi augmenta erant. Nerestanus (filius illius Nerestani, quem supra ad Pontem Cæsaris cæsum memoravimus) legionarios mille & ducentos procuraverat, Condæus ex agro Biturigensi cohortem, cui à provincia Biturigum nomen, Vindocinensis peditum quatuor millia, quingentos equites Regi adjunxerat; adeo ut viginti peditum millia, tria equitum in castris haberentur. Instabat venturus prima quaque die Engolismensis Dux, jamque Lugdunum invexerat mille circiter & quingentos alarios. Contra, adversa Sectariis omnia, & quod pessimum, tanta consternatio urbium, ut deditionem spontaneam meditarentur omnes. Timor erat in ea expeditione, de imperio armorum discordiam fore Condæum inter & Esdiguerium: ille è Regio sanguine primarius Princeps, hic Franciæ Comestabilis; illum prærogativa sanguinis, præferebat hunc militiæ lex, qua cautum ut nemini in castris decedat Comestabilis. Nec ea tantum inter viros spectabiles controversia; discrepabant diversa ùterque inclinatione in regimen: Condæus bellum; pacem Esdiguerius; ille ut Sectarii penitus pellerentur; hic si feritas & rebellio abessent, ut manerent; neque enim plane immemor erat adolevisse se apud illos, debitaque Sectariis incrementa fortunæ suæ quantacunque erant: obstituri invicem æmulatione, aut privato affectu, separantur. Condæus Monspelii obsidionem procurat, demandatur Esdiguerio Privatium obsidendi provincia; mille huic alarii, quatuor legionariorum millia, sic æmulationi occursum. Abscedente castris Esdiguerio Monspelii obsidionem procurat studio ingenti Condæus: secundo Rhodano (qui fluvius non procul Monspelio maria subit) tormenta bellica, tormentarius pulvis, pilæ, annona, & arma omnis generis advehuntur: mox muris admovetur miles qua Sangellii columna Peyroni portam prospectat. Regi tabernaculum primo ab urbe milliari, Mommorancio voluntariisque passim omnibus ad Villam-novam castrametatio (pagus est quem mare alluit.) In duas oppugnationes divisa obsidio: prima Regi, Condæo Principe ipsius legato, delata Mommoran-

Nerestan. *Le Regiment de Berry.* *Le Pila S. Gely.* *Le Peyron.* *Ville-neufve.* *Deux Attaques.*

1622. morancio altera. Regi militabant cohortes prætoria excubiarum, Pedemontana, Navarræa, Normannica, præsidia Helvetiorum, Stissacæa: castrametabantur Praslinius, Bassompetrus Marescalli, & Valancæus, valla, munimenta, artificii ignes, machinasque omnis generis procurabat Gaborinus, natione Italus, ingeniosus omnium opifex. In alia oppugnatione Mommorancio militabant cohortes Picardiæ (unde *oppugnationem Picardicam* dixere) Galliæ Narbonensis, Perauti, Annibalis nothi ex Mommorancia stirpe, Biturigum, Montesonii, & Germaniæ (hæc duobus hominum millibus constabat) castrametabantur Portesius & Zametus. Hic ordo obsidionis erat.

Les Regiments des Gardes. Piedmont. Navarre. Normandie. Des Suisses. De Stissac. Mareschaux de Camp. Praslin. Bassompierre. Valançay. Gaborin Ingenieur. L'Attaque de Picardie. Les Regiments de Languedoc. Peraut. Annibal de Mommorancy. Berri. Montoison. Portes. Zamet.

Firmandis castris ne ex improviso irrumperet ab agro Cebennico, aut urbibus Monspelio circumsitis militare præsidium, distribuuntur quarto ab urbe lapide alæ sub Marescallo Sangerano, in hunc ferme modum. Equitatus regii primus ordo quem ducenti cataphracti componunt, Salænovæ distribuitur: Regis alariorum ordo alter, cui à levi armatura nomen, Verunæ. D. Gastonis eques ad fanum Ioannis Bedasii; circùm distributæ ut res poscebat alæ Mommorancii, Ioinvillii, Ellebovii, Portesii, Cornussoni: his adjuncti mille & quingenti Narbonensis Galliæ nobiles, *eques voluntarius*. Cohortem Rohanæus expeditam in agro Cebennico legerat mille & ducentos legionarios, Monspelium quoquo modo immittendos, quippe penuria militum laborare obsessos novis identidem nunciis accipiebat. Quo venientibus penitus occluderetur via, placuit sublevandis alariis, qui stationibus nocte & interdiu fatigabantur, instituí inusitatum in eam diem militiæ ordinem. Lecti è principibus viris, & è nobilium ordine præcipui, qui vicissim excubias cum lecta amicorum manu agerent, qua parte timebatur irrupturus hostis: turmam quisque suam componit pro modo amicorum, aut pecuniæ, quam immensa largitione effundebant, æmulatione honoris & gloriæ (queis agi solet nobilitas Gallica) Rex, quo velut primo mobili rapitur aula omnis, duas sibi turmas ipse adscribit, legitque Chalesium, & Rhodesium à quibus regerentur: statim Ioinvillius, Ellebovius, Vindocinenses duo, Curtenvautius, Comes Voultæus Ventadoria è stirpe, Poliniacus, & passim Principes & primores, quicunque aderant, Regis exemplo aguntur, habitoque

La Compagnie des Gens d'Armes du Roy. Celle des Chevaux Legers. Saleneufve. La Verune. S. Iean de Bedas. Chalais. Rhodes. Ioinville. d'Elbeuf. Courtenvaut. Le Comte de la Voulte. Polignac.

bitoque amicorum delectu, in stationes successive divisi subsidiario militi occludunt viam omnem.

Ineunte Septembri, nuncius à summo Pontifice Vice-legatus Avenionensis extra ordinem missus, de felici armorum successu Regi gratulatur: perhonorifice in castris exceptus, dum Avenionem se recipit, stipante incustodite Torinio, ab hoste captus Nemausum ducitur in triumphum; capti item Torinius & Portesius Balduinus; nec multò pòst procurata Vice-legato libertas, pecunia publica. Nemo ambigebat injuria captum hominem externum, bello inter Gallos civili; accedebat quod legati nomen pro sancto habetur etiam apud Barbaros.

Le Comte de Torigni. Porte Baudouin.

Finiere sub idem tempus ex morbo, Rosselayus & Vicius: ille per diversa tempora Reginæ matri & Luynæo fidus; hic Pro-cancellarium agens, probitate & morum innocentia clarus. Ab Aquitania natali solo Lutetiam venerat adolescens, quo tempore bello civili desolabatur Gallia. Post exactam bonis artibus adolescentiam, virilem ætatem, & ingenii vim omnem qua pollebat plurimum, ad majora Regni negotia contulit, contra factionem unitam fide incorrupta, Regibus successive Henrico III. & IV. præbet operam, delegationibus externis, præcipue Helvetica gloriose defunctus, renovat fœdus antiquum inter Helvetiæ pagos & Galliam. Vergente in senectam ætate, sanctiore in Concilio veteranus, inter præcipuos Regni ministros audit, tandemque inclinatis in occasum annis Regio sigillo præficitur, quæ ultima est togatis laurea. Mortuo Vicio spes erat restitutum iri sigillis procurandis Brulardum Cancellarium, queis diu præfuerat magna laude; is tum aberat, quo factum, ut & ipse pro mortuo haberetur. Rara in aulis Regum memoria absentium, nisi per calumniam opprimendis. Substituendo qui Vicii vices subiret in Commartinum & Aligrium versa suffragia: præfertur Aligrio Commartinus; ea de caussa quod Comitis Suessionensis Aligrius negotia procurabat, ex munere quo apud ipsum defungebatur. Imperii vetus arcanum est, non provehi debere in regii administrationem sigilli eos, qui è Principum familiis sunt. Brevior Regii sigilli procuratio Commartino; ut videatur non alia ex caussa possedisse munus regium, quam ut in eum apicem evectum fuisse aliquando posteritas sciret; trimestri admi-

L'Abbé de Roussilay. De Viç, Garde des Sceaux.

La Ligue avec les Cantons des Suisses.

Aligre Surintendant de la Maison de Monsieur le Comte de Soissons.

1622. nistratione finiit memoria viri; præsentique mox Brulardo restituit fortuna sigillum, quod nuper absenti negaverat.

Circa Idus Septemb. Regiis illata clades qua non antè major. Inclinata in tertiam vigiliam nocte placuit expugnari infectum adhuc propugnaculum, cui ad Sancti Dionysii collem exstruendo, indesinens labor obsessis erat. Quadringenti è cohorte Normannica, è Navarræa ducenti, è Pedemontana totidem delectu habito irrumpunt; sustinebant cohortes duæ Fabreguesia & San-bretica. Ex improviso lacessitus hostis decedit loco, seque in urbem recipit; collem Regii, ast non plane victoriam tenent: excubantibus eò loci Fabreguesio & San-breto, neque habentibus in promptu dolia, crates vimineas, saccos, aliaque id genus, queis ex congesta humo claustra opponerent, erumpit hostis tanta vi, ut ingenti clade pelleremur: prælium quia memorabile & cruentum est districte referam. Præsidiariis in eruptionem hic ordo ferme fuit; quingentos in quadra agmina legionarios distribuerat Argencurtius vir belli haud rudis, munimenta extra urbem procurans, peditatum sustinebant equites quinquaginta Calongio (is Rohanæi legatus erat) præfecto. Parato ut erumperet milite placuit explorari locum; præmittitur tubicen, qui clangore in speciem amico moneret redimendo, qui pridie captus, oppidano, pecuniam in promptu esse mox capienti numerandam. Occurrit venienti gregarius, fasciaque in caput implicita subducit visum. Fortè accidit protervia militari, quod assolet, quasi nihil ab hoste timendum esset, subduci exploratori fasciam; ille circumspectis anxie quæ ferebat tempus & monebat necessitas, recipit se in urbem, visaque refert. Statim ex improviso eruptio fit: Fabreguesioque & San-breto præfectis cohortium, dum strenue dimicant occisis, in fugam miles agitur, potiturque loco hostis unde pridie dejectus fuerat. Interea scloporum fragor, clamor hominum, tubarum clangor repercusso aëre penetraverant usque ad Regis tabernaculum, ubi tum forte Mommorancius & Fronsacus: decurritur statim quò vocabat insolitus strepitus; ast non arma, non equi in promptu; properantibus ad pugnam incaute (qui mos Gallis nobilibus) fortuiti in transitu equi occurrunt, queis vecti miscent se hosti, non alio ferro, quam quod lateri accommodare solent, cetera inermes: sequuntur

Le Bastion de S. Denys.

Fabregues. S. Brets.

Argencourt.

tur duces Marchio Veuronus, Hoquetotus, Mombrunus, omnisque passim nobilitas, quæ tum in Regia metatione erat: ipse Rex non procul monticellum conscendit spectando prælio. Mommorancius pugnæ impatiens postquam se Regii in fugam proripuerant, hostem in castra nostra fiducia victoriæ irrumpentem aggreditur, neque exspectatis qui sequebantur, proruit in confertas acies; prætergressus hastili in obliquum vibrato, ad ventriculum sauciatur, vulnere vix pellem extimam delibante, sanguis ex plaga effusior, velut leoni addit animos, accendit iram: væcors nec sui potens (quæ imperterrito heroï in prælii æstu labes erat) in Carlincassium incidit, singularique certamine, nemine obsistente experitur, donec in terram ageret, concessa victo vita, ereptus ensis, traditusque equiti qui proxime instabat; proditione haud procul est, quod idem ensis incauto & progresso ulterius in ventrem adigitur tanto impetu, ut pene exanimis caderet. Prælii æstu positus extra se Mommorancius, hosti ensem tradiderat, ratus amicum esse: quanquam immane vulnus, urgebaturque à suis prælio ut absisteret, ultra progredi statuit; progressus sternit obvium equitem obstare ausum, ferroque transfigit, ast non inulta cædes; quippe & ipse duplici adhuc vulnere sauciatur. Iam eò penetraverat ubi suorum præsidio destitutus, inter confertos hostes pugnabat solus; cum Argencurtius fortè agnito imperatore, vim fieri vetat, viamque ultro aperit qua ad suos rediret. Fato dispare, ast virtute pari Dux Fronsacus acriter dimicans multiplici in vulnere vitam ponit: dura Principi adolescenti in bellum rudimenta! San-Paulæo Comiti una, eoque præcara soboles dederat se in id expeditionis comitem Regi, experimento armorum faciendo, cum luctuose finiit gloriosis certè vulneribus; ast in eo prælio quod à legionario & centurionibus pro militiæ regula committi debuit; neque enim ita creantur Principes, ut pugnæ aleam subituri sint in omni loco; pretiosior est, cariorque ipsorum sanguis, quam ut temere effundi debeat. Principum vita, vita populi est.

1632.

Le quartier du Roy.

Nisi decretoria sunt saluti publicæ prælia, optime consulti, si abstinent viri principes: legionariorum jactura levior in populoso regno, quale Gallia: Principum, aut primorum è cæde, ingens est, & aliquando damnum irreparabile.

1622. Ceterum sæpe militum ignaviâ fit ut pereant duces, dum exemplo suo confirmare opus habent in pugna, vulgus passim trepidum, aut revocare fugitivos: ex ea caussa cecidere per id belli primorum haud pauci; principum duo (quorum vita, meliori fato debebatur) Mayenius & Fronsacus: ille ad Montisalbani, hic ad Monspelii obsidionem: ille alienigeni sanguinis è gente Lotharinga Princeps, hic Gallici Aurelianensium: ille sæpe bellum per varios casus expertus, hic in primo conamine: ille anno ætatis quadragesimo quinto, hic vigesimo: ille uno ad oculum vulnere sine prælio & inultus; hic post vindicatam crebro hostium sanguine necem suam, quadraginta vulneribus. Magna & Gallis jactura fuit ex cæde Marchionis Veuroni, Fabreguesii, & Cufferguii fratrum; desiderati item in eo prælio Sambretus, Lussanus, Mombrunus, Laterrassius adolescens ingenuus ex gente Potiera apud Tolosates illustri. Cæsus item (bellica virtute commendabilis vir) Combaletus, Luynæi quondam nepos, cui Poncorlæam virginem, Episcopi Lucionensis neptem nuptui datam memoravimus anno proxime recensito. Extincto Luynæo diremptum brevi matrimonium, statuente fortuna, effectus ut cessaret ubi desierat caussa. Ambigua eo prælio victoria fuit, retinuit hostis quem insederat locum; castra Regia ne invaderet, quod tentabat, Mommorancii, Fronsaci, & Gallicæ nobilitatis virtute effectum; gregarii militis rara in eo prælio virtus, præterquam cohortis Normannicæ, quæ magna vi sustinuit impetum.

Veuron. Fabregues. Cuffergues. Sambret. Lussan. Monbrun. Potier la Terrasse Combalet.

Espernonius in ea obsidione privatum agens, regio interdum jussu castra oberrabat, haud rudis explorator, & qua multum valuit experientia premebat hostem consilio & astu. Remunerandæ quam sub quatuor Regibus exegerat militiæ, permittitur veterano proregia utriusque Aquitaniæ procuratio, ab excessu Mayenii vacuum munus, Ducique Espernonio expetitum, hoc magis, quod Aquitania natale ipsi solum erat. Zametus vallo producendo intentus tormentaria pila attrito crure occumbit, cecidere eodem ictu ephœbus, Coudronus, unaque equi duo queis vehebantur. Zameto de re bellica optime merito substituitur Rupelaurus, vir laboris summe patiens, magnæque famæ apud externum militem. Postridie tentata eruptione obsessi militem nostrum ad valla segniter excubantem in fugam agunt, & nisi

Le Gouvernement de Guienne.

Marchio

Marchio Portesius fugientes in pugnam revocasset, periculum erat ne castra invaderet hostis. Cæsus non multò pòst fortuita glande Gaborinus ingeniosus artifex, machinas procurare solitus. Expugnando hemicyclo, quem cornua duo ab utraque parte firmabant, habetur militum mille & quingentorum delectus è cohortibus prætoriana excubiarum, Pedemontana, Navarræa, Normannica & Stissacæa, dextrum Pedemontanæ quam Navarræa sustinebat, lævum cornu permissum Normannico militi, cui in subsidium data cohors Stissacæa; agmen medium prætorianis obtigerat. Ceterum quia tristi nobis experientia sæpius compertum, raram in legionariis virtutem esse, ubi soli depugnant, placuit ex unoquoque alariorum ordine legi statum numerum, vocarique promiscue voluntarios nobiles, qui unà peditatum in latus, & à tergo firmarent omissis equis pugnaturi. Illuni & concubia nocte incautos tanto invadit silentio irrumpens miles, ut imprævisus misceretur; indusia ex lino albentia vesti superinduxerat quo se ab hoste per obscura noctis distingueret. Diu pugnatum incerto Marte, donec cornibus præsidiarii pellerentur, hemicyclo dein admotæ in irritum scalæ: cæsi hostium octoginta; regiorum quinquaginta, quos inter Tarautus vir corpore ingens & animo, lectus nuper pro Senescallo Monspeliensi (Gubernatorem vocitant.) Illi prima olim fortunæ rudimenta apud Mommorancium, in cujus diu familia vixit: demum à Luynæo in arcani conscientiam vocatus, viâ sanguinis progressum fecit, quo tempore Marescallus Ancræus in regia cæsus; quod memoravimus ante, sub annum M. DC. XVII. adolevit fortuna postmodum, & (nisi præcociore fato extingueretur Luynæus) in fastigia rerum evehebatur Tarautus ejus subsidio, apud quem erant arbitria omnium. Desideratus item in eo prælio eques Manicanus nobili è stirpe. Luce appetente missus in urbem tympanista fœdus extemporaneum petit sepeliendis mortuis: negat sepulturam hostis, quò fœtore cadaverum pelleremur; inauditum certe in hanc diem stratagema, nusquam negari solita mortuis humo, ne quidem apud barbaros.

1622.

Gaborin Ingenieur.

Les Cornes.
La demy-Lune.
Tarant Gouverneur de Montpellier.

Le Chevalier de Manican.

Machinæ murales triginta quinque indesinenti displosione pars muros verberant, pars ruinam intus moliuntur in mediam collimatæ urbem. Rei tormentariæ munus obibat

1622. Comes Schombergus ingenti experientia, & infracto vir animo: vices ſubibant alternis vicibus Boiſſierus, & Molierus. Cæſi fortuitis ictibus dum hac illac incuſtodite vagantur Ferronus & Bordetus in Navarræa cohorte centuriones: cæſus item tormentaria pila Caſtronovanus in prætoria excubiarum cohorte præfectus, quo momento ſubjiciebatur protenſæ in hemicyclum ſpecui ignis. Evaporato mox minore quam ſperatum, ruina cuniculo, Navarræ, Stiſſacique cohortes irrumpunt, & propulſantur, cæſis Cerano & Trenellio præfectis. Id ubi Rupelauro agnitum à metatione Mommorancii(ubi caſtrametatorem agebat) decurrit ad regiam, nemine impellente, reſtauratque pugnam; nec diu cum lethali glande occumbit. Cæſi item à Sancto Ioanne & Fretæus viri ſtrenui, Pleſſius plumbo in oculum vulneratur. Baſſompetrus deſperatis rebus, hoſte jam caſtris imminente (qua valebat erga militem autoritate) colligere diſperſos, fugitivis autor eſſe in prælium: ducem Guitautus non ſpernendo ex Pedemontana cohorte ſubſidio ſequi: & cæditur Guitautus vix hoſti in præſentiam datus; huic ſubſtitutus Guiermontius plumbo item occumbit: novum & recentem manipulum in hoſtem ducit Guaüs, glandeque trajicitur: ferale prælium! cædibus cum die finis eſt, retruditurque tandem in urbem hoſtis. Ea pugna Baſſompetrus, Valancæus, & Rupelaurus præ ceteris claruerę: penes quem fuerit victoria indicat fuga hoſtis, atenim lethale foret Regi, & Galliæ ſæpe vincere eo modo. Immenſo univerſi exercitus luctu exſoluta ſuprema exſequiarum tot & tantis viris; quos inter præcipua ex Rupelauro jactura fuit. Is natione Gallus, Venetis à prima adoleſcentia impenderat operam, ſtipendiaque Reipublicæ meruerat in magnam laudem: malo ipſius genio factum, quo tempore Monſpelium obſidebatur, ut in bellum Rhæticum (quod Veneti & Rhæti in Hiſpanos pro Valtelina moverant) ſubſidio petendo veniret ad Chriſtianiſſimum regem. Rex belli famâ prævalidum hominem moratus, Zameto caſtrametatori ſubſtituerat: ſperans ingens in eo momentum fore urbi expugnandæ; nec ſpem eventus fefellerat; niſi obſtitiſſet fortuna, qua paſſim belli caſus reguntur.

Schomberg, grand Maiſtre de l'Artillerie par commiſſion. Boiſſiere. La Moliere Lieutenant. Ferron, Bordet, Capitaines au Regiment de Navarre. Caſtelnau, Capitaine au Reg. des Gardes. Forneau. Ceran. Frenel. Le quartier de Mr. de Mommorancy. S. Iean. La Ferté. Pleſſis. Guitaut. Guiermont. Guau.

Sangeranus ſub finem Septembris, nuncio ad Regem miſſo, monet mille & ducentos legionarios expeditam cohor-

hortem à Rohanæo, in Monspelienſe ſubſidium lectam, haud procul urbe deliteſcere, &, niſi ſedulo & cito proſpicitur, ex improviſo irrupturam. Rex (haud immemor Montalbanæ obſidionis, quam miſſum item à Rohanæo ſubſidium ſolverat; memor item ceſſiſſe improſpere tum Duci Engoliſmenſi viæ occupandæ provinciam) ipſemet obſtare tranſitui ſtatuit; ſequi ſtatim omnis nobilitas, principes, & primores, quaque Rex monſtrabat viam turmatim ire. Prima acies Duci Eſpernonio permiſſa; is quanquam provecta ſenectute generoſo equo inſederat, veſteque colorata, criſtis criſpantibus, armillis & auro diſtinguebatur. Stipabant duo equitum millia queis medius adequitabat Rex, ſcintillantibus oculis pugnæ avidus. Non ſuſtinuit præſentiam Regis Rohanæi miles, poſtmodumque dilabitur nihil ultrà auſus. Rareſcentibus morbo autumnali, & per acceptas clades ordinibus, novo in dies delectu reſtaurabantur acies: Marchio San-Chomondus, Vicecomes Leſtrangius, & Villarſius cohortem quiſque ſuam invexerant, tria peditum millia. Comeſtabilis Eſdiguerius Privatio fruſtra tentato in caſtra redierat, unaque legionariorum quatuor millia, præter quadringentos alarios, caſtrametatoribus Comite Sautæo ipſius ex filia nepote, Turnonio, & Talaro: alariis imperitabat Comes Lieguius vir ſtrenuus & audax. Ceterum quantocunque delectu augeretur exercitus, trahebatur in longiores moras obſidio, urbiſque expugnandæ rara ſpes Regi; cum Eſdiguerius media in pacem (etſi nuper fruſtra tentaverat) itérum proponere ſtatuit; Condæus contrario ſtudio agebatur. Inter utrumque medius Rex, in bellum, in pacem æque inclinans neutram in partem ibat.

1622.

Les Regiments de S. Chomond, Leſtrange. Villars.

Comte de Saut. Tournon. Talar Mareſchaux de Camp. Comte de Liegue.

Ne tamen in ambiguo eſſent conſilia (quod patrando bello deterrimum eſt, ſegnius obeunte militiæ munus legionario, ubi res in pacem inclinare præſentit) placuit quæſtionem de pace ſedulò agitari. Vocati Princeps Condæus, Eſdiguerius, & Schombergus ex gente armata; ex togata Commartinus Procancellarius & Piſieuxius Brulardi Cancellarii filius (is ſumma tum apud Regem gratia valebat.) In eo conventu Eſdiguerius, pro pace in hæc verba ſententiam dixiſſe fertur; *Patere omnibus quam ſibi noxia ſint, quæ de pace conſilia profert; eo munere defungi ſe cujus autoritas omnis in armis ſita eſt. Nemini à Rege in caſtris inferiorem Come-*

 ſtabi-

1622. *ſtabilem; poſitum militiæ jus omne penes ipſum, pecuniæ, & munerum promiſcue omnium diſpenſatorem eſſe: denique quod per otia pacis vileſcit munus, bello convaleſcere. Id cauſſæ eſſe, cur nemini ſuſpecta eſſe debeant conſilia in pacem quæ potiora habet. Bellis Galliæ inteſtinis, & externis omnibus (quantacunque geſta) inſenuiſſe ſe, neque penitus honore vacuum quem arma faciunt; quo ſe item immunem fore ſperat ab imbellis animi ſuſpicione, etſi pacem bello prætulerit: unam eſſe publicæ rei ſalutem, quæ contrario in privatam ſtudio agitur. Pacem omni tempore bello potiorem eſſe docet natura auctrix & conſervatrix omnium quæ bello deſtruuntur. Si aliquo demum tempore valere debent conſilia in pacem, eo certe maxime, quo vaſtatæ provinciæ, deſolatæ ferro & flamma urbes, jura Dei & hominum violata, laſſati cædibus cives. Quæri hodie Galliam in Galliæ qualis erat ante civile bellum. Vnam & eandem gentem eſſe qui ſe invicem jugulant; parentibus, filiis, agnatis diverſam eſſe cauſſam ſub eodem Rege, uno tecto haberi qui mutuò inſidiantur ſibi. Denique belli atrociſſimi theatrum eſſe Galliam, in quo tragicum eſt quodcunque exhibetur. Satius fore, ſi vicini principes ſubſidio Gallico in libertatem aſſerentur, quam Auſtriaca gens opprimit, dum ſe Galli mutuis vulneribus conficiunt. Civili bello inter Gallos deberi Friderici Comitis Palatini caſum, & immenſa Auſtriacæ gentis incrementa, queis omnium arbitria tenet, Germaniæ, Italiæ & Hiſpaniæ domina. Specie Religionis (quam probe rebus ſuis accommodat ea gens) motum Rhætis in Valle Telina bellum, vallemque inſeſſam, quo via demum à Germania in Italiam, ab Italia in Hiſpaniam facili, totâ commearet Europâ per feuda ſua. Portendi Galliæ ruinam ex tanto gentis inimicæ augmento. Quæ cum ita ſint, quidni tandem aliquando ponitur diſcordiæ modus? quid amabo per id belli, quid quæritur aliud, quam Regem ut ſubditi agnoſcant & venerentur? ſi pace procurabitur iſte cultus quid bello opus? Venturum beneficio pacis in Regis poteſtatem Monſpelium, cujus expugnatio appetente mox hyeme pro incerta habenda eſt; renuntiandum factioni, petendam ex delicto humilime veniam: belli Regem inter & ſubditos egregium finem eſſe quoties ignoſcendo tranſigitur.* Hæc Comeſtabilis. Condæus in bellum inclinans: *In extremis*, inquit, *Sectarii ſunt, omnia tentant*

tant paci promovendæ, quia bello deplorata est ipsorum salus. Parta jam præda est, quid effugere patimur? Centum & quinquaginta urbes amisit Secta, Monspelio casus imminet, Montalbanensibus Marescallus Theminius messem, omniaque in vitam fomenta ademit, eoque per hyemem quæ proxime instat, inedia & fame pereundum ipsis: Rupella terra marique à Suessione, & Guisio obsessa, commercio penitus intercluso, extrema patitur. Reliqua Sectariorum municipia per Galliam hac illac late dispersa sibi in subsidium invicem esse nequeunt ex locorum distantia: non illis ad manum armatus miles, non pecunia, non annona, per quæ componuntur exercitus & su'sistunt: quid sperandum genti quæ muris velut carcere clauditur? Meminisse debent, qui tanto Sectariis studio favent, quo tempore floruit Secta, Regibus acriter institisse ipsam amovendis usurpasse jura Regni per nefas, Galliam ferro & flamma desolasse, grassatos denique contra Catholicos quanta tyrannide in Christianos Ottomanni. Si differtur ipsorum ruina, quæ imminet reparandas statim solo ubere vires, moxque bellum ex integro restaurandum. Si quæstio verteretur in præsens de movendo post longam pacem Sectariis bello, opponi haud injuria possent (quæ in medium proferuntur) desolatio Galliæ ex civili dissidio, Austriacæ gentis ex discordia nostra augmentum, & reliqua: hæc, quæ destinato bello, obstare possent quo minus moveretur, moto & pene confecto plane irrita sunt. Controversia tota est, utrùm (quæ periere propemodum) Secta & Rebellio, in integrum restitui debeant? Quod superest immenso cursui consummando, momento transigetur: pene attigimus metam, quid hæremus in declivi via? præbet jugulum Secta, & ferrum reducimus? Hæc Condæus eleganter, & pathetice uti solet. Prævaluit in pacem sententia, cui ne cogeretur subscribere Princeps, facti indignatione, statim castris absistit, specieque voti cujus Deiparæ Lauretânæ reus erat, in Italiam divertit, raro (quod amat) comitatu. 1622. *Nostre-Dame de Lorette.*

Rohanæus, in quem inclinabat totius belli pondus, prævidens Monspelii casum, inque alieno discrimini sibi pavens, haud ægre impelli se patitur ut pacem ferat; excusando facto (ex quo audiit male apud zelatores Sectæ) ipse in Commentariis suis de seipso scribit in hanc sententiam. *Etsi consiliis in pacem diu restiteram, cessi tandem, prævidens eò*

1622. *res caussæ nostræ deductas, ut nulla subsidii externi spe, bellum ex integro nobis sustinendum foret divisis invicem, neque (pro libidine rei privatæ qua quisque agebatur) uniendis. Ad Iacobum Britanniæ magnæ Regem missus, qui exploraret ab amico principe quid sperandum, redierat cum eo Serenissimæ Majestatis responso*; pacem quoquo modo quærendam; quibuscunque tandem conditionibus impetrabitur, bello potiorem fore. *Deficiebat belli nervus pecunia, lassatique longa seditione municipes nostrarum urbium, minabantur discessionem à communi caussa, certa salutis spe postquam in Regis partes transiissent, quod Rex vulgato programmate promittebat. Vel unius urbis deditio caussam omnem perdebat, pessimo reliquis exemplo, ex clementia Regis, qua nedum erat parciturus dedititiis, sed & largitione omni aucturus, trahendis ad se reliquis. Ex privatis defectionibus quæ instabant bellum iniquum erat caussæ universæ, neque auditurus postmodum in pacem consilia Rex, certa per bellum victoria in discordes. Octo legionariorum millia Dux Engolismensis secundo Rhodano invehebat, cui nihil erat Monspeliensibus quod opponant. Regi circumstant duo invicem adversarii, Condæus & Esdiguerius: quorum ille inimicus caussæ reformatæ, iste amicus est; ille in bellum totis viribus inclinans, iste in pacem pronus. Postquam in pacem convenerit, tædio spretæ autoritatis suæ Condæus aula abstiturus est, quod in antecessum minatur; Esdiguerius amoto æmulo imperia rerum habiturus, sperandumque si Condæus recesserit fore ut pacta serventur, ab Esdiguerio conventa in pacem.* Hæc Rohanæus in manuscripto suo, queis tandem suaderi se patitur conventui cum Comestabili restaurando, qualem nuper indixerat. Pactâ die conveniunt in pacem arbitri, assidet Dux Caprusius, tandemque in pacem itum sub certis legibus, quas mox referam. Dura Rohanæi conditio! Displicent Monspeliensibus pactæ leges; huc citus rapitur ferocitati molliendæ: patrando tanti momenti negotio per triduum induciæ fiunt: per id temporis congressus regiis cum hoste liber. Pergratus erat militi nostro aspectus matronarum & virginum, quæ extra muros confidenter in fossa ostentabant se, propiusque suggressæ colloquebantur. Non in Gallia reliqua, non in Europa urbs, quam natura ferax eo abundantius sexu ditaverit; nec satis ditasse mul-

Le Duc de Chevreuse.

multitudine, nisi accederent venustas oris, cultus amœnior, 1622.
ingenium ultra sexum liberale, urbana comitas, & (qua maxime valent) garrulitas vernaculo sale respersa: quo audit apud exteros Monspelii municipium, pro Paradiso Mahumetis, ubi per amorum illecebras vita transigitur. Longa in urbe altercatio; vulgus suspectum habebat Rohanæi officium, *magisque studere ipsum,* ajebat, *privatæ rei, quam publicæ. Postquam exhausit urbium substantiam omnem, delibatâ penitus caussâ, pactum iniri cum Rege, à quo proditionis mercedem accepturus est pecuniam ingentem, opima feuda, primos in aula honores: facesseret; gloriosius in prælio morituros se, quam in patibulo, neque enim sperandum ut pacta serventur.* Hæc vulgus. Adstrepebant Rohanæo municipes quibus in penu erat quod per bellum amitterent, tandemque paci subscriptum sub certis legibus, quæ vulgato statim edicto continebantur, in hanc summam.

LVDOVICVS DEI *gratia Galliæ & Navarræ Rex, Vniversis præsentes litteras inspecturis S. Christianum Principem ab effusione sanguinis humani, abhorrere ex multis decet; hinc præcipue quod Dei omnipotentis imago in homine crudeliter petitur, & laceratur. Vnde non modo bellis civilibus (perniciosa regnorum peste) abstinendum, sed & quærenda sedulò omnis ratio quo concordes una vivant regnicolæ. Testis est immortalis Deus, sub cujus manu vivunt & regnant Reges, quanta nos feritate in bellum coëgerint perduelles, ex quo in regnum vocati sumus. Libertatem Sectariis sartam tectam habuimus semper: decessorum nostrorum felicis memoriæ Regum edicta in eorum favorem inducta, salva ut essent & integra enixe curavimus. Nascente malo remedium omne tentavimus, donec agnitum, curatione irritari vulnus: demum arma opposuimus armis, ultoreque in perduelles Deo, prostrata tandem Secta, Coronæ minax. Indigni certe nostræ clementiæ ejus seditionis autores, sub qua gemuit, & gemit etiamnum Gallia, suorum proditione infelix: quia tamen genibus nostris provoluti, credunt penitus misericordiæ nostræ se & sua proni, recipiemus in gratiam, quorum perduellio debuerat in patibulo expiari.* QVARE, *ex mente Principum,* Princes,
Parium Franciæ, necnon & eorum qui ex munere suo Coronæ Ducs,
nostræ ministrant, statuimus, palamque omnibus innotescere volumus, id nobis præcipuum hodie, quod & semper fuit, Pairs & Officiers de la Couronne.

Edicti

1622. *Edicti ut Nannetici fides salva sit & integra omni ex parte, valeantque posthac articuli, qui sequuntur.*

l'Edict de Nantes.

I. *Restaurandum Religionis Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ exercitium (nedum per totam Galliam, sed & in omni loco, ubi autoritas nobis & dominatio est) quale fuerat ab antiquo.*

II. *Decimas, & quoscunque obventus Ecclesiæ, restituendos legitimis possessoribus, non obstantibus usurpationibus, & longo in contrarium usu.*

Religion Pretenduë Reformée. Les Chambres des Comptes, Aydes, & de l'Edict. La Chambre mipartie de Nerac.

III. *Religionis, quam reformatam appellitant, liber usus in omni loco esto, ubi ante fuerat: Iudicale forum, Rationalium, Vectigalium, Edictique Cameræ, Sectariis sunto, quales ante id belli & ubi fuerant; dempta Neracensi Camera, quam justis de caussis aliò transferri placuit.*

IV. *Munimenta in Sectariis urbibus recens constructa diruentur, neque aliud manebit præter muros, portas, & turres.*

V. *Vt posthac Sectariorum nemini in municipio suo, quocunque tandem prætextu muros, aut munimenta construere liceat.*

VI. *Quia conventuum indictio sæpe exitialis fuit ipsismet, qui indixerant; inhiberi placet quoscunque tandem conventus, exceptis iis qui corrigendis moribus, aut pro Ecclesiarum disciplina haberi solent, qualia sunt Colloquia, aut Consistoria.*

VII. *Gesta perperam ab ineunte Ianuario anni* M. DC. XXI *in hodiernam diem condonamus, exceptis criminibus execrabilibus quæ Edicti Nannetici articulo octuagesimo septimo continentur.*

VIII. *Brisono, & Privatiensibus concedendum diploma singulare noxæ omnis liberatorium.*

IX. *Rationales, qui vi, & justo metu ærarii nostri pecuniam in provinciis hosti se numerasse probaverint, ut plenam apud nos liberationem consequantur, juxta Edicti Nannetici articulum septuagesimum octavum, & nonum.*

X. *Irritas fore quascunque sententias in rebelles Sectarios latas; nec non & parlamentorum placita, juxta ejusdem Edicti articulos* LVIII. LIX. & LX.

XI. *Valitura qualiacunque militaria judicia, seu civilia, seu pœnalia fuerint, ab exordio hujus seditionis, in hanc diem.*

XII. *Li-*

1622.

XII. *Liberandos utrinque captivos sine pretio, foreque in irritum quacunque obligatoria instrumenta liberationi obtinenda contracta, nisi solutione, extincta obligatio probabitur.*

XIII. *Schedulas privatas publica instrumenta, actiones, bonorum per officia gradus ex prescriptione adempta, redhiberi placet; nihil obstantibus fisco addictionibus, donisque quibuslibet in privatos ex largitione nostra collatis.*

MANDAMVS *dilecta & fida nobis genti, viris in parlamenta, & Cameras Edicti delegatis, procurent sedulò redigi in acta sua, & legi palam Edictum istud; ita enim placet. In cujus rei fidem præsentes litteras sigillo nostro majori muniri jussimus. Datum Monspelii* XX. *Octobris, anno* M.DC.XXII. *& regni nostri decimo tertio.*

LVDOVICVS.

De mandato Regis.

PHILIPPEAVXIVS.

HÆc formula diplomatis, & Articulorum quos vulgari convenerat: neque enim de omnibus palam constitit, fuere qui sub arcano manerent. *His Valesiorum Ducatus, Regis feudum, in hypothecam Rohanæo concessus, donec sexcenta librarum millia in stipulatum deducta acciperet; qua pecunia compensabantur quæ per bellum amiserat. Ducta item in stipulatum Subisio, pensio annua, qualem Rex ante id belli præstare solitus. Pensio item Calongio Rohanæi legato constituitur sex millia librarum. Excepta à muniminum destructione Rupella, Montalbanum, Castrum Albigensium, Amilianum, Nemausum, & Vtica: eo discrimine, ut in totum Rupellæ & Montalbani munimenta manerent, reliquarum urbium media pars dirueretur. De Monspelio statutum munimina æquanda solo: municipii posthac magistratum Catholicum mixtim, & Sectarium fore, qui antè in totum Sectarius fuerat; nihil in reliquis mutatum iri.* Pacti legem parum religiose custoditam queruntur Monspelienses, quod infra memorabimus. Gratuita concessione permissum, ut urbes quas in hanc diem possederant Sectarii, mutato possessionis nomine retinerent; transiitque in titulum precariæ concessionis titulus urbium quas matrimonii, securitatis, quas fidei datæ obsides appellabant. Pensiones Pastoribus, militi

La Duché de Valois. Soubize. Calonges. La Rochelle. Montauban. Castres. Milhau. Nismes. Vsés.

1622. militi in urbibus Sectariis stationario, nec non & præfectis pendi de fisco solitæ penitus abrogantur. Valancæo castrametatori dignissimo (cujus consilia ac virtus bello æque, ac pace claruere) Monspelii regimen, & omnis procuratio permissa, donec munimina diruentur: quatuor illi peditum millia, miles veteranus, sub cohortibus Picardica & Normannica: ut dirutis munimentis urbem & arcem procuraverit idem Valancæus anno proxime sequenti trademus. Vrbe dedita triplici cohorte augetur exercitus, Montespania, Ragniana, & Tremontia, quæ stare in armis jussæ, interea dum jaciuntur prima in pacem fundamenta.

Montespan. Ragny. Tremont.

Vix Castrum pacis pervaserat rumor, cum pedaneus Iudex, pellendæ ab urbe, ex facto atroci Cameræ Edictali, quam autoritati suæ exitialem esse agnoverat, Ecclesiam Cathedralem facto impetu vastat & diruit. Queruntur Catholici Basilicam post obsignatos in pacem articulos æquatam solo, obtinentque translationem fori judiciarii in urbem Albigensium, cui Insula nomen, quæ eadem urbs, ubi prima olim edictalis Cameræ sedes fuerat, nascente Secta: ita pedaneo Iudici ex voto negotium cessit, si vera in ipsum postulatio.

Nondum de pace nuncius ad Guisium penetraverat, cum in classem Rupellanam fortuitò incidens pugnare statuit. Hic ferme in prælium ordo; primum agmen ductabat San-Lucanus bellicis navigiis decem, mediam aciem Guisius navibus quindecim componebat, claudebat Mantius levi, at expedito agmine quod sex omnino navibus constabat: circumagebantur triremes Gallicæ decem, viginti & duo lembi, qui remis tanta celeritate agebantur ut volitare diceres. His mille & ducenti milites vecti, prælii primipilus Bouccius vir magnæ in maritimis experientiæ. Sancti Martini plagam præterlegebat classis inimica parum intenta pugnæ, cum facto impetu triremes nostræ ex improviso adornant prælium. Guisius prætoriâ vectus, stipante Rupifulcaudio lentius vehebatur defectus vento, triremes vi remigum agebantur; prohibebat regios à classe inimica adversus Aquilo, quem hostis plenis excipiebat velis. Quatuor navigia prætoriam invadunt, funeque missili colligant se invicem tanta vi, ut dirimendis irritus omnino regiorum nisus: prævalebat facile una conjuratis quatuor, quando ignita cym-

Du Bouc.

Brulon.

cymba in latus irrumpit, quæ nisi continua tormentorum 1622.
displosione mergeretur, perierat ab igne ingens navis; restinguendo distentus incendio Vinceguerra immani vulnere *Vinceguerre.* sauciatur. Guisius vitato prospere incendio dispersam classem legit, propitioque jam vento irruit in obstantes, sequuntur Rupifulcaudius, Comes Ioignius triremium in *La Rochefoucaud.* Gallia præfectus, & San-Lucanus tanto impetu, ut inclinata jam nocte hostis in fugam ageretur. Per tenebras in facili *Le Comte de Ioigny General des Galeres.* effugium fuit, maxime ex tessera regiorum forte excepta, qua probe usi extricant se à classe inimica, quæ circumferebatur. Rarescentibus ad primum diluculum umbris, appa- *S. Luc.* ruit major hostium strages, quam creditum: prorætoria, & decem unà naves mersæ cum nauta & milite, tria insuper navigia capta: regiorum desiderati trecenti, Rupellanorum mille & quingenti. Instabat victoriæ Guisius, classemque laceram sine nauta & remige hac illac temere vagam opprimebat, cum de pace transacta nuncium accipit.

Non multò pòst Rupellani missis ad Suessionem Oratoribus pacem orant: dimittitur à Suessione exercitus, retinetur cohors Campana sub Arnaldo, cui procuratio Ludo- *Le Fort S. Loüis.* vicææ arcis permissa cum eo milite; unde Rupellanis querelæ ex non servata fide; speraverant quippe dirutum iri arcem ex pacto secreto.

Hic finis primo in Sectarios bello, quo dici potest Sectæ haud parum decessisse in Gallia, seu spectas (quas amisit) urbes; seu famam, qua passim fortuna hominum regitur.

H I-

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER DECIMVSTERTIVS.

SYNOPSIS.

PACE cum Sectariis inita Rex Lutetiam redire statuit. Monspelio Aquas Sextias ventum, exin ad fanum Maximini: accurata descriptio abruptæ rupis ubi Magdalenæ pœnitenti habitatio fuit, per annos triginta quatuor. De raptu Pœnitentis in summum montis apicem septies unaquaque die, ministerio Angelorum fieri solito. De cranio ipsius, in fano Maximini curiosè asservato, in quo etiamnum manent alte impressa vestigia digitorum Christi. Vti in eam plagam appulerit post Christi mortem Magdalena. Recensetur ex occasione miraculum annuum, quod anniversaria in Christi passionem die in Maximini fano renovatur in ampulla, quam ex Calvario monte Magdalena in eum locum asportavit, exiguo intus pulvere ex Christi plagis sanguinolento. Comitiis Galliæ Narbonensis Vantadurius ejus provinciæ Proprætor præest, moriturque non multò pòst, ejus elogia, superstites liberi, ampli eversio patrimonii, quod immensa parsimonia per multos ipse annos paraverat. Avenioni Rex Christianissimus insigni pompa excipitur, geritque (quanquam extra Galliæ limites) pro Rege & Dominò. Gebennensis Reipublicæ Legati, provoluti in genua salutant Regem. Armandus Richelius ad Cardinalatum evehitur: ut ingens ex ea promotione omnium Ordinum applausus fuerit: quare nascente fortuna probatus omnibus, adulta, invidiæ obnoxius fuerit. De primo Regni ministro, qualem esse par sit administrandis rebus. Regis in Galliæ metropolim ingressus, triumphales arcus, inscriptiones, concursus populi. Ignatius de Loiola & Franciscus Xaverius in numerum Sanctorum referuntur. utriusque elogia. Incipit annus M. D C. X X I I I. *Prima Galliæ Quæstura à Schombergo in Veteravillium transfertur. Mors Commartini Procancellarii. Restituuntur Sillerio Cancellario sigilla Regni, nec diu possidentur, vocato in Procancellarii munus Aligrio. Rohanæus à Monspeliensibus in subsidium vocatus præcipitanter accurrit, Valancæoque rebus novis obstante, non alio tum rebus despe-*

desperatis remedio, arctâ custodiâ cohibetur. Sectariorum ea de re, ad Regem querelæ, & minæ Subisius, Sectaque omnis iram vomunt & ultionem meditantur. Rohanæus libertati restituitur: Politica digressio in factum, ex eorum mente qui detineri debuisse negabant; sed quandoquidem detentus ex imprævisio casu, satius fore si clandestino fato periret, mortem postmodum fortuitæ febri imputandam: ita partium duci, unaque perduellioni in Gallia finem fore. Probatur eos apud quos rerum Gallicarum administratio erat, consuluisse pessime Regi & Regno, procurata Rohanæo libertate. Regendi modus ea ætate describitur, ut meticulose & trepidanter omnia in Consilio Regis transigerentur. Primum Regni ministrum privatis rebus posthabitis, si recte sapit, prospicere Reipublicæ, ut æternæ: non sibi Rempublicam, sese accommodare Reipublicæ magni Regentis esse. Quam Monspelienses passuros se negaverant arcem, Valancæi stratagemate, enixius petunt ut construatur: quare, & quonam modo. Rupellanorum de Ludovicæa arce ad Regem questus; missi in aulam Oratores ruinæ impetrandæ, nihil obtinent, manet arx. Arnaldum inter & Rupellanos discordia, quæ haud procul bello fuit. Mors Arnaldi. Toyrassii substitutio. Res Valtelinæ repetuntur. Rhætorum cum Hispano fœdus, omissa Gallia. Vindicandæ in libertatem Italiæ, Rex Christianissimus accingit se in bellum: intercedit Summus Pontifex, Valtelinamque in depositum accipit, sub certis legibus, à quibus statim discedit Hispanus. Mortuo Gregorio, succedit Vrbanus VIII. *specie religionis in res Catholici Regis propensior. Recensentur breviter caussæ, cur Hispanus pactæ restitutionis legem adimplere negaverit. Cardinalis Richelius in primam Gallicarum rerum administrationem vocatus, huic negotio sedulò incumbit & feliciter. Marchio Cuvrius Helveticam contra Hispanos fidem frustra tentat. Factusque ex legato imperator, in Rhætos castra movet, exin in Valtelinos. Citius quam speratum restituitur libertas Italiæ, fuso Bagnio militiæ Romanæ præfecto, debellato Hispano. Sic Valtelina nostra est. Marchio Cuvrius ob rem bene gestam in Marescallum Franciæ evehitur. Plura per id temporis in Christianissimum Regem, per injuriam ex eo bello vulgata recensentur, queis adstruitur responsum pro eodem Rege. Barberinus Cardinalis Summi Pontificis ex fratre nepos in Galliam extra ordinem mittitur, procurandæ restitutioni Vallis Telinæ. Diploma Pontificium, legationem continens. Regi summa delegationis suæ capita Barberinus proponit: Rex Concilio suo, ubi tum regni proceres. Cardinalis Richelius autor expeditionis per quam Valtelina ad Gallos transierat. Sententiam profert in quam omnium calculis itum. Legationis infelix exitus, ex quo creditus odisse Gallos Barberinus. Apud Apamienses de Consulatu dissensio pacatur. Excita in Cadurcorum provincia seditio à rusticis, à Marescallo Theminio restinguitur. Viavillius Ornanum aula depellit, is mox restituitur;*

1622. *tuitur; ille non multò pòst depellitur, fugitque in Belgium. Pongibauti cum Butevillio monomachia. Mors Gregorii XV. Summi Pontificis, de qua antè ex occasione dictum. Maphæi Barberini electio sub nomine Vrbani VIII. Cardinali Richelio credita prima rerum Gallicarum procuratio. Caroli Principis Walliæ cum Maria Infante Hispana matrimonium pro irrito habitum: leges in id fœderis pactæ recensentur. Ejusdem Principis cum Henrica Franciæ nuptiæ; pactaque Reges inter conventa, in id fœderis. Singularia de utroque matrimonio. Vt restitutio Palatinatus Rheni fuerit caussa inter præcipuas, Hispani matrimonii dirimendi. Propositas in eam restitutionem ab Anglo leges detrectat Hispanus, fœderique renuntiat. Butevillii cum Pongibauto duellum. Singularia de Friderico Comite Palatino feudis suis dejecto, quibus conditionibus accepta Imperatori restitutio. Antonius Seguierius in Parlamento Lutetiano alter à primo Præses vita fungitur: elogia ipsius & testamentum. Renovatur Gallos inter & Batavos fœdus. Mors Caroli Lotharingiæ Ducis, ejus successio in Valdimontium collata, quonam titulo.*

Ostquam Regem inter, & Sectarios in pacem convenerat, nulla in Gallia factio, sub Rege uno Catholicis & Calvinistis una caussa erat; Rex Lutetiæ quamprimum repetendæ in viam se accingit. Kalendis Novembr. festo omnibus Sanctis sacro, Arelatæ sacra peraguntur, regioque de more tactu curantur struma laborantes; exin Aquas Sextias ventum (urbs est Provinciæ metropolis in qua sedes Parlamento Illustri.) Postridie fano Maximini succeditur, fitque in præaltam rupem ascensus, ubi Magdalena pœnitens, nullo rerum humanarum usu, traduxisse fertur Angelicam vitam annis omnino triginta quatuor. Assurgit media planicie rupes Alpium æmula, patentibus qua Boream spectat in latum agris; ea parte Provincia, & quicquid est Gallici ad Alpes soli porrigitur; ab Oriente in Italiam prospectus est; ab Austro & Meridie in Africam, in Gaditanos, in Hispaniam, & Narbonensem Galliam. Abrupta est via, per quam in mediam rupem ascenditur, quod supereminet avium est. In eo montis meditullio speluncam natura fortuitam posuit, quam aquæ guttatim deciduæ lente irrigant, unde Magdalenæ potus & omne in vitam solatium; non alia sedes fuit quam lapis in corporis typum protensus, in quem reclinata fœmina ingens, longo usu impressit imaginem cor-

Arles. Aix. La Provence. S. Maximin.

corporis recubantis, quæ etiamnum ostenditur, gigantæâ ferme staturâ. Spelunca, ab aqua restagnante parum est salubris: ingressus, non horrescis, ut in Sibyllæ antro, interna voluptate perfunderis, & velut ex grato Angelorum consortio exsultas, & amore Dei calescis totus: angusti speluncæ aditus aperiunt circumjecta longe lateque maria, quò prospectus genio loci placidus est, & aëris temperie saluber; quæ superstat rupes, inaccessa est, ejusque altitudinis ut fulgura & nimbi subtus condensentur. Summo apici barbarum est nomen, *Pilo*, quo vera ecstasi, quasi per insomnium septies in die rapiebatur Angelorum ministerio Pœnitens; in cujus cranio ad Maximini fanum asservato, res mira & parum credibilis, nisi experientia probaretur! manent etiamnum alte impressa digitorum Christi vestigia, dum profanas a se prohibet manus, sub olitoris habitu in hæc verba, qualia Euangelium refert, *Noli me tangere.* Manent item integri crines, quibus lotos Christi pedes detersit fœmina, Angelico sane ministerio, manet & capillitii color qualis erat cum vixit. Ferunt post Christi mortem amore languidam, dolore exhaustam nullo navim remigio conscendisse, undisque & vento temere impellentibus, fortuitò appulisse Massiliam; hinc tædio humanarum rerum inhospita quæsiisse; inventamque demum in mónte abrupto speluncam, ubi nullo mortalium consortio, nec alio quam Angelorum pane, quo desuper velut manna ab Angelis pascebatur, ignota vixit, quandiu viuere tulit amor, lento igne cor & intestina vorans. Postquam mortalia expleverat, Angelorum illi ministerio parentatum, inque fanum Maximini translata ossa, ubi etiamnum hódie prostant, ingentibus veneratione & cultu. Miracula inter, quibus illustris est locus, id præcipuum est: semel in anno (qua die in Cruce pependit Deus) ebullit renovato velut sacrificio in ampulla sanguis Christi, quem legisse ferunt permixtum pulveri, amantem, dum exundantes Christi plagæ irrigabant solum. Haud ignota loquor nedum indigenis, sed & externis qui stata in singulos annos die turmatim accurrunt, adorando humiliter sanguini; illis visu & tactu confirmantibus rem, neque ambigue prolocutis postquam redierant: tandem data à me fides, quam non diffiteor fuisse diu in suspenso. Toto anni curriculo ampullæ crystallinæ partem infimam occupat sanguinolentus

1622.

Le Pilon.

1622. lentus pulvis, donec in diem passionis Dominicæ ventum, qualis in Ecclesia Rom. quotannis recurrit. Vbi illuxit dies, lente intus condensari rubicundo nimbus vapore, nec multò pòst assurgere, velut attrahente sole, crystalli color subalbescens sensim sacro murice obvelari: hæc inter fervere intus sanguis, exundare, calescere, donec quo momento anniversaria commemoratione exspiravit Christus, posito æstu dilabitur sanguis, pulverique restituitur pristino, velut exanimato corpore. Oblatam Rex ampullam curiose investigavit, nullo per indebitum tempus miraculo.

Le Languedoc. Estats du Languedoc. Ventadour. Abiturus Narbonensi Gallia Rex, comitia ejus provinciæ annua, de more haberi mandat; conventum clero, nobilitate & populo constare solitum aperit, per absentiam Mommorancii ejus provinciæ prætoris, Ventadurius Proprætor; nec multò pòst sub Autumni finem excedit paucis desideratus. Vir erat prosapia illustri, militari arte parum imbutus, neque bellica curans, arte politica, & pietate Christiana inter paucos, facundia nemini ætatis suæ secundus: quanta viro parcimonia fuerit, docent ampli obventus quos in heredem transtulit, mox immensa profusione perditurum. Certe delirant patres cum se usque ad inediam torquent avare legentes, quæ ab ipsorum excessu statim dissipantur; instruere in virtutes, & liberalia sobolem satius, quam ditare bonis, quorum confidentiâ parum in virtutes nititur quicumque possidet. Declinavit ab ea regula Ventadurii heres, qui quanquam patrimonii parum solicitus, vita innocens, & pius fuit, adeo ut se vitæ postmodum regulari commiserit: superstitionem, & inanem scrupulum plerique dixere, quod reliquis pro magno virtutis exemplo acceptum est. Successit fratri abdicanti, Marchio Annonæus, cujus *Le Marquis d'Annonay.* studia reparandæ familiæ similia paternis, major in arma inclinatio est; de ipso & fratribus (namque ex uxore Mommorancia septem reliquit Ventadurius pater) plura dicturi sumus in tempus suum.

Tarascon. Avignon. Idibus Novembris Tarascone Rex Avenionem venit; urbs est Sedis Romanæ feudum, quam Rhodanus alluit, adeo contermina Gallis, ut ipsius extra amnem suburbia, queis *Villeneufve.* Villanova nomen, partem Galliæ faciant: regia pompa excipitur à Vicelegato Ludovicus, geritque in omnibus pro Rege, quanquam extra Galliæ limites. Præibat primo in

urbem

urbem ingreſſu Comeſtabilis, enſe nudo, quod omnimo- 1622.
dæ poteſtatis indicium eſt, circumſtabant præſidiarii vigi-
les Galli, Scoti, & Helvetii; ſtationes militum poſtmodum *La garde*
renovatæ, quales in Gallia ſtatis horis, tympanis de more *poſee, tam-*
pulſatis & expaſſis per urbem ſignis; teſſera militaris, qua *bour bat-*
diſtingui ſolent excubiæ, ab ipſo Rege diſtributa; patuere *tant, enſei-*
noĉte & interdiu ſine cuſtodia, urbis portæ, qui mos in Gal- *gne déplo-* *yée.*
licis urbibus, Rege intromiſſo; noxii pœnæ, captivi exem- *Le Mot.*
pti vinculis judicio Regis: denique Chriſtianiſſimus Rex, qualis in Gallia, talis Avenioni fuit, condigne honorante primogenitum ſuum parente. Cuſa in memoriam rei, bis centena numiſmata ex auro, quæ Vicelegatus pontificio nomine, Regi in donum dedit, inſculpta Ludovici XIII. imagine & urbis typo. Dux Sabaudiæ (quanquam ſeneĉta tardabatur) decurſoriis equis, quo videndi impatientiam Regis magis oſtenderet, huc ſe confert, ſalutatoque humiliter Ludovico, data invicem fide confirmat fœdus. Avenione
Rex venit Gratianopolim, ubi parlamento ſedes Delphina- *Grenoble.*
tico; Gratianopoli Lugdunum: eò Chriſtina Pedemontani *Dauphiné.*
principis conjux, una cum viro confert ſe, ſalutando fratri.
Huc item veniunt legati Reipublicæ Genevenſis, provolu- *Geneve.*
tique in genua ſalutant Regem, quod curioſis rerum indagatoribus annotatum: Invaluit ut cleri, nobilitatis, & parlamentorum Oratores in veſtigio ſtent, dum alloquuntur Regem: ordo populi genu flexo: legati principum nedum in veſtigio ſtant, ſed & operto capite proloquuntur, ſedentque ſi ſederit Rex quem compellant: legati Genevenſes, quare poplite flexo, vix conſtat, niſi quod ſub Chriſtianiſſimi Regis proteĉtione multis abhinc annis recepti, clientium obſequia præbere amant, patrono & proteĉtori ſuo.

Kalendis Ianuariis anni M. DC. XXIII. Rex, confeĉto in Seĉtarios bello, ovans urbem ingreditur Regni metropolim; majori triumpho quem paraverant ingenti pompa Pariſienſes obſtitit, quod de ſanguine Gallico triumphari non poterat ſine luĉtu: non alias populi acclamatio major: ſtat circumfuſa Regi plebes, & ſequitur, impareque via per quam viĉtori tranſitus eſt, patentibus agris late diffunditur. Ad portam urbis provolvitur in genua municipalis magiſtratus, ſalutatoque humilime Rege, offert ex auro obryſo cor,

1623. ſpecie palpitantis, ex cujus concavo lentus ignis in Sabæum odorem evaporatur, ea inſcriptione.

REX VICTOR PACEM REVEHIT, PACISQVE SORORES:

Ex adverſo inciſum erat id carminis,

OPTATAM INGREDERE OPTATVS FELICITER VRBEM.

In limine, arcus triumphalis, cui appenſa tabella in eam inſcriptionem aureo charactere:

LVDOVICO XIII. *Chriſtianiſſimo, Pio, Felici, Victori, P. P. avita Religione omnibus imperii finibus reſtituta, debellatis terra, marique perduellibus, expugnatis, ſeu vindicatis autoritati regiæ centum urbibus, caſtellis, præſidiiſque innumeris, pace parta poſt tam felices ſucceſſus urbem intranti, Præfectus, atque Ædiles Numini, Majeſtatique ejus devotiſſimi P. D.* CIƆ. IƆC. XXIII.

De Paulo grand Me. de Malte. Per ea tempora, Antonius à Paula, Melitenſis Eques, ejus Ordinis magnus Magiſter proclamatur: illi ortus ex Paulæa familia apud Toloſates antiqua & illuſtri; cui (etſi per arma floruit) præcipua dignitas ex togata militia fuit; hinc Præſidum in Parlamento Toloſano, hinc Forenſis ſeminarium dignitatis. Si privata publicis miſcere licet, ut liceat veniam peto, haud pigebit dicere, ſuperſtitem ex ea gente maſculum unum, magni Magiſtri ex fratre nepotem, Antonium à Paula, virum animo ingentem & militia clarum tranſiiſſe in partem familiæ meæ per fœdus nuptiale quo primogenitam ipſi meam elocavi: ſint utrique felices anni, & læta ſoboles.

Eo anno ingenti pompa tranſiguntur ſolennia apotheoſeos (canonizationem barbare appellitant) SS. Ignatii de Loïola, & Franciſci Xaverii; quorum ille Congregationem Societatis Ieſu magno rei Chriſtianæ obventu fundaverat; hic fundatoris legem ſequutus, Chriſti Euangelium prædicaverat Orbi novo. Certe utrique multum debet Eccleſia Orthodoxa: Ignatio, quia fundavit in petra Euangelii, amplam domum, quæ toto late diffuſa orbe, errantibus aperuit portum, quo tempore Luthero & Calvino labor & ſtudium Petri cymbæ in naufragium ſuum trahendæ: & multum Xaverio debet Eccleſia penetranti ferventiore zelo in terram, ubi ignota penitus myſteria fidei Chriſtianæ; diſſeminanti Euangelii ſemen, ubi pecorum ritu, nullo religionis,

gionis, aut humanitatis cultu vivebant indigenæ; quo Indiarum Apostolum jure optimo pronunciavit Apostolica Sedes: miraculis clara est utriusque memoria, præcipue Xaverii cujus nomen in utroque orbe illustre. 1623.

Sub finem anni millesimi sexcentesimi decimi-noni Armandus Richelius à Regina parente, filio Regi propositus fuerat, qui Collegio Cardinalium adscriberetur: Luïnæus, cujus res Armandum in expeditionibus Engolismensi, & Poncæsareana procurasse fama erat, ejus caussam apud Regem summo in speciem studio agebat, sed (qui mos aulæ pessimus) obstabat clanculò, ratus, ut res erat, si aliquando in Regni administrationem vocaretur ille, æmuli impatientem fore; hinc cura Luïnæo omnis, amovendo Armando à summa rerum ad quam facilis per Cardinalatum ascensus erat. Post Luïnæi excessum perstitit Regina, & obtinuit; (neque enim à Rege, filio optimo, repulsam passa unquam alma mater, nisi cum interpositus obex, inhibito invicem aspectu eclipsim fecit:) scriptæ in eam rem à summo Pontifice ad Regem litteræ, quarum hæc summa erat; *pro voto Christianissimæ Majestatis factum satis Reginæ parentis petitioni enixæ, proclamatum Cardinalem in Collegio purpurato Richelium.* Vt in rebus humanis fortuna ludit! Avenioni ubi nuper proscriptus Armandus exsilium tulerat, Cardinalis renunciatur à Rege. Pauci tum obstrepuere gratiæ, neque enim Richelio inimici tum, quales postmodum procuravit fortuna lætior, qua passim corrumpitur natura hominum: Lugduni Rex diu ambitum ex purpura pileum candidato præbet; ubi acceperat ad Reginam matrem ivisse fertur, pronusque in genua, posito ad ipsius pedes pileo, agnovisse beneficii auctricem oblatione purpuræ, tantâ facundiâ, ut in admirationem raperetur corona omnis: hîc novo sacramento renovata Reginæ parenti fides à cliente, cui steterit, necne, suo infra loco reddemus. Paulò pôst dejecto à summa rerum Veteravillio, in primam Regni curam vocatur Richelius, unus; unde major contra ipsum invidia fuit. Ægre tulere principes & primores Regni, omnium officio fungi unum; tulere tamen donec vixit.

Arman de Richelieu. Les guerres d'Angoulesme, & du Pont de Cé.

La Vieville.

Per ea tempora Præses Ianinus excedit annos natus LXXXIV. vir ingenio sagaci, indole plane ingenua & liberali; factioni unitæ meruerat exacta adolescentia sub Mayenio

Le President Ianin.

1623. principe, religionis zelo; exin integra adhuc factione Henricum IV. pro Rege agnoverat, summe addictus patri, summe item filio fidus: variis legationibus gloriose extra Galliam functus, ærarium diu administravit sancte, innocenter, passusque mutationem aulæ, ut passim mutabilis est; publice, mox privatim vixit pro fortunæ arbitrio, donec tandem in optimum odorem excederet: sana illi mens & integrum in extrema senecta judicium, finis in secessu fuit procul aulæ ambagibus.

Surintendant des Finances. *La Vieuville.* Prima Gallici ærarii procuratio (*Superintendentiam* Galli appellitant) Comiti Schombergo possessa diu, in Veteravillium transfertur, illi vita innocens, incorrupti mores, æqua administratio; effera huic & rudis indoles, dicendi procacitas acriore sale respersa passim, flexaque in satyram: pungere aut mordere quoscunque non habito personarum delectu in deliciis habuit, risum captans ex omni responso, adeo ut nisi scires Quæstorem esse, pro momo acciperes. Dejecti Schombergi caussa in incerto est, non defuere qui crederent procuratum à Pisieuxio casum, apud quem erant imperia rerum per id *Pisieux.* temporis: certe apud omnes constat invidiâ amotum virum optimum, in quo dubium est quid laude dignius, quod bella externa & civilia sedulo & strenue procuraverit ut Imperator, aut quod innocenter pecuniam publicam administraverit ut sacri ærarii procurator, quæ duo in unum raro coincidunt.

Caumartin. Paulò pòst Caumartinus Galliæ Procancellarius explevit diem ultimum, paucis desideratus; hunc mors neque odio, neque exemit gratiæ, rebus ante ereptum quàm gereret, quippe vix trimestris ejus administratio fuit: sigilla Brulardo Sillerio restitui procurat Pisieuxius ejus filius (is tum per ætatem lentus, procul aula privatim agebat, nullo in restitu- *La Vieville.* tionem ambitu, si vera fama.) Penes Veteravillium summa tum autoritas, cui Cardinalis Richelius concors erat secutus auram, qua arte multum valuit; ast non diu concordia stetit, prævalente statim, & destruente æmulos fortunâ unius. Quantum aula mutabilis est! restituta Sillerio sigilla, paulò pòst adimuntur: gratia Regis, qua multum valebat Pisieuxius, nulla in apertum caussa Veteravillio prævalente dejicitur, Veteravillius quæstura cadit; nec satis cecidisse, auxit ludibrium fortuna, carcere & exsilio, quæ omnia in tempore memorabimus: Sillerio substituitur Aligrius, cui & casus imminet

minet mox memorandus. Rex in transitu Sectarias Vivarensium & Delphinatum arces in fidem recipit, diruique mandat. 1623.

Post pacem Monspelii initam, Principis Condæi extra Galliam peregrinatio, Cardinalis Radesiani mors, Esdiguerii summa autoritas sub nomine Comestabilis, qui (etsi recente conversione Catholicus) non oderat omnino Calvinistas, Sillerii inclinatio in pacem, persuaserant procul seditione fore res Gallicas; res contrà vertit. Exsequendis pactis in pacem conventis, delegantur Dux Ventadurius, Comites Carmanius & Aguiennus, unaque Præses Caminadæus, vir summe politicus; diruuntur ex formula præscripta, urbium munimenta & muri: Rupellani solenni ad Regem delegatione Ludovicææ arcis qua premebantur, ruinam, velut ex stipulatu petunt: Rex importuna petitione evictus (namque pulsabant regiam nocte & interdiu delegati) præbet ipsis litteras Arnaldo reddendas, queis dirui arcem mandabat statim ac Rupellani dictæ in pacem legi paruissent; secreta erat conventio qua novi demolitio muniminis continebatur: ut delegatis caute illusum infra trademus: illusum & Monspeliensibus à Valancæo. Rem altius repeto: nam etsi armis ea nihil sævitum occasione: certe haud parum abfuit bello intestino dissidium. Conventum nuper Regem inter & Monspelienses, quatuor legionariorum millia sub Valancæo Monspelii in armis substitura, donec exsolvissent fidem municipes, ruinâ muniminum; huic legioni accedebat novus miles, cui in vicinia urbis distributo legem dabat idem Valancæus: desolato recenti obsidione solo urbi circumjecto, placet per Cebennos distribui militem: Rohanæus suspectam habens regii militis in Cebennicis urbibus stationem, scripto municipes ***extrema pati*** mandat, ***ante quam in servitutem redigi patiantur liberam in hanc diem provinciam***: illi obtemperant, unde Valancæo ira & indignatio. Instabat designandis Monspelii Consulibus dies anniversaria. Statutum nuper secreto in pacem articulo, Consules, queis municipii regendi munus, Catholicos posthac mixtim, & Sectarios fore, pari utrinque numero, nempe primum è Catholicis, à primo alterum è Calvinistis, & sic deinceps. Dira & intolerabilis mutatio Sectariis, quibus omnimoda Monspelii potestas fuerat in hanc diem: ire interim per ora vulgi tacitus rumor; ***Ademptam vana***

Les Comtes de Carman, & d'Aguien.

Caminade.

Arnaut.

Valancé.

Les Cevenes.

1623. *rerum imagine oppidanis libertatem omnem; mutato quod ab antiquo valuerat electionum jure, grassari tyrannice in urbe libera Valancæum; specie præsidii, opprimi militari licentia cives, ex rapto victum esse militi, virgines & matronas nobiles raptu violari, obstare ausis viris, aut patribus intentari minas & verbera, trahi in servitutem liberos homines, vim legi ademptam arma inter.* His & talibus concitatum vulgus. Rohanæus audito Monspelii instare proxime seditionem, huc præceps rapitur; caritate erga municipes, an rei privatæ studio incertum; incertum item adhibendis seditioni fomentis, an restinguendis. Venientem Valancæus permissos in occursum Oratores monet, *nondum penitus confirmatis in pacem animis probe communi causa consulturum si urbe abstinuerit.* Contumacem orat & obtestatur, dein precibus in ludibrium acceptis, intentat audacius minas; at in irritum preces & minæ, aspernanti. Ingressum salutant turmatim ex omni ordine oppidani, provolvuntur & amplexantur genua; *Gregis sui curam haberet, ne pateretur opprimi innocentes qui in verbo ipsius laxaverant rete; pacem sicut dixerat, acceptam habuisse Monspelienses, prospiceret pactis exsequendis, qualia in stipulatum deducta fuerant.* Hæc vulgus ira incensum, nec sui compos. Calescit flamma ex præsentia Ducis: pro Rohanæo oppidani è Secta omnes, unaque nobiles soli circumjecti, quos secum invexerat: stabant pro Valancæo præsidia militum distributa per urbem: prævalueratque Rohanæus numero & loco, nisi Valancæus præsidium ab audacia mutuatus, injiceret vincla incauto, quod Monspelii patratum, in persona Rohanæi, vix credi possit: rem accuratius memorabo.

Valancæus (seu Rohanæo animum in res novas esse agnoverat, seu ipse rebus novis studebat) fisus, ex persona Pilieuxii pro legitimo habendum quodcunque patraret, partium ducem in urbe Sectaria acri custodia cohibiturus, distribuit militem tota urbe, portasque & munimenta novo præsidio firmat; nec multò pôst habito centurionum delectu, nemine secreti conscio præcipuos sequi jubet; alta per silentia lente suggreditur in Rohanæi ædes specie amicè invisendi, qualis ante accesserat sæpius: insedit aditum jussus miles, & domum vallat, ipse in consortium Ducis admissus, hortari enixius urbe abstinere ut velit, donec desævierint popu-

lo

lo ira & furor. Negat Rohanæus *abstiturum se, cujus munus versatur exsequendis in pacem articulis, qui tales in stipulatum deducti, neque ita natum ut caussa publica desertor esse ferat.* Ad hæc Valancæus: *Si* (inquit) *in eo proposito perseveras per me licet: ceterum ne muneri meo deesse videar eodem contubernio habebimur ambo, donec de utroque Rex dixerit.* Statim intromissus miles circumstat captum ducem; privata domi custodia est, vinclis, & carceris ludibrio abstinetur. Non ante Rohanæum homo sagacior, non ante in omnes casus expeditior, hîc certe parum consuluisse sibi, nemo ambigebat: ruit in casses nihil ab inimico suspectans, majore quam par esset in vulgo confidentia. Sunt & magnis viris errores sui, in quos obtusa interdum acie male impingunt, pejus infantibus! Populari aura valebat Monspelii Rohanæus, vir summè popularis, Valancæo præsidium erat ex milite; quantoque armatus miles inermi populo, tanto prævalebat hic illi. Obstupuit omnis Gallia ab improviso casu, neque ambigebatur bellum fore ex violata pace: erant qui approbarent facinus; plures arguebant his ferme rationibus; *Temerario ausu tranquillitati publicæ vim illatam, fractam turpiter à Valancæo cujus præcipue intererat servari fidem; illi militare præsidium Monspelii permissum, quo bona fide exsequeretur pacta in pacem conventa; invectum ex privato commodo bellum, quo dominetur latius ambitiosus homo.* Hæc in Valancæum belli tædio jacta. Sane arduum opus fuit, populosa in urbe, dum seditio fervet, in custodiam trahere partium ducem, penes quem omnis in populum autoritas erat: periculosum omnino factum, hoc magis, quod à Rege injussa detentio: quid enim vetuit pro crimine accipi, gloriosum alias facinus? Quæ legati nomine injussus gesseris sæpe reprobant, sæpe item comprobant Reges, ut fortuna dixit, læto aut infelice exitu: philosophantur oblique qui rerum summam in aula tenent. Rarò illis ex caussa, judicia sunt, qualis effectus fuerit, æstimatur qui negotium gessit. Hinc periculosum est, proprio motu ea exsequi, quæ pro variis eventis varie pendi solent: quocunque tandem fortuna inclinatura sit, optima ejus caussa qui res in provincia administrans, præsidium in aula mutuatur ex rerum arbitro: eo tum subsidio Valancæus prævaluit Rohanæo, huic nihil aulici favoris, illius 1623.

1623. illius soror Pisieuxio rerum in aula summam tenenti nupserat, quo nemo mirabitur probatum Regi facinus, ex persona Pisieuxii.

Percusso capite furit Secta omnis quam ante acerbius, delegatisque ad Regem Oratoribus Valancæum increpat, Rohanæum libertati restitui petit. Provincias interim oberrant seditiosi homines, vulgus iratum & belli fomenta spargere solitum : *Si differtur præsens malo remedium, illuxisse supremam reformatis Ecclesiis diem, bello fortes dum aperte geritur, pace enervari dum res passim per cuniculos transiguntur : otio & quiete fallacibus hodie exhaustos esse, qui seculo exacto per arma floruerant ; obstinatos restitisse acriter Regi, Montalbanaque obsidione docuisse quid demum possit unita virtus. Lethali papavere soporatos præbuisse jugulum paci; detrectasse obsides, nempe majori in fide regia cautione : imminere lanienam qualis olim sub Carolo nono. Etsi sub fide publica vivunt, nullam esse ipsis salutem ex axiomate Româ invecto*; Nullam esse fidem quæ hæreticis datur. *Ducis Rohanæi primum discrimen esse in vincula conjecti, dum in legitimam libertatem asserit reformatos; mox in nobilium capita, velut in summa papavera sæviendum; ultimò, propagandum scelus in populum. Modum esse Catholicis Romanis non habere modum, ubi in eos sæviunt, quos hæreticos appellant : à Rohanæo cœptum facinus; postquam verticem delibaverint, ima petituros.* His & talibus in vulgus temere sparsis furit Secta omnis. Ipsa in Regia Subisius Rohanæi frater iram vomit, & ultionem, verbis minacibus. *Si manet in vinculis frater, quinquaginta peditum, viginti equitum millibus in libertatem asserendum : bellum fore atrox & sævum, cui fautor Deus in pejerantes.* Rex in libertatem agi mandat, dubium metu, an ex fidei datæ religione. Fuere in arctiore Regis Consilio qui Rohanææ neci subscriberent in hanc ferme sententiam ; *Si Rohanæus liber ageret, non propposituros se ut conjiceretur in vincula ; nunc quia ex Dei providentia factum, ut nullo Regis facto in custodia habeatur, satius fore si morietur : dein molliendæ invidiæ spargendum per ora vulgi rumorem, fortuito morbo exhaustum, sic restinguenda seditionum fomenta. Quæ præter rerum ordinem patitur Deus, nunquam ociosa esse hominibus, injussum facinus, neque ex rerum ordine & communi hominum sensu patrandum.*

Nunc

Nunc quando injecta est manus in belli ducem, occasione utendum opportuna, minutam capite Sectam, fore postmodum pro trunco inani: si lege agi placet, legitimam fore ut detentionis, sic & judicii capitalis caussam ab excita Monspelii seditione, de qua vera in Rohanæum postulatio, nec ne, parum referre, ubi magnum exemplum æquum iniquum publica utilitate compensabitur. Transacto facinore vanos fore à Secta metus: magnis exemplis, etsi persæpe aliquid ab iniquo habent, inesse vulgò utilitatem publicam, dum privata injuria, communi utilitate compensatur. Nihil hærendum, libertatem inter & necem, noxiam plane fore custodiam. Consilio fortè in tempus aliud valituro, prævaluit metus, dubio ex cæde eventu: in libertatem vindicatur Rohanæus: hic nævus administrantibus ea ætate res nostras; extrema tentare in rebus magnis, pro noxio habebant, interpolabant magis, quam conficiebant negotia. Rari Rempub. administrant, futurorum soliciti casuum, plerique præsentia tantum spectant queis fruuntur; futura è longinquo aspiciunt, quasi ventura serius, eoque parum curant: nihil his cum æternitate regni quod administrant; gerunt improvide, ac si Reipub. finis futurus, cum ipsi finierint. Contrà quorum recta consilia sunt, regno quod administrant prospiciunt ut æterno, nec Rempublicam rebus suis, res suas accommodant reipublicæ, remediisque salubri effectu duraturis, non in præsens magis, quam in futurum cavent. Rex Valancæo autor est ut Rohanæum dimittat; libertati adjecta conditio, si posthac Monspelii ingressu abstineret: stetit pacto dux partium, duriora timens. Fuere qui crederent, quo tempore conjectus in custodiam Rohanæus, Bethuniam ipsius uxorem tripudio Reginæ larvato ascriptam, accepto detentionis nuncio abstitisse ludo, operamque suam Reginæ negasse, dolore, aut ira; quo restituta statim libertas viro, ne in irritum esset destinata saltatio; adeo decretoriis regno negotiis quandoque prævalent ludicra in aulis Regum. 1623.

Vexabantur indies militum contubernio Monspelienses: cautum nuper articulo in pacem secreto, nunquam Monspelii arcem constructum iri; petunt cives enixius ut construatur, ex qua caussa, mox dicam. Insolescit præsidii miles, queruntur oppidani, seditionem Rex objicit recens vulgi petu-

1623. petulantia excitam, illi paratos se ajunt ut novo sacramento fidem renovent: Rex violatam sæpe fidem respondet, neque mansuram nisi vi, aut metu: illi non vim detrectare se, sed violentiam, stationario militi, æqua, iniqua juxtà haberi, ferro ad jugulum adacto virgines in stuprum cogi, matronas adulterio pollui, satius fore si miles per urbem vage hac illac distributus promiscuo civium contubernio abstinuerit conclusus in certa urbis parte, quæ sit ipsi loco castrorum: denique peti enixius arcem, cujus constructioni communibus votis obstiterant. Sic rogantibus ipsismet oppidanis in arcem conventum, cujus constructio & procuratio postmodum Valancæo permissa: sic mutata servitute mansit jugum.

Per idem tempus Rupellanos inter & Arnaldum bello privatim sævitur (is militia clarus Campaniæ cohortem procurabat, una & Ludovicæam arcem Rupellæ imminentem.) De arce durante nuper bello constructa supra diximus: quanquam Rupellani sæpius petierant dirui munimentum urbi suæ minax, manebat: superbo Rupellanorum in omne nefas vestigio, Rex provide eam spinam subjecerat, quo audacius progressi pungerentur; sic qui amore, noluerant, stabant in officio, metu. Delegati ad Regem Oratores arcem dirui petunt: opportune, importune, instant, donec privato diplomate (sigilli litteras vocant, queis rara fides) petita impetrarent. Arnaldus procrastinare, verbis obscuris & inflexis illudere oppidanis, incertum sponte, an jussus: Illi jugi impatientes vim inferre eo audacius, quod Regiis litteris nitebantur. Arnaldus prohibere, tenaciusque hærere in proposito, ratus, ut res erat, scriptum nolentis esse, quod preces importunæ extorserant: sæpe ab vrbe in arcem, sæpe ab arce in urbem tentata irruptio, velut inter hostes. Fortè arci reparandæ asseres & tigna navi subvehebantur, hanc adversi per æstum fluctus Rupellam agunt: pro legitima præda Rupellani accipiunt quod reficiendæ asportabatur arci, quæ ex pacto diruenda erat. Arnaldus navim sibi restitui petit; negant Rupellani, ille jacturæ & injuriæ reparandis circumjecta urbi prædatur, & ferro vastat; invecta in urbem, evectaque retinet, donec compensatione resarciretur damnum. Nec procul bello aperto erant, cum Arnaldus morbo correptus extinguitur, unde Rupellanis ingens gaudium. Arci Ludovi-

Arnaut.

cæ,

cæ,& cohorti Campanicæ procurandis substituitur Toiras-sius, in præsidiaria cohorte centuriæ præfectus, vir ingentis animi, favoreque aulico per ea tempora haud parum valens. Hic Arnaldo exitus fuit, hic dissidio finis Rupellam inter & Ludovicæam arcem; de qua Rex (qui in eam diem ambigue responderat) palam statuit, postmodum integra ut maneret; unde Rupellanis ira, & prima quaque occasione belli destinatio. 1623. Toiras.

Nascens Valtelinæ dissidium, & quæ hinc primis annis secuta, supra memoravimus, sub ipsum libri VIII. exordium; ut vetus de jure dominii controversia Rhætos inter, & Valtelinos; ut hi socios Rhætorum, non subditos ab omni ævo ferant; ut inspirata ab Austriacis rebellione, ferro transacti in Valtelina Rhæti; ut Gregorii Summi Pontificis, & Regis Christianissimi interventu, de pace inter utrosque actum; ut, Bassompetro extra ordinem Galli Regis legato feliciter operante, Mantuæ Carpetanorum conventio facta; ut demum Dux Feriacensis belli autor fuerit renovandi, captata ex bello Gallico occasione, quòd in rebelles subditos distractus Ludovicus, minus credebatur bello externo valiturus. Le traicté de Madrid. Le Duc de Feria. Vix in Galliam redux Bassompetrus, cum affertur violatam ab Hispanis fidem, adeoque procul abesse pacta urbium deditione Feriæ Ducem, ut expugnandis quæ in eam diem intactæ fuerant acrius instet, vi, aut dolo: collata ex improviso in Clavennam ab ipso signa, dum Leopoldus Rhætos opprimit. Chiavenne. Bello impares Rhæti in novum fœdus adiguntur, quo decedunt penitus ipsis jura in Valtelinos. Philippus Hispaniarum Rex ejus nominis IV. paternæ voluntatis parum memor, qua renuntiandum Valtelinæ caverat testamento, specie protectoris incumbit Valli, velut feudo suo; manent dejectis Rhætis munimenta, qualia construi procuraverat Feriacensis; manet Austriacus miles præsidium Valli; vindicatur in libertatem populus, abolitoque prorsus Calvinismo Catholica fides restituitur: Archiduci Leopoldo, nomine Teriolensis Comitatus, pars Rhætici soli accedit; summa fœderis hæc ferme fuit: *Hispano militi per Rhætiam commeare ut liceat, seu ex Italia in Germaniam, seu ex Germania in Italiam movere placet: Rhætos Hispano Regi tria peditum millia, prima quaque occasione subministraturos; Hispanum ipsis triginta florenorum mil-*

1623. *millia in singulos annos bona fide pensurum*: Ita specie libertatis mutata servitus, Valtelinam Rhæti amittunt, Hispani occupant. Manet Christianissimi Regis animo injuria alte impressa, ex spreta conventione Madritia; accedit injuriæ jactura ingens, quam patitur Gallia, si Valtelinam Hispanus possidebit, juxta contractum ab ipso cum Rhætis fœdus. His addebant partium Gallicarum fautores, *eo fœdere genti Austriacæ qua Germana, qua Hispana est, magna augmenta fore, plenamque mox in Europa dominationem: naturam matrem optimam (ut est rerum humanarum legitima dispensatrix) asperis montibus distinxisse regiones, quo reipsa divisio fieret; obstare huic legi Hispanos, &, qui omnibus inhiant, in ipsis montium præcipitiis, viam sibi moliri, qua prætergrediantur terminos à natura datos: Valle Telina aperta, & Rhæticis jugis in plano positis, Italiam Germaniæ accessuram, eaque via utriusque Dominam fore Austriacam gentem, dum Gallici autoritas nominis vanescet: denique in ludibrium fore, qui protector olim Europæorum Principum, Regem Christianissimum: Hispanum tota Europa dominaturum.* His & talibus suasi Italiæ Principes, unam cum Rege Christianissimo caussam habere statuunt, præcipue Veneti ab omni ævo impatientes Hispani augmenti; instruitur collatis una viribus exercitus, bellumque ingens imminebat Germaniæ & Italiæ æque minax, cum Gregorius Pontifex per legatos ad Regem utrumque missos, paterna caritate intercedit: in patrem communi filiorum voto compromittitur: ille donec plenius de pace conveniret in statum tempus de fœdere statuit, (suspensionem armorum vocant;) adjecta ea lex, *tantisper dum cognoscet arbiter, ventura illi jure depositi quæcunque Hispanus in Valle Telina, & Rhætia bello quæsierat*: assensere Reges: nec vana fides, si arbitro tantum vitæ suppeteret, quantum conficiendo negotio satis. Marchio Bagnius nomine Apostolicæ Sedis armata manu Valtelinam ingreditur, depositumque petit ex stipulatu.

Suspension d'Armes.

Le Marquis de Bagni.

Hæc inter, rebus humanis exempto Gregorio, succedit Maphæus Barberinus, cui nomen Vrbanus VIII. mutatis, ut creditum, arbitri affectibus & mutantur consilia. Apostolicæ Sedi summa est ratio, quæ pro Religione facit, adeo ut quæ sub ea specie fiunt amplexetur, non alia caussæ cognitione,

Barbarin Vrbain VIII.

ne,

ne, quam quod Religionis nomine prætexuntur; ea caussa fuit Vrbano, etsi affectu in Gallos inclinaret, caussæ Hispani Regis protegendæ. Vrget Hispanum Gallus, exsequendo deposito; tergiversatur ille, eoque tenacius urbes & munimenta retinet, quo Gallus urget acrius; Bagnius deposito accipiendo instat: excipit Valtelinorum nomine Hispanus, *paratum se ut pacti legem impleret in quemcunque casum. Qua die in procinctu erat, ut Bagnio urbes traderet, intercessisse Valtelinos eo responso*, populum se liberum & Catholicum Romanum, Rhætis studia esse & libertati, & Religioni contraria. In protectionem Austriacæ gentis ultro transiisse indigenas, manente libertate, cujus excidio pacta qualiacunque conventa, pro non scriptis habenda; justam esse exceptionem ex impotentia promittentis, qualis Rex Catholicus, cui jus nullum in Valtelinos. Appellationem legitimam latæ sententiæ à non Dominis. Denique paratos se, si Austriaco præsidio destituuntur, pro libertate & fide Catholica mori, si negabitur vitam ponere inter arma ut milites, posituros ut martyres. Hæc Valtelini contra Hispanos; sin mavis ab Hispanis excogitata contra Vatelinos: utcunque res est, anno M. DC. XXIV. urgente acrius Romanæ Sedis legato, deposito ut staret; respondit Rex Catholicus, *Ea controversia moveri de fide Catholica quæstionem, in qua versatur præcipue caussa Romanæ Sedis; susceptam à se protectionem gentis liberæ & Catholicæ, quam in servitutem & Calvinismum vocant Rhæti, quam abdicare indecorum sibi, & genti suæ, Sedi Romanæ noxium, funestum Italiæ, cujus dominationem affectat Gallus. Iustum in hæreticos bellum quoquo modo, & quacunque demum ex caussa: parta armis contra illegitimos possessores, optimo titulo fieri acquirentis: confectum à se per sumptus immensos bellum, quo si urbes expugnatæ, si erepta usurpatori regio, quidni victoris arbitrio stabit retinere parta legitime, aut si abdicare volet, quidni restituantur ipsi quoscunque impenderit sumptus? Denique (quicquid oggmanniat Gallus) urbes, arces, & omnem Valtelinam habiturum se pro possessione legitima, nisi indemnitatem plenissimam consequetur: subiugatam à se provinciam quæ subjugari voluit, amari à victis victorem, quibus si jus sententiæ permittitur in lite sua, manebit victor, & penes ipsum, victoriæ præmium regio.* 1623.

1623. Hæc Hispanus vindicans pactum Mediolanense, Madritium abdicans.

Le Cardinal de Richelieu. Cardinalis Richelius eo anno in primam Regni Gallici curam vocatus (quod infra suo loco reddemus) ductis ab eo negotio administrationis suæ auspiciis, vocat in communem Europæ caussam principes Italos, Galliæque unà prospicit, quæ per id temporis civili bello laborabat. *Le Marquis de Cœuvre.* Marchio Cuvrius legatione ad Helveticos pagos defungitur sedulò; suadet, urget, minatur, dona de more distribuit, epulatur laute & splendide regiis sumptibus cum gente, cui in vinum prima inclinatio est, haustoque largius mero, præbibit Helveticis pagis nomine Regis sui prolixius: illi referendæ gratiæ rebibunt Ludovico ut sospiti, ut protectori, & amico. Ceterum qui inter pocula ad Christianissimi Regis salutem vino incaluerant, in conventu pro ipsius rebus habito rigent; communisque caussæ parum soliciti, Austriacæ dominationi postponunt publicam libertatem. Rex Gallus Hispana pecunia corruptos ratus, Venetos, & Sabaudiæ regulum in belli societatem admittit. Marchio Cuvrius, postquam in irritum legatio cesserat, tria peditum millia, quingentos in Gallia equites armat; fit ex legato imperator, finibusque Burgundiæ prærerlectis, in declivi Rhæticorum montium, qua Germaniam spectant castrametatur: illi adjungitur conductitius miles, Helveticus mixtim & Rhæticus, stipendia accipientibus à Gallo Rege, qui suis sumptibus detrectaverant bellum. Numerus auxiliariorum quinque millia, queis Veneti tria legionariorum millia adjungunt: his accessere procurata item à Venetis octo tormenta bellica, Sabaudique reguli miles. Non alias expeditio citius transacta, non felicius: restituitur Rhætia libertati ereptæ; quæ Leopoldus usurpaverat, armis vindicantur, firmantur præsidio militari municipia, & arces, qua per Rhætos transitus Gallis in Italiam; exin ad Valtelinos ventum, Marchio Bagnius, pontificii exercitus dux (namque huc Roma militem miserat) etsi ex pacto inter utrumque Regem in neutrum inclinare debuerat, ostendit se Austriacæ gentis fautorem: Hispani mala fide depositum violaverant, jus ipse vindex & custos; tamen qua vi potest Marchionem Cuvrium prohibet aditu: *Tyrano.* at breve obstaculum: Gallis impar Tyrano clauditur & obsidetur; nec diu cum urbe per deditionem absistit. Romanæ

Sedis

Sedis claves agnoſcunt Galliæ Reges, & venerantur qua parte filii ſunt; qua parte principes, arma aſpernantur, ſi quando privatis odiis bellum eſt. Poſtquam Bagnius deditionem fecerat, expugnantur haud ægre Morbenium, Bormium, & quicquid ab Hiſpano in Valle ſtabat. Ita Gallus reſtituit Rhætos; ita Valtelini Auſtriacæ gentis protectione abdicata, vel amiſſa, conveniunt in manum noſtram amore, aut metu. Non defuere qui crederent pergratam indigenis mutationem eſſe, odio dominationis Hiſpanicæ: aſt certa erat in utrumque caſum ſervitus genti miſerrimæ: namque, etſi Galli mitius Hiſpanis dominantur, dominantur tamen. Marquaruſius præfectus militiæ Romanæ ſub Bagnio, poſtquam Clavenam haud invalidam urbem diu propugnaverat, Vaubecurtio oppugnanti cedit, locoque abſiſtit. Ea expeditione claruere Haraucurtius, Fequierus, & Vaubecurtius. Marchioni Cuvrio ob rem bene geſtam accedit Mareſcalli Galliæ baculus antè meritus, quam donatus. Bello finis impoſitus memorabili ad Ripam prælio, cujus exitus anceps utrique parti: legionariorum æqualis utrinque, Nobilium (qui munere militari defungebantur) major apud hoſtes jactura fuit; deſiderati è Gallis Granpratæus & Faronvillius poſt rem ſtrenue geſtam. Quia ex eo bello pleriſque anſa fuit querelæ in Chriſtianiſſimum Regem movendæ, breviter referam quæ Hiſpanicarum rerum fautores opponebant; nec omittam ea, ex quibus excipiebant Galli. Illi, *præcipitanter & injuſte bellum à nobis in Valtelina motum ajebant, &*, quanquam datam ſolenniter Madritia conventione fidem Hiſpanus fregerat (quod nemo ambigebat) *imputabatur Gallo Regi, violati depoſiti crimen, traditam ab Hiſpano Rege ſummo Pontifici Valtelinam, cautumque ut apud ipſum ſub lege depoſiti, regio haberetur, donec de jure inter Principes liqueret. Dum ſub fide publica Hiſpanus inermis eſt, & alte ſoporatus, irrupiſſe Gallos armata manu, nedum contra Hiſpanos, qui tum in Valle rari, ſed contra Bagnium cujus ſacra erat perſona ex depoſito, ex perſona arbitri delegantis. Sedem Apoſtolicam eo bello præcipue peti, in quam communi Regum voto compromiſſum, peti & Catholicam fidem, quam Rex Catholicus proſcripto Calviniſmo, in Valle reſtituerat, opprimi in Valtelina Catholicos, facto Chriſtianiſſimi Regis.* Hæc Hiſpani. Excipiebant Galli in hanc ſummam.

1623. *Morbenio. Bormio. Chiavené. Vaubecourt. Haraucourt. Fequieres. Rive. Grandpré Farenville.*

1623. mam. *Invadi solita ab Austriacis feuda principum quovis modo, quoties è re ipsorum est; summam illis legem esse, quæ pro ipsorum dominatione facit; Religionis prætextu populis illudere solitos, ea lege, ut quæ semel invaserint nunquam restituant, & si quando contigerit restitui, ut statim pœniteat facti, revocentque si revocari possunt. Pacto per utriusque Regis legatos Madriti convento (quo militem Hispanum Rex Catholicus promiserat dimissurum se, libertatemque Valli Telinæ restituturum) parum stetisse ipsum, cum suppleto per novos delectus exercitu, urbes Vallis invasit, viasque insedit, per quas Gallo militi in Italiam transitus. Quo tempore, armato in ultionem Rege Christianissimo, principibusque Italis pro caussa communi unà conspirantibus, imminebat atrox bellum, summum Pontificem, dicta Regibus in depositum lege, charitate paterna intercessisse, vimque fieri vetuisse, quæ in filios autoritate valet. Non esse quod Hispanus violatam à Gallo depositi fidem queratur, qui ipse fidem Madriti datam non exsolverat, retenta Clavenna & Bormio, præcipuis in Valle arcibus, quæ deducti in stipulatum depositi pars magna fuerant. Transactum ex parte Catholici Regis, mera fictione depositum. Vanam esse in Christianissimum Regem postulationem, cui ex Religione quæsitus color; quasi vero Ludovicus in aliena ditione hæreseos fautor esse sustineat, qui Sectariis Galliæ bellum continuò movet, hæresi exstirpandæ: siccine qui Catholicæ fidei in Gallia vindex est acerrimus, in Valtelina assertor erit Calvinismi?* Hæc Galliæ fautores contra Regem Catholicum.

Marescallus Cuvrius subacta in totum Valle, ad Ducem Feriæ, Mediolani Proregem, nuncium cum litteris mittit, quibus submonebat, *Pacti Madritii legem inter Reges conventam (à qua Hispanus discesserat) modo se plenius executum: Hispanum militem tota Valtelina abstitisse, missos in possessionem feudi sui Rhætos, quæ summa legis capita. Posthac hostilitate se omni abstenturum, si protectionem rebellibus profugis ipse negaverit; si desinet pro asylo esse Mediolanum, Galliæ inimicis.* Decesserat victori Gallo Hispanus, belloque acrius renovando accingebat se Rex Catholicus, cum Vrbanus, paterno in filios amore, Barberinum Cardinalem, ex fratre nepotem, ire in Galliam jubet, sedando (si quæ via) dissidio; ante tamen quam Roma excederet, vulgatur diploma Apostoli-

Le Cardinal Barberin.

ſtolicum, quo, zelo ferventiore, ſummus Pontifex preces pro concordia Principum indicebat: referam ipſa verba, namque eo reſcripto Barberini delegatio continetur. 1623.

Venerabilibus Fratribus, Patriarchis, Archiepiſcopis, & Epiſcopis Eccleſiæ Catholicæ,

VRBANVS PAPA VIII.

Venerabiles Fratres, ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Tonitrua ultionis omnipotentis exterrent Europam, & furente diſcordiarum turbine concutiuntur fundamenta orbis terrarum. Conſurgunt Principes indignantes de ſoliis ſuis, & nationes ardentes odio ſitiunt ſanguinem, & ad arma properant. &c. *Tandem poſtquam accuratiſſimis precibus flagitavimus pacem minimis diſſipantes gentes, quæ bella volunt, decrevimus id remedium adhibere, quod in conſimili rerum diſcrimine, non ſemel peperit incolumitatem orbi Chriſtiano. Ergo nuper, approbante Apoſtolico Senatu, declaravimus Eccleſiæ univerſæ paſtoralem ſolicitudinem Cardinalitia legatione. Selegimus vero Franciſcum Cardinalem Barberinum, fratris noſtri filium. Creditur Pontificia conſanguinitas non levem actori publicæ cauſſæ adjungere autoritatem. Porro autem delegantes eum, quem natura nobis voluit eſſe cariſſimum, videmur luculentius paternum affectum teſtari generi humano. Nunquam certe Nos ei graviſſimum hoc terrarum tumultuantium negotium mandaviſſemus, niſi exploratum Nobis foret eam illi mentem ineſſe, & gloriam Dei & populorum ſalutem exiſtim. verum Eccleſiaſticorum Principum theſaurum ac triumphum. Nunc autem ille ad potentiſſimos Reges proficiſcitur curaturus ut exoptatâ Chriſtianæ Reip. concordiâ lætificet mœrentem Eccleſiam & propugnacula communiat publicæ incolumitatis. Timidæ ſunt cogitationes hominum, & conſilia mortalitatis non raro ludibria exiſtunt, niſi pater luminum cordibus noſtris infundat ſpiritum ſapientiæ & fortitudinis. Quare Venerabiles fratres in partem ſolicitudinum noſtrarum vocati, congregate hoc tempore populos, & quaſi tuba exaltate vocem veſtram. Currat Chriſtiana plebs ad arma juſtitiæ, muniatur ſacco, & cilicio, quibus lorica ſalutis conficitur, & diſtringens gladium*

 dium

1625. *dium ancipitem orationibus conflatum, profliget legiones inferni; ut pœnitentium* Ninivitarum *gemitus imitata, leniat iram Dei, furore suo terras arguentis. Tum autem eum orate, ut det verba sua in ore Apostolici Legati, ne pax quæ Christi in cælum redeuntis testamentum fuit, & hæreditas, à filiis discordiarum temere dissipetur. Turris fortissima nomen Domini, ad hanc confugiant justi, & fides quæ montes transferre, & maria potest perambulare, sentiet montes Sion esse in circuitu mysticæ Hierusalem, & Dominum potentem in prælio, excubare in circuitu populi sui &c.* & infra. *Datum Romæ apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die 26. Martii 1625. Pontificatus nostri anno secundo. Ioannes Chiampolus. Romæ ex Typographia Cameræ Apostolicæ.* 1625.

Post vulgatum Europâ totâ rescriptum, Barberinus Legatus à latere, Parisios venit; ingenti pompa exceptus, dixit coram Rege magnifice magis pro Sede Apostolica, quam ex re nostra; summa petitionis. *Vt vi erepta restituerentur; summum Pontificem, depositarium fore, qualis ante id belli fuerat, donec plane discussa controversia: alias bellum fore atrox & sævum, cui occurrere studium in præsens omne Apostolicæ Sedi. Quo tempore Marescallus Cuvrius Valtelinam invasit, viguisse depositi fidem, illatamque ab ipso vim, summo Pontifici, magis quam Regi Catholico.* Hæc Barberinus in res Hispanas propensior. Rex Christianissimus restitutionis quæstionem arctiori de more Consilio committit: convocantur extra ordinem D. Gasto Regis frater, Cardinales, Principes, Duces & Pares Franciæ, Coronæ ministri quos magnos vocant, unaque Parlamenti Parisiensis Protopræses. Aligrius Procancellarius quæstionem de more proponit; exin Cardinalis Richelius, cujus caussa in eo negotio vertebatur, ut autoris, ut promotoris, *De pace*, dixit, *ut conservatrice humani generis, ut consortii & fidei cæmento inter regnicolas, ut divitiarum & omnis commercii propagatrice, queis regna præcipue florent: expeti illam à se ut donum à Deo in Gallos optimum, & optabile. Non ita tamen de pace censendum (si rite calculus ponitur) ut omni casu bello potior sit. Eliciendum humano corpori sanguinem aliquando, quo luxurians natura tepescat. Pacem bello deteriorem esse, cum vicinus Princeps indebitæ dominationi insi-*

nuat

nuat se, cum jura regni violantur, quorum summa ratio est, aut esse debet ministro primam regni curam habenti. Rei Gallicæ administratorem se ex summo Regis beneficio, id præcipue cavere salva ut sit dignitas Regni quod procurat; id studium sibi fuisse ex quo rebus Gallicis admotus est, & fore semper. Propositas Regi Christianissimo in pacem leges, autoritati ipsius, & famæ exitiosas esse: Apostolicæ Sedis legatum abuti sacro nomine, cum ex lege depositi agit; permissam ad tempus summo Pontifici Valtelinæ custodiam, sub ea conditione, si Hispanus interim possessione indebita abstineret: *non abstinuisse palam est, qui Clavennam & Bormium retinuerit, eo facto restitutas in integrum partes. Ex deponentis dolo & mala fide cessare depositi legem: ipsum summum Pontificem fecisse litem suam protectione Hispanæ quam suscepit indebite, factumque ex arbitro reum; sic tribus hodie partibus constare litem, summo Pontifice, Regibusque Gallo & Hispano, quæ inter duos omnis versabatur. Quæ proponuntur in fœdus pacta, ingloria esse Gallis victoribus, exitiosa Italicæ libertati, Hispanis perutilia, neque alias proponenda. Superbire Hispanos si quando illis fortuna ridet, belloque grassari crudeliter ubi insultandi occasio est; nunc Valtelinâ inglorie, dejectos fœdus exposcere, quo dissipatas in Italia vires debito temporis spatio reficere, Galloque per bellum victori, pace insidiari possint. Neque esse quod procurando cum Hispanis fœderi, opponatur imminens Galliæ bellum intestinum, velut posito supra Regis vires negotio: leve ex eo bello obstaculum opulento Principi: neque bellum fore si munificentia tentabitur Rohanæus: largitionibus immensis, qualium capax Europæorum Rex maximus soporandum partium ducem, velut offâ tricipitem Cerberum: ea via bello intestino finem fore. Quod si & in Sectarios Galliæ, bello experiri placet, clerum Gallicanum hæresi exstirpandæ sexcenta aureorum millia in singulos annos subministraturum, impensisque suis id belli moliturum ex fide per delegatos data; sic Regi ærarium fore integrum patrando in Valtelina contra Hispanos bello. Denique summam & ultimam rationem esse, quæ pro Regni gloria facit; comparatione externi belli, in quo versatur Gallici fama nominis, bellum intestinum pro seditione accipiendum quotiescunque Regi placuerit sopienda: utendum victoria, insistendum famæ, neque temere abdicandam, quæ*

1623.

1624. G[illegible]orum sanguine pretio inæstimabili, parta Valtelina. Hæc Cardinalis Richelius facunde & pathetice pro more suo. Assensere unanimi omnes suffragio, uno excepto Surdisio Cardinale, qui restitui Valtelinam, procurandamque cum Austriaca gente quoquo modo pacem censebat, æmulatione in Cardinalem Richelium ex contraria opinione, studio rei Gallicæ, an prono in res Curiæ Romanæ affectu, incertum. Hic finis legationi, quæ improspere Barberino cessit. Sunt qui credant pro injuria acceptam illi repulsam, &, quanquam perhonorifice exceptus fuerat per totam Galliam, indignatione exitus infelicis, ab ea die exosum Gallos: vana plane crudelitas; neque enim constat odisse ipsum nationem, à qua impensius colitur. Res Valtelinæ in unam seriem contuli ab anno M. DC. XXI. usque ad annum M. DC. XXV. quo lecta uno decursu magis innotescant. Ast non hic finis bello Gallos inter & Hispanos, pro Valtelina moto; qui modò Hispanum depulit Gallus, & ipse in tempus suum ab Hispano pelletur, pellet denuò Hispanum Gallus, eunte, & redeunte belli æstu pro libidine reciprocantis fortunæ, cui in ludibrium sunt Regna & Reges. Redeo ad annum M. DC. XXIII. à quo diverteram.

Le Cardinal de Sourdis.

Pamies. Cahors.

Sub idem tempus finiere ad Apamienses & Cadurcos seditiones duæ, in ipso exordio. Apamiæ, antiqua & ampla urbs magnis olim clara basilicis, præcipue monasteriis quatuor, Ordinum quos Mendicantes vocant, clerum & Episcopatum ætate nostra retinuit; illam exacto seculo error Calvini corruperat, deflebantque Catholici tanta antiquæ pietatis monimenta, nostris æquata solo temporibus. Nondum factioni renuntiaverant oppidani, & quanquam paci Monspelianæ subscripserat Secta omnis, obstabat ea urbs, negabatque implere legem qua cautum, *fore postmodum in Sectariis urbibus municipii curam Catholicis juxta & Sectariis numero æquali distributam*: adstrepebant metropoli suæ Fuxenses, quorum pars magna Calvinistæ. Restincta seditio à Caminadæo, Vignolio & Comite Carmanio: quorum hic in agro Fuxensi Prorex, illi ambo in Edicti Camera Septimanica Præsides, cautumque, primum posthac Consulem Catholicum, alterum à primo è Sectariis fore, & sic deinceps.

Les Eleus.

Seditioni ad Cadurcos commotæ occasionem dedit publicanorum institutio, sub nomine, *Electorum*, quorum munus

nus est tributa urbibus indicta ut universis, distribuere ut singulis pro modo jugerum: tanta autoritas ejus muneris, ut pro perduellibus habeantur si qui obstrepunt, adeo ut in provinciis in quibus valent electionum jura, tributa Quæstoribus plane arbitraria sint; non hic privilegiorum ratio, non exemptionum haberi solita; prout dixerit Quæstor, valet indictio. Olim concedebatur Regibus gratuita populi largitione tributum, unde illi nomen, *Octroy*, quod apud Gallos gratuitum sonat; hodie malignitate temporum & belli calamitate transiit in necessitatem arbitrium. In provinciis, quas electionum vocant, tributi hæc ferme ratio est: scribit ad Electores Rex, summamque dicit, quam imponant; illi non alia caussæ cognitione distribuunt per municipia; distributa pecunia statim exigitur, exacta in arcam refertur, cui à parsimonia nomen est; sic nulla provincialium cognitione vectigal penditur. Diversa ratio est provinciarum, in quibus Electionum jura non valent, apud quas (etsi tributi necessitas est) plus, minusve indicitur pro arbitrio conventuum provincialium, qui in id rei quotannis haberi solent, quo patet pleniorem esse Regis autoritatem in electionum provinciis: qua de caussa Galliæ ministri jamdudum animo destinant (si vera fama) provincias regni omnes electionum juri submittere, quo plenior sit tributi exactio. Tum forte apud Cadurcos, ea gens instituta recens grassabatur; obstabat populus in eam diem liber, opponebatque provinciæ privilegia, sæpe sacramento Regum firmata, quorum vi stata in annos singulos pensione tributum redimi solitum: instabant acrius Electi, donec in seditionem vulgus prorumperet. Inauditum est duodecim hominum millia à centum alariis fusa. Quid non potest fama virtutis? Theminius ejus provinciæ Prorex, audita seditione, alariorum ordinem ipsi militare solitum (cataphractos centum) citus in hostem rapit, & fugat, incruentâ Regi victoriâ; rustici profligati magis quam cæsi, in mapalia se quisque sua recipiunt velut oves post pascua: seditionis autores duo Barrautus & Donatus in furcam acti; multitudini parcitum, si posthac omni conventu abstineret. Provinciæ privilegia vindicabat juste ea gens, si abesset, iniqua ex omni caussa rebellio, neque enim subditi est curiosius inquirere in mandata Regis.

1624.

Les Coffres de l'Espargne.

Pau d'Estats.

Pau d'Esleus.

Le Quercy.

La Compagnie des Gens d'Armes.

1623. Ornanum trucem & audacem virum Viavillius aula depellit, protelantem, caussasque curiosius investigantem in custodiam agit; ast non multò pôst (qui aulæ modus) Ornanum qui dejecerat, ipse dejicitur, quod sequenti anno trademus.

Ineunte Iulio vitâ concessit Gregorius XV. Summus Pontifex, è gente Ludovisia, postquam in Petri cathedra duos annos, & quinque menses sederat. Mitis illi animus, & (si senio non tarderetur) haud impar gerendis rebus ingenium: per ejus pontificatum summa rei Romanæ (quod fieri amat) penes Ludovisium fuit, is ex fratre nepos. Gregorio successit Maphæus Barberinus, cui Vrbanus VIII. nomen est; huic apud Florentinos haud ignobilis ortus, ingenii vires, litterarum amor, & studium quanta esse possunt: inter liberalia poëticam coluit magno studio; nec vanus labor; lusit Poëta acute, ac docte, dum licuit per ætatem & otium. Postquam Pontificii legati nomine, Europæ res magna sæpe laude administraverat Collegio Cardinalium adscribitur; exin variis ad Regem Christianissimum legationibus defunctus magno Christianæ rei obventu, in solium Apostolicum vocatur, vix annos natus quinquaginta. Faxit Deus Optimus Maximus ût longum vivat tantum militantis Ecclesiæ lumen; Vivat diu & feliciter, cujus anni omnino felices dici possent, ex quo in Petri solium vocatus est si non gemeret sub belli intestini pondere Christianus orbis.

Per ea tempora Armandus Cardinalis Richelius in primam Regni Gallici curam vocatur; munus est cui suprema autoritas inest. Quæcunque mandaverit in legem transeunt; si quis obstiterit hoc ipso reus est. Non ante in eum apicem evectus ea ætate homo; vix annos quadraginta natus est, & summam rei Gallicæ tenet; experientia valet, in omne negotium expeditus: adeo ut non viderit Gallia ab exordio Regni in hanc ætatem, non visura sit postmodum, qui in comparationem venire possit (haud ignota loquor, nedum Gallis, sed universo orbi) cujus fortuna sequentibus annis sub Richelii administratione librabitur. Hæc quantacunque sunt, amici gratulantur, lugent inimici & indignantur, fatentur omnes.

Eo anno actum de matrimonio inter Carolum Walliæ prin-

principem, & Henricæam Christianissimi Regis sororem; de quo antequam refero, haud abs re fuerit Caroli, ejusdem pactas cum Maria Infante Hispana nuptias memorare, quæ (etsi pro irritis habitæ) memoriæ tradi debent: pleraque pactis in id matrimonium initis continentur digna quæ trahantur ad posteros, seu Religionem, seu politicam contrahendi rationem spectas inter principes quorum diversa credulitas est. Moveor item iis accurate memorandis ex eo, quod cum Christianissimo Rege pacta, postmodum in idem negotii inita comparare, curiosæ erit indaginis: hæc & illa mox referam. 1624.

Sub finem anni exacti, patris permissu, Walliæ Princeps dissimulato habitu, Bukingano omnino comite (is patri, & filio inter intimos, quod rarum) Londino Caletum, Caleto Lutetiam venerat; egit incognitus quantum satis aulæ regiæ, urbisque magnificentiæ & immensis opibus cursim delibandis: dein Bayonam venit (urbs est in confiniis Galliæ sita) nec longa hîc mora: in transitu parum abfuit, quin à Comite Gramondo ejus provinciæ Prorege in custodiam *Le Comte de* ageretur, quo momento solverat fortè agnitus: certe justa *Gramond.* erat detentio, & quanquam alta tum pax coronas inter Galliæ & Britanniæ magnæ, nihil contra jus publicum peccabatur ex larvati custodia principis. Tutior erat Oceano via, majestatique Regiæ condigna magis; ast rarò sapiunt juvenes, quorum singulare privilegium est, peccare ut liceat. Mantuæ Carpetanorum magnifice excipitur Princeps, specieque fortuiti casus medio vico ab Hispano Rege comiter salutatur; postquam desilierant uterque à rheda: decedit Hispanus Principi, dextro latere (quæ honoris est sedes) vehun- *La Place* turque eodem unà curru in Regiam: transacti postmodum *d'Honneur.* ludicris & convivali pompa dies, tantisper dum mittitur ab Hispano Romam legatus, petendo ab Apostolica Sede programmati dispensatorio; quippe obstabat fœderi hæresis. Acceptum habet Romana Sedes matrimonium, in spem revocandi ad fidem Catholicam Regni. Marchio Inoyosa, & *Inoyosa.* D. Carolus Coloma in Angliam delegati Regem sacramen- *Carlos Coloma.* to solenni adigunt in certas leges, sub quibus matrimonium contrahi, è re Hispana erat. Ipsa referam verba, & sacramentum Regis Britannici, qualia continet Originale Anglicanum, Latine scriptum, in hæc eadem verba.

Quod

1624. *Quod matrimonium perficiendum est per dispensationem Sanctissimi Domini Papæ, sed hæc per operam Catholici Regis habenda est.*

Quod matrimonium semel etiam celebrandum est in Hispania, & in Anglia ratificari debet in forma sequenti. Manè postquam Serenissima D. Infans devotiones suas in Capella absolverit, ipsa & Serenissimus Princeps Carolus in Capella Regia, seu in aliqua palatii aula, ubi magis expedire visum fuerit conveniant: ibique procurationes omnes, quarum virtute matrimonium in Hispania celebratum fuerit, legentur, & tam Serenissimus Princeps, quam Serenissima Infans præfatum matrimonium in Hispania celebratum, ratum habeant, cum omni solennitate ad hujusmodi actum necessaria, modò enim nulla ceremonia, seu res aliqua interveniat, quæ Religioni Catholicæ Apostolicæ Romanæ contradicat.

Quod Serenissima Infans servos & familiam pro suo servitio convenientem secum deferat; quam familiam & personas omnes ad illam attinentes eliget, & nominabit Catholica Serenitas; modò nullum servum nominaverit, qui sit vassallus Regis magnæ Britanniæ, sine sua voluntate & consensu.

Quod tam Serenissima Domina Infans, quam servi & universa ejus familia habebunt liberum usum, & publicum exercitium religionis Catholicæ Romanæ in modo & forma, prout infra capitulatum est.

Quod habebit Oratorium & Capellam decentem in suo Palatio, ubi Missæ libitu Serenissimæ Infantis celebrari possint, & similiter Londini, & ubicumque morabitur Ecclesiam publicam & capacem habebit prope Palatium, ubi omnia officia solenniter celebrentur cum cœmeterio, & omnibus aliis necessariis pro publica verbi Dei prædicatione, & omnium Sacramentorum Ecclesiæ Catholicæ Romanæ celebratione & administratione, proque sepeliendis mortuis, & baptizandis parvulis: & quod præfatum Oratorium, Capella, & Ecclesia, cum tali decentia ornabuntur, quæ Serenissimæ Infanti conveniens videbitur.

Quod servi, & servæ Serenissimæ Infantis & servi servorum, eorumque filii & descendentes, ac familiares omnes quomodocumque suæ Celsitudini inservientes valeant Catholici esse libere & publice.

Quod

Quod Serenissima Infans, servi & familiares prædicti valeant Catholici esse in forma sequenti. 1624.

Quod Serenissima Infans habeat in Palatio suum Oratorium, & Capellam ita capacem ut dicti servi & familiares ut supra, possint intrare & commorari in illa, in qua una sit porta publica, & ordinaria pro illis; & altera interior, per quam Serenissima D. Infans habeat ingressum in dictam Capellam, ubi ipsa, & alii, ut supra divinis officiis interesse possint.

Quod Oratorium, Capella, & Ecclesia publica ornentur cum decenti ornatu altarium & aliarum rerum, quæ necessaria sunt pro cultu divino, qui in illis secundùm ritum Sanctæ Rom. Ecclesiæ celebrandus est, & quod dictis servis & aliis, ut supra, licebit se conferre ad dictam Capellam & Ecclesiam omnibus horis, prout illis videbitur.

Quod cura & custodia dictarum Capellæ & Ecclesiæ erit penes eos qui deputabuntur à Serenissima D. Infante, cui licebit constituere custodes, ne quis possit intrare ad faciendum quid indecorum.

Quod ad administrandum sacramenta, & serviendùm in Capella, & Ecclesia prædictis, viginti quatuor Sacerdotes & assistentes nominabuntur, qui per hebdomadas, aut menses, prout Serenissimæ Infanti visum fuerit, inserviant: & eorum electio ad præfatum Serenissimum Regem Catholicum, & Serenissimam Infantem attinebit, modò non sint vassalli Regis magnæ Britanniæ; aut si fuerint, ejus voluntas & consensus præcedat.

Quod sit unus Minister in Ordine Episcopali constitutus Superior, cum autoritate necessaria ad omnes casus, qui acciderint spectantes ad religionem; & Episcopo deficiente illius Vicarius eandem habeat autoritatem & jurisdictionem.

Quod iste Episcopus & Minister Superior poterit corrigere, emendare, & castigare Catholicos Romanos, qui deliquerint, & in illis omnem jurisdictionem Ecclesiasticam exercere: ultra hoc poterit etiam Serenissima Infans illos de suo servitio abdicare, quando illi visum fuerit.

Quod dictus Superior in Ordine Episcopali constitutus, vel ipsius Vicarius poterit servos, & alios ut supra, Ecclesiasticos punire juxta leges & pœnas Ecclesiasticas, & illos etiam Serenissima D. Infans à suo servitio abdicare.

Quod

1624. *Quod licebit Sereniſſimæ D. Infanti, & ſervis, ut ſupra, acquirere Romæ diſpenſationes, Indulgentias, Iubilæa, & omnes gratias quæ videbuntur religioni, & conſcientiis ſuis competere, & undecumque libros quoſlibet Catholicos ſibi comparare.*

Quod ſervi, & familiares Sereniſſimæ Infantis, qui in Angliam migrabunt, ſuſcipient juramentum fidelitatis Regi magnæ Britanniæ; modo nulla ſit clauſula, neque verbum, quæ contradicant Religioni Romanæ in conſcientiis Catholicorum; & ſi forte ſint vaſalli Regis magnæ Britanniæ, idem juramentum ſuſcipient quod Hiſpani, utrique in ſequenti forma.

Ego N. juro & promitto fidelitatem Sereniſſimo Iacobo, magnæ Britanniæ Regi, & Sereniſſimo Carolo Principi Walliæ, & Mariæ Hiſpaniæ Infanti, quam firmiter & fideliter obſervabo: & ſi quid contra perſonas, honorem, & dignitatem Regiam præfatorum Regis & Principum, ſtatumve, & commune bonum regnorum intentari cognovero, ſtatim renuntiabo dictis D. Regi, & Principibus, aut Miniſtris ad id conſtitutis.

Quod leges quæ ſunt, vel erunt in Anglia, & aliis regnis ſpectantes ad Religionem, dictos ſervos, & alios ut ſupra laicos non attingent, qui tum legibus, tum pœnis, contra tranſgreſſores earum impoſitis erunt exempti; & contra Eccleſiaſticos ſolummodo eorum ſuperior Eccleſiaſticus Catholicus procedere valeat, prout apud Catholicos Romanos fieri conſuevit.

Quod ſi Iudex aliquis ſecularis Eccleſiaſticum virum comprehenderit propter aliquod delictum; eum ut prædicto ſuo Superiori Eccleſiaſtico & Catholico ſtatim tradat & remittat, qui contra illum juxta canones & regulas juris procedat.

Quod leges contra Catholicos Romanos latæ, vel ferendæ in Anglia, & aliis regnis Regi magnæ Britanniæ ſubjectis, non attingent liberos ex hoc matrimonio oriundos, qui liberè jure ſucceſſionis in regnis & dominiis magnæ Britanniæ fruentur.

Quod nutrices quæ lactabunt liberos Sereniſſimæ D. Infantis, Catholicæ Romanæ valeant eſſe; earumque electio ad præfatam D. Infantem ſpectet, ſive ſint ex natione Anglicana, ſive ex alia quacunque, prout Sereniſſimæ Infanti placuerit, & familiæ ſuæ annumerentur, ejuſque privilegiis gaudeant, & potiantur.

Quod

Quod Episcopus & persona Ecclesiastica, & Religiosa ex familia D. Infantis, poterunt retinere vestitum & habitum sua dignitatis, professionis, & Religionis, more Romano. 1624.

Pro securitate quod dictum matrimonium nullatenus aliqua ex caussa dissolvetur, Rex magna Britannia, & Carolus Princeps verbo Regio pariter, & honore astringendi sunt.

Praestabunt insuper quicquid à Rege Catholico propositum fuerit, si enim decenter, & commode fieri possit.

Quod filii & filia, qui ex hoc matrimonio nascentur, penes Serenissimam Infantem, ut minimum usque ad decennium educentur, & liberè jure successionis in pradictis Regnis, ut dictum est, fruantur.

Quod quomodocumque loci servorum & servarum, quos Serenissima D. Infans secum attulerit, nominatos per Regem Catholicum fratrem suum vacare contigerit, sive per mortem, sive per absentiam, sive ex aliqua alia caussa, seu accidenti, subrogentur per dictum Regem Catholicum omnes servi & familiares, ut supra.

Pro securitate quod totum ut capitulatum est compleatur, Rex magna Britannia, & Serenissimus Carolus Princeps, juramento obstringendi sunt, ut omnes Consiliarii Regis tractatum chirographo firmare debent; insuperque pradicti Rex & Princeps Regis fidem daturi sunt, se facturos quod possibile est, ut omnia suprà capitulata per Parlamentum stabiliantur.

Quod conformiter ad ea qua tractata sunt, omnia ista proponenda, & exponenda sunt Sanctissimo D. Papa, quatenus ea approbare, Apostolicam benedictionem, ac necessariam dispensationem ad effectum matrimonii concedere dignetur, &c.

Memorandum quod die & anno supra in calce hujus tractatus memoratis, Serenissimus & potentissimus Princeps, Iacobus Dei gratia, magna Britannia &c. *Rex, Dominus meus Clementissimus, prasentibus atque assistentibus qui supra nominantur, cum multis aliis proceribus & magnatibus, dedit, praestititque juramentum pro observatione hujus tractatus, secundum formam suprà scriptam, in sacello aula Regia apud VVestmonasterium, omnibus & singulis articulis prius lectis, ac publice recitatis, Reverendissimo in Christo P. Lanceloto Episcopo VVentoniensi, & sacelli Regii Decano, tenente, porrigenteque Regia Majestati Sanctissimum Euangeliorum librum. In cujus rei testimonium, ego Georgius Calvert miles,* Secre-

1624. *Secretarius suæ Majestatis primarius, præsentibus manum apposui, die & anno supradictis.*

S. GEORG. CALVERT.

Retuli fideliter ex typo Anglicano pactas in matrimonium leges, rem haud indignam, quam posteritas sciat. Statim Catholicis in Britannia magna liberius spirare datur, statim jacta Basilicæ regiæ fundamenta, ponente primum lapidem Carolo Coloma Regis Hispaniarum legato. Hæc inter Gregorius summus Pontifex mortalia explet, quod ante diximus: substitutus Vrbanus (quia novo consensu opus) trahit in moras longiores negotium. Infecto, ast non desperato fœdere, VValliæ Princeps Hispania absistit; honorando abscessu stipant Philippus Rex Catholicus, Carolus, & Ferdinandus ipsius fratres, Gusmannus Olivarius, & plerique Hispaniæ procerum, quos Magnos vocant. Neque omiserim positam à Philippo Rege columnam, primo ab Vrbe milliari, quo loco disjuncti invicem Principes: illustrabat Opus Regium, inscriptio in hæc verba.

Hic ubi fausta sors tulit ad prærupti montis radices in late patenti Campulo, solenni Regum venatione nobili, sed insolentis rei eventu longe nobiliore.

PHilippus quartus Hispaniarum, Indiarumque Rex Catholicus, & Carolus Serenissimus VValliæ Princeps, pactis cum Maria Serenissima Infante nuptiis, ad quas petendas (i, fama per orbem) in Hesperiam properarat, dextras dederunt, & in amplexus peramanter ruentes, pacis & amicitiæ æterna fœdera nodo astrinxerunt Herculeo. O magnum & invictum Regem, par sine pari: nullus mi Hercule, Hercules contra duos, ipsi potius contra omnes (perfidia frendente) duo Alcidæ solo, soloque insuperabiles. Siste fama, non plus ultra.

Viderunt, suspexerunt, stupuerunt, duo Austriacæ sobolis incrementa maxima, Carolus & Ferdinandus Serenissimi Infantes, Gaspar Olivariorum, Excel. Comes, à belli, statusque Consiliis sacri Cubiculi, ac Regii stabuli summus Præfectus, Didacus Carpentis Marchio, cui fas terere sacratio-

ris

ris Aulæ limen. Ex Britannis Heroïbus, Ioannes Comes Bristolius Orator extra ordinem, Guillelmus Astonius Legatus ex munere, Baro Kensingtonius Prætorianæ militiæ Britannicæ Princeps. 1624.

POSTERITATI SACRVM.

Vix in Angliam redierat Walliæ Princeps cum mutatur illi, repente cum cœlo animus; eadem & Iacobo patri mutatio, autore apud utrumque Bukingamo: huic ex occultis caussis studia tum impediendo fœderi, quanta fuerant promovendo. Bullam dispensatoriam concesserat Vrbanus, nihilque perficiendo negotio desiderabatur; cum Bristolius Angliæ in aula Hispana legatus, Friderico, Iacobi Regis genero, Palatinatum utrumque (qualis Hispano, qualis Bavaro possidebatur) nec non, & Electoratus jura restitui petit. Transit in offensam Hispano Regi petitio, de qua nihil antè convenerat, statimque mutuo assensu à fide disceditur. Redeo ad res nostras: quanquam & dici possunt res nostræ quas retuli, nunquam, transigendis Henricææ Galliarum Infantis, cum Principe Walliæ nuptiis (quibus accingor) nisi post irritum fœdus, quod Hispani & Angli pepigerant.

Soluto fœdere, de quo diximus, delegati à Iacobo in Galliam Comites Carlilius, & Hollandus Henricæam Ludovici sororem Carolo Principi suo, deposcunt: deperibat virginem Princeps, visam in transitu, cum Parisios diverterat nuper molitus in Hispaniam iter: forsan ex ea caussa irritum cum Infante Hispana matrimonium. Rex forte tum Compendii agebat opportuno in venationem loco: lecti è Consilio veterani, una cum Anglis Oratoribus id negotii expediunt: tandemque in leges conventum quarum summa hæc erat. *Compiegne.*

Pacta conventa inter Ludovicum, & Iacobum Galliæ, & Angliæ Reges, super matrimonio ineundo, inter Carolum Serenissimum Walliæ Principem, & Henricæam Regis Christianissimi sororem.

I. *Diploma contrahendo matrimonio dispensatorium Rex Christianissimus à summo Pontifice impetrabit.*

1625. II. *Postquam pacta in matrimonium conventa solenni sacramento firmaverit Angliæ Rex, procuratorem eliget, qui nomine Principis VVалliæ uxorem ducat, more majorum, in Basilica, ritu Ecclesiæ Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ.*

III. *Celebratur Lutetiæ Parisiorum matrimonium, qua olim formula celebratum inter Henricum* IV. *tum Navarræ Regem, & Margaretam Valesiam, Henrici secundi filiam.*

IV. *Regis Christianissimi sumptibus vehendam Caletum Dominam Henricæam, Britannicoque legato tradendam sub depositi fide; exin Caleto, in Angliam sumptibus Serenitatis Britannicæ transfretandam.*

V. *Vbi in Angliam venerit Domina, legentur palam legatorum in id negotii procurationes, simul & dictæ matrimonio leges: dein fides utrinque renovabitur, actu mere politico, nullis Ecclesiæ ceremoniis.*

VI. *Principi Henricææ; necnon & familiæ ipsius universæ & nascituris ab ipsa, Religionis Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ usus ut liber sit, & publicus; ut item privatum sit illi in palatio Oratorium, & publica in continenti Basilica, Ecclesiæ ornamenta pro dignitate, & Ecclesiæ Rector qualem dixerit.*

VII. *Euangelii prædicatio, administratio Sacramentorum ex ritu Ecclesiæ Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ libera ut sint Dominæ, & ipsius familiæ in omni tempore; necnon & Iubilæorum celebratio, qualia Sedes Apostolica per stata tempora indicit. Sepeliendis Catholicis assignandum vitandæ profanationi, conclusum pariete locum.*

VIII. *Inter Dominæ familiares futurum sub magni Eleemosinarii nomine Episcopum, cujus plena erit autoritas, omnimodaque jurisdictio in his quæ ad religionem Catholicam Romanam spectabunt.*

IX. *Si Clericus apud judicem laïcum conveniatur ex qualicunque caussa (crimine majestatis excepto) ad præfatum Episcopum: si capitale crimen, aut sanguine quoquo modo expiandum, ad judicem ordinarium spectabit cognitio: nempe postquam ab Episcopo sacris exolutus reus, & dimissus fuerit. Absenti Episcopo substituetur qui subeat vices.*

X. *Vt in Principis aula Clericorum numerus ultra* XXVIII. *esse non possit; quos inter si quis monachus, ut sit ipsi cuculli usus, qualem regula mandat.*

XI. *Rex*

XI. *Rex pater, Walliaque Princeps ipsius filius solenni sacramento fidem adigent, non obstituros se quovis modo, quo minus Domina in fide Catholica Romana perseveret.* 1625.

XII. *Familia ipsi esto, qualis nuper Maria Infanti Hispana promissa fuerat.*

XIII. *Quos Domina in privata familia munia secum ex Gallia in Angliam ducet, ut Catholici sint, & Galli indigena, pro delectu Christianissimi Regis: defunctis, vel pro Domina arbitrio amotis, ut substituantur Catholici item, & indigena Galli, quales ipsa dixerit, & probaverit Rex Britannia magna.*

XIV. *Sacramenti ab hisce familiaribus prastandi hac erit formula.*

Ego N. Serenissimis Iacobo Britanniæ Magnæ Regi, Caroloque ipsius filio Walliæ Principi, necnon & Dominæ Mariæ Henricæ promitto obsequium & fidem; & quandocumque contigerit mihi innotescere noxia ipsorum saluti, aut perniciosa regno Anglicano, ea me ipsis, aut ipsorum ministris in id constitutis, bona fide revelaturum polliceor: ita mihi sit sospes Deus.

XV. *Domina Henrica dotem fore octies centena nummorum millia numeranda Londini; nempe semissem pridie ante nuptias, semissem residuum post exactum à nuptiis annum.*

XVI. *In casum viduitatis, restituenda sponsa dotalitia & dotem sive in Anglia morabitur, sive redierit apud Gallos, cujus optio penes ipsam erit: non obstantibus (si qua in contrarium) Constitutionibus Anglicanis.*

XVII. *Vt proprietas trientis ex ea dote ad liberos pleno jure pertineat, matre usufructuaria remanente: ut reservati trientes duo ad eosdem liberos post matris obitum deferantur; nisi ex secundo matrimonio liberi forte suscepti concurrerint, quo casu per capita dividetur hareditas.*

XVIII. *Liberorum plena educatio, usque ad annum decimum, ut ad matrem pertineat.*

XIX. *Si uxori superstes vir sine prole, ut inter Reges dos aqualiter dividatur: si viro uxor supervixerit ut illi sexaginta aureorum millia in singulos annos dotalitii nomine accedant, feudaque nobilia assignentur, cum domibus regiis, qua ascendant ad eum reditum: ut ea feuda sub Du-*

1624. *cali aut Comitiali titulo possideantur; beneficiaque, & munera annexa illis ut pro arbitrio distribuat vidua.*

XX. *Muliebrem mundum nurui procurabit magna Rex Britanniæ, cujus æstimatio non sit infra sexaginta aureorum millia: supra esse possit.*

XXI. *Renuntiabit Domina successionibus paternis, maternis, & fraternis quibuscumque.*

XXII. *Lutetiani Parisiorum & Anglici Parlamenti actis inserendum matrimonii contractum, quo in præsens, & in futurum valeant pacta.*

XXIII. *Promittimus invicem medio juramento, Ego Ludovicus Rex Galliæ, Ego Iacobus Rex Britanniæ magnæ, observaturos nos sedulò, & bona fide præfatos articulos: qui pejeraverit luat socio quater centena aureorum millia, in pœnam fidei non servatæ.*

Actum Lutetiæ Parisiorum x. Novembr. M. DC. XXIV. per nos Regum legatos. Rupifulcaudius, Arm. Richelius Cardinales. Aligrius, Schombergus, Lomenius, pro Rege Galliæ: Carlilius, Hollandus, pro Rege Britanniæ magnæ, obsignati. Hisce articulis palam exhibitis adjecti tres, de quibus convenerat inter Reges secretò transigi oportere, quorum hæc summa.

I. *Catholicos Regis Iacobi edicto nuper in vincula conjectos, non alia caussa cognitione, in libertatem asserendos.*

II. *Non inquirendum posthac contra indigenas, si qui religionem Catholicam, Apostolicam, & Romanam in Anglia profitebuntur, qualiter in hanc diem inquiri solitum.*

III. *Restituenda Catholicis quæ ipsis adempta quoquo modo, à promulgatione edicti præfati in hanc diem; nisi quæ penitus consumpta fuerint.*

Lomenie. La Ville aux Clercs. Pacta in hunc modum conventa Lomenius, & Villaclericanus viri spectabiles, qui Regi à secretis erant, in Angliam deferunt, queis Rex, & Walliæ Princeps ingenti popularium applausu subscribunt. Vt læta primordia, subsecuti effectus tristes ex non servata ab Anglis fide, infra memorabimus.

Ineunte ejus anni Aprili Butevillius, è Mommorancia stirpe generosus vir, & summe audax, Pongibauto singulare certamen indicit: caussa duelli in incerto est: creditum plerisque

risque non aliam fuisse, ab æmulatione laudis gladiatoriæ, quam uterque nævo seculi affectabat. Butevillius honoris impatiens, quem per arma meruerant commilitones, ex socio transibat in æmulum, ferroque experiebatur promiscue, si quis armorum fama valebat, quo comparatione vilesceret: quis credat transigendo duello lectam à Christianis diem Christi resurrectioni anniversariam? Pongibautus purgatis apud sacerdotem Christi Vicarium noxis, ad sacram Synaxin proxime accedebat, cum à Butevillii interprete, Barone Chantalio, levi in aurem susurro provocatur: hæsit diu inter extrema duo Pongibautus Deine caussam abdicaret an hominum; prævaluit falsi honoris libido, qua passim in vecordiam agitur nobilitas Gallica. Bini in binos pugnant: grave Pongibauto vulnus infertur, & nisi amicorum manus opportune adveniens obstitisset decretoria erat pugna. Procuratore fisci actore inquiritur in crimen; moxque animadvertitur in absentes: capitale judicium in tabella exponitur, supplicio in larvas inani,& parum profuturo: nec diu in propatulo fuit, pedissequi, & aulæ omnis ephœbi, quod assolet, furcam amovent: lata dein sententia in id gladiatorum genus quam ante acerbior, effectu nullo. 1624. *Le Baron de Chantal.*

Recessisse Anglum à fœdere cum Hispanis per nuptias pacto, ex caussa Comitis Palatini supra memoravimus: urgebat Iacobus Angliæ Rex,generumque, & nepotes petebat, nedum in feuda sua restitui,sed & in jura Electoratus, per injuriam translata in Bavariæ Ducem: negabat Austriaca gens restitutionem fore, nisi sub certis legibus,quarum hic tenor.

Conditiones ab Austriaca gente propositæ Palatinatui restituendo, sub annum M. DC. XXIV.

I. *SI Fridericus, olim Palatinus Comes, Cæsareæ Majestati submiserit se, in obsequium personale, quod præstabit coram Imperatore Domino,qua humilitate Vasallum decet.*

II. *Post fidem à patre sic præstitam, restituetur ipsius primogenito feudum,cujus erit nuda patri administratio, donec vivet.*

III. *Iure Electoratus utetur fruetur Bavariæ Dux, post ipsius mortem ad præfatum Friderici filium rediturο.*

1625. His adjecta duo capita. *Si Friderici filius, futurus ex pacta restitutione Palatinus, & Elector, filiæ Imperatoris nupserit; intereaque dum adolescet, si in aula Imperatoris educabitur.* Inclinabat Iacobus magnæ Britanniæ Rex in eas leges, generumque apud Batavos inglorie degentem, & transfugam hortabatur quotidie per missos Oratores, *ne diutius precariam animam traheret: indecorum Principi qui etiamnum pro Rege agit, stipendiaria annona victitare impensis alienis; turpe accipere erogatam velut mendico stipem: perpenderet se qui natura Princeps & Elector, qui dives est, pensione accepta degenerare, & gravem esse populo largienti: submitteret victori Ferdinando fortunam suam: restituenda in tempore post longam pacem, quæ hodie sperari nequeant, autoritatem & jura, qualia olim fuere Palatinis: indebite nunc peti quod lente fortuna operabitur, concederet illi spatia temporum queis mutari possit. Optimam & amicam naturæ medelam esse, quæ lente operatur; vulnera interdum ipsa curatione recrudescere, si præcipitantior est.* Hæc Iacobus ad Fridericum generum. Ille indicti impatiens jugi, neque obsequium personale quod petebatur præstare capax, in hanc summam rescribit. *Si exhibuerit se coram irato judice* (quod jubetur) *parum sibi cautionis, fore ex fide data à Cæsare, apud quem pro hæretico audit: axioma id Catholicis Romanis probatum esse*; fidem hæreticis non esse servandam; *Quid sperandum sibi qui in aula Cæsarea nedum pro hæretico, sed & pro hoste publico, pro Germanicæ quietis perturbatore diffamatur. His accedere privata Cæsaris odia ex Bohemico bello: sæviturum in se, qui Bohemorum populi afflicti caput est, quæ nuper crudelitate in membra sæviit; exhaustos ferro inimico ejus regni ministros, quia faverant Palatinæ caussæ: quid ipsi Palatino sperandum: suspectam prorsus educationem filii sui in aula Cæsaris; tenellum adhuc florem, quem, quam est facile metere! si defecerit mascula proles, quod imminet, statim ad Austriacos Palatina feuda transitura nulla reversionis spe jura, Electoratus ad Bavarum: gratiam summam fore adolescenti, si vita permittitur: in aula Cæsaris, infanti tenello ingens fore periculum ex Romana doctrina, qua imbuetur: statim Heidelberga, & toto passim Palatinatu pellendos proscriptione reformatos indigenas, neque libertatem religionis fore, nisi qualem Cæsar permiserit: esse se Palatinatus legitimum pos-*

possessorem, natura Principem, & imperii Electorem: quid ergo? omni jure in filium translato administratorem se ferat, qui est Dominus? neminem adeo hebetem esse, ut credat restitutum iri sibi, aut filio suo, qua rescripto imperiali divisa recens, inter Hispanum Regem, Bavaria Ducem, Archiepiscopum Moguntinum, & Neuburgum, velut inter coheredes: satius fore, si aperto bello vindicabuntur, qua inter Principes ridiculum est in stipulationem deduci, tanquam inter privatos. Invidiâ in Austriacos, & metu majoris in se mali, paratos in subsidium Imperii Principes, Saxonem & Brandeburgum, ipsum Dania Regem in procinctu esse, asserendo per bellum in feuda sua Principi spoliato; illis si adjungitur Britannia magna Rex, cujus pracipue caussam agi tota Europa clamat, decessura Austriacis feuda usurpata, totaque late Germania vindicandam statim, qua penitus opprimitur, libertatem. Non recusaturum amicam opem Christianissimum Regem, Palatinis Principibus ab omni tempore fœderatum, nedum ex eo titulo, sed ex augmento Austriaca gentis majore, quam ut aquo animo ferri possit: eadem & studia esse Ordinibus Batavis, quorum caussa pracipue agitur. Denique qui Palatina ad Rhenum familia pater, socer, & avus est, si quid preces enixa, si quid valet publica ratio, futurum familia ejusdem restauratorem: id Germaniam sperare, id flagitare confœderatos Principes; deberi id filia afflicta, genero, & nepotibus spoliatis. Hæc erat summa litterarum Palatini ad magnum Britanniæ Regem, quæ sperato successu plane vacuæ. Debuit certe ex proborum sententia Iacobus, dum calebat adhuc fœderatis Principibus ex recenti injuria sanguis, debuit ferrum distringere, Ordinibus Batavis, Duci Saxonum, & Brandeburgo adjungi, urgere Christianissimi Regis opem nunquam afflictis denegatam; nec inanis spes, si quid pro genero valuisset socer: ast rarus huic Principi militiæ usus, optima certe indoles: id nævo datum quod pro Regis fortuna, vita tranquilliore fruebatur: in libros tota ipsi inclinatio, quo pacem in Anglia aluit donec vixit. Redeo ad res Gallicas.

Seguier President au Parlement de Paris. La maison des Seguiers en Languedoc.

Per hæc ferme tempora excessit Antonius Seguierus, in parlamento Lutetiano alter à primo Præses, filius Seguieri, viri superillustris, qui in eodem Parlamento magna virtutis fama Præses fuerat: utrique vita incorrupta, natales in Narbonen-

1624. bonensi provincia nobiles, ex antiqua Seguierorum gente, quam per arma, & litteras floruisse, testantur vetera ejus provinciæ monimenta. Nunc de filio dicimus, qui delegationibus ad Principes exteros pro Christianissimo Rege probe defunctus, magna integritate in publicis, magna in privatis probitate versatus, neminem unquam læsit, profuit omnibus. Quanta viro pietas, quanta & opulentia fuerit, testantur supremæ ipsius tabulæ, queis erogavit in pauperes, Christi membra, triginta librarum millia annui reditus: illi vita cœlebs fuit, non alio quam virtutis, & politicæ studio. Successit nomini, & fortunæ, ex fratre nepos dignissimus, Petrus Seguierus, libellorum supplicum in regia Magister, variis tum delegationibus intra, & extra Galliam clarus: hunc, postquam Præsidis illustre munus, ingenti omnium applausu exercuerit diu & probe, ætate sequenti videbimus regiis sigillis admotum, moxque, post Aligrii mortem, Galliæ Cancellarium, quo munere promerebitur sibi omnium vota Ordinum, studens omnibus; Cleri, quia religiosus, & summe pius; nobilitatis, quia bellicæ virtutis amans, & gloriæ vindex quam arma faciunt; populi, quia allevandis oneribus tributa deprecabitur. Vt litterarum cultor, ut litteratorum Mœcenas munificus, ut in liberalia summo studio institutus; ut Regiæ assertor dignitatis, suo infra loco reddemus. Reipublicæ Batavorum nascenti, quæ hodie illustris & potens est, præbuit se Gallia, qualis hodie sub amico fœdere protectricem. Vix in libertatem vindicaverat se populus impatiens fræni, cum fautores expertus est Gallos: renovatum dein cum gente amica fœdus per stata tempora. Fortè tum metu Hispanæ potentiæ quæ gliscebat in dies, & ex Palatini ruina, de rebus suis male ominantes Batavi, missis in Galliam Oratoribus petunt renovari fœdus antiquum, cui instabat dies, dicta in terminum: assensit Christianissimus Rex; conventumque tandem in hæc capita, queis mutua fide subscriptum.

Pacta fœderi prorogando conventa, Gallos inter & Batavos XX. Iulii M. DC. XXIV.

I. *Rex Christianissimus decies centena librarum millia Batavis Ordinibus dabit in mutuum, abhinc in finem anni*

 1624.

anni numeranda: duobus annis subsequentibus, duodecies centena millia numerabit idem Rex, mutui item nomine; debito non ante exsolvendo, quam biennio post fœdus ab Hispano Rege cum Batavis initum.

II. *Quandocunque Regi Christianissimo bellum externus hostis in Gallia moverit, subministraturos se Batavi Ordines promittunt pecuniam, arma, & militem; nec petituros impensas, nisi biennio post finitum bellum.*

III. *Copiarum auxiliarium, quas Gallia Batavis subministrare solita, duces & præfecti, ut pro Regis arbitrio eligantur; quales dixerit, ut ipsi acceptos ferant.*

IV. *Vt pacem, aut fœdus qualiacunque inire non possint, sine consensu Regis; neque incundis conventum habere, nisi coram legatis Galliæ, velut in communem caussam vocatis.*

V. *Quandoquidem qui in præsens Gallicæ apud Batavos militiæ præest, religionem Catholicam, Apostolicam, Romanam profitetur; quia item miles in eo exercitu, ejusdem passim religionis est; fas erit imperatori & militi, privatim exercere religionem suam: enimverò quia indigenæ Batavi plerique Catholici Romani sunt, quod metu celant; fidem adigunt Oratores, daturos se operam apud Dominos autores suos, ut Christianissimo Regi pro conscientiæ libertate oranti fiat satis, si quo modo potest.*

VI. *Vt confœderationibus & pactis in utriusque India navigationem, Galli una cum Batavis mercatoribus admittantur; ut littorum utriusque gentis, promiscuus sit utrique usus conventum.*

VII. *Vt præda invicem abstineatur; ut parta in eam diem ex piratica, bona fide restituantur: ut constituti utrinque judices caveant ne quid detrimenti patiatur res nautica; liberum ut utrique genti commercium sit, utroque mari; quæ utroque solo nascuntur ut communia sint pretio modico.*

VIII. *Revocanda ex nunc, & in futurum fœdera cum Ziliensibus à Batavis inita; aut si è re ipsorum omnino esse videbitur fœdus, daturos cautionem de restituendo, quodcunque Gallis mercatoribus piraticâ abstulerint Zilienses.*

Actum Compendii XX. Iulii M. DC. XXIV.

Hoc ipso tempore mortalia explevit Henricus Dux Lotha-

1625. tharingiæ, ſuperſtitibus Nicoleâ & Claridiâ: Nicoleam Carolo Valdimontio ex fratre nepoti, nuptiali nexu conjunxerat pater: orta eo etiamnum ſuperſtite ſucceſſionis controverſia, erant qui ex lege Salica feudum maſculis debitum affirmarent; plerique & fœminas capaces longo apud Lotharingos uſu probabant: utrique ſententiæ factum ſatis, collato in conjuges utroque jure: certe potiorem fœminæ cauſſam docuit Comes Valdimontius Henrici frater, dum ſtatim ab exceſſu Henrici, etſi gradu proximior erat, deceſſit feudo in gratiam filii, à quo excludi nequaquam poterat, niſi ex capite uxoris prævaleret. Plura de his in tempus ſuum.

Ante de Viavillio diximus, ut præfecto ærarii ſummo jure: ubi incubuerat pecuniæ publicæ avara manus, ſuperbire, audacius proloqui, inſinuare animo Regis parſimoniæ ſtudium, ignarus ſæpe vitio dari magnis Regibus, quod privatis pro virtute accipitur: primorum penſiones de publico pendi ſolitæ ſtatim, eo rogante, minuuntur; ſtatim abit in deſuetudinem profuſior donandi uſus, quo Reges à privata fortuna diſtingui ſolent: eo factum, ut raro nobilium in aulam concurſu, mutaretur regiæ facies. Hæc inter privatis rebus incumbere Viavillius, Bellomercatoriſque ſoceri ſui ope (is gaza & opibus nemini ſecundus erat) jacturâ publicæ privatam augere fortunam. Plenum invidia eſt, quod Sillerium Cancellarium, ejuſque generum Piſieuxium dejici aula procuravit, quorum ope quæſtorium munus obtinuerat, ſi vera fama: vulgata per libellos in ipſius caput conſcriptos plura, quæ ſapiunt inimicam manum, prætereo; hinc ſuſpecta magis, quod viri caſum ſtatim ſubſequuta, forte recentibus odiis conſcripta erant; quo fit ut & pro ſuſpectis habeam ipſe, quæ de Viavillio ſcripſi, qui iis paſſim autoribus uſus ſum: id certum eſt, juſſum aula faceſſere, moxque in vincla conjectum. Fuit ipſi pro carcere Ambaſia, unde paulò pôſt in Belgium violata cuſtodia profugus. Dejecto ſubſtituitur Michaël Marillacus, probitatis tum fama inſignis, Reginæque parenti inter fidos. Bellomercator populi ſanguine ſaginatus, vitandæ, quam ex peculatu meruerat pœnæ, fuga dilabitur; præcipua in ipſum poſtulatio ex augmento familiæ immenſo per malas artes: poſtulati item quicunque publicam pecuniam contrectaverant: formula li-

Beaumarchais.

Amboiſe.

tis

tis extra ordinem fuit, nomine *Inquisitionis contra Rationales:* exacta administrationis ratio à decem retro annis. Ex unoquoque Parlamento lecti duo, qui jus dicerent: conventui nomen *Cameræ justitiæ:* Præsidi Memmio permissa ejus conventus prima procuratio, viro in majora nato: tandemque conventum decem ut librarum milliones penderentur à noxiis; æqua restitutio, si recte procederet; optime Iudices, pessime quibus ejus sententiæ executio commissa; quod statuerant illi in noxios, hi distribuunt in quoscumque publicæ administratores pecuniæ, pro modo non culpæ, sed gestionis, ut plus, aut minus penderet, qui plus minusve administrasse probabatur; quasi in ea gestione non liceat esse innocentem: hic interversores ærarii, & qui caste administraverant eodem ordine habiti: mali caput fuit, quod præcipui Rationalium, sententiæ exsequendæ commissi, in tributum minora officia vocant, eximunt se, quanquam omnis deprædatio ab illis erat. Bellomercatori ingenti ære permissum ad Olonæas arenas exsilium; portentum est eò divitiarum provectum hominem privatum, ut in numerato haberet unde regnum emi posset, qualia in Europa plura sunt; id ego accepi à scientibus, & miratus sum: quanta opulentia Galliæ! cujus qui administrant res, raro ipsius decremento, augentur statim gaza & opibus quantum satis ut in comparationem cum ipsis Regibus venire possint. Iisdem ferme diebus fati legem implevit Brulardus Sillerius, Galliæ Cancellarius: aula & rerum administratione dejectum supra memoravimus, quo mortalia explevit tranquillius, nullo in vitæ contemptum impedimento: ingenti contritione sacramentorum in extremis particeps fit, infractoque animo aspicit feralem exitum. Memorabile est postquam ipsi nuntiata à Medicis suprema hora, quod filium Pisieuxium acciri mandat, collectoque spiritu, pluribus in obsequium Regis confirmat: non alibi constantior in fine homo: tanta in extremis virtus Sillerio, ut hominem esse negaveris, nisi quod moritur. Imminente momento, quod omnium decretorium est, benedictionem filio impertitur, qualem à patre acceperat, in hæc eadem verba, Brulardis gentilitia: *Deus patrum nostrorum det tibi gratiam, & omne consilium tui cordis sua virtute corroboret, ut glorietur super te Hierusalem, & sit nomen tuum in numero justorum, & sanctorum.* Pronun-

1625.

La Chambre de Iustice.

Les sablons d'Olone.

Brulard de Sillery.

1625. nuntianti sacra Extremæ unctionis verba Presbytero, respondet mente integra, donec resoluta in sanguinis profluvium alvo moreretur. Insenuerat rebus, vir politicus, ab ætate prima gradatim provectus: primis adolescentiæ rudimentis Lutetiano Parlamento adscribitur; nondum viriles annos attigerat cum insinuat se in Caroli IX. affectus, & gratiam. Helvetica postmodum legatione sub Henrico III. probe defungitur, magno rerum Gallicarum obventu. Post Henrici Valesii mortem Henrico Borbonio successori à secretis est, Romamque extra ordinem delegatur, matrimonium ejusdem Henrici cum Maria Medicæa ingenti studio promovet, Belliporio Galliæ Cancellario tum senectute gravi, & invalido succedit. Post Henrici excessum Ludovicum, per ætatem imparem rebus, consilio suo confirmat, cunctatione restituit res; sub Rege puero dissimulat crimina magis, quam ulciscitur, quæ labes temporum: sæpe rerum administratione per invidiam amotus, sæpe restitutus, quæ est vicissitudo aulæ; demum in Deo moritur. Hæc vita Sillerii, hic fuit exitus.

Believre.

Ineunte anno M.DC. XXV. Iacobus Magnæ Britanniæ Rex mortalitatem explet, anno ætatis quinquagesimo nono: vir erat in politicis probe institutus, litterarum summe cultor, & populi amans; in bellicis parum versatus pacem summo studio aluit, donec vixit, nunquam subditis gravis. Illi mater Maria Stuarda, Regina Scotiæ, fœmina ingenti virtute, publico judicio cæsa tyrannice, cum esset ex eorum ordine quos supra leges natura posuit. De filio dicenti, fas sit mihi memorare matrem in transitu. Francisci II. Galliarum Regis vidua, in Scotiam natale solum remeat, Henricoque Stuardo, Comiti Harlænio, adolescenti nobili, & comptissimo nubit, læta Hymenæi primordia inter amantes, tristes exitus divortio, sanguine, cæde. Cæso conjuge (ex quo suscepta proles mascula) solio avorum dejicitur infelix mater, trahiturque in carcerem, coronatur filius primo ætatis anno; clam vinculis exsoluta Galliam dum repetit, unde præsidium sibi fore sperabat, ab Elisabetha Regina Angliæ in vincla conjicitur; manet in custodia annos XIX. demumque publico judicio condemnata anno M. D. LXXXVII. capite plectitur, Regina Scotiæ, cui & debita successio Angliæ, unde illi casus. Mariam proxime agnatam in necem dedit Elisabetha,

odio Catholicæ fidei, & ex caussa successionis, cui proxima instabat. Quæ privatis hominibus vincula caritatis, sanguis & affinitas; principibus sæpe incitamenta in discordiam & fomenta odii sunt; sanè eo facto multum Elisabethæ decessit de virtutis fama, qua in eam diem valuerat, neque enim ipsi in æqualem jus erat. Vt constantia in extremis infracta in avorum fide finierit; ut negato (quanquam vehementer expeteret) sacerdotis officio, omni præsidio destituta, solatium in Deo invenerit, memorant eorum temporum Annales. Supervixit Mariæ Elisabetha sedecim omnino annos, cui demum anno M. DC. III. successit Iacobus Scotiæ tum Rex, Mariæ filius; huic per annos viginti & tres dominatio tranquilla & læta: succedit patri Carolus, statimque pactum cum Henricæa Franciæ matrimonium implet; nuptiarum solennia in eam diem dilata, brevis expedio. 1625.

Ineunte Majo, Dux Caprusius, è gente Lotharinga Princeps, Caroli Angliæ procurator, Henricæam, Franciæ autori suo promissam, exsequendo matrimonio petit, & obtinet: dicta sponsalibus die, Cardinalis Rupifulcaudius solennibus celebrandis eligitur, intercedebat Episcopus Parisiensis, potiorem se ex eo contendens, quod nomine Episcopatus sui, Regis, & totius Regiæ pastor est; prævaluit titulo duplici Rupifulcaudius, tum quia Cardinalis, tum quia magnus Franciæ Eleemosynarius, ex quo capite pro regiæ familiæ pastore audit. Releguntur privatim in matrimonium pacta, renovatur fides: postridie subsecuta solennia in hunc modum. Ab Archiepiscopali palatio in primum Ecclesiæ limen porrigebatur manuale ambulacrum, tapetibus in figuras omnes auro & serico variatis: ad limen assurgebat theatrum regia sursum umbella unionibus distincta, adamantibus, & smaragdis: premebantur vestigio peristromata, in quibus, quanquam erant serico & auro intertexta, superabat materiem opus. Duplex theatro prospectus erat, in Ecclesiam, & in plateam. Dux Caprusius, Angli Regis vices gerens, Carlilio & Hollando rogantibus palatium Archiepiscopale ingreditur, quod paulò antè inauguranda Regina subierat, aderat parlamentum in purpura, Rex, Regina, & aula omnis. Henricæam Rex dextra, Gasto frater læva ducunt ad nuptias: ibat virgo regia lento in majestatem gressu, & quanquam scintillabant oculi, demisso modeste vultu, ful-

Le Cardinal de la Rochefoucaut.

Carlile. Holland.

1625. tu, fulgorem obvelabat pudor velut interposita nube; ibat verecundiâ innocenti suffusa genas, fronte placida, temperato severitate risu, ut velle crederes, simul & obluctari: supereminebat comato in fastigium capiti, exundanteſque in verticem capillos nectebat corona regia: paludamentum liliis sine numero aureis, longo tractu deciduum, & vestigia lambens, levabant Principes Condæa, Contia, & Suessionæa: filiam proxime sequebatur Regina parens; hanc Mompenseria è stirpe regia virgo illustris; subsequebantur Guisia, Caprusia, Ellebovia, Ducissæ & principes.

Les Princesses de Condé, Conti, Soissons. Madamoiselle de Mompensier. Mes Dames de Guise, de Chevreuse, d'Elbeuf.

Medio Rex theatro, Gastoque frater sororem Caprusio mancipant, ille venerationem inter & majestatem, qualia decebant reipsa subditum, repræsentatione Regem, carum accipit pignus, dextramque implicat dextræ. Cardinali Rupifulcaudio admoti conjuges in genua provolvuntur; iteratur assensus in conspectu populi, largitur benedictionem Cardilis; exin descensus fit in Ecclesiam; virginem Caprusius manu sustinebat, donec altari eam sisteret: postmodum ne quid in repræsentatione peccaret, affectato autoris sui errore, ante missæ solennia absistit sacrô, specie improbantis, subsecuti Carlilius & Hollandus legati Angliæ: à sacris ad profana itum; instruantur multiplici venatione mensæ; tripudiis festiva dies transigitur: decertatur lanceari ludo, tanta alacritate, ut pro felicis matrimonii præsagio acciperentur tam læta primordia. Non multò pòst Bukingamus extra ordinem in Galliam delegatus, debitum Angliæ pignus vindicat Regi suo: filiam stipant Regina parens, & omnis aula, donec ad Ambianos ventum: hîc comitatui impositus modus: rem luctu plenam simul & gaudio! videt filiæ suæ discessum reditu desperato lacrymabunda mater: Gasto frater, unaque aulæ nobiles Bononiam usque progressi: classis Anglicana Reginam suam excipit tanta magnificentia, ut (qui se numero ingenti in portum effuderant) Galli, mirari desinerent sua. Naves, pars expeditæ in bellum, pars mole ingenti tardiores tabulata auro conspicua, vexilla ex omni colore stemma utriusque Coronæ præferebant; tabernacula intus spatiosa: prætoriam ascendit Regina, unaque Dux Caprusius; videt Gasto ingressum, & dum vela in altum dantur mœstus aspicit, sequiturque aspectu, & voce, donec oculis subducta classis.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER DECIMVSQVARTVS.

SYNOPSIS.

Iavillii prava administratio perstringitur: ut in vincula conjectus, ut in Castellum Ambasiæ traductus, ut violata demum custodia in Belgium fugitivus. Dejecto substituitur Marillacus. In Belgium mercatorem Viavillii socerum, extra ordinem agitur, fuga ipsius vitando capitali judicio, quod imminebat, aut fingebatur. Inquisitio in Rationales. Lecti extra ordinem judices: conventui nomen est, Camera justitiæ, *cui præpositus Mesinius in Parlamento Lutetiano Præses. Vt indicta reis pœna in numerato: ut venerint in tributum mulctæ pecuniariæ cum reis innocentes, ut indicta utrisque pecunia, non pro delicti modo, sed muneris. Brulardi Sillerii Galliæ Cancellarii mors, & elogia; repetitur per compendium vita ipsius. Mors Iacobi magnæ Britanniæ Regis districte memoratur, mox de Maria ipsius matre Regno suo profuga, captiva, & cæsa. De Elisabetha demum, de vocato in Angliæ possessionem Iacobo. Describuntur accurate solennia nuptiarum Caroli Angliæ Regis, & D. Henricææ. Dux Caprusius in eo solenni Caroli procurator pro Rege agit, eoque nomine contrahit: controversia solenni exsequendo inter Cardinalem Rupifulcaudium magnum Galliæ Eleemosynarium, & Archiepiscopum Parisiensem, unde, & quo demum exitu. Bukingamus D. Henricæam, in Angliam ducit.*

Quæ hic per synopsim habentur usque ad principium anni 1625. libro præcedenti per errorem inserta sunt.

INcipit annus M. DC. XXV. Subisius Blaveti portum invadit, sexque naves ex improviso captas abducit. Rohanæus & Bethunia conjuges utramque Septimaniam in bellum accendunt: qua Rohanæus arte usus flectendis in bellum Sectariorum animis. Pathetica ipsius oratio ad populum, qua tandem evictus arma capit. Subisius ad Garumnæ ostia Medullorum plagam, vulgo Medocum vastat & diripit. Ope Toyrassii audaces Burdigalenses militiæ delectum habent, & Subisium fugant. Marescallus Theminius

minius Rohanæo in Septimania opponitur, Castri suburbana diripit, messemque utramque corrumpit. Tota ejus expeditionis moles incumbit provinciæ Septimanicæ, cujus unius sumptibus geritur bellum. Rohanæus Somieras intercipere tentat. Missum opportune à Valancæo subsidium, hoste fugato arcem liberat. Redeunti Castrum Rohanæo Theminius occurrit, pugnatque iniquo ad Petrasecatam loco: descriptio loci & pugnæ qua victi Sectarii. Rohanæus in conspectu hostis Castrum progreditur. Valiacus à Butevillio, singulari certamine interficitur. Breda capitur. Irrita consilia, & nisus Principum sine effectu, procurando Regem inter & Sectarios fœderi. Descriptio prælii maritimi & terrestris inter Mommorancium, Toyrassium & Subisium, quo pleraque continentur haud indigna, quæ posteritas sciat: vincit Mommorancius. Vincit item Toyrassius. Quanta hostium clades terra, marique fuerit. Deditur Toyrassio arx Martiniana, quonam modo: deditur arx Olonæa Mommorancio. Sequitur expeditio Fuxensis à Theminio procurata: molem hujus belli sustinet Occitania; Tolosa subministrantur omnia patrando bello necessaria, unde exhausta, & postmodum obærata urbs. Expugnantur pagi in transitu Regio militi obstare ausi. Laudatur heroïca virtus Sectariorum septem, Theminii transitui pertinaciter obstantium in pago invalido. Obsidetur Asyli Mansus, Bretignius à Rohanæo subsidium petit. Mittuntur sexcenti legionarii, ducibus Valescurio & Sanblancardo, ter Regii oppugnant muros, ter ingenti clade repelluntur. Demum cælo & solo adversis solvitur obsidio. Sectariorum in aula Oratores proponunt nova in pacem media, scribunt ad suos, enixiusque hortantur in pacem: tota ejus negotii moles in Rupella, & Subisio, quibus omissis Rex pacem proponebat: erant qui pacem eo modo acceptam haberent, obstabat Rohanæus: qui tandem prævalet concurrentibus paci procurandæ externis principibus. In Angliam delegatus Botruus qua de caussa. Bello intestino succedit externum, quod Gallis, & Duci Sabaudo sociale fuit contra Genuenses, aut potius contra Austriacos: unde id bellum fuerit, ex varietate opinionum varie memoratur. Describitur ex occasione amplitudo Austriacæ gentis, & nisi Genuam amicam habet, ostenditur parum in Italia valituram; læta belli exordia, sequitur expugnatio multarum urbium, reliquæ deditione accipiuntur, adeo ut ripa Genuensis, demptis Genua & Savona tota nostra esset: quanta Genuensium consternatio fuerit. Guisius naves Hispanas in Massiliæ portum vi tempestatis actas, privata autoritate detinet, quid hinc sequutum fuerit. Italiæ Principes excepta Repub. Veneta, Genuensium protectionem suscipiunt. Quare. Summus item Pontifex inclinat in Genuensium partes. Submissum terra marique subsidium ingens contra Gallos & Sabaudum, ab imperatore, à Rege Catholico, à principibus Italis. Sabaudiæ Dux & Comestabilis æmulatione discordes: rebellat

bellat ripa Genuensis; pelluntur Galli. Dux Feriacensis quo diversi à ripa ageremur in Astam castra movet, mox in Verrucam: ejus obsidionis descriptio brevis, & variæ post fugam Feriacensis, inscriptiones. 1625.

PEr ea tempora Subisius impatiens pacis fingit properum in longinqua iter, specieque transfretandi in novum orbem, instructa ad Garumnæ ostia classe, Ream insulam improvisus invadit, & deprædatur: statim illi adjungitur quicquid in ea plaga prædonum erat, quibus auctior scribit ad Rupellanos in hanc summam; *Illuxisse, aliquando tandem excutiendo jugo diem opportunam, nihil profici patientia, nisi ut (tanquam facile tolerantibus) duriora imperentur. Violatam Reformatis fidem apud Monspelios à Rege datam; stare adhuc, & nova indies augmenta accipere Ludovicaam arcem, quæ ex pacto dirui debuit; Rupellam perpetua obsidione cingi: tertium jam volvi annum ex quo sub fallaci pacis imagine, durius bello sævitur: neque sperandum ut in posterum fidei data Rex stet, potius quam ante steterit, in vi & armis salutem fore: Ludovicaa arce opprimi publicam libertatem, intercludi commercium, desolari portum, indigenas in vinculis haberi, non ausos prædia sua colere, non in villas, aut suburbana ire; inania penitus & fide vacua quæ fratri Rohanao Rex, quæ sibi promiserat. Audendum in caussa communi, & dum alto somno soporantur Catholici instandum; consilia impetu valida, dilatione vanescere & frustrari.* Rupellani ad hæc (quanquam in seditionem proclives erant) tergiversari, obscure & ambigue respondere, donec impatiens moræ Subisius vela in altum daret, ratus (ut res erat) secuturos statim si lætum armis suis successum fortuna ostenderet. Blaveto proxime advolvitur classis sinuosæ plagæ, ubi delituit, donec occasio irrumpendi opportuna esset: alta tum pace, raræ in urbe excubiæ erant; in portu sex omnino naves nullo in præsidium milite: præmissæ à Subisio onerariæ duæ specie commercii, portu excipiuntur & manent: concubia nocte decem ipsi bellicas naves, totidem cymbas invehit queis mille milites lecta manus subvehebantur: ex improviso intercipitur quodcunque in portu erat, fit in urbem ascensus, superantur haud ægre muri: in arce labor: tor-

1625. mentis bellicis quatitur munimentum, jamque patebat ruina quantum satis ascensioni moliendæ, cum lecto raptim milite propere accurrunt Duces Vindocinensis, Radesianus, & Brissacus, solvuntque obsidium. Subisius hosti impar dilabitur, navesque sex in portu interceptas secum ad Medullorum plagas abducit; nec multò pòst ex lege Majestatis regio edicto damnatur: qui in eam diem dissimulaverant, Rupellani larvam deponunt, annonaque & milite Subisium juvant.

De Vendosme. De Rais. De Brissac. Medoc.

Rohan. De Bethune.

Hæc inter Rohanæus & Bethunia ipsius uxor in Gallia Narbonensi seditionum fomenta spargere qua valebant arte; utrique ingenium acre, vultus opportune mendax, Bethuniæ forma muliebris, haud spernendus capiendis hominibus hamus, Rohanæo lingua in quemcumque motum, faciles lacrymæ queis captatur vulgus, consilium in omnes casus expeditum: illa inferiorem ad Narbonenses Septimaniam aggredi; hic superiorem in confiniis Castri tentare; sic divisi conjuges qui in rebus Sectæ summe conveniebant. Subisius Rohanæi frater ad Olonias & Reæ plagas cum ingenti classe agebat, seu Rupellanis subsidium dare, seu accipere opus. Primi conjugum conatus occulti; postquam Subisium & Rupellanos unà junctos audiere, erumpunt in apertam seditionem, urgentque lenta in id belli municipia, Castrum, Nemausum, Vticam, & Monspelium: obstant municipes, rati privatam Rohanææ gentis eo bello caussam agi non publicam. Rohanæus instare precibus, ubi in irritum preces, intentare minas, ubi utrumque defecerat in commiserationem deflectere; in templo, in media interdum platea conventu habito in omnes figuras agi, invocare pathetice Deum pro fidelium grege, dein exhibito Bibliorum ingenti volumine (cujus ipsi in ostentationem usus in omni loco) osculari, amplecti ut salutis, ut fidei pignus, dein obortis lacrymis in hæc verba prorumpere; *Vbi patrum fides? ubi zelus Euangelio propagando? paratus ego ut vitam pro fratribus ponam, quod summum caritatis est, rependite amabo gratiam: si manum caussa communi vestram negatis, date illi lacrymas morienti, non erit solatio vacua mors quam commiseratio vestra præcesserit. Devovit olim pro patria se Curtius, ego pro Religione & fratribus; vovit illi populus aras tanquam Deo, ego (etsi mori pro*

Le bas, le haut Languedoc.

Castres. Nismes. Vsés. Montpellier.

ri pro vobis destino) deprecor omnem cultum, memoriam facti peto ut maneat alte animis vestris impressa. Expergiscimini tandem & attendite, ut vanitate verborum ab iis decipimur qui ruinæ inhiant nostræ: insultant nobis ferro ad jugulum inimici, spoliatosque autoritate & bonis in mortem deposcunt: tristes ex tanta fortuna reliquias insectantur; sic leo post devoratam victimam, hærentem adhuc rictibus cruorem lambit. Quid hoc est quod rebellio peti dicitur non Religio? ita invicem disjungimur; perimus ita, aut peribimus successive omnes: agimur eo commento in ruinam quotquot sumus, non alio quam temporis discrimine, neque aliud gratiæ iis exspectandum, quos sibi Rex fidos pronuntiat, quam ut ultimi devorentur. Dixit Deus, ipsa veritas Regnum in se divisum desolabitur; *Ego bonorum quicquid habeo (quod sentio quam sit exiguum, ex ira Regis pro vobis in me provocata) ego libertatem, sanguinem, & vitam pro justa caussa impendere paratus sum; date mihi id solatii, fratres carissimi, ut una pereamus, ea morte, utrisque gloria erit sempiterna. Melius dixerim, date mihi, ut una omnibus caussa sit, ut collatis unà viribus, spiritu omnes uno, & una manu pugnemus; ita mihi credite nec peribit, nec vim patietur Religio, ita omnes salvi erimus.* Hæc Rohanæus Castri Albigensium; hæc eadem Montalbani, & apud Realmontios, quæ urbes tædio belli civilis in fide manebant. Summa est apud populum ratio quæ ex Religione ducitur: insidiatur conjux marito, in filium armatur pater, parentem abdicat filius ubi invicem de Religione controversia est. Rebellant Castrum Albigensium, Montalbanum, Realmontium: rebellant in Septimania inferiore Nemausus, Vtica, Cebennæ; rebellant & Fuxenses: indicitur in communem caussam erogatio, leguntur qui in templorum limine fratres in largitionem sollicitent, hinc pecunia militi in stipendium. Fœminæ æmulantes largitionem zelo, monilia, armillas, muliebremque mundum omnem conferunt in communem caussam, his belli moles sustinetur, his exhibetur Rohanæi Ducis familia, cujus bona publicata fuerant ab ipso nascentis seditionis exordio. Ferunt nunquam per ea tempora urbes Sectarias ingressum Rohanæum, quin caussam commendaturus Deo, templum ante omnia ingrederetur; provolutusque in genua adoraret, aut fingeret; stipabant quo-

1625.

Le bas Languedoc.

1625. cunque iret pastores, ipsi assidere soliti quo venerationem ostenderet, præferebantur quacunque iret Biblia, volumine ingenti, ad ostentationem. Hic viro in omnes fraudes expedito dolus, hic hamus capiendo populo, cujus passim in superstitione omnis Religio est.

Espernonius utramque Montalbanensium messem ferro & flamma corrumpit: Subisius interim (dum messi bellum geritur) septuaginta quatuor navibus ad Garumnæ ostia penetrat, perque adversum flumen reciprocante æstu Medullorum plagæ advolvitur, factoque descensu Castellionem occupat, simul & Christophori fanum, unde prædabundus vastat utramque ripam, in qua Burdigalensium prædia rustica & villæ sita sunt. Burdigalenses ab Espernonio subsidium petunt; ille Plessium militiæ haud rudem sine milite ire Burdigalam jubet accepturum à parlamento legem: jejunum & triste urbi præsidium ab uno capite. Imminebat desolatio agro urbi circumjecto, nisi San-Bonetus Toyrassius mille & trecentos legionarios Campanicæ cohortis delectum opportunus inveheret, unde Burdigalensibus pro numine tutelari acceptus est, valuitque postmodum in ea urbe autoritate, & fama.

Medoc. Castillon. S. Cristol.

Plessis.

Mommorancio Gallici maris præfecto, eoque nomine in maritimam expeditionem vocato contra Subisium, substituitur bello in Septimania gerendo Marescallus Theminius, cui nihil eorum erat queis bellum geritur; non pecunia, non arma, non miles. Tolosa cohortem legit, sumptibusque immensis bellum sustinet; commeatum & arma, bellica majoris modi tormenta, omnemque in id belli apparatum subministrat, unde exhausta urbs & obærata per immensos sumptus. Adjunctus Theminio procurandis stipendio & annona Calmellus Senator Tolosanus, vafer homo, cujus studium in privato augmento; ille dum nihil à Rege pendebatur, vocabat in tributum provinciales, stipendiumque militi de publico procurabat & victum; sic desolata provincia dum nihil imminuto tributo regio, cogitur impensis suis sustinere bellum ex integro. Prima in Castrenses expeditio fuit, desolandæ messi; militabant Theminio legionariorum sex millia, equites sexcenti, sub cohortibus Normannica, Tolosana, Crussolia, Clausæa, Ventaduria (hanc Dux Ventadurius privatim impensis suis lectam fratri

Mommorancy Admiral de France.

Canons de calibre Royal.

Crussol. Le Claus.

Anno-

Annonæo permiſerat) alariorum ordines ſeptem, Mom- 1625.
morancii, Ventadurii, Theminii, Mongoni, Marchionum *Mongon.*
ab Ambra, Mervillii, & Comitis Vieuleſii: caſtrametaban- *Ambres.*
tur Comes Carmanius & Marchio Ragnius. Expugnatur in *Le Comte de Vieules.*
tranſitu San-germerium privata domus evecta in arcem, ubi *Merville.*
fida Sectariis ſtatio, dein diripitur & crematur. Vbi Ca- *Ragny.*
ſtrenſium agro ſucceſſerat miles; dignoſcendo hoſti erum- *S. Germié.*
pit ab urbe Ferrierius, unaque alarii quinquaginta, quo nu- *Ferrieres.*
mero prælium auſus occumbit; exin ferro & igne, adhuc
immatura ſeges corrumpitur: mox ſecuta expeditio in fa-
num Pauli, & Miatam, (pagi erant fertili, ſolo Caſtrum in- *S. Pol.*
ter & Vaurum, ſejuncti amne, cui Acutus nomen eſt) poſtri- *Lamiate.*
die quam admotus muris miles regius, aſcenſione ſuperatur *Lagout.*
fanum Pauli, cæſique ad internecionem qui propugnabant;
Miatæ præſidium centum legionarii ſalva vita abſiſtunt:
ſuccedit prædæ ignis, igni deſolatio & ruina, manetque et-
iamnum ſolitudo, ubi olim pagi erant. Neque incruenta
nobis victoria fuit, deſiderati poſt rem ſtrenue geſtam Pey-
ruſius vir audax, neque parum in ſtudio militari verſatus, Ba- *La Peirouſe.*
ro Viganus Theminii ex ſorore nepos, Gardellus, Sanlarius *Le Vigan.*
præfectus centuriæ in cohorte Normannica, Roquemon- *Gardele.* *Sanlary.*
tius, Carrieranus, & Altipullius Toloſates, ut tanto ſangui- *Roquemont.*
ne dici poſſit caro conſtitiſſe victoria. *Carriere.*

Rohanæus audacia militari, & militum numero Theminio *De Hau-*
impar, aſtu potior & conſilio, à ſuperiore in Septimaniam *poul.*
inferiorem ſuggreditur: inclinabat Septimanici belli pon-
dus omne in ipſius caput. Subiſius expeditionem maritimam
una cum Rupellanis procurabat. Poſtquam ille ad Ceben- *Les Cevenes.*
nos (populoſa eſt regio, ubi tot ſunt milites, quot indige-
næ) penetraverat, conventum Anduſiam vocat, lacrymiſque *Anduſe.*
& commiſeratione tandem in partes ſuas cogit: nutant
Nemauſii, prohibentque ingreſſu Rohanæum, non illi,
non Regi fidi: rebellant Aleſii, Vticenſes. Premebatur So- *Alez.*
mierarum viciniâ ea urbs, ubi validum pro Rege præſidium, *Vſez.*
præfecto Marcillaco; hoc ſi municipium caperetur, ſpera- *Sommieres.*
bat Rohanæus trahere in ſocietatem belli Nemauſum. Expu-
gnando conglobatur Cebennicus miles, è Secta nobiles in
eam expeditionem vocati, turmatim accurrunt; duo pedi-
tum millia, equitum omnino ducenti Rohanæo merebant, *S. Plancart.*
præfectis Sanplancardo, Fretono, & Valeſcurio: hiſce co- *Freton.* *Valeſcure.*

 piis

1625. piis castra in urbem movet: oppidani omnes Sectarii, Rohanæa passim labe infecti erant; nisi quod arce regia dominante hærebant dubii quam in partem irent: spes erat Rohanæo Nemausi ea expeditione in partes suas trahendi, reique patrandæ, subsidii ab ea urbe ingentis; spes item Valancæum Monspelii, urbe inimica trepide agentem, non ausurum præsidii sui militem emittere metu insidiarum, intus & extra urbem: res contrà vertit, substitere Nemausii, de Valancæo infra dicemus. In declivi oppidum est: Fretono viro imperterrito, Saurinoque arcis nuper pro Secta præfecto committitur clam irrumpendi munus: urbs haud ægre invaditur nemine oppidanorum propugnante, in arcem labor: Coletus, Dioüs viri audaces per obscura suggressi, muro ingens crepitaculum admovent qua parte tenuis erat, & facile pervius: patet disjecto muro via; ast non quantum satis intromittendo militi: nihil exterriti crepitaculum rursus apponunt muro, auctoque foramine viam faciunt. Experrectus reboantis machinæ fragore Marcillacus (is arcis præfectus) fortuito milite, ut decurrenti obvius erat, præceps rapitur quò vocabat excitus fragor; succensa palea in fossam projicitur, visoque foramine in eum locum displosio scloporum indicitur, quo nihil intermissis ictibus prohiberetur ingressu hostis: illunis erat nox, eoque incerti ictus, ast non irriti: cecidere qui crepitacula muro admoverant Coletus, & Dioüs, sauciatus Fretonus levi in speciem ictu, ex quo postmodum recrudescente per corporis intemperiem vulnere, ingenti suorum desiderio moritur: reliqui in fugam acti. Rarescentibus ad primum diluculum umbris, vi aperta peti arcem placet. Marcillacus rariore intus præsidio, per obscura noctis demisso per funem milite à Valancæo Monspeliensis arcis præfecto subsidium petit: hæret Valancæus dubius quid facto opus; si opem infert, timet ne vacuam milite & infectam arcem invadant oppidani pars magna Sectarii; timet item ne post expeditionem regredienti militi suo, via intercludatur; vocandum statim ab oppidanis in spem capiendæ arcis Rohanæum; sicque dum extra officium tentabit opem amicam, perditurum quod ex officio est; audax esse facinus neque probandum Regi, vix habenti quo se tueatur, præsidium, communicare velut ex abundanti. Accedebat quod aula dejecto

Pisieu-

Pisieuxio, majoreque in ipsum ex recenti casu invidia, in deterius accipienda erant, quæcumque ipse faceret, aut promoveret. Prævalet audacia sapientiæ, quam nec penitus exuit: oppidani exarmantur, collimantur in urbem tormenta bellica quotquot in arce erant. Manet ipse cum mille legionariis: Verniæo subsidii cura commissa: mille omnino pedites erant, quibus in transitu adjungitur circumjecti soli nobilitas, Suellio duce (is Catholicus, primum agebat Consulem apud Monspelios) accurrebant turmatim in eam expeditionem Catholici indigenæ, cum Rohanæus fuga dilabitur: poterat æquis viribus experiri, maluit salvam habere rem Sectæ, cui decretoria pugna futura erat. Ea expeditione desiderati Sectariorum ducenti, quos inter flos Andusianæ juventutis, triginta ejus urbis adolescentes, quo factum ut Rohanæum reducem municipes diris devoverent ex suorum clade vecordes. Post eam expeditionem Rohanæus Castrum redire statuit, qua in urbe Bethunia ipsius uxor, gravida nonum trahebat mensem; nec diu cum affertur felici puerperio liberatam. Ingens infractæ viragini studium propagandæ per viri absentiam seditioni, neque irritus labor: consiliis & astu Malausio in Regias partes transfugæ, multumque apud Sectarios valenti obstitit, donec Marchio Lesinianus mille & quingentis legionariis in subsidium ab agro Cebennico mitteretur. Theminius venienti Rohanæo occurrit, monitusque ab exploratoribus Vianæ attineri hostem, huc signa properus rapit. Viana urbs est montibus circumasperis, difficili per avia rupium accessu; urbi, in apertam planiciem declivi colle subjacet pagus cui Petrasecata nomen, circumfluit abruptis ripis amnis; hîc Rohanæus castra posuerat fisus loco. Audito magnis itineribus properare hostem; nihil hæret, simul atque in conspectu essent exercitus quin statim conserenda manus, (agnoverat Theminium pugnæ avidum naturâ) vias etsi locorum genio difficiles, magis asperat, tigna & arbores circumplicat qua transitus venturo hosti; milites hastis promiscue & contis pugnaturos per loca distribuit; insedit ima, edita, angusta & lata, ut monebat necessitas. Regiis in alta nitentibus iniqua omnia, aditus ex loci natura, pene impenetrabiles; per oppositos aggeres impervia in plano via, ignoti anfractus. Intendebat Rohanæo fidu-

1625.

Lesinian.

Viane.

1625. fiduciam & augebat vires Castri Albigensium vicinia, & amicum Sectariis solum ubi castra posuerat; in eo provinciæ tractu ingens erat Sectariorum vis. Theminius (cui sæpe audacia in gloriam cesserat) viso hoste statim pugnare statuit: Carmanius explorando præmissus loco, refert abruptam esse viam, timendumque ne frangatur miles ascensu antè victus, quàm pugnare datum: his nihil motus imperator signo in prælium dato irrumpit; miles in altum nititur: primum cornu Carmanius, mediam aciem imperator, reliquum agmen ductabat Ragnius. Carmanium subsecutæ cohortes duæ Normannica & Crussolia, utramque sustinebant alarii centum; atenim iniquo equis loco, quem saxa & aggeres asperabant, alarii relictis equis pugnant pedites, perrumpuntur aggeres, superatur ascensione murus, pedem refert hostis, & cæditur: is impetus fuit insequentium Regiorum, ut parum abfuisse memorent, quin unà Vianam ingrederentur qui fugiebant, qui sequebantur. Tegebatur muris Rohanæus, unaque duo millia militum supra ducentos; fatigati prælio diuturniore regii, longoque exhausti ascensu, hærent in vestigio non progredi capaces, non regredi: pars per aspera montis procumbunt, pars ex labore & æstu siti languescens ingurgitat se aqua affatim sumpta, gelidaque potione riget magis quam recreatur; omnibus arma pondus inutile sunt ex lassitudine, ab æstu: unde ingens ab hoste timor. Atenim & sua hosti calamitas erat, eo major, quod paventes reliquiæ prælii urbem impleverant; timebat Rohanæus irruptionem à victore, neque fidem loco habebat, donec Regii receptui canerent. Bethunia audito obsessum Vianæ à Theminio Rohanæum, delectu castri habito, huc cohortem propere mittit; quæ liberando cohors missa haud parum profuit liberato, viamque Castrum in conspectu hostis molienti; eo subsidio auctior Rohanæus, signis expassis tympanisque pulsantibus militari gressu progreditur, Castroque succedit. Ea expeditione magnum sibi promeruit nomen Comes Carmanius molitus viam in rupem, quam vulgaverat aviam fama; claruere item Ragnius, Marchio ab Ambra & Mompeyranus fratres: certe utrinque victoria fuit; fusi ad Petrasecatam & cæsi hostes, hoc stetit victoria nobis: lata & aperta planicie viam militi suo molitus dux partium, Castrum in conspectu hostis pene-

penetravit; in hoc vicit, nedum prudentia, sed animo, & virtute. 1625.

Cœpta ab ineunte Augusto anni proxime recensiti Bredæ obsidio, sub initium mensis Quintilis anni quem memoramus M. DC. XXV. finiit læto Hispanis exitu. Dedita urbs Ambrosio Spinolæ, frustra propugnantibus Gallis, Anglis, & Batavis; eo acceptabiliore Philippo Regi Catholico, & Isabellæ Archiducissæ victoria, quod incruenta fuit. Ipso obsidii initio insessæ in urbem viæ omnes, per quas commeatus inferri poterat. In eam obsidionem (de qua nemo ambigebat, quin vi & armis transigeretur) confluxerant turmatim Galli nobiles propugnandæ urbi, præcipui Butevillius, Brionus, Guichius, Lovinius, Granpratæus, Valiacus, Haranburius, à Sancto Prullio, Vaubecurtius, Hoquincurtus, Roliacus, Grimautius: sed non longa his mora, postquam agnitum patientia opus, magis quam ferro, omnemque propulsando hosti in commeatu vim esse. Gallico in urbe præsidio imperitabat Altaripanus, præfectus cohortis Gallicæ, Christianissimi Regis impensis militare Ordinibus Batavis solitæ. Memorabile est singulare certamen Butevillium inter & Valiacum, ex gladiatoria invicem æmulos, utrique imperterritus animus, (si probe uterentur.) Forte tum privata simultate diversi agebantur, oderantque se invicem, caussam dissidii pro incerta habeo, eoque transmittam. Post utriusque Bredam adventum, statim studia in contraria scinduntur Galli; & ut fieri amat divisi utrinque amici conglobantur, ut ex privata dissensione haud injuria timeretur prælium fore. Iustinus Nassovius, præfectus urbi, vitandæ seditioni, duelli copiam facit: instruitur in aciem ordinatam exercitus, spectat omnis nobilitas feralem ludum; medii inter armatorum septa digladiantur ambo, donec Valliacus ferro transigeretur: certe meliore fato cecidisse debuerat adolescens, natalibus, & virtute illustris. Post captam urbem (quo maneret memoria) insculpta marmori hæc inscriptio, magnifica Hispano nomini, Spinolæ gloriosa.

Spinola. *Bouteville.* *Brion.* *Guiche.* *Louvigni.* *Grand-pré.* *Valiac.* *Haranbure.* *S. Preuil.* *Vaubecourt.* *Hoquincour.* *Roliac.* *Grimaut.* *Hauterive, Maistre de Camp d'un Regiment François en Hollande.* *Iustin de Nassau.*

PHILIPPO IV. REGNANTE, ISABELLA CLARA EUGENIA GUBERNANTE, OBSIDENTE SPINOLA, QUATERNIS REGIBUS FRUSTRA CONSPIRANTIBUS, BREDA VICTOR POTITUR.

1625. Impatientia Hispani augmenti, Britanniæ magnæ Rex, Veneti, Dux Sabaudiæ, Batavique unà Ordines totis viribus promovendæ Regem inter Christianissimum & rebelles Sectarios paci incumbunt; omnium studia in gentem Austriacam erant ex diversis caussis: Rex Britanniæ Magnæ, Palatino studebat restituendo; Veneti & Sabaudiæ Dux in possessionem Vallis Telinæ vocabant Rhetos, intenti præsidio Hispano procul ea regione amovendo: Batavi Ordines, ex læto captæ Bredæ successu metuebant; hinc factum ut Gallicæ paci procurandæ nihil intentatum relinquerent. Præcipua hujus belli momenta in Rohanæo & Subisio sita; hi si flecterentur in pacem, transactum negotium credebatur; evicti tandem adiguntur ut pacem feiant: intercedit Rupella, subscripturam se negans dictis legibus, nisi arx Ludovicæa diruitur; cetera post in plano fore. Caussa negatæ pacis quam ante popofcerat, fuit felix prælii eventus contra Batavos, quos in Regis subsidium properantes, prælio navali Subisius fuderat. Lætis insolescit vulgus, præsentia spectans, futuri improvidus. Vbi Rohanæus & Subisius fratres, negatam à Rupellanis pacem audiunt; & ipsi negant: Rex bellum seriò movere statuit, reficitur classis Batava, præfecto Hautino; Britannica instruitur navibus bellicis septem: Mommorancius Thalassiarcha Galliæ, quicquid in littoribus Gallicis navium erat propere colligit, datisque in altum velis Subisium sequitur (is tum Sancti Martini ad Ream plagas oberrabat classe prævalida) triginta sex navibus quinque legionariorum millia vehebantur; ingens Mommorancio subsidium ex Batava classe, si pro voto ipsius regeretur. Hautinus lentus in jussa, nisi & rebus suis expedirent, parum curabat Thalassiarcham Gallicum, numerumque augebat magis quam vires: ceterum tanta Mommorancio alliciendis hominibus vis erat, ut Hautinus, quantacunque feritate obluctaretur, mansuesceret postmodum, quod mox memorabimus. Duplex terra, marique expeditio destinatur, maritimam Mommorancius, terrestrem procurant Toyrassius & San-lucanus; his adjunctus Rupifulcaudius, vir sanguine & virtute clarus, ea expeditione voluntarius. Antequam in Ream moveret Toyrassius, dolo Rupellanos aggreditur; mille & quingentis legionariis viciniam urbis ferro & flamma vastat, ratus revocandum statim à magistratu

Hautin. Mommorancy Admiral de France.

Toyras. S. Luc. La Rochefoucaut. L'Isle de Ré.

ſtratu militem, qui ad Reæ littora ſub Subiſio agebat : ita res ceſſit ; revocatur Rupellana cohors Subiſio militans. Comes Lavallius ſtrenuus è Tremollia gente adoleſcens nihil hærens quin ſeriò caſtra in urbem moverentur, huc citus cohortem ſuam in ſubſidium rapit : milite intromiſſo tredecim naves regiæ, caput Bayæ invadunt, queis plane occluditur portus ; ita illuſum Rupellanis. Toyraſſius recurſante per æſtum Oceano ad Reæ plagam venit, quingentis cymbulis: irrumpit miles regius & prohibetur, littora late diffuſis ordinibus inſederat Subiſius, haud belli rudis ; non alias majore mole concurſum, neque ambiguo magis exitu anceps diu prælium. Inter hæc Mommorancius vocare in prælium hoſtem, ſuccedere propius plagæ, bellicisque tormentis continuò diſploſis prohibere à littore Subiſianos. Primus in inſulam Toyraſſio deſcenſus eſt, Rupiſulcaudius & Sanlucanus proxime ſecuti, viam aperiunt militi regio: iniqua plaga eſt ; primum fallacibus aquis immergimur ; aquas prætergreſſi alto hæremus limo, paſſimque ſinuoſis littoribus, diverſi agimur incertis plerumque vadis : ubi deſcenſum patitur genius loci facilem, huc impellimur remis : ubi cymba littori applicari nequit, pars nando transmittimus, pars prætergredimur tentato vado : minimum erat quod faciebat hoſtis, quanquam pugnabat acriter, paluſtri, & voraginoſo undique ſolo, pondereque armorum afflictabamur : circumferebatur Subiſius quò prælii moles vocabat, equitemque peditatui permixtum diſtribuebat pro neceſſitate periculi. Quadringentos legionarios turmatim ad plagam oberrantes ſuſtinebant totidem, ſeu ſubſtituere opus, ſeu una irrumpere ; alæ in latera diſtributæ erant ; reliqui Martinianam arcem tenebant, aut mare : claſſis inimica, Mommorancii metu dilabitur : is audita fuga, ſequi veſana in prælium libidine amens, nec ſui potens coram hoſte (Mommorancio hic nævus erat, inter magnas virtutes, ut pugnæ impatientia vecors fieret) jam in conſpectu erant Rupellani, cum affertur Hautinum præfectum claſſis Batavæ detrectare pugnam: cunctantem urget Mommorancius ; ille pertinaciter negat ; *injuſſum ſe ab Ordinibus Batavis, non auſurum decretoria pugna experiri cum Galliæ reformatis, quibus una cum Dominis ſuis Religio eſt* : Hæc Hautinus ad Mommorancium. Ille impatiens pugnæ,

1625.

Laval. de la maiſon de la Trimouille.

Le Chef de Baye.

Le Fort S. Martin.

1625. pugnæ, gloriamque (cui summe inhiabat) velut furto subreptam sibi lugens, provolvi genibus detrectantis, hortari, illacrymari, erigere in spem certam victoriæ; Batavum militem (cui una cum duce suo conspiratio erat) largitione corrumpere: donec omnes sacramento adigerentur in pugnam. Adversus erat classi regiæ Auster; aura hosti læta & facilis primo impetu, nec diu cum mutato vento, postico Aquilone molliter agimur. Mommorancius prætoria vectus pugnam adornat; ingenti fragore reboat mare, circumflexa sinuosis anfractibus littora tremunt mille & quingentis tormentis bellicis unà displosis: igne passim & fumo miscentur caligo lumini, gemitibus voces & confusus clamor, incumbit navi navis; uncisque tabulata proxime colligantibus velut in continenti prælium geritur; pugnatur cominus, in hastam hasta, in mucronem experitur mucro, tingitur cruore Oceanus dum sauciati fortuito casu sorbentur aquis. Tubarum clangor, scloporum strepitus, dimicantium inconcinnæ voces (ut se in prælium excitat miles, ut excitatur) timorem abigunt, fiduciam victoriæ augent etiam victis: Mommorancius in prora conspicuus mole corporea ingens, micantibus ad solem armis, crispatâ galeâ cui supereminebat struthionis pluma versatilis, manu, voce, exemplo sustentat pugnam, donec inclinata in vesperam die vento destitueretur, & maris æstu. Disjecta classis inimica, sauciatus miles, exhaustus labore & prælio nauta, discerptæ antennæ, excisi rudentes suadent Subisio fugam simul & impediunt: juvat illunis nox. Rarescentibus ad primum crepusculum umbris, apparent prætoria & proprætoria Subisianæ classis, queis à Virgine, & à Sancto Michaele vocabulum; disjectæ erant & laceræ, eoque fuga tardior. Butevillius Mommorancia è stirpe, audax vir, vela in Michaelem dirigit, præliumque ex improviso adornat; hæc postquam diu restiterat deditione capitur; pugna item in Virginem longa & pertinax: circumstat avidus in prædam miles Regius, quatuor navium impetum, una sustinet; demum & raptum patitur Virgo. Ascensione superatur prora, ad hæc pedem referre Subisiani, seque in claustrum recipere ex tignis & asseribus tumultuariò congestis compactum: & hîc prælium acre: perrumpitur claustrum; recenti adhuc munimento tegit se hostis, & vitam orat. Comes Valviridus suorum cæde vecors negat deditioni legem fore,

Le Comte de Vauvert.

fore, nisi quam victoris misericordia dabit: luctuosum est quod sequitur. Durandus prætoriæ nauclerus, vir audax, desperatione in spontaneam mortem adigitur: promptuario tormentarii pulveris submittitur ignis; fidem superat repentina calamitas; disrumpitur statim ingens navis, viginti simul tormenta bellica parata in ictum, disploduntur, statimque sorbentur aquis; tanta vis flammæ fuit, ut plura corpora in littus milliaris spatio à navi dissitum projecta fuerint. Legi in libris Rohanæi memorialibus, quod sine autore vix affirmare ausim: Salignius è Pictaviensi solo nobilis vir, Subisio militans vi nitrati pulveris in altum actus, procul à navi incensa, fortuito casu in regiam cymbam rapitur plane integer, quod pro miraculo acceptum. Mommoranciu impulit iste casus salvum ut haberet hominem, cui in tanta clade per miraculum pepercerat Deus. Luctuosa præ ceteris Comitis Valviridi & Gadencurtii funera; ille Mommorancii ex sorore nepos, hic armiger, illum ignis præcipitantior assatum discerpit; hunc, dum à cymbula molitur in navem ascensum, expugnandæ, displosum è longinquo tormentum secat medium: desideratus item Villanovanus vir strenuus. Hic exitus pugnæ navalis, qua Rupellanis decessit Oceani imperium, de quo jactantius gloriabantur.

1625. *Saligni.* *Gadanceur.* *Villeneufve.*

Toyrassius facto in Insulam descensu, hosteque fugato, in Martinianam arcem signa convertit; castra jam moverat, cum affertur subsidio Oloniano tribus legionariorum millibus auctum Subisium, pugnam in aperto deposcere: Toyrassio mille omnino legionarii supra octingentos. Lentus venienti Subisio (pro more militiæ) gressus, Toyrassius præceps ibat, nempe pago cui instabat præoccupando, ubi ante prælium statuerat recreare militem cibo, qui ab hesterno descensu jejunus erat: invaditur ex improviso pagus, cibo tumultuario reficitur miles; exin in acies committitur, &, ne quid retro maneat, in quo spes & fiducia esse possit, igne crematur pagus. Hic ordo in prælium fuit, rorarios pugnam adornaturos (Galli *infantes perditos* vocant) Campana è cohorte lectum militem ductabant Boissonierus, Nargonæus, & Lusinetus: his proxime instabant quadringenti legionarii, queis imperitabant Tibautus, & Realsius: medium agmen regebant Bononius & Pioeoletus, sustinebat in utramque ma-

Les Enfans perdus, Boissoniere, Nargone, Lusinet, Tibaut, Reals, Bonone, Pigeolet,

1625. manum Montautus: circumequitabant Toyrassius Rupifulcaudius, & Sanlucanus. Adornant prælium velites, tandemque in medium agmen incumbit omnis moles: regii pro salute in loco inimico, Subisiani pro gloria & præda pugnabant. Inter omnes conspicui Toyrassius, Sanlucanus, & Rupifulcaudius miscentur hosti: strenue duces, legionarii segniter præliantur; jamque paratus erat miles ut terga verteret, cum Toyrassius objiciens se in via transversum: *Ite* (inquit) *commilitones, ite in fugam per calcatum ducem: ite fœda mancipia, ite victima in certam necem. Oceano claudimur, impervia & infensa omni ex parte littora: Mommorancius naves secum abduxit, adversa fugientibus elementa, solum inimicum, instat hostis, jugulabimur omnes in littore fugam subducentibus aquis. Mihi credite, effugit mortem quisquis contempserit, timidissimum quemque sequitur, unum in virtute nobis præsidium est.* Restauratur pugna quam ante acriùs; post longam displosionem exhausto penitus pulvere tormentario, dimicatur ferro, crudelius quia cominus: demum vergente in occasum sole nutant Subisiani, nec diu cum in apertam fugam rapiuntur. Victoriæ instat regius miles, necat obvios; qui se præcipiti fuga proripiunt, in limosa paludum adiguntur, ubi pars mergitur, pars collo tenus aqua obtegitur, pars arundinibus & juncis delitescunt; trucidati in via obvii donec ira & dies deficerent. Quadrigentos hausit fallax & incerta palus, ferro cæsi octingenti quos inter Vergerius-Malaguetus castrametator, Bellebatus cohortis præfectus, Bougenus cohortis item præfectus, & Foranus; Subisius fuga dilabitur, cymbaque vectus in Olonam insulam penetrat, inde non multò pòst in Angliam pervehitur, adeo ipsi suspecta erant nedum Galliæ littora, sed & ipsa Rupella, ubi ab accepta clade pessime audiebat. Arx postridie deditur; quonam modo accuratius memorabo: Forestus acri vir ingenio, neque degener à Toyrassio fratre, dum ea nuper plaga incustodite commeabat, ab hoste captus, forte tum in vinculis Martiniana in arce habebatur: fugato Subisio, victore Toyrassio Parc-Archiacum arcis præfectum adigit, ut se intercessore utatur erga fratrem; arce absistit, militique præsidiario vitam impetrat & libertatem: sic liberavit hostem qui apud hostem erat in vinculis. Rex Toyrassio Insulam, & arcem

Montaût.

Verger-Malaguet, Mareschal de Camp.

La Forest.

Parc-d'Archiac.

arcem cum omni imperio committit, quibus non erit minor 1625.
gloria ab hostis externi irruptione in tempus suum conservatis, quam in præsens est ex receptis. Eo prælio è regiis cæsi, aut submersi undis trecenti, quos inter præcipui Baro Caussæus, Berbizius, Herovillæus, Bessacus, Puteanus, Realsius in Campana cohorte centuriæ præfectus, Beschemorus, & Pontullius. Sauciati post rem strenue gestam Villaveteranus, Marquæus, Lucinetus, Tronvillius, Guitautus-Comingius, Thibautus, Nargonæus. Post captam Ream Mommorancius victor, plagæ Olonææ advolvitur, factoque in Insulam descensu arcem obsidet, quam Subisius recens construxerat, fisus loco: nec longa obsidio; fama acceptæ cladis, fugaque Subisii San-justæum adigunt ut à victore legem acciperet ultro, ita arx dedita. Mommorancio & Toyrassio multum Rex debuit ea expeditione, qua Rupellanis decessit dominium maris: quo se impotenter extollebant: multum item debuit Sanlucano, & Rupifulcaudio in quorum virtute haud leve momentum fuit victoriæ obtinendæ.

Caussé. Berbize. D'Hero-ville. Bessac. Du Puy. Reals. Beschemore. Ponteuil. Villevieille. La Marque. Lucinet. Tronuille. Guitaut. Comenge. Thibaut. Nargone. S. Iust.

Theminius in Fuxenses progreditur (angusta est regio, quam ab Hispania dirimunt Pyrenæi montes, amne irrigua, cui ab auro, cujus ramenta trahit, illustre nomen est, *Aurigera*) rarus illi miles per desertiones; qui sub signis manebant, pars stipendio destituti intendebant murmura & minas, magisque regebant quam regebantur; pars morbis autumnalibus afflicti missionem petebant, defuncti æstivali servitio, cui locaverant operam. Obsidionem urbium quæ rebellaverant moliri jussus imperator, omnium erat indigus per quæ obsidentur urbes. Ex adverso Fuxenses abundabant commeatu omni, arma illis & pecunia quantum satis: augebat fiduciam, quod Rohanæus spem subsidii faciebat prima quaque die submittendi, si opus esset. Quæ ineunte æstate promptuarium belli fuerat Tolosa, adhuc interpellatur; ipse Tolosam venit Theminius, parlamentoque in conscientiam ejus belli vocato, militem, commeatum, & arma petit: *id Regem exposcere, quod è re provinciæ futurum sit*; rara Oratori facundia exsequi assueto magis quam loqui: sed quid facundia opus in persuasos? aperit alma provinciæ parens armamentarium suum, totamque exhaurit se expeditioni promovendæ Tolosa: tormenta bellica, pulvis, nitratus omnis

Themines en Foix. L'Ariege.

1625. omnis commeatus, miles & arma impensis nostris subministrantur, unde urbs postmodum obærata, nihil remisso ex spontanea largitione tributo quod Regi pendi solet. Primi ejus expeditionis conatus Regi ex voto, Sectariis contrà cessere: Calmontium, Bordæ, Savaratum Castra invalida, oppugnantur, oppidanorum metu, magis quam Regiorum vi. Per noctem proripiunt se in fugam municipes, corruptisque frumentis & vino cremant ipsi domos suas, fugiuntque in Asyli Mansum, ubi asylum fore sperabant. Borreti pagus flamma & ferro à regiis desolatur, jugulantur sine delectu oppidani, & miles, quia contra belli legem sustinuerant bellici tormenti aspectum in loco invalido: Baro Meslæus recusante spontaneam deditionem Theminio, murum ascensione superat, cædes est pro ira & furore victoris; postquam lanienæ imposuerat modum satietas, trahuntur in patibulum dedititii, finiuntque omnes in furca uno minus, qui carnificem agere tulit pro vitæ beneficio; triste spectaculum, & (quanquam è jure belli est) rarò inter indigenas, civili bello usurpatum! Nec prætermitti debet virtus heroica, digna certe quæ trahatur ad posteros: per Iambonetum Theminio transitus erat, huc septem è Secta milites improvide accurrunt inhibendæ viæ: indignatus imperator loco invalido obstare ausum hostem, hic castra ponit ira vecors, nec sui compos: tentata ascensione muri, ter, quaterque repellitur; miles præsidii, commeatus, & pulveris nitrati defectu per obscura noctis discessum meditatur: dilabitur explorandæ viæ unus è septem, lenteque suggressus dein ad suos redit: vigil ad murum miles, ratus hostis exploratorem esse, sclopeto disploso comminuit socio femur, ejulat sauciatus: vigil, detecto errore, ex agnita socii voce, egreditur, impositumque humeris ad Castrum defert: is aperire quam exploraverat viam; *irent, fugaque præriperent, se patibulo quod instabat, exsoluturum se debita omnium*; *nec deprecari mortem, qui victima pro fratribus erit.* Illi, *negare abstituros se, potius morituros una omnes ferro ad manum, nec inulta cæde, quam si unus, sine prælio pro libidine hostis patibulo suffigetur.* Postquam enixis precibus impetraverat, ut fuga, proriperent se: intercessere frater, unaque patruelis, negantes id pati posse sanguinem quo conjuncti erant. Ille, *quando* (inquit) *honesta morte vitæ infelici finem quæritis, non invideo vobis hanc*

Calmon.
Lasbordes.
Sauarar.
Borret.
Le Baron de Messe.
Iambonet.

hanc gloriam, qui una viximus fratres, una & moriemur. 1625.
Dilapsis sociis (quia impares prohibendo hosti si in murum ascenderet) aperiunt portam, desertique fiduciâ loci irrumpentes, ferro transfigunt, donec satiati ultione & sanguine numero vincerentur; dignum erat remuneratione heroicum facinus; Theminius implacabilis in furcam agit: certe parum abest ista virtus ab actis heroüm egregiis, quæ usque ad miraculum evexit antiquitas, hoc unum interest quod illi dignius memorantur.

Subsequitur in Mansum Asyli expeditio Rohanæo & Sectariis læta, exitiosa Catholicis, Theminio ingloria; fuere qui crudelitate regiorum provocatam in ipsos Dei ultionem vulgarent. Regi in eam expeditionem merebant septem legionariorum millia sub cohortibus Normannica, Crussolia, Ventaduria, Valhacæa, Aquabonæa, Mirapicensi, Durbana-Fuxensium, Ansigniana, Malhacia, Passæa: peditatui adjuncti sexcenti alarii sub alis Mommorancia, Ventaduria, Carmania, Mervillæa, Plorambellia: castrametabatur Comes Carmanius Fuxensium prorex, Marescallus Theminius imperatorem agebat. Vrbs modico amne alluitur, cui nomen *Arisia*, per interpositum alveum quatiuntur muri. Bretignius Sectariorum in agro Fuxensi præfectus ad Rohanæum scribit (is tum ab agro Cebennico Castrum remeabat) in hæc verba: *Obsessum à Theminio Asyli Mansum, rarum in urbe militem, prospiceret subsidio actutum submittendo, sic salvum fore municipium cujus fortuna (qualiscunque fuerit) tristi aut læto præjudicio communem in ea provincia reformatorum caussam ad se trahet. Valetam emeritum militem propulsandæ obsidioni electum à se, missumque in urbem cum omni imperio, illi adjunctum Arbustium longa experientia in omnes belli casus expeditum: ceterum tantam esse obsidentium vim, qua octo tormentis bellicis instant, ut brevi subsecutura deditio sit, nisi sedulo & cito prospicitur.* Rohanæus ad hæc nihil cunctatus Lusiniano partem exercitus sui committit, cujus subsidio tormenta bellica Castrum inveherentur, ipse delectu habito Revellum cum milite properat; postridie numerato viritim stipendio in agrum Fuxensem dimittit legionarios sexcentos, Valescurio duce. Huic subsidio transitus erat per Carlarium, cujus municipii rector Leranus, priuatis simultatibus Bretignio infensus; ea

Le Mas d'Asil.
Normandie.
Crussol.
Ventadour.
Valhac.
Aiguebonne.
Mirepoix.
Durban.
Ansignian.
Malhac.
Lapasse.
Merville.
Florembel.
Le Comte de Carman
Mareschal de Camp.
L'Arise.
Bretigni.
Valete.
L'Arboust.
Revel.
Valescuré.
Carla.
Terans

1625. caussa fuit cur procurato à Bretignio militi obstaret, negans fore illi, Carlario transitum, odio in autorem: obstantem

Anros. Rohanæus misso Aurosio hortatur, viam ut militi faciat in communem caussam vocato; detrectantem commotus in seditionem ab Aurosio populus (ita Rohanæus mandaverat) cogit. Sexcentorum major numerus quam ut ex improviso in urbem penetrarent: primum trecenti per obscura noctis suggressi; nec multò pôst ubi ex voto cesserat trans-

S.Blancard. itus, submissi totidem duce San-Blancardo, in quo Sectariis magna erat fiducia. Invalescentibus morbis autumnalibus, rarescunt ordines, parumque provido belli duce (cujus omnino genius, pugnare & vincere) deficiunt commeatus, arma, tormentarius pulvis, ea demum omnia quibus transigi solent obsidia, & adhuc Tolosa subsidio submisso succurritur: subministrantur à Capitolinis, autore parlamento, pali & ligones provehendis vallis; quatiendis muris tormentarius pulvis & tormenta bellica; asseres solido è robore rotulati & faciles tegendo militi dum propius, muris oppugnandis admoveretur: ast in irritum cessere subsidia hæc quantacunque: bis tentata per vim apertam in muros ascensio, bis inglorie fusi, totidem magna clade cæsi regii. Appetebat hyems iniqua obsidiis, imbribus continuis limosa humus, amnis vado immeabilis, aquæ tota late planicie restagnantes, subsidio recenti auctus præsidii miles, Theminium tandem impellunt, ut obsidium solvat: tumultuarium est quodcunque in eo discessu actum à regiis, ut dici possit soluta obsidio in fugæ modum. Hærebant paludoso limo tormenta bellica, &, nisi miles defectu boum, locasset operam eruendis, venerant in potestatem hostium. Hic obsidionis Asylianæ exitus. Erant qui Comitem Carmanium sinistri eventus autorem facerent, hinc ducto argumento, quod in Fuxensi provincia prorex, metuebat sibi minorem apud indigenas autoritatem fore, postquam Sectariorum factionem male perdidisset: his sine autore vulgatis minor habenda fides, vel uno magnanimitatis indicio, qua Carmanium natura dotavit. Magnum sibi in ea obsidione promeruere nomen San-Blancardus, & Valeta; ille vir natalibus nobilis, multumque Rohanæo æstimatus, hic vili ex stirpe, bellica virtute illustris, sed infelix; quippe ruinam strenue propugnans, prohibensque regios magna vi, glande ictus occubuit.

Inso-

Insolescit lætâ fortunâ hostis; distributoque in hiberna Theminii milite, ferro & flamma vastat Fuxensem agrum; vastationi addita præda ingens. Marchio Lusiniacus Rohanæi legatus, studio prædæ, redemptoribus Salinarum insidias struit, dum ab inferiore in Septimaniam superiorem commeant: prædâ ovans Revellum recipiebat se, nihil ab hoste metuens, cum in Marchionem ab Ambra casu fortuito incidit, is quinquaginta omnino alariis pugnam ausus, fugato & cæso hoste prædam recipit. Magna Sectariorum clades; inventi inter cæsos Monclusius, Margaritti fratres viri nobiles, reliqui è vulgo erant: è Regiis cæsus Cambiacus post rem strenue gestam. Præcipuum ejus pugnæ momentum in Marchione ab Ambra & Mompeyrano fratribus, quorum virtutem sæpe cum laude memorabimus annis subsequentibus. Ridiculum est, quod historiæ Gallicæ Autor nescio quis, inter mortuos annumerat Massaguellum, etiamnum hodie superstitem (nempe anno M. DC. XLII. quo hæc scribo.) Nemausenses (quorum consilia post Subisianam cladem procul seditione fuerant) audito successu ad Mansum Asyli prospero, rebellant statim, Rohanæumque vocant sæpius antè repulsam passum: adeo apud Sectarios ex rerum eventu, vigebat fides. 1625. *Ambres.* *Monclus.* *Marguerites.* *Cambiac.* *Mompeyrani* *Massaguel.*

Interea qui agebant in aula paci procurandæ Sectariorum Oratores, quos inter præcipuus Milleterius, acri vir ingenio, & fidei probatæ, quo neminem Secta potiorem habuit, scribunt ad suos; ***Reformatorum caussam deploratam penitus in aula Regis, & nisi actutum prospicitur, quærendum frustra remedium malo inveterato. Victorum esse (& fuisse semper) ut legem dicant victis: eam ita proponi in præsens à Rege (subductis Rupella & Subisio) vita, bona, libertas omnis, urbes, muri, munera, pensiones, vadia, jura demum omnia in eam diem possideri solita reformatis; salva ut illis sint, & integra, qualia Nannetico edicto continentur. Nautica lege cautum cum ingruit adversa mari tempestas; ut jactu mercium, nautis prospiciatur & navi: si Rupella & Subisius abdicantur reliqua salva fore.*** Castrenses acceptam habent legem, & pars magna superioris Septimaniæ urbes. Alesii item tanto impetu in quamcunque pacem feruntur, ut penitus à Rohanæo desciscerent, prohiberentque aditu venientem: ille in adversos casus ibat audentior, doloque *La Milletiere.*

1625. illudebat urbium oppidanis vim raró usurpare solitus. Memorat ipse in memorialibus libris, *coactum se, pervicacia sociorum, injectione manus extrema tentare, postquam agnoverat obstinatum esse Castrensibus in recta animum: præcipuosque ejus municipii, quorum autoritate corrumpebatur vulgus, in vincla conjectos, traducere ad Ruthenos, donec ferocitatem exuerent.*

Interea Rohanæus desperata Subisii fratris salute, desperata item caussa communi ex discordia quæ Sectarios inter gliscebat; per utramque Septimaniam, per Ruthenos, Cadurcos & Cebennos ire redire inquies, indicere urbium conventus, lacrymis, & omni dolo insidiari delegatis si flecti possent, donec tandem coinciderent omnes in votum idem. In communem caussam flectendis vulgi animis haud parum contulisse fertur Bethunia ipsius uxor, præcipue apud Castrenses, ubi per id belli morata. Sanè si perstitisset Rex negandæ acriter paci, non erant Rohanæo vires, aut dolus queis obstare posset. Caussa pacis Gallicæ, bellum externum fuit; promotores Rex Britanniæ magnæ, Veneti, Sabaudiæ Regulus, & Batavi Ordines. Enimverò, quia Sectariorum præcipui questus erant ex violata fide, quam Rex Monspelii dederat, placuit magnæ Britanniæ Regem fidejussorio nomine adhiberi contractui, quo magis valeret. Neque omitti debet, quo tempore nectebantur moræ in pacem, Subisium in Angliam profugum, Regi Carolo autorem fuisse subsidio Sectariis Galliæ submittendo: secreta tum huic Regi indignatio contra Gallos, ex violato (ut ajebat) jure gentium in persona legatorum, quos in Galliam nuper miserat; molliendæ ex facto invidiæ, (quanquam nihil erat quod juste queri posset) extra ordinem in Angliam delegatus Botruus, acerrimi vir ingenii placat iratum Regem, impetratque novi ut legati mittantur, cum quibus conventum tandem in novi leges fœderis Reges inter Galliæ & Britanniæ magnæ, Rempublicam Venetam, Sabaudum, & Batavos, nempe minuendæ Austriacæ dominationi, quæ Europæ audacius minabatur. Hæc Botruus in Anglia accurate, cite, & fideliter negotiatus, qua arte haud parum valet: sic ex pace Gallica bellum externum fuit, quod è re Europæorum Principum haud parum erat. Paucis notum est quo tempore bello premebantur Sectarii, desperatis caussæ com-

Madame de [illegible]

Bautru.

communis rebus, missos à Rohanæo, ad Catholicum Regem petendo subsidio Rossielierium & Camporotundium, diversis itineribus, quo alteruter tutò appelleret: felice in Hispaniam transitu, secreta utrique cum Comite Olivario consilia sunt quorum hæc summa; *Catholicum Regem pecuniam Rohanæo subministraturum, si seriò bellum gesserit.* Longior negotiatio fuit, quam ut crederet Rohanæus ex voto cessuram; quo factum ut non exspectato Oratorum reditu, urgentibus Rege Anglo, Venetis, & Sabaudo in pacem conveniret. Ea nondum promulgata Camporotundus à Marchione Ragnio in via interceptus Tolosam in vinculis mittitur: in pacem edictum parlamenti Princeps Masuyerus à Rege acceperat; vulgare distulit donec à reo exacta pœna; sub vesperam capite plectitur infelix homo: postridie vulgatur ex diplomate gratia; unde Sectariis in Masuyerum indignatio fuit: certe si bona fide ageretur, debuit pœnæ eximi reus; sed Masuyerus Sectarios summe exosus, nihil bonæ fidei dabat, ubi ipsorum caussa vertebatur.

1625.
La Rossielie-re.
Campredon.
Le Masuyer premier President.

BELLVM GENVENSE.

EO anno initium est bello Genuensi, felici si primi belli eventus; plane infausto si spectabitur exitus, cui Sabaudus Gallos, an Galli Sabaudum implicuerint, varie dictum. Plane utrique genti communis caussa fuit, &, quod pessimum, rara in eam societatem concordia. Non apud omnes convenit de caussa belli. Sunt qui credant promulgatum in Marini caput à Republica Genuensi diploma (quo pronunciabatur rebellis & patriæ proditor) provocasse in ultionem cum Rege Christianissimo Sabaudum ducem. Marinus natalibus Genuensis, affectu & inclinatione Gallus, eo fortè anno in aula Sabaudi, Christianissimi Regis legatus erat ex munere; vindicabat indigenam suum, eoque nomine subditum Respublica Genuensis; vocatus in litem, vadimonium deserit: publicantur ipsius bona velut transfugæ, venum it Reipublicæ ipsius caput decem & octo aureorum millibus; quod Regi Gallo & Sabaudo Principi pro injuria acceptum. Erant qui ex vicinia æmulationem esse vulgarent inter Sabaudum & Genuenses, cui superaddebatur gravis offensa à Genuensibus illata principi ex lacerata pa-

Marin.

1625. lam ejus imagine, contemptu, aut odio. Potior eorum sententia visa, qui fabulam de Hispano Rege sub Genuensi nomine narrari ajebant, reliqua qualiacunque demum pro colore adjecta; revera belli caussam esse Austriacæ gentis augmentum, Europæ minax. Futurum captâ Genuâ ut clauderetur Hispania Philippus, Austria Ferdinandus: negato per Italiam transitu Hispano militi, principibus Europæis in tuto fore feuda quæ possident. Hæc belli Genuensis caussa apud sapientes: his addebatur distractum in expeditionem Genuensem Hispanum, minus bello Valtelino (quod tum à Rege Christianissimo gerebatur) valiturum. Non erit extra

Genes. historiæ seriem de bello Genuensi dicturos, ex occasione perstringere quanti Hispanis momenti Genua, quam plerique Italiæ januam appellant.

Quibus suspecta sunt Austriacæ gentis incrementa Principes Europæi, (præcipue Christianissimi Reges) id cavere primum ne Hispano una & communis caussa cum Genuensibus foret: dissociandis studia omnium fuere prima & ultima, nempe ne in immensum cresceret dispendio alieno Austriaca dominatio. Vtramque Indiam transmitto, unde Hispano Regi pecunia in bellum trajectitia: de Europa nunc dicimus, quam ea gens cum reliquis principibus divisam possidet, adeo ut feuda uni ferme sint, quot & quanta reliquis omnibus. Immensam Austriacæ gentis (qua Germana, qua Hispana est) amplitudinem supra memoravimus, libro, quem singularem de bello Bohemico edidimus, sub annum M. DC. XIIX. propagando ipsius imperio quantum conducat Genua, nemo ignorat; hinc studia Hispanis fuere semper Genuæ in partes suas trahendæ quoquo modo, & (quanquam libertatem suam magnifice jactat hic populus) nemo Catholici Regis clientes diffitebitur, si sane judicat. Non illepidum est commentum quo huic Coronæ mancipantur: præter naturam est, & contra communem usum, ut debitori in creditorem dominatio sit; Hispanici Regis in Genuenses dominium manat ex debito quo ipsis obæratus pro malo nomine audiet quandocunque ab ipsis discesserit. Quæ enim actio Genuensibus contra inficiantem Regem? Hinc fit ut manente sorte, quæ ipsi cautio est fidei Genuensis, usuræ quotannis præstentur incuriose & segnius quam par sit; sic dominatur Hispania Genuæ. At de his satis: redeo ad seriem rerum.

Per

Per ea tempora Dux Sabaudiæ meditabatur bellum in Genuenses forte ab usurpato in confiniis Pedemontii terræ tractu, quem vindicabat regulus jure suo; lis inter privatos de termino moto, inter Principes bellum est: caussis antè memoratis in ejus belli societatem venit Christianissimus Rex: unà concurrunt duo Principes in rem communem, partitaque ante victoriam præda ita cavent, ut Genua & Savona inclusis, quicquid Galliæ & Pedemontio adjacet Regi Christianissimo cedat; reliqua sibi vindicabat Sabaudus. Martio adulto Comestabilis Esdiguerius ultramontanam expeditionem aggreditur: lætæ illi acies, queis adjunctæ Ducis Sabaudi copiæ, viginti quinque peditum millia æquabant, quatuor mille alarios: haud impar Genuæ expugnandæ exercitus si abessent inter duces discordia, & avaritia unde mali caput. Prima acies Comestabili permissa, sub quo castrametatorem agebat Marescallus Crequius: alariis imperitabat Comes Alesius, Valesia è stirpe Princeps, Ducis Engolismensis filius. Subsequebantur Dux Sabaudiæ, princepsque Pedemontii, pater & filius Genuensem Ripam (quanta est) animo devorantes. Comestabilis signa in Capriatam vertit; Sabaudus ad Rossiglioni montis angustias castrametatur qua Campo imminent (urbs est in confiniis ripæ Genuensis Monferrato contigua.) Arcta erat via per Apenninum, quam Genuenses claustris superstructis, duobus peditum millibus muniverant. Capriatenses vim vi repellunt, ast non diu; ascensione superatur murus, diripitur urbs, violantur Dei & hominum jura, stupro, incendio, cæde; non sexui, non parcitur ætati; dira crudelitas! Guavii & Novianenses tristi exemplo dedunt se Gallis; exin in Gavienses arma conversa; longa hîc obsidio, & per varios belli casus illustris: demum cæsis mille Neapolitanis (quos Genuenses in subsidium urbis submiserant) deditur urbs, absistit præsidii miles, manent oppidani salvis libertate, & bonis. Hæc Galli: Eadem Sabaudo virtus, idem expeditioni quam procurabat exitus. Obstabant transituris angustæ Rossiglioni fauces, in quibus claustra prævalida & firmando loco præsidium militare; expugnantur munimina, pelluntur tria legionariorum millia, queis Nicolaus Doria præerat; urbes Rossiglionæa, Campia, Musonia, Spinea & Sacellia deditione accipiuntur: Ostagia item deditur postquam prælio instru-

1625. *Crequi.* *Le Comte d'Alés.* *Capriata.* *Rossiglion.* *Campo.* *Gua.* *Novi.* *Gavi.*

1625. instructo victi in urbis conspectu Hispani, quos in subsidium Dux Feriacensis Mediolani Prorex submiserat. Quantus Genuæ metus ex imprævisa irruptione, quanta ex tristi rerum eventu consternatio, vix dici potest. Libornam matronæ & virgines, unaque preciosa omnis supellex asportantur, impedimentis omnibus exsolvit se urbs passura obsidium; neque enim ambigebatur irruptionem mox fore in Genuam. Hieronymo Doriæ veterano duci committitur Reipublicæ cura: munimenta procurat, urbanoque præsidio imperat Carolus Doria Dux Turcinus: ast leve præsidium ex munimentis, urbi cui infra positæ circumjecti montes dominantur; omnis illi in milite vis. Prævalente consternatione, Ripæ totius curam abdicandam senatus censebat, ratus majus in urbe metropoli præsidium fore, si omnes ad ejus defensionem copiæ vocarentur: intercessit Doria in spem Gallici exercitus mora & dilatione frangendi; *priusquam per varios belli casus jactatus Genuam venerit, exhaustum fore: Gallos primo impetu validos, cunctatione enervari & frangi: venturum interea subsidium, quod Rex Catholicus, quod Imperator terrâ marique expediunt.* Assensere municipes & senatus, communique calculo in eam sententiam itum, *cunctatione bellum geri oportere, tantisper dum fœderatorum subsidiis juvarentur.*

Iis forte diebus tres onerariæ quæ Barcinone Genuam solverant, vento adverso in portum Massiliensem aguntur, & retinentur facto Guisii; neque enim ita imperatum à Rege. Hispani magis reparandæ injuriæ, quam resarciendæ jacturæ naves Gallicas, quotquot littoribus Hispanicis habebantur, mancipant sibi, velutque inter hostes prædantur; publicantur Gallorum bona qui Hispaniam habitant, in vincula conjiciuntur possessores: haud secus sævitum in Gallia contra Hispanos, ut non procul bello essent res nostræ. Manebat Hispano Regi alte impressus dolor ex Genuensi bello; hinc præcipitantior ultio ex levi damno, quod per legatos in momento reparabile fuerat, nisi aliunde incaluisset ira.

Genuensis Ripa quam late patet, demptis Genua & Savona, nostra erat, cum affertur Marchionem Sancrucæum, & Ducem Feriacensem ingentibus terra marique copiis nedum ab Hispano Rege; sed & ab Imperatore submissis pro- *Ste. Croix.*

perare:

perare: affertur item ducatuum millionem unum ab Hispano Rege, Genuensibus missum bello fortius sustinendo, aut redimendæ paci: Duces Etruriæ, Parmæ, Modenæ, Ianotinus Doria Cardinalis, Siciliæ Prorex militem & arma Reipublicæ subministrant; implacida est quaecumque ex caussa dominatio recens: antiqua manent & feruntur facilius, quia mole sua subsistunt; hinc fuit, quod Principes Itali conspirarent velut in communem caussam contra potentiores quorum recens vicinia & crementum suspectabantur: una stabat pro Gallis & Sabaudo Respublica Venetorum, odio in Hispanum magis quam caritate in fœderatos. Hærebat Summus Pontifex medius inter utrumque Regem, quo neutri suspectus, arbitrium caussæ de more susciperet: sed tanta Pastrani Regis Hispaniarum legati impressio fuit, ut & Roma communis mater, triremes in id belli suas expediret. Hæc inter magis ac magis gliscebat discordia inter Sabaudum Ducem, & Comestabilem Esdiguerium; vindicabat summum sibi quisque imperium, nedum in castris, sed & in captis urbibus, quarum procurationem distribuere, quisque juris sui esse ajebat: ex ea discordia in pessum eunt res nostræ. Famâ adventantis subsidii, rebellat omnis Ripa, Gavium deditur proditione (ut creditum) Governoni, quem urbi præfecerat Esdiguerius: de Esdiguerio multa perperam dicta & vulgata, jure an injuria mihi non liquet: summa illi ab antiquo, cum Bullionæo concordia (is in ea expeditione juri dicundo præpositus erat, Iustitiæ Superintendentem Galli appellitant) hinc factum ut duo, penes quos stipendiorum jus omne erat, pecuniam stipendiariam impunè diverterint (si vera fama) quod indignatus miles statim signa deseruit. Addit Capriata rerum Italicarum scriptor: suspectam fuisse Duci Sabaudo, Esdiguerii morositatem, postquam pecuniam à Genuensibus acceperat, qua venalem ipsi fidem improperabat dux: certe magis suspecta Sabaudi fides contra Esdiguerium ex simultate, quæ per id temporis magna fuit inter utrumque. Proditionem Gouvernoni ex dedito Gavio ostendit Provincialis parlamenti placitum, quo defuncti ex fortuito casu cadaver, sepulcro erutum, in furca expositum est.

1625.

Vn milion de Ducats.

Gouverno.i.

Bulion, Surintendant de la Iustice.

Avocandis ab expeditione Genuensi confœderatis, Dux Feriacensis Astæ obsidionem simulat (urbs est in confiniis Pedemontii, Mediolano & Monferrato contigua) Esdigue-

1625. rius morbo extemporaneo correptus, Marescallum Crequium ire jubet quò vocabat hostis. Ivit impigre strenuus vir, delectuque habito, quatuor legionariorum millibus intromissis juvit urbem: Princeps Carinianæus Sabaudi filius, Comes Alesius, Torignius, & Amansæus propulsandæ obsidioni clam suggressi, firmant oppidanos & militem. Postridie quam ingressi, Amansæus tentata in Hispanos irruptione magno Gallorum desiderio occumbit. Feriacensis ex tempore, dolo an metu arma in Verrucam convertit. Verruca urbs est antiquis parum nota, cui præcipuum nomen ab ea obsidione, cui memorandæ accingimur. Militare præsidium in urbe rarum ex Feriacensis dolo, qui simulata in Astam obsidione, huc Verrucianum militem avocaverat; & nisi Marchio Sanreranus per obscura noctis mille legionarios in subsidium intromisisset desperata erat oppidanorum salus. Trimestre obsidium fuit per varios belli casus; castra sua Dux Feriacensis claustris & vallo firmaverat, extructisque per stata spatia munimentis viam subsidio omnem intercluserat, adeo ut nemo ambigeret brevi deditionem fore. Hæc inter Vigniolius sex Gallorum millibus supplet exercitum, quo milite Esdiguerius auctior munimenta hostium urbi circumjecta expugnat; certe haud incruenta nobis victoria fuit, cæsis centum circa legionariis & Castellero Crequiani præsidii præfecto: sauciati Crequius, Vigniolius & Capesius; ast levis jactura in comparationem stragis, quæ Feriacensem postridie coëgit ut obsidium solveret. Postquam abstiterat Hispanus miles castra insedit Gallus, inventaque in vallis corpora semiviva, insepulta passim cadavera, arma & impedimenta omnis generis, nempe projicientibus Hispanis, quo expeditiores fugerent. Vrbe liberata in perpetuum victoriæ monimentum, incisa marmori hæc inscriptio.

Le Prince de Carinian. Torigni. Amansé. S. Reran. Vignioles. Chapes.

LVDOVICO XIII. AVXILIANTE, CAROLO EMANVELE IMPERANTE, VICTORE FILIO PROPVGNANTE; HISPANO, SARMATA, ITALOQVE PROFLIGATIS, VERRVCA SERVATA.

Feriacensi ea expeditione multum decessit ex fama qua in eam diem valuerat; multum item Hispano Regi, multum Imperatori, quorum in ea obsidione caussa commu-

nis erat. Ad ripam amnis ubi castra posuerant Hispani, lapidi in speciem tumuli erecto, insculptum hoc, velut tumulatæ Hispaniæ epitaphium; *Siste vomerem, Verrucane arator, dum ex ingenti cadavere breve documentum feras! Ego illa tam vasta, quam infelix Hispana ambitio totis hisce jugeribus prostrata, novum post Phaëthontem temeritatis exemplar: olim flebiles Eridani ripas, nunc meo lapsu hilares feci infelix Phaëthon; hoc tantum felix, quod saltem ossibus alienum solum occupo. Perge jam, atque ossa mea levius aratro preme, nam & meis machinis oppido tuo parum nocui, & meorum cinere tuis agris maxime profui.* Hæc jactantius scripta quam verius; neque enim Gallo & Sabaudo confœderatis, pro destinatione cessit Italica omnis expeditio: vices suas patitur bellum, nec mirum est in Ripa Genuensi victos, reciprocante fortuna Verrucæ victores esse. Redeo in Galliam. 1625.

Exeunte ejus anni Majo Masuyero Tolosani Senatus Principi, parantur fatales in necem insidiæ: caussa in incerto fuit, in incerto item autores: certe ingens proditori væsania, & longa in crimen patientia; quatuor schedularum millia in varias figuras complicata, majusculo & passim rubeo charactere diversis in unius caput inscriptionibus distinguebantur: concubia nocte per totam urbem disseminantur Schedæ, affiguntur in triviis, appetente luce leguntur, colliguntur, ut cuique obviæ: referam ex quatuor millibus unam quæ incidit in manus meas hisce verbis: *Quid hæres popule afflicte? quid mora est, quin cadit debita publicæ ultioni victima Masuyerus, vir nequam & scelestus, à quo opprimeris? Debitum illi tributi augmentum quo affligeris; debitum illi bellum quo desolaris. Ille sub bono principe grassatur in viduam, in pupillum, in omnes: vindica te in libertatem nece scelestissimi hominis; occide, occide, occide, & liber eris.* Interea serpebat tacitus per urbem rumor, intendebantur voces & murmura proxima seditioni & cædi; nec Masuyero tantum; timebatur & oppidanis qui fama divitiarum valebant. Statim præsidia militum per urbem distributa; positisque per plateas & trivia furcis patibulariis, seditioni occursum quæ imminebat. Qua nocte schedulæ spargebantur, Masuyerus apud Carthusianos agebat pervigilio diei celebrando, qui Sanctæ Trinitati anniversarius erat; quod in usu habebat *Le Masuyer.*

vir

1625. vir summe pius quandocunque datum à publica administratione vacare. Certe virum se fortem & strenuum exhibuit, quando confluentibus in monasterium amicis, schedarumque fasciculos, quibus in necem deposcebatur, importantibus, & urgentibus ut urbe actutum absisteret; respondit, *impavidum mori oportere qui probe & innocenter vixit.* Exin prima luce ad Reipublicæ munia digressus intrepide gessit omnia: adeo ut alterius discrimen esse diceres.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu HENRICI IV.

LIBER DECIMVSQVINTVS.

SYNOPSIS.

Omitia Cleri Gallici generalia Lutetiam convocantur. Vulgantur incertis autoribus libelli duo in Christianissimum Regem & Cardinalem Richelium compositi, sub his titulis admonitio ad Regem. Et mysteria politica, *summa capita perniciosissimæ in Reges doctrinæ recensentur, queis exhibetur pro hæreseos fautore Ludovicus, ab Anglicano matrimonio, à fœdere cum Batavis inito, à protectione Palatini suscepta, à Valtelina occupata. Apud Comitia Cleri de his libris refertur: neque ambigitur pessimam esse doctrinam. Stampesius Episcopus Carnotensium eligitur censuræ in anonymos componendæ. Componit Gallice & exhibet, probatumne opus à Comitiis an improbatum fuerit ingens est altercatio. Probatum fuisse Stampesius, hinc probat quod in comperto est, postquam legerat, rogatum autorem, ut pro Cleri dignitate librum ex Gallica lingua in Latinam traduceret. Traducti operis approbationem convincit item, ex approbatoria diæta quam exhibet, à Richardo actuario obsignata: Episcopi contrariâ diætâ excipiunt per quam censura reprobatur: ast ne perniciosam anonymorum doctrinam sequi viderentur, componunt ipsi suo modo censuram & vulgant. Singularia super eo negotio recensentur. Stampesii censura docta & elegans redacta in compendium*

pro-

1625.

profertur. Summus Pontifex grates habet Episcopis Galliæ velut ex beneficio in sedem Apostolicam collato, acceptamque refert gratiam Clero Gallicano. Vt Stampesii liber multum à Regiis laudatus parlamenti Lutetiani approbationem meruerit: ut idem Parlamentum, censores Episcopos condennaverit. Et quæ hinc sequuta. Demum Rex ad se jure summo evocat litem. Quæ Hispanus auctor libello suo in Christianissimum Regem falsò & inepte congerit, in Regem Catholicum retorquentur; ostenditurque exemplis novis, & veteribus Austriacam Gentem quoties e re ipsius fuit fœdera cum Ottomannis & omnis Sectæ hæreticis iniisse. Duelli timor Londinum inter & Ornanum transigendi, ut indictum fuerat, caussa est cur Gasto Regis frater Ornano, Galliæ Marescalli munus à Rege impetret quo postmodum à duelli lege eximatur vir quem impensius amat. Comes Fargius in aula Hispana Galliæ legatus, pacta de rebus Valtelinæ init cum Comite Olivario, improbata Regi Christianissimo quia sine mandato convenerat: recensentur ejus fœderis articuli decem & novem perniciosi Gallicis rebus; exitiosi Sabaudo Duci & Reipublicæ Venetæ. Ira Sabaudi placata per discessionem à pacto. Iacta in P. Berullium & Fargii uxorem procuratæ ejusce conventionis suspicio. Pralinii & Rupelauri Franciæ Marescallorum exitus. Rex promovendæ edictorum promulgationi in Parlamentum venit, jubetque in acta redigi quæ proponebantur edicta; Servinus advocatus fisci supplex vim insolitam deprecatur, tanta animi commotione ut statim exanimis fieret; viri maximi elogia. Substituitur defuncto Bignionus, proxime accedens decessori, si non superat: brevi ad res Lotharingiæ digressu Henrici ultimi ducis pacifici mors, successio Nicolæ ipsius filiæ, Caroli Principis Valdimontii cum illa nuptiæ memorantur; mox de lege Salica in eo feudo recens introducta, utrum ex vetere Renati II. testamento valitura sit necne districte differitur: tabula genealogica proponitur explicandæ successioni. Angliæ Rex Bukingamo autore, contra conventa in contractu Regalis matrimonii pacta, Catholicam Reginæ familiam depellit: quanam ex caussa. Vulgatus Santarelli Iesuitæ transalpini de Summi Pontificis in Reges potestate liber parlamenti Lutetiani arresto manu servi publici crematur: vocati in judicium præcipui è societate qui Lutetiæ agebant, interrogantur per capita quidnam super ea quæstione ipsi censeant; respondent ex tempore, petitaque dilatione per quam maturius deliberare possint, scriptum referunt quo sibi semper cum Clero Gallicano & Sorbona unam sententiam fore respondent. P. Cotonis mors & Elogia.

Isdem ferme diebus convocantur Lutetiam, quoquo decennio solita restaurari comitia Cleri Gallici generalia, queis interfuere tres Cardinales, octo Archiepiscopi, triginta Episcopi; ex secundo ordine centum erant. Plura iis Comitiis

1625. mitiis agitata in reformationem disciplinæ Ecclesiasticæ, quæ libris continentur à Clero Gallicano in eam rem editis. Pecuniæ vis ingens plerisque oratorum obluctantibus dono in Regem collata; prævalueratque imponi liberalitati modum, nisi mutuò sese circumvenissent delegati, quod in iis conventibus fieri amat, studio privatæ rei cui sæpe avidius incumbunt Episcopi rarâ inter fratres concordiâ, ast non omnibus idem est nævus, plerique procul aulæ studio, præcipua habent quæ sunt ex munere. Ejus conventus Ephemerides accuratius legi, quibus consultò res omissæ, quas commemorare operæ pretium est, etsi tacita inter Episcopos lege statutum, ut premerentur: ipso conventus exordio vulgantur libelli incertis Autoribus duo, queis pleraque in Christianissimum Regem, in Cardinalem Richelium, in Comitem Schombergum, & reliquos Regni administros continebantur, quæ mox referam. Libellis tituli erant; *Mysteria politica.* &, *G. G. R. Theologi ad Ludovicum* XIII. *Galliæ & Navarræ Regem Christianissimum admonitio fidelissime, humilime, verissime facta, & ex Gallico in latinum translata, qua breviter & nervose demonstratur Galliam fœde & turpiter impium fœdus iniisse, & injustum bellum hoc tempore contra Catholicos movisse, salvaque Religione prosequi non posse. Augustæ Francorum cum Catholico magistratu. Anno* M.DC.XXV. Ambitiosus iste titulus, & plane mendax. Imponebat se Gallum autor, quo facilius insinuaretur contra Regem Christianissimum dogma impium: mentiebatur se Theologum, quo plenior dictis fides esset: dogmatum & omnis doctrinæ hæc summa fuit. *Opponi hæc duo, bellum in Gallia hæreticis moveri; extra Galliam ab eodem Rege, Catholicis. Hæreseos extra Galliam fautorem esse Ludovicum, cum Batavis Ordinibus contra Regem Catholicum opitulatur; cum Palatinum in feuda sua restituere tentat, cum opem infert Reipublicæ Venetorum, & Sabaudo Duci contra Genuenses, & Valtelinos: bella hæc (quocunque tandem colore obumbrentur) impia esse; jari divino & humano contraria. Castigandos desuper in virga ferrea Reges Galliæ, non secus ac Iosaphat Regem Iudæ: senatum Venetiarum, & Sabaudiæ Regulum hypocritas esse, & procul fide Catholica, rei suæ studiosos pro ambitione, quæ una ipsis loco Religionis est. Debere Philippum*

pum mutuas vices Ludovico , & si tuebitur subditos in Gallia rebelles , par pari redditurum ei qui rebelles in Belgio protegit. Falso axiomate illudi Ludovico, dum à ministro suo prave suasus , licere ait , vicini principis augmento obsistere. Exin contra Richelium Cardinalem invehitur liber , tanquam in autorem matrimonii Anglicani ; fœderis cum Batavis Ordinibus renovati ; Valtelinæ, in excidium Catholicæ fidei occupatæ. Postquam hæc & his similia adstruxit, proponit quæstiunculas , in hunc modum ; *Vtrum Comitia Galliæ generalia teneantur Regi notum facere , ut est ex omni parte perniciosa confœderatio quam iniit cum hæreticis ? Vtrum Catholicis principibus , qui id fœderis dissimulant & patiuntur, lethale sit peccatum ? Vtrum ipso facto Rex Gallus excommunicatus sit introductione hæreseos in provincias externas, ubi Catholica Religio una viguit ab antiquo ? Vtrum pessimi consultores eadem censura teneantur? Vtrum Regi Gallo vis inferri legitime possit, ne in Catholicos bellum moveat ? Vtrum fas sit subdito in tyrannum sævire ? Num expediat posita in extremis Gallorum Republica eligi virum probitate & autoritate illustrem qui Religionis protectorem se ferat, juxta & populi : & quis tandem eligendus ?* Demum quæstiones propositas solvit in hanc sententiam ; *Regem Galliæ ipso facto excommunicatum esse , quia Deo bellum movet, cum movet Catholicis; si perseverat infernum fore ipsius portionem.* Exin hortatur Summum Pontificem ut gladio utatur , velut in membrum putridum : Catholicos Principes, ut bellum moveant Galliæ Regi pro Religione, quæ summa ipsis ratio est, aut esse debet. Concludit demum tristi Henrici IV. exemplo, quem non ex alia caussa à Deo cæde multatum ait,quam quod principibus Brandeburgensi & Neuburgo hæreticis opitulari destinaverat contra Catholicos : *Denique unam esse genti Austriacæ cum Deo caussam , qui Austriacæ genti obstiterit, Dei ordinationi obstiturum.* Hæc summa monitionis fuit. Vbi Clero innotuit pro hæreseos fautore & propagatore vulgari Ludovicum , cui ab ineunte ætate præcipuus labor extirpando in Gallia Calvinismo : refutare primùm doctrinæ pestilentiam verbo & prædicatione, privatim & publice : demum comperto grassari audacius luem, placuit edi librum , quo improbatam à se pestilentem Anonymorum doctrinam Clerus Gallicanus ostenderet :

1625.

Brandebourg.

Neubourg.

1625. deret: Leonardus Stampesius Episcopus Carnotensis magnificus vir., & inter paucos doctus censuram rogatus componit. Dicam accurate originem & progressum ejus negotii, in quo præcipuum hujus conventus Ecclesiastici momentum fuit; unde lis orta in parlamento Lutetiano inter Procuratorem Regis & Clerum Galliæ; unde discordia inter Episcopos; rem certe haud indignam quæ trahatur ad posteros, etsi studium Clero ingens fuerit ut premeretur. Iussus Episcopus Carnotensis censuram in Autores Anonymos componit & exhibet, probata conventui necne, varie dictum pro diverso cujusque affectu: ille partesque ipsius secuti probatam ajunt & laudatam, & quia Gallico idiomate, posito infra majestatem Cleri laborabat liber, rogatum à Clero Autorem, ut Latinum faceret opus ex Gallico; fecit, & exhibuit: probavit Clerus; hoc & ipsum ambigitur. Ferunt comitiorum ephemerides, quas habeo Trapesii Archiepiscopi Auscitani manu scriptas (is in eo conventu inter præcipuos erat) jussum à Clero Stampesium composuisse censuram, & ut Gallica lingua conscripta erat, legisse coram omnibus, nec defuisse qui probarent; prævaluisse numero, improbantes. Postmodum ab eodem Autore, Clero rogante Latine redditam; ast non exhibitam multo minus probatam; ita habet manuscriptum meum. Stampesius excipit ex diæta, sub vigesima Novembris die, ab Actuario Abbate Richardo ipsi tradita cujus hæc sunt verba; *Dominus Episcopus Carnotensis sæpe à conventu rogatus scripto ut refutaret doctrina pestilentiam, quæ duobus libellis continentur contra Christianissimum Regem editis, censuram à se Gallica compositam lingua exhibuit, quam unanimi omnes consensu approbavere, laudavere, &, ne quid operi deesse videretur, rogavere (quo major scripto autoritas esset) ut censuram è Gallica, Latinam faceret, quod ille lubens acceptum tulit, paruitque, exhibita postmodum latina censura, composita in hunc qui sequitur modum. Cardinalium, Archiepiscoporum, Episcoporum cæterorumque qui ex universis Regni provinciis Ecclesiasticis Comitiis interfuerunt de anonymis quibusdam & famosis libellis sententia*, &c. Ita habet diæta quam Episcopus Carnotensis exhibuit postmodum coram Episcopis, quo censuram suam sub utraque lingua fuisse probatam ostenderet. Postquam Clero innotuit in Actis Richardi prostare

Leonard d'Estampes E. de Chartres.

Richard.

ftare hujuſcemodi ſcriptum acciri mandat: interrogatus cur ita ſcripſiſſet vero procul: reſpondit in hæc eadem verba. 1625.
Cenſuram Gallicam ab Epiſcopo plenis Comitiis lectam, & quanquam non petita de more ſuffragia approbanda, aut improbanda, aſtantium applauſu & vocibus confuſe excitis laudatam; his deluſum ſe, quaſi de opere probato in acta ſua retuliſſe: ab ea die per adverſam valetudinem decubuiſſe, plane ignarum eorum quæ ſubſecuta ſunt: ſubſtitutum ſibi Fontanum, qui de latina cenſura ut probata, in diæta margine ſcripſerat, loco qui etſi peregrinus erat, valebat in memoriam rei geſta; poſtmodum rogatum ſe ab Epiſcopo Carnotenſi, diætam inſeruiſſe libro ſuo, ejuſque exemplar ipſi tradidiſſe, nihil ambigens de opere per ſui abſentiam probato, ex nota marginali. Certe dubitari non potuit, etſi Gallicum opus lectum fuerat, & forte approbatum, non ſic fuiſſe de latino, cujus furtivam approbationem convincit, poſtmodum habita coram ipſo Epiſcopo Carnotenſium pleniore conventu diæta, quinta die Martii anni ejuſdem, per quam pro non ſcripto habitum quicquid ſuper eo negotio ſcripſerat Actuarius; verba ejus diætæ hæc ſunt: nos &c. in præſentia Carnotenſium Epiſcopi ſtatuimus diætæ articulum quo præfatæ cenſuræ approbatio continetur ex libro noſtro delendum, &c. Regiam autoritatem vindicabat eleganter Stampeſius doctrina quam non admittit Roma, unde apud politicos optime audiit, male apud Epiſcopos. Hæc ego fuſius retuli, quia magna ex eo negotio controverſia fuit inter Epiſcopos & Parlamentum, hoc approbante cenſuram, illis plane improbantibus: unde Curiæ placita contra conjuratos Epiſcopos pleraque, queis Cenſuræ ſubſcribere jubebantur, aut conventum diſſolvere. Obſtitere acriter viri fortes, donec Rex, gliſcente magis ac magis diſcordia, litem ad ſe totam evocaret. Ne tamen videretur Clerus reprobato Epiſcopi Carnotenſium libro doctrinæ contra Regem, & miniſtros Regni vulgatæ ſubſcribere, cenſuram in hæc eadem verba componit & vulgat.

1625. Cardinalium Archiepiſcoporum, Epiſcoporum, cæterorumque Eccleſiaſticorum in publicis Cleri Comitiis Lutetiæ congregatorum, De duobus libellis

CENSVRA.

CARDINALES

ARCHIEPISCOPI, EPISCOPI CÆTERIque Eccleſiaſtici in publicis comitiis noſtri ordinis Lutetiæ congregati, omnibus & ſingulis Archiepiſcopis ac Epiſcopis

Salutem & Benedictionem in Domino.

EDiti ſunt hiſce temporibus duo libelli, quorum tituli, prioris quidem, ADMONITIO AD REGEM, poſterioris vero MYSTERIA POLITICA, quos diligenter examinari curavimus, comperimuſque plurima his contineri falſa, temeraria, ſcandaloſa, ſeditioſa, contra utilitatem, tranquillitatem & proſperitatem Regni, Regiſque perſonam, & autoritatem, & Conſilium. Quocirca illos ut tales per præſentes damnamus; Ideoque hortamur vos & obnixe precamur ut in cunctis locis veſtrarum Diœceſium Cenſuram hanc noſtram promulgari & valvis Eccleſiarum affigi quamprimum curetis, prohibeatiſque cunctis veſtris ſubditis, ne quis doctrinam his libellis contentam doceat, aut prædicet, nemo tales libellos vendat, aut diſtribuat, neque apud ſe retineat ſub pœnis juris aliiſque arbitrio veſtro imponendis. Datum Lutetiæ Cleri noſtri ordinis Comitiis generalibus in fano Genovevæ 26. & 27. Februarii ann. M.DC.XXVI.

VALETA CARDINALIS.

Ex mandato DD. Richardus Secretarius.

Hæc ſumma cenſuræ vulgatæ cum approbatione conventus. Sanè quam Stampeſius compoſuerat vulgari meruit, ſi Epiſcopum non haberet autorem: referam ſumma ipſius capita

1625.

capita multum probata politicis. *Cum Ecclesiasticus totius Regni Comitiis in civitate Parisiensi de rebus ordinis nostri consuleremus, liber ad nos perlatus fuit; cui Admonitio ad Regem* &c. *titulus erat. Primò quidem ut insidias quasdam faceret auribus, se civem, se Theologum, se belli dissuasorem adventare profitetur. Deinde pericula effingit inextricabilia, tragicos eventus ominatur, & (qua est temeritate) minatur. Arma Regis damnat injustitiæ, fœdera impietatis, consilium perfidiæ, Regni optimates perduellionis. Ubi in nos virus evomuit, excurrit ad exteros; Veneto Senatui exprobrat atheismum, Sabaudo levitatem & avaritiam; reliquos omnes fœderatos suspicione perfundit. Illatas à Calvinistis in Germania clades Gallo adscribit, &, qua est impudentia Regem pro famulitio diaboli pugnare contendit. Postremo, ô parricidium! clementissimo, justissimo, religiosissimo Regi, quod fœderatis periclitantibus, obsessis, exsulibus, afflictis pro jure gentium opem ferat (horremus elogia) damnationis æternæ minas intentat: hæc sunt præcipua tela*, &c. *Æquum est, ut, quæ Christiana Religio de Regum autoritate credenda proponit, citra fucum adulationis aut detractionis invidiam aperiamus: Reges à Deo esse præter publicum omnium gentium consensum, etiam Prophetæ denunciant, Apostoli confirmant, Martyres confitentur: neque tantum à Deo, sed etiam Deos*, &c. *Dii itaque qui vocantur, consequitur ut sint, non essentia quidem, sed facultate; non natura sed gratia, non ad perpetuum, sed ad tempus*, &c. *Illud ipsum quod lex humana non permittit, divina vetat, dum fraudem omnem, atque contradictionem servis erga dominos prohibet. Quid ergo si iniqui fuerint? si sensum Scripturæ quæris, nulla ex parte rebellandi consilium habemus, salva religione parendi præceptum habemus: quamvis fortunas eripiat, libertatem tollat, servitio premat, & quæcunque Deus postulantibus Regem futura denunciat, & suorum ruinam meditetur tamen parendum est Regi quantumvis dyscolo. Deus cum talem eum futurum prævideret, nihilominus præposuit: Regem ut parentem, si bonus est amare; si malus est ex divinæ voluntatis decreto ferre debemus; quid si Religionem ipsam expugnet, ferro sæviat, rursus ad martyrium fideles vocet? quantumvis hæretici reclament, tamen si Euangelio acquiescere velimus, satius est fuso sanguine cœlestem victoriam reportare, quam educto gladio Christianæ*

 patien-

rem jurisdictionem non habet ; in quem si jurisdictionem haberet, non tam bellum, quam castigatio, quam judicium foret. At injustum est, quod ad restituendum hæreticum Principem susceptum sit : hæreticum non probamus, legitimum tuemur : hæreticus est à Deo institutus, &c. Prolabitur postmodum Autor in defensionem Reginæ parentis, Cardinalium Rupifulcaudii & Richelii, Cancellarii, & Marescalli Schombergi : & quos Autor anonymus audacius carpit, adulantius ipse defendit ; ita postmodum perorat : *Rex Regum maxime ! tuum est non magis hostium contumelias contemnere; quam nostrûm omnium, quotquot Ecclesiastici ordinis sumus, pietatem tuam prædicare, laudare Religionem, securitatem procurare. Perge feliciter, procede audacter, regna tranquille, triumpha fortiter ; ingruant hostes, contumeliæ sæviant, tibi ad salutem, ad victoriam, ad triumphum votis quam poterimus ardentissimis aditum parabimus, assiduis precibus sollicitabimus ; Mittat tibi auxilium de sanctô; impleat omnes petitiones tuas : memor sit sacrificii omnis tui, ut quotquot imperio tuo subjicimur lætemur in salutari tuo, & in nomine Dei nostri, Regisque prosperitate magnificemur. Quantum vero ad istos libellos attinet placuit nobis omnibus tam impios, sceleratos & in perniciem Galliæ concinnatos libros nostra sententia & autoritate damnare. Datum Lutetiæ Cleri generalibus Comitiis, decimotertio Decembris* M.DC.XXV. 1625.

De mandato Illustrissimorum & Reverendissimorum Cardinalium, Archiepiscoporum, Episcoporum totiusque cœtus Ecclesiastici in Comitiis generalibus Cleri Galliæ constituti.

LEONARDUS D'ESTAMPES *E. d'Estampes.*
E. CARNOTENSIS. *E. de Chartres.*

Censuram ab Episcopo Carnotensium compositam sedulò retuli, quo videant qui hæc legent, jurene an injuria Clerus Gallicanus improbaverit doctrinam quæ eo libro continetur & quia usque in hanc diem plerisque pro incerto habitum est Cleri de Stampesii scripto judicium ; accurate memoravi ephemerides, quæ approbationem continent & reprobationem : dictam approbatoriam ex actuarii facilitate subreptitiam esse contendunt Censores Episcopi; reprobatoriam, pro genuino & constante Cleri judicio vulgant : tuum esto judicium qui hæc leges. Ego haud incertus sum, nun-

1625. cium Apostolicum litem suam fecisse ex ea controversia, actuarioque Richardo institisse acriter, ut sibi diætam expediret, qua Clerus condemnabat Episcopi Carnotensis censuram: traditum nuncio exemplar obsignavit Cardinalis Valeta Comitiorum Præses una cum actuario, nuncius Romam misit: neque omitti debet Cleri Gallici zelum, sedi Apostolicæ acceptum fuisse usque adeo, ut non multò pòst habuerit ex eo facto gratias Episcopis Galliæ Summus Pontifex per litteras quas nuncius conventui reddidit: hinc patet quanto fervore Roma jurisdictionem in Reges suam tuetur, siquam habet: neque omnium in eo conventu una sententia fuit contra censuram: erant qui approbarent quos inter Episcopus Suessionensis: certe Summus Pontifex Reges docet exemplo suo, uti jura ipsi sua tueri debeant in quoscumque. Ceterum ne ejus controversiæ memoria transiret ad posteros, cautum secreto articulo, nihil in Actis conventus, quæ edi solent, de ea Censura memorandum: in hanc diem nemo hæc scripsit, quæ ego ab ipso prototypo mutuatus sum. At neque silentio transmittam parlamentum Censuræ Stampesii favens pronunciasse in Episcopos, & mandasse Procuratori Regio ut sedulò in inficiantes inquireret, qui nisi actutum urbe abfisterent referret ad Senatum. Denunciato per apparitores duos, Curiæ placito, Episcopi in hæc verba respondent, qualia alter apparitorum scripsit ipsis dictantibus: qualiaque ego ex prototypo item mutuatus sum. *Ego Archiepiscopus Auxitanus, una cum sex Archiepiscopis, viginti Episcopis & multis aliis ex Ecclesiastico ordine prælatis præsentibus, una omnium voce respondeo, parlamento nihil autoritatis esse contra Galliæ Clerum, quem nos repræsentamus: placitumque ejusdem Curiæ, quod modomet per apparitores nobis innotuit, irritum plane esse & frustraneum, ausum intolerabilem contra Dei cultum, contra autoritatem Regis & Ecclesiæ jura, quæ omnia hocce placito subverti palam est. Divino & humano jure permissum esse Episcopis, ut una convenire possint pro negotiis ad Religionem spectantibus, aut ad communem Ecclesiæ Gallicanæ utilitatem. Habitum in præsens in privata domo conventum aperiendo in crastinum Iubilæo, quærendisque una remediis, per quæ redigantur ad nihilum parlamenti arresta, queis autoritas Regis & Ecclesiæ petitur.* Subscripsere responsa apparitores duo Vallius & Casautius, subscripsere item Ar-

Archiepiscopi septem, Episcopi, & ex secundo ordine quotquot erant. Archiepiscoporum & Episcoporum nomina hæc sunt. *Leonardus Episcopus Auxitanus. Andreas Biturigensis Episcopus antiquior. Guil. Arch. Ebrodunensis. Fr. Arch. Rothomagensis. Rolandus P P. Arch. Biturigensis. Cl. Rebaus Arch. Heracliensis, coadjutor Arch. Narbonensis. Octa. Bellegardius Arch. Senonensis. Franc. Episc. Abricensis. Caro. Episc. Andegavensis. D. Hiarcius Episc. Tarbiensis. Ant. Episc. Condomiensis. Vergerius Episcopus Vaurensis. Elbenus Episcopus Albiensis. B. Cornelianus Episc. Ruthenensis. I. Saletus Episcopus Lescariensis. Ioach. Destainius Episcop. Claromontanus. I. Ludovicus Episcopus Rivensis. C. Iac. Leberonus Episc. Valentianus. Ianus Balthasar Episc. Agathensis. Renatus Episc. Leonensis. Steph. Episcopus Dardaniensis. Aymericus Episcopus Lucionensis. Nuchesius Episc. Cabilionensis. Barth. Episcopus Convenarum.* Postridie exiit à Parlamento placitum in hæc verba; *Declaravit & declarat Curia, actis apparitorum insertam Episcoporum responsionem injuria & calumnia manifestam, in eversionem legum Regno fundamentalium factam, ideoque lacerandam, cremandas palam à publico servo reliquias. Ordinavit insuper & ordinat Trapesium Archiepiscopum Auxitanum, & Mironum Episcopum Andegavensem prima quaque die citandos, subeundis regii Procuratoris conclusionibus, quales contra ipsos dixerit, queis donec plenius satisfactum, interdixit & interdicit eadem Curia præfatos Episcopos Episcopatuum & & prebendarum possessione utili quam sub manu Regis posuit interim: injunxit item Archiepiscopis, Episcopis, & Clericis quibuscunque, Regi ut pareant tanquam supremo ipsorum Domino, parlamenta agnoscant & venerentur in quibus sub autoritate Regis suprema jurisdictio residet, qui contra faxit perduellis esto. Datum nonâ Martii* M. DC. XXV. 1625.

Rex (uti sæpius in pari caussa) litem ad se summo jure evocat, indicitque parlamento silentium, rogante nuncio Apostolicæ sedis, cujus negotium præcipue ea controversia agebatur. Contra monitorem qui specie officii virus suum insinuabat animis multa tum incertis autoribus vulgata, quorum hæc summa est.

Hispanum se prodidit larvatus homo, Austriacaque genti penitus stipendiarium, cum scripsit hæreseos fautorem esse Lu-

1625. *doviculn, qui... Batavis ordinibus contra Regem Catholicum opitulatur, quia Palatinum hæreticum in necem Austriacæ gentis in feuda sua restituere tentat, quia opem infert Sabaudo duci contra Genuenses, & Valtellinos Hispano Regi fœderatos. Ridiculum plane est quod Hispanus iste monitor officiose Regem Galliæ hortatur, ut ab antiquis fœderibus discedat initis cum Turca, cum Regibus Dano, & Anglo, cum Republica Venetorum, cum Sabaudo, Hollandis, Transylvano, Palatinis, Landgravio Hassiæ, & aliis Germaniæ principibus qui centum abhinc annis nobiscum fœderati sunt; ut Grisios deserat: alias imminere Gallis divinam ultionem. Cur tandem?* Quoniam (*inquit*) omnes isti aut infideles aut hæretici sunt, quibuscum fœdera inire immane est scelus. *Non agnoscis fraudem Rex Catholice? non in herba anguem vides? hoc fulmine petitur caput tuum; condemnat pseudotheologus iste tuus in Christianissimo Rege quod politica tuorum Theologia suffragio suo jampridem comprobavit. Franco tribuit plagiarius quod Hispanum & Austriacum est,* pietatis obtentu augere res privatas. *Tolle, Rex Catholice, tolle cum veteribus Mauris amicitias, nupera cum Mahumetanis fœdera, Lutheranorum & Cosacorum auxilia; Christianis principibus, amicis, & affinibus ademta vano Religionis colore Regna & Principatus, tolle hæc, & Regem Christianissimum jure postulabis! Quo telo francum Regem petit pseudotheologus eo ipse confœderis!* Fœdus est (*inquit*) Christianissimo Regi cum Turca: *tibi, ô Rex Catholice, cum Persa, Calecutique & Indiarum Orientalium Regibus qui aut Mahumetani sunt aut pagani!* Vetus Gallorum cum Palatina Gente amicitia improbatur, quia, hæc gens Calvinis fautrix est: *quantum interest Calvinum inter & Lutherum tantum interest inter crimen Regis Galli & tuum: tu Saxoni ab antiquo confœderatus es! Hassium fovet ille, tu Darmstatti Landgravium, quorum ille Calvinista, hic Lutheranus.* Cum Anglo Rege fœderatus est Francus locans in matrimonium ipsi sororem suam: *tu eidem tuam conjugare volueras, infectumque doles; peccaveras tu voluntate: hic facto.* Rex Francus duas Calvinistarum Civitates Sedanum & Genevam protegit: *tu & tui Witembergam. Evolve, ô Rex Catholice, annales tuos, & (ut Assuerus si aliquando noctem insomnem ducis lege historias tuorum decessorum, & invenies (quoties è re ipsorum fuit) Mauris,* Sar-

Alliées de France. Les Rois de Danemarc, d'Angleterre. La Repub. de Venise. Savoye. Estats de Holande. Transilvain. le Palatin. Le Langrave de Hesse. Les Grisons.

Sedan. Geneve. VVitemberg.

1625.

Sarracenis, & hæreticis adjunctos. Ioannes M... ana, Hispanus autor, exempla tibi suggeret Aurelii Hispaniarum Regis qui cum Sarracenis & Mauris fœdus iniit ea conditione ut in singulos annos Barbaris centum Virgines Christianæ penderentur, turpissimum sane tributum & contra publicam honestatem, cui prævaluit salus Regni. Anno M. CCCV. *Ramirus Rex Arragonum bellum adversus Garciam fratrem suum gessit Mauris opitulantibus. Sanctius Castellæ Rex avunculum suum Arragoniæ Regem Regno depulit ope infidelium: Alfonsus à Sanctio filio, Maurorum Granatensiumque ope dejectus: hæc à Catholicis gesta principibus quibus tu, Rex Catholice, successisti! si displicent petita è longinquo & extra lineam Austriacam exempla, revoca in memoriam ut anno* M. CC. XXXIIX. *Rudolphus Habspurgi comes prosapiæ Austriacæ progenitor, & primus ex ea Imperator, cum Othocaro Bohemorum Rege bellum gerens decem millia Tartarorum in exercitu suo habuit qui ad paganismum cogebant Christianos in bello captos: ita, ô Rex Catholice, exercitus passim tui Cosacis & Lutheranis constant; plus dicam, constant Mahumetanis quod docent cadavera tuorum post clades à te acceptas sine præputio inventa. Maximilianus Imperator è gente tua anno* M. D. LXXVI. *Polonis infensus quod alium à se Regem legerant; cum Regibus Dano & Sueco, cum Ducibus Moscoviæ & Saxoniæ (hæreticis aut Schismaticis) mutuò conjuravit, non ut se suosque tueretur, sed ut privatas injurias ulcisceretur ac de natione Christiana immeritas pœnas exigeret. Carolus V. rebus suis accommodavit fœdera cum Turcis, Gallisque bellum movens aut Italis, præcipuum militiæ robur habuit Lutheranos, legiones ex ea secta compositas nigras appellare solitus. Hinc collige, ô Rex Catholice, majores tui ut Reipublicæ magis studuerint quam Religioni.* Hæc autor anonymus in Catholicum pro Christianissimo Rege.

Le Comte d'Absburg.

Sub finem ejus anni Marchio Londius Ornanum in singulare certamen provocat; caussa duelli Arx regia cujus præfecturam Ornanus, dejecto Londio possidebat; huic Angeruilius; illi alter ex fratribus adstitere, bini in binos more Gallis pessimo pugnaturi. Iam in designatam arenam descenderant, parumque aberant à certamine cum ab interveniente equitum ala inhibentur. Ferunt D. Gastonem charitate erga Ornanum immensa (quo postmodum duelli legibus

1625. legibus solveretur) impetrasse à Rege Marescalli Galliæ munus quale olim pater ipsius (titulo meliore) possederat: in id dignitatis evecti supra privata discrimina habentur, nefasque provocari posse qui controversias ex munere dirimunt: ita vocatus in eam dignitatem Ornanus, Gastonis intuitu.

Fargis. Per ea tempora In aula Hispana agebat pro Rege Christianissimo legatus ex munere Comes Fargius vir ingenio acer, de quo vulgatum (jure, an injuria mihi non liquet) *Le P. Berulle.* convenisse ipsum, Berulii & uxoris impulsu cum Duce Olivario in articulos fœderis utrique Regi probandos, queis non multò pòst Rex Galliæ magna ex parte intercessit indignatus se inconsulto pactum fœdus; articulorum in quos *Le traicté de Monçon.* Monçoni apud Iberos conventum, hæc summa erat.

I. *Pacta qualiacunque Rhætos inter & Valtellinos ab anno* M. DC. XVII. *in hanc diem conventa fore posthac irrita, reconciliandisque utriusque Regis affectibus restituendas res in eum statum in quo erant prædicto anno* M. DC. XVII. *in quam rem uterque Rex incumbet bona fide & sedulò.*

Valteline. Comte de Bormio & de Chiavenne. II. *In Valtellina, comitatibus Bormio & Clavennensi valiturum posthac unum fidei Catholicæ Apostolicæ & Romanæ cultum, inhibito alterius Religionis exercitio.*

III. *Eligendos à Valtellinis, Bormiensibus, & Clavennensibus magistratus genti jura dicturos, quos Rhæti confirmare tenebuntur: si confirmare noluerint non ideo minus valituram electionem.*

IV. *Non fore ab hisce judicibus appellationem ad Rhætos.*

V. *Non licebit Rhætis quocunque casu libertatem suffragii adimere magistratui lecto: huic articulo exsequendo mutuò se astringunt Reges.*

VI. *Vt sit utrique Regi communis caussa in Principes quoscunque hisce pactis obstare ausos.*

VII. *Vt Rhæti solenni sacramento obligent se in has conventiones quemadmodum & Reges duo.*

VIII. *Oblivione delendam anteactorum memoriam, adeo ut de his inquirere nemo possit.*

IX. *In gratiam ejus beneficii quo Valtellinis permittitur judicum è gente sua delectus, pensionem annuam præstabunt Rhætis qualem dixerint ab utraque gente delegati: si conve-*

nire nequiverint Rhætorum indemnitati prospicient Reges: quod si per Rhætos steterit quominus ex præscripta formula id negotii transigatur, erit plena Valtellinis exemptio à tributo. 1625.

X. *Si quid in Valtellina contra præfatos de Religione articulos innovaverint Rhæti, Nuncius Apostolicæ Sedis apud Pagos Helvetiæ Catholicos morari solitus prospiciet, Helvetiorumque subsidio coget Rhætos articulis qui de Religione sunt exsequendis: id si neglexerint Pagi post quatuor à notificatione menses incumbet utrique Regi pacti exsequendi munus.*

XI. *Si in Valtellinos, Bormienses aut Clavennenses bellum Rhæti moverint ex quacunque demum caussa, intercedent Reges autoritate sua: si perstiterint bello movendo; pœnæ ab ipsis exigendæ conspirabunt iidem Reges, cadentque Rhæti confirmatione Valtellini magistratus & annua pensione, quæ ipsis per præfatos articulos* III. & IX. *concessa sunt.*

XII. *Si Valtellini, Clavennenses, & Bormienses quoquo modo executioni eorum quæ in præsens conventa, obstiterint, incumbet Regi utrique munus reducendæ in officium gentis quo meliore modo, ipsoque facto cadent omni privilegio & autoritate Valtellini.*

XIII. *In antecessum & ante omne opus, utrinque capta (donec de jure liqueat) apud Summum Pontificem deponenda.*

XIV. *Postquam præsidia Regum militaria Valtellinâ abstiterint, ut in confiniis Rhætiæ (quæ Valtellinam spectant) non alius sit Rhætis miles quam qui esse solebat ante id belli: ut item non aliud in Mediolani ad Valtellinos finibus præsidium sit Hispano Regi, quam omni tempore esse solitum; Rhætis in Valtellina ut militem habere non liceat.*

XV. *Procuraturos Reges, Sabaudum inter & Rempublicam Genuensem suspensionem armorum, & ex nunc fore in suspenso ipsorum arma quæ auxiliaria magis quam inimica sunt: prospicient insuper ne bello sæviant inter se Principes utrique coronæ amici & fœderati.*

XVI. *Daturos operam Reges quantum in ipsis erit ut intra quatuor menses abhinc numerandos Sabaudiæ Dux & Respublica Genuensis compromittant in arbitros, qui & ipsi compromittent si qua invicem controversia erit.*

XVII. Bo-

1626. XVII. *Bona utrinque ex caussa præfati belli privatis erepta, ut statim restituantur: de Hispanis navibus quæ in portu Caleti detinentur arbitrium fore judicibus ab utroque Rege delegatis: uti dixerint ita jus fore.*

XVIII. *Arces & munimenta ab anno* M. DC. XX. *in hanc diem à Valtellinis, Bormiensibus & Clavennensibus constructa, ut à Summo Pontifice diruantur statim ac fuerint ipsi tradita.*

XIX. *Valituras posthac quæ hocce scripto constituuntur leges abrogatis quæ antè dicta: exsequendis qui de Religione articulis penes Summum Pontificem & Cardinales judicium erit, remissis ad utrumque Regem de statu politico quæstionibus. Comes Rupipotius-Fargius Regis Christianissimi legatus, & Comes Olivarius pro Rege Catholico mutuò obligabunt se obtinendis rati-habitionibus à Rege quisque suo ex nunc in quatuor menses. Actum Monçoni quinta die Martii anno* M. DC. XXV.

Hæc summa Monçoniæ conventionis qua præripiebatur Gallis gloria omnis ex parta armis Valtellina. Excanduit Sabaudiæ Regulus, cujus præcipue caussa, ea conventione agebatur, quatenus articulis decimo quinto & decimo sexto, Gallorum subsidio in Genuenses omni carebat, & suspensioni armorum subscribere cogebatur; missoque in Galliam extra ordinem legato indignatus, responsum accipit; *Pactiones irritas esse, quia sine mandato Christianissimi Regis conventa fuerant.* Erant qui crederent in hanc conventionem, Fargio authorem fuisse P. Berulium, qui tum æmula Cardinali Richelio authoritate, Reginæ parentis animo insinuabat se: adjuncta huic negotio Fargii uxor, fœmina expediti ingenii, aulicisque ambagibus innutrita; huic prima tum apud Reginam gratia erat, &, quanquam fuso locare debuit manum, immiscebat se publicæ administrationi pro sexu audentius; quod ea ætate fieri amabat in aula Christianissimi Regis, devoluto in fœminas rerum imperio. Mutua conspiratione Fargia & Berulius fidem legato dederant, valituram conventionem si salva Religione transigeret. Berulius pro summo Pontifice ardentior, parum curabat Gallici authoritatem nominis, si Catholica Regio in Valtellina prævaleret, in id studium illi omne. Fargia in Cardinalem Richelium flagrabat odio, Valtellinæque possessionem

Le P. Berule.

Madame de Fargis.

nem invidebat Christianissimo Regi & Rhætis, quia Richelio authore quæsita fuerat; in opus indignabatur ex persona operantis. Certe apud politicos pro inani scrupulo audiit Berulii Zelus: quid enim caussæ erat, cur gratis exuerent Galli in Valtelinos quæsita armis jura, queis gens Austriaca inhiabat? Manebat sub Gallica dominatione libertas Religionis Catholicæ, immensi erat alterutri Regum momenti Valtellinæ possessio; quare Austriacæ genti decedere; cui inde augmentum futurum erat, nobis decrementum & dedecus? Transiit in crimen transactio; dicebaturque Rupipotio dies qua purgaret noxam, nisi autoritate intercessissent quos habebat in aula autores. Fuere qui pacti Monçonii fidem vindicarent, ex persona Fargii legati apud quem rei arbitrium fuisse affirmabant. Certe non in totum irrita fuit conventio: quædam pro non scriptis habita, adjecta quædam favore Rhætorum qui solenni ad Christianissimum Regem legatione functi, petebant antiquari penitus dictas leges; illis & Sabaudo factum satis: ut dici possit nec stetisse, nec corruisse pactum ex omni parte. Iisdem ferme diebus excessere Pralinius & Rupelaurus Franciæ Marescalli, commendabant Pralinium arma: Rupelaurum fides inconcussa qua cum Rege Henrico IV. caussam unam habuerat semper; puero admotus fuerat & ipse puer, unaque adoleverat: exhausto per bella civilia Principi, neque habenti unde belli molem sustineat patrimonium ipse suum quod in numerato habebat concedit liberaliter, non alia quam Regiæ fortunæ cautione: certe malum nomen erat Henricus per ea tempora, & si spe Gallici regni cecidisset, perierat creditum. Henrico postmodum Coronæ Gallicæ possessore sortem cum usuris duplo majoribus accipit, regiaque largitione in immensam crescit opulentiam. Plures illi ex conjuge Pordiacæa liberi haud degeneres quos in tempus suum memorabimus.

Champinius Rationalium procurator, jussus in palatium venit ubi parlamento est sedes; delegationis caussa edictorum promulgatio: obluctatur promulgationi Senatus: postridie Rex moræ impatiens parlamentum præsentiâ suâ urget, jubetque edicta non alia caussæ cognitione curiæ actis inseri & vulgari. Servinus Advocatus fisci, postquam de more audacter dixerat & facunde, colligit se in epilogum, ingentique animi contentione hortatur Regem populi

1626.

Pralin. Roquelaure.

De Pordiac.

Champini Intendant des Finances.

Servin Advocat General.

1625. puli ut co... miseratione ducatur; *magnum esse armis domare hostem, sed majus & Rege dignius subditorum sibi promereri affectus, clementia & mansuetudine.* Plura parabat cum ex tempore deliquium animi patitur; erant qui crederent, fictionem esse, quo magis morientem exprimeret populum morte imitata, donec intercluso spiritu deficeret penitus: morientis suprema hæc verba, *Iesus Maria, Iesu fili David miserere mei.* Sic finiit vir clarissimus postquam quinquaginta annos meruerat Reipublicæ in Regiæ advocationis triumviratu. Perorantem vox & vita deficiunt; manebant constantia & amor populi, quæ nunquam deficiunt in magnis animis: exhaustis viribus colligebat morientis reliquias animi, flectendo in commiserationem Principi; agebatur contrariis motibus, veneratione ex præsentia Regis, caritate & commiseratione in populum, frangebat manu subsellia; donec ipse motu vehementiore penitus frangeretur. Gloriosus certe & magistratui optabilis exitus; sic in prælio miles in conspectu Imperatoris sui, sic pro patria moritur civis: astabant patres vetera Regni columina menteque defixi hærebant ad impravisum casum. Hic Servino exitus fuit; quo factum ut statim exclamaverit (nescio quis) in hæc verba,

—— ô terque quaterque beatus
Cui ante ora patrum Regisque in sedibus altis
Contigit oppetere!

Viri facundiam & doctrinam probant scripta quæ posteritati reliquit: unus illi nævus ab odio in Iesuitas pertinace, & ab Ecclesiæ Gallicanæ privilegiis statuque monarchico acrius contra Apostolicam sedem vindicatis, quo apud plerosque pro parum Catholico audiit; sed vana postulatio quod vita ipsius & suprema morientis verba testantur. Substitutus illi Bignionus tanta virtutis fama, eloquentiæ & doctrinæ tanta vi, ut pro superstite in tanto successore Servinus haud immerito haberetur; probitate illustrem hunc virum, Gallicum (si ferret ætas nostra) Catonem in tempus memorabimus.

Henrici Ducis Lotharingi excessum, Carolique principis Valdimontii cum Nicolæa patruele sua matrimonium anno exacto in transitu memoravi: rem altius repeto & huic tempori debitam. Duobus fratribus Henrico Duci Lotharingo

&

& Francisco Comiti Valdimontio hæc sobole ..., nempe Duci fœminæ duæ, Comiti totidem masculi, & fœminæ item duæ, de quibus in tempore dicemus; nam & partem historiæ nostræ facient istæ fœminæ, quarum natu major Falsburgio Principi elocata; minor Gastoni filio Franciæ, si manet quod parum est stabile matrimonium. Ne post excessum Ducis de successione ex lege Salica, in masculos transferenda moveri posset quæstio, cautum inter fratres, Nicolæam ut Carolus duceret; Claudia adhuc impubes (si prole mascula vacuum sororis matrimonium foret) Nicolao Francisco (is secundò natus) destinabatur. Postquam Henricus fati legem impleverat potitur feudis Carolus & pacificus regnat uxoris nomine, neque enim adhuc plane constabat de lege Salica: facto Guisii producitur testamentum Renati Regis Hierosolymitani Lotharingiæ & Barrii ducis, editum anno Christi M.CCCC.VI. eo vocabatur in perpetuum progenies mascula; fœminæ excludebantur non alio ipsis in feudis genti patrimonialibus jure quam in numerata pecunia, pro legitimæ modo. Renato successerat Ioannes filius, exin Nicolaus nepos: eo prole orbo jura successionis transierant in Ferrium patruum, à Ferrio in Renatum, à Renato in filium cui nomen Antonius, huic Antonio frater Claudius Dux Guisiæ, unde Guisiorum linea processit, sub qua familiæ illustres, Mayenia, Aumalia, Ellebovia. Antonio Franciscus successerat, Francisco Carolus, Carolo Henricus, Henrico Nicolæa; sic se habet ordo successionis in Lotharinga gente, quem apertius sequens designabit tabella.

1625.

Le Prince de Falsbourg.

Claude Duc de Guise.
Dumaine.
Daumale.
Delbeuf.

I. RENA-

I. RENATUS Andegavensis Hierosolymorum & Siciliæ Rex; Elisabetha Lotharingiæ ducissa filia Caroli Ducis Lotharingiæ. Conjuges.

II. IOANNES & Maria Borbonia conjuges.

III. NICOLAUS obit cœlebs.

IV. FERRIUS Yolanda Andegavensis conjuges.

V. RENATUS II. Egmonda Gueldriæ ducissa conjuges.

VI. ANTONIUS & Renata conjuges.

VII. FRANCISCUS & Christiana Daniæ conjuges.

VIII. CAROLUS & Claudia Franciæ conjuges.

Claudius Guisii Dux. I. Borbonia conjuges.

Franciscus. Ex ea linea familiæ, Guisiana, Mayenia, Aumalia, Ellebovia.

IX. HENRICUS & Margarita Gonzagua conjuges.

NICOLÆA nupta Carolo Valdimontio.

CLAUDIA nupta Nicolao Francisco olim Cardinali.

FRANCISCUS Comes Valdimontii.

CAROLUS. NICOLAUS Franciscus Cardinalis.

Si legi Salicæ locus; filium Carolum excludebat Franciscus Valdimontius gradu proximior fratri: hinc factum ut sub finem Novembris anni M. DC. XXV. publico instrumento in filii favorem pater omni jure decederet; transactionem confirmavere indigenæ comitiis Lotharingiæ generalibus statim convocatis. Non defuere quibus contrahendi iste modus pro illegitimo haberetur ex contrahentium personis, & ex rebus de quibus erat controversia: his ferme rationibus. *Nihil obligationis intercedere posse patrem inter & fi-*

& filium, quia nemo sibi debere potest; cum ex duabus una sit persona irritum esse contractum. Addebatur, *Pacta non valere in præjudicium tertii non auditi transacta: eo contractu causam agi Nicolaa Principis indefensa, agi & causam successorum (si quos habitura est) quorum in tempore legitimam fore oppositionem nemo ambigat. Non ante hanc diem legem Salicam invaluisse apud Lotharingos; ab Henrico (patre legitimo Lotharingiæ Principe) hæredem institutam Nicolaam; post parentis excessum agnitam à subditis pro Ducissa & suprema domina: adepta & possessa postmodum ejus nomine à Carolo conjuge jura principatus: transactum dolo de re aliena inter patrem & filium. Quid ad hæc? si contractus opponitur, respondere desertam uxoris caussam à marito qui legitimus defensor esse debuit, prævaluisse bonæ fidei prævaricationem ex studio privatæ rei. Male pro lege Salica accipi Renati secundi voluntatem, qua testamento caverat ut masculi in infinitum succederent: differre legem Salicam à privata hominis voluntate qua ex lege XII. tabularum de bonis quisque suis disponit; neque vocationem masculorum ex testamento (etsi in infinitum productam) legem Salicam dici posse; qui sic crediderit, plane pro imperito habendum: testamentorum privata esse jura, legis Salicæ publica: ut quisque super bonis & hæreditate sua caverit ita jus esse: pleno jure Dominos principatuum Principes, supremos vocari quia neminem agnoscunt, quia subjacent ipsis omnia donec vivunt: at quamvis supremo jure regnant, non posse de successione principatus decernere ipsos legemque statuere contrariam usui, aut privilegiis feudi quæ in omne ævum sit valitura. Si quæ Renatus ut homo privatus possidebat, potuisse in iis legem dicere in infinitum valituram; diversam fuisse principatus rationem, quo ex publico jure frui & uti potuit, non dissipare aut perdere, non substituere in necem successoris quem vocabat consuetudo regionis aut lex scripta, quibus ipse parere debuit: morte finiri usumfructum. Plane ridiculum fore testatorem si substituerit in usufructu qui morte ipsius finitur. Legem Salicam non potuisse constitui nisi convocatis in eam rem Lotharingiæ & Barrensis ducatus comitiis: nec satis comitiorum generalium interventu, nisi accederet consensus Imperatoris pro Lotharingia, & Christianissimi Regis pro ducatu Barrensi; quorum caussa (ut primævi Domini sunt) præcipue agebatur. Lotha-* 1626

1626. *ringiæ ducatum feudum esse ab Imperatoribus concessum nulla masculinitatis mentione, cujus interverti possessionem in præjudicium primævi Domini, contra jus publicum & feudi legem esse. Elisabetham Caroli primi filiam anno* M.CCCC. *Lotharingiæ ducatum possedisse qui, si valuisset lex Salica, redire debuerat defectu prolis masculæ ad Imperatorem, tanquam ad primum Dominum: successisse matri Ferrium, Ferrio Renatum, qui acceptam à fœmina possessionem feudi non potuit transferre ad masculos, ita ut plane excluderet fœminas à quibus ipse feudum acceperat. Comitia Lotharingiæ in præsens à Carolo & Francisco convocata (etsi consensus Imperatoris & Regis Christianissimi intervenirent, qui desiderantur) non potuisse de successione in masculos nisi in futurum statuere; vanum insuper indigenarum consensum fuisse, postquam pater & filius contractu statuerant quid factum vellent. Vbi legem dixerit Princeps habere subditos quod sequantur, neque libertatem suffragii esse, postquam primus sententiam dixit qui dominatur.* His & talibus petebatur lex Salica: de Lotharingiæ & Barrensi ducatu plura dicturi sumus annis sequentibus, quo tempore Carolo duci rebellione in Dominum & prava administratione decedent feuda ista.

Eodemmet tempore à Comite Bristolio postulatur coram Angliæ parlamento Bukingamus; summa postulationis, protectio quam Catholicis dabat: ille amovendæ invidiæ autor est ut in Catholicos quam ante atrocius sæviatur: ea caussa fuit cur in Reginæ familiam inquireretur, quæ omnis centum & viginti Catholicis constabat. Missus extra ordinem

Bleinvile. à Christianissimo Rege Blenvilius petit suppleri numerum familiæ qualis ab omni ævo solitus esse Reginis Angliæ: opponenti matrimonii contractum Bukingamo, quo in eum numerum conventum fuerat; respondebat Blenvilius cum Walliæ Principe pactam legem, quo in Regni solium evecto, æquum esse ut familia & obventus uxori pro dignitate augeantur. Augeri placuit numerum si tolleretur electionis in Gallos necessitas, qualis pactis matrimonialibus continebatur; excipiente Regina ex pacto qualisque vetus familia erat, Gallica & Catholica, petente ut supplementum esset, exploditur familia vetus, pelliturque aulâ Anglicanâ quodcunque Catholicum erat & Gallicum. Populi auram captabat Bukingamus affectato in Catholicos odio:

acce-

accedebat quod fortunæ suæ subsidium amicos in Reginæ familiam introducere destinabat quo pluribus munimentis subsisteret; hinc factum ut Episcopus Mimatensis magnus Reginæ eleemosynarius, Sangeorgia matrona illustris, cui prima cubiculi cura erat, unaque familia omnis Gallica pelleretur, quo jus gentium & conjugii caritas violata: abeunti familiæ indoluit Regina, præcipue Mimatensi Episcopo, cujus tanta erat virtus, ut felicia fortunæ suæ ominaretur ab ejus præsentia. 1626. *l'Evesque de Mande. Madame de Sainct George. l'Evesque de Mande.*

Eodem tempore prodiit in publicum Santarelli è societate Iesu presbyteri de Summi Pontificis potestate liber, quo variis capitibus plura continebantur contra Regum autoritatem & jura. Libro hic titulus; *Tractatus de hæresi, schismate, apostasia, sollicitatione Summi Pontificis; & de potestate summi Pontificis in his delictis puniendis. Ad Serenissimum Principem Mauritium à Sabaudia Cardinalem. Romæ apud hæredem Bartholomæi Zanneti 1625. Superiorum permissu.*

Articulorum quos hic liber continebat in Regum & Principum capita hæc summa est.

I. *Papa habet potestatem in Principes directivam; ergo & correctivam: non enim potest habere directivam sine correctiva. Cur igitur non poterit Principes iniquos punire per censuram Ecclesiasticam?*

II. *Hinc infero quod Summus Pontifex potest hæreticos Principes punire etiam pœnis temporalibus, quapropter non solum eos excommunicare sed & Regno privare; eorumque subditos ab eorum obedientia liberare potest.*

III. *Papa deponit Imperatorem propter ipsius iniquitates, & dat Principibus curatores, quando ipsi fuerint inutiles ad regendum subditos. Papa sine Concilio deponit Imperatorem. quia Papa & Christi unum est tribunal.*

IV. *Papa quantumcunque exemptum (si expedit) punit, & deponit.*

V. *Papa potest deponere Imperatorem & Reges pro delictis; & quod summam, supremam, & absolutam potestatem habeat Papa videtur esse multum æquum & Reipublicæ expediens, scilicet ut sit aliquis supremus monarcha qui Regum ejusmodi excessus possit corrigere, & de ipsis justitiam ministrare.*

1626. VI. *Possunt Summi Pontifices ex caussa amovere Reges, & deponere Imperatores sicut sæpe accidit & visum est, quando scilicet eorum malitia hoc exigit, & Reipublicæ necessitas sic requirit.*

VII. *Ratione fidei aut peccati gravis aut manifesti (si incorrigibilis fuerit Imperator aut Rex) potest eum Papa deponere.*

VIII. *Potest Papa deponere Reges non solum propter hæresim, aut schisma, aut aliud crimen tolerabile in populo, sed etiam propter insufficientiam.*

IX. *Papa potest Regem deponere ratione iniquitatis, & inutilitatis suæ personæ: potest Imperatorem deponere, & Imperium alteri dare si non defendat Ecclesiam.*

X. *Papa potest deponere Reges negligentes sicut Petro concessa fuit facultas puniendi pœna temporali, imo etiam pœna mortis dictas personas ad aliorum correctionem & exemplum: sic etiam concedendum est Ecclesiæ: summo ejus pastori concessam esse facultatem puniendi pœnis temporalibus transgressores legum divinarum.*

XI. *Potest Papa Reges movere & mortis pœna punire. Petro ejusque successoribus dictum est,* Pasce oves meas, *sed ad pastorem pertinet punire oves suas ea pœna qua ratio indicat illas esse puniendas. Ergo si propter bonum commune aliquando prudentia & recta ratio exigit ut Principes inobedientes & incorrigibiles pœnis temporalibus afficiantur, Regnoque priventur, potest summus Ecclesiæ pastor pœnas imponere, nec enim Principes sunt extra ovile Ecclesiæ.*

Vix prodierat liber cum Collegium Sorbonæ acri & docta censura condemnat autorem; censuram Ecclesiasticam sequitur Parlamenti Lutetiani placitum quo servi publici manu in ignem datus liber, quo item è societate Iesu doctores Galli contrà scribere jussi. Exin dicta dies Provinciali, Collegii Claromontani Rectori, & præcipuis è societate Theologis: sistuntur in judicio, interrogantur, respondent, referam fideliter interrogata & responsa quasi per dialogum rem haud indignam quæ ad posteros transeat.

SENATVS. *Probaturne vobis Santarelli perniciosus liber editus in hunc titulum* Tractatus de hæresi, schismate, &c.

PATER COTO pro se & sociis præsentibus; *Improbatur,*

batur, supprimitur, impugnabitur contrariâ mox doctrinâ quam paramus dare in publicum. 1626.

Senatus. *Quare improbatis doctrinam quam societatis vestræ Generalis Romæ approbat?*

P. Coto. *Non negamus Romæ à nostris approbatam; sed quare nobis imputabitur error Transalpinus cui nemo nostrorum subscribit in Gallia?*

Senatus. *Annùm in ditione sua Regi Galliæ jus omne in subditos est?*

P. Goto. *Ius omne est quoad temporalia.*

Senatus. *Creditisne vos Summo Pontifici jus esse in Reges, adeo ut per excommunicationem sacris ipsos interdicere possit, subditos sacramento fidelitatis absolvere, Regnum in prædam dare?*

P. Coto. *Absit verbo invidia! Excommunicari Christianissimum Regem? Absit omen! Quis credat primogenitum Ecclesiæ futurum aliquando matris hostem, quam protexit semper & protegit? quis excommunicandum qui continuò pugnat hæresi in regno suo extirpandæ?*

Senatus. *Ergo diversa vobis à Præposito societatis vestræ Generali sententia?*

P. Coto. *Qui Romæ degit Præpositus noster Generalis, vix est ut improbare possit quod Roma probat.*

Senatus. *Illi sua opinio esto, vestra quænam est?*

P. Coto. *Plane illi contraria.*

Senatus. *Quid si essetis Romæ?*

P. Coto. *Mutaretur nobis cum cœlo animus, sentiremus ut Romæ.*

Senatus. *Præcise (amabo) proculque ambagibus & subterfugio: quid censet societas vestra (ut universa est) de Romanæ sedis in Reges potestate?*

Ad hæc P.Coto communicandi cum sociis facultatem petit; datur facultas, communicant, paulòque pòst redeunt in hæc verba; P. Coto. *Nobis cum Sorbona & Galliæ Clero erit assensus in idem doctrinæ univocus.*

Senatus. *Explicate apertius mentem vestram, quænam est hæc Sorbonæ doctrina quam probatis?*

P. Coto. *Si tempus exiguum conceditis nobis; dabimus ex scripto sententiam, in quam vix est modo ut conveniamus per angustiam temporis.*

1626. Postquam triduo deliberaverant, præcipui è societate ad Regem missi palam abdicant Santarelli doctrinam publico instrumento in hæc verba concepto.

Nos subsignati declaramus Santarellum perperam de Regibus, & eorum autoritate scripsisse, quam diffitemur doctrinam, agnoscimus & profitemur Regum immediatam esse à Deo potestatem independensque ipsis jus esse in subditos; cui sententiæ ut vera, nostro omnium sanguine subscribetur si opus, non secus ac censuris si quæ à Clero Gallicano aut Sorbona in ejusmodi libros edentur. Promittimus insuper futuram nobis posthac unam & eandem super ea quæstione cum Sorbona, Clero, & Regni Gallici Academiis sententiam. Actum Lutetiæ XVI. *Martii* M. DC. XXVI.

Les PP. Coton. Arman de la Tour. Suffrein. Garasse. Godullon. Gayatin. Grandillon. Petau. Fillaut. Bruffaut. Guerry. Neyran. Aleman. Royer. Louys.

P. Coto. Ignatius Armandus. Carol. à Turre.
I. Suffrenius. Fr. Garassus. Fr. Godusłonus.
Dion. Gayatinus. Fr. Grandillonus. Dion. Petavius.
I. Fillæus. I. Broussautius. Steph. Guerrius.
Lud. Neranius. Iac. Alemandus. Pet. Royerius.
Steph. Ludovicus.

Non multò pòst P. Coto in provincia Parisiensi provincialis, tædio interrogatoriæ actionis qua præcipui è societate extra ordinem pulsati fuerant morbo corripitur, fatique legem implet: longa illi in virtute perseverantia, & quod rarum, etiam religioso viro; procul ambitu vita: Henrici IV. conscientiæ admotus, nullo rei privatæ studio egit in aula innocenter, scientiarum apicem ingenti laude adeptus est, facundia floruit adeò, ut regnante Henrico, eloquentiæ imperium penes Cotonem esset: magna hæc certe apud homines; maximum est quod in Deo vixit, florens & candens lilium inter spinas, hoc est homo incorruptus in aula.

H I-

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER DECIMVSSEXTVS.

SYNOPSIS.

Arescallus Ornanus res novas meditatur, quænam in ipsum postulatio & unde fuerit: prima labes ambitio, quam Gastonis nomine obvelat; rerum imperia affectans Domino autor est Reipublicæ capessendæ. Verba ipsius ad Gastonem cum effectu qualem speraverat, Regis ex factione timor. Cardinalis Richelius jussus à Rege sententiam profert: Rex altius timens facta Ornani & dicta curiose explorat. Intenditur Ornani crimen ex aversione matrimonii quam insinuabat Gastoni, etsi omnis Regis inclinatio esset in eo fœdere. Verba Ornani ad Dominum impediendis nuptiis. Ornanus & Calidabonæus in vincula conjecti, Gasto ad Regem properat incensus ira, queritur, & minatur, Rex verbis iram temperare conatur. Lutetiæ in carcerem conjecti Ornani fratres duo, Modenæus item & Duageanus, Monlorea uxor Ornani ad Delphinates relegatur: abitura multis agit cum Domino Podiolaurentiumque Ornano substituit. Gasto ad Reginam matrem properat ira percitus, multisque indignatur: Sapiens Reginæ responsum subjicitur. Vltimum illi ad Aligrium Cancellarium confugium est; ex pravo responso Aligrius dejectus Cancellarii munere, & ab aula exul. Politicus & brevis in eam rem digressus. Dejecto substituitur Mariliacus magnus Galliæ quæstor. Marillaco, Marchio Fiatius cui in fortunæ augmentum autor est Cardinalis Richelius. Destinantur à principibus vincula Cardinali, nempe liberando permutatione Ornano; ut probe consuluerit sibi vir providus, diversi primorum in id seditionis affectus ex diversis caussis: Chalesii ingratitudo erga Regem. Brevis ad Chalesii vitam digressio de magno Priore custodiâ cohibendo consilium differtur, quanam ex caussa: Rex multis agit cum ipso, ut fratrem Vindocinensem in aulam revocet, multis ille cum fratre, qui diu obluctatus cedit tandem venitque in aulam. Acri custodia cohibentur fratres duo quonam modo: hujus negotii ordo accurate describitur. Postridie secundo Ligeri Principes Ambasiam

1626. *basiam invehuntur. Vxor Ducis Vindocinensis prohibetur aula cui proxime instabat; jubeturque Anetum cum familia ire. Marescallus Theminius dejecto procuratione Britannica Vindocinensi substituitur: quæ ex eo facto pro & contra Cardinalem Richelium vulgata. Singulare certamen Vardium inter & Praslinium & quæ hinc sequuta: Butevillii cum Torignio duellum, & mors Torignii. Fortuita Chalesii cum Pongibauto pugna, & mors Pongibauti: vulgatæ aulicæ ambages inter Lovignium, & Chalesium, queis matrona illustris adjuncta, explicantur. Lovignii postulatio in Chalesium quanam ex caussa. A prima origine repetitur Chalesii crimen; ut Gastoni insinuaverit se, ut Cardinali Richelio obscure locutus & quonam responso à Cardinale dimissus; ut tandem in vincula conjectus. Cardinali Richelio in præsidium sui, militaris custodia permissa. Gasto expetitis à Rege nuptiis subscribit. Chalesii tristis exitus. Fuga dilabuntur Comes Suessio & Ducissa Caprusia. Refertur fragmentum libelli in Cardinalem Richelium compositi sub nomine Gastonis, quo continentur dicta, & scripta contra ipsum. Sangerius aula absistere jussus, incerta ex caussa in custodiam agitur, mox liberatur. Comestabilis Esdiguerii mors & elogia. Barradæus gratia Regis & aula depellitur. Quanam ex caussa. Ostenditur cecidisse omnes aulicos qui Cardinali Richelio obsistere ausi. Bassompetrii in Angliam extra ordinem delegatio: verba ipsius ad Angliæ ministros solida, sed vacua effectu. Comitia succenturiata Lutetiæ indicta, investigandis pecuniæ in belli sumptus comparandæ remediis. Richelii Cardinalis, in eo conventu oratio. Sequitur ann.* M. DC. XXVII. *Naufragium classis Indicæ ad plagam Aquitanicam describitur, unde ingens Duci Espernonio præda: singularia pleraque super hocce naufragio. Thalassiarchæ Gallici munus remunerato abunde Mommorancio in Cardinalem Richelium transfertur, mutato nomine. Commota ab Episcopo Verdunensi in ea urbe seditio, Regumque Galliæ justa in Verdunenses dominatio memorantur. Mors Verduni protopræsidis in Parlamento Parisiensi, & ipsius elogia. Butevillii cum Beuvrono duellum. Quæ præcesserint, quæ subsequuta. Capti Butevillius & Comes Capellus Lutetiæ condemnantur. Formula condemnationis: ad Regem scribit Mommorancius deprecandæ pœnæ, quæ demum in populi conspectu exigitur. Mariæ Ducissæ Mompenseriæ D. Gastonis uxoris carissimæ morbus. Verba ipsius ad conjugem. Mors, epitaphium, & elogia.*

Ragica est hujus anni series, funestum quod aggredior: nullo in apertum bello, plenus civilibus discordiis annus, atrocitate criminum, aut calumnia infamis, luctuosus procerum vinclis, & morte: nam si contra noxios pœna fuit, docenda culpa; si periere innocentes ex oppressione, justa indignatio

gnatio eſt. Aperuit ſcenam actu tragico Mareſcailus Ornanus, ſpei Domini Gaſtonis admotus, vir natura ferox & magni animi; ſumma poſtulationis in ipſum, hæc erat. *Inſinuaſſe ipſum tenello Gaſtonis per juventam animo, ut indebita Rempublicam ætate capeſſeret, ſeque pro dignitate natalium immiſceret rebus & regeret*, id primum caput: Alterum erat, *quod nuptiis Mompenſeriæ virginis, quas ex deſtinatione Henrici patris Ludovicus proſequebatur, obſtabat, Gaſtonem diverſum agens à voto Regis.* Rebus modicis æqualitas facile ſervatur; inſita mortalibus potentiæ libido adoleſcit, ſtatim atque imperia rerum oſtendit fortuna ridens; anguſtæ diu Ornano res, & pro dignitate natalium fortuna tenuis, magna tum æqualitas fuit: ubi Gaſtoni admotus poſſedit Principis gratiam; ea poſſeſſione ambit & ſperat omnia, in gloriam cupido intenditur, petit Mareſcalli munus & obtinet; ceterum ut ſordent prima, cum majora quæque ſperantur; fortunæ augmento intumeſcit ambitioſus homo, ardet libidine dominandi; dominii ſpem facit ſumma in Gaſtonem poteſtas, per quam arbitria rerum ipſe ſperat, ſi Gaſto tenuerit: is rebus adhuc per ætatem impar gerendis, tranſigebat ludicris primam adoleſcentiam, cum ab Ornano compellatur in hæc ferme verba; *Tibi, Gaſto, ſpes Gallici regni eſt à Rege prima; attende, ut fratre prole orbo Gallicæ coronæ immines hæreditati tuæ: quouſque hæres & filius, pro extraneo eris in domo patris? injuria eſt quodcunque pateris, nec rerum adminiſtratione haberis procul, niſi quod ſpernit te qui unus adminiſtrat Cardinalis Richelius. Indomitus eſſet leo ſi ſe agnoſceret; tu rei Gallicæ arbiter fores, ſi te meminiſſes Henrici* IV. *filium, Ludovici ſobole vacui fratrem unicum, & ſpem Regni. Tibi debita ſub Rege prima armorum imperia; neque ab arcanis Regni conſiliis arceri potes, cui Reſpublica patrimonium eſt.* His & talibus ſuaderi ſe patitur Gaſto Reipublicæ capeſſendæ, rem certe haud indebitam Principi, quem in primam ſpem regni vocabat ſanguis: leve Ornano crimen, ſi zelo in res alumni ſui ageretur: in arcana Reipublicæ tranſit, conſiliis immiſcet ſe quam ante frequentius, curioſe inveſtigat rerum momenta & cauſſas, virum ſubitò ſapit, qui in hanc diem puer & penè infans fuerat: unde Regi ab Ornano diffidentia & juſtus timor. Accedebant obſcuræ ambages & ſecreta primorum conſilia, quibus Rex & Regina parens ſubagnitis, Cardinalem

1626.

Ornano, Gouverneur de Monſieur Frere du Roy.

1626. Richelium in rei conſcientiam vocatum quid opus facto rogant: ille ita proloquitur. *Gaſtoni procul ambitu & dominandi libidine indolem eſſe, totam in virtutes inclinationem, expeditum ingenium, niſi quod lubrico ætatis impar eſt adhuc gerendis rebus:ceterum pravis affectibus imbui optimam hanc naturam. Proſpiciendum malo dum naſcitur,poſtquam adolevit fruſtra remedium quæri; minacia Regi & regno Ornani conſilia eſſe; nec periculo vacuum quod minatur: aſt ſi qua prudentia ſi qua Regem autoritate decet; occurritur ex periculo ſecuritatem fore: amovendum improbum hominem qui diſcordiam in regia familia miſcet, viam bello civili faciens. Oſtendi ab ipſo Gaſtonem principibus rerum novarum avidis, ut belli & pacis arbitria tenentem, ut libertatis quam affectant aſſertorem & vindicem, ut munificum largitorem; impune ipſis fore quodcunque peccaverint ſub tanto protectore promitti: ſi diutius adoleſcentis animo graſſabitur perniciosſus iſte præceptor, juſtum eſſe timorem ne maneat indelebile quod ferreo vir nequam ſtylo alte impreſſerit. Magnam de Gaſtone ſpem concipi, neque injuria,qui plane per ſe ingenuus & recti amans eſt; debitum illi ſub Rege Regni regimen, ſed per ætatem, non adhuc ceſſiſſe ejus debiti diem; adhuc artium liberalium ſtudio exercendum donec plenius adoleverit. Optime conſuluiſſe naturam homini,cum ſuum cuique ætati diſtribuit penſum; ſegetem ex Gaſtone ingentem fore Galliæ, aſt cavendum ne fructu præcoci laboret fertilitas, fumoque evaporetur ignis antequam ardeat: dum Gaſto ſtudio capeſſendæ Reipublicæ in ſpeciem agitur, mutato nomine narrari fabulam de Ornano qui prava regnandi libidine vecors eſt, anguſtioribus terminis circumſcribi hominis ambitioſi fortunam, niſi Gaſto dominabitur, ideoque ejus intereſſe prima ut ſint imperia Domino, quo ejus nomine ipſe dominetur in primam dignitatem evectus: denique frænandam Ornani in imperia rerum libidinem quoquo modo*: His Rex velut alto ſomno excuſſus: inveſtigare attentius Ornani vitam; noctu interdiuque ſequi per conductitios vigiles; ille (ut eſt cæca ambitio) ire audentior, perſtare in propoſito; ſuadere, impellere, cogere in prava Gaſtonem.

Forte tunc votum ab Henrico patre olim nuncupatum deſtinabat exſolvere Rex per contractas inter fratrem & Mompenſeriam nuptias: ineundo matrimonio multum deſtina-

stinatio paterna, multum potuere divitiæ & gaza quibus virgo, Mompenseriæ domus ex asse hæres erat: præponderavit virtus qua nemini ætatis suæ secunda fuit, illustris Princeps: oblata Gastoni virgo repulsam inglorie patitur suadente ut creditum Ornano his ferme rationibus; *Si Regis subdita copulabitur Gasto, ipsum omni ex parte subactum fore, in manu Regis futuram utriusque conjugum fortunam: procul novis rebus Gastoni animum esse neque subsidio in præsens externo indigere ipsum: quid si prave consultus Rex abdicaverit fratrem? Si eum indigna pati coëgerit unde ipsi præsidium? unde erit salus? Si in Gallia situm est quodcunque ipsi & conjugi possidebitur, injectione manus Regiæ statim carebit omnibus; laborabit inedia eritque principibus ad quos confugerit importunus & gravis; contrà, magnum esse quod sperare dabitur, si extra Galliam, nuptiale fœdus inierit: hinc & amplam dotem fore, & præsidium ingens: substiturum tunc viribus alienis, juxta & suis Principem.* His Ornanus Gastonem à Mompenseriæ nuptiis diversum agens reus est Regi: malo quod imminebat ita prospicitur. 1626.

Ineunte Majo agente ad Fontem Bellaqueum Rege, ab Haliero custodiæ regiæ præfecto conjiciuntur in carcerem Marescallus Ornanus & Calidabonæus (hic Gastoni inter fidos, consiliique particeps intimi) strato decubuerat Gasto per altam noctem, cum affertur conjectum in vincula Ornanum; memorant alto sopore, velut per implacidam imaginem, subito horrore discussum, quanquam erat vigilia tertia ivisse ad Regem furore haud procul: ubi in regiam venerat fanatica velut mente perrumpere per vigiles, per præsidia, per stationes; advolvi genibus Regis, sciscitari indictæ custodiæ caussam, *traheretur & ipse in carcerem, subderentur & vincla sibi una reo; se Ornanumque immensi erga Regem & Galliam affectus postulari posse: eo nomine utrumque reum; & se mortem deposcere si Ornano parabitur. Incidisse in venabula inimica virum innocentem, retibusque implicitum quæ ipsi tetenderat è longinquo invidia.* Postquam jactas in irritum preces videt, intentat verbis atrocibus minas, ultionemque incautus prodit quam meditatur, cum ita Rex, *Nihil miror frater carissime! si Ornani crimen ignoras qui vita & moribus plane innocens es, justa tibi, & laudabilis à virtute exceptio.* *Insinuabat se sensim* *Orna-*

Fontaine-Bleau. *Du Halier.* *Chaude-bond.*

1626. *Ornanus animo tuo, ſpargebatque paulatim fomenta diſſidii inter nos qua (ſi ſubito & palam edidiſſet) refutaſſes haud dubie qua virtute vales. Spatio temporis interjecto ſeneſcet tuus iſte dolor, iraque quam concipis ab ictu improviſo deſæviet, ages mihi velut ab immenſo beneficio grates, cum liquido conſtiterit tibi, Ornano id fuiſſe præcipuum ut divideremur invicem, quos natura conjunxit.* Ita Rex breviter: æſtuabat Gaſto ira incenſus: at quo plus illi iræ, hoc minus Ornano ſpei erat: acrior interceſſio urgebat pœnam, quia probabat nimiam ab Ornano fiduciam.

Fontainebleau. Quo momento Fonbellaquei in cuſtodiam agebatur Ornanus, Lutetiam mittitur nuntius cum ſcripto ad municipalem magiſtratum, in hæc verba concepto. *Ex ſecreta factione in Regem, indictam Ornano cuſtodiam, eſſe participes* *Duagean. Modene.* *crimini fratres ipſius duos, Duageanum inſuper & Modenaum, qui & acri cuſtodia cohibendi: ita Rex mandat.* Poſtquam reis injecta manus; in Baſtillam trahuntur, quo tempore procuratio ejus arcis, dejecto Luxemburgo Luynæi fratre, tranſit in Tramblium (is P. Ioſephi frater in quo magna erat Richelio Cardinali fiducia) Ornanus ad arcem Vincenniam ducitur: uxor illi Monlorea è gente, matrona illuſtris cui apud Gaſtonem prima autoritas erat, virtute operante affectus (venuſtatem anni deleverant) huic ad Delphinates patrio ſolo indictum exilium; obtinuit Gaſto ut non procul Lutetia in privata domo maneret, donec de mariti ſtatu plenius conſtitiſſet: erat ingenio acri fœmina, ſupra ſexum fortis, & in omnes expedita caſus, queis aulicorum fortuna jactatur: illi apud Gaſtonem ingens favor, adeo ut incertum ſit gratiamne Principis uxor marito conciliaret, an uxori maritus. Iuſſa abſiſtere, agit quam ante cautius commendataque Domino ſalute viri, ſupplex petit ut moderatius experiatur: *ferocitate & contumacia abſtinendum: eò deductam miſeri Ornani fortunam ut diſſimulare ſatius ſit quam indignari; ſenſim obtinêri poſſe velut ab aſpernante quod nunquam impetrabit enixius votum: hodie eam eſſe ſortem Principis in Gallici Imperii ſpem primam vocati, ut quorum ſaluti proſpectum velit, hoc ipſo periclitentur quod ipſe proſpicit, hoc ipſo luituri ſint pœnas quod ipſe deprecatur. Non ita natum, non ita Ornano in ſpem admoto educatum; degeneraſſe, in deforme obſequium fortunam primi principis, qua non ipſius*

ſed

sed temporum labes est. Ad hæc Gasto *quando*, inquit, *in eo salus viri tui versatur: dissimulabo pro tempore, ponam violentiæ modum, & , quanquam ab ira calet sanguis, tepescet animus.* Abitura; rogat marito ut substituatur vir in conscientiam arcani vocandus quo interprete invicem uti possint. Suaserat Verderona matrona nobilis Monloreæ amica & utriusque fortunæ ipsi Comes, ut in id muneris legeretur Puilaurentius ingenuus adolescens cujus quia per lubricum ætatis dubia fides, dederat se pro agnato vadem Verderona fidemque obstrinxerat pro ipsius fide servanda Gastoni, juxta & Ornano: sub ea cautione vocatur in primam principis gratiam Puilaurentius, quam Monloreæ & Verderonæ gratiam debuit, rem paucis notam & à nemine traditam. Hinc fuere immensæ fortunæ primordia adolescenti optimo, & felici, si mediocribus contineretur; corrupit naturam fortuna, fortunam ambitio perdidit; qua nunc ascensus per Domini gratiam, hac eadem via erit in tempore descensus illi & præceps casus; faciet utramque fortunam idem favor; at hæc in tempore memorabimus. 1626. Verderone.

Postquam irritas ad Regem preces Gasto agnoverat ire ad Reginam (cui summa tum autoritas erat) flectendæque in partes suas matri induere figuras omnes. Orabat supplex & minabatur, advolvebatur genibus, & repente mutatus contumacem agebat voce, silentio, gestu, ut impellebat furor: præcipua ipsi in Cardinalem Richelium ira, velut in autorem. Regina haud ignara factionis in quam Gasto innocens agebatur; amplexari, hortari filinm, aperire, ut incauto illuserat ambitiosus homo, ut jure in custodia habeatur: *non in mortem deposci etsi meruit: postquam ambitionem exuerit per quam vana dominandi libidine agitur, restituendum libertati: effecturam carceris solitudinem ut redeat ad se vir parum sui, parum officii memor; immemorem sui fuisse quando prima Imperii Gallici administrationi inhiavit: officii plane immemorem quando alumnum suum, carissimum Galliæ pignus à Rege diversum agere conatus est discordiæ autor inter fratres. Concedenda Regi spatia temporum queis tepescat ira, concedenda Ornano queis resipiscat: frenandis animis qui impetu in res novas feruntur, optimum esse ex carcere, & ex metu gravioris mali remedium: ast non esse subitaneum hujusce medelæ effectum: vincla, in tempore operari resipiscentiam,*

1626. *tiam, quæ contrario effectu contumaciam, & indignationem in momento producunt: idipsum Ornani exemplo manifestum esse, qui nuper apprehensus & conjectus in carcerem; libertatem ante obtinuit quam posuisset ferocitatem & iram, unde in spem gratiæ (qualem indebite obtinuerat) peccavit iterum: neque esse quod Cardinali Richelio imputetur nova detentio, conspirasse in eam rem consilium in conclavi omne, id Regi, id sibi matri, id præcipuis Regni ministris probatum; quod nisi probaretur, pessum ibat autoritas Regis: certe non improbatum Cardinali postquam ita censuerat Rex, optima illi de rebus judicia esse, probariq; aut improbari consilia; prout Reipublicæ interest.*

Vbi Gasto audierat ministris Regni probatum facinus, ire ad Aligrium Galliæ Cancellarium, injuriamque exprobrare velut autori, Aligrius facti ignorantia excusat se, urget Gasto, ira & indignatione commotior: Aligrius *non ita natum se ut gratis displiceat Regis sui fratri dignissimo quem veneratur, quem impensius colit; si probe quæsierit unde hæc in ipsum injuria, unde repentina in Ornanum calamitas, scriturum nihil horum deberi Aligrio, qui D. Gastonem, & quæcunque ipse amaverit præcipuo in cultu habuit & habebit semper.*

Aligre Chancelier de France.

Calendis Iuniis Aligrium Rex aula absistere jubet & munere, indicit Villaclericanus exsilium, sigillaque petit; ille postquam restituerat, constantia infracta in feudum ad Carnutenses privatum divertit, ubi quod superabat vitæ exegit pacifice & tranquille, probus vir, facundus, & integer: optimus finis aulico quem in secessu transigit. Certe dignum est quod trahatur ad posteros hujusce animadversionis exemplum: Quamvis Gastonis indignatio pro justa haberetur Aligrio, dissimulare debuit; quippe quod Regi placuit in legem transire debet, præcipue magistratui pro legum defensione instituto. Cancellarius magistratuum caput, legis est protector, quam si deprimit, ruit Imperii dignitas, quæ stat per legem. Multum interest Regis, ut probentur subditis dicta, factaque ipsius; probantur magistratuum exemplo, nempe si & ipsi probaverint: hinc nobis quorum est in provinciis Reipublicæ administratio, nobis, qui charactere regio insignimur, id præcipuum esse debet, ut summa sit legum autoritas, summa populi erga Regem legislatorem veneratio; quod fiet, si ipsi legi dictæ nulla inficiatione parebimus: alias hæret populus, pravoque magistratus exemplo

La Villeaux Cleres.

emplo, velut certa erroris conjectura condemnat Regem. 1626.
Constat apud omnes Aligrium donec vixit negasse hujus responsi formulam, questumque sæpe, quod per calumniam petebatur ex dicto, quod ne quidem ipsa cogitatione attigerat: ego ut scriptum legi, ut vulgatum audivi, odio procul & invidia refero, neque ignarus sum Aligrium optime de Republ. meritum, virtute & rerum experientia claruisse. Dejecto substituitur Marilhacus Reginæ parenti inter fidos, severus homo & Stoicus de quo multa dicturi sumus in tempore: Marilhaco à prima quæstura in Procancellarii munus evecto, Marchio Fiatius succedit; vir acri ingenio in cujus manu sub administratione Cardinalis Richelii nostræ omnium fortunæ erunt annis sequentibus; unde abundans divitiis, & in omnem luxum effusa familia mox inter Galliæ primas numerabitur, parum durabili felicitate, quod suo infra loco reddemus. *Le Marquis Deffiat, Surintendant des Finances.*

Neque omittendum quo tempore Ornanus captus; insinuatum Gastonis animo consilium conjiciendi in vincla Richelii, traducendique aula procul in fidum locum: spes erat permutandi cum Marescallo Cardinalis: nec male spem locaverat Gasto, si Cardinalis caperetur quod erat in proclivi: hujus consilii caput Vindocinensis, Magnus Galliæ Prior, vir ingeniosus & audax, Comiti Suessioni ut creditum autor, odiis in Richelium immortalibus: utrique in conscientiam omnium erat Chalesius, homo ambiguus: in societatem factionis venerat Princeps fœmina supra sexum audax, cujus omne studium discordias spargere in aulis Principum, pro modo ingenii ambagibus innutriti & mutabilis: accingit se Gasto in facinus, quod si ex voto succederet, procurabatur Ornano libertas. Fortè tum Cardinalis Richelius Florei nòn procul Fonte-bellaqueo in privata domo agebat: intercipiendo, manum delectam Gasto in armis esse jubet: libido loquendi caussa fuit quo minus caperetur. Facinoris ardui in arcano vis omnis: Chalesius in conscientiam ejus secreti à Gastone vocatus, Valancæum Equitem arcani participem facit lubrico linguæ, aut fortè quo traheret in partes suas: postmodum, metu ne Valancæi indicio pateret crimen (namque ambigue responderat) prævenit delatorem, Regique & Richelio aperuit facinus: sic elusit vincla Richelius, quod illi primum discri- *Vendosme grand Prieur de France. Le Comte de Soissons. Chalais. Fleury.*

scri-

1626. ſcrimen fuit: horum mihi autor Dux Rohanæus in manuſcripto ſuorum temporum.

L'Averſion du Mariage. Intendebatur in dies factio, cui *averſio matrimonii* nomen erat: quo Rex vehementius optabat nuptias, hoc frater magis reſpuebat, Magno Priore impellente (is, ab Ornano capto, Gaſtonæi arbitrii ſummam tenebat, regebatque ex voto adoleſcentem optimum) valebat ingenio & audacia Magnus Prior, &, niſi dolo & fortuna prævaluiſſet Cardinalis, perierat: primorum ex utroque ſexu permulti huic averſioni ſubſcripſerant, ut quiſque privatis rebus agebatur: prima fœminarum Regina regnans, timens ex eo matrimonio ſobolem, & cum ſobole Regii thori contemptum per ea tempora prole vacui; proxima Reginæ Mommorancia Condæi Principis uxor; huic ex impedito matrimonio duplex bonum; primum erat quod filii ipſius, coronæ proximius inſtabant, cælibe primo ſucceſſore; alterum, quod Gaſtonem filiæ ſuæ deſtinabat, prima quaque die nubili; Regina regnans in partes ſuas Duciſſam Capruſiam vocaverat, hæc Chaleſium. Ornanus nedum ambitione, ſed ex veſania amoris agebatur; deperibat fœminam inter Principes qua impellente præbuit ſe autorem factioni. Sueſſionem urgebat ſpes in regium diadema à qua longius aberrabat ſi prolem ſuſciperet Gaſto, urgebat & virginis ambitus, cujus affectabat nuptias, & ſperabat: magno Priori erat implacabile in Cardinalem odium, ex munere magni Galliarum Thalaſſiarchæ per ipſum affectato, in cujus ſpem ipſe vocatus fuerat: Chaleſium ſpes fortunæ melioris, fœmina, & amicorum in eam factionem concurſus corruperant; Vindocinenſis, & Longavillæus inveterato in gentem Guiſianam odio, Monpenſeriam arcebant à nuptiis, per quas, Gaſtoni una cum Guiſianis cauſſa futura erat: his accedebat Dux Sabaudiæ ex Monçonio fœdere rebus Gallicis inimicus (is Regi & Cardinali Richelio obſtiturus, per legatum ſuum Abbatem Scalium Gaſtoni offerebat Mariam neptem ex filia, Mantuæ & Monferrati Principem) Hæc in matrimonium factio. Stabant pro matrimonio, Regina mater & Princeps Contia, ſtabat Guiſiana gens omnis, excepta Capruſia apud quam gentilitiæ cauſſæ prævaluit ſtudium in res novas, quo præcipue agebatur. Rex qui ipſo exordio obſtiterat, poſtmodum ingenti ſtudio inſtitit nuptiis exſequendis; præcipuum in eo negotio

L'Admiral de France.

Car-

Cardinalis Richelii studium, cujus capiti imminebat lethale periculum, si factio prævaleret. Caussa obstantium diversa erat, etsi omnes uno & pari in matrimonium studio agerentur; pars virginem Gastoni imparem ajebant, quo neglecta ipsi præda potirentur. De Suessione diximus; erant qui & magno Priori imputarent hanc labem: pars spe in bellum urgebatur, quippe si pertinaciter Regis voto obstaret Gasto, aula abstinendum erat, fugam proscriptiones & dissidia sequebantur: eo studio agebantur primores, quorum autoritas per bellum major est: pars augmento sui studebant, rati aut ingentibus à Rege donis promerendos se, quo Gastonis animum in recta flecterent; aut si dominabitur Gasto, quod sperabant, possidendam penitus ipsius gratiam, unde magna sibi augmenta fore præsumebant. Hos inter Chalesius præsentium intolerans, mutationis avidus; illi certe erga Regem optimum ingrati animi labem jure imputabit posteritas: erat regii cubiculi procurator; dum induitur, dum Regi exuitur vestis (quod illi in munere) familiaria invicem colloquia transiguntur, secreti regii particeps fit, arridet Rex homini in risum spargere assueto facetias haud invenuste: ille aulæ deliciis plus æquo immergitur, obcœcatur magnitudine fortunæ quam sperat, præsentem spernit, indignatur Regiæ erga se parcimoniæ, queriturque palam ex non provecta pro merito fortuna sua, uno verbo Regem abdicat. Rarò sapiunt juvenes: Rege abdicato captat apertius Gastonis gratiam; odit Regem, eoque nomine Richelium Cardinalem. Ferunt plura inter, ex quibus reus erat, in exitium fuisse viro improvido temerariam vocem, cum de fortuna sua rogatus responderat; *Tenuem sibi fortunam fore donec mutatione Domini convaluerit*, indicans, si substitueretur Regi Gasto frater, fore ut à tenui in magnam ipse fortunam ascenderet. Suessionem inter & magnum Priorem firmatur arctiori societas vinculo; unam utrique in omni negotio fortunam, unum & commune periculum fore adhibito sacramento invicem stipulantur: Suessio tum Lutetiæ, magnus Prior in aula erat. Demum eò deductis rebus ut Regi & Richelio immineret prima quaque die periculum, placuit & in vincula conjici magnum Priorem, cujus casu nihil ambigebatur & factioni casum fore: hæc in conclavi Regem inter, Reginam parentem & Cardinalem Lutetiæ deliberata. Legitur

1626.

Les Grands du Royaume.

Chalaü.

Maistre de la Garderobe.

Xx oppor-

1626. opportuna patrando facinori Blesarum urbs, sita non procul Britannico solo in quo Duci Vindocinensi Prioris fratri ingens autoritas erat, nedum proregio nomine, sed & feudis illustribus quæ ex capite uxoris in ea provincia possidebat; hinc justus timor Regi, ne secuta proregis factionem provincia, una cum ipso rebellaret, si capti magni Prioris rumor antè pervaderet, quam Rex ei provinciæ proxime immineret. Vbi Blesas ventum succedit Regis animo nova sententia; erant caritate immensa juncti fratres, neque ambigebatur seditionem in Britannia fore, si Dux Vindocinensis liber ageret post captum fratrem; constabat custodiâ cohibendum utrumque, tota negotii moles in modo agendi: si properat in Britanniam Rex, credebatur Vindocinensis suspiciosus homo consulturus saluti suæ armis, aut fuga, vocari placuit, & (quo abesset omnis suspicio) adjecta persona fratris à quo vocaretur. Optima est quæcunque ratio expediendæ salutis: si valet in privato id axiomatis, quanto magis valebit in Rege cujus facta omnia ad Rempublicam spectant, cujus vita, vita est populi? Forte tum aberat Richelius Cardinalis in vicinia Lutetiæ hauriendo molliter aëri tantisper moratus, mox sequuturus: consilium Rex alte dissimulat: magnus Prior prima apud ipsum gratia valet, una ambo in secretiora divertunt, sic fallacibus gratiæ imitamentis decipitur homo improvidus, quod rarò vitant aulici. Gallici Thalassiarchæ munus ambibat magnus Prior, cui & inhiabat Richelius, jam tum summo jure omnia in se transferens: spem facit Rex muneri obtinendo, *neque hîc metam fore largitioni, plura destinari, si fratrem Vindocinensem in aulam revocaverit qua pravis inimicorum consiliis abstinet: id si fecerit (quod in plano est) se ipsi omnia debiturum: suspectam esse longiorem fratris ab aula absentiam; destinari in Britanniam iter, retrahendo in obsequium vi armata, nisi sponte contumaciam exuit. Vbi ipse venerit, finem itineri fore quod alias differri nequeat: iret ad fratrem, suaderet, impelleret, volentem duceret, nolentem traheret, in spem fortunæ melioris.* Ad hæc magnus Prior improvide: *Domine, non dubito*, inquit, *de fratris innocentia, non item de propensione ipsius in mandata tua; scio pro summo ipsi beneficio fore quam indicis in aula mansionem: ast justa ipsi diffidentia est ab inimico homine apud quem arbitria omnium*

Admiral de France.

in

in aula tua sunt; haud ignarus est, uti Richelius de fortuna ipsius statuerit ita jus fore. Rex, qui & magno Priori vincla destinabat, in hæc eadem verba respondisse fertur; *Fidem adigo unam tibi cum fratre, unam illi tecum fortunam fore, neque plus habere illum quod timeat quam ipse habes.* Ita æquivoce illusum homini aulæ incantamentis fascinato: fratri nihil timet, quia secum in parem fortunam vocatur, neque ambigit plenam sibi securitatem fore: sub ejus cautionis fide citatis equis in Britanniam properat, multisque cum fratre ambiguo agit, &, quo suspicionem penitus amoveret, lætas sibi in aula res & fortunam ridentem ostendit, qualia ipse sperare debeat. *Veniret ad Regem optimum in cujus fide omnis securitas, præveniret qui copiis ingentibus imminet; quid ex feroci contumacia sperandum aliud, quam ut sæviatur velut in perduellem? pacem altam in præsens totâ Galliâ; ex principibus aut Regni primoribus neminem à Rege discessurum: præcipitem esse, eoque improvisum adventum Regis; imparata sustinendo bello apud Britannos omnia; quid residuum, nisi ut via ad Regem propera diluatur suspicio, quam fecit absentia longior, & augebit mora.* Hæc magnus Prior, bona fide decipiens fratrem: Vindocinensis acie ingenii tardior, sed maturior consilio, manifestare metum qui in constantem hominem cadat, moras nectere, demum urgenti acrius fratri in hæc verba respondisse fertur; *Nihil Richelio fidei, nihil pietatis, Religionis tantum esse quantum privatim conducit; omnia metuenda ab homine apud quem pro jure legitimo est quodcunque potentiam firmat. Esse in utrumque fratrem tacita illi odia, edenda quandocunque in ambos, non incerto ictu grassari una poterit: Lutetiæ quid non timendum ab homine cui omnia subjacent, & qui Principum autoritatem suspectans & metuens, summa velut papavera demetet firmanda potentia? Si Blesas itur ut Rex jubet, & hic periculum fratribus miseris, vel hoc uno augurio quod principibus urbs est fatalis: contra fidem datam casos hic Guisios fratres, duo Regni columina: denique adactum se per sacramentum solenne non videndi Regem, nisi per imaginem, qualis pingi solet.* Urgere in contrarium magnus Prior, omnia tuta polliceri, æquius facturum si gratis venerit, *imminere solo Britannico Regem, vi extorquendum quod erit satius sponte concedere; Viri sapientis*

 esse;

1626. *esse, quos praviderit casus prævenire consilio & astu: ita pro spontaneo accipiendum à Rege, quod necessitas exigit.* Altercatione eximitur dies; demum cedit Vindocinensis, & quo se exhiberet mandato exsequendo promptissimum (omissa familia qua tardabatur) uno aut altero comite decursoriis equis una cum fratre Blesas rapitur, quò nemo sanus venturos crediderat. Rem accuratius memorabo haud indignam quam posteritas sciat. Postquam Rex Principes laute & festive exceperat, Blesarum ipsis regiam pro mansione assignat: una habitant cum Rege fratres, quod in speciem honor, re vera, tutius capiendis præcautio erat. Nocte concubia Halierius, Marchioque Mosnius Scoticæ (quam *corporis* vocant) custodiæ præfecti, jubentur arcta fratres custodia cohibere; in eodem cubiculo uterque, diverso strato discubuerant; Halierius & Mosnius jussa exsequuntur in hunc modum. Delectu militum habito, rarescentibus ad primum diluculum umbris, advolvitur cubiculi januæ miles, & pulsat: nemine exaudiente (quippe somnus matutinus erat, eoque magis altus) fit strepitus velut ab urgente casu: expergiscitur aulæ servus, tumultumque exprobrans excitum velut contemptu Principum, jubet absistere, & minatur. Instat miles, specieque rogantis & supplicis *Halierio esse* suggerit, *qua principibus actutum communicet, queis ipsorum salus versatur:* servus excusare traductam negotiis noctem, luceque appetente, altius primo jam somno soporatos: ad hæc Halierius moræ impatiens Regis nomine reserari januam jubet, dilationem pati negans quod agitur. Ad nomen Regis reserantur fores, intromittitur miles, & (quanquam personuerant valvæ, quanquam manipuli murmur, alta noctis silentia fregerat, quanquam repentino facium igne illustrabantur strata, queis decubuerant fratres) manebat somnus velut incantamento soporatis. Iussus ab Halierio servus subducta cortina Ducem voce intensiore ciet, ille implacido horrore discussus, horret acerbius ubi manipulos, armaque circum distributa videt: nec statim fides habita, credebat vana se insomnii imagine delusum; donec Halierio interprete jussa Regis acciperet. Idem Marchioni Mosnio munus erga Magnum Priorem; is re penitus imprævisa exterritus, hæret; alta utrinque silentia ex stupore, ast non diuturna. Dux Vindocine-

Du Halier. Mosni Capitaines de la garde du corps.

cinensis fratrem compellasse fertur in hæc verba; *Non hac impravisa mihi, frater! ventura monui qualia videmus & patimur.* Ad hæc Prior, *Me*, inquit, *infortunatum! me miserum! quam juste pro venali anima audiam apud omnes, quibus (etsi innocens sum) aqua in me suspicio erit ex fratre vendito: utinam in Britannia esses, frater carissime, unde pessime suasus subduxi te! esset mihi pro munere mors, si, te superstite, dolo inimico succumberem.* Ad hæc, imo trahens corde suspirium Vindocinensis; *Dixeram, præsagium nobis funestum esse, ex arcè Blesensi Principum tumulo: infausta prædixi nec vaticiniis habita fides.* Iactæ dein confusæ voces, quibus mutuò sibi condolebant fratres; excusando fratri accusabat se Dux, ille contrà mali quod infligebatur originem se & caussam replicabat; quo dicendi lubrico pessimè sibi consulebant, quid enim aliud in suspecto loco garrulitas operatur, quam incustoditè loquentis excidium? Aderat militum globus, suspecta manus, investigandis quæ loquerentur, quæ silerent. Sub meridiem Ambasianam in arcem secundo Ligeri traducuntur in eadem cymba: firmatur milite utraque ripa: amici & familiares unde captis præsidium fore timebatur, jussi aula absistunt: concessa curando corpori mancipia duo, ut quisque legerat, sic illis præsidium omne ademptum. Ad sponsam Ducis delegatur à Rege qui maritum captum renunciet, jubeatque ire ipsam Anetum (Castrum est feudo illustri non procul Droco) ibat magnis ad Regem itineribus deprecandæ Ducissa iræ, quatuorque secum liberos Henrici IV. nepotes flectendo in commiserationem Principi ductabat miser, cum mandatis parere cogitur sæpe & cursim iteratis.

1626.

Anet. Dreux.

Non multò pòst Duci Vindocinensi Proregia Britanniæ procuratione dejecto Marescallus Theminius, Armando Richelio procurante sufficitur: obstupuit aula omnis ad imprævisam electionem, laudatusque plerisque Armandus Richelius ex provecto in id muneris Gentis suæ inimico; namque Marchio Theminius, filius Marescalli, Henricum Richelium singulari certamine nuper occiderat (hic Richelio è stemmate unus erat in quem recumberet inclinata domus) exciderat cum ipso in posteritatem spes omnis: dura in finem lex Armando, cujus studium omne, æternitas; suadebant hæc odium in Theminios: accedebat quod in eam diem audierat

Le Gouvernement de Bretagne.

1626. dierat pro viro injuriæ memore,& in ultionem tenace: hinc stupor velut ex mutata repentè indole. Fuere qui factum in deterius verterent, in hunc modum: ajebant Britannicæ procurationi inhiantem Richelium, momentanea Theminii possessione purgasse ambitum, substitutumque Duci Vindocinensi hominem senectute invalidùm, quo citius & sine invidia ad ambientem rediret possessore vacuum munus; quod eventus proxime docuit, vocato mox post Theminii mortem iu id procurationis Armando; quo factum ut interjecta persona Theminii, Vindocinensi succederet idem qui spoliaverat: hæc contra Richelium per id temporis vulgabantur, jure, an injuria parum liquet.

Le Gouvernement de Bretagne.

Iisdem diebus Marchio Praslinius & Vardius duello certant, caussa in incerto est mihi: illata utrinque vulnera sine cæde, sed tristis exitus, ex Regis ira. Lex in monomachos recens lata Praslinium Campanæ prouinciæ legatione spoliat, juxta & Trecensium Bailivia; cedunt spolia ampla Barradæ, strenuo & ingenuo adolescenti qui tum prima Regis gratia florebat. Mirum certe quod pœna duellis imposita sæpe iterata, sæpe in merentes collata, non terret Galliæ nobiles passim ejus criminis reos! Quo tempore Marchio Praslinius, præfectura Campaniæ & Bailivia Trecensi ex eo crimine spoliabatur, Butevillius in legem incidit, singulari in Comitem Torignium certamine, cui caussam dedisse fertur fortuita Pongibautum inter & Chalesium pugna, de qua rumores ambigui (ut in aula fieri amat) variis aulicorum in partem utramque affectibus, excitavere controversiam Torignium inter & Butevillium: huic pro Chalesio, illi pro Pongibauto studium erat: Torignius ferro inæquali cæsum, Butevillius æqualia utrinque omnia præter fortunam asserebat: nomen Pongibauto ex bellica virtute quantum adolescenti esse potest: Chalesius ludicris & aulæ ambagibus exercebatur parum intentus honori quem arma faciunt, si vera fama: non omnibus calet in prælium sanguis, sua cuique inclinatio est: Chalesium usque ad injuriam spernebat Pongibautus exosusque pravo naturæ affectu nulla in apertum caussa per convitia insectabatur in omni loco. Magnum in mortem honestam incitamentum est desperatio: ubi se aulæ omnis fabulam audit Chalesius; desperatum honorem singulari certamine reparat in hunc mo-

Praslin. Vardes.

Lieutenant de Roy en Champagne. Bailli de Troye. Barrada.

Bouteville. Torigni. Pongibaut.

modum. Rheda vectus Pongibautum casu fortuito obvium habet; movit bilem præsentia, rheda erumpit, distringit ferrum, Pongibautus densioribus ocreis præpeditus stat in vestigio & venientem excipit; pugnam aspicit circumfusa plebes (qui mos Lutetiæ pessimus) donec Pongibautus ferro transfigeretur. Nihil hic de pugna cogitaverat, unde ansa fuit fautoribus (quos habuit multos) vulgandi inæquali certamine cæsum, oblongoque ense transfossum, cui brevior mucro in cultri modum. Temere jactus in Chalesii famam rumor iste dat caussam duello Butevillium inter & Torignium, cujus exitus Torignii cæde infaustus, hinc Butevillium inter, & Chalesium ingens caritas. Hîc fas mihi enucleatas aulæ ambages sub involucro memorare, parum interest nosse nomina, si res accurate traduntur: Butevillio & Chalesio adjunctus prosapia illustris homo cujus crimen faciebat amor, creditusque Chalesius in conscientiam flammæ vocatus, ex qua uterque meruit pœnam: meruit certe, quamvis per indomitam matronæ virtutem, non aliud homini crimen fuit quam voluisse: at in magnis voluisse sat est. 1626.

Illustris vir antiquo in fœminam amore vecors erat, interrupto per spatia temporum longâ in belli casus absentiâ: ubi in Galliam redux est, affertur mutatam fœminæ inclinationem, prædæque sibi debitæ inhiare Lovignium inventâ potiorem. Ille impatiens æmuli in Lovignium dicendi licentia, exin minis debacchatur & furit, utrique (quod iis occasionibus fieri amat) circumstant in præsidium amici. Forte tum alta erant Chalesio & Lovignio commercia in res (ut creditum) novas, & (ut nectuntur crimine animi quando mutua conspiratio est) non alias fuit concordia major, una illis mansio quocunque irent, unum & idem stratum, una fortuna erat, quod utrique in exitium vertit; rem memorabo inter arcana habitam neque memoria indignam. Manebat Chalesii & Lovignii unio, erat utrique ingenium acre & audax, uterque per aulæ ambages exercebatur, una utrique conscientia. His addebat fama (sæpe mendax) prava in regium caput consilia queis vita Principis petebatur, unde Chalesio crimen: nescio an & Lovignio: certe cum Lovignio mitius actum ex occulta caussa: Regem oderat Chalesius & aspernabatur: quanta in homuncione temeritas? Sane mirabitur po-

1626. ſteritas odia Chaleſii in Regem optimum; eo rex familiariter utitur, vocatque in conſcientiam ſecreti ſui, ille, quam pro munere regii corporis curam habere debet, proditione exuit, odit quem omnimodo, amare debet. Apud omnes conſtat perduellem fuiſſe Chaleſium;de modo & ratione criminis varie dictum, pleraque ineſſe credebantur vulgato crimini, quæ ne ipſis quidem judicibus patuere, ex quibus præcipua in reum poſtulatio erat: ut ut res habuit conſtat periiſſe Chaleſium ex crimine majeſtatis & juſte cæſum: reliqua in ambiguo ſunt; & (ſi paterent maxime) reticerentur: anxium quippe & periculoſum in Regum ſecreta inquirere, quæ, licet enixius quæſieris, rarò aſſequare; aſſecuta, probe ſilueris. Index eſt, unaque in Chaleſium teſtis Lovignius, ſeu criminis particeps ſperabat à Rege veniam, adjecta perduellioni proditione, ſeu recenti odio in Chaleſium agebatur (cujus vis vulgò major eſt ex amicitia violata.) Cauſſa diſſidii fuit ille idem illuſtris vir de quo diximus, qui libidine in fœminam vecors, Lovigniique adoleſcentis flammam æmulam impatienter ferens, Chaleſium impulerat, ut amico autor eſſet abdicando amori; huic prima lanugine fervebat ſanguis, unde irriti fuere conatus diſtrahendo: urgebat acriter Chaleſius, donec Lovignius monitionem pro proditione acciperet. Cæca libido amor! dira ultio! dat in apertum amici crimina, in quorum conſcientiam vocatus fuerat; neque in Chaleſium modò (cui particeps erat) peccat & in Gaſtonem prava garriendi libidine: poſtulationem qualis in Gaſtonem erat, tranſmitto, falſam omni ex parte, improbatamque Regi & Richelio Cardinali, unde Lovignio exſilium & mors apud Hiſpanos propera, quæ proditionis vulgò eſt merces. Rara ex eo crimine præmia proditoribus, qui paſſim inviſi, iis ipſis, quos anteponunt.

Repetam ab origine Chaleſii crimen, quale in comperto fuit: multum enim Regis & Reipublicæ intereſt inſtrui hocce exemplo aulicos, quod certe magnum eſt, neque poſteritáti tacendum. Poſt captum Ornanum, inſinuat ſe in Gaſtonis gratiam Chaleſius, facetiis & aulica dicacitate promptus alliciendis animis: gratum eſt principi adoleſcenti fallax viri conſortium, in quo, primo intuitu, mera ingenuitas erat. Gaſtoni magnum à natura præſidium eſt, ingenii præſentia valet, tanta in loquendo facundia, tanta in liberales

artes

artes facilitate, ut nemini ea parte postponi debeat: pro scientiarum cultore audit, bellum, politicam, historias callet apprimè; & si hominum delectum probe faceret, cum se in res magnas accingit, nihil est quod desideres in tanto principe: pessimus Chalesii delectus, cujus studium omne in perduellione fuit, aut in proditione. *De aversione* matrimonii supra diximus, non hìc perduellionis in Regem, non hìc meta fuit pravi in Gastonem consilii. Vulgabat fama constans perduellem Chalesium, cum ille, diluendo crimini, crimen meditatur; majestatis reus in Regem, in Gastonem fit proditor, hoc ferme modo. Conscientia criminis evictus, pœnæ vitandæ, aut quærendo ex crimine præmio, Cardinalem Richelium adit (is per speculatores, quos nunquam habuit carô venales, omnium gnarus erat) postquam se innocentem longa verborum ambage; *Si mihi*, inquit, *habebitur fides, neque suspectabor ab alta consuetudine, & consortio quæ in præsens mihi cum Gastone intercedunt, & intercedent posthac frequentius in arduum facinus quod mente volvo, habeo ad manum quo mihi devinciam Regem servitio memorabili.* Ad hæc Cardinalis Richelius: *Lubrica est qua progrederis via Chalesi? utrinque imminet præcipitium: Regem inter & Gastonem medius, habes quod eligas, vix utrumque diu tenueris, &, qui duos insectaris dolose, neutrum capies; tibi rei judicium esto. Si mea res ageretur (qualis eo negotio tua versatur) & reus essem; irem ad Regem supplex, impetranda venia ex delicto: si innocens, irem item aperiendo arcano ejus servitii, quod vocas memorabile: in Rege sita est salus tua: ex officii necessitate quod in aula defungeris, nocte & interdiu circumstas Regi, prome audax quod meditaris facinus, postquam ille probaverit, age sedulo, & fideliter.* Hæc ad Chalesium Cardinalis. Ille & Regem decipit renovata in conspectu fide, quam frangebat quo momento dabat: multa cum Rege in secessu, quorum hæc summa, *futurum se, donec vivet sub fide & obsequio debitis mancipatum.* Rex, quanquam haud ignarus erat, sibi cum homine infido rem esse, *parciturum se exacta crimina* pollicetur, *si diluentur meliore vita.* Fidem adigit Chalesius Regi, adigit & Gastoni, utrique proditor: Regem metu, Gastonem spe melioris fortunæ prosequitur, jactisque in utramque terram radicibus, augescit arbor infausta, quæ brevi spoliabitur 1626.

 digni-

1626. dignitate omni & truncus erit: at naturâ pronior fuit pro Gastone, quo cum, omnium libertas erat, & spes major. Etsi parum ambigebatur de crimine, convicit plane interceptus per ea tempora nuncius, quem Chalesius statim post captos Vindocinenses ad Suessionem expediebat; in hæc verba, *captos Principes Ambasiæ in custodia detineri, prospiceret sibi & sociis, dum adhuc res in integro:* fuit & ex alio capite reus: quippe in comperto erat missum ab eo Principum nomine Laloubierum ad Mediomatrices, quærendo in extremis regni asylo, quod à Duce Valeta petebatur, in spem patrandi fortius belli, postquam aula procul in unum convenissent: his & similibus violatæ fidei manifestus apud Nannetes in vincla conjicitur.

Laloubiere. *Mets.* *Nantes.*

Per idem tempus invalescente in Cardinalem Richelium factione, permissu Regis legitur miles à quo stiparetur: indicti insuper vigiles, & præsidium ad fores militare, quod dein mansit; magnifica res privato homini, imitari Reges: hinc invidia Principum, hinc illi securitas fuit: neque enim tandiu tenuisset Gallicarum apicem rerum cum omni imperio, nisi præsidio militum firmaretur: in eam diem exemplo vacaverat hic custodiæ modus, vacaverat & exemplo, collata omnium potestas in unum caput.

Iisdem diebus absistere aula jubentur Marcilhacus, Tronsonus, & Salvaterranus, quorum hic inter Regis cubicularios erat: caussa exsilii, metus ex secreta cum principibus factione, cujus effectus hoc magis timebatur quod Regi in nocturna & diurna officia astabant; hocce hominum genus (etsi sæpe plebejum est) haud parum valet assiduitate præsentiæ, impressioni in Regum animos faciendæ: exsilii ejus caussa non una fuit apud omnes; erant qui amotos dicerent magis malo ipsorum astro, quam ex factione.

Habitis ad Nannetes Comitiis, Rex Britannos eo sibi devincit arctius, quo in eam diem Duci Vindocinensi adhæserant firmius: adjiciuntur provinciæ regendæ, novæ leges, quo magis, mutatâ veteri formulâ, Vindocinensis memoria obsolesceret. Auditi in transitu à Marcilhaco Procancellario captivi Ambasiæ Principes, diffitentur crimina, nec multò pòst in Vincenniam arcem traducuntur, digni meliori fato, nedum natalibus, quos ab Henrico IV. duxerant, sed & virtute omni, qua illustres. Conjectis in vincula Ornano,

nano, Vindocineusi utroque & Chalesio, metuit magno ab 1626.
exemplo familia Gastonis; & quanquam multi nuptiarum aversioni subscripserant, siluere omnes, aut quæsito sponte secessu aula abstitere: eò deductis rebus, ut Regis voto, & Principis felicitati nemo obstaret, Gasto melioribus auspiciis unam cum Rege caussam habere statuit, ambitque palam, quam spreverat, virginem. Missus ad Guisiam matrem Præses Cognusius, filiam deposcit in conjugem Principi Domino suo; mater agit humilime grates, & qua valet comitate deprecatur filiæ honorem indebitum. Cognusius *id matrem, id filiam, id Gastonem meruisse* (respondet) *expetitas à Domino nuptias, si & ipsa subscripserit*; exin ad Virginem ivit: illa ubi se viro debitam audiit, innocenti rubore suffusa, verecunde obluctatur: excellens erat forma, & formam pudor honestabat. Instat legatus; illa anxiam negotii molem ad matrem transfert, tanta moderatione, ut neutram in partem ire diceres. Ad hæc Cognusius, *Certa es*, inquit, *Virgo regia possideri à te, plena autoritate Principis Domini mei affectus, quem si in hanc diem amantem experta es ambitu frigidum, non est (mihi crede) ipsius labes: sui juris factus reparat modò quod sub aliena cura peccaverat*. Subrisit virgo regia, modestoque silentio annuit. Postridie celebrantur nuptiæ; operatur sacrum Cardinalis Richelius, & jungit in Ecclesia minister Dei, quos ante in aula conjunxerat minister Regis. Virgini constituuntur in dotem bona paterna quorum annui reditus quater centena librarum millia excedunt: ex materna Ioüsarum substantia datus in antecessum ingens adamas cui pretium est, quantum satis immensæ inter Principes doti: indicta bonorum communio pro consuetudine regionis. Gastoni patrimonium pro dignitate natalium assignatur, illustre & amplum (Galli apanagium vocant, cujus hæc natura est, ut deficiente prole redeant bona in originem suam) Aurelianensium, & Carnotensium Ducatus, Comitatus item Blesensis cum omni jure possessorio, exceptis supremo dominio quod in principatu consistit, in prima justitiæ munia, & in Episcopatus nominatione quorum apud Regem arbitrium mansit, adjecta feudis centena librarum millia pro annua pensione, & (quo facilior exactio) cautum ut ex tributo ad Aurelianenses regio penderentur. Accessere quinquies centena supra

l'Apanage de Monsieur.

sexa-

1626. sexaginta librarum millia, nomine item annuæ pensionis, cujus assignatio in arca regia, cui à parcimonia nomen est. Ampla certe Principi pensio, ast non in omnem casum valitura; longa altercatio fuit in hocce assignationis modo, diuque obstitere quibus negotii arbitrium erat pro Gastone; prævaluit Cardinalis Richelius, ea via concordiam inter fratres affectans, pravaque in factiones consilia existimans valitura minus, si Gastonis fortuna omnis in manu Regis esset.

Les Coffres de l'Espargne.

Attinebatur interim arcta custodia Chalesius: memorant cum dicta ad nuptias die audiisset reboantes machinas murales, quæsivisse à custode unde & quanam ex caussa hic fragor; acceptoque celebrari nuptias Gastonis cum virgine Mompenseria, exclamasse in hæc eadem verba: *O te mortalium fortunatissimum Richeli Cardinalis!* paucis multa complexus Richelii fortunam commendabat, seque ab eo fatebatur victum, à quo & vinctus erat. Delegantur extra ordinem judices liti instruendæ; primo asserit se innoxium; exin in spem regiæ clementiæ, seu facti conscientiâ fatetur crimen. Instruitur lis, committuntur illi milites duo, quorum testimonio convicta penitus perduellio. Illi in custodiam adhibiti noctu, interdiuque in Cardinalem Richelium conjiciebant maledicta velut in publicum hostem, *nec se stipendio vacare* ajebant, *nisi quod pecuniam ille publicam avertebat in pravos usus*. Liberior est inter mutuas querelas dolor, nec temperatur lingua inter flagitii, aut mali consortes. Chalesius mutante intellectum tædio carceris, primo audire, exin præbere assensum, & velut grata imagine oblectari, demum loqui, & garrire quasi inter conscios: deficiunt ingenii vires etiam perspicacibus ubi calamitate urgentur: vocat Chalesius in conscientiam criminis custodes suos, qui eo nomine erant inimici. Stolidum est incustodite loqui in iis locis, ubi quicquid dixeris torquetur in pejus, ubi ipsa inanima loquuntur & audiunt, accusando, quem sibi defensorem unum fortuna reliquit. Postquam judices instruxerant litem, uno omnium calculo reus est, & condemnatur: ille audita sententia (quæ coram legi solet antequam pœna exigatur) quæsiisse fertur; *Vbinam Rex, ubi Gasto forent*, auditoque urbe utrumque abstitisse; *Ergo*, inquit, *morbus remedio vacat*. Commissus reo Lovignius coram con-

confirmat quæ per ejus absentiam dixerat, ast non omnia; 1626.
de Gastone mitius quam ante dictum, hunc nedum crimini, sed & suspicioni exemit nova confessio: fune revinctus, intecto capite, ferreisque compedibus in patibulum rapitur infelix homo, & adhuc in Gastone sperat. Plerique credidere, si vis à Principe inferretur, potuisse reum in libertatem vindicari, & morti eximi; spes sanè irrita, vana credulitas; obstabant ausui distributa per totam urbem præsidia militum, suppletaque novo delectu custodiæ regiæ cohors quæ circumstabat ferale plaustrum, & stipabat: irrita item spes ex persona Gastonis qui discusso errore, à Chalesio illusum sibi, probe agnoverat: spes amicorum ultima, ridicula est & insana prorsus, injecto metu carnifices abigunt quod reo noxium, & luctuosum fuit. Legitur inter condemnatos unus qui sustinuit carnificem agere pro vitæ beneficio. Triste spectaculum! dura in Chalesium lanienæ rudimenta! ferit humeros & caput imperita manus & timida, minutimque discerpit vivum hominem: mortuo caput amputatur. Hic Chalesio finis.

Comes Suessio aula clam dilabitur, fugitque extra Galliam; fuga item consulit sibi Ducissa Caprusii multis rea nominibus: sexus fragilitas, & veneratio inhibuerant nuper quo minus & ipsa in carcerem traheretur: certe magnum erat Galliæ, magnum principibus externis ab ea detentione beneficium, auctrice passim in res novas intra & extra Galliam ea fœmina, aularumque ferme tota Europa omnium perturbatrice, quod suo infra loco reddemus. Non defuere qui Cardinali Richelio imputarent tristem Chalesii finem, quasi lubrico ætatis peccasset magis, quam ex destinata malitia; sanè quicunque demum hujusce judicii autor, optime consuluit Galliæ; quippe parum tuta erant Regi præsidia militum excubantia intra & extra fores, si in ipso cubili latebat hostis, neque ipsum vindicabat à casu Religio (qua unctus Dei est) nisi prævidisset factionis consilia, idem qui dissipavit. At ne dissimulare videar, & adulari, quod procul habeo, uni veritati intentus, non prætermittam quæ scripsit Ornani, Vindocinensium, & Chalesii caussam agens invidia; pro Autore est mihi vulgatus sequentibus annis Gastonis nomine libellus, quo tempore Cardinali Richelio infensus erat Princeps: sub tunica primum distributus, dein aperte prodiit

La Duchesse de Chevreuse.

1626. prodiit liber (ſpernente in quem compoſitus Cardinali) inſertus poſtmodum Operi integro, quo & cetera in ipſum opera continentur, compilationis hujus autor Caſtelesius, libellorum ſupplicum in Regia Magiſter: ecce quæ in Cardinalem Richelium iis temporibus vomebat indignatio.

Le Chaſtelet.

Fragmentum ex Manifeſto ſub falſo Dom. Gaſtonis nomine, edito Nancæi, xxx. Maji M. DC. XXXI.

Regem alloquitur D. Gaſto.

P. Ioſeph.

Qvo tibi magis in dies ſuſpectarer exhibuit idem Cardinalis (velut in ſcena) familiares meos opum inſatiabiles, ambitioſos, augmentoque mihi, & ſibi procurando auſuros omne ſcelus, & (quo dictis haberetur fides) Patrem Ioſephum miſit ad Ornanum, quo tempore Mareſcallum Themmium in Rupellæ expeditionem vocabas: ſumma legationis erat, ut peterem ejuſce exercitus præfecturam, quam ſi peterem ipſiuſmet judicio reus eram. Suadetur à Richelio Ornanus per interpretem, ego ab Ornano impellor; dum enixius peto (quod ille ut peterem fecerat) uterque in paratos caſſes incidimus; ea fraude ambiti imperii rei, ambo dejicimur. Ornanus quia ingenio acer erat, quia magnanimus, impatienſque contemptus quo per artes Richelii opprimebar, pro audace, pro rerum novarum avido, pro auſuro fas & nefas exhibetur tibi: ea fuligine obumbrabatur virtus. Hinc tibi à Richelio incuſſus timor, qui altius timebat ſibi; obſtabas adhuc, fraternaque caritate obluctante protelabas injectionem manus in virum innocentem, cum Fon-bellaquei idem Pater Ioſephus, Dandiliuſque (venalia Cardinali mancipia) Ornanum acrius quam ante urgent exprobrantque; parum illi curæ eſſe dignitatem alumni ſui, læta jam adoleſcentia vigere Principem natum in ſpem Regni, & adhuc puerilibus attineri; non poſſe arceri ab arcanis conſilii, niſi pro impare habetur, aut ſuſpecto; ab alterutro injuriam eſſe. *Plura addebantur, queis tandem perſuaſus Ornanus impulit me ut omiſſis neniis ſeria tractarem; rebus admoveor, conſiliis arctioribus interſum, & ex mente ſententiam dico; uno verbo fratrem ago Chriſtianiſſimi Regis, propiuſque ad ipſum accedo, & confidentius, qui procul fueram in hanc diem. Hinc poſtulatio in Ornanum ab inſinuata mihi præcocius ambitione; poſtulationem ſequuntur*

Dandily.

quuntur vincula & cædes quæ captus die, capti item ipsius fratres, capti Calidabonæus, Modenæus & Duageanus. His prodidit infensum se mihi Richelius, neque unquam reconciliandum, quod ipsum tibi in ostentationem jactabat, nempe ut crederes omnino rebus tuis inniti eum, in quem mihi odium implacabile. Tibi à me, mihi à te, timorem incussit, ita invicem suspectavimus nos: si quos habui è familiaribus fidos, dejici procuravit, substitutis qui me per prava consilia urgerent in casum, qua via perieram penitus, nisi Deus protector Principum malo obstitisset. Atenim tensos in omni via funiculos vitare difficile, incidi tandem in paratos mihi & Chalesio casses: haud ignota loquor. Infelix Chalesi specie proditionis, Cardinalis Richelii victima! illum impulit homo infidus, mihi ut suaderet ab aula tua discessum, in spem certam liberandi eo facto (quod summe avebam) Ornani: agebam ego cum Chalesio bona fide, vocabamque in secreti mei conscientiam perditum hominem, qui mihi ex compacto proditor erat: quæ dixeram, quæ animo volvebam, si quid speraveram, si timueram, omnium conscius erat Cardinalis per emissarium suum. Postquam in Vindocinenses vincla injecta; pœnituit Chalesium proditionis erga me suæ; fatetur crimen, veniam precatur & obtinet: postmodum solito lentiora ad Cardinalem responsa inducunt ut credat mutatos Chalesii affectus, unde illi exitium fuit. Corrumpitur Lovignii fides, conjicitur in vincla Chalesius. Hæc inter, Richelius probando crimini, dilabitur in carcerem ubi detinebatur miser, mentitusque amicum se homini quem perdere destinabat; intendit ipsi metum ex negato crimine, quod omnibus apertum ait: spem adjicit, si se misericordiæ Regis commiserit, & me, confessa factione accusaverit: Cetera (*inquit*) committe mihi, ea via tibi certa est salus, qui alioquin periisti. *Hæc dum ita loquitur adigit sacramento fidem; auderet, loqueretur, constanter ageret in spem certam fortunæ melioris; sic proditione deceptus proditor, instructa demum lite condemnatur: trahitur in necem, & adhuc sperare jubetur, quo sileat: timebat Cardinalis, ne si nihil esset quod speraret, omnia promeret: in extremis agit & adhuc silet, quia sperabat adhuc; collum præbere jussus, finiit in hæc verba*; Perfide Cardinalis, huc adegit me proditio tua. *Præcipua mihi irarum caussæ hinc ducuntur, quod destinatione parricidii, augmentum fortunæ meæ quæsitum postulabar: ô per-*

1626.
Chandebone.
Modene.
Duagean.

1626. *ô perfidia ! ô scelus ! ô calumnia exsecrabilis ! méne consilii autorem tam atrocis ? mene in fratrem carissimum capacem tanti sceleris ? Vide, Domine, ut id arte pessima confictum, quo gliscente magis, ac magis diffidentia inter fratres, odio invicem implacabili grassaremur. Quo delatore postulor ? quibus urgeor testibus, aut indiciis ? Chalesii confessio irrita est ab homine scelesto & nequam : neque in finem perstitit: una contra me Lovignii fides est, si qua esse potest infido homini Ajunt quo Chalesius momento rapiebatur in necem, Duci Radesiano prolocutum Lovignium in hæc verba:* Haud injuria Chalesius plectitur, qui Regi, manu parricida destinaverat inferre necem; Gastone ad cubiculi fores in præsidium posito : *hæc scelestus homo, vile mancipium, hæc Lovignius, hæc Cardinalis, uterque unus ; dolose factum quo momento rapiebatur in patibulum reus, nempe insinuandæ fidei, quæ sperabatur indelebilis fore, post cæsum eum à quo uno duci poterat probatio in contrarium. Avertit omen Deus : agnita fraude intercedunt familiares mei (namque ego tum aberam) & quo momento pœna exigitur, Chalesium committi Lovignio petunt ; invicem commissi, diffitentur ; gesta hæc Cardinale per id diei extra urbem profugo, uti solet cum condemnatis supplicia instant ab ipso procurata : certe optime mecum actum quod aberat. Neque prætereundum quod Lovignio incerta fuere & ambigua verba, nedum contra me, sed & contra ipsum Chalesium ; dum is trahitur in destinatum supplicio locum, interrogatur ille à Procancellario super crimine & consortibus ; responsum Lovignii in hæc verba fuit ;* In venatione, rubo delitescentem se, audiisse leucophæis vestibus viros ignotos sibi, loquentes prout in prima ipse contra Chalesium depositione dixerat: *vagum certe responsum & parum sibi constans. Post Chalesii mortem Lovignio institi, exigendæ pœnæ quam ex calumnia meruit: fugit Nannetes homo perditus, ubi eras Domine ! non illi in aulam tuam antè facilior aditus, ego ira incensus pro modo calumniæ debacchari, furere, minari proditori, demum aula abstinui, postquam jactas in irritum minas palam fuit. Inter hæc Cardinalis (timore, aut quod oderat proditorem officio functum) aula Lovignium absistere jubet, & ne penitus abdicasse videretur, proditoribus pessimo in futurum exemplo, in domum excipit suam, specie carceris, ubi asylum præbet, donec à me pertinaciter actione de exhibendo reo pulsatus, qua Parlamento Lutetiano*

Le Duc de Rau.

sisti

sisti eum petebam, longius ire jussit: ivit, Richeliique impensis 1626.
extra Galliam traxit precariam vitam, donec tandem ultorem in Hispania Deum inveniret: lenta in Cardinalem ultio, sed in tempus suum debita, & ventura. O quam distat Ornani, & Vindocinensium fortuna à Lovignio! hic statim liber est, & triumphat; illi custodia attinentur perpetua: utinam perpetua! sepulcrum illis patens est funesta domus quam captivi habitant, illic martyres mei jugulantur. Præbuisti jugulum infelix frater, magne Galliarum Prior! quia in omnium conscientiam eras mihi; quia mecum amice & strenue agebas, ego tecum confidenter: amor erga te meus, & imperterritus, quo te natura dotaverat animus, accelerant mortem tuam: parricidii mecum postulate cadis, & ego superstes esse fero? Proh dolor! Incidit & frater tuus Vindocinensis in eundem laqueum, quanquam mitiore adhuc fato. Deficiebat condemnandis probatio, placet spontaneam confessionem elici, adjecto, si fatebuntur crimen, fore ut absolutorio diplomate statim liberentur. In Ducem postulatio erat, male procurata Britannia, excitaque seditionis in Regem suum: magni Prioris crimen atrocius, si calumniæ habenda fides; arguebatur destinatæ tibi necis ope mea; confesso crimine rei erant, gratiæ notabantur etiam innocentes, polluebatur Principum fama pravo affectu in libertatem, quam sperare jubebantur confessi. Mea res præcipue agebatur, quippe si magno Priori confitenti crimen, & me accusanti adjungeres Lovignium contestem, quid aliud mihi sperandum quam ut perpetuâ custodiâ diluerem crimen majestatis reus? obstitit Principum virtus per spretam inhonora confessione vitam. Rara in ipsos probatio erat, cum ecce corrumpitur infidus homo; qui magno Priori olim fuerat à secretis, is postulato ex multis capitibus Domino suo, disparuit statim, nunquam posthac visus: huic certe homini (quisquis sit) non habendam fidem nemo negaverit, quia nec fuit commissus reo, neque in finem perstitit. Atenim nihil obstante ea formula, in incertum jacta calumnia, mansit alta tibi mente impressa, quæ Cardinali scopus & finis erat: Prioris innocentiam vindicat vox morientis ultima; Morior (inquit) eo solùm anxius, & inquies; quod sum Regis gratia procul; cetera mihi læta sunt, etsi nihil tale promerito; ne ipsa quidem cogitatione peccavi in Regem. Hic finis vitæ innocenti. Qua tu, magne Prior; qua tu Marescalle Ornane, rapti in mortem

1626. *proditione transmitto, rem omnibus notam; utrique in carcere funus est: periere Domine! duo Regni tui columina per malas artes, non judices, non condemnavere acta probantia, non commissi testes, plumbea primum illis ora, macies toto diffusa corpore, resoluta in saniem alvus, cordis palpitatio inæqualis & præceps, pulmo ægre aërem spirans, oppressi spiritus, stomachus impatiens alimenti & in vomitione effusus, deliquia animi, labantia demum genua probavere acceleratam mortem.*

Hæc Gastonis nomine sequentibus annis ab incerto Autore vulgata in antecessum retuli, ut verba sonant; quia factionem quam memoravi, continent. Non defuere qui pro Rege, contra hunc librum scriberent: summa defensionis capita referam bona fide. *Ex ipsis vulgati libelli verbis, etsi magna arte interpolantur, apparet, fuisse majestatis reos magnum Galliæ Priorem, Ornanum, & Chalesium. Ornanum ipse Autor condemnat: suadebat*, inquit, *ut Rempublicam pro natalium dignitate capesseret Gasto, ut exercitus regeret, ut arctioribus Regni consiliis immisceret se, etiam non vocatus; niteretur in ardua & abrupta per obstantem Regem, quid hoc aliud, quam miscere discordiam inter fratres? de aversione matrimonii nihil Manifesto continetur, quia plenior in Ornanum probatio erat, quam ut negaret crimen. Chalesium non diffitetur Autor perduellionis reum; quinimo pluribus probat proditorem Regi, proditorem Gastoni, indicia, testes, confessionem promit: quid aliud requiras condemnando? Ducem Vindocinensem rebus novis studuisse vel hinc patet, quod diu aula abstinuerat, nec venit nisi post fidem datam: quid fide opus si erat innocens? ipsa subditi cum Rege suo stipulatio in crimen transit.* Alta Chalesio cum magno Priore in res novas consilia, commercia cum fœminis ea labe infectis frequentiora: *anxius & præsentium impatiens magno Priori animus, autoritas quam in Gastonem prave usurpabat; Ducis Vindocinensis in Britannia factio: ambita ab Ornano imperia rerum, insinuata aversio à nuptiis Regi expetitis, conspiratio in regium caput, fuere crimina unde postulati rei, & magna ex parte convicti: magno Priori, & Ornano custodiam juste indictam ex ipsis præfati libelli verbis evincitur: quod in carcere finierint plane fortuitum est. Ornanus atra bile vexatus, corpore per naturam invalido erat, & ætate etiamnum adulta vultu pallido & livido,*

mage

mage viventis simulacrum quam homo vivens : his accedebant angustia urina (qua per stata tempora vexabatur) & cerebri vertigo, inveterata mala, quibus per tadium carceris invalescentibus succubuit, postquam totos undecim dies elanguerat, nullo in urinam meatu : defuncti cadaver exenteratur, nec inventa (ut ex relatione medicorum constat) vel minima veneni indicia. Vindocinensem exhausit longa solitudo, aut impatientia carceris ; nec potione delibandus erat qui custodia coërcebatur. Quid timendum à captivo? non effugium clanculò procuratum, vigilantiore custodia quam ut falli posset ; inter tot atate nostra è primorum ordine sub custodia reos, iste fuga modus exemplo vacat. Forte verendum erat ne Gasto custodiam aperta vi effringeret ? & caret exemplo iste violanda custodia modus, majore erga Regem veneratione Gastonis, quam ut manifesta vi reverentiam exuat. Quid leonem occidere opus, ferrea catena cohibitum? si vi natalium non potuit capitale judicium pati, qui Princeps erat, potuit perpetua custodia pœnam subire, quod aequipollet ; ergo commentitius est iste à magno Priore metus unde ducitur, omne procurata necis argumentum. Hæc summa responsi. Certe rara huic libello fides fuit ; cujus in Richelium stylus supra modum satyricus probabat inimicum esse Autorem, qui sub Gastonis nomine grassabatur. 1626.

Dum apud Nannetes hæc ita transiguntur, Sangerius, vir nobilis, Tolosæ in vincla conjicitur : illi secessus nuper ab aula indictus fuerat, quia Barradæ acrius instare credebatur rerum imperia ut capesseret, & (qua monstrabat viam fortuna) intrepide pergeret. Barradæ prima erat apud Regem gratia, hunc Sangerius possidebat, usque adeo ut ex Barradæ delicto pro reo audierit : indicto ab aula secessu Tolosam venit, nec diu cum in custodiam agitur : detentionis in incerto est caussa, nedum mihi, sed & illi ipsi, apud quem nunquam probe constitit hujusce facti ratio : id unum constat Masuyerum parlamenti nostri Protopræsidem jure extraordinario jussum à Rege, conjecisse in vincula incautum hominem. Non multò pòst probata veritas suspicionem diluit, redditaque innocenti libertas, dummodo posthac aula penitus abstineret : abstinuit, tranquillamque domi vitam traduxit, postquam ambitionem exuerat, quæ aulicorum est labes. *S. Gers.* *Barrada.*

1626. Marescalli Ornani ossa ad confinia Septimaniæ transferuntur, in feudum uxorium: liberantur ipsius fratres (quos antè, captos memoravimus) jussique cum Monlorea Ornani vidua aula absistere, in Septimaniam secedunt. Successere arci Vincenniæ, traducti Ambasiâ Vindocinenses fratres, ubi non multò pòst finiit magnus Prior, suo, an alieno fato variè dictum, ut cuique inclinatio pro Cardinale, aut contra fuit. Suessionem ad Helvetios profugum, Ducissam Caprusii ad Lotharingos fugitivam & exsulem supra diximus; ille salutem quærebat fuga, hæc discordiam: ut durante exsilio Lotharingi Ducis animo plena possessione incubuerit, quantaque hinc in Lotharingos, quanta in Gallos clades, infra
Boneüil. Sardini. Drion. trademus. Non multò pòst aula excesse jubentur Bonoculus, Sardinius, & Drionus ex caussa quam in comperto non habeo: sanè levem fuisse constat, ex restituta protinus libertate.

Hic finis factioni, quæ maxima omnium quas vidit ætas nostra, merito dici potest; rari tum integri & penitus insontes erant. Non multò pòst Modenæus, Duageanus, Marsilhacus, Tronsonus, in libertatem asseruntur.

Per idem tempus excessit Comestabilis Esdiguerius, vir bonis, malisque artibus, læta & adversa fortuna varie memorandus. Certe nemo ambigat haud parce laudandum ab obsequio quod Regibus quatuor præstitit summa fide; per viam regiam constanter ivit, ambiguis temporibus juxta & lætis: gradatimque in summum militaris fortunæ apicem ascendit, in bello strenuus simul & prudens, in pace bonarum artium & recti amans: denique (si in fœminas, & in aurum libido abesset) pauci cum illo in comparationem venirent. Bella intestina feliciter, externa infelicius gessit, quod expeditione Genuensi supra ostendimus. Calvini errores (quibus à teneris imbutus fuerat) exuit provecta jam ætate, Romanamque Sedem agnoscit; in extremis Sacramentorum particeps in Deo moritur. Circumfertur de illo, Maphæum Barberinum (qui hodie Vrbanus VIII.) cum legatione is alpina pro Sede Apostolica fungeretur, nondum Cardinalem, institisse hæretico, ut Romanam Sedem agnosceret; respondisse ipsum velut impossibili conditione, *agniturum se, cum eam ille Sedem teneret.* In Cardinalatum evehitur Barberinus, tandemque in Petri cathedra

dra sedet; statim conditionem cessisse, commissamque stipulationem monet Pontificio ad Esdiguerium rescripto Vrbanus Papa; ille velut miraculo vocatus, paret, induitque orthodoxam fidem; ita plerumque seria ludicris transiguntur. 1626.

Iisdem ferme diebus Barradæus Regi suspectus à summo fortunæ fastigio cadit; rem ex occasione supra delibatam fusius memorabo: quippe magnum exemplum est aulicis, quo discant probe fortunam regere, ut regi potest. Erant qui rebus incumbere ipsum audentius, earumque imperium avidius affectare arguerent; quidam profusionem viri immensam aversatum Regem credidere; ut ut res habuit aula discedere jussus, studio acquirendæ per arma famæ, Galliâ tum pacificâ ad Batavos pergit, ubi continuò bellum geritur, postmodum in Germaniam penetravit, gloriæ avidus quam arma faciunt. Antequam aulâ excederet munera duo, quæ in regia possidebat, Regis permissu venum habuit; & quanquam ingens hinc pecuniæ vis, vix satis factum creditoribus; quo mirari libet profusionem hominis obærati per tempora fortunæ immensæ, quod exemplo caruerat in eam diem: Regem & imperia rerum per se possidere amabat, nihil referens ad primum Regni ministrum, quod Richelius Cardinalis odio in caput suum aut contemptui imputans, amovit hominem. Certè huic ministro, ex quo tenuit summam rerum, nemo impunè obstitit, quicunque apud Regem gratia valuit: nisi tulit acceptum illi precaria possessione favorem, favore caruit: qui studuit vi sua stare, parum stetit: optima in statu monarchico harmonia, cum ad unum omnia referuntur, si probus est. Nihil in Barradæo modicum; liberalis, magnificus, strenuus, felix si amaret regi per alium, ut ex se regere: deterrimum fuit quod fortunæ suæ nimium fidens, alta temere affectavit, nec timuit casum.

Ineunte Octobri Marescallus Bassompetrus extra ordinem in Angliam delegatur; caussa delegationis, violata ab Anglis fides, quam solenni sacramento firmaverant in pactis matrimonialibus Caroli Walliæ Principis, cum Henricæa Christianissimi Regis sorore: privatæ accedebat publica fides sub qua contrahunt Reges. Bassompetrus de perjurio, & mala fide queritur, multisque utrumque convin-

1626. cit coram Rege Britanno, quorum hæc summa erat. *Familiam Reginæ Catholicam jussam sine caussa finibus Britanniæ magnæ absistere, atrociusque quam ante sævitum in Catholicos indigenas, quibus conscientiæ libertas & protectio promissa contemplatione Reginæ. Ipsam Reginam ex multis capitibus queri; cui si, ut Regum Galliæ soboli, si ut Ludovici sorori dignissimæ, non prospicitur, prospiciendum ut uxori serenissimi Regis, cui successores, & Angliæ Reges datura est. Exposcere ipsam totis animi affectibus ut restituatur ipsi familia qualem habuit, cum in Angliam venit; petere insuper ut Catholicis Anglis libertas sit Religionis suæ, qualis in stipulatum deducta: uno verbo petere Reginam (quod privatus quilibet in vim legis obtineat) ut pacta serventur.* Hæc Bassompetrus ad Britanniæ Regem. Is lenitate verborum facti atrocitate mollita, ad Consilium suum negotii molem remittit à quo postmodum, ita responsum ex Bukingami mente: *Reginæ familiam incidisse in legem majestatis ex tacita factione, ideoque nihil peccatum contra pacti legem, si finibus Angliæ exacta est, ipsam Reginæ aulam Iesuitis, genti seditiosæ, pro asylo fuisse; insinuatam à familiaribus, uxori optimæ aversionem à viro, & gentis Anglicanæ contemptum; spretos ab ipsa postmodum Angliæ mores, spretam & linguam, imbutum Reginæ animum superstitione, specieque obedientiæ servilis (ex qua virtutem faciunt monachi) indigna passam, qualia in monasteriis virgines pati solent pro libidine gubernantis: deterrimum esse, quod longum iter emensa pedes, ivit ad patibularias furcas ubi noxii pœnas luunt, ubi sepeliuntur; ivit invocandis qui morte sua fecerant infamem locùm: perduelles & sicarios vocat martyres, & adorat ossa infamia, dictante Episcopo Mimatensi. Annùm eo facto illusum zelo Angliæ Regum, qui perduelles & falsæ doctrinæ autores, vindicandæ religioni in furcam agi procuraverant? Missos sæpe in Galliam effectu irrito Oratores, qui de his & multis aliis in Reginæ familiam quererentur: demum postquam agnitum sine remedio grassari malum, jussam finibus Britannicis facessere perduellem familiam: abeuntibus illacrymatum Regem; quos in pœnam deposcebant leges amice amplexatum, donis cumulatos, impensisque publicis traductos in Galliam: hæc de Reginæ familia. Quod de Anglis Catholicis secreto articulo continetur, ut liber ipsis sit Religionis suæ usus; pactis matrimonia-*

monialibus adjectum quo mage decorum servaretur; eo facto à Christianissimo Rege aula Romana affectatam gratiam, neutrique partium creditum, adjici istud pactum, ut servaretur. Hæc Bukingamus. Bassompetrus in hæc verba respondisse fertur; *Quod meditatis hisce rationibus ex tempore respondeo, beneficium est caussa, qua ex se optima, nihil indiget Oratore: tres hebdomadæ vix suffecere vobis responso, quod in præsens datis; ego non meditata oratione respondebo, neque apparatum quæram aut ornamenta caussæ, quam exhibere statui nudam. Ego in castris institutus sum, ubi facto opus est magis quam verbo; eoque debetis veniam, si quid in dicendi arte peccavero. Convenitis una mecum omnes super articulis matrimonii, qui ad Reginæ vestræ familiam spectant; conventis item super exsilio quod eidem familiæ indixistis; legem dictam non diffitemini; quare non observata fuerit quæsivi, & etiamnum quæro: neque enim Regi Christianissimo factum satis hocce responso vestro.* At perduellis erat Reginæ familia omnis, unde meruit exsilii pœnam: *meruit certe si perduellis; atenim ubi indicia? ubinam testes? adeone perditæ mentis omnes, ut nemo ex tanto numero expers criminis? adeone mutatus illis cum cœlo animus, ut qui in Gallia pro sapientibus habebantur, statim in Anglia desipuerint una omnes?* Res novas in Anglia moliebantur, dissociabant Reginæ affectus à Rege marito: *hæc si vera sunt juste exigitis pœnam, ast promite ex tam pestilente caussa effectus, si qui sunt: ubi seditio? ubi factio? si tranquilla fuit Anglia ex quo contractum matrimonium, si uniti Protestantibus Catholici, Catholicis Protestantes; si valuere leges ut ante; si impensius Regem amavit & venerata est Regina conjux; si nuper missus in Galliam à Rege vestro Montacutus Christianissimo Regi gratulatus est ex concordia quæ inter conjuges invaluerat, quod nemo vestrûm diffitebitur, quid res novas, quid dissociatos affectus comminiscimini! Vaga postulatio pro vana accipitur apud judices; accusatio in Reginæ familiares ut universos probat esse innocentes, ut singuli sunt. Publica ego judicia nescio, nec mei est muneris hæc scire, qui arma profiteor: non tamen usque adeo eorum rudis sum ut ignorem, quod & omnibus palam est, invalida esse judicia in plures collective sumptos collata. Calumnia plenum est quod objicitis, in furcis patibulariis preces ad Deum habitas, velut in loco sancto: die*

1626.

Montagu.

1626. *Iubilæo sacra lucrandis indulgentiis, quas Apostolica Sedes fidelibus impertiri solet, sacellum Patrum Oratorii ad Sanctum Gemmesium visitavit Regina; post Vesperas in Moreto ejusdem fani deambulavit, cui adjacent furcæ; ergone rea quia proxime accessit ad furcas? ream dicitis quia oravit; siccine ex oratione crimen facitis? Et hæc postulatio calumnia est. Vidit furcas, transiit, neque hæsit; & si hæsisset maxime, & orasset, vacaret actus crimine, imò in meritum transiret apud Catholicos Romanos, apud quos pietas est orare pro defunctis. Finiere in his furcis Catholici; pars magna pro Religione, quam in Anglia instaurare conabantur qualis ante fuerat: audit pro crimine apud vos conatus iste, nobis pro virtute accipitur: &, si ex Religione propagata & defensa omnis postulatio fuit, transit in martyrium ista mors. Si rei periere ex perduellione, aut privato delicto, pro ipsis orare actus legitimus est; si periere pro fide, non alio crimine adjecto, orare ipsos ut pro nobis intercessores esse velint ad Deum, actus est ex Religione Catholica Romana, cujus Reginæ, universæque ipsius familiæ liberum exercitium permissum erat. Innocentiam plane convincit quod dicitis*, abeunti familiæ illacrymatum Regem vestrum, donis & largitione dimissam, demum natali solo impensis publicis restitutam: *si perduelles erant, debuit Rex parcere hisce lacrymis, queis pro innocentibus & probis audiebant rei; meruerant in furca supplicium & benevolentiæ signa reportant; debuerant noxii fuga dilabi, non pecunia de publico sumpta dimitti. Hæc quam male cohærent? ex his præmissis quam est recta ista conclusio: Ergo Regis, ergo vestrûm omnium judicio innocentes erant? indicate quæso ex centum & viginti familiaribus eum qui deliquit primus (nam tantæ conspirationi principium fuisse ab aliquo necessum fuit.) Debuistis agere in illum ex lege quo reliqui terrerentur: aut si ex veneratione erga Christianissimum Regem tardabatur pœna, debuistis conqueri, quo ipse Rex animadverteret; quod nemo ambigat facturum fore, nedum in reos, sed & in suspectos illos pro delicto multasset; statim revocasset. Vos litis formulas hos in priorem hunc reum? ubi quos debuistis movere questus?*
Le Clerc. *Missus in aulam Christianissimi Regis, Clericanus, nomine Angli Regis, tepidos erga se conjugis suæ affectus querebatur, caussam teporis non adjecit, neque ex alio capite questus est. Scribit statim ad filiam Regina mater, increpatque (qua in ipsam*

ipsam autoritate valebat) teporem, ab uxore indebitum viro: restauratur statim conjugii caritas, veneratur & amat impensius maritum uxor, hinc caussa legationis ad Regem Galliæ, à Rege vestro, qua submonebat ingens sibi ab uxore solatium esse, & collatabatur: si quid ab eo tempore Regina, aut familia ipsius peccavere, debuistis Christianissimo Regi admonitionem amicam. Siluistis, ergo nihil ab ipsis peccatum: ergo indebita pœna quam exigitis. Insto adhuc; designate nobis ex familia aliquem à quo fuerit principium factioni. Respondetis, Vnam omnibus conjurationem fuisse, uno & eodem momento inspiratam: *quis fidem habeat rei, quam vix natura patitur; neque enim facile conveniunt tot capita quibus suus cuique est sensus? Quænam hæc litis formula? ab executione principium est; post pœnam exactam inquiritur. Integra familia, quam sorori dederat Christanissimus Rex, reditum in Galliam videt, antequam dimissos esse audierit. Non est ferendus iste contemptus: audax facinus, (nisi actutum prospicitur) multo sanguine reparandum. Vnum habeo quod petam, creditis pactis standum inter Reges? Si respondetis standum (quod nemo negaverit) quidni statis?* At perduellis Reginæ familia? *si duo, tres, quatuor, viginti, triginta perduelles, pellite, per nos licet; si perduelles omnes, & omnes pellite; sed patimini substitui Gallos Catholicos, pro delectu Christianissimi Regis juxta legem in contractu dictam, neque substituite vos ex natione vestra ignotos homines quorum aspectu Regina terretur; fœminas quarum ignorat linguam, cum quibus nulla ipsi commercia sunt in recreationes honestas. Quanta barbaries? quanta pacti infractio? Non habeo aliud quod adjiciam, quam vobis rem esse cum Rege cujus caussa optima, & immensa terra marique potestas est: prospicite rebus vestris quamdiu licet.* Hæc Bassompetrus immensa facundia, motuque vehementi, neque desperata res erat, nisi incaluissent Angli libidine in bellum, quod destinabant.

Per ea tempora restituendis Galliæ rebus, quæ pessum ibant, convocantur Lutetiam succenturiata Regni Comitia; conventui nomen, *Cœtus notabilium*, qualis superioribus annis Rhotomagi indictus fuerat. Comitia Rex ipse præsens aperit, paucaque præfatus reliqua de more ad Procancellarium transmittit. Ille multis in laudem Regis & Reginæ

1626. parentis præmissis, addit *præcipua Regi studia esse reformando Regno, leges in desuetudinem abiisse, fas & nefas grassari in provinciis; Clerum ab officio distrahi, avaritia, ambitu, prava in voluptates libidine: nobilitatem Gallici imperii robur duellis delibari; populum à potentioribus opprimi; judices affectata gratia, odio, aut affinitate, cui nimium indulgent corrumpi, utinam non pecunia! His omnibus medelam quæri, in eam rem indicta Comitia; sequuturum Regem optimum, quæ hic conventus pro Regni gloria & salute statuerit.* Postquam Procancellarius dixerat, Cardinalis Richelius, penes quem rerum Gallicarum arbitria erant, in hæc verba compellat Regem; *Recensere quæ hoc anno consiliis,*
'ire. *& facto operatus es, Domine, plane foret superfluum: ubi res loquitur quid verbis opus? miracula sunt quæcunque facis, agnoscimus digitum Dei in manu tua, & adoramus. Elegit te Deus in quo manifestam faciat potentiam suam. Quanta operatus es inclyte Ludovice! non spes Gallorum in hanc diem, non hominum cogitatio huc penetraverat; metam prætergressus es quam decessores tui posuerant fortunæ Gallicæ, & progredi adhuc destinas! Perge, sequemur & nos, quò monstras iter, una tecum triumphabimus, aut (si præparant fata gloriosam mortem) una omnes pro caussa tua moriemur.* Hæc ad Regem pathetice Cardinalis. Deinde ad Oratores conversus; *Quam*, inquit, *felices estis vos sub tanto Rege, cujus studium omne augmento vestro incumbit, cujus vita, vita est omnium vestra! Rebellant Sectarii in Regem suum, Austriaca gens belli intestini fiduciâ fœderatos Galliæ opprimit, omnium judicio tanto est oneri impar Ludovicus, & ecce opem ingentibus copiis fœderatis Principibus infert, rebellantes subditos domat, interno & externo victor est bello: prostrata Sectariorum rebellione, pacem suis largitur, legem externis dicit. Ignoraverat in hanc diem Gallia vires suas: sed (mihi credite) quantacumque vobis fortuna rideat, periistis si hic figitis pedem; & in statu politico non progredi, regredi est: Quanto magis præstat bella extra fines nostros movere, quam intra pati; tanto expedit in solo inimico armis grassari Gallos præveniendo hosti, qui alioquin Galliæ imminet: desolationem terræ vestræ vitabitis, bello externo. Ceterum quia nervus belli pecunia, investigate modos queis innocenter exigi possit, salvis viduæ & pupillo, quorum Regi præcipua*

curæ;

cura; tributi augmentum odit Rex, qui amat populum. Enimvero vectigal optimum parcimonia; si minuentur immodica, regia domus impensa, si imponetur modus pensionibus per quas subditorum Regi suo venalis est fides, hinc Regi ingens obventus erit. Ipsa Regina mater (cui debes, Rex, læta Regni tui primordia) ipsa enixius rogat te ut minuatur, quodcunque illi obventuum est ex munificentia tua; pensionibus illa & donis Regnum tibi restituit puberi, opulentum & florens, quale ab Henrico patre acceperas; nec male posuit calculum, temporibus ambiguis devinciens tibi animos omnium largitione in omnes promiscua & profusa; quo tempore sub Rege puero nutabat Regnum, firmari debuit quoquo modo. Diversa in præsens regnandi ratio: propagandi parcimoniâ limites, quos mater largitione conservavit: neque erit nobilitati Gallicæ, quod de pensionum minutione queratur; una est navis qua vehimur omnes, cujus tu, Domine, gubernaculum tenes, mare exasperatur, reboant in adversum venti, & forte naufragium imminet: lex est nautica, probata usu, ut tempestate adversa, jactu exoneretur navis: luget sub pensionum immenso pondere navis Gallica, projicit Regina mater mercem suam, dona sibi de publico pendi solita, projiciunt Principes, projicimus & nos qua in Galliam caritate valemus, quid pigeat reliquos projecisse tanto in bonum factum exemplo? Reditibus Regni augendis innocens plane ista via. Occurrit & alia paris innocentiæ & majoris forte obventus: iniquo pretio abalienatum est patrimonium Regis immensum (quod domanium vocant) quid vetat restitui Regem in integrum, qui minoris privilegio ex lege gaudet? qua injuria in possessores, si pretio accepto rem sacram restituunt, quæ prave illis in commercium venerat? hinc Regi obventus ingens erit, seu retineri ab ipso domanii sui possessionem, seu pretio justo iterum vendi placet. Hæc ita si fient, quæ haud ægre fieri posse nemo ambigat, læta erunt populo omnia, leve ex tributo onus, fertilitas, commercium, ætas demum aurea sub Ludovico: si quid innocentius vobis occurrerit quo belli sumptus sustineri possint, minore in populum damno, prodite amabo, succurrite Regno & Regi, succurrite vobis & liberis vestris. Una Regi caussa vobiscum est; & vobis subsidium erit quod Regi dabitis: in eam rem conventus iste indictus, ex quo si præsidium mutuabitur quale Rex sperat, non illum pecuniaria edicta in solium justitiæ vocabunt quo sæpe tra- 1626.

1627. *trahitur necessitate rerum, imperando tributo: ibit, solioque recumbet audiendis viduæ & pupillo, firmandis Regni legibus, revocandis oneribus, cumulando denique omni felicitate populo; hæc me ita loqui Rex optimus, hæc vos ita sperare jubet.* Hæc dum pronunciabat Cardinalis alta erant silentia: ubi dixerat, elicit admiratio applausum, & confusum murmur, coactique longo intervallo spiritus effundunt & communicant invicem suspensos animos, tanto strepitu, ut reverentiam locus amitteret.

Grata erat populo deprecatio onerum, nec vana spes, si sedulò publicæ utilitati conventus iste incubuisset: res contra cessit: experientia docemur irritos plane effectus esse hujuscemodi conventuum. Pauci commodis prospiciunt reipublicæ, & ut multitudine legum, ita sæpe legislatorum numero obruitur populus. Hinc factum, ut Comitia totius Galliæ generalia & conventus Notabilium duo (quæ sub hoc Regno vidimus) sperato effectu plane caruerint.

Ineunte anno M. DC. XXVII. perit naufragio ad maritimas Aquitaniæ plagas classis Indica, quæ maximas opes ab orbe novo in Hispaniam importabat: non antè major calamitas ex mercium jactura & hominum: quatuor Lusitanorum millia undis absorpta; mercium omnis generis æstimatio, auri milliones octo superabat. Hæc quanta erant, onerariis duabus (Carracas vocant) vehebantur; minor mille & quingentorum doliorum capax erat; major duo millia facile continebat. Stipabant in præsidium bellicæ naves quinque (Galliones vulgus appellitat.) Iam annus volvebatur ex quo Goâ solverat per varios casus agitata classis, jamque Vlyssipponis portui imminebat, cum vento adversó rapitur in Gallicum mare, frustraque obluctantibus nautis pars in sabulosa vada adigitur, pars ad fallacia saxa allidit. Non terret hisce assuetos casibus nautas tempestas in medio mari excita, horrescunt ad littora, terræque aspectu consternantur quam appetunt. Naufragium est utrique onerariæ per diversa loca, diversum; altera non procul Bayona, sabuloso vadô immergitur, hæc major: altera quia expeditior erat, diu obluctata ventis & pelago, ad Buchii promontorium scopulo illisa postridie naufragium facit: & sorbentur aquis naves bellicæ hac illac (ut agebat ventus) disjectæ. Rari nando succedunt littori, natandi imperiti tabulis apprehen-

Lisbone.

Cap de Buch.

fis pars enatant, pars undis & vento adversis retrahuntur in altum & pereunt. Vidi ego, qui tum Burdigalæ ex privato negotio agebam, vidi naufragii tanti reliquias: cinnamomum, saccharum, piper, aliaque id genus aromata in acervos congesta varios in mari monticellos formabant, auri rudis & informis copia ingens; Smaragdi, Sapphiri, carbunculi, adamantes politi, rudes, per capsulas divisi aquis (queis sorbentur) pretium addunt: præcipua jactura ab unionibus immensis quorum æstimatio superabat fidem. Dux Espernonius, feudi jure dominus promontorii Buchiensis, audito naufragio Burdigalâ huc cito rapitur, mercesque enatantes cymbis excipit, submersas, neque penitus corruptas aquâ per urinatores colligit, tanto proventu ut fama constans sit rem ipsi familiarem ex fortuita præda in duplum auctam; jure id, an injuria factum, pro variis affectibus varie dicebatur. Erant qui *ad Regem crementa ejusmodi spectare* affirmarent *ad quem unum, marium Regni sui dominia pertinent*, quod propius est vero: *alii proprietariis merces restitui oportere* contendebant *non adeo interversa possessione, quin capsulis manerent adhuc sigilla impressa queis distinguebantur.* Certe naufragio mutatur possessionis titulus, defendique potest opinio quæ maris littora communia omnibus faciens primo occupanti res in littore inventas attribuit. Post exhaustam tristi naufragio classem, vidi ego sub alba sindone nudos homines urbem turmatim oberrantes, & si conjecturæ fides habenda, qualis ab aspectu duci solet, non illis in vulgo fortuna, aut natales erant; vestiendorum curam habuit idem (qui spoliaverat) Espernonius: certe ea visione, subiit mentem memoria supremi judicii, quale depingitur.

1627.

Cap de Buch.

Sub idem tempus Thalassiarchæ Gallici munus Duci Mommorancio possessum, in Richelium Cardinalem transfertur; obstabat Mommorancius donec immensa à Rege largitione evictus decederet imperio maris: in novum possessorem transiit munus, & qui Thalassiarcha vocabatur, dici cœpit, *Commercio Gallico, & rei nauticæ summo jure præfectus.* Mommorancio vice permutationis, assignata vicena quater librarum millia è salinis Narbonensibus, singulis annis percipienda: remuneratus item Sodelius proxeneta ejus negotii, is è familia Mommorancii vir summe vafer,

1627. fer, incuriose domini, res suas solicite procurans, unde auctus supra fortunæ modum.

l'Evesque de Verdun. Gillet President au Presidial.

Eo anno inter Verduni Episcopum, & Giletum Christianissimi Regis in ea urbe præsidem, dissidium ortum est ex caussa arcis, quæ ædificabatur pro Rege: nunciat novum opus Episcopus, inhibetque construi munimentum in urbe sua. Nihil intermisso opere, jus suum scripto manifestat idem Episcopus, & in triviis affigi mandat, avellit magistratus, & lacerat scriptum. Episcopus in rem suam judex, sævit Episcopali fulmine; quo plerunque male utuntur præsules; appellat velut ab abusu magistratus ad Parisiense parlamentum, & prævalet. Super ea controversia quæ ingens fuit, Episcopo urbis se supremum dominum, eoque nomine Imperii principem asserente, vulgatus tum liber, quo Regis Christianissimi in eam urbem jura vindicabantur contra Episcopos: accurate referam summam ejus scripti, quo Gallicum in Verdunenses dominium plenius confirmatur, in hanc sententiam. *Si spectatur origo; in Verduni urbem, perinde ac in Metensem & Tullensem, Episcopis prima fuere dominia collata in ipsos ab Imperatoribus. De Metensi & Tullensi, ut Gallicæ coronæ accesserint non est hujus loci disserere. Fertur Henricus Aspremontius ejus urbis Episcopus, sub annum* M. CCC. XVII. *mutuatus à Gallo protectionem sibi & urbi suæ, eoque nomine urbs mancipata Gallis, quæ mancipatio à Sede Apostolica autorata est, nitente frustra in contrarium Capitulo. Anno dein* M. CCC. LXXIIX. *Liebaudus Episcopus, lacessitus bello à Beatrice Regina Bohemiæ, renovavit Carolo* VI. *Gallorum Regi obsequium, quod à Capitulo confirmatum fuit. Addunt eorum temporum Scriptores, imparem Gallorum Regi Beatricem, Wenceslao Imperatori autricem fuisse ut bellum Episcopo moveret, cui succubuerat Præsul, nisi exhibuisset se Carolus* VI. *protectorem urbis. Anno* M. CCC. LXXXXVI. *à Lotharingis oppressa urbs, Regis Christianissimi protectioni totam se credit, & salva est. Anno* M. CCCC. XXXIIX. *postquam Carolus* VII *pragmaticam sanctionem in Galliam invexerat, ferunt Verdunæi Annales, invectam in id urbis sanctionem, accipientibus legem à Rege Galliæ Episcopo, Capitulo, incolis. Annum circa* M. CCCC. IX. *cum Guilielmus Harencurtius, Episcopus Verdunensis belli à Principibus in Regem moti au-*

Mets. Toul.

tar

tor haberetur à Rege captus, violatæ fidei pœnam luit in vinculis. Vrbem Galli Reges tenuere, Episcopatum gens Lotharinga ab anno M. D. LIX. *ea caussa fuit cur quæ Episcopatum possidebat Lotharinga gens & urbi avidius inhiaret. Henricus Lotharingiæ Dux arrepta opportune ex bellis Galliæ civilibus occasione urbem occupaverat, neque ante restituit, quam Henricus* IV. *Regno pacifice potiretur. Anno* M. DC. I. *ab Episcopo, Clero, & oppidanis renovatur fidei sacramentum eidem Henrico in hæc verba*; Nos &c. universi, ut singuli promittimus defensuros nos Christianissimum Regem, supremum protectorem nostrum, nec non jura Coronæ Gallicæ in quoscunque. Promittimus insuper nunquam nobis cum alio Principe confœderationem fore, revelaturos bona fide quæcunque noxia ipsi, aut ejus Coronæ nobis innotuerint, neque alienaturos dominia & feuda nostra in gratiam quorumlibet Principum, sine ipsius consensu. Obsignati Henricus Lotharingus, Episcopus, & Comes Verduni. Hussonius pro Capitulo. Curius pro oppidanis. *His adjecta pensio annua, quæ (etsi levis est, nempe ducentorum triginta & trium nummorum) urbem tributariam indicat, quod satis est ut pro Regis Christianissimi subditis habeantur cives.* At de his satis. Episcopus post interdictum sacris magistratum, urbe absistit; arx construitur aut perficitur, namque centum ante ætatem nostram annis fuerat inchoata; quo patuit rem non novam aggressum Regem. 1627.

Per idem tempus Rolhacus & Doüs (acri uterque ingenio) in carcerem conjecti; actus item in vincula Marchio Bonivetus: illis ex loquendi libidine crimen; huic quod Ducem Chaunium coram Regina parente in pugnam provocasset: nec diu cum libertati restituuntur. Rolhaco privata ad Aquitanos domus pro exsilio indicitur, ubi tranquille vixit, liberalia domi exercens; Doüs Belgium petit, nec multò pòst in exsilio moritur. Huic certe ingentes animi dotes, si probe uteretur, Seguierii præsidis ex fratre nepos (si munia togæ subire voluisset) in prima dignitatum fastigia vocabatur: deterrimum ejus fortunæ fuit, quod togam postposuit armis. *Les Marquis de Roulhac & de Bonivet.*

Sequitur mors Verduni in parlamento Lutetiano Protopræsidis; is apud Tolosates ingenti laude Princeps senatus fuerat, felix si finiisset in eo munere! noxius famæ ipsius,

pro-

1627. progressus fortunæ. Harlæo secessum à publica administratione quærenti succedit, Lutetiamque revocatur ex virtutis fama, quæ Galliam optimo odore impleverat. Pauci apud gentiles suos æstimantur, dixit Deus prima veritas, *Nemo Propheta in patria:* ubi in natale solum redierat, degenerat peregrina æstimatio in contemptum, sperniturque indigenis, qui apud exteros pro illustri homine audiebat. Cura eadem fuit, eædem animi dotes, &, si recte distribueretur, debuit esse idem honor. Statura fuit supra modum exigua, corpore recto, promissa in majestatem barba, flexo in obliquum ore, oculis nigricantibus, hic corpori typus; animo fuit qualem optima natura impertitur, mansuetus, recti amans, vindex legum, austeris (velut vetere Roma) moribus: coluit litteratos, neque litteras ignoravit. Duplex illi matrimonium fuit sine sobole.

Bouteville. La Ferté. Ira Regis juste excita in Butevillium ex singulari cum Fretæo certamine, adegerat aliàs impavidum hominem ut in Belgium fugeret; Clara Eugenia Archiducissa Flandriæ venientem exceperat comiter, colique ipsum impensius in aula sua mandaverat contemplatione Mommorancææ Virginis, Butevillio agnatæ & gentilis (prima tum gratia apud Archiducissam florebat innupta virgo quanquam excesserat annos nubiles) eo præsidio Butevillius secure agebat in aula Belgica, cum affertur Marchionem Beuvronum duelli in ipsum libidine vecordem, Bruxellas venisse transigendo certamini. *Beuvron.* Archiducissa studium omne convertit pacando dissidio. Committitur arbitrium rei Ambrosio Spinolæ; is ubi nihil invicem intercessisse audit præter æmulationem honoris; sedandæ controversiæ utrumque magnifice extollit, vocatisque in convivium, postquam mensam multiplici venatione instruxerat, bibit sospitibus æmulis, illi gratiam referunt, conveniuntque haud ægre in conspectu. Meruerat certe tantus mediator ut maneret concordia; res contrà cessit: Beuvronus vesana in duellum libidine agitur, vulgatque in omni loco nunquam destiturum se à proposito, & nisi experimentum armorum cum Butevillio fecerit, trahendam sibi ut inglorie, ita & implacide vitam: *Chapeles.* Comes Capellius de his ad Butevillium refert, qualia Lutetiæ vulgabantur; & pugnam avet Butevillius. Archiducissa agnito in duellum inclinare discordiam, nihil non movet sedando (si quæ

via)

via) dissidio: ubi irritum esse videt quodcunque tentat; petit si pugnæ necessitas est, ut extra fines suos transigatur. Butevillius veneratione in principem promittit, *nunquam se in confiniis Belgii duello pugnaturum*: fidei exsolvendæ Lutetiam citatis equis properat. Quanta gladiatoribus nostris vesania! Quo Regem jactantius læderent, nedum Lutetiæ, sed & in regia platea dimicatur. Erant inter Marchionem Bussium & Capellium privata dissidia, quibus ferro transigendis, exegerat à Beuvrono Bussius, quandocunque cum Butevillio experiretur, ut se in prælii partem admitteret, nihil hærens quin Butevillius Comitem Capellium adjungeret fortunæ suæ. Vix in conspectum venerant cum Bussius lethaliter vulneratur: infelix homo, qui ex morbo recenti, invalidus, in mortem certam specie pugnæ properabat. Ingens ex eo funere jactura fuit, si natales spectas, Ambasiana è stirpe oriundus, unde illi nomen Bussius Ambasiæ; si dotes animi, strenuus erat, meliorique debitus fato. Beuvronus in Angliam fugit; Butevillius & Capellius tardius progressi in Lotharingiam iter moliuntur: lenta illis fuga est, & per contemptum tanta Butevillio quies, ut in pago, qui à Vitrio nomen, cubile deposceret, ubi decubuere uterque per totam noctem: Capellius ulterius progredi avebat, & quandoquidem Lotharingiæ imminebant, urgebat socium, ut asylum ante tenerent, quam somno vincerentur: sed fato suo urgebantur in finem. Præses Mesmius, Bussii vitricus, citatis equis fidum sibi hominem præmiserat, qui Vitrium (arcem quam procuraverat Bussius) firmaret milite, Bussiique bonis mobilibus prospiceret, prout monebat tempus; is Butevillii & Capellii vestigiis instabat, nescius sequi se Bussii percussores: ubi certis indiciis patuere, nihil cunctatus municipii magistratum vocat, altaque nocte insedit domum, in qua Butevillius & Capellius alto se commiserant somno, sic injecta vincla incautis. Rex misso milite sub arcta custodia utrumque Lutetiam revocat, litemque actutum instrui mandat. Quo totus huic caussæ senatus incumberet, velut indicto justitio, intermittuntur munia fori, rem antè inauditam in cognitione privata: auditi in sella rei fatentur crimen; spes omnis in Regis misericordia sita erat. Mommorancia Condæi Principis uxor, agnata Butevillii, Regis genua amplexatur, lacrymisque irrigat pedes;

1627.

Bussi.
Des Chapelles.

Bussi d'Amboise.

Vitry.

Le President le Mesme.

1627. concurrunt unà in aulam utriusque sexus Principes & primores Regni, Rex remissa ad judices caussa, sibi vim fieri vetat per preces; subeunt palatii atria (ubi jus reddi solet) Condæa Princeps, Engolismensis, & Ventaduria Mommorancius sanguis; subeunt turmatim primores & Principes in pulla veste; quid faciat senatus? habet fatentes reos, crimina vix meruere veniam. Quanta Butevillio sitis humani sanguinis! quantus Regis sui contemptus! quanta, & quam frequens legum infractio! post excitam Regis iracundiam in caput suum tot duellis, & adhuc in Belgio duellum meditatur. Archiducissa vesana in pugnam libidine vecordem hortatur, ut veneratione regnantis extra Belgii limites lanienam suam exerceat: paret homo stolidus, Archiducissæ veneratione pugnâ in Belgio abstinet, in Gallia experitur, contemptu Regis sui: nec satis in Gallia, nisi ipsa Lutetia tragici actus theatrum fieret; nec in urbe satis, nisi platea cui à Rege nomen, velut in ludibrium eligeretur: id Butevillio crimen. Senatus postquam ex lege judicaverat: viam in misericordiam facit; omnium calculis capitali pœna indicta, differtur exsecutio, donec Regi liqueret, quod jure extraordinario factum, in gratiam Rei: sic insinuabatur clementia ab ipso judice, quod Regi displicuisse fertur, velut ex conjecta in se judicii capitalis invidia. Mommorancius qui tum in Septimania agebat, audito sobrini discrimine ad Regem scribit in hanc summam. *Venturum se, deprecandaque Butevillio pœna quam meruit, Regis genua humilime amplexaturum, nisi quod stationarius est in Septimanico agro, quem procurat ratione officii. Non eò se provectum fiducia, ut debitam sibi gratiam credat, quam pro Butevillio poscit; minimi esse momenti quæ patravit ipse pro salute Regis & Regni; ast magna esse quæ ex Butevillio sperari possunt; ingentem hunc animum (quem in prava lubricum ætatis divertit) posse actutum melioribus auspiciis Regi locari & Galliæ: hostili sanguine expiandum dignius crimen; productum in tantam licentiam id genus pugnæ singularis, ut nemo pro crimine accipiat quod fit ab omnibus: duram fore legem (quæ recens lata est) si, quod peccavere inultè omnes, è gente Mommorancia luat unus. Non ducenda pœnæ initia ab ea gente, ex qua Galliis fidei Catholicæ fuere principia, inclinatum in Butevillii caput Mommorancium nomen: prole orbum se, non alium habere successorem: revocaret in memoriam*

La Princesse de Condé. d'Angoulesme. De Vantadour.

La place Royale.

Languedoc.

riam Butevillii decessores, vetera Regni columina quorum virtute stetit & floruit Gallia, illis certe indebita pœna quam meruit nepos. Hæc Mommorancius ad Regem. Rescribit Rex (non ante tamen quam Butevillius funeratus) *factumque excusat ab effrani Gallorum nobilium in id pugnæ genus licentia, quæ nisi magno exemplo frænabitur, ex universa mox Gallia lanienam fore.* Exigitur in propatulo pœna; qui palam, & jactanter peccaverant, palam luunt; trahuntur plaustro in plateam, cui Greva nomen, brachia & collum religabat funis; præsidiaria excubiarum cohors pars plateam insederat, pars sequebatur plaustrum, magis in ostentationem supplicii quam in securitatem: quid enim metuendum à vi privata, in metropoli Regni? Vbi in Grevam ventum; ferreis catenis, militaribusque manipulis clauduntur omnes in plateam aditus: ferro transfigitur Butevillius constantiâ memorabilis, nihilque oblocutus; succedit Comes Capellius, cui ipsa morte atrocius est, quod carissimi consobrini sanguinem vestigio premit in angusto loco: advolutus trunco orat pro defuncto, collumque statim præbet & moritur: uterque imperterrito oculo mortem aspiciunt, aspernati feralem fasciam, qua velari solent oculi ad conspectum mortis horrentes. Duci Mommorancio ingens luctus ab eo funere, nedum ex consobrino amisso, sed ex spreto sanguine suo, quem in hanc diem principibus æquaverant Reges nostri: sane tristi velut præjudicio mori Mommorancius cœpit, cum Butevillius vivere desiit.

1627. *En Grevi.*

Non multò pòst mortalia explet Maria Mompenseria D. Gastonis uxor, cui in excidium vertit fœcunditas post novem menses ex quo nupserat, mater est: exultat aula omnis in spem regii seminis propagandi, ast breve gaudium: fœtu edito clauditur vulva, secundinasque retinet, donec quinto post partum die, tabo & fœtore extingueretur mater. Moritura compellasse fertur maritum in hæc verba; *Dei beneficium esse quod primâ juventâ solvit natura debitum, innocentius morituram quo citius, neque sibi feralem esse aspectum mortis, nisi quod à viro disjungitur quem supra vitam amat. Opus esse Dei separantis, qui junxerat: laudandum autorem, qui omnia pro destinatione sua disponit in melius: coleret, veneraretur, amaret hunc Deum: unum esse quod moritura enixius petat à caro conjuge; si obtinuerit in pace*

1627. *morituram*; fidem adigit Gasto, exsoluturum se quæcunque petierit; illa sic prosequitur:. *Formavit te Deus propensione immensa in virtutes omnes; una inclinatione laboras, quam si emendaveris nihil habes quod requiras. Calorem iracundiæ tempera, moderare præcipites motus, per quos, qui natalibus & virtute omnium potens es, sis quandoque impotens tui: optima est natura qua te dotavit Deus; possidebis omnia quæ in magnum Principem cadunt, si te possederis.* Hæc morientis vox ultima: jurat Gasto in verba uxoris carissimæ, & luctu prosequitur abeuntem. Quanta ex eo funere Gallis, quanta familiæ Regiæ jactura fuerit, prodent bella & clades, quibus desolabitur Gallia annis sequentibus, malo secundi conjugii astro, de quo dicturi sumus in tempus suum. Digna erat Mompenseria tanto conjuge; si stirpem quæris, erat Regia; si oris venustatem, paucis muliebri forma decessit; si virtutem, prævaluit omnibus; vix adoleverat cum inopino casu extinguitur: læta illi mors, per quam transitus in meliorem vitam; tristis & exitiosa marito, quem ab eo tempore afflixit indebite omnis calamitas, velut probante Deo constantiam infracti principis per adversa. Vixit mater quantum satis post nuptias edendo partui; crevit soboles matricida in virtutes, in muliebrem formam, & in tantam ingenii vim, ut pro miraculo accipiantur quas in virgine effudit natura dotes. Incisum illustrissimæ Principis sepulcro epitaphium; in hæc verba.

VOTVM MEMORIÆ NOBILISSIMÆ, Clarissimæque Principis Mariæ, Henricææ Borboniæ, Mompenseriæ, Gastonis Aurelianensium Ducis Ludovici XIII. Regis Christianissimi fratris unici conjugis carissimæ.

ACcumbe supplex marmori, Viator, quisquis es; nam purissimus istheic cinis, augustissima mortalitatis reliquiæ, divinu'st Heroïnæ spiritus, qui locum servat. Quod natura potuit, sanguinem dedit, & pulcritudinem: quod virtus exhibet, innocentiam dedit & castitatem: quod fortuna præfert, divitias dedit, & subditos: quod terra ostentat gloriam dedit, & obsequium: quod amor gignit, delicias dedit & prolem: quod cœlum promittit, beatitudinem dedit & immortali-

talitatem. An ultra quis mortalium cupiat? Ex istis opinor genus conjectas & nomen. Sin rudis adhuc ex alio in hunc orbem delatus ades, volens tumulum aperiam volenti. Maria heic quiescit Montpenseria, quæ à Borbonia Ducum Montispenserii origine, in Regiam Borboniorum familiam transiens, Gastoni Aureliorum Duci, Regis fratri nupsit Regum neptis: Princeps Principi, virgo viro, formosa amabili, forti generosa. Sic palmæ inoculatur palmæ surculus; sic lauro laurus inserta est. Unicam è viro filiam concepit, peperit: ut unica parentum proles adoleverat: Ita singulos singulæ nucleos conchæ ferunt. Innuba vixit annos supra viginti duos: marita, heu dolor! eos tantùm menses, qui ad fœturam, & partum, & supplicium maturant. Discedentem cum decessit, lacrumis Rex prosecutus, fletibus, & lamentis Gasto Regiam complevit, illacrumatur suis Gallia Principibus; quin ipsa mors emittat lacrumas, si habeat, oculos unde fluant. At Superi! cæca est, ut surda: imo si videat, non faciat rapinam ejus quam adorassit. Tu hospes in alto quodam stupore, ad casum sensus hebent, largis dolens imbribus saxum riga, quod mœrentis regni totius lacrumis impluitur. Testare suspiriis pietatem, cultu reverentiam, precibus amorem, & Vale. 1627.

Filiæ tutelam suscipit Gasto, postquam rescripto Principis, veniam ætatis impetraverat: namque ipse etiamnum ætate minor erat: administrationi accessit bonorum possessio patri debita; adjecta conditio, si filiam pro dignitate natalium educaret, quo munere magnifice defunctus est. Hic exitus Mariæ Borboniæ, Mompenseriæ.

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER DECIMVSSEPTIMVS.

SYNOPSIS.

Vic libro principium est à bello in Gallos moto ab Anglis. Caussæ hujus dissidii in transitu recensentur. Autores belli Rohanæus, Subisius, Bukingamus, ex motu diverso. Classis apparatus describitur. Bukingamus scripto manifestas facit hujusce belli caussas. Advolvitur littori & descensum molitur. Cæsi in descensu Chantalius & Samblancardus quorum diversa caussa, quanquam uterque Gallus. Cæsus item Rastenclierus Toyrassii frater. Obsidetur tardius Martiniana arx: quatuor verberationibus nocte & interdiu concutitur murus. Dira Bukingami crudelitas urgendæ fami. Dona utrinque missa, inter imperatores. Litteræ Bukingami ad Toyrassium, queis magnifice laudatum hortatur ut aliquando tandem arcem dedat, in qua penuria omnium est. Rescribit Toyrassius, omnemque deditionis spem adimit constantia, & contemptu. Regulis Sabaudo, & Lotharingo, Duci Rohanæo, & Sectariis una caussa est cum Anglo Rege. Cardinali Richelio incumbit procurandi subsidii munus. Toyrassius captis sæpe ab hoste quas in ulteriorem ripam submiserat cymbis, petendo commeatui cujus penuriâ premebatur, milites tres nandi agiles expedit cum litteris calamo ad collum insertis, è tribus unus enatat. Describitur concatenatio navium, qua interclusus omnis à magno continenti, in Insulam transitus. Vt luserit in machina Oceanus fræni impatiens, ut ventis ludibrium fuerit importuna moles, memoratur. Primum arci subsidium ex cymba una, quæ dum in littore exoneratur, irrumpit Anglus, & manum strenue conserit. Monserrierus Toyrassii frater occiditur. Richelius Cardinalis subsidium ex integro procurat, sedecim majores cymbas, quæ prætergrediuntur felicius quam speratum. Recensentur belli in Galliam moti fautores, periculumque ex tanta factione imminens ostenditur. D. Gasto per absentiam Regis imperio armorum probe defungitur sub illo Schombergus & Bassompetrus Marescalli, queis adjungitur

gitur Dux Engolismensis. Rohanæus habito ad Vticenses conventu, id provinciæ, & Septimaniam inferiorem armorum societati cum Anglis ineundæ impellit: provinciasque & urbes scripto urget in communem caussam. Galandus Septimaniam, & Aquitaniam superiores confirmat Regi; confirmat & Fuxenses, statim ad Rohanæum transfugas. Vltimum à Cardinali Richelio subsidium in Ream mittitur quo non antè majus; transitus per obstantem hostem describitur. Nomina transeuntium: obsidionem mox soluturus Bukingamus tentat fortunam ultimam, qua demum adversa meditatur discessum: abiturus ad Toyrassium scribit humanissime. Liberiore jam transitu penetrant in Insulam mille & sexcenti legionarii, ducibus Canaplio & Plessi-Pralinio. Schombergus mox tria peditum millia, alarios ducentos invehit, his Toyrassius cum Martinianæ arcis præsidio adjungitur: fugatur & cæditur hostis; describitur pugna; victoria, & quæ victoriam subsequuta memorantur: laudatur Toyrassius. Succensetur Autori qui perperam de Toyrassio scripsit. Gasto Regis frater castra in Rupellam movet. Irridetur Subisius ex facto imbelli. Rohanæus Amilianenses in caussam communem revocat, quonam modo. Describitur accurate memorabilis ad Fuxenses Rohanæi transitus in conspectu Mommorancii, qui æquis viribus nec potuit in prælium cogere, nec viam impedire. Vt eo transitu Rohanæus Saverdunum, Maseras, Apamias, Carlarium, Mansum-Asyli, ut Fuxensem omnem provinciam ad societatem belli pertraxerit. Condæus in Galliam Narbonensem venit cum omni armorum imperio. P. Berulii ad Cardinalatum promotio. Mommorancius Condæo venienti obviam procedit, quanquam ægre ferebat lectum alium à se, qui in provincia sibi credita, imperatorem ageret. Condæus edicta duo Parlamenti Tolosani actis inseri petit. Obluctatur Senatus. Recensentur singularia, de Masuyero Senatus Principe, de Caminadæo Præside: tandem edicta Parlamenti actis inseruntur. Masuyerus ut rei privatæ intentus, ita & publicæ, unde Sectariorum odia meruit, bonis malisque artibus mixtus. Pererius Tolosæ capite plectitur: Rohanæus Tolosæ item per contumaciam condemnatus sub larva à quatuor equis distrahitur: ingens Monspelii in Sectarios clades ex proditione Baronis Meslæi accurate describitur. Apamiæ & Realmontium à Principe Condæo capiuntur, rebellat Castrum, infausta Condæo fani S. Africani obsidio, Galarguæ à Mommorancio expugnantur. In furcam crudeliter acti dedititiorum sexaginta, pars magna nobiles. Creissellum à Rohanæo oppugnatur. 1627.

Ellum aggredior atrox & injustum; in Galliam armata manu irrumpit Anglus, sævitque armis in amicam gentem, quo tempore ex recenti per nuptias fœdere, debuere fortiori vinculo necti Reges: docet experientia parum valere fœdera

1627. ex nuptiis inter Principes. Vix revoluti anni duo à nuptiis Henricetæ Galliarum Principis, cum ecce bello ab Anglis petimur. Subiſius à Mommorancio & Toyraſſio terra, marique nuper victus in Angliam fugerat, ſpe nedum aſyli apud amicam gentem pro ſe habendi; ſed & animo commovendi in commiſerationem Iacobi pro Secta omni: vocabat velut ad paratas epulas in Aquitaniam, cui jamdudum inhiant Angli: oſtentabat è longinquo provinciam, & promittebat prædam fore victoribus, ſi cum Galliæ reformatis in Chriſtianiſſimum Regem concurrerent. Obſtiterat pravo Subiſii in bellum conſilio Iacobus vir politicus regnare amans, mage quam præliari; ceſſit Carolus poſt patris obitum juvenili potius ardore, quam ex ſano conſilio: Subiſio ſociatus San-Blancardus Rohanæi legatus, obtinuit tandem, ut ingenti mole bellum Regi Chriſtianiſſimo moveretur. Diſſidii hujus cauſſas ab origine repeto; quæ hinc ſecuta mox memorabimus. Bukingamum belli hujus imperium affectaſſe in comperto eſt apud omnes; quanam ex cauſſa parum conſtat: erant qui crederent eum in parlamento repetundarum actione pulſaretur, dilatoria exceptione uſum per id belli quod Regi ſuaſerat, ſicque eluſam callide de peculatu quæſtionem: placebat multis per arcanas aulæ noſtræ ambages factum, ut huic ſe bello implicaret effœminatus homo, cujus ſtudium omne in prava libidine: fœmina Princeps in Lotharingiam profuga, pro diſſidii autrice audiebat ex cauſſis occultis: erant qui bellum referrent ad privata inter æmulos o-
Montaign. dia, ex ſubſcriptione litterarum quas Richelius à Bukingamo acceperat affectato vacuas titulo: quis credat ex caſu ſyllabæ tantam fuiſſe cladem! Imputabant alii bellum, inveterato Anglorum in Gallos odio; amores alii cauſſabantur. Componebant claſſem Anglicanam bellicæ naves centum, queis tria Gallorum, Anglorum decem omnino millia vehebantur; præcipuæ in expeditionem vires, ab octo ingenti mole navi-
Ramberges. giis (*Rambergas* vocant) quibus dolia octingenta juſtum pondus: non antè claſſis in oſtentationem inſtructior; fidem ſuperant tormentorum bellicorum magnitudo & numerus; arma omnis generis, currus, & lecticæ, equi magnifice phalerati, ſupellex pretioſa, auratæ puppes: antennæ & vela verſicolore ſerico variata: periſtromata filis aureis intertexta: Sabæi odores implacidis ſali vaporibus abigendis denique tan-

ta erat magnificentia, tantus luxus ut classem Cleopatræ diceres: sed quid ad bellum ista? eo apparatu Galliæ littora subit Bukingamus. Descensum prima quaque die moliturus, manifestas facit belli caussas vulgato scripto in hanc summam: *Neminem latere, Regis Christianissimi facto, exhausta nuper ferro aut fame duodecim Anglorum millia; quo tempore negatus per Galliam transitus Mansfeldio Angli exercitus contra gentem Austriacam duci: periisse in Germania Anglos, quorum spes omnis in eo subsidio erat: hinc Palatino Principi exitium, quod à Gallis fœderata gente procuratum ægre tulit Rex Serenissimus, & ulcisci cogitur modò, ne pro desertore caussa Anglicana audiat apud exteros. Paci à Christianissimo Rege cum Galliæ reformatis semel atque iterum initæ, intervenisse Serenissimum Regem, quo magis pacta valerent, & servarentur; quæ plane in irritum fuisse clamat oppressio sub qua reformati Galliæ gemunt. Queritur Rex Serenissimus contra vim pacti (cujus ipse expromissor & custos est) adempta reformatis privilegia, exemptiones, vadia, pensiones, muros urbium, & munimenta: ademptam Religionis libertatem; stare adhuc & minari Rupellæ arcem Ludovicaam, de qua diruenda convenerat inter Reges. Queritur in onerarias Angliæ, quæ commercium apud Galliæ littora exercebant, velut in legitimam prædam injectam Regis Christianissimi manum. His læsam Domini sui patientiam, & donec omnia restituentur in integrum, qualia ex jure gentium restitui decet, sæviturum se bello in Gallos, velut in gentem Regi Serenissimo Domino suo, & Anglis inimicam.* Hæc postquam vulgaverat Bukingamus, ad Rupellanos Beckerium trahendæ in partes suas urbi præmittit: hic de Bukingami exercitu, ingentique magnæ Britanniæ Regis, erga Galliæ reformatos affectu magnifice magis, quam sincere locutus, petit ut Anglos in urbem suam recipiant, commeatum & fomenta in vitam justo pretio subministrent; addit, *si reformatis Galliæ, & Bukingamo una caussa fuerit contra Papistas, brevi in Gallia unam Religionem fore.* Rupellani nec aspernantur, nec penitus acceptam habent belli societatem: remissoque ad reliquas urbes, & Rohanæum negotio rem in suspenso habent, donec primis successibus quid opus facto fortuna ostenderet. Læta Bukingamo belli primordia, & supra spem felix in terram nostram descensus, in hunc modum.

[Margin notes: 1627. — *Mansfeld.* — *Le Fort Louis.* — *Becker.*]

Sub finem Iulii Rex insulæ advolvitur classis, altioreque *l'Isle de Ré.*

1627. per æstum Oceano succedit proxime arci : fit minoribus cymbis in terram descensus non sine prælio : quippe Toyrassius in adverso littore ingenti vi obstabat, impar numero, virtute potior : mille & quingentos legionarios, alarios omnino centum & quinquaginta opposuerat : enimvero magna clade affligebant nos tormenta bellica mille, continuo & successive displosa à navibus : conferti certo ictu petebamur; rari, minus valebamus in conglobatos : permixti hosti, tutius pugnabamus, nempe intermissa in confusam multitudinem displosione, ne unà nobiscum, & Angli peterentur; sub vesperam recipit se in Martinianam arcem Toyrassius, unaque Gallicus miles ; utrinque strages ingens : è Gallis desiderati post rem strenue gestam Baro Chantalus, vir magni animi, virtute Christiana, & bellica inter paucos ; Restinclierus, Toyrassii frater, in prætoria cohorte centuriæ præfectus, Nohalianus, Caussæus, Landæus, à sancto Luca, Montaniæus ; sauciati Thibautius, Lucinetus, Montius, Montespinus ; pauci militum integri ; adeo ut fama constans fuerit, si Bukingamus rectà in arcem penetrasset, fore ut statim dederetur, tanta erat militaris præsidii consternatio. Tempore convaluit virtus ; strenue pugnatum à voluntariis nobilibus ; quos inter claruere Nouallius, Subranus, Amblevillius, Rupebaritaudus, à sancto Surino, Boissacii pater & filius, Rabatelierus, Montander, Caussæus, & Rupeanduinus. In tres turmas pugnatum ab ala una ; quo minus valerent tormenta bellica in disgregatos : jactura hostium major fuit, etsi penes ipsos stetit victoria : ferro cæsi aut undis absorpti quingenti ; quos inter tres è præcipuis belli ducibus (*Milordos vocant*) queis à Rupellanis postridie funus ductum. Cecidit inter hostes è gente nostra Samblancardus, quem ad Britannum Regem Rohanæi legatum supra diximus ; huic apud Sectarios autoritas ex bellicæ virtutis fama ; amissum flevere Sectarii, flevit & Rohanæus, quod Commentariis ipse suis testatur ; plane constat prima belli hujus momenta fuisse in Samblancardi capite, ductumque ex eo funere triste Anglis præsagium. Postridie in arcem Martinianam magno impetu itum, sed tardiore : arci adjacet pagus quem sine prælio invadit hostis : abdicato miles regius loco invalido, sese in arces receperat Martinianam & Prateam, quas Bukingamus munimentis parum instructas, tantæ irruptio-

Chantal.

Restinclieres.

S. Blancart.

Le Fort de la Prée.

irruptioni impares fore ſperaverat. Octo legionariorum millia circumſtant, valloque actutum excavato ſuccedunt arci: quatiuntur triginta tormentis bellicis muri, urget obſidium Bukingamus, in ſpem capiendæ arcis, antequam firmaretur ſubſidio, quod in adverſo littore D. Gaſto ſtudio ingenti præparabat. Toyraſſius vi prohibet impetum, conſtruitque in conſpectu hoſtis nova munimina, vetera reparat, valla & foſſas ducit tanta laboris pertinacia, ut arx ſub finem obſidionis multo inſtructior quam ante fuerit. Quaternis verberationibus quatitur murus: obtegebatur hemicyclo puteus qui obſeſſis omnino unus erat; placuit aſſidua verberatione hemicyclum concuti, facta mox ruina, muro aſcenſione ſuperando. Rebatur Bukingamus, nec vana fides, ſi putei aquæ corrumperentur, ſtatim deditionem fore. Ruina introrſum reparatur, nihiloque ſecius tentat aſcenſionem hoſtis; Toyraſſius conſervandæ aquæ potabili (cujus magna intus penuria) delectum militis ſui opponit, & prohibet aſcenſu irrumpentes. Minus pertinax fuit iſta pugna; parcebat ſuorum ſanguini Bukingamus in ſpem deditionis proximæ, quam fore conjectabat ex penuria commeatus; frumenti intus habebatur numerando à prima obſidionis die, quantum in duos menſes vix ſufficeret: cunctatione vincebamur. Bukingamus urgendæ acrius fami, præſidiarii militis uxores, liberos, & parentes tota inſula palantes & vagos in unum colligi jubet, arcique proxime admotos, & mox fame impellente redeuntes, fuſte & ferro retrudit in arcem. Maritum uxor, filium pater, parentem infans lamentis in miſericordiam provocant, evocati oſtentant ſe ex muris & ipſi famelici; negat ſubſidium dira neceſſitas, quæ impios eſſe cogit: donec inedia & fame in conſpectu ſuorum extinguerentur. Bukingamo in dedecus vertit hocce crudelitatis genus, rarò uſurpatum etiam inter barbaros: in ceteris comis & urbanus erat, maxime erga militem, cujus gratiam captabat, omni largitione. Miſſa ſæpe ab ipſo ad Toyraſſium munera, præcipue, tolerandæ fami, melones, ficus, vina, recens panis quantum uni ſatis foret: Toyraſſius referendæ gratiæ omne aromatum genus remittebat, diſtinctum in ampullas: penuria ipſi omnium, præterquam fumi. Si quando ex neceſſitate rei bellicæ mittebatur in caſtra tympaniſta (quod ſæpe ſolet) urba-

1627.

Gaſton.

Demi-Lune.

1627. urbane compellatum Bukingamus donis onerabat, adeo ut ingenti nostrates æmulatione concurrerent, quis prior mitteretur. Trahebatur alter à prima obsidione mensis: (adulta quanquam æstate) erant infesta obsessis cœlum & solum, continuus imber, paludosa humus, cibi, & omnis fomenti egestas; & nisi Gasto per absentiam Regis Imperator commeatum & militem Toyrassio actutum expediret, venerat in potestatem hostis cum arce omnis insula: Auduïno transfretandi subsidii munus datum quo strenue defunctus sub Gastone; adeo ut huic Principi debitus sit conservatæ arcis primus honor. Difficilis plane transitus: interjacebat classis inimica insulæ, & Gallico è regione littori, diffusæque in utramque ripam onerariæ claudebant omnem aditum, pars in latitudinem protensæ, pars in longitudinem quantum porrigebatur insula: colligabat naves immanis rudens arctius, quam ut colliderent invicem, aut rejicerentur in altum adverso fluctu: ita impervium omni ex parte iter. Sæpe à Toyrassio missæ in littus Gallicum cymbæ hostium præda fuerant, quo brevi deditionem fore sperabat Anglus: impatiens moræ Bukingamus ad Toyrassium scripsisse fertur in hæc verba. *Toyrassi Vir clarissime, Non adeo induruit animus mihi, ut in extrema redacto tibi hostis esse sustineam; virtus tua & magnanimitas mea efficiunt ut desinam esse quod antè fui. Ignorabam qualis esses cum huic insula admovi classem meam, fecisti tu ut probe agnoscerem; & velut sol manifestasti lumen tuum (quanquam ea mihi cognitio multo sanguine constitit) non pœnitet cognovisse: transibit in gloriam mihi congressus iste, meaque hac expeditio in Annalibus nostris eo dignius memorabitur, quo Gallia ducibus prævales tu immensis spatiis. Hæc me virtus in tui commiserationem vocat, nec patitur ut extrema tentare velim. Iubet item (quam profiteor) magnanimitas, ut tecum mansuete experiar, quem video in conspectu meo prostratum: parce si hoc dixerim, nam etsi nunquam virtus prosternitur, cedit tamen: contumacia est, patientia in finem obstinata: suos limites rebus natura posuit, quos qui prætergreditur desinit esse homo. Vbi certum exitium est, debet sibi quisque prospicere: venit in extremum discrimen qui oram præcipiti pede contingit, consistere in ea meta, aut regredi sapientis est, amentis & desperati agere se præcipitem. Huc te deduxit fortuna*

Monsieur Frere du Roy.
Audouin.

tuna mea, Vir fortissime: cave ne in desperationem degeneret 1627.
constantia tua: sat honori & gloriæ, sat conscientiæ tuæ, sat datum fidei quam Regi tuo debes, hoc superest unum, ut gloria tua superstes esse velis. Necessitatem supra hominum consilia & vires esse non ignoras: cede huic Deæ, cui & fata cedunt. Intercepi semel atque iterum litteras quas in Galliam submittebas, queis in comperto habeo laborare te penuria omnium: & si maxime extrema pati velis, non ita sentire militem tuum, cujus venter jejunus, & famelica rabies, nisi statim deditionem feceris, cogent ut facias. Vides omni ex parte aditus interclusos, mihi Oceani dominium est: littora vestra, experimento belli contra nos faciendo classe in totum vacant: plus dicam, tanta est consternatio ut non cymbæ, non lintres totâ Galliæ plagâ appareant, per quæ in spem subsidii venire possis. Quantacunque necessitas est (cui parere cogeris) subscribam conditionibus qualescunque poposceris, si tempore debito posces, aliàs indignationem faciet obstinatio tua; quantumque amo & veneror virtutem tuam, tantum odero pervicaciam & contemnam. Tibi omnis cum fame pugna est, desine (amabô) cum larvis luctari, & si vitam, ipse tuam jactare præsumis, memento Regis Christianissimi primitus esse quod jactas, subducis illi pertinacia tua fortissimum virum subditosque melioris notæ quos prudentiæ tuæ commisit. Cede victori, aut (si homini cessisse piget) cede necessitati & fato. Hæc ad Toyrassium Bukingamus: cui Toyrassius in hæc verba rescripsisse fertur. *Si tanta commeatus penuria laborarem, quantam in litteris tuis legi, contumax & oblata gratia indignus forem; imponunt tibi exploratores tui dum nos pati extrema referunt, quæ si pateremur constantia & fortitudo foret: contumaciam & desperationem appellas tu quia judicas in caussa tua. Mihi à Christianissimo Rege commissa est procuratio arcis quam obsides, tibi obsidionis munus incumbit à Rege tuo: nihil non moves expugnandæ, ego nihil non moveo propugnandæ, uterque implevimus cumulum; ferro dum expertus es, ferro prohibuimus, nunc cunctando persequeris inceptum opus, nos patientia perficiemus: & tibi proderit virtus nostra victori, aut victo: si viceris fortes viros, nihil habes quod ultra petas; si victus eris, quod speramus, ipsa cum Gallis comparatio augebit gloriam tuam, & cum gente invicta experimentum armorum fecisse, honori vertet*

tet

1627. *tet tibi, & nationi tuæ. Non merui elogia in qua totus effunderis; faciam tamen (si quid valeo) ne omni ex parte adulatio sit, quod de me magnifice scribis; prohibebo strenue si vi aperta experiris, sustinebo constanter si cunctatione tentas patientiam nostram: & (quo sciat posteritas rem tibi fuisse cum fortibus viris) vincemus aut moriemur unà omnes; ferro, aut fame parum interest: gratiam neque petimus, neque promittimus; nec puta unum me ita loqui, hæc sententia una nobis omnibus est; ita miles, ita sentiunt duces: hæc duo hominum millia mecum clamant.* Ita ad Bukingamum Toyrassius.

Restaurabatur in dies novis delectibus Bukingami exercitus: Sectarii Galliæ pars magna Regis sui desertores, ad Angli partes transfugerant, Rupella lætis successibus larvam exuerat; Rohanæus omnia tentabat excitandæ ad Septimanicos seditioni, nec vani conatus: unà & conspirabat Sabaudiæ Regulus impatiens sui, & novorum amans: Dux Lotharingiæ pravis fugitivæ incantamentis fascinatus, alebat secreta cum Anglis commercia, & minabatur Gallis; quanta hæc factio! Dum hæc in Insula transiguntur; in adverso littore Cardinalis Richelius, cui incumbebat tota procurandi subsidii cura, expedit quam diligentissime cymbas, commeatum, & militem; in mora periculum erat: sæpe per obscuram noctem submissa navigia, venerant in potestatem hostis, urgebatque necessitas intromittendi subsidii, aut saltem præsidiarios monendi prima quaque die submissum iri: justus erat timor, ne ope desperata præsidii miles deditionem faceret. Toyrassius omnium penuria laborabat, nec subsidii spes dabatur ulla per nuncios, premebat necessitas; placuit mitti nuncium à quo moneretur Richelius in discrimen ultimum venisse arcem: proponitur magna merces, si quis mare nando transmitteret, dant se in discrimen tres milites, quinque millium latitudo, immensa profunditas erat; inseruntur ad colla militum calami aquis impervii, cum literis ut res monebant. E tribus unus aquis absorptus est, non procul nostro littore; alter illuni nocte, postquam diu hac illac erraverat hostium classi intricatus, spontaneam deditionem facit: tertius nando agilis, dum classem prætерlegit, per alta noctis silentia ad repercussam membris aquam auditur; insectantur hominem vigiles visum, indicio albi velaminis quod capiti circumduxerat, illustratur indesinenti sclo-

ſcloporum diſploſione aër, cymba ſequitur qua monſtrabat viam faſcia albeſcens, cum impar remigio miles mergum agit, innatatque mediis aquis: bis, terque emerſerat, totieſque immerſerat ſe in profundum, cum vigiles monſtrum, aut ſpectrum rati, recipiunt ſe in ſtationem ſuam ex rei novitate paventes. Poſtquam terram attigit miles non poplitum, non illi uſus manuum erat, advolvitur littori, totuſque in arena procumbit: extemporanea quiete refectus, amiſſo poplitum uſu ſerpit in genua, & manus, velut quadrupes, donec in caſtra regia penetraret: erat à piſcium morſu, lacero paſſim corpore, & quaſi loris cæſus, ſanie mixtim & tabo livebat. Explorator in caſtris vigil venientem excipit, ducitque ad Ducem Engoliſmenſem, is una cum Baſſompetro, & Schombergo Mareſcallis in ea expeditione imperatorem agebat per Regis abſentiam, qui nondum ex gravi morbo convaluerat. Educta calamo ſcheda *extrema pati obſeſſos* docet, *& niſi commeatus, recenſque miles expediuntur, poſt tres dies deditionem fore.* Quem unda per noctem abſorpſerat reſtituit littori per altam diem: inventaque in calamo charta cujus idem tenor. Militi enatanti nomen Lanierus, pàtria Aginnum fuit. 1627.

Procelloſo ventis & æſtu autumnali Oceano, collidebant ſe invicem naves tanto impetu, ut naufragium timeretur; loci hic ferme ſitus: Anguſtior inſula in longum porrigitur; proxima littorum incertis rupibus aſperantur, nec in plano aditus eſt, niſi qua parte Galliam proſpectat Martini fanum. Intercludendæ viæ tres ingenti mole naves una religantur, amotiſque malo, antennis, velis, & rudentibus onere ultra modum impoſito pars magna immerguntur; parum ſupereminet aquis tabulatum, theatrum diceres, niſi quod aquis contigui poſtes: poſita hîc majoris modi tormenta bellica decem, quorum globi ingenti magnitudine, lambebant fluctus, prælerlectiſque aquis minores cymbas, & plana navigia è longinquo petebant, adeo ut nemo in conſpectum veniret ſine ictu: luſit in machina fluctus æquinoctio proximus, quo non major, non procelloſior, fuitque in ludibrium ventis importuna moles. Non omnium eſt frænare Oceanum, debita Regi Chriſtianiſſimo iſta laus, quod anno ſequenti memorabimus. Succeſſit machinæ theatrali navium concatenatio, tria milliaria continens; inter naves, dolia ingenti

1627. genti magnitudine trajectitiis rudentibus nectebantur, aditumque omnem claudebant. Richardetus, vir magni animi, navigiis septem fano Benedicti solvit, militi & commeatui (si fortuna daret) in arcem immittendis: è septem una præterlabitur præfecto navigii nomen erat parum conveniens rei, *A malo passu*. Postquam fluctus altior arci, proxime applicuerat cymbam, reciprocante æstu resorbetur undâ, manetque in arido commeatus & miles. Bukingamus ubi reclinatum in arena navigium videt, huc citus cohortem rapit, jubetque admoveri littori naves displosione continua infestandis, qui commeatum educerent. Pugna maritima & terrestris erat, præcipua vis ex artificii ignibus in navigium cremando commeatui conjectis. Pertinax fuit & anceps prælium, erumpit arce Toyrassii frater Monferrierus, unaque quingenti ex Campana cohorte legionarii: pugnatur strenue, tantisper dum cymba educitur commeatus, tandemque hostis pedem refert: inventus inter cadavera hostium Borrüellus militiæ Anglicanæ præfectus, dum se gregariis miscet audentius, promiscua cum illis cæde exhaustus. Postridie Bukingamus ira vecors ex Borrüelli cæde, accrescente æstu, arci, admovet classem, trecentisque tormentis bellicis quatit muros, constans displosio, & ruina ingens: perstitere Angli quamdiu naves sustinuit æstus, relabentem secuta est classis. Monferrierus post rem strenue gestam fortuito pilæ tormentariæ ictu occumbit: ita Toyrassius fratres duos in ea obsidione amisit. Premebantur in dies, magis magisque obsessi, nedum fame, sed & fomenti omnis penuria in vitam necessarii; nulla illis medicamenta sanandis queis affligebantur morbis, potabiles aquæ defecerant, vina item, salsus piscis, & carnes: denique, nisi actutum succurreretur, transibat in necessitatem deditio. Procurantur Bayonâ sedecim cymbæ grandiores, remigio agiles juxta & vento, quibus quindecim dolia, justum pondus (id navigii genus, *Pinassas* vocant, quia ex pino compactum est.) Vallinum ducem sequitur delecta nobilium manus, Sangeonus, Crussolius, Taraubus junior, Perrotellus, Cantelupus: sequuntur centum & viginti è cohorte Campana legionarii, commeatus omnis generis copia, quantum capaces cymbæ infertur. Alta nocte vento & æstu propitiis præterlegimus inimicam classem, & Martinianæ arci advolvimur non omnes;

Malpas.

Monferrier.

Borrüel.

omnes; è ſedecim, plagæ ignorantiâ aberravere quatuor: magnum ab eo ſubſidio obſeſſis levamen; ſed non duraturum in tanto numero: quippe duo hominum millia intus erant, quibus unà & ſimul defecerant quæcunque homini vitam faciunt, aut conſervant: eo tamen factum ſubſidio ut famem ſuſtinerent, donec pleniſſime ſubveniretur.

Interea Rex ſenſim convaleſcebat ex morbo, cujus præſagia ipſo initio lethalia fuerant. Haud pigebit in tranſitu notare, quanta protectio Dei, conſervando imperio Gallico; non antè perniciosior factio, non potentior. Implacabilis erat Regni primoribus in Cardinalem Richelium ira, ardebantque in ultionem omnes memoria recentis injuriæ ſibi Blæſis, & apud Nannetes illatæ magno Priori, Ornano, & Chaleſio condolebant Principes, triſti contra ſe præjudicio ex cæde ſociorum: Comes Sueſſio tædio facti, aut timore extra Galliam fugerat & minabatur. Duci Sabaudo indignatio in Chriſtianiſſimum Regem ingens erat, ex Monçonio fœdere nuper in ipſius caput contracto, tentabatque in ultionem omnia: Sectarii Galliæ inhiabant veteri libertati, quam exactis annis amiſerant;&, ut fortuna mutabilis eſt, bello vindicari poſſe ſperabant, adempta bello: Anglia amicam illis manum præbebat, & quamvis recenti nobis fœdere ſociata, oſtentabat ſe Galliæ inimicis in belli caput: vicinis Principibus augmenta ſperabantur ex ruina noſtra; Lotharingia iiſdem artibus in Galliam commovebatur, quibus Anglia commota fuerat. Hæc inter Chriſtianiſſimus Rex morbo languenti tardabatur, lentaque vexatus febre aperiebat diſſidio viam, impunitate: ſpes omnis Galliæ in Gaſtone erat, qui ſi pravis conſiliis à via regia deflecteret, venerat florens Regnum in prædam hoſti; nemo de ruina rerum noſtrarum ambigebat, ſi ſe fautorem ſeditioni oſtenderet iſte Princeps. Perſtitit in fide Regi debita, &(quanquam ab externis principibus vocabatur in hujus communionem belli; quanquam à primoribus Galliæ urgebatur, ut quam fortuna dabat occaſionem, firmandæ autoritati arriperet) pravis conſiliis obſtitit, ſuſceptoque per Regis morbum hujus belli imperio, poſitum in extremis Toyraſſium ſubſidio ad Ream miſſo primus juvit, Rupellam primus obſidione cinxit, circumjectaque ferro populatus, annonæ penuriam invexit primus, unde anno mox ſequenti deditio.

1627. Oceano Angli dominabantur, neque tum Regi Christianissimo classis quam opponeret; sat erat illi si commeatu in Reæ Insulam submisso protelaret obsidium, donec per hyemem, adversa tempestate Angli pellerentur: ita res cessit: prætervectum bis, terque subsidium adimit Bukingamo spem omnem arcis expugnandæ. Certe momenti maximi erat ea expeditio rebus Gallicis, nec parce laudatus Toyrassius ab arce conservata, cujus expugnatione incalescebat bello Calvinistarum Secta omnis, secutura fortunam ut primi eventus monstrassent. Optime semper de Republica meruit, qui primos hostis impetus sustinuit, aut retudit. Ferunt Cardinalem Richelium Toyrassii facta in deterius explicare solitum Regi; caussæ variæ tradebantur, quarum præcipua, timor ab æmulo (sciebat Regem proclivem æstimando Toyrassio, & amando.)

Iisdem temporibus conventus Sectæ, Rohanæo rogante Vsès. in Septimania inferiore habetur ad Vticenses; ibi postquam Dux partium dixerat belli Anglicani rationem constare in reformatorum salute, & libertate publica; pathetica omnium animos oratione in caussæ communionem commovet, tanta eloquentiæ vi, ut, quanquam belli tædio agebantur omnes, nemo obstiterit: restituitur illi communi calculo armorum imperium, quale nuper habuerat, militiæ delectus indicitur, solennique sacramento fides omnium in communem caussam adigitur, sub hac formula: *Pro anathemate audiat quicunque ab Anglo defecerit: quicunque paci subscripserit sine Anglo, sit proditor*: hæc summa Vticensis conventus, quam à Rohanæi Commentariis manuscriptis mutuatus in compendium contraxi. Sane perpetua Sectariis perduellibus infamia erit, ab illata ope externo Principi in Regem suum. Ceterum non omnibus Galliæ Sectariis una labes; fuere qui factione penitus abstinerent, nedum privati homines, sed urbes, sed provinciæ; unde Rohanæus & caussæ zelatores querebantur, ruinam Sectæ suæ imputantes discordiæ, quæ passim intercedebat invicem. Sæpe ad municipia scripsit dux partium in hanc summam; *In communi caussa vinci universos dum pugnant singuli, sensim perituros omnes dum à nemine in commune consulitur. Caverent sibi, prospicerent caussa, lethale virus agnoscerent quod insinuabatur à transfugis. Abblandiri hodie Regem reformatis,*

quia

quia ab ipsis periculum imminet; postquam vicerit Anglos, futurum ex vulpe leonem, & quos amplexatur suffocaturum. Meminissent infractionum queis violata leges sub quibus pegerant: arcem Ludovicaam, qua dirui ex pacto debuit, hodie auctiorem esse. Monspelium (quod liberum ab omni prasidio fore, promissum) cohibitum arce qua oppidanorum libertas opprimitur; adempta privilegia & immunitates de quibus cautum fuerat ut manerent. His nihil deterius evenire posse, quam ut caussa omnis spontaneo jugulo ferrum recipiat, quod certo certius eveniet post victum Anglum, à quo nihil unquam sperandum subsidii, quantacunque in reformatos crudelitate saviatur, si infidos & caussa communis desertores semel agnoverit. His conabatur Rohanæus trahere in partes suas omnem Sectam: prævaluit missus à Rege in Septimaniam superiorem Galandus, vir probus, & factionum expers, quanquam erat Sectarius: ille Montalbanensibus & Castrensibus autor est, ut maneant in fide Regi debita: certe horum defectio trahebat in communem caussam, Aquitaniam & Septimaniam superiores: Montalbanenses haud ægre paruere: præcipua negotii moles apud Castrenses fuit, ubi San-Germerius, princeps nobilium sub titulo Senescalli, partibus Rohanæi favebat: prævaluit factioni fides: haud parum profuisse crediderim, quod præcipui Castrensium justa in Rohanæum offensa, diversi agebantur ab ipso privatis simultatibus. Septimaniæ superioris exemplum sequitur Fuxi provincia omnis, fidesque Regi renovata in conspectu Galandi ab Apamiensibus, Mazerianis, Saverdunensibus, Carlatiis & Manso-Asylianis: gesta hæc per Oratores in Castrensi urbe: & renovata Regi fides eodemmet Galando operante à Britextensibus, Podiolaurentiis, Sant-Amantianis, Mazametensibus; queis à Secta defectionibus procurata tandem Rupellæ deditio; neque enim Rex de obsidenda cogitasset, si Secta omnis collectis unà viribus obstitisset. Sic ruinam ipsa suam molita est Secta.

1627. Galan. Castres. S. Germier Seneschal. Foix. Pamiet. Mazeres. Saverdun. Carla. Mas. d'A-zil. Britexte. Puilaurens.

Sub finem Octobris, obsessis commeatu quantum satis succurritur: rem accuratius memorabo haud indignam quam posteritas sciat. Ingens studium erat Richelio, majoris quam ante subsidii submittendi, tota in eo consilii vis. Oberrabat Galliæ littora Abbas Marcilhacus, lectus expediendis commeatui, cymbis & militi. Cardinalis deficiente pecu-

1627. nia Regis impendit suam largissime, coëmendis frumentis, & reliquis quæ in subsidium conducebant. Postquam fuere omnia in procinctu, leguntur triginta quinque navigia, præfecti totidem, stipant delecti nobiles quinquaginta, ducenti omnino gregarii; nobilium nomina quæ accepi hæc sunt, Cahusacus, Launæus, Rasilius, Bellolocius, Persacus, Andoinus, Marchio Grimaudus, Riparianus, Podiograffarius, Broüillius, Gribaunalus, Rupefontanus, Ionquierus, Hervillierius: & memorarem reliquos (namque meruere) si nomina ipsorum ad me pervenissent. Opportuna in transitum nox, quia illunis erat, læta aura & facilis; per alta noctis silentia è longinquo auditus remorum strepitus hostem excitat, succensa & in aërem projecta palea, faces, & omnis artificii ignes noctem illustrant, viamque transituris impediunt simul & indicant. Angli quò monstrabat ignis vela intendere, Galli ire audentius in obstantes, perrumpere per opposita, à fronte pugnare acriter, à tergo ferre patienter; magis iter erat quam prælium; itinere vincebatur. Prælii omnis moles in Rasilii & Persaci navigium fuit, cui dum incautius incumbit hostis expugnando, dilabuntur reliqua & evadunt; pars per oppositos rudentes prætervecta, aura & æstu impellentibus, pars aperta via per excisos ferro rudentes. Rasilio & Persaco parcit hostis, nautas & militem in mare projicit post fidem datam. Eo commeatu abunde obsessis erat in quadraginta dies. Rarescentibus ad primum crepusculum umbris, Bukingamus ira vecors, per æstum classem proxime arci admovet, continuoque displosionem facit parum nocituram, nisi fortuito ictu Broüillius caderet.

Ægro etiamnum Rege, Dominus Gasto in exercitu Rupellano imperatorem agebat (Galli *Generalem* vocant) sub illo legatione fungebantur Marescalli Bassompetrus & Schombergus, queis accessit Dux Engolismensis. Non multò pòst Rex (etsi nondum penitus convaluerat) lentis itineribus Niortium venit, in castra postmodum: orta coram Rege controversia de imperio armorum inter Marescallos & Ducem Engolismensem. Agebat imperatorem Gasto sub titulo vicarii generalis: Marescalli sub Gastone primum imperium vindicabant sibi, neque in consortium muneris admittebant Engolismensem: jure singulari placuit Regi, ut legem una cum Marescallis diceret Princeps, quod præter usum

Lieutenant General.

esse

esse contendunt Marescalli, nemine cum ipsis in prima armorum imperia vocando, ubi Rex præsens regit exercitum. 1627.
Longa Ducis Engolismensis militia, quæsitus per arma honor & meritus, natalesque (quos à Regum sanguine ducit) meruere, ut in exemplum transiret, quod fortè hactenus exemplo caruerat. Desperatis rebus Bukingamus solvere obsidionem destinabat, jamque tormenta bellica in naves reduxerat, mox vela in altum daturus, cum Albierus petendo subsidio nuper in Angliam missus, opportune redux, litteras à Rege suo reddit, queis monebatur prima quaque die supplendas novo delectu copias, tantisper subsisteret donec eo augmento juvaretur: nec diu cum novo subsidio auctus exercitus. His accedebant importunæ Subisii preces, & promissa, subvehendi Rupellâ omnis commeatus, queis tandem Bukingamus adigitur, tentandæ ultimo conatu fortunæ. Navium custodia nautis committitur, militum omne robur in expugnationem vocatur. Signo dato, ingenti clamore irrumpit miles, ascensione superantur munimenta extra arcem posita; recipit se intrò miles præsidiarius, magis quam fugit; ita imperatum, quia vastior erat extra arcem area, pro numero propugnantium; intra muros collecti fortius erant restituri, quam si hac illac extra arcem vagi distraherentur. Iaciuntur ab hoste è longinquo artificii ignes, nobis in ferro salus, in virtute præsidium est, nutat diu fortunaæque in utramque partem inclinans: sub vesperam receptui canitur. Hostium in eo prælio desiderati trecenti, Gallorum omnino viginti, quos inter Sardagnius, & Granvallus, quorum ille voluntarius, iste in Campana cohorte centuriæ legatus. Hic in arcem supremus hostium conatus fuit. Bukingamus insula abstiturus ad Toyrassium scripsisse fertur in hæc verba; *Captum à se solvendæ obsidionis consilium antequam Rex Galliæ cum exercitu suo adveniat; neque id metu factum, sed ut omnis victoriæ gloria penes Toyrassium sit, quæ alias in communionem veniret cum iis, quos in eam expeditionem Rex Christianissimus mittet. In hac parte ostendere se quanti faciat virtutem Toyrassii, à quo vinci pro magnifico habet; uteretur victoria, & amaret Bukingamum.* Hæc ubi scripserat classem instrui jubet; obstitere Rupellani & enixis precibus obtinuere tandem, ut moraretur tantisper dum ipsi frumentum, quod erat in insula legerent.

1627. nia Regis impendit suam largissime, coëmendis frumentis, & reliquis quæ in subsidium conducebant. Postquam fuere omnia in procinctu, leguntur triginta quinque navigia, præfecti totidem, stipant delecti nobiles quinquaginta, ducenti omnino gregarii; nobilium nomina quæ accepi hæc sunt, Cahusacus, Launæus, Rasilius, Bellolocius, Persacus, Andoinus, Marchio Grimaudus, Riparianus, Podiograffarius, Broüillius, Gribaunalus, Rupefontanus, Ionquierus, Hervillierius: & memorarem reliquos (namque meruere) si nomina ipsorum ad me pervenissent. Opportuna in transitum nox, quia illunis erat, læta aura & facilis; per alta noctis silentia è longinquo auditus remorum strepitus hostem excitat, succensa & in aërem projecta palea, faces, & omnis artificii ignes noctem illustrant, viamque transituris impediunt simul & indicant. Angli quò monstrabat ignis vela intendere, Galli ire audentius in obstantes, perrumpere per opposita, à fronte pugnare acriter, à tergo ferre patienter; magis iter erat quam prælium; itinere vincebatur. Prælii omnis moles in Rasilii & Persaci navigium fuit, cui dum incautius incumbit hostis expugnando, dilabuntur reliqua & evadunt; pars per oppositos rudentes prætervecta, aura & æstu impellentibus, pars aperta via per excisos ferro rudentes. Rasilio & Persaco parcit hostis, nautas & militem in mare projicit post fidem datam. Eo commeatu abunde obsessis erat in quadraginta dies. Rarescentibus ad primum crepusculum umbris, Bukingamus ira vecors, per æstum classem proxime arci admovet, continuoque displosionem facit parum nocituram, nisi fortuito ictu Broüillius caderet.

Ægro etiamnum Rege, Dominus Gasto in exercitu Rupellano imperatorem agebat (Galli *Generalem* vocant) sub illo legatione fungebantur Marescalli Bassompetrus & Schombergus, queis accessit Dux Engolismensis. Non multò pòst Rex (etsi nondum penitus convaluerat) lentis itineribus Niortium venit, in castra postmodum: orta coram Rege controversia de imperio armorum inter Marescallos & Ducem Engolismensem. Agebat imperatorem Gasto sub titulo vicarii generalis: Marescalli sub Gastone primum imperium vindicabant sibi, neque in consortium muneris admittebant Engolismensem: jure singulari placuit Regi, ut legem unacum Marescallis diceret Princeps, quod præter usum

Lieutenant General.

esse

esse contendunt Marescalli, nemine cum ipsis in prima armorum imperia vocando, ubi Rex præsens regit exercitum. 1627.
Longa Ducis Engolismensis militia, quæsitus per arma honor & meritus, natalesque (quos à Regum sanguine ducit) meruere, ut in exemplum transiret, quod fortè hactenus exemplo caruerat. Desperatis rebus Bukingamus solvere obsidionem destinabat, jamque tormenta bellica in naves reduxerat, mox vela in altum daturus, cum Albierus petendo subsidio nuper in Angliam missus, opportune redux, litteras à Rege suo reddit, queis monebatur prima quaquedie supplendas novo delectu copias, tantisper subsisteret donec eo augmento juvaretur: nec diu cum novo subsidio auctus exercitus. His accedebant importunæ Subisii preces, & promissa, subvehendi Rupellâ omnis commeatus, queis tandem Bukingamus adigitur, tentandæ ultimo conatu fortunæ. Navium custodia nautis committitur, militum omne robur in expugnationem vocatur. Signo dato, ingenti clamore irrumpit miles, ascensione superantur munimenta extra arcem posita; recipit se intrò miles præsidiarius, magis quam fugit; ita imperatum, quia vastior erat extra arcem area, pro numero propugnantium; intra muros collecti fortius erant restituri, quam si hac illac extra arcem vagi distraherentur. Iaciuntur ab hoste è longinquo artificii ignes, nobis in ferro salus, in virtute præsidium est, nutat diu fortunaæque in utramque partem inclinans: sub vesperam receptui canitur. Hostium in eo prælio desiderati trecenti, Gallorum omnino viginti, quos inter Sardagnius, & Granvallus, quorum ille voluntarius, iste in Campana cohorte centuriæ legatus. Hic in arcem supremus hostium conatus fuit. Bukingamus insula abstiturus ad Toyrassium scripsisse fertur in hæc verba; *Captum à se solvendæ obsidionis consilium antequam Rex Galliæ cum exercitu suo adveniat; neque id metu factum, sed ut omnis victoriæ gloria penes Toyrassium sit, quæ alias in communionem veniret cum iis, quos in eam expeditionem Rex Christianissimus mittet. In hac parte ostendere se quanti faciat virtutem Toyrassii, à quo vinci pro magnifico habet; uteretur victoria, & amaret Bukingamum.* Hæc ubi scripserat classem instrui jubet; obstitere Rupellani & enixis precibus obtinuere tandem, ut moraretur tantisper dum ipsi frumentum, quod erat in insula legerent.

1627. Iam tum laborabant frumenti inopiâ Rupellani, exhausti commeatu quem incaute Anglis præstiterant, unde in urbem prima calamitas ex penuria temere jactati alimenti. Bukingamus bidui moram (quam petierant Rupellani) promittit: interea Galli, liberiore jam transitu succedunt insulæ, Plessi-Pralinius & Canaplius mille & sexcentos legionarios ex prætoria excubiarum & Bellimontii cohortibus invehunt, subsequitur Schombergus unaque tria peditum millia, ducenti equites. Toyrassius sexcentos legionarios ex omni præsidio lectos, & quinquaginta equites voluntariam alam Schombergo adjungit: vix in conspectum venerant, cum Bukingamus metu dilabitur. Addubitatum diu quid potius, pugnare, an fugienti viam aperire: prævaluit Toyrassius ex nota hostis ignavia, in pugnam inclinans; signo dato irrumpit ala, sustinet prætoria cohors, hanc Pedemontanus & Campanus miles: limosa humo & aquis passim restagnantibus tardius progreditur pedes; prætergressus eques dubium hostem aggreditur, mox legio advenit tanta Bukingami & omnis exercitus consternatione, ut sine prælio, continua fuerit & promiscua cædes: qui evaserant fugâ, in fallacia paludum dilapsi submergebantur. Veniunt in potestatem Gallorum quadraginta quatuor signa militaria, quæ inter imperatorium, cui *Corneta alba* nomen est: capta item quatuor majoris modi tormenta bellica, cæsi mille & octingenti legionarii, capti centum quinquaginta, unaque Milhordi duo, Montioyius, Comitis Hollandi frater, & Greyus (hic rei tormentariæ præfectus; ille phalangem procurabat sub titulo *majorus Colonelli:*) è captis quinquaginta Nobiles ad Angliæ Reginam, gratis à Christianissimo Rege remittuntur. Illustris hæc genti nostræ victoria, hoc lætior, quod in comparationem cladis ab Anglo acceptæ, incruenta fuit. E Gallis cæsi præfecti duo, Porchæus, & Vaudierus. Nec prætaribo Nobilium nomina, quorum ea die claruit virtus; certe memorari debent cum laude, quibus debita victoria tam illustris; Marescallus Schombergus imperator, Comes Harcurtius, Princeps Guimenæus, Toyrassius, Dux Radesianus, Moyus, Marchio Vxellius, Palafæus, Besancurtius, Fimarconus, Carsius, Tonitruensis, Charroüs, Crosillius, Tavanæus, Marilliacus, (is castrametatorem agebat) Melunius, Valancæi fratres Hierosolymitani

Plessi-Praslin. Canaples. La Cornette Blanche. Schomberg. Harcourt. Guimené. Toyras. De Raiz. Moüy. Vxel. Besancourt. Fimarcon. Decars de Tonnerre. Charrou. Crosilles. Tavanes. Marilliac. Melun. Valançay.

1627.

tani Equites, Souvræus, à sancto Simone, Cepierranus, Navalii pater & filius, Bordelii fratres, Barrautius, Massesius, Rhodius, Esguillius, Cassignius, Marenvillæus, Arsii duo, Annonæus, Villequierus, Chapesii fratres, Baro Valançæus, Salignius, Droüetus, Insula-Seriliacus, Fequierius, Mons-Martinus, Tilhadetus, Cahusacus, Beringamus, & Soupitus: illis victoriam Gallia, illis Anglia debuit cladem. Vix satis indignari possum rerum nostrarum Scriptori, qui acriori stylo Toyrassium pungit, latratque in virtutem heroïcam, velut in lunam canis; nemo non laudavit heroëm impensius ex illustri expeditione, qua Anglos vicit; ille transmissa laude, si quid adverso Marte gestum improperat, casusque fortunæ improsperos (quanquam rari sunt) mala fide imputat duci: *Male*, inquit, *& contra militiæ legem ordinata phalanx in primo Anglorum descensu, hinc Chantalii exitus, & clades in alarios ingens.* Addit, *pecuniam à Rege, Toyrassio arci reparandæ & commeatui procurando expeditam, luxu, & magnificentia consumptam; quo factum, ut arx omni præsidio destituta in ultimum discrimen venerit, statim à primo obsidionis mense*; *male*, inquit, *in his & negligenter Toyrassius.* Annùm bene, cum omnium penuriam diu & constanter sustinuit, cum fame & inedia rebellantem præsidii militem, sæpe compescuit exemplo, severitate, mansuetudine? cum ære alieno obstrinxit se in immensum, promerendo per donativa militi? Annùm bene cum arcem restituit Regi post quatuor à prima obsidione menses, omni in hostem præsidio instructiorem? Longæ obsidiones, arces & munimenta destruunt penitus, hæc reparavit. Sub finem obsidionis morbo invalidus erat Toyrassius, nec minus excubabat nocte & interdiu: bis, terque viribus universis tentavit hostis ascensione muros, toties ingenti clade retrusus est: erupit arce postmodum, Schombergoque autor in prælium fuit, quo ultima clades illata Anglis. Hæc de Toyrassio procul invidia veritas; queis addit centum & quinquaginta librarum millia mutuatum, quo belli pondus magnifice sustineret; namque magnificentia opus imperatoribus, qua nedum militum vulgus, sed & nobiles conciliantur, qua & sæpe hostes vincuntur: tanti est in bello esse munificum, ut intersit multum abundare divitiis quicunque militi legem summo jure distribuunt.

Sonvre. St. Simon. Cepierre. Navailles. Bordeilles. Barrant. Masses. Rhodes. Eguilli. Cassigny. Marenville. Des-ars Annonay. Villequier. Chapes. Saligny. Drouet. l'Isle Seriliac. Fequieres. Mon-martin. Tilhadet. Cahusac. Beringan. Soupite.

1627. Soluta obsidione ingens est Gallorum ex omni ordine in insulam concursus; spectatur cum admiratione Toyrassius, laudatur palam; digito ostenditur ignorantibus, magnaque populi & nobilium frequentia stipatur: ille latebras quærit, fugit ambitum & rumores, haud ignarus ex his invidiam nasci, & sæpe casum, qui frequens est aulicis, ex magna fama. Cardinali Richelio suspectus erat ex prima apud Regem gratia, cui proxime imminebat; suspectus item quia meruerat; meruerat certe, sed infra Cardinalem longissimo intervallo, quod nec diffitebantur ipsius fautores: his accedebat spontanea Regis inclinatio, inclinationi haud parum æstimata virtus; quæ omnia aurem vellicant & scrupulum movent summam rerum tenenti quantacunque virtute præpolleat. *Le Fort St. Martin.* Diruitur arx Martiniana, quia agnitum (si aliquando in hostium potestatem veniret) fore præsidium Anglis inexpugnabile contra Galliam; Galliæ parum proderat. Toyrassius paulò pòst Franciæ Marescalli munere compensatur, magnifice magis quam utiliter; neque enim obventus ex eo munere, quanti ab arce. Statim post victoriam missus Lutetiam *St. Simon.* San-Simonus signa hostium quadraginta quatuor, Regis nomine in Deiparæ Virginis Ecclesia metropoli appendit, & dicat, ubi etiamnum hodie prostant, in perpetuum victoriæ & pietatis regiæ monimentum.

Dum hæc in Reæ confiniis insulæ terra, marique gerebantur, Gasto imperator, proxime Rupellanæ urbi successerat, assiduaque velitatione fatigabat obsessos: summa expeditionis erat in viarum custodia, qua probe defunctus omnem terrâ commeatum subduxit; unde prima Rupellæ fames à Gastone invecta est; perfecit opus Cardinalis Richelius, injectis Oceano frænis, quod mox trademus.

Subisius qui Anglo in descensum fuerat autor, descensum ipse vitasse fertur, extemporaneo matris morbo, quem caussatus abstinuit prælio, Rupellam profugus: nec præteribo acutum Domini Gastonis responsum ex tempore (valet expeditâ ingenii præsentiâ Princeps, supra quam dici possit) ubi specie materni morbi Subisium fugisse audit; *Optime (inquit) à viro Euangelico factum, ut impleatur Scripturâ, Honora patrem tuum & matrem tuam ut sis longævus super terram.* Non ita San-blancardus missus à Rohanæo Subisii fratre in Angliam, de cujus descensu, & morte

morte supra diximus. Bukingamo in Angliam reduci, Regi præoccupando omne studium fuit. Hic mos aulæ, ut quod ipse peccaveris, in alium opportune conjicias. Rupellanis imputatur omnis calamitas; exonerat se belli hujus labe Bukinganus; unde ira Regis Britanni in Rupellanos; hinc negata subsidia quæ petebantur: sic ex amentis viri deliriis Rupella periit. 1627.

Rohanæus cui utriusque Septimaniæ procuratio delata fuerat; confirmatâ inferiore in superiorem iter molitur: quatuor illi peditum millia, ducenti equites: Galandus superiorem Septimaniam, Ruthenos & Fuxenses Regi confirmaverat; non adeo tamen quin nutaret in fide vulgus, passim ambiguum, præsentium intolerans, futuri avidum. Prima Rohanæi in Amilianum expeditio (urbs est in agro Ruthenô munitissima) venienti occurrunt Altayracus & Guerinus oppidani, fautores partium, *Regiosque in urbe pravalere* monent; *si Montalbanum & Castrum in communionem revocaverit, venturos statim & Amilianenses.* Rohanæus nihilo secius pergit quò destinaverat, remissosque in urbem jubet vulgare, ingentibus copiis adesse se amicum, si amicos invenerit; sin minus hoste crudelius sæviturum, ferro & flamma desolandam urbis viciniam si in ferocitate persistunt: reduces ingressu urbis prohibentur, redeuntque ad Rohanæum: ille ira vecors in suburbana irrumpit, urbique minatur hoc audentius, quo haud ignarus erat non omnibus unam esse sententiam. Valebat maxime alliciendis vulgi animis Rohanæus, hinc factum ut in præcipuos oppidanos, & magistratum commoverentur; jamque seditio exarserat, cum cedit magistratus, & urbe abstinet. Sant-Africani, & quicquid in solo Ruthenensi Sectarium. Amiliani exemplum sequuntur, Rohanæumque ultro admittunt, missis in occursum Oratoribus, qui pro liberatore agnoscerent. Ille nihil moratus progreditur ad Albigenses, spe & Castri in partes suas retrahendi: faciebat spem Vicecomitis San-germerii autoritas; namque (etsi ipse cum fratribus urbe abactus fuerat) manebat factio, cujus præcipua vis in fœminis; valebat per id sexus San-germerii autoritas, ex capite uxoris haud invenustæ, quam ex gente Latgeria duxerat apud Castrenses præpotente; huic mater ingenii matrona expediti, sorores, & nurus, compta familia; his diffusa

Galand. *Le Rouergue.* *Le Foix.* *Milhau.* *Altairac.* *Guerin.* *Ste. Afrique.* *Castres en Albigeou.* *St. Germier.* *Latger.*

1627. fusa per urbem affinitas factionem clanculò alebat mox Rohanæo profuturam: quo irrisa socordia oppidanorum, qui sibi omni ex parte consultum crediderant, si urbe exigerentur Sangermerii fratres, bellica gens, sed effera & rudis, eoque parum valens alliciendis animis. Factiones consuetudine invicem & consortio præcipue transiguntur, quibus fœminarum ingenia prævalida sunt. Præcipui municipum à Rege stabant; Landius, Gascarianus, Thomasius Galandi gener, Madianus, Garrigius, Spinassæus, Lissacus, Dumalius, Raymundus, Royus, & Iosionus (hic pastor gregis Rohanæo infensus.)

Ad Navesii pontem castra posuerat Rohanæus, cum affertur Mommorancium transitui, quem ad Fuxenses destinabat, obstiturum inter Revellum & fanum Felicis castrametatum; læta Mommorancio phalanx, peditatu invalidus erat: Rohanæus contrà peditatu prævalidus, alariorum penuria laborabat. Præveniendo Mommorancio præcipitanter dux partium Revellum venit, interjacet huic urbi & Fuxensibus lata, sed non æqua planicies, monticellis passim, fossis, & vineis asperata, quo equitatui locus iniquus erat, legionibus æquior, quarum vi Sectarii prævalebant. Secunda vigilia Rohanæus castra ex imprævisо movet, nempe occupandæ in transitum viæ facili, quam insessurum hostem timuerat: rarescentibus ad primam auroram umbris Soullium penetraverat omnis exercitus; & ecce Mommorancii ala è longinquo apparet investigando præmissa hosti: Rohanæus in quatuor turmas quatuor peditum millia dividit, queis figura rhombus erat, turmis interjecta spatia, quæ centum quinquaginta alarii in angulis distributa, & impedimenta impleverant. Ille circumequitans gressum urgebat aut moderabatur, ut monebat necessitas: expassis signis, tympanisque pulsantibus ibat coram hoste densior miles & impavidus: cum æmulatione pugnatum à regiis, magis quam ex justa caussa. Lucius monoculus vir strenuus à læva adequitabat hosti, à dextra Vicecomes Arpajonus: fecit æmulatio ut Vicecomes Arpajonus primus irrumperet: quinquaginta omnino sequuntur strenuum ducem, quos inter Malvius ex nobilium ordine, bellicosus homo & audax: penetrant per obstantia, non hastæ oppositæ terrent, non moratur conglobati agminis densitas, perrumpunt medios ordines,

[Margin notes: Revel. — S. Felix. — Soullio. — Lozange. — De Luc. — Arpajon. — Malves.]

1627.

dines, & in extrema progrediuntur: Arpajonus in tanto discrimine illæsus, Malvio immane vulnus ex glande utrumque latus transverberante. Velitatione transigitur tota dies, per quam prælium & iter fuit Sectario militi; tumultuario ponte transmittitur fortè obvius non procul Soullio rivus, nec ideo turbantur ordines, diceres machinam progredi, adeo in prima figura manebat exercitus; desiderati in eo transitu è Sectariis Caussæus & Caucalierius viri nobiles, & strenui. Valuerat in hanc diem Rohanæus fama sagacitatis in consulendo, hic certe audiit pro belli duce strenuo, & disciplina militari imbuto apprime. E regiis cæsi, Turreanus, Quintus, Ferreirolus; sauciati Aunousius, Marchio ab Ambra, Maliacus, Ligniacus, Malvius. Nox sub dio exigitur, posteraque die Mazerias ventum; horas viginti quatuor transegerat jejunus miles; insperata est repulsa, quam à Mazeriensibus gente amica patitur: urget Rohanæus, tandemque commiseratione fame pereuntis exercitus vulgus adigit, ut seditione in municipii magistratum excitata aperiat portas. Obstabat item Saverdunum; & longa hîc in pomœrio mora, donec scalæ muris admoverentur: Rohanæi partibus favebat Sectarium vulgus specie religionis, quam rebus suis probe accommodabat implicitus, & vafer homo: municipes, queis in penu erat quod amitterent, exosi bellum, perstabant in fide Regi debita; rebus novis inhians vulgus nedum religionis prætextu, sed licentia ex bello, & in prædam libidine corrumpebatur, prævalensque numero, rapiebat secum obstantes. Idem apud Apamienses in Rohanæum nisus, eadem Rohanæo constantia, idem exitus: Mansus Azyli, & Carlarium gratis in potestatem veniunt. Fuxensibus in partium ditionem redactis, affertur Rohanæo Principem Condæum in agro Vivariensi ferro & flamma grassari, &, nisi sedulo & cite prospicitur, Septimaniæ inferioris urbes in ultimum discrimen venturas: statim huc rapitur cum exercitu. Secreta erat contra Mommorancium caussa, quæ Regem impulerat, ut Principem Condæum in Septimaniam cum omni imperio expediret, quod muneris ex communi usu ad Mommorancium ejus provinciæ proregem spectabat. Haud incertus sum Mommorancio pro injuria acceptam electionem Principis, & (quanquam vehementer dissimulavit) maxime indignatum; mollie-

Causse. Caucalieres. La Tour. Quint. Ferreiroles. Annous. Ambres. Malhac. Liniac. Malves. Masères. Saverdun. Pamies. Mas d'Azyl. Le Carla. Vivarés.

1628. Brison. molliebat ex facto invidiam affinitas, qua fratres erant. Brisonus, Sectæ suæ proditor, Condæo arces tradit, quas ad Rhodanum procurabat, nec multò pôst à suis occiditur: corruperat fidem ipsius Condæus largitione, aut vana spe, unde mox subsequuta cædes.

Le P. Berulle. Per idem tempus Pater Berullius, summa vir pietate, in Cardinalatus fastigium evehitur Regina matre procurante: insinuabat se in rerum imperia haud impar gerendis, & ut nova quæque placent & affectantur (præcipue in aulis Principum) aspiciebatur tanquam æmulus Richelio Cardinali adjectus; æmulus quidem fuit, sed dotibus animi & fortuna longe minor.

Condæo in Septimaniam superiorem properanti ivit obviam Mommorancius, ingenti nobilium concursu, ad fossas Marianas; amplexantur se mutua in speciem caritate affines, & suspecta invicem autoritate, dissimulant. Ineunte anno M. DC. XXIIX. unà Tolosam veniunt; stipabat Condæum Nemondus, libellorum supplicum in Regia Magister, vir sapiens & recti amans, is juri in castris dicundo præpositus, (*justitiæ Intendentem* appellitant.) Postridie quam venerat Princeps, coram parlamento classibus convocatis exponit summam legationis suæ: *Vt Rege Rupellæ obsidionem terra marique per immensos sumptus moliente, ipse in Galliam Narbonensem jussus venerit, cohibendæ audaciæ quæ in bellum Rohanæus prorupit: Rohanæo non satis fuisse per legatos suos concitatis in Galliam Anglis, nisi externi belli discrimen intestinâ seditione intenderet. Actum eodem studio Subisium fratrem, nihil non movisse transferendo in Anglum Regem diademati Gallico; virtute & fortunâ Regis de externo hoste triumphatum: minimum esse quod superest; destitutos omni præsidio Sectarios perduelles, longaque exhaustos seditione, primâ quaque die in casum ruituros: si Senatus Regi, si sibi, & afflicto populo, quâ in Rempublicam caritate valet succurrerit, mox bello finem fore. Affligi Sectariorum factione Narbonensem provinciam, hinc Regi persuasum, quod ratio, quod natura suadet, in id belli, contributionis æmulationem fore inter indigenas; quo citiùs transigatur, neque immunem futurum à belli sumptibus ipsum Regem. Tradita sibi (quæ offerat parlamento) pecuniaria edicta duo; primo supplementum justi pretii in qualibet salis modia con-*

Marginal notes: [A]ignes-mortes. — Nemond. — Le Languedoc. — Creüe sur le sel.

contineri, id in populum onus : altero creari cum nova attributione jurisdictionis Rationalium officia ; eo Regem unum gravari per vadia hisce muneribus assignata ex arca parcimonia : ita Regem inter & populum, divisum iri belli pondus. Hæc Condæus Princeps. Intercedit procurator fisci, libelloque Curiæ oblato Masuyerum Senatus Principem tanquam sibi suspectum amoveri petit ; caussa suspicionis ex privato commodo, quod ab edicto Rationalium in ipsum redundabat : negat Masuyerus id commodi quale proponebatur ; fatetur *vice permutati dominii actuariam mensam in hac Rationalium Camera eessisse sibi pro simili obventu, quo decessit in gratiam affinis ad quem actuaria hac mensa pertinebat.* Addebatur à procuratore fisci ; *Masuyero viro in ceteris probo, nimia esse cum publicanis commercia, per quæ, etsi à labe immunis, certe haud parum suspicioni obnoxius est.* Longa in sententiis altercatio ; stabat pro Masuyero Condæus, fiduciâ sententiæ qua sperabat subscripturum edicto Senatus Principem. Postmodum unanimi ferme calculo sancitum, cognitione ut abstineret ; id superadditum, postera die Caminadæum alterum à primo Præsidem convocatis classibus severe castigaturum avaritiam viri, in hæc verba ; *Nefas esse senatus augustissimi Protopræsidi participare cum publicanis oppressi pretium populi : immunes fuisse ab hac labe magnos viros, quibus in hocce Parlamenti principatu successit ipse : severitatem in moribus, parsimoniam in victu, paupertatem in re familiari affectasse Parlamentum Tolosanum in hanc diem, hinc valere famâ virtutis, hinc aspici & æstimari solitum, qualis olim vetere Roma Senatus.* Condæus amovendæ invidiæ classes Parlamenti postridie convocari petit ; probataque innocentia indictam pridie censuram deprecatur & obtinet : pœna revocatur facti memoria manet.

1628.

Creue de Tresoriers de France.

Le Masuyer premier President.

Le Greffe.

Le President Caminade.

Postera die de Edictis sancitum, multa in his controversia ; Senatus pro patre populi agens, obstat acriter : Condæus, quem jussa Regis urgebant, instat pertinaciter, gestu, aspectu, voce concilians sibi Senatum, aut cogens. Vrgebat acrius, quando præsidem agens Caminadæus, vindicandæ Senatus autoritati conversus ad Principem ; *Insolita*, inquit, *Parlamento hæc vincula queis liberos homines ligas, si libertatem adimis, abstinebimus caussæ cognitione omnes : nobis suffra-*

1628. *ſuffragii libertas à Rege eſt, cui quo propius inſtas, hoc magis tua intereſt ſalva nobis eſſe quæ prærpis.* Ad hæc Condæus, laudare integritatem Parlamenti, *non eo ſe animo veniſſe ut in homines liberos inſueta autoritate graſſetur; accepturum ab auguſtiſſimo Senatu legem qualem dixerit; juſſa Regis ſolitum ſe cum zelo exſequi, eoque nihil mirum ſi ferventius urget; mirum videri ſane, quod agitur adverſo zelo parlamentum: caritate in populum fallaci decipi ſæpe magiſtratum cum edicta pertinacius rejicit ſine delectu, ſine cognitione cauſſæ: ſæpe in populum ab obſtinata refutatione majus gravamen eſſe, quam ex promptu obſequio: ex edictis quæ propoſuit leve onus fore, in comparationem utilitatis quam provincia ex rebellione proſtrata percipiet.* Hæc & ſimilia Condæus mitius cum Senatu; cum Caminadæo egit ſeverius acri reſponſo, quo ſuccenſuit viro probiſſimo & innocenti: uterque zelo agebatur, Princeps in obſequia Regis, Caminadæus pro libertate Parlamenti, & muneris ſui dignitate, quæ nemo in hanc diem generoſius vindicaverat, nemo dignius. Paulò pòſt accidit cognitione ejus cauſſæ Præſides omnes interdici: poſtquam abſtinuerant quæſitum de conſtituendo Senatui præſide; controverſia inter Condæum Principem, & *Mauſſac. Doyen.* Mauſſacum Parlamenti Decanum vertebatur: ceſſit Princeps, ſtudio diſciplinæ, an promerendo in rem ſuam Senatui incertum: id conſtat de edictis non multò pòſt ita ſancitum, ut in acta Curiæ referrentur. Memorabile eſt Senatorem primo Principi nedum anteiſſe, ſed & præfuiſſe, quod *Nemond.* in eam diem exemplo caruiſſe crediderim. Nemondo ad Regem delegato, juri in caſtris dicundo, & procurando *Calmels.* commeatui ſubſtituitur Calmellus collega noſter ſacris initiatus, qui eo officio ſacerdotii characterem profanaſſe fertur omni in tributum licentia, quæ in parlamentum reſiliit labes.

Bellum à Condæo armis, à Maſuyero Senatus Toloſani Principe conſilio & aſtu gerebatur; de hoc ſupra diximus ut rebus privatis acriter intento, certe publicas acrius procurabat: habuit durante bello, totâ emiſſarios ſuos provinciâ, habuit & in Sectariis urbibus conductitios homines, per quos in ſecreta hoſtium vocabatur, quod ſæpe illis in exitium vertit; capti ſæpe ipſius indicio exploratores hoſtium, ſæpe Principes factionis in vincula conjecti, dum ſeditioni propa-

propagandæ liberius commeabant; capti statim capite ple- 1628.
ctebantur, unde Tolosam dixere Sectarii *horribilem reformatorum carnificinam.* Hac Masuyerus severitate magnum sibi promeruit nomen in aula Regis, dignus laude si mitius ageret.

Fortè Condæo etiamnum Tolosæ agente, incidit in parlamenti manus Pererius, ad Fuxenses à Rohanæo delegatus, & statim instructa lite capite plectitur: instructa item lite Rohanæus per contumaciam condemnatur, pœna indicta, qualis ex lege irrogari solet iis quos vocant in primo capite perduelles; iste actus unà tragicus & comicus fuit; Pererius per ora vulgi traducitur fune revinctus, traducitur & Rohanæus sub larva; equi quatuor discerpunt phantasticum corpus; gentilitium stemma ponticos sine numero mures, in tabula pictos, cum membris in ignem projicit servus publicus: Pererius, postquam ludicro adstiterat, imperatoris sui rogum cruore respergit.

Pereri. Par defaunts. Criminels de leze-majesté au premier chef.

Ineunte Februario Condæus & Mommorancius subducto omni comitatu privatim agebant domi meæ, discubuerantque in cœnam quam jussus instruxeram; cum inter bellaria affertur lætus Monspelio nuncius ex magna strage, quam proditio fecerat in proditores: etsi lætior ex ea clade Condæus, indignabatur tamen tacite Marchioni Fossæo, quod tanti momenti negotium patrasset, se inconsulto, ad quem omne belli imperium in Gallia Narbonensi spectabat. Fossæus excusabat ex vi arcani, & locorum distantia. Rem memorabo ex litterarum formula, quas ad Condæum Fossæus scripserat, quæ tum lectæ: memorabo item ex Rohanæi Commentariis manuscriptis. Bretignius cujus magna erat apud Rohanæum autoritas, Baronem Meslæum in Normannica cohorte præfectum, indigenam suum & cognatum, primum scripto, exin (ubi probatum scelus) assignato in quem convenirent loco, verbo impulit ut Monspelii arcem traderet Rohanæo: diuturna in eam rem commercia invicem: fuere qui dicerent utrinque seriò in proditionem conventum, postmodumque metu aut pœnitentia Meslæum qui Regi desertor fuerat, factum amico proditorem. Mutatâ Meslæus sententiâ Marchioni Fossæo, Regis in arce vicario rem aperit, placet continuari incœptum opus: proditioni exsequendæ alta confœderatio inter proditores sancitur,

Fossé.

Meslé.

Lieutenant de Roy en la Citadelle.

datur

1628. datur utrinque fides. Erat Meslæo interpres miles gregarius, imperterritus vir, cui nomen Cadetus: ille ire, redire ut ferebat necessitas, ad Fuxenses, in Septimaniam superiorem, ad Rutheuos, ut Rohanæus, & Bretignius in diversa ex belli occasione agebantur; & (quo magis valeret fictio) Meslæi arcanum ipsi interpreti ignotum erat. Dicitur exsequendæ proditioni dies, in quam recurrebat excubandi munus cohorti Campanicæ, cui Meslæus imperitabat. Rohanæus specie Corconæ obsidendæ sex legionariorum millia, ducentos alarios in Monspelii vicinia legit, primaque vigilia castra in arcem movet. Concubia erat nox cum exercitus ad tertium ab urbe lapidem venit; præmissus à Bretignio gregarius miles, à Meslæo admittitur, omnibusque intus exploratis Bretignio omnia in tuto esse refert. Meslæum in primo limine substiturum tantisper, donec venientem cum sociis intromiserit: subsecutus Cadetus Bretignio autor est ut expedite pergat. Rohanæus ita distribuerat militem: Bretignio primum agmen permissum, quod mille & quingentis legionariis constabat, agmen in sex turmas dividebatur: post Bretignium irrupturi mille quingenti (gens lecta) primam, alteram à prima, & tertiam turmam componebant; quarta, & sexta ad pontem Iuvenalis in vestigio stabat, si res posceret sustinendis qui primi irrupissent. His proxime instabat dux Rohanæus cum exercitu. Ex adverso Marchio Fossæus disposuerat militem suum, omnibusque intus prospexerat, non secus ac si ab ipso Meslæo timuisset: (rara sapienti est fides in proditore.) Molossi mapalium urbi circumjectorum, circumfusæ multitudini allatrabant; &, quanquam ingens extra muros strepitus, insolitumque murmur (quod militi præsidiario pro suspecto haberi debuit) non exaudiebantur missæ ab arce voces velut suspicantium, non visebantur ignes velut vigilantium, quod Rohanæo proditionis suspicionem auxit; intendebant metum silentia intempestive altiora: accedebat quod Baro Meslæus ex pacto debuit Bretignio occurrisse; substitutum venturo Cadetum hominem nihili, pro suspecto erat: ex his Rohanæo justus timor, prævaluit fides, quam in Meslæo Bretignius habuit maximam. Suggreditur manipulus prior, ductantibus Bretigniis duobus; quinquaginta prætergressis, & in arcis area præstolantibus, totidem in ponte manuali vestigium firmave-

Cadet. *Fou.* *Languedoc.* *Rouergue.* *Corcone.* *Le Pont Iuvenal.*

maverant, tantisper dum accederent qui sequebantur: venientium numero exterritus vigil, pontis funem versatilis præcocius secat, præcipitatque in foveam militarem globum: Aubaissius (qui proxime instabat ponti) pedem refert Aubais. statim displosa à muris tormenta bellica; statim mille & ducenti legionarii collimatis in confertas Rohanæi acies sclopis stragem edunt, certis magna ex parte ictibus. Projecta in foveam palea incensa, legitur inter confertos hostes Cadetus, qui una corruerat, & eruitur; sævit ferrum donec expletis ultione & irâ parceretur. E nobilium ordine nomina cæsorum hæc sunt; Bretignius, & Cursilhonæus fratres, Baro Bretignî. Ferrieranus, Crucæus alæ Rohanææ signifer, Entravausius, Coursilhon. Riparianus, Rodesius: capti ex eodem ordine Baro Persius, Ferrieres. Plessius, Vercampius, Gobiniereus, Vincentius, Bercheranus, La Croix. Geneſtusius; reliqui è vulgo militum erant, quanquam delecti. Paucis probatum Mellæi facinus, quo Dei & hominum jura, nefaria proditione violaverat. Entravaus. La Riviere. Rodés. Persi. Plessi.

Condæus Comitia utriusque Septimaniæ Tolosam indicit, petitisque de more, patrando bello subventionibus & impetratis, in Fuxenses arma convertit: imperitabant sub illo Dux Mommorancius, Marchio Ragnius, Comes Carmanius, Burgius-Spinassæus: legionariorum quatuor millia sub cohortibus Normannica Falciburgica, San-crucæa, Hannibalia, Vieulæa: procurantur Tolosâ machinæ murales majoris modi quinque, minoris tres, tormentarius pulvis & globi ferrei quantum satis in ictus mille. Ineunte Martio succedit Apamiarum muris miles Regius; (urbs est Episcopalis, provinciæ Fuxensis metropolis, vastior pro numero incolarum parumque munita:) postridie concutiuntur mœnia editaque legitima ad ascensionem ruina, superatur murus: pro numero oppugnantium rarior hostis recipit se in urbem fortius restiturus in angusto loco, quem humo & fossa muniverat. Per obscuram noctem secundâ vigiliâ Aurosius trecentos legionarios invehit, lætum oppidanis subsidium si quid valuissent: appetente luce tormenta bellica in muris posita quatiunt urbem, ruinamque edunt, ex qua territi cives in deditionem inclinant. Sub meridiem egressus tympanista veniam colloquii petit, & impetrat; summa petitionis fuit vita & libertas, reliqua victoris arbitrio permittebantur. Acceptam habebat Condæus sub ea lege

Vercamp. Gobiniere. Vincens. Bercheran. Geneſtous. Raigni. Carman. Bourg-le-Spinasse. Falsbourg. Ste. Croix. Hannibal de Mommorancy. Vieules. Auros.

1628. deditionem, jamque in procinctu erat ut articulis in mundum redactis subscriberet, cum affertur oppidanos & militem ex incerta caussa discordes, deserta urbe in fugam rapi. Condæus, insperato lætus eventu, alarios præveniendæ fugæ hac illac distribuit, urbemque ex improviso occupat. Consternationis subitæ nulla in apertum caussa erat: Bellifortius (sæpe nobis in hanc diem cum laude memoratus) ubi omnia desperata videt, equi copiam à servo deposcit, quominus conscenderet fecit oppidanorum quidam è vulgo, turpe & indecorum fore objiciens, si deserta statione præfectus, exponet militem suum iræ victoris, & ultioni: subducto equo fugit pedes, fugit & Aurosius; milites & oppidani per viam jugulantur à Regiis, ut quisque obvius, velut pecudes. Fuere qui in privatis ædibus mori statuerent, ferro ad manum non inulti, his ex stipulatu vita permissa, dempto Pratæo primo municipii consule, quem placuit in furcam agi. Aurosius nisu tardioris equi Mazerias fugiens ab alariis capitur. In declivi montis specum aperuerant aquæ cadentes, operuerantque virgulta & spinæ, huc Bellifortius penetrat & occultatur: triste viro forti refugium! quærendo homini ex quo præcipuus Condæo triumphus erat, totam eques planiciem collustrat, legionarii aspera montis & declivia accurate rimantur, ut diceres ex bello venationem esse, cum Renaudinus specum prætergressus folia dumeti colluctantia, & velut aura impellente dumetum commoveri audit & aspicit; ratus feram hîc haberi, aut hominem, huc cite rapitur, & ecce Bellifortius caput exerit. Ita capti Aurosius & Bellifortius; nec multò pòst Tolosam à Condæo missus uterque in vinculis, parlamenti placito capite plectuntur; utrique in patibulo constans exitus; hoc discrimine, quod Bellifortius in errore perstitit contumax, non alio urgenti Iesuitæ responso, quam mori se velle in qua Religione vixerat: Aurosius hortanti Donaudo Episcopo Mirapicensi, & probanti errorem cessit, exutoque Calvinismo Catholicam Religionem amplexus est, in qua finiit magno vitæ anteactæ dolore. Vidi morientem, vidi in ferali pegmate pastorem de salute ovis suæ solicitum (namque ex Mirapicensi diœcesi Aurosius) quod Episcopis imitatione dignum exemplum est. In ea expeditione desideratus Marchio Fimarconus prosapia illustris adolescens, hoc mage dolen-

Donaud Evesque de Mirepeu.

Fimarcon.

dolendus quod fortuita glande sine destinatione hostis occubuit: sauciati Baro Mondejusius in Falciburgica cohorte centurio, Hayusque castrametatoribus in subsidium datus. 1628. *Mondejus.* *La Haye Aide de Mareschal de Camp.*

Paulò pòst Mompeyranus Venesii apud Comitem Claromontanum agens, ab hoste, qui rarus apparuerat in latentes insidias incautus vocatur; octo omnino hostium Venesii castello successerant & spatiabantur: Mompeyranus, audax & strenuus vir, jubet expediri equos actutum, Claromontanus (nihil hærens dolose factum ut hostis indebite & præter morem castello suo advolveretur, impar vel ipsi familiæ suæ si erumperet) Mompeyranum enixe hortatur *fraude ut agnita conquiescat; notum sibi apprimè vicinum hostem Sangermerium, cujus non hic genius est, ut incerto exitu experiri velit, alarios qui apparent ipsum stipare solitos, præmissos in spem certam promptioris in prælium Mompeyrani ad insidias provocandi.* Mompeyranus contra instare, equum & arma deposcere, amentique haud absimilis in necem rapi. Claromontanus (etsi prævidebat periculum imminens) amici desertor esse noluit, quod in periculo evidentius agnito si fecisset, non peccaverat contra honoris legem: decem omnino stipant ferro ad manum cetera inermes. Fugit lente hostis donec ad sylvæ oram venisset; adjacebant sylvæ aperta pascua, in eo loco fuga sistitur, reductisque habenis prælium adornatur, & ecce equites quinquaginta sylvâ erumpunt. Hæc inter Mompeyranus fallaci equi sui vestigio in terram agitur, excussus, frustra bis, terque nititur in ascensum, Claromontanus sociis pars magna in fugam abreptis, liberando amico opponit sese hosti, fore sperans ut per id temporis Mompeyranus equum conscenderet, cum sclopeti ictu ad humerum à San-germerio juniore vulneratur. Mompeyranus medius inter conglobatum hostem & inermis desperata salute vitam frustra precatur, tanta erat ferocitas, tanta in ultionem libido (namque ipse sæpius bello sævierat in eosdem) ut etiam post subductum prælii æstum occisus, plagis plusquam* centum confossus fuerit: Claromontanus nisu valentioris equi abripitur. Regi ex Mompeyrano cæso magna jactura fuit; fuit & Catholicis, quorum ille eo bello defensor acerrimus: vir erat statura gigas, colore Æthiops, nigra & producta in humeros coma, *Mompeyran.* *Venes.* *Le Comte de Clermont.*

 fuscis

1628. fuscis & scintillantibus oculis, viribus & animo ingens, Sectariorum terror & flagellum, unde Sectæ odia in ipsum immortalia, & demum dira ultio. Desiderati item in eo prælio Claromontani armiger, & ephœbus: Claromontanus strenue gessit.

Realmon. Apamiis expugnatis Condæus castra in Realmontium movet; urbs erat omni in bellum præsidio munita: urgebat *Elbene Evesque d'Albi.* eam expeditionem Elbenus Episcopus, simulque Albii diœcesis omnis; quippe totam late Albiensium planiciem ferro & flamma vastabat præsidiarius Realmontii miles. Expediunt arma, militem, & pecuniam diœcesani; veniunt & in tributum belli Tolosa, & Narbo; Tolosa bellica tormenta quinque subministrat, Narbo tria, Albium duo; Albiensis pecunia partem stipendii facit. Legionariorum numerus sex millia, alariorum trecenti & quinquaginta: cohortes Nor- *Molieres.* mannica, Falciburgica, Viculesia, Molieria, San-Crucæa, *Lescure.* Lescuria, Ambresia; alariorum ordines Condæi, Mommo- *Ste. Croix.* *Ambres.* rancii, Mongoni, Mombruni & Linieresi. Circa idus Apri- *Mongoun.* les Realmontio advolvitur miles regius, qua parte ad Occi- *Mombrun.* dentem assurgit monticellus haud procul muris: hic castel- *Linieres.* lum construxerant in modum arcis oppidani, præsidioque firmaverant urbi (quandocunque obsideretur) ab ea parte muniendæ: primo conamine expugnatur ascensiore castelli murus, cæditur ad internecionem quodcunque intus præ- *Breüil.* sidii erat, at non inulta est cædes; cæsi è regiis Brullius in cohorte Normannica centuriæ præfectus, & Vergerius *Trois Batteries.* ejusdem in Falciburgica muneris. Statim triplici verberatione icta munimina, urbem procurabat Maugius, eme- *Maugis.* ritus miles & veteranus. Post octavum à prima obsidione diem, vallis in fossam productis murum contingebant *Vne Mine.* regii, mox suffosso cuniculo diruendum, cum obsessi (desperato penitus subsidio, quod Rohanæus scripto promiserat) in deditionem inclinant. San-germerius (cui ex vicinia feudi sui probe agnita regio omnis circumjecta) submittendi subsidii munus à Rohanæo acceperat, obstitit vigilantia & studio Condæus, oppositis opportune alis qua venienti transitus. Demum dicta in deditionem lex, per quam vita, libertas religionis, & bonorum usus permissa oppidanis; muri & munimenta diruebantur. Piget dicere parum servatam militi & oppidanis fidem sub tanto Principe:

cipe: tumultnaria irruptio est; Normannici & Falciburgici facto impetu urbem occupant; prævalente licentia reverentiam exuit miles, proculcantur primipili, centuriones, & legati obstare ausi: parum valet ipse imperator seditioni restinguendæ, vastatur ferro urbs, desolatur incendio. Condæus promissi sui vindex & ultor, ire præcipiti passu quò vocabant flamma & gemitus; sternere ferro obvios, minari, prohibere, donec tandem post primos impetus poneretur modus effræni licentiæ; seditionis autores in furcam acti. 1625.

Etsi ex capto Realmontio Regi læta victoria fuit; improspera plane sunt quæ hinc sequuta. Pulsum Castrensi urbe San-germerium, quia Rohanæi partibus favebat ante memoravimus; alebant secreto commercio factionem fœminæ, viris in San-germerii familia potiores: ecce opportuna in seditionem occasio. Realmontiani utriusque sexus per obscura noctis dilapsi, pars seminudo corpore, pars sauciati, fanatici omnes die appetente Castri muris succedunt, planctuque & lacrymis commovent oppidanos in hæc verba: *Flamma & ferro desolatum Realmontium, jugulatos crudeliter contra fidem datam oppidanos, raptas in stuprum virgines, paucos evasisse, eosque exanimes & seminudos quales aspiciebant. Indigna passos fratrum genibus advolvi ut caritate qua valent, necessariis in vitam fomentis opitulentur, nuditatem operiant fœminis quas cum horrore vident, sauciatis & agris medicamenta impertiantur, famelicos cibo reficiant.* His & talibus studia in contraria scissi Castrenses; vulgus & San-germerii familia omnis in seditionem inclinabant; magistratus, præcipuique inter oppidanos in fide manebant, quando San-germerius agnita discordia inter cives, cum lecta manu proxime urbi succedit, nemineque aperiente portas (quod speraverat) scalis admotis murum ascensione superat: ita urbs capta, aut sponte dedita. Et Montalbanum per idem tempus, pessimo Castri exemplo, rebellat. Castro exacti Succius, & Rosellus principes Sectarii in Camera edictali magistratus; exacti item Montalbano Scorbiacus, & municipii rector, primus Consul: Montalbano regendo præpositus a Rohanæo, Rupecaleria è gente vir strenuus, cui à Sancto Michaële nomen, partium duci cognatus: Castro præfectus Chavaniacus, San-germerio infensus vir, quo male

De Suc, Rosel, Scorbiac, Conseillers en la Chambre de l'Edict. St. Michel de Rochechalau.

 reddita

1628. reddita ipsi à Rohanæo gratia, Castri in ipsius potestatem reducti: nec diu cum à Chavaniaco urbe Sangermerius pellitur.

Rohanæus, Condæo ad Apamienses & Realmontianos victore, ne pro desidioso ipse, aut proditore apud suos audiret, famæ armorum (queis imperitabat) propagandæ ad Ruthenos montes ferro & flamma grassabatur, cum huc Condæus Castra movere statuit: in transitu Cauna Malausio procurante deditionem facit. Vrbs est Ruthenis & Castrensibus interposita, per quam Rohanæus à Septimania inferiore & Cebennis, ad Albienses, Fuxenses, & superiores Aquitanos per abrupta montium haud ægrè commeabat, unde infesta Sectæ deditio fuit. Captum deinde ab eodem Condæo Castronovum Brassaci, expugnata item Viana, castra prævalida. Interea, distracto in eas expeditiones Condæo, Rohanæus eductis Nemauso tormentis bellicis, Aymargas, munitam in Nemausi vicinia arcem obsidet. (feudum est Ducum Vticensium antiquum & nobile) sperabatur propugnaturus præsidii miles tantisper dum venisset Mommorancius cum exercitu quem instruebat; res contra cessit. Post ruinam in muro editam, timens irruptionem præfectus dedit arcem, ex quo facto pessime audiit apud omnes. Rohanæus ruinam reparat, munit oppidum, militemque distribuit circumjecto Nemausi agro in stativa. Properæ deditionis infamiam purgat egregio facto Mommorancius: mille Sectariis statio ad Galargas erat sub Valescuro, qui Nemausi viciniæ fisus, neglecto annonæ præsidio solitus ab urbe mutuari victum in diem: id ubi Mommorancio agnitum, huc castra properus movet; quingentis circa alariis, legionariis quatuor mille imperitabat: Rohanæo haud impares copiæ. Cingitur obsidione pagus; urgente fame expeditur ad Rohanæum nuncius, quo monetur rem in extremum discrimen venisse, & nisi proxima nocte succurritur postridie deditionem fore. Vix milliaris spatium intercedebat inter utramque aciem: viam vi haud ægre molitus erat præsidii miles, si erumpere sustineret, interea dum in castra nostra per obscuram noctem divisis manipulis in diversa locorum Rohanæus irrumperet; ambigua & incerta nobis irruptio aperiebat iter obsessis, neque enim Mommorancio vires queis utrique hosti ex æquo resisteret; equitatu prævalidus

La Caune. Malause.

Castelnau de Brassac. Viane.

Aymargues. Ducs d'Vsés.

Galargues. Valescure.

dus erat, in quo præsidii nihil per noctem; solum Rohanæo amicum ex Nemausi vicinia, infestum Regiis: quis credat sine prælio venisse in Mommorancii potestatem, militiæ Rohanææ delectum? Deditionem facit cum mille legionariis Valescurus in conspectu imperatoris sui, in Nemausi vicinia, in amico loco: deditionis conditio ad victorem transmissa qualem diceret; Mommorancius vitam & libertatem promittit si Aymargas actutum restitui procurarent. Quanti momenti Catholicis arx ista vel ex eo patet, quod ponderabat una mille cum præfectis suis legionarios; constat item quanti apud Sectarios ponderis, ex eo, quod permutationi obstitere. Valescurus pacto exsequendo à Mommorancio dimittitur, ea lege, re infecta ut rediret: multis actum cum Rohanæo & Nemausensibus, donec Mommorancio agnitum ludibrio haberi petitionem suam. Ingens erat hosti in misericordia victoris confidentia, quem antea magnanimum sæpe expertus nihil ambigebat in ea virtute perstiturum. Capto interim Mounsio Hannibalis Mommorancii feudo (is Mommorancio naturâ frater) & in pago deprehensis quinquaginta Catholicis, minabatur Rohanæus his parem exitum, qualem sui subirent: vana in gloriam libidine fecit Dux Mommorancius ut clementiæ arbitrium quod habebat, amitteret. Captando ex memorabili facto honori, Renaudinum ad Regem mittit cum litteris, queis facinus magnifice memorabat; Rex, audito negatam à Sectariis Aymargarum restitutionem, habito captivorum delectu præcipuos in furcam agi mandat: suffixi patibulo quinquaginta, quod ubi Rohanæo agnitum, suffixit è Catholicis totidem; eo discrimine, quod hi è vulgo gens ignota erant, illi pars magna nobiles: ita Regi suo pœnâ talionis æquabat se dux partium. Valescurus (qui Mommorancio fidem adegerat rediturum se negotio infecto) salvam habuit fidei desertione vitam; namque & in ipsum lata sententia: fide potiorem habuit vitam, quam nunquam gloriosius ponet.

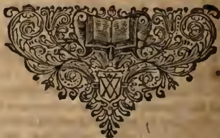
1628. *Mouns.* *Renaudin.*

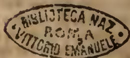
Per idem tempus obsidione cingitur fanum Africanium ad Ruthenos: procurabat eam expeditionem Condæus Princeps: imperitabat in urbe Vacaressus rara per juventam experientia, animo ingens; sub illo Bimartius belli haud rudis: utrique adjunctus Bastidæus per pravam in fœminas libidinem ex Sacerdote nuper ad Sectarios transfuga: (is

Ste. Affrique en Rouergue. *La Vacaresse.* *Bimar.* *Bastede.*

1628. tum pastor ejus Ecclesiæ & rebellium caput in provincia Ruthenensi) hic oppidanos, Vacaressus regebat militem; quatiuntur muri, editur ruina sufficiens irruptioni faciendæ, irrumpitur magna vi, longa & cruenta pugna est Normannici & Picardici (veteranus miles) manum strenue conferunt; quo minus muri ascensione superentur, obstant funera Passæi & Magdaleni, quos ubi miles cui imperabant cæsos videt, statim in fugam rapitur: & cæsi quadraginta nobiles, legionarii trecenti: nec multò pôst auctis novo subsidio Sanct-Africanis obsidionem Condæus solvit. Et vices suas patitur bellum, qui hoc anno Apamias, Realmontium, Caunam, Vianam & Castronovum Brassaci (prævalidas Sectæ urbes) expugnaverat, Sanct-Africanum oppugnat nisu irrito. Redeo ad Rupellanam obsidionem, in qua præcipuum belli momentum est.

Les Regiments de Normandie & de Picardie. La Passe. La Magdelaine.

HI-

HISTORIARVM GALLIÆ

Ab excessu

HENRICI IV.

LIBER DECIMVSOCTAVVS.

RVPELLA CAPTA, CASALIS LIBERATA.

SYNOPSIS.

Ic liber memorabilem Rupellæ obsidionem continet. Ipso initio præmittuntur de Rupellæ origine & augmento singularia quædam. Post invectam Calvini hæresim in Reges suos rebellat urbs; frustraque obsidetur ab Henrico Duce Andium sub Carolo IX. Exin rebellionis in Gallia caput est: libertatem æmulatur, qualem Ordines Batavi excusso Hispaniæ jugo possident. De modo obsidionis; cunctatione, an vi aperta moliendæ, varie dictum in conclavi: prævalet Richelii Cardinalis sententia in cunctationem inclinans. Fuse de hoc negotio in utramque partem disceptatum. Rupellæ situs describitur, qualis erat cum obsessa est. Memorantur ordo obsidionis, linea circumvallationis, & propugnacula queis cincta urbs qua continentem spectat. Ingenti fræno cohibetur Oceanus, quonam modo. Accurata descriptio artificii omnis, quo Richelius Cardinalis fluctus æstuantes repressit. Navium & militum numerus. Venit in belli tributum Clerus Gallicanus spotanea largitione, venere & majora totius Galliæ municipia. Spinolæ per castra nostra transitus, dum à Belgio in Hispaniam pergit: admiratio & indignatio ejusdem. Revocatur classis quam Rex Catholicus in subsidium Regi Christianissimo submiserat. Rex exigendæ hyemi Lutetiam divertit, statimque in castra redit ineunte vere. Fecialis ex more antiquo in urbem præmissus, deditionem frustra petit. Bukingamus classem auctiorem in Rupellæ subsidium instruens à Feltone occiditur; quanam ex caussa, & quonam modo: Bukingamo substitutus Comes Linserfius, vela in Galliam intendit, statimque parat se ad prælium. Describitur pugna in Anglos, & Rupellanos. Funditur hostis: Rupellani inediam & famem patiuntur. Oratio pastoris ad populum, verba Guitonis item ad populum: matronæ nobilis in Guitonem ex fame indignatio, & statim seditio: verba ejusdem matronæ pathetica ad Guitonem, & populum: extrema perpessi postquam canes,

1628. *nes, equos, & coriorum omne genus absumpserant in deditionem inclinant. Obstat Guito, sed irritus unius conatus contra omnes. Vrbs deditur; triumphalis Regis ingressus; Missæ celebratio; Sacrorum restauratio. Supplicationes publicæ habendis Deo gratiis toto regno indictæ: inscriptiones. Vincentii II. Ducis Mantuæ obitus. Controversia successionis inter Principes. Tabula Genealogica. Casalis à Cordubensi Mediolani Prorege obsidetur. Marchio Beuvronus propugnandæ accurrit & glande ictus moritur: Guronus ad Ducem Sabaudiæ pacandis, aut trahendis in moram rebus, à Rege Christianissimo delegatur. Marchionis Vxelii exercitus Mantuano subsidiarius in Alpium transitu, licentia militari dilabitur. Variæ in concilio Regis sententiæ, super expeditione transalpina quam urgebat Richelius Cardinalis: dicta utrinque in eam rem fuse memorantur; prævalet Cardinali Berullio, & Procancellario Marilhaco Richelius Cardinalis. Regis adversa hyeme in Italiam per Alpes transitus: memorabilis ad Susæ fauces pugna. Illustris in loco iniquo victoria. Susa obsidetur. Princeps Pedemontanus pacem orat & obtinet sub certis legibus cum Richelio Cardinale conventis. Grassatur in provincia Narbonensi epidemia tribus constanter annis. Mors Masuyeri Tolosani Parlamenti Protopræsidis ex ea peste. Rohanæus desperatis Sectæ rebus cum Hispano Rege paciscitur. Bellum iterum in Septimania. Ab Italia redux & victor Rex, bello iterum cum Sectariis experitur & vincit. Privatium capitur; ex urbe capta seditioni finis est. Richelius Cardinalis Montalbanum ingreditur, & fidem servat.*

VEnit tandem decretoria Sectariis dies, dies Dei non hominum; quanquam ex Deo est expugnatio centum urbium, quas in totidem arces evexerat Secta: quanquam ex Deo triumphus de Anglis ad Ream profligatis: præcipue apparuit Deus in expugnatione urbis, quæ in hanc diem inexpugnabilis, Sectæ armamentarium, perduellionis caput, & omnis mali fomes fuerat. Aliquando tandem æmula Regum Rupella capitur. Obsidionem totâ Europâ celebrem aggredienti mihi; expeditionem memoranti, cui non vidit similem exacta ætas, non visura est sequens, haud erit abs re quædam de Rupella præmittere; ut primum orta, ut aucta, ut perduellis per varia tempora, ut ignara regum viribus suis diu stetit, donec mole sua ruens vocaret in casum Sectam omnem cui jura dabat. Rupella Duces Aquitaniæ primitus agnovisse fertur, pagus ignobilis: raro in prima origine concursu civium, crevit postmodum, solique fertilitate, & omni ex mari abundantia civibus à Boreali plaga, & muris aucta est,

Exstat

Exstat Eugenii Summi Pontificis rescriptum ad Bernardum Xantonensem Episcopum, sub annum M. C. XLVI. in hæc verba; *Cum Cluniacensis Abbas sua nobis insinuatione ostenderit, quod, quia Ecclesia Sancta Maria de Rochella (qua juris, sui monasterii esse dignoscitur) multitudinem hominum, qua inibi ad habitandum noviter venit, capere minime potest, aliam Ecclesiam intra ejus parochiam adificare desideret; mandamus ut infra terminos parochia pradicta Ecclesia, memoratum filium nostrum Abbatem, novam Ecclesiam adificare nullo modo perturbes*, &c. Auctius municipium, Gallica ditio fuit, ex capite Eleonoræ, Gulielmi Ducis filiæ (ea Ludovici VII. uxor.) Repudiata regina transit in fœdus nuptiale cum Anglo, Aquitaniamque, Pictones, & Rupellam transfert in gentem Gallis inimicam. Sub annum M. CCCC. LII. memorabili ad Castellonem prælio victus Anglus, Aquitania, Pictonibus, & Rupella Gallo decedit; dein Gallis Regibus Rupella paruit, donec nascente hæresi, pravo Calvini errore infecta, fidem unà exueret Deo & Regibus debitam; ab eo tempore Sectæ armamentarium fuit urbs impotens sui, omnisque dissidii fomes. Memorabilis est obsidio, quam anno M. D. LXXII. sub Carolo nono sustinuit, quo tempore Henricus Dux Andium Regis frater, famâ belli prævalidus, sexaginta tormenta bellica, triginta hominum millia expediverat in id belli. Carolum, Henricum, conjuratamque in excidium ipsius Galliam universam una vicit. Ex ea victoria adeo insolescit, ut impatiens fræni privatim & publice regia statim usurpaverit, & retinuerit postmodum in ætatem nostram; qualia sunt tributi indictio, belli denunciatio, legis promulgatio, & similia. Condæos Sectarios Principes, ipsumque Henricum Borbonium tum Navarræ Regem, prima Sectæ columina, coluit per bella civilia; non usque adeo ut agnosceret supra se, aut pateretur intra muros cum eo comitatu, quo dominari possent; rari cum ipsis admittebantur: & Reges suos eodem ordine habuit, admissos sine armis & milite, aut prohibitos. Iam quinquaginta anni erant, ex quo regia omnis autoritas in populum translata fuerat, transiissetque nuper ad Anglos urbs, nisi principatus ipsa sui ambitu ageretur: urgebatur exemplo vicinæ Reipublicæ, quæ excusso Regis Catholici jugo, asseruit se in libertatem exacto seculo. Rupella eodem

1628.

Henry Duc d'Anjou.

1628. eodem studio à Caroli IX. temporibus exagitata, vocaverat Anglos excutiendo penitus Regis Christianissimi jugo, &, quanquam spem illis fecerat accipiendæ legis quam darent, obstitit odium in Reges, quorum societatem affectabat, dominium aspernabatur. Penes Rupellanos Gallici maris imperium fuit, fuit & insularum dominatio quæ ad plagas Alnixii & Pictonum porriguntur, donec navali & terrestri prælio à Mommorancio, & Toyrassio victi, insulis una & maris dominio Regi decederent.

Post Bukingami fugam Regi Christianissimo nihil potius fuit, quam ut inveterati criminis pœnas lueret Rupella perduellis; expugnari urbem oportere, dirui munimenta & muros nemo ambigebat; erat omnis negotii moles in belli formula: vine aperta, an patientia opus, varie in Regis Consilio dictum. Queis vis aperta placebat ajebant; *Falso errore duci, qui Rupellam arcem inexpugnabilem faciunt, diversam esse temporum rationem, neque valere argumentum à Carolo* IX. *ad Ludovicum* XIII. *velut inter pares; prævalere hunc illi, immensis spatiis. Sub Carolo* IX. *copiis ingentibus oppugnatam urbem, muros sexaginta tormentis quassatos, tentata in expugnationem omnia, quo modo tentari solita per hanc ætatem; restitisse obsessos, solutam inglorie obsidionem. Hac, secta adulta & fortiore, hac Rege in varias occupationes distracto, & invalido: hac labes temporum fuit, vocato in Poloniæ coronam Henrico Andegavensi qui obsidebat. Qua sub Carolo nono adulta erat Secta, sub Ludovico exhaustam esse; expugnatas ab ipso in Gallia centum urbes quarum Rupella caput erat; caput sine membris transire in monstrum, cujus parum est durabilis vita. Sub Carolo* IX. *per factiones divisum, quod hodie sub uno Rege unum imperium est: votum Gallis omnibus (præterquam Rupellanis) unum esse in præsens pro Rege; &, si Rohanæus in seditionem maxime agitur, irritum esse conatum unius hominis, quem in Gallia Narbonensi Condæus adeo premit, ut in secta velut animalia, capite exciso caudam circumferre dici possit homo infelix, magis quam præliari. Regi gloriosius cessuram expeditionem, si vi transigitur, plenam ultionem fore, si ferro & flamma urbs desolabitur, quod in proclivi est. Rem esse Rupellanis cum Rege, cui nihil restitit in hanc diem, in quo Deus manifestavit se exstirpando penitus Calvinismo. Gallos primo impetu validos, longis*

longis expeditionibus enervari, & penitus fatiscere: quod mensses tres, aut quatuor fecerint vi aperta, vix operaturos totidem annos cunctatione & patientia; multa interim evenire posse, pravisa, impravisa, qua facient temporis decursu longiore obsidionem irritam. Hæc in Consilio Regis, militiæ præfecti. Richelius Cardinalis in cunctatione victoriam fore ostendit his ferme rationibus: *Si eventus rerum felices ex virtute penduntur, expugnationem Rupella sub Rege Ludovico certam fore, neque ambigendum de victoria sub tanto principe; si ex fortuna praterita in prasentem argumentum valet, post captas aperta vi arces centum, forte & eadem vi Rupella expugnabitur: ast si suas patitur vices ipsa virtus, si fortuna mutabilis est; pessime argumentatur qui ex centum urbibus captis, concludit Rupellam captum iri; aquius concludetur captum non iri, quia fortuna mutabilis est.* 1628.

Vna Rupella, captas centum praponderat; reliqua fibra erant hac radix matrix, per quam stat ficta & viret: reliqua tumultuaria & recenti humo utcunque munita; hac omni in bellum prasidio instructissima, praterquam commeatu, cujus penuria brevi deditionem faciet, qua tanto acceptabilior erit, quod cunctatione parcetur sanguini Gallico cujus pretium Regi inastimabile. Diversam esse bellorum civilium rationem ab externis, partam vi aperta victoriam, in externis gloriosius cedere, quia fama pracipue transfiguntur hac bella; quia item invisus qui effunditur sanguis: tristem bello civili victoriam Regi, per pralia, queis sanguinem ipse suum effundit misere, quocunque fortuna inclinatura sit. Etsi rebelles hodie, qui Rupellam habitant cives (ut mutantur sape consilia hominum) ex perduellibus, patria liberatores fieri posse, vindicesque ejus autoritatis, quam opprimunt. Si magno exemplo opus est franandæ deinceps Sectariorum in Gallia rebellioni; magnum exemplum fore ab urbe, inedia & fame desolata; cives qualem Regis misericordia legem dixerit subituros. Sed qui capietur fame & inedia, urbs omni commeatu abundans, & (si maxime indigeret) quam alluit mare, statim vectura reparandis quæ perierint? *In plano est objectionem solvere. Constans fama est huc deductam hodie Rupellanorum fortunam, ut careant commeatu & fomentis in vitam necessariis: exhausit Bukingamius omnem frumenti vim, & quicquid in urbe comestibile, durante Martiniana arcis obsidione, pretio conducto in castra*

sua

1628. *ſua traduxit Anglus: ſperabatur reparaturus bona fide annonam quam conſumpſerat; in id expeditas à Rupellanis onerarias, aſportando ex Anglia commeatui; ceterum facto ejuſdem Bukingami in irritum ceſſiſſe illis ſpem, remiſſaſque ſine frumento naves, quod ab exploratoribus certò conſtat: brevè deditionem ſubſequuturam, ſi commeatui in urbem via clauditur. Quæ cum ita ſint optimum Regi conſilium fore ſi opportuna occaſione uſus, terra, marique urbem cinxerit (in proclivi eſſe circumvallationem à continente.) Cogitanti quo tandem modo claudi poſſit Oceanus, ſubiiſſe ſibi ſententiam, quæ primo forte intuitu pro ridicula audiet, ex qua tamen certa erit victoria, ſi executioni mandabitur, ut mandari poteſt. A Corellii promontorio ad Ludovicaam arcem, medio alveo extrui poſſe lapideam molem, qua utriuſque continentis extrema committantur, ex mole in utramque ripam protenſo repagulum fore impervium: diſponendas interim ad alvei oſtia in utrumque latus bellicas naves frænandæ incurſioni Anglorum, ſi forte venerint, navigiaque haud procul repagulo diſtribuenda, amovendis levioribus cymbis quæ per altiorem æſtum aggeri forte innatarent. Ita Rupellam, quæ ſe urbem maritimam gloriatur, in continenti fore: inauditum eſſe quod proponit, arduum & difficile quod meditatur, ſed nihil Gallis ſupra vires, nihil ſupra Ludovici fortunam eſſe. Alexandrum olim mediterraneum mare, ſaxea mole frænaſſe, quo tempore Tyrus urbs mari impoſita, orbis victori auſa obſiſtere: expugnatur inſperato fræni effectu Tyrus: & Ludovicus Alexander eſt, & Rupella Tyrus; hoc unum intereſt, quod mediterraneum Alexander, Oceanum claudet Ludovicus: quod frænavit ille fluctus pacificos, hic æſtuantes.* Hæc in conclavi Richelius Cardinalis. Statim omnium calculis itum in ipſius ſententiam, ille quam propoſuerat obſidionis formulam exſequi juſſus, totus operi incumbit, tanta ſedulitate, tanta peritia, ut ex Cardinale diceres factum machinarum artificem.

De Corelie. Au Fort Louis. Vne Digue l'Embouscheure du Canal.

Dicam de Rupellæ ſitu & amplitudine qualis erat cum expugnata fuit: memorabo factam terra, marique circumvallationem, in qua momentum omne capiendæ urbi, & perdendæ poſtmodum Sectæ: nec pigebit ea fuſius tradere quandoquidem in Sectarios expeditio hæc una, æquat omnes. Rupellæ (dum viguit) hic fermè ſitus. In continenti po-

1628.

ti posita, restagnantibus ad viciniam aquis, paludosa erat, eoque minus salubris: excurrebat in muros æstuante Oceano fluctus, majorum capax navium: ferrea catena claudebatur portus: portum ambiebant turres & propugnacula, quæ regii modi tormentis viginti muniebantur. Qua parte continenti annexa urbs, patentes agri & fertiles planiciem aperiebant; fossæ extra urbem circumductæ, muro & omni munimentorum genere distinguebantur: urbem inter & fossas spatia interjacebant, ampla satis justo exercitui in aciem componendo. Hæc Rupella Europæarum princeps arcium (quo tempore obsessa) hodie pagus est. Terra, marique obsidetur aut clauditur; terrestris circumvallationis hic typus fuit. Primo ab urbe milliari ducitur fossa, urbem in figuram inæqualis circuli ambiens (*lineam communicationis* appellitant) cujus latitudo octo, profunditas sex pedum erat; muniebatur fossa majoribus, aut minoribus propugnaculis in stata spatia distributis, majora propugnacula *fortalitia* dixere, minora *redoutas*. Hic ordo muniminum. Imminebat alveo ad Occidentem arx Ludovicæa, de qua sæpe diximus, arcem firmabant quatuor propugnacula (*bastionos* vocant) superimposita propugnaculis tormenta bellica viginti: arcem procurabat Toyrassius, lecto ex cohorte Campana præsidio. Succedebat arci Ludovicææ ab Occasu ad Boream minus munimen, cui à Sancto Mauritio nomen. Emenso stadio arx sancti Spiritus occurrebat, Ludovicæâ minor, sed ejusdem figuræ. Superfluum foret memorare vocabula munimentorum, aut arcium queis urbs per stata intervalla, cincta erat: totus operis ambitus novem milliaria continebat; munimina, per inæqualia sinuosis anfractibus spatia assurgebant numero triginta, fossis, propugnaculis, præsidio militari & omni in bellum apparatu instructa. Imperitabant suis quisque munimentis, Bassompetrus, Schombergus, & Dux Engolismensis. Adversa ripa è regione Ludovicææ arcis, in alvei littore assurgebat Corellii munimentum, cui proxima arx Aurelianensis alveo item imminens. Hæc facies circumvallationis ex parte continentis, cujus præsidio terrestris exercitus nocte & interdiu excubans, in tuto fuit.

Ligne de Communication.

Les Forts.

Les Redoutes.

Le Canal.

Bastions.

S. Maurice.

Le Fort S. Esprit.

Les Forts ou redoutés.

Le Fort d'Orleans.

Præcipua obsidionis moles ab æstuante fluctu, qui in portum magno impetu exundabat: fræno cohibere Oceanum exagi-

1628. exagitatum æſtu & ventis, ſuperabat captum: deſperatum opus aggreditur Richelius Cardinalis, fiſus fortunæ Regis, & conſilio ſuo, cui nihil arduum, nihil impervium eſt. Vtrumque continentis latus ſeptem ſtadiorum alveus dividit, quo acrius furit fluctus æſtuans quia anguſtiore ſpatio cohibetur: tigna ex robore ſolida & immania, mox exciſæ recens arbores cum ramis ingentibus in altum jaciuntur, ſaxis poſtmodum & congeſta temere humo onerantur; terræ rurſus, & lapidibus, arbores tignaque ſuperaddita, his calcis & arenæ commixtio ſuper injecta, tanta ab utroque continenti aſſiduitate laboris, ut poſt primum ab opere incœpto menſem in altitudinem modicam aſſurgeret moles: nondum tamen aquæ faſtigium æquabat, nec procul continenti extendebatur: quo longius agebamur à littore, hoc magis abſorbebat aqua præaltior quicquid ingerebatur. Ingens tum animos deſperatio inceſſit, quæ ſaxa tam vaſta, quæ tigna ex robore tam procera, quæ arenata poſſent reperiri quæ tanta voragine non ſorberentur? exhauriendas eſſe regiones aggerendo ſpatio quod reſtabat; enimverò Richelii vigilantia & indefeſſo labore, tanta vis ſaxorum inferebatur, tantus operarum numerus erat ex ſtipendio in id operis militi duplicato, ut poſt tertium menſem certo conſtaret cohiberi poſſe Oceanum, quod etſi plures antè tentaverant nemo abſolverat in hanc diem. Creſcebat ſenſim moles: ceterum nulla tam firma repagula ſunt quæ non evertat Oceani vehementior fluctus: vix leni & tranquillo mari retinacula opponi poſſunt, quid ſpumoſo? quid æſtuanti? Abſoluto jam, jamque opere ſæpe æſtus commotior congeſtos lapides ſubruit in profundum; neque omnis ab æſtu calamitas, ſæpe concitatior ventus illiſit in molem, & in profundum egit, ſæpe adverſa tempeſtate compages operis verberata, laxavit, ſæpe per imperitiam operarum, medium opus unda interfluens, disjecit: vincebatur conſtantiâ elementum, ſenſimque aggeris latitudo creſcebat, cum disjectis lapidum cumulis opus iterum in profundum ruit. Ibat in obſtantia pertinacius Cardinalis, adverſique contumaciam fluctus obſtinatione frangebat, donec tandem patientia & labore aſſiduo vinceret. In medio alvei via aquis permittitur hiatu modico, cui utrinque propugnaculum cum bellicis tormentis, imminebat; per id foraminis fluebat & refluebat liberior æſtus,

alias

alias fræni incapax. Repaguli latitudo decem & octo pal- 1628.
morum erat: accipiendo mollius æstui in utramque par-
tem declivis moles; longitudo stadia decem continebat; in-
certa profunditas ex vado passim inæquali: hic typus ingen-
tis molis qua claudebatur fretum ı extrema utriusque conti-
nentis firmabant munimenta duo, queis à Marilhaco, & *Marilhac.*
Tavanio nomen. Supereminebat æstum moles lapidea pal- *Tavanes.*
mis omnino decem: ceterum quia per apertum foramen,
tribus onerariis haud ægre una transitus: placuit opponi
repagula pars fluctuantia, pars immobilia, queis plane oc- *Les Chan-*
cluderetur portus: admoventur hiatui proxime pali accu- *deliers de Marilhac.*
minati in terram alte defixi, quos inter fluebant aquæ, Ma- *Palissade*
rilhaci labor, unde illis nomen *Candelabra Marilhacæa*: can- *flotante.*
delabris antepositæ concatenatæ invicem naves triginta se- *Brulons.*
ptem, queis nomen Repagulum fluctuans: his proxima vi- *Valancé.*
ginti quinque navigia, disposita in triangulum cujus prima *Beauveau.*
cuspis in Oceanum versa, qua irrupturus hostis: naves ma- *Beaulieu.* *Mailli.*
gnitudine ingenti saxis, arenaque oneratæ pars in profun- *Goules.*
dum mergebantur, faciebantque in medio alvei fallaces sco- *Delfran.*
pulos; pars non immersæ penitus ingenti mole tardabantur, *Charnassé.* *Gensac.*
bellicisque tormentis instructæ, & ægre mobiles viam in- *Mirament.*
tercludebant ipsa mole, hostemque arcebant displosione in- *Ponsi.*
desinenti. Classem Gallicam hac illac distributam compone- *Briniac.*
bant naves bellicæ centum quinquaginta, cymbæ majores *l'Isle.*
centum, navigia pice, resina & sulphure illita (*brulonos* vo- *Les Regi-*
cant) duodecim: urbem inter & repagulum posita mino- *ments des*
ra navigia frænandis oppidanorum incursionibus; ingens *Suisses, des Gardes.*
Cardinalis Richelii triremis ea parte hiatui imminebat sita *Piedmont.*
in medio freti. Præfectus maris sub Cardinale, Valancæus, E- *Champagne.*
ques Hierosolymitanus, vir imperterritus, nec belli expers: *Rambures.* *Valilac.*
imperitabant navibus Bellovitulus, Bellilocus, Maillius, *La Bergerie.*
Golesius, Delfranus, Charnassæus, Gensacus, Miramontius, *Chatelser-*
Ponsius, Briniacus, Insulanus: sub his magistri navium mi- *borlot.*
noris nominis, quos omitto. Pro rei memoria abunde erit si *Riberac.*
dixero maritimam militiam quindecim hominum millia æ- *La Maille-*
quasse, terrestrem viginti, sub cohortibus prætoria excubia- *raye.* *Plessi-pras-*
rum, Helvetica item excubiarum, Pedemontana, Campa- *lin.*
na, Ramburia, Valiacæa, Bergeria, Castroborlotia, Ri- *Vaubecour.*
beracæa, Maillerxa, Plessipralinia, Valbecurtia, Helvetica, *Iunsac.*
Iunsacæa. Castrametatoribus æqua erat autoritas (in regio- *Aux Quartiers.*

 ne cui-

1628. ne cuique sua) Engolismensi, Schombergo, Bassompetro: primum sub Rege imperium, & omnium terra, marique potestas Cardinali Richelio delata. Addebat militi animos Rex labore indefesso distribuens ipse munia, & stationes, nocte, interdiu in castris vigil. Sustentandis belli sumptibus immensis, sponte in tributum venit Clerus Galliæ, tricies centenis librarum millibus quæ Regi pendit, dignum Clero munus hæresi exstirpandæ. Venere & in partem ejus belli Galliæ urbes Catholicæ, nedum penso (quod pendi solet) tributo, sed & subministrato legionibus, omni vestiario, cujus onus per singula Galliæ municipia pro viribus cuique suis distributum.

Marchio Spinola à Belgio in Hispaniam iter faciens, per castra Regis Christianissimi transit; stipabat socerum Marchio Leganesius, rei tormentariæ præfectus in Hispania: caussa intempestivi transitus, anxietas qua vecors agebatur ex Rupellæ obsidione homo Regis sui rebus intentus. Prævidebat sagacitate qua multum valuit, genti Austriacæ exitiosam fore Rupellæ ruinam, propiusque accedebat ducendo capiendæ, nec ne præsagio, quo de his postmodum in Consilio Regis sui referret. Rex exceptum magnifice jubet terra, marique circumduci; ubi lineam communicationis vidit quæ circum urbem ducta erat, laudavit opus, uni successuit urbis viciniæ è cujus muris bellica tormenta excussa huc pertingebant; addebat, *quandocunque hostis eruperit ferro in linea inulte grassaturum, expedito, & facili per viciniam urbis recessu; si longius spatium interjiceretur, eundem circumvallationis effectum fore, & majorem militi Regio securitatem; erumpentem in longinqua legionarium dum regreditur, haud ægre alariis circumvolvi posse & opprimi.* Ad injecta Oceano fræna obstupuit, Richeliique Cardinalis sedulitatem miratus est: dubius quid magis stupendum in tanto viro, quod Ecclesiæ lumen, ut Cardinalis; quod Galliæ columen ut regni administer, aut quod belli prototypus erat, ut imperator: ducto capiendæ Rupellæ omine, ex diligentia & fide operantis; palam gratulatur, clam indignatur velut æmulo. In Hispaniam redux Regi Catholico autor est, subsidio Rupellanis expediendo. Memorant Spinolam nunquam in conclave Catholici Regis vocatum, quin statim, qualiacunque proponerentur, in hæc verba sententiam promeret:

Le Marquis de Leganez.

La Ligne de communication.

meret; *Ego Rupellam liberari oportere existimo.* Nescio an ea caussa fuit, revocandi Friderici Toletani, quem Rex Catholicus cum ingenti classe in Christianissimi Regis subsidium miserat. Constat in littora minoris Britanniæ appulisse Hispanos,& quo momento conjunctis cum Gallo copiis irrupturi in Anglos sperabantur, caussâ indictâ mutasse sententiam: quandoquidem à data nobis fide discedere sustinebant, satius ipsis fuisset Anglicanæ classi sociari,& liberationem Rupellæ aperta vi tentare, in quam secreta factione inclinabant: periculosum est in magnis negotiis hæsitare. Dubio Hispano Rupella capta est, excitaque haud injuste Christianissimi Regis ira in ancipitem.

1628. *Bretagne.*

Iam quartus à prima obsidione mensis trahebatur, cùm Rex expeditionis tædio longioris, Lutetiam iter molitur. Cardinali Richelio, sub Generalissimi nomine omne terra marique imperium creditur: sub illo imperitabant alternis, Engolismensis, Bassompetrus, & Schombergus. Erant qui Cardinali obstreperent ex procurato Regis abscessu, quasi solus ipse belli imperium affectaret, & captæ urbis gloriam: convicit mendacium, reditus Regis ineunte Aprili promptior quam speratum. Postquam redierat placuit ex vetere more mitti fecialem ad oppidanos, denunciandæ urbis ruinæ, nisi actutum deditionem facerent; ivit fecialis habitu violaceo, distincto liliis aureis sago, oblongo ad manum bacillo,cetera inermis: præibant tubicines regii aureis item liliis variati, tubis ad manum argenteis,unde pendulum Galliæ stemma. Postquam muro successerat fecialis interrogatus quid vellet,respondet, *sibi cum Guitone urbis præfecto rem esse qua ad vitam ipsius,& salutem civium spectat.* Paulò pòst erumpit militum globus è vallo, abigendis qui propius muro successerant; hæret in vestigio fecialis intrepide, minaturque audentius. Postmodum desperato Guitonis adventu urbem diris devovet, excidiumque à Rege notum facit scripto, quod nemine oppidanorum accipiente palo affigit ipse, & abit. Memorabile est quod de Guitone circumfertur: obsidione jam incœpta,communi oppidanorum suffragio præfectus urbis renunciatus, obstat electioni acriter: instant cives, rogantque enixius, acceptum ut habeat munus in quo sita est Rupellæ salus; evictus tandem pugionem exhibet; *Et quando,* inquit, *cogitis me ut regam urbem vestram,hunc*

Le Cardinal de Richelieu, Generalissime devant la Rochelle.

Guiton Maire de la Rochelle.

1628. *pugionem in loco publico appendi volo; ea conditione ut quilibet è populo hocce ferro occidat me, quo momento in urbis deditionem audiar inclinasse: ceterum quo sit æqualitas inter cives, peto ut mihi fas sit eodem pugione eum transfigere, quicumque tandem primus dixerit, dedi oportere Rupellam:* acceptam habens municipes conditionem. Ipse sublata in cœlum dextra, firmat sacramento fidem; nec fefellit.

Intendebantur in dies inedia & fames, cum affertur in procinctu esse Anglorum subsidium; statim expassa summis turrium fastigiis signa, statim explosa è muris tormenta bellica; statim exauditæ collætantium voces: instruebatur in prælium classis nostra, & ecce exploratores renunciant, dilapsum hostem vela in altum facere. Accesserat proxime ad classem nostram Comes Embius explorandæ viæ magis quam prælio committendo: neque enim Anglis pugnæ copia à Rege suo facta, nisi post Bukingami adventum, qui, prima quaque die classe prævalida venturus sperabatur: quo minus veniret fecit sicarius à quo dira proditione occisus est: rem altius repeto. Postquam Bukingamus ex tristi in Galliam expeditione redierat; intenditur in ipsum invidia quam ante acrius: dicitur à parlamento dies reo, qua purgaret crimina, aut pœnam lueret: arguebatur *peculatus, flagellata annona, perduellionis, oppressi populi, belli demum contra leges moti in Christianissimum Regem; non decretum in parlamento bellum, in hoc contra leges Regni peccatum; non denuntiatum hosti, antequam moveretur, in hoc violatum jus gentium, & fidem publicam*: his addebatur labes ex Arminiana secta, cujus in Anglia fautor audiebat, & credebatur. Qui metu parlamenti anno exacto bellum Regi suo suaserat Bukingamus, etiamnum durante metu, in bellum autor est: sperabat impunitatem fore per arma, aut dilationem judicii; adhærebat Serenissimus Rex Bukingamo innocenti, aut reo, omnium sanguine unius fortunæ litari nescius, aut dissimulans: sæpe à parlamento actione de exhibendo reo pulsatus, exceptione dilatoria vitavit judicium, dissimulatione & patientia actorum temperare audaciam satius habens, quam irasci (precariò regnant Reges in Anglia.) Interim classem sedulò instruebat, sperans ubi vela in altum dedisset Bukingamus, finem invidiæ fore. Postridie vela facturus erat; cum Felto centuriæ legatus incautum ferro necat: hærentem vulneri mucro-

Emby.

Felton.

mucronem exemisse fertur ipse Bukingamus percutiendo qui jam dilapsus erat, verba morientis ultima hæc, in sicarium; *Ah! canis, mene sic necas?* Tantus erat omnium ordinum concursus videndo in abscessu Bukingamo, ut dilapsus Felto falleret circumstantium oculos; erubuit ex fuga percussor seque sponte & ultro exhibens, *Me me*, inquit, *adsum qui feci; mihi debita Regis libertas, & populi*: hærentibus qui circumstabant & dubitantibus; *Ego*, inquit, *in Bukingami stomachum pugionem alte impressi, & ne quis gratis à me id dictum existimet, faciet me collati in populum beneficii manifestum pugio, capulo eburneus, anceps, & brevior.* Tota Bukingami familia in percussorem irrumpebat, cum intercessit Carletonus noxium caput patibulo vindicans: rogatus quanam ex caussa innocentem necasset, negavit *innocentem esse qui opprimebat populum, qui tyrannice incumbebat Regi, qui tot cives injusto perdiderat bello, sibi privatim esse quod juste queratur: centuriæ legatum se, etsi munere defunctus optime, nunquam in primum ejus centuriæ munus vocatum, quamvis pro lege militari substitui debuit præfectis bis, terque cæsis:* adjiciebat, *non solutum sibi stipendium distractâ in pravos usus pecuniâ publicâ.* Quanta hominis contumacia! veritus ne à Bukingami familia post cædem patratam statim occideretur, substituerat voci interceptæ schedam galeri cingulo implicitam in hæc verba; *Non ambio laudem ex facto memorabili, unus ego ultor omnium fui; sui censores sunto qui hæc legent, non præcones mei: odi laudem impuro ab ore. Flagitiosi estis, eoque in hanc diem excæcati omnes: ignavus est, mentiturque se nobilem, aut militem, quicunque imbelli metu negat victimam se Deo, Regi, & patriæ.* IOH. FELTO. *Actum Santuichæ.* XXIII. *Augusti*, M.DC.XXVIII. Hic Bukingami exitus. Felto non multò pòst publico judicio capite plectitur: nec defuere qui caussæ Anglicanæ Martyrem, ex percussore facerent.

1628.

Carleton.

Bukingamo substituti procurandæ expeditioni Comes Linsersius, Comes Mortonius & Milordus Monjoyus: Linsersius summo jure præfectum agebat, Mortonius & Monjoyus legatione fungebantur. Ineunte Autumno vela in altum dantur: primum agmen sub Subisio & Lavallio, Galli composuerant; postremum Angli; medium onerariæ omni commeatu graves. Vigesimonono Septembris Rex insulæ classis advolvitur: postridie pugnatum est, occasione

Linsers. Morton. Monjoye. Soubise. Laval.

1628. ex autumnali æstu opportuna, qui, cum omnium maximus sit, sperabatur, fore ut summo repaguli fastigio emineret fluctus. Signo ab Anglis dato, Rupellani pars scaphis, pars cymbis majoribus erumpunt, remisque concitant sulphure ac bitumine illitas naves, saxis & arena oneratæ ad puppim, haud parum prorâ eminebant, in qua omne ignis artificium fuit: flante opportune vento proræ conceptum ignem communicabant navibus nostris ad quas proxime accesserant, latiusque effundebatur incendium, nisi continua tormentorum displosione submergerentur naves incendiariæ: dein tota prælii moles conversa in Anglos, applicaverant novo commento singulis ex abiete trabibus tormenta singula hiatu magno brevia, non prius ignem conceptura, quam in repagulum, aut in naves impingerent; fluctuabant nullo rectore, æstuque impellente temere agebantur; subsequebatur, qua viam aperuissent, irruptura classis: innatavere machinæ donec in obstantia niterentur: displosæ demum majori fragore quam damno; navis unius alvum aperuit ictus imprævisus, quæ Gallis ex centum machinis una omnino jactura fuit: nituntur magno in viam impetu Subisius & Lavallius primi ductores agminis, proximeque succedunt repagulo, sed tam infesta ab utroque littore displosio erat, tanta hominum transitui obstantium pertinacia, tam solida oppositæ molis compages, ut exactis in prælium quatuor horis relabentem æstum sequerentur. Paulò pòst recipit se inimica classis in Ream Insulam.

Brullons Petards.

Iam annus ab urbe obsessa volvebatur, omnia in esum obsessis defecerant, & manebat ferocitas: erant inter cives qui deditione legitima vitam redimi oportere contenderent; prævalebat Guito seditionis caput, huic adjuncti Pastores, unaque Ducis Rohanæi mater & soror. Seditionem ex penuria frumenti excitam (quæ jam tota urbe exarserat) restinxisse fertur alter è Pastoribus, convocato in plateam omni populo & compellato in hanc summam; *Etsi Angli recesserint, prima quaque die redituros; instare hyemem, imminere pluvias & ventos quibus concatenatæ naves, & repagulum mari oppositum disjiciantur; hæc omnia hominum opus esse: Pharaonem qui in curribus, & in equis gloriabatur submersum undis dum Dei populum opprimit: sperandum in Deo qui per maria præbuit amicam manum Israëli, qui manna pavit*

1628.

vit in deserto populum suum ; qui convertit petras in stagna aquarum, qui pueros in fornace ardente placido rore aspersit ; denique qui corvo charitatem inspiravit qua prophetam fame exhaustum aleret, salutem ex inimicis procuraturum urbi suæ si in ipso speraverit : non deesse providentiam Deo si fides homini non defuerit. Dein ad Guitonem conversus: *Hic*, inquit, *vobis Moyses est, illi lex à Deo data qua regat Israëlem, utar Evangelii verbis ; Quæcunque dixerit vobis facite , hic est in quo sibi Deus bene complacuit , ipsum audite.* Ad hæc Guito declinata molliter laude ; *Non est*, inquit , *tanta desperatio rebus nostris quanta Israëli in deserto : subsidium quod speramus in littore nostro est ; non eadem semper fortuna in bello : tentavit semel transitum Anglus , & repulsam passus est pro peccatis nostris;tentabit iterum & perrumpet pro gloria Altissimi : brevem esse moram pro libertate, pro religione , pro vita : quo res cunque casura sit , utrinque præsens imminere periculum, ex fame si perseveratur , ex furca si urbs deditur : quanto dignius est in libertate mori ex facto glorioso, quam in furca finire ex imbelli actu,tanto præstare deditioni,legitimam defensionem. Denique victimam esse populum Rupellanum Richelio Cardinali , cujus ambitio & omnis gloria, exstirpare Evangelicam fidem,quam vocat hæresim.* Plura parabat cum matrona, Domusnovani uxor ; *Quid*, inquit, *ventri fabulas narras homo perdite ? fame languescimus , inediâ extinguimur nos, quorum fortuna inter primas erat in urbe : dies jam decimus quintus agitur, ex quo panem non vidi, ego cujus in hanc diem domus omni commeatu abundans fuit. Laborat & maritus meus eadem alimenti penuria : at forte constantiâ vinceretur ista calamitas , nisi & fame extingueretur iste infantulus cujus nutricem hodie exhausit fames. Mures,canes, equos, dira in ventrem necessitate comedimus , quid aliud superest, quam ut humana carnis esu memorabile posteritati faciamus Guitonis nomen , cujus æternitati studemus omnes ? ille memorabitur cum laude qualem meruerit effranis patientia, silebimur nos ; nec vita amissa reparabitur etsi vehementer laudabimur. Sed quid humanam carnem in escam memoro, quæ jam desiit esse caro ? Et id nobis solatium ademit dira fames ; pelle arida circumducimur; omnes pellis & ossa sumus, nihil ultra. Insepulta cadavera passim in urbe jacent non impietate , sed debilitate superstitum ; nemini nostrûm vires suppetunt*

Maison-neufve.

1628. *petunt efferendo cadaveri, aut effodiendo sepulcro. Quadringentos quotidie necat fames: qui adhuc spirant horrore cadaverum insepultorum in sepulcra parentum nituntur, & hic manent, non alio solatio, quam quod aspiciunt se cum suis sepultos antequam mortuos. Quæ cum ita sint, quid moramur? quin ad Regem confugimus? quantacunque barbaries erit apud hostem, si exuimus pertinaciam, pauci expiabimus; si perstamus, nemo post triduum superstes erit.* Ad hæc commota acrius seditione, assurgere virago, suggressaque propius, percutere acerba manu matronæ genam: statim itum ad verbera; matronæ familia, & amici in viraginem turmatim irrumpunt, nec deerant illi defensores: scissum in varia studia vulgus pro diversis affectibus agebatur, cum Guito immisso militum globo seditionem in tempus restinxit. Postridie Perroti præfectus (id nomen erat quartæ urbis regioni) panem à Guitone sibi, & militi suo deposcit quam ante audacius; protelante Guitone: *Si*, inquit, *momento tardabitur panis, intromittimus regios qua parte excubamus*; sedata tenui pane seditio.

Iam mensis volvebatur ex quo desierant pane vesci, nedum vulgus, sed & præcipui oppidanorum; canum & equorum carnes in hanc diem carò venales desierant vendi, quia plane defecerant: Rohanæi mater, & soror, omnisque ipsarum familia, quatuor equos, quorum erat ad rhedam usus, sale & pipere respersos pani substituerant, totoque bimestri, equina carne expleta fœminarum principum fames. Defecerant oppidanis quicquid in urbe animalium, feles, mures, canes, & equi: fames ultima veteribus animantium coriis explebatur, calceamenta, crepidæ, ocreæ, coria longo usu exsiccata, ipsæ soleæ, impuro pedum & luti contactu fœtidæ, missæ in lebetes, infusa largius aqua maceratæ, mollescebant; dein ubi igne submisso efferbuerat liquor bovino sevo respergebantur, mollitaque duritie transibant in escam. Vbi defecerat robustiorum pellium usus, fiebant edulia ex pellibus agniculorum aridis, & exhaustis, quæ pro scribarum usu transierant in pergamena: hic parandi edulii modus erat; gelida detersæ pelles in ollam mittebantur, ebulliente aqua calescebant, attrita calore pellis aquam condensabat, donec liquefacta materies in pulmentum transiret, quod rariore saccharo respersum in deliciis habebatur,

cur, donec Notariorum instrumenta deficerent. Hæc Rupellæ calamitas, hic toto trimestri cibus fuit. Pòst exhausta fame oppidanorum, aut militum tredecim millia (in pugnam invalidis qui restabant) nemo ambigebat, si Rex universis copiis irrumperet, statim expugnatum iri à nemine defensam urbem; cum miles & oppidani turmatim in Guitonis ædes irrumpunt, minisque atrocibus imperant ut urbem dedat; ille dediturum se negat: irent ipsi & dederent: idem Pastores, Rohanæique mater & soror. Prævaluit vulgus. 1628.

Sub finem Octobris mittuntur ad Regem quatuor Oratores paci & veniæ impetrandis: Richelio Cardinali exhibiti, postquam audierat pro Secta omni pacisci velle, remittuntur hoc responso; *Indecorum fore victori Regi pacta cum subditis suis inire velut inter æquales; si ex perduellione & contumacia petetur venia, futurum se intercessorem pro milite & oppidanis quorum aliàs desperata est salus.* Quanta urbi superbia! in extremis agens, pro Secta omni pacisci affectat, autoritati in finem retinendæ, sibi sat fore putat si morietur domina qualis vixerat.

Postridie duodecim oppidani pleniore quam ante potestate Regi exhibentur, postquam de omnibus cum Richelio Cardinali convenerant; provoluti in genua compellant Regem in hæc verba, Goutano Advocato proloquente. *Qui ex obscuro carcere, ubi diu captivitatem tulit in liberiorem auram traducitur, caligantibus oculis sustinet solis radios, fulgore perstringitur impraviso: nos fati malignitas nostri carcere & caligine afflixit in hanc diem, quid mirum si ad solis Gallici aspectum caligamus? Abierant nobis in desuetudinem radii, quibus fulgore insolito illustras Galliam, & (quanquam Gallis omnibus alta erat dies sub tanto sole) immergebamur tenebris fato nostro, verius dixerim nequitia, proditione, perfidia. Bene est nobis quod tandem aliquando illustramur sole, & sole Gallico, cujus zodiacus erit Europa omnis, si quid preces nostræ erga Deum, & vota valent. Adoret in hoc sole justitiam quicunque volet, nos clementiam in illo adorabimus, cujus pranuncius est placidus iste aspectus, quo in spem vitæ & libertatis erigimur. Ita est, Domine! erigimur in spem vitæ & libertatis aspectu tuo, felices si pænitentia diluetur memoria criminis, quo tibi rei sumus & Deo.* Ad hæc Rex;

1628. *Veniam do, si datis ex animo fidem, nec deero urbi vestra, si non defuerit ipsa sibi.* Hæc ubi dixerat, jubetur Herbautius, Regi ab Epistolis, diploma noxæ liberatorium legere in hanc summam; *Rupellani agnito errore suo, veniam à Rege petunt, fidem & obsequium renovant, nulla caussa cognitone obedientiam promittunt: fidei præstita & obedientia promissa primus actus urbis deditio, quam sine conditione victori mancipant. Rex misericors oppidanis, ultro & sponte vitam, libertatem, & bona permittit.*

Instruitur oppipare mensa, ingurgitant se famelici Oratores omni cibo: non primis, non secundis ferculis eximitur pertinacior fames, sorbentur vix oculis delibatæ epulæ, avidius pro stomacho jejuniis elangui, indulgetur largius genio, auget lasciviam generosum inter dapes vinum, præbibitur Regi & Richelio Cardinali sospitibus. Memoriæ traditum est commissum ab Oratoribus Rupellanis clanculo sine injuria furtum, quantum peræ capacitas tulit, distractisque in officia triclinariis, surrepto clam pane, familiæ quemque suæ prospexisse, sustinendæ in crastinum fami.

Postridie præsidiariæ cohortes Gallica & Helvetica tota late urbe distribuuntur; Regi occurrens Guito cum præsidio militari quo, durante obsidione stipabatur, jubetur facessere, nescius coram principe nemini præsidium esse; ignorabat Reges & jura Regum in perduellione natus homo & contumax. Sanè si Regi militasset, dignus erat cujus nomen transiret ad posteros quali, & quanta laude heroës memorantur; abscessit, neminique posthac visus est, solitudine post casum illustrem affectata. Prospectum fami publicæ largitione regia, distributique per urbem panes pro necessitate municipum: postridie apertis cauponis nedum necessaria in vitam alimenta, sed & ipsa famis irritamenta more Gallico venum eunt. Nova hic pestis, nescio an fame deterior; ingurgitant se famelici homines, &, quæ sensim refici debuerant vires, fatiscunt, naturâ obrutâ dum præcipitantius reparatur. Reconciliantur Basilicæ, celebratur primum sacrum, Cardinale Richelio operante. Post prandium Rex urbem triumphans ingreditur, stipant Engolismensis, Bassompetrus, Schombergus, Alesius, Harcurtius, Marilhacus, Neslius, unaque mille nobiles, promiscuis & confusis de more ordinibus. Ibat ante Regem Cardinalis Richelius unus. Prætereunte

Engoulesme. Bassompierre. Schomberg. Alez. Harcourt. Marilhac. Nesle.

Rege

Rege prosternitur in genua populus, clamatque in hæc eadem verba, ex præscripto; *Vivat Rex, qui misericordiam fecit in populo suo.* In templo D. Margaretæ decantatur hymnus SS. Ambrosii & Augustini, habeturque concio à Suffrenio Iesuita, viro pientissimo sub hoc themate; *Persequar inimicos meos, & comprehendam illos, & non revertar donec deficient*, quod à Davide in Philistinos dictum, Ludovico applicabatur de Rupellanis triumphanti. Rohanæi mater, & Anna soror, constantia memorabiles, urbe abactæ sub Launæi custodia Niortium relegantur (is Scotici præsidii legatus erat.) Tradit Rohanæus in Commentariis suis, scriptas in carcere à matre ad se litteras, quibus submonebat, *captivam se cum filia, sed non ideo à prima constantia degenerem; sibi integram in vinculis animi libertatem esse: perstaret ipse qua virtute cœperat, nec haberet litteris fidem, si quas ad ipsum scripserit caussa desertionem, aut quicquam imbelle continentes: vim fore quandocumq; à prima virtute scripto discesserit.* 1628. *Niort.* *Launay Lieutenant de la garde Escossoise.*

Anniversaria erat defunctorum memoriæ dies, quæ primo Regis in urbem ingressui succedebat: transferri placuit lugubre festum, quo solennius supplicationes publicæ haberentur: post sacrum operante Archiepiscopo Burdigalensi celebratum, circumfertur per urbem Corpus Christi; umbellam bacillis quatuor sustinebant Dux Engolismensis, Comes Alesius Principes: Marescalli Bassompetrus, & Schombergus: sequebatur Archiepiscopum Rex, Regi proxime imminebat Richelius Cardinalis unus, qualis pridie in ingressu (affectabatur in omni loco unitas, quo nemo in comparationem veniret) peristromata aulæ regiæ, & omnis aulicorum supellex illustrabant vicos, rem Rupellæ non antè visam: sub vesperam erigitur victori Christo trophæum, Cruce loco eminentissimo affixa cum hac inscriptione; *Fusis terra marique Anglis, fractis Sectariorum partibus, victa subditorum rebellantium pervicacia, vero Dei cultu restituto, Oceano compedibus vincto, Rupella in deditionem accepta, dubium majore clementia an fortitudinis exemplo, Regibus & principibus frustra conjurantibus, victor exercitus Deo Optimo Maximo, & Ludovico XIII. Galliarum, Navarræque Regi invictissimo, Pio, Iusto, Triumphatori, hoc monimentum sacravit, principibus decus, terror hostibus, applausus Gallis, exemplum posteris, Orbi universo portentum.* *Duc d'Engoulesme. Comte d'Alez. Mareschaux de Bassompierre, Schomberg.*

1628. Vidi ego per hæc tempora Rupellanæ obsidionis in ænea tabella imaginem, in qua accurate expressum erat omne urbi capiendæ terra, marique artificium; hîc moles lapidea alveo transversalis, hîc ex submersis navibus scopuli, hîc repagulum fluctuans, hîc fossæ & munimenta circum urbem, hîc in utroque littore distributa propugnacula, cum inscriptione quam manus ignota mihi, certe Richelio Cardinali amica apposuerat, in hæc verba.

LVDOVICO XIII. REGNANTE.
ARMANDO CAR. ADMINISTRANTE.
PRINCIPIBVS EVROPÆIS FRVSTRA IN GALLIAM CONIVRATIS.
INIECTA OCEANO FRÆNA.
RVPELLA CAPTA.
HÆRESIS CONCLAMATA.
OBSTVPESCIS, ET MIRACVLI AVTOREM QVÆRIS?
NON EST VNIVS HOMINIS TANTVM OPVS.
DVO SVNT.

Ludovicus fecit.

Armandus invenit.

Magnifica inscriptio, si abesset subditi cum Rege suo comparatio (erat hæc temporum labes, ut poneretur è regione Ludovici Armandus.) Æquantur solo munimenta & muri, hodieque pagus est ubi Rupella fuit. Quanti rebus Gallicis momenti Rupellæ desolatio; annis mox sequentibus trademus: primus hic lapis, in quo fundavit Cardinalis Richelius autoritatem quæ exemplo caruerat in hanc diem; hinc ruina Calvinianæ Sectæ in Gallia; hinc minutio dominationis Austriacæ in Europa; læta Gallis victoria, si maneret libertas, qualis erat Rupella stante,

Distra-

Distracto in obsidione Rupellana Rege Christianissimo; affertur Vincentium II. Mantuæ & Montis-ferrati regulum fati legem implevisse, motamque statim ab ejus excessu, de successione controversiam inter Sabaudiæ Ducem, Cæsarem II. Guastalæ Principem, & Carolum Gonzagam Clivium, Niverni Ducem. Sabaudus renovabat veterem de Monte-ferrato litem sæpe motam, sæpe Summi Pontificis, Regumque Christianissimi & Catholici interventu sopitam; Cæsar Guastalæ Princeps in successione Mantuana potiorem se Niverno contendebat; quia *cum uterque è gente Mantuana oriundus esset, deficiente recta Friderici II. linea, debebat recurri ad lineam Ferdinandi Guastalæ Principis proavi sui; ejusdem Friderici fratris*: addebat in supplementum: *Ludovicum Gonzagam Clivium, patrem Niverni Ducis, contra Imperatorem feudi Mantuani Dominum militasse olim, quo factum ut omnis ab ipso progenies feudo carere debeat ex perfidia clientis in Dominum, quæ* felonia *dicitur.* Huic Imperator, & Rex Catholicus, odio Gallicæ in Italia dominationis favebant: ipse Sabaudiæ regulus non abdicabat penitus spem successionis Mantuanæ ex capite Mariæ neptis suæ, *negans in eo feudo legem Salicam valere, eoque contendens Mariam Francisci III. filiam ex recta linea descendentem transversalibus potiorem esse*: & liti accedebat Margarita Vincentii primi filia, Henrico olim Lotharingiæ Duci elocata, nunc vidua: jura contendentium sequens indicabit tabella.

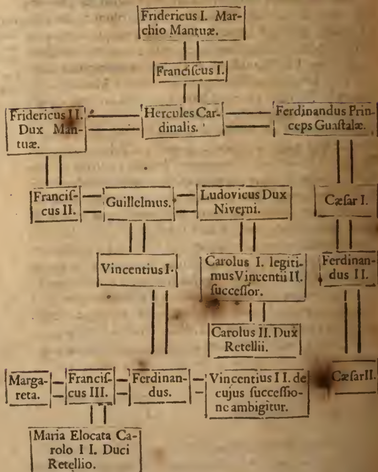
1628.

Prince de Guastale.

Gonzague de Cleves, Duc de Nevers.

TA-

TABELLA GENEALOGICA GENTIS MANTVANÆ.

Supervacuum foret & extra res nostras accuratius memorare controversiam inter Principes motam pro successionibus Mantuæ & Montis-ferrati, quæ lis mage armis contestata quam ex lege. Nemo ambigebat de jure, tota in facto controversia, cujusnam caussa armis prævalitura esset. Vincentius in extremis positus Nivernum successorem suum pronunciat, addit *optare se quo transeat in unum caput fa-*

mi-

milia omnis, ut Maria neptis ex fratre, Duci Retelliorum ejusdem Niverni filio nubat. Indigenarum inclinatio pro Niverno erat, pauci Guastalæ partibus favebant, & si abessent subsidia Austriacæ gentis, ipso nascentis belli exordio opprimebatur Princeps, Niverno impar; certe cum eo subsidio longe prævalebat. Mariam ex filia neptem Dux Sabaudiæ negabat in fœdus nuptiale cum Duce Retelliorum transituram, quia ipsam confirmando magis, ac magis juri suo, Mauritio filio Cardinali destinaverat; fore sperans, ut jure juri addito transiret sine controversia in gentem suam Marchionatus Montis-ferrati; parum ambiebat Ducatum Mantuæ, si Marchionatu potiretur. Rex Catholicus & Sabaudiæ Dux (etsi aliunde discordes erant) in Niverni caput convenerant. Cordubensis, Mediolani prorex, delectu habito militem armat, Mediolanoque, ex improviso irrumpit in Montem-ferratum: Marchio Beuvronus (de cujus duello ante diximus) promerendæ offensi Regis gratiæ, Casalis defensionem suscipit (urbs est Montis-ferrati caput, Europæarum arcium princeps, aut inter principes) præsidium in urbe militare quatuor legionariorum millia, quadringenti alarii Monferratenses, his accedebant quingenti Galli. Cordubensis, Christianissimo Rege in expeditionem Rupellæ distracto, accingit se in obsidium Casalis; Sabaudus Trinum, Albam, Moncalierum, Nicæam paleæ (urbes in Monte-ferrato sitas) dolo, aut vi expugnat, tandemque eo ventum, ut superesset ex toto Marchionatu, Niverno successori legitimo una Casalis, Episcopus Mantuanus in Cæsaris aulam à Niverno delegatus, Mantuani Ducatus, vicario nomine investituram rogat nondum petitam à Niverno, quod imprudens omiserat, unde belli in vassallum moti, Imperatori color: negat Cæsar procuratori beneficium; excusat procurationem Nivernus ex bello quo opprimitur, Retelliumque filium mittit, fore sperans ut ex capite Imperatricis agnatæ suæ obtineret gratiam, quam in eam diem Imperator distulerat; gratia omnis quam debuit Imperatrici fuit libertas Retellii principis, quem Imperator contra jus gentium in aula sua detinebat. Hæc inter in Italiam à Christianissimo Rege Guronus extra ordinem delegatur; summa legationis erat, quoquo modo protelare negotium: omnis Gallorum & Mantuani spes in cunctatione, & mora; ea caussa fuit

cur

1629.

Gonçales de Cordone.

Beuvron.

Trin.

Albe.

Moncalier.

Nice de la paille.

Guron.

1629. cur acrius urgeret obsidium Cordubensis. A Gurono cum Sabaudo multis actum, queis à confœderatione Hispana discederet; proposita matrimonia duo, nempe Margaretæ ipsius filiæ cum Niverno Duce, & Mariæ ex eadem filia neptis cum Retellio Principe: respuit utrumque Sabaudus, filio Cardinali Mariam destinans, quod ante diximus: proposita demum divisio Montis-ferrati, ut capta ille retineret, reliqua Niverno cederent; acceptam habet eam conditionem Sabaudus; intereaque indicta armorum suspensio, donec Christianissimus Rex & Catholicus conventionem approbassent; ea suspensione habebat intentum Guronus: intercessit Cordubensis negans bello abstinendum, nisi ante Casalis deditur. Guronus legati nomine permissu Cordubensis Casalim subit, firmatque oppidanos & militem; militi stipendium mutuatâ à Iudæis pecuniâ numerat, oppidanos recreat spe venturi subsidii, quod in Gallia Rex Christianissimus expediebat maximum. Marchio Beuvronus more Gallico infestabat hostem crebris eruptionibus, quod illi tandem in exitium vertit: valla, queis urbs cincta, perruperat, inque hostium castra penetraverat immensa Hispanorum strage, cum glande ad jugulum petitur: vita illi superstes à vulnere quantum satis abluendis sacramento pœnitentiæ culpis; non poterat mori gloriosius, non sanctius.

Nivernus parandæ in bellum pecuniæ feuda quæ in Campania habuit opima & illustria vendit; hinc stipendium militi lecto in Gallia: octo legionariorum millia Marchioni Vxelio permissa accingunt se in viam; lætæ acies, donec ad fauces Alpium ventum; intercludit omnem aditum Sabaudiæ Dux, unaque cum filio Pedemontii Principe obsistit tanta vi, ut ex millibus octo, nemo in Italiam penetraverit. Desperatæ res erant, cum Rupella tandem deditionem facit: urbe dedita distribuitur in hyberna miles, Rex Lutetiam redit. Hæc inter missus ad Regem à Gurono nuncius monet, *res Niverni Ducis in extremum discrimen venisse; urbes Montis-ferrati omnes à Sabaudo captas, unam adhuc obstare Casalim (nisi actutum prospicitur) mox dedendam: cæsum Marchionem Beuvronum, commeatum & stipendia desiderari.* Non omnibus una sententia fuit in Consilio Regis. Regina parens, Cardinalis Berullius, & Procancellarius Marilhacus, causâ Niverni abdicatâ, post tot labores

Vxel.

pace

pace fruendum clamant: *Satis esse Christianissimo Regi ex victoria Rupellana; domitam Sectam, prostratam rebellionem, expugnatam æmulam Regum urbem: quid ultra petitur? Exhaustum longa obsidione militem vix parem fore ferendis armis;in expeditionem transalpinam per rupes avias & abruptas iter esse: inhospitas adulta hyeme Alpes; montibus superadditos ab alta nive montes, per quos nullo tramite via incerta passim & periculi plena: æquari per nivem, montibus præcipitia, quæ ipsos indigenas fallant; vastum per milliaria quinquaginta desertum; effera fore & horrida quæcunque progressuris natura objiciet. Si impervium iter militi expedito, qui impedimenta, qui annona, qui vehi poterunt arma? [...]entena equorum millia vectura vix suffectura: recentem mi[...]tem plane fore imparem expeditioni, quanto magis delibatum? vix Autumno sperari posse transitum,quid horrida hyeme? nemine obstante montes esse impervios, quid Hispano & Sabaudo, impediendo transitui conjuratis? Non producendos in triste exemplum Annibales & Cæsares vetera exempla, quibus (etsi nemo obstaret) exitiosus transitus fuit: nova calamitate Marchionem Vxelium monere impervias esse Alpes maxime si opponitur miles: in via defecisse nuper octo Gallorum millia etiam adulto Autumno, quid sperandum per horridam hyemem?Sat bello datum,sat afflictum omni tributorum genere Galliam;magna esse momenta concordiæ inter Christianissimum Regem & Catholicum,neque temere violandum fœdus sancte initum, & religiose ab Henrico IV. magno politico custoditum:* hæc Berullius Cardinalis, hæc Marilhacus Procancellarius, hæc tædio belli aula omnis. Cardinalis Richelius contra omnes vindicando in feuda sua Niverno instabat unus, his ferme rationibus: *Ex Rupella capta contra spem omnium convinci apertius nihil esse Regi supra vires, posse montium supercilia superare, posse per glacialia & nives moliri iter qui æstuanti Oceano imposuit frænum:neque adeo fractum militem, quin iturus sit in id belli, quanta alacritate ire in prædam solet. Rupellanam obsidionem(etsi longa fuerit) non inter eas expeditiones numerandam, per quas frangi & enervari solent exercitus; per annum (quo temporis spatio transacta obsidio) militem perfunctoriis vigiliis functum, iisque rarioribus, tecta illi & vestimenta, annonam & stipendium large distributa, adeo ut alta velut pace, stativa illi ma-*

1629.

1629. *magis esse viderentur, in urbe amica quam in castris; pro recenti accipiendum hunc militem, nisi quod longa expeditio fecit veteranum. Quæ cum ita sint, leve à nive obstaculum fore, per quam præmissi exploratores viam haud ægre molientur, ubi uni patuerit subsequuturas legiones & alas, hoc certiore tramite quod passim tritus erit; inanem esse metum ex frigore iis, qui per abrupta incalescunt, eundi pertinaciâ: si aliquando ex via defessus miles substiterit, ligna affatim his regionibus suppetitura frigori abigendo: fomentis in vitam omnibus præterquam frumento & vino abundare Alpes, qualia sunt lacticinia, carnes vitulinæ & bovinæ; frumentum & vinum haud ægre plaustris vehi posse. Denique in hoc bello magis versari Christianissimi Regis caussam, quam Ducis Mantuani; si Casalim Hispanus expugnaverit, statim dominaturum Italiæ pleno jure, & (ut prædonibus ex præda, intenditur libido in prædam) post Montis-ferrati & Mantuæ usurpationem, institurum Galliæ usurpandæ, cui jamdudum inhiat. Austriacam gentem lætis insolescere solitam, & (nisi Christianissimus Rex serio armis & consilio obstat) mox omni Europæ dominaturam. Nihil peccaturum Regem contra Vervini fœdus, si Principi in Gallia nato amicam opem infert, qui ut Nivernus, pro subdito; ut Mantuanus, pro confœderato accipiendus est: quo jure Austriaca gens bellum illi movet, hoc eodem jure defensionem illius suscipiendam à Rege Galliæ. Spoliati Principis caussam agi, qui nedum origine, sed & inclinatione Gallus est, unde omnis in ipsum calamitas. Quia Gallus est ab Austriaca gente opprimitur, & abdicabitur à Gallis caussa ejus? Siccine temporibus nostris desinet esse Rex Christianissimus, quod fuere ipsius decessores? Docemur historiarum monumentis asylum in Gallia invenisse semper oppressos Principes. Ludovici genibus advolvitur Nivernus, protectionem petit contra hostem communem, & patietur repulsam, quam passus est nemo afflictus in hanc diem? si non movet vos commiseratio confœderati Principis, agitur caussa vestra, prospicite Galliæ, prospicite Regi, vobis prospicite, vos quorum consiliis præcipua rebus gerendis momenta sunt. Nondum desperata est caussa: stat Mantuani salus per Casalim, quæ si expugnabitur conclamatum est. Appetente vere facilem per Alpes aperiet natura transitum, sed cui bono transitus post arcem captam? impune gras-*

grassabitur in fœderatos Galliæ Hispana dominatio, neque 1629.
tum sat virium erit Christianissimo Regi frænandæ tyrannidi; frustra malus prospicitur postquam mora invaluere longiore, recentibus in proclivi remedium est. Hæc Cardinalis Richelius in consilio, Rege coram: perstantibus Berullio, & Marilhaco in desertione Mantuanæ caussæ quam proposuerant, Rex & Regina mater in protectionem principis oppressi inclinant, captæque Rupellæ præjudicio experti consilio & opere prævalidum esse Richelium, belli curam omnem ejus administrationi committunt.

Adulta Rex hyeme in Italiam armata manu progressurus, Reginæ parenti carissimæ, regni administrationem permittit actu legitimo: redigitur in acta parlamentorum diploma regium, quo per absentiam filii, mater regni regens renunciatur. More invaluit apud Gallos, proficiscente extra Galliam Rege ut substituatur vicarius, qui *Regentis* nomine administret regnum. Per glacialia & nives Lutetiâ Rex Trecas venit, Trecis Cabillonem ad Ararim, Cabillone Matisconem, Matiscone Gratianopolim: quo minus Lugduno transiret fecit epidemia quæ in urbe grassabatur. Toyrasio ductandi per Arvernos & Lugdunenses exercitus cura incumbit, qua præter spem per horridam hyemem probe defungitur strenuus vir & providus. Iam in procinctu erat exercitus, cum Valancæus Melitensis Eques ire ad Ducem Sabaudum jubetur; belli prænuncius, si via negabitur Regi in Monferratum properanti: Dux Sabaudiæ implicitus homo & obscurus, protelare, spem transitus facere, nihil hærens interea Casalim expugnandam. Valancæus agnito cunctatione illusum sibi, ad Regem scribit, *Viam vi fieri oportere, nihil sperandum gratis à Sabaudo, cui cum Hispano Rege alta fœderatio est, postquam Hispanus Casalim expugnaverit, reliquas Montis-ferrati urbes Sabaudo in prædam venturas, eam esse conventionis legem inter ipsos.* Rex statim castra moveri imperat, Sabaudiamque ingreditur armata manu; progredienti obviam procedit Pedemontii Princeps specie salutandi: post mutuos amplexus tergiversatione vana nectentem moras, dimittit Rex, armataque manu procedit. Itur per glaciem & nives, per rupes, per aggeres oppositos, per angusta vallium, per calcatum hostem, donec Susam teneret exercitus. Rem accuratius memorabo cui

Troyes.
Chalon sur Saone.
Mascon.
Grenoble.

1629. vix fidem habitura posteritas. Susa urbs est Sabaudis, & Pedemontanis contermina; progredienti in Italiam Regi hac iter erat: urbem aperiebat vallis abruptis utrinque montibus arcta, & passim aspera, Sabaudus valido ab utraque parte præsidio insederat jugum valli imminens, summa montium non alio custode muniebantur, quam quem natura posuerat; quatuor milliarium vallis longitudo, latitudo passim inæqualis erat ex sinuosis montibus; sed qua parte extensior vix faciebat stadium; munimentis per stata spatia distinguebatur locus, & claudebatur in utrumque montem protenso repagulo. Vbi primo munimini successerat Gallus; Regis jussu Guitautus Comingius, ad Comitem Verrucæum militiæ Sabaudæ præfectum accedit, amiceque compellatum *jubet à via absistere per quam Regi Christianissimo transitus; intacta fore Sabaudi feuda transeunti, nisi vi obstiterit via.* Ad hæc Verrucæus audacter; *Quando*, inquit, *manu armata petitur res indebita, armis rei judicium esto.* Ad hæc Galli ingenti vociferatione irrumpere in munimentum, cui à Gelassio nomen erat; ante tamen quam pugnæ accingor dicam breviter de loco, & militiæ ordine. Via angustior triplici aggere claudebatur, supereminebant ad utrumque montem munimenta, unde continua displosione infestabamur: distributis in præsidium octingentis, pars magna Hispanis imperitabat Comes Verrucæus vir strenuus. Susæ, prælii exitum præstolabantur Dux Sabaudiæ & Pedemontii Princeps, pater & filius: hæc apud hostem. Militiæ nostræ hic ordo fuit: munimentis oppositis, & montibus per abrupta superandis, trifariam dividitur miles; utrumque latus Tavanio & Comiti Sautæo permissum, medium tenebant Bassompetrus, Schombergus, Toyrassius, Auriacus, Valancæus: primum cornu prætoriis excubiarum cohortibus Gallicæ & Helveticæ creditur; pugnam adornaturos velites ductabat Droüetus in prætoria cohorte legatus, hos Sclopigeri regiæ custodiæ sustinebant. Postquam hi delibassent pugnam, irrupturus erat utriusque præsidii miles: spes in voluntariis præcipua, quorum principes, Longavillæus, Tremollius, Brezæus, Aluinius, Liancurtius, Sansimonæus: irrumpitur à fronte vi magna, dum per utrumque montem nituntur Sautæus, & Tavanius, Hispani tuendis munimentis valida natio strenue irrumpentium impetum sustinent & propel-

Retranchements. Guitaut Cominge. Le Comte de Verruë.

Tavanes. Le Comte de Saut. Bassompierre. Schomberg. Toyras. Auriac. Valancé. Les Enfans perdus. Drouet Lieutenant. Les Mousquetons. Longueville. La Trimouille. Brezé. Aluin. Liancour. S. Simon.

pel-

pellunt, pertinax pugna est, ubi sclopi defecerant hastis & 1629.
mucronibus dimicatur. Immani claustro prohibente viam, infractaque militis Hispani constantia cedebat in irritum Gallis conatus omnis, cum repentina consternatione signa deserit hostis: caussa metus haud illegitima erat, ex aspectu Gallorum, quos per declivia montium præcipitantius ad se venientes videbant mox à tergo instituros. Comes Sautæus (cui lævum asperi montis latus obtigerat) in fastigium nisus, descensum cum mille legionariis moliebatur; audax facinus, Sabaudo Duci impræ visum ex genio loci! præcipiti fugâ arma & signa militaria projiciuntur, pauci cæsi, centum & quinquaginta capti sunt; quo minus ad internecionem caderet hostis fecit immensa montium altitudo: quippe ubi ad utriusque montis supercilium apparuit Gallus (namque & Tavanius mille secum legionarios ad dextram invexerat) statim fuga dilabitur hostis, spatioque temporis interjecto, elusa clades. Sic nobis via in proclivi fuit, neque omnino in proclivi: namque saxa immania superimpositis ingenti mole tignis & frondosis arboribus obstabant viæ, etiam nullo in adversum hoste. Susam se recipiunt reliquiæ prælii: sauciati Comes Verrucæus, & Marchio à Villa, hic alariis, ille *Le Marquis de Vile.* præpositus legionibus: Dux Sabaudiæ, & Pedemontii Princeps (etsi prævalida erat Susa) Gallis nihil impervium rati, metu dilabuntur.

Rex ubi jugi fauces intraverat stupens ad loci situm, non aliàs magis dicitur miratus suorum audaciam, obrui potuisse vel saxis exercitum si quid valuisset hostis: imminebant viæ utrinque, supercilia montium, neque angusti modò aditus, sed plerunque prærupti. Paulò pòst Susæ muris advolvitur omnis exercitus: progressuris obstabat iste obex, nec poterat ex æquo procedere expeditio transalpina, nisi expugnaretur Susa; quæ belli armamentarium, omnisque (qui ex Gallia asportaretur) commeatus promptuarium futura erat. Vrbi dominatur instructa arx, cui fundamentum in rupe: tormenta ex loco eminentiore displosa terrebant Gallos, sed major metus ab hyeme aspera: circumsiti montes, nive alta horridus locus, demum penuria mapalium (queis tegi debuit miles) lethalia erant, hisce incommodis parum assuetæ genti: vicit cœli solique inclementiam Rex ipsa elementa domare solitus: obsidetur urbs, insiditur vicina

 rupes,

1629. rupes, unde arx tormentis bellicis haud ægre peti poterat, brevique ſubſequutura deditio ſperabatur, cum Pedemontii Princeps, exorando Regi, in Caſtra venit: Rex totam negotii molem ad Richelium Cardinalem tranſmittit: longa altercatio inter Cardinalem & Principem: demum ita conventum.

I. *Promittit Dux Sabaudiæ daturum ſe Chriſtianiſſimi Regis copiis liberum per feuda ſua tranſitum, euntibus in Italiam & redeuntibus Gallis, annonam juſto pretio ſubminiſtraturum, & bona fide procuraturum ut commeatus regiis impenſis Caſalim invehatur: firmando pacto tradentur Regi Suſa, & Caſtellum Sancti Franciſci cum Helvetico præſidio, quale Rex dixerit ſub ſacramento Duci præſtando à milite, de reſtituendis ipſi Suſa & Caſtello poſtquam datam fidem exſolverit.*

Trin. II. *Procurabit Rex Sabaudo Duci Trinum, unaque annui reditus aureorum decem & quinque millia, nempe ſi renunciaverit juri in Monferratum ſuo: cautum interim donec prælibata exſequutioni mandari poſſint, ut urbibus in Monferrato captis velut re ſua uti poſſit Sabaudus, quarum poſſeſſione decedet Mantuano poſtquam ipſi reſtituta Suſa & Caſtellum D. Franciſci, quibus ita peractis Trinum cum prædicto obventu poſſidebit.*

III. *Pedemontii & Sabaudiæ feuda immunia fore à bello: reparandum ſi quid damni illatum alterutri, Gallorum facto.*

IV. *Protectorem ſe, Sabaudiæ Duci fore, promittit Rex, ſi quiſpiam bellum ipſi moverit odio hujus pacti, cui fortius confirmando in ſecretam fœderationem conventum eſt, ineundam inter Regem Chriſtianiſſimum, Sabaudiæ Ducem, & Italiæ Principes in ſcheda deſignandos, cujus fœderis leges in eandem ſchedam referentur, & quo mage valeat, arcanum erit fœdus.*

V. *Hoſce articulos à Rege & Duce proxima die obſignatum iri, promittunt* Cardinalis Richelius, *pro Rege*: Amedæus, *pro Sabaudo obſignati.*

ARMANDVS CARDINALIS RICHELIVS.
VICTOR AMEDÆVS.

HIs adjecti articuli inter arcana habiti, queis territus Cordubenſis obſidionem ſolvit: ſic Gallorum armis con-

conservata Casalis Mantuano : sic Italia omnis ab Austriacæ gentis jugo vindicata. Quanta celeritas! nescio an sit creditura posteritas appetente hyeme Rupellam captam, finiente Casalim liberatam, illic de Anglo Rege,& rebellibus conjuratis, hîc de Austriaca gente triumphatum, illic Oceanum fræno cohibitum, hîc per calcatum hostem superatas Alpes nive & gelu horridas : quadrimestris expeditio fuit, quæ hominis justam ætatem exigat: etsi proxime accedunt miraculo ista, parum miramur nos qua ætate vivimus assueti miraculis : haud ignota loquor Europæ omni, neque hyperbolica sunt quæ trado posteris : ex quo Ludovicus Rex adolevit tota ipsius vita miraculis constat; quod sequentes anni aperient manifestius. Toyrassio Casalis credita ; Susa, Crequio. 1629.

Rex confecto Italico bello ad intestinum vocatur, nec momento quiescit: statim rapitur in Septimaniam,ubi ferro & flamma grassabatur partium dux, fisus bello externo, de cujus exitu male ominabatur Regi. Per ea tempora grassante in Gallia Narbonensi epidemica lue, præ ceteris urbibus ea peste afflictabatur Tolosa, ex intemperie aëris obnoxia huic malo : fugerant urbe procul oppidani ex omni ordine, ut cuique pro modo facultatum ædes ruri, aut mapalia erant. Vnus perstitit ex eo facto nunquam satis laudandus Masuyerus Senatus Princeps, donec & ipse pestilenti lue correptus fati legem impleret. Vir erat pietate & probitate inter paucos, impavidus in omni negotio, motu vehemens, barbare facundus & eloquens : obsoletus illi loquendi modus, nec minus facundia valuit; neque enim omnis eloquentiæ vis in verbis est ; mutatur passim apud Gallos dicendi ratio ; ille immutabilis gloriam ex facto sectabatur, verba parum curabat Laconice dicere assuetus, sed nervose : formulas litium infra se credens, ignoravit, aut sprevit, nunquam implicite & dissimulanter locutus est; si quid promiserat exsolvit fidem. Summe Catholicus studuit præcipue perdendo Calvinismo; Regi admodum fidus, Sectarios perduelles in omni loco insectatus est, nec male posuit operam ; per secreta commercia quæ alebat in Sectariis urbibus plus Sectæ nocuisse fertur consilio, quam belli duces armis : unde apud illos pro lanista audiit passim. Litteras nec scivisse dici potest, nec penitus ignorasse ; nævo illi datum quod rempubli-

Le Masuyer premier President.

1629. publicam curans, ſtudioſius privatæ incubuit, vera necne poſtulatio parum conſtat: id certe liquet exceſſiſſe ſtantem virum, dum metu procubuerat ſenatus ferme omnis. Debita ipſius conſtantiæ urbs, quam moriens redeuntibus oppidanis reſtituit integram, (namque quo tempore obiit deſæviebat lues) deprædatione, aut incendio per altam ſolitudinem deſolabatur Toloſa, niſi obſtitiſſet ipſe præſentia & indefeſſa cura. Horreſco memorans, in urbe, in pomœriis nocte & interdiu plauſtra immania circumducebantur ſub immani cadaverum mole gementia; ſi quis ex vi morbi deliquium animi paſſus erat, pro mortuo habebatur, projectuſque in ferale plauſtrum, cadavera inter efferebatur ante ſepultus quam mortuus, nec forte (niſi ſepeliretur) moriturus. Aggerebatur in tumulos ubique humus; poſtquam ingentes foveas impleverant cadavera, projiciebatur quod ſuperabat peſſimo in defluens uſu, littoraque late implebat, aut rapiebatur in vicinas urbes quas alluit fluvius. Graſſabantur tota paſſim urbe cum omni imperio veſpillones (quos Corvos appellitant) funeſta gens, ſacrilega, & crudelis: illuſtrabant noctem maligni ignes ex junipero, reſina & pice queis purgabatur continuò aër peſtilens. Quingenti unaquaque die cadebant, quanta calamitas! quinquaginta hominum millia exhauſit intra Toloſæ muros iſta lues ex omni ordine. Poſt Maſuyerii exceſſum, Regi oblati à Senatu pro more Caminadæus Berterius, & Cambolaſius Præſides, qui ſubirent vices: meruerant æque omnes: Caminadæus in politica ſumme verſatus, integer, & magnanimus; Berterius facundus & liberalium amans; Cambolaſius ſumma vir pietate, ſcripti juris quo in provincia Narbonenſi utimur, periti ſſimus: prævaluit apud Regem Berterius, vel una Senatus electione dignus qui in id muneris vocaretur.

Corbeaux.

Caminade. Bertier. Cambolas.

Bello externo ſuccedit inteſtina ſeditio, novus ex labore labor: quo mirari libet Ludovici pertinacem ferendo labori conſtantiam: tota ipſius vita à teneris in hanc diem, bellis tranſacta eſt, queis aſſuetus, torridam æſtatem, glacialem hyemem, aſpera, plana, juxta habet; præſentiâ paſſim ſuâ confirmat militem, tranſalpinas, ciſalpinaſque expeditiones procurat una ſæpe & ſimul, quæque miniſtro dictante ſuggeruntur (qualiacunque ſint) ſedulò exſequitur: raro alium ſubſtituit ſibi, ſi Rege digna ſunt quæ deſtinantur: denique fortuna

tuna Galliæ omnis in eo sita est, quod consultus optime ab administro suo, consilia ubi facto opus, per se non per legatos (quod vulgò solent Reges) cito conficit. Bellum intestinum paucis expedio. 1629.

Rohanæus post Rupellam captam desperatis Sectariorum rebus, petendo à Catholico Rege subsidio Clausellum in Hispaniam mittit; destinabatur nova in Casalim obsidio ab Hispano, ideoque haud parum intererat ipsius rebus, diversum agi ab expeditione Italica Ludovicum: pacti ab Hispano Rege cum Rohanæo conventi hæc summa fuit.

I. *Pro arbitrio Catholici Regis bellum fore Sectariis Galliæ cum Rege suo; belli sumptibus sustinendis Catholicum Regem trecenta aureorum millia in singulos annos pensurum; in antecessum centum quinquaginta millia, residuum post exactum annum.*

II. *Rohanæum sex peditum millia, sexcentos equites Hispano Regi expediturum faciendæ diversioni in Gallia Narbonensi, in Provincia, aut Delphinatu pro Catholici Regis arbitrio.*

III. *Fidem adigit Rohanæus instituturum se pro virili, ut Regis Catholici res pro ipsius destinatione provehantur; promittit libertatem conscientiæ fore Catholicis Romanis in urbibus quas in præsens Sectarii sui in Gallia possident, aut possidebunt posthac: promittit item Religiosas familias, & Xenodochia bonis & reditibus suis in iisdem urbibus, aut locis adjacentibus fruitura.*

IV. *Si progressu belli evenerit, ut aliqua Galliæ provincia excusso Rege in Rempublicam liberam evehatur, erit in ea provincia religionis Catholicæ & Romanæ liber usus, plenaque bonorum fruitio clericis: quo item casu in munia municipalia & forensia promiscue vocabuntur Catholici cum Sectariis.*

V. *Post pacem cum Rege Christianissimo initam, tenebitur Rohanæus instaurare bellum quotiescunque Catholico Regi placuerit.*

VI. *Pensionem annuam à Rege Catholico præstandam Rohanæo, nec non Subisio ipsius fratri, & Sectæ præcipuis viris: nempe Rohanæo decem & quatuor ducatorum millia, Subisio octo, præcipuis è Secta viris pro Rohanæi delectu, tredecim. Actum Mantuæ Carpetanorum*

1629. *rum* III. *Maji* M. DC. XXIX. *Obsignati pro Rege Hispano*, Billela, *pro Rohanæo*, Clausellus.

Madril. Billela. Clausel.

In ipso contractus limine excusabat Rex Catholicus turpe factum, ex necessitate tuendi se, & sua: *sibi tradita à Deo Regna & ampla feuda, quæ conservare tenetur quoquo modo: Christianissimum Regem Batavis Regi suo rebellibus opem inferre solitum: nec contrà moveri quod hæretici sunt & perduelles; par pari rependere se, cum Sectariis Galliæ opitulatur; quod postquam consilio conscientiæ communicaverat, ita fieri posse, & expedire responsum est.*

Pelsio natione Zelando, nobili & Catholico viro commissum, ut ad Rohanæum pacta perferret obsignanda: plagæ ignarus per stagna Magalonæ adjacentia errabat, cum linguæ & habitus conjecturâ pro Hispani Regis exploratore audit & capitur. Strenuus erat, & in omnes fortunæ casus expeditus: coram judice interrogatus, constanter respondisse fertur: *Regis Catholici subditum se, eoque nomine innocentem: ire se ad Rohanæum nomine Regis sui, exsequendo pacto de quo per delegatos convenerat invicem: de Regis Christianissimi fortuna, ea conventione actum, necne, parum sua interesse, qui debitam Domino suo fidem exsolvit: si moritur, fore sibi ex laudabili facto gloriosum finem.* Hæc Pelsius coram judice. Instabat, Tolosano in Parlamento procurator Regis, mortique deposcebat reum, excipiens, *Regnis suos limites esse, queis circumscribitur autoritas Regum; quæ Rex Catholicus in Hispania edixerit, etsi maxime in Hispania valent, extra fines suos pro non scriptis habenda, extraneumque in quo loco deliquit puniendum ex lege regionis: alias impune ipsi fore, quandocumque autorando delicto, Principis sui mandata opponet: hoc interesse inter publicas & privatas leges, quod hæ indigenas tantum ligant, illæ & ad extraneos porriguntur: pacem publici juris esse, ideoque quicumque tandem violaverit, pro reo habendum.* Longa altercatio fuit, tandemque capitalis pœna indicta reo, quam subjit infractâ constantiâ.

Bello Septimanico accingor quo rebellioni finis in Gallia, & mox Sectæ interitus erit. Posita in extremis natura colligit vires in ultimum conatum omnes, spiritusque animales, & quidquid vividi sanguinis residuum est, mittit in regionem cordis, prohibendo fortius hosti qui in mortem instat.

ſtat. Poſt Rupellam captam, ſupremum ſpiritum agens Secta collectis in Septimania viribus quæ ſupererant, ſtrenue mori ſtatuit. Italicam expeditionem ſequitur Gallica; Caſalis liberationi, ſuccedit Privatii expugnatio quam brevis expedio. De Privatio, urbe ad Vivarienſes ſita ſæpe diximus; octo peditum millibus mille alariis cingitur: ipſe Rex caſtrametatur qua arte excellit: nec diu cum Richelius Cardinalis iuſtis copiis auget exercitum. Vrbem propugnabat Santandræus, è Mombrunea ad Delphinates gente, vir ſtrenuus: urbi admoventur bellica tormenta poſt ingens prælium, quo cecidit Marchio Vxellius, natalibus & virtute illuſtris: poſtmodum quadruplici verberatione quatitur murus; ruina ex omni parte editur, tanta oppidanorum conſternatione, ut deditionem facerent omnes, poſt primum conatum, niſi cum præſidio militari, quod mille & ducentis legionariis conſtabat obſtaret Santandræus: meditatæ ab oppidanis deditioni favebat Cabrilius Briſoni frater, impatienſque collati in æmulum imperii, aut metu, ſive quod cum Rege ita pepigerat, urbem dedi oportere clamabat: donec prævalente Santandræi factione, urbe abſiſteret: abſtitere una cum ipſo oppidani per obſcura noctis dilapſi: redintegratur acrius verberatio: tentata ſemel atque iterum per ruinam irruptione, toties pellimur: tandem prævalente intus ignavia, vita & libertas petuntur: Cardinalis Richelius ***conditionem fore negat, niſi quam Regis miſericordia dixerit.*** Tergiverſante Santandræo irrumpitur in munimentum, impetu quam antè acriore: magnum eſt in mortem honeſtam incitamentum, deſperatio: pugnatur pertinaciſſime, exhauſtis ſclopis dimicatur cominus: haſtati concurrunt, mox in mucronem mucro experitur: vincit deſperatio; pelluntur Regii, & niſi voluntaria nobilitas ultro occurreret diripiebantur Regia caſtra: trecentos nobiles, delectum exercitus Aleſius, & Harcurtius hoſti irrumpenti opponunt: extra muros pugna tranſigitur, æquo diu Marte: reſtaurat prælium novo delectu miles Regius; nutat hoſtis, & demum, ſuperveniente omni exercitu, vincitur numero magis quam virtute. Cæſi Regiorum quingenti, quos inter Comes Perrerianus, Baro Valancæus, & Marcilhacus in præſidiaria cohorte centuriæ præfectus. Sauciati poſt rem ſtrenue geſtam Eques Coutenantius, Eſgullius, Fontenayus, & Seneterræi fratres, digna progenies patre Seneter-

1629. *St. André de Mombrun.* *Le Marquis d'Vxel.* *Chabrilies.* *La Perriere.* *Valancé.* *Marcilhac.* *Coutenan.* *Eſguilli.* *Fontenay* *Seneterre.*

1629. *Deportes.* neterræo, viro inter paucos strenuo & forti. Iam in deditionem ferme conventum erat, cum Marchio Portæus fortuita glande occiditur. Frustra obluctantur homines fato, cum pulsat hora quam vitæ decretoriam constituit Deus; obsidionis & belli universi ultimus iste ictus, quo cæsus vir qui inter primos erat: virtute militari, experientia, & summa in militem autoritate valuit; nec temere vulgabat fama, in Marescalli Franciæ munus prima quaque die vocandum. Potior Regi & Galliæ in deditionem conditio pridie ab oppidanis proposita; quippe præponderabat vel unus iste, nedum Privatio, sed & toti præsidio militari quod intus erat.

Concubia nocte præsidii miles, consternatione repentina in Toloni Castellum dilabitur vallo, urbi contiguum: urbs deserta occupatur à milite Regio, & diripitur: non sexui, non ætati parcitum, successit ferro, prædæque incendium: hæc per noctem transacta. Rarescentibus ad primum crepusculum umbris, Brunellus ab obsessis ad Cardinalem Richelium missus, permittit omnia Regis arbitrio præter vitam: ambiguo responso dimissus, vitam salvam fore refert, si Sant-andræus genibus Regis advolutus, veniam pro milite suo petierit: paret, pessime consultus Sant-andræus, venitque in castra ubi statim in vincla conjicitur: proposita quidem pactio, ast non conventa fuerat, neque in scriptum redacta pro more: pœna illi omnis ex metu, neque enim ultrà sævitum. Non multò pòst miles præsidii, sine conditione deditionem facit: Regiæ custodiæ cohors ex casu fortuito, aut ex destinata malitia (namque varie dictum) sexcentos è præsidiariis jugulat, reliqui fugâ dilabuntur: ferunt ex fune scintillam, in pulveris tormentarii acervum forte deciduam, propagasse loco angustiore ignem, sauciatosque è regiis quamplures, dum cremantur & intensius clamant, commovisse in ultionem socios velut ex destinato scelere, hinc dira in dedititios clades: factum atrox! eoque imbelle magis, quod inermes, & inulti cadebant. In ea obsidione claruere *Marilhac.* Marescalli Schombergus, & Bassompetrus; claruit & Marilhacus, cui remunerando Marescalli Franciæ munus delatum. *Estré.* Marescallus Estræus circumjecta urbi insederat, qua Rohanæus subsidium submissurus credebatur. Non multò pòst *Alez.* Alesium deditur; bis mille legionarii prævalidam urbem propugnabant: fecit metus, quò minus extrema tentarent.

Vltima

Vltima Sectariorum calamitas ex discordia, quam rei privatæ studium fecit: singula municipia pacem à Rege orant, universæ caussæ parum solicita. Cardinalis Richelius apud quem erant arbitria rerum, spem veniæ & pacis facit singulis, negat universis, nihil hærens ex pactis privatim conventis, à communi caussa discessuros. Fraude agnita Rohanæus in communione caussæ confirmat Cebennicos, Ruthenos, Montalbanenses, Castrenses & Fuxi omnem provinciam, tandemque in pacem conventum sub his legibus. 1629.

I. *Religionis Catholicæ, Apostolicæ, Romanæ liberum exercitium fore in omni loco: restituenda Clero bona & reditus à quocumque tandem possideantur, Monachis Monasteria, & obventus.*

II. *Remissionem fore criminum belli occasione perpetratorum, exceptis casibus, quos vocant exsecrabiles.*

III. *Libertatem conscientiæ, & usum Religionis suæ Sectariis fore, qualia edicto Nannetico continentur.*

IV. *Tres intra menses munimenta urbium qualiacumque, exceptis muris diruenda, quod municipes procurabunt, sub autoritate magistratus in id muneris delegati.*

V. *Restituenda Sectariis bona mobilia & immobilia, non obstantibus in fiscum addictionibus, aut donis quibuscumque; exceptis nominibus, quæ sine dolo exacta fuisse, manifeste probabitur.*

VI. *Sectariis ut per totam Galliam sit libera mansio, exceptis Insulis Rea, & Oleronia, demptis item urbibus Rupella, & Privatio.*

VII. *Manebunt judicia privatim lata ab iis, quos Sectarii in municipiis suis Regio magistratui substituerant, & si appellationi locus est ex litis formula; appellabitur ad Edicti Cameram pro arbitrio litigantium.*

VIII. *Sectariarum urbium Syndici, qui pecuniam Regiam in rem communis caussæ divertisse arguuntur, ut liberi sint ab omni repetundarum actione, nisi manifesto constiterit autoritate privata id factum.*

IX. *Iustitiæ, & Rationalium Cameras restituendas urbibus ex belli occasione ea prærogativa dejectis. Datum Nemausi, mense Iun. Anno* M. DC. XXIX.

Montalbanenses quorum munimenta articulo quarto præcipue petebantur, negant subscripturos se pacto: inter

1629. tot Sectæ urbes hæc una in hanc diem impune obstiterat Regi, & quanquam triste ipsi ex Rupella præjudicium, in prima ferocitate manebat. Rex nondum patrato bello Lutetiam proficiscitur: Cardinalis in expeditionem Montalbanam accingit se. Fecit epidemica lues, quæ grassabatur in urbibus, per quas ipsi transitus erat, ut per abruptos montes inter Ruthenos & Albigenses, avio prorsus itinere progrederetur: nihil impervium huic homini postquam superaverat montes venit ad confinia Montalbani: tergiversantibus oppidanis instat, spemque & metum, queis præcipue agitur vulgus tam opportune distribuit hæsitantibus, ut venienti occurreret omnis populus. Sex legionariorum millia per urbem distributa, nocte & interdiu excubias agunt: tanta (quod in milite rarum) urbanitate, ut diceres civitate donatam legionem. Pretia largius imposita rebus, quæ venum ibant ditavere municipes, adeò ut indoluerit populus militi abeunti: munimina æquantur solo. Richelius in aulam redit, ubi per longam absentiam invaluerat & grassabatur animo Reginæ parentis dira in ipsum fœminarum Principum factio, quam Cardinalis Berullius & Marilhacus Procancellarius, clandestina machinatione fovebant: morte Berullii de qua ambigue dictum, suo, an alieno fato perierit, in plano fuere omnia Richelio Cardinali: ut sacra faciens, in ipso altari finierit iste Armandi æmulus; ut non multò pòst Procancellarius socordiâ suâ dejectus; ut ipsa Regina mater acrius Richelio instans Regno Gallico exacta; ut Gasto Regis frater, securitatem fuga quæsierit: denique ut unius fortuna Richelii prævaluerit omnibus, donec prostratis ex omni ordine inimicis, & ipse fati legem impleret, sequentibus libris memorabimus, si dabit otium Deus, cui honor, & gloria ex primo hoc labore confecto.

INDEX
RERVM, VERBORVM,

& sententiarum memorabilium, quæ his duodeviginti Historiarum Galliæ libris continentur locupletissimus,

Serie alphabetica digestus.

B.

C.

per

E.

Fuga

8u

H.

823

Hhh pes

824

825

P.

Q.

R.

vita

S.

Sur-

837

T.

V.

839

Vau-

FINIS INDICIS.

